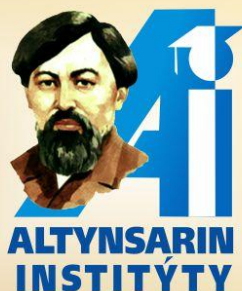

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Министерство образования и науки Республики Казахстан
Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты
Аркалыкский педагогический институт имени И.Алтынсарина
Arkalyk Pedagogical Institute named after I.Altynsarin

«Алтынсарин оқулары-2021»

«Алтынсаринские чтения-2021»

«Altynsarin Readings-2021»

«ЖАҢАҢДЫҚ ҚАЙШЫЛЫҚТАР МЕН ӨЗГЕРІСТЕР ДӘУІРІНДЕГІ Ы. АЛТЫНСАРИННИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҰРАСЫ»

тақырыбындағы Халықаралық ғылыми-тәжірибелік
к о н ф е р е н ц и я

М А Т Е Р И А Л Д А Р Ы

Международная научно-практическая
к о н ф е р е н ц и я

на тему:

«ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ И.АЛТЫНСАРИНА
В ЭПОХУ ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ И ПЕРЕМЕН»

М А Т Е Р И А Л Ы

International Scientific-Practical Conference

on the theme:

«I. ALTYN SARIN'S PEDAGOGICAL HERITAGE
IN THE ERA OF GLOBAL CHALLENGES AND CHANGES»

М А Т Е Р И А Л S

05 ақпан/февраль/February, 2021

Арқалық / Аркалык / Arkalyk

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты
"Югорск мемлекеттік университеті" федералды мемлекеттік бюджеттік жоғары білім беру мекемесі

Министерство образования и науки Республики Казахстан
Аркалыкский педагогический институт имени И.Алтынсарина
Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования
«Югорский государственный университет»

Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan
Arkalyk Pedagogical Institute named after Y.Altynsarin
Yugra State University, Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education

**«ЖАҢАНДЫҚ ҚАЙШЫЛЫҚТАР МЕН ӨЗГЕРІСТЕР ДӘУІРІНДЕГІ
Ы.АЛТЫНСАРИННИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҰРАСЫ»**

«Алтынсарин оқулары - 2021»

халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция

МАТЕРИАЛДАРЫ

5 ақпан 2021 жыл

МАТЕРИАЛЫ

международной научно-практической конференции

«Алтынсаринские чтения - 2021»

**«ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ И.АЛТЫНСАРИНА В ЭПОХУ
ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ И ПЕРЕМЕН»**

5 февраля 2021 года

**«I.ALTYNSARIN'S PEDAGOGICAL HERITAGE IN THE ERA
OF GLOBAL CHALLENGES AND CHANGES»**

MATERIALS

of the international scientific-practical conference

“Altynsarin Readings - 2021”

February 5, 2021

ӘОЖ 37.0
КБЖ 74.00
Ж35

Бас редактор/ Главный редактор: профессор, г.ғ.д. С.Б. Қуанышбаев

Бас редактордың орынбасары / Заместитель главного редактора:

Н.М. Темирбеков – Ы.Алтынсарин атындағы АрқПИ, т.ғ.к. оқу және ғылыми жұмыстары жөніндегі проректор.

Редакция алқасы/ Редакционная коллегия:

А.У. Умбетов – ф.-м.ғ.к., АрқПИ профессоры, жаратылыстану және ақпараттандыру факультетінің деканы

Г.С. Конкина – ф.ғ.к., АрқПИ профессоры, тарих және өнер факультетінің деканы

А.К. Қалиев – ф.ғ.к., АрқПИ профессоры, педагогика және филология факультетінің деканы

Р.Л. Калимжанова – доцент, PhD докторы, Педагогика және психология кафедрасының меңгерушісі.

Басылымға жауаптылар/Ответственные за выпуск:

Т.О. Каратаева – Ы.Алтынсарин атындағы АрқПИ, аға оқытушы, магистр

Э.А. Акылбекова – Ы.Алтынсарин атындағы АрқПИ, аға оқытушы, магистр

Е.Е. Ұлысбаев – Ы.Алтынсарин атындағы АрқПИ, Академиялық бағдарламалар, әдістемелік және ғылыми жұмыстар офисінің әдіскері.

Ж35

«Жаһандық қайшылықтар мен өзгерістер дәуіріндегі «Ы.Алтынсариннің педагогикалық мұрасы»: тақырындағы «Алтынсарин оқулары - 2021» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының қорытындысы бойынша материалдар жинағы. 5 ақпан 2021 жыл. /Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты. "Югорск мемлекеттік университеті" федералды мемлекеттік бюджеттік жоғары білім беру мекемесі. – Арқалық: АрқПИ, 2021. – 585 бет / Сборник материалов «Алтынсаринские чтения - 2021» международной научно-практической конференции на тему: «Педагогическое наследие И.Алтынсарина в эпоху глобальных вызовов и перемен» 5 февраля 2021 года./Арқалық педагогический институт имени И.Алтынсарина. Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Югорский государственный университет» – Арқалық: АрқПИ, 2021 – 585 стр.

ISBN 978-601-7654-12-2

Жинаққа «Жаһандық қайшылықтар мен өзгерістер дәуіріндегі «Ы.Алтынсариннің педагогикалық мұрасы»: тақырындағы «Алтынсарин оқулары - 2021» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары енгізілген.

В сборник вошли материалы международной научно-практической конференции «Алтынсаринские чтения - 2021» на тему «Педагогическое наследие И.Алтынсарина в эпоху глобальных вызовов и перемен».

ISBN 978-601-7654-12-2

ӘОЖ 37.0

КБЖ 74.00

©Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты, 2021

©"Югорск мемлекеттік университеті" федералды мемлекеттік бюджеттік жоғары білім беру мекемесі, 2021

Институт Басқарма Төрағасы- Ректор, г.ғ.д., С.Б. Қуанышбаевтың ҚҰТТЫҚТАУ СӨЗІ

*Қадірменді қонақтар!
Құрметті конференцияға қатысушылар!*

«Жаһандық қайшылықтар мен өзгерістер дәуіріндегі Ы.Алтынсариннің педагогикалық мұрасы» тақырыбындағы «Алтынсарин оқулары – 2021» – халықаралық ғылыми-практикалық конференциясына қатысушыларды шын жүректен құттықтаймын!

Ыбырай Алтынсарин – көрнекті тұлға. Өмірінің қысқа мерзімінде ұстаздардың ұстазы Қазақстандағы халық ағарту тарихына баға жетпес үлес қосты.

Орынбордағы Шекара комиссиясының жанындағы қазақ балаларын оқытуға арналған арнайы мектепте білім алып, кейін хатшы, аудармашы болып жұмыс істей жүріп, ол өз халқын ағартуды, қазақ балаларына арналған мектеп ашуды, қазақ қыздарын оқытуды армандады және өзінің табандылығының арқасында осы жарқын армандарын қазақ даласында жүзеге асырды.

Туған және жерленген жері Қазақстан Республикасының киелі жерлерінің тізіміне енгізілген. Бүгінде Қазақстанда көптеген көшелер мен нысандар тұлға есімімен аталады. Республикада 50-ден астам мектеп Ыбырай Алтынсариннің есімімен аталса, солардың 5-і Қостанай облысында орналасқан. Біздің жоғары оқу орнымыз да ұлы ағартушының есімімен аталады.

Ыбырай Алтынсариннің қызметін зерттеу кеңес заманынан бастау алғанымен, тарихтағы рөлі туралы көп айтылса да, бірақ ағартушының шығармашылығы толық зерттелген жоқ. Оның қазіргі қазақ зиялыларын, жалпы тұтас Қазақстан мәдениетін қалыптастырудағы рөлі орасан зор.

Мерейтойлық жыл – бірінші кезекте рухани мұрасын толық көлемде қалпына келтіру үшін айырықша салмақты себеп болады.

Конференция жұмысына Түркия, Ресей, Қазақстан ғалымдары қатысып, 300-ден жоғары конференция қатысушылары 170-тен астам баяндамалар ұсынды. Конференцияға қатысушылардың баяндамалары Қазақстандағы зайырлы білімнің құрылуынан бастап, Болон үрдінің енуіне дейінгі кезеңді қамтиды.

Бұл конференция жаһандану үдерісіне және қазіргі мен болашақтың интеграциясына жаңа тұжырымдамалық тәсілдер әзірлеуге белгілі бір үлесін қосатынына кәміл сенеміз.

Конференцияның барлық қатысушыларына шығармашылық табыс және жұмыстарыңыздың жемісті болуын тілеймін!

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО

Председателя Правления - Ректора института д.г.н. С.Б. Куанышбаева

*Уважаемые участники конференции!
Дорогие гости!*

Я сердечно рад приветствовать всех участников Международной научно – практической конференции «Алтынсаринские чтения – 2021 - «Педагогическое наследие И.Алтынсарина в эпоху глобальных вызовов и перемен».

Ибрай Алтынсарин – выдающаяся личность. За короткий период своей жизни Учитель учителей внес неоценимый вклад в истории народного просвещения в Казахстане. Получив образование в специальной школе для обучения казахских детей при Пограничной комиссии в Оренбурге, затем, работая писарем, переводчиком, он мечтал о просвещении своего народа, об открытии школ для детей-казахов, об обучении девочек-казашек и, благодаря своей целеустремленности, эти светлые мечты претворял в казахской степи.

Место рождения и захоронения Ибрая Алтынсарина включены в список сакральных мест Республики Казахстан. Сегодня в Казахстане многие улицы и объекты носят его имя. В республике больше 50 школ названы именем Ибрая Алтынсарина, 5 из них находятся в Костанайской области. Наш вуз также носит имя Великого Просветителя.

Несмотря на то, что изучение деятельности Ибрая Алтынсарина было начато еще в советское время, и, казалось бы, о его роли в истории много сказано, все же в полной мере творчество просветителя изучено недостаточно. Велика его роль в формировании современной казахской интеллигенции, в целом культуры Казахстана.

Юбилейный год – весомый повод, чтобы восстановить в полном объеме его наследие и, в первую очередь, духовное.

В конференции примут участие ученые из Турции, России, Казахстана. Свыше 300 участников конференции представили более 120 докладов. Доклады наших участников охватывают период от основания светского образования в Казахстане до вхождения его в Болонский процесс.

Мы верим, что конференция внесет определенный вклад в выработку новых концептуальных подходов к процессам глобализации и интеграции настоящего и будущего.

Позвольте пожелать всем участникам конференции творческих успехов и плодотворной работы!

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ НЕГІЗІН ҚАЛАУШЫ АЛТЫНСАРИН ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ТӘСІЛІ

Аян Экрем

*Мұғла Сытқы Кочман Университеті , Әдебиет факультеті,
қазіргі Түрік Тілдері және Әдебиеттері кафедрасы, Доцент, Доктор.*

Қазақ халқы адамзат тарихындағы ең қиын кезеңдердің біріне ұшырады. Осы кезеңде Ресей үкіметін қазақ халқының тілінен, діні мен мәдениетінен аулақ ұстауға тырысты. Алтынсарин экономикалық және мәдени жағынан баяу болған бұл кезеңде қазақ халқының үміті болды. Ол мәселелер бірінші кезекте білім беру арқылы шешіледі деп сенді. Ол қазақ балаларына арналған кітап болмаған кезде қазақ балаларына арнап кітап жазды. Ол балаларға өз мәдениетінің, адалдықтың, еңбектің, ізгіліктің және т.б. маңыздылығын түсіндірді. Сонымен қатар, ол барлық жаман әдеттерден аулақ болу адамдарды үлкен зұлымдықтан аулақ ұстайтынын мәлімдеді. Қазақ балалары үшін мектептер болмаған кезде мектептер ашты. Бұл мектептердің ашылуына қазақ халқы үлкен қолдау көрсетті.

1860 жылы қазақ балаларына арналған мектептер ашуға рұқсат етілген кезде, Ы.Алтынсарин бұл мектепті Торғайда ашу үшін көп жұмыс істеуге кірісті. Мектеп ғимаратының құрылысы, тауар сатып алу және кітап оқумен қамтамасыз ету сол кездегі халықтың қаржылық жағдайы тұрғысынан үлкен ауыртпалық болды. Халық пен әкімшілерден жеткілікті қолдау ала алмаған мен Алтынсарин ауылдан ауылға барып, білімнің маңыздылығын түсіндіру үшін адамдармен сөйлесті. Ол оларға сауаттылық пен ғылымды үйренудің пайдасы туралы айтты. Мұны қолдаған адамдар мектеп ғимаратын салуға және мектептің құрылысын ұзаққа созылмай аяқтауға көмек жинайды. Осы кезеңде Ы.Алтынсарин аудармашы қызметін жалғастырып, өз ауылынан әкелген төрт балаға сабақ берді. Мектеп 1864 жылы 8 қаңтарда ашылды. Үлкен ынтамен ашылған мектепке 14 бала оқиды. Көп ұзамай тағы екі бала жазылады. Халықтан жиналған көмекпен мектеп жанынан оқушыларға арналған жатақхана салынады.¹

Алыс елдерден оқуға келген қазақ балаларын халық қазына деп санайды және оларды лайықты бағалайды. Барлық балалар жатақханаға орналастырылған. Мектепте оқытылатын курстар:

Қазақ тілі: Оқу және жазу

Орысша: оқу және жазу

Татар тілі: оқу және жазу

Көркем жазу

Арифметика: қосу, азайту, бөлу, көбейту

География: Еуропа және Азия елдері²

Ы.Алтынсарин, мектептің ашылуына қуанышты болды. Ильминскийге жазған хатында ол: “Осы жылдың 8 қаңтарында бұл мен күткен жұмыс болды, мектеп ашылды. 14 қазақ баласы жазылды, бәрі жақсы, ақылды балалар.

¹ Бегежан Сүлейменов; Ыбырай Алтынсариннің өмір жолы және қызметі, Ыбырай Алтынсарин тағлымы, Жазушы, Алматы 1991, б. 36.

² Сұлтанғали Садырбаев; Ыбырай (Ибраһим) Алтынсарин, Қазақ Хрестоматиясы, Білім, Алматы 2003, б.109.

Қазақтар балаларын мектепке жіберуге өте ынталы, олар біздің балалардан алдымен елдің заңдарын оқытуларын сұрайды, олардың мақсаты олардың құқық қорғау органдарында болуын қалау. Бұл олардың күткендері. Мен оларға қазір бұл туралы ештеңе айтқан жоқпын. Мен бұл балаларға қойларға шабуылдаған аш қасқыр сияқты үйретуге тырыстым. Мен оларға мектептен бос уақытта да діни білім беремін. Осылайша, мен оларға дін тарихынан білетіндерімді, сонымен қатар пайдалы және ойландыратын оқиғаларды айтамын. Менің ең үлкен тілегім - оларды пайдалы адамдарға айналдыру. Егер мен осы тілекті алсам, менің жүрегім үлкен жұбаныш табады.³

Осы кезде орысша сөйлеу үлкен мәртебе болды. Алтынсарин бұл мәселе бойынша өз пікірін былайша білдірді: “Менің шәкірттерім орыс тілінде аз сөйлейді, олар оқыған кезде мен оларды орыс балаларымен біріктіремін. Заң бойынша менің бұған құқығым бар. Қысқасы, бұл оқушылар төрт жылда мектепті бітіргенше өте жақсы сөйлейді және мен бұны бағалайды деп өте сенемін.”⁴ Өйткені орыс-қазақ мектептерін бітірген қазақ балалары аудармашы ретінде жұмыс істеуге және аймақтық үкіметтерге көмекші әкімшілік қызметтерде жұмыс істеуге мүмкіндік алды. Алтынсарин сонымен қатар өлеңдер, әңгімелер, дастандар сияқты ауыз әдебиеті материалдарын жинақтап, оларды жазбаға енгізу жұмыстарына үлкен көңіл бөлді және осы бағытта көп күш жұмсады.⁵

Ол халықтың бай мәдени мәдениетін жинады. Ол әсіресе Орынбор мен Қазандағы достарының шығыс филологиясын зерттеуге материалдар беру үшін жиналды. Ол Ильминскийге 1862 жылы қаңтарда жазған хатында: “Мен қазақтың ескі өмірінің үзінділері мен бөліктерін жинадым. Мен әлі жинап жатырмын. Орайы келгенде оларды сізге жіберемін. Орақ-Мамай оқиғасында қызықты ештеңе жоқ. Сондықтан мен бұлардан кетіп, қазір қазақтың барлық салт-дәстүрлері туралы жинақтаймын. Уақыты келгенде мен оларды жазып, сізге жібергім келеді.”⁶ Деп жазады. Алтынсариннің фольклор мен этнография туралы идеялары ғылыми тұрғыдан бағаланып, география институтының Орынбор кафедрасының ашылуымен лайықты нәтиже алады, ол да оның жұмысы болып табылады. Алтынсарин мұнда 1874 жылы мүше болып тағайындалды. Осы бөлімде жасалған алғашқы жұмыстардың кейбіреулері Алтынсариннің қазақ этнографиясы туралы зерттеулері болды. Бұл зерттеулер Ы.Алтынсарин жазған екі мақала. Бірінші: “Оренбург. Оренбург Ведомоствасы, Қазақтарының өлген адамды жерлеу және оған ас беру дәстүрінің очеркі” екінші, “Орынбор ведомоствасы қазақтарының құда түсу, қыз ұзату және той жасау дәстүрінің очеркі.”⁷

Қазақ халқы экономикалық тұрғыдан дамуы үшін қолөнер мен егіншілікті үйрену керек болды. Осы уақытқа дейін көшпелі болған қазақтар отырықшы өмірді қабылдауға мәжбүр болды.

³ М. Жармұңаев; Ыбырай Алтынсарин-Таңдамалы Шығармалары, Ғылым, Алматы 1994, с. 4.

⁴ Уәліжан Қаліжанұлы; Қазақ Әдебиетіндегі Діни-Ағартушылық Ағым, Білім, Алматы 1998, с. 135.

⁵ Ekrem Ayan; Çağdaş Kazak Edebiyatının Kurucusu İbrahim Altınşarin Hayatı ve Eserleri, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8 Fall 2009, s.515.

⁶ Әнуар Дербісәлін; Әдебиет Тұралы Толғаныстар, Ғылым, Алматы 1990, с. 191.

⁷ Әнуар Дербісәлін, s. 192.

Осыны түсінген Алтынсарин мектептерде отырықшы өмірдің қажеттілігі туралы және көшпелі өмірден отырықшы өмірге көшу туралы оқыту мен айта бастады. Ер балаларға арналған ағаш ұстасы, темір өңдеу және басқа жұмыстар; қыздардың іш киімдері, көйлек тігу, тоқу, кілем тоқу, аттың белдігін тігу және т.б. Ол өз жұмысын үйренуге болатын мектептер ашу үшін жұмыс істей бастайды.

Қазақ қыздарына арналған мектептің ашылуы және олардың білім алуы да Алтынсарин есімімен байланысты. Оның жұмысына үкімет тосқауыл қойды. Катаринскийге жазған хатында: “Провинция губернаторы қазақ қыздарына арналған жатақхана мектептері пайдалы болмайды деп ойлайды, бірақ егер мұндай пайдалы жұмыс басталмаса, ештеңе болмайды. Бұл жұмыс пайдалы болады деп сенемін” деп жазды.⁸ Көп ұзамай оның тілегі орындалып, Ырғызда қазақ қыздарына арналған мектеп-интернат ашылды. Бұл оқиға шын мәнінде қазақ халқының өміріндегі жаңалықтар тұрғысынан үлкен оқиға болды. Алтынсарин өте пайдалы болады деп сенген осы мектептің ашылғанына қатты қуанды. Ол үкіметтік шенеуніктерден Торғайдың барлық аудандарында қыздар мектебін ашуды сұраған хаттар жазды. Осы өтініштердің нәтижесінде екі жылдан кейін жатақхана болған қыздар мектептерін ашуға рұқсат етілді. 1891 жылы Торғайда, 1893 жылы Қостанайда, 1895 жылы Қарабұтақта және 1896 жылы Ақтөбеде жаңа қыздар мектептері ашылды. Алтынсариннің өтінішімен ашылған осы қыздар мектептерінде оқитын 211 қыз оқушылардың 70-і қазақ, оның 149-ы орыс.⁹

Компьютерлік инженерия біз үшін қазіргі заманда өмір сүріп жатқан денсаулығымызға байланысты қашықтан білім беруді жалғастыру үшін өте маңызды. Алтынсарин сонымен қатар білім беру жағынан өз заманының ең маңызды адамы. Қазақстандық білім беру жүйесінің негізін қалаған Алтынсарин, егер ол бүгінгі күнде өмір сүрсе, ең озық технологияларды шығаруда көшбасшы болары анық. Алтынсарин бүгінде физикалық тұрғыдан өмір сүрмесе де, оның пікірімен жаңа буындар пайда болды. Олар - Қазақстан болашағының кепілі.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Бегежан Сүлейменов; Ыбырай Алтынсариннің Өмір Жолы және Қызметі, Ыбырай Алтынсарин Тағлымы, Жазушы, Алматы 1991.
2. Ekrem Ayan; “Çağdaş Kazak Edebiyatının Kurucusu İbray Altınсарin Hayatı ve Eserleri”, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8 Fall 2009,
3. Сұлтанғали Садырбайев; Ыбырай (Ібраһім) Алтынсарин, Қазақ Престоматиясы, Білім, Алматы 2003.
4. М. Жармұңамедов; Ыбырай Алтынсарин-Таңдамалы Шығармалары, Ғылым, Алматы 1994, с. 4.
5. Вәліқан Қаліжанұлы; Қазақ Әдебиетіндегі Діній-Ағартушылық Ағым, Білім, Алматы 1998, с. 135.
6. Әнвар Дербісәлін; Әдебиет Тұралы Толғаныстар, Ғылым, Алматы 1990, с. 191.

⁸ Бегежан Сүлейменов; с. 39.

⁹ Begejan süleymenov; agm., s. 39-40.

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ СПЕЦИАЛИСТОВ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ

Приступа Е.Н.

*Д.п.н., профессор, зав. кафедрой педагогики и психологии семейного
образования Института педагогики и психологии ФГБОУ ВО*

Московский педагогический государственный университет

Аннотация. Мақалада әлеуметтік қызметкерлерге кәсіби білім берудің құзыреттілік тәсілі көрсетілген. Бакалавриат деңгейінде білім берудің психологиялық-педагогикалық бағыты бойынша мамандардың кәсіби құзыреттілік топтарының мысалдары келтірілген, сонымен қатар кәсіби қызметтің түрі мен мақсатын ескере отырып, кейбір кәсіби стандарттарға салыстырмалы талдау жасалған. Мемлекеттің әлеуметтік саясатын анықтайтын бірқатар тұжырымдамалық нормативтік құқықтық актілердің мысалдары да келтірілген.

Түйінді сөздер: әлеуметтік сала, әлеуметтік саясат, мамандарды кәсіби даярлау, кәсіби стандарт.

Annotation. The article presents a competency-based approach to professional education of social workers. Examples of groups of professional competencies of specialists in the psychological and pedagogical direction of education at the bachelor's level are given, as well as a comparative analysis of some professional standards, taking into account the type and purpose of professional activity. The examples of a number of conceptual normative legal acts that determine the social policy of the state are also given.

Key words: social sphere, social policy, professional training of specialists, professional standard.

Социальная сфера любого государства является системообразующей в достижении благополучия каждого гражданина. Социальная политика государства направлена на гарантию и реализацию прав на образование, здравоохранение, культуру, социальную защиту и пр. Направленность на отдельно взятого человека и составляет суть помогающих профессий, к которым будут отнесены специалисты медицинского, педагогического, психологического, социального и других профилей.

Профессиональное образование ориентировано на формирование разных групп компетенций, начиная от универсальных, общепрофессиональных, заканчивая профессиональными. Базовым становится компетентностный подход [1-5]. Например, профессиональные компетенции через категории способности и готовности:

Таблица 1

Компетентностная модель специалиста

Тип задач профессиональной деятельности: проектный	
ПК-2	Способен оказывать обучающимся, в том числе детям с ОВЗ, поддержку в проектировании деятельности детских общественных объединений в образовательной организации
Тип задач профессиональной деятельности: педагогический	
ПК-3	Способен участвовать в создании социально педагогического обеспечения проектирования и реализации программ воспитания

ПК-4	Способен участвовать в планировании и реализации работы по выявлению семейного неблагополучия в разных типах семей
ПК-5	Способен к организации и исследованию социально и личностно значимой деятельности группы обучающихся, в том числе детей с ОВЗ
Тип задач профессиональной деятельности: методический	
ПК-7	Способен обеспечивать организационно-педагогическое и социально-психологическое сопровождение и методическую поддержку деятельности педагогов дополнительного образования, методистов, преподавателей, тренеров центров обучения сотрудников организации
Тип задач профессиональной деятельности: культурно-просветительский	
ПК-8	Способен участвовать в организации социально-педагогического развития социального партнерства и продвижения услуг дополнительного образования детей, в том числе детей с ОВЗ и взрослых

Российская Федерация разрабатывает и внедряет профессиональные стандарты, которые включают вид и цель профессиональной деятельности, обобщенные трудовые функции, трудовые функции и трудовые действия. Профессиональные стандарты и образовательные стандарты тесно связаны между собой.

Приведем примеры профессиональных стандартов специалистов социальной сферы (таблица 2).

Таблица 2

Примерная характеристика профессиональных стандартов специалистов социальной сферы [6,7]

№ п/п	Наименование профессионального стандарта и выходные данные	Наименование вида профессиональной деятельности	Основная цель вида профессиональной деятельности	Обобщенные трудовые функции
1.	Профстандарт: 03.009 Специалист по работе с семьей	Предоставление социально-психологической помощи семьям и семьям с детьми, находящимися в трудной жизненной ситуации, кризисной ситуации, социально опасном положении	Оказание помощи разным типам семей и всесторонней поддержки семьям с детьми на основе выявления семейного неблагополучия с помощью различных технологий, разработки программы реабилитации, реинтеграции ребенка и семьи в социум, с привлечением ближайшего окружения для	А. Деятельность по выявлению разных типов семей и семей с детьми, находящимися в трудной жизненной ситуации с целью оказания им помощи В. Организация и оказание адресных социально-бытовых, медико-социальных, психолого-педагогических и социально-правовых видов помощи и поддержки разным типам семей и семьям с детьми, оценка их

№ п/п	Наименование профессионального стандарта и выходные данные	Наименование вида профессиональной деятельности	Основная цель вида профессиональной деятельности	Обобщенные трудовые функции
			изменения отношений между членами семьи, оздоровления социально- психологической обстановки в семье, повышения ответственности родителей за воспитание детей	эффективности
2.	Профстандарт: 03.008 Психолог в социальной сфере	Предоставление психологических услуг в социальной сфере	Профилактика и психологическая коррекция негативных социальных проявлений в поведении социальных групп и отдельных лиц (асоциальное и конфликтное поведение, социальное сиротство и другое), психологическая помощь представителям социально уязвимых слоев населения (маргиналы, мигранты, беженцы) и лицам, находящимся в трудной жизненной ситуации (в том числе дезадаптированным лицам и девиантам; лицам, имеющим разные виды зависимости, совершившим суицидальные попытки; больным, одиноким и	А. Организация и предоставление психологических услуг лицам разных возрастов и социальных групп

№ п/п	Наименование профессионального стандарта и выходные данные	Наименование вида профессиональной деятельности	Основная цель вида профессиональной деятельности	Обобщенные трудовые функции
			престарелым, сиротам, лицам с ограниченными возможностями здоровья; лицам, получившим посттравматические стрессовые расстройства, находящимся под следствием или в учреждениях пенитенциарной системы)	

Безусловно, основой профессиональной деятельности является нормативно-правовая база международного, федерального, регионального, муниципального уровней.

Если выделять направления целевых групп в работе специалистов, то это несовершеннолетние, семьи с детьми, лица пожилого возраста, лица с ограниченными возможностями здоровья и другие. Российская Федерация – социальное государство. Это означает создание возможностей для реализации всех социальных гражданских прав [8,9].

Особое значение играют стратегии и концепции развития социальной сферы. Так, 23 января 2021 года принято Распоряжение Правительства РФ № 122-р Об утверждении плана основных мероприятий, проводимых в рамках Десятилетия детства, на период до 2027 г. В план основных мероприятий внесено восемь направлений: I. Здоровье сбережение с детства. II. Благополучие семей с детьми. III. Всестороннее развитие, обучение, воспитание детей. IV. Инфраструктура детства. V. Защита детей, оставшихся без попечения родителей. VI. Качество жизни детей с ограниченными возможностями здоровья, детей-инвалидов. VII. Безопасность детей. VIII. Координация реализации Десятилетия детства.

В Распоряжении Правительства Российской Федерации от 29 мая 2015 г. № 996-р г. Москва "Стратегия развития воспитания в Российской Федерации на период до 2025 года" указано, что «приоритетной задачей Российской Федерации в сфере воспитания детей является развитие высоконравственной личности, разделяющей российские традиционные духовные ценности, обладающей актуальными знаниями и умениями, способной реализовать свой потенциал в условиях современного общества, готовой к мирному созиданию и защите Родины».

Целью Стратегии является определение приоритетов государственной политики в области воспитания и социализации детей, основных направлений и механизмов развития институтов воспитания, формирования общественно-государственной системы воспитания детей в Российской Федерации, учитывающих интересы детей, актуальные потребности современного российского общества и государства, глобальные вызовы и условия развития страны в мировом сообществе.

Воспитание детей рассматривается как стратегический общенациональный приоритет, требующий консолидации усилий различных институтов гражданского общества и ведомств на федеральном, региональном и муниципальном уровнях.

Для достижения цели Стратегии необходимо решение следующих задач:

1) создание условий для консолидации усилий социальных институтов по воспитанию подрастающего поколения;

2) обеспечение поддержки семейного воспитания, содействие формированию ответственного отношения родителей или законных представителей к воспитанию детей;

3) повышение эффективности воспитательной деятельности в системе образования, физической культуры и спорта, культуры и уровня психолого-педагогической поддержки социализации детей;

4) создание условий для повышения ресурсного, организационного, методического обеспечения воспитательной деятельности и ответственности за ее результаты;

5) формирование социокультурной инфраструктуры, содействующей успешной социализации детей и интегрирующей воспитательные возможности образовательных, культурных, спортивных, научных, экскурсионно-туристических и других организаций;

6) создание условий для повышения эффективности воспитательной деятельности в организациях, осуществляющих образовательную деятельность, находящихся в сельских поселениях;

7) повышение эффективности комплексной поддержки уязвимых категорий детей (с ограниченными возможностями здоровья, оставшихся без попечения родителей, находящихся в социально опасном положении, сирот), способствующей их социальной реабилитации и полноценной интеграции в общество;

8) обеспечение условий для повышения социальной, коммуникативной и педагогической компетентности родителей.

Это лишь небольшие фрагменты документов, которые имеют большое значение в разработке концепции образовательных программ, выбора профиля обучения, определение прикладной направленности на уровнях как среднего профессионального, так и высшего профессионального образования.

Таким образом, профессиональное образование специалистов социальной сферы основывается на компетентностном подходе, личностно-ориентированном обучении специалистов в системе помогающих профессий.

Литература

1. Информатизация общества: социологический анализ // авт. колл. Нагорнова А.Ю., Левагин Ю.Г., Арпентьева М.Р., Приступа Е.Н., Сиврикова Н.В., Столбова Е.А., Подойницына И.И., Бубякин И.В., Бубякина Г.И. коллективная монография / Ульяновск: Изд-во «Зебра», 2016. С. 78-89.
2. Приступа Е.Н. Социальное здоровье личности ребенка как макросоциальная задача: Депонированная рукопись № 59515 10.11.2005. –М., ИНИОН РАН. – 20 с.
3. Приступа Е.Н. Социально-правовая безопасность детства: монография / Департамент образования г. Москвы, Государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования Московский гуманитарный педагогический институт (МГПИ). Москва, 2010. – 162 с.
4. Приступа Е.Н., Степичев П.А. Социальная работа: Словарь терминов / Под редакцией автора-составителя Е.Н. Приступы; перевод Е.Н. Приступы, П.А. Степичева, М.С. Фионовой. М.: Изд-во «Форум», 2015. – 232 с.
5. Приступа Е.Н. Социальная дезадаптация как этап развития ребенка // Отечественный журнал социальной работы. 2005. - № 4. С. 46-50.
6. Приказ Министерства труда и социальной защиты РФ от 18 ноября 2013 г. N 682н "Об утверждении профессионального стандарта "Психолог в социальной сфере"
7. Приказ Министерства труда и социальной защиты РФ от 18 ноября 2013 г. N 683н "Об утверждении профессионального стандарта "Специалист по работе с семьей"
8. Распоряжение Правительства Российской Федерации от 29 мая 2015 г. N 996-р г. Москва "Стратегия развития воспитания в Российской Федерации на период до 2025 года"
9. Распоряжение Правительства РФ от 23 января 2021 г. № 122-р Об утверждении плана основных мероприятий, проводимых в рамках Десятилетия детства, на период до 2027 г.

UZAKTAN ÖĞRETİMDE ÖĞRENCİ, ÖĞRETMEN VE KURUM BAĞLAMINDA DENEYİMLER

Сакал М.

Мугла Сыкты Кочман университетінің профессоры, ф.ғ.д

Giriş

Covid19 sonrası alışkanlıklardaki değişim, her ortamda olduğu gibi eğitim alanında da kendini göstermiştir. Dünyada yüz yüze gerçekleşen eğitim öğretim faaliyetleri uzaktan öğretimle yapılmış ve bu duruma hazırbulunuşluğu olan kurumların süreci anlamlı ve etkililiği yüksek bir biçimde yürüttükleri görülmüştür. Hazırbulunuşluğu olmayan kurumların da uzaktan eğitimi anlamaya ve uygulamaya geçirdikleri süreci doğru olmayan bir öğretim faaliyeti ile geçirmişlerdir.

Sadece uzaktan öğretim faaliyeti içinde değil normal bir eğitim öğretim faaliyeti içinde iletişimin etkin sağlanması üç bileşenin varlığıyla gerçekleşir. Bunlar öğrenci, öğretmen ve kurumlardır. Özellikle uzaktan öğretim faaliyet içinde bu bileşenlerden birinin eksikliği ve/veya yetersizliği öğretme bağlamında başarıyı olumsuz kılacak bir iletişim doğurur.

Türkiye’de salgının Avrupa ülkelerine sıçraması ile birlikte Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) ve Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) 16 Mart 2020 tarihinde okulların kapatılmasına karar verdi. Sürecin uzayabilme durumu söz konusu olduğundan önce üniversiteler eğitimlerini e-öğrenme platformları üzerinden gerçekleştireceğini; toplantı, seminer ve konferansları video konferans sistemi üzerinden yapacaklarını duyurdular. Aslında uzaktan eğitim MEB 2019-2023 Stratejik planın hayat boyu öğrenme ve özel öğretim kurumları kapsamında yer almaktadır. Dolayısıyla stratejik planda yer alan uzaktan eğitimin okulların kapanmasıyla birlikte uygulamaya konulması hız kazanmış oldu. Aynı zamanda Eğitim Bilişim Ağı (EBA) ve ulusal kanallar üzerinden öğrencilere ders anlatımları, konu tekrarları ve çeşitli etkinlikler yayınlandı.

Üniversitelerde öğretmenler derslerine uygun müfredatları için çevrimiçi / çevrimdışı videolar çekerek, bunları öğrencilerin 7/24 erişebilecekleri Öğrenme Yönetim Sisteminde (ÖYS) paylaştılar. MEB’e bağlı öğretmenler hem MEB müfredatı ile Çevrimiçi bir biçimde uzaktan öğretim dersleri ile hem de ders videoları, yapmış oldukları çeşitli etkinlik ve faaliyetleri öğrenci ve velilerine ulaştırmaya gayret gösterdiler. Öğretmenlerin bir kısmı EBA’nın dışında farklı programlarla öğrencilere ulaşmaya çalıştılar.

Genel anlamda bakıldığında, Mart-Haziran ayları arasında aslında tam anlamıyla bir uzaktan öğretim faaliyeti uygulanmadı. Hızlı bir şekilde alınan kararlar ve pandemi döneminin belirsizliği her kurum için yapılabilecek faaliyetlerin en iyisi yapılarak sağlanmaya çalışıldı. Bu dönem kimi yerlerde uzaktan öğretim şeklinde ifade edilse de acil eğitim öğretim şeklinde ifade edilebilir. Yaz dönemi sonrası hem üniversiteler hem de ilk ve orta dereceli okulların açılması gerekliliği artık pandemi sürecinin ilk dönemindeki acil eğitim ortamını daha bilinçli, daha düzenli ve istikrarlı bir eğitim modeli olan uzaktan öğretime döndürdü. Artık kurumların, öğretmen ve öğrencilerin bir önceki dönemde yapılan yanlışları yapma lüksünün olmadığı, uzaktan öğretime kurulacak iletişimin verimliliğini ve etkililiğini en üste çıkaracak yönde çabalar ortaya koymak gerekirdi. Burada iş sadece kurumları değil, önce ki dönemde sürece kendini uyumlandıran ve hazırbulunuşluğu arttıran öğretmen ve öğrencileri de ilgilendirmektedir.

Literatürün Özeti

Litartürde çevrimiçi uzaktan eğitim (D Randy Garrison, 1987), e-öğrenme, harmanlanmış öğrenme (Deschacht & Goeman, 2015), etkileşimli öğrenme ve sanal öğrenme olarak bilinen uzaktan öğretim, öğretmen ve öğrencilerin fiziksel olarak ayrılmasını ve çeşitli çevrimiçi uygulamaların kullanarak, aralarında etkileşimli iletişimi kolaylaştırmak için yenilikleri içerir. Öğrenciler istedikleri yerde ve zamanda çalışabilmenin avantajlarından yararlanır (Doculan, 2016). Temel olarak uzaktan öğretim, eğitime erişimi artırmak için esnek öğrenme etkinlikleri, engelli veya sağlıklı insanlar için esnek öğrenme ve nadiren araştırmacıların dikkatini çekmesi gibi unsurlarla toplumsal yarar sağlar. Pandemi sebebiyle ara verilen eğitim öğretim faaliyetleri uzaktan öğretime öğrenci ve öğretmenin sanal ortamda buluşmasıyla sağlanmıştır.

Öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye hazır olma durumu üzerine çalışan birçok araştırmacı, bilgisayar ve internet okuryazarlık (BIO) boyutunun öğrenciler arasında hazırbulunuşluk düzeyini önemli ölçüde etkilediğini bildirmiştir (Hung vd., 2010). Gordon'a (2013) göre, birçok öğrenci çevrimiçi öğrenme teknolojisini benimsemeye hazırdır, ancak yüksek yetkinliğe sahip bir BIO ile tamamlaması gerekir.

Öğrenci bağlamında uzaktan öğretim

Öğrencilerin geçmişten kalma yüz yüze ders dinleme alışkanlıkları, uzaktan öğretime adapte olma, anlatılanları dinleme ve anlama yönünde sorunlar yaşadıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Öğrencilerin dijital okuryazarlıkları görece yüksek olsa da, bilgisayar ve internet okuryazarlıkları için aynı şeyi söylemek doğru olmayabilir. Öğrencilerin çoğu uzaktan öğretimi yenilikçi bir öğrenme platformu olarak kabul etse de, temel bilgisayar becerilerinin eksikliği onları e-öğrenme platformunu etkili bir şekilde kullanmalarını kısıtlamıştır (Kuo vd., 2014). Ayrıca, öğrencilerin çevrimiçi öğrenme tutumu üzerine yapılan bir çalışma da, yüksek BIO seviyesinin daha yüksek çevrimiçi öğrenme tutumu ile ilişkili olduğunu bildirdi. Bilgisayar araçlarını keşfetmeye istekli ve İnternet uygulamalarını kullanma becerisine sahip olmak, özellikle uzaktan öğretim etkinliklerine katılırken öğrenciler arasında teknoloji stresinin etkilerini azaltabilir (Yang ve diğerleri, 2018). Google Meet, Zoom ve Adobe Connect gibi birçok çevrimiçi öğrenme platformu, başarılı bir çevrimiçi görüşme için öğrencinin kamera ve mikrofon cihazını bilgisayara bağlaması konusunda bilgisayar okuryazarlığını ister. Örneğin, öğrenciler, çevrimiçi toplantıya katılmak için yönetici onayını bekleyerek çevrimiçi sohbete katılma konusunda yetkin olmalıdır. Çevrimiçi sohbete katılmanın etik olarak farkında olmalıdır. Öğrenciler katılmak istemedikçe gürültüyü önlemek için mikrofonu sessize almalı, sohbet ortamını kullanarak isteklerini belirtmelidir. Öğrenciler, kendi kendilerine öğrenmeyi gerçekleştirmek için ders notlarını nasıl alacaklarını veya videoyu nasıl görüntüleyeceklerini bilmelidir.

Öğrenme motivasyonu, öğrencilerin çevrimiçi uzaktan öğrenimini geliştirir. Motivasyon, Paris ve Turner (1994) tarafından öğrenmenin 'motoru' olarak tanımlanmış ve Howe (1998) tarafından desteklenerek, insan öğreniminin yakıtının motivasyon olduğunu belirtmiştir. Hair vd. (2014) 'e göre, motivasyonun rolü üzerine yetenekler ve insan öğrenmesi ilkelerinde, öğrencinin öğrenme ortamına katılması için, bir teşvik veya motivasyon olmasını istediğini iddia etmiştir. Öğrencilerin öğrenme ortamına katılması için öğrencilerin kendini öğrenirken aynı zamanda öğrendiğini kullanan olduğunu hissettirmek gerekmektedir. Bu da öğrenciye ders öncesi/sırası/sonrası yapılacak etkinliklerde belli söz hakkı vererek derse katkı sağlamasıyla yapılabilir. Bu öğrencinin aynı zamanda alışık olmadığı bu sanal ortamda kendini ifade etmesini geliştir ve özgüvenini artırır.

Öğretmen bağlamında uzaktan öğretim

Öğretmenler, pandemiden dolayı evde durma zorunluluğu olan öğrencilerin bedensel ve ruhsal yönden etkilendiklerini bilerek onlara davranmalı ve motivasyonlarını arttıracak düzeyde çabalar içine girmelidir. Çevrimiçi eğitim ve e-öğrenme etkinlikleri, yüksek internet bağlantı hızı ister (Cooper, 2006). Öğretmenlerin, öğrencilerin internetlerinin olmaması ya da zayıf olması gibi

unsurların olabilme ihtimallerini göz önüne almalıdır. Her ne kadar bu durum teknik bir sorun gibi görülse de, o an istenen bir şeye öğrencinin cevap verememe durumu söz konusu olsa da, ilerleyen zamanlarda (bağlantının normale döndüğü zaman) öğrenciye mutlaka söz hakkı verilmeli ya da çevrimdışı iletişim kurulmalıdır. İletişim öğretmenlerin öğrencilerle çevrimiçi ya da çevrimdışı etkileşim içine girdiği durumlardır. Öğretmenlerin, öğrencilerin kendisine ulaşabilmesi için mutlaka belli ortamlar yaratmalıdır. Bu mail adresini paylaşmakla da olabilir, ÖYS içinde bir mesajlaşma platformu şeklinde de olabilir. Örneğin Moodle, dünya üzerinde en çok kullanılan öğrenme yönetim sistemidir. Ücretsiz, açık kaynak kodlu olması, sürekli geliştirilmesi ve kullanıcı dostu bir ara yüze sahip olması onu tercih edilen bir yazılım yapmıştır. Öğretmenlerin bir ÖYS’de mesajlaşma, chat, forum, ödev, anket, sınav vb. etkinliklerin kullanımını bilmesi ve bunları öğrencilere çevrimiçi ve/veya çevrimdışı derslerde mutlaka uygulaması gerekmektedir. Sadece öğretmenlerin ders anlattığı sanal sınıf ortamlarında öğrenciler dinleyen olarak sürekli pasif durumda bulunurlar. Bu durum onların dersten uzaklaşmaları ve derse ilişkin motivasyonlarının öğrenme isteği olsa da azalmasına sebebiyet verecektir. Öğretmenlerin öğrencileri aktif hale getirecek çabaları özellikle canlı ders ortamlarında yapacakları etkinliklerdir. Öğrencilerin bu etkinliklere katılımı kendilerinde ki öğrenmeye katkı sağlayacak ve uzaktan öğretime dair memnuniyetleri artacaktır.

Ayrıca öğretmenlerin, öğrencilerin artık tek başlarına çalışamayacakları ve öğrenme motivasyonunu geliştirdiği iddia edilen çevrimiçi ortamda diğer öğrencilerle tanışarak, çalışma grupları oluşturmaları da bir gereklilik olarak düşünülmelidir (Kenny, 2010).

Öğretmenlerin sürekli öğrenciye geri bildirim vermesi gerekmektedir. Bu sorulan bir soru, yapılan bir ödev ya da sınav sonrasında yapılanı değerlendirip, öğrenciye bildirimde bulunulması öğrencinin yine o ortam içinde motivasyonuna olumlu etki yaratacaktır.

Kurum bağlamında uzaktan öğretim

Kurum hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin sağlıklı bir eğitim öğretim faaliyeti gerçekleştirmesi için altyapı sağlamalıdır. Nasıl ki yüz yüze eğitimde gerekli olan bina, laboratuvar, bilgisayar, tahta, sıra vb. araç gereçler yapılan faaliyetin başarısını arttırıyorsa, benzer şekilde uzaktan öğretimde de etkin bir internet altyapısı, sunucular, uzman personeller ve yazılım önem arz etmektedir. Özellikle yazılım konusunda verilecek olan karar önemlidir. Yazılımı iki konuda ele almak önemlidir. İlki sanal sınıf ortamı, ikincisi de öğrenme yönetim sistemi. Covid19 sırasında dünyada ciddi talep gören Zoom platformu canlı toplantı/ders yapılmasını olanaklı hale getiren bir yazılımdır. Kendi altyapısı sayesinde senkron ses ve görüntü verdiği ve verimli sonuçlar alındığı görülmektedir. Bunun dışında Cisco webex, Adobe connect, Microsoft Teams örnek olarak verilebilir. Her birinin kendine göre artı ve eksileri bulunmaktadır. Kurum, öğretmen ve öğrencilerin kullanmaya başlayıp, alışkanlık haline getirecekleri yazılımı tercih ederken çok iyi analiz yapmalı, kısa zamanda değiştirilmesi mümkün olmayan kullanıcı dostu yazılımlar tercih etmelidir. Aynı durum öğrenme yönetim sistemi için de vardır. Moodle yukarıda da belirtildiği gibi etkin kullanılan yazılımlardandır. Bunun dışında Blackboard, Geenio, eFrontPro,

eCoach, TalentLMS, Looop vb. sayılabilir. Burada da seçim yaparken öğrenci bilgi sistemi entegrasyonu, kolaylıkla ders/öğrenci aktarımı ve güncellemesi, kendine ait bir yönetim paneli, sınav, ödev, anket, mesajlaşma, forum vb. etkinliklere sahip olması gibi unsurları barındırması beklenmelidir.

Yazılım tercihinin uygunluğu kurumun en önemli ve uzman görüşleri doğrultusunda vermesi gereken kararlardandır.

Sonuç ve Öneriler

Öğrenci ve öğretmenlerin bilgisayar ve internet okuryazarlık düzeylerini arttırmaya yönelik çalışmalar içine girilmesi gerekmektedir. Özellikle öğretmenlerin uzaktan eğitimde anlatılacak ders müfredatları ile birlikte kullanacakları materyallerin yüz yüze eğitimden farklı olması gerektiği bilinerek hareket edilmelidir.

Ülkelerde eğitim faaliyetlerinden sorumlu kurumların, koşulları nedeniyle uzaktan eğitime erişemeyen, uzaktan eğitim araçlarını kullanamayan çocuklara ve ailelere gerekli maddi ve manevi desteği sağlamalıdır. Rehabilitasyon ve özel eğitim öğrencileri için gerekli ve yeterli önlemlerin alınması gerekmektedir. Belli bir kotaya kadar öğrencilere, velilere ve öğretmenlere internet sağlanmalıdır.

Kaynakça

1. Cooper, M. (2006). Making Online Learning Accessible To Disabled Students : An Institutional Case Study. *Research In Learning Technology*, 14(1), 103–115.
2. Deschacht, N., & Goeman, K. (2015). The effect of blended learning on course persistence and performance of adult learners: A difference-in-differences analysis. *Computers & Education*, 87, 83-89.
3. Doculan, J. A. D. (2016). E-Learning readiness assessment tool for Philippine higher education institutions. *International Journal on Integrating Technology in Education (IJITE)*, 5(2), 33-43.
4. Garrison, D. R., & Baynton, M. (1987). Concepts: Beyond independence in distance education: The concept of control. *American journal of distance education*, 1(3), 3-15.
5. Gordon, J. S. (2013). Is inclusive education a human right?.
6. Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2014). *Multivariate Data Analysis*. Pearson Education Limited.
7. Hung, H. T., & Yuen, S. C. Y. (2010). Educational use of social networking technology in higher education. *Teaching in higher education*, 15(6), 703-714.
8. Kenny, Z. Z., & R. F. (2010). Learning In An Online Distance Education Course : Experiences Of Three International Students. *International Review Of Research In Open And Distance Learning*, 11(1), 18–36.
9. Kuo, Y., Walker, A. E., Schroder, K. E. E., & Belland, B. R. (2014). Internet And Higher Education Interaction , Internet Self-Efficacy , And Self-Regulated Learning As Predictors Of Student Satisfaction In Online Education Courses. *The Internet And Higher Education*, 20(1), 35–50.
10. Paris, S. G., & Turner, J. C. (1994). Situated motivation. *Student motivation, cognition, and learning: Essays in honor of Wilbert J. McKeachie*, 213-237.
11. Yang, J. C., Lin, M. Y. D., & Chen, S. Y. (2018). Effects Of Anxiety Levels On Learning Performance And Gaming Performance In Digital Game - Based Learning. *Journal Of Computer Assisted Learning*, 1(May 2017), 1–11.

АКТУАЛЬНОСТЬ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИДЕЙ И. АЛТЫНСАРИНА В УСЛОВИЯХ ОБНОВЛЕННОГО СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

Абитаева Р.Ш., Федченко Н.М.

к.п.н., доцент кафедры педагогики, психологии и филологии

магистр образования, старший преподаватель

Жезказганский университет им.О.А.Байконурова

Аннотация. Мақалада ұлы педагог Ы.Алтынсариннің Қазақстандағы педагогикалық ғылым мен педагогикалық практиканың дамуына әсер еткен бірегей құбылыс ретінде ұсынылған педагогикалық мұрасы сипатталған. Педагогикалық мұраның негізгі белгілері сипатталады: гуманистік бағыт, жүйелілік, перспектива. Ы. Алтынсариннің дидактикалық көзқарастары жан-жақты қарастырылады.

Түйінді сөздер: Ы.Алтынсарин, құбылыс, педагогикалық мұра, дидактикалық көзқарастар, мұғалімдер даярлығы.

Annotation. The article describes the characteristics of the pedagogical heritage of the great teacher I. Altynsarin, which is presented as a unique phenomenon that influenced the development of pedagogical science and pedagogical practice in Kazakhstan. The main features of the pedagogical heritage are characterized: humanistic orientation, consistency, perspective.

Didactic views, teacher training are considered in detail. The teacher's innovation in the development of a particular idea is emphasized.

Key words: I. Altynsarin, phenomenon, pedagogical heritage, didactic views, teacher training.

Кажется, про педагогическую деятельность, дидактические взгляды И.Алтынсарина известно все или, по крайней мере, очень многое. Однако, педагог-профессионал (ученый или практик) или любой человек, знакомящийся с педагогическим творчеством Алтынсарина, всякий раз открывает его для себя. То вдруг увидишь то, на что раньше не обращал внимания: так многолико его наследие; то обнаружишь, что на многие сегодняшние вопросы можно найти ответы именно у него; то удивляешься его прозорливости и умению увидеть, как будут развиваться педагогическая наука и педагогический опыт; наконец, восхищаешься его логикой, простотой подачи информации, искренностью и доказательностью педагогических суждений. Н.И.Ильминский, профессор Казанского университета, писал: «Я был знаком с Алтынсариним без малого тридцать лет, имел много случаев узнать его. При такой выдающейся для ордынца внешней карьере, он гораздо более замечателен по своим личным качествам как человек умный, честный и симпатичный. Особенно ценил я в нем живую любознательность к русскому образованию и постоянную мысль о необходимости этого образования для киргизов» [1, с. 317]. В книге «Воспоминания об Алтынсарине», он признавал педагогическое новаторство Алтынсарина: «главнейшие черты педагога-новатора И.Алтынсарина – горячее стремление к просвещению своего народа, его любовь к учителям, которыми он очень дорожил, но не оставляли без строгого внушения в случае недостатков. Зато и учителя любили его как родного» [1].

Мы вправе говорить не просто о педагогическом наследии И.Алтынсарина, а его феноменальности. Феномен – это «явление, в котором обнаруживается сущность чего-либо, редкое, необычное, исключительное явление, выдающийся, исключительный в каком-либо отношении человек» [2, с. 739].

И.Алтынсарин – «Учитель казахских учителей», действительно «выдающийся, исключительный» педагог, а его педагогическое наследие – «редкое, необычное явление», и в этом «обнаруживается его сущность».

Учитель русских учителей - К. Д. Ушинский писал, что «факт сам по себе есть ничто, и важна только идеальная сторона этого факта» [3, с. 19]. Важны мысли, идеи, которые можно увидеть, принять, критически переосмыслить, примерить на себя, развить, в конечном счете. В этом феноменальность, исключительность педагогического наследия И.Алтынсарина. Эти идеи явились источником для появления новых теорий, нового опыта, породили феноменальность других педагогов и их теорий.

Но феноменальность идей, наследия, естественно, привязываются к конкретной личности, к имени, и сегодня мы можем говорить о такой личности, говорить о феномене Учителя и Ученого И.Алтынсарина. Последователь И.Алтынсарина, учитель Асылхожа Курманбаев, высоко оценивая труды своего Учителя писал, что «такие-то люди и двигают вперед общественное дело; они оживляют то, что до них замирало; они указывают другим дорогу; они вызывают новые силы для деятельности». Он видел в хрестоматиях, коротких рассказах и стихотворениях нормы чистейшей казахской литературной речи.

Учитель Актюбинской начальной школы Соколов Ф.Д. в одном из своих писем вспоминает о том, что беседы Алтынсарина с учителями «были сердечны и в высшей степени живительно действовали на душу, придавая энергию делу, заставляя полюбить всей душой школу и всеми силами отдаться своим обязанностям. В глазах общества поставил нас высоко, заставил всех относиться к учителям с должным уважением».

Феноменальность педагогического наследия И.Алтынсарина прежде всего, в его гуманистической направленности. Гуманизм пронизывает всю его педагогику. Цель воспитания он видел в воспитании совершенного человека. Это емкое определение включает гуманность, образованность, патриотизм, трудолюбие, религиозность. По сути, речь идет о всестороннем гармоничном развитии человека, то есть он рассматривает воспитание как создание условий для развития личности каждого ребенка.

В условиях обновленного содержания общего среднего образования новые подходы в преподавании и обучении рассматриваются с точки зрения социоконструктивистской теории (Выготский, Л.С., Wood, K.) [4]. По мнению исследователей, в рамках этих теорий дети являются активными обучающимися, формируя свое мышление на основе личных размышлений и социального взаимодействия с другими детьми, учителем.

Задачи, стоящие перед современным учительством сегодня, соответственно, предполагают развитие способностей человека, стремление его к самообразованию, установление связей сотрудничества учителя и ученика с целью создания благоприятного эмоционального фона для решения воспитательных и образовательных задач.

Смена образовательной парадигмы обновило не только стандарт образования, учебные программы и планы, учебники и УМК, но и возникла потребность в современном учителе, использующего новые технологии и интерактивные методы в преподавании и обучении. Безусловно, интерактивные методы предполагают специальную форму организации познавательной деятельности, способ метапознания, осуществляемый в форме совместной деятельности обучающихся, при которой все участники взаимодействуют друг с другом, обмениваются информацией, совместно решают проблемы, моделируют ситуации, оценивают действия других и свое собственное поведение. Погружаются в реальную атмосферу делового сотрудничества для разрешения проблемы, где особая роль отводится формированию у обучающихся навыков использования полученных знаний, проведения исследовательской работы, умения анализировать и синтезировать информацию

Еще один компонент педагогической системы И.Алтынсарина – его дидактические взгляды. Он первым обратил внимание на методические и дидактические аспекты усвоения русского языка казахскими детьми. В вопросах обучения и воспитания юных казахов Алтынсарин использовал идеи прогрессивной русской педагогики 60-х гг., в особенности идеи К.Д. Ушинского.

Действительно, И.Алтынсарин опирается на педагогические теории К.Д. Ушинского, но он не заимствует их идеи, он развивает их. Мы можем, безусловно, говорить об И.Алтынсарине, как об основоположнике дидактики в Казахстане. Это проявляется, во-первых, в том, что он представил ее как целостную науку об обучении, направленном на развитие психики ребенка, в том числе его умственных способностей; на подготовку его к настоящей и будущей жизни; на развитие его мировоззрения и нравственных убеждений. Об этом его книги «Начальное руководство к обучению киргизов русскому языку» и «Киргизская хрестоматия».

В письме Н.И. Ильминскому, он излагает свои взгляды на методику преподавания, которую он частично позаимствовал у своего наставника, старшего товарища и друга: "... Методу учения я занял у Вас; даю им сначала названия предметов, исключительно слова, относящиеся к имени существительному; потом названия качества предметов - имени прилагательному; потом соединения названий предметов с их качествами, далее - глаголы, а потом сопряжения и склонения слов, род и число..."

Во-вторых, он обосновал воспитательные возможности обучения, утверждая, что оно – важнейшее средство нравственного воспитания. Но он ни в коем случае не сводит его только к воспитанию, а говорит об их единстве. «Киргизская хрестоматия» Алтынсарина – яркое тому свидетельство.

В двух частях этой книги Алтынсарин отразил достижения в разных областях знаний того времени, в особенности по естественным наукам. Высокий научно-методический уровень «Киргизской хрестоматии», ее светско-реалистическое направление способствовало тому, что учебник заслужил всенародное признание и стал самым передовым учебником своего времени. Понимая значимость образования в целом для народа он способствовал созданию системы русско - казахских школ. Он считал, что «...школы – это главные пружины образования киргизов...на них, и в особенности на них и надежда; в них же и будущность киргизского народа».

В-третьих, все основные вопросы обучения И.Алтынсарин рассматривает с опорой на психологию ребенка; он говорит о том, как правильно отобрать педагогические средства, направленные на развитие мышления, памяти, внимания обучающегося. «Для киргизских мальчиков, - отмечал И.Алтынсарин, - по мнению моему, более идут остроумные загадки, рассказы наставительного характера или о чем-нибудь таком, которое возбудило бы интерес и любознательность, например, вроде превращения щелковидных червей в бабочек, устройство жилищ бобрами и т.д.» [5]. Это по сути, педагог развивает науку - педагогическую психологию.

И самое значительное, И.Алтынсарин предстает перед нами как высококласный методист, который все свои педагогические идеи сумел объединить в разработанной им методическом пособии «Начальное руководство к обучению киргизов русскому языку», оригинальной системе преподавания и обучения детей в русско-казахских школах. Изучив работы русских дидактов того времени, он определил ряд принципов построения своих учебников:

- чистота языка учебника;
- содержание учебника должно быть интересным, развивающим и воспитывающим;
- манера изложения языка – язык должен быть доступным, популярным, а идеи соответствовать народному вкусу;
- отражение традиций, быта, психологических и национальных особенностей;

В системе преподавания главное место он отводил естествознанию, казахскому и русскому языкам, настоятельно рекомендуя обратить внимание на межпредметную связь и развитие мыслительной деятельности учащихся, обучению процесса размышления. На что обращается особое внимание и в обновленном содержании общего среднего образования в стране.

Знание языка он рассматривал как важнейший фактор расширения познания мира, умственного воспитания детей. Нет родного языка – растворяется нация, деградирует культура и духовные ценности. Алтынсарин

мыслил школу по языку преподавания двуязычной. Учителя – «природные казахи» должны пользоваться в преподавании средствами казахского языка в форме переводов с русского на казахский и обратно. Чем не актуальная идея полиязычия в современной школе? Изучение неродного языка, по его мнению, должно начинаться «никак не прежде того, пока будет заметно, что родной язык пустил глубокие корни в духовную природу дитяти».

Особое место в педагогической системе И.Алтынсарина занимают его идеи о подготовке учителя. В их формулировке педагог исходил из позиций педагогической антропологии, утверждая, что цель государства – подготовить учителя для народной школы, что учитель должен быть не только хорошим преподавателем, но и воспитателем тоже.

По мнению Алтынсарина, учитель, прежде всего наставник, - должен быть хорошим воспитателем и действовать своим преподаванием не на одно обогащение ума познаниями, но и на развитие всех умственных и нравственных сил воспитанника. В 1883 году при его непосредственном участии была открыта *Оренбургская киргизская учительская школа в Орске*, так как он понимал, что учителя надо специально готовить. Тем более, что была уже создана *система русско-казахских школ*, приспособленная к особенностям быта казахов, куда кроме *аульных передвижных школ* (2 года обучения) входили *центральные (двухклассные) училища* (срок обучения 6 лет) и *волостные одноклассные училища* (4 года обучения) с интернатами; [6]. Педагог И.Алтынсарин многолик, разнообразен. Но многообразие интересов, деятельности не помешало ему создать целостную педагогическую систему, оказавшую влияние на развитие педагогической науки, практики в Казахстане в то время и остающуюся актуальной сегодня.

Литература

- 1.Собрание сочинений. В трех томах. Том 3. Алтынсарин И. Алма-Ата, «Наука» КазССР, 1978. - 352 с.
2. Ожегов С. И. Словарь русского языка под ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: Рус. яз., 1986. – 797 с.
3. Ушинский К. Д. О пользе педагогической литературы. Собр. соч. : в т. – М.; Л. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1948– 1950. – Т. 2. – С. 15–41
4. Выготский Л.С. Проблема обучения и умственного развития в школьном возрасте. [Текст] / Л.С. Выготский. // Теории учения. Хрестоматия. Часть 1. Отечественные теории учения. / Под ред. Н.Ф. Талызиной, И. А. Володарской. — М.: Редакционно-издательский центр "Помощь", 1996.
5. Ситдыков А.С. Педагогические идеи и просветительская деятельность И.Алтынсарина. -1968. -148 с.
6. Нефедова Л.В. Педагогика в лицах: что осталось за страницами ваших учебников? - Караганда-Астана, 2008. - 302 с.: ил.

АЛТЫНСАРИН ЕҢБЕКТЕРІНІҢ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ЖАҢҒЫРТУДАҒЫ РӨЛІ

Куанышбаев С.Б.

*Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институтының
Басқарма Төрағасы - Ректор, з.ғ.д., профессор*

Аймағамбетұлы Р.

*АрқПИИ-ның доценті, гуманитарлық ғылымдар магистрі,
«Рухани жаңғыру» жобалық кеңсесінің директоры
«Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ*

Аннотация. В статье анализируются общественно-социальные проблемы казахского общества, включая проблемы образования и обучения трудов И.Алтынсарина, через призму проблем современного общества.

Ключевые слова: Интеллигенция, образование, воспитание, обучение, царское правительство, казахское общество, нация

Annotation. In this article was analyzed the social problems of kazakhs society, including the problems of education and learning, which were given in the works of I.Altynsarin in connecting with the problems of the modern society.

Keywords: Intelligentsia, education, upbringing, training, tsarist government, Kazakh society, nation

Елімізде тәуелсіздік жылдарынан бастап қазіргі кезге дейін қазақ халқы үшін еңбек еткен жеке тұлғалардың өмірі мен қызметін зерттеу әлі күнге дейін жалғасуда және ол зерттеулер жаңа, тың мәліметтермен толығуда. Елімізде жүргізіліп отырған «Рухани жаңғыру» бағдарламасы және «Ұлы Даланың жеті қыры» атты жобалары Ұлы далада ұмыт болған немесе ескерілмей келе жатқан есімдердің қайта жаңғыруына бастама болары сөзсіз. Ыбырай Алтынсариннің есімі жаңа есімдер қатарында болмағанымен, оның қызметі мен еңбегіне қатысты қазіргі кезде отандық ғалымдар тарапынан жаңаша баға беріліп жатыр.

Ұлттық тарихты ұлттық болмыспен оқыту ғана емес, оны өзіндік жолмен түсіне білу – ұлттың мықты болуының басты жолы болып табылады. Себебі ұрпақты ұлт тарихымен, ұлттың барлық асыл қасиеттерін бойына жинақтаған, ұлттың ірі тұлғаларының өмірбаяндарын оқыту арқылы тәрбиелеуге болады. Сонда ғана Ұлы Абай айтпақшы: «Болмаса да ұқсап бағатын» ұлт жанашырларының қалыптасуына мүмкіндік болар еді.

Орыс халқының атақты жазушысы Максим Горкий былай деп жазды: «Ұлы халықтар бар өзінің кішкентай ұлдарын ұлы етіп көрсете алатын, ұлы тұлғалар бар өзінің кішкентай халқын ұлы етіп көрсете алатын». Жаны бар сөз. Әсіресе біздің ұлтымызға байланысты айтылды ма деп ойлайсың. Көшпелі қоғамның бел ортасында жүріп халқын өрге сүйреген ұлы тұлғалар туралы «Барлық қоғамдық орта секілді қазақ даласы да ғасырлар беделінде өзінің ұлы ұландарын туғызып отырды, бірақ олар өзінше ерек, далалық табиғатқа тартатын» - деп, [1]. кезінде атап өткен қазақтың біртуар ұлы Міржақып Дулат

жазғандай Ұлы Даланың ұлы есімдерін ұрпақтан ұрпаққа жеткізіп отыру, мына біздің тікелей міндетіміз екендігін ұмытпауымыз керек. Себебі тарихтың доңғалағы сол кездегі қазақ қоғамының барлық ауыр салмағын ұлы тұлғалардың мойнына салып берді. Сондықтан олардың халық жүгін көтерулеріне тура келді. Елді басқара алатындай ақылы, болашаққа деген сенімі бар тұлғалар қалың қазақ халқын жанындай жақсы көріп, оны қалайда қараңғы тұңғыықтан алып шығуды мақсат етті, еліне бас болып, жол көрсетушісіне айналды.

Алаш көсемдерінің бірі Ахмет Байтұрсынұлы «Олжалы жерден үлестен қағылғанымыз, жоралы жерде жолдан қағылғанымыз - бәрі надандық кесапаты» - дей келіп, ел мен елді, ұлт пен ұлтты, халық пен халықты теңестіретін тек ғана ғылым, білім, өнер екенін айтып, өз халқын оқуға, өнерге, білім алуға шақырған болатын [2, 214 б.]. Бұл пікірдің қазіргі күнге дейін қазақ қоғамында көкейтесті мәселе екендігіне дау жоқ. Жалаң білім емес, нақты білім, өзінді өрге алып шығатын толыққанды білім алу - қазіргі қазақ жастарының арасындағы ең күрделі де өзекті мәселе болып отыр.

XIX ғасырдағы орыстың атақты философы және тарихшысы С.Н.Трубецкой: «Анығына келсек, тарихта бәрін жасайтын адам, сол арқылы ғана идея іске асады» - деген сөзін осы тұрғыдан алып қарайтын болсақ, XIX ғасырдағы азғантай ғана қазақ зиялы қауым өкілдерінің халықтың бар күші өздеріне түскендігін біле отырып, патша үкіметінің қатаң бақылауына қарамастан саналы түрде бейбіт жолмен халқына қызмет ете білгендігін байқауымызға болады. Қазақ тарихшылары мен мәдениеттанушылары соңғы кезде «Алтын ғасыр» деп атап жүрген XIX ғасыр, шын мәнінде, бұрын қазақ тарихында болмаған ірі-ірі өнер мен ғылым өкілдерінің үлкен шоғырын тарих сахнасына шығарған болатын. Оның да заманына байланысты өзіндік әлеуметтік-экономикалық және саяси себептері болды. Осы тұрғыдан: «...Олай болса, қазақ даласында да, Еуропалық өркениетке қарай бет бұру қажеттігін ұғынып, халықты осындай даму жолына қарай жетелеу керектігін түсінетін ағартушылар немесе элита тобы қалыптасуы тиіс еді. Бұл тарихи қажеттілік – Ы.Алтынсарин, А.Құнанбайұлы, Ш.Уәлиханов сынды қазақ зиялыларын дүниеге алып келді» - деген отандық ғалымдардың пікіріне қосылуға болады.

Алайда Ресей империясының отарлау саясатының қыспағына қарамастан оқу-ағарту мәселесін алға қойып, халықтың санасын оятуда тер төккен тұлғалардың тарихта қалдырған ізін сол заман тұрғысынан бағалай білуіміз керек. Себебі тарихи оқиғалардың өзі тұлғалардың дүниеге келуіне себеп болады, ал тұлғалар өз кезегінде халыққа жасаған жағымды іс-әрекетімен тарихты жасап, халықтың есінде қалады.

Сондай ірі тұлғалардың бірі – Ы.Алтынсарин. Қазіргі уақытқа дейін қазақ халқының әсіресе, бала тәрбесіндегі, оқу-ағарту саласындағы көкейкесті мәселелерді қозғаған кезде ұлы ұстаздың еңбектеріне назар аударатынымыз рас. Себебі қай уақытта болмасын бала тәрбиесі мен жас ұрпақты дұрыс жолға салу - күн тәртібінен түспеген үлкен мәселе.

Ыбырай өмір сүрген заман патша өкіметінің отарлық саясатының қазақ қоғамына әбден дендеп енген уақыты болатын. XIX ғасырдың II жартысында Қазақстанды толық өз билігіне бағындырған Ресей патшасы жергілікті халыққа байланысты қандай іс-әрекетке барса да алдымен өз мүддесін бірінші орынға қойып отырды. Осыны ескерген Ыбырай Алтынсарин халық көзін ашудың бірден-бір жолы - мүлгіген сахарада білім шырағын жарқыратып жағу арқылы халқын прогреске алып шығу деп білді. Ыбырайдың халық ағарту, педагогтық қызметі туралы зерттеулер біраз жазылып, ол жөнінде ой-пікірлер аз айтылған жоқ. Алайда көзі ашық адам, алдымен оқу-білімді таратамын деген кісі сол кездегі қазақ қоғамының әлеуметтік және саяси жағдайларына соқпай кетуі мүмкін емес.

Халықты оқытып, білім беру ісінің әлеуметтік мәнін терең ұғынған және туған халқын қараңғылықтан алып шығу жолына өз жүрегін от қылып жағуға берік бекінген Ыбырай: «Менің жан сала талаптанатын себебім- қайткенмен де пайдалы адам болсам деуші едім, ал енді осы мақсатқа жетіп келемін деген ой мені барлық жағынан да жұбатқандай» - деп қайсарлықпен жазды [3; 261 б.].

Қазіргі таңдағы білім саласындағы олқылықтар мұғалім мен шәкірт арасындағы түсінбеушіліктен, ал ол түсінбеушілік мұғалім мен оқушының өз арасындағы білімге деген қызығушылықтың, ықыластың болмауынан деп ойлаймыз. Осы тұрғыдан Ыбырай Алтынсаринның:

«Бір құдайға сыйынып,
Кел, балалар, оқылық,
Оқығанды көңілге

Ықыласпен тоқылық...» - деп жазуы не нәрсе болсын, оқығаныңның барлығын бір мезгіл ой елегінен өткізе отырып, оған назар аудару, көңілге тоқу – бұл нағыз білімге апаратын жол екендігін көрсетіп тұрғандай [4, 26 б.].

Осы тұста «Тегінде адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселерімен озбақ. Онан басқа нәрселермен оздым демектің бәрі де ақымақтық», - деген ұлы Абайдың ой-толғамдары ойға оралады [5, 327 б.]. Бұдан біз «ақылдың ақыны» болған ұлы Абай мен «ұлы ұстаз» Ыбырайдың үндестігін, мұндастығын, ой-пікірлерінің мазмұндас екендігін байқаймыз.

Ыбырай мектептер ашу ісімен ғана шектеліп қалмады. Ол қазіргі уақытта да көкейтесті сұрақтардың бірі болып отырған жан-жақты, білімді, ұстамды, өзіндік пікірі бар мұғалім дайындау сияқты мәселелермен шұғылданды. Мұғалім – мектептің негізгі тұтқасы екендігін жақсы түсінген Ыбырай сол мектептердегі тәлім-тәрбие, оқу жұмысына айрықша мән берді. Оқу-тәрбие ісін жаңа бағытта ұйымдастырды. Бұл ретте ол мұғалімнің атқаратын рөлін жоғары бағалады. Оның «Халық мектептері үшін ең керектісі – мұғалім. Тамаша жақсы педагогика құралдары да, ең жақсы үкімет бұйрықтары да, әбден мұқият түрде жүргізілетін инспектор бақылауы да мұғалімге тең келе алмайды», - деп жазуы мұғалім мамандығының қоғамда қаншалықты орын алатындығын және беделінің зор екендігін көрсетсе керек [6, 144-161 б.б.].

Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық көзқарасынан әлемдік тәлім-тәрбиенің алтын дінгегі гуманистік көзқарас, яғни шәкіртке жылы жүректі болу, мұғалім мен оқушы арасындағы ынтымақтастық принциптерінің көрініс тапқанын байқаймыз. Мысалы, өзінің екі кластық мектептердің меңгерушілеріне жазған нұсқау хатында ол: «Егер балалар бірдемені түсінбейтін болса, онда оқытушы оларды кінәлауға тиіс емес, оларға түсіндіре алмаған өзін кінәлауға тиіс. Ол балалармен сөйлескенде ашуланбай, жұмсақ сөйлесуі, шыдамдылық етуі керек, әрбір нәрсені де ықыласпен, түсінікті етіп түсіндіру керек, орынсыз терминдерді қолданбау керек, мұндай сөздер оқушыларға түсініксіз болады да, жалықтырып жібереді. Оқытушыларды бағалағанда олардың іске мәнді қатынасы жоқ сөздеріне қарап емес, олардың біліміне қарап бағалау керек» - деп жазған еді [7]. Ал оның Н.И.Ильминскийге жазған бір хатында: «Мен балаларды жазалауды сүйетін қатал адам емеспін. Бірақ тентек етіп өсірсен, балалардың адамгершілік қасиетін бұзып аласың», - деген. Соңғы кездері мектеп оқушылар мен мұғалімдері арасындағы келеңсіз түсінбестік жағдайлар, білім мен тәрбиенің алшақ кетуі, бағаның біліміне қарап емес, «бармақ басты, көз қысты» ретімен қойылуы «Ұлы ұстаздың» сөзінің жаны бар екендігін дәлелдегендей болып тұр.

Ыбырай Алтынсарин туған халқына жан аямай еңбек етті, ұрпақтарына үлгі-өнеге боларлық, тәлім аларлық, рухани нәр боларлық бай мұра қалдырды. Қоғамдық әділетсіздік пен адам бойындағы ұнамсыз мінездерге қарсы күресу үшін, ел ішінде білім, өнер тарату ісін кеңейте беру керек деп ұққан ол бар күш-жігерін мектеп ісіне, бала оқыту жүйесін жақсартуға жұмсайды. Оның мұғалімдердің бала оқытудағы орнын жоғары бағалай келіп: «Маған жақсы мұғалім бәрінен де қымбат, ол - мектептің жүрегі» - деген сөзі осы күнге дейін құнын жойған жоқ.

Оның қазақ балаларын оқу-тәрбиеге жетелеу жолындағы іс-әрекеті далаға кетпей, қазақ халқы соның нәтижесінде надандық құрсауынан өркениетті қоғамға аяқ басты. Ы.Алтынсарин қажырлы қайраттың, талмай ізденістің, өлшеусіз еңбектің арқасында қазақ сияқты тұтастай бір ұлттың рухани мәдениетін сақтап қалды.

Ыбырай Алтынсаринның мұндай ағартушылық жұмысы аға буын өкілдерден кейінгі буынға жалғасып, қазақтың ұлттық саяси санасының оянуына кең жол салған болатын. Бабамыздың салған ізімен ХІХ ғасырдың аяғы мен ХХ ғасырдың басында Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы, Әлихан Бөкейхан сияқты ұлттың бетке ұстар тұлғалары халқын алға жетелеп, тарихта терең іздерін қалдырды.

Әдебиеттер

1. М.Дулатов. Шығармалары. Алматы. «Ана тілі». 2010.
2. А.Байтұрсынов. Ақ жол. Шығармалар жинағы. Алматы. «Жалын», 1991
3. Ыбырай Алтынсарин. Таза бұлақ. Алматы, 2008ж.
4. Бұл да сонда, 5 б.
5. Абай. Өкінішті көп өмір кеткен өтіп...Он сегізінші сөз. Алматы, 2008ж.
6. А.М.Сарбаева. Қазақ мәдениетінің ұлы қайраткерлері. ІХ-ХІХғ. Көкшетау, 2011ж.
7. Ыбырай Алтынсарин. Шығармалар жинағы. Алматы, 1994ж.

СЕКЦИЯ 1

Ы.АЛТЫНСАРИННИҢ АҒАРТУШЫЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ ҚҰНДЫЛЫҚТЫ НЕГІЗДЕРІ (ҚОҒАМДЫҚ- ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАР)

ЦЕННОСТНЫЕ ОСНОВЫ ПРОСВЕТИТЕЛЬСКО- ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И. АЛТЫНСАРИНА (ОБЩЕСТВЕННО-ГУМАНИТАРНЫЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ)

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДЕГІ ДҮНИЕТАНУ ПӘНІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Асылханова А.М.

*Баишев университетінің «Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі»
мамандығының 4-курс студенті*

Аннотация: Эстетическое воспитание занимает одно из главных мест в воспитание личности детей. Главная цель эстетического воспитания - формирование у детей умения видеть и чувствовать красоту окружающего мира

Ключевые слова: эстетика, воспитание, предмет познание мира

Abstract: In general an aesthetic education take place on children's upbringing necessarily . The main goal of aesthetic education -educating of environment, to feel the beauty of nature.

Key words: aesthetic, education , the subject 'cognition of the world'.

Бүгінгі күн жастарын жетілген азамат етіп тәрбиелеу отбасылардың жауапкершілігін тағы да арттыра түсуде. Себебі, балаға саналылықтың сипаты ол өмірге келген күннен бастап сол отбасында бойына сіңеді. Кейіннен мектеп, қоршаған орта және қоғамдағы болып жатқан әртүрлі жағдайлардың әсерімен қалыптасады.

Қоғамның даму жағдайында эстетикалық тәрбие жеке тұлғаның үйлесімді дамуын қалыптастыруда адамгершілік тәрбиесінен кейін маңызды орын алады.

Эстетика адамның өмірі, іс-әрекеті, тәжірибесімен органикалық байланыста болып келеді. Сондықтан адамның үйлесімді, жан-жақты дамуы әрбір адамның өз өмірін «әдемілік заңы» бойынша құруға тырысуы қажет.

«Эстетика» - грек сөзі. Сезім, түйсік деген мағынаны білдіреді. Олай болса, эстетика - өмірді сезім арқылы танып, білудің негізгі жолы. Эстетикалық талғамы биік, сезімтал адам еңбектегі әдемілікті, табиғаттағы, өнердегі сұлулықты танып, оны сүйе, қастерлей білетін болады.

Эстетика ұғымын тұңғыш рет ғылымға енгізген неміс философы Александр Баумгартен (1750 ж.) болды. Эстетика ғылым ретінде құлдық қоғам дәуірінде Египет, Вавилон, Индия, Қытай жерлерінде бастау алады.

А.В.Луначарский эстетикалық тәрбиенің мәнін аша келе, эстетика саласынан қайсыбір өнерді қарапайым түрде оқыту деп түсінуге болмайтындығын, керісінше, олардың сезім мүшелері мен шығармашылық қабілеттеріне

жүйелі түрде әсер ететін оқуды, одан оқушылардың ләззат алып, оны өздері жасай білу мүмкіндіктерін дамыту деп түсіну керектігін айтқан. Еңбек пен ғылым саласынан берілген білімде эстетика қамтылмаса, онда сол білімнің жансыздығы деп есептеген.

Эстетикалық тәрбие теориясы мен практикасын талдауға халық ағарту ісінің көрнекті қайраткерлері А.В.Луначарский, Н.К.Крупская, А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинский, П.П.Блонский, С.Т.Шацкий, В.Н.Шацкая, А.И.Буров секілді өкілдері қатысты. Қазақтың ағартушы-демократтары Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин, Абай Құнанбаев халқымыздың рухани дамуына өлшеусіз үлес қоса отыра, эстетикалық тәлім-тәрбиенің мәніне ерекше назар аударған.

Эстетикалық тәрбие беру – жалпы бала тәрбиесіндегі қомақты орын алатын аса қажетті құбылыс. Эстетикалық тәрбие берудегі басты мақсат – қоршаған ортаның, табиғаттың әсемдігін сезіне, көре білуге тәрбиелеу. Сұлулықты көріп, сезіне білетін бала оны аялап, қорғай біледі, мейірімді болады. Кішкене кезінен қатыгездік, зорлық-зомбылықты көп көріп өскен бала қатыгездікке, қылмыс жасауға бейім болатыны анық.

Қорқыт ата, Әл-Фараби, Ахмет Иассауи, Жүсіп Баласағұн сияқты халқымыздың кеменгер ойшылдарының, Мағжан Жұмабаев, Міржақып Дулатов, Ыбырай Алтынсарин, Абай Құнанбаевтай қазақ ағартушылары мен қоғам қайраткерлерінің, сонымен қатар Н.Крупская, А.Луначарский, П.Блонский, Д.Лихачев, С.Шацкий, Л.Выготский, С.Рубинштейн сияқты шетелдік психолог-педагог ғалымдардың еңбектерінде табиғат, қоршаған орта, өмірдегі және өнердегі сұлулықты түсініп, қабылдау болашақ ұрпақтың жан-жақты дамуының басты құралы екендігі қарастырылған.

Эстетикалық көзқарасты тәрбиелеудің негізгі құралы-өнер. Ол шындықты көркем, сезімді қабылданылатын бейнелер арқылы бере отырып және осылар арқылы адам сезімі мен санасына әсер етіп, оның көзқарасын қалыптастыруға жәрдем етеді. Педагогикада эстетикалық көзқарасты тәрбиелеу, тәрбиенің басқа салалармен тығыз байланысы қаралады. Білім адамды әдеміліктің объективтік критерилерімен қаруландырады. Білімді адам сұлулықты бағалай біледі, түсінеді. Айналадағы дүниеге сезімталдық, эстетикалық қабылдау, ықыластық, қамқорлық баланың эстетикалық дамуының негізі болады [1, 5 б.].

Эстетикалық тәрбиенің басыты мақсаты-қоршаған ортаның, табиғаттың әсемдігін сезіне, көре білуге тәрбиелеу. Сұлулықты көріп сезіне білетін бала оны аялап қорғай біледі, мейірімді болады. Эстетикалық тәрбиенің табиғат пен (табиғатта, еңбекте, қоғамдық қарым-қатынаста, адамдардың қылығында) өнердегі тамаша әсемдікті дұрыс түсініп, адам өз бойына дарыта білу қабілеттілігіне тәрбиелеу, эстетикалық көзқарасын, талғамы мен сезімін, өнер мен өмірде тамаша әсемдік жасауға қатысу талабы мен қабілеттілігін дамыту деп түсінеді.

Педагогикада эстетикалық мәдениет, күрделі қалыптасқан ұғым ретінде танылады. Адамның эстетикалық сезімін, ерекше қайырымдылық әсерін қалыптастыру, тамаша әсемдікті дұрыс қабылдап, бағалай білу, өнер мен жаратылыс, еңбек қоғамдық өмір және адамдардың мінез-құлқы, оның ең маңызды құрамы болып табылады [2, 7 б.].

Адам өмірінде эстетикалық көзқарас әрдайым қуатты рухани күш ретінде көрінеді. Балаға балғын бөбектік кезеңнен бастап әсемдікке ұмтылу қажет. Ол әрдайым баланың бойында әсемдік құндылықтары бар өзімен қатар құрбы-құрдастарына, ересектерге еліктейді. Балалардың өз еңбек іс-әрекеті тиімді және сапалы болуы үшін оның ұйымдастырылуы толысып, тамаша нәрсені қабылдау деңгейіне жеткені жөн. Балаға сонымен қатар жасампаздықтың да әсемдігі ашылады [3, 26 б.].

Эстетикалық тәрбиенің алғашқы жетістіктерін пайдалана отырып, А.С.Макаренко талай тәжірибелер жасады, олар оған эстетикалық тәрбиенің шеңберін ұлғайтып, оны өнер құралы ретінде ғана емес, сондай – ақ еңбекте, ойында, тұрмыста, тәрбиеленушілер ұжымдарының қарым – қатынасында қолдануға мүмкіншілік береді.

Бұл жұмыстардың барлығы педагогиканың ғылыми позициясын нығайтып, көптеген қиын да маңызды мәселелерді шешуге мүмкіндік береді.

Эстетикалық тәрбие беру қағидалары мен жүйесі:

- Эстетикалық тәрбиенің жалпыға бірдейлік қағидасы.
- Өнер шығармаларындағы идеялық және көркемдік біртұтастық қағидасы.
- Ғылым мен өнердің өзара байланысы қағидасы.

Өмір мен өнердегі тамаша әсімдікті көру, сезіну, түсіну және жасай білу өзінен-өзі келе қалмайды. Бұл қабілеттілікке мақсат көздей отырып тәрбиелеу керек.

Мектептегі эстетикалық тәрбие жүйесін құрғанда жұмыстың түрлері мен мазмұнының бай болуының үлкен мәні бар [4, 9 б.].

Еліміздің бір қатар эстетикалық тәрбие жүйесі берік орын алуда. Әдеби-көркем студиялар, мектеп театрлары, музыка мен көркемөнер әуесқойларының үйірмелері, кештер мен концерттер – бұл жұмыс формаларының барлығының да қайнаған ортасы, ұйымдастырушылық және қатысушылар оқушылардың өздері болып табылады.

Эстетикалық тәрбиенің мақсаты - ақиқат дүниеге эстетикалық қатынасты дамыту, әсемдікті жан-тәнімен қабылдау қабілетін, бейімділіктерін тәрбиелеу.

Мектеп оқушыларына эстетикалық тәрбие беру мәселесінің түп тамыры ерте замандардан бастау алады. Аталған мәселенің даму сатысының тарихына көз жүгірте отырып, қол жеткен табыстарға, айтылған идеялар мен тұжырымдарға сын көзбен саралай отырып, қазіргі заманға сай эстетикалық тәрбие беру моделін жасау маңызды міндет [5, 10 б.].

Эстетикалық тәрбие беру мәселесінде маңызды болып табылатын педагогтар еңбектері - мұралары қазіргі кезде де өз мәнін жойған жоқ. Оған: Я.А. Коменский, Д.Локк, Ж.Ж. Руссо, И.Г. Песталоцци, Н.Г.Чернышевский, К.Д.Ушинский, т.б. еңбектерінде оңтайлы педагогикалық идеяларды жатқызамыз.

Эстетика - жалпы адамзат құндылықтарының тарихи туындаған мәні, олардың пайда болуы, қабылдануы, бақылануы және игерілуі жөніндегі ғылым. Ол адамның кез-келген іс-әрекетінде, ең әуелі дүниені әсемдік заңдары бойынша қабылдау, жоғары нәтижеге жетелейтін құндылық түрінде көрініс береді.

Эстетикалық іс-әрекет міндеттері бір-бірімен тығыз байланысты үш нәрседен тұрады:

- 1) объективтік шындықтағы эстетикалық ұғым;
- 2) субъективтік эстетикалық ұғым (эстетикалық сана);

3) өнер (субъективтік және объективтік эстетикалық ұғымдардың өзара бірлігі ретінде). Эстетикалық іс-әрекет - болмысты, ақиқатты көрсетудің және адамның дүниеге эстетикалық көзқарасын білдірудің тарихи қалыптасқан ерекше категориясы, ақиқатты өнер образдары арқылы пайымдап, ой елегінен өткізу тәсілі [6, 93 б.].

Дүниетану - «дүние» және «тану» деп аталатын екі бөліктен тұрады. Дүние - қоршаған орта, табиғат, бүкіл әлем, олай болса бұған енбейтін, оның құрамына кірмейтін бірде бір зат не құбылыс жоқ. Адам дүниені өмір бойы танып, білумен, оның таусылмас ерекшеліктердің бақылап, байқаумен айналасу. Бірақ оның сырын түгел біліп шегіне шыға меңгеру мүмкін емес. Дүниені өз дәрежесінде танып-білу әр адамның меңгерген білім деңгейі мен оның мазмұнына байланыссыз жүзеге асады.

Бастауыш сынып оқушылардың дүниетанымдық қасиеттері арқылы эстетикалық қызығуын қалыптастыру, Оқушылардың эстетикалық қызығуын қалыптастыру дегеніміз - оларды әсемдік әлемін түсінуге, сезінуге баулу. Бұл жөнінде орыстың белгілі педагогі В.Белинский былай деген: «Әсемдікті сезіну - адамгершілік қасиетінің шарты. Тек осы сөздің төңірегінде ғана ғылым дүниежүзілік идеяларға дейін шарықтай алады, табиғат пен құбылысты оларға ортақ тұрғыдан түсіндіреді, тек осы сезіммен ғана адам өмірде ерлік істей алады, оның барлық ауыртпалығына белі қайыспайды...»[7, 53 б.].

Педагогтер мен психологтердің зерттеулері бойынша бастауыш сынып оқушысының ақыл-ой және эстетикалық іс-әрекетінің, адамгершілік - ерік қасиеттерінің деңгейі неғұрлым жоғары болу үшін жүйелі, кешенді тәрбие беру мәселесін қолға алу керек деп есептейді [8, 47 б.].

Бастауыш сынып оқушыларына дүниетану сабағы арқылы эстетикалық тәрбие беруді оңтайландыру педагогикалық тұрғыда бастауыш сынып оқушыларын оқытуды жетілдіру мәселесі ретінде қарастырып, оны дамыту барысында психология, педагогика, өнер ғылымдарының жетістіктерін пайдаланған тиімді екендігін айқындайды [9, 27 б.].

Ұлы ақын А.Құнанбаев эстетика мен өнер туралы арнайы еңбектер жазбаса да, оның эстетикалық көзқарасы қазақ халқының эстетикалық ойының шыңы болып табылады. Ақын өзінің шығармаларында шынайы әсемдік пен сұлулықты эстетикалық талап тұрғысынан бағалаған. М.Әуезов, С.Мұқанов, А.Жұбанов, Е.Байзақов сынды ақын – жазушылар мен әдебиет танушылар, өнертанушы, ғалымдар еңбектерінде Абайдың эстетикалық көзқарастары жайында құнды пікірлер мен тұжырымдар айтылған. Абай түйіндеген негізгі эстетикалық қағидалар үш салада – табиғат, адам, өнер аясында көрніс тапқан. Ол «эстетикалық» терминін қолданбай-ақ, әдеміліктің мән – мағынасын «сұлу, әдемі, нұрлы, ажарлы, көрікті, сымбатты, сәнді, сүйкімді» деген қазақтың төл сөздері арқылы жеткізген.

Абай эстетикалық тақырыпта ғылыми еңбек қалдырған жоқ. Өнердің философиясы болып табылатын эстетиканың барлық заңдылықтары мен категорияларын ол жақта білген жоқ. Әйткенмен де данышпан ақынның озық ойы, өмір шындығын көркемдік заңдылық тұрғысынан тану көп жағдайларда прогресшіл ойшылдардың ой-пікірлерімен орайласып жатады.

Абайдың әсемдік және оны тану туралы пікірлерін қорта келгенде ақынның әсемдік хағындағы ой-пікірлері дұрыс бағытта. Абай әсемдікті орнықтыру үшін сиықсызды ажуалап, күні өткенге күліп, жақсыға жол ашу үшін, жамандықтан жұртты жирентуге көп күш салған. Мұны біз сатиралық өлеңдерінен көреміз.

Қорыта келгенде, қазақ көгінде жасындай жарқырап, туған халқының жүрегінде үміт отын жағып, әлемдік өркениет пен мәдениетке қарай бастаған данышпан Абайдың эстетикалық мұрасын «Эстетика» пәні курсына игеру, оны зерттеу-ұлттық эстетика тарихының дертін айықтыруға бір дауа деп білеміз [10, 84 б.].

Қазақтың ұлы ғұлама ғалымы Шоқан Уалиханов өзінің аз ғұмырында көптеген баға жетпес құнды еңбектер қалдырды.

Шоқан Уалиханов аузекі шығармашылық арқылы халықтың болмысқа деген эстетикалық көзқарасын, талғамын, эстетикалық сезімін көрсете білді.

Мақал-мәтелдерді жинақтау арқылы халықтың балалар мен жастар тәрбиесінің әлеуметтік тарихи тәжірибесін әсерлі көрсете білді (барлығы үш жүзге жуық мақал жинаған) [11, 6 б.].

Эстетикалық өнерге тікелей қатысы бар халықтың сөз өнері, ақындық, жыршылық, әншілік, күйшілік өнері де зерттеген.

Эстетикалық тәрбиенің ұлттық ерекшеліктері

Халық әрдайым әсемдікті іздеді, қолдан жасады және оны өмірде, тұрмыста, еңбекте бекітуге тырысты. Оны халқымыз үй жиһаздарын жасауынан және оны әсемдікті сезінуге тәрбие құралы ретінде пайдалануынан көруге болады. Ұлттық эстетикалық тәрбие жүйесінде лирикалық, үйелмендік тұрмыстық, әдет ғұрыптық, еңбектік және т.б. әндер мен өлеңдер ерекше орын алады. Бұлар да эстетикалық тәрбиенің құралдары ретінде қызмет етті. Халқымыздың әндері жанры және тақырыбы жағынан өте бай. Көптеген әндер би қимылдарымен байытылады. Қазақ халқының музыкалық аспаптарының түрлілігі таң қаларлықтай (домбыра, шертер, асатаяқ, шаң қобыз, ұран, мүйіз, сырнай, жетіген, үскірік, қамыс сырнай, дабыл т.т.). Олар бос уақытта пайдаланылып жас ұрпаққа эстетикалық тәрбие беру ісіне қызмет етті. Халқымыздың тұрмысына енген қолтанбалы қолөнер бұйымдары, олардың әшекейленіп жасалуы эстетикалық тәрбиеде өз алдына бір сала. Ағаш, тері, металл өңдеудегі өнері әлемге әйгілі. Эстетикалық тәрбиеде халық ауыз әдебиетінің маңызы өте зор болады. Оның мазмұны халқымыздың бүкіл өмір тәжірибесін қамти отырып, жас ұрпақ санасын, әсемдік сезімін, талғамын, қажеттігін билейді.

Эстетикалық көз қарасты тәрбиелеудің экономикалық мәселелерге әрі тікелей, әрі жанама қатынасы бар. Бұл біздің қоғамдағы қоғамдық өндіріс адамдардың өскелең рухани және материалдық қажеттіліктердің қанағаттануға бағытталғандығынан туындайды [12, 18 б.].

Сонымен, мектептегі оқу пәндерінің оқушыларға эстетикалық тәрбие берудегі рөлі орасан зор десек, ол асыра бағалаған болмас еді. Мектепте эстетикалық тәрбие оқушылардың сыныптан тыс тәрбие жұмысының жүйесінде кеңінен пайдаланылады. Эстетикалық тәрбиенің өмір елегінен өткен көптеген формалары бар. Шығармашылық үйірмелер – олар әдебиет, музыка, география, бейнелеу өнері тағы басқа. Балалардың шығармашылық жұмыстарының басты формаларының бірі – көрмелер, сайыстар. Көрмеде оқушылардың бейнелеу өнері, қабырға газеттері, қолжазба журналдары көрсетіледі. Сайыста жақсы лирикалық, эстрадалық әндер, әңгімелер орындалады. Сайыс оқушыларды қуанышқа бөлейді, келешекке үмітін тұтандырады. Мектепте музыка, кескіндеме және әдебиет кештері өткізіледі. Онда оқушылар тыңдаушыларды, өз шығармалары және әндерімен таныстырады, пікір алмасады, ұсыныстар айтылады. Шығармашылық конференцияларда оқушылардың зерттеу жұмыстары туралы баяндамалары, рефераттары талқыланады. Олардың жұмыстары жөнінде құнды пікірлер айтылып, ұсыныстар беріледі. Мектеп және сынып бойынша алдын-ала жасалған жоспарларға сәйкес эстетикалық саяхат өткізіледі. Саяхаттың негізгі объектілері көркем галерея, мұражай, табиғат, театр, кинотеатр, көрмелер. Көркемпаздар үйірмесі оқушылардың өнерге әуестігін, қызығушылығын талғамын дамытуда үлкен роль атқарады. Көркемөнерпаздар үйірмесі сынып аралық және мектеп бойынша ұйымдастырылады. Үйірмеге ән салуға, билеуге лайық, музыка аспаптарында ойнай білетін қабілетті оқушылар қабылданады. Басты мәселе, күнделікті өмірдегі әсемдіктің адам мен табиғаттың бірлескен әрекеттерінің күшімен пайда болғанын ұғындыру. Осының негізінде ғана оқушы өз еңбегінің жемісті екенін және оның сұлулығын көре білетін, осындай өмір сұлулығын жасайтын адам екенін түсінеді. Мұны жүзеге асыруда көпшілікке хабар тарату құралдарын және баспа сөз материалдарын кең пайдалануға болады. Қазіргі кездегі эстетикалық тәрбиенің міндеттерін шешу үшін халықтың осы уақытқа дейінгі тәжірибесін меңгеру қажет. Мәдени құндылықтарды жасауда әр халықтың өзіндік ерекшелігі бар.

Әдебиеттер

1. Алдамұратов Ә. Әдептілік негіздері. – Алматы. Санат, 1998.
2. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы. Рауан, 1993.
3. Табиғаттануды оқыту және бала тәрбиесі: - Алматы. Мектеп, 1985.
4. Қоянбаев Ж.Б Педагогика. – Астана. 1998.
5. Төлегенов Ә. Оқытудың педогогикалық – психологиялық ерекшеліктері // бастауыш мектеп, 2001, №1, 336.
6. Жалпы білім беретін мектептің оқу бағдарламасы / 1-4 сыныптар/. – Алматы. 1997.
7. Табылдиев Ә. Әдеп әліппесі. – Алматы. Мектеп, 1997.
8. Мұқамадиева Ш.С “Дүниетану” сабақтарында білім беру және тәрбиелеу. 1-2 сынып / Әдістемелік нұсқаулар. - Өскемен. 2000.
9. Қайболдина А. Ата өнері – балаға мұра // Бастауыш мектеп, 2003, №3 356.
10. Ғаббасов С. Ізгілік әліппесі. -Алматы. Ғылым, 1991.
11. Әлімбаев М. Тәрбие туралы әңгімелер. – Алматы. Ғылым, 1979.
12. Бексайын Қ. Бала келешегі бастауыштан басталады // Қаз. мектебі, 2001, №3, 76.

PEDAGOGICAL VIEWS AND ACTIVITIES OF YBYRAI (IBRAHIM) ALTYSARIN

Абдрахманова А.К., Гапбасова Г.А.

*Ағылшын тілі пәні мұғалімі, Қостанай облысы, Арқалық қаласы
М.Әуезов атындағы № 5 жалпы білім беретін мектеп*

Аннотация: Ыбырай Алтынсарин - нағыз халықшыл жазушы, өмір шындығын озық идея тұрғысынан таныта білген кемеңгер суреткер, аса қажырлы қоғам қайраткері, заманының ең маңызды мәселесін көтеріп, жыр төккен азамат ақын, жаңашыл жазушы, сол жаңаның тынымсыз жаршысы. Ыбырай Алтынсарин қазақтың ағартушылық тарихында және ұлттық мектебінің қалыптасуында терең із қалдырды. Өз бойындағы қуатын халық мақсаты үшін аямай жұмсаған адал жанды азамат.

Түйін сөз: мектеп, білім беру, оқулық, Ы.Алтынсарин, педагогикалық қызмет.

Аннотация: Ибрай Алтынсарин-подлинный народный писатель, гениальный художник, выдающийся общественный деятель, поэт, писатель-новатор, неутомимый предвестник нового времени, поднимающий самые важные вопросы своего времени. Ибрай Алтынсарин оставил глубокий след в истории казахского просвещения и становления Национальной школы. Честный человек, который не жалеет своей энергии ради целей народа.

Ключевые слова: школа, образование, учебник, Ы.Алтынсарин, педагогическая служба.

I. Altynsarin the most talented teacher, educator, talented writer, brilliant poet, outstanding public figure Ibrai Altynsarin lived in a time of cultural and economic turmoil, opened a clear path and created a solid foundation for the new development of democratic culture and art of our people.

The name of Ybyrai, the owner of all-round talent, has always stood the test of time and is united with his people. His life is one of the perfect examples of endlessly loving his homeland and serving it with all his soul.

The moral life and high talent of the educator were once reflected in the bright and vivid qualities and left their mark on the history of Kazakh culture, but now they fully reveal these noble and noble features in themselves. It was legal. After all, every son carries with him the eternal, eternal ideals that he creates with humanity. Therefore, despite the fact that several generations have passed, each new generation will reach out to the young community from afar and say, "Let there be a way", and over time it will grow higher and higher in value. In the history of our culture, I. Altynsarin was one of the most talented people. He devoted his entire creative life to one great goal. The goal was to free the Kazakh people from ignorance and darkness, which has oppressed them for centuries, and to bring them into the ranks of educated and cultured countries.

In the XIX – XX centuries, after the full incorporation of the Kazakh country into the Russian Empire, experienced Kazakh officials were needed to manage the Kazakh steppe. Therefore, Russian - Kazakh primary schools began to be opened for Kazakhs. Ybyrai Altynsarin was also educated in one of these schools. He was raised by his grandfather Balgozha, who was orphaned at an early age. Balgozha Dzhamburchin was a master of the management of the country, a bi, a very rich man. From an early age, his grandson was taught honesty, direct speech, and eloquence. Ibrai himself was by nature talented, intelligent, and hardworking.

The school where Ibrai studied taught natural and humanitarian subjects: native language, Russian, Tatar, geography, arithmetic, geometry, singing, Gymnastics. Literary evenings were also organized.

In this school, it was forbidden to intimidate and touch a child, it was known that the language of a frightened child would be stuttering, children were encouraged to appreciate the truth, to respect work, to be humble, attentive.

Altynsarin's Democratic and educational orientation was reflected in three areas of his pedagogical vision.

First, he devoted his entire life to opening a school, attracting Kazakh children to study and writing textbooks for it.

Secondly, the teacher paid attention to the training of mentors, their daily scientific and methodological guidance.

Thirdly, in his works, he devoted himself to a comprehensive coverage of political and social problems that existed in the social life of the Kazakh people in the XIX century [2].

In his works, he called on his students to be honest, honest, hardworking, and talented citizens. Realizing that the future of the Kazakh people lies only in art and education, Ybyrai Altynsarin met various obstacles in the implementation of his idea, but persistently overcame them and managed to realize his goal.

One of the principles of modern updated education is to turn the student into a competent person by increasing the motivation for education by engaging the child not in compulsion, but in education.

Ybyrai tried to give the children a very interesting and understandable lesson. As a result, the children who took lessons from the mullah could read more letters in a year, and the children who taught Ibrai could read in just three months, and they could write in Russian and Tatar.

We can see that Y. Altynsarin, a folk teacher, built a completely different path from the previous Kazakh steppe education. In the same way, today's younger generation is also learning.

Y. Altynsarin is the founder of the first Kazakh Bukhara pedagogy, folk schools. From his didactic point of view, he is a good — natured person who relied on the advanced ideas of the great enlighteners and implemented the pedagogy of the masses in New conditions. The advanced ideas, educational and pedagogical readings of Belinsky, Dobrolyubov, and Chernyshevsky firmly took a place in the heart of Abraham. Such famous teachers as Ushinsky, Tolstoy, and Paulson were taught. Abraham grew up learning from such great people.

He presented K. D. Ushinsky's "children's World", L. N. Tolstoy's "Alphabet and reading book", B. F. Bunakov's "Alphabet and teaching manual", Tikhomirov's "elementary course of grammar" as teaching aids, and then, following their example, he published two textbooks "Kazakh anthology", "primary means of teaching the Russian language to Kazakhs.

These books are based on Russian graphics, because most of the books written earlier were not suitable for school-age children due to the fact that they were written in Tatar and a lot of words from Arabic and Persian.

The “Kazakh anthology” written by Ibrai Altynsarin was published in Orenburg in 1879, that is, 137 years ago. He wrote on the basis of the Russian alphabet, previously Kazakh books were published in the Tatar language, written with a mixture of Arabic and Persian words and were incomprehensible to the student. In the words of Ibrai Altynsarin: "... Remembering that the peoples of Asia do not have any of them, we had to look for such leading teaching aids in the nearest Russian language; therefore, we decided to print this book with the Russian letter, so that the book we are going to publish corresponds to its intended purpose and gives a direct path to scientific and generally useful Russian books." Indeed, on the basis of this book, textbooks for students began to be published. The ideas of morality, hard work, decency and dignity, attention and intelligence, parents, love for the country and people, and respect in the works of this book are an eternal heritage. The book, which has been repeatedly updated, is published in an inscription that is understandable to the reader of each period. In the Soviet era, it was repeatedly printed in high school literary textbooks and in private collections. In connection with the ideological policy of socialism, some of the words of the author (God, Prophet) were removed. The first name was “Kirghizskaya chrestomatia”. The first editors of the book, being Russian citizens, distorted the Kazakh words as they were heard. “In any case, this book is the first in the history of Kazakh book publishing in purely Kazakh language. It is considered a literary heritage in the spiritual Gold Fund of our country,” the book “Kazakh anthology”, published in 2007 by Bilim publishing house, says.

Among the books are poems by I. Altynsarin about nature, which call for art education, which are easy for Primary School students to learn from the content, and easy to remember. Translation stories, there are stories written by Abraham himself, proverbs and sayings are also written. The educational meaning begins to inspire children with love, loyalty, and kindness. Today's educational program also requires that the educational materials correspond to the age characteristics of the student. This is the continuity with today.

Y. Altynsarin also laid the foundations of the prose genre, which is characteristic of written literature. He is the first writer to write a story for children. The main feature of Ibrai's stories is the ability to bring thoughts into the minds of children, educate them by telling them in comparison with good and bad. Love and respect for work is the main theme of Ibrai's stories. It is presented by the writer in small stories in the form of a campaign, a testament, and in some of his works through realistic images that educate the public consciousness of the people. In the story "Spider, Ant, swallow", Abraham shows that even the smallest insects work tirelessly for life, giving them an example for children. I. Altynsarin's works include "two comrades", "a handful of cotton", "Crooked Tree", "Taza Bulak", "mother and child", "stupid friend", "Tazsha Bala", "Kipshak Seitkul", "yurt and wooden house", "the benefit of the claim", "garden trees", "Noble grass", "Bayuly", "Good Boy", "Peace as you like", "Zhirenshe sheshen", "Bai men zharly son", "father and child", "there are stories" cotton girl and cat " and others.

Conclusion: Ybyrai Altynsarin is a true Folk writer, a brilliant artist who showed the realities of life from the point of view of an advanced idea, a tireless public figure, a poet who raised the most important problem of his time and sang songs, an innovative writer, a tireless Herald of this new one.

References

1. Teaching of Y. Altynsarin. Almaty 1991
2. Journal "Kazakh language and literature". 2008, No. 4.5
3. five centuries sing. Almaty, "the writer", 1989 volume I
4. "self-knowledge" No. 2 2007 No. 5-6 2006
5. Y. Altynsarin" people with art education " Almaty, 1989
6. Y. Altynsarin . Selected works. Page 320
7. teaching of Y. Altynsarin. Compiled By M. Zharmukhamedov
8. Kazakh anthology, 2007, bilim publishing house
9. World pedagogical thought, Volume
- 10, Taimas publishing house, 2010.

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНОВТЫҢ МӘҢГІЛІК ӨШПЕС МҰРАСЫ

Абдуллина А.Ә.

аға оқытушы, педагогика ғылымдарының магистрі

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Нуркенова М.М.

Бастауыш сынып мұғалімі

Арқалық қаласы, М.Әуезов атындағы № 5 орта мектеп

Аннотация: В статье рассказывается о неизгладимом наследии великого казахского лингвиста, литературоведа, тюрколога, талантливого поэта, переводчика, общественного деятеля Ахмета Байтұрсынова, оплакивавшего утрату казахского языка, менталитета и культуры.

Ключевые слова: Лингвист, литературовед, тюрколог, талантливый поэт, переводчик, общественный деятель, неизгладимое наследие.

Annotation: The article tells about the indelible legacy of Ahmet Baitursynov, a great linguist, literary critic, turkologist, talented poet, translator, public figure, who mourned the loss of the Kazakh language, mentality and culture.

Keywords: Scientist-linguist, literary researcher, turkologist, talented poet, translator, public figure, indelible heritage.

Ахмет Байтұрсынов қазақтың жоғы — жоғалтқан тілі мен ділін, мәдениетін жоқтаған ірі ғалым-лингвист, әдебиет зерттеушісі, тюрколог, дарынды ақын, аудармашы, қоғам қайраткері болған адам.

А.Байтұрсынов шынында да өз тұсында туған халқының рухани көсемі болған, өз сөзімен айтар болсақ, халқына «адамдықтың тұқымын сепкен» парасатты перзенті. Сонымен қатар, бүгінгі бір ғылыми институт атқаратын жұмысты бір өзі, болмаса, ондаған авторлардың ісін атқарған тілші ғалым да.

Жас ұрпаққа ұлттық жазу жасап берген жаңашыл реформатор, қазақ балаларын ана тілінде оқуына күш салған қоғам қайраткері. Жастарды ұлт тілінде оқытуға арналған көптеген оқулықтардың авторы.

«Әліпби», «Тіл – құрал» сынды талай тамаша, оқуға жеңіл оқулықтарды жазған, қазақ тіл білімінің іргетасын қалаушы лингвист ғалым. Ана тілін оқыту әдістемесін жаңа сипатта ұсынушы – жаңашыл ұстаз. Қазақстан Ғылым академиясының іргетасын қалаушы, қазақ ғылымын ұйымдастырушылардың бірі. Қазақ сөзінің құдыретін танытқан сөз зергері. Өзі «көсем сөз» деп танытқан жанрдың көш бастаушысы – ірі публицист. Халқының ән-күйін жақсы білген – өнер иесі. 1929 жылға дейін республикамызда араб таңбаларын пайдаланған ұлттық Қазақ жазуы болды. Кезінде бұл жазуды тіл білімі ғалымдары «Байтұрсынов жазуы» деп те атаған. А.Байтұрсыновтың өзі болса «Қазақ жазуы» деп атаған. Араб алфавиті қазақ тілінің дыбыстық жүйесіне сәйкестендіріліп, жаңаша түзелген, қазақ тілінде жоқ таңбалар шығарылып тасталған мүлде жаңа Әліпби болды. Таңбалардың ұлттық тілдің дыбыс жүйесіне сай келуіне және оны әліпбимен жазудың дыбыс тәртібін, емле ережелерін жақсы түсіндірді.

1912 жылдан бастап А.Байтұрсынов «Айқын» журналы мен «Қазақ» газеті беттерінде ұлттық әліпби түзудің жолдарын ұсынып, жөн-жосығын, ұсыныстарының дәлелін жариялап отырады. Осы арада А.Байтұрсынов ғалым зерттеуші ретінде қазақ тілінің дыбыстық жүйесі мен таңбалардың әріптер жайындағы пікірлерін ұсынады. Ең үлкен жаңалығы – өз әліпбиіне «дәйекші» дегенді еңгізеді. Сөздің оң жақ шекесіне қйылатын дәйекші белгісі сол сөздің тұтас жіңішке оқылатынының белгісі. Қазақ тіліндегі үндестік заңы – сингармонизмге икемдеу амалы осылай ашылады. Соған орай, А.Байтұрсынов: «Жіңішкелік үшін жалғыз ғана дәйекші белгі алып, 43 түрлі дыбысты 25 белгімен дұрыстап жазуға болады» - деп атап көрсетеді[1].

А.Байтұрсынов түзген араб таңбаларында әріптер саны аз. Соған қарамай олар қазақ тілінің барлық дыбысын таңбалай алады. А.Байтұрсынов түзген әліпбиді көпшілік бірден қабылдайды. 1915 жылдың өзінде бұл жазумен баспадан 15 кітап шығады. 1913 жылдан бастап мұсылманмедіреселері мен орыс-қазақ мектептерінде осы әліпбилер қолданыла бастады.

А.Байтұрсынов 1912 жылы «Айқап» журналында «Жазу тәртібі» атты мақаласын жариялайды. Осы мақаласында тіл білімін зерттеуші ғалым Ахмет Байтұрсынов былай деп атап көрсетеді: «...Оқу құралының ең ұлығы бала оқытатын кітап: оның жақсы болып балалардың жанын қинамасына жазудың тәртібі болуы шарт. Тәртіпті жазу деп айтамыз: тілдегі бар дыбыстың бас-басына арнаған белгісі (хоріфі) бар болса. Осы күнгі жазуымызда дыбыс басына арналған белгіміз жоқ, бір белгіменен әлденеше түрлі дыбыстарды жазамыз... Балаларға нәр түрлі айтылатын сөзді, бір түрлі айтып жазып қойып, нәр түрлі оқу керек дегеніміз зорлық емес пе? «Бірдей жазылған сөзді қалай қалай нәр түрлі оқысам дұрыс болады» деп бала қиналмай ма? Сондықтан әуелі оқу құралын сайлаудан бұрын жазуымыздың тәртібін түзетіп, жөнге салуымыз керек. Сонан соң жөнменен құрал сайлау керек», - деп ғалым қазақ жазуындағы

арабтың басы артық әріптерін алып тастауды, жіңішке дауысты дыбыстарды білдіруге арналған белгі – дәйекшіні енгізуді ұсынады[2].

Ұзақ жылдар тәжірибесі тұңғыш зерттеу еңбек, оқулық кітап – «Оқу құралында» бір жүйеге келтіріледі: жаңа дыбыстық әдіспен тәртіп етілген төл қазақша әліппе – жаңа емле басы төңкеріске дейін де, одан кейін де бірнеше рет басылады. А.Байтұрсынның методикалық құралдары: «Баяншы», «Әліппе астары» және «Нұсқаушы» секілді көмекші құралдар айта кету орынды.

«Тіл – құрал» оқулығы А.Байтұрсыновтың күллі тюркологиялық әлемде атақ-абырой әперген еңбек. Оқулық қазақ тіл білімін сыралауға қосылған, ондаған жыл қайыра басылған, тәлімді еңбек болды. А.Байтұрсыновтың өзі, осы еңбегі туралы былай деп жазады: «Тіл – құрал» деген аты қандай жат көрінсе, ішкі мазмұны да әуелі кезде сондай жат көрінер, өйткені бұл қазақта бұрын болмаған жаңа зат. Халықта бұрын болмаған нәрсе жаңа шыққан кездерде жат көрініп, бірте-бірте бойы үйренген соң қалатын».

Ахмет Байтұрсыновтың өз қолымен жасап берген «Газет-журналдарда» жарияланған еңбектердің тізімі 1929 жылдың 5 мамырында жазылыпты. Сонда мына еңбектері атап көрсетілген:

1. «Тіл – құрал» 1 бөлім. Фонетика.
2. «Тіл – құрал» 2 бөлім. Морфология.
3. «Тіл – құрал» 3 бөлім. Синтаксис.
4. «Әдебиет танытқыш»
5. «Баяншы». Методикалық жазбалар.
6. «Тіл жұмсар». 1 бөлім. Практикалық грамматика.
7. «Тіл жұмсар». 2 бөлім. Практикалық грамматика.
8. «Оқу құралы». Балалар әліппесі.
9. Әліппе
10. «Сауат ашқыш». Ересектер әліппесі.
11. «Әліппе - астар». Әлеппеге методикалық нұсқау.
12. «Қырық мысал» - Крылов мысалдары аудармасының жинағы.
13. «Маса». Төлтума және аударма өлеңдер жинағы.
14. «Оқу құрал». Хрестоматия (нұсқалық)[2].

А.Байтұрсынов осылайша өзінің өміршең де өшпес еңбектерін атап көрсетеді. Шындығында да қазақ тілін түрлендіруде, бұл еңбектердің бағасы өлшеусіз, тіл білімінің алтын қырына қосылған асыл қазына болды.

А.Байтұрсынов, өзі түзеген емле жолында, өзі түзеген әліпбидің болашағын ойлап, хас батырлардай-ақ күресіп бақты. Орынды жерлерінде сөз алды, баспасөзде мақалалар жазды. Қазақ тілінің көп жоғын тауып кетті.

«Тіл – құрал». Әліпбилер... «Баяншы». «Тіл ашар». Ахаң түзген емле... «Әдебиет танытқыш»... Енді қазақ тілі үшін Қазақтың ізденетін күні туды.

Қазақ филологиясының тіл ағысының бірі – әдебиеттану ғылымы болса, оның бастау кезінде де ғұлама тілші ғалым Ахмет Байтұрсынов тұрған. Абайды барша қазаққа танытқан да А.Байтұрсынов болады. «Қазақ» газетінің 1913 жылғы үш санында «Қазақтың бас ақыны» деген көлемді мақала жазады. Бұл Абай қайтыс болғаннан кейін жазылған зерттеу мақала.

А.Байтұрсынов Абайды былай деп таныстырады: «Қазақтың бас ақыны Абай (шын аты Ибрагим) Құнанбаев. Онан асқан бұрынғы-соңғы заманда қазақ баласында біз білетін ақын болған жоқ...».

Тұңғыш абайтанушы Ахмет Байтұрсынов Абайдың «Сегіз аяқ» өлеңімен ойы, пішіні үндес. «Жиған-терген» атты жыр да жазса, 1926 жылы Мәскеуден «Жоқтау! Жинағын бастырып шығарады.

А.Байтұрсыновтың сөз өнері, әдебиет теориясы туралы ой-түйіндері «Әдебиет танытқыш» атты көлемді зерттеу еңбегінде жинақталған. «Әдебиет танытқыш» – қазақтың ұлттық әдебиеттануының ғылыми негізі, методологиялық арналары, басты-басты терминдері мен категориялары түп-түгел жинақталған еңбек.

Ахмет Байтұрсыновтың қазақ тілі мен әдебиеттану ғылымының негізін салып, тұңғыш әдебиет теориясын жасағандығына оның «Әдебиет танытқыш» еңбегі бірден-бір дәлел болғандай. А.Байтұрсыновтың ақын, көсемсөзші, тілші ғалым, қоғам қайраткері санатында халқына жасаған еңбегінің күн өткен сайын мәні мен мағынасы арта түспек.

Халқымыздың рухани көсемі болған Ахмет Байтұрсынов еңбектерін - мәңгілік өшпес мұра деп бағалаймыз.

Әдебиеттер

1. Байтұрсынов А. Ақ жол.- Алматы: «Жалын»,1991
2. Байтұрсынов А. Шығармалары.- Алматы: «Жазушы»,1989

«ҚАЗАҚ ХРЕСТОМАТИЯСЫ» - АҒАРТУШЫ ҰСТАЗДЫҢ ӘДЕБИ ЕҢБЕКТЕРІНІҢ ЖИЫНТЫҒЫ

А.Ә. Абдуллина

аға оқытушы, педагогика ғылымдарының магистрі

А.Н. Абильдина

оқытушы

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация: В статье говорится, что великий педагог и гениальный писатель Ибрай Алтынсарин издал в Оренбурге в 1879 году учебник «Казахский чтец» на русском языке и как писатель написал много стихов, рассказов, примеров и составил прекрасный учебник.

Ключевые слова: Воспитатель - педагог, учебник, творческая деятельность, богатое наследие

Annotation: The article says that Ibrai Altynsarin, a great teacher and genius writer, published the textbook "Kazakh Reader" in Russian in Orenburg in 1879 and as a writer wrote many poems, stories, examples and composed a wonderful textbook.

Keywords: Educator – teacher, textbook, creativity, rich heritage.

Қазақ халқының данышпан перзенттерінің бірі - тұңғыш ағартушы, педагог жазушы Ыбырай Алтынсариннің биыл туғанына 180 жыл толады.

Ғұмырын туған халқының өсіп-өркендеуі жолына арнаған Ұлы ұстаздың ізденіске, күреске толы өмір жолы мен шығармашылық қызметі, әдеби мұрасы кім-кімді де қызықтырады сөзсіз.

Білім шырағын жаққан ұстаз жазушының артына қалдырған мол мұрасы арнайы зерттеудің қазыналы өзегі болып келеді, бола да бермек. Ұлағатты ұстаз, кемеңгер жазушы Ыбырай Алтынсарин 1879 жылы Орынбор қаласында «Қазақ хрестоматиясы» оқулығын орыс әрпімен қазақ тілінде бастырып шығарады. Оқулық Ы.Алтынсариннің өзі шығарған «Бір Аллаға сиынып, Кел,балалар,оқылық!» өлеңімен басталады. Жинаққа қазақ халқының ертегі, аңыздары мен мақал-мәтелдері кеңінен енгізілген.Әрине,тәлімдік,тәрбиелік мәні зор үлкен ізденістен туындаған Ыбырай Алтынсариннің өз туындылары: балалардың түсінік, талғамына лайықталып жазылған өлең, жыр, қысқа әңгімелері жинақталған.

Ы.Алтынсариннің «Қазақ хрестоматиясы» екінші кітабы 1880 жылы Троицк қаласында басылып, шығады. Бұл оқулық жаратылыс пәніне арналған, адам, хайуан, басқа да жан - жануар тіршілік заты туралы жазылған мақалалардан тұрды.

Кітаптың алғы сөзінде Ы.Алтынсарин былай деп жазады: «Бұл кітапты құрастырғанда мен, біріншіден, осы біздің ана тілімізде тұңғыш рет шыққалы отырған жалғыз кітаптың орыс-қазақ мектептерінде тәрбиеленіп жүрген қазақ балаларына оқу кітабы бола алу жағын,сонымен жалпы халықтың оқуына жарайтын кітап бола алу жағын көздедім» [1].

Ағартушы ұстаздың орыс әрпімен жазған оқулығы ойлағанындай болмады. Білімге көбіне - көп араб әрпімен жазылған кітаптарымен сусындаған қазақ жастары орыс әрпімен жазылған өз тіліндегі оқулыққа күдіктене қарады.Оған бұл кезеңдегі себеп те жоқ емес-ті.

Ы.Алтынсарин белгілі шығыстанушы, ғалым -профессор, орыстан өзге ұлттарға арналған Қазан қаласындағы оқытушылар семинариясының директоры Н.И.Ильминскиймен үнемі хабарласып,хат алысып тұрған. Шығармадағы қазақ даласынан мектептер ашуда,бала оқытуда бұл достықтың игі көмегі де тиеді.

Ы.Алтынсарин, сондай-ақ, Орынбор оқу округінің өзге ұлттарға арналған мектептерінің инспекторы В.В.Катаринскиймен де оқу-тәрбие туралы хат жазысып,пікір алмасқан.

Ыбырайдың пікірлес достары арасында ағартушылар А.Алекторов, А.Бессонов, А.Мазохин, В.Григорьевтер болған. Дегенмен, Ы.Алтынсарин олармен қазақ халқының тағдырына қатысты мәселелерде үнемі пікірлес бола бермеген. Әсіресе, олардың тілге, дінге қатысты миссионерлік әрекеттеріне қарсылық білдіріп отырған. Бұл Ы.Алтынсариннің «Қазақ хрестоматиясын» жазар алдындағы әңгіме. Айталық, Ыбырай Алтынсарин сол кезде қалыптасқан араб әрпіне негізделген қазақ жазуының орнына орыс алфавитіне көшіруге мүлде қарсы болған.

Ы.Алтынсарин 1871 жылғы 31 тамызда Н.И.Ильминскийге жазған хатында бұл ойын тамаша дәлелдермен білдіреді: «Сіз,бұл хатыңызда қазақ даласына орыс алфавитін енгізу жөнінде пікір айтқан екенсіз... Дегенмен, оны жүзеге асыру үлкен қайшылыққа кездеседі. Орыс әрпімен жазылған кітаптар қазақ арасына тап біздің ойлағанымыздай, жеңіл және тез сіңе қоймайды... Кітаптарды қазақтың өз тілінде, олардың өздеріне таныс әріппен шығара білу керек» [2]. Ы.Алтынсариннің бұл ұсынысын миссионерлік насихат барынша етек алған кезеңде Ресей патшалығы тарапынан тыңдар адам болмады. Қайта,ағартушылық қызметке қолдаушысы болып жүрген Н.И.Ильминский де Ресейдің халық ағарту министрі,граф Д.А.Толстой да, қасиетті Синодтың обер прокуроры К.П.Победоносцев та өз пиғылдарынан қайтпайды. Қазақтар арасына орыс алфавитін күштеп енгізуге тырысты.

Сондықтан да, Ы.Алтынсарин өзінің «Қазақ хрестоматиясын» орыс әрпімен жазып, бастыруға мәжбүр болды. Ыбырайдың айтқаны дұрыс болды. Кезінде орыс әрпімен басылған оқулық қазақтар арасында кеңінен тарамды. «Қазақ хрестоматиясы» баспадан шыққаннан кейін сол Ильминскийге жазған бір хатында Ы.Алтынсарин мынадай өкініш білдірген: «Бұдан бұрын қазақ тілінде еш уақытта кітап шыққан емес. Кітабымды алғашқы көргенде жұрт таң - тамаша қалды, үрейлене оқыды, ақырында ұнатпайды».

Ы.Алтынсариннің «Қазақ хрестоматиясының» үшінші кітабы өзі қайтыс болғаннан кейін 1889 жылы Қазан қаласында басылып шығады. Жинаққа елуге тарта қысқа әңгіме, ертегі, мысалдар енеді.Бұлардың дені ақын, жазушы, аудармашы - ұстаз Ыбырайдың өз қаламынан туындаған дүниелер еді. Кітап Ыбырай Алтынсаириннің өзі армандағандай араб әрпімен, қазақ тілінде басылып шықты.

Ұлы ағартушы Ыбырай Алтынсарин жазушы қаламгер ретінде танымдық, тәрбиелік мәні зор, көркемдігі жоғары көптеген өлең, әңгіме, мысалдар жазып, кереметтей оқулық құрастырды. Сөйтіп, қазақ топырағында нағыз педагогикалық ой - пікірдің негізін қалаған, қазақтың барша болашақ өркені:

Бір Аллаға сиынып,
Кел,балалар,оқылық!
Оқығанды көңілге,

Ықыласпен тоқылық!- деп бастап,біліммен сусындаған тұңғыш қазақша оқулығын жазды. Қазақ халқын оқу - білімге, мәдениетке үндеп халық ағарту саласында көп еңбек сіңірген тамаша педагог, ағартушы - ғалым, қаламгер Ыбырай Алтынсарин кезінде талай қиындықтардан алған бағытында кедергілерге де кезіккен. Бірақ, қайсар жан мойымаған. Нәтижесінде күні бүгінге дейін мәнін жоймаған мол мұра қалды.

Көрнекті әдебиетші ғалым Қажым Жұмалиев «ХҮІІІ - ХІХ ғасырлардағы қазақ әдебиеті» деген ғылыми – зерттеу еңбегінде педагог - жазушыға: ХІХ ғасырда қазақ даласынан шығып, орыс, Европа мәдениетіне қолы жеткен оқымысты, халық ағартушылар дәрежесіне көтерілген әрі педагог, әрі ақын - жазушы Ыбырай Алтынсариннің өз халқының келешегі үшін істеген еңбегі зор», - деп баға берген болатын.

Өзінің өнегелі өмірі, тынымсыз ізденісі, жан - жақты таланты арқылы танылған Ыбырай Алтынсарин шығармаларының қазақ әдебиеті тарихында алатын орны орасан зор.

Әдебиеттер

1. Алтынсарин Ы. Таңдамалы шығармалары.-Алматы:«Ғылым»,1994
2. Алтынсарин Ы.Елтұтқа.-Астана:«Күлтегін»,2001

БАЛАЛАР ӘДЕБИЕТІНІҢ НЕГІЗІН ҚАЛАУШЫ – Ы.АЛТЫНСАРИН

А.Ә. Абдуллина

аға оқытушы, педагогика ғылымдарының магистрі

Г.С. Тасбулатова

аға оқытушы, биология ғылымдарының магистрі

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Аннотация: В статье говорится, что великий педагог призывал молодежь к знаниям и искусству, писал стихи, писал, нравственные рассказы и переводил произведения прогрессивных русских писателей на казахский язык, составил учебник для казахских детей на русском языке.

Ключевые слова: Педагог, воспитатель, детская книга, учебник.

Annotation: The article says that the great educator called young people to knowledge and art, wrote poems, wrote moral short stories and translated works of leading Russian writers into the Kazakh language, and compiled a textbook for Kazakh children in Russian.

Keywords: Teacher, educator, children's book, textbook.

Ағартушы – ұстаз Ыбырай Алтынсарин алға қойған мақсатын жүзеге асыру жолында өлең де шығарған, әңгіме де жазған, шебер қаламгер болған. Ұлы ағартушы жастарды білімге, өнерге шақырып өлең арнады, өнегелі шағын әңгімелер жазады. Озық ойлы орыс жазушыларының шығармаларын қазақ тіліне аударады. Қазақ балаларына арнап орыс әрпімен хрестоматия да құрастырады. Ы.Алтынсариннің бұл кітабында Ушинский, Паульсон, Водовозов, Бунаков сынды педагогтардың әліппе, оқулықтары негізге алынған. Бала тәрбиесі мақсатында «Оқу құралы» оқулығын да бастырады. Автор сол тұстағы мектептерде дін сабағының өту мүмкіндігін пайдаланып, қазақ балалары үшін «Шарият ул - ислам» атты оқулық жазады. Бұл оқулық қазақ балаларына ислам негіздерін түсіндіру де қағидаларын игеруде үлкен негіз болды. Балалардың қабылдау ерекшеліктері мен жас айырмашылықтарына орай Ыбырай Алтынсарин жеңіл оқылатын, ойы мен нақтылығы анық, көркемдік әсерлігі күшті туындылар жазады. Сондай-ақ, ол қазақ халқының салт-дәстүр, әдеп-ғұрпын да жақсы білген жазушы. Балаларға арналған шығармаларында ауыз әдебиеті үлгілері мен мақал-мәтелдер де жиі астасып жатады.

Ы.Алтынсарин жастарды оқу – білімге, өнерге үндегенде жалған насихат, жалаң уағызға ұрынбайды. Шығармаларын нақты дерек, сенімді дәйекпен бала ойын жақын, сендіреліктей сөздермен жазады. Ақынның көпке танымал мына өлеңі де бала жүрегіне барынша жақын, тез жатталады, баршамыз да білеміз:

Бір құдайға сыйынып,
Кел,балалар, оқылық!
Оқығанды көңілге,
Ықыласпен тоқылық!

Кеңестік кезең, атеистік заманда өлеңнің алғашқы жолын айтпай жүрдік. Онда бір құдай аты сызылып тасталған-ды. Бүгінде жастардың құдайға сыйынуы қалыпты жағдайға айналды. Ауызға Алла атын алумен қатар жастардың оқуы керек. Оқу – жарығың, алдағы өмірлік жол, кәсіп тандар бағытын да дейді ақын:

Оқысаңыз, балалар,
Шамнан шырақ жағылар.
Тілегенің алдыңнан
Іздемей-ақ табылар!

Ал оқымаған адам болса надандықтан айырылмаса:

Оқымаған жүреді,
Қараңғыны қармалап!..

Оқудың қажеттілігін, мәнін Ы.Алтынсарин жер – жебіріне жеткізе жырлайды:

Ата-енең қартайса,
Тіреу болар бұл оқу.
Қартайғанда мал тайса,
Сүйеу болар бұл оқу.

Өз заманындағы қазақ халқы атынан сөз алған Ыбырай жастарға жігер бере сөйлейді, ізденіске шақырады. Өзге өнегелі ел дәстүрімен салыстыра жырлайды:

Қатарын кетті-ай, алысқа-ай,
Ұмтылыңыз қалыспай...
Біз болмасақ, сіз барсыз,
Сіздерге бердім батамды.

Ы.Алтынсарин балаларға арнап «Береке кеткен елдерде», «Бұл кім?», «Балғожа бидің баласына жазған хаты» атты өлеңдері бар. Ақын бұл өлеңдерінде де ана деген махаббат, қайырымдылық, еңбек тақырыбын сөз етеді. Автордың айтар ой, берер кеңесі халық мақалы: «Доп ойнаған тозар, асық ойнаған азар, бәрінен де қой бағып, көтен жеген озар» дегенге саяды.

Осы орайда Ы.Алтынсарин «Ұрлық түбі қорлық», «Арық мал жан жолатпас бір жанданса», «Тура биде туған жоқ» мәтелдерін түрлендіріп, жаңаша мазмұн бере пайдаланады.

Азған елдің билерінің,
Барар болсаң алдына
Қорадағы малыңа
Төпе берсе керек – ті...[1]

Осылайша мәтел мазмұны Ыбырайда құлпыра, түрлене шығады.

Ақын Ыбырай «Жаз», «Өзен» деп аталатын кереметтей табиғат көріністерін берген өлеңдер де жазған. Ақын «Өзен» атты өлеңінде былай деп жырлайды:

Көңілін суын ішсең ашылады,
Денеңде бар дертінді қашырады.
Өксіген оттай жанып жануарлар,
Өзеннен рахат тауып басылады...[2]

Ыбырай Алтынсариннің балаларға арнап шағын әңгімелер де жазған. Бұл әңгімелері өзі құрастырған хрестоматия оқулығына енгізілген. Қысқа әңгімелерінде автор жастарды адамгершілікке, ізгілікке, әдептілікке шақырады, білімге, оқуға үндейді. Әңгімелерінің ең қомақтылары «Қыпшақ Сейітқұл», «Киіз үй мен ағаш үй» секілді тәлімдік мәні зор, тарихи шығармалары.

«Аурудан аяған күштірек», «Асыл шөп», «Малды пайдаға жарату» атты әңгімелерінде қайырымдылық, бауырмалдылық, сабыр мен шыдамдылық балалар ұғымына жеңіл, қысқа түрде баяндалады. «Шеше мен бала», «Жан – жануарлардың дауласқаны», «Баланың айласы», «Надандық» әңгімелері диалог ретінде оқуға жеңіл түрде айтылады.

Ойға құрылған, тәлімдік мазмұны зор әңгімелері «Таза бұлақ», «Бай мен жарлы баласы» аталады. Өмір күрделі, қандай қиыншылықты болмасын еңбек пен тәжірибе жеңеді. Бұл әңгімелердің айтар ойы осыған саяды. Жан – жануарлар тіршілігінен алынып жазылған, тәлімдік мағынасы зор «Түлкі мен ешкі», «Қарға мен құрт», «Сауысқан мен қарға» атты әңгімелері де бір төбе.

Ы.Алтынсарин қысқа сюжетті, шағын әңгімелер жазып, балалар әдебиетінің негізін салған жазушы. Сонымен қатар, ол шебер аудармашы да болған. Тәрбиелік мәні зор отыз бес аударма жасаған. Аударған әңгімелерінің дені И.И.Паульсонның «Книга для чтения и практических упражнений в русском языке» хрестоматиясынан алынған. К.Д.Ушинскийдің «Детский мир», «Родное слова», Л.Н.Толстойдың балаларға арналған кітаптарынан алынған әңгімелері де бар. Бұлардың бәрі дерлік Ыбырай Алтынсарин өзі құраған «Қазақ хрестоматиясына» енгізілген.

Ыбырай Алтынсарин ағартушы, ұстаз ретінде өз халқын оқуға, өнерге үндеген, надандыққа, зұлымдыққа қарсы күресте, өмір шындығын ашып көрсетуде әдебиетті орынды пайдаланған. Қажетті туындыларын өзі жазған. Бұл туындылардың дені дерлік жастарға арналған.

Қазақтың талантты педагог - жазушысы Ыбырай Алтынсарин балаларға арнап оқулық жасау жолында қыруар еңбектеніп, мол мұра қалдырды. Ол балаларға ана тілін таза және ұқыптылықпен үйретуді, шағын көркем шығармалар арқылы оларды жақсы мінез - құлыққа баулуды көздеген.

Олай болса, Ы.Алтынсарин қазақ балалар әдебиетінің негізін қалаушы, ұстаз, ағартушы деп білеміз.

Әдебиеттер

1. Ы.Алтынсарин Кел, балалар, оқылық. Өлең, әңгімелер мен мақал, жұмбақтар. – Алматы: «Атамұра», 2006
2. Ыбырай Алтынсарин. Таңдамалы шығармалары. - Алматы: «Ғылым», 1994

И. АЛТЫНСАРИН – НАСТОЯЩИЙ ПЕДАГОГ

Айманова К.И.

*Учитель истории и права, заместитель директора по научно-методической работе
ГУ «Средняя общеобразовательная школа № 5 имени М. Ауэзова»
Костанайская область, г Аркалык. Республика Казахстан*

Аннотация: Бұл жинақта Ыбырай (Ибраһим) Алтынсарин – қазақ халқының көрнекті ұстазы және ағартушысы екендігі, сонымен қатар, қазақ даласындағы алғашқы орыс-қазақ зайырлы мектебінің, қазақ жазба әдебиетінің негізін қалаушылардың бірі екендігі айтылған. Ы.Алтынсарин орыс-қазақ мектептерінің оқушылары үшін екі оқулық жазып, «Қырғыз хрестоматиясы» және «Орыс тілін қырғыздарға үйретудің алғашқы нұсқаулығын» жасаушысы ретінде танылады. Замандастарының арасында ол ғалым, этнограф, публицист және ақын ретінде де танымал екендігі де келтірілген.

Жұмыстың мақсаты - Ы.Алтынсариннің қазақ халқы біліміне қосқан үлесін зерттей отырып, қазіргі заманауи ұстаздарға оның ізденіс жол еңбегін насихаттау, еңбегін үлгі ету.

Кілт сөздер: Ыбырай (Ибраһим) Алтынсарин, мұғалім, ағартушы, орыс-қазақ мектебінің негізін қалаушы

Annotation In this collection, it is noted that Ibrai (Ibrahim) Altynsarin is an outstanding teacher and educator of the Kazakh people, as well as one of the founders of the first Russian - Kazakh secular school in the Kazakh steppe, Kazakh written literature. Y. Altynsarin has written two textbooks for students of Russian-Kazakh schools and is recognized as the creator of the Kyrgyz anthology and the first guide to teaching the Russian language to Kyrgyz people. Among his contemporaries, it is also noted that he is also known as a scientist, ethnographer, publicist and poet.

Working goal is to study the contribution of I. Altynsarin to the education of the Kazakh people, to promote his research work, to serve as an example for modern teachers.

Keywords: Ibrai (Ibrahim) Altynsarin, teacher, educator, founder, Russian-Kazakh school

*Лишь знанием жив человек,
Лишь знанием движется век!
Лишь знание – светоч сердец*

Развитие педагогической мысли на казахской земле началось с VII века. По мере его накопления и углубления, роста образованности общества ученые стали размышлять о вселенной, о человеке, о связанности и целостном взаимодействии людей и природы. Эти две тенденции – практика и философия – определили первоначальное направление образования в различных культурах и цивилизациях.

Значительную роль в просвещении казахского народа принадлежит выдающемуся педагогу И. Алтынсарину. Он оставил глубокий след в истории просвещения и становления национальной школы. С самого детства Ибрай проявлял сильную тягу к знаниям и самообразованию. Неиссякаемая жажда знаний, стремление принести как можно больше пользы своему народу стали жизненным кредо Ибрая. По характеру он был скромным и трудолюбивым человеком. Много читал, стараясь познать как можно больше из достижений других народов. Приобретенные знания старался передать своим соплеменникам.

В 1857 году окончил школу при Оренбургской пограничной комиссии с золотой медалью. Позднее народный просветитель продолжал активно заниматься самообразованием. Изучал произведения классиков мировой литературы. В результате систематической самоподготовки он стал высокообразованным человеком своего времени. Глубокое изучение истории и состояния педагогики позволило ему стать выдающимся просветителем.

Педагог Ибрай Алтынсарин свою практическую деятельность сочетал с широкой пропагандой идей просвещения, культуры, прогресса, приобщения казахского народа к культуре и науке русского народа. Он страстно желал видеть казахский народ в ряду цивилизованных народов. По мнению И. Алтынсарина, для достижения этой цели, прежде всего, необходима коренная перестройка всего уклада патриархально-родового строя. Образование он рассматривал не как самоцель, а как средство и как оружие, необходимое для молодежи в активной борьбе за преобразование социальной среды.

Образовательные задачи И. Алтынсарин связывает с потребностями жизни, с потребностями народных масс. Он считает, что школа должна давать реальные знания, которые бы обеспечивали достижения цели умственного развития и нравственного усовершенствования личности обучаемого. Ибрай отмечал, что «школы- это главные пружины образования» казахов. Также ученый считает, что задача школы настолько многогранна, что порою в его указаниях учителям стираются обычные границы школьно-учебного процесса и внеклассной работы.

Он мечтал об открытии светских школ для детей соплеменников. Зная, что учебная и научная литература светского характера имеется в русских школах, он выступал за получение образования именно через русский язык. И.Алтынсарина автор учебников родного и русского языков для казахских детей. И.Алтынсарин был последовательным сторонником идей просвещения. Ибрай Алтынсарин был одним из тех, кто приобщил казахскую степь к миру высоких культурных ценностей. Мыслитель считает, что важным этапом на пути к овладению знаниями является первоначальное обучение. Это та незаметная тропинка, которая ведет к столбовой дорожке науки. Самые азы образования должны начинаться не только с овладения грамотой, а прежде всего с воспитания лучших человеческих качеств. И. Алтынсарин утверждал, что профессия педагога - одна из самых замечательных, но в то же время – одна из самых трудных.

С именем И. Алтынсарина связано и начало организации женского образования в Казахстане. При его поддержке открылось несколько школ для девушек с интернатами. По мнению просветителя, школа – это ключ подлинному просвещению народа.

И. Алтынсарин вводит учебные предметы: география, черчение, история, арифметика, естествознание, закон божий, знакомит с грамматикой русского языка. Обучение велось по руководству И. Алтынсарина и К.Д. Ушинского.

Разработал каким должно быть оборудование в школе: удобная мебель, складная классная доска, 2 или 4 низких стола, сундук для хранения книг и

письменных принадлежностей. Считал, что школа должна давать знания, обеспечивающие достижения целей (умственная, нравственная, совершенствования ребенка). А учитель должен пользоваться методической литературой, педагогическими журналами, при школе должна быть библиотека с полным комплектом наглядных пособий. Упражнения это основа устной и письменной речи.

Тургайское областное правление поручило ему открыть начальную школу для казахских детей в г Тургае, куда его назначили учителем русского языка. По инициативе И. Алтынсарина в 1864 году открыты школы с обучением на родном языке. Разъяснительная работа, проведенная им, стала давать свои плоды. Народный просветитель по этому поводу восторженно писал: «Как голодный волк на барана, взялся я горячо за учение детей,,, мальчики эти за какие то три месяца выучились читать и писать». В период подготовки к строительству, работая переводчиком у коменданта укрепления, Алтынсарин привез из аула четырех мальчиков и обучал их у себя на дому русскому языку. Записались на учебу 14 мальчиков. Через некоторое время поступило еще двое мальчиков. При школе был создан интернат, в котором дети содержались за счет сбора средств с населения.

А 16 марта 1864 года в письме к Н.И. Ильминскому он уже сообщал: ... взялся я горячо за учение детей, и, крайнему моему удовольствию, мальчики эти в течение каких – ни будь трех месяцев выучились читать и даже писать по русский и по татарский »

Так началась просветительская деятельность Ибрая Алтынсарина. Просветительская деятельность Алтынсарина позволяет убедиться в том, насколько решающим было влияние передовой демократической культуры великого русского народа, увидеть, как она преломлялась в творчестве казахского мыслителя, как Алтынсарин развивал дальше самобытную культуру родного народа, усваивал прогрессивные элементы культуры народов Востока.

Выдающаяся историческая заслуга Алтынсарина заключается в том, что по его инициативе при самом непосредственном его участии была создана в Казахстане сеть народных светских школ. Он ввел преподавание казахского языка в этих школах, боролся и против насильственной русификации и проникновения в них влияния реакционного мусульманского духовенства. Всю свою жизнь Алтынсарин посвятил просвещению родного народа. «Народ казахский сам по себе представляет благодатную почву для образования»,— писал он.

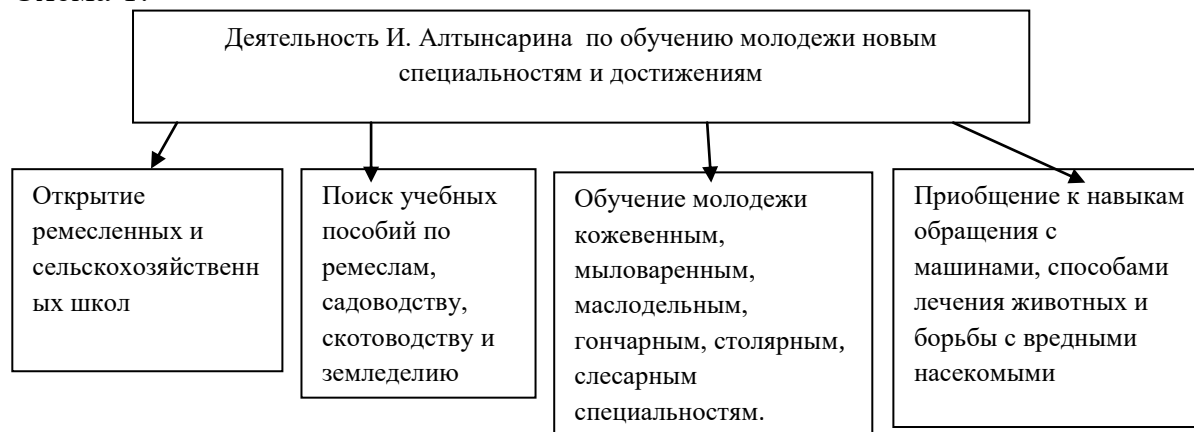
Алтынсарину как просветителю присущ культ знания и вера во все спасительность знания для развития общества и каждой человеческой индивидуальности. Современники, следившие за литературной деятельностью Ибрая Алтынсарина, уже при жизни смогли оценить, насколько она отвечает потребностям народа. В числе заслуг помимо собственного литературного творчества - составление хрестоматии на родном языке, которые назывались «Начальное руководство к обучению киргизов русскому языку» и «Киргизская хрестоматия»

В 1879 году Алтынсарин получил назначение на должность инспектора школ Тургайской области. Вступив в должность он сразу же приступил к открытию новых школ. Прежде всего он решил открыть по одному центральному училищу во всех уездных городах области. С этой целью он ездил по аулам Тургайской области, собирая с населения средства, а затем открыл по одному двухклассную русско-казахских училищ. Много сил и энергии он потратил на открытие ремесленных и сельскохозяйственных училищ. Народный просветитель вел разъяснительную работу среди земляков о роли и пользе железных дорог, электричества, земледельческого труда, телеграфа и различных ремесел.

Он настойчиво призывал местную молодежь обучаться ремеслам.

Лично участвовал в обучении навыкам обращения с новыми машинами, способами лечения животных и борьбы с вредными насекомыми.

Схема 1.

Как образованный человек, И. Алтынсарин видел значение прогресса для казахов.

Среди своих современников был известен также как ученый, этнограф, публицист и поэт. Он являлся действительным членом Оренбургского отдела Русского географического общества. При жизни опубликовал ряд научных статей в журналах и газетах. Своими произведениями он широко пропагандировал образование и науку, осуждал невежество. Призывая молодежь к просвещению, он ставил в пример культурную жизнь других народов, их достижения в науке, образовании, технике и искусстве.

Многие из последователей И.Алтынсарина называли его казахским Ломоносовым. Именем Ибрая Алтынсарина названа Казахская Академия образования, постановлением Министерства культуры Казахской ССР учреждена медаль имени Ибрая Алтынсарина, во всех городах Казахстана есть улицы, названные его именем. На родине И.Алтынсарина в Кустанайской области существует Алтынсаринский район и одно из сел области названо именем И. Алтынсарина.

Таким образом, изучая педагогическое наследие казахского просветителя, поражаешься, что педагогические идеи высказанные почти 150 лет назад, актуальны и на сегодняшний день, особенно сейчас, в условиях обновления содержания образования, Думал ли ИбрайАлтынсарин, что образование

шагнет так вперёд, он терял свое здоровье потратил почти всю свою жизнь, чтобы увидеть свой народ образованным. И сейчас можно уверенно сказать что свою трудовую жизнь он прожил не зря. Люди через года пронесли память, благодарность перед его заслугами.

Литература

1. Алтынсарин, И. Собр. соч. в 3-х томах: Т.1. - Алма-Ата, 1975. – [с 7-10; с 14-18; с 28-30;]
2. Алтынсарин, И. Собр. Соч. в 3-х томах: Т.2. - Алма-Ата, 1976. - [с 220-230], [с 256-260; с 265-270]
3. Ситдыков, А.С. Педагогические идеи и просветительская деятельность И. Алтынсарина. - Алма-Ата: Мектеп, 1968. – [147- 148 с.]
4. З.Е.Кабульдинов, А.Т. Кайыпбаева. История Казахстана. Алматы. Атамұра, 2015 [с 252-254]
5. Джумагулов, К.Т. Ибрай Алтынсарин и развитие культуры казахского народа. - Алма-Ата. - 1984. - 204 с.

АГРЕССИВТІ БАЛАЛАРМЕН ЖҮРГІЗІЛЕТІН ПСИХОКОРРЕКЦИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Комарова Д.Т.

педагогика және психология магистрі, аға оқытушы.,

Айтқұл Г.Н.

педагогика және психология 4-курс студенті

С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті

Аннотация: В данной статье концепция развития образования, определяющая цели и задачи, структуру и содержание и основные стратегические направления развития системы образования Республики Казахстан, составляет основу формирования и укрепления государственной независимости, прогрессивного развития страны. В разделе текущая ситуация и факторы, сдерживающие развитие образования, как показано в данной концепции, основной проблемой обозначаются эмоциональные кризисы младшего школьного возраста. Поэтому в последние годы наблюдается ситуация агрессивности по отношению к младшим школьникам.

Ключевые слова: агрессия, психокоррекция, эмоциональная устойчивость.

Annotation: In this article, the concept of Education Development, which defines the goals and objectives, structure and content and main strategic directions for the development of the education system of the Republic of Kazakhstan, forms the basis for the formation and strengthening of State independence, progressive development of the country. In the section current situation and factors hindering the development of education, as shown in this concept, the main problem is expressed as emotional crises in the primary school age period. Therefore, in recent years, there has been a situation of aggressiveness among primary school students.

Key words: aggression, psychocorrection, emotional stability.

Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін дамытудың мақсаттары мен міндеттерін, құрылымы мен мазмұнын және негізгі стратегиялық бағыттарын айқындайтын білім беруді дамыту тұжырымдамасы мемлекеттік тәуелсіздікті қалыптастыру мен нығайтудың, елдің прогресшіл дамуының

негізін құрайды. Бұл тұжырымдамада көрсетілгендей ағымдағы жағдай және білім беруді дамытуды тежейтін факторлар бөлімінде негізгі мәселе бастауыш мектеп жас кезеңдегі эмоциялық дағдарыстар деп көрсетіледі. Сондықтан соңғы жылдары бастауыш мектеп оқушыларының бойынша агрессивтілік жағдай бой көрсетіп келеді.

Бастауыш мектеп оқушыларының бойындағы агрессиялы мінез-құлықтың пайда болуын психологтар жан-жақты түсіндіреді. Агрессияның қай түрі болса да, бұл өзгеге қиянат көрсету дегенді байқатады. Агрессияның қай түрін зерттейтін психологиялық бағыт болмасын әр қайсысы өзінше түсіндіреді.

Психоаналитикалық бағытты ұсынғандар: З.Фрейд, А.Фрейд, Э.Фромм, К.Юнг, А.Адлер, К.Хорни және т.б.[1,2,3,4,5] анықтауы бойынша агрессия - инстинкті, қастандық әрекет, бұл сана мен санасыздықтың арасындағы дау-дамай, адамның психологиялық қорғанысының бір түрі.

Әрекетке тиесілі бағыт: бұл жерде агрессиялық қимыл, эволюциялық процеске емес жағдайға байланысты қарастырылған. Дж.Доллард, Л.Берковитц, С.Розенцвейгтер агрессияны - фрустрация әсері деп қарастырған [6,7,8].

Гуманистік бағыт: (К.Роджерс, В.Франкл, Ф.Перлз) түсіндіруі бойынша агрессия - бұл шектелген бостандыққа индивидтің мәжбүр болған жауабының әрекеті. Агрессияны түсіндіру – бұл психологиялық қорғаныстың жан-жақты әр түрі.

Әлеуметтік оқыту бағыты: (С.Н.Ениколопов, Л.Берковиц, Д.Зильман) бұл тұжырымның құрамына агрессиялылық - яғни үйрету нәтижесінде қалыптасқан әрекет, мінез көрінісі болып қалыптастырылады.

Қазақстан Республикасының 2015-2018 жылдарға дейінгі Стратегиялы даму жоспарында - бала тәрбиесі мен білім беру жүйесін нығайтуда баланың эмоциялы күй-жағдайына көбірек көңіл бөле отырып дамыту негізгі мәселесі болып қарастырылған.

Бүгінгі таңда осы проблема ауқымды, өзекті мәселе. Қоғамның дамуындағы жеке адамның эмоциясы тұрақты нормада болуының қоғамға әсері, экономикалық техниканың жетістіктеріне жетуге итермелейтіндігі. Президент Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында былай деді: «Біріншіден, осы өңірде тұрақсыздық пен діни экстремизм етек жая бастауы. Екіншіден, географиялық орналасуы жағынан алғанда Қазақстан бел ортасында тұрған өңірде есірткі таратудың тыйылмай отыруы». Нашәқорлық, өзгеге қиянат зорлық көрсету сияқты осындай жағдайлар адам бойында кері әсердің жиылуы, агрессивтілік әрекеттің осылай бой көрсетуі - өзін және өзгені талқандауы. Бұл көрініс баланың тұлғалық дамуында қалыптасуының алдын алу, мұны мектепке дейінгі жастан бастап қолға алу қажеттілігі. Яғни ерте мектепке дейінгі жас, тұлғаның оң көрсеткішті құндылықтарының дамуының негізгі фундаменті. Балаға ерте жастан ішкі кері әсерін, өзіне немесе өзгеге бағыттау емес, оны ойын арқылы затқа ауыстыру жолдарын үйретіп отырған жағдайда, бала өсе келе осы артық энергияны еңбекке, спортқа т.б. яғни қоғамға пайда келтіретін тұстарына жұмсап, үлестіріп отырады (жеңілдейді).

Психология ғылымында психикалық құбылыстарының ішіндегі көп зерттелінген құбылыс эмоциялық құбылыс болып табылады. Дегенмен эмоцияның жан-жақты қырларының ерекшеліктерін әрбір жеке адам түрліше өткізетін болғандықтан психологтар арасында бұл мәселе үнемі шешімі шексіз болып қала береді.

Эмоционалдық тұрақсыздықтың бір көрінісі – агрессивтілік адамның жеке тұлғалық қасиет ретінде де, эмоциялық жан күйзелісі ретінде де зерттеледі. Сондықтан бұл мәселені зерттеу бірнеше бағыттан тұрады.

Психоаналитикалық бағыт – бұл тұжырымның негізін қалаушы З.Фрейд.

Ұзақ жүздеген жылдар бойы, оның теориясы қызу да қатаң тартысқа айналған. Фрейд еңбегінің арқасында агрессия және агрессивтілік моральдық тақырыптың ой тартысы, ғылыми сараптаманың негізгі объектісіне айналды [1]. Фрейдтің бастапқы жұмыстарының тұжырымы бойынша бүкіл адамзат әрекеті бұл тікелей болмаса жанама «эростың» ағыны, өмір инстинкті, өмірдің сақталып – мықтылануына бағытталған энергия көзі. Агрессия бұл тұрақты емес, алайда қашып құтыла алмайтын өмірдің бір бөлігі.

Бері келе заманға сай көптеген оқулықтарда көрсетілгендей агрессияның деректемесінің тәртібін психоаналитикалық анықтамада - «Танатос» деп көрсетеді. Танатос - өлім мен талқандалуға деген инстинкті қызығушылық, ұмтылыс. Фрейдтің ұғымы бойынша танатос бұл өлімге ұмтылыс, танатостың энергиясы жарық өмірдің аяқталып, талқандалуына бағытталған.

Агрессия, өзгеге бағытталу: Инстинк пен әлеуметтік норманың бір-біріне қайшылығы, қимылдың шектелуінен ішкі жағдайдың туу салдарынан агрессияның, яғни зорлықтың пайда болуы. Адам зорлықты өзіне, өзгеге және қоршаған сыртқы ортаға қатысты жасайды. Өмірге құштарлық және өлімге ұмтылуы, осы қарама-қайшылықтың түсінігі махаббат пен өшпенділіктің бірдей теңдігін көрсетеді. Өлімге ұмтылу зорлық-зомбылықты әкелсе, ал махаббат агрессивтілікті (сексуалдық) тудырады.

Фрейдтің агрессияны табиғи қайнар деп қарастыруы пессимистілікке жатады. Бұл әрекет тек туа бітіп қоймай, танатостың энергиясы іштен шықпай қалуы индивидтің өзін-өзі талқандалуына әкеліп соқтырады. Агрессияның сыртқа эмоция арқылы көрінуі, талқандаушы энергияның азайып, жеңілдеуін ыңғайлы тәсілмен сыртқа шығарылуы көңілге үміт ұялатады. Осылай әрдайым шығарылуы агрессивті мінез-құлықты, қызбалылықты, кекшілдікті, сарказм мен өсекке жақындылықты бойына сіндіруі мүмкін.

Этиологиялық көзқарас: К.Лоренц агрессия – бұл ұзақ эволюциялық даму деп қарастырады. Лоренцтың ойы бойынша агрессия – бұл біткен инстинк, өмір сүру үшін күресу, бүкіл адамдарға және жануарларға тән қасиет. Адам бұл өзінің әрекеті табиғатқа тиесілі екенін түсінуі қажет. Агрессияны зерттей келе ол оны жануарлармен ортақ табиғи заңдылық деп қарастырады.

Агрессия генетикалы фонды жақсартуға көмектеседі, яғни күшті энергиясы мол индивидтер өзінің ұрпағын сақтап қала алады. Күшті жануарлар өз ұрпағын сақтап қалуға күші жетеді. Агрессивтілік бірлесе жасалған функцияның бірі. Осы мезетте жиналған энергияның саны, өнбойынан

агрессияның сыртқы шығуына әкеледі. Басқа тіршілік иелеріне карағанда адамдарда бір-біріне деген зорлық-зомбылығы көбірек.

К.Лоренцтің ойы бойынша бүкіл тіршілік иелерінде туа біткен инстинкті тартыстан басқа, ол өзінің ұмтылысын үстем ұстайтын мүмкіндікке ие және бұл мүмкіндік өзінің құрбанына қиянат әкелетін әрекетке тиесілі. К.Лоренц осылай тұжырымдай келе агрессияны құтыла алмайтын туа біткен күш деп қарастырады. Сондай ақ оның айтуы бойынша агрессияны жеңілдетіп, кейбір әрекеттерді бақылауға алуға болады. Оның жорамалы бойынша адам әртүрлі әрекеттер жасау арқылы, біреуге қиянат келтірмейтін жағдайлар, агрессия энергиясының қауіпті деңгейге дейін жинақталуын жеңілдетеді.

Лоренцтің тұжырымы бойынша – достық жылы қарым-қатынас махаббат ашық агрессияның ушығуын жауып жеңілдетуі мүмкін.

Аңшылық гипотеза: Адри-Голливуд сценарисі «эуеской архиолог», бірнеше кітаптар жазған. Адридің тұжырымдауы бойынша, іріктеп алу нәтижесінде аңшылықтың жаңа түрі пайда болуы: «Біз аштықта болмас үшін – шабуылдадық. Біз қауіпке лайықты қарсы тұрмасақ онда біз тіршілік етуді тоқтатар едік. Біз аңшылыққа анатомиялық және физиологиялық жағынан икемделгенбіз». Бұл табиғи аңшылық адамзат агрессиясының негізін құрайды. Адридің тұжырымдауы бойынша осы аңшылық инстинкт адам миының дамуы – қару-жарақтың шығуы, адамды бір-біріне шабуылдайтын тіршілік иесін құрайды.

Э.Фроммның агрессияға көзқарасы: Агрессия – бұл өлімге, қайғыға ұмтылыс. Э.Фромм зорлықтың бірнеше формасын көрсетеді: ойын арқылы зорлық, біреуден кек алу үшін, сеніміне жай түскендей болған кезде, біреу-біреуді өз билігіне жүгіндіруі, оны қорғансыз объектіге айналдыру, оған ойына келгенін жасау, балағаттап, қорлау негізгі мақсат-қайғыруға мәжбүр ету. Адам өзі жаңа нәрсені біліп, шығара алмаған кезде, ол өз күшін талқандауға жұмсайды. Яғни адам, дегені болмаған кезде зорлыққа, агрессияға жол береді. Адам бойындағы қайырымдылыққа, махаббатқа, сенімге көңілі қалған жағдайда, талқандауға кіріседі. Көңілі қалу өмірді жек көруге әкеліп соқтырады. Зорлық-зомбылық бір индивитке және топқа қатысты болуы мүмкін. Зорлық-зомбылық талқандауға бағытталса, ал өмірді қорғауға бағытталған – агрессия бұл басқаша түсінік. Реактивті зорлық-зомбылық өзінің бостандығын, мәртебесін қорғауға бағытталған, мұның негізгі мақсаты құрып – қалыптастыру болып саналады.

Сөйтіп Э.Фроммның белгілеуінше фрустрациялық қажеттілік пен құмарлық көпшілік арасында әдеттегі құбылыс, агрессия мен зорлық әрдайым көрініп отырады деп атап көрсетті.

Фромм зорлық пен агрессия проблемасын адамның әлеуметтік мінез-құлқы сұрағымен байланыстырды. Көпшілік топ өз индивитінің нақты ерекшеліктерін, сондай-ақ зорлыққа қатынасын мақсатты бағыттап қалыптастырады.

К.Ю.Юнгтің агрессияға көзқарасы: агрессия, зорлық-зомбылық санадағы санасыз адам психикасындағы қимыл әрекет деп түсіндіреді. Индивидтің дау-дамайы оның қорлықтан құтылмайтын түнек бөлігі, рухани талқандалуы, жеңуі, жанаруы.

Агрессивтілікті эмоцияның көріну әрекеті, яғни сырттан немесе іштен келген тітіркендіргіштерге жауап реакциясының әрекет ретінде көрсетуіне орай бірнеше теориялар бар. Олай болса, соларға тоқталып кетейік.

Психолог А.А.Реан "агрессия" және "агрессиялылық" деген екі ұғымның бір-біріне ұқсамайтын бөлек мағына деп қарастырады [2]. Агрессия - бұл бөгде адамға болмаса, адамдар мен жануарлар тобына ниеттеліп тура бағышталған қиянат.

Агрессиялылық – бұл жеке тұлғалық қасиет мінез-құлық, агрессияға дайындық көрінісі. Осылай түсіндіре келе, мұны былай тұжырымдауға болады. Егер агрессия – бұл әрекет болса, ал агрессиялылық осындай әрекетке дайындық.

Адамдағы агрессия мәселесі қазіргі біздің қоғам үшін ең маңызды мәселелердің бірі. Қоғамдағы болып жатқан террор жәбірлеудің өсуі сияқты әлеуметтік-қауіпті құбылыстардың қатты белең алуына байланысты агрессия сұрағы зерттеудің негізгі объектісі болып отыр.

Агрессия құбылысы сапалық және сандық сипаттамаларға ие. Барлық қасиеттер сияқты агрессияда индивидтерде әртүрлі көрініс табады, біреулерде мүлдем жоқ болса, басқаларда шексіз дамиды. Агрессивтіліктің болмауы енжарлық пен конформдылыққа алып келеді. Ал оның шектен тыс дамуы конфликтіге, қоршаған ортамен өзара түсініспеушілікке әкеледі. Агрессивтіліктің көріну ауыртпашылығы бір қатар параметрлермен анықталады (П.Б.Ганнушкин); агрессияның пайда болуының жиілігі және жеңілдігі; агрессия туындайтын ситуацияның адекватты емес дәрежесі; агрессияға екпін жасау; агрессивті әрекеттің асқыну дәрежесі. Агрессия жеңіл ситуацияда вербальды формада, ал ауыр ситуацияларды физиологиялық ауто және гетеро агрессия түрінде көрінеді.

Әдебиеттер

1. Фрейд А. Психология «Я» и защитные механизмы. - М., 1993.
2. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции. - М., Наука, 1989. - 450 с.
3. Фромм Э. Душа человека. - М., 1992. - 280 с.
4. Юнг К. Конфликты детской души. М., 1995. - 110 с.
5. Адлер А. Индивидуальная психология. / История зарубежной психологии. Тесты, // под ред. П.Я. Гальперина, А.Н. Ждан. М, 1986. 245 с.
6. Возрастная и педагогическая психология. / Под ред. А.В. Перовского. - М., 1979.- 288 с.
7. Вопросы изучения и воспитания личности — т. 1 - Л., 1926. - 111с.
8. Нравственность. Агрессия. Справедливость // Под ред. А.М. Матюшкова. - М., 1992. - 4 с.

ТАНЫМ МЕН ТӘРБИЕ-ДАЛА ҰСТАЗЫ ДҮНИЕТАНЫМЫНЫҢ НЕГІЗІ

Алимгазина Қ. Ш.

*Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының
«Арқалық қаласы білім бөлімінің М.Әуезов атындағы №5 жалпы білім беретін
мектептебі» коммуналдық мемлекеттік мекемесінің, басшының тәрбие ісі
жөніндегі орынбасары*

Аннотация: В этой статье говорится, о том, что светочь казахского народа И.Алтынсарин всегда сочетал традиции казахского народа со знаниями. Работая над воспитанием казахских детей, он написал ряд произведений, совмещая при этом обучение и воспитание а также взаимодействуя с другими великими представителями педагогической науки.

Ключевые слова: Этнограф, фольклорист, просветитель, прозаик, психология

Annotation: In this article, it is noted that Y. Altynsarin, a beacon of the Kazakh people, combined the traditions and customs of the Kazakh people with knowledge. It is noted that the educator, who worked tirelessly in the education of Kazakh children, combined education and knowledge with other scientists, wrote several works.

Purpose to appreciate and respect our national culture, our moral values, to learn the spiritual values of great people, to strengthen our national consciousness.

Keywords: novelist, educator, ethnographer, scientist, teacher, poet

Халқымызда «Жақсының аты өлмейді, ғалымның хаты өлмейді» деген дана сөз бар. Сол сөз нақ дара тұлға Ыбырай Алтынсаринге айтылған сіра.

Қазақ халқының мәдениетінен көрнекті орын алатын қайраткерлеріміздің бірі, ұлт мақтанышы, ағартушы, ұлттық-тәлім тәрбиенің негізін қалаушы, жас ұрпақты адамгершілік пен патриоттылыққа, руханилыққа тәрбиелеуші, аса көрнекті педагог Ыбырай Алтынсарин.

Алтынсарин мұрасы қазіргі барша қазақ қоғамындағы нағыз ұстаздар мен орыс ұлтының педагогтарына да үлгі бола білді. Қазақ халқының қалың бұқарасының сауатын ашып, көпшілікті оқу-білімге тарту – Ыбырайдың қоғамдық және азаматтық борышы мен қызметі болды. Ол өз тұсында болып отырған діни оқуды емес, азаматтық оқу-білімді қоштады және білімді қалың жұртшылыққа таныс халық тілінде (ұлттық тілде) беруді шарт етіп қойды.

Ол біздің тарихымызда ағартушы-демократ қазақ халқының қоғамдық ой пікірі, мәдениеті мен әдебиеті тарихында жаңашыл-педагог, жаңа мектептердің ұйымдастырушысы, этнограф, фольклоршы, ақын прозашы, қазақ тарихының жанашыры ретінде кеңінен мәлім болып, алтын әріппен аты ойылып жазылып қалғын.

Халқымыздың дарынды перзенті, аса күрделі тариха кезеңде, патша үкіметі Шығыс халықтары арасында қатаң отарлау саясатын жүргізіп жатқан кезеңде өмір сүрген. Соған қарамастан қазақ халқының балаларын сауаттандырудан еш бас тартпаған. Бар өмірін бала тәрбиесі мен педагогикалық әдістемеліктер жазуға арнаған. Қазақ жастары үшін алған білім шамшырағын жағушы.

Мәдениеті мен өнері артта қалған елді қатарға қосып, қазақ жұртының санасын оятып, біліммен шығармашылыққа жетелеуші.

Ыбырай Алтынсарин өз халқына, оның жас буынын оқу - өнерге, еңбекке баулуда, олардың бойындағы асыл қасиеттерін жетілдіріп, ұнамсыз жақтарын жирендіруде қаншама еңбек етті десеңші? Ұлы ағартушының бар саналы өмірі осыған арналды деуге болады. Ол қазақ балалары үшін мектеп ашсын не оқу құрал жазсын, орыс классиктерін аударсын не өзі өлең шығарсын, мейлі, бәрі бір мақсатқа - өз халқын ағарту ісіне арнады[120.б]

Өз жазбасында Алтынсарин «қазақтардың менен күтіп жүрген үміті зор; әсіресе құрметті адамдар маған мектепке балаларын беруге ынталы екендіктерін көрсетіп отыр, оларға ең алдымен мемлекет заңын үйрет деп жүр» –деген екен. Демек тек кедей мен жарлы жапқыбай балалары ғана емес, құрметті,шенді,шекпенді азаматтарда өз балаларын Алтынсаринның алдын көргенін қалаған ды да.

Ыбырай Алтынсариннің өмірі жемісті, туған халқы үшін игілікті өмір болды. Ол өзінің өмірі мен қызметін ағарту жолына арнап, қазақ халқын орыс халқымен достыққа шақырады, алдыңғы қатардағы орыс педагогтарын өзіне ұстаз етті. Алтынсарин сол кездегі алдыңғы қатарлы орыстың педагогы Ушинскийдің педагогтік оқыту әдісін шеберлікпен меңгерді және оны тәжірибе жүзінде қолдана білді. Оның қазақ балаларына арнап кітап жазуы қазақ қоғамының сол кездегі даму сатысында ерекше маңызды еңбек екенін орыс ғалымдары мақұлдап жазды. Алтынсариннің де оқыту әдісінің негізі, Ушинский әдісі сияқты, халықтық болды, ол да мектеп оқушыларын бұқараны, Отанды сүйуге, еңбек пен өнерге, қоғамдық тұрмысқа, дүниеге сын көзбен қарауға, қиындық пен бөгетті күреспен жеңуді баулыды. Ол да мектепті өз шамасы келгенінше діндік, күштеу, қорқыту әдісін теріске шығарып, иландыру, түсіндіру әдісін қолданады. [46]

Ыбырайдың педагогикалық көзқарастары жайлы бірсыпыра еңбектер жарық көрді. (Ә.Сыдықов, Т.Тәжібаев, А.Оразбеков, т.б.) Бірақ әлі күнге дейін жеткілікті көңіл аударылмай келе жатқаны –оның психологиялық көзқарастары жайлы мәселе. Бар өмірін ағарту, тәлім-тәрбие саласына сарп еткен, осы қызметті өз өмірінің негізгі арқауы деп ойлаған үлкен жүректі ұстаздың адам жанын нәзік сезетін, аса сезімтал психолог болғандығына шүбә келтіруге болмайды.

Ол орыс халық мәдениетінің демократияшыл идеяларын, әсіресе, Ушинскийдің педагогикалық мектебінің жаңалықтарын творчестволық жолмен қабылдай отырып, қазақ даласына білім таратушы, мектеп ашушы, жастарды тәрбиелеуші мұғалім болды, өз ісінде әрқашан адамгершілік туын көтеріп, көптеген бағалы мұралар қалдырды. Солардың ішінде оның тамаша өлеңдері мен әңгімелері де бар. Бірақ ол – ең алдымен ағартушы педагог. Ал ақындығы мен жазушылығы оның негізгі мақсатына – сол ағартушы балалар тәрбиесіне арнап, оқу құралдары мен оқулықтар үшін жазған.

Ыбырай Алтынсариннің ұлттық эстетикалық тәрбие проблемаларын қозғайтын арнайы еңбектерін жазып қалдырмағаны белгілі, бірақ Ы.Алтынсариннің ұлттық- эстетикалық тәрбиеге қатысты оның педагогикалық қызметінен көрініс тапты. Ы. Алтынсарин шығармалары халқымыздың салт –

дәстүрі, әдет-ғұрыптарын сипаттайтын этнографиялық мәнде келеді. Ы.Алтынсарин жастарды оқу – білім, өнерге үндегенде құрғақ насихатқа ұрынбайды, айтпақ пікірін оқушы зердесіне сіңіру үшін әр түрлі ұстаздық амал тәсілдерді қолданады.

Ы.Алтынсарин – қазақтың салт – дәстүрін зерттеумен айналысқан ғалым этнограф. Еңбек тақырыбы – Ыбырай әңгімелерінің арқауы. Ол техниканы меңгерген адам зор игілікке ие болады, жаратылыстың тілін біледі, оны өзінің айтқанына көндіреді, халықтың жалпы мәдениетін көтерумен қатар негізінен олардың тұрмысын жақсартады дейді. Ыбырай Алтынсарин өзінің әңгімелері арқылы қазақ балаларының заманына лайықты озық азаматтық көзқарасын қалыптастыруды көздеді. Оның бұл педагогикалық қағидалары күні бүгінге дейін бала тәрбиесіндегі маңызын жойған жоқ. Ол әңгімелерінде ұлттық сана мен мәдениетін, қазақтың дәстүрлі ұлттық салтымен келбетін сақтап одан әрі дамуын біліммен байланыстырды.

Қазақ халқының өзге ұлттан кем болмауын көздеді, соны дәріптеді, өз халқының прогрестік жолы оқу білімде, деп білді. Ұлы ағартушының әдеби шығармаларында көрініс тапқан ағартушылық идеяларының тәрбиелік рөлі күні бүгінге дейін өзінің маңызын жойған жоқ.

XX ғасырдың басында бір кезде Шоқан, Ыбырай, Абай көтерген ағартушылық қозғалыстың туын А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов, М.Дулатовтар жалғастырды. Сонымен Ыбырай өзінің бүкіл саналы өмірін қазақ халқының жаңа буынын тәрбиелеп, олардың озық мәдениетті елдерден үлгі ала отырып, білімді де саналы азамат болып жетілуіне айтарлықтай үлкен үлес қосты. Ыбырайдың бұл тарихи қызметі кезінде өзінің замандас достары Н.И.Ильминскийдің, А.А. Мазохиннің, Ф.Д.Соколовтың, А.В.Васильевтің, А.Е.Алекторовтың, Ғ.Балғымбаевтың естеліктерінде жылы ілтипатпен аталып жоғары бағаланды. Алайда ұлы ағартушының сан қырлы педагогикалық, ғылыми зерттеулері, сондай – ақ өлеңдері мен прозасы, аудармалары біздің заманымызда ғана терең зерттеліп, өзінің тиісті, әрі байсалды бағасын алды. Қоғамдық ой – сананың дамуына өзіндік үлес қосқан ұлы тұлғалардың қатарында Ыбырай Алтынсарин есімі де тұрады. IX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың бас кезіндегі демократиялық бағыттағы қазақ зиялыларының ең ірі, ең беделді көшбасшысы қазақ ғылымы мен мәдениеті, оқу тәрбие ісі тарихына сіңірген орасан зор еңбектерінің тарихтан өшпес орын алатынын бүгінгі демократия мен әділеттілік салтанат құрған дәуірде өмір шындығы дәлелдеп отыр.

Алтынсарин облыстық мектептер инспекторы болып қызмет істегенде, ағартушылық жұмысын тыңнан ұйымдастыруына тура келді. Ағартушылық жұмысын іске асыруда талай қыйыншылықтарға кездесті. Ол — мектептің өзіне бөлек ерекшелігі бар программаларын, оқу құралдарын жазушы. Қазақтың ең алғашқы мәдениетті мектебін жасаумен қатар, жазушылықпен оқытушылықты ол аса шебер өнерлі түрде қабыстырушы[136]

Ағартушы Алтынсарин өзі туған өлкесінде қызмет ете жүрсе де ,өзінің білімін толықтырып Ресей,Орынбор,Петербург жерлерінде арттырып отырды. Ол өзінің орыс достары әрі ұстазы санайтын бірқатар азаматтарға хат жазып,оларға өзінің ойын айтып,пірлерімен бөлісіп отырған. Соның бірі Николай Иванович Ильминскиге жазған хатында былай делінген. «Мен өзімнің аңқаулығымнан немесе,шынын айтқанда құрғақ қиялдарға,бос армандарға әуестеніп кеткендігімнен,олардың бәрін де ұмытып кетіппінғой. Сондағы іздеп жүргенім не екенін! Мен туысқандарыма сенген едім, бірақ «денеге өз көйлегің жақын» деген емес пе. Ал оның бер жағында мен өзімнің ең үлкен борышымды ұмытып кеткен екенмін. Ондай үй-ішімді, жақындарымды өз қарауыма алған соң, ең алдымен оларды қамтамасыз етуге тырысуым керек еді ғой. Орыс тілін, одан кейін басқаларын үйреніп алайын деген ойға беріліп орыс тілін өте нашар білуме қарамастан, мұғалім болудың соңына түсіп кетіппін, оқу үшін ешқандай қаражат таба алмай отырғанда, менен туысқандарыма қандай қайыр тиюші еді»-деген хатында.[234 б]

Сонымен қатар орыс балаларына арнап жазылған кітаптардың сөзін орысша еш нәрсе білмейтін қазақ балаларының миына оп-оңай құя алмайтынын, әсіресе маған, бір адамға, жәрдемшісіз, оқу құралсыз ол өте қиын-деп өз қиналысын жеткізгенін де жазбаларынан оқып танысқанбыз. Сондай қиын уақыттарды басынан кеше жүріп, барлық ауыртпалықты көтеріп,өзін де өзгені де сауатты ,білімді етуге тырысқан бар тауқыметті өзі көре жүріп еш нәрсеге берілмеген нар тұлға екенін байқауға болады. [143б]

Ыбырайдың Орынбор генерал-губернаторы Проценко тарапынан қуғынға ұшырауы, оның Ыбырай ашқан мектептерді жауып, өзін инспекторлық қызметтен босатпақ болып, ісін сотқа беруді ұйғаруы да осы кез болатын. Ыбырай өзінің орыс достары Н.И.Ильминский мен В.В.Катаринскийлердің қолдауымен ғана бұл істен аман қалғаны да мәлім .

Қорыта айтқанда ХХІ ғасырда білім сапасы жалпыға ортақ, рухани – этикалық басымдылық негізінің мән құраушылық және шығармашыл, жаңашыл сипатына ие, сонымен қатар ғылыми негізде шынайы құрылған , сан қырлы , адамзат пен мемлекеттің мәдени ескерткіштеріне сай негізделген, этномәдени , әлеуметтік – кәсіптік және конфессионалды топтардың жан – жақты қажеттіліктерін, сондай – ақ жеке тұлғалардың рухани сұраныстарын қанағаттандыруға бағытталған болуы қажет.

Халқы үшін жарғақ құлағы жастыққа тимей, оқу-ағарту жолында аянбай еңбек еткен Ы.Алтынсариннің ғылыми және әдеби еңбектерінің бүгінгі жастарға берер ғибраты мол асыл мұра.Ы. Алтынсарин ашқан қолөнер мектебін қазіргі нарықтық жағдайға лайықтап, ауыл жастары үшін Ы. Алтынсарин атындағы қолөнер мектебін ашып, немесе жоғары сынып оқушылары үшін арнаулы кәсіби пәндер енгізіп, куәлік беруді құптар едік. Онда ауыл шаруашылығын ұйымдастыру, тоқымашылық, зергерлік, тері өңдеу ісі мен тігу, жүргізуші-жөндеуші, программист т.б. мамандар әзірлесек, халық та, ұлы ұстаз рухы да риза болар еді. Қазақтың оқу-ағарту саласының апостолы Ы.

Алтынсарин мұраларын жеріне жеткізе зерттеп, оны ұстаздардың ұлы ұстазы деп әркез әспеттеп отыру — бәріміздің абыройлы борышымыз болмақ. [№3]

Қазақ деген — жасанды мінезі жоқ, қарапайым халық, бірақ сол қарапайымдығының өзінде оның, көп жақсылығы жатыр», «өз елімізге қолдан келгенше қызмет ету — біздің әрқайсымыздың борышымыз». — деп Ы.Алтынсарин айтқандай, бізде қазіргі білімді жан-жақты дамытып, жаңашылдыққа жол ашып, оның даңғыл саласына қызмету ету.

Әдебиеттер

1. «Өнер білім бар жұрттар». Ы.Алтынсарин (өлеңдер, әңгімелер, очеріктер және хаттары) құрастырушы Серік Мақыров 1991 [120 бет]
2. «Ыбырай Алтынсарин тағылымы» (әдеби — сын мақалалар мен зерттеулер). Мұхамедхарым Жармұхамедов. Алматы: «Жазушы», 1991 [46 бет]
3. Ы.Алтынсарин тағылымы. Алматы 1991 ж [136., 234 бет]
4. Өнер білім бар жұрттар. Ы.Алтынсарин 1991 (өлеңдер, әңгімелер, очеріктер және хаттары) құрастырушы Серік Мақыров [143 бет]
5. «Білім» ғылыми-педагогикалық журналы 2016 [№3]

ЦЕННОСТНЫЕ ОСНОВЫ ПРОСВЕТИТЕЛЬСКО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И. АЛТЫНСАРИНА

Аманбаева Н. Ж.

Учитель русского языка и литературы

Заместитель директора школы № 4

Г. Аркалык

Аннотация: Ыбырай Алтынсарин мектеп ашумен ғана айналысып қоймай, мектептегі тәрбие жұмысына және оқу процесіне ерекше назар аударды. Ол орыс ағартушыларының еңбектерін пайдаланады, қазақ тілінде оқу құралдарын жазады.

Түйін сөздер: тарих, модернизация, ағарту, оқыту, тәрбиелеу

Abstract: Ybyray Altynsarin was not only engaged in the opening of schools, he paid special attention to the educational work in the school and the same educational process. He used the works of Russian educators, wrote textbooks in the Kazakh language.

Keywords: history, modernization, education, training, education

*«Школы — главные пружины образования казахов, ...
в них же будущее казахского народа»*

Ибрай Алтынсарин

Ибрай Алтынсарин вошел в историю Казахстана как выдающийся просветитель, педагог, общественный деятель. Говоря сегодня о реформе образования в Республике, нельзя не вспомнить его педагогическое наследие.

Просветительские идеи Алтынсарина своим острием направлены на ломку экономической и культурной отсталости казахского народа. Он страстно желал видеть казахский народ в ряду цивилизованных народов. По мнению Алтынсарина, для достижения этой цели прежде всего необходима коренная

перестройка всего уклада патриархально-родового строя. Образование он рассматривал не как самоцель, а как средство, как оружие, которым необходимо овладеть молодежи для активной борьбы за преобразование социальной среды. Всю свою жизнь Алтынсарин посвятил просвещению родного народа. «Народ казахский сам по себе представляет благодатную почву для образования», - писал он. Просвещение мыслилось им как составная часть прогресса, без которого было невозможно развитие всей нации.

Знания и навыки, даваемые в школе, Алтынсарин расценивал не с точки зрения формального образования, а с учетом их реальной пользы, пользы для народа в переходный период его жизни.

Он придавал огромное значение нравственно-воспитательной роли школы. Первоначальное воспитание должно видеть в ребенке «не чиновника, не поэта, не ремесленника, но человека». Основное назначение школы Алтынсарин видел в формировании у учеников высокой нравственности в усвоении ими элементарных научных знаний, в выработке естественно-научного мировоззрения. Выступая глашатаем передовой культуры, Алтынсарина особое внимание уделял формированию в молодежи интереса к науке, любви к труду, призывал ее к служению народу, развивал в ней чувство человеколюбия и понимал, что эти качества должны прививаться человеку с раннего детства, поэтому все свои силы, знания, энергию отдавал воспитанию подрастающего поколения.

Вопросы трудового воспитания в хрестоматийных материалах Алтынсарина занимают одно из центральных мест, этим подчеркнуто принципиальное значение труда и в психологическом, и в воспитательном плане.

Воспитание не только должно развить разум человека и дать ему известный объем сведений, но должно зажечь в нем жажду серьезного труда, без которой жизнь его не может быть ни достойною, ни счастливою» По словам Алтынсарина, любовь к труду укрепляет в человеке его нравственность. Смысл труд, значение труда в понимании Алтынсарина заключается не в том только, что он обеспечивает человеку личное благополучие или приносит ему удовлетворение и внутренней покой. Главное его стремление – учить детей казахов таким образом, чтобы они могли быть полезными своему народу и приобщиться к достижениям земледелия, промышленности.

Ибрай Алтынсарин всю свою жизнь посвятил подготовке первых кадров демократической интеллигенции, которая несла в степь науку и знания. Открыл четыре двухклассных училища, семь волостных школ, учительскую школу в Орске, ремесленное училище в Тургае, женскую школу в Иргизе. Созданные Алтынсариним казахские народные школы стали первыми опорными пунктами для распространения в массах передовой демократической культуры. Воспитанные им первые народные учителя-казахи служили ее проводниками, явились продолжателями начатого Ибраем Алтынсариним прогрессивного дела.

В педагогической работе, по мнению Алтынсарина, все дело в умении учителя найти наилучшие приемы обучения и в правильном обращении с детьми. В постановке и в решении дидактических задач применительно к казахской школе И.Алтынсарин сделал большой шаг вперед, добиваясь установления в школе порядка и организованности, твердого режима в учебном процессе и дисциплины среди учащихся. Указание И.Алтынсарина об обязанностях учителя – как им учить, в отношении учащихся – как им учиться – свидетельствует о его глубокой и всесторонней осведомленности в положениях современной ему методики. Давая пояснения о разнообразных приемах словесных бесед, умственных и письменных упражнений, он писал, чтобы любой труд детей бесплодно не растрачивался на бессмысленных зазубриваниях, а имел смысл и систему. Предостерегал от верхоглядства – ограниченных поверхностных понятий в подходе к детям». На конкретных примерах разъяснял, что дурное преподавание и обращение с детьми сбивают их с толку и запутывают, и наоборот, чем бодрее дети, тем с ними лучше обходиться, чем больше нравственное влияние на учеников, тем успешнее пойдут занятия.

Учебные методы и приемы обучения детей И.Алтынсарин разъяснял учителям в их широком воспитательном значении:

а) методы обучения – это путь, идя по которому у детей пробуждается интерес к школе, занятиям, далее к науке, самообразованию.

б) на уроках необходимы такие упражнения мыслительной деятельности детей, как, например, беседа, метод объяснительного чтения. Это помогает привлечению предметов наглядности и фактов жизни: описывать предмет и явления, сравнивать их качества, делать те или иные выводы. Таким образом, могут формироваться у детей правильные мыслительные способности.

И.Алтынсарин тратил много сил и энергии на открытие ремесленных и сельскохозяйственных училищ, придавая исключительное значение подготовке из среды коренного населения специалистов, необходимых для экономического развития Казахстана.

С именем Алтынсарина связано и начало женского образования в Казахстане. Он ввел в этих школах обучения и ремеслам, продиктованные сообразно с нуждами местного населения, находящиеся в переходном уже состоянии из кочевого быта к оседлости»

Кроме прохождения теоретических предметов, мальчики обучались плотнично – столярному, кузнечному и другим ремеслам, а ученицы-казашки – «шитью, кройков, приготовлению армячины, тесемок и поясов из шерсти и конских волос», материалов, всегда имеющих у казахов достаточном количестве.

Большинство статей, вышедших из-под его пера, являют собой нравственно-педагогическую оценку актуальной действительности.

В трудах, а именно в «Записках о киргизских волостных школах» Алтынсарин писал о необходимости изучать русский язык, он говорил о том, что у казахского народа проявляется, между прочим, и стремление к изучению языка соседних народов и их грамоты, тем более, что во-первых, обстановка их теперь в экономическом и политическом отношении такая, что на каждом

почти шагу встречают нужду в знании, например, русского языка и грамоты, а во-вторых, народ этот и от природы очень любознателен и восприимчив.

Воспитательные идеалы педагогики и школьная система Алтынсарина базируется на высокой оценке науки и общего образования, на любви к ребенку и уважении к его личности. на стремлении подготовить молодых людей, могущих служить на пользу своему народу.

Основной задачей школы Алтынсарин считал сообщения учащимся реальных знаний, добивался, чтобы эти знания учащимися приобретались наглядно.

В основу своей деятельности по организации казахских школ

И. Алтынсарин ставил следующие цели и задачи. Школа, вне всяких влияний религий, должна готовить новых граждан, борцов за новую жизнь. Она должна стать для народа азбукой усвоения культуры, науки. По своему устройству школа должна служить примером новой культурной жизни в самом широком смысле слова — новых привычек, порядков, дисциплины, начал гигиены, санитарии, ремесел и искусств в среде казахского народа. При школе должны быть опытные огород и цветник. Школа должна стать подлинным очагом культуры среди окружающего населения, иметь хорошую библиотеку, чтобы грамотная часть казахского населения могла читать научно-популярные книги. Учитель — воспитатель в школе — решает успех дела, все зависит от него, от его подготовки к педагогической работе, от его любви к своему делу. Устройство школы — дело самого народа; от правительства даже не требуется средств, лишь бы оно разрешало открыть школы и не мешало их образовательной и воспитательной работе.

Следуя принципу историзма, реформаторская деятельность Алтынсарина рассматривалась мною с позиции его времени, если бы он был нашим современником, то непременно весь свой талант педагога-просветителя направил на реализацию современной концепции развития образования. Вчитываясь в концепцию развития образования республики Казахстан, невольно проводишь параллель с его деятельностью и видишь очень много точек соприкосновения, много общих вопросов.

В настоящее время Казахстан признан мировым сообществом как государство с рыночной экономикой. За короткий исторический период обретения независимости Казахстан сделал прорыв в экономике, интегрируясь в мировую цивилизацию, используя новые прогрессивные технологии. Определены перспективы социально-экономического развития страны. В этом контексте возрастает роль и значение современной системы образования, человеческого капитала как критериев уровня общественного развития, составляющих основу нового уровня жизни общества и являющихся важнейшими факторами, базой экономической мощи и национальной безопасности страны. В свою очередь, преобразования в системе общественных отношений оказывают влияние на образование, требуют от него мобильности и адекватного ответа на реалии нового исторического этапа и должны соответствовать потребностям развития экономики в целом. Как говорилось выше, такие же вопросы решал И. Алтынсарин в свое время.

Образование как процесс предусматривает приобщение к общечеловеческим и национально-этническим ценностям в процессе социализации как системе взаимодействий человека: с самим собой, с другими людьми (семьей, коллективом), с обществом, с природой, с религией, с культурой (материальной и духовной). Образование как результат должно отражаться в конкретной модели выпускника уровня начального, основного среднего и общего среднего образования.

Ценности находят отражение в содержании образования, преломляясь и конкретизируясь через его цели:

- формирование ценностного отношения к природе как общему дому человечества;

- формирование представлений о человеке как субъекте жизни и высшей ценности на Земле;

- формирование ценностного отношения к социальному устройству человеческой жизни (Родине, государству, семье, отечественной истории и настоящему);

- формирование ценностного отношения к нормам культурной жизни в области гигиены, права, эстетики, экономики и экологии;

- формирование ценностного отношения к различным видам трудовой деятельности, профессии, социальному общению;

- формирование жизненной позиции, развитие способности к индивидуальному выбору жизненного пути, самореализации и самоактуализации.

Выпускник казахстанской школы как субъект культуры характеризуется:

- знанием языка, истории, культуры своего народа;

- ценностным отношением к искусству, культуре, литературе, научным достижениям, результатам свободы, труда, истины;

- умением обращаться с современной техникой и средствами коммуникации;

- пониманием чувств и переживаний окружающих его людей;

- созиданием добра и красоты;

- умением общаться на родном, государственном и иностранных языках.

(И. Алтынсарин стремился воспитать это в своих учениках)

Цели среднего образования определяют базовые компетенции выпускника школы, представленных в виде жизненных ролей:

- доброжелательный человек;

- заботливый член семьи;

- творческая индивидуальность;

- ответственный гражданин;

- здоровая и совершенствующаяся личность.

Социальные перемены, глобализация социально-экономических и политических сторон жизни общества диктуют школе как социальному институту требование обновления содержания среднего общего образования с целью предоставления подрастающему поколению возможности получения качественного общего образования.

Основными направлениями обновления содержания среднего образования являются:

- развитие ценностей, которые способствуют как развитию личности, так и общества в целом;

- ориентирование содержания образования на целенаправленное и систематическое приобщение учащихся к научным способам познания и самостоятельным исследованиям, на широкое применение учебных ситуаций, формирующих познавательную мотивацию и учитывающих дидактические возможности информационных технологий;

- формирование взглядов на будущее, укрепление моральных устоев, которые нужны человеку как члену общества и субъекту международного сотрудничества;

- ориентация содержания образования на воспитание уважения к национальной культуре и открытости по отношению к другим культурным истокам.

Будущее Казахстана в значительной мере зависит от того, какое место в системе социально-экономических и духовно-нравственных ценностей занимает учитель. Необходимо не только обеспечить качественное профессиональное образование в вузе, но и социальные гарантии для педагогических кадров с целью укрепления престижа данной профессии. (Значение роли учителя высоко оценивал И. Алтынсарин)

В связи с этим совершенствование системы подготовки и переподготовки обуславливает необходимость в осуществлении комплекса мер общегосударственного уровня, направленных на повышение качества подготовки учительских кадров.

В заключении следует отметить, что и в просветительской деятельности И. Алтынсарина и в Концепции 12-летнего среднего образования Республики Казахстан главная цель показать, что с использованием опыта зарубежных специалистов можно организовать казахстанское образование так, чтобы оно было ориентировано на востребованный результат.

Литература

1. И.Алтынсарин. Собрание сочинений в трех томах. Издательство Алма-Ата. 1976 год
2. И.Алтынсарин. Избранные произведения . Алма-Ата. 1968 год.
3. И.Алтынсарин. Педагогические идеи и просветительская деятельность. Алма-Ата. 1968 год
4. К. Джумагулов. «И. Алтынсарин» Ташкент. 1975 год
5. Концепция развития образования Республики Казахстан.

ҰЛЫ ҰСТАЗ ИДЕЯЛАРЫНЫҢ ҚАЗІРГІ УАҚЫТПЕН ҮНДЕСТІГІ

Арыстанбек Д.

*Өскемен қаласы, «Сарсен Аманжолов атындағы
Шығыс Қазақстан Университеті» КЕАҚ Жоғарғы колледжінің оқытушысы,
гуманитарлық ғылымдар магистрі*

Аннотация: Статья посвящена вопросу о месте ценностей учебно-педагогической деятельности Ибрая Алтынсарина сегодня, их актуальности для современности. Кроме того, в работе Ибрая Алтынсарин рассматривается не только педагогом-новатором, но и талантливым организатором. Представленная статья наглядно показывает актуальность научных достижений и заповедей великого учителя для будущих поколений.

Ключевые слова: педагог, творческий, поэт, исторический, наследие.

Abstract: The article is devoted to the issue of the place of the values of educational and pedagogical activities of Ibrai Altynsarin today, their relevance for the present. In addition, in his work, Ibrai Altynsarin is considered not only an innovative teacher, but also a talented organizer. The presented article clearly shows the relevance of the scientific achievements and commandments of the great teacher for future generations.

Key words: teacher, creative, poet, historical, heritage.

Қазақстанның көптеген көрнекті қайраткерлері ұлы ұстаздың өмір жолын зерттеген еді. Ыбырай Алтынсарин туралы көптеген еңбектер жазылды, оның әдеби, социологиялық, педагогикалық, этикалық және этнографиялық көзқарастары туралы бірқатар монографиялық жұмыстар, ғылыми мақалалар жасалды. Бұл Т.Тәжібаев, М.Әуезов, А.Ситдықов, Б.Сүлейменов, Ә.Дербісалин, К.Бейсембиев, А.Ефиров.

Октябрь социалистік революциясына дейін қоғамның қалың тобы ұлы ұстаздың шығармашылығымен таныс емес еді. Ол КСРО жылдарында ғана халықтың мұрасына айналды. Оның өлеңдер, ертегілер мен әңгімелер жинақтары, таңдамалы шығармалары, жинақталған шығармалары жарық көре бастады. І.Алтынсарин - 19 ғасырдағы қазақтардың мәдени өміріндегі таңқаларлық құбылыс, ол, өкінішке орай, бүгінгі күні оны көп еске ала бермейді. Поэтикалық дарын иесі, кемел ақыл мен риясыз жанға ие бола отырып, ол Қазақстандағы педагогикалық сана, ой тарихында мәңгі қалады. Бұл адамның өмірі, оның аскеталық қызметі өзінің биік ойларымен бірнеше ұрпақты жарықтандырады. Ол өзін мұғалім ретінде де, этнограф ретінде де, ақын ретінде де, жазушы ретінде де, қоғам қайраткері және ағартушы ретінде де көрсеткен жан-жақты тұлға болды.

І.Алтынсариннің педагогикалық мұрасына жүгіну бүгінгі күні бұрынғыдан да маңызды. Біздің уақытымызда білім берудің тарихи негіздеріне жүгіну керек, өйткені тарихи педагогикалық мұрасын түсінбей, жас ұрпақты адами мұраттармен таныстыру мүмкін емес. Ыбырай Алтынсариннің өмірі мен шығармашылық жолы, оның өмірбаянының жеке парақтары, оның философиялық-педагогикалық көзқарастарының жеке аспектілері ерекше қызығушылық тудырады және қазіргі тұлғаның рухани-адамгершілік дамуына ықпал етеді. Ыбырай Алтынсариннің тағдыры - одан кейін өмір сүрген және

өмір сүрген барлық адамдар үшін өнегелік үлгі бола бермек. Бұл өз халқына қызмет етудің мысалы. Оның педагогикалық идеяларын облыстың үздік мұғалімдері пайдаланады, өлеңдері мен прозаларын халық жақсы көреді.

Ы.Алтынсарин жан-жақты білімді адам болған. Ыбырай Алтынсарин этнограф әрі ақын ретінде де кең танымал болды. Ол Орынбордағы орыс географиялық қоғамының толық мүшесі болған. Осы қоғамның нұсқауымен ол қазақ этнографиясы туралы баяндамалар мен мақалалар дайындап, жариялады. Ол қазақ халқының прогресс пен білімге ұмтылысының қаншалықты маңызды екенін түсінді [1,5-40 беттер].

60-жылдары Алтынсариннің педагогикалық көзқарастары түпкілікті қалыптасты. Сол хатта ол өзінің тәлімгері, аға жолдасы және досы Н.И.Ильминскийден ішінара алған оқыту әдістері туралы өз көзқарастарын түсіндіреді. Ильминский: «... Мен сізден оқыту әдісін алдым; мен оларға алдымен зат атауларын, тек зат есіммен байланысты сөздерді беремін; содан кейін заттардың сапа атаулары - сын есім; содан кейін заттар атауларын олардың қасиеттерімен байланыстыру, содан кейін - етістіктер, содан кейін жалғау және сөздердің, жыныстың және санның төмендеуі ... ».

1879 жылы Алтынсарин Торғай облысындағы мектептердің инспекторы болып тағайындалды. Білім саласында кең құқықтар мен мүмкіндіктерге ие бола отырып, ол ауылдарды аралайды, қазақтарға зайырлы білімнің мәні мен мақсаттарын, артықшылықтарын түсіндіреді. Илецк, Ырғыз, Торғай, Николаев (Қостанай) аудандарындағы, сондай-ақ Орынбор өлкесінің елді мекендеріндегі оқу орындарының жұмысын ұйымдастыру оңай болған жоқ. Сонымен қатар, білім беру мекемелері желісінің дамуына губернатордың еркіне тәуелділік кедергі болды. Алтынсариннің қайсар мінезі және туған жерге деген өшпес сүйіспеншілігі көптеген кедергілерді жеңуге көмектесті. Ильминскийге жазған хатында ол: «... Менің үнемі ұмтылысым пайдалы адам болуға ұмтылды, енді мен оған қол жеткіземін деген ой - жұбаныш ...» [1, 141 бет].

Ы.Алтынсарин тек жаңашыл ұстаз ғана емес, сонымен қатар талантты ұйымдастырушы болды. Ол білім беру мекемелерін құру, педагогикалық кадрларды іріктеу, балалар мен мұғалімдердің тұрмыстық бөлшектерін күту, қаржылық есеп беру, білім беру мекемелерінің материалдық базасын жинақтау бойынша өте ауқымды, баға жетпес жұмыс жасайды. Ол Орынбор қырғыздарының облыстық әкімшілігіне жазған жазбасында: «... қырғыз мектебін ұстауға кеткен шығындарды өтеу үшін ... 900 сом вагондар коллекциясынан алынып тасталды, олар қырғыз мектебінің мазмұны туралы сымды кітапқа түскені үшін жазылды. Мен осы затты қоса берілген мәлімдеме бойынша заттарды мектеп басшысына тапсырдым ... » Шенеунік есебінің құрғақ жолдарының артында қаншама қажырлы еңбек жасырылған!

Алтынсарин өзінің оқу-педагогикалық қызметінде жеке тұлғаның адамгершілік негіздерін тәрбиелеуге үлкен көңіл бөледі. Ол исламды жоққа шығармайды, исламды үйретуге қарсы емес, бірақ дін ғылым мен техникамен үйлесіп, жастардың адамгершілік тәрбиесіне үлес қосуы керек деп тұжырымдағандардың бірі болған. «... Мен олардың (студенттердің)

адамгершілігіне ықпал ету үшін бар күшіммен тырысамын, кейінірек олар парақор болмасын. Маған күліңіз, мен кейде балалар сабақтан бос кезде ресми түрде молда болып көрініп, рухани тарихтан білгенімді айтамын... ».

I.Алтынсариннің аскеталық қызметін ұстанған замандастары оның көзі тірісінде-ақ оның қазақтар ағарту ісіне қосқан үлесін бағалай білген. Педагогикалық қызметтен бөлек, олар оның жан-жақты әдеби жұмысын атап өтті: оқырманды өз ана тілінде халық поэзиясының алғашқы жинақтарын және алғашқы оқуға арналған алғашқы кітаптарды жазып, құрастыру.

1889 жылы Алтынсарин әлі елуге толмаған еді, бірақ оның денсаулығына нұқсан келді. Лагерлік өмірдің ауырпалықтары мен қиындықтары өз әсерін тигізбей қоймады. Оның есімі өшпес, өлмес болып, дала халқының аузында құрметпен естілетін көп дүние жасалды. Бірақ ұстаздың ойы болашаққа бағытталған. Мұнымен тоқтап қалу оған бұйырмайды. Мақсаттар, идеялар, жоспарлар тыныштық бермейді ... [3, 26 бет].

Ыбырай Алтынсариннің жаңашыл көзқарастары бүгінгі күні де өзекті. Олар қазірде Егемен Қазақстанның мектеп қабырғаларында өте өзекті болып табылады. Бір жарым ғасырға жуық уақыт бұрын ол мектептегі білім беру жүйесінде орыс және қазақ тілдерін оқытатын жаратылыстану ғылымына басты орынды арнады. Дәл осы сұрақтың тұжырымдалуы қазіргі кезде біздің елімізде билингвизмді өмірдің нормасы ретінде орнату туралы сөз болып отырған кезде өзекті болып табылады.

Тапқыр Алтынсарин - «үш киттің» бірі (Шоқанмен және Абаймен бірге), оның иығына қазақтың дала қауымдастығы болған және бола береді. Мұсылмандық обскурантизм, феодалдық надандық және отарлық езгі әлемінде ол өз халқының ақыл-ойы мен энергиясын көре білді, ортағасырлық қараңғылықтан жарыққа шыға алды! Ол өзінің бүкіл ересек өмірін, таусылмас жігерін, өткір ақыл-ойы мен әкелік махаббатын халқына - халық ағарту ісіне арнады!

Ыбырай Алтынсарин есімінің өшпестігі осыдан шыққан ба? Алтынсарин қазақ балаларына ана тілінде жоғары дарынды әңгімелер мен поэмалар жасай отырып, қазақ әдебиеті тарихында Абаймен қатар жазушы-суретші ретінде лайықты орын алды. Оның баланың жүрегі мен балаларының қызығушылығына жақын шын жүректен, шын жүректен жазылған шығармалары осы күнге дейін ескірген жоқ. Алтынсариннің тарих, этнография және өлкетанудағы маңызы өте зор.

Алтынсарин өзінің талантты мұғалім, жазушы және қоғам қайраткері, халық мектебі үшін, халық ағарту ісі үшін күресуші ретінде өзінің қажымас қайраткерлігін көрсетті.

Қазақ ақыны және ыбырайтанушы С.Оспанов 2014 жылы жарық көрген «Ұлы ұстаз Ұлағаты» атты еңбегінде Алтынсариннің қазақ халқының әлеуметтік және мәдени өміріндегі зор рөлі туралы жазды. Ол ұлы ұстаз туралы әлі көп нәрсе зерттелмегенін, жазылмағанын атап өтті.

Ыбырай Алтынсарин - өз халқының талантты ұлы, ұлт мақтанышы. Ол қазақ халқының мәдениетін дамытуға үлкен үлес қосты, оның туындылары мен бүкіл жұмысы тарихымыздың алтын қорына еніп, кейінгі ұрпаққа сарқылмас бай мұра қалдырды. Ол қазақ халқының жадында соншалықты ұлы болып қалды. Оның шығармалары мен аудармалары әр оқырманға қол жетімді болғанын, сирек кездесетін мұрағат материалдары шыққанын қалаймын, ал жас ұрпақ талантты ақын мен аудармашының шығармашылығын ризашылықпен зерттеді. Алтынсариннің Қазақстандағы халық ағарту тарихындағы маңызы өте зор.

Алтынсариннің қызметі біз үшін қоғамдық ойдың дамуы және оның халық ағарту және қазақ әдебиеті тарихындағы орны тұрғысынан үлкен қызығушылық тудырады. Алтынсаринге алғашқы халық мұғалімі, Қазақстандағы халық мектептерінің алғашқы ұйымдастырушысы және қазақ халқынан шыққан алғашқы теориялық ұстаз ретіндегі ерекше еңбегі үшін құрмет көрсетілуі керек.

Әдебиеттер

1. Сулейменов Б. С. Жизнь и творчество Ибрагима Алтынсарина (1841-1889).— В кн.: Алтынсарин И. Избранные произведения. Алма-Ата, 1957, С. 5—40.
2. Алтынсарин. И. Собр. соч. в трех томах, Алма-Ата, 1978, т. 2, С.141.
3. М.А.Ауэзов, «Собрание сочинений в двадцати томах». «Жазушы», 1985, т.20 - С.26.

ДАРЫНДЫ БАЛАЛАРДЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТАР АРҚЫЛЫ ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Комарова Д.Т.

аға оқытушы, Баишев университеті, Ақтөбе қаласы

Ахметова Е.Н.

педагогика және психология 4-курс студенті

Баишев университеті, Ақтөбе қаласы

Аннотация: В данной статье рассматриваются психологические особенности диагностики и обучения одаренных детей.

Ключевые слова: одаренность, диагностика, эмоция, психология, талант

Annotation: This article discusses the psychological features of diagnostics and training of gifted children.

Keywords: darendeli, diagnosis, emotion, psychology, talent.

Мемлекеттің күш қуаты — ең алдымен ғылымының, техниканың, өнердің, өндірістің ойдағыдай дамуына өзінің жекелей еңбегімен ықпал етуге қабілетті, ісіне шығармашылықпен қарайтын мамандарымен, азаматтарымен анықталады. Еліміздің президенті Н.Назарбаевтің 2030 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспарында болашақ жастарға қоғам қойып отырған талаптарға сәйкес жан —

жақты жетілген, үйлесімді, шығармашыл болуды міндет етеді. Ал, оның негізі – мектеп. Оларға тәлім – тәрбие берудің алғы шарты – дарын иелерін жастайынан таңдай білу, олардың құқығы және мұқтаждарын қорғау [1].

Мектептің психологиялық қызметі оқушылардың психологиялық денсаулығын сақтау мақсатын негізге алуы қажет деп есептеймін. Қазіргі кезде білім беру жүйесі моделін құрастыруға жаңа бағыттар мен көзқарастар іздестірілуде, оның мақсаты – бала дарындылығын ашу, дамыту барысында озық әдіс – тәсілдерді пайдалану болып табылады.

Қоғам әрқашанда шығармашыл адамдарды қажет етті, бірақ тек XX ғасырдың ортасында және талант психологиясы бойынша зерттеу кең таралды. Осы проблемаға жоғары қызығушылық дарынды балаларды зерттеу бойынша мамандарды дайындайтын, дарындылық құрылымын зерттеу бойынша проектилерді өңдейтін 1975 жылы бала таланты және дарындылығы бойынша Бүкіл әлемдік Кеңес құрылды. Әртүрлі елдерде дарынды балаларға әлеуметтік, психологиялық көмектің арнайы бағдарламалары өңделуде. Осындай елдер қатарында дарындылық орталығы және институттары сәтті жұмыс жасайды [1].

Қазақстан Республикасында дарынды балалармен жұмысты анықталған, ұйымдасқан – педагогикалық тәжірибе жинақталған. Көптеген жылдар бойы республикалық мектептер жұмыс жасайды; физика – математикалық мамандық интернаты, қазақ тілі және әдебиетті терең зерттеу интернаты, А.Жұбанов және К.Байсейітова атындағы арнайы музыкалық мектеп – интернаттар, спорт мектептері жұмыс істейді. Осы проблеманы шешуде музыкалық мектептер және әртүрлі пәндерді терең зерттеу кластары анықталғаны үлес қосты.

Дарынды адамдарды іздеу және оларды қолдауда әртүрлі деңгейдегі пәндік олимпиада, конкурстар, интеллектуалды жарыстар жүзеге асырылды.

Барлық балалар эмоционалды және интеллектуалды жоспарда тең дәрежеде. Тек күрделі логикалық міндеттерді шешуде оларды ойлау керек. Алайда, қазіргі мектеп тәжірибесі, оқушылар аралық ерекшеліктерді көрсетеді. Балалар интеллектінің дамуымен, сыныпификациялау икемділігіне қарай бөлінеді және өзара байланысқа түседі. Олар үнемі өздерін қызықтыратын сұрақтарға жауап іздеумен болады және белсенділікке, өз беттілікке ұмтылады. Қазіргі уақытта дарындылық проблемасы актуальды мәселе ретінде қалыптасты. Бұл алдымен жеке тұлға шығармашылығының қоғамдағы қажеттілігімен байланысты. Менің бұл жұмысымда отандық және шетел психологтарының дарынды балалар жеке тұлғасының даму проблемасы мүлде түрлі көзқарастары талқыланады.

«Дарынды бала» сөзі кең түрде қолданылады. Егер бала кездейсоқ табыстарды оқуда немесе шығармашылық сабақтарда ойлап тапса, онда оны дарынды деп айтуға болады. Көптеген жұмыстар дарынды бала түсінігіне, оларды анықтау және оларды психологиялық проблемасына арналған.

Көптеген жағдайларда, мектептерде психологиялық қызмет балалардың ерекшеліктерін ескермей жатады. Мектеп үшін психологиялық қызмет жұмысының мәні ерекше, әсіресе, мемлекетіміздің күш қуаты дамыған заманда бала ерекшеліктеріне мән беру, дарындылығына жол ашу, дамыту, психологтар

үшін ой - өрісті өркендету кезеңі болғандықтан психологтар оған назар аудару қажет деп есептеймін. Осы мақсатта, дарынды баламен жұмыс істеу психологиялық қызметінің жүйесін түзеу қажет:

- дарынды балаларға арналған мектеп оқушысының психологиялық моделін түзеу;

- мектептің психологиялық қызметінің дарынды баламен жұмыс бағдарламасының құрылымын жасау;

Нақты жұмыс барысында дарындылық феноменін ұлттық сарында қарастыратын психологиялық әдебиет көздеріне мектеп жағдайына қатысты талдау жасалыну қажет. Қалыптасып қалған дарындылық туралы теориялар жаңа бағытта және жаңа үрдісте, арнайы дарынды балалар туралы мәліметтермен ескерсек, бұл өз жолын табар еді.

Дарындылық – бұл адамның басқа адамдарға қарағанда бір немесе бірнеше қызметтегі жоғары нәтиже мүмкіндіктерімен анықталатын психикалық сапа, біріккен қабілеттіліктің көрсеткіші. Дарындылықтың 100-ге жуық анықтамасы бар. Көп жағдайда ол баланың ертерек даму кезеңінде байқалып, оның пәндер бойынша үлгерімі мен ой-өрісінің дамығандығымен, яғни парасаттылығымен көрініп жатады.

Дарындылық деңгейі, сапасы, даму сипаты бұл табиғи дарын белгілері мен әлеуметтік ортада әрекет етуі (ойын, оқу, еңбек) кезінде қалыптасатындығын қазіргі психологтар мойындап отыр. Н.Ожеговтың сөздігінде дарындылық “табиғатпен берілетін ерекше қабілет” деп түсіндіріледі. Адами ойлау, ізденімпаздық – табиғаттың адамзатқа берген тамаша сыйы. Бұл қабілет барлық адам бойынан табылары да сөзсіз. Дегенмен, табиғат оны бәріне бірдей етіп бөлмей, біреуге аздау, ал үшіншілеріне мүлдем жарытпай тарататыны да анық.

Дарындылық көптеген балалар үшін, ата-ана мен мұғалімдер үшін әлі де жұмбақ күйінде қалып отыр. Қалың көпшілік қауым үшін маңызды проблема болып, ең алдымен оның шынайы байқаулары, анықталу тәсілдері, дамуы мен әлеуметтік жүзеге асуы табылады. Дарынды балалар жөніндегі бүгінгі қамқорлық - бұл ертеңгі ғылым, мәдениет пен әлеуметтік өмірдің дамуы туралы қамқорлық. Қазіргі таңда мұндай ерекше балаларды, анықтау тәсілдері, өз қабілеттерін жүзеге асыруға көмек беру бағдарламалары бар.

Дегенменен, дарынды және талантты балаларды анықтау және дамыту проблемасы бүгінгі күні де бар, балалардың өз дарындылығы мен оны шығармашылық тұрғыда жүзеге асыруда жеке жауапкершілікті түсінуде әлі де проблема бар.

Балалардың дарындылығы мәселесімен шетелдік және отандық психологтар айналысты. Шығармашылық дарындылық психологиясы саласы бойынша ауқымды зерттеулер жүргізілгені белгілі. Ол американдық психологтар: Дж.Гилфорд, П.Торренс, Ф.Баррон, К.Тейлор. Ал психологтар Дж.Кэрол мен Б.Блумның идеялары негізінде дарынды балаларды оқыту әдістемесі жасалынды. Ерекше дарынды балалар мәселесімен Ж.Брюно айналысты. (“одаренные дети: психолого-педагогические исследования и практика”) [2,3,4,5,6,7].

Дарындылық проблемасын отандық психологтар да зерттеді. Олар: А.М.Матюшкин өзінің “Шығармашылық дарындылықтың тұжырымдамасы” еңбегінде, Шумакова Н.Б. өзінің бірқатар еңбектерінде, Чистякова Г.Д. өзінің “Танымдық құрылымды дамытудағы шығармашылық дарындылық” атты мақаласында С.Юркевич “Практик психолог жұмысындағы дарындылық диагностикасы мен оны болжау проблемалары” еңбегінде баяндалады.

«Дарындылық» - бұл «дарын» сөзінен шыққан және ол дамудың аса қолайлы, сыртқы алғышарттарын білдіреді. Педагогикалық энциклопедияда бұған келесі түсінік беріледі: «Дарындылық» - бұл адамның белгілі іс-әрекет аумағында ерекше табыстарға жетуге көмектесетін, қабілет дамуының жоғары деңгейі. «Дарындылық» түсінігі «қабілет» түсінігіне өте жақын. «Қабілеттілік» сөзі орыс тілінде кем дегенде екі мағынаны қамтиды. Д.Н.Ушаковтың талқылау сөздігі бойынша:

- табиғи дарын
- бір нәрсені жасай алу мүмкіндігі [8].

Дарындылық - үлкен нышаннан туындайтын қабілеттіліктің түрі. Дарындылық адамның сәби кезінен байқалатын ерекше қабілеттілігі, өнердің бір түріне туа бейімділігі. Дарындылық туа біткен ерекше қасиет. Ал қабілеттілік әр адамда болатын еңбектенумен, ізденіспен жетілетін қасиет. Дарынды балалар зейінді, зерек, алғыр, ширақ келеді. Олар қиын жұмысты жан-тәнімен беріліп істейді. Дарындылық атадан-балаға, немереге, шөбереге қан арқылы берілуі де мүмкін. Дарындылық балаға білім беруде туа біткен алғырлық қасиетінің тәрбие жүйесіндегі әдіс-тәсілдермен бірлесе келіп, жеке тұлғаны қалыптастыруда ықпал етуінің нәтижелік көрінісі. Адамның білуге деген ықпал етуінің нәтижелік көрінісі. Адамның білуге деген ынта ықыласының бала бойында туа біткен алғырлық қасиетімен ұштасуын ақыл-ой қабілетінен байқауға болады [9].

Дарындылық – бұл өмір сүру барысында дами беретін, адамның өзгелермен салыстырғанда әрекеттің бір немесе бірнеше түрінде жоғары нәтижеге жету мүмкіндігін айқындайтын психиканың жүйелі сапасы

Дарындылық – адамның белгілі бір іске деген айрықша қабілеттілігі, өмірдің қандай да бір саласында өзін ерекше қырынан көрсетеді.

Балардың бәрі қабілетті, әңгіме оның қандай екенін анықтар, дамыта білуде. Сондықтан білімнің алуан типі бар, таланттарды іріктеу және анықтаудың арнайы бағдарламасы жүзеге асырылады.

Дарынды оқушылармен жүргізілген жұмыс жүйесінің нәтижесі. Абайдың қара сөзін қарастыратын болсақ, Жас бала анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады. Біреуі – ішсем, жесем, ұйықтасам деп тұрады. Біреуі білсем екен дейді. Не көрсе соған талпынып, “ол немене?”, “бұл немене?” деп, “ол неге үйтеді?”, “бұл неге бүйтеді?” деп, көзі көрген, құлағы естігеннің бәрін сұрап, тыныштық көрмейді. Мұның бәрі – білсем екен, көрсем екен, үйренсем екен дегені. Жетінші сөз.

“Қашан бала ғылым-білімді махаббатпен көксерлік болса, сонда ғана оның аты Адам болады” Абай. Жас бала анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады. Біреуі – ішсем, жесем, ұйықтасам деп тұрады. Біреуі білсем екен дейді. Не көрсе соған талпынып, “ол немене?”, “бұл немене?” деп, “ол неге үйтеді?”, “бұл неге бүйтеді?” деп, көзі көрген, құлағы естігеннің бәрін сұрап, тыныштық көрмейді. Мұның бәрі – білсем екен, көрсем екен, үйренсем екен дегені.

«Дарындылық» термині «Дарын» сөзінен шыққан – дамудың ерекше қолайлы, ішкі алғы шарттары дегенді білдіреді. Құрдастарына қарағанда оқуға деген жоғары зеректігі, анық байқалатын ерекше шығармашылық қабілеті бар бала «дарынды бала» деп саналады. Педагогикалық энциклопедияда мынадай анықтама берілген: «Дарындылық – іс-әрекеттің белгілі бір саласында ерекше жетістікке жетуге жағдай жасайтын, адам қабілеті дамуының жоғарғы дәрежесі» [10].

Дарындылықтың байқалуында екі түрлі көзқарас бар: «барлық балалар дарынды» және «дарынды балалар өте сирек кездеседі». Кез келген дарындылық түрінің байқалмау себептері мынадай болуы мүмкін:

- қажетті білімнің,
- шеберліктің,
- дағдының жетіспеушілігі,
- бала дамуындағы кейбір қиындықтар.

Қазақстандық элитарлық білім үлгісі американдық жақын, ол таланттарды ерте анықтап, дамытуды талап етеді. Кез келген талант бағалауға тұрарлық, біреу-математикаға. Екіншісі-тілге, үшіншісі - ұсталық өнерге қабілетті. Осы күрделі және маңызды міндетті балаларды қабілеті мен бейімділіктеріне қарай саралауды шешу үшін дарынды балаларды анықтайтын арнайы психологиялық - педагогикалық нұсқауларды жасап, дарындарды іріктеуді балабақшадан бастау керек.

Мектептің негізгі тірегі-білімді де білікті, іскер де белсенді адамдар. Сондықтан қоғам талабына сай қоғамдағы көркейтетін, дамытатын жастар тәрбиелеу ең маңызды мәселе екені даусыз. Қазақстан Республикасының “Білім туралы” заңына мемлекеттік саясат негізінде ең алғаш рет “Әр баланың жеке қабілетіне қарай интеллектуалды дамуы, жеке адамның дарындылығын дамыту” сияқты өзекті мәселелер енгізіліп отырғаны белгілі [11].

Дж. Гилфорд еңбектері мынаны көрсетті: мектептің соңында көптеген дарынды балалар ауыр депрессия күйін бастап кешеді, өз құрбылары мен ересектер өз дарындылығын жасырғысы келеді.

Дарынды балалар мектепте олар үшін даралап оқыту болмағандықтан “дискриминацияны” сезінеді (С. Марленд, 1972).

70-ші жылдардың соңында тек жеке емес, әрі мемлекеттік мектептер даралап оқытуды таңдауға көшті.

80-ші жылдардың басында дамыту жоғары дарынды балалар мүмкіндігін дамыту бойынша халықаралық ірі жоба жүзеге асты АҚШ-та дарынды балалардың жетекшілігі (лидерлігі) бойынша оқытудың арнайы курстары құрылды.

Біздің елімізде 20-шы-30-шы жылдары дарындылықты зерттеудің пәні ретінде когнитивті әдістемелер диагностикасы табылды.

В.Штерн дарындылыққа мынандай анықтама берді: “Ақыл-ой дарындылығы жаңа талаптарға өз ойлауын саналы бағыттау, жаңа міндеттер мен өмір жағдайларына бейімделудің жалпы ақыл-ой икемділігі болып табылады”. Дарындылықтың мұндай сипаттамасы оның деңгейлерін саралап бөлуге мүмкіндік берді [12].

Ерте уақыттан бастап, ХІУ ғасырға дейін данышпандық тек өнерде көрініс береді деген тұжырым қалыптасты. Мемлекеттік іс-әрекеттенушілерге, әскери басшыларға, ғалымдарға данышпандық атағы берілмеді. Бірақ бұл көзқарасты қайта қарастыруға талпыныс болды. Аристотель көркем шығармашылықтың интеллектуалдық іс-әрекетпен байланысын ескерген. “Созерцательная деятельность разума” терминін енгізе отырып, ол адам іс-әрекетінің түрлерін ерекшелеуге талпынды. “Сананың мазмұнды іс-әрекеті” (ғылыми және көркемдік), оның ойынша кез-келген басқа іс-әрекеттен жоғары рақымдылық іс-әрекеті (саяси және әскери) басқалардан әдемілігімен, кеңдігімен ерекшеленеді. Осыған қарамастан Аристотельде шығармашылық процесі белгілі бір деңгейде мистикалық көрінісін жоғалтады. Оның пікірі бойынша шығармашылық бақылауға жүктелген. Ол өнер шығармашылығы қажет болып табылатын ережелер, нормалар қатарына негіздеуге талпынды. Аристотель көркем шығармашылықты оқу қажет деген талап қойды [13].

Ертедегі грек философтары данышпандылықты құдай күшімен пайда болды дей келе, тәрбие мен білімнің маңызды екенін айтты. Бірақ олар талантты дамыту үшін қоршаған орта мен оқытудың маңыздылығын “құдайылық” қабілеттілігімен салыстырғанда қосалқы, екіншілік деңгейдегі іс деп санайды.

Жаңа дәуірде дарындылықтың табиғатын испаниялық дәрігер Хуан Уарте мәнді түрде түсіндірді. Ол Испаниялық империяның жаңа дәуірдегі перспективасын мемлекеттік қызметте максималды түрде ерекше дарынды балалармен байланыстырды. Оның зерттеуінің негізгі міндеті кәсіптік таңдау мақсатымен қабілеттілігі даралық ерекшеліктерді зерттеу болып табылады. Бұл зерттеу дифференциалды психологияның пайда болуына үлкен әсер етті.

Х.Уарте іс-әрекеттің кез-келген түрінде анықталатын негізі қабілеттіліктер сапасы ретінде қиял, ес және интеллектті бөліп көрсетті. Оның ойынша, бұл қабілеттіліктің адамда көрініс беруі “ми темпераменті” бойынша анықталады. Ол белгілі бір ғылым, өнер салсында талап етілетін қабілеттіліктерге талдау жасаған. Осы мақсатпен қолбасшы дәрігер, заңгер, геологтар тағы басқа “психологиялық портретін” құрастырды. Х. Уарте талант табиғаттан, генофонға тәуелді дей отырып, оның дамуы үшін тәрбие мен еңбек қажет екенін айтты. адамның табиғи қабілетіне сәйкес келетін мамандықты таңдауда шатаспас үшін, кіші жасында көмектесетін әдейі ақыл-ойы мен білімі жоғары адамдарды бөліп көрсету керек. Жеке тұлғаның қабілет және дарындылық мәселесін Орталық Азия мен Қазақстанның көптеген ғалымдары мен ағартушылары зерттеген [14].

Адамның шығармашылық мүмкіндіктері өте ерте байқалады. Өте қарқынды даму кезеңі - 2-5 жас. Осы жас кезеңінде жеке адамның негізі қаланады. Қабілеттің бірінші байқалуы түрлі іс-әрекет түрлеріне еріксіз ұмтылудан байқалады. Сондықтан, шығармашылық мүмкіндіктердің алғышарттарын осы арадан іздеу керек. Ата-ана, тәрбиеші, мұғалімдердің басты міндеті - баланың осы ұмтылыстарын қолдау.

Ерте жас кезеңінде дарынды балаларды өзгелерден айыратын нәрсе себеп-салдарлы байланыстарды бақылау қабілеттілігі және соған сәйкес тиісті қорытындыларды жасау.

Дарынды балаларды ақпаратты және тәжірибеені әрі жалпылай білу қабілеттілігі ерекшелендіреді. Кішкентай «вундеркиндылар» үлкен сөздік қорға бай болады, сұрақ қоя біледі. Олар үлкен ниетпен сөздіктер мен энциклопедияларды оқиды, сөздер ойлап табады, ақыл-ой қабілетін белсенді ететін ойындарды ұнатады.

Дарынды балалар зейіні бір нәрсеге аса шоғырланғыш болады әрі қызыққан іс-әрекетінің нәтижесіне жетуде өте табанды болады.

Дарынды балаларда әділеттілік сезімі өте ерте байқалып, әділеттілік сезімі өте күшті дамыған. Олар өздеріне және айналадағыларға жоғары талаптар қояды, әрі шындыққа өте тез, жылдам үн қосады, әділдік, үйлесімді, табиғатты ұнатады.

Кішкентай таланттардың айқын, ашық қиялы әлемде жоқ жануарларды тауып, оларды жолдас етеді, және фантастикалық өмірді ойдан ойластырады.

Дарынды балалар үшін аса жоғары қорқыныш тән, себебі олар түрлі қауіпті оқиғаларды қиялдап ойдан шығаруға қабілетті. Бұл балалар аса сезімтал, эмоционалды тәуелді, шыдамсыз.

Дарынды балалар үшін танымдық процестерінің озыңқы дамуы тән болады.

1. Қабылдауларының кеңдігімен ерекшелене отырып, олар айнала әлемдегі болып жатқанды тік әрі тез қабылдайды, сол немесе өзге заттың қалай құралғандығына орай аса сұқтанып көп нәрсені құмартып білгіш болады. Олар бір мезгілде бірнеше процесті бақылауға қабілетті және барлық өзгерісті белсенді түрде зерттеуге бейім.

2. Олар заттар мен құбылыстар арасындағы байланысты қабылдауға қабілетті әрі соның негізінде қорытындылар жасай алады; оларға өз қиялдарында балама жүйелеер құрау ұнайды.

3. Дарынды балалардың ерекше есі тілдік дамумен ерекше жетіле отырып, ақпараттың едәуір үлкен бөлігін жинақтауға бейім. Әрі оны қарқынды қолдана біледі.

4. Дарынды балалардың сөздік қоры бай, әрі олар оны еркін әрі нақты баяндай біледі. Дегенмен, жеке қанағаттануы үшін олар жиі жағдайда өздерінің жеке сөздерін ойлап табады.

5. Бұл балалардың зейіндерінің шоғырлануы ұзаққа созылады және міндетті шешуде үлкен табандылық танытады.

Дарынды балалардың психоэлеуметтік сезімталдығы.

1. Дарынды балалар әділ шешімге жақын болады; адамгершілік дамуы озыңқы дамиды.

2. Бұл балалар өзіне, айналадағыларға жоғары талаптар қояды.

3. Дарынды балаларға шығармашылық, ойлап тапқыштық, бай қиял мен фантазия тән.

4. Бұл балалар әзіл сезімге өте бай, қалжыңдарды ұнатады.

5. Дарынды балаларға эмоционалды баланс жетіспейді, себебі ерте жас кезеңінде олар өте-мөте шыдамсыз әрі шайпау болады.

6. Кейде оларға аса қорқыныш және жоғары сезімталдық тән.

7. Бұл кезеңде эгоцентризм де байқалады.

8. Кей жағдайларда дарынды балаларда жағымсыз өзін-өзі қабылдау, құрбылармен қарым-қатынаста қиындықтар пайда болып тұрады.

Дарынды балалардың тағы да кейбір сипаттамалары.

1. Дарынды балаларды жоғары энергетикалық деңгей ажыратады, әрі олар әдеттегідей аз уақыт ұйықтайды.

2. Олардың қол бұлшық еттерінің координациясы және қолдарын меңгеруі жиі жағдайда танымдық қабілеттерінен артта, яғни кеш дамиды.

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан-2030 «Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі және әл-ауқатының артуы» атты Қазақстан халқына Жолдауы. Алматы, 1997 - 96б.
2. Аверина И.С. Адаптация тестов познавательных способностей для одаренных учащихся / И.С. Аверина, Е.И.Щебланова, К.Перлет // Вопросы психологии.- 1991, № 5. – с. 173-178.
3. Аверина И.С. Вербальный тест творческого мышления «Необычное использование» / И.С. Аверина, Е.И. Щебланова. – М.: Соборъ, 1996.с. 150-
4. Асеев В.Г. Возрастная психология. с. 54-56.
5. Айзенк Г.Ю. Проверьте свои способности. – М.: Мир. 1972. 250-256.
6. Айзенк Х. Эванс Д. Энциклопедия психологических тестов – М.: 1997.с.12-15.
7. Айзенк Г.Дж. Узнай свой собственный К.И.М.,1996,с.35-43.
8. Аназтази А. Психологическое тестирование: В 2 кн. – М.: Педагогика, 1998.с.6-9.
9. Асмолов А.Г. Личность как предмет психологического исследования. М.,изд.МГУ,1984,с.105.
10. Возрастная психология. Хрестоматия,М.1999,с.284.
11. Готсдиннер А.Л. К проблеме многосторонних способностей.Вопросы психологии. М.,1991,С.82-88.
12. Гильбух Ю.З. Умственно одаренный ребенок. Киев,1993,с.11-23.
13. Гуревич К.М. Тесты интеллекта в психологии // Вопросы психологии,- 1980, № 2. – с. 53-64.
14. Джайнот Х.Дж. Одаренные дети. М.,1991. с.11-19.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҰЛТТЫҚ МҰРАЛАР НЕГІЗІНДЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Комарова Д.Т.

педагогика және психология магистрі, аға оқытушы.,

Байденова А. Б.

*педагогика және психология 4-курс студенті
Баишев Университеті*

Аннотация: В этой статье обсуждается, как духовные и моральные ценности учеников могут формироваться в результате работы великих мыслителей.

Ключевые слова: Мораль, ценность, духовно-нравственная ценность, мыслитель.

Annotation: This article discusses how the cooking and moral values of the teaching staff can be shaped by the outcome of the work of the great evangelizers.

Key words: Morality, priceless, oven-nourishment value, clairvoyance.

Болашақта ел тұтқасын ұстар азаматтардың өнегелі тәрбиесі – бүгінгі күн тәртібінде тұрған маңызды қоғамдық әрі педагогикалық мәселелердің бірі. Олардың отансүйгіштік сезімін, білім мен біліктілігін, дағдысы мен шеберлігін, асқақ адамшылдық пен адамгершілік қадір-қасиеттерін, жаңа дүниетанымдық көзқарастарын, ұнамды мінез-құлық нормаларын рухани-адамгершілік құндылықтар негізінде қалыптастыру – уақыт талабына сай қажеттілік. Бұл туралы ел президенті Н.Ә.Назарбаев өзінің халқына арнаған «Қазақстан-2030» жолдауында жан-жақты негіздеме берген болатын [1].

Қай заманда болмасын, сол қоғам талабына сай азаматты тәрбиелеуді жүзеге асырудың бірден-бір жолы – адамның рухани байлығын арттыру екендігі заңдылық. Бүгінгі таңда адам айтса нанғысыз аурулардың көбейуі, адамгершілік қасиетіміздің жүдеу тартуы, мейірімсіз жастардың кез-келген қоғамдық ортадан табылатындығы жасырын емес «Ауырып ем іздегенше, ауырмайтын жол ізде» деген ата-бабамыз қашанда ұрпақ тәрбиесіне тірілікте ерекше мән беру керектігін ескерткен. Олай болса, жас ұрпақтың осындай күйге түспеуіне, олардың рухани бай, адами қағидаларға негізделген қарым - қатынаста өмір сүруіне жағдай жасау кезек күттірмейтін мәселе екені анық.

«Құндылық» - ұғымын адам бола білу, қадір – қасиетті сезіну, өмірдегі өз орны мен өмір сүру жолын білу деп түсінеміз.

«Рухани- адамгершілік құндылықтар» - дегеніміз адамның ішкі жан-дүниесінің даму жағдайын көрсететін, адамдық деңгейін ашатын, сипаттайтын оның тұрақтылығы мен жетілу деңгейін, әлеуметтену дәрежесін, қоғамдық мәнін айқындайтын жеке тұлғаның ішкі ең мәнді құрылымдық элементі деп білеміз.

Өйткені, рухани – адамгершілік құндылық адам санасында орын алып, сана арқылы игеріліп, іс-әрекетке жетелейді. Сондықтан, біз үшін құндылықтың өзегі- Адам, тәрбиесі-Адам болуға ұмтылыс жасау болуы тиіс.

Рухани-адамгершілік тәрбие қоғамның барлық даму кезеңінің зерттеу объектісі болып келеді. Оған түрлі кезеңдерде өмір сүрген қазақ ғұламалары, қоғам қайраткерлері мен ағартушы-педагогтар (Әл-Фараби, Ж.Баласағұн, Өтеубойдақ Тілеуқабылұлы, Қожа-Ахмет-Иассауи, Абай Құнанбаев, Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, Ш.Құдайбердиев, А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов, Х.Досмұхамедов, Н.Құлжанова, т.б) еңбектерінде рухани-адамгершілік құндылықтарды үнемі уағыздалуы, қазақ халқының қоғамдық, рухани, мәдени өмірінен орын алуын мұрат тұтқан идеялар айқын дәлел.

Мәселен, Әл-Фараби «адам көп нәрсеге мұқтаж болғандықтан, өзіне керегін қоғамдасқан ортадан табады. Осы қоғам арқасында жетіліп, өз қабілетін шындап өзіндік өмір сүру мәні қалыптасады» - десе, Қожа Ахмет Иассауи «Адамның жетілуінің нәтижесі- оның ақылдылығы, ал анықтаушысы- адамгершілік кемелінде» деп ескертеді.

Сыр бойының х\\ ғасырдағы білімді оқымыстысы, ақын Ахмет Иүгенекидің осы мәселеге қатысты, «адамгершілік мінез-құлық уағыздау жолымен ғана емес, оларда моральдық сенімді дамыту және адамгершілікке бейімділікті туғызу арқылы қалыптасады» дейді [2-286].

Өтеубойдақ Тілеуқабылұлы адамгершілікке тәрбиелеу әдісінде, ұлттық құндылықтың негізі ретінде тиым сөздердің мәнін аша отырып «Қырық бірге жұғыспау», «Жетіге тиіспеу», «Он екіден айырылмау» деген мағыналы ережелерді ұсынады.

Адам тумысынан адамгершілік қасиетке ие болып тумайды, ол адам бойына тәрбие арқылы дариды. Олай болса, тәрбие мәселесін ұстаздар қауымының мойнына арта салумен іс бітпейді. Оның нәтижелі болу ата-аналар мен қоғамдық ортаның тәрбие ісінен шет қалмай белсене араласуына, адам тәрбиелеудегі жауапгершілікті бірлесе көтеріп, жұмыла істеуіне тікелей байланысты. Ол жөнінде Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заң жобасының 35-бабында: «Ата-аналар балалардың өмірі мен оқуы үшін олардың денсаулықтарын, рухани әрі дене қуатының қауіпсіз дамуын, адамгершілік жағынан дұрыс қалыптасуын қамтамасыз етуге міндетті» делінген [3]. Мұндай жағдайларда отбасылық дәстүрлердің тәрбиеге тигізер ықпалы зор. Білім министрлігінің тәлім-тәрбие тұжырымдамасында былай деп жазылған: «Бүгінгі таңда жастарға әлемдік ғылым мен прогресс деңгейіне сәйкес білім мен тәрбие беру, оның рухани байлығы мен мәдениетін жетілдіру - әділетті қоғамның басты міндеті» [4].

Ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық тәлім-тәрбие негізінде жас ұрпақ бойына мақал-мәтелдер, жұмбақтар, айтыстар, өлең, жыр, дастандар арқылы рухани-адамгершілік құндылықтарды дамытудың маңызы ерекше. Яғни ол- адамның ішкі жан дүниесінің ерекшелігін көрсететін, адамгершілік деңгейін анықтайтын, сипаттайтын, оның тұрақтылығы мен үздіксіздігін, дамуын, әлеуметтану дәрежесін, қоғамдық мәнін айқындайтын жеке тұлғаның ең маңызды ішкі жан дүниесінің элементі.

Халық ұстазы атанған Ы.Алтынсарин еңбектерінде рухани-адамгершілікке тәрбиелеу проблемасындағы атап көрсеткен құндылығы, иман, әділдік, адалдық, көңілдік, сыпайылық-шын берілгендік, адал-ниет, өсиет, жомарттық, кеңпейілдік, үнемді- орынды жұмсау.

Осындай түрлі адамгершілік мәселелерін талдап жүйелесек ғұлама ойшылдармен мен ұлы ұстаздарымыздың шығармаларында олардың адам бойындағы ең асыл қасиеттерді дәріптеуі бүгінгі ұрпақтың дүниетанымын кеңейте түсуге көмектесе қоғамның даму тарихын адамгершілік тұрғыдан қабылдай білуге, талдау жасауға, терең түсіне білуге үйретеді; олардың еңбектері жастардың адамгершілік мінез-құлықтарының қалыптасуына бағдар береді; ғұламалардың рухани қазынасы қазіргі жастардың адамды сүйе білу, адамды тану талғамын қалыптастыруға септігін тигізіп, адами жетілуіне, уақыт талабына сай үйлесімді дамуына негіз болады.

Еліміз әлемдік қауымдастыққа зор құрметпен, беделмен кіруі үшін ең алдымен ұрпақ тәрбиесін әрқашанда назардан тыс қалдырмауымыз керек. Ол үшін, мектеп оқушыларын рухани-адамгершілік сапа-қасиеттерге тәрбиелеу қаншалықты қиын болса, соншалықты маңызды да жауапты іс ретінде басты назарда болуы тиіс. Рухани -адамгершілік тәрбие оқушының тәртібін және жеке басының дағдысын қалыптастырады. Осыған орай, бүгінгі тәжірибеде мектеп оқушыларына адамгершілік ұлттық-рухани мұралар негізінде жан-жақты, жүйелі тәрбие беруді көздейтін «Атамекен» бағдарламасының негізге алынып жүргендігі баршамызға аян. Бағдарламада «Салт», «Асыл мұра», «Балалар өсиеті», «Қыз бен жігіт», «Заманай», «Достық», «Ата-ана», «Қайырымдылық», «Сөнбес жұлдыз» атты тәрбиелік мәніне орай топтастырылған бөлімдер бар. Егер біз бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығарып, көп болып жұмыла осы бағдарламаның өз дәрежесінде іске асырсақ, өркениетті ел қатарынан көрінуімізге мол үлес қосқан болар едік .

Қазақ халқы-рухани зор байлықтың мұрагері. «Өткенді жақсы білмейінше, келешекке сапар шегу айсыз қараңғыда сүрлеу соқпақ іздеп адасумен пара- пар!» деді Л.Н. Толстой [5].

Ендеше, өткеннен нәр алмай, рухани азық алмай болашаққа қадам басу және ұрпақ тәрбиесіндегі ежелден қалыптасқан халқымыздың жақсы дәстүрлері мен тағылымдарын оқып үйреніп, өнеге тұтпай, жастарды рухани-адамгершілікке баулу мүмкін емес. Рухани- адамгершілік құндылықтар мен сапаларды оқушының бойына дарыту үшін, ең алдымен, олардың саналығын көтеру; екіншіден адамгершілік тұрғыдан сезімталдығын тәрбиелеу және дамыту; үшіншіде, оқушының бойына жағымды мінез-құлықтың дағдылары мен қылықтарын үнемі сіндіріп отыру қажеттілігі талап етіледі. Ол үшін жасөспірімдердің өздері өскен аймақпен, қоғамдық ортамен тікелей байланысты оған тәуелді екендігін, өзінің жүріс тұрысы мен мінез-құлқын өмір сүріп отырған ортада қабылданған тәртіп ережелеріне сәйкес үйлестіре қалыптасу қажеттігін түсінуі, оларды халықаралық аренада қолданып келе жатқан өзара сыйластық пен құрмет тұтынушылық сезімді тәрбиелеу мәселелерін жүзеге асыруды басты бағыт - бағдар ретінде белгіленуі тиіс.

«Жалпақ әлемді аузыңа қарату үшін рухани ерлік, жалпақ әлеміне қысылмай, қымтырылмай қарау үшін рухани байлық керек», - дейді Ә.Кекілбаев [6-86].

Әл-Фараби әсіресе Аристотельдің ғылыми мұраларын жан-жақты зерттеп, өзінің ғылыми еңбектерінде адам ақыл-ойының дүние танудағы мүмкіндігін, күдіреттілігін дәріптейді. «Қайырлы қала тұрғындарының көзқарасы», «Бақытқа жету» т.б. шығармаларында ғылымды меңгеруді бірден-бір жолы –таза еңбек, адал еңбек, ой толғанысы болып табылады. Фарабидің осыдан сан ғасыр бұрын ғылым, білім, тәрбие туралы айтқан құнды пікірлері бүгінгі педагогика ғылымы үшін терең мән-маңызға ие, баға жетпес мұра болып табылады.

Жоғары мектеп оқушыларының жеке тұлғасын қалыптастыруда, оларға жан-жақты тәрбие беруде ойшыл Жүсіп Баласағұн шығармашылығы да ерекше роль атқарады. Оның түркі тілінде жазылған «Құдатғу білік» атты кеңінен танымал еңбегі тәлім-тәрбиелік ой-толғамдарына бай, әрі онда әл-Фараби сияқты ұлы ойшылдардың адам тәрбиесі жөніндегі гуманистік ілімдерімен астарлас мәселелер жан-жақты сөз болады.

Дастан авторы баланың мінез-құлқы жақсы тәрбиеден туындайды; отбасы тәрбиесі - бала мінез-құлқы мен психологиялық бейнесін қалыптастыру негіздерінің негізі; сондықтан баланы балғын шағынан оқытып, жақсылап тәрбиелеу керек; үлгілі тәртіптің негізі- білім, әдет-дағдыларға машықтану; сол себепті баланы кішкентайынан тіл алуға, үлкендерді сыйлауға, ағайын-туысты, ата-ананы қастерлеуге үйрету керек деп, тәрбиеші, ата-аналарға қажетті, маңызы зор ақыл-кеңестер береді.

Мысалы, Әл-Фараби өзінің философиялық трактаттарында: «жақсы мінез-құлқы пен ақыл біріккенде ғана олар адамшылдық қасиеттер болып табылмақ», [7] - деген тұжырымы рухани құндылықтар өзіндік тұрғыдан адамгершілік нормаларда көрініп, сана арқылы адамның күнделікті тұрмыс- тіршілігінде, яғни рухани-адамгершілік қасиеттер адамның болмысынан көрініс табады.

Қожа Ахмет Иасауи. Аты әлемге әйгілі қазақ халқының дәстүрлі мәдениетінде шоқтығы биік өр тұлға-тарихи рухани мұрамыздағы өзіндік орны ерекше, сопылық әдебиеттің ірі өкілі ақын, кемеңгер ойшыл Қожа Ахмет Иасауи (XIIғ.) екендігі баршамызға белгілі.

Ұлы ойшылдың қазақ және көптеген Орта Азия халықтарына ортақ рухани құнды мұрасы «Диуани хикметі» («Ақыл, даналық кітабы») ата- бабаларымыздың ұрпақ тәрбиелеудегі ұлағатты ойларымен астарласып жатқан терең тәрбиелік мәнге ие еңбек. Ахмет Иасауидің «Диуани хикмет» атты еңбегінің негізгі мақсаты араб парсы тілінде жазылған мұсылман дінінің негізгі қағида- шарттарын түрік тектес халықтарға түсінікті етіп насихаттап жеткізу, байыппен баяндау болды. Көне түркі тілінде, айшықты өлеңмен жазылған бұл еңбегінде ойшыл адам баласын туыстық-бауырмалдыққа, адамгершілік, ізгілікке, имандылыққа шақырып, мұсылман дінінің қағида-шарттарын, Алланы танудың жолдарын насихаттайды. Біз өз еңбегімізде бұрын соңды этнопедагогикалық зерттеулерде жете сөз етілмей жүрген Ахмет Иасауи еңбегі мен танымдық, тағылымдық ойларына барынша тоқталып талдау беруге тоқталдық.

Ахмет Иассауи адам мен қоғам мәселелеріне де назар аударып, оларға дәстүрлі мұсылмандықтан айырмашылығы бар ұсыныс беруге әрекет жасайды. Оның дүниетанымында этикалық ойлар басым. Иассауидың этикалық көзқарстары құдай және оны тану туралы ілімімен тығыз байланысты. Адамгершілік тазалығы мен моральдық жағынан жетілгендікті Иассауи оппозициясылық суфизм позициясы тұрғысынан шешеді. Адам бойында кездесетін даңқұмарлық, күншілдік, екіжүзділік, надандық, кекшілдік, алдау сияқты жаман әдеттердің болатынын өкінішпен айтады. Иассауи іліміндегі адамгершілік ойлары дін арқылы түсіндіреді. Жақсылық пен жамандық, әділеттілік пен әділетсіздік, адамның жақсы және жаман іс- әрекеттері сияқты моральдық сипаттары оның құдайға сенуіне байланысты болады. « Кімде-кім жамандық жасаса, ол күнәдан арыла алмайды, кімде- кім жақсылық жасаса, ол құдайдың сүйіктісі болады», - дейді.

Ахмет Иассауидің пайымдауынша, ол өзін-өзі тазартуға, кемшілігін жоюға, игілікті іс істеуге шақырған адам адасуы, әділетсіздік және жамандық жасауы мүмкін емес. Ол өзінің жолын қуушыларды өзін-өзі жетілдіруге шақырып отырып, адамгершіліктің құдайдан шығатыны туралы ойдан аулақ ұстайды.

Міне осындай ұлағатты ойларға толы Ахмет Иассауи шығармасының өн бойынан бүгінігі жасөспірімдер ұрпақ тек жақсылықты танып, жамандықтан сақтануды ұғынары хақ.

Жүсіп Баласағұн. Қазақ халқының әріден бастау алатын, өзіне ғана тән ұлттық педагогикалық мәдениетінен орнын алатын түркі тілдес залықтардың XI ғасырдағы аса көрнекті ақыны, қазіргі Жетісу өлкесі Шу өзенінің жағасындағы Баласағұн қаласында дүниеге келген есімі бүкіл шығыс елдеріне танылған данышпан ойшыл, шежіреші ғалым, белгілі қоғам қайраткері Жүсіп Хас Хаджиб Баласағұни бабамыздың ұрпақ тәрбиелеудегі тәлім-тәрбиелік ойларын, өсиет-өнегелерін оның еңбектерінен табуға болады.

Жүсіп Баласағұн «Құтты білік» еңбегінде адамның қадір-қасиетінің алдымен терең біліммен, ақылмен ғана қалыптасатынын сөз етеді:

Ақыл қайда болса, ұлылық толады,
Білім кімде, сол білікті болады.
Ақылды ұғар, білімділер біледі,
Түгел болар білімді, есті тілегі!...
Білімсіздер бар кеселді көреді,
Емдемесе, тектен текке өледі... [8].

Шығармада, сонымен қатар, сөз өнері, адамдар бойында кездесетін жақсы-жаман қасиеттер, ақылдылық, тәрбиелік, білімділік туралы да кеңінен жырланады. Мәселен, Баласағұн:

Тілесен сен есендікте жүруді,
Жаман қимылдатпа тіліңді,
Біліп айтқан сөз – білікті саналар,
Біліксіз сөз басыңды жеп, табалар,-

Деу арқылы әрбір сөзге есеп бере сөйлеп, әрбір қадамды ақыл безбенімен таразылау біліктілік белгісі екендігін айтады. Ақынның:

Ер ажары - сабырынды сақтай біл,
Сабыр жолы көк төріне бастайды.
Өлімді ойла, ұмытпа еш, сарала,
Өзіңді ойла, қасиетіңді бағала.
Жұрт алдында аузыңды бақ, лепірмей,
Кісі үйінде сөз қадірін кетірме...
Жалған сөздің сезілмесін лебі де,
Жүзің жанып, қор боларсың теңіңе.
Дос, туғаннан лебіңді аяма,
Кіші, үлкенді жылы леппен аяла.
Тұз – дәмінді бөліс, жаса қайырым.
Кешіре сал, көрсең кісі айыбын

деген жыр жолдары – жас балалар үшін тәрбие тағылымының ізгі үлгі- өнегесін іспеттес. Ұрпағының « сегізқырлы, қайтпас қайсар нар болуын» армандаған дана ойшыл «жүсіп Баласағұн жас жеткіншектерді адамдық қасиеттерді жоғары бағалауға, әділ болып, өтірік сөз сөйлемеуге, үлкен-кішіге құрметпен қарап, достықты аялай білуге, ынтымақ – бірлікті сақтап, өз ар-намысын жоғары ұстауға үндейді.

Ж. Баласағұнидің «Құтты білік» поэмасы тарихта ерекше орны бар, рухани-адамгершілік тағылымы мол мұра. Ж.Баласағұни:

«Үш нәрседен жүр алыс, сақ, байқағын,
Бірі - қыңыр, қисық болма, айтарым.
Бірі - жалған, сұғанақтық - үшінші,

Үшеуінің түбі қорлық түсінші» - деп адам бойындағы теріс мінезден сақтандыра отырып, оның бойындағы асыл қасиеттерді - қайырымдылық, әділеттік, шыншылдық, парасаттылықты өте жоғары бағалап, «әділет- құт, құт құрығы - кішілік, әділеттің заты тұнған кісілік - деуі адам қадір- қасиетімен, білімімен, ақылымен және әділеттілігімен ғана Адам екенін көрсетеді. Демек, адам бойындағы бар қасиеттердің үйлесімді көрінісі оның болмысының көрсеткіші екендігіне мән берген.

Сондай-ақ, Баласағұн өз шығармасында еңбек адамдарын жырға қоса отырып, олардан түрлі өнер көздерін үйренуді, дана адамдармен араласу арқылы ғылым- білімді меңгеруді уағыздайды. «Құтты білік» дастаны - бүгінгі таңда ұрпақ тәрбиелеуде басшылыққа алатын тәлім- тәрбиелік ой-толғамдарға өте бай педагогикалық рухани мұра.

«Құтты білік» дастанының басты идеясы төрт принципке негізделіп жазылған. Біріншісі, мемлекетті дұрыс басқару үшін қара қылды қақ жаратындай әділ заңның болуы. Автор әділдіктің бейнесі ретінде Күнтуды патшаны көрсетеді. Екіншісі, бақ- дәулет яғни құт қонсын деген тілек. Бақ- дәулет мәселесі дастанда патшаның уәзірі Айтолды бейнесі арқылы жырға қосылған. Үшіншісі, ақыл-парасат. Ақыл- парасаттың қоғамдық рөлі уәзәрдің баласы Өгдүлміш бейнесінде жырланады. Төртіншісі, қанағат- ынсап мәселесі.

Бұл мәселе дастанда уәзірдің туысы, дәруіш Одғұрмыш бейнесі арқылы әңгіме болады. Өмір, тіршілік, адамгершілік туралы сан қатпарлы философиялық толғамдар осы төртеуінің сұхбаты түрінде өрбиді. Бұл дастан қазіргі түркі тілдес халықтардың орта ғасырдағы тарихи, қоғамдық-саяси өмірі, ғылымы, әдебиеті мен мәдени дәрежесі, әдет-ғұрпы, наным-сенімі, т.б. жөнінде аса қызықты, әрі қыруар мол деректер беретін көркем туынды.

Ахмет Иүгінеки. Бүгінгі жас ұрпаққа ұлттық рухани мұра негізінде жан-жақты тәрбие беруде ұлы ғалым Ахмет Иүгінеки (ХІІ) шығармашылығы да ерекше рөл атқарады. Ғұлама шығармаларынан адамгершілік жөнінде айтылған қазақ халқының тарихи қалыптасқан педагогикалық мәдениетінің айқын көрінісін табуға болады.

Ахмет Иүгінеки - аса көрнекті ақын, есімі кезінде бүкіл ұлан-ғайыр Қарахан мемлекеті түркілеріне танымал ғұлама ғалым болған. Ақынның біздің заманымызға жеткен «Хибатул-хақайық» («Ақиқат сыйы» немесе «Шындық сыйы») атты кітабы-тәлім-тәрбие, адамгершілік туралы өнегелерді өлең өрнектерімен айтып, ұрпақты ұлағаттылыққа тәрбиелейтін аса құнды, терең мәнді ойларға толы рухани мұра.

Бұл даналық шығармада ақын тәлім-тәрбиенің негізі – адам болуға, кісілікке тәрбиелеу екенін баса көтеріп, ол үшін әрбір адам оқып, білім алу керек деп бастайды.

Айтайын білім жайын, құнты бар бол,
Ей, достым, білімдіге ынтызар бол.
Ашылар білімменен бақыт жолы,
Білім ал жолға түсіп бақыт толы.
Білімді- алтын, нұры ашылатын,
Білімсіз- қара бақыр шашылатын...
Жүрсе де тым шіреніп,

Білімсіз жан- тірі өлік, - деп, ақын білімсіз, надан адамның адамдық бейнесі болмайтынын басып айтады. Халқымыздың «оқу - инемен құдық қазғандай», «Оқу-білім қазығы, білім-өмір азығы» деген мақалы осы бір отты қайнар көзінен туындаған болу керек.

Дидактикалық шығарма болып табылатын «Ақиқат сыйы» дастанында негізінен адамның мінез-құлық қағидалары, адамгершілік, этика, әдептілік т.б. моральдық мәселелер жан-жақты сөз етіліп, олар жөнінде автор кейінгі ұрпағына тағылымдық ойлар айтып қана қоймай, сонымен бірге бірсыпыра пайдалы кеңестерін де ұсынды. Мысалы, «Егер билікке қолын жетсе, мақтанба, асып-таспа», «Бастық болсаң, жайсаң бол», «Кәріге де, жасқа да құрмет көрсет», «Айтар лебіңді алдымен ойланып ал», т.б. ұлағатты өсиетнамаларын айтады.

Иүгінеки әдептіліктің бір белгісі - жомарттық деп, жомарттықтың асыл қасиет екенін дәріптейді:

Жұмсармас иілместі жомарт иер,
Мұрат та қол жетпейтін бұған тиер.
Мақтайтын бақылдарды жан бола ма,

Сақыны ағайын, ел бәрі сүйер, - дейді. Ақын жеке адамдардың мінез-құлқын жақсарту арқылы, оларды жомарт, мейірімді, білімді ету арқылы заманды да жақсартуға болады деп үміттенеді де, тәлім- тәрбиеге, білім беру ісіне ерекше көңіл аударады.

Тағы бір керекті сөз- айтам дастан,
Ұғып ал құлақ салып мендей достан:
Болып ал кішіпейіл өзгерместей
Аластат тәкаппарлық ойды бастан, - деп ол тәкаппарлық,
паң, өркөкірек мінезден аулақ болуды уағыздайды.

Дұшпандықты жоя біл,
Жазықтыны кешіргін
Ақылға ден қоя біл,
Ашу өртін өшіргін, - деп, ақын соңғы бір сөзінде жақсы мінезді қалыптастыру үшін әрбір адам өзін-өзі тәрбиелей білу қажеткенін өнеге етеді. Жақсы мінездің қалыптасуы тәрбиеге, жеке адамды тәрбиелеуші оның тегіне байланысты екенін:

Тегі асыл адамның
Мінезі де сүйкімді,
Тексіз- бұзық наданның
Жоқ болады сүйкімі,- деп тұжырымдайды.

Ертедегі данышпан бабаларымыздың мұхиттай мол еңбектерінің шашырандысы іспеттес болса да, «Ақиқат сыйы» кітабы ұлы ойшылдардың ұлттық тәлім-тәрбиемізге бұдан былай да зор әсер ететін құнды еңбек екенін бағалай қажет.

Махмұт Қашқари (XI) Орта ғасырлық жұлдыздарымыздың бірі Махмұт Қашқари - XI ғасырда дүниеге келіп, Шу, Талас өңіріндегі Баласағұн қаласында өмір сүрген ғалым. Ол – ұлы әдебиетші, ауыз әдебиеті үлгілерін жинап, зерттеуші, ойшыл-философ, белгілі саяхатшы, «Түркі тілдерінің жинағы» («Диуани лұғат ат-түрік») кітабын 1072-74 жылдары жазған.

«Диуани лұғат ат-түрік» тек түрікше-арабша түсіндірме сөздік емес, ол түркі тілдерін зерттеуде теңдесі жоқ ғылыми еңбек болып саналады. Бұл түсіндірме сөздігінде автор халық ауыз әдебиеті үлгілерін, аңыз-ертегілер, мақал-мәтелдер, қанатты сөздер және халық фольклорын өте орынды пайдалана білген.

М.Қашқари адамдарды өнер-білімге, әдептілікке шақырып, адамгершілік, мораль, этика, ұйымшылдық мәселелерін сөз етеді. Оның түркі халықтарының бәйіттерінде табиғат сұлулығы, махаббат, көркемдік, үлкен парасаттылық, білім, батырлық суреттеледі. Мысалы:

Құрметте, білімдінің сөзін тыңда жігітім,
Үйретіп парасатын, ақта әділ үмітін.
Өмірді білмесең - білімнің жоғалар,
Талғамды қашанда да - бос сөзді доғалар.
Білімдінің қасына бар күнде балам ерінбей,
Төмен тұрып үйрен толық тәкаппар боп көрінбей.
Елім саған әдепті мирас етіп қалдырамын,
Жағалаған, жайқалған білімдінің бал құрағын.

Бүгінгі ұрпақ үшін Қашқарлық ғұламаның адамгершілік тәрбие жөніндегі идеяларымен танысудың қай қырынан алғанда да зор тәрбиелік мәні бар. Автор қайырымдылық пен қарапайымдылық, адалдық пен шыншылдық ұғымдарын дәріптеп, уағыздайды. Мінездің ар, ұят, әділеттілік секілді белгілерін бөліп атайды. «Итке ұят бітсе, өлексе жемес», - деп ұятты, ізетті болуға үндеп, адамдарды жаман қасиеттерден аулақ болуға шақырады. Осындай теңдесі жоқ тамаша туындыны оқып отырған адам қазақ даласының ежелгі дәуірлерден бері әдеби мұраларға бай, ал оның халқының рухани мәдени дәрежесінің жоғары, парасатты болғандығына көз жеткізе алады.

Қорыта айтатын болсақ, Махмұт Қашқаридың қалдырған бұл рухани мұраларының кейінгі ұрпақ үшін баға жетпес асыл қазына екендігіне үлкен мән бере отырып, барлық түркі халықтарына ортақ энциклопедиялық тұрғыда жазылған ас құнды мұралардың бірі деп танып білеміз.

Сонымен қорыта айтқанда, бүгінгі ғылыми тұжырымдар мен жоғары клас оқушыларының дүниетанымы мен ақыл-ой, адамгершілік тұрғыдан дамып, қалыптасу ерекшелігін ескере отырып жоғары да мазмұндалған халық педагогикасының озық үлгілері ретінде ұлы ойшылдардың көзқарастарын ұтымды пайдалану болып табылады.

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан халқына «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» жолдауы \ Егемен Қазақстан, 2007 жылдың 28 ақпаны.
2. Ахмет Иүгенеки Қазақтар-Казак; 9-ый попул.Справочник. Алматы ,1998-Т.9.С.287
3. Әбілова .З .Ә., Қалиева .К. М. \ Этнопедагогика оқулығы .Алматы 1999 - 254 бет.
4. Толстой Л.Н. Чем люди живы .Собр .сочинений .М . ,1982.
5. Мұқанғалиев.Е. Өміртану ізгілік-Адамгершіліктің белгісі Жалын, 2007, №12, 86 бет
6. Әл-Фараби. Философиялық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1973. – 215б.
7. Баласағұн Ж. Құтты білік / Көне түркі тілінен аударған және алғы сөзі мен түсініктерін жазған А. Егеубаев. Алматы: Жазушы, 1986. – 61бб.
8. Нұрғалиева Д. Адамгершілік құндылықтарды қалыптастырудың педагогикалық шарттары. // Бастауыш мектеп. – 2004. -№3 – 6-7.

САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ОҚУШЫ БОЙЫНДА ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ПАЙДАЛЫ ТҰСТАРЫ

Байсеңгіров М.Қ., Жарасқанов Қ.С.

-аға оқытушылар,

*Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты,
Қазақстан Республикасы, Арқалық қаласы*

Аннотация: в этой статье рассмотрены вопросы современного обучения, учитывая опыты прошедших эпох, также роль применения компьютерной технологий на уроках.

Ключевые слова: художественный труд, урок, компьютер, инновация, технология

Abstract: in this article examines the issues modern learning, taking into account the experiences past epochs, also the role of application computer technology of art work.

Key word: artistic work, lesson, computer, innovation, technology

Осы заманғы ақпараттық технологиялардың қарқынды даму кезінде орта білім беретін оқу орындарының оқу үдерісінің тиімділігі заманауи педагогикалық технологияларды тиімді қолдана білуге тікелей қатысты. Бүгінгі ақпараттық қоғамның материалдық технологиялық қоры компьютерлік техникалар мен компьютерлік желілер, ақпараттық технологиялар мен телекоммуникациялық байланыстарға негізделген жүйелер болып табылатындығы белгілі. Жаңа ғасырдың басталуы жаппай ақпараттық қоғамға көшумен сипаталады. Бұған компьютерлік техника, ақпараттық технология т.б. да ғылыми-техникалық прогрес әсерін тигізіп отыр.

Қазіргі қоғамның қарқынды даму жағдайында еңбек сапасына қойылатын талаптың күшеюіне байланысты еліміздегі білім беру саласының жетілдірілуі жөнінде көптеген еңбектер жазылып жатыр. Сондықтан ақпараттық технологиялардың даму деңгейі мен оларды сабақтарда оқытуда қолдану деңгейінің арасындағы қайшылықтарға байланысты білім берудің неғұрлым тиімді технологияларын іздестіру негізгі мәселе болып саналады. Білім беруді ақпараттандыру үдерісінде компьютерді оқу жүйесіне пайдалану арқылы халыққа білім беру жүйесін реформалаудың негізгі буынының бірі болып есептеледі. Қазіргі қоғамның қажеттілігіне сай оқытудың әдісі мен қалпын, білім берудің мазмұнын түбірімен өзгертуде компьютердің мүмкіндігін пайдаланбай жүзеге асыру қиын. Қоғам дамуының қазіргі кезеңі адам қызметінің басым бөлігін ақпараттандырумен, компьютерлендірумен ерекшеленеді.

Қоғамдық прогрестегі табысты жаңалықтар болашақ ұрпақтың білімі мен тәрбиесіндегі жетістіктерге, ал ол өз кезегінде жаңа қоғамның іскер маманын даярлау деңгейіне байланысты. Сондықтан да болашақ мамандарды инновациялық тұрғыда оқыту мәселесін ерекше назарда ұстауды талап етеді [1, б. 7].

Ақпараттандырудың негізгі міндеттерінің бірі – мектепте компьютерлерді оқыту құралы ретінде қолдану. Ғылыми түрде негізделген және әдістемелік түрде сауатты бағдарламалық құралдардың болмауынан, оқу-тәрбиелеу үрдісінде ақпарат құралдары өз деңгейінде қолданылмайды. Сол себепті қазіргі

күні мектеп пәндерін компьютер көмегімен оқыту нәтижелілігін зерттеудегі ғылыми мәселелерді шешу ең басты орында тұр. Қазіргі ақпараттың дәуірінде жалпы білім беретін мектептердің алдына оқушыларды компьютерлерді пайдалануға арналған білімдер және біліктіліктермен қаруландыру мәселесі қойылып отыр. Бұл дегеніміз компьютерлерді мектептің негізгі пәндерін оқытуға қолдану мәселелерін зерттеуді талап етеді деген сөз. Қазір мектепте компьютер екі түрлі рөл атқарады. Алғашқысы – оқып үйрену объектісі болса, келесісі – оқыту құралы. Оқып үйрену объектісі ретінде компьютер информатика сабақтарында қарастырылады. Компьютерлерді қолданудың отандық, ресейлік және шетелдік мектептердегі тәжірибесі көрсетіп отырғандай, компьютероқыту құралы ретінде информатиканы оқытуда ғана артықшылықпен қолданылады, ал басқа пәндерді оқытуда тек шағын қолданыстық сипатқа ие болып отыр. Сондықтан оны оқытуды ақпараттандыру мектептегі әрбір пәнді оқыту әдістемесін өзгертуді ұсынады [2, б. 13].

Еліміздің ақпараттандыру жүйесін әрі қара дамыту үрдісін оқып үйренудің ақпараттық ресурсы болып табылатын оқытуға арналған бағдарламалық құралдарды дайындамай жүзеге асыру қиын. Олардың атқаратын қызметтерінің де ауқымы кең, мәселен бақылайтын және тест жүргізетін бағдарламалар, компьютерлік ойындар, ақпараттық жүйелер, оқыту орталары, электрондық оқулықтар мен мультимедиялық бағдарламалар. Компьютерлік бағдарламалар негізінде оқыту динамикалық үрдіс. Оның дамуындағы негізгі қағидалар компьютерлерді оқу үрдісінде пайдалану аясын кеңейтуге байланысты. Мұндай дайын шешімдерді бермеу керек, өйткені компьютерлердің негізгі міндеті – жаңа дүниелер құрастыруға итермелеу, оқушылардың алған нәтижелерін тексеріп, қайта қарауына жағдай жасау. Арнайы өңделген компьютерлік бағдарламалар осы заманғы компьютерлік технологиялардың жетістіктерін, мәселен жоғары сапалы графиканы, анимацияны, дыбыстық қолдауды, бейнероликтер мен мультимедияның басқа да құралдарын пайдалануы тиіс.

Оқытудың тиімді жүйелерін жасағанда компьютерлік жүйе мен оқушының өзара қатынасындағы дидактикалық және психологиялық талаптар мен принциптерді ескерген дұрыс. Өзін өзі оқытуға арналған компьютерлік бағдарламалардың айрықша ерекшелігі мұғалім мен оқушы арасындағы тікелей немесе қандай да бір техникалық құралдар бойынша сұқбаттық өзара әсердің болуында [3, б. 15].

Егер оқушы мен компьютер арасында тығыз қарым-қатынас байқалса, мұндай оқытуды интерактивті деп атайтыны белгілі. Әлбетте мұндай қарым-қатынас оқушылар қандай да бір тапсырманың шешімін табуға тырысқан кезде байқалады. Интерактивті оқытудың басты мақсаты – оқушыларды өз бетінше тапсырманың шешімін іздеуге үйрету. Оқушыларға дайын жауаптарды берген кезде олардың ақыл-ой белсенділігі дамымай қалады. Ал мәселелерді өздері шешіп үйренген кезде ақыл-ой белсенділігі күшейеді.

Компьютерлік техниканың барлық салаға жылдамдата енуі, соның ішінде білім беру саласына енуі компьютерлік оқыту технологиясын білім беру саласында қолданудың психологиялық негізін іргелі зерттеуді талап етеді. Компьютермен байланысудың интерактивтік үрдісі мен компьютердің көрнектілік мүмкіндіктердің жоғары деңгейге көтеретін жаңа ақпараттық технологиялардың бірі мультимедиақұралы екендігі аян. Оқушы бағдарламалардың ішінде имитациялық моделдеуші бағдарламалары өмірде болатын құбылыстар мен үрдістерді, оқыту үрдістерін көрнекті бейнелеу мүмкіндігіне ие екендігі белгілі. Оқыту үрдісінде компьютерлік оқыту бағдарламалары, ақпаратты іздеу мен ақпаратты анықтамалық, оқу үрдісіне арналған оқытушы орта-эксперттік жүйелері қолданылады. Бүгінде белгілі компьютерлік бағдарламаларды зерттей келе компьютерлік оқыту жүйесі оқытушы бағдарламалардың жеке дара түрінен ғана емес, комплексті, көп функционалды болу қажеттігі, сонымен бірге компьютерлік оқытушы жүйесіне қойылатын негізгі талаптар анықталды [4, б. 27].

Орта оқу орындарының оқушыларының компьютерлік сауаттылығымен оқыту үрдісінде ЭЕМ кеңінен ендіруді қамтамасыз ету шаралары жөніндегі қаулыдан бастау алған компьютерлендіру үрдісі ағарту қызметкерлеріне жанаша талап қойып отыр. Орта оқу орындарында компьютерлендіру екі үлкен мәселені қамтиды:

Алғашқысы – информатика пәнін оқыту. Келесісі – басқа сабақтарда компьютерді көрнекі құрал ретінде пайдалану. Информатика бір жағынан қоғамдық шындықты орнатуды, келесі жағынан дамытушы феноменді береді. Бүгін оны жоғары дәрежелі маңызды ғылыми пән деп ұғынуға болады. «Жаңа технология термині» осыдан бірнеше жыл бұрын ғана қолданыла бастады, ал «информатика» көптен қолданыста. Бірінші мәселе оқушылар білімін объективті бақылауды ұйымдастырумен байланысты болды. Оқушыға қойылған сұраққа машинаның өзі, ішінде біреуі жауап ұсынатын бақылау тәсілі таңдап алынды. Оқушы жауап таңдауға тиіс болды. Дұрыс жауапқа ЭЕМ оң жауап берді, қателердің қатесін айтып, тіпті бағдарламаның қай бөлігін толықтырып өңдеу керегіне дейін қосымша көрсетіп отырды.

Оқытудың ұйымдастыру формалары мен әдістерінің дамуы мүлде жаңа оқыту құралы әрі адам әрекетінің құралы ретінде жаңа ақпараттық технология мүмкіндіктерімен байланысты [5,б. 14].

Қорыта айтсақ бұл жағдайларда оқыту жұмысының бүгінде қалыптасқан ұйымдастыру формаларын қайта қарастыру қажеттігі туады: оқушылардың өздік, жеке әрі топтық жұмысын өсіру, оқытудың түсіндіру – бейнелеу тәсілі басым ескі сабақ беру тәсілінен бас тарту, іздеу мен зерттеу сипатындағы тәжірибелік және лабораториялық жұмыстар көлемін өсіру. Оқушылар білімдерді дұрыс сайлап, ықшамдаудан өмірінің лайықты әрі сауатты қатысушылар болуы, таңдаған мамандығы саласында білімді болуы, эстетикалық құндылықтарын дамытуы үшін өмірге көзқарасты, елдің жариялылық мұрасын бағалауды қалыптастыру керек. Әр оқушыға мұғалім шынайы ықылас, тиісті дәрежеде құрмет көрсетіп, оның дамуына бар күш-жігерін жұмсауға тиісті.

Әдебиеттер

1. Пейперт С. Дети, компьютер и плодотворные идеи: Перевод с англ.. М., 1982.
2. Мясоед Т.А. Интерактивные технологии обучения. Спец. Семинар для учителей. М., 2004.
3. Голицына О.Я. Попов И.И. Основы алгоритмизации и программирования. Учебник. М.: Форум, 2004.
4. «Информатика» журналдары.
5. Бүркітов Ә. Компьютер – оқу жүйесінде. Шымкент, 1996.

ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАР АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ЖАУАПКЕРШІЛІККЕ БАУЛУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Байтұрған А. Қ.

*Баишев университетінің «Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі»
мамандығының 4-курс студенті*

Ғылыми жетекшісі: Усов А. В.

Баишев университетінің п.ғ.к., доцент

Аннотация: В данной статье История развития человека общества ответственность проблема воспитания и зависит от общественных отношений, общественно-педагогической практики, общей цели воспитания, ее содержания, направленности и предполагаемого результата. Ставит целью создание общества с максимальными возможностями.

Ключевые слова: ответственность, самостоятельная работа, нравственность

Abstract: In this article, the history of the development of human society clearly reflects the problem of responsibility and responsibility in relation to social relations, social and pedagogical practice, the general purpose of education, its content, orientation and predicted results. It aims to create a society with maximum opportunities.

Keywords: responsibility, independent work, morality

Қазақстан Республикасы - бай тарихи дәстүрлері бар тәуелсіз мемлекет. Қазіргі кезеңде Қазақстан үшін азаматтар бойындағы өзіндік қасиеттерге нұқсан келтірмей жаңа қасиеттерді, дербестікті және таңдау мен шешім қабылдау жағдайындағы жауапкершілікке баулу, қоғамдағы тиімділікті арттыруға әсер ететін білім, білік, дағдыларды ұлттық мәдениет аясында қалыптастыру мәселесі тұр. Білім беру жүйесі арқылы ғана оқыту мен тәрбиелеудегі жеке тұлғаға бағытталған жұмыс нәтижесінде оқушылардың белсенді өмірлік ұстанымын қалыптастыруға, олардың әлеуметтік міндеттерінің және өз бетінше жұмыс жасау дағдыларын көтеруге болады.

Адамгершілік тәрбиесінің маңызды қасиеттерінің бірі жауапкершілік. Жауапкершілігі жоғары оқушы өз әрекетін әр уақытта тиянақты орындайды. Ал әрбір іс-әрекетіне тиянақтылықпен қарайтын оқушының сабақ үлгерімі де жоғары болмақ. Демек жауапкершілікке баулудың бірден-бір жолы - өз бетінше жұмыстар. Бұл тұрғыда өз бетінше жұмыстар арқылы жауапкершілікке баулудың маңыздылығы артып, өзектілігін айқындай түседі. Себебі оқушы

кез-келген оқу тапсырмасын өз бетінше орындай отырып, оның толық, әрі дұрыс орындалуына жауапкершілікпен қарауға міндетті. Сондықтан да біз бастауыш сынып оқушыларын жауапкершілікке баулуда өз бетінше жұмыс түрлерін қолдануды басшылыққа алдық.

Жауапкершілік тәрбие мәселелері көптеген педагог ғалымдардың (Я.А.Коменский, И.Г.Гербарт, А.Н.Кочетов, А.С.Макаренко т.б.) еңбектерінде кеңінен қарастырылған.

Өз зерттеулерінде ғалым-зерттеушілер адамгершілік тәрбие берудің мақсаттарын, қағидаларын жүзеге асырудың жолдарын жан-жақты анықтап негіздеуге талпынған А.Я.Коменский балалар мен жастар мінезінде өзін-өзі билеу, кішіпейілділік, сыпайлық, ізгілік, жауапкершілік сапаларды тәрбиелеуді талап етті. Ол мектеп тәртібі жөнінде терең мәнді пікірлер айтқан.

Ал, И.Г.Гербардтың дәлелдеуінше адамгершілік тәрбиесінің басты мақсаты-мінез-құлықты, ізгілікті, жауапкершілікті қалыптастыру. Бұл тәрбие Гербардтың пікірінше негізінен оқу арқылы жүргізіледі.

Осы кезекте Ыбырай Алтынсарин үлгісіндегі педагог-жазушы Спандияр Көбеевтің де пікірлерін қарастырып өткен жөн. Спандияр Көбеев өз шығармаларында балалар үшін тәрбиелік мәні бар мәселелерді көтерді. Біреулерінде С.Көбеев қиын жағдайда адамдардың бір-біріне көмек беруі қажет екенін айта отырып, адамды адамға жақсылық жасауға үндесе, келесілерінде зорлықты, қатыгездікті әшкерелейді.

Ы.Алтынсарин: «Маңыздысы-оқушының өз бетінше ойлана білуі... Оқыту методтары-балалардың жүре келе мектепке, сабаққа кейіннен ғылымға, өз бетімен білім алуға құмарландыратын жол», - деді.

Кеңес педагогы А.С.Макаренко болса, адамгершілік тәрбиесін ұжым арқылы қалыптастыруға аса көңіл бөлген ғалым, педагог.

Абай, Шәкәрім өз еңбектерінде тұлға бойында, рақымшылық, қанағат, төзімділік, жауапкершілік секілді қасиеттердің қалыптасуына көп көңіл бөлген. Бұл тұлғаның адамгершілігінің белгісі ретінде қарастырған. Сол секілді қазақ ағартушылары Ы.Алтынсарин, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов балаға адамгершілік тәрбие беруді оқу-тәрбие ісінде пайдалануға айрықша көңіл бөлу қажеттілігін барынша дәлелдеуге талпынды [1,6].

Ал, өзіндік жұмысты зерттеу мәселесіне көптеген жұмыстар арналған. Дегенмен де, оқушылардың өзіндік жұмыстарын, қызметін, ерекшеліктерін, мағынасын анықтауда қалыптасқан бір көзқарас жоқ екендігін атап өтуге болады. Өзіндік жұмыс туралы ғалымдардың пікірлері бір бағытта тоғыспайды. Әр түрлі бағытта қарастырылған пікірлерге тоқталуға болады.

Өзіндік жұмыстардың психологиялық аспектілері туралы Б.Г.Ананьев, В.А.Артемова, Д.Г.Богоявленский, Л.И.Божович, Н.В.Витт, Л.С.Выготский, П.Я.Гальперин, В.В.Давыдов, И.П.Зинченко, И.А.Зимний, Л.Б.Ительсон, З.И.Клычникова, А.А.Леонтев, И.Д.Лушников, Н.А.Менчинская, А.В.Петровский, Н.Ф.Талызина және т.б. зерттеген.

В.А. Добромислов. В.В. Голубков. Е.Я. Голант, Г.В. Воробьев. А.В. Полякова. А.Ф. Соловьева, А.Ф. Ломизов. Г.И. Блинова және т.б. еңбектерінде өзіндік жұмыстың танымдық ізденімпаздық дамуындағы ролі туралы айтады [2,28].

Өз бетінше жұмыс - оқушының алдына қойған мақсатына жетуге мүмкіндік жасайтын жеке қасиеттердің жиынтығы ғана емес, сонымен қатар ол болашақ мамандығын таңдауына, өзара қатынасын сипаттайтын жеке тұлғаның қоғамдық көрінісі.

Өзіндік жұмыс тақырыбында жазылған еңбектерге шолу жасай отырып, оның негізгі мағынасы әртүрлі бағытта талқыланатынын байқадық. Бір зерттеушілер өзіндік жұмысты оқушылардың өзіндік жұмыстарын ұйымдастыруы және басқаруының белгілі бір педагогикалық тәсілі ретінде қарастырады (П.И.Пидкасистый, С.И.Архангельский, М.Г.Гарунов).

В.К. Буряктың көзқарасы бойынша өзіндік жұмыс оқушылардың ойлану қабілетін дамытып, олардың белсенділігін және танымдық бағдарларды өз бетімен жұмыс істеуін қалыптастырып, білімдерін терендету жолдарын қарастырады. Өзіндік жұмыстың мағынасын сипаттауда ол оқушылардың ішкі ойлану үрдісінің ерекшеліктерін ескеру керек екендігін ұсынады. Сондықтан өзіндік жұмыстың тапсырмалары, өзін-өзі тексеруге апаратын, оқушылардың талдаулық - толықтырулық үрдіс түрінде ойлану мүмкіндігін туғызады. Өзін-өзі тексеру барысында оқушылар осы үрдісті қайтадан қарастырады [3,28].

Тәжірибеде білім алушылардың өзіндік жұмыстарының сан алуан түрі бар екенін байқаймыз. Мәселен, білім алушылардың сабақ үстінде меңгерген оқу материалдарын пысықтау үшін оқулық немесе басқа құралдар бойынша жұмыс істеуі, көркем әдебиеттерді, ғылыми және техникалық әдебиеттерді пайдалануы, жаттығу жұмыстарын жазба түрінде орындауы, графикалық жаттығу жұмыстарын жүргізуі, түрлі практикалық немесе лабораториялық бақылау жұмыстарын өткізуі шығармашылық дағдыларын дамыту мақсатында баяндама, реферат, шығармалар, пікір жазуы және көрнекі құралдар, модельдер, конструкциялық т.б. жұмыс түрлерін жатқызуға болады.

Өзіндік жұмыстың мақсатына ,орындалуына байланысты типтерін бөліп қарастыруға болады:

- репродуктивтік типтегі өзіндік жұмыс;
- шығармашылық типтегі өзіндік жұмыстар

Репродуктивтік типтегі өзіндік жұмыстарын оқушылар өздерінің меңгерген білімдеріне сүйене отырып орындайды. Шығармашылық типтегі өзіндік жұмыстарын орындауда оқушылар өзінің болжау, топшылау, түрлі құбылыстардың арасындағы байланыстарды салыстыра білу қабілетіне сүйене отырып, ой қорытындысын жасап шешім табады, өзіндік жаңалық ашады. Сөйтіп бұл жағдайда белгілі дәрежеде оқушылардың бейімділігін айқындап береді.

Өзіндік жұмыстар білім алушының ақыл-ой еңбегінің жоғары сатыда болуын қамтамасыз етіп, біліктілігі мен дағдысын қалыптастыру нәтижесінде оқу үрдісінде жоғары нәтижелерге жетуге көмектеседі.

Эстониялық ғалым – педагог О.А.Нильсон оқушылардың өзіндік жұмыстарын мынадай ұстанымдарға қарай топтастырады:

1. Психологиялық (ойлау амалдарын қолдануға байланысты).
2. Психологиялық – дидактикалық (білім алушылардың жеке әрекетіне байланысты).
3. Дидактикалық (жұмыстың атқаратын функциясына байланысты).
4. Дидактикалық - әдістемелік (проблема тапсырмалардың дәрежесіне байланысты).
5. Әдістемелік (берілген хабар қандай құралдар, жағдайлар негізінде берілуге байланысты).
6. Ұйымдастыру-әдістемелік (жұмыстың орындалуын басқаруға байланысты).
7. Ұйымдастыру ұстанымы (жұмысты ұйымдастыру формасына байланысты) [4].

Өзбетінше оқып, білім алу-таным дүниесін өзбетінше толықтырады, біліктерін дамытады. М.И.Махмутовтың пікірінше, өздігінен білім алу мынадай белгілермен сипатталады:

а) әр түрлі оқулықтардың өзбетінше жаңа білім алып, біліктері мен дағдыларын дамыту;

ә) үйренген білімін, дағды, біліктерін келешекке пайдалана алуы;

б) әр түрлі жағдайда алған білімін шеберлікпен қолдана білуі.

Білім алушының өзіндік жұмысын өте маңызды деп есептеу қажет, бұл оның ілгері ұмтылып, алдына мақсат қойып оқуына, таным дүниесін кеңейтуіне әсер етеді.

Өзіндік еңбек білім алушылардың бойында ұйымдастырушылық, тәртіптілік, еріктілік, мақсаткерлік, құбылысты талдау білігі, ізденімпаздық, белсенділік сияқты қасиеттерді дамытады.

Білім алушыларға өз бетінше жұмысын дұрыс әрі нәтижелі ұйымдастыру үшін өзіндік жұмысқа тән ерекшеліктерді ескеру қажет. Олар:

- оқушының алдын-ала өз әрекетінің жалпы және нақты мақсаты мен міндетін анықтау;

- жоспарға сәйкес амал-тәсілдерді қолдана білу;

- өз әрекетінің барысын бақылап отыру;

Егер білім алушы өздігінен жұмыс істеуге үйренбесе, оның оқуы жемісті болмайды, ол жиі сәтсіздікке ұшырайды. Мұндай жағдайда оқушының оқуға деген ынтасы төмендейді соның салдарынан үлгермеушілер қатарына қосылады.

Жауапкершілік теориясы мен практикасында аса маңызды бағыттарға сын көзімен қарамайынша бүгінгі тәрбиенің негізгі бағыттарын айқындау қиынға түседі. Әсіресе, бүгінгі күнде орын алатын ұлттық педагогика тұрғысынан жалпы тәрбиенің, оның ішінде жауапкершілік тәрбиесі ұғымдарының ғылыми негізін алып көрсету әлі де болса шешімін тапқан жоқ [5].

Адамгершілік сезімдерге ұнату мен ұнатпау, құрметтеу мен жек көру, сыйлау мен рақымсыздық, сүйіспеншілік пен өшпенділік жатады.

Психологиялық зерттеулерде сезім дегеніміз - әлеуметтік және табиғи өмірдің сан алуан жақтарына эмоциялық қатынас. «Сыртқы дүние заттары мен құбылыстарының адамның қажеттеріне сәйкес келу – келмеуінің нәтижесінде пайда болып отыратын психикалық процестің түрі түсіндіріледі. Алуан түрлі сезім, қуаныш пен қайғы, ашу мен қорқу, ұят, сүйіспеншілік, жек көрушілік, шошыну, абыржу, наздану» т.б. осындай сезімнің түрлері болады қоршаған ортасына байланысты болады. Оқушылардың тілдік қорларының жетілуімен олардың адамгершілік сезімдері мен санасының дамуында ауыз әдебиетіндегі мақал-мәтелдердің мүмкіндігі мол. Адамгершілік сезімдері адамдардың бірлесе жасаған әрекеттері процесінде туып, дамиды да осы қоғамда қалыптасқан адамгершілік ережелеріне бағынады. Олар басқа адамдардың және адамның өзінің мінез-құлық әсерлерінен туады.

Тұжырымдай келе адамгершілік – адамның рухани байлығы. Ғасырлар бойы адамдар арасындағы қарым-қатынасты суреттеу, сол арқылы жастарға өнегелі тәрбие беру. Мақал-мәтелдер, жұмбақ, айтыс, өлеңдер адамгершілік тәрбиесінің арқауы. Адамгершіліктің ең жоғары түрі - бауырмалдық, бүкіл адам баласын бауыр, дос тұту, көпшіл болу, сонымен қатар міндетін жауапкершілікпен орындау.

Жауапкершілік тұлғаны белгілі бір ережелерге бағынуға, саналы түрде оларды сақтауға, моральдық қағидаларды құқықтық нормаларды сақтауға бағыттайды.

Адам қоғам дамуының тарихы жауапкершілік тәрбие мәселесі және қоғамдық қатынастарға, қоғамдық-педагогикалық практикаға, тәрбиенің жалпы мақсатына, оның мазмұнына, бағыттылығына және болжамдыған нәтижеге байланысты еенін анық көрсетеді. Максималдық мүмкіндіктері бар қоғамның құруын мақсат етеді. Қазақстанның жедел экономикалық және әлеуметтік прогресінің алғышарты ретінде ел азаматтарының жауапкершілігі болып табылады. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев «Қазақстан экономикалық экономикалық әлеуметтік және саяси жедел жаңару жолында атты Қазақстан халқына жолдауындағы «Туған Қазақстанымыз үшін біздің жауапкершілігіміз» пункте: «Бәз әркімнің ар-намысы, абыройы мен беделі қадірленетін, мәртебелі мораль, этникалық негіздері мен рухани құндылықтары ірге тепкен қоғам құруға тиіспіз» деп айтқан еді [6].

Бастауыш сынып оқушыларының өз бетінше жұмыстар арқылы жауапкершілікке баулуға бағытталған дипломдық жұмысын жазу барысында өз бетінше жұмыс, жауапкершілік ұғымдарының мәні педагогикалық, психологиялық тұрғыдан ашылды. Сонымен қатар мынадай қорытынды жасауға мүмкіндік берді.

- өз бетінше жұмыс жасауға үйрету, жауапкершілікке тәрбиелеуде оқушылардың жас ерекшеліктері негізгі рөл атқарады, өйткені осы уақытта құндылық бағдарлар мен салыстырмалы түрдегі іс-әрекеттік механизмдер қалыптасады. Оқушылардың жауапкершілігі деп біз іс-әрекетінің сырттай байқалуын түсінеміз, олар төмендегілерден тұрады:

а) оқушылардың «басқаға» сыйластық қарым-қатынас жасауы;

ә) «басқаның» жеке тұлға ретінде байқалатын өзгеше қасиеттерін тұтас қабылдау қабілеті;

б) «басқаға» толыққанды, тең дәрежедегі тұлға ретінде қарау қабілеті;

в) өзін-өзі жетілдіру мақсатында өз бетінше іздену, жұмыс жасау қабілеті.

- тәжірибенің бастапқы алғышарттарын зерттеу жалпы білім беретін мектептердің оқу бағдарламаларының мазмұны өз бетінше жұмыс, жауапкершілік мәселелеріне жеткілікті көңіл бөлінгенін көрсетті.

- оқушының жауапкершілігін тәрбиелеу жағымды ортаға байланысты, сондай-ақ оқу-тәрбие үрдісінің ұйымдастырылу ерекшеліктеріне қатысты;

- зерттеу барысында оқушыларды өз бетінше жұмыстар арқылы жауапкершілікке баулу жалпы орта білім беретін мектептерде төмендегідей ұйымдастыру-педагогикалық жағдайларды қалыптастыруға әсер ететіндігі анықталды:

а) заңдылық негіздерін қалыптастыру;

ә) тұтас педагогикалық үрдісте жеке тұлғаға бағытталған қарым-қатынасты ұйымдастыру;

б) бірінші кезекте мұғалімнің жеке басының жауапкершілігі, оқушының әрекетін қадағалауының әсері;

в) оқушыларды жауапкершілікке баулуда отбасы, қоғамдық бірлестіктер мен ұйымдар арасындағы тұтастықты және өзара әрекеттестікті қамтамасыз ету.

- оқушылар бойында жауапкершіліктің өсуі жұмыстың тиімді жағдайы болып саналады.

Демек оқушының өз бетінше жұмыс жасай білу дағдысын қалыптастыруда оның бойындағы жауапкершілікті арттыруға болады. Себебі, оқушы тапсырманы дұрыс орындауына өзінің жауапты екенін сезінеді және өзіне қажетті мәліметті өз бетінше ізденеді, бұл баланың ізденімпаздығын, белсенділігін арттырудың мүмкіндігі [7].

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының этикалық-мәдени білім тұжырымдамасы // Егеменді Қазақстан. 1996. № 7.
2. Тәлім-тәрбие тұжырымдамасы. – Алматы, 1994.
3. Қазақстан Республикасының гуманитарлық білім беру тұжырымдамасы. – Алматы: Қазақстан, 1994.
4. Бержанов Қ., Мусин С. Педагогика тарихы. - Алматы: Мектеп, 1984. -256 б.
5. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 270 б.
6. Ы.Алтынсарин. Тағылым. – Алматы: Жазушы, 1991. -384 б.
7. Қоянбаев Р.М., Қоянбаев Ж.Б. Педагогика. – Астана, 1992. – 114 б.

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ АЛАТЫН ОРНЫ

Балдаева Ж.Б.

тәрбиеші

Ақмола облысы Жарқайың ауданы, Державин қаласы

«Балдырған бөбекжай» бақшасы» МКҚК

Аннотация: В этой статье мы рассмотрели внесенный вклад Ыбырая Алтынсарина в развитие детской литературы, которое в нынешнее время имеет особую роль в воспитании жизнеспособности детей дошкольного возраста. Ыбырай в своих работах сочувствовал детям казахского народа, он хотел чтобы они были образованными, воспитанными, человечными и чтобы достичь это он возносил важность упорного труда. Можно заметить что основа его песен, рассказов является призывание детей к знанию, науке, человечности, быть образцовым, уважать других людей.

Ключевые слова: детская литература, воспитание, образование, человечность, труд.

Abstract: In this article, we examined the contribution of Ybyrai Altynsarin to the development of children's literature, which currently has a special role in the education of the viability of preschool children. Ybyray in his works sympathized with the children of the Kazakh people, he wanted them to be educated, humane and to achieve this he raised the importance of hard work. You will notice that the basis of his songs, stories is the calling of children to knowledge, science, humanity, to be exemplary, to respect other people.

Key words: children literature, upbringing, humanity, labor.

Қазақ елі Ыбырай Алтынсаринді қазақ педагогикасының негізін салушы, прозаик және ақын деп қана білмей, қазақ балалар әдебиетінің атасы, негізін қалаушы деп те таниды. Ұлы педагог - қазақ балаларын, жалпы қазақ ұрпағын сауатты әрі білімді болуын қалаған ұстаз. Алтынсарин ұлттың бала тәрбиесінде өз халқының тұрмысы мен өмірінің тарихи ұлттық ерекшелігіне сәйкес келу идеясын ұсынған. Сонымен қатар, бар саналы ғұмырын туған халқын өнер-білімді, жаңа заманның өркениетті, мәдениетті елдерінің қатарына қосу жолына арнаған көрнекті тұлға. Ыбырай бұл жолда сан алуан кедергілер мен қиындықтарды жеңе отырып, үлкен жетістіктерге қол жеткізді, сөйтіп, туған халқының мақтан тұтатын ардақты ұлы педагогына айналды. Қазақ балалар әдебиетінің атасына айналған алғашқы ұстазымыз өз туған халқын ерекше сүйді, оның болашағына зор сеніммен қарады. Сондықтан халық ағарту ісін айрықша шабытпен жүргізді. 1883 жылы Торғай облысының әскери губернаторына жолдаған баяндамасында ол: "Қазақтарға - осы дарынды, ақыл-есі мол халыққа - кешікпей рухани және қоғамдық даму жолына түсетін дұрыс бағыт беру - қалай дегенмен де аса қажет болып отыр", - деп жазды. Бұл жолға жету үшін атамыз көп қиыншылықтар да кездестірді. Ел ішіндегі ескішілдік, парақорлық пен өсек-аяң оның жанын күйзелтті. "Заман осылай болған соң, амалын тауып, мүмкіндігі бар жерде қазақ халқының елдігін бұзып, болашағын бүлдіріп жатқан жауыздыққа қарсы күресе беру керек" деп санады.

Ыбырай балалар әдебиетіне арнап, жас өспірімдерді тәрбиелеу жолында көп шығармалар жазды. Бұл шығармаларды жазуда алдына үлкен мақсаттар қойды. Ол өз сөзінде: «Мен қазақ балаларын ұқыптылыққа, тазалыққа, отырықшыл тұрмыстың артықшылығына үйретудің өзі қазақ даласына тәрбиелік мәні бар жұмыс деп білемін» - дейді [4, 225-230]. Оған мынандай шығармаларды дәлел бола алады. Мысалы: «Бұл кім?», «Әй, достарым!», «Әй, жігіттер!», «Ананың сүюі» өлеңдері, «Әке мен бала», «Асыл шөп», «Бақша ағаштары», «Алтын шекілдеуік», «Қарға мен құрт», «Сауысқан мен қарға», «Әдеп», «Тәкаппарлық», «Байұлы» әңгімелері ұлы жазушының барлық өлеңдері мен әңгімелерінің мазмұнында негізінен өзі айтқан осы идея баяндалады.

Ыбырайдың балаларға арналған хрестоматиясындағы өзі жазған әр алуан қысқа сюжетті әңгімелерінде өмірдің сан түрлі қырларын ашуды мақсат етеді. Автор қазақ балаларының табиғи ерекшеліктерін ескере отырып, олардың жан дүниесіне әсер ету арқылы еңбексүйгіш, адмгершілігі мол, зейінді де зерделі, адал да әдепті, білімді азамат болып жетілуін көздеді. Осы биік талаптарға сәйкес жас буынның қабылдау және жас ерекшеліктерін ескере келіп, әрі қысқа, әрі нұсқа көркем әңгімелер жазды. Атап айтатын болсақ: «Бір уыс мақта», «Аурудан аяған күштірек», «Мейірімді бала», «Полкан деген ит», «Таза бұлақ», «Әділдік», «Жан-жануарлар айтысы», «Бай баласы мен жарлы баласы», «Қыпшақ Сейітқұл», «Мұңсыз адам», «Лұқпан әкім», «Зеректік», «Силинші ханым», «Білгеннің пайдасы», «Талаптың пайдасы», «Атымтай жомарт».

Қазақ халқының дарынды перзенті әңгімелерінде түр мен мазмұнның өзара бірлігіне де ерекше мән бергенін аңғарамыз. Ол соған сәйкес оқиға мазмұнының орамдылығы мен нақтылығын, ойға қонымдылығы мен логикалық дәлдігін сақтай отырып, тілінің қарапайым да көркем, айшықты болуына зер салады. Бұған қоса сол әңгіменің негізгі түйінін бірден ашпай, ойландыратын, толғандыратындай етіп жұмбақтап айту тәсілін ұстанады. Бұл баланың ойлау қабілетін арттыратыны мәлім. Айталық, «Аурудан аяған күштірек», «Асыл шөп», «Малды пайдаға жарату» атты әңгімелерде автор шыдамдылық пен сабырлылық, қайырымдылық пен бауырмалдық секілді сезімдерді тәрбиелеу үшін, жоғарыда атап көрсеткендей ұтымдылық танытады. Осындай амал-тәсіл ағартушының өзге де әңгімелеріне тән. Ұлы жазушының төл туындылары мен аудармалары да жеңіл де қарапайым сипаттарымен дараланады. Бұған сондағы кезектесу

сөздерінің (диалог) жиі қолданылуы да көп септігін тигізген. Бұған бастан-аяқ сұрақ-жауап түрінде берілген «Шеше мен бала» атты әңгіме айқын дәлел. Тентек баланың қолындағы құсты құтқару үшін қолындағы барлық ақшасын жұмсаған баланы шешесі ұрыспай, қайта қайырымдылығы үшін оған алғыс айтады. Жазушы осындай кішігірім оқиғаны тартымды етіп берумен қатар, оған лайықты үлкен міндет арта білген [2, 129-136].

Ыбырай Алтынсарин өзінің ой-пікірлерін балаға тартымды етіп жеткізу үшін күрделі салыстыруларға бара бермейді. Қайта қарапайым да көркем баяндауларға зер салып, оның бала санасына қонымды болу жағына ерекше мән береді. Автор тиісті жерде қанатты тіркестер мен мақал-мәтелдерді де ұтымдылықпен пайдаланып отырады. Кейде жазушы өз жанынан үлгі-

насихаттық өнегелік жолдар қосып, айтылар ойды ұштап әрлеп отырады. Мәселен, «Әке мен бала» әңгімесінде: «Аз жұмысты қиынсынсаң, көптен де құр қаларсың» секілді ғибратты жолдарға үлкен жүк артса, кейде пікірдің қарапайым, түсініктілігіне де ден қояды («Ақырында сол Сәтемір асқан данышпан, айдай әлемге патша болды» - «Сәтемір хан»). Келешек ұрпақ жас жеткіншектерді тәрбиелеуде ұлы ағартушы ананың рөліне ерекше маңыз беріп, оның аналық махаббатын, бала өсірудегі үздік қызметін тамаша суреттеген. Баланың алғашқы тәрбиесі ананың қолында болатынын айтқан. Өйткені бала ананың бауыр еті, соғып тұрған жүрегі деп бағалаған:

«Бала, бала, бала деп,
Түнде шошып оянған.
Түн ұйқысын төрт бөліп,
Түнде бесік таянған.
Қаймақты сүттей қалқытқан,
Суық болса жөргегін
Қорғасын оқтай балқытқан,
Айналасына ас қойып,
Изенді көлдей шалқытқан.
Қолын қатты тигізбей,
Кірлі көйлек кигізбей,
Иісін жұпар анқытқан».

Бала тәрбиелеуде бұл ана еңбегін қадірлей білген үздік баға деуге болады. Балаға осындай өлеңдерді оқып берсе, ана қадірінің теңдесі жоқ қымбат та қадірлі екенін сонда ғана сезіне бастар еді. «Ананың көңілі балада, баланың көңілі далада» деген сияқты ана еңбегін қадірмелеу, сыйламау, кейде тыңдамау болмас та еді. Балаға бірінші берілетін тәрбие әрқашан ата-анасын, өзінің жақын достарын сыйлауға үйретудің басталуға тиісті. Ата-анасын сыйламайтын бала жолдасына да, қоғамға да ешқандай дұрыс қызмет істей алмайды. Өзін әлпештеп өсірген адамға немқұрайлы қараудан, анаға опасыздық етуден ауыр қылмыс жоқ. Сондықтан ана қадірін түсіне білу керек дейтін жалпы халықтық қағиданы әрқашан баланың зердесіне салып отыру - әрбір тәрбиешінің борышты міндеті дегенді Ыбырай Алтынсарин көп ескерткен. Ал «Ананың сүюі» деген өлеңі бала жанын тербітентерліктей бұдан да күшті, бұдан да әсерлірек жазылған.

«Кім сендерді, балалар, сүйетұғын,
Қуанышқа қуанып, қайғыға күйетұғын.
Түн ұйқысын төрт бөліп, кірпік қақпай,
Шең байғұс дамылсыз жүретұғын!
Кім сендерді сағынар шетке кетсең,
Ғылым іздеп, тез қайтпай көпке кетсең,
Ұмытпа ең кемінде жұлдыз сайын,

Хат жазып тұр төбесі көкке жетсін!» - деп ана қадырын аяққа бастырмауды үндейді [3, 105-116]. Ана жүрегі, ананың аялы алақаны қашан да құдіретті екенін естен қалғысыздай етіп жадында сақтауға

міндеттейді. Әдебиет адам тану құралы дейміз ғой, Ыбырай Алтынсарин ана құдыретін, ана образын жас өспірімдерге әдебиет арқылы танытып отыр. Балалар әдебиеті алдымен тәрбие жұмысымен тығыз байланысты болғандықтан, ол бір жақты дамымаған. Оның әр алуан саласы, тармақтары болады. Бала тәрбиелеу - балаға өмір жолын, танытып, білім беру, сана-сезіміне қозғау салып, әр жақты тәрбиелеу болып табылады. Сондықтан Ыбырай Алтынсариннің балаларға арналған шығармалары да тәрбие жұмысына бағытталған дейміз. Алтынсариннің «Жаз», «Өзен» деген өлеңдерінде өлке тану, айналадағы табиғат құбылысына құрметпен зер салуға бағытталған тәрбиелік орны бар, баланы әралуан іске баулитын шығарма болып табылады. Табиғаттың осындай мінсіз сұлулығын адам ғана түсіне алады. Шығармашылық шабыттың қайнар көзі де теңдесі жоқ бір сұлулықтан, оның ерекше эстетикалық әсетінен табылмақ. «Өзен» деген өлеңінде:

«Таулардан өзен ағар сарқыраған,
Айнадай сәуле беріп жарқыраған.
Жел соқса, ыстық соқса бір қалыпта

Аралап тау мен тасы арқыраған», - деп, Ыбырай өзенді оның көріністері үшін ғана тектен-тек суреттеп отырған жоқ. Әсемдік сезімі көкірегіне ұялаған, жақсылыққа жаны құмар, эстетикалық талғамы жетілген, әрбір адам табиғатты осылай қызықтайды. Адамның тіршілік тірегіне, шаруашылық экономикасына байланысты ондағы әржақты пайдалы белгілерін көрсетіп отыр. Бұл өлеңді оқыған азамат, әсіресе, жас өспірімдер жаратылыстың осындай байлықтарының көзін тауып, өзінің қажетіне жұмсай білсін, пайдасына асырсын, жайдан-жай ағып жатқан пайдасыз өзен екен ғой деп қарамасын дегенді үйретеді. Сонымен қатар адамның қандай қажеттерін өтейтінін де саусақпен санағандай етіп, даралап көрсете білген. Жас өспірімдерді өнер-білімге, оқуға, ұлы орыс халқының озық мәдениетімен үлгі-өнеге шақыруымен қатар, Ыбырай Алтынсарин отырықшылық тұрмыстың артықшылығын, белгілі бір мекен болудың жақсы жақтарын түсіндіруді мақсат етті. Жер, қолөнер кәсіптерімен айналысудың пайдалы жақтарын айтты. Ыбырай Алтынсариннің балаларға арналған қай шығармасын алсақ та, одан да жас өспірімдерге үлгі-өнеге берерлік, болашығына жол сілтерлік, оларға өмір таныталық және іс-әрекетке үйретелік мол дүниенің есігі ашылғандай болды.

Ыбырай шығармашылығының тағы да көтеретін күрделі мәселесі - үздіксіз еңбек үрдісі. «Дүние қалай етсең табылады», «Бай баласы мен жарлы баласы», «Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш», «Таза бұлақ» деген әңгімелері еңбектесең ғана ойлаған мақсатына жетесің деген ойды жан-жақты дәлелдейді. «Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш» әңгімесінде атасы он жасар баласын жетектеп келе жатып, ұшқан құс, жүгірген аңдар тіршілігімен таныстырады, жұмыссыз жүрген бір жан жоқ екенін айтады. Бәрі де тіршілік тірегі - өмір қамын жасауда. «Сәтемір хан» әңгімесінде жеті жасында жетім қалған Сәтемір деген бала ақсақ шегірткенің үйдің төбесіне шығу үшін қаншама әрекет жасағанын көріп, өзінің жұмыссыз босқа ойнап жүргенін ақылсыз деп табады. Артынша қалаға келіп, біреудің қолында жалшылық ете жүріп оқиды. Ақырында ірі оқымысты болып шыға

келеді. Адамның барлық қабілетімен іскерлігі, таланты мен талабы тек еңбек арқылы ғана көрінетінін айтады. Ыбырай әңгімелерінің қайсысын алсаңыз да оқушысын нақты сендіретін, соған қызықтыратын шынайы көрнекілік бар. Еңбек процесі тақырыбына жазылған Ыбырай әңгімелері бірінен - бірі аса отырып, бірін-бірі қайталамайды, әр қайсысының өзіндік қызықты, тәрбиелік күшті жақтары бар. Мұны оқыған бала әрқашан пайдалы, өнегелі істерге үйренді, өнегесіз істерден жирене түседі. Әрқашан ата-анаға болысу борышты міндет деген қорытындыға келеді. Ал баланың өзінң жауапкершілігін түсіну сезімін біле бастауы еңбек етуден төселуден, еңбекті сүйе білуден пайда болады. Бұл әңгімелердің ескермейтін, тозбайтын өмірлік белгісі осы жақтарында. Еңбек етсең ғана ойлаған мұратына жетуге болатынын ескертеді. Ыбырай Алтынсарин еңбек еткен адамдарды өмір тәжірибесі мол, қандай да жұмыс болса икемі бар, өздері кішіпейіл, мейірімді және ешқандай арамдық жоқ, зұлымдық істерді білмейтін, қалың бұқараның жайдары өкілі етіп көрсетеді. Ақыл да, терең ой да, оның әр нәрсеге икемділігі де, қиын-қыстау кезінде жол тапқытылығы да еңбектену арқылы жинақталған өмір тәжірибесінің жемісі екенін білдіреді. Бұған қарама-қарсы еңбекті сүймейтін, ел үстінен күн көретін тоғышарларды, үстем тап өкілдердің күйректігін көрсетеді. «Бай мен жарлы баласы» әңгімесінде жастайынан шаруаға араласқан, еңбек еткен, жас болса да өмір тәжірибесін көп көрген кедей баласы Үсен көбіне тәжірибеге сүйеніп, ақыл-парасатқа салып, көшкен елдің жаңа қонысын тауып алады. Бұл әңгімеде де екі нәрсені бір-біріне қарама-қарсы қойып, салыстыра суреттеу тәсілі бар. Балалар мен жас өспірімдерді өнер-білімге шақыру, отырықшылық тұрмыстың, жер кәсібімен айналысудың пайдалы жақтарын түсіндіру, оларға еңбек етудің артықшылығын ұғындырумен қатар, Ыбырай шығармашылығының көтеретін тағы бір мәселесі - ұқыптылыққа, мейірімділікке, әдептілікке үйрету. Осы идеяның бәрі де баланы оқыту. Үйрету, тәрбиелеу процесі арқылы іске асатынын ұлы педагог дұрыс түсінген, дұрыс шешкен.

Қорыта келе, ұлы жазушымыздың балаларға арналған шығармаларында қандай тақырыпта жазса да алдымен нені мақсат етіп көрсетуге болар еді деген мәселеге тоқтайды. Жазған әңгімесін өмірде кездесетін, баланың өзі назар аударатындай заттармен, іс-әрекеттермен байланыстырып отырады. Себебі, мектеп жасына дейінгі бүлдіршіндердің зейіні тұрақты болмағандықтан, бүлдіршіндерді қызықтырып, назарын аударту педагогтің ең басты міндеттерінің бірі екенін білген қазақ елінің дарынды перзенті әңгімелерінің бәрі де бүлдіршіндердің жас ерекшеліктеріне орай тілі жеңіл, мазмұнды, тартымды, олардың жан дүниесіне әсер етерліктей етіп берілгендігін атап көрсеткен. Осы әңгімелерді мұғалімдер мен ата-аналар балаларды ұқыптылық пен сабырлыққа, шыдамдылыққа, төзімділікке тәрбиелеу мақсатында оқу үрдісінде, сынып сағаттарында, таңдаулы сабақтарда пайдалануға болады. Ұлы ағартушымыз артына қалдырған асыл мұрасы сан мыңдаған ғасырлар өтсе де, өз маңызын жойған емес. Жас өспірімдерді өскелең мәдениетке жетелейтіндей өмір оқулығы, отаны үшін алысқан күрес құралы болуы тиіс.

Әдебиеттер

1. Ы.Алтынсарин. Қазақ әдебиеті: Алматы: Ғылым, 1979.-110 б
2. Ыбырай Алтынсарин. Таңдамалы шығармалар .- Алматы "Ғылым", 1994.-289 б
3. Қазақ балалар әдебиетінің хрестоматиясы. 2-кітап. -Павлодар: Арман, 2004
4. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы - Алматы, «Ана тілі», 1992ж, 448 бет

ЖАҢАЛЫҚТЫҢ ЖАРШЫСЫ БОЛҒАН-ҰЛЫ ҰСТАЗ

Бижанова Г.К.

*Педагогика және психология кафедрасы, аға оқытушы, п.ғ.магистрі
«Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты»КЕАҚ*

Уәли Ә.І.

*Жалпы заң пәндері кафедрасы, оқытушы, п.ғ.магистрі
ҚР ИМ Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы*

Дүйсенкулова М.У.

*Бастауыш сынып мұғалімі
А.Құнанбаев атындағы №6 жалпы орта білім беретін мектеп-гимназия*

Аннотация: В статье показано, насколько разнообразна педагогическая система Ибрая. В нем представлен анализ школ и использованных в них учебников. Он отметил правильность и актуальность учебно-воспитательного процесса, вошедшего в казахскую степь как новшества.

Ключевые слова: школа, учебно-воспитательный процесс, система, метод

Abstract: The article shows how diverse the educational system of Ibray is.

It provides an analysis of schools and textbooks used in them. He noted the correctness and relevance of the educational process, which entered the Kazakh steppe as an innovation.

Keywords: school, educational process, system, methodology

Ықылым замандардан қалған «білекті бірді жығады, білімді мыңды жығады» деген аталы сөз бар. Қазақтың бұл мақалының өзектілігі бүгінгі таңда тіптен айрықша. Бұл заман білекке емес, білімге сенетін заман. Заманауи әлемде елдің қуаты ең алдымен азаматтарының білімімен өлшенеді. Сол білімді әжетке, тұрмыс игілігіне жарата білуімен бағаланады. Инемен құдық қазғандай, қиын да, күрделі, орасан қажыр қайрат пен ерік жігерді талап ететін білімсіз өмір тұл!

Сондықтан, мемлекетіміздің жандануындағы Қазақстанның білім көкжиегінің кеңеюіне, бастама жасаған Ы.Алтынсарин екені де анық.

Россияда азаттық қозғалысының өрлеу кезеңдерінде қазақ ағартушылары демократиялық идеялардың белсенді жаршысы болды. Қай жерде де, тұңғыш болудың жүгі ауыр екені белгілі. Өйткені, бірінші болып жол салу, бірінші болып жеңіске жету, бірінші болып бәйгеден келу, бірінші болып шаршы алаңға шығу, бірінші болып тереңге үңілу, т.т. секілді бірінші болулардың қай-қайсысы да үлкен тәуекелді қажет ететін ерліктің нышаны іспетті. Басқасын айтпағанда, бірінші болып тепкісі тастай қатты, тегеуріні сом темірдей мықты

империялық құрылым билігіне дер кезінде ерекше мінез таныту, қыр көрсету, олармен тең дәрежеде сөйлесу, сөйтіп бодандықтың сор батпағында батып жатқан туған елінді бірінші болып азаттықтың ақ жолына бастау, алаңы көп аласапыран заманда айбынды да, айбарлы әрекеттерге бару – ерен ерлік дерлік.

Қазақ халқының ұлы перзенті, XIX ғасырдың екінші жартысындағы аса көрнекті ағартушы-демократы, қоғамда тың өзгерісті жасау жолында талмай күрескен, сөйтіп халық игілігі үшін жан аямай еңбек етудің үлгісін көрсеткен Ыбырай Алтынсарин Қазақстандағы қоғамдық ой-пікірдің өркендеу тарихында үлкен орын алады.

Қазақ халқының мұң-мұқтажын, талап-тілегін мейлінше қолдап қуаттады, халық арасында жүргізуге тиісті ағарту жұмыстарының түрлерін көрсетті, халық бұқарасының санасын оятуға ұмтылды.

Ы.Алтынсарин қазақ мектебінің құрылысы, берілетін білімнің бағыт-бағдары мен мазмұны, қазақтың қол-тума жазуын жасау, кітап басып шығару жұмысын ұйымдастыру, мұғалімдер даярлау, мектептерге арналған жетекші нұсқауларды, сөздіктер мен басқа да оқу құралдарын бастырып шығару сияқты ең қиын мәселелерді шешу, сондай-ақ жаңа алфавитті енгізу, т. б. туралы Қазақстандағы әлеуметтік-педагогикалық міндеттерді шешудің жалпы принципін анықтауға талаптанып, алғашқы қадам жасады. Қазіргі үздіксіз білім беру жүйесінің негізін қалады десек те, артық айтпаймыз, себебі, алғашқы ауылдық, болыстық мектептерді ұйымдастыру арқылы баспалдақты, пәндік, жүйелі оқудың бастаушысы болды.

Халық ағарту саласының табанды да дәйекті күрескері болған Ы. Алтынсарин бүкіл адамзаттық білімнің гуманизмдік принциптері мен идеалын қорғады. Осы тұрғыда Ы.Алтынсарин былай деп жазған болатын: «Реалдық училищелерде, ... классикалық гимназияларда... мен қазаққа ауыл шаруашылық академиясында әрі қарай оқи алатындай білім беруге шақырдым, оның арғы жағында (олар) ғылым мен өнерден халықтың шын мәнісіндегі басшысы, мұғалімі бола алатындай болсын дедім» [1].

Ы.Алтынсарин ұстаздық, тәрбиешілік қызметінің өзі негізінен жастарды өнер – білімге, еңбекке, техниканы игеруге шақыру, сол арқылы қазақ даласын жайлаған қараңғылық пен надандыққа қарсы батыл күрес ашуға бағындырлады.

Оқытуды еңбекпен, өмірмен байланыстыру, қазақ қыздарына білім беру жөніндегі Ы.Алтынсариннің идеялары тек біздің заманымызда ғана толық жүзеге асырылды.

Өркениетті Қазақстанның еуропалық стандартқа, еуроодаққа енуі, жаңалықтың жаршысы болуы оның жасампаздығын, жаңашылдығын көрсетеді. Бұл біздің халқымыздың ежелден келе жатқан тарихи жақсылыққа ұмтыла білетін қасиетін сипаттайды.

Тұңғыш ағартушы, рухани ұстаз Ы.Алтынсарин балаларды тәрбиелеуде, оқытуда ой- санасына қозғау салып дамытуда өзінің педагогикалық идеясын іске асыру үшін көп ізденген. Осыған оның аудармашылық тәжірибесі қазақтың жас ұрпағы үшін аса игілікті іс, жаңа бастама болатын. Осы аудармашылықпен айналысудағы басты мақсатын педагог «Қазақ педагогикасына» арналған «Сөз

басында» былай түйсіндейді: ...екіншіден бұл кітапта келтірілген әңгімелердің қазақтар үшін ұнамды болу жағын көздедім,...пайдалы нәрсенің бәріне жаны құмар халқымызға шамасынан келгенше қызмет ету» [2].

Жаңаша оқу, жаңаша тұрмыс құру, киіз үйді отырықшы елге тән саман үйлермен алмастыру, монша салу, кітапхана ашу, қол өнерін жарыққа шығару, қыз балаларға сауат аштыру, қоғам жұмысына араластыру т.б. жаңаша мазмұндағы істермен айналысу да Ыбырайдан бастау алады.

Ұлы ұстаз өзінің қысқа өмірінде Қазақстан тарихында жарқын із қалдырды.

Басқа ұлттардың өнегелі жақтарын, оқуын үйреніп халқымызға тарату мәселесін көрсете білгені Ы.Алтынсариннің "осы замандағы адам таңқаларлық нәрсенің бәрі де ғылыммен табылған, өнердің барлығы - ғылымда"-деген ойымен ұштасып жатыр[3].

Ыбырайдың қазақ жерінде алғаш ашқан жаңаша түрде құрған мектептері:мұғалім әр кезде де жас балаға түрткі беруші, қызықтырушы, дамытушы, қалыптастырушы болуын қалады.

Ол оқу – тәрбие үрдісін сызбалы, концентраты, спиральды, модульді, репродуктивті, жағдаятты, көпмағыналы, шығармашылықты ретпен дидактикалық сәйкестікте құрды.

*Оқу –тәрбие үрдісінде қарастырған әдіс-тәсілдері:*кешенді, дара-жинақтаушы, диаграмма арқылы, себеп-салдармен, аяқталмаған сюжет, кластер, жеке-дара, топтық,ұжыммен, бір жақты, екі тілді,т.б.қарастырды

Баланың бойына: ұлттық сезім, құндылық, мүдде, дін, діл, тіл, мінез, іс-әрекет, салт-дәстүр, наным-сенім дұрыс қалыптастыруды талап етті.

Оқушының жеке басына сәйкес: даралылығы,танымы,іс-әрекеті, қызығушылығы, бағыттылығы, зейіні, сезімі, ес, жас және жыныс ерекшелігі үнемі ескерілуін қадағалады.

Мектептің түрлері:

-*қыздарға арналған мектебі.* Ыбырай қазақ даласында бірінші болып қыздарды білімге тартты. 1887 жылы Ырғызда қыздарға арналған мектеп-интернат ашты. Қыздар мектебін ұйымдастыруы — ұлы ағартушының бұл тұрғыда жасаған үлкен еңбегі.

-*кәсіпке (қол өнер, ауылшаруашылық) баулыған* (қазіргі теориямен практиканың бірлестігі), 1883 жылы Торғай қаласында қолөнер мектебі ашылады. Бұл мектеп қазақ даласындағы *техникалық білім беретін* тұңғыш оқу орны болды.

- *қазақ даласында мектептер санының артуына байланысты* Ы.Алтынсарин мұғалімдер даярлайтын мектеп ашуды күн тәртібіне қояды. 1881 жылы Орск қаласында тұңғыш *Мұғалімдер мектебі* ашылады.

Мектепке қажетті әдістемелік құралдардың болуы: оладың зайырлы білім беруге арналуы, оны қос тілділікті жүргізуі сол кездегі бірден-бір жаңалық болды.

«Қазақ хрестоматиясы» — *ұлттық педагогикалық мәдениетіміз тарихындағы тұңғыш оқулық:* Ыбырай оқулықтарына енгізілген әңгімелермақал-мәтелдер гуманистік тұрғыда сипатталып жазылды:(Бай баласы мен жарлы баласы, Сәтемір хан, т.б. "Ұят кімде болса, иман сонда болады", "Алтын алма, ақыл ал", "Ісің ақ болса, тәнірің жақ болар","Талапты ерге

нұр жауар", "Қайырымсыз болса, ханнан без, өткелсіз болса судан без, асусыз болса таудан без, пайдасыз болса байдан без, панасыз болса сайдан без", "Өнерлі өлмес, өнерсіз-күн көрмес", "Оқу түбі-тоқу" сияқты асыл сөздерден бүгінгі жастардың да ғибрат алатыны сөзсіз) [4].

Бүгінде Ыбырайдың ізгілік жөніндегі осы ойларын шәкірттердің жүрегіне ұялатудың қажеттігі туып отыр

Бала танымын кеңейтуге арналған еңбектерінің —мысал- өлеңдерінің соңының болмауы, екіұштылық-өзің біліп аяқта деуі-шығармашылыққа баланы тартуы деп есептейміз.

(«Әй,әке, мұның мәнін түсіндірші,
Бір іске тұрмын өзім қайран қалып
Бұл бидай көтеріп тұр басын көкке,
Қарайды шекірейіп өзге көпке
Өзіне өзгелерін теңгермейтін,
Соншама бұл бидайдың дәні көппе?»)(«Егіннің бастары» Крылов)) [5].

«Қырғыздарға орыс тілін үйретуге бастапқы құрал» еңбегі де бүгінгі күнмен үндес жазылған десек,артық айтпаймыз,осы еңбектегі ұсынылған әдістемелер кез-келген шет тілін үйретуге бастама болары анық.

Бөгде тілді игеру үшін үш кезеңді ұсынған:

- 1.Сөздің алғашқы түбірі арқылы ауызша сөйлеуді дамыту
- 2.Әліппе бойынша оқыту
- 3.Оқуға арналған кітаппен жұмыс жасау

Өзге тілді үйренуде де өзімізге үлгі қылып алуымызға болады

Діни оқулығы «Шариат-ул ислам не Мұсылманшылықтың тұтқасы»- қазіргі мектептердегі дін тарихын жазған-себебі біріншіден, қазақ жастарының дін жөніндегі түсініктері теріс бағытқа түсіп кетпеуі үшін, ал екіншіден, қазақтың жазба тілінде татар тілі орынсыз етек алуына жол бермеу үшін (бұл — қазақтарды татарландырудың ең сенімді тәсілдерінің бірі ғой) мен соңғы кезде Мұхамбет шарифатын үйрене бастап...

Осы оқу құралын құрастыруға кірістім дей отырып, Н.И.Ильминскийге (1864ж 16 мартта Орынбор бекінісінен)жазған хатында: «Күлсеңіз күле беріңіз, мен кейбір оқытудан бос уақытым-жексенбі күндері оқушыларыма ресми түрде молда да болып қоям, сөйтіп оларға дін тарихынан білгенімді айтып, дұрыс түсінік берем, екінші жағынан кейін паракор болып шықпаулары үшін оларға адамгершілік, иман жайлы мәліметтер берем»деген болатын[6].

Міне, бұдан Ыбырай атамыздың бүгінгі мектептерде жүргізіліп жүрген «Дін тарихы»пәндерін аса көрегендікпен болжағандығын және кезінде өзі де іске асырғандығын білеміз. Дінге деген көзқарас бүгінгідей жақсарған сәтте Ыбырай Алтынсариннің тағылымды дүниесі — дін оқулығы тәрбие құралына сұранып-ақ тұрған шығарма.

Осындай қаншама уақыт өтсе де өшпейтін мұра қалдыра білген, әрбір ісі бүгінгі күнмен үндесіп келе жатқан Ыбырай атамызды болашақты алдын ала болжай білген, жаңашылдықтың жаршысы, сәуегөй тұлға деп айта аламыз.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев «Тарих толқынында» атты кітабында ұлы ағартушы Ыбырай Алтынсаринді «Қазақстанның оқу-ағарту ісінің пайғамбары» деп баға берген[7].

Зерттеуші Бек Сүлейменов те кезінде «Апостоль» деген даға берген болатын[8].

Тұлға жомарттылығының негізінде үш нәрсе бар: бірі-өз айтқан сөзінді өзің орындау; екіншісі-әділдікке нұсқан келтірмеу, үшіншісі-қайырымдылықты есінде ұстау, ұмытпау. Біліп қой дейді: жомарттық-бірнеше өнері бар адамға лайық. Бұл өнерлердің бірі-қорықпайтын мәрт, сабырлы, шыдамды, уәдеге опалы, таза жүректі, дұрыс сөзді болу. Және бұл өз пайдасын көздеп, тұлғаны азаптамау, оларды қолдап, қуаттау, әлсіздерді жебеп-желеп жүру, жақсыларды жамандардың жамандығынан қорғау, дұрыс сөз сөйлеу, һәм әділ болу, жақсыға жамандық қылмау, һәм зиян келтірмеу, яғни адамдарға зиян, һәм залал келтірмеу.

Бұларға зер салып қарасаң:мұның бәрі үш қасиетпен байланысты. Егер мәрттік-жомарттық жолында жүрмек болсаң, әр уақытта үш нәрседен сақтанғайсың:көзі-жаман назардан, қолды-жаман істен, тілді-жаман сөзден. Үш нәрсені дос пен дұшпанға ашық ұстағын:үйдің есігін, дастархан басын, һәм кісеңнің (қалтаңның) бауын.

Ешқандай жалған сөйлем, ес ғана жалған сөйлейді. Егер әрбір адам сенің мәрттігіңе, жомарттығыңа сенсе, егер ол әзіз, құрметті адам болса да, сенен жеңілгені, һәм барша халықтың алдында сенің мәрттік-жомарттығына сенетін болғаны. Шамаң жеткенше, әрекет қылып, мәрттік-жомарттыққа ие бол... дейді[8,896.].

“Мейірімді бала”, “Шеше мен бала” деген әңгімесінде ойлы да ұтқыр сөздерді қолдану жолымен мейірімділік пен қайырымдылықтың не екенін әсерлі етіп суреттейді.

Ыбырайды зерттеушілер қатарына:Сәкен Сейфуллин, Сыдықов, Деріпсалды, Бек Сүлейменов, Камарияш Райхановна Қалкеева, Пернекүл Әлиевна Ахметова, Нағашыбай Мұқатов, т.б.сынды аға-апаларымыз бен қатар кешегі түрік елінің ғалымы Мугла Сытқы Кочман университетінің профессоры,ф.ғ.д.,Еркем Аян мырзаның да зерттеуі қуантарлық жағдай.

Қазақтың оқу-ағарту саласының бастамашысы Ы.Алтынсарин мұраларын жеріне жеткізе зерттеп, оны ұстаздардың ұлы ұстазы деп әркез қастерлеп, қадір тұту бәріміздің абыройлы борышымыз.

Ыбырайдың «Таза бұлағынан» сусындап, «Әке мен баласынан» тағылым алып, «Үміт еткен көзімнің нұры –балам!» деп ұрпағымызды «Әділдікке», «Әдепке», «Қанағатшылдыққа»тәрбиелеп, бәрімізде «Мұңсыз адам» болып, халқымызды «Кел балалар, оқылық!» деп ғылым мен білімнің ірге тасын қалаған, ұлы дала тұлғалары атанған ғалымдарды, ел қорғаушы баһадур-батырлар мен қоғам қайраткерлерінің ұрпақтарына қазақтың ұлы даласының ұлы есімдерін мәңгі ұлықтасақ, ұлтымыздың ұлылығы артары сөзсіз.

Осы айтылған мәселелер, бүгінгі интеграция мен жаһандануға арналған үдерістерге жаңа тұжырымдамалық көзқарастар қалыптастыруда маңызды үлес қосатын негіздемелік мұра болар деген сенімдеміз.

Ы.Алтынсариннің мұраларын терең зерттеу, оны түсіну жолында Қазақстан ғалымдары Е.Бекмаханов, Т.Тәжібаев, Ә.Сембаев, М.Сильченко, Б.Сүлейменов, Қ.Бержанов, Ә.Дербісалин т.б. көптеген шығармалары арқылы сөз ете отырып, өз халқының өсіп – өркендеуіне қосқан орасан зор еңбегін әлемге паш етті.

Осындай ғұлама ағартушыларымыз бен олардың ерен еңбектері- еліміздің дамып, басқа елдермен терезесінің тең болуына алғаш үлес қосқан бастамашылар болды және аз ғана жылдық табысты және тұрақты дамуында Қазақстан өзінің басты тарихи мақсатына жетті деп есептейміз!

Әдебиеттер

1. Философиялық сөздік / Ред.кол: Р.Н. Нұрғалиев, Ғ.Ғ. Ақмамбетов, Ж.М. Әбділдин. - Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1996. - 142 - 143 бб.
2. Бабалар сөзі(хикаялық дастандар) 100 т.,Астана:Фолиант.2005ж.
3. Жармұхамедов М. Ы.Алтынсарин тағылымы. Алматы. Жазушы,1991-384 бет. 4.Қалиев С. Ы.Алтынсариннің таңдамалы педагогикалық мұралары Алматы «Рауан»1991,200 бет
5. Алтынсарин Ы. Мұсылманшылықтың тұтқасы. Шариат-ул-ислам / Дайындаған А. Сейдімбеков. - Алматы: Қазақстан, 1991. - 50 б.
6. Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасы: Оқу құралы. - Алматы: Санат, 2001. - 320 б.
7. Назарбаев Н. Тарих тоғысында. - Алматы: Атамұра, 1999. - 25 б.
8. Қалиев С., Жарықбаев Қ. Ы.Алтынсариннің тәлім-тәрбиелік мұралары Алматы,1990.

Ы.АЛТЫНСАРИННІҢ АҒАРТУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ ҚҰНДЫЛЫҒЫ

Бисембаева Ж.К.

*Аға оқытушы, педагогика ғылымдарының магистрі, мектепке дейінгі және бастауыш білім беру кафедрасы
А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан*

Аннотация: В статье рассматривается активная деятельность Ы. Алтынсарина, как основателя школьных библиотек. Его огромный вклад в просветительскую деятельность. Его ежедневная забота о духовном росте учителей, способствующая повышению их культурного уровня и улучшению методической подготовки.

Ключевые слова: детская литература, воспитание, образование, человечность, труд.

Abstract: The article deals with the active activity of the Company. Altynsarin, as the founder of school libraries. His great contribution to educational activities. His daily concern for the spiritual growth of teachers, contributing to the improvement of their cultural level and methodological training.

Keywords: teacher, school, education, library, literature.

Ыбырай Алтынсарин қазақ халқының қоғамдық ойы, мәдениеті мен әдебиеті тарихында көрнекті педагог-жаңашыл және жаңа мектептердің ұйымдастырушысы, этнограф, фольклоршы, ақын, прозашы және аудармашы ретінде кеңінен танымал. Ыбырай Алтынсарин өзінің еңбектерінде ағартушылық идеяларын айқын көрсетті. Оның үстіне, ол іс жүзінде оларды жүзеге асыруға қатысты. Алтынсарин қазақ мектептерінде орыс тілін үйрену қажет деп санады. Мұның бәрі, оның пікірінше, қазақ оқырманын орыс кітабына жақындатады деген. Алтынсарин мектепте алған білімдерінің шамалы екенін жақсы түсінді, сондықтан өз білімін жетілдіруге шындап кірісті. Орыс тілінде кітаптар мен мақалаларды оқи отырып, ол мәтінмен мұқият және қажырлы жұмыс істеді, түсініксіз сөздердің сөздігін жүргізді. Осылайша, ол өзінің ой-өрісін кеңейте отырып, орыс тілін меңгеруде айтарлықтай жетістіктерге жетті. Жас Ыбырай әлем әдебиетінің ұлы классиктерінің шығармаларын өз бетінше оқыды. Алтынсарин атақты шығыстанушы Григорьевтің үйіне жиі барып тұратын, оның бай үй кітапханасынан көркем әдебиет, тарих және философия кітаптарын алып оқыды. [1, б.359]

Алтынсариннің мектеп кітапханаларының негізін қалаушы ретіндегі белсенді қызметі педагогикалық жұмыспен қатар дамыды. 1881 жылы ол мектептерде алғашқы кітапханаларды ашты. Сондай-ақ оның есімімен Қазақстанда балалар кітапханаларының құрылуы да байланысты. Ол әсіресе училище және мектеп кітапханаларын жинауға және әр мектепке әдебиет жеткізуге көп күш жұмсады. Кітапханаларға арналған кітаптарды Ыбырай Алтынсарин Петербург, Мәскеу, Орынбор және басқа қалалардың кітап сатушыларынан жазып алған. 1882 жылғы 15 қыркүйектегі Н. И.Ильминскийге жазған хатында ол былай деп жазды: «Торғай облысының училищелері жанында мен мұғалімдер мен оқушылар кітапханаларын құруға ниеттімін, бұған мен 700 рубльге дейін жинадым». Ыбырай Алтынсариннің кітапхананың ашылуы мен жасақталуы туралы түрлі рапорттары сақталған ағартушының ол туралы жасаған істері тұрақты болғанын атап өткен жөн. Мысалы, Орынбор қазақ мұғалімдер мектебінің жеке кітапханасы болған. Кітаптар екі топқа бөлінді: мұғалімдер мен оқушылар үшін. Олардың едәуір бөлігі ғылыми және әдістемелік құралдармен ұсынылды. [2, б.45-48]

Алтынсарин өзінің ұстаздық қызметі жылдарында педагогикалық жаңалықтарды, халық үшін ғылыми-көпшілік әдебиетті тынымсыз қадағалап отырды, публицистикалық және педагогикалық журналдарды жазып алды. Оның жеке кітапханасында Н.А.Добролюбов, Н.Г. Чернышевский, А.И. Герцен сияқты орыс классиктерінің толық жинақтары, үздік педагогикалық еңбектері, сондай-ақ сол кездегі шетелдік авторлардың аудармалары болды. Әсіресе инспекторлық қызметтің басында алғашқы оқулықтарды сатып алу және жасау қажет болған кезде көп жұмыс болды. Ыбырай Алтынсарин орыс-қазақ мектептеріне оқулық ретінде пайдаланылған және мектеп кітапханаларының кітап қорының белсенді бөлігін құраған орыс ақын-ағартушыларының шығармаларын аударды. Бірнеше кітапхана қорында қазақ тілінде Л.Н. Толстойдың әңгімелері, И.А.Крыловтың ертегілері, В.И. Даль кітаптарынан аудармалар және басқа да бірқатар шығармалар болған.

Торғайдағы шөл далада К.Д. Ушинскийдің «Детский мир» кітабының бір данасын алып, Алтынсарин осы тамаша кітаптың мазмұнына таң қалды. Ол қазақ балаларына да ана тілінде кітап жазу туралы ой туады және күшейеді. Міне осылай, 1879 жылы Қазақстанның мектеп кітапханаларының қорына Ыбырай Алтынсариннің қазақ тіліндегі алғашқы кітабы «Қазақ хрестоматиясы» келіп түсті, ол оқу құралы ғана емес, жаппай оқуға арналған кітапқа да айналды. Ол екі мың данадан басылған. [3, б.38]

Ыбырай Алтынсарин қандай әдеби жанр және қандай шығармалар қазақ оқырманының, ең алдымен жас оқырманның санасына жетеді деп ойлады, яғни оның жас ерекшеліктерін ескеруге тырысты. Хрестоматияны құрастырған кезде ол орыс тіліндегі сол кездегі ең жақсы оқу кітаптарын шебер және үлкен педагогикалық шеберлікпен тандап алды, жас балалардың мүдделерін мүмкіндігінше қанағаттандыруға және олардағы адамгершілік қасиеттердің дамуына әсер етуге тырысты. Материалдарды тандауда оның негізгі принциптері ұлт, гуманизм, демократия және Отанға деген сүйіспеншілік идеялары болды.

Ыбырай Алтынсарин қазақ мектебіне орыс оқу әдебиетіндегі ең жақсысын енгізді. Ол мұғалімдерге тарих, география, жаратылыстану және балаларды оқытуға қажетті басқа да пәндер бойынша оқулықтарды мұқият іріктеуді ұсынды. Мектептердегі сыныптан тыс оқуға арналған ұсыныс тізімдеріне тарих, география, физика, химия, жаратылыстану ғылымдары бойынша танымал ғылыми кітаптар кірді. [4, б.140]

Ыбырай Алтынсариннің назарында мектеп және мұғалімдер кітапханаларының ағартушылық міндеттері тұрды. Оның ойынша, олар халық арасында шынайы мәдениет ошағына айналуы тиіс, сондықтан олардың қорларын барынша кеңінен пайдалану, кітапханаларды жалпыға қолжетімді мекемелерге айналдыру қажет. Алтынсариннің пікірінше, мектептердегі кітапханалардың мақсаты тек оқушылар мен мұғалімдердің кітапты пайдалануы ғана емес, сонымен қатар курсты бітірген сауатты адамдардың да далада пайдалы кітаптарды алуға және әрі қарай білім алуға мүмкіндік беретін орындары болуы. Ол өзі кітапханаларды кітаптармен және оқу құралдарымен қамтамасыз етті. [5, б.204]

Ыбырай Алтынсарин мұғалімдердің рухани өсуіне күнделікті қамқорлық көрсетіп, олардың мәдени деңгейін арттыруға және әдістемелік дайындығын жақсартуға ықпал етті. Ол мұғалімдердің әдістемелік әдебиеттер мен педагогикалық журналдарды қолдануы міндетті деп санады және сол мақсатта олар үшін ірі ғалымдар мен көрнекті мұғалімдердің шығармаларын мұқият зерттеп, шолуларымен қамтамасыз етті. Мысалы, Гурьев облысының мұғалімдеріне «Отбасы және мектеп», «Халық мектебі» журналдары жазылды. Мектеп кітапханалары үшін Бобровскийдің «Педагогика», «Халық әдебиетіне жүйелі шолу», Коменскийдің «Ұлы дидактикасы», Бунаковтың «Ана тілі», Корфтың «Біздің досымыз», Реклюдің «Жер және мұхит» сияқты кітаптары сатып алынды. 1880-1883 жылдары орыс-қазақ мектептерінде Бунаковтың оқулықтары – Әліппе және «мектепте және үйде» оқуға арналған кітап ең сәтті

қолданды. «Мен Орталық училищелердің кітапханаларын жалпы байытудың тәсілдерін іздестіруді тоқтатпаймын және ерте ме, кеш пе, қазақ халқының сауатты бөлігінің оқумен және өзін - өзі оқытумен айналысу қажеттілігін аз ба көп пе қанағаттандыра алатындай, оларды жақсы сатыға қоямын деп үміттенемін», - деп жазды Алтынсарин өз хаттарының бірінде. [6, б.148]

Осылайша Ыбырай Алтынсарин мектептер мен кітапханаларды қазақ халқының мәдениеті мен ағартуының ошағына айналдыруға ұмтылды. Оның басшылығымен оған бағынышты оқу орындарында оқу-тәрбие жұмысында кітапхана қорларын пайдалану бойынша жақсы дәстүрлер қалыптасты.

Әдебиеттер

1. Алтынсарин, И. Собр. 3 томдық шығарма: Т. 1. – Алма-Ата, 1975. – 359 б.
2. В. Измаилов Халық педагогикасы: Орта Азия және Қазақстан халықтарының педагогикалық көзқарастары – М., 1991.
3. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы, 1992.
4. Галиев В.З. Қазақстандағы Кітапхана ісі: ХІХ ғасырдың екінші жартысы - ХХ ғасырдың басы. – Алматы: [Қазақстан Ұлттық кітапханасы], 1988. 140 б.
5. Жұмағұлов, Қ.Т. Ыбырай Алтынсарин және қазақ халқының мәдениетін дамыту. – Алма-Ата. – 1984. – 204б.
6. Ситдыков А. С. Ы. Алтынсариннің педагогикалық идеялары мен ағартушылық қызметі. – Алматы: Мектеп, 1968. – 148б

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ЖАЗБА ЖҰМЫСТАРЫ АРҚЫЛЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Демебаева Н.А.

Баишев университетінің «Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі»

мамандығының 4-курс студенті

Ғылыми жетекшісі: Усов А.В.

Баишев университетінің п.ғ.к., доцент

Аннотация: В современных условиях модернизация образовательной системы Республике Казахстан происходит путем обновления содержания образования. Одним из путей претворения в жизнь нового содержания образования является формирование личности, способной грамотно излагать свои мысли и эффективно общаться в профессиональной сфере.

Ключевые слова: творчество, способность, письменные работы, коммуникация.

Abstract Today the country's education system is based on the news of the learning process, it is necessary to provide new content. One of them is able to actively participate in public and political life, and the formation of personality who can realize own opinions of oral and written form clearly.

Keywords English. creativity, skill, Writings

Қазіргі таңда жалпы білім беретін мектептердің дамуында жағымды өзгерістер және оқыту мен тәрбиелеу ісінің ұтымды жақтары ашылып жатқанымен, оқушылардың жеке басының шығармашылық жақтарына терең үңіле бермейміз.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында білім беру жүйесінің жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған рөлі атап көрсетілсе, осы заңның 41-бабында: «педагог қызметкерлер оқушылардың мемлекеттік білім беру стандартында көздеген деңгейден төмен емес білім, білік, дағды алуын қамтамасыз етуге, жеке шығармашылық қабілеттерінің көрінісін, дамуы үшін жағдай жасауға міндетті», - делінген [1].

Тұжырымдамада көрсетілгендей, бастауыш сынып оқушыларына әдебиеттік оқу сабақтарында жазба жұмыстарын орындай отырып, тілдік құралдарды өз тәжірибесінде пайдалана білудің ғылыми-әдістемелік жолдарын көрсетіп, ойын жүйелі түрде дұрыс айта және жаза алатындай етіп үйрету-бүгінгі заман талабы[1]. Мұның себебі, біріншіден, тіл - адам мәдениетінің, интеллектісі мен жан-жақтылығының көрсеткіші болса, екіншіден, өз ойын байланыстырып айту және жазу баланың басқа адамдармен еркін қарым-қатынас жасауына мүмкіндік береді. Басқалар мен қарым-қатынастың тартымды, сәтті болуы адамның өзінің ойын қаншалықты еркін, тиянақты, жүйелі түрде жеткізуіне байланысты. Бастауыш сынып оқушылары әдебиеттік оқу сабақтарында жазбаша жұмыстарды орындау және сөздерді байланыстырып сөйлеуге үйрену арқылы тілдің мағыналық, құрылымдық ерекшелігін тануға, көркемдік бейнелілігін ұғынуға, сөздік қорының кеңеюіне мүмкіндік алады.

Соңғы кездері әдістемелік еңбектерде мәтін тек оқу және оқыту материалы ретінде ғана емес, сөйлеу кезінде ойды басқаға жеткізу құралы тұрғысынан қарастырылуда. Сөйлеушінің айтатын ойы мәтін құру арқылы жүзеге асырылатыны жөніндегі ой-пікірлер, зерттеулер Ф.Ш.Оразбаеваның [3], Т.Әбдікәрімнің, С.Р.Рахметованың, Н.Ж.Құрманованың, А.С.Қыдыршаевтың, Б.Қалимұқашеваның, Ә.Е.Жұмабаеваның, Б.Қабатайдың, Н.Сламбекованың, Н.Тойбазарованың т.с.с. көптеген ғылыми-әдістемелік еңбектерінде қарастырылған [4]. Дегенмен бастауыш сынып жасындағы балалардың жазбаша байланыстырып сөйлеуге үйретуге байланысты шешімін таппаған мәселелер де жоқ емес.

Бастауыш сынып оқушыларының әдебиеттік оқу сабақтарындағы жазба жұмыстарын тексеру барысында бірқатар олқылықтар бар екені байқалды. Мысалы:

- 1) оқушылардың көпшілігі өз ойын байланыстырып жүйелі жаза алмайтындығы;
- 2) бағдарлама, оқулық, оқу құралдарындағы оқушыны жазбаша байланыстырып сөйлеу әрекетін меңгертуге байланысты берілетін материалдар көлемінің теориялық жағынан да, тәжірибелік жағынан да жеткіліксіздігі;

3) оқушының мәтін құру кезінде тақырып пен мазмұнының байланысын ұғына алмайтындығы;

4) мәтіндегі негізгі ойды анықтай алмайтындығы;

5) сөз таңдау қабілетінің төмендігі, бір сөзді ретсіз қайталай беруі;

6) оқушының құрған мәтіндегі сөйлемдерінің бір-бірімен байланыспауы.

Осы сияқты олқылықтарды есепке ала отырып, зерттеудің өзектілігі айқындалды.

Қоғам даму деңгейі мен әлеуметтік сұраным талаптарына үндес жүйеленген білім көлемі оқыту мен тәрбиелеудің басты ұстанымдарына сәйкес іріктеліп, оны меңгеру үрдісі психологияның жаңа бағыттарын басшылыққа ала отырып ұйымдастырылған жағдайда көздеген мақсатқа қол жеткізетіні белгілі. Сондықтан заман талабына сәйкес оқыту үрдісін жетілдіре отырып, қоғам сұранысына сай жеке тұлға қалыптастыру мәселесі бойынша бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін дамыту бүтінгі күннің өзекті мәселесіне айналып отырғаны мәлім. Адамзаттың, прогрестің, әрбір жеке адамның дамуындағы қозғаушы күш - шығармашылық. Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін дамытуға деген бетбұрыстың болуы бұл мәселеге деген қызығушылықтың артуымен сипатталады.

Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін дамытудың жолдарын, құралдарын анықтау, психология мен педагогика ғылымдарында ертеден зерттеліп келеді. Шығармашылық - әлемдік мәдениеттің барлық дәуіріндегі ойшылдардың назарында болғандығын, «шығармашылық теориясын» жасауға деген көптеген ізденістердің болғандығынан байқауға болады. Сондықтан шығармашылық педагогикасының негізгі мақсаты - бүгінгі күн талаптарынан туындаған озық қоғамға лайықты жаңа сана, рухани сапа қалыптастыру және дамытуда тың жолдар мен шешімдер іздестіру болып табылады.

"Қабілет" ұғымына берілген психологиялық анықтамалар саны өте көп. «Қабілеттер білім алуға қажетті адамның психологиялық ерекшеліктері» [5]. "Қабілеттер іс-әрекеттің белгілі бір түрін ойдағыдай, нәтижелі орындауда көрінетін адамның жеке қасиеті" т.б. [6].

«Қабілет» ұғымы психологияда күнделікті өмірге қарағанда біршама тар мағынада қолданылады, ал ғылымда - адамның нышандары, білімдері, ептіліктері және дағдылары бойынша өлшенеді. Білім, ептілік және дағдылар тұлғаның қабілеті ретінде өзбеттілі қарастырылуы мүмкін емес, дәл сол сияқты табиғаттан адамға не берілсе, сол қабілет болып есептелінбейді. Бұл тек қабілеттің дамуына алғы шарт болып табылады. Қабілет туралы айтқанда, тұлғаның қандайда бір нәрсені істеуге мүмкіншілігі мыш қасиеттің туа біткен сапасының сипаты көрсетіледі. Осыған қоса қабілет те, дарын да іс-әрекеттің нәтижесінде көрінеді.

Испандық дәрігер Хуан Уарте адам қабілеттерінің шектеулі екенін, сол себепті ол әртүрлі әрекеттерді бірдей нәтижелі орындауы мүмкін еместігін айтса, бұған керісінше педагог-гуманист Я.А. Коменский оқыту арқылы оқушыда әртүрлі қабілеттерді қалыптастыруға болады деген идеяны ұсынады.

Өз заманындағы сан алуан ғылым салаларын меңгерген ғұлама ақын Жүсіп Баласұғын өзінің "Құтты білік" атты еңбегінде жан-жақты дамыған адамды, барлық қабілеттері дамыған "толық пішімді адам" дей келе, оған жетудің жолы білім, ғылым екенін атап көрсеткен. Адамның ақыл-парасаты барлық нәрсенің мән-мағынасын түсінуге қабілетті деген пікір айтқан.

Испандық дәрігер Хуан Уарте адам қабілеттерінің шектеулі екенін, сол себепті ол әртүрлі әрекеттерді бірдей нәтижелі орындауы мүмкін еместігін айтса, бұған керісінше педагог-гуманист Я.А. Коменский оқыту арқылы оқушыда әртүрлі қабілеттерді қалыптастыруға болады деген идеяны ұсынады [7].

Л.А.Парамонов оқытудың мазмұнды жағын талдағанда, оқушы шығармашылығын дамыту үшін бейнелі негізі бар әрекеттің өнімді түрлерін ерекше атап көрсетеді[8]. Бұл әрекеттер тек қана білімді игере алу мақсатында ғана емес, біліктілікті қалыптастыру, сонымен бірге оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытуда жетістікпен қолдануға болады.

«Шығармашылық - бұл эмоционалды қаныққан процесс, қиялдау образдарын іске асыруда белсенді ұмтылыс. Шығармашылықтың бейнеті болып өзіне интеграциялық түрде аффект, интеллект және ерікті енгізеді. Осыларды шығармашылықтың алғашқы қозғалысы және дұрыс негізі» деп жазды Л.С.Выготский. Оның пікірінше, қиялдау, ойлау, елестету мен оқушы шығармашылығын дамытудың өзара байланыс - тұлғаның шығармашылығын дамытуға бағыттайтын білім беруді ұйымдастырудағы негізгі жетекші принцип.

Шығармашылық қабілеттердің белгілері ретінде:

- мәселені қарастырудағы қырағылық, көрегендік;
- ақпаратты жүйке жүйесіне код арқылы хабарлау;
- тасымалдай білу;
- ақылдың икемділігі, ойдың оралымдылығы;
- әрекетті бағалай білуді қарастырады.

Әрекеттің шығармашылық қабілеттерді дамытуы үшін қажетті ахуалдың болуы керектігін және қорқыныш, жалқаулық, өзін-өзі шамадан тыс сынау сияқты психологиялық кедергілермен күресу қажеттігіне тоқталады.

В.И.Андреевтің зерттеу жұмысы мектепте, орта және жоғары оқу орнында шығармашыл тұлға тәрбиелеу және өзін-өзі тәрбиелеу мәселесінің диалектикасына арналады [9]. Бұл проблеманың зерттелуінің методологиялық ауқымын, диалектикалық кедергілерді анықтайды. Шығармашылық педагогикасының заңдылықтары мен принциптеріне тоқталады.

Оқушылардың шығармашылық қабілеттерінің ерекшеліктері, оларды дамытудың жолдары мен әдістері А.А.Мелик-Пашаевтың, Шубинскийдің, Қ.Ә.Жаманбаеваның зерттеулерінде қарастырылады[10] Шығармашылық қабілеттердің жоғары деңгейі дарындылық, таланттылық мәселесінің теориясына терең бойлаған В.Э.Чудновский, В.С.Юркевич, И.П.Волков осы феноменнің ерекшеліктері, олармен жұмыс түрлері, дарынды, талантты балалар экологиясы жайлы ой қозғап, оқу-тәрбие процесін жетілдіруге байланысты тәжірибелерімен бөлісіп ұсыныстар береді[11]. Педагогикалық еңбекті шығармашылық процесс ретінде қарастырған. В.А.Кан-Калик,

Н.Д.Никандровтың зерттеулерінде, ұстаз шығармашылығының психологиялық негіздері, мұғалімнің жеке шығармашылығын қалыптастыру жолдарына талдау жасалады[12].

Сонымен, «шығармашылық қабілет» ұғымының соңғы уақыттарда көптеген зерттеулердің негізі арқауы болғанын көруге болады. Шығармашылық туралы айтылған ойлар мен жасалған тұжырымдамаларды талдай отырып, оны мына төмендегідей ерекшеліктермен сипатталатын адам әрекеті деген қорытынды жасауға болады:

- шығармашылықтағы қарама-қайшылықтардың болуы;
- әлеуметтік немесе жеке адамға деген мәнінің болуы;
- шығармашылыққа арналған шарттардың, жағдайдың болуы;
- шығармашыл тұлғаның жекелік қасиеттерінің болуы;
- нәтиженің жаңалығы.

Бұдан шығар қорытынды: «шығармашылық қайшылықтарды шешуге бағытталған, ол үшін жекелік қасиеттердің болуын талап ететін, нәтижеде әлеуметтік не жеке адам үшін мәні бар соны жаңалыққа әкелетін адам әрекеті» - деген тұжырым жасауға болады. Оқушының шығармашылығы тек өзіне ғана жаңалық болып табылатын, субъективті жаңалық.

Шығармашылық педагогикасына арналған зерттеулер мен еңбектерді талдай отырып, оқушыларға тән шығармашылық процестің кезеңдерін шартты түрде төмендегіше топтастыруға болады:

1. Жаңалықпен бетпе-бет келу.
2. Шығармашылық белгісіздік, екіұштылық.
3. Шешімнің жарқ етуі.
4. Шешімнің дұрыстығын дәлелдеу.

Кесте 1 Воллах және Коган бойынша әртүрлі деңгейлердегі интеллект пен шығармашылық қабілеттің айырмашылығы бойынша оқушылардың жеке басының ерекшеліктері

		Интеллект	
		Жоғары	Төмен
ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ Қабілет	ТӨМЕН	Өз мүмкіншілігіне сенімділік. Өзін-өзі жақсы бақылау. Жақсы әлеуметтік интеграция. Зейінін тұрақтатуға жоғары қабілет және барлық жаңа нәрсеге үлкен қызығушылық.	Әлем туралы және мектеп талаптары туралы өз ой арасындағы үнемі конфликт. Өзіне сенімділіктің жеткіліксіздігі Айналасындағылардың берген бағасына қорқыныш
	ЖОҒАРЫ	Оқуда жоғары нәтижеге жетуге бағытталған энергия. Сәтсіздікті катастрофа ретінде қабылдау. Өз ойын білдіруге және бел бууға тартыншақтық қарым-қатынастың төмендігі. Өзін-өзі бағалаудағы қорқыныш.	Сырттай көрінісі болса да өмірге жақсы бейімділігі мен қанағаттануы. Интеллектінің жеткіліксіздігі әлеуметтік қарым-қатынаспен немесе бірқатар пассивтілігімен компенсацияланады.

Е.П.Торренст интеллект креативтіліктің ең негізгі базасы, интеллектуал адам шығармашыл адам болуы мүмкін, бірақ интеллектісі төмен деңгейдегі адам ешқашан креативті бола алмайды деген тұжырымдамасына келісе отырып, мұны эксперименттік зерттеулерге психологиялық бағыттың негізде ұстандық. Шығармашылық іс-әрекет үрдісі мынадай кезеңдер бойынша жүзеге асырылады [13].

I кезең - проблемалық жағдайдың немесе проблемалық мәселенің туындауы, көкейкесті мәселені табу, мақсат қою, зерттеу болжамы бойынша міндеттерді белгілеу.

II кезең – мәселені шешуде тиімді әдіс-тәсілдерді таңдау, тиісті әдебиеттер мен құралдарды таңдау және олардың көмегімен мәліметтерді жинақтау, саралау, жүйелеу, тексеру.

III кезең - зерттеу жұмыстары бойынша қорытындысын жасау, негіздеу, дәлелдемелер жасау, нәтижесін көрсету, жаңа көрсеткіштерге жету.

Оқыту процесі - екі жақты процесс болғандықтан, оқушының өзіндік жұмысы, дербес іс-әрекеті мұғалімнің басшылығымен қатар, олардың ізденімпаздығын, белсенділігін, өз ықыласымен жасайтын әрекетін де керек етеді. Осыған байланысты кейбір педагогтар мен психологтар оқушылардың өзіндік жұмыстарының негізгі ерекшеліктері - олардың ықыласын және өз еркімен әрекет жасауына байланысты деп пікір айтады.

Оқушылардың өзіндік жұмысының жоғары формасына олардың өз еркімен амал-тәсілдер қолданып жасайтын шығармашылық жұмыстары жатады.

Өз бетінше ізденімпаздықпен жұмыс істей білу, яғни оқу материалын таңдау, жаңаны қабылдау мен меңгеру, алған білімдерін іс-жүзінде қолдана білу, оңтайлы әдістерді таңдап алу, белгілі бір нәтижеге жетуге ұмтылу т.б. оқушылардың шығармашылық дербестігін қалыптастырудың алғы шарты болып табылады.

Баланың мектепке келгенге дейінгі өзі игерген ауызша сөйлеуімен салыстырғанда, тілдік қатынастың күрделі түрі жазбаша сөйлеуге үйрету белгілі бір жасанды дағды негізінде қалыптасады. Сондықтан да бұл жұмыс мұғалім мен оқушы тарапынан көп көңіл бөлуді қажет етеді..

Жазбаша байланыстырып сөйлеу тілдік таңбаның мағыналық тұтастығынан тұратын, тілдік қатынастың іске асуына негіз болатын қатысымдық тұлға мәтін құру арқылы жүргізіледі

Қорыта келгенде, оқушылардың жазбаша байланыстырып сөйлеуге үйретудің негізгі жолы мәтінмен жұмыс болып табылады. Жазбаша байланыстырып сөйлеуге үйрету мәтіннің жүйелілік, құрылымдық тұтастығын таныту және өз ойынан мәтін құруға үйрету тәсілдері арқылы жүргізіледі.

Әдебиеттер

- 1.Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы // Егемен Қазақстан. -2003. -№ 332-333. -3-7 б.
2. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. - Алматы: Ана тілі, 1992. - 448 б.
3. Оразбаева Ф.Ш. Тілдік қатынас пен қатысым әдісінің ғылыми-практикалық негіздері. - Алматы, 1996.-178б.

4. Әбдікәрім Т.М. «Әліппе» мен «Ана тілі» оқулықтарында мәтін түзудің ғылыми-әдістемелік негіздері: пед. ғыл. докторы... дисс: 13.00.02. - Алматы: Абай атындағы Қаз ҰПУ, 2007. -298 б.
5. Алдамұратов Ә. Жалпы психология. - Алматы, 1996. - 280.
6. Жарықбаев Қ.Б. Психология. Оқу құралы - Алматы, 1994.- 272 б.
7. Философский энциклопедический словарь. - Москва, 1989. -525 с.
8. Айтауханова, Д.Х. Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытудағы логикалық тапсырмалардың маңызы: // Мектептегі тарих.- 2005.- N1-2.- 3-4 б.
9. Әбдібекқызы Қ. Оқушылардың көркем шығармашылық қабілетін дамыту.-Алматы: Рауан, 1994.- 80с.
10. Құдайқұлов М.Ә. Қабілеттілік. Дағды. Шеберлік. - Алматы, 1986.
11. Тұрғынбаева Б.А. Бастауыш қазақ мектептерінде дамыта оқыту жүйесінің идеяларын пайдалану мүмкіндіктері // Білім берудегі менеджмент. №1, 1996
12. Нұрсейтова Б. Оқушылардың жеке басының дамуын зерттеудегі психологиялық ойлар: [Психология оқу орнында// Ұлағат.- 2005.- № 3.- 77-81.

ТҰҢҒЫШ ОҚУЛЫҚ ТЫҒЫЛЫМЫ

Досанова А.И.

Орыс тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі, Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Арқалық қаласы білім бөлімінің Ш.Уәлиханов атындағы №1 жалпы білім беретін мектебі» КММ

Аннотация: Статья посвящена 180-летию со дня рождения Великого учителя, сына казахского народа, основоположника женского образования, нашего земляка Ибрая Алтынсарына. Особое внимание уделяется воспитанию подрастающего поколения в наше меркантильное и суровое время, и роли педагога учителя в этом сложном процессе образования. Автор дает описание методов и приемов, которые использует учитель в процессе работы с детьми. Также раскрыто значение литературного наследия Ибрая Алтынсарина.

Ключевые слова: учитель, воспитание, образование, просвещение, преподавание, педагог

Annotation: The article is dedicated to the 180th anniversary of the birth of the Great Teacher, the son of the Kazakh people, the founder of women's education, our countryman Ibray Altynsaryn. Special attention is paid to the education of the younger generation in harsh times, and the role of the teacher teacher in this complex process of education. The author describes the methods and techniques that the teacher uses in the process of working with children. The significance of the literary heritage of Ibray Altynsarin is also revealed.

Keywords: teacher-teacher, educate, education, enlightenment ,teaching , teacher

Қазақтың маңдайына біткен талантты ұлдары жетерлік. Соның бірі де бірегейі мұғалім әдіскер, халық ағарту ісінің ұйымдастырушысы, қоғам қайраткері, ақын, жазушы Ыбырай Алтынсарин.

Ол өз халқының жарқын келешегі үшін бар саналы өмірін сарп еткен, халыққа қызмет етуден артық іс жоқ деп түйген, туған халқын, елін-жұртын шексіз сүйген, нағыз отаншыл азамат. Қазақтың аса көрнекті ағартушысы, педагогі Ы.Алтынсарин Қостанай өңіріне белгілі атақты Балғожа бидің отбасында тәрбиелеп өсті. Шығыс зерттеушісі В.Григорьевтен дәріс алады. Жасынан білімге құштар, талапты болып өседі. Дүние жүзі әдебиеті классиктері В.Шекспир, И.Гете, Д.Байрон, Н.Гоголь, М.Лермонтов, Ә.Фирдоуси, Г.Низами шығармаларын өздігінше оқып, ой-өрісін кеңейте түседі. Оның өзге тұлғалардан айырмашылығы қайталанбас табиғи таланттылығында.

Қазақ даласына жарық шашқан Ыбырай сол кездегі өзі өмір сүрген ортаның әділетсіздік, ұнамсыз міздеріне қарсы шығып, ел ішінде өнер, білім өркен жасын арман етті. Сол ниетпен 1876 жылы Петербург, Қазан қалаларына барады. Орыстың ағартушылық жүйесін, оқымыстылардың құнды еңбектерін зерттеп зерделейді. Содарды иегізге ала отырып, өз тілінде оқу құралын жазбақ ниетте болады. Көп ұзамай ізгі ойын жүзеге асырады. Қазақтың оқуға ұмтылған, көзі ашық, көкірегі нұрға малынған жастарына өзінің «Қазақтарға орыс тілін үйретудің бастауыш құралы», «Қазақ хрестоматиясы» оқулықтарын Орынборда 1879 жылы басып шағарады. Бүгінге ағартушының ағалмыш оқу құралдарының жарыққа шыққанына да 130 жылдан астам уақыт өтті.

Қазақ балалар әдебиетінің атасы Ыбырай Алтынсарин-аса көрнекті жазушы, ақын, этнограф, ғалым, қазақ әліпбиін жасаушы, жаңашыл педагог дей келе, қазақ тіліндегі алғаш оқулықтың негізін қалаушы екенін мектеп табалдырығынан-ақ ұстаздар қауымы санамызға сіңірді.

«Қазақ хрестоматиясы», «Қазақтарға орыс тілін үйретудің бастауыш құралы» атты еңбектері қазіргі талайды білім нәрімен сусындатып жүрген оқулықтарымыздың атасы, бастапқы кәусар бұлағы. Әдеби шығармалар жинағы, қазақ жазба әдебиетінің төлбасы «Қырғыз хрестоматиясы» патша әкімшілігінің тергеп, тексерген сан-салалы сатыларынан сүрінбей өтті. Патшаның халық ағарту министрі Д.А.Толстой «Баспаға ұсынамын» деп қол қойды. Бұл тұңғыш кітап сол кездегі дала тұрмысы үшін ең көп-2000 данамен орыс әліпбиі негізінде басылып шықты. Оның бар шығынын оқу министрлігі өз мойнына алып, сатылатын орындары туралы «Оренбургский листок» газетінде арнайы хабарлама жасады. Аталмыш кітап кейін 1896-1899 жылдары «Махтубат» деген атпен біраз қысқартылып, арап әліпбиі негізінде өзгерістер енгізіліп, 1906 жылы қайта басылды. Оқулықтың шығуына орыс халқының көзі қарақты зиялы педагогтары өз көмектерін бергенін ағартушы Ы.Алтынсариннің 1879 жылы 25-ші жұлдызында жан досы В.В.Григорьевке жазған мына бір хат үзіндісінен аңғаруға болады.

«Қазақ тілінде жазылған тұңғыш кітапты сізге сыйға тартамын. Оны жазған сізден тәрбие-көмек алған досыңыз, сізді шексіз құрметтеуші Ы.Алтынсарин.

Оның «Хрестоматиясының» алғашқы беттерінен-ақ балаларды ұқыптылыққа, оқуға, өнерге, тазалыққа, мейірімділікке шақырған өлеңдері мен әңгімелері оқырманың бірден баурап алады. Ыбырай әңгімелерінің тақырыбы еңбекті сүю, қадірлеу. Қазіргі таңда оқыту мен тәрбиелеу үрдісінде Ыбырай шығармаларын арқау етуге болады.

Ол қазақ халқының ауыз әдебиетінің үлгілерін балаларға арналған нақыл әңгімелері мен өлендерді орыстың жасушылары Крыловтың, Толстой,

Паульсонның әңгімелерінен, мысалдарынан аударып енгізген. Ы.Алтынсарин өз хрестоматиясының екінші бөлімінде жаратылыстану, жағрапия, тарих, химия, физика, сондай – ақ техника саласынан түсінік бергісі келетінін, сөйтіп білімді жан - жақты алып, топтан теруді көздейтінін айтқан еді. Бірақ, ол кітабы осы кезеңге дейін табылмай келеді

Көшпелі қазақ елін отырықшылыққа, егіншілікке үгіттеу «Қыпшақ Сейітқұл» әңгімесінің негізгі айқындалған бағыты. Еңбекқор шаруа адамы Сейітқұлдың бойындағы барлық іс әрекеттерінен жазушы өмірге жаңаша талап жасап, тіршіліктің пайдалы түріне көшуге ұмтылған қарапайым еңбек адамының бейнесін айрықша көрсете білген. Жалқаулықты, надандықты, зұлымдықты, адамға қиянат жасауды сынап, жас ұрпақтың ондай зиянда әдеттерден аулақ болғанын жөн көреді. Сондай-ақ, әңгіме желісі егіншілік кәсібін уағыздау идеясымен жапсарлас өрбиді. Мұндағы жазушы әдісіне көз жүгірте келе, халық санасына айтпақшы ойды жеткізу үшін пайдалануға тиімді әдіс екенін мойындаймыз. Хрестоматияның кіріспесінде Ы.Алтынсарин: «Тұңғыш еңбек болғандықтан хрестоматияда кейбір кемшіліктер де бар шығар. Бірақ ең бірінші оқу кітабы ретінде ол ізсіз қалмас, ойлаған мақсатына жетер деген үмітім зор», - деп жазады. Шын көңілден айтылған осы сөздерден ұлы педагог Ыбырай Адтынсариннің еліне, жеріне, халқына төл оқулығын ұсына отырып, үлкен сенім артқанын аңғарамыз. «Қырғыз хрестоматиясы» педагогикалық жағынан құнды оқулық. Оның құндылығы ішкі мазмұнының рухани байлығында. Ыбырай өсиет өлендері мен шығармаларының тілі мен көркем ойы мейлінше терең табиғат әсемдігін, пендешілік пен кісілікті адамгершілік пен азғындықты, білімділік пен надандықты, жастық пен кәрілікті, шындық пен әділетсіздікті көркем шеберлікпен сипаттай келе жеке тұлғаның дамуы жайлы пәлсапалық ой түйіндейді.

Оның дидактикалық әңгімелері қазақ баласының жан сарайын кәсіби ойлау қабілетін, ұлттық рухта тәрбиелейді. Ұлы ұстаз еліне қажетті бар байлық та, бақыт та, жақсылық та оқу-білім арқылы келетінің бір сәт жадынан шығармай насихаттады.

Жас ұрпақтың жан - жақты азамат болып қалыптасуына бірден -бір атсалысатын ұлағатты ұя - мектеп. Халық тарихы, әр өлкенің өзіне тән экономнкасы мен мәдениеті, салт-дәстүрі ұрпақтан - ұрпаққа мектеп арқылы беріледі. Демек, мектеп - маңызы зор әлеуметтік институт. Ыбырайдың болашақ қамын ойлағаны мектеп ашу ісінен де көрініс бермек, Жас баланың санасы жазылмаған ақ қағаздай. Өз тілін, ұлттық дәстүрін, салт –санасын бойына сіңіріп, ана тіліне сусынын қандырып, оны жетік меңгерген талапты жас бала басқа тілді де еркін меңгеретін болады.

Ыбырай еңбегі жайлы сөз еткенде, ауыр жүк арқалап феодалдық ескішілік ұғымдағы қараңғылығы басым топтың ортасында өмір сүріп, оқырман санасынан орын алып, көңіл кілтін ашатындай еңбек жазып, жүрегіне ұялату,

жаңаша өмір жетістіктерін жастар түйсігіне жеткізу оңай міндет болмады десек, оқулығы жайлы сөз еткенде де осы жәйттерді көкейде тоқыған жөн.

Оқулықтарды жазудағы Ыбырайдың мақсаты "Бір кітапты құрастырғанда мен біріншіден, осы біздің ана тілімізде тұңғыш рет шыққалы отырған жалғыз кітаптың орыс - қазақ мектептерінде тәрбиеленіп жүрген қазақ балаларына оқу кітабы бола алу жағын көздедім, екіншіден, бұл кітапта келтірілген әңгімелердің қазақтар үшін ұнамды болу жағын көздедім" деп өзі жазып кеткен сөздерінен бала тәрбиесіне ерекше мән бергендігін айқын аңғарамыз, Яғни, Ыбырай өзінің ағартушылық жолындағы қиыншылықтың бірі оқулықтың жоқтығы екендігін танып, тығырықтан шығар жолды тапты және де оқулықты жазу барысында жазушы халықтың сана - сезімі, ойлау қабілеті, тарихи жағдайларын қырағылықпен байқап, ескере отырып жазды. Мәселен, мысал әңгімелерді аударған қалпында қатаң тұрмыста өскен қазақ балаларының деңгейіне, олардың ата-аналарының санасына, өмірлік көзқарасына сай мәнді әңгіме негізінде енгізді. "Қырғыз хрестоматиясы» оқулығынан Ыбырайдың әдебиетті қоғамдық құбылыс ретінде танып қадірлейтінін және ағартушылық ой – тұжырымдарымен қоса қиығамның шынайы айнасы ретіндегі жеке тұлғаны қалыптастыруға арналған идеясынан озық ойларының ұшқынын көреміз.

Оқулыққа енгізілген «Өнер-білім бар жұрттар», Балғожа бидің баласына жазған хаты», Әй, жігіттер!», «Әй, достарым!», «Әділдік көрмеген үшін төреге айтылған сөз» өлеңдері білім мен ғылымның қажет екендігіне назар аударта, «Қарға мен түлкі» (И.Крыловтан), «Өрмекші құмырсқа, қарлығаш», «Түлкі мен ешкі», «Қарға мен құрт», «Сауысқан мен қарға», «Жан-жануарлардың дауласқаны» аудармалары мен жазбаларында табиғаттағы құбылыстарды адам өміріне негіздеп, мысал ретінде жазу арқылы озбырлық, қулық пен алдаудан сақ болу керектігін алдыға тартып, жол сілтеп, болашаққа меңзейді.

«Бір ханға бір бидің жамандардан қорлық көргенде айтқан сөзі», Орақ батырдың баласы Әлібек мырзаның бір ханға айтқан сөзі», «Сейітахмет деген жігіттің үйіне түсірмеген құрбысына айтқан сөзі», «Нұржан бидің бір сөзі», «Орынбай ақының Ерден батырды мақтаған сөзі», «Бір ақынның Әділ төреге айтқан сөзі» (ел аузынан жиналған поэзиялық нұсқалары) арқылы батылдық, ерлік елжандылық қасиеттерінің болашақ ұрпақ тәрбиесіне қажет екенін көрсеткен.

Ыбырайдың "Сәтемірхан", "Талаптың пайдасы", "Алтын шеттеуік», "Аурудан аяған күштірек», "Мейрімді бала» әңгімелерінде кішіпейілділік, мейрімділік, қайырымдылық, жомарттық, ақкөңілділік секілді жақсылыққа тән қасиеттердің жастар бойына оқу арқылы сіңірілуіне назар аудартқан.

"Зеректік", "Малды пайдаға жарату", "Дүние калай етсең табылады?", "Білгеннің пайдасы» шығармаларында адалдық, шыншылдық, іс-әрекетке сенімділік, сауапшылдық, әділдік, ізеттілік сапаларының бала өміріндегі маңызына мән берген.

Өміріне ағартушылық жолды таңдап алған Ы. Алтынсариннің, білім және тәрбие беру мақсаттары өмір талабынан туып, қазақ халқының жалпы мұң

- мұқтажымен астарласып жатыр, Ыбырайдың педагогикалық мұраты: балаларға жан - жақты және кең көлемде білім беру.

Ыбырай ұстаздық қызметте барлық іс-әрекет мұғалімнің әдіс-тәсілінде, баламен тіл таба білуінде екендігін атап көрсетіп, барлық уақытта оқытушы оқу бағдарламасымен шектелмей, оларды кеңейте отырып, қолға түскен материалдармен толықтыра түсуді және түрлі әдіс- тәсілдерді қолдануы керектігін талап етті. Осы орайда, бастауыш мектептерде және екісыныптық училищелерде сабақтың екі тілде жүруін талап ете отырып, мысал өлеңдер, ертекттер арқылы балаларды қызықтыра біліп, орыс тілін меңгертуде грамматикалық ережелерді теория жағынан ұсынбай ана тілімен салыстыра ұсыну әдісін және де мысалды күнделікті өмірмен, тұрмыспен байланыстыруды көздеді. «Орыс тілін үйретудің алғашқы оқу құралы» 8 бөлімнен құралып, түсініктілігімен, орыс грамматикасының негізгі ережелерін анық жеткізе білуімен ерекшеленеді.

Ы.Алтынсариннің кейбір шығармалары басқа ғылым мен техника салаларын да қамтып жатады. Соңдықтан сабақ барысында бірнеше пәнмен байланыстыра өтуге болады. Мысалы, "Өнер-білім бар жұрттар.., Тастан сарай салғызды.., Айшылық алыс жерлерден.., Көзінді ашып жұмғанша.., Жылдам хабар алғызды» деп басталатын "Өнер-білім бар жұрттар" өлеңінің алғашқы жолдарының өзі "Қандай зат бейнеленген?», Не айтқысы келіп тұр" деген оқушы қызығушылығын арттыратын сауалға толы жұмбақты оймен басталып, еріксіз таңқалуы мен «көрсем, білсем» деген талпыныстарын оятады. Бұл өлеңді ғылым мен техника саласымен де байланыстырған [3, 9-16 б.]

Қорыта келгенде айтарымыз Ы. Алтынсарин өз халқын жан-тәнімен сүйген, халқының мәдени көркейіп өсуі үшін бойындағы бар күш - жігерін аянбай жұмсаған патриот еді. Ол өз заманының ақыл-ойшылы, ірі қоғам қайраткері. Оның жарқын бейнесі мен іс-әрекетінен қазақ халқының мәдени - экономикалық дамуын, қазақтың ұлт болып бірігуін, жаппай сауатты, оқыған ел болуын көксеген біртуар асыл азаматты көреміз. Қазақ халқының келешегі, тек өнер - білімде деп тусінген Ыбырайдың аңсаған арманы араға жылдар салып орындалды.

Ал, оның тұңғыш оқулығы тәуелсіз Қазақстанның ғылым мен білім саласындағы құнды рухани байлығына айналғанын жаңа заман, уақыт тынысы толық дәлелдеп отыр.

Әдебиеттер:

1. Қазақ хрестоматиясы. Алматы, 2003 жыл
2. Ы.Алтынсарин. Таза бұлақ. Алматы, 1998 жыл.
3. Ә.Ламашев Ыбырай Алтынеарин. Алматы «Ана тілі» баспасы, 1991 жыл.

ЖАС ҰРПАҚТЫ ҰЛТЖАНДЫЛЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚЫРЛАРЫ

Есиргепова В. Ж.

педагогикалық ғылымдарын магистрі

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Арқалық, Қазақстан

Қуаныш Р. Ж.

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Арқалық, Қазақстан

Бекешева Н. С.

әдебиет және орыс тілінің мұғалімі

Кейкі батыр атындағы № 4 жалпы білім беретін мектебі

Арқалық, Қазақстан

Аннотация: в статье рассматриваются психолого-педагогические аспекты патриотического воспитания подрастающего поколения в условиях современной системы образования.

Ключевые слова: воспитание, патриотизм, подрастающее поколение

Resume: The article examines the psychological and pedagogical aspects of the patriotic education of the younger generation in the context of the modern education system.

Key words: education, patriotism, the younger generation

Елжандылық адам баласына туа бітпейді. Ол айнала қоршаған дүниені дұрыс танып білгенде ғана пайда болатын құбылыс. Айнала қоршаған ортадан беймәлім нәресте дүниеге келгенде мейірімділік пен шындықты, батылдықты, жауапкершілікті, сатқындықты пен әділетсіздікті, пайда күнемдікті кездестіреді. Өмірлік тәжірибесі енді ғана қалыптасып жатқан даланы ненің жақсы - жаман қасиет екенін тани білуге тәрбиелеу және қалыптастыру маңызды мәселе. Баланы елжандылық рухта қалыптастырудың алғашқы кезі мектепке дейінгі жастан басталып әрі қарай бастауыш сыныптан жан – жақты жүзеге асатын үрдіс.

Бастауыш сынып оқушылары айналамен таныстыруда сезім мүшелерінің - көру, есту, түйсіну, иіскеу, сипап сезу сезімдері белсенді жұмыс жасап, одан әрі даму қарқынды түрде дамып отырады. Өйткені алуан түрлі іс - әрекеттер арқылы балалар қоршаған орта мен ондағы түрлі заттардың ерекшеліктерін сол мүшелер арқылы зерттеп, оны сезініп сараптама жасайды. Сезім – бұл, адам жанының мазмұны, оның жүйесі түгелдей керіп тұратын күрделі психикалық процес [1, 20-21 б.].

Психология ғылымында ғалымдар сезімнің бірнеше түрлерін қарастырған: сезім тәрбиелеудің құралдарын қазақ халқының үш құндылық, үш бірлігі арқылы қарастырамыз:

Адамгершілік (моральдық) сезімді жеке адамның өздерімен қарым-қатынасқа түскен басқа адамдарға, өзіне деген эмоциялық қатынас және Отанға, достыққа, намыс – борышқа деген көзқарасы.

Интеллектуалдық (сенсорлық) сезімді ақыл - ой процесінде пайда болған жеке дара сезімін, терең, ішкі толқыныстардың қанағат, юмыр, ирония және жаңалыққа ұмтылуы.

Эстетикалық сезім - әсемдікті қабылдау мен жасау пайда болған рахатты, Отанға сүйіспеншілік сезімін жатқызады [2, 67-69 б.]..

Ұлтжандылық сезім – адамгершілік сезімінің бір қомақты саласы болып табылады. Сенім. Ел басшылығы, Үкімет орындағы халқының бейбіт, тынышта өмір сүруі мен жарқын болашағы үшін қызмет етуде. Осыған орай норма.

Тәрбиеге ең қиын нәрсе – сезе білуге үйрету. Балаларды сезе білуге үйрету, оларға өзінің эмоциялық – адамгершілік мәдениетін бере білу. Баланы сезе білуге жақын адамдарының көздерінен рухани дүниесін көре білуге үйрету үшін тәрбиелеуші бала бойындағы сезімін бүкіл сезімдік қасиетін аялай білу керек.

Сонымен баланы елжандылық рухта дамытуда айналамен таныстыру – бұл, әлеуметтік орта жөнінде мағлұмат беру болып табылады. Әлеуметтік орта күрделі, қыр сыры көп, көп жағдайда қайшылықты дүние. Осы жағдайда қоғамда белсенді әрекет, әрине психолог – педагог қауымдарының екіншісіне бөлінеді. Патриотизм сезімі мазмұны жағынан көпқұрлы, бірнеше сөздермен айту жеткіліксіз. Бұл туған жерге деген сүйіспеншілік, өз халқы үшін мақтаныш, және өзінің қоршаған ортамен тығыз байланыста екенін сезіну мен өз елінің байлығын сақтап, молайту ниетінің болуы. ұлтжандылық тек күрделі ауыр жағдайларда ғана емес, күнделікті халықтың еңбегімен рухани өмірінде байқалады [3, 94-97 б.]. Ұлтжандылық сезімі осыншама күрделі болса, онда бастауыш сыныптың оқушыларын осы сезімде тәрбиелеу жөнінде сөз қозғауға болар ма екен? Жас ерекшелігінің өзгешеліктерін ескеріп, балаларды зор ықыласпен бақыласақ, мынадай қорытынды жасауға болады. Бастауыш сыныптың оқушыларында білім көрсеткіші едәуір көбейген деуге болады және тек қазіргі жағдайды ғана емес, болашақ туралы мәселе қызықтырады.

Үлкен өмірдегі бүкіл орын алып отырған оқиғаларға қызығушылық танытқан өз оқушыларының осындай пікірлерінің тізімін әрбір ұстаз жалғастыра алады. Балаларда үлкендердің ортасына үлкендердің ортасына деген қызығушылықтары – сұрақтарында, адамдардың еңектегі ерлігі туралы, соғыс батырлары туралы, түрлі елдер туралы мұғалімдердің әңгімелерін құштарлықпен тыңдауында байқалады. Мұны оқушылардың ойнаған ойын түрлерінен де көреміз. Бұл ойындарда елде болып жатқан айшықты оқиғалар бейнеленеді. Мысалы олар Бауыржан Момыш – ұлы аталарындай батыр және жаужүрек жауынгерлер болып ойнайды, космонавт болып ойнағанды да тәуір көреді.

А.И. Герцен: «бүкіл ақыл – ой болмысының негіздері балаң жаста қаланады», - деген [4, 55-56 б.]. Яғни, патриоттық сезімді тәрбиелеу балалардың жас кезінен бастап, мектеп табалдырығын аттаған жылдары қарқынды, тереңдетіліп қолға алынуы тиіс.

Ел жандылық сезімінің бастапқы кездерін еске алғанымызда, алдымен балалық шағымыздағы әсерлерге жүгінеміз: бұл тереземіздің түбінде өскен ағаштар, атамыздың жайқалған бау – бақшасы, ауылдастардың дастарған бастағы таусылмас әңгімелері, қосыла шырқаған тамаша әндері [5, 39-41 б.].

Бала туылғаннан ана тілін есітеді. Анасының бесік жыры, айтқан ертегілері беймәлім өмірдің есігін ашады, дүниені құлпыртып, айналаны нұрға бөлейді, болашаққа үміт пен үлкен сенім арттырады. Ертегілер балаға ой салады, түрлі сезімдерге жетелеп бірде жылатып, бірде күлдіреді ең негізгісі халықтың бағасы жоқ байлығы достық, еңбексүйгіштік, отансүйгіштік, өзара көмек екенін көрсетеді. Ұрпақтан – ұрпаққа жалғасып отыратын адамгершілікке, ізгілікке тәрбиелейтін әр халықтың өз ертегілері бар. Ертегіні тыңдай отырып бала өз халқы нені сүйсе соны сүйеді, неден жиренсе содан жиренеді. Халқымыздың асылы – жұмбақтарды балалар жеңіл де зор ынтымен қабылдайды. Онда әзіл де, наз да, адамға деген, Отанға деген терең сүйіспеншілік те бар. Ертегілер, мақал – мәтелдер елге деген, жерге деген, тілге деген сүйіспеншілікті тәрбиелеудің кәусар бұлағы [6, 78-79 б.].

Мағжан Жұмабаев: «Сұлулық сезімдері адамның дұрыс, сұлу, ләззат іздеуіне, сұлу нәрсені сүйіне, көріксіз нәрседен жиренуіне, хатта жақсылыққа ұмтылып, жауыздықтан құтылуына көп көмек көрсетеді» деген тамаша сөздері осының айғағындай.

Баланың өз Отанымен танысуы табиғатпен тығыз байланыста болады. Ауладағы гүлдер, бақшадағы жеміс ағаштары, шомылатын көл, күнге қыздырылатын жағажай, барлығы баланың сезімінде мәңгі қалыптасып, сүйіспеншілік сезімін оятады.

Бірақ үлкендердің көмегінсіз елжандылық сезімін қалыптастыру өте қиын, себебі оқушы жас ерекшеліктеріне байланысты көп мәліметтерді шатастырып алуы мүмкін. Кішкентай, әлсіз жер бетіне зорға көтерілген көшеттің тамырын қатайту үшін бағбан қаншама жылдар бойы тер төксе ұстаз да тап солай оқушыларының сезіміне шексіз. Отанын сүюді елді сүюді, жерді сүюді, ана тілін сүюді, елді басқарып отырған Елбасын құрметтеп, сүюді, осындай байлыққа кенелтіп отырған еңбекшіл халымызды сүюді, Қазақстанды мекендеген бүкіл ұлттар мен ұлыстардың бейбітшілік жағдайында өмір сүруін көздеген Елбасымыздың ұстанып отырған салсатын қолдауды қалыптастыруы қажет [7, 33-35 б.].

Осындай ұлы сезімдерді тәрбиелеу баланың алғаш көзін ашып, сыртқы ортамен танысып, білуге құштарлығы оянғаннан бастау алуы керек. Халқымыздың ерен еңбегінің нәтижесі жарқын болашақ үшін екенін күнделікті көріп жүрген ауылы, қаласы, орман – тоғайлы, өзендері оның өз Отаны екенін, елінің Отанының азаматы болуы үлкен мақтаныш екенін оқушылардың үлкендердің көмегінсіз түйсінуі қиындау. Мақсатты бағытталған педагогикалық тәрбие оқушының сезімін тәрбиелеп, сенімін қалыптастырып жетілдіреді.

Ұстаз оқушы мен оны қоршаған әлем аралығындағы дәнекер, ол бала сезімін сыртқы ортаны сезінуге бағыттайды және реттейді.

Оқушысының өмір тәжірибесінің аздығынан және үлкендерге сенім артып, еліктеу қабілет күшінің жоғарылығынан бүкіл оқиғалардың бағасын өз бойына үлкендерден тасымалдап алады; сенбіліктер, мерекелік шерулер,

мейрамдар т.б. туарлы үйде ата – аналары не айтылса, бала бойында өмірге деген қарым – қатынас туындап, ол біртіндеп баланың сезімін тәрбиелейді.

Бастауыш сынып оқушыларында ұлтжандылық сезімді қалыптастыруда ең маңыздысы: баланың қоғам өмірінің құбылыстарына қызығушылығын қолдап, қуаттап, оларды не қызықтыратыны туралы әңгімелесу. Мақтаныш пен сүйсіну сезімдерін тудыратын халқымыздың жеткен жетістіктерін паш ететін оқиғаларды ұстаз оқушыларымен әңгімелесіп, талқылауы керек [8, 61-63 б.].

Біз балаларды басынан бастап – ақ ата – аналарын сүюді, оларға қолғабыс етуді үйретеміз. Қымбат адамына берілген ізгі сезімі мен онымен рухани және көңіл – күйінің жақындастығының қажеттілігі, осының бәрі баланың қорғанышты екеніне, тұлға ретінде қалыптасуына маңызды. Осы сезімдердің, Отанға деген сүйіспеншіліктің бастамасы болуы үшін, балалар неғұрлым ерте өз ата – аналарының азаматтық келбетін көріп, олардың ортақ мүддеге үлес қосушы еңбеккерлер екендерін сезінулері керек. Анасы сыйақы алды. Әкесі оны құттықтап, баласына анасының бұл сыйақыға қажырлы еңбегінің арқасында, басқа да жұмысшылармен бірігіп барлық қыздардың, тәрбиешілердің, ұстаздардың, аналардың көйлектеріне жетердей тоқыған маталары үшін жеткенін түсіндіреді. Анасы қандай ғажап! Баланың анасына деген мақтаныш сезімі туды, енді ол тек сүйкімді анасын ғана емес, өзін соншама ынтық еткен, қызықтырған үлкен өмірдегі азаматты көреді. Көптеген оқушылардың аталары мен әжелері бар. Балалар оларды сүйіп, бауыр басқан. Бірақ немересі атасының ордендері мен медальдарының бар екенін біледі ме? Оларды не үшін алған? Әрбір орден мен медаль әр адамның ерлігі туралы әңгіме.

Балалардың қызығушылығын кеңейтіп оларды өздеріне тән тар әлемінен шығарып, кіші (аз) арқылы үлкенді көрсетіп, бір адаммен бүкіл адамзаттың өмірінің байланыста екенін көрсетудің патриоттық сезімді тәрбиелеуде маңызды өте зор. Осы мақсаттағы ұйымдастырылған жұмыс ата – анаға деген, еліне деген сүйіспеншілікті арттыруға ықпал етеді.

Өз қаласы, не ауылына деген сүйіспеншілікті тәрбиелеуде – кішіден үлкенге өту – принципін сақтап қолдану қажет. Оқушылар қаласының, ауылының орманының, көлкөлінің, даласының – Отанның бір бөлшегі екенін түсінулері керек. Оқушылардың, қалада қандай заводтар, фабрикалар бар екенін, қаланың немесе еліміздің атағын ерең еңбектерімен шығарған құрметті қандай азаматтар бар екенін білгендері жөн. Оқушыларды туған қаласымен, ауылымен таныстыру кезінде олардың назарын қаланың қонақжай жерлеріне, ескерткіштерге, музейге аудару керек, осы кезде бұл музейлерде болуға, тарихи ескерткіштерді көруге, құрбан болған ерлерге тағзым етуге адамдардың басқа қалалар мен ауылдардан келетіндерін айта кету керек. Туған қаласының, ауылының бәріне қызықты және қымбатты екенін сезіну, өз өлкесі үшін мақтаныш сезімін тудырады.

Ұлтжандылық сезімді тәрбиелеуде балаларды халқымыздың әдет-ғұрпына араластырудың үлкен мәні бар. Қазіргі заман талабына сай әдет-ғұрыптар да аз емес. Олар мемлекетіміздің құрылысының маңызын, халқымыздың психологиясын көрсетеді. Мысалы, еңбек ерлерін құрметтеу, әр

кәсіптің иелерінің мерекесін тойлау, құрбан болған ерлерді еске алу, әскерге шақырылғандарды шығарып салу, еңбек және соғыс ардагерлерімен кездесулер.

Осы дәстүрлерге балаларды қатыстырумен біз оларды ел өміріне, бүкіл халықтың өміріне бейімдейміз. Дәстүрге бейімдеу біртіндеп жүргізіледі. Алғашында бала жеке деректерді қабылдайды да, соңынан үлкендердің көмегімен талдап қорытады [9, 65-66 б.].

Ұлтжандылықтың бір қыры - еңбеккерлерді құрметтеу. Барлық нәрсе еңбекпен, қолдың күшімен келетіні, еңбектің қуаныш, бақыт және елге байлық әкелетіні туралы пікір баланың санасында ертерек туылуы керек. Оған көрсетілген еңбектегі ерлік адамгершілікке тәрбиелеуде, соғыс кезіндегі ерліктен кем түспейді. Ұстаз, ата – аналардың қандай кәсіппен, қай мақсатта шұғылданатындарын балаларына түсіндірулерін сұранады.

Салыстыру арқылы , бастауыш сынып оқушыларына көптеген елдерде еңбеккерлердің жұмысы ескерілмей, еңбегі еленбей өте ауыр халде өмір сүріп жатқандарын тілге тиек ету керек. Мұндай әңгімелерде ұқыпты, әдепті және сезімтал болу керек. Деректерге кішкене безендірулердің берілуі, бала қай елде тұрса да өз еліне еңбеккер халқына деген мақтанышы туады.

Сонымен, айналамыздағы ақиқатты (болмысты) үлкендердің мақсатты бағдарланған басшылығымен балалардың қабылдауы, олардың ұлтжандылық сезімдерін тәрбиелеу әдісі бола алады. Отанға деген сүйіспеншілік ті аадамгершілікті тәрбиелеудің тағы да бір пәрменді әдісі - көркем әдебиет пен көркемөнер [10, 97-99 б.].

Ұлтжандылық сезімді тәрбиелеуде тарихи білім өте маңызды. Отанымыздың кәзіргі тыныс – тіршілігін де оқушылар білуі керек. Бұл – бейбітшілік үшін күреске оқушылардың атсалысуы мен еліміздің гүлденуіне бағытталған ерен еңбек.

Түрлі тақырыптарды оқушылар әр түрлі қабылдайды, бірақ мәліметтерді тану кезіндегі туындайтын көңіл – күймен сезімдер бір үлкен сезімге тоғысады – Отанға деген сүйіспеншілікке. Яғни, мазмұны жағынан, көңіл – күй жағынан бағыты әртүрлі тақырыптар: «Біздің еліміздің табиғаты, «Еліміздің туылған күні» «Әскери адам - қорғаныш», және т.б.

«Отан» деген бір түсінікке шоғырланып, патриоттық сезімнің тууына ықпал етеді. Сонымен туған жер туралы білімді жетілдіруде, оқушының сезімін тәрбиелеуде әр тақырыптың көңіл – күйінің бағдарламасын дұрыс анықтау алғашқы шарт болып табылады, және сабақ, сабақтан тыс жұмыстарды ұстаздардың қолданатын нақты, әдістемелері, педагогикалық тәсілдері осыған байланысты.

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н. Ә. Қазақстанның болашағы қоғамның идеялық бірлігінде. – Алматы: Қазақстан, 1993.
2. Назарбаев Н. Ә. «Қазақстан - 2030»
3. Бержанов Қ., Мусин С. Педагогика тарихы. – Алматы: Мектеп. 1984.
4. Жарықбаев Қ. Б., Психология – Алматы «Білім» 1993.

5. Жарықбаев Қ. Б., Қазақ ағартушылары жастарды тәрбиелеу туралы. – Алматы, 1965.
6. Жарықбаев Қ. Б., Қазақтың тәлім – тәрбиелік ой – пікір антологиясы. – Алматы, 1998.
7. Байділдина К. Патриоттық тәрбие бастауы. – Бастауыш мектеп. 1986, №9.
8. Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасының және оқыту әдістемесі. – Алматы, 2004.
9. Қалиұлы Серғазы. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. – Алматы, 2003.
10. Үсенов Ә., Мәуленов С. Музыка сабағы арқылы ұлттық тәрбие беру. – Бастауыш мектеп, 2005, №6.

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫНДА КОМПЬЮТЕРЛІК БАҒДАРЛАМАЛАРДЫ ҚОЛДАНУ – ОҚЫТУ ҮДЕРІСІН ТИІМДІ ЕТУШІ НЕГІЗГІ ҚҰРАЛ РЕТІНДЕ

Әлденбай Жанерке
IV курс студенті

Байдалина Ж. Ж.
Ғылыми жетекші

«Б.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ

Аннотация: В данной статье рассматривается использование компьютерных программ в обновленном содержании образования - как основного эффективного инструмента, способствующего процессу обучения. Уточнены их функции в процессе обучения. Также были даны сведения о программах и цифровых образовательных ресурсах, которые будут эффективны при обучении иностранному языку.

Ключевые слова: иностранный язык, компьютерные программы, информационно-коммуникационные технологии; обучающие компьютерные программы.

Abstract: This article discusses the use of computer programs in the updated content of education as the main effective tool that contributes to the learning process. Their functions in the learning process are clarified. They also provided information about programs and digital educational resources that will be effective in teaching a foreign language.

Key words: foreign language, computer programs, information and communication technologies, training computer programs.

Қазіргі қоғамның даму тенденциялары білім беру жүйесіне ақпараттық және компьютерлік технологияларды белсенді енгізуге әкелді. Елімізде енгізілген жаңартылған білім беру мазмұнының да мақсаты – аталған технологияларды оқыту үдерісіне кіріктіру. Ал бұл технологиялар мүмкіндік ретінде беретін бағдарламаларды оқыту үдерісінде қолдану арқылы жақсы нәтиже алатынымызға толық негіз бар. Жалпы алғанда, оқытуда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану - оқытуды күшейтуге және даралауға көмектеседі, пәнге деген қызығушылықты арттыруға ықпал етеді және субъективті бағалаудан аулақ болуға мүмкіндік береді.

Шет тілдерін оқыту үдерісін жетілдірудің ең тиімді тәсілдерінің бірі білім беру жүйесінде компьютерлік бағдарламаларды пайдалану болып табылады. Білім берудің компьютерлік-ақпараттық моделі шет тілдерін оқытудың дәстүрлі әдістері жүйесінен ақпараттық қоғамның қазіргі ашық білім беру жүйесіне көшудің өзіндік кезеңі болып табылады. Оқытуда компьютерлік бағдарламаларды қолдану оқушылардың ақпараттық құзіреттілік деңгейін едәуір арттырады.

Дамудың қазіргі кезеңінде шет тілдерін оқытуда компьютерлік технологияларды, мультимедиялық технологияларды, гипермедиа-технологияларды, коммуникациялық технологияларды дамытуға, сондай-ақ виртуалды шындық технологияларын құруға көп көңіл бөлінуде. Шет тілін үйретуде компьютер лингвистикалық немесе коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыруды қамтамасыз етуі тиіс қызметтерді орындай алады [1]:

Сөйлеу жағдайын бейнелеуге, оны оқу диалогы кезінде ынталандыру және қолдау ретінде пайдалануды;

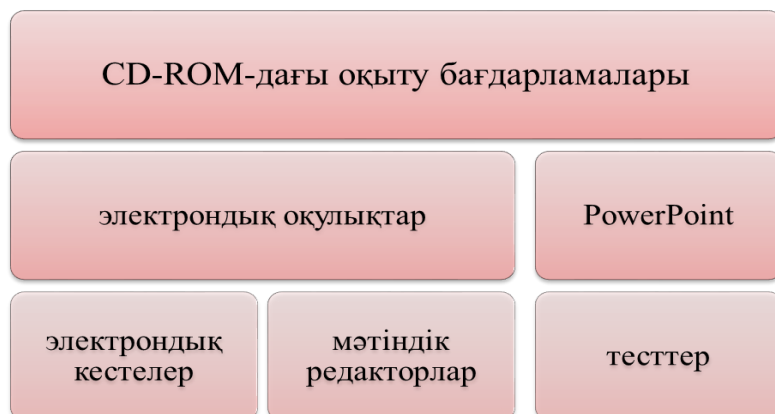
диалогтық режимде оқытуды және тестілеуді қамтамасыз етуді;

тілдік ортамен байланыс жасай отырып, диаграмма, анимация және бейне көмегімен нақты сөйлеу жағдайларын жасауды;

компьютерлік желілердің көмегімен оқытылатын тілде қарым-қатынасты қамтамасыз етуді.

Компьютерлік бағдарламалар – шет тілін оқытуда ақпаратты беру құралы да, бақылау құралы да болып табылады. Олар берудің жоғары сапасын қамтамасыз етеді және әртүрлі байланыс арналарын (мәтіндік, дыбыстық, графикалық, сенсорлық және т.б.) пайдаланады. Жаңа технологиялар оқу үдерісін оның қарқыны мен тереңдігі бойынша жекелендіруге мүмкіндік береді. Мұндай сараланған тәсіл үлкен оң нәтиже береді, өйткені ол әр оқушының сәтті іс-әрекетіне жағдай жасайды, оқушылардың жағымды эмоцияларын тудырады және осылайша олардың оқу мотивациясына әсер етеді. Онымен қоса, психологиялық тұрғыдан қарағанда, шетел тілін оқытуда компьютер мен сандық білім беру ресурстарын пайдалану оқушыларға оны қарым-қатынас құралы ретінде қолданудағы психологиялық кедергілерді жеңуге көмектеседі [2].

Шетел тілі сабақтарын оқушыларға барынша қызықты әрі тиімді етіп өткізу үшін тек әдістемелік жағынан қамтамасыз еткен жеткіліксіз. Аталған үдеріске көркемдік және ақпараттық жағынан компьютерлік технологияларға жүгінген дұрысырақ. Шетел тілін оқытуда мына бағдарламалар мен сандық білім беру ресурстарын қолданған тиімдірек әрі нәтижелі болары сөзсіз:

Қазіргі уақытта компьютерлік технологиялар оқу процесінде, соның ішінде шет тілдерінде көбірек қолданылуда. Оқу процесіне жаңа ақпараттық технологияларды әзірлеумен және енгізумен зерттеушілер тобы айналысады, олардың ішінде Е.С. Полат, Е. И. Дмитриева, И. А. Цатурова, Л. А. Цветкова және басқалар [3].

Психологиялық тұрғыдан алғанда компьютерлік бағдарламаларды қолдана отырып оқыту үлкен мотивациялық әлеуетке ие. М. В. Ляховицкий және И. М. Кошман «аталмыш бағдарламаларды құрал ретінде қолдана отырып, әр оқушының сөйлеу уақытын көбейтуге, оқу жұмысын жекелендіруге және шет тілдерін жеделдетіп оқыту әдістерін толығымен жүзеге асыруға мүмкіндік береді» деген [4].

Технология мен қоғамның барлық деңгейлеріндегі жаһандық өзгерістер білім беруде жаңа тәсілдерді талап етеді. Ғаламдық интерактивтілік, бірлескен қызметте оқыту және өмір бойы оқуды жалғастырудың шексіз мүмкіндігі бар телекоммуникациялық технологиялар білім берудің жаңа құрылымының бөлігі болып табылады. Білім берудің мұндай құрылымы халықаралық ынтымақтастыққа үлкен мән береді, жұмыс істеуге, оқуға және барлық мәселелерді шешуге жаңа мүмкіндіктер ашады.

Компьютер қаншалықты керемет техникалық құрал болса да, оның кемшіліктері бар. Негізгі кемшілікке компьютермен тікелей ауызша диалогтың мүмкін еместігі жатады. Компьютердің негізгі лингвистикалық кемшілігі-ақпаратты тек визуалды бейнелер арқылы ұсыну. Адамның машинамен байланысы әзірге тек графикалық белгілердің көмегімен жүзеге асырылады. Машина мәні бойынша дұрыс жауап бере алмайды, бірақ оқушылардың жауаптарының өзіндік формасы, яғни компьютердің жадында сақталатындардан өзгеше. Жеке компьютерлік бағдарламаларды оқу бағдарламасының маңызды, бірақ қосымша компоненті ретінде дәстүрлі материалдар мен әдістермен қатар қолданған жөн. Шынында да, қазіргі уақытта шет тілін оқытуда инновациялық әдістерді біртіндеп енгізе отырып, компьютерлік технологиялар негізінде оқытуға

толық көшу туралы мәселе туындамайды. Сабақты жоспарлау кезінде дәстүрлі және компьютерлік оқыту технологияларына сүйену және екі әдісті де дұрыс біріктіру туралы ойлау маңызды [5].

Шетел тілдерін оқытуда күтілетін нәтижеге жету үшін – компьютерлік бағдарламалар мен дәстүрлі оқытуды сәтті ұштастыра отырып сабақты ұйымдастыру қажет. Арадағы теңдік белгілі бір межемен ұсталса, сабақтың тиімді әрі өнімді болары сөзсіз деуге болады.

Әдебиеттер

1. Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы, перспективы использования. — 1994. — 204
2. Полат Е.С, Бухаркина М.Ю, Моисеева М.В, Петров А.К. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. — 1999. — 224 с.
3. Цатурова И.А., Петухова А.А. Компьютерные технологии в обучении иностранным языкам. — 2004. — С. 20-23.
4. Полат Е.С. Некоторые концептуальные положения организации дистанционного обучения иностранному языку на базе компьютерных технологий. — 1998. — 85-88.
5. Гиниатуллин И.А. Самостоятельная работа по практическому курсу иностранного языка. — 1990.—74-79.

БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІНДЕГІ НАТЮРМОРТ ЖАНРЫ ЖӘНЕ САЛУ ТЕХНИКАСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Жарасқанов Қ.С., Байсеңгіров М.Қ.

*аға оқытушылар, Музыка және бейнелеу өнері кафедрасы,
Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты,
Қазақстан Республикасы, Арқалық қаласы*

Аннотация: В этой статье рассказывается о передаче ученикам эстетического воспитание, различные методики изобразительному обучению, методы о том как научить детей школьного возраста рисовать.

Ключевые слова: масляная краска, лессировка, фактура, акварель, натюрморт, а-ля-прима, натура

Abstract: This article tells about the transfer of the student, what aesthetic education various techniques of visual education methods about how to teach school children to draw

Key word: oil paint, glaze, invoice, watercolor, still-life, a-la-prima, nature

Майлы бояу ерекше икемді, жұмсақ материал, оның фактуралық қолданылуы шексіз. Ол бірде картина жазықтығында еріп кетеді, бірде қою жағылып тегіс те, сыртқа томпайып та корпустық қабатпен қалың да жағылады. Біз кейде жеңіл, жұқа, мөлдір жағылған лессировка қабатын да картиналардан көреміз. Лессировка (неміс. Laisiren – «глазурмен жабу») тәсілімен жұқа қабат

етіп кепкен бетті жабуға болады. Ол өте жұқа болады, астынан алдыңғы жағылған қабаттағы түстер көрініп тұрады. Классикалық кескіндеменің атақты суретшілері картинаның беті жұмсақ қабатпен көрінуі үшін майлы бояуға белгілі бір қоспалар қосқан. Мысалға жұмсақ қабатты көрініс алу үшін бояуға шамалы балауыз қосқан, ал эмаль тәрізді жылтыр көрінуі үшін лак қосылады. Фактура ерекшелігі кескіндемеде арнайы аспаптар қолданумен түрлендіріледі. Ондай аспаптарға: дөңгелек, жалпақ, қатты, жұмсақ қылқаламдар жатады, өлшемдері де әр түрлі болады. Қылқалам таңдау болашақ картинаның идеялы-эсерлік мазмұнына байланысты болады. Борсық пен тиін қылынан жасалған қылқалам көбіне лессировка қабатын жағуға, үшкір қылқаламдар көбіне ұсақ бөлшектерді бояуға, үлкен де қаттылары картинаның ірі фактурасын көрсетуге қолданылады. Синтетикалық қылқаламдар майлы бояу тәсілдерінің барлық түрінде, гуашь пен акварельде де пайдаланылады. Бұл қылқаламдар бояуды жақсы сұйылта алады, көптеген тәсілдерді орындап, көріністі нәзік бере алуға көмектеседі. Майлы бояуда мастихин да кең қолданылады. Оны картинаның жарық бөліктерін көрсетуге, сондай-ақ форманы тұтас құруға пайдалануға болады. Көркемдік құрал ретінде суретші саусағы да, сонымен бірге түрлі мата қиындылары, қасық, шанышқы т.б., яғни қажетті фактура шығаруға келетін барлық заттарды қолдануға болады.

Картина жазудың екі түрлі негізгі тәсілдері бар:

1. Көп қабатты тәсіл.
2. «А-ля-прима» тәсілі.

Бұл екі тәсіл бояу фактурасы түрліше және суреті боялу уақыты да әр түрлі болып келеді. Көп қабатты тәсілде лессировка техникасы арқылы жұқа, мөлдір қабатпен бояу жағылады, онан соң үзіліс беру арқылы қайталап бетінен боялады. Екінші қабат астыңғысы кеппей боялмайды, олай етсе кейін қарайып бояу түстері бүлініп кетеді. өйткені шала кепкен астыңғы бояулар беткі қабатқа араласып бояу түсі мен химиялық құрамы бұзылады. Қабаттап жағылған бояулы кескіндеменің соңғы сатысында фактура лессировка фрагменті мен корпустық қабатты молынан жағу арқылы шығарылады. Бұл жерде корпустық жарық бөліктер мен лессировкалы мөлдір көлеңкелер салыстырылып отырылады. Лессировкалық кескіндемеде сүртімдер көрінбейді, негізінен бояу қабатының тегістелген айырмашылықтары ғана көрінеді [1, б.13].

Импрессионизм бағыты шыққан соң бояу техникасы өзгерді, картина тақырыптары сезімдік-эсерлікке ауысты. Суретшілер өздері бақылаған алғашқы әдемі эсерлерді ұмытпай тұрғанда тез көрсету үшін нобай жазуда, картина салуда «а-ля-прима» тәсілін қолдануына тура келді. Бұл әдіспен сурет салуда кейін қайталап бояу мен түзету болмайды, бояудың астыңғы қабатын кептіріп бетінен боямайды, яғни бояуларды байланыстырудың басқаша тәсілдері қолданылады. Сондықтан «а-ля-прима» әдісі суретшіден дәл есепті, түрлі техникалық тәсілдермен өңдеу шеберлігі, пленэрде жұмыс жасай білу, колоритті жақсы меңгеру, түс, жарық, сурет, рефлекті жақсы меңгерген шеберлік, қысқаша айтқанда виртуоздық шеберлікті қажет етеді. «А-ля-прима» әдісінде жұқа және қалың бояу жағу бір мезетте жүргізіледі.

Енді *натюрморт жазудың әдістемесі мен тәсілдеріне* тоқталайық. Оқу үрдісінде натюрморт рөлі оның көрнекілігі мен тиімділігімен ерекшеленеді. Бейнелеу өнері мамандығында оқу барысында арнаулы натуралық қойылымдармен жұмыс жүргізіп натюрморттық бейнелену тәсілдері сатылап үйретілетіні белгілі. Олар қарапайым геометриялық денелерден бастау алып күрделі тақырыптық қойылымдарды бейнелейді. Қарапайым геометриялық тұлғалар барлық табиғи формалардың бастауы ретінде студенттерге көлемдік бейнелеу құралдарымен және тәсілдерімен танысуға мүмкіндік береді. Қоршаған ортадан алынған түрлі бұйымдардан құралған қойылымдарда неғұрлым күрделірек міндеттер шешіліп, жарық пен қараңғы және форманың реңдері, түстік қатынастары мен колориті, яғни суретші көркем шығармада қолданатын бейнелеу тәсілдерінің бәрін шешеді. Натурадан жұмыс жасауды үйренуді дамытумен бірге натюрморт студенттердің творчестволық қабілеттерін қалыптастырушы күш болып табылады. Ұзақ мерзімдік қойылымдар мен қысқа мерзімдік нобайларда, ойдан және елестетіп сурет салуда бақылағыштық, көріп есте сақтау, натура мен қоршаған ортадағы қызықты тақырыптар мен сюжеттерді студенттердің көру қабілеті дамиды. Бұл арада ерекше мағынаға творчестволық натюрморт ие. Оны орындау барысында композиция заңдылықтарын белсенді игеруге мүмкіндік туады [2, б. 18].

Бейнелеу өнерінде «натюрморт» деп композициялық бір топқа біріктірілген жансыз заттар жиынтығын айтады. Ол француздың *nature morte* – «өлі табиғат» деген сөзінен алынған. Натюрморт дербес жазылуы да, жанрлық картина мен портреттің құрамдас бөлігі болуы да мүмкін. Көптеген суретшілер натюрмортты тақырыптық картиналарда шығарманың мазмұнын ашу үшін қолданады, жекелеген жағдайларда натюрморт картинаның өзіндік композициялық орталығы болады. Мысалға бізге орыстың атақты суретшісі В.Поленовтың «Ару» атты танымал картинасынан жасыл абажурмен қоса берілген натюрмортсыз осы жұмысты елестету қиын болған болар еді. Мұнда алдыңғы жоспарда көрсетілген заттар тек идеялық мазмұнды ғана емес, бүкіл композицияның кескіндемелік-пластикалық құрылымының кілті болып тұр. Суретші шешетін міндетке байланысты композицияда натюрморттың рөлі мен орыны да өзгереді. Натюрморттың көрерменге әсері ойды ассоциативтік елестету жолымен жүреді, ол үрдіс бейнеленген заттарды қарау нәтижесінде болады. Суретші «сөйлеуші заттардың» осы ерекшеліктерін қолдана отырып оларды таңдап топтастыру арқылы картинаға керекті ой реңкін береді. Сюжеттік-тақырыптық картиналарда натюрморт маңызды болса да бағыныңқы рөл атқарады. Суретші оған нақты орын бөледі. Заттар композицияның жалпы құрылымына қарай ойластырылады, сондықтан ондай натюрморттар қатаң белгіленген шекаралы болмайды, ал кескіндемелік шешімі картинаның колориттік құрылымына бағындырылады. Бұл «шектеу» жанрлық картинаның ғана ерекшелігі [3, б. 28].

Натюрморт дербес жанр ретінде үлкен бейнелеу мүмкіндіктеріне ие, онда заттардың сыртқы, материалдық болмысы ғана көрсетіліп қоймайды, сондай-ақ заттарды нақты бейнелеумен бірге образдық формада өмірдің елеулі жақтары

да берілуі мүмкін және де дәуір, маңызды тарихи оқиға да берілетін кездері болады. Бұл әлемге суретші өз жеке қатынастарын білдіруге кейде бейнелеу объектілерін әдейі алып тастайды, өз сезімі мен ойын білдіргенде осындай тәсілдерді қолданады. Бұл жағынан натюрморт кескіндеменің сюжеттік-тақырыптық, пейзаж, портрет секілді басқа жанрларына жақындайды.

Ең жоғары деңгейде қарастырсақ адамдардың дәм сезінуін, түсінігін, елестету қабілетін дамытып эстетикалық және идеялық дамуын қалыптастыратын құрал болып есептеледі. Натюрморттың тағы бір қызметі – суретші түрлі кәсіптік міндеттерді шешіп, шеберлігін жетілдіріп, өз қолтаңбасын қалыптастыруға көмектеседі.

Натюрморттың өзіндік ерекшелігі сонда, оны әр түрлі жағдайда орындауға болады: күндізгі және жасанды жарықпен бөлмеде, ашық ауада, көлеңкеде, күн көзінде. Заттарды шексіз түрде ауыстырып қолдана беруге, жарық жағдайын өзгертуге, кез келген кескіндемелік жағдайлар туғызуға болады және сан алуан оқу мен творчестволық міндеттерді шешуге болады. Творчестволық натюрмортқа қарағанда оқу натюрморты нақты бағытталған мақсатқа ие, ол оқушының танымдық қызметін белсенділендіруге қабілетті. Дидактикалық талаптарға сәйкес қойылған қозғалмайтын заттар бейнелеу сауатын табысты игеруге бейімдейді, келе-келе дербес творчестволық жұмысқа қалыптастырады. Натюрморт кезекті оқу міндеттеріне қарай қойылады, заттар таңдап алынып міндет табысты шешілуі үшін топтастырылады. Осыған байланысты оқу натюрморты реалистік композицияның негізгі талаптарын сақтай отырып шарттылықтың белгілі бір үлесіне жол береді. Оқу натюрмортында іс-әрекет орыны творчестволық натюрморттағыдай маңызды рөл атқармайды. Мұнда мата фон зат формасын көрсету үшін, топты біріктіріп тұратын және қарама-қайшылықты тудыратын түстік дақ рөлін атқарады. Бірақ оқу натюрморттары қойылымдарды еркін мағынасы мен мазмұны байланыспайтын етіп қоюдан құралады деп ойламау керек. Творчестволық натюрморт та сюжеттік байланыссыз құрылатын заттарды таңдаусыз қоймауды талап етеді. Атқаратын қызметі әр түрлі заттарды бір қойылымға құрау дұрыс емес. Мысалға фарфор құмыра және балға, скрипка мен металл ыдыс т.б. Мектеп тәжірибесінде қолданылатын оқу натюрмортын шартты түрде ғана қабылдауға болады. Ал сауатты құрылған қойылымның творчестволық сапасы болады, ол оқу міндетін шешумен бірге орындаушы көңіліне сурет салу кезінде творчестволық көзқарас тудырады. Натюрморт мектебінен барлық суретші де өтеді және тек оқу мерзімінде емес. Ірі шығармалар жазу арасындағы үзілістерде басқа жанрдағы суретшілер де натюрморт тақырыбына оралып отырады. Әлемдік өнер тарихына үлкен шебер ретінде енген осы жанрда еңбек еткен суретшілер де аз емес. Натюрморт өнерінің өз дәстүрі мен тарихы бар. Ол да шарықтау және құлдырау кезеңдерін бастан өткізген. Оның дамуына кескіндеменің Ұлы шеберлері үлес қосқан. Бұл өзгерістер натюрморттың жалпы сипаты мен стильдік ерекшеліктеріне әсер етті. Натюрморттың танымал болып кең тараған кезеңі 16 – 17 ғасырларда Голландия өнерінде болды. Сол кезеңде бұл жанр шарықтау биігіне жетті. Бұған үлес қосқан суретшілер

П.Класс, Г.Виллем, А.Бейерен, Я.Фейт, В. Снейдерс т.б. шығармалары әлемнің үлкен мұражайларында сақтаулы. Бұл шеберлер творчествосы Қайта Өрлеу дәуірі өнерінің игі ықпалынан дамыған. Сюжетті-тақырыптық, портрет жанрларындағы бейнелеу тәсілдері мен әдістемесі натюрмортқа берілді. Классикалық схема бойынша ортаңғы жоспарда картинаның композициялық орталығы орналасып, алдыңғы жоспарда ұсақ заттар бейнеленеді. Үшінші жоспар фон рөлін атқарып бейтарап кеңістік ретінде қаралады. Голландия өнерінде өңделген көркемдік принциптер көбіне натюрморттың алға дамуына әсер етті. Натюрморттың негізгі сапасы реализм, өмірді бақылау нәзіктігі, заттардың эстетикалық құндылығын көрсетумен есептеледі [4, б. 8].

Өз шығармаларын құруда суретшілер күнделікті тұрмыста қолданылатын заттарды таңдаған, бірақ оларды үлкен талғаммен, топқа біріктірілген барлық заттың гармониялық үйлесімін сақтай отырып құруға ұмтылған. Голландия шеберлерінің сүйікті мотиві «таңғы ас» шағын заттар құрамымен жасалатын. Оларда ыдыс, жемістер, балық, ет, т.б. бейнеленеді. Шыны, металл, керамика, түрлі жемістер фактуралары т.б. материалдары өте жоғары деңгейде берілген. Бұл суретшілердің кез келген натюрмортында адамдардың қоршаған ортамен ажырамас байланысы ашылып көрсетіледі. 17 ғасырда натюрморт жанрының басты сипаттары қалыптасты. Натюрморт жанрын алға дамытушылар Рембрандт, Сурбаран, Переда т.б. болды. Олардың ортақ ұмтылысы адамды қоршаған заттар әлемі гармониясын, олардың формасының әдемілігі мен материалын көрсету еді. Натюрморттың дамуына 18 ғасырда елеулі үлес қосқан француз суретшісі Ж.Б.Шарден, ол әлемдік кескіндеме тарихына тұрмыстық жанр картинасының шебері ретінде енді. Оның натюрмортының ерекшелігі сонда, зат фактурасын ғана емес, көрерменді жеміс етінің нәзік жұмсақтығы мен шырындарын шынайы сезінуге жетелейді.

Әдебиеттер

1. Мизамбаев Р. Живопись. А., 2005 г.
2. Ростовцев Н.Н.. Методика преподавания ИЗО в школе. М., «Просвещение» 1980.
3. Ростовцев Н.Н. История методов обучения рисования в зарубежных и советских школах. М. Просвещение 1980.
4. Шорохов Е.В. «Композиция». М., 1989 г.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛІН ДАМУДА ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ РӨЛІ

Жетилгенова Д.Н.

*№1 «Гүлдер» мектепке дейінгі ұйымының меңгерушісі, Қ.Жұбанов атындағы
Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің «Педагогика» факультетінің
2 курс магистранты, Қазақстан, Ақтөбе*

Аннотация: В статье подробно описано содержание художественных произведений Ы. Алтынсарина для детей и его вклад в казахскую детскую литературу. На сегодняшний день для детей дошкольного возраста предусмотрены произведения на легком и простом языке для совершенствования национального духовного мира и мышления.

Ключевые слова: Детская литература, национальность, воспитание, поэзия, сочинение.

Annotation: The article describes in detail the content of Ybyrai Altynsarin's works of art for pupil and his contribution to the Kazakh children's literature. To date, works in an easy and simple language are provided for preschool children to improve the national spiritual world and thinking.

Keywords: Children's literature, nationality, education, poetry, composition.

Ғалымдар мектеп жасына дейінгі балалардың тілінің дамуында ауыз әдебиеті үлгілерінің, көркем әдебиеттің мәніне, тәрбиелік астарына көп көңіл бөлген.

Қазақ балалар әдебиетінің атасына айналған алғашқы ұстазымыз Ыбырай Алтынсарин өз туған халқын ерекше сүйді, оның болашағына зор сеніммен қарады. Кезінде жәбір – жапа шегіп, сауатсыз қараңғылықта жүрген халқының көзін ашу, білім алу үшін еңбек еткен, мектеп ашып, оған өзі арнайы оқулық жазған ұлы ағартушы – Ыбырай Алтынсарин.

Ұлы педагог - қазақ балаларын, жалпы қазақ ұрпағын сауатты әрі білімді болуын қалаған ұстаз. Алтынсарин ұлттың бала тәрбиесінде өз халқының тұрмысы мен өмірінің тарихи ұлттық ерекшелігіне сәйкес келу идеясын ұсынған. Сонымен қатар, бар саналы ғұмырын туған халқын өнер-білімді, жаңа заманның өркениетті, мәдениетті елдерінің қатарына қосу жолына арнаған көрнекті тұлға.

Ыбырай бұл жолда сан алуан кедергілер мен қиындықтарды жеңе отырып, үлкен жетістіктерге қол жеткізді, сөйтіп, туған халқының мақтан тұтатын ардақты ұлы педагогына айналды.

Ыбырай Алтынсарин өзінің ой-пікірлерін балаға тартымды етіп жеткізу үшін күрделі салыстыруларға бара бермейді. Қайта қарапайым да көркем баяндауларға зер салып, оның бала санасына қонымды болу жағына ерекше мән береді.

Автор тиісті жерде қанатты тіркестер мен мақал-мәтелдерді де ұтымды - лықпен пайдаланып отырады. Кейде жазушы өз жанынан үлгі-насихаттық өне - гелік жолдар қосып, айтылар ойды ұштап әрлеп отырады.

Қазақ балалар әдебиетінің атасы Ы. Алтынсарин атамыз балаларды оқу және оқыту, тәрбиелеу ісінде ауыз әдебиеті шығармаларының маңызды орын алатындығын айта келіп: «Өмірге қажетті ауызекі сөйлеу дағдыларына жаттықпайынша, қай - қай тілде болса да, еркін, жүйелі сөйлеу мүмкін емес» - деген болатын. Ыбырай балалар әдебиетіне арнап, жас өспірімдерді тәрбиелеу

жолында көп шығармалар жазды. Бұл шығармаларды жазуда алдына үлкен мақсаттар қойды. Ол өз сөзінде: «Мен қазақ балаларын ұқыптылыққа, тазалыққа, отырықшыл тұрмыстың артықшылығына үйретудің өзі қазақ даласына тәрбиелік мәні бар жұмыс деп білемін» - дейді.

Оған мынандай шығармаларды дәлел бола алады. Мысалы: «Бұл кім?», «Әй, достарым!», «Әй, жігіттер!», «Ананың сүюі» өлеңдері, «Әке мен бала», «Асыл шөп», «Бақша ағаштары», «Алтын шекілдеуік», «Қарға мен құрт», «Сауысқан мен қарға», «Әдеп», «Тәкаппарлық», «Байұлы» әңгімелері ұлы жазушының барлық өлеңдері мен әңгімелерінің мазмұнында негізінен өзі айтқан осы идея баяндалады. Бүлдіршіндерді білімге, ғылымға, адамгершілікке, өнегелікке, үлкенге – ізет, кішіге – құрмет көрсетуге өз әңгімелерінде, өлеңдерінде тілге тиек еткендігін аңғардық..

"Бала, бала, бала" деп,
Түнде шошып оянған.
Түн ұйқысын төрт бөліп,
Түнде бесік таянаған.

Аялы қолда талпынтқан,
Қаймақты сүттей қалқытқан.
Суық болса жөргегін,
Қорғасын оқтай балқытқан.

Айналасына ас қойып,
Изені көлдей шалқытқан.
Қолын қатты тигізбей,
Кірлі көйлек кигізбей,
Иісін жұпар аңқытқан.

Бұл мақалада Ыбырай Алтынсариннің қазақ балалар әдебиетіне қосқан үлесінің бүгінгі таңда мектеп жасына дейінгі бүлдіршіндерді тәрбиелеудегі өміршендігін қарастырдық.

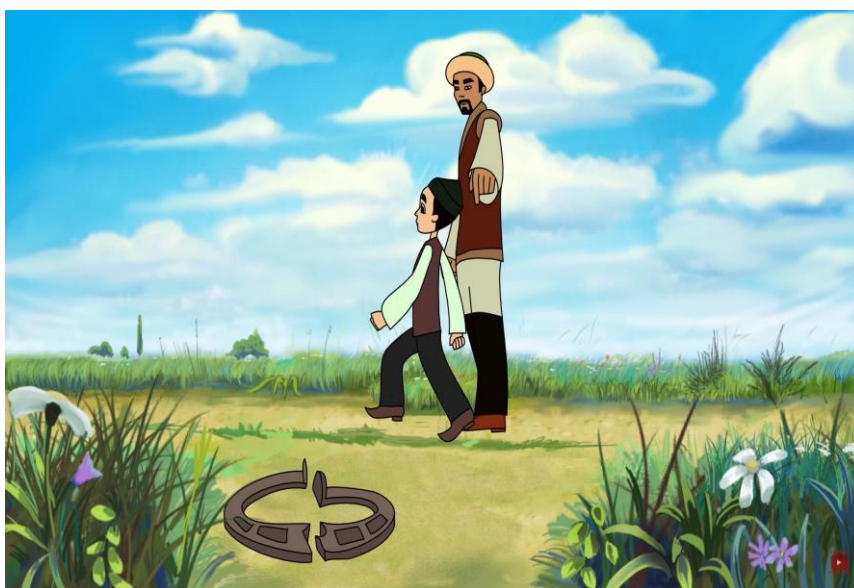
Бала тәрбиелеуде бұл ана еңбегін қадірлей білген үздік баға деуге болады. Балаға осындай өлеңдерді оқып берсе, ана қадірінің теңдесі жоқ қымбат та қадірлі екенін сонда ғана сезіне бастар еді. «Ананың көңілі балада, баланың көңілі далада» деген сияқты ана еңбегін қадірмелеу, сыйламау, кейде тыңдамау болмас та еді. Балаға бірінші берілетін тәрбие әрқашан ата-анасын, өзінің жақын достарын сыйлауға үйретудің басталуға тиісті. Ата-анасын сыйламайтын бала жолдасына да, қоғамға да ешқандай дұрыс қызмет істей алмайды. Өзін әлпештеп өсірген адамға немқұрайлы қараудан, анаға опасыздық етуден ауыр қылмыс жоқ. Сондықтан ана қадірін түсіне білу керек дейтін жалпы халықтық қағиданы әрқашан баланың зердесіне салып отыру – әрбір тәрбиешінің борышты міндеті дегенді Ыбырай Алтынсарин көп ескерткен. Ал «Ананың сүюі» деген өлеңі бала жанын тербітентерліктей бұдан да күшті, бұдан да әсерлірек жазылған.

Ыбырайдың балаларға арналған хрестоматиясындағы өзі жазған әр алуан қысқа сюжетті әңгімелерінде өмірдің сан түрлі қырларын ашуды мақсат етеді. Автор қазақ балаларының табиғи ерекшеліктерін ескере отырып, олардың жан дүниесіне әсер ету арқылы еңбексүйгіш, адмгершілігі мол, зейінді де зерделі, адал да әдепті, білімді азамат болып жетілуін көздеді. Осы биік талаптарға сәйкес жас буынның қабылдау және жас ерекшеліктерін ескере келіп, әрі қысқа, әрі нұсқа көркем әңгімелер жазды. Атап айтатын болсақ: «Бір уыс мақта», «Аурудан аяған күштірек», «Мейірімді бала», «Полкан деген ит», «Таза бұлақ», «Әділдік», «Жан-жануарлар айтысы», «Бай баласы мен жарлы баласы», «Қыпшақ Сейітқұл», «Мұңсыз адам», «Лұқпан әкім», «Зеректік», «Силинші ханым», «Білгеннің пайдасы», «Талаптың пайдасы», «Атымтай жомарт».

Ы. Алтынсариннің әдеби мұрасы да едәуір елеулі. Ол негізінен аудармада көп еңбектенді. Айта кетсек, Крыловтың мысалдарын, Толстойдың әңгімелерін орыс тілінен қазақ тіліне аударып қазақ балаларының түсінуіне оңай тілмен жеткізеді. Сондай-ақ, қазақтың педагогы қысқа мазмұнды әңгімелерді жазумен де айналысқан. Барлығы да қазақтың балаларына білім беру мақсатында жасалынған.

Ы. Алтынсариннің қаламынан туған аудармалар, өлеңдер, әңгімелер, мысалдар, этнографиялық очерктер мен ертегілер оқырман жүрегіне жол тапты. Оның шығармаларының тақырыбы да әр алуан. Ы. Алтынсаринді қазақ балалар әдебиетінің негізін қалаушы деп айтуға болады. Ал поэзияда оның «Азған елдің хандары», «Әй, достарым!», «Әй, жігіттер!», «Ана» атты өлеңдерінде адамгершілік пен ғибраттық қасиеттерді маңызды етіп көрсетеді. Ақынның бұл өлеңдерінен қазақ жас бүлдіршіндері, талай ұрпағы үлгі-өнеге алып, тәрбие көріп келуде. Соның ішінде «Азған елдің хандары» атты өлеңі сыни көзқарастың Заман талабына сай мектепке дейінгі балаларға тәрбие беруде жаңа инновациялық технологияларды, балаларға жаңа форматта Ыбырай шығармаларын қолданға үлкен мүмкіншілік қарастырылған.

Мысалы, Ыбырай Алтынсариннің әңгімесі бойынша түсірілген балаларға арналған танымдық «Әке мен бала» мультфильмі балабақшадағы балаларға өте қызықты әрі қонымды.

Ұлттық дүниелерімізді мүмкіндігінше қамтуға тырысқан туындының тілі жатық, баланың ойлау қабілетіне сай екен. Міне, бұлар – нағыз қазақ баласының дүниетанымына оң әсерін тигізетін дүниелер. Бірақ бұл қуанышымыздың астарында «әттең...» деген қынжылыс та бар. Себебі мұндай саусақпен санарлық ұлттық дүниелеріміз күн сайын, сағат сайын саны артып, рухани жұтаңдыққа әкелетін шетелдік туындылардың орнын алмастыра алмайды, тіпті оған өз деңгейінде бәсекелес те бола алмайды. Рас, барлық бұқаралық ақпарат құрал-дарында отандық аниматорлар туралы жазылып та жатыр. Олардың сан туындысы қолдың қысқалығынан жарық көрмей жатқандығын айтудай-ақ айтуда.

Балалар әдебиеті алдымен тәрбие жұмысымен тығыз байланысты болғандықтан, ол бір жақты дамымаған. Оның әр алуан саласы, тармақтары болады. Бала тәрбиелеу – балаға өмір жолын, танытып, білім беру, сана-сезіміне қозғау салып, әр жақты тәрбиелеу болып табылады. Сондықтан Ыбырай Алтынсариннің балаларға арналған шығармалары да тәрбие жұмысына бағытталған дейміз. Алтынсариннің «Жаз», «Өзен» деген өлеңдерінде өлке тану, айналадағы табиғат құбылысына құрметпен зер салуға бағытталған тәрбиелік орны бар, баланы әралуан іске баулитын шығарма болып табылады. Табиғаттың осындай мінсіз сұлулығын адам ғана түсіне алады.

Шығармашылық шабыттың қайнар көзі де теңдесі жоқ бір сұлулықтан, оның ерекше эстетикалық әсетінен табылмақ. «Өзен» деген өлеңінде:

«Таулардан өзен ағар сарқыраған,

Айнадай сәуле беріп жарқыраған.

Жел соқса, ыстық соқса бір қалыпта

Аралап тау мен тасы арқыраған», - деп, Ыбырай өзенді оның көріністері үшін ғана тектен-тек суреттеп отырған жоқ. Әсемдік сезімі көкірегіне ұялаған, жақсылыққа жаны құмар, эстетикалық талғамы жетілген, әрбір адам табиғатты осылай қызықтайды. Адамның тіршілік тірегіне, шаруашылық экономикасына байланысты ондағы әржақты пайдалы белгілерін көрсетіп отыр. Бұл өлеңді оқыған азамат, әсіресе, жас өспірімдер жаратылыстың осындай байлықтарының көзін тауып, өзінің қажетіне жұмсай білсін, пайдасына асырсын, жайдан-жай ағып жатқан пайдасыз өзен екен ғой деп қарамасын дегенді үйретеді. Сонымен қатар адамның қандай қажеттерін өтейтінін де саусақпен санағандай етіп, даралап көрсете білген.

Алтынсариннің балаларға арналған қай шығармасын алсақ та, одан да жас өспірім еңбек тақырыбындағы “Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш”, “Бай мен жарлы баласы”, “Дүние қалай етсең табылады”, “Байлық”, “Әке мен бала”, “Асыл шөп”, “Қыпшақ Сейітқұл”, “Киіз үй мен ағаш үй”, т.б. әңгімелері – өзінің өнегелілігімен, образдылығымен ерекше мәнді тәлім берер күші мол көркем шығармалар.

Ыбырай творчествосында еңбекке тәрбиелейтін әңгімелерінің ішіндегі ең биік шыңы – “Бай мен жарлы баласы”.

Асан – бай баласы. Ол өмірдің қиыншылығын көрмеген. Екі қолын жылы суға малып, алдындағы асын алып ішуге ерінетін ерке. Ал Үсен – кедей баласы. Ол өмір мектебінен өткен. Басына түскен қиыншылықтан құтылудың жолын да ойластыра біледі.

Ы.Алтынсарин әңгімелерінің көтеретін тағы бір өзекті мәселесі-адамгершілік. Ол әр кезде адам сабырлы, мейірімді, қайырымды, әдепті, ұқыпты болса, деген ізгі ниет білдіреді. “Шеше мен бала”, “Бір уыс мақта”, “Мейірімді бала”, “Аурудан аяған күштірек”, “Әдеп”, “Әділдік”, “Петр патшаның тергелгені”, “Тәкаппарлық”, “Таза бұлақ” әңгімелері мен аудармалары жазушының осы ниетінің жемісі еді.

Сөзімді қорыта келе, ағартушы педагогтың шығармалары қазақтың өміріндегі шындықты бейнелеуге бағытталған. Ал оның өзге де өлеңдерінде ғылым мен білімге деген құлшыныстардың да қажеті барын кеңінен насихаттаған. Ол басқа елдердің ғылымда қол жеткізген табыстарын мысал ретінде алып, қазақ жастарын оқуға шақырады. Қазақ балаларына мектеп ашып, білімге деген құлшыныстарын оята білген.

Әдебиеттер

1. Бижанов Ғ.Қ. «Ыбырай танымының: кешегісі мен бүгінгісі». – Арқалық, 2010
2. Әсет Ламашев. «Ыбырай Алтынсарин». - Алматы «Ана тілі», 1991
3. «Алынсарин оқулары». - Арқалық қаласы, 1991.
4. Қадыржан Сейталиев. «Педагогика тарихы». «Білім» баспасы, 2008

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОЙЛАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Жунусова Р.К.

*«Мектепке дейінгі және бастауыш білім беру» кафедрасы, аға оқытушы, магистр
«Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты "КЕАҚ"*

Қара Ә.Б.

*«Мектепке дейінгі және бастауыш білім беру» кафедрасы, аға оқытушы, магистр
«Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты "КЕАҚ"*

Аннотация: Если ускоренное развитие общества на современном этапе связано с развитием науки и техники, то в будущем нынешние школьники будут развивать науку и технику, производство. Поэтому школьники нуждаются в большой ответственности и знаниях. Систематическое формирование мышления помогает не только в процессе обучения, но и всестороннему развитию личности. Культура мышления не является врожденным свойством личности, оно формируется в процессе познания. Учащиеся, не владеющие навыками учебной деятельности, не могут планировать свою работу и правильно, эффективно использовать свое время.

В статье рассматриваются вопросы формирования личности младшего школьника, обогащения его духовного мира, повышения мотивации к занятиям, развития интеллекта.

Ключевые слова: Учащиеся начальной школы, мышление, восприятие, логическое мышление.

Annotation: If the accelerated development of society at the present stage is associated with the development of science and technology, then in the future today's schoolchildren will develop science and technology, production. Therefore, schoolchildren need a lot of responsibility and knowledge. The systematic formation of thinking helps not only in the learning process, but also in the all-round development of the individual. The culture of thinking is not an innate property of a person, it is formed in the process of cognition. Students who do not possess the skills of educational activities cannot plan their work and use their time correctly and effectively.

The article deals with the formation of the personality of a junior schoolchild, enrichment of his spiritual world, increasing motivation for classes, and development of intelligence.

Keywords: Primary school students, thinking, perception, logical thinking.

Ойлаудың кеңдігі бар адам еркін ойлайды, мәселені ескі әдетпен, үйреншікті жолмен шешпейді. Бала мектеп табалдырығын аттасымен – ақ оқушы болады. Оның өмірінде ойын әлі маңызды орын алғанымен осы уақытта ол біртіндеп басымдылық ролін жоғалта бастайды. Оқу- бастауыш сынып оқушысының жетекші іс-әрекеті оның мінез-құлық мотивтерін елеулі түрде өзгертетін болады, оның танымдық және адамгершілік күштерін дамытудың жаңа көздерін ашатын болады.

Әсіресе баланың мектеп өмірінің жаңа жағдайларына алғаш енуі айқын аңғарылады. Балалардың көпшілігі бұған психологиялық жағынан даярланған. Олар бұл жерден үймен немесе балабақшамен салыстырғанда, әдеттен тыс бірдеңелер кездестіруді күте отырып, мектепке қуана барады. Баланың бұл ішкі позициясы бала үшін өте маңызды. Алдымен мектеп өмірінің жаңалығын алдын - ала сезіну, және қалау баланың сыныптағы мінез-құлық ережелеріне, жолдастарымен ерекше қарым-қатынас нормаларына, күн тәртібіне қатысты мұғалімнің талаптарын жылдам қабылдауға көмектеседі. Бұл талаптарды бала қоғамдық маңызды және орындамауға болмайтын талаптар деп қабылдайды. Тәжірибелі ұстаздарға белгілі, психологиялық жағынан расталған мынадай қағида бар: баланың сыныпқа келген алғашқы күнінен –ақ оған енді оқушы екендігін, мектеп талаптарын орындау міндетті екендігін түсіндіру керек. Балаға оның жаңа көзқарастарының, міндеттерінің және құқығын бұрынғы ол әдеттенген жағдайлар мен нормаларды сөзсіз орындауды талап ету – бірінші сынып оқушысына орынсыз қаталдық жасау емес, мектепке баруға даярланған балалардың өз түсініктеріне сәйкес олардың тіршілігін ұйымдастыруға қажетті шарт. Бұл талаптар орнықсыз әрі екі ұшты болса, балалар өз өмірінің жаңа кезеңінің өзіндік ерекшеліктерін сезбейді, бұл олардың мектепке деген ықыласын жоюы мүмкін. Практикада «қарым-қатынас» және «қатынас» ұғымдарын жиі шатастырады. Бұл ұғымдар мүлдем де бір мағынаны бермейді. Қарым-қатынас - қатынастарды жүзеге асыру үрдісі[1].

Бастауыш сынып оқушыларының қабылдауының өз ерекшелігі бар. Жекелеген психикалық процестерді дамыту бүкіл бастауыш мектеп шағында жүзеге асырылады. Балалар мектепке қабылдау процестері едәуір жетіліп келсе де (оларда көру мен есту қабілеті жоғары екені байқалады, олар түрлі формалар мен түстерді жақсы бағдарлайды, байқау қабілеттері біршама дамыған, т.б.), олардың оқу ісіндегі қабылдауы формалар мен түстерді тану және атауға келіп тіреледі. Бірінші сынып оқушылары өздері қабылдайтын заттардың қасиеттері мен сапаларына жүйелі талдау жасай алмайды. Бұл жағдай арнайы жасалған тәжірибелерден айқын көрінді. Мәселен, I сынып оқушылары қарап отырып салу үшін түрлі түсті құмыра алды. Балалар оны тез қарап шығып, атын атады, содан соң оның өзіне онша көңіл аудармай, бірден оның суретін салуға ұмтылды. Олардың салған суреттерінде құмыралардың көлемі де, формасы да әр түрлі болып шықты, тіпті бір-бірінен едәуір айырмашылығы да болды, өйткені балалар форманың өзіне талдау жасамаған еді. Құмыраның түсін беру мәліметтері де ұқсас болды. Бірінші сынып оқушылары бұл түсті танып, атап та берді, бірақ оның нақты ерекшеліктері оларды қызықтырмады. Саралап қабылдаудағы кемшіліктер басқа тәжірибелерден де байқалды.

Логикалық ойлауды дамыту үшін іс-әрекеттерді нақтылы заттар мен жағдайлардың орнына белгілер түріндегі сөздер, сандар арқылы игерудің алғы шарттары сәбилік шақтың соңында, бала санасының белгілер функциясы қалыптаса бастағанда қаланады.

Психикалық дамудың жалпы баспалдағына логикалық ойлау бейнелі ойлаудан жоғары тұрады. Себебі логикалық ойлау кейінірек бейнелі ойлаудың негізінде қалыптасады, ауқымы кеңірек мәселелерді шешуге ғылыми білімдерді меңгеруге мүмкіндік береді.

Бейнелі ойлау бастауыш сынып оқушыларының өмірі жағдайлары мен іс-әрекетіне, ойында, сурет салуда, құрастыруда төңірегіндегілермен қарым-қатынас жасауда оның алдында пайда болатын міндеттерге жоғары деңгейде сәйкес келеді. Міне, сондықтанда бастауыш сынып оқушыларының бейнелерге негізделген үйретуге берілгіш келеді. Бірақ осы жағдайларды есепке алу бастауыш сынып оқушыларының бейнелі ойлауын дамытуға ерекше назар салуды қажет етеді. Дерексіз логикалық ойлауға келсек, оның қалыптасуын баланы ғылыми білімдердің кейбір негіздерімен таныстыру қажет болғанда (мысалы, санды толықтай меңгеруді қажет ету үшін) пайдалану қажет, соның өзінде де бала ойының барысын қалай да бүтіндей логикалық етіп шығаруға тырысудың қажеті жоқ[2].

Дамуының бастапқы сатыларында баланың қабылдауы әлі мүлдем жетілмеген болады: қабылданатын заттардың бейнелері барынша көмескі және бұлыңғыр болуымен ерекшеленеді.

Мектепке келген жеті жасар бала көбінесе сырттай ашық және эмоциялы оқиғаларды, суреттеулерді, әңгімелерді дәл есте сақтайды. Бірақ мектеп өмірі бастан-ақ балалардан материалды еркін есте сақтауды талап етеді. Оқушылар күн режимін, мінез-құлық ережелерін, үй тапсырмаларын арнайы есте сақтауы тиіс, ал одан кейін оларды өзінің мінез-құлқына басшылыққа ала білуі немесе оларды сабақта еске түсіре білуі керек.

Алғашында балалар ең қарапайым тәсілдерді қолданады - материалды мағыналық бірліктері бойынша сәйкес келмейтін бөлшектерге бөлу кезінде оны, әдетте, бірнеше рет қайталау. Есте сақтау нәтижесін баланың өзінің тексеруі тану деңгейінде ғана болады. Мысалы, бірінші сынып оқушысы тексті бір қарайды да таныс сияқты болып көрінгесін жаттап алдым деп ойлайды. Аздаған ғана балалар есте еркін сақтаудың тиімді әдістерін қолданады. Көпшілігі мектепте және үйде арнайы әрі ұзақ үйретуді керек етеді. Мұндай жұмыстың бір бағыты балалардың мағыналық жағынан есте сақтау әдістерін қалыптастырумен (материалды мағыналық бірліктерге бөлу, мағыналық топтау, мағыналық салыстыру), екіншісі — уақытпен белгіленген еске түсіру тәсілдерін, есте сақтау нәтижелерін өзіндік тексеру тәсілдерін қалыптастырумен байланысты. Материалды мағыналық бірліктерге бөлу әдісі жоспар жасауға негізделген. Ол балалар қандай да бір картинаның немесе естіген әңгіменің мазмұнын ауызша формада айтып беретін (әсіресе түсінігі бойынша) мектеп сабақтарында оқылады. Балаларға бөлінген мағыналық бірліктердің салыстырмалылығын бірден көрсеткен жөн. Олар бір жағдайда ірі,

екіншісінде майда болуы мүмкін. Қандайда картинаның мазмұны туралы хабарлап әңгімелеу, ал одан соң еске түсіріп, әңгімелеп айтылу мақсатына қарай әр түрлі бірліктерге сүйене отырып жүзеге асырылатын болады[3].

Оқу ситуациялары бірқатар ерекшеліктерімен сипатталады. Біріншіден, мұнда оқушылар ұғымдардың қасиеттерін бөліп алудың немесе нақтылы – практикалық міндеттердің кейбір кластарын негізгі мақсаты ретінде көрінеді. Нақтылы практикалық міндеттердің тікелей өмірлік мазмұны болады және олардың шешімі соншалықты өмірлік мәнді нәтижелерге жеткізеді. Мұндай міндеттерге оқып жаздыратын жазу (жазу орфографиялық жағынан дұрыс болуын талап етеді.), математикалық, текстік ұсақ-түйек жасау (шырша ойыншықтары үшін қорапша керек) т.б. жатады. Осы сияқты әр алуан міндеттерді қайсыбір саланың (грамматикалық, математикалық, практикалық) әрбір жекелеген міндетін орындаудың ұзақ тәжірибесін жинақтау жолымен шешіп үйренуге болады. Оның үстіне біртіндеп жинақтау жолымен шешіп үйренуге болады. Оның үстіне біртіндеп мұндай міндеттер жағдайында бағдар алу тәсілдері туралы түсінік жинақтала бастайды. Алайда ішкі оқу ситуацияларында нақтылы – практикалық міндеттерді шеше білу басқаша игеріледі. Мұғалім алдымен бастауыш сынып оқушысымен сол сыныптағы барлық нақтылы – практикалық міндеттерді шешудің ортақ тәсілін іздеу қажет болатын жағдаймен бетпе- бет қояды. Одан кейін мұғалімнің басшылығымен балалар бұл әдісті тауып, қалыптастырады. Оның жекелеген операцияларын қайта жасау және осы әдісті қолдану жөніндегі шарттар жүйесін игеру – оқушылар жұмысының келесі кезеңі. Соңынан тиісті нақтылы практикалық міндеттерге кездесе отырып, оларды шешудің игерілген жалпы әдісін бірден қолданып, оқу ситуациясы жағдайында алдын –ала қалыптасқан іскерлікті байқайды. Шынында, оқып жаздыратын жазудан бұрын жұмыс жүргізіледі оның барысында балалар сөздерінің құрамын және олардағы әріптердің үйлесу заңдылықтарын оқып үйренеді, дұрыс жазудың жалпы талаптарын қалыптастырады. Математикадан мәселелі есептерді жығарудан бұрын шамалардың жалпы қасиеттері мен байланыстарын, оларды тексте көрсету жолдарын және оларды математикалық амалдармен бейнелеу тәсілдерін ұсынады [4].

Білім адам басында әуел бастан болмайды, адам оны өз өмірінің барысында, практикалық іс-әрекетінің нәтижесінде игереді. Оқушылардың танымдық қабілетін арттыру, таным қабілетінің оянуына түрткі болу – мектептегі оқудың негізгі мәселелерінің бірі.

Баланың таным қабілетін дамыту үшін әр баланың жас ерекшелігі, білімі, білік, деңгейі, жеке дара қабілеті сараланып, анықталуы қажет. Осыған орай оқушылардың танымдық қабілеттерін дамытудың жолдарын қарастырған жөн.

Жеті жасар бала мектеп табалдырығынан аттасымен-ақ оқушы болады. Оның өмірінде ойын әлі маңызды орын алғанымен осы уақыттан бастап ол біртіндеп басымдылық ролін жоғалта бастайды. Бастауыш сынып оқушысының жетекші іс-әрекеті оның мінез-құлық мотивтерін елеулі түрде өзгертетін, оның танымдық және адамгершілік күштерін дамытудың жаңа көздерін ашатын оқу болады. Мұндай қайта өзгеріс процесінің бірнеше кезеңдері бар.

Алғашқы кезде оқушы нақтылы оқу пәндерінің мазмұнымен шын мәнінде әлі таныс емес. Олардың оқу материалдарына танымдық ынтасы әзірге жоқ. Олар тек математиканы, грамматиканы және басқа пәндерді тереңдеп оқу кезінде қалыптасады. Әйтсе де бала алғашқы сабақтардан бастап-ақ тиісті мағлұматтар ала бастайды. Бұл ретте оның оқу жұмысы жалпы білім алуға деген ынтаға сүйенеді. Ынталықтың жеке-дара көрінісі бұл жағдай математикада немесе грамматикада байқалады. Мұғалімдер бұл ынталылықты алғашқы сабақтарда дереу пайдаланады. Осының арқасында бала үшін сандардың тіркестілігі, әріптердің реттілігі және т.б. сияқты шын мәнінде ұзын-сонар дерексіз жайлар туралы мағлұмат алу қажетті де маңызды бола бастайды.

Баланың білім қазыналарын интуициялық қабылдауын мектептегі оқудың алғашқы күнінен бастап, ендігі жерде математика, грамматика және басқа пәндердің өздерінің күтпеген таңқарарлық, қызықты жайттарын паш ету жолымен қолдап дамытып отыру керек.

Әдебиеттер

1. Алдамұратов Ә.Ж. Жалпы психология. – А: Білім, 1996
2. Жарықбаев Қ.Б. Жантану негіздері.- А, 2002.
3. Сейталиев Қ. Жалпы психология: Оқу құралы. – А.: Білім, 2007
4. Стыбаева А.Ш. Первичная психологическая адаптация детей 6-7 лет к условиям школы.-Т.: Тараз университеті, 2003

ДАЛАНЫҢ ДАРА ҰСТАЗЫ – ЫБЫРАЙ

Ибраева Л.Д.

Тарих пәнінің жоғарғы санат мұғалімі

Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Арқалық қаласы білім бөлімінің Кейкі батыр атындағы №4 жалпы білім беретін мектебі» коммуналдық мемлекеттік мекемесі

Әр халықты болашаққа бет алған тарихи даму жолында өшпес жұлдыздай болып есімі ерекше аталатын ірі тұлғалары болады. Соның бірі қазақ даласында өмір сүрген, қазақ халқының данасы, дара ұстазы- Ыбырай Алтынсарин. Өз заманының ірі қоғам қайраткері, тұңғыш педагог, қазақ балаларына білімнің кілтің ұстатып, қазақ балалары білім, ой, нәр алсын деп, жан сезімі, намысы оянсын деп, мұратқа жетсін деп, тұңғыш педагог қазақ даласында алғашқы мектеп ашатын болды. Өнер - білімнің қандай жолға апаратынын, біз өзіміз қандай мақсатқа жететінімізді өз көзімен көріп паш еткен дара ұстаз.

Осы Ыбырай Алтынсариннің аруағы алдында қарыздармыз, өйткені ол бізді оқуға шақырып, қазақ балалары үшін мектеп ашып, бізді біріктіріп, қараңғылықтың не екенін біліп, күн сәулесіне көз ашып, білімнің не екенін түсіндірді, білімнің маңыздылығы мен қажеттілігін көрсетті. Өзге ұлт өкілдеріне қарап, намыстанып, сол елдердің мәдениетінен үлгі алып, жастарды білім алуға шақырады:

«Кел, балалар, оқылық!
Оқығанды көңілге,
Ықыласпен тоқылық!
Оқысандар, балалар,
Шамнан шырақ жағылар.
Тілегінің алдыңнан,
Іздемей- ақ табылар.»

Ыбырай - қазақ балаларының менталдық бейнесін жасаған жазушы, көркем сөз шебері. Оның дидактикалық әңгімелері қазақ баласының жан сарайын, кәсіби ойлау қабілетін ұлттық рухта сипаттайды. Жастарды еңбексүйгіштікке, ізгілікке, тапқырлық пен әрекетшілдікке, ізденімпаздылыққа тәрбиелейді. Жалпы, Ыбырай әңгімелерінде қазақтардың экономикалық санасына ықпалы да едәуір байқалады. Қазіргі таңдағы әрекетшіл адам болу парадигмасымен үндестік те бар. Бала тәрбиесінде Ыбырай Алтынсариннің тәлімгерлік мұраттарына тереңдеп үңіліп, оның ой- маржандарын іс-әрекетке пайдаланудың берері мол. "Қазақ хрестоматиясы" оқулығының "сөз басында" Ы.Алтынсарин туған елінің "азбаған, талап, тілегі біреу салып берген тар шеңбердің қыспағына сыя алмайтын ой - пікірі еркін халық" екенін айта келіп, "оның келешегі үшін сана-сезім жағынан, жалпы білім мен пайдалы өнерді үйрету керек болып отыр" деген. Бұл ойын жүзеге асыру үшін жетекші құрал ретінде қызмет атқарған оқулығында бала тәрбиесінің сан түріне нұсқау беретін әңгімелер енгізген. Ы.Алтынсарин шығармаларының қайсысын алсақ та мектепте дейінгі және бастауыш сыныптарда жаттатып қана қоймай, кез - келген әдіс-тәсілдерімен шығарманы бала бойына ашық, түсінікті еткізу мұғалім шеберлігі. Сөйтіп, оқыту тәжірибесінде алғашқы Ы.Алтынсариннің мектептерінен дамыған әдіс-тәсілдердің қай-қайсысы да мүлде ескірген деуге болмайды. Бүгінгі оқудың басты шарты - оқылатын мазмұнды оқушының танымдық әрекеті арқылы меңгеруін қамтамасыз ету, тиімділігіне қарай қолдана отырып, балалардың қызығушылығын арттыру, еркін ойлауға, ой - сезімін көркем тілмен жеткізе білуге тәрбиелеу.

Қазақ балаларына білім беріп, халқын оқыған, мәдениетті ел қатарына жеткізуді армандаған, осы мақсатқа бар өмірін арнаған ұлы ұстаз, жазушы Ыбырай Алтынсариннің еңбегі өте зор. Қазақ халқының тәуелсіздігі үшін, оның сауатты да білікті ел қатарына қосылуы үшін ақтық демі біткенше күресіп өткен осынау ұлы адамның аты ұлт жүрегінде мәңгі сақталатыны сөзсіз.

Ы.Алтынсарин әңгімелері біздің өмірімізде ең керекті, әсіресе бүгінгі тәуелсіздік алған тұста халқымыздың адал еңбек етіп, өмір жеңісіне қол жеткізу үшін қажет. Халықтың рухани өміріне зор әсерін тигізген үздік туындысы "Қазақ хрестоматиясына" ақынның өлеңдері мен әңгімелері кірген. Әңгімелерінің негізгі тақырыптары еңбекті сүю, қадірлеу. Ұстаздың әңгімелерін оқи отыра, білім алушылар оның ұлағатты ойын, үлгі етер өнегесін бойларына азық етеді. Әңгімелесу, пікірлесу, әдеби шағын пікір-таластар өткізу арқылы білім алушылардың бойына жақсы ізгіліктерді қалыптастыруға болады. Ағартушы - ұстаз елге үлгі боларлық шығармалар жазу барысында алдына үлкен мақсат қойды. "Мен қазақ балаларын ұқыптылыққа, тазалыққа, отырықшыл тұрмыстың артықшылығына үйретудің өзі қазақ даласына тәрбиелік мәні бар жұмыс деп

білемін" дейді. Өз шығармаларында адамгершілікке тәрбиелеу идеясын көтеріп, оны шешудің жолдарын іздейді. Шығармаларының идеясы - шыншыл, еңбексүйгіш, әдепті қоғам белсендісін тәрбиелеп және оларды ғылым-білімге үйрету еді. Ата-ананы сыйлау, құрмет тұту, ана қадірін түсіну, жақын достарын сыйлай білу керек деген жалпы халықтық қағиданы әрқашан бала зердесіне салып отыру әрбір тәрбиешінің міндеті.

"Ананың сүйі" деген өлеңі бала жанын тебіrentіп, ана қадірін аяққа бастырмауға үндейді. Ананың балаға берілген сезімі мен ізгі ниетін жеткізе отырып, аналық мейірімнің молдығын, асылдығын балаларға ұғындыру мақсаты көзделген. Сол сияқты "Аурудан-аяған күштірек" деген әңгімесінде де осы тақырып кеңінен ашылады. Мұнда жас баланың шыдамдылық, төзімділік, имандылық сияқты ерік-жігер қасиеттері сипатталады. "Бір уыс мақта" деген әңгімесі балаларды ұқыптылыққа тәрбиелесе, "Жеміс ағаштары" әңгімесі бала тәрбиесінде дұрыс бағып - қағудың, дұрыс бағыт берудің маңызды екендігін ашып көрсетеді. Аталған әңгімелердің оқытушылар мен білім алушылар үшін тәрбиелік мәні зор. "Баланы жастан" дегендей, жас кезінен түзу тәрбие беру оның болашақ өмірі үшін керек. Ұлы ұстаздың мұндай тәрбиелік маңызы бар әңгімелері адамзат баласы үшін қай заманда болсын құнын жоймайды. Ал «Байлық», «Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш», «Әке мен бала», «Бай баласы мен жарлы баласы» атты әңгімелер жастарды еңбекке баулиды. Қазақ балаларына, қазақ халқына арнап «Қазақ хрестоматиясы» атты кітапты тұңғыш рет қазақ тілінде шығарады. «Бұл кітап жасөспірімдерге ғана емес, сонымен бірге жалпы халыққа арналады», деп жазды Ыбырай. «Қазақ хрестоматиясын» оқып жатқан адам тіл жағынан, ойы терең екенін білінеді, осы кітапта педагог ой тастайтын көрінеді, көңілге назар аударып, терең де маңызды шығармалар енгізді. Өйткені сол кездегі халық ғылымға емес, өлеңге, әңгімеге жақын болған, сондықтан «Қазақ хрестоматиясын» ой - санасына негіздеп шығарған. «Бай баласы мен жарлы баласы» әңгімесінде бай баласы Асанды жарлы баласы Үсенмен салыстырып суреттеп отыр. Үсен – қиыншылықтарды көрген бала, сол қиыншылықтардан шыға білген бала, көздері қорықса да, қолдары еңбек еткен. Ал Асан байдың баласы болғасын жалқау, жарлы Үсенге қарсы болды. Осы шығарма арқылы Ыбырайдың балаларға айтатын ойы еңбексүйгіштікке, қиындыққа төзе білуге, ақылдылыққа, өнерге тәрбиелеу. «Әке мен бала» әңгімесіндегі басты кейіпкерлер де бір - біріне бөтен адам емес, әкесі мен баласы. Бұл әңгімеде жазушы бір ғана әкесі арқылы ата - ананың қадірін балаға тәрбиелік мәнімен көрсетеді. «Аз жұмысты қиынсынсаң, көп жұмысқа тап боларсың, азға қанағат етпесең, көптен құр қаларсың», - деп балаларды, жасөспірімдерді жалқаулыққа қарсы тұруға шақырады. Міне осы әңгімелерден Ыбырайдың ұстаздық тұлғасын анық көруге болады. Осы әңгімелерін бізге жеткізуге мақсат қойған, сондықтан шығармалары анық та, түсінікті де.

«... Мал- дәулеттің байлығы
Бір жұтасаң жоқ болар,
Оқымыстың байлығы
Күннен- күнге көп болар», -

деп, мал, дәулетті өнер - білімге қарсы қояды. Тіршілікте мал - мүліктен гөрі өнер - білімнің маңызы күшті деп түсіндіреді.

Табиғатқа өлең арнамаған бірде - бір ақын жоқ, соның бір і- Ыбырай. Ол табиғатқа арнап «Өзен» өлеңін жазады. Бұл өлеңнен тіршілік ететін, жомарт бейнесін көз алдымызға келтірмек болмақпыз. Айтқандай өзен де өзінің сыбдырлап бір қалыпты арнасымен, тіршіліктің көзі болып саналады. Оның адамға әкелген сый- құрметі де өлшеусіз.

«Тас таста, алтын таста сынамаққа

Сонда да аққан өзен қалыбында», - деген жолдарында мен өзінмен деп тасымайды, «Сен де сол сияқты бол, асып - тасыма, істеген жақсылығың үшін ешкімге міндет етпе» деген ойды көруге болады. Міне, бұл өлең адамның жақсы көңіл күйін білдіретін қарапайым өлең сияқты болып көрінгенімен де, мәні тереңде жатқан, жастарға үлгі - өнеге, тәлім - тәрбие беретін қаншама ой жатыр. Сондықтан, біз бұл өлеңнен де Ыбырайдың ағартушылық, ұстаздық көзқарасын анық көреміз. Балаларға арналған хрестоматияға енгізген мақалалары мен әңгімелерінде ағартушы - ұстаз еңбектің аса зор маңызын көрсетіп, еңбекті қадірлеуге және сүйуге, тәрбиелеу мақсатын көздейді. Ұлы ұстаздың қандай шығармасын алсақ та білім алушысының санасын оятып, балаларға үлгі - өнеге берерлік, болашағына жол сілтерлік, оларды іс - әрекетке үйретіп өмір танытарлық ой тастайды. Өнерге ұмтылу, Отанын, елін сүйу, талаптылық, жігерлілік, ізденімпаздық, кішіпейілділік, махаббат, қайырымдылық, адамгершілік, жинақылық т.б. осылар тәрізді жақсы мінез-құлыққа тәрбиелеуге қажетті мәселелерді қамтиды.

Сонымен, қорытындылай келе Ыбырай Алтынсарин ізгілік отын адал жүрегінде мәңгілік із қалдырған, жарық жұлдызға айналған, өнер - білімге шақырған, қараңғы қазақ халқының көзін ашып, намысын оятып, ақындық шабытына дем беріп, жазушылық қызметіне маңыздылығын беріп, қазақ халқының жүректерінде мәңгілік із қалдырған. Бүкіл қазақ халқының жарық жұлдызы болған Ы.Алтынсарин мұралары - өшпейтін мұра. Сол мұрадан сусындаған ұрпағымыз білімді де ойлы, зерделі де тәрбиелі болып шығатынына сенімдіміз. "Ақын бол, болма өз еркің, азамат болу міндетің" демекші, ұстаз міндеті әр баланың өмірде өз орнын тауып, үлкен азамат болуына үлесін қосу. Ұрпақ тәрбиесі - ұлттың болашағы. Ендеше сол ұрпақ үшін ұстаз қауымына артылатын жүк оңай емес. Жақсы оқушы, жақсы азамат тәрбиелеу - уақыт талабы. "Қыран түлегіне қайырылмас қанат сыйлайды, ұстаз түлегіне алға бастырап талап сыйлайды" десек, еселі табысымыз туған елге арналады. Баяндамамыз Ы.Алтынсариннің мына нақыл сөздерімен аяқтағым келеді: "Өз Отанымызға қолымыздан келгенше пайда тигізу-әрбір азаматтың парызы, борышы."

Әдебиеттер

1. Ыбырай Алтынсарин қазақ әдебиеті тарихындағы орны
2. «Өлеңдер жинағы»
3. «Қазақ хрестоматиясы»

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ОТБАСЫНЫҢ РӨЛІ

Комарова Д.Т.

аға оқытушы,

Кабдолова.Т.

педагогика және психология 4-курс студенті

Баишев университеті, Ақтөбе қаласы

Аннотация: В данной статье рассматривается необходимость осуществления формирования культуры общения в казахской семье и начальной школе в соответствии с требованиями современной жизни и недостаточность научно-методических направлений ее организации.

Annotation: This article considers the need to implement the formation of the culture of communication in the Kazakh family and Primary School in accordance with the requirements of modern life and the lack of scientific and methodological directions for its organization.

Ключевые слова: Семья, отношения, культура.

Keywords: family, relationships, culture.

Еліміз тәуелсіздікке қол жеткізгеніне байланысты Елбасымыздың «2030 жылғы жолдауындағы», мақсаттары мен мұраттар мүлтіксіз жүзеге асырылса, ұрпақ тәрбиесіндегі істерде де үлкен бетбұрыстар болары сөзсіз. Ұрпақ қамы ертеңгі ел қамы. ХХІ ғасырда өмір сүріп еңбек ететін жастарды тәрбиелеуде қазақ халқының ғасырлар бойы жинақтап уақыт талабынан өткен бай қазынасын отбасы тәрбиесінде қолдану-кезек күттірмейтін мәселесе екені даусыз [1].

Бала тәрбиесінің негізі - оның отбасы. Отбасы - бұл мәдени-тарихи, және әлеуметтік-психологиялық құбылыс. Осы шағын әлеуметтік топ-бала үшін өмір мектебі. Отбасындағы ата-ана мен баланың өмірлік ұстазы және тәрбиешісі. Баланың болашағы, білімі, мәдениетті, жан-жақты етіп тәрбиелеу қажет екені белгілі. Бастауыш мектептегі жас аралығы-баланың жеке тұлға болып қалыптаса бастайтын, оның барлық таным үрдістерінің қарқынды дамып, мінез-құлық нормаларын игеретін кезең болғандықтан, отбасының жалпы психологиялық жағдайы бала тәрбиесіне міндетті түрде өзінің әсерін тигізбей қоймайды.

Жалпы, отбасы тәрбиесі қоғамдық, әлемдік деңгейде қарастырылып келген және оған «Балалар құқығы туралы Конвенция» (1995), Қазақстан Республикасының «Білім туралы заңы» (2007), «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты», (2009), Қазақстан Республикасының «Балалар құқығы туралы заңы» (2002), сияқты құжаттар дәлел бола алады [2,4].

Келешек ұрпақ тәрбиесіне үлкен мән беріп, балаларды ата – баба дәстүрінде тәрбиелеуді мақсат тұтқан қазақ отбасылары баласын мәдениеті мен әдет-ғұрып тәрбиенің бұлжымас құралы ретінде ұстаған. Бұл ретте қазақ отбасы тәрбиесі, мектепке дейінгі тәрбие туралы ең алғаш еңбек жазған Н.Құлжанованы (1887 - 1939) алуға болады.

Н.Құлжанованың тәлім-тәрбиелік пікірлері медицина ғылымымен сабақтасады. Бұл жай автордың «Бала күтімі-баланың өміріне күн сәулесі мен таза ауадай аса қажет», «Баланың аурулары» т.б. еңбектерінен жақсы байқалады. Автор тәрбиені бала жөргегінен бастауды ұсына келіп, өзі түйіндеген тұжырымның негізі етіп: «Тәні саудың-жаны сау» деген халық даналығын алады.

Бастауыш мектептегі тәрбие туралы мәселесін қарастырғандардың бірі – чех ғалымы Ян Амос Коменский болды (1592 - 1670). Ол туғаннан алты жасқа дейінгі балалар тәрбисін арнайы қоғамдық мекемелерге емес, отбасына - «аналар мектебіне» жүктеді. Я.А.Коменский аналар мектебінде балалардың дене, адамгершілік, ақыл-ой дамулары жүзеге асады дей келе, сол кездің өзінде баланың тілінің дұрыс шығуы анаға байланысты деп, аналарға үш жастан бастап балаға дыбыстарды дұрыс, таза айтуды үйрету керектігін айтты және отбасындағы бұл тәрбие шаралары ойын түрінде жүзеге асырылуы дұрыс деп көрсетті [3].

Қай қоғамда болса да тәрбие мәселесі ең басты міндеттердің бірі ретінде қарастырылып келген. Қазан төңкерісінен кейінгі кезеңде балаларды тәрбиелеу-жалпыға бірдей білім берудің бір белгісі ретінде қарастырылады.

Республика көлемінде отбасы тәрбие жұмысын ұйымдастыру мәселесіне А.К.Меңжанова [6], Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты», (2009) [5], Д.Р.Муталиева [7], ал балалардың даму ерекшеліктеріне Қ.Т.Шериязданова [8], Г.М.Қасымова, Ұ.И.Ауталипова [9] т.б. ғылыми жұмыстарына арналды. Мәселен, педагогтар А.К.Меңжанова баланың адамгершілік тәрбиесін, Ә.С.Әмірова көркем әдебиет арқылы адамгершілікке тәрбиелеу Ф.Жұмабекова бейнелеу өнері және эстетикалық тәрбие беру, М.С.Сәтімбекова балалардың математикалық білімдерінің дамыту тұрғысында, Д.Р.Муталиева адамгершілікке тәрбиелеуде отбасының ықпалын қарастыра, психологтар Қ.Т.Шериязданова қарым-қатынас мәселелерін, Г.М.Қасымова оқушыларды оқытуда дамытушы ойындар рөлін қарастырған.

Аталған еңбектерді зерттеуде, қазіргі кезде қазақ отбасындағы ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынасты, оның өзіндік ерекшеліктерін қарастырған еңбектің жоқтың қасы екені анықталды.

Бұл үлгіде, біз, баланың қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудағы отбасы мен мектептің тәрбиелік ықпалын, ол жердегі ата-ана мен мұғалімнің әрекеттерін, олардың өзара байланысын көрсетуге тырыстық. Үлгіде баланың қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудағы ата-ананың тәрбиелік әрекеті:

1.Отбасындағы, баламен жүргізілген қатынас оның жас ерекшеліктеріне сай жүргізілуі М.И.Лисина, Қ.Т.Шерияздановалардың көрсеткен қарым-қатынас тәсілдерімен байланысып жатыр;

2.Баланың тәрбиесі оның өскен ортасы, ұлттық дәстүр үлгісінде негізделуі педагогикалық және психологиялық әдебиеттерде де қаралған. Тәрбиедегі туған ортаның, ата-ана, отбасының, салт-дәстүрдің, үлгісіне байланысты екені А.Құнанбаев, М.Жұмабаев кейінірек С.Қалиев, К.Ж.Қожахметова, С.Ұзақбаева сынды ұстаздардың ой-пікірлерінде көрсетілген.

Бала тәрбиесіне баса назар аударған отбасында баласы мейірімділікке, имандылыққа баулып өсірілген. Отбасында үнемі осылай тәрбие көрген бала ақырында, өздігінен тіл алғыш, адал, тиянақты, ұқыпты болып шыққан. Тәрбие басы әдептілік деп білген ата-ана әуелі баласына өздерін сыйлап-құрметтеуді, өзгелерге, әсіресе үлкендерге, сыпайлық танытуды, ешкімді мұқатпауды үйретіп отырған. Қазіргі кезде республикада этномәдени білім беру мәселесімен айналысып жүрген ғалым К.Қожахметова отбасы ережесінің төмендегідей болуын талап етеді:

- Үйде әдейі уақыт бөліп, баланың тілін дамытып, ой-өрісін жетілдіру үшін санамақ,, жұмбақтар айтқызып, ертегі, әңгімелер беру;
- Үйде бесік жыры, тұсау кесу тойы, сүндетке отырғызу тойларын дағдыға айналдыру;
- Ұл тәрбиесіне, қыз тәрбиесіне айрықша мән беру;
- Баланың көзінше біреуді кінәлап, айыптамау;
- Тума-туыс, көрші-қолаңның жақсы қасиеттерін үлгі қылып, балаға айтып отыру;
- Адамның үш жұрты болатынына, оларды құрметтеуге, туыстық сезімдерін дағдыландыруға тәрбиелеу;
- Балалардың кішісі үлкенін тыңдап, айтқанын орындауға тәрбиелеу;
- Балаларды үй шаруашылығының барлық түрін меңгеруге үйрету;
- Ата-бабымыздан келе жатқан әдет-ғұрыптарды отбасында қалыптастыру;
- Отбасының толық болуын, яғни ата-әжесімен, әке-шешесімен тату-тәтті бір үйде тұру қағидасын балаға өз үлгі-өнегесімен қалыптастыру.

Біздің ұсынып отырған үлгіде осы қағидалар ескерілген.

Көрсетілген үлгіде, баланың жеке тұлғасы, оның қарым-қатынас мәдениеті мектепке дейінгі мекемедегі тәрбиеші әрекетіне де байланысты екені бейнеленген:

1. Отбасындағы ата-ана да, тәрбиеші де баламен ұйымдастырылған қарым-қатынаста үнемі оның жас ерекшелігін ескеруі тиіс;

2. Баланың тұлға болып қалыптасу үрдісіндегі тәрбиедегі отбасы мен балабақшаның бірлігін, біз бала бақшадағы ата-аналар жиналыстары, ата-аналар конференциялары, жеке сұхбаттармен байланыстыруға тырыстық;

3. Ұлттық салт-дәстүрлер бала тәртібінде мәдениетті мінез-құлық ережелерін қалыптастырумен қатар, бүгінгі күнде отбасы тәрбиесінің де іргетасы болып табылатындықтан, бұл екеуі арасындағы сабақтастықты жандандыру керек.

Бала тәрбиенің бастапқы әліппесін отбасында алады. Оның тұлға болу үрдісі отбасында жүзеге асады. Кеңес одағының бірқатар ғалымдары Л.С.Выготский [9], А.В.Петровскийлер [10], аталған құбылысты «дамудың әлеуметтік жағдайы» деп түсіндіреді. Жалпы, отбасындағы қарым – қатынас мәдениеті біздің елдің өзінде көптеген ағартушы ғалымдардың зерттеу мәселесі болып, оның түрлі қырлары туралы көп құнды ойлар айтылған.

Зерттеу мәселесі бойынша жарық көрген педагогикалық және психологиялық еңбектердің теориялық талдауының негізінде, материалды жағынан бірқатар қиындықтар көріп отырған көптеген қазақ отбасында бала тәрбиесіне айтарлықтай көңіл бөлінбей отырғаны байқалды. Осы тұрғыда «қарым-қатынас мәдениеті» ұғымына өз анықтамамызды бердік. Мәселені дұрыс шешу үшін зерттеу жұмысымыздың бірінші тарауында қазақ отбасындағы ата-аналардың психологиялық-педагогикалық білімдерін жетілдіру жолдары ұсынылып отыр. Ата-ана бала тәрбиесіндегі педагогтық позициясын түрлі әрекеттер орындау арқылы көтерулері тиіс, ол үшін:

1. Ата-аналардың қазіргі ғылыми жетістіктерге педагогика, психология құндылықтарына сүйенген педагогикалық-психологиялық сауаттылықтарын арттыру;
2. Ата-аналардың балабақшалармен тығыз байланысты болуы;
3. Ата-аналарға тәрбиешілерге арналған психологиялық-педагогикалық көмектер көрсету.

Осы көрсетілген теориялық жағдайлармен Қ.Т.Шериязданова, К.Ж.Қожахметова, Х.М.Махмудовтардың қағидалары негізінде біз, бастауыш мектеп оқушыларының қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудың құрылымдық үлгісі жасалынады. Сонымен бірге қарым-қатынас мәдениеті қалыптасуының өлшемдерімен көрсеткіштері нақтыланып, деңгейлері (ата-ана үшін де, бала үшін де) анықталды. Келесі тарауда аталған мәселелердің іс жүзінде берген нәтижелері туралы баяндалады. Құрылымдық үлгі отбасындағы тәрбие үлгісін ұлттық тұрғыдағы (С.Қалиев, Н.Қожақметов) ғылыми негізделген (Қ.Т.Шериязданова) бағытта ұйымдастыруды көздейді.

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н. Ә. «Қазақстан - 2030» Ел басының Қазақстан халқына жолдаған стратегиялық бағдарламасы. – Алматы: Білім, 1997. -256 б.
2. Коменский Я. А. Аналар мектебі, 2 там 1982 – 224 – 228 с.
3. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақ тәлім – тәрбиесі. – Алматы: Санат 1995. 81 б.
4. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартты – Астана , 2009 жыл.
5. Меңжанова А. Мектепке дейінгі педагогика. – Алматы: Рауан , 1992. – 108 б.
6. Муталиева Д.Р. Влияние взаимоотношений старшего и среднего поколения в семье на воспитание дошкольников гуманного отношение к людям. Дисс . . . канд. Наук. – М. , 1993. – 150 с.
7. Шериязданова Х. Т. Балалармен қарым – қатынас. – Алматы: Рауан, 1992. – 108с.
8. Ауталипова. У.И. Психолого – педагогические основы взаимоотношений детей дошкольного возраста в семье. Диссертация кандидата психологических наук. , Алматы, 1999. – 129 с.

9. Назарбаев Н. «Менің арманым да, мұратым да Қазақстан халқын бақытқа жеткізу». Жұлдыз. – Алматы: 2000, №7. – 19 бет.
10. Касимова Г. М. Психолого – педагогические основы применения развивающих игр в обучении детей дошкольного возраста. Автореферат на соискание к.пс.н. Алматы, 1997. – 223 с .

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ АҒАРТУШЫЛЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЕҢБЕКТЕРІ

Кажиков М. С.

Кейкі батыр атындағы №4орта мектептің дене шынықтыру мұғалімі

Аннотация: В статье раскрываются основные идеи просветительской деятельности Ыбрая Алтынсарина, система школ и его учебно-методические труды. Материалы статьи будут востребованы студентами педагогических специальностей.

Abstract: The article describes the main ideas of educational activity of Ybray Altynsarin, system of schools and his educational and methodical works reveal. Materials of article will be demanded by students of pedagogical specialties.

Ключевые слова: Ыбырай Алтынсаринн, просветительская деятельность, учебно методические труды, система школ Ыбрая Алтынсарина.

Keywords: Ybray Altynsarin, educational activity, educational and methodical works, Ybray Altynsarin system of schools.

Еліміздің білім беру саласы- бүгінгі күні қанатын кеңге, тамырын тереңге жайып келе жатқан ерекше сала. Себебі, мына дамыған заманда әрбір азаматтың бойында бәсекеге қабілетті жаңашылдық бар. Әр күн сайын бірнеше жаңалықтың тұсауы кесіліп жатады. Әрине, мұның барлығы сонау тарихқа көз жүгіртер болсақ, ел болашағы үшін шырылдап «Кел, балалар, оқылық!»-деп қазақты оқу, білімге шақырған Ыбырай Алтынсарин, тұңғыш рет қазақ әліпбиін дүниеге әкелген Ахмет Байтұрсынұлының, маса болып ызындап, «Оян, қазақ!»-деп ұрандатқан Міржақып Дулатовтардың салған ізі. Соның ішінде алғаш рет қазақ жерінде, қазақ балалары үшін қоңырау үнін естірткен, қазақ халқы мәдениетінің тарихынан көрнекті орын алатын қайраткерлерінің бірі, халқымыздың мақтанышы, демократиялық бағыттағы ағартушы, тұңғыш педагог, ақын-жазушы Ыбырай Алтынсарин. Ол орыс халқының кең арналы білім бұлағынан сусындады. Өзінің алған білімін туған халқына тарту етіп, қазақ елі үшін оқу-ағарту саласында игі еңбек сіңірді. Бүгінгі білім беруді реформалау, ізгілендіру, ұлттық ұстанымдарды жүзеге асыру мақсаттарын - ұлы ұстаз Ыбырай Алтынсариннің ағартушылық – педагогикалық мұрасынан көре аламыз. Білім сапасы мұғалімге байланысты. Оқыту мен тәрбиелеуде басты күш – ұстаз тұлғасы. Ыбырай айтқандай «Халық мектептері үшін мұғалім бәрінен де қымбат болып табылады. Олармен ешбір керемет педагогикалық басшылық та, мұқият инспекторлық бақылау да тенесе алмайды». Ыбырай Алтынсарин өзінің ардақты борышын – халқының көзін

ашу, қазақ балаларына өнер-білім беру - деп түсінген. Осы жолда 30 жылдай аянбай ағартушылық еңбек еткен. Ұлы ұстаз өз еңбектерінде мұғалім өз шәкірттерін сүйе білуі, олардың ата-аналарын құрметтеу, тәрбиелі болуы туралы құнды пікірлер айтқан. Ыбырай Алтынсариннің ағартушы -педагог ретіндегі негізгі ұстанымы – ізгілік пен адамгершілік, гуманистік көзқарас, балаға жылы жүреппен қарау, мұғалім мен оқушының өзара түсінікті қатынаста болуы принциптері. ХХІ ғасырдағы білім беру жүйесінің стратегиялық дамуында Ыбырай Алтынсариннің идеялары құнды орын алады. Ыбырай Алтынсарин қазіргі Қостанай облысының бұрынғы Обаған (қазіргі Затобол) ауданында 1841 жылы 20 қазанда дүниеге келді. Ыбырай жастайынан әкесінен айрылып, атасы Балқожа бидің қолында өсіп, тәрбиесін алады. Ол Орынбор қаласындағы жеті жылдық мектепте оқып, оны үздік аяқтайды. Білімге құштар жас сәбиді атасы бұл мектепке күні бұрын жаздырып қойған. Ондағы ойы немересінің бала оқытып, педагог болуы емес, әкімшілік орындарда жұмыс істеп, шенеунік, орысша оқыған "төре" болып шығуы, ата-анасын асырауы еді. Алайда зейінді, терең ойлы, дарынды Ыбырай ағарту жұмысын таңдады. Бірақ оның ағарту саласында істесем деген мақсаты бірден орындалмады. Өйткені, ол кезде қазақ дала - сында ашылған, даяр тұрған мектеп әлі жоқ та еді. Ыбырай амалсыздан Орынбордағы облыстық басқару мекемесіне тілмаштық қызметке қалдырылды. Бірақ оны чиновниктік жұмыс қанағаттандырмады, арманы- бар күшін алдағы күнде өз халқының ағарту ісіне жұмсау еді. Шекара комиссиясында тілмаш болып қызмет атқара жүріп, қазақ арасында мектеп ашу жолында көп еңбек сіңірді. Ол бұл жөнінде өз алдына мақсат қойып, өз халқын үгіттеумен болды. «Мектеп-қазақтарға білім берудің басты тұтқасы... Үміт мектепте, қазақ халқының келешегі мектепке байланысты», - деп жазды ол. Тек 1861 жылы ғана патша әкімшілігінен Торғай мен Ырғыз қалаларында қазақ балалары үшін бастауыш мектептер ашуға рұқсат алғанда, ұлы ағартушының қуанышында шек болмады. Алайда жергілікті әкімшілік пен патша үкіметінің оқу-ағарту министрлігі мектептерді ашуға ешқандай материалдық көмек көрсетпеді. Ыбырайға халық көмегіне сенуге тура келді. Даланы дамылсыз аралап, ауыл басшыларымен үздіксіз кеңесе жүріп, Алтынсарин ақыры өз мақсатының алғашқы ұшқынын 1864 жылы көрді. Бұл жылы Торғайда қабылданған 14 қазақ баласына арнап, шағын интернаты бар бастауыш мектеп ашылды. "Осы жылы қаңтардың 8-і күні көптен күткен ісім орнына келіп, мектеп ашылды. Оған 14 қазақ баласы кірді. Бәрі де жақсы, есті балалар. Мен балаларды оқытуға қойға шапқан аш қасқырд ай қызу кірістім", - деп жазады, ол белгілі шығыстанушы, профессор Н.И. Ильминскийге жолдаған хатында. Оның ағартушылық, педагогтік көзқарасы негізінен, орыс педагогтарының ықпалымен қалыптасты және қазақ халқының ұлттық тәрбиесінің негізіне сүйеніп жүргізді. Халық педагогикасының адамгершілікті, үлкенді сыйлауды, өнерге үйретуді уағыздаған негізгі қағидаларын жақсы біліп, оны басқа халықтардың ой-пікірімен толықтырып дамытты. Ол елін надандыққа қамап отырған феодалдық-патриархалдық, рушылдық қоғамның кертартпа жақтарымен отаршылдық саясатты сынай отырып, туған халқының

келешегіне зор сеніммен қарады. 1879 жылы Ыбырай Торғай облысы мектептерінің инспекторы қызметіне тағайын - далады. Бұл оның ағартушылық қызметінің кең өріс алуына жол ашады. Ол еуропалық үлгідегі мектептер ашу ісімен шұғылданады. 1879-1883 жылдар аралығында Торғай облысының төрт уезінде (Торғай, Ырғыз, Троицк, Ақтөбе) жаңа мектептер ашады. 1883 жылы Торғай қаласында қолөнер мектебі ашылды. Ол қазақ даласындағы техникалық білім беретін тұңғыш оқу орны болды. Ыбырай қазақ қыздарын оқыту ісіне ерекше көңіл бөледі. Бұған ескішіл әдет -салттарға қарсы күрестің бір жолы есебінде қарайды. 1887 жылы Ырғызда қыздар мектебін ұйымдастыруы – оның ағартушылық аса зор еңбегі. Қазақ даласында мектептер санының артуына байланысты Ыбырай мұғалімдер даярлайтын мектеп ашуды қолға алды. 1881 жылы Омбы қаласында тұңғыш мұғалімдер мектебі ашылды. Алтынсарин мек - теппер ашу ісімен ғана шектеліп қалмады. Ол сол мектептердегі тәлім-тәрбие, оқу жұмысына айрықша мән берді. Оқу-тәрбие ісін жаңа бағытта ұйымдастырды. Бұл ретте ол мұғалімнің атқаратын рөлін жоғары бағалады. "Халық мектептері үшін ең керектісі – мұғалім, – деп жазды ол. Тамаша жақсы педагогика құралдары да, ең жақсы үкімет бұйрықтары да, әбден мұқият түрде жүргізілетін инспектор бақылауы да мұғалімге тең келе алмайды". Ыбырай Алтынсарин қазақ шәкірттерінің таным түсінігіне лайықты оқу -әдістемелік құралдар жазу мәселесімен де шұғылданды. Ол орыс-қазақ училищелерінде К.Д. Ушинскийдің «Балалар дүниесі», Л.Н. Толстойдың «Әліппе және оқу кітабын», Б.В. Бунаковтың «Әліппе мен оқу құралын», Тихомировтың «Грамматиканың элементарлық курсы» оқу құралы ретінде ұсына отырып, кейін солардың үлгісімен өзі де «Қазақ хрестоматиясы», «Қазақтарға орыс тілін үйретудің бастауыш құралы» атты екі оқу құралын бастырып шығарды.Хрестоматияға Ыбырай, біріншіден, қазақ халқы - ның Қара батыр, Байұлы, Жиренше шешен, Тазша бала туралы ертегіні, аңыз-әңгімелерін енгізсе, екіншіден, өзінің «Бай баласы мен жарлы баласы», «Таза бұлақ», «Жеміс ағаштары», «Аурудан аяған күштірек», «Әке мен бала» және т.б. ғибратқа, өсиетке құрылған дидакти - калық әңгімелерін, үшіншіден «Талаптың пайдасы», «Бір уыс мақта», «Силинші ханым», «Алтын шекілдеуік», «Жаман жолдас», «Зергерлік», «Мейірімді бала», т.б. орыс, батыс классиктерінің тәлімдік мәні зор әңгімелерін аударып енгізді. Ол өзінің хрестоматияға енгізген әдеби шығармаларының бәрін негізгі педагогтік ісімен тығыз байланыстыра білді. Ал оның ақындығы мен жазушылығы оның мақсатына, сол ағартушылық-педагогтік істеріне бағынған. Яғни хрестоматияға енгізген шығармаларды іріктеуде, біріншіден, әр халықтың тұрмыс -тіршілігі мен салт-дәстүрлерінен хабардар ету принципін көздесе, екіншіден, оқушыларды адалдыққа, қайырымдылыққа, еңбекке, ұқыптылыққа, тапқырлыққа тәрбиелеу, адамгершілік жақсы қасиеттерді олардың бойына дарыту көзделді. Үшіншіден, жастардың, әсіресе бастауыш сынып оқушыларының түсінігіне жеңіл, тілі жатық әңгімелерді беруге тырысты. Ы. Алтынсарин қазақ халқының өзіне тән ұлттық тәлім -тәрбие үрдістерін ағарту ісімен ұштастыра отырып, бүгінгі педагогика саласындағы бірнеше бағыттардың негізін салды. Халықтың ұлттық

тәлім-тәрбиесі негізінде ол Қазақстандағы мектептердегі оқыту ісінің әдістемесінің іргетасын қалады. Ол Қазақстандағы мектептердегі оқыту ісінің жүйелік әдістемесін білім талабына сай дұрыс жолға қойды. Оған мысал, өзі бірінші ашқан жаңа әдісі орыс-қазақ мектебіндегі негізгі жаңашыл идеясы- ондағы оқу үрдісін ана тіліне негіздей отырып, орыс ісін ұйымдастырудағы жаңашыл идеясы- оқулықтар мен оқу құралдарын орыс графикасына сүйене отырып, жаңа алфавит негізінде дайындау еді. Ы.Алтынсариннің бұл игілікті әрекеті-ағарту саласындағы ұлттық тәлім-тәрбие мен білім мазмұнын сақтай отырып, күнделікті оқыту ісіне жүйелі түрде енгізу еді. Ал бүгінгі таңда Ы.Алтынсаринді мектеп та - рихындағы білім беру ісінде жаңа алфавитті алғаш пайдаланушы деп тануымыз оның батыл түрде жасаған жанкешті еңбегінің тек беташары деп айта аламыз. Ыбырай- қазақтың тұңғыш ағартушы-ұстазы, халқымызды сауаттандыру жолында ең алғаш ана тілінде мектеп ашқан, ұстаздардың ұстазы. Ыбырай- қазақ балалар әдебиетінің атасы. Ол халқымыздың жарқын болашағына сенім артты, қазақ жастарының келешегінен зор үміт күтті. Бүгінгі күні ұстаз арманы орындалды десе болған. Ұлы кемеңгер педагогтың ойлары мен аталы сөздерінің айтылғанына ғасыр өтіп кетсе де жаңа ғасырымыз білімді де, білікті жастарды қалап отырған шақта Ыбырай тәлімінің күннен-күнге арта, мәртебесі биіктей түседі. Ағартушы мұрасының құндылықтарын әр туындысының соңында педагогикалық пайымдау түрінде беріліп отырады. Біздің мақсат ұлы ұстаздың ой-пікірін түсіндіріп қою емес, оны өнегелі тұлға тәрбиелеу ісінде әрекет арқылы өмірмен байланыста пайдалану, оқыту үрдісінде басшылыққа алу. «Оқытушыларды бағалағанда,- деп жазды Ы. Алтынсарин, олардың іске қатысы жоқ сөздеріне қарап емес, олардың егістерінің бетіне шыққан жемістеріне, яғни оқушыларына қарай бағалау қажет» «Тәрбие-тал бесіктен», «Ел болам десен бесігіңді түзе» бұл даналық сөздер бекерге айтылмаса керек. Ыбырайдың еңбектері тек білім, ғылым жайында емес, жоғарыдағы мақалдарда берілгендей тәрбиелік мәні зор, адамгершілік, ізгілік, еңбек, ар-намыс, патриот болып қалыптасуға үлкен септігін тигізеді. Сондықтан, кеше, бүгін, ертең болсын оның қалдырған мұрасы өшпек емес. Оның қалдырған қазақ мектебі, оның қалдырған қазақ хрестоматиясы, оның шығармалары, кітаптары өшкен жоқ. Керісінше, заманмен бірге жасап, бірге жаңарып, бірге жасарды. Оның көрінісі, Ы. Алтынсарин есімі қазақ мектептеріне, оның ішінде дарынды балалардың интернаттарына берілді.. Алтынсариннің ағартушылық –педагогикалық идеяларын жүйелеуде мынадай белгілерін түйіндеуге болады:

Ағартушылық – педагогикалық идеялары:

- мектеп жүйесін құрастыру;
- гуманистік көзқарасы;
- қазақ балаларын сауаттандыру;
- ана тілінде оқыту;
- білімді саналықпен игеру;
- дидактиканың ғылымилық принципіне сүйену;
- халықтық педагогикаға сүйену;

- орыстандыру саясатына қарсы күресу;
- дінді оқуға өзгеше көзқарас

Ы. Алтынсариннің білім беру үрдісіндегі ағартушылық идеялары:

- ана тілін үйрету;
- орыс тілін үйрету;
- математика;
- жаратылыстану;
- тарих және жағрапия;
- еңбек сабақтары.

Ыбырай Алтынсарин мектептің мақсаттары мен міндеттерін былай көрсетті:

- діннің ешқандай ықпалында болмай, жаңа өмір үшін күресетін жаңа адамдарды тәрбиелеу керек;
- қазақ халқы арасында жаңаша мәдениетте өмір сүрудің жаңа әдет-ғұрып, тәртіп, тазалық, қолөнер мен өнердің үлгісі болуы қажет;
- жемісті де нәтижелі болуы мұғалімге, тәрбиешіге байланысты.

Ы.Алтынсарин оқыту үрдісін ұйымдастыруды дұрыс түсінді:

1. Мұғалімдер рөлінің балалар үшін маңыздылығы ;
2. Оқу материалдық базаның саналы түрде игеруі;
3. Оқулықтарды қазақ мектептеріне пайдалану үшін мектептеріне пайдалану үшін жоралдығы жағынан ұқыпты тексеріп отырудың қажеттілігі. Қорыта келе қараңғыда қарманған халқын жарыққа жетелеген, қазақтың санасын жайлаған дерттің емін тап басып, көре білген Ыбырай ұстаз қазақ қоғамына жаңалықтың дәнін себуші қарлығаш.

Әдебиет тізімі

1. Алтынсарин Ы. Таңд. шығарм. жинақы. – Алматы, 1955. – 118 б.
2. Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы. / Құр. Қалиев С. – А., 1994. – 122-129 б.
3. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақтың тәлім-тәрбиесі. – А., 1995

РУХАНИ АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕНІҢ БІЛІМ БЕРУДЕГІ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Казиева А.Е.

*№1 Алматы-қазақ мемлекеттік гуманитарлық педагогикалық колледжінің
«Бастауыш білім беру» мамандығының 1-курс студенті*

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Байсбаев Е.А.

Аннотация: В этой статье рассматривается вопрос о духовно-нравственном воспитании детей.

Annotation: This article discusses the issue of spiritual and moral upbringing of children.

Ключевые слова: Воспитание, образование, обучение, моральные нормы, духовные ценности.

Key words: Upbringing, education, training, moral standards, spiritual values.

Жаңа кезеңдегі білім берудің өзекті мәселесі жас ұрпаққа – рухани-адамгершілік тәрбие беру. Қазақстан Республикасының тәуелсіз мемлекет мәртебесіне ие болуы, білім беру және мемлекеттік жастар саясаты туралы заңдардың қабылдануы жастар тәрбиесі мәселесіне жаңаша ойлаумен қарауды талап етеді. Қазақстан Респуб-ликасының орта білімді дамыту тұжырымдамасында «Тәрбие үрдісінде қазақстандық патриотизм, гуманизм, адамгершілік идеяларын қалыптастыру негізінде құру керек» деп баса көрсетті.

Оқыту, білім беру, тәрбиелеу – баланың ішкі жан-дүниесінің біртіндеп дамуына әсер ететін, түрткі болатын, жағдай жасайтын, оларды іске асыратын сыртқы факторлар. «Тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы, келешекте оның өміріне апат әкеледі, адамға ең бірінші керегі тәрбие» - деп Әл-Фараби айтқан екен.

Осы заманғы адамгершілік тәрбиесі жекелеген бағыттарға емес, адамгершілік құндылықтарға негізделеді. Адам – ең әуелі адамгершілігімен, парасатының биіктігімен көрікті. Мәдениеті жоғары адам айналасындағылармен қарапайым қарым-қатынаста болады.

Халықта «Ағаш түзу өсу үшін оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсың» деп бекер айтылмаған. Сондықтан баланың бойына жастайынан ізгілік, мейірімділік, қайырымдылық, яғни адамгершілік құнды қасиеттерді сіңіріп, өз-өзіне сенімділікті тәрбиелеуде отбасы мен педагогтар шешуші роль атқарады. Рухани -адамгершілік тәрбие – екі жақты процесс.

Бір жағынан ол үлкендердің, ата-аналардың, педагогтардың балаларға белсенді ықпалын, екінші жағынан – тәрбиеленушілердің белсенділігін қамтитын қылықтарынан, сезімдері мен қарым-қатынастарынан көрінеді. Сондықтан белгілі бір мазмұнды іске асыра, адамгершілік ықпалдың әр түрлі әдістерін пайдалана отырып, педагог істелген жұмыстардың нәтижелерін, тәрбиелеушілерінің жетіктіктерін зер салып талдау керек [1].

Адамгершілік тәрбиесі оқушыларды адамгершілік ұғымы, принциптері, мінез-құлық нормалары жайындағы біліммен кемелдендіреді. Оқушылар оларды оқып үйренумен шектелмей, оқу, тәрбие, еңбек процесінде іске асырғанда адамгершілік олардың сеніміне айналады.

Адамгершілік қатынастар моральдық нормалармен өлшенеді. Моральдың негізгі міндеті – адамның мінез-құлқын тәрбиелеу, осы арқылы олардың бойында әдеп сақтау қатынастарын қалыптастыру, адам мен қоғам арасындағы қатынасты реттеу. Адамгершілік тәрбиесі оқушылардың моральдық сенімдерін, жағымды мінез-құлық дағдылары мен әдеттерін қалыптастырады.

Адамгершілік тәрбиесінің теориялық мәселелері Әл-Фараби, Ыбырай, Абай, т.б. еңбектерінде кеңінен қолданыс тапқан. Әл-Фараби "Адам өз өмірінің қожасы, сондықтан өз бағытын өзі жасауы керек. Ол не нерсеге де ұқыптылықпен қарап, жиған-тергенін орынсыз шашпай, кез келген адамға сырын ашпай, өзінің мақсат мүдделері жөнінде достарымен ғана бөлісіп отыруы керек. Осылайша өмір сүрген адамның ғана ар-ожданы таза болады" деген [2].

Бүгінгі таңдағы Қазақстан жайында оқушылардың рухани азаматтық сезімін қалыптастырудың, адамгершілікке негізделген ұлтаралық береке, бірлікті, ынтымақтастықты, бейбітшілікті нығайтудың маңызы зор. Осыған байланысты оқу- тәрбие үрдісінде оқушыларды отансүйгіштікке, ерлікке, адалдыққа, елін, жерін қорғауға, шыншылдыққа тәрбиелеу қажет. Қазіргі жағдайда рухани-азаматтық тәрбиенің өлшемдік көрсеткіштері:

1. Өзін-өзі мемлекеттің азаматы ретінде сезінуі;
2. Отанына деген сүйіспеншілік сезімінің болуы;
3. Мемлекеттік рәміздер мен халықтың дәстүрлерін білу;
4. Халықтың өткен тарихын білудің қажеттілігі;
5. Қазақ халқының әдет-ғұрыптарын сақтау, мәдениеті мен дәстүрлерін зерделеу қажеттілігі болып табылады.

Қазір қоғам жан-жақты үйлесімді жетілген жаңа ұрпақты – жаңа адамды тәрбиелеуді талап етеді. Қоғам талабы – заман талабы. Өйткені «Әр адам – өз заманының баласы». Сол себепті адамды заман билейді, заманына сай заңы туындайды.

Оқушының жасын, жеке ерекшелігін, психикалық процестерін ескере отырып, жетілген ұрпақ тәрбиелеу үшін мынадай міндеттерді орындауымыз керек:

- еңбексүйгіштікке, еңбекті қажетсінуге баулу, күнделікті өмірін мәнді ұйымдастыру;
- тұрмыстағы, үй шаруашылығындағы еңбекке құлшынысын арттыру;
- өзіне-өзі қызмет ету дағдыларына үйрету;
- отбасы мүшелерімен өзара дұрыс қарым-қатынасын, тіл табысып, түсінісуін, бірін-бірі тыңдап, ата-ананы, туыстарын, жасы үлкендерді сыйлап, құрмет тұтуға үйрету;
- оқушыны оқыған шығармалардың басты кейіпкерлерінің іс-әрекеттерінің жағымды жақтарына көңіл аударып, талдауға, түйін жасауға үйрету;
- оқылған мәтіндерден кейіпкерлерге берілген авторлық көңіл-күйді табу;

- оқушының сана-сезім, ақыл-ой қызметінің дамуына, қалыптасуына ықпал жасай отырып, шығармашылық қабілетін ашу, қозғау салу;
- оқушылардың сабақтар бойынша алған білім, білік дағдыларын одан әрі дамытып, тереңдету, өздігінен жұмыс істеу қабілетін ашу;
- оқушыларды сөйлету арқылы кейіпкерлердің іс-әрекетін салыстыру, қорытындылау, бағалауға үйрету;
- оқушының өзін-өзі тануына, өзіндік мәнін оятуға бағдар беру.

Тұлғаны рухани-азаматтыққа тәрбиелеудің маңызы зор екенін осыдан көруге болады [3].

Баланың өмірге белсенді көзқарасының бағыты үлкендер арқылы тәрбиеленеді. Тәрбиелеу, білім беру жұмысының мазмұны мен формалары балалардың мүмкіндігін ескеру арқылы нақтыланады. Адамгершілікке, еңбекке тәрбиелеу күнделікті өмірде, үлкендердің қолдан келетін жұмысты ұйымдастыру процесінде, ойын және оқу ісінде жоспарлы түрде іске асады. Тәрбиешінің ең бастапқы формалары педагогтың балалармен мазмұнды қатынасында, жан-жақты іс әрекетінде, қоғамдық өмірдің құбылыстарымен танысу кезінде, балаларға арналған шығармаларымен, суретшілер туындыларымен танысу негізінде іске асады. Мұндай мақсатқа бағытталған педагогтық жұмыс еңбек сүйгіштікке, ізгілікке, ұжымдық пен патриотизм бастамасына тәрбиелеуге, көп дүниені өз қолымен жасай алуды және жасалған дүниеге қуана білуді дамытуға, үлкендер еңбегінің нәтижесін бағалауға тәрбиелеуге мүмкіндік жасайды. Балаларда ортақ пайдалы жұмысты істеуге тырысу, бірге ойнау, бір нәрсемен шұғылдану, ортақ мақсат қою және оны жүзеге асыру ісіне өздері қатысуға талпыныс пайда болады. Мұның бәрі де баланың жеке басының қоғамдық бағытын анықтайды, оның өмірге белсенді ұстанымын бірте-бірте қалыптастырады. Руханилық жеке тұлғаның негізгі сапалық көрсеткіші. Руханилықтың негізінде адамның мінез-құлқы қалыптасады, ар-ұят, өзін-зі бағалау және адамгершілік сапалары дамиды. Мұның өзі мейірімділікке, ізгілікке шақырады [4].

Рухани-адамгершілік тәрбие – бұл дұрыс дағдылар мен өзін-өзі ұстау дағдыларының нормалары, ұйымдағы қарым-қатынас мәдениетінің тұрақтылығын қалыптастырады. Жеке адамның адамгершілік санасының дәрежесі оның мінез-құлқы мен іс әрекетін анықтайды.

Сананың қалыптасуы – ол баланың мектепке бармастан бұрын, қоғам туралы алғашқы ұғымдарының қалыптасуына, жақын адамдардың өзара қатынасынан басталады. Баланы жақсы адамгершілік қасиеттерге, мәдениетке тәрбиелеуде тәрбиелі адаммен жолдас болудың әсері күшті екенін халқымыз ежелден бағалай білген.

Халқымыздың тәлім-тәрбиелік мұрасына үңілсек, ол адамгершілікті, қайырымдылықты, мейірбандықты дәріптейді. Ата-бабаларымыздың баланы бесігінен жақсы әдеттерге баулыған. «Үлкенді сыйла», «Сәлем бер, жолын кесіп өтпе» деген секілді ұлағатты сөздердің мәні өте зор. Адамгершілікті, ар-ұяты бар адамның бет-бейнесі иманжүзді, жарқын, биязы, өзі парасатты болады. Ондай адамды халық «Иман жүзді кісі» деп құрметтеп сыйлаған.

Балаларымызды имандылыққа тәрбиелеу үшін олардың ар-ұятын, намысын оятып, мейірімділік, қайырымдылық, кішіпейілдік, қамқорлық көрсету, адалдық, ізеттілік сияқты қасиеттерді бойына сіңіру қажет. Баланы үлкенді сыйлауға, кішіге ізет көрсетуге, иманды болуға, адамгершілікке баулу адамгершілік тәрбиесінің жемісі. Балаларды адамгершілікке тәрбиелеуде ұлттық педагогика қашанда халық тәрбиесін үлгі ұстайды. Ал, адамгершілік тәрбиелеудің бірден-бір жолы осы іске көзін жеткізу, сенімін арттыру. Осы қасиеттерді балаға жасынан бойына сіңіре білсек, адамгершілік қасиеттердің берік ірге тасын қалағанымыз. Адамгершілік – адамның рухани арқауы. Өйткені адам баласы қоғамда өзінің жақсы адамгершілік қасиетімен, адамдығымен, қайырымдылығымен ардақталады[5].

Руханилық жеке тұлғаның негізгі сапалық көрсеткіші. Руханилықтың негізінде адамның мінез-құлқы қалыптасады, ар-ұят, өзін-өзі бағалау және адамгершілік сапалары дамиды. Мұның өзі мейірімділікке, ізгілікке шақырады.

Рухани-адамгершілік тәрбие – бұл дұрыс дағдылар мен өзін-өзі ұстау дағдыларының нормалары, ұйымдағы қарым-қатынас мәдениетінің тұрақтылығын қалыптастырады. Жеке адамның адамгершілік санасының дәрежесі оның мінез-құлқы мен іс әрекетін анықтайды.

«Жақсымен жолдас болсаң- жетерсің мұратқа, жаманмен жолдас болсаң- қаларсың ұятқа...» «Жаман дос, жолдасын қалдырар жауға» -деген мақалдардан көруге болады. Мақал-мәтелдер, жұмбақ, айтыс, өлеңдер адамгершілік тәрбиенің арқауы. Үлкенді сыйлау адамгершіліктің бір негізі. Адамзаттық құндылықтар бала бойына іс-әрекет барысында, әр түрлі ойындар, хикаялар, ертегілер, қойылымдар арқылы беріледі.

Адамгершілік – адамның рухани байлығы, болашақ ұрпақты ізгілік бесігіне бөлейтін руханиет дәуіріне жаңа қадам болып табылады. Адамгершілік тәрбиенің нәтижесі адамдық тәрбие болып табылады [6].

Ол тұлғаның қоғамдық бағалы қасиеттерімен сапалары, қарым-қатынастарында қалыптасады. Адамгершілік қоғамдық сананың ең басты белгілерінің бірі болғандықтан, адамдардың мінез-құлқы, іс-әрекеті, қарым-қатынасы, көзқарасымен сипатталады.

Қай заманда болмасын адамзат алдында тұратын ұлы мұрат-міндеттерінің ең бастысы – өзінің ісін, өмірін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ тәрбиелеу. Ұрпақ тәрбиесі – келешек қоғам тәрбиесі. Сол келешек қоғам иелерін жан-жақты жетілген, ақыл-парасаты мол, мәдени – ғылыми өрісі озық етіп тәрбиелеу – біздің қоғам алдындағы борышымыз.

Әдебиеттер

1. Әбілова З. Этнопедагогика оқулығы / З. Әбілова: А. 1999
2. Асыллов Ү Даналардан шыққан сөз/ Ү Асыллов – А. Мектеп, 1987
3. Көбесов А. Әл-Фараби/ А. Көбесов– А. Қазақстан, 1971
4. Төреқұлов Н. Нақыл сөздердің тәрбиелік мәні / Н. Төреқұлов– А. мектеп, 1971
5. Әлімбаев М. Тәрбие туралы әңгімелер / М. Әлімбаев– А. Ғылым, 1979
6. Ғаббасов С. Изгілік әліппесі / С. Ғаббасов – А Ғылым, 1991

БУКЕТ ВЕЖЛИВЫХ СЛОВ

Калкеева Г.Р.

*Учитель русского языка и литературы КГУ «Кокпектинская СОШ»,
Бухар жырауский район, Карагандинская область, ,*

Түйін. Сыпайылық мәдениетті адамның ең маңызды қасиеттерінің бірі.. Сыпайы қарым-қатынас дағдысынсыз басқаларға жақсы әсер ету қиын. Соңғы кезде біз сыныпта сыпайы түрде сөйлеуді сирек кездестіреміз, және де дөрекі сөздерді жиі кездестіреміз. Менің ойымша, бұндай мінез-құлық қоршаған адамдарға жағымсыз. Сондықтан менің жұмысымның өзектілігі күмәнсіз. Адамнан сыпайы және мейірімді сөздерді есту әлдеқайда жағымды.

Annotation. Politeness is one of the most important qualities of a cultured person. Without the skills of polite communication, it is difficult to make a good impression on others. Recently, we seldom hear polite treatment in the classroom, besides this, there are also obscene remarks in the speech. In my opinion, this behavior is unpleasant for people around them. Therefore, the relevance of my work is indisputable. It is much more pleasant to hear polite and kind words from a person.

Введение. С раннего детства родители учат нас быть вежливыми. Но я заметила, что в классе дети редко говорят друг другу вежливые слова. Меня заинтересовал вопрос: Что такое вежливость? Зачем люди используют вежливые слова? Почему дети редко говорят друг другу вежливые слова.

Актуальность: Вежливость - одно из важнейших качеств культурного человека. Не имея навыков вежливого общения, трудно произвести хорошее впечатление на окружающих. В последнее время мы редко слышим в классе вежливое обращение, кроме этого в речи появляются и нецензурные высказывания. На мой взгляд, такое поведение неприятно для окружающих людей. Поэтому актуальность моей работы неоспорима. Ведь гораздо приятнее услышать от человека вежливые и добрые слова.

Гипотеза работы: Я считаю, что в результате данной работы я смогу доказать, что частое употребление вежливых слов способствует улучшению взаимоотношений между людьми.

Цель: Определить качества вежливого человека и составить букет вежливых слов.

Задачи:

1. Изучить и проанализировать литературу по выбранной теме.
2. Провести анкетирование учащихся 3 «г» класса с целью выяснить, как ребята оценивают свою вежливость.
3. Провести наблюдение учащихся 3 «Г» класса с целью выяснить, как употребляют одноклассники этикетные слова в речи.
4. Разработать буклет «Букет вежливых слов» для привлечения внимания учащихся школы к проблеме вежливости.

Объект исследования: качества вежливого человека.

Предмет исследования: вежливость.

Литературный обзор.

Мы можем многого не знать, но о вежливости знает каждый из нас.

Знающего, сведущего человека называли «вежа», вот от него-то и произошло сначала слово «вежество», а потом «вежливость».

Вежливость - повседневное уважение и открытая доброжелательность по отношению к тем людям, с которыми приходится встречаться дома и в школе, на работе и в общественных местах.

К слову «вежливый» в словаре синонимов существует 24 близких по значению слова. Я выбрала наиболее употребительные.

Вежливый - соблюдающий правила приличия.

Учтивый - почтительно-вежливый в обращении с людьми.

Благовоспитанный - обладающий хорошими манерами, умеющий вести себя в обществе.

Корректный - тактичный, вежливый, учтивый.

Уважительный - проявляющий уважение к собеседнику.

Предупредительный - скромный, обязательный, вежливый.

Любезный - обходительный, предупредительный, учтивый.

Галантный - изысканно вежливый, любезный.

Деликатный - предупредительный, мягкий в обращении.

Тактичный - положительное нравственно этическое качество личности, основанное на развитии чувства такта. Проявляется в соблюдении меры в общении, в недопущении действий и слов, которые могли бы быть неприятны или разрушительны для окружающих.

Среди вежливых слов можно выделить несколько групп: слова приветствия; слова благодарности; слова просьбы; слова извинения.

Всем известно слово **здравствуй**, которое выражает пожелание здоровья. В давние времена у скотоводов - кочевников при встрече спрашивали: «Здоров ли твой скот? Ел ли ты сегодня?» И это не случайно. От здоровья скота зависела жизнь каждого человека и всего племени, ведь именно скот давал молоко и мясо для еды, шкуры и шерсть для одежды, служил средством передвижения

Своя история у слова благодарности **спасибо**. Вначале при встрече говорили «Спаси вас Бог», что подразумевало спасение от всяких неприятностей, болезней, от какого-либо зла. Со временем это приветствие сократили и вместо «Спаси Бог» стали говорить «спаси – бо».

Известное всем слово вежливости **пожалуйста** происходит от слова «жаловать». В давние времена оно означало оказывать внимание, проявлять почтение. Отсюда и другое, родственное, слово - «пожаловать», то есть откликнуться на просьбу, жаловать внимание.

Слово **прощай** означало «сними с меня вину», «отпусти меня свободным». С начала прошлого века в оборот входило слово **до свидания**. Теперь в практике речевого общения можно услышать: «Всего вам доброго, до свидания!» (пожелание и прощание вместе).

Следовательно:

- Вежливый человек – это тот, кто хочет и умеет считаться с другими, умеет вести себя в обществе. Это тот, кому собственная вежливость не только привычна, но и приятна.

- Вежливый человек – это воспитанный человек, он во всех отношениях не ведёт себя «громко», экономит время других («Точность – вежливость королей» – говорит поговорка), строго выполняет данные другим обещания, не важничает, не «задирает нос» и всегда один и тот же – дома, в школе, в институте, на работе, в магазине и в автобусе.

- Тактичный человек не позволит создавать вокруг себя ситуации, которые огорчают других людей или ставят их в неловкое положение.

- Вежливость всегда идёт рядом со скромностью. Даже если человек обладает массой талантов и преимуществ перед другими людьми, вежливый человек никогда не будет хвалиться этим. Такое поведение будет неприятно окружающим людям.

- Вежливый человек, вступив в спор, не будет доказывать свою правоту некорректными выражениями, затрагивающими личность или способности другого человека.

- Вежливый человек не может быть злым, ведь вежливость тогда настоящая, когда она искренняя, естественная. Значит вежливость всегда рядом с добротой, доброжелательным отношением друг к другу, к окружающей среде.

человека – это воспитанность, деликатность, уважительность, тактичность, скромность, доброта.

Методика работы.

1) Сбор информации.

Я нашла и изучила теоретический материал по данной теме по литературным источникам и в сети Интернет.

2) Анкетирование

Я провела опрос среди учеников 3«Г» класса с целью выяснить, как ребята оценивают свою вежливость.

3) Наблюдение

В течение всего рабочего дня я пронаблюдала за учащимися 3 «Г» класса с целью выяснить, как употребляют одноклассники этикетные слова в речи.

4) Разработка буклета.

Совместно с моей учительницей мы разработали буклет «Букет вежливых слов» для привлечения внимания учащихся школы к проблеме вежливости.

Результаты работы.

1) Сбор информации.

Я нашла и изучила теоретический материал по данной теме по литературным источникам и в сети Интернет. Из литературы я узнала, что такое вежливость и какие основные качества вежливого человека.

2) Анкетирование

Я провела опрос среди учеников 3 «Г» класса с целью с целью выяснить, как ребята оценивают свою вежливость.

Для этого мы с учительницей составили анкету «Оцени свою вежливость», и провели опрос среди учеников нашего класса. Всего в опросе принимало участие 15 учеников.

Вопрос	Да	Нет	Иногда
Здороваяешься ли ты с соседями со всеми соседями	10	2	3
Благоваришь ли ты маму или бабушку за обед (ужин, завтрак)?	13	1	1
Извиняешься (извинишься) ли ты, если опоздал (опоздаешь) на урок и вошел в класс после учителя?	13	0	2
Ты извиняешься перед малышом, которого случайно толкнул?	15	0	0
Папа (мама, дедушка) помог тебе решить трудную задачу, благоваришь ли ты его (её)?	12	0	3
Говоришь ли ты спокойно, не повышая голоса, даже если споришь?	7	4	4
Поздравляешь ли ты маму, бабушку, сестру... с праздником 8 марта.	14	0	1
Когда ты ложишься спать, желаешь ли ты своим близким «Спокойной ночи»?	8	4	3

Анализ анкет показал, что ученики нашего класса считают себя вежливыми. Наиболее употребляемые слова извинения и благодарности.

К сожалению, говорят спокойно, не повышая голоса только 7 детей, только 10 из 15 одноклассников здороваются со своими соседями.

По результатам анкетирования можно сделать вывод, что большинство детей считают себя вежливыми людьми и всегда употребляют в своей речи вежливые слова. Но есть такие ребята, которые употребляют слова вежливости в своей речи редко.

3) Наблюдение.

В течение всего рабочего дня я пронаблюдала за учащимися 3 «Г» с целью выяснить, как употребляют одноклассники этикетные слова в речи.

Понаблюдав за моими одноклассниками во время учебного дня, я пришла к выводу, что утром при встрече с учительницей не все дети здороваются, а с учителями школы совсем не здороваются. В конце учебного дня не все дети говорят «до свидания». Заходя в класс, мальчики не пропускают девочек. Между собой мои одноклассники также редко здороваются. Такие слова, как «спасибо», «пожалуйста», «извините» тоже очень редко звучали.

Вывод: не все ученики нашего класса используют в своей речи вежливые слова.

4) Разработка буклета.

Совместно с учительницей мы разработали буклет «Букет вежливых слов» для привлечения внимания учащихся школы к проблеме вежливости (приложение №2).

Заключение.

1. Из литературных источников я узнала, что такое вежливость и какие основные качества вежливого человека.

2. Анкетирование учащихся показало, что большинство детей считают себя вежливыми людьми и всегда употребляют в своей речи вежливые слова.

3. Наблюдение показало, что не все ученики нашего класса используют в своей речи вежливые слова.

Таким образом, моя гипотеза подтвердилась, я поняла, что частое употребление вежливых слов способствует улучшению взаимоотношений между людьми и с помощью буклета «Букет вежливых слов» постараюсь доказать это ребятам.

Литература

1. Александрова, З.Е. Словарь синонимов русского языка: Ок. 9000 синонимических рядов. / Под ред. Л.А. Чешко. – 5-е изд., стереотип. – М.: Рус.яз., 1986. – 600с.
2. Ожегов, С. И., Шведова, Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слова и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – 4 – е изд., дополненное.- М.: Азбуковник, 2006. - 199стр.
3. Студеникин М. Т. Основы духовно - нравственной культуры народов России. Основы светской этики: учебник для 4 класса общеобразовательных учреждений/ М. Т. Студеникин. – 2-е изд. – М.: слово – учебник», 2012. – 160 с.: ил.
4. Слова вежливости в нашей речи - [Электронный ресурс]: Pandia – Москва, 2014. – Режим доступа: <http://pandia.ru/text/79/338/56345.php>, свободный.

УЧЕБНИКИ ИБРАЯ АЛТЫНСАРИНА: НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ИХ СОЗДАНИЯ

Калкеева К.Р.

доктор педагогических наук, профессор кафедры социальной педагогики и психологии Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева,

Калимжанова Р.Л.

доктор PhD, доцент кафедры педагогики и психологии

НАО «Аркалыкский педагогический институт им. И. Алтынсарина»

Түйін. Бұл мақалада авторлар Ы.Алтынсариннің ғылыми - педагогикалық оқулықтардың негізін құру алғышарттарын қарастырады. 19-ғасырдың екінші жартысында Қазақстандағы оқулықтардың пайда болуына ретроспективті талдау жасай отырып, авторлар Ы.Алтынсариннің оқулықтары мен оның әдістемелік идеяларының рөлін ашады және Қазақстандағы оқу әдебиеттерін құрудың әдіснамалық негізі болып табылуын көрсетеді.

Annotation. In this article, the authors consider the scientific and pedagogical prerequisites for the creation of textbooks by Ibrai Altynsarin. Carrying out a retrospective analysis of the appearance of textbooks in Kazakhstan in the second half of the 19th century, the authors reveal the role of I. Altynsarin's textbooks and his methodological ideas, which are the methodological foundation and the basis for creating educational literature in Kazakhstan.

Вопрос качества учебников в Казахстане на сегодняшний день остается самым актуальным вопросом. В связи с переходом к обновленной системе среднего образования перед учеными и педагогами страны стояла крупная задача социальной и общественно-политической значимости – это коренное обновление учебников и учебно-методических комплексов для школ Республики Казахстан на основе новой парадигмы образования. Данная задача требовала от научной и педагогической общественности тщательного и серьезного подхода к всестороннему анализу и творческому использованию богатого опыта в педагогической теории для оценки прошлого, уяснения перспектив дальнейшего развития, использования богатого арсенала принципов построения, методов и форм обучения.

Обновление учебников и учебных пособий Казахстана невозможно без обращения к национальным истокам, духовной культуре, в том числе и к традиционной системе воспитания подрастающего поколения, без глубокого критического исследования педагогических трудов мыслителей и просветителей-педагогов. Отсюда и вытекает необходимость рассмотреть научно-педагогические предпосылки создания учебников Великим казахским просветителем и педагогом Ибраем Алтынсариным.

Система образования Казахстана в XIX в. была составной частью России, поэтому образовательные проблемы были характерны и для Казахстана. С открытием школ как в России, так и в Казахстане одним из важнейших педагогических вопросов в системе школьного образования является определение содержания образования. Поэтому в проблемах содержания образования, указывались на взаимосвязь науки с учебными предметами, требовали научности образования в школах всех типов; выступали против многопредметности учебных планов и перезагрузки программ, утилитарности содержания образования в народных школах.

Особое внимание было обращено на тщательный отбор и дидактическую обработку научных знаний, включаемых в содержание школьного курса в учебниках.

Отбор учебного материала для школы является первым шагом в решении проблемы содержания образования. Вторым, наиболее трудным шагом была педагогическая переработка этого материала, то есть приспособление его к особенностям детского возраста. Говоря о научности содержания образования, критиковались традиционные подходы к его определению, раболепное следование европейским образцам и отмечено необходимость учета не только общенациональных особенностей школ, но и местных. Были четко разграничены понятия наука и учебный предмет. Учебный предмет не должен

быть микрокопией науки, но тем не менее должен знакомить с основными категориями, законами, понятиями, фактами науки.

Во второй половине XIX в. В Казахстане постепенно сформировались два направления наглядно-переводной (или опоры на родной язык) и натуральный методы. Сторонники наглядно-переводного метода использовали такие методы и приемы обучения: репродуктивный метод, метод беседы, работа с книгой, различные письменные работы.

И. Алтынсарин считал язык основой развития умственных сил и способностей человека, главным инструментом познания окружающей действительности.

Одной из важнейших проблем школы и педагогики второй половины XIX века был язык обучения. Важной формой организации учебного процесса И. Алтынсарин считал систематически проводимые разговорные уроки. В правильной их организации, отмечал он, большая ответственность лежит на учителе: он должен хорошо представлять себе трудности, которые ждут ученика-казаха при изучении русского языка, и преодолевать их постепенно. Уроки разговорной речи будут интересны детям в том случае, если они будут понимать и сознательно усваивать смысл русских слов.

Как видим, родной язык занимал важное место в методической системе педагогов прошлого, которые считали, что учитель не может преподавать русский язык казахским детям, не зная казахского языка. Это положение не потеряло своей актуальности и в наши дни.

Прямисты считали, что обучение языку состоит из таких методов, как подготовленные и наглядные методы, обучение грамоте, обучение беглому и выразительному чтению, письменные упражнения. Как мы видим, прямисты использовали те же методы, но при этом они игнорировали родной язык.

Во второй половине XIX века в русско-казахских школах основным методом обучения грамоте явился переводной метод, который не давал желаемого результата и в конце века постепенно заменялся натуральным методом прямого обучения русскому и казахскому языкам без переводов.

Следует отметить, что в процессе обучения грамоте большое внимание уделялось не сознательному овладению учащимися процессом чтения и письма, чистописанию, считая, что этот предмет имеет большое воспитательное и практическое значение.

В конце XIX века были разработаны педагогические и методические вопросы предварительного устного курса по обучению русскому языку в национальных школах. Первым этапом обучения русскому языку в национальных школах считались разговорные уроки, которые позволили решать следующие образовательные и воспитательные задачи:

- обучение слоговому, слитному и выразительному чтению, которые способствовали выработать технику чтения;
- обеспечение понимания смысла слов и текста. На этом этапе дети могут закрепить и сохранить в памяти усвоенные слова и активизировать их;

-обучение грамматическому оформлению речи. При помощи устной беседы ученики находили применение грамматических форм, так как грамматике в «инородческих» школах специально не изучались;

-путем сравнения порядка слов русского языка с родным языком обучали синтаксическому оформлению речи.

Следовательно, вышеизложенное показывает, что уже во второй половине XIX века начата разработка проблемы методов обучения в национальных школах.

Ибрай Алтынсарин взял за основу при составлении учебных планов и содержания программ для русско-казахских школ принцип единства гуманитарных и естественных предметов, о чем свидетельствует то, что в учебный план двухклассных училищ он включил следующие предметы: родной и русские языки, грамматику русского языка, географию, историю, арифметику, естествознание. Он считал, что естественные предметы должны составлять основное содержание школьного курса. И.Алтынсарин ходатайствовал также об открытии при школах ремесленных классов и об обучении детей ручному труду.

Казахский просветитель был сторонником обучения на родном языке, изучения родного языка как учебного предмета. Он отметил: «...киргизский язык настолько богат, что на нем можно написать какую угодно книгу» [1]. Также подчеркивал, что наряду с родным языком в русско-казахских школах должен изучаться и русский язык: «Главное внимание должно быть обращено на обучение русскому языку» [1, с.111].

Обучение русскому языку он предлагал начинать по своей книге «Начальное руководство к обучению киргизов русскому языку» и продолжать по книгам К.Д. Ушинского, Л.Н.Толстого и других авторов. При обучении русскому языку казахских детей И.Алтынсарин рекомендовал опираться на родной язык учащихся. Первоначальное обучение русскому языку, по его мнению, нужно начинать с уроков живой, разговорной речи, которые обеспечивали бы правильное произношение и способствовали накоплению активного запаса слов.

Весьма положительным было указание на необходимость издания литературы на родном языке, и в качестве положительного примера указывалось на «Киргизскую хрестоматию» И. Алтынсарина, сыгравшую большую роль в обучении родному языку.

Таким образом, программы русско-казахских школ не были едиными, не имели четко очерченного круга знаний, обеспечивающего необходимую образовательную задачу, содержали программный минимум учебного материала, рассчитанный на обучение чтению, письму, счету.

Одним из основных вопросов в содержании образования во второй половине XIX века является школьные учебники и учебные пособия вообще, и в частности для русско-казахских школ. По словам великого русского педагога К.Д. Ушинского хороший учебник «составляет фундамент хорошего преподавания». Поэтому вопросы школьных учебников русско-национальных школ приковывали к себе внимание общественности еще с 60-х годов XVIII столетия.

Проблемой учебника и учебных пособий занимались революционеры-демократы В.Г. Белинский, А.И. Герцен, Н.Г. Чернышевский, Н.А. Добролюбов и многие другие. Они указывали на принципиальные отличия школьных учебников; учебники должны быть строго научны, направлены на создание у учащихся правильных представлений о явлениях природы; подчеркивали бессодержательность большинства современных учебников.

В 1769 году был издан «Проект об училищах», где в особом разделе о способе распространения учения в иноверческих, находящихся в России народах указывалось, какие книги должны быть издаваемы для «инородцев». Книга, по которой будут учиться инородческие народы, говорилось в Проекте, должны содержать правила общего естественного права, предложить следующие:

- понятие о боге и его свойстве, ощущаемое человеком как от природных к тому побуждений, так и из бесчисленных и чудесных творений;
- первое основание в сообществе людей между собой;
- о должности к государю и повиновению его узаконениям;
- о послушании установленному над ним начальству;
- об обязательствах к самому себе и ближнему.

С принятием этого закона возник вопрос о создании учебников и учебных пособий для русских и национальных школ. Порядок издания учебников, их составление, принципы построения, структура содержания, язык излагался в циркуляре Министерства народного просвещения от 24 февраля 1873 года. Этим документом руководствовались при составлении учебной литературы для русско-национальных школ вообще.

Согласно этому документу для мусульманских школ необходимо было издать:

- а) букварь для изучения русской и татарской грамоты на татарском языке русскими буквами;
- б) краткий учебник для изучения русского языка на русском языке;
- в) книгу для чтения воспитанникам школ на татарском и русском языках, в состав которой должны войти четыре отдела, заключающие в себе рассказы нравственного содержания из естественной истории, рассказы из русской, отчасти из всеобщей истории и рассказы из географии.

В этом циркуляре отмечена постепенность изложения материала. Сделаны попытки сформулировать требования к школьному учебнику. Вот образцовая ведомость книгам для сельских школ на 25 учеников: русская азбука, татарская азбука вместе с грамматикой, русская грамматика, арифметика, русская хрестоматия для чтения, татарская книга для чтения с заглавием «Абулгазы», татарско-русский словарь.

Надо отметить, что эти некоторые книги не соответствовали содержанию заглавия. Например, татарская азбука Бекчурина есть «Руководство к изучению арабского, турецкого и персидского языков», составленное для учеников Оренбургского, Неплюевского корпуса, где автор был учителем восточных языков. Для казахских школ эти языки совершенно не были нужны.

Татарская книга для чтения – это есть обширное историческое сочинение Хивинского владельца Абулгазы – Багадурхана, изданное в Казани в 1825 году под редакцией академика Френа. Сочинение, важное для истории Золотой Орды и Средней Азии, но вовсе непригодное для начальной школы и не имеющее никакого отношения к казахам; притом эта книга давно была библиографической редкостью.

Как видим, было распространено большое количество бездарных книг со «странностями и новоразумительными материалами вместо простых и ясных начал»[2]. Можно ли говорить о полноте элементарного образования в начальных училищах, если в качестве учебника в них использовались «Книга для первоначального чтения» А. Филонова, А. Родонежского, которые не могли обеспечить осуществление учебно-воспитательных задач. Содержание их было религиозным, а материалы непосильными для детей. Географический отдел этих книг во многом был представлен такими авторами, как К. Победоносцев и другими церковниками, «... которые не имели никакого отношения ни к географической науке, ни к народному просвещению» [3, 18].

В.И. Водовозов резко критиковал учебники известных авторов за не художественность языка, за убогое морализирование, которое преследует цель воспитать покорных слуг.

В воспоминаниях об И. Алтынсарине Н.И. Ильминский пишет, что для открываемых при степных укреплениях маленьких киргизских школ областное начальство вынуждено было приобрести учебники, мало соответствующие или даже вовсе неподходящие начальному обучению, потому что в его школах допускалось преподавание вероучения. В этой связи надо особо отметить то, что И. Алтынсарин не был противником мусульманского вероучения, чему свидетельствует его учебник «Шариат-ли-ислам», он обезвреживал мулл, которые забивали детские головы пустыми зубрежками, портили родной казахский язык.

В Казахстане вопрос о необходимости школьного учебника остро стоял с 60-70 годов XIX столетия, так как учебники не соответствовали развитию казахских детей, кроме того, существовавшие книги не соответствовали своему назначению. Многие учителя по своему усмотрению использовали те учебники, которыми они располагали, поэтому одной из задач, которые стояли перед школой является «применение в казахских школах самой лучшей, проверенной литературы и пособий. Учить, как попало нельзя, должна быть сохранена твердая система преподавания научных знаний»[4].

Мы имеем основание утверждать, что борьба за улучшение качества учебно-методической литературы всегда была основной проблемой педагогического исследования.

В ряде русско-казахских и русско-туземных школ в Казахстане на начальном этапе создания ввиду отсутствия своих учебников учителя использовали учебники для русских и русско-татарских школ: Л.Н. Толстого «Новую азбуку» и «Русскую книгу для чтения», Н.А. Корфа «Наш друг», Д.И. Тихомирова «Элементарный курс грамматики», «Правописание», П.Ф. Бунакова

«Книга для чтения в школе», К.Д. Ушинского «Детский мир» и «Родное слово», В.И. Водовозова «Книга для первоначального чтения народных школах», А.Я. Герда – «Предметные уроки» и «Руководство по минералогии», С.П. Баранова – «Книга для чтения».

Но все эти учебники, предназначенные для русских школ, не могли успешно применяться в обучении казахских детей.

Роль родного языка в обучении русскому языку, структура учебных пособий, по которым надо учить детей казахов, - эти вопросы занимают значительное место в педагогической системе многих деятелей народного образования, оставивших заметный след в методической науке Казахстана. Это и предшественники Ибрая Алтынсарина, и его последователи, поддержавшие и развившие идеи выдающегося педагога-просветителя, который сделал так много для сближения казахского и русского народов и в своей деятельности следовал прогрессивным воззрениям Л.Н. Толстого, К.Д. Ушинского и других известных русских педагогов [5].

Учебная книга «Киргизская хрестоматия» очень близка по содержанию с «Детским миром» К.Д. Ушинского. Ибрай Алтынсарин из «Детского мира» отбирает те материалы, которые считает близкими народному духу и народному языку. Язык учебника «Киргизская хрестоматия» отличается ясностью, образностью, сжатостью, благозвучием. Также И. Алтынсариным был написан учебник «Начальное руководство к обучению киргизов русскому языку».

Создав учебники по родному и русскому языкам, И.Алтынсарин писал к ним методические статьи, которые представляли своеобразные комментарии. Идеи, высказанные им в книгах и статьях для учителей, положенные в основу его учебников, образуют то прогрессивное начало в методической традиции, которым современные педагоги не могут не дорожить.

Лучший педагогический опыт своего времени отразили учебники многих деятелей народного просвещения конца XIX-начала XX века, занимавшихся проблемами преподавания русского языка в русско-казахских школах. Многие из них поддерживали педагогические начинания И. Алтынсарина и высоко оценивали его методические идеи.

Литература

1. Алтынсарин И. Собрание сочинений. – Алма-Ата, Наука, 1975. – Т.1, 359 с.
2. Георгиевский А.Н. К истории ученого комитета Министерство народного просвещения. – Санкт-Петербург, 1902. – 340 с.
3. Ососков А.В. Начальное образование в дореволюционной России. (1861-1917). М:1982. – 208 с.
4. Алтынсарин И. Собрание сочинений. – Алма-Ата.: Наука., 1975. – Т.3., 352 с.
5. Калкеева К.Р. Учебники И.Алтынсарина. – Жезказган. – 2003. – 137с.

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ КЕЗІНДЕГІ АТА-АНАЛАРҒА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КЕҢЕС БЕРУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Какина Д.Ш.

*Педагогика және психология кафедрасы, аға оқытушы, магистр
«Б. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты "КЕАҚ*

Серкешова З.Т.

*Педагогика және психология мамандығының 4 курс студенті
«Б. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты "КЕАҚ*

Аннотация. В статье авторами рассматривается проблема психологического консультирования родителей при дистанционном обучении. Раскрываются особенности психологического консультирования через психопросвещение и психопрофилактику в условиях дистанционного обучения.

Annotation. In the article, the authors consider the problem of psychological counseling for parents in distance learning. The features of psychological counseling through psychoeducation and psychoprophylaxis in the context of distance learning are revealed.

Ключевые слова. Дистанционное обучение, психологическая консультация родителей, психологическое консультирование и просвещение.

Keywords. Distance learning, psychological counseling for parents, psychological counseling and education.

Бүкіл әлемді дүр сілкіндірген коронавирус (COVID-19) пандемиясына байланысты жаппай карантин шараларының енгізілуі барлық деңгейдегі білім беру жүйелерін қашықтан оқытуға алып келді. Әлемді әбігерге салған коронавирус пандемиясы Қазақстанға да өз әсерін тигізді. Қалыптасқан өмір сүру жағдайы өзгерді. **Қазіргі уақытта әлемдік қауымдастық маңызды тарихи кезеңнен өтуде.** Инфекцияның таралуын азайту, балалардың денсаулығына қауіп тудырмау мақсатында әрі оқу процесін тоқтатпау үшін мектептер қашықтан оқытуға көшті. **Білім беру жүйесінде қашықтан оқыту ең тиімді құралдарының бірі болып отыр. Қашықтан оқыту - білім алушы оқу іс-әрекетін ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы қашықтықтан жүзеге асыруы болып табылады. Қашықтан оқыту уақыт үнемдеу, ақпарат алмасудың шексіз мүмкіндіктерін қамтамасыз ете алады.** Қазақстан бұл шешімді барлық аспекті мен тәуекелді ой елегінен өткізе отырып қабылдады. Бұл - оқушылар мен ата-аналар үшін ғана емес, мұғалімдер үшін де жана технология. Бірақ бүкіл әлемдегі оқушылар осындай форматта білім алуда, өйткені карантин жағдайында сапалы әрі нәтижелі білім берудің бір жолы - қашықтан оқыту.

Оқыту Қазақстанда екі жол арқылы жүргізіледі: “Балапан” және “Ел Арна” телеарналары арқылы және тақырыпты түсіндіру, талқылау, тапсырмаларды тексеру, кері байланыс орнату үшін интернет - платформалар пайдаланылады.

Мектепке дайындық мәселесі «жан - жақты және олардың өзара байланысы мен тәуелділігінде жас дамуының әртүрлі аспектілерін кешенді психологиялық, физиологиялық және морфологиялық зерттеуді қажет етеді» [1, б.6].

Бұл жүйені оқытушылар мен ата-аналар, оқушылар бірден қабылдай қойған жоқ. Алайда, ұлт болашағы – тек қана мемлекетке немесе ұстаздарға міндетті дүние емес. Ата-ананың бала алдындағы міндеттері бар. Қашықтан білім алу арқылы бала өздігінен ізденіп білімін шыңдауда. Психологиялық тұрғыдан қашықтан оқытудың тиімділігін арттыру үшін; ең бірінші кезекте мектеп психологтары ата-аналармен байланыс орнатып, психологиялық кеңестер беруі керек. Екінші кезекте оқушылармен психологиялық сергіту жаттығулары жүргізілуі. Яғни, білім алушыны бар болмысымен қабылдау, ішкі жан дүниесін және психикалық жағдайын түсіну болып табылады. Бала атаулының бойында біртіндеп қалыптасатын невроздың негізгі себепкері, жалпы бала тәрбиесінен хабары шамалы, ал бала психологиясы дегенді естіп көрмеген ата-аналардың үкімі де сорақылыққа толы қатыгездіктерінен екенін ашып айтқымыз келеді. Олардың көпшілігі бала тәрбиесінің қиын да қызық сәттерін іздеп үйренудің орнына, тек жазалау, қорқытып-үркітумен ұстағанда білетіндіктерімен шектелетіндіктері белгілі. Тіршілік тартысына енді келген сәбилер үшін, бұл аттап өте алмастай ауыр күйзелістерге апарады. Айта берсе үлкендер тарапынан болатын дөкерде дөрекі қылықтар толып жатыр. **Ең бірінші психологиялық көмектің бағдары -осындай жағдайларға тап болған балалардың ауруға шалдыға бастаған психикасын сауықтыру болып табылады.** [2].

Осы тарапта ата-аналармен «Қашықтан оқыту бойынша балалардың ата-аналарына психологиялық кеңестер» беріледі.

Алдымен баланың күн режимін жасаңыз, дұрыс тамақтанып, жақсы ұйықтауын қадағалаңыз. Сабаққа күн сайын уақытында қосылыңыз және сабақ кестесін көрінетін жерге іліп қойыңыз. Баланың сабақ оқуы үшін жайлы және ыңғайлы орын таңдаңыз. Компьютерінің толық қуатталуын, интернетпен қамтылуын қадағалап, кешкісін бәрін дайындап қойған жөн. Әрине бұл кезектеде ең әлсіз тұсы - бұл баланың іс-әрекеттеріне тікелей тыйым салу, басқа себептермен бекітілмейді, дегенмен ересектер тыйымға үлкен үміт артады [3].

Қашықтықтан оқыту уақытындағы ата-аналар жиналысы қашықтықтан оқытудың техникалық мәселелерін талқылаудан ғана тұрмауы мүмкін. Мысалы, дұрыс қарым-қатынас құру үшін ата-аналардың жауаптылық аумағын талқылауға болады. Оларға балаларға оқу процесін ұйымдастыруда қалай көмектесуге болатындығын, жұмыс кеңістігі қалай болуы керектігін және т.б. түсіндірген жөн [4].

Қашықтықтан оқыту кезінде ата-анаға психологиялық кеңестер

Сабақ басталмастан бұрын:

- бөлмеде қатаң тыныштық сақталуы тиіс, басқа дыбыстарды өшіріңіз;
- сабақ уақытында отбасындағы басқа балалар мен үй жануарларының кедергі келтірмеуін назарда ұстаңыз;

- сабақ барысында балалардың бөлмеден шықпауы, орынсыз тамақтанбауы, басқа бөгде заттарға алаңдамауы, онлайн сабақтан шығып кетпеуін бақылаңыз;

Сабақ өтіп жатқанда:

- оқушы мұғалімнің нұсқауларын қатаң орындау;
- мұғалім сабақ түсіндіргеннен кейін ғана сұрақ қою;
- сабақ түсіндірген кезде ата-аналар мен балаларға чатта жазуға тыйым салынады (тек дыбыс болмай, естілмей қалған жағдайда ғана рұқсат беріледі);
- балаға жауап бергенде орнынан тұрудың қажеті жоқ;
- мұғалімнің рұқсатынсыз суретке, бейнетаспаға түсіруге, жүргізілген сабақты әлеуметтік желілерде жариялауға болмайды;
- сабақ барысында ата-аналарға араласпағаны жөн;
- сабақта оқушының себепсіз қатыспай қалғаны үшін ата-ана жауап береді.

Үй тапсырмасына көмек:

- балаңызды бөлмей тыңдаңыз, жаттауға, есте сақтауға берілген тапсырманы айтып шықсын;
- жазуға берілген мәтінді асықпай бірге оқыңыз;
- оқулықтағы сұрақтар бойынша сұраңыз;
- өзіңіздің бала кезіңіздегі жетістіктеріңіз туралы айтып, білімдеріңізбен бөлісіңіз;
- балаға баға емес білімнің маңыздылығын, не үшін қажеттігін түсіндіріңіз.
- балаңызды жан-жақты бақылау үшін және мүмкін көмектер көрсету үшін әрдайым балаңыздың қатысатын үйірмелерінің, факультативтерінің, қосымша сабақтарының, сабақ кестесімен танысыңыз.
- Балаңыздың аз уақыт онлайн болуын, көп уақытын өз бетімен жұмыс жасауын қадағалаңыз;
- үй тапсырмаларын уақытында орындап, мұғаліммен кері байланыста болуын қадағалаңыз;
- балаңыздың қосымша тапсырмалар орындауын, әдеби кітаптар оқуын, телеарна сабақтарын уақытында көруін қадағалаңыз
- баланың бос уақытын құр өткізбей, оны мазмұнды әрі, пайдалы етіп өткізуге көмектесіңіз.

Балаға қандай көмек керек?

- материалдық: баланы анықтама, сөздік, атлас, бейнетаспамен, мектептің оқу бағдарламасына сәйкес кітапшалармен қамтамасыз етіңіз.
- моральдық: баланың мүмкіндігіне сенім білдіріп, әрбір жетістігіне қуаныңыз. Балаңызды оқу үлгеріміне қарамай, жақсы көретінін сізді сездіріңіз.
- эмоциональдық: бала үлгермей жатса қатты сөйлемеңіз. Сабырлы, шыдамды болыңыз.

Қашықтан оқыту кезіндегі бір артықшылығын айта кетер болсақ, қазір ата-ананың үйде балаларымен тығыз байланыста болуына, сабақты бірге оқып, уақытты қызықты өткізуге мүмкіндік көп. Мысалға: баланың бос уақытын тиімді өткізу үшін бірге таңғы жаттығу жасап, бірге билеп, оқыған кітаптарын бірге талқылап, бірге фильм көріп, өлең жаттауда.

Ата-аналар мен оқушылардың жақындары, егер олардың кейбіреулері баламен бірге "меңгеруге" тырысса, қашықтықтан өткізілетін сабақтардың тартымдылығын арттыра алады. Мысалы, балаға сұрақ қоюға, пікірталасқа қатысуға болады, сол кезде сабақ қызықты, танымдық ойынға айналады. Бала үшін - бұл мотивацияны арттыру, ал ата-аналар үшін-өз балаларын білу және түсіну жақсы.

Қорыта келе, тағы да бір айта кететін жайт әр балаға ата-анасы көшбасшы. Бала, білімді де білікті, қандай жағдайға да сабырмен қарайтын көшбасшының соңынан ереді.

Әдебиеттер

1. Запорожец А. В. Значение ранних периодов детства для формирования детской личности // Принцип развития в психологии / Под ред. Л.И.Анцыферовой. - М., 1978.
2. <https://alashainasy.kz/psychology/ata-analarga-psihologiyalyik-kenes-61667/>
3. Туревская Е.И. Возрастная психология. - Тула. - 2002.
4. Источник: <https://edu.mcfr.kz/article/4035-kashyktytan-ata-analar-jinalysyn-kalay-yiymdastyramyz>

МУҒАЛІМНІҢ КӘСІБИ ЭМОЦИОНАЛДЫ КҮЙІП КЕТУ СИНДРОМЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН - АЛУ

Какина Д.Ш.

*Педагогика және психология кафедрасы, аға оқытушы, магистр
«БІ. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты "КЕАҚ"*

Әліппек Ж.

*Педагогика және психология мамандығының 4 курс студенті
«БІ. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты "КЕАҚ"*

Аннотация. В данной статье, рассматривается проблема профилактики синдрома эмоционального «выгорания» педагогов. Авторами был проведен анализ эмоционального выгорания как проблемы его профессиональной деформации и психологического здоровья. Сделан вывод, что педагогические работники, имеющие проблемы с установлением и поддержанием гармоничных, позитивных межличностных контактов с большей вероятностью подвержены профессиональному выгоранию.

Annotation. In this article, the authors consider the problem of preventing the syndrome of emotional "burnout" of teachers. The analysis of the problem of emotional burnout was carried out as a problem of his professional deformation and psychological health. It is concluded that teaching staff who have problems with establishing and maintaining harmonious, positive interpersonal contacts are more likely to experience professional burnout.

Ключевые слова. синдром эмоционального выгорания, стресс, профессиональные деформации, профилактика, ресурсы.

Keywords. burnout syndrome, stress, professional deformations, prevention, resources.

Қоғамның қазіргі әлеуметтік-экономикалық салдарынан туындайтын «кеселдердің» бірі - кәсіби күйзеліс. Бұл дертке көп жағдайда адамдармен жұмыс жасайтын мамандық иелері шалдығады. Олардың бірі - мұғалімдер. Қоғамдағы орны, әлеуметтік мәртебесі, тұрақтылыққа кепілдіктің болмауы, еңбек құралдарының жылдам өзгермелілігі, объективті себептерге байланысты педагогикалық үрдісті толыққанды басқара алмаудан туындаған дәрменсіздік, ата-аналар талаптары мен балалардың қажеттіліктерін қанағаттандыра алмау, яғни заманауи сұраныстар үддесінен шығу үшін алаңдау салдарынан пайда болған ішкі қақтығыстар, басқару ісіндегі субъективизм, ұжымның психологиялық ахуалы - осылардың барлығы мұғалімнің кәсіби күйзелісінің себептері болып табылады.

Мәселенің өзектілігі қазіргі заманғы мұғалім елеулі педагогикалық күш - жігерді қажет ететін міндеттерді шешуге арналған. Оқытудың жаңа мазмұнын, формалары мен әдістерін игеру, білім берудің тиімді жолдарын іздеу, қоғамда және ақпараттық қызмет саласында болып жатқан өте тез өзгерістерді ескеру қажеттілігі - мұның бәрі тек психологиялық сау, кәсіби сауатты, шығармашылықпен жұмыс істейтін мұғалімнің қолынан келеді [1, б.239].

Мұғалімнің оқушыларының психологиялық денсаулығы көбінесе мұғалімнің психологиялық денсаулығына байланысты. Көптеген эмоциялар факторларының (объективті де, субъективті де) әсері мұғалімдерге наразылық сезімін, әл - ауқаттың нашарлауын және шаршаудың жинақталуын тудырады. Бұл физиологиялық көрсеткіштер кәсіби дағдарыстарға, стресстерге, сарқылуға және "күйіп кетуге" әкелетін жұмыстың шиеленісін сипаттайды. Бұл процестердің нәтижесі мұғалімнің кәсіби іс-әрекеті сапасының төмендеуі болып табылады: ол өз міндеттерін шешуді тоқтатады, өз жұмысының тақырыбы мен өніміне қатысты шығармашылық көзқарасын жоғалтады, өзінің кәсіби қарым - қатынасы мен рөлін бұзады.

Осылайша, эмоционалды "күй" синдромы мұғалімнің кәсібилігіне, шығармашылығына және өзін - өзі жүзеге асыруына ең көп кездесетін кедергілердің бірі болып табылады [2, б.122].

Эмоциялық күйіну, грек тілінен аударғанда «жанып-біту» деген ұғым; ұзақ мерзімді өзіндік дәрменсіздік, қажу күйін білдіреді. Бұл терминді 1974 ж. алғаш рет «Әлеуметтік көзқарастар журналында» американдық психиатр Дж.Х.Фрейденбергер жариялап, қолданысқа ендірді. Бұл - тұлғаның айналасындағы қарбаласқа бейімделе алмау және эмоциялық тұрақтылықты сақтай алмау салдарынан туындайтын кәсіби дерт. Ағзаның күш-қуатын қалпына келтіріп үлгермеуі жүйке жүйесінің әлсіреуі мен қажуына жеткізеді, ол психосоматикалық аурулардың пайда болу алғышарты [3].

XVI ғасырдағы француз философы М. Монтай былай деп жазды: "денсаулықтың ең құнды жемісі - ләззат алу мүмкіндігі". Өз кәсібінен ләззат алу - бұл өз ісінің шебері болу. Шебер болу-әлеммен және өзімен үйлесімді өмір сүру. Мұғалімнің осы қиын миссиясын орындау арқылы өмірдің қуанышын, оптимизмді, сезімдердің жарықтығын, эмоциялардың байлығын қалай сақтауға болады?

Арнайы оқу орындарын бітірген жас мұғалімдер педагогиканың ғажайыптарын көрсеткісі келетін жұмысқа келеді. Алайда, көп ұзамай олар қиын кәсіби күндерге тап болады. Көптеген адамдар мектепте қалыптасқан жұмыс жүйесін өзгерте алмайтындығына сенімді, бірте-бірте ынта - жігерін жоғалтады.

Педагог жұмысындағы күрделі жағдайларға мыналарды жатқызуға болады: әріптестермен және мектеп әкімшілігімен өзара қарым-қатынастағы қиындықтар; оқушылармен өзара іс-қимыл; ата - аналармен жанжалды жағдайлар. Осындай қиын жағдайға тап болған адамның эмоционалды ресурстары біртіндеп таусылуы мүмкін. Мұғалім тұрақты сыртқы және ішкі бақылау режимінде жұмыс істейді. Сабақ өткізілген күні Өзін - өзі бақылау және өзін - өзі беру соншалықты үлкен, келесі жұмыс күні үшін психикалық ресурстар іс жүзінде қалпына келтірілмейді. Мұның бәрі күрделі әлеуметтік, экономикалық, тұрмыстық факторлармен және денсаулық жағдайындағы созылмалы ауытқулармен күшейтіледі.

Эмоционалды "күйіп кету" - бұл таңдалған психо-травматикалық әсерлерге жауап ретінде эмоцияларды толық немесе ішінара алып тастау түрінде адам жасаған психологиялық қорғау механизмі. Эмоционалды "күйіп кету" - бұл кәсіби міндеттерді орындауға теріс әсер ететін және басқалармен қарым-қатынасты нашарлататын эмоционалды мінез-құлықтың қалыптасқан стереотипі.

Стресске агрессивті түрде, бәсекелестікте, ұстамсыз, "еңбекқор" деп жауап беретіндер, өздерін тек жұмыс мақсаттарын жүзеге асыруға арнауды шешкендер, сондай-ақ жанапыр, гуманистік, адамдарға бағытталған және сонымен бірге тұрақсыз интроверттер "жануға" бейім.

Эмоционалды "күйіп кетудің" 12 белгісі бар:

- сарқылу, шаршау;
- психосоматикалық асқынулар;
- ұйқысыздық;
- клиенттерге қатысты теріс көзқарастар;
- өз жұмысына қатысты теріс көзқарастар; өз міндеттерін орындауды елемеу;
- психостимуляторлық заттардың (темекі, кофе, алкоголь, дәрі-дәрмектер) көлемінің ұлғаюы;
- тәбеттің төмендеуі немесе артық тамақтану;
- теріс өзін-өзі бағалау;
- агрессивтіліктің жоғарылауы;
- енжарлықтың жоғарылауы;
- кінә сезімі.

Кәсіби "күй" синдромының жиі кездесетін себептері: жұмыстың біртұтастығы; тану және оң бағалау жеткіліксіз болған кезде жұмысқа үлкен жеке ресурстарды салу; жұмыс уақытын қатаң реттеу, әсіресе нақты емес орындау мерзімдері кезінде; кәсіби ортадағы шиеленістер мен қақтығыстар, әріптестер тарапынан қолдаудың жеткіліксіздігі және олардың шамадан тыс

сыншылығы; жұмыста жеке тұлғаның өзін-өзі көрсетуі үшін жағдайлардың болмауы; одан әрі кәсіби жетілдіру мүмкіндігінсіз жұмыс; шешілмеген жеке қақтығыстар.

Осылайша, жағдай ретінде эмоционалды "күйіп кету" жұмыс ортасының белгілі бір факторларының қызметкердің жеке және жеке ерекшеліктерімен үйлескен салыстырмалы түрде ұзақ әрекетінің нәтижесі болып табылады және өзіндік сипаттамаларға ие.

"Күйіп кетудің" психологиялық алдын - алуда екі негізгі бағытты бөлуге болады: "күйіп кетуге" қарсы тұрудың жеке ресурстарын дамытуға бағытталған білім беру және оқыту. Тренингтердің мазмұны келесі нақты міндеттермен анықталуы мүмкін:

- өзіне, тәрбиеленушілерге, өмірге оң көзқарас қалыптастыру;
- кәсіби қызметке деген ынтаны арттыру;
- кәсіби және психологиялық құзыреттілікті арттыру;
- өзін-өзі реттеу тәсілдерін оқыту.

Синдромның алдын алудың қажетті және негізгі бөлігі мамандардың жеке психологиялық дайындығы болып табылады.

Кәсіби күйзелістің алдын алу психологиялық иммунизацияны, яғни ішкі мәселелерге қарсы тұру тұрақтылығын қамтамасыз ететін жеке ресурстарды белсендендіруді талап етеді. «Эмоциялық күй» синдромын болдырмаудың алдын-алу жолдары: - қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді мақсаттарды анықтау; - психикалық және денсаулық жайлылығын қамтамасыз ету үшін бірауық үзіліс алу; - өзін-өзі реттеу дағдыларын меңгеру (аффирмация, медитация, аутотренинг); - кәсіби даму және өзін-өзі жетілдіру; - қажетсіз бәсекеден бойын аулақ ұстау; - жағымды эмоциялық қарым-қатынас орнату; - дене бітіміне көңіл бөліп, оны шынықтырумен айналысу; - дұрыс ұйықтау (тынығу мен денсаулық кепілі) [4, б.128].

Психиатр В.Макаровтың пікірінше «егер кәсіби қалыптасқан, біліктілігі жоғары жандар туралы айтар болсақ, олардың тұтану дағдарысын бір емес, бірнеше рет бастан өткергені мәлім. Кемеліне келген маманның еңбек жолында мұндай кезеңдерден өтуі - заңдылық» [12, б.60-67]. Демек, «эмоциялық күй» синдромына ұшырауды сәтсіздік, финиш деп есептемеу керек. Әрбір әрекеттің салдары болатыны заңдылық. Ол бірде келеңсіздікпен айқындалса, енді бірде мүмкіндіктерге жол ашады. Педагогтарға «эмоциялық күйдің» себептерімен қатар, оң салдарларын да білген жөн: кәсіби күйзеліс - іс-тәжірибенің жана кезеңіне, өсу баспалдағына итермелейтін мүмкіндік және өзгерістер әлеміне жетелейтін сынама сәт. Олай болса, ұстаздарды эмоциялық күйзелістерден сақтандыру стратегияларының негізін құрайтын заманауи-психологиялық құралдар ретінде тұлғаның өзін-өзі реттеу дағдыларын қалыптастыру техникаларын атауға болады, әрі оны қолданысқа ендіру белсенділігін арттырған жөн.

Қорыта келе, біздің жұмысымызда жүргізілген теориялық талдау негізінде, қазіргі таңдағы білім беру үдерісінде мұғалімдердің кәсіби қызметіндегі жоғары динамикалық өзгерістер мен эмоциялық тұрақтылығының

жеке детерминанттарын анықтау, оның функциялары мен оқушылармен өзара қарым-қатынасын бағалаудағы айырмашылықтарды көрсету болып табылады.

Әдебиеттер

1. Мектептегі психологиялық жайлылық: оған қалай жетуге болады / авт. - сост. Е. П. Картушина, Т. В. Романенко. - Волгоград: Мұғалім, 2009. - 239 б.
2. Педагогтардың кәсіби күйіп қалу синдромының алдын алу / авт. - сост. О. И. Бабич. - Волгоград: Мұғалім, 2009. - 122 б.
3. Эмоционалды күйіну синдромы. <https://kk.wikipedia.org/wiki>, август 04, 2018.
4. Домырева Е.А. Психологическая защита как ресурсосберегающая стратегия деятельности педагога // Ученые записки: электронный научный журнал Курского государственного университета. 2012. №1(21) <http://scientific-notes.ru/>, август 06, 2018.
5. Макаров В.В. Синдром эмоционального выгорания у врачей различных специальностей // Психическое здоровье. - М., 2016. - № 3. - С. 60-67. ВЕСТНИК КазНПУ им. Абая, серия «Психология», №1(58) 20.

ПРЕДМЕТ И ОБЪЕКТ КАК ОСНОВОПОЛАГАЮЩИЕ ПРИНЦИПЫ ТЕОРИИ ПЕРЕВОДА

Карабулатова И.С.

профессор кафедры иностранных языков, Российский университет дружбы народов, Россия, г. Москва;

Савчук И.П.

преподаватель, АУ «Ханты-Мансийский технолого-педагогический колледж», аспирант, Российский университет дружбы народов, Россия, г. Ханты-Мансийск;

Родь О.Я.

аспирант, Гуманитарный институт североведения, Югорский государственный университет, Россия, г. Ханты-Мансийск,

Москвина Д.Я.

учитель иностранного языка МБОУ «СОШ № 6 им. Сирина Н. И.», Россия, г. Ханты-Мансийск

Аннотация: Мақалада қазіргі заманғы аударматанудың қалыптасу процесі сипатталған, аударманың мәні мен міндеттері, аударма міндеттерінің принциптері және жалпы қазіргі аударма теориясының тұжырымдамасы туралы ғалымдардың көзқарастары келтірілген. Авторлар аударма теориясының бағыттары мен модельдерін лингвистика және әдебиеттану парадигмасында зерттейді. Аударманың теориялық мәселелерін аударма практикасымен тікелей байланыста талдау да жүзеге асырылады.

Annotation: The article describes the process of formation of modern translation studies, provides the views of scientists on the essence and objectives of translation, principles of translation tasks and the concept of modern translation theory in general. The authors investigate the directions and models of the theory of translation in the paradigm of linguistics and literary criticism. The analysis of theoretical problems of translation in direct connection with translation practice was also carried out.

Түйін сөздер: аударма теориясы, объектісі, пәні, лингвистика.

Keywords: translation theory, object, subject, linguistics.

Теория перевода – молодая наука. Оформление ее основ состоялось только в середине XX столетия, хотя теоретические высказывания о процессе перевода и самих переведенных текстах известны с античных времен. Намечая задачи и постигая закономерности избранной для изучения отрасли знания, исследователь, как правило, прежде определяет цели, задачи, предмет и объект своего изучения, ибо они являются основами или принципами любой науки. При этом каждый ученый вправе уточнять понятия своего предмета и объекта изучения, особенно если это касается такой интегративной науки как теория перевода.

А.В. Федоров, основоположник теории перевода, видел в предмете своего изучения особую научную дисциплину, отличая ее от творческой практики и искусства. Объектом перевода он считал творческую деятельность, которая связана с языком и литературой, предполагающей «соприкосновение двух языков, передачу подлинника средствами другого языка» [12, с. 20]. Предметом теории перевода, по его мнению, является «соотношение между подлинником и переводом» и «различие тех форм, которые они принимают в конкретных случаях, требующих объяснения и обобщения» [12, с. 20].

А.В. Федоров избрал лингвистический аспект в исследовании перевода, мотивируя это тем, что «перевод всегда имеет дело с языком, всегда означает работу над языком, постольку перевод непременно требует лингвистического изучения – в связи с вопросом о характере соотношения двух языков и их стилистических средств» [12, с. 21]. Надо сказать, ученый не был одинок в своем избрании. Если до XX века перевод как и сам переводческий процесс рассматривались в русле литературоведения и литературной критики, то уже в XX веке проснувшийся научный интерес к языкознанию поменял вектор в исследовании перевода, и ученые, занятые изучением перевода, стали опираться на лингвистические знания.

К середине XX века стало ясно, что многовековой интерес к переводу, наконец, породил новую научную дисциплину. Сам перевод начинает осознаваться как особый вид сложнейшей интеллектуальной деятельности, имеющий собственные внутренние законы. Правда, теория перевода какое-то еще время, прежде чем получить всеобщее признание, воспринималась лингвистами как прикладная отрасль науки о языке. Не все сразу уловили специфику теории перевода. В отличие от лингвистических дисциплин она, по мнению Федорова, являет:

«1) постоянное соотнесение фактов и целых комплексов фактов в плоскости разных языков и

2) комплексный подход к явлениям языка, взятым в их взаимодействии: ведь при переводе важно соответствие не какой-либо одной особенности (и уж, конечно, не отдельной единице языка – будь то слово или даже предложение), и не простой совокупности их, а целой системе, где всё взаимообусловлено» [12, с. 25]

Я.И. Рецкер, современник Федорова, считавший себя его учеником, рассматривал перевод, с одной стороны, как ремесло (знание эквивалентных и контекстуальных соответствий), а с другой, – как высокое искусство языковых трансформаций, создав теорию закономерных соответствий [9, с. 56].

Эту же теорию разрабатывал крупный лингвист В. Г. Гак, утверждавший, что переводчик, уяснивший ситуацию оригинала, всегда находит необходимые единицы речи для воссоздания аналогичной ситуации, тем самым он достигает наилучших результатов в переводе [2, с. 253].

Некоторый отход от лингвистических позиций в сторону литературоведческих был намечен в теории перевода американского ученого Юджина Найды, основные труды которого посвящены проблемам перевода Библии.

Ю.Найда – создатель трансформационной теории, которую также разрабатывали советские переводоведы И.И. Ревзин и В.Ю. Розенцвейг. Ю. Найда рассматривал наличие при переводе языка-посредника или неких ядерных структур, в которые трансформируется исходный текст. Для передачи этого текста на языке перевода его необходимо было преобразовать или трансформировать по законам переводимого языка [8].

Первые работы И.И. Ревзина и В.Ю. Розенцвейга по изучению перевода вышли в свет еще в начале 1960-х годов. Они разрабатывали ситуационную модель перевода и видели в процессе перевода преобразование текста оригинала в текст перевода, считая важным различать две возможности в реализации преобразования: «собственно перевод» и «интерпретацию» [4, с. 24]. Под «собственно переводом» они понимали переход от единиц одного языка к единицам другого языка, а «интерпретацией» называли первоначальное уяснение переводчиком смысла оригинала, состоящего из единиц языка, его описание средствами языка перевода. Идея об осуществлении процесса перевода путем обращения к текстовой реальности стала называться ситуативной или ситуационной моделью перевода. Ситуационная модель делает упор на смысл высказывания как объективную данность, что помогает переводчику связать смысл с ситуацией [6, с. 57]. Это сближало также И.И. Ревзина и В. Ю. Розенцвейга с литературоведческим направлением, которое с середины XX века пошло на убыль.

По признанию переводоведов, литературоведческой теории перевода все-таки не хватало точности и научной обоснованности, которые присущи лингвистическим работам. Зато последние проигрывали в целостном понимании текста. Приверженцы литературной теории перевода пытались «охватить и сравнить весь текст художественного произведения в его оригинальном и переводном вариантах» [3, с. 176].

Л.С. Бархударов полагал, что «предметом лингвистической теории перевода является научное описание процесса перевода как межъязыковой трансформации». Это значит, что текст, созданный на одном языке, преобразовывался в эквивалентный ему текст на другом языке» [1, с. 6]. При этом Леонид Степанович полагал, что в теории перевода универсальная модель

невозможна, зато возможно – и действительно существует много моделей, по-разному отображающих процесс перевода. Ведь сам перевод как объект изучения сложен и многосторонен.

Представители лингвистической теории перевода в 1960-е годы под влиянием открытий структуралистов пошли путем создания различных лингвистических моделей – так в те времена называли различные теории перевода. Под влиянием трудов Фердинанда де Соссюра, рассматривающего язык как систему знаков, возникла не только семиотика, но и социолингвистика, этнолингвистика и прочие науки, которые повлияли существенно на создание новых моделей теории перевода.

«Каждая из этих моделей, – пишет Н. К. Гарбовский, – представляла собой как бы отдельную теорию перевода, опиравшуюся на положения и использовавшую методы тех или иных направлений лингвистической науки. Так, порождающая грамматика легла в основу трансформационной модели перевода, семантические теории (метод компонентного анализа, порождающая семантика и др.) породили семантические модели, коммуникативная лингвистика – коммуникативную модель перевода» [3, с. 182]. Сами авторы, стремясь создать универсальную теорию перевода, ощущали явную недостаточность как предыдущих моделей, так собственных разработок. При этом иногда происходила путаница в понимании тех или иных моделей перевода. На этот факт указывает Гарбовский: «ситуативная модель» трактовалась В. Н. Комиссаровым как аналог «денотативной модели», а А.Д. Швейцером – как самостоятельная модель, наполненная совершенно иным содержанием [3, с. 181-182].

Продолжая бурно развиваться, теория перевода в трудах ученых, поддерживающих лингвистическое направление, либо пытающихся рассматривать перевод в русле других направлений, получает новые трактовки предмета, объекта и самого процесса перевода.

Отталкиваясь от утверждения Соссюра, что единственным объектом «внутренней лингвистики» является язык как социальная сущность, которая не зависит от индивида и не связана с цивилизацией, историей расы, религией, литературой, географией и так далее, исследователи переключаются на изучение речевой деятельности. Их интересует как взаимодействует языковая система в социуме, порождая речь, которую Соссюр называл «внешней лингвистикой».

В 1965 году на научной конференции по теоретическим проблемам перевода, состоявшейся в Лейпциге, были отмечены доклады в О. Каде и А. Нойберта, в которых говорилось о коммуникативных функциях перевода [5, с. 26]. Немецких ученых интересовал внутренний механизм перевода как средства и условия межъязыковой коммуникации. В книге «Случайное и закономерное в переводе», вышедшей через два года после конференции, О. Каде исследует то, как лингвистический процесс осуществляет межъязыковую коммуникацию [5, с. 26].

В СССР ученые заинтересовались новым направлением в теории перевода. А.Д. Швейцер рассматривал процесс перевода в широком социокультурном контексте с учетом влияющих на него внеязыковых факторов [13, с. 8.]

Миньяр-Белоручев также решил не замыкаться на одном лингвистическом аспекте в теории перевода, он определял объект переводоведения как особый вид коммуникации, которая использует два языка. Для него были важны сами условия процесса перевода, условия, порождающие исходный текст, а также условия восприятия переведенного текста. Его интересовали коммуникаторы, их социальный статус, речевая ситуация и прочие сопутствующие явления. По сути, исследователь исходил из нового понимания процесса перевода, следовательно, и его предмета. При этом и предмет, и объект в его теории сливались в одно целое, потому что автор считал, что «предметом любой науки является теоретическое отражение содержания объекта» [7, с. 6]. В этой части теория ученого была подвергнута критике: определение объекта теории перевода оказалось расплывчатым и спорным, так как не отражало признаков, которыми может характеризоваться перевод. Коллеги задались вопросом: что же исследует автор: деятельностный подход к переводу или двуязычную деятельность переводчика в его взаимодействии с автором оригинала и заказчика переведенного текста?

По мнению Н.К. Гарбовского, «отождествление объекта и предмета теории перевода фактически происходит и у В.Н. Комиссарова. Он, как и Миньяр-Белоручев, рассматривает перевод в рамках межъязыковой коммуникации» [3, с. 208]. Николай Константинович полагает, что если включить в понятие «перевод» все разновидности коммуникации с использованием двух языков, то в него войдут и составление рефератов по источникам, написанным на другом языке, и аннотации собственных научных статей, которые должно писать на английском языке, и другие разновидности коммуникации с использованием двух языков, которые по сути не являются переводом. Таким образом, происходит подмена понятия «перевод» понятием «коммуникация с использованием двух языков». Да, исследователь не отрицает, что перевод предполагает междисциплинарный подход, но и твердо убежден, что теория перевода – самостоятельная дисциплина, поэтому должна иметь собственный предмет. Если обратиться к толковым словарям, то значений у этого слова насчитывается от 3-х до 7-ми. В «Толковом словаре русского языка» под редакцией Д. Н. Ушакова указывается пять значений, два из них имеют непосредственное отношение к переводу с одного языка на другой:

1. «Перевод как результат определенного процесса», то есть обозначение самого переведенного текста;

2. «Перевод как сам процесс», то есть как действие от глагола *переводить*, в результате которого появляется текст перевода в первом значении [10].

Однако слово «перевод» для переводоведов требует своего уточнения. Оно обозначает: 1) процесс, совершающийся в форме психического акта и состоящий в том, что речевое произведение (текст или устное высказывание), возникшее на одном – исходном – языке (ИЯ), пересоздается на другом – переводящем – языке (ПЯ); 2) результат этого процесса, т. е. новое речевое

произведение (текст или устное высказывание) на ПЯ [12, с. 13]. Цель перевода – «передача сообщения или инвариантной информации. Отсюда профессия переводчика многофункциональна, поэтому не каждый может им стать.

Для Гарбовского «Перевод – это общественная функция коммуникативного посредничества между людьми, пользующимися разными языковыми системами, реализующаяся в ходе психофизической деятельности билингва по отражению реальной действительности на основе его индивидуальных способностей интерпретатора, осуществляющего переход от одной семиотической системы к другой с целью эквивалентной, т.е. максимально полной, но всегда частичной, передачи системы смыслов, заключенной в исходном сообщении, от одного коммуниканта другому» [3, с. 214]. В определении Гарбовского в отличие от определения Федорова трактовка «перевода» звучит расширительно. Исследователь в формулировании понятия «перевод» пытается представить синтез различных наук. Но и сам А. В. Федоров в принципе не отрицает этого «расширительного» значения. Эту идею он высказывал ранее: «дальнейший путь работы над теорией должен предполагать постепенно реализуемые возможности синтеза, путь от частного синтеза к синтезу более общему» [3, с. 128]. В качестве примера такого синтеза Федоров называл «преодоление существовавшего антагонизма между литературоведческим и лингвистическим путями изучения художественного перевода» [3, с. 128].

Вообще к концу XX века наблюдается стремление к теоретическому синтезу различных переводческих подходов. Постепенно к ученым приходит понимание, что перевод – это точка пересечения многих гуманитарных наук. Такой синтез различных подходов к переводу называется междисциплинарным подходом.

Н. К. Гарбовский, рассматривая данную проблему, полагает, что идея синтеза предметных сторон, созданная с целью построения единой теории перевода осуществима при условии системного подхода к научной дисциплине. Только в таком случае сложная «переводческая реальность» может предстать как системное явление. А поскольку системный подход в современной науке занимает умы ученых, в теории перевода этот подход мог бы полнее выявить объект перевода по сравнению с отдельно взятым лингвистическим, литературоведческим, деятельностным или иным подходами [3, с. 217-219].

Другим направлением в переводоведении является идея сопоставительного изучения стилистических особенностей родного и иностранного языков. Возникла она в результате бурно развивающейся отрасли науки о языке – сопоставительного языкознания, разделом которого была сопоставительная стилистика. Она-то и заинтересовала переводоведов. На этот раздел еще в начале прошлого столетия обратил внимание лингвист Ш. Балли, а позже другой языковед – Мальблан. Он отметил, что сопоставительное исследование языков позволяет не только успешно решать методические задачи преподавания иностранных языков, но и имеет большое значение для развития теории языка. Такое сопоставление помогает увидеть в языке те явления, которые ускользают из поля зрения ученого, изучающего проблемы какого-либо

одного языка. Мальблан разработал метод перевода, который стал основным методом сопоставительно-стилистических исследований самых различных пар языков. Этот метод по-другому именуется методом сопоставительного синхронного исследования выразительных средств генетически не родственных языков [3, с. 186-190].

Работа зарубежного коллеги не прошла мимо советских исследователей. Л. С. Бархударов, отмечая достоинства исследования, тем не менее поставил вопрос о возможности его использования в теории перевода. Он писал: «Сопоставительное языкознание, как и языкознание вообще, имеет дело с системами языков – в его функции входит вскрытие черт сходства и различия между системами двух языков в области из звукового (фонологического) строя, словарного состава и грамматического строя. Поэтому для сопоставительного языкознания (как и для языкознания вообще) существенным является разграничение уровней языковой иерархии, т. е. отнесение тех или иных единиц языка (или двух сопоставительных языков) к определенному аспекту или уровню языковой системы <...> принадлежность рассматриваемых единиц к определенному уровню или аспекту языковой системы совершенно не играет роли; сопоставление языковых единиц в теории перевода производится только на основе общности выражаемого ими содержания, т.е. значения, иными словами, на основе семантической общности данных единиц, независимо от их принадлежности к одному или разным уровням языковой иерархии» [1, с. 26].

А.В. Федоров также отмечал близость предметов изучения сопоставительной стилистики и теории перевода, указывая, что размежевание между сопоставительным языкознанием и теорией перевода отчетливо прослеживается только на уровнях системы языка: «Но стоит только назвать стилистический уровень или аспект (в последнем термине не было бы ничего непривычного при сочетании его с определением – «стилистический»), – писал Андрей Венедиктович, – т. е. ввести в круг сопоставительного изучения языков и сопоставительную стилистику, как разграничение с теорией перевода отпадет, и границы сотрутся» [11, с. 12]. Он полагал, что разграничить сопоставительную стилистику и теорию перевода можно при условии, если эти научные дисциплины рассматривать с точки зрения объема решаемых ими задач [11, с. 12].

Таким образом, множатся направления и модели теории перевода. Изменяется проблематика исследований по переводу. Понимание противоречивости и сложности предмета и объекта научной дисциплины приводят ученых к мысли о необходимости создания универсальной теории перевода и системном подходе в ее изучении.

Литература

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода. – М.: 2008. – С. 26.
2. Гак В.Г. Теория и практика перевода // Французский язык URSS. – 2019. – 464 с.

3. Гарбовский Н. К. Теория перевода: учебник / Н. К. Гарбовский. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 544 с.
4. Комиссаров В. Н. Общая теория перевода: учеб. пособие / В. Н. Комиссаров. – М.: «ЧеРо», совместно с «Юрайт», 2000. – 136 с.
5. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение: учеб. пособие / В. Н. Комиссаров. – М.: ЭТС, 2004. – 424 с.
6. Латышев Л. К. Перевод: теория, практика и методы преподавания. – М.: Академия, 2001. – 192 с.
7. Миньяр-Белоручев Р.К. Теория и методы перевода. – М., 1996. – С. 6.
8. Нелюбин Л.Л. Трансформационная модель перевода 3-е изд., перераб. // Толковый переводоведческий словарь. – М.: Флинта: Наука, 2003.
9. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика: Очерки лингвистической теории перевода. – М.: Международные отношения, 1974. – 216 с.
10. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка. – URL: // <https://povto.ru/>
11. Федоров А.В. Очерки общей и сопоставительной стилистики. – М., Высшая школа, 1971. – 196 с.
12. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): для институтов и фак. иностр. яз.: учебное пособие – М.: Высшая школа. 1983. – 303 с.
13. Швейцер А.Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты. – М., 1988.

ЖАСТАҒЫ DAҒДАРЫС: ЕРЕСЕКТЕР ҚАТЕЛІКТЕРІ

Каратаева Т.О.

Педагогика және психология кафедрасы, аға оқытушы, магистр
«Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты "КЕАҚ"
Нұрлан Д.

Педагогика және психология мамандығының 4 курс студенті
«Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты "КЕАҚ"

Аннотация: В статье на основе анализа психолого – педагогической литературы рассматриваются особенности «кризиса среднего возраста\ середины жизни». Раскрываются основные характеристики «кризиса среднего возраста». Авторами предлагаются психологические рекомендации помощи в разрешении «кризиса середины жизни».

Annotation. Based on the analysis of psychological and pedagogical literature, the article examines the features of the "midlife / midlife crisis" The main characteristics of the "midlife crisis" are revealed. The authors offer psychological recommendations for assistance in resolving the "midlife crisis".

Ключевые слова: Кризис, кризис среднего возраста: жизненного расписание.

Keywords. Crisis, midlife crisis; life schedule.

Қоғамның қазіргі үрей тудыратын жағдайы – кәмелетке толмаған балалардың ауытқушылық мінез - құлқының жылдан - жылға өсуі. Жеті жастағы баланың өміріндегі күрделі кезең, әдетте, бірінші сыныптағы сабақтардың бастауымен байланысты. Бұл адамның психикалық дамуының өзгеруіне әсер ететін бірнеше іргелі факторларға ықпал етеді. Біріншіден, жаңадан шығарылған мектеп оқушысы өздігінен басқа біреудің көзқарасын бермейді, себебі ол өзі ойлануға қабілетті болады. Импульстік мінез-құлық сызығынан бастап, бала әрекет жасамас бұрын ойлаған жағдайды талдауға ерекше назар аударады.

Қазақстан Республикасында ерте жастағы балалар дамуының тұжырымдамалық негіздерінде балаларды табысты әлеуметтендірудің бастапқы мүмкіндіктері өмірлік циклдің бірінші жылдарында қалыптасатындығы айтылған. Балалық шақта тұлғаның ерекшеліктері қалыптасып, оның зияткерлік, эмоциялық және нығайып өсуі қабілеттерін дамыту бағыттары анықталатындығы, - көрсетілген [1].

Л.С.Выготскийдің теориясында бұл тұжырымдама жас ерекшелігінің дамуының жаңа сапалы кезеңге өтуін білдіреді. Жас дағдарыстары ең алдымен дамудың таныс әлеуметтік жағдайының бұзылуымен және баланың психологиялық дамуының жаңа деңгейіне сәйкес келетін басқасының пайда болуымен байланысты. Сыртқы мінез-құлық жағдайында жасқа байланысты дағдарыстар бойсұнбаушылық, қыңырлық, негативтілік ретінде анықталады. Уақыт өте келе, олар тұрақты жас шектерінде орналасады және жаңа туған нәрестенің дағдарысы (1айға дейін), бір жылдық дағдарыс, 3 жас, 7 жас дағдарысы, жасөспірімдер дағдарысы (11-12 жас) және жастар дағдарысы ретінде көрінеді.

Мектеп жасына дейінгі баланың дағдарысқа ұшырау жағдайы оның аңғырттығы мен бірбеткейлігінің күрт өзгеретіндігін қарапайым бақылау арқылы көзге түседі. Бірақ оның мінез - құлқы мен өзінің маңындағы адамдармен қарым - қатынастарынан анық байқала қоймайды. Жеті жастағы баланың бойы тез өсіп, едәуір өзгерістер болады. Бұл кезеңде баланың тісі түсіп, оның орынына жаңа тістер шығады. Жеті жастағы баланың кезеңі үш жастағы кезеңнен әлдеқайда күрделі сипатта болады. Оған Аристотельдің «...7 жасқа дейін физикалық тұрғыдан баланың дамуына шынығуына, дұрыс тамақтануына, таза жүруіне отбасында көңіл бөлінеді. Балалар өз жасына сай ойындармен айналысу керек, оларға әңгімелер мен ертегілер тыңдау пайдалы, балаларға сөйлеуді үйреткен жөн...» деп айтқан сөздері дәлел бола алады. Ол«...5 жастан 7 жасқа дейін «балалар кейін өздері оқып-үйренетін сабақтарға қатысу керек» екендігін көрсетіп, отбасылық тәрбие мемлекеттік шенеуніктердің бақылауында болуын және ата-аналардың бала тәрбиесімен тікелей айналысуын талап етті [2].

Дағдарыс кезеңінде қоршаған ортадағы шынайы заттармен қақтығысқа, барлық мүмкіндіктерге қарсылық білдіруге негізделген дамуда елеулі секіріс болады. Л.С.Выготскийдің тұжырымдауынша тұрақты және дағдарыстағы дамуы кезеңдері: туған кездегі дағдарыс (2 айға дейін); сәбилік шақтағы

дағдарыс (1жасқа дейін); 1 жастағы дағдарыс; ерте балалық шақ (1-3 жас); 3 жастағы дағдарыс; мектепке дейінгі жас (3-7 жас); 7 жастағы дағдарыс - мектеп жасы (7- 13 жас); 13 жастағы дағдарыс -жеткіншек жас (13-17 жас) 17 жастағы дағдарыс [3]. Жеті жастағы баланың басынан өтетін дағдарыстың негізінен екі түрлі ерекшелігін қарастырып көрейік. Бала айтқанға көнбей қырсығады. Жүріс - тұрысы өзгереді. Мінезінде ойланбай істейтін жасанды қылықтар пайда болады, ұшқалақ, қылжақбас күлдіргі қылықтары пайда болып, ол өзін сайқымазақ ретінде көрсетеді.

Мұндай қылықтар баланың жеті жасқа дейінгі кезеңі болғанымен, оның төңірегінде оған жете мен бермейді. Мұнда қылжақтау әрекетінің пайда болуы нендей себептерге байланысты? Бала мұндай келеңсіз қылжақбас бейнелерді әсіресе өзінің сыртқы тұрпатына, өзгелердің жүріс-тұрысына қарап еліктеп істейді. Мысалы, біреудің дауысы дірілдеп шығатын болса, соның сөйлеу ырғағына қарап, бала өз дауысын да дірілдетіп шығаратын болады. Дәл осы кезде жеке жүйесін қалыптастыру негізінде өзіне эмоционалды баға беру қалыптасады. Оперативті баға беру іс-әрекет нәтижесінде өз көзқарастарынан туындайды. Әсіресе нақты және идеалды «Меннің» сәйкес келмеуі маңызды мәселе болып табылады. И.С. Конның пікірінше, бұл сәйкес келмеушілік қалыпты жағдай, бұл когнитивті дамуды көрсетеді. Балалықтан өтпелі кезеңде өзін - өзі сынау өсе түседі [3,б.512].

Сондықтан баланың орынсыз сөз айтып, қалжыңдаса, оған ешкім де таңданбайды. Өйткені мұндай мінез көріністері жеті жасар балаларға тән ерекшелік екендігі оның дамуындағы заңды құбылыса тән мінез және онын ұяндықтан ажырап, өзіндік ерекшеліктерін сыртқа шығару белгілері болып саналады. Жеті жастағы баланың дағдарысының ең басты көрініс- оның жеке басының ішкі және сыртқы дүниесіндегі елеулі өзгерістерге ұшырау себептерімен байланысты. Баланың мінезіндегі дағдарысқа ұшырау себептерін оның бойындағы ішкі және сыртқы сапалы өзгерістердің пайда болуымен ұштастыру қажет. Бала бойындағы аңғалдық мінездік жоғалуы онын есі кіріп, ақыл - ойының сапалық деңгейге көтеріле бастауы деген сөз. Мұндай мінез баланың бойына сыналай еніп, оның аңғырт және өзіндік іс-әрекетінде елеулі өзгерістер тудырады. Сонымен жеті жастағы дағдарыстың өзіндік сипатымен қатар, баланың әр алуан әрекеттерінің ықпалынан ақылы кіріп, сыртқы болмыстың мән - жайын түсіне білуге бағдарлап отырады

Жас сәби өзіне дағдылы өмір әсерін қалай қабылдайды? Ол қуанады, ренжиді, бірақ өз қуанышының мәнін ұғына алмайды. Қарны ашып тұрса да, оған түсіне алмайды Аштықты сезінуді және «мен ашпын» дегенді түсіну арасында үлкен айырмашылық бар. Жас сәби өз басындағы күйін аңғарып біле алмайды. Жеті жасар баланың өз көңіл-күйін біліп, «мен қуандым» «мен ренжідім», «мен ашулымын», «мен көңілдімін», «менің ызам келіп тұр» деген жайттардың мәнісін түсіне бастайды, яғни ол өзінің күй-жайын бағдарлай алады. Ал үш жастағы сәбидің басқа адамдарға қатынасын аңғаруы сияқты, жеті жастағы бала өзінің әсерлену сезімін ұғына алады.

Соның нәтижесінде жеті жасар баланың бойындағы дағдарысын сипаттайтын кейбір ерекшеліктер көріне бастайды.

1. Өмір тәжірибесінің әсерінен бала басынан кешірген нәрселердің мәнін түсініп, оларды жинақтап түсіну мүмкіндігі қалыптасады. Әрбір жаңа жүріс сайын тастар арасындағы жаңа байланыстардың пайда болатыны сияқты, баланың тіршілігі әрекетінде белгілі пайым, тұтас ұғым жасалады. Осыдан келіп жеті жастағы баланың танымдық әрекеті жаңа сипатқа ие болады.

2. Жеті жастағы баланың дағдарыс кезеңінде сыртқы әсерлер жиынтығын жалпылап, басынан кешірген сезім күйлерін даму жағдайын түсінерлік дәрежеге жетеді. Сәтсіздікке ұшыраса оған реніш білдіріп, өзге балалардың ұнамсыз қылықтарын жақтырмай сырт айналады. Кемтарлардың жүріс-тұрысысына күледі. Өз басынан кешірген сәтсіздіктеріне реніш білдіреді. Ал арадан көп уақыт өтпей-ақ, ашық-жарқын бола қалады. Алайда ол көптеген сәтсіздіктерді қорытып, оған жалпы сипат беруге ойы жетпейді.

Мектеп жасындағы бала өз сезімі мен басынан өткен жайттарды жинақтай бастайды. Аса көрнекті чехтың ұлы педагогы Я.А. Коменский баланың сезім ерекшеліктеріне байланысты оқыту системасын құру керектігін айтты. «Ұлы дидактика» еңбегінде мектепке дейінгі тәрбиенің жүйесін жасады [4].

Басынан кешірген ашу - ызалары тұтасып, оның ренішті жағдайлар жайындағы түсінігі қалыптасады. Алайда ондай сезім күйлерінің бәрі дара уақиға сипатында болып қала береді. Мектеп жасына дейінгі балада өзін - өзі бақылау, намыстану сезімдері қалыптаспаған. Мұның бәрі бала өсе келе өз бойындағы ерекшеліктерін әр алуан жағдайларды басынан кешіру арқылы сезіне алатын болады. Жеті жастағы баланың дағдарысы осы өз басынан өткен оқиғалар мен мінез - құлықтарының мәнін түсіне алмау себептерінен туындап отыратындығын атап көрсетуді қажететеді. Мектеп жасына дейінгілердің өзімшілдігі басым. Бірақ ол өзінің мүмкіндігін жеке басының қасиеттерін бағалай білуінен алшақ жатады. Осыдан келіп жеті жасқа қарай баланың бойында бірқатар күрделі құрылымдар пайда болады. Алайда мұндай өзгерістер мектеп жасына дейінгі қиындықтардан түбегейлі түрде ерекше сипатта болады.

Баланың бойында пайда болған жана құрылымдар нәтижесінде оның бұрынғы қисық - қыңыр, қылжақбас қылықтары біртіндеп жойыла бастайды; Жеті жастағы дағдарыс кезінде балада ішкі және сыртқы өзгерістердің пайда болуы арасында оның тұңғыш маңызды түсіну ерекшеліктері қалыптасып, енді тіршілік бейнесі туралы ниеттерінің ішкі күресі де пайда болады. Өтпелі кездегі мұндай ерекшеліктер енді баланың бойында жаңа сапалардың пайда болуына қолайлы жағдай тудырып, оның дамуын жаңа күрделі сатыға көтереді.

А.Буземан сияқты авторлар баланың дағдарысқа ұшырауын әлеуметтік ортаның ықпалы деп көрсеткісі келеді. Сол авторлар баланың дағдарысы түрліше ағысты бастан кешіреді деп дұрыс атайды. Бірақ Буземан бала дағдарысының таза экзогендік себептерден туындайтын ерекшелік деп емес, әртүрлі тіршілік ортасының өзгеріс көріністері деп санайды. Дағдарыс жасы туралы буржуазиялық теорияға қарсы болудың да қажеті жоқ сияқты. Өйткені

баланың даму процесін түйіні мол шырмаулы мәселе екен деп санау да артық. Бұл жерде дамуды тек ішкі табиғи процесс деп түсіну де дұрыс емес. Жалпы алғанда ішкі дамуды биологиялық даму деп санасак, онда бұл ішкі секреция бездерінің өзгеруі болып шығады.

Міне осы заңдылыққа сәйкес дағдарыс жасын мен ішкі даму жасы деп атамаған болар едім. Алайда, мен ішкі даму процесін баланың жеке басы мен ортаның бірлігі нәтижесінде оның дамуына ықпал етуші жағдайлар деп тұжырым жасар едім. Өйткені бала дамуындағы бұрынғы сапалар мен оның жасы өскен сайын жаңа қадамдар жасауына тірек болып, елеулі өзгерістерге ұшырап отыратындығын көрсетеді.

Егер дамудың ішкі процесін дұрыс түсініп, оның себептерін анықтайтындай деңгейге көтерілсе, онда баланың дағдарысқа ұшырауы туралы теорияларға қарсы болудың да қажеті бола қоймайды.

Көптеген ата-аналар дағдарысты бастан өткеріп, қайғы-қасіретке жол бермейтіндігіне сенгенде, қателесуіне жол беріп, қателіктер жібереді. Бұл негізгі есеп айырысу, себебі баланың әкесі немесе анасы билікке деген сенімін жоғалтып алады, өйткені олар оның жалғыз қолдауы болып табылады.

Ата-аналар не білуі керек?

1. Мектеп өміріне деген көзқарас ата-аналық қабылдаудың көрінісі болып табылады. Егер балалардың өздері жиі тапсырмаларға кінәратсыздық танытса, баланы қорқытып, мектептегі орындықтар үшін жек көрмеуі үшін жазалаңыз. Сонымен қатар, ата-аналар көбінесе кемелсіз білім беру бағдарламасы мен балаларға «шамадан тыс ақпаратты» басуға тырысып, «бәрі бұрынғыдай емес» деп жиі айтады. Ереже бойынша өмір сүру үшін тезірек пайдаланылатын болса, бала ересек болғанда қоғамға бейімделу оңайырақ болады.

2. Үміттерінің ауыртпалығын көтермеңіз. Бала үстелге отырғанда, көптеген ата-ана ұлы не қызынан өсіп-өнетін жандарды қиялға түсіреді. Болашақтың идиллические суреттері менің басыма түсіріледі, онда бала жарқын математик, табысты адвокат немесе ақы төленетін бағдарламашы болады. Және мұндай фантазия жиі - олардың орындалмаған армандарының көрінісі. Сондықтан баланы дамытуға бостандық беріңіз. Мүмкін, сіздің қызыңыз актриса немесе балерина болғысы келмейді, сіз жастық шағыңызда болғыңыз келеді, ал сіздің ұлыңыз математикаға арналған тігінші мамандығын артық көреді. Және одан да көп, басқалармен мақтана алатын жақсы адамның баласынан «үйрету» қажет емес. Мұндай әрекеттер баланың нәзік психикасының моральдық қысымын арттырады, және сіз оны мүлдем бұзу қаупін тудырасыз. Шындыққа жақын болыңыз, өйткені кемелді адамдар жоқ.

3. Ең маңыздысы - сынып немесе мектеп өмірі? Ата-аналардың тағы бір қателігі - олар баланың жетістіктеріне және күнделіктеріне түзетулер енгізіп, мектептегі әлеуметтік өмірді мүлдем елеусіз қалдырады. Бірақ бұл оқушыда этика, мораль, көшбасшылық және т.б. түсініктерін қалыптастыратын өте маңызды құрамдас бөлік.

Қорыта келе, баланың қажеттілігі мен ниеттіліктерінің өсіп, олардың жасы өскен сайын түрлі мазмұн - сапаларды игеруі жалпы психикалық дамудың қайта құрылып, тіршілік жағдайына лайықты өзгеріп отыруы деп түсінген дұрыс. Баланың дамуы оның іс - әрекетіне орай жаңа сапаларға ие болады, егер сананы баланың өз ортасына қатынасы десек, соған орай оның санасы да жаңа мазмұнға ие бола бермек.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасында ерте жастағы балалар дамуының тұжырымдамалық негіздері «Ақпараттық-талдау орталығы» АҚ. - Астана, 2014.
2. Аристотель. Политика / ауд. С.И.Оспанов, Ә.Ф.Мажитова. Кіт.: Тарих адамзат ақыл - ойының қазынасы. - Астана: Фолиант, 2005.
3. Выготский Л.С. Психология развития как феномен культуры / под ред. М.Г.Ярошевского. - М.: Изд-во ин-та практ. псих-и, 1996. - 512 с.
4. Иванова Л.Ю. Агрессивность, жестокость и отношение старшеклассников к их проявлениям // Проблемы личности профилактика отклонений в её развитии. - М.; Архангельск, 1993. - С.
5. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. Великая дидактика. - М., 1939.- Т.1

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ СТАРШЕКЛАССНИКОВ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Каратаева Т.О.

*Старший преподаватель кафедры педагогики и психологии
Аркалыкский педагогический институт им. И. Алтынсарына*

Абдукаримова З.Б.

*Студент 3 курса специальности 5В010300 «Педагогика и психология»
Аркалыкский педагогический институт им. И. Алтынсарына*

Аннотация: Мақалада жалпы білім беретін мектепте жоғары сынып оқушыларының кәсіби өзін-өзі анықтауының негізгі мәселелері көрсетілген. Мәселенің негізгі түсініктері нақтыланады. Авторлар мектеп оқушыларының кәсіби өзін-өзі анықтауының іргелі, тұтастығына ықпал ететін жалпы білім беру жүйесінің негізгі міндеттерін сипаттайды.

Annotation: The article reveals the main problems of professional self-determination of high school students in secondary schools. The key concepts of the problem are clarified. The authors describe the main tasks of the general education system that contribute to the fundamental integrity of professional self-determination of schoolchildren.

Түйін сөздер: өзін-өзі анықтау, кәсіби өзін-өзі анықтау, кәсіби бағдарлау, жоғары сынып оқушылары.

Keywords: self-determination, professional self-determination, professional orientation, high school students.

Современная социально-экономическая и политическая ситуация в стране характеризуется кардинальными преобразованиями во всех сферах деятельности человека, которые предъявляют принципиально новые требования к уровню интеллектуальных, личностных и творческих качеств участников этих процессов. В реальной жизни это означает, что основными конкурентными преимуществами становятся наличие знаний, информации, идей, а также способность их реализации, использования в своей практической деятельности. Это невозможно без осознания своего места и роли в обществе. В последние годы все более актуальной становится проблема профессионального самоопределения старшеклассников.

Рассматривая образование как сферу формирования интеллектуального потенциала страны, необходимо рассмотреть такую важнейшую проблему, которая встает перед будущими специалистами, как профессиональное самоопределение. Наиболее актуально этот вопрос стоит перед старшеклассниками, которые стоят на пороге принятия решения о выборе будущей профессии, определяют жизненные и профессиональные ориентиры, тем самым закладывают базу для последующего своего развития.

От правильного выбора будущей профессии зависит дальнейшая судьба человека, поэтому данный процесс для старшеклассников является всегда трудной, ответственной задачей.

Самоопределение, по определению А. Я. Журкиной, это процесс и результат выбора собственной позиции, целей и средств самоосуществления в конкретных обстоятельствах жизни, основной механизм обретения и проявления человеком внутренней свободы[1]. Самоопределение личности – совокупность переживаний, намерений, предметных действий в современном социуме реализуется как жизненное, личностное, профессиональное, целостное самоопределение.

Выбор профессионального пути значительно определяет судьбу человека. Удовлетворенность и неудовлетворенность жизнью напрямую связана с решением вопроса трудоустройства и дальнейшего построения своей карьеры.

Профессиональное самоопределение и становление следует рассматривать как сложное динамическое интегративное состояние личности, которое включает профессиональную направленность (преобладающие интересы, мотивы, потребности, способности, профессиональные идеалы) и самосознание[2].

Мы убеждены, что задача образовательной системы не в том, чтобы склонить учащихся к определенному виду профессиональной деятельности, и не в подготовке к одномоментному выбору, необходимо подготовить его к профессионально-личностному самоопределению. Жизнь требует от учащегося умения ситуационно выбирать сферу профессионально-трудовой деятельности, опираясь на потребности общества, но принимая в расчет перспективы собственного развития.

Роль педагогического сопровождения в профессиональном самоопределении старшеклассников заключается в выявлении способностей и мотивов, формировании готовности к выбору профессии и профессиональной направленности. Основная деятельность педагогического сопровождения старшеклассников направлена на переход от общеобразовательной учебы к профессиональному образованию.

По статистике 40% студентов считают, что ошиблись с выбором профессии, уже после первого курса. Это говорит о том, что при выборе профессии многие руководствуются лишь желаниями родителей или своими представлениями о будущей работе. Также причинами неправильного выбора профессии могут быть отсутствие личного опыта старшеклассника в выбираемой сфере труда и недостаточность знаний о профессиях. Из этого следует, что к моменту профессионального самоопределения старшеклассники не совсем готовы сделать полноценный выбор.

Необходимость профессионального выбора в подростковом школьном возрасте обусловлена внутренней необходимостью: потребностью подростка найти себя в обществе, получить образование, профессию, обеспечивающую интересную, достойную жизнь[3]. Для выбора профессии, необходимо отчетливо определять цели, которые хотелось бы воплотить в жизнь, иметь нравственные убеждения, обладать знаниями о себе, о мире профессий, о своем регионе, обладать личностными качествами, высоким уровнем развития (способностью к самопознанию, самоизменению, независимостью, умением делать выбор и нести за него ответственность), а также ценностными ориентирами, которые позволят совершить осознанный выбор. Данные личностные качества и ценностные ориентиры создаются только в процессе практической деятельности. На настоящий момент проблема выбора профессии пока не разрешается должным образом.

Старшеклассники совершают его зачастую интуитивно, под влиянием случайных факторов. Профессиональное самоопределение представляет собой сложный диалектический процесс формирования личностью системы основополагающих отношений к профессионально-трудовой среде своего развития и самореализации таких, как приложение духовных и физических возможностей, формирование адекватных профессиональных планов и намерений, реалистичного образа себя в профессиональном выборе и образе себя как профессионала и др.

Гражданские и нравственные ценности, постигнутые молодыми людьми в результате предшествующего воспитания и социализации, оказывают существенное влияние на процесс избрания профиля обучения, вида и уровня образования, будущей профессии. Однако личность подростка еще окончательно не сформирована, поэтому психолого-педагогическая работа благоприятно влияет на гражданские и нравственные качества учащихся. В связи с этим в психолого-педагогической работе со старшеклассниками необходимо учитывать тесную взаимосвязь: методы развития личности нужно сочетать с методами, способствующими профессиональному самоопределению, а работа в данном направлении должна стать главным механизмом целостного становления личности[4].

Основные проблемы профессионального самоопределения старшеклассников сконцентрированы в характеристике их жизненного начала, в способности самостоятельного принятия решения по поводу профессионального будущего.

Бесспорно, школа является важнейшим звеном в формировании профессионального самоопределения учащихся. Но в одиночку ей вряд ли справиться со всем комплексом проблем профориентационного характера. В связи с чем необходимо обратиться к важному связующему звену школы и дальнейшего профессионального обучения – системе довузовской подготовки, которая в настоящий момент подвергается серьезному реформированию, повышающее ее важность.

В работе Н.С. Пряжникова сущность профессионального самоопределения рассматривается «как процесс поиска смысла, где отдельные (уже найденные) смыслы – это лишь промежуточные этапы процесса (сам процесс становится главным смыслом – это и есть жизнь, жизнь как процесс, а не как некое достижение)».

С.Н. Чистякова изучает профессиональное самоопределение с разных позиций (социально-педагогический смысл, психолого-педагогический план, индивидуально-психологический план). Она подчеркивает, что на данном «процессе формируются личностные отношения к профессионально-трудовой деятельности и самореализация человека, при этом сочетаются внутриличностные и профессиональные потребности». По ее мнению, «старшеклассникам характерно продолжение образования, получение соответствующей профессии, уточнение профессионального статуса».

Многие педагоги и родители, оказывая старшекласснику помощь в выборе профессии, в основном опираются на его личностное развитие, а также на способности и возможности. С одной стороны, это действительно может кому-то помочь, а с другой – способно только навредить. На сегодняшний день «основой выбора профессии являются представления личности о будущем, которые выводят ее за рамки наличной ситуации и являются программой ее развития. Автономная личность ориентируется в мире профессий: осознает смысл профессиональной деятельности, знает требования профессий и перспективы их развития, способна согласовать профессиональную деятельность с другими важными жизненными контекстами».

Непременным условием формирования готовности к профессиональному самоопределению в общеобразовательной школе, может быть определена организация педагогом пролонгированной диагностики, направленной на мониторинг развития самоопределения подростков. В качестве других немаловажных педагогических условий, повышающих эффективность формирования готовности к профессиональному самоопределению подростков, нами выделяются следующие: функционирование педагогического пространства через создание ситуаций, востребовавших проявления самоопределения подростка; взаимодействие педагога и подростка; включение подростков в различные виды деятельности и др.

Подготовка школьников к осознанному профессиональному самоопределению должна строиться не только на учете индивидуальных качеств молодого человека и направленности профессии, но и на учете возможных изменений внутреннего мира человека и запросов выбранной

профессии, а также изменений в гражданском обществе. Необходима подготовка специалиста, который будет способен функционально адаптироваться в разных отраслях деятельности, умеющего самостоятельно проектировать и реализовывать свои профессиональные возможности.

Решить этот вопрос можно только путем объединения усилий всех субъектов образовательного пространства с представителями и специалистами других сопряженных сфер деятельности, взаимодействие с ними должно быть направлено на улучшение механизма построения рынка труда и системы образования.

Поэтому в каждом образовательном учреждении необходимо создавать соответствующие социально-педагогические условия для работы по профессиональному самоопределению учащихся. Не секрет, что сложившаяся система профориентационной работы со школьниками не в полной мере обеспечивает осознанный выбор старшеклассниками своей будущей профессиональной деятельности. В результате после больших затрат на подготовку молодых специалистов необходимо вновь дополнительно финансировать различные программы их переподготовки и повышения квалификации. Иными словами, чем точнее будет самоопределение, тем больше вероятность того, что общество получит стоящего специалиста-профессионала.

Именно потому чрезвычайно важной является задача помощи старшеклассникам определиться в выборе профессии, отвечающую их способностям, потребностям, овладев которой они смогут приносить пользу государству и обществу, способствовать его экономическому, нравственному, патриотическому развитию.

Решение обозначенных проблем невозможно без государственного вмешательства через решение следующих задач:

- создание единой информационной базы о состоянии рынка труда, а также наиболее востребованных и перспективных профессиях, возможностях получения профессионального образования и трудоустройства;
- постоянное изучение и прогнозирование профессионально-образовательных потребностей молодежи, мотивов и стимулов выбора сферы будущей трудовой деятельности;
- разработка практических моделей профессионального самоопределения в расчете на профильное образование;
- создание комплекса популярных справочных средств на бумажных и электронных носителях информации для педагогов, работодателей, учащихся и их родителей;
- усиление интеграции образовательных и предметных областей с внеучебной практикой профессионального самоопределения школьников.

Для общества имеет большое значение, с каких гуманных и нравственных позиций молодое поколение совершает свой образовательный и профессиональный выбор. Основами гражданственности являются: осознанная правопослушность, нравственная чистота в деятельности и отношениях

(деловых, межнациональных, семейно-бытовых), глубокое чувство патриотизма и толерантности. Позитивное влияние на ценностные ориентации, а также на личностные качества, потребности и мотивы старшеклассников становится возможным, если психолого-педагогическая деятельность содержательно и методически на это нацелена.

Итак, можно сделать вывод, что с одной стороны профессиональное самоопределение является первостепенной задачей для старшеклассников, с другой, общество также заинтересовано в профессиональном самоопределении старшеклассников с целью их успешной интеграции в социум. Одним из путей решения поставленных задач может стать психолого-педагогическое сопровождение старшеклассников, направленное на создание условий, способствующих формированию представления о своей личности, жизненных ценностях, интеграции образовательного процесса с практикой профессионального самоопределения старшеклассников.

Литература

1. Журкина А. Теоретические аспекты формирования социально-профессионального самоопределения учащихся образовательных организаций // Интеграция образования. – 2016. – Т. 20. – № 1. – С. 29–36.
2. Пряжников, Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение. / Н.С. Пряжников. - М.: Академия, 1996. - 429 с.
3. Пряжникова, Е.Ю. Профориентация./ Е.Ю. Пряжникова. - М.: Академия, 2015. - 496 с.
4. Чистякова, С.Н. Профессиональное самоопределение молодежи / С.Н. Чистякова // Педагогика. - 1993. - №5. - С.33-37.

БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУДЕГІ ОЙЫН ТЕРАПИЯСЫ

Каратаева Т.О.

*Педагогика және психология кафедрасы, аға оқытушы, магистр
БІ. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты*

Айтмағамбет Ш.Қ.

*Педагогика және психология кафедрасының 3 курс студенті
БІ. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты*

Какина Д.Ш.

*Педагогика және психология кафедрасы, аға оқытушы, магистр
БІ. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты*

Аннотация: В статье рассматривается игровой терапии как психолого-педагогическая проблема. Авторы определяют игровую терапию как вид коррекционной работы, в групповой психотерапии и в различных тренингах в виде специальных упражнений, заданий на невербальные коммуникации, разыгрывании различных ситуаций и др.

Abstract: The article examines play therapy as a psychological and pedagogical problem. The authors define playing theopatia as a type of correctional work, in group psychotherapy and in various trainings in the form of special exercises, tasks for non-verbal communication, acting out various situations, etc.

Ключевые слова: игра, терапия, игровая терапия.

Key words: play, therapy, play therapy.

Еліміз егемендік алып, өз мәртебесі биіктей түскен шақта ең алғашқы алға қояр міндеттердің бірі - ол бала тәрбиесі. Ел тізгінін берік ұстай білетін ұрпақ тәрбиелеу - біздің борышымыз. Еліміздің болашағын жалғастырушы ұрпақ тәрбиелеу. Ал сол жас ұрпаққа тәрбие беретін бүгінгі тәрбиеші мамандар ойын арқылы баланы оқыту және тәрбиелеудің жаңаша жетілдірілген әдіс - тәсілдерін іздестіріп, күнделікті жұмыс барысында жаңашыл бағыттар қарастырып, оны өздерінің іс-тәжірбиесінде қолданып отырса бала тәрбиесі алға басары сөзсіз.

Кеңестік педагог А. С. Макаренко «Баланың ойынға деген құмарлығы бар, сол құмарлықты қанағаттандыра білуіміз керек. Ойнау үшін тек қана уақытты бөліп қана қоймай, сонымен бірге баланың барлық өміріне ойынды бере және сіңіре білуіміз қажет. Оның барлық өмірі ойыннан тұрады» деген пікірін өз еңбектерінде атап өткен.

Балалар ойын барысында өздерін еркін сезінеді, ізденімпаздық, тапқырлық әрекеті (сезіну, қабылдау, ойлау, зейін қою, ерік арқылы байқалады.) Түрлі психологиялық сезім әрекетіне сүңгиді. Ойын үстінде бала бейнебір өмірдің өзіндегідей қуаныш пен реніш сезімінде болады. Халық өзінің қоршаған дүниенің қыры мен сыры егжей - тегжейлі білуді баланың санасына ойын арқылы жастайынан сіңіре білуді көздеген. Ойын бала табиғатымен егіз. Өйткені бала ойынсыз өспек емес, жан-жақты дамымақ емес. Және де мектепалды даярлық тобында балаларға ойын арқылы сабақтың сапасын арттыруға толық мүмкіншілік бар.

Ойын терапиясы – арттерапияның түріне жатады. Бұл терапияның жүргізу үлкендер мен балалардың әлеуметтік және психологиялық мәселелерді жеңу үшін, жеке және эмоционалды дамуы үшін арнайы ойындар қолданады. Егер бала ойынға белсенді және бар ықыласымен қатынасса емдеу әсерлі болады. Ойын баланың психологиялық ахуалын сақтауға, оның қоғаммен қарым - қатынасын анықтауға, ересек өмірге дайындайды.

Ойын балаларға белгілі дағдыларды меңгеру үшін, сонымен қатар қарым - қатынасты, өмірге деген құлшыныстарын арттырады, эмоционалды және физиологиялық жағдайын жақсартады. Ойын психологиялық күйзелістен шығу үшін емдеудің бір тәсілі ретінде қолданылады. Бала ойынға өз еркімен қатысып, ойыннан қуаныш рахатын көру керек. Ойын - жағдаяттарды игеру, қоршаған ортаны зерттеу, дене, ақыл және әлем мүмкіндіктерін түсіну қабілетін дамытуға мүмкіндік береді. Осы мағынада, ойын сөзсіз когнитивті дамуын ынталандырады және қалыптастырады.

Ойын - баланың жеке басын дамытуда қоғамдық мәні бар іс-әрекеттің мақсат - бағдарлы, қажеттілікті қанағаттандыруға негізделген белсенділік формасы деп бір жағынан, екіншіден - баланың танымдық, шығармашылық жеке бас қасиеттерін, ақыл - ой сапаларын жетілдіретін тәрбие және оқыту құралы деп түсіндіріледі (Рубенштейн С.Л., Выготский Л.С., Эльконин Д.Б., Шмаков С). [1,б.224].

Ойын терапиясы - ойынды қолдана отырып балаларға немесе ересектерге психотерапевттік ықпал ету әдісі. Төменде балалармен жұмыс істегенде қалай қолданылатынын туралы айтылады, бірақ алдымен жалпылама ақпарат бере кетейік. Бұл әдістеменің мәні адамның тұлғалық және психоэмоционалдық тұрғыда дамуына кедергі келтіретін әлеуметтік және психологиялық қиындықтарды еңсеруге жәрдемдесуі үшін ойынның терапевттік әсерін қолдану болып табылады.

Ойын жағдайлары мыналарға мүмкіндік береді:

- ☐ жанжалды жағдайларды бітістіру тәсілдерін көрсетуге;
- ☐ адам мінезінің жайсыз қырларын өзгертуге;
- ☐ фобияларды сейілтуге.

Ойын топ мүшелері арасында жақын қарым-қатынастың құрылуына сеп болады, шиеленісті, абыржушылықты, жан-жағындағылардан үрейленуді болдырмайды, өзін бағалау деңгейін жоғарылатады, әлеуметтік тұрғыда маңызды салдардың алдын алып, қарым-қатынас кезіндегі әртүрлі жағдайларда өзіне сенуге мүмкіндік береді.

Осы ойды Ж.Аймауытов та айтады: «Баланы бір нәрсеге үйрету үшін, я пайдалы дағдыны қондыру үшін баланың сүйегіне біткен икемі сыртқа шығып біліне бастаған шақ екені өзінен - өзі көрініп тұр. Олай болса, баланың бір іске құлшынатын дер шағы қалай білінді, солай дене күшін машықтандыратын істерді көбірек беріңдер. Мейлі шапшаң есептеу, санау болсын, мейлі өлең жаттау, мейлі сурет салу, мейлі өсімдік жинау болсын, қысқасы, неге талпынса, соны істеу керек» [2].

Ойын баланың психологиялық ахуалын сақтауға, оның қоғаммен қарым - қатынасын анықтауға, ересек өмірге дайындайды. Ойын балаларға белгілі дағдыларды меңгеру үшін, сонымен қатар қарым - қатынасты, өмірге деген құлшыныстарын арттырады, эмоционалды және физиологиялық жағдайын жақсартыады. Ойын психологиялық күйзелістен шығу үшін емдеудің бір тәсілі ретінде қолданылады.

Онтогенез процесінде жеке ағзалар мен жүйелер бірте-бірте жетіледі және өзінің дамуын әртүрлі кезеңде аяқтайды. Бұл әртүрлі жастағы балалар ағзасының жұмыс істеу ерекшеліктерінің пісіп - жетілуін негіздейді [3].

Ойын - баланың өзінің ішкі дүниесін көрсету тәсілі, ойын арқылы өз баламыздың жаңа қырларын біліп, оның қылықтарын түсінеміз. Ата-аналарға балалардың ойынына көңіл бөлу қажет. Ойын терапиясының ең негізгі факторы- ата-аналармен, жақын адамдарымен қарым-қатынасы. Қарым-қатынас барысында адамдарға деген сенімділік қалыптасады.

Платон, Аристотель балалық шақтың ерте кезеңіне басым назар аудармағанымен, қоғамда бала тәрбиелеуде осы кезеңді босқа жоғалтқан уақыт деп санайды, олар осы ойларын ерте жастағы балаларды қоғамда тәрбиелеудің жүйесі жоқ екенімен дәлелдейді [4,б.550]. Оған Аристотельдің «...7 жасқа дейін физикалық тұрғыдан баланың дамуына шынығуына, дұрыс тамақтануына, таза жүруіне отбасында көңіл бөлінеді. Балалар өз жасына сай ойындармен айналысу керек, оларға әңгімелер мен ертегілер тыңдау пайдалы, балаларға сөйлеуді үйреткен жөн.» деп айтқан сөздері дәлел бола алады. Ол«...5 жастан 7 жасқа дейін «балалар кейін өздері оқып-үйренетін сабақтарға қатысу керек» екендігін көрсетіп, отбасылық тәрбие мемлекеттік шенеуніктердің бақылауында болуын және ата-аналардың бала тәрбиесімен тікелей айналысуын талап етті [5].

Ойынның саны көп болуы мүмкін және олардың бәрін сипаттай берудің аса мәні жоқ. Мынандай ой түйсек жеткілікті: ойын балалардың тілі болып саналатындықтан, ойын оларды не алаңдататынын білудің дәстүрлі әңгімелесу әдісінен гөрі жақсырақ тәсілі болуы мүмкін. Қысқа қайырсақ, бұдан жақсы терапевттік әдіс жоқ. Осы себепті, егер баланың бір қиындықтарға тап болып немесе проблемалардан тарығып жүргенін көрсеңіз, ойын терапиясы маманының қызметіне жүгініп көріңіз.

Баланың ойыны шексіз қайталанбайды, бір ойын екінші ойынға ауысып отырады. Ойын кезінде адамдар арасындағы қарым-қатынасты толығынан бере білу баланы белгілі ережелерге бағынуға үйретеді. Ойын арқылы балалар үлкендердің қоғамдық өмірімен таныса отырып, адамдардың қоғамдық функциясы олардың арасындағы ережелерін түсінуге де араласады. Ойында қарым-қатынастың ойындық және нақтылы деп аталатын екі түрі болады. Ойындағы өзара қарым - қатынас мазмұн мен рольдің қарым-қатынасын бейнелейді. Шынайы қарым - қатынас - ортақ істі орындау кезіндегі балалардың серіктестік, жолдастық, ретіндегі бір-бірімен қарым-қатынасы. Ойын кезінде балалар арасында ынтымақтастықтың белгілі бір түрлері пайда болады. Ойын баладан көпшіл болуды, қарым-қатынас орнату және оны үзбеу үшін өз қылығымен үйлестіре білу қабілеті сияқты қасиеттерді талап етеді. «Бала ойын ойнағанда өзін қалай көрсетсе, өсе келе еңбекте де өзін солай көрсетеді. Сондықтан да болашақ қайраткерді тәрбиелеудің бірден бір жолы, ол – ойын» деген А.С. Макаренко.

Ойын мазмұны мен түріне қарай: мазмұнды-бейнелі, қимыл-қозғалыс, дидактикалық, құрылыс, кейіптендіру ойындары болып бөлінеді. Мазмұнды - бейнелі ойында балалар ойын мазмұнын түсінікті етіп жеткізуге тырысады, оған қажетті құрал - жабдықтарды табуға талпынады, оларды дайындау үшін еңбектенеді, ал еңбек ұжымдық іс-әрекетке біріктіреді және шығармашылық іс-әрекетке бағдарлайды. Осындай нәтижелердің арқасында үлкен еліміздің білімді ұрпағын тәрбиелеп шығуына көптеген септігін тигізеді анық.

Ойын терапиясының техникалары мен интервенциялары

Ойын терапиясында көптеген жаттығулар бар. Олар мынандай түрлерге бөлінеді:

- ◎ бейдирективті терапия;
- ◎ директивті терапия;
- ◎ қуыршақтармен және басқа ойыншықтармен ойнау;
- ◎ эмоционалдық реңі бар ойындар;
- ◎ эмоционалдық реңі бар суреттер;
- ◎ эмоционалдық тұрғыда жеткізу үшін салынатын сурет (кескіндеме);
- ◎ метафоралар мен тарихтар;
- ◎ рөлдік ойындар;
- ◎ шығармашылық ойындары;
- ◎ елестету мен қиялдау ойындары.

Ойынның саны көп болуы мүмкін және олардың бәрін сипаттай берудің аса мәні жоқ. Мынандай ой түйсек жеткілікті: ойын балалардың тілі болып саналатындықтан, ойын оларды не алаңдататынын білудің дәстүрлі әңгімелесу әдісінен гөрі жақсырақ тәсілі болуы мүмкін. Қысқа қайырсақ, бұдан жақсы терапевттік әдіс жоқ. Осы себепті, егер баланың бір қиындықтарға тап болып немесе проблемалардан тарығып жүргенін көрсеңіз, ойын терапиясы маманының қызметіне жүгініп көріңіз.

Қорытындылай келе, баланың өмірге қадам басардағы алғашқы қимыл-әрекеті- ойын, сондықтан да оның мәні ерекше. Қазақ халқының ұлы ойшылы Абай Құнанбаев: «Ойын ойнап, ән салмай, өсер бала бола ма?» деп айтқандай баланың өмірінде ойын ерекше орын алады. Жас баланың өмірді тануы, еңбекке қатынасы, психологиялық ерекшеліктері осы ойын үстінде қалыптасады.

Әдебиеттер

1. Бунеев Р.Н., Бунеева Е.В. Маленькая дверь в большой мир: Кн. Для чтения во 2 кл. Ср.шк. Пособие для уч-ся: В 2 ч.-М.:С-инфо;Баллас,1997.-Ч.1-224 С.
2. Аймауытов Ж. Бес томдық шығармалар жинағы.- Алматы: Ғылым, 1998. - Т. 4.
3. Геккель Э., Мюллер Ф. Основной биогенетический закон. - М.; Л., 1940
4. Аристотель // Соч: В 4 т. - М.: Мысль, 1976.- Т. 1.- 550 с.
5. Аристотель. Политика / ауд. С.И.Оспанов, Ә.Ф.Мажитова. Кіт.: Тарих адамзат ақыл - ойының қазынасы. - Астана: Фолиант, 2005

ХОРҒА АРНАЛҒАН ШЫҒАРМАЛАР АРҚЫЛЫ ЖАСТАРДЫ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Кауметова Д.Р.

*Музыка және бейнелеу өнері кафедрасы, аға оқытушы, магистр
Б.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты*

Абдрахманова Р.С.

*Музыка және бейнелеу өнері кафедрасы, оқытушы
Б.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты*

Аннотация: Хорға арналған шығармалар арқылы патриоттық тәрбие беру жастардың рухани мәдениетінің ажырамас бөлігі. Музыкалық мәдениетті қалыптастыру үшін маңызды алғы шарттарды алып келеді. Бұл білім берудің жалпы мақсаты болып табылады. Музыка мектептерінің оқытушыларына, жалпы білім беретін мектептердің музыка мұғалімдеріне арналған. Сондай-ақ сыныптан тыс жұмысты ұйымдастыруға көмектесе алады.

Abstract: Patriotic education through choral creativity is an integral part of the spiritual culture of young people. This creates important prerequisites for the formation of musical culture. This is the overall goal of education. For teachers of music schools, music teachers of secondary schools. It can also help organize extracurricular activities.

Түйін сөздер: патриоттық, хор, мәдениет, тәрбие.

Key words: patriotic, choral, culture, education.

Музыкалық тәрбие тек хорда ғана айтумен шектелмейді, ол сыныптан тыс жұмыста, жастар клубтарының қызметінде, факультативтік сабақтарда өз жалғасын табады. Оқушылардың эмоционалдық-сезімтал тәрбиесі арқылы осындай сабақтар барысында патриоттық сезімнің негізінде жатқан құндылықтық ұстанымдар қалыптасады.

Пән бойынша курсты жоспарлау барысында педагогтар алдына келесі мақсаттарды қойды:

- Музыкалық талғамды тәрбиелеу;
 - Адамгершілік және эстетикалық сезімдерді қалыптастыру (жақынға, өз халқына, Отанға деген махаббат);
 - Әлемнің әр түрлі елдерінің тарихына, дәстүрлеріне, музыкалық мәдениетіне құрметпен қарауға тәрбиелеу;
 - Өнерге эмоциялық-құндылық қарым-қатынасты дамыту.
- Келесі міндеттерге ерекше назар аударылады:
- Әлемдік музыкалық өнердің (фольклор, рухани музыка, композитор-классиктердің шығармалары) негізгі қырларын меңгеру;
 - Халық музыкасымен, халық тарихымен, оның салт-дәстүрлерімен танысу;
 - Музыкалық өнермен, символикамен, тарихи мұрамен байланысты Отан тарихымен танысу;
 - Фольклорлық шығармалардың негізгі жанрларын зерттеу.

Оқушыларды әлемге тарту барысында жас тыңдаушылар оқытушымен бірлесе отырып, Музыканы жалпыадамзаттық құндылықтар призмасы арқылы түсінеді. Бұл сабақ кейбір көркем тұтастық түрінде жоспарланған жағдайда ғана мүмкін болады. Сондықтан оқыту және тәрбиелеу процесі дәстүрлі емес сабақтарды белсенді түрде қолдана отырып құрылады:

-Пәнаралық интеграция негізінде құрылған сабақтар: саяхат-сабақтар, синестезия-сабақтар, концерт-сабақтар;

-Шығармашылық сабақтары: сұхбат, рецензия, тергеу-сабақ, презентация-сабақ;

-Қоғамдық қарым-қатынас формаларын имитациялаумен сабақтар: пресс-конференция, дискуссия, телебағдарлама, репортаж, дөңгелек үстел;

-Қиял-сабақтар: уақыт машинасы, маскарад, театр қойылымы, уағыз және т.б.

Оқыту барысында дамытушылық сипатқа ие, оқушыларды сөйлеу және эстетикалық белсенділіктің түрлі формаларының көріністеріне итермелейтін музыкалық тәрбиенің әдістері мен тәсілдерін қолдану көзделеді. Негізгі үш әдістің әрқайсысы – көрнекі, сөздік және практикалық-проблеманың өсуімен қолданылады: тікелей әсер етуден (әңгіме, түсініктеме, иллюстрация) әрекет тәсілдерін дербес іздестіруге (ойын, пікірталас). Проблемалық жағдайларды жасауға ұқсас іздеуге, жалпылауға итермелейтін, оқушылардың музыкалық ойлау қабілетін, бағалау пікіріне қабілетін қалыптастыратын тәсілдер ықпал етеді. Жасөспірімдік жаспен жұмыс істеу үшін ең маңызды болып музыкалық тәрбиенің келесі әдістері мен тәсілдері табылады.

Эмоционалдық драматургия әдісі (Э.Б. Абдуллин, Д.Б. Кабалевский) – сабақтың эмоциялық тонын біртіндеп қанықтыру принципі бойынша «режиссурасын» болжайды [1, б.27].

Музыкалық жалпылау әдісі (Э.Б.Абдуллин, Д.Б.Кабалевский) – музыкалық өнерге саналы қарым-қатынасты дамытуды; музыкалық тұрғыда қарым-қатынас жасау мақсатында оқушылардың өмірлік тәжірибесін жандандыруды; мұғалім қойған міндеттер, оқушылардың бірлескен шешімі және тұжырымын қалыптастыру арқылы жаңа білімдермен танысуды көздейді [2, б.2].

Қарым-қатынас әдісі (Н.А.Ветлугина, А.А.Мелик-Пашаев) – бұл әдістің мәні - музыкалық өнер ұғымдарын, терминдерін, заңдарын түсіну тыңдаушының эмоциялық-сезімтал тәжірибесінен бұрын болады. Оқушылар өз ішкі тәжірибесінде музыканың рухани мазмұнына ұқсас.

Музыканың дыбысталу сипатын айқындау әдісі (О.П.Радынова) - музыкалық бейнені ұғынуға, «эмоциялық унисонды» табуға бағытталған түрлі шығармашылық іс-әрекеттерді белсендіруді көздейді (термин О.П.Радинова). Музыка дыбысталуының әртүрлі түрлері қолданылады: моторлы-қимыл, тактильді, сөздік, вокалдық, мимикалық, тембрлік-аспаптық, түсті, полихудожественное.

Суггестивті батыру әдісі - бұл релаксация және тұншықтыру элементтері бар оқытудың белсенді әдісі. Осы әдіс аясында оқытушы дауыспен ойын, дербестендіру, жағдайды модельдеу тәсілдерін қолдана алады («сіз ... болып табыласыз деп елестетіңіз»).

Сабақты құруда дәстүрлі түрде екі тәсіл қолданылады. Біріншісі, композитор өмір сүрген кезеңнің тарихи оқиғаларымен, шығарманың мазмұнымен қызығуға бағытталған, оқушылармен ауызша түсініктемелерді, әңгімелесулерді белсенді пайдаланумен сипатталады. Отан тарихымен, оның тарихи мұрасымен танысу патриотизмді тәрбиелеуде үлкен маңызға ие. Оқушылар тарихи, әскери әндерді үйренеді, әйгілі ұлы және отан батырлары туралы аңыздар, былайғы аңыздар мен аңыздар тыңдайды, туған Отанының әр түрлі тарихи оқиғаларын бейнелейтін композитор-классиктердің ірі музыкалық

шығармаларымен танысады. 2 жыл ішінде оқушылар оқу бағдарламасы бекіткен негізгі шығармалардан бөлек, Ғ.Жұбанованың ораториясы «Дала таңы» («Заря над степью»), «Құрманғазы» операсын, Б.Байқадамовтың «Ақбай» шығармасымен, С.Мұхамеджановтың «Ғасырлар үні» ораториясы, Ж.Тұрсынбаевтың «Батырлар даңқы» («Слава батыров») атты оркестр, балалар мен аралас хорға арналған мемориалдық кантата-реквиемі, Ж. Тұрсынбаевтың – соло тенор, балалар мен аралас хор және симфониялық оркестр үшін жазылған «Азаттық әні-Махамбет» кантатасымен танысады. Оқушылар соғыс, батырлардың ерліктері, өткен жылдардағы халық өмірі, атап айтқанда, атақты ленталар туралы отандық кинофильмдерден үзінділер көрсетілген бейне-сабақтар кезінде үлкен рахат алады. [3, б.144-147].

Екінші тәсіл жасөспірімдерде «ұлттық ендік» (термин Н. А. Санина) музыкалық талғамның қалыптасуына байланысты. Оқытушының сөзінде сау ұлтшылдық, өз ұлтының басқалардан артықшылық қоспасы бар бұрмаланған сипаттағы сөздер алынып тасталады. Музыкалық классиканың тамаша дәстүрлерінің бірі-өзге де ұлттық мәдениеттерге құрмет көрсету, халықтардың жақындасуы мен бірлігіне ықпал ету.

Оқытушының міндеті шығармалармен танысу барысында оқушыларды әр түрлі халықтардың жүрегінде бір-біріне деген жақсы сезімдер тұрса, ортақ тіл табуы мүмкін деген ойды ойға шығару.

Патриоттық тәрбие ісіндегі бай мүмкіндіктер фольклорда болады. Қазақ халық шығармашылығы-бұл халықтың рухани өмірінің өзіндік энциклопедиясы. Қазақ фольклорының шығармалары-тамаша сезімнің дамуының баға жетпес көзі, олар бүкіл мәдениетке үлкен әсер етті.

Үлкен топ сабақтарында оқытушылар қазақ халық әндерінің материалдарын композитор-классиктерлердің хорға арнап өңдеулерін, сондай-ақ шынайы түпнұсқалық нұсқада да белсенді пайдаланады. Оқушылардың мінез-құлқы жағынан әр түрлі шығармашылық тапсырмаларды орындауға қосылуының көмегімен, шығармалардың музыкалық тілінің өзіндік ерекшеліктерін (әуен, гармония, ритм, тембр және т.б.) тереңірек қабылдауға көмектесетін халық музыкасына қызығушылық қалыптасады. Мысалы, бастапқыда күрделі емес халық ішпегі вокалдық-интонациялық жаттығулар үшін қолданылады, оқушылардың назарын тек әуен сызығына, содан кейін ырғақтық және т. б. назар аударады. Есту назары аспап дыбысының тембрлік ерекшелігіне, әуенді желінің құрылысына және дамуына беріледі. Бұл тәсілдер оқушылардың музыкалық-есту түсініктерін жұмылдырады, іскерліктерін, дағдыларын дамытады, халық әндерінің музыкалық тілінің негізгі белгілерін меңгеруге қызығушылығын оятады.

Объективті факторлардан басқа, музыкамен қарым-қатынас барысында патриоттық сезімді қалыптастыру тиімділігі көбінесе оқытушының кәсібилігімен және жеке қызығушылығымен анықталады. Тек өз үлгісімен ғана, «жан жылуы», адамдарға және туған жерге құрмет көрсете отырып, тәрбиеленушіге өзара түсіністік пен құрмет көрсете отырып, ұлдар мен қыздарды жалпыадамзаттық, моральдық-адамгершілік құндылықтарға тартуға болады. Оқушылар педагог музыканы тірі өнер ретінде сүйетінін, оған өзі қуаныш әкелетін, толқумен музыкаға жататынын көруге тиіс.

Музыкалық туындыны оқушылар музыкамен өте әуестеніп, олардың эмоционалдық көңіл-күйін ояту, музыка тыңдауының белсенділігі, ол туралы ойлану – бұл мұғалімнің шеберлігі. Тек осы жағдайда ғана тәрбиеленушілердің эмоциялық-сезімдік қабылдауы өмірлік тәжірибені қорытуға ұласады және құндылықты қондырғыларда іске асады.

Оқушылардың музыканың адамгершілік мазмұнын уайымдауды ұйымдастырудың мысалы ретінде, Ғ.Жұбанованың «Құрманғазы» операсын тыңдатып, ондағы хорларды бөлек тыңдайды. Екпінді әрі динамикалық түрде дамитын операның сюжетінде «Күй атасының» (А.Жұбанов) озбырлыққа қарсы күресі, өз анасына деген ыстық сезімі, еркіндік пен бақытқа талпынысы сияқты өмірінің негізгі көріністері қамтылған.

Күй атасы атанған Құрманғазының өмір жолы мен оның шығармашылық жолына арналған операда, жоғарыда айтқандай қазақ композиторларының арасында жаңа сүрлеу жол салынды. Күй енді хормен өтетін көлемдік көпшілік сахналарда күйшінің өз тілінде қолданыс тапты.

«Кішкентай» күйінің вокалдық интерпретациясы «Махамбет пен Исатай балладасының» Құрманғазы, ерлер және аралас хор партияларында жүреді. «Халықтың бейнесін суреттеуде Исатай көтерілісінде қаза болған қаһармандардың естелігіне арнап шығарған «Көбік шашқан» күйі. Оның тематикалық түйіні жоқтау жанрында іске асырылады. Әйелдер хорының орындауында бұл музыка халықтың қайғысының ауртпалығын және еркіндікке деген талпынысы мен жігер күшін көрсетеді» [4, 181 Б].

Жасөспірімдер жасындағы оқушылар үшін Қазақ музыка тарихында маңызды шығармалардың бірі – оратория «Дала таңы» («Заря над степью»). Бұл туынды қазақ халқының тәуелсіздігін суреттейтін бірден бір шығарма. Жеті бөлімді баяндаушы, (жеке орындаушылар) солист, аралас хор мен үлкен симфониялық оркестрге арналған Х.Ерғалиевтің «Оралдағы отты түн» («Огненная ночь на Урале») атты поэмасының негізінде жазылған. Халықтың тәуелсіздік пен бақытқа ұмтылуын ауыр қиыншылықтар мен Чапаев дивизиясының қозғалысы арқасында жеткен жеңіс пен еркіндік аңсаған жарқын болашаққа деген үмітті қарама-қарсы қою арқылы суреттейді. Өмірде ең қасиетті сезім – Отан сезімін қозғағандығын түсіну өте қиын емес. Егер адам шын мәнінде ұлы жалпы адамзаттық идеяны иеленсе (Отанды қорғау, әрине, бұл), онда ол ерлікке қабілетті, өйткені оның жаны батырлық әрекеттер үшін дайындалған.

Музыкадағы патриоттық идеялардың жарқын іске асуының тағы бір жарқын мысалы-Тәуелсіздік кезеңінде, рухани құндылықтардың қайта бағдарлануына, идеология мен саяси құрылыстың өзгеруіне байланысты басымдылық танытушылар билеушілердің, кеңесшілердің, судьялардың бейнелерін көркем түрде іске асыру және жаңашыл түсіндіруді алға тартты. Қазақ тарихындағы осындай маңызды фигуралардың бірі халық арасында дана билеуші ретінде белгілі Абылай ханның тұлғасы болды (1711-1780), үш қазақ жозын тұтастыққа, бірлік пен мемлекеттілікке қол жеткізу үшін, дала күресте билік үшін, жер үшін төтеп беру үшін және өзінің ұлттық тәуелсіздігін сақтау үшін біріктірді. Осылайша, егемендік алғаннан кейін әр түрлі өнер суретшілері ұлы ханның өмірі мен әрекеттерін бейнелеуге кіріскен. Оның үстіне, 2011 жылы Қазақстан Тәуелсіздігінің 20 жылдығы жылы оның 300 жылдығы атап

өтіледі. Осыған байланысты Н. Ә. Назарбаевтың: «халық ерік-жігерінің бірлігі Абылай-ханда жүзеге асырылды. Ерлігі-Абылай-хан – объединителя бірге батырлар кереметтер батырлық, болды бірі тірек жаңғыру қазақ рухы» (Н.А.Назарбаев. Тарих толқынында) [5, 411 Б]. Қазақстанның мәдени өміріндегі маңызды оқиғаларға КСРО Халық әртісі, профессор Е. Рахмадиевтің либретто бойынша А. Кекілбаевтың «Абылай хан» операсын жасау, қою «Көшпенділер» фильмінің түсірілімі болды .

Профессор С.А. Күзембаевтың айтуынша, «ерлік тұлғаның бейнесі (Абылай хан – З.К.) халық жадында ауызша-поэтикалық, прозалық және музыкалық шығармашылық арқылы бейнеленген. Кейін Халық бостандығы идеясы, туған жерлерді қорғау және жеке тұлғаның бостандығы тақырыбы осы идеяларды тасымалдаушы Абылайдың атымен байланысты, жырау, ақындар мен прозаиктер – Бұқар жырау, Мәшһүр Жүсіп, Шади Жәңгірұлы, Мәжит Айтбаев, Мағжан Жұмабаев, Әбіш Кекілбаев және т.б. шығармашылықтарында көркем көрініс табады. Абылай ханның тарихи әрекеттері мен ерліктері Ш.Уәлиханов, В.Бартольд, Р.Сүлейменов, В.Моисеев, Е.Бекмұханов, Р.Бердібаев, Н.Смирнованың және т.б.ғылыми зерттеулерінің пәні болды» [6, 401 Б].

Осылайша, бұл тақырып алаңнан тыс қалмады және кантатты-ораторлық музыка. Бұл орайда Ж. Тұрсынбаевтың «Абылайдың ақ үйі» («Белый дом Аблая») сөзі О.Бәйтеректің соло тенор, аралас хор мен симфониялық оркестрге арналған сөзіне жазылған. Онда тәуелсіз қазақ жерінің қазіргі жетістіктері Абылайдың бейнесімен байланыстырылады, ұлы тұлғаның іс-әрекеттері оның ұрпақтарының ұлы істеріне көшкендігі туралы айтады.

Мазмұнына сәйкес, туынды салтанатты, Ұлы сипатқа ие. Ол аз ғана кіріспеден басталады, ол одан әрі дамуды одан әрі дамытатын мазмұндық-тақырыптық астыққа айналады. Ол «Елім-ай» халықтық әнінің негізіне негізделген, ол композитор Ж. Тұрсынбаевтың шығармашылығында осындай бейнені беруде итермелейтін болып табылады.

Әдебиеттер

1. Кабалевский Д.Б. Основные принципы и методы экспериментальной программы по музыке для общеобразовательной школы Текст. / Д.Б. Кабалевский // Советская музыка. 1976. — №1.- С. 27.
2. Абдуллин Э. Б. Методология педагогики музыкального образования. М., 2006 С.2.
3. Уразалиева Р.М. Студенттерге ұлттық ерлік негізінде азаматтық-патриоттық тәрбие беру формалары мен әдістері // Жас ғалымдар, студенттер және оқушылардың республикалық ғылыми-конференция материалдары.- Т.15.Жас ғалымдар.-Павлодар, 2005. 144-147 бб.
4. Күзембай С.А. Мусагулова Г.Ж. Касимова З.М. Еңлік-Кебек // Қазақ опералары. – Алматы: «Жібек жолы», 2010. – 296 б.
5. Н. Ә. Назарбаев. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру /бағдарламалық мақала, 2017 ж.
6. Кузембаева С. *Национальные художественные традиции и их конвергентность в жанре казахской оперы.* – Алматы. 2006, – 308 с.

ОҚУШЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ӘЛЕМІНЕ ЖОЛ АШҚАН – «ҚЫРҒЫЗ (ҚАЗАҚ) ХРЕСТОМАТИЯСЫ

Е.С. Коныршина

Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Арқалық қаласы білім бөлімінің Б.Алтынсарин атындағы гимназиясы» КММ қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі

Аннотация: В данном докладе проведен анализ рассказов учителя нации Ибрая Алтынсарина о «Кыргызской хрестоматии» и о различных видах деятельности, повышающих познавательные способности учащихся.

"Киргизская (казахская) хрестоматия" состоит в основном из самобытных произведений Ибрая Алтынсарина. Здесь мы знаем Ибрая не только как учителя-просветителя, но и как поэта и писателя. Его произведения и художественные переводы для детей до сих пор не утратили художественной ценности, литературного значения, воспитательного значения. Актуальность темы доклада признание литературной значимости и художественного замысла произведений просветителя через анализ современного подхода.

Цель-оценить литературную значимость произведений великого просветителя Ибрая Алтынсарина в ходе изучения и анализа образцов устной литературы и переводов, вошедших в «Казахскую хрестоматию», а также произведений автора.

Тематический анализ литературных материалов, вошедших в учебник» казахская (киргизская) хрестоматия»; анализ образцов устного народного творчества в» Казахской (Киргизской) хрестоматии", определение их значения.

Annotation: In this report, an analysis of the stories of the national teacher Ybyrai Altynsarin about the "Kyrgyz anthology" and various types of stories that increase the student's cognitive abilities was carried out. The "Kyrgyz (Kazakh) anthology" consists mainly of the works of Ybyrai Altynsarin. At the same time, we recognize Ybyrai not only as an educator-teacher, but also as a poet and writer. His works and literary translations for children have not lost their artistic value, literary and educational significance to this day. The relevance of the topic of the report is to recognize the literary significance and artistic idea of the works of the educator through the analysis of the current point of view.

The purpose of the event is to evaluate the literary significance of oral literature samples and translations included in the "Kazakh anthology" of the great educator Ybyrai Altynsarin, as well as the author's own works in the process of studying and analyzing them.

Thematic analysis of literary materials included in the textbook" Kazakh (Kyrgyz) anthology"; analysis of samples of oral folk literature in the" Kazakh (Kyrgyz) anthology", determination of their significance.

Ключевые слова: хрестоматия, просвещение, рассказы, воспитание, познавательные

Key words: anthology, educator, stories, education, cognitive

Ел Президентінің Қазақстан халқына жолдауында «Біз Қазақстанның барлық азаматтарының отаншылдық сезім мен өз еліне деген сүйіспеншілігін, адамгершілік сезімдерін дамытуға тиіспіз», – деп атап көрсеткен. Елбасының осындай міндеттерін орындау үшін мектеп табалдырығынан аттаған оқушылардың бойына имандылық, еліне, жеріне деген сүйіспеншілік сезімдерімен бірге сабырлылыққа, қайырымдылыққа, талаптылыққа, терең ойлылыққа т.б. қасиеттерге сабақта, сабақтан тыс кезде көркем шығармаларды оқыту арқылы оқушы бойына дарытуымыз керек.

Көркем әдебиеттегі кейіпкерлердің іс – әрекеті, бейнелері, оқиғалары баланы сан-қилы сезімге түсіріп ойландырады, қуантады, кейбіреуінен аулақ болуға жетелейді. Сондықтан ғылыми жобамды жазуда педагог, жазушы, балалар әдебиетінің атасы – Ыбырай Алтынсариннің өмірі мен алдына қойған мақсаттары жайлы, сол мақсатты орындау жолындағы қыруар еңбектерін оқушы қауымға түсіндіруді мақсат еттім. Ыбырай шығармаларын бастауыш сыныптан бастап оқыту арқылы оқушыларды еңбек сүйшілікке, оқу, өнерге ұмтылушылыққа, Отанын, елін сүйшілік, талаптылық, жігерлілік, іздемпаздық, кішіпейілділік, махаббат, қайырымдылық, адамгершілік, жинақтылық т.б. жақсы мінез – құлықтарға тәрбиелеуді алдыма мақсат етіп қойдым.

Талай дана – данышпан, дарабоз тарихи тұлғаларды дүниеге келтірген дархан Қостанай топырағында ұлтымыздың алғаш білім қоңырауын соққан ұстаз Ыбырай Алтынсарин да туған.

«Қазақ хрестоматиясының» жазылу тарихы

Ыбырайдың әдеби мұрасы бізге негізінен «Қазақ хрестоматиясының» төңірегінде жетті. Сондықтан бұл хрестоматияның жазылу тарихы мен пайда болуын дайындаған жағдайларға соқпай өтуге болмайды. Өйткені хрестоматияның жазылу тарихы мен оның тууын дайындаған әлеуметтік жағдайлар, екінші жағынан, Ыбырайдың жалпы әдебиет саласындағы еңбектерінің тарихы мен өмірге келуін дайындаған қоғамдық құбылыстар болып табылады.

«Қазақ хрестоматиясының» пайда болуы Ыбырайдың ағартушылық қызметімен тығыз байланысты. Ең алдымен, хрестоматияның жаңа ашылған мектептер үшін арналып жазылуының өзі осыны дәлелдейді. Ыбырай бұл еңбегінде көркем шығармалары арқылы өзінің ағартушылық және педагогикалық идеяларын толық көрсете және насихаттай алды.

Ыбырай жаңа типті мектептер үшін оқулық жасау мәселесімен 60 жылдардың басында-ақ шұғылданды. Өйткені қазақ жастарына шын мәнінде білім мен тәрбие беру үшін жаңа оқулықсыз жұмыс жүргізу ешбір мүмкін емес еді. Сөйтіп 1879 жылы басылып жарыққа шыққан «Қазақ хрестоматиясының» принципалдық негізін Ыбырай сол 60-жылдарда-ақ қарастыра, ойластыра түскен еді. 1862 жылғы бір хатында ол қазақтар үшін нағыз жақсы нәрселерді үйрететін кітаптардың керектігін көрсете келіп, К.Д.Ушинскийдің «Детский мир» кітабын өзінің айрықша ұнататындығын және одан бірен-саран шығармалар аударып бастағанын мәлімдейді. Бұл, сөз жоқ, Ыбырайдың 60-жылдардың басынан бастап-ақ, жаңа оқулық жасау мәселесімен айрықша шұғылданғанын және оны тек К.Д.Ушинский сияқты озық ағартушылардың оқулықтары негізінде жасауды мақсат етіп қойғанын білдіреді. [1, б.45-48] Ыбырай оқулық жасамастан бұрын қазақ даласында сол кезге дейін өмір сүріп келген діни кітаптардың негізгі сырын, кертартпалық мәнін айыра тани білді. Мұның да жаңа оқулық жасауда айрықша маңызы болғаны сөзсіз. «Молдалар

оқытып жүрген татар, араб, парсы кітаптарының бәрі де,- деп жазды ол 1862 жылы,- адам баласының дұрыс ойдың бәрінен адастырады, кері кетіреді». [2, б.50-4]

Ыбырайдың қазақ мектебін алғаш ресми түрде 1864 жылы ашқаны болмаса, 1860-61 жылдардан бастап-ақ оның өз бетімен қазақ балаларының басын қосып оқыта бергені мәлім. Осыған байланысты сол жылдардың бас кезінен қашан 1879 жылы «Қазақ хрестоматиясы» жарық көргенге дейін Ыбырай ашқан мектептер қандай оқу құралдарымен пайдаланды екен десек, бұл тұста, әрине, Ыбырайдың қолында тиянақты оқу құралдары болмады. Ол орыстың халықтық мектептерінде пайдаланып жүрген оқулықтарды қазақ тіліне аударып, өзінің қолжазба оқулықтарының негізінде оқытып жүрді.

Қазақ мектептерінің осылайша оқулықсыз өмір сүруінің мүмкін еместігі көп кешікпей-ақ ағарту мекемелерінің де, Ыбырайдың да айрықша назар аударған мәселелерінің бірі болды. Өйткені халықтық үлгіде арнаулы оқулық жасамау деген сөз сол мектептерді өз қолымен жабу, жоқ ету дегенмен бірдей еді. «Қазақ хрестоматиясы» 1876 жылдан бастап жазылып, 1879 жылы аяқталды. Бұл кезең Ыбырайдың көркем шығармаларының жазылған кезеңі болып саналады.

Қазақстанның Россияға біржолата қосылуына байланысты қазақ қоғамында өнер-білімге құштарлықтың сезіле бастағанын аңғарған Ыбырай «Қазір өткінші жағдайда тұрған халқымыз рухани нәр тілеп отыр»[4,90] , - деп дұрыс танып, хрестоматияны халықтың сол талап-тілектерімен байланыстыруды өзінің алдындағы басты міндеті деп санады. «Бұл кітапты құрастырғанда мен,- деп ол хрестоматияның алғы өзінде, біріншіден, осы біздің ана тілімізде тұңғыш рет шыққалы отырған жалғыз кітаптың орыс-қазақ мектептерінде тәрбиеленіп жүрген қазақ балаларына оқу кітабы бола алу жағын сонымен қабат жалпы халықтың оқуына жарайтын кітап бола алу жағын көздедім»

Жазушы бұл сөзінде хрестоматияның халықтық мақсатта жазылуын көрсету арқылы сол хрестоматияда қамтылған бүкіл әдеби еңбегінің де халықтық мақсатта туғанын өз аузымен мәлімдейді. [3, б.12-15]

«Қазақ хрестоматиясындағы» әдеби мұрасының зерттелуі

Дана халқымыздың руханиятында дала қоңырауы атанған ұлы ағартушы Ыбырай Алтынсариннің өмірі мен ұлт үшін еткен еңбегі, артына қалдырған өшпес мұралары хақында сақталған деректер мен зерттеулердің біразы ағартушының өз қаламынан шықса, енді бірқатары — замандастары мен дос-жарандарының естеліктері мен ыбырайтанушы ғалымдардың зерттеу еңбектері. Ыбырайдың тұңғыш еңбегі, әдеби шығармаларының бірден-бір жинағы, қазақ жазба әдебиетінің төл туындысы – «Қазақ хрестоматиясы» алғаш рет 1879 жылы Орынборда жарияланды. Мұны жариялау жөнінде оқу министрі Д.А. Толстойдың арнайы бұйрығы болды. Қазақтың ана тілінде шыққан бұл тұңғыш кітап сол кездегі дала тұрмысы үшін ең үлкен тиражбен – 2000 дана боп орыс алфавиті негізінде басылып шықты. «Қазақ хрестоматиясы» кейін 1889, 1896, 1899 жылдары «Махтубат» деген атпен біраз қысқартылып араб алфавиті негізінде жарияланды. («Махтубат» араб тілінде хаттар деген мағынада)1906 жылы хрестоматияны А.Васильев орыс алфавитімен қайта шығарды.

Хрестоматияның басылуына ол ағартушының өзі қалдырып кеткен қолжазбалардан деп үш ертегі, үш өлең енгізді және ІҮ-Ү бөлімдеріндегі материалдарды өзінше орналастырды, кішігірім қосымшалармен толықтырды (әсіресе мақал-мәтелдер саласында). Хрестоматияның бұл басылуы 1917 жылға дейін соңғы рет жариялануы болып саналады.

Ыбырай хрестоматиясының әр кезде де оқушы көпшілік тарапынан зор құрметке ие болып отырғандығын көрсете өту үшін мына бір жағдайды да айта өткеннің артықшылығы да болмайды. Бұл хрестоматия қай мезгілде жарияланса баспасөз бетінде өзіне лайық үн, дабыл туғызып отырды. Надандықтан ғасырлар бойы қол үзе алмай келген мәдени және экономикалық мешеу ортада сол тұста шыққан өзге кейбір кітаптардың өзіне лайық оқушы таба алмай, көп кешікпей ұмыт болып отырғанын ескерсек, «Қазақ хрестоматиясының» сол дәуірде бірнеше рет басылып, әр басылуында оқушы жұртшылықтың бүкіл назарын өзіне аударуынан оның сонау келмеске кеткен қара түнек ескі заманның өзінде қандай маңызды болғанын әркім-ақ тани алады.

Ыбырайдың хрестоматияға енгізілген шығармалары 1917 жылға дейін баспасөз бетінде немесе жеке кітаптарда тым аз жарияланды. И.А. Крыловтың «Қарға мен түлкі» мысалының Ыбырай аударған нұсқасы 1892 жылы 24 октябрьде «Дала уалаяты» газетінде жарияланды. Ағартушының ауыз әдебиеті нұсқаларын алып, хрестоматияға енгізген «Лұқпан хакім» нұсқасының варианты 1894 жылы Исхақ Чуленбаев дегеннің аудармасымен «Дала уалаяты» (№3) газетінде басылып шықты. «Киргизская хрестоматиясы» кітабының бірінші бөлімінде И.А.Крыловтың «Қарға мен түлкі» мысалы Ыбырайдың аудармасы түрінде жарияланды. Ағартушының «Жаз» өлеңі тұтас күйінде Әсір Әлқаш, Орынбай бин Құрымбай қыпшақ дегеннің «Насихат ел қазақия» деген өлеңдер жинағында (Қазан, 1900ж.) жарияланды.

80-жылдардың бірінші жарымында Ыбырайдың әдеби еңбегі қазақ қоғамының ішінде салмақты орынға ие болды.

Ы.Алтынсарин мұрасын кешенді түрде зерттеу ісі 1949 жылы ұлы ағартушы-ның дүниеден озғанына 60 жыл толуына байланысты өткен Қазақ КСР Ғылым академиясының Ы. Алтынсаринге арналған ғылыми сессиясынан бастау алады. Ыбырайтану ғылымының кең өріс алып, қанат жаюы да осы кезеңге сәйкес келеді.

Дегенмен бұл кезеңге дейін де Ы. Алтынсариннің әдеби мұраларына қатысты әдебиет зерттеушілері тарапынан айтылған бірен-саран пікірлерді кездестіреміз. Бұл пікірлер Ыбырай шығармашылығының маңызын толық ашып бере алмағанымен, өзіндік алғашқы бағалаушылық салмағы бар құнды пікірлер. [4, б.111-115]

С.Сейфуллин «Ыбырай бір жағынан ақын болса, екінші жағынан халық ағарту майданында қызмет қылған. ...ол қазақ әдебиетін Европа жолына, өнер жолына бұрып бастаған ең тұңғыш жаңашыл, суретші ақын» [4, 249], «Жас буынға арнап шығарған Ыбырайдың «Кел, балалар, оқылығын» жатқа білмеген оқушы болмаған» [4, 250] деп, Ыбырайдың қазақ әдебиетінде соны сүрлеу, тың түрен салған жаңашыл ақын екендігі туралы алғашқылардың бірі болып айтса,

С.Аспандияров «Ол өзінің әдеби шығармаларында халықты оқу-білімге шақырды» деп, ақын шығармаларының оқу-тәрбиелік маңызына назар аударады. Ал Б. Кенжебаев «Ыбырайдың «Кел, балалар, оқылық!», «Өнер-білім бар жұрттар» деген оқу-білімді, техниканы дәріптеген, «Ей, жігітер» деген адамшылыққа үндеген өлеңдері, «Жаз», «Өзен» деген табиғатты суреттеген өлеңдері және осы бағыттардағы толып жатқан қысқа, мағыналы, көркем әңгіме-новеллалары қазақ әдебиетінің тарихында мазмұн жағынан болсын, түр жағынан болсын жаңа өлеңдер, жаңа әңгімелер еді. Ыбырай, оны іле-шала Абай қазақ халқының жаңа әдебиетіне яғни еуропалық стильдегі әдебиетіне негіз салды, қазақ халқы әдебиетінің тарихында жаңа сарын туғызды» деп, Ыбырайдың қазақ поэзиясын тақырыптық жағынан кеңейтіп, түрлендірген ақын екендігімен қатар, оның қазақтың жаңа үлгідегі, жаңа сарындағы әдебиетінің негізін қалаушы ретінде бағалайды. Қ.Жұмалиев Ы.Алтынсариннің «тарихи кезеңде әлеуметтік мәні зор үлкен іс, ауыр жүкті арқалаған адам» екендігін айта келіп, оның шығармашылығының тақырыптық ерекшелігі мен идеялық мазмұнына кеңінен тоқталып, талдайды. «Ыбырай қазақ жастарын оқуға үндеумен қатар, адамгершілікке, махаббат, достыққа, еңбекке, жігерлілікке, тапқырлыққа, халқын сүюшілікке, қысқасын айтқанда, адам деген ардақты есімді ақтай алатын кісі болып шығуға үндеді және жастарға бала кезінен бастап дұрыс тәрбие бергенде ғана бұл міндеттерді іске асыруға болатындығын ол жақсы ұғынды. Сондықтан Ыбырай өзінің оқытушылық, жазушылық, аудармашылық жұмыстарын осы мақсатқа бағындырды» [4, 28] дей келіп, ғалым «Қазақ хрестоматиясына» енген Ы. Алтынсариннің «Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш», «Атымтай Жомарт», «Мейірімді бала», «Шеше мен бала», «Аурудан аяған күштірек», т.б. әңгімелерін талдайды. Жазушы әңгімелерін тақырыптық жағынан жан-жақты талдап, жіктейді. Ыбырай поэзиясына келгенде басқа ғалымдар сияқты Қ. Жұмалиев те «Алтынсариннің ...қазақ поэзиясына енгізген және бір жаңалығы – табиғат лирикалары» [4, 263] деген тұжырым жасайды. Ғалым Ыбырай Алтынсариннің әдеби мұраларын зерделей келіп, «Алтынсаринге шейінгі қазақ әдебиеті түп-түгел поэзия. Ауыз әдебиетіндегі ертегі әңгімелерді ғана айтпасақ, тарихқа аты мәлім ХІХ ғасырдағы қазақ ақындарының біреуі де қара сөз жазған емес. Тіпті ұлы ақынымыз Абай да көркем қара сөзбен шұғылданған жоқ. Эпостық жанрдың бұл түрін жасауда бірінші рет қолына қалам ұстап, әдебиетімізге соныдан жол салып, үлгі пішкен жазушы – Алтынсарин. Сондықтан оны қазақ әдебиетіндегі көркем сөздің негізін салушы, атасы десек, мақтау емес, шындық» [4, б 264-265] деп қорытындылайды. Қ. Жұмалиевтің бұл ғылыми талдау мен зерде сарабынан өткізген құнды пікіріне зер салып пайымдасақ, Абай қазақ әдебиетінде жаңа үлгідегі жазба өлеңнің негізін қалаушы болса, Ыбырай тың тақырыптарды арқау еткен соны сарынды жаңа үлгідегі қазақ прозасының негізін салушы деген тұжырымды ойды аңғару қиын емес. Демек, ғалымның пікірінше, қазақ прозасының, көркем қара сөзінің көшбасшысы – Ы. Алтынсарин.

Оқушының танымдық әлеміне жол ашқан – «Қырғыз хрестоматиясы»

Ыбырай Алтынсариннің «Қазақ (қырғыз) хрестоматиясы» оқулығына енген халық ауыз әдебиеті үлгілері мен қаламгердің төл туындылары. «Қазақ(қырғыз) хрестоматиясына» енген көркем туындылардың әдеби маңызы жаңа көзқараста, ұлттық әдебиет мұрағаттары өлшемінде алғаш рет гимназия оқушыларының деңгейінде қарастырылды.

Жалпы баяндамада Ы.Алтынсариннің «Қырғыз хрестоматиясына» жарияланған оқушының танымдық қабілетін арттыруға арналған шығармалары 5 бөлім бойынша қарастырылып, талданады :

1. Таным әлемі
2. Жаһан әлемі
3. Қоғам әлемі
4. Жан әлемі

Таным әлемінде – адамның өз жан дүниесіне, табиғатқа құрылған шығармалары туралы болса, жаһан әлемінде басқа елдер мен ұлттарға қатысты жазылған туындылары, қоғам әлемінде ер мен әйел, бала, қария, отбасы, ұлт, бай мен кедей сияқты адами құндылықтарды насихаттайтын шығармалары зерделенеді және соңғы жан әлемінде мінез, қабілет, дарын, жігер, сезім, мақсаттылық, белсенділік, тұрақтылық, жасқылық жасау, қайырымдылық көрсету, жауапкершілік, тиянақтылық, еңбекқорлық сияқты адами қасиеттерді дәріптейтін әңгімелері талданады. [5, б.65-67]

Қорыта келгенде, Ыбырайдың әдеби мұрасы жайлы жазылған зерттеулердің басым көпшілігі Ыбырай шығармашылығының тақырыптық және идеялық құндылығын атап көрсетіп, оны қазақ әдебиетінің жаңа бір белесінің бастауы, әдеби дамудың жаңа бағытының көкжиегі, тың тақырыптар мен өміршең идеяның басы ретінде бағалайды.

Мен өзіміздің шағын ғылыми ізденісімнен мынадай тұжырымға келдім:

Егер де, Ы.Алтынсариннің осы оқулығы болмағанда татар тілінде сауат ашуға тура келер еді. Және сол тілмен бірге араб, парсы тілдерінің араласуы арқылы сауатсыздыққа ұшырар ма едік?!

Екіншіден, «Қазақ/қырғыз хрестоматиясы» оқулығы ағартушылық қызметті жаңғыртуға және дамытуға жол ашты деп санауға болады. Себебі, орыс графикасына икемделмеген жағдайда, біздің ағартушылықтың даму процесі баяу болар ма еді немесе болмас па еді?!

Үшіншіден, «Қазақ/қырғыз хрестоматиясына» енген тәрбиелік мәні зор шығармалар қазақ халқының ұғымына тән. Демек, өмірлік тәжірибе ретінде ұстануға болады. Себебі, біздің түсінуімізше, мектепте алып жүрген тәрбиемізге сүйеніп және жалпы қазақ халқының тәрбиесіне сай, біреуді «клоун» ретінде пайдаланып, тәрбиелеуге болмайды.

«Қарағым, мұнда жүрсең нетер едің?

Қолыңа құрық алып кетер едің!

Тентіреп екі ауылдың арасында

Жүргенмен не мұратқа жетер едің?»- деп атасы Балғожа би айтқандай, Ыбырай өз атасы тәрізді тек ауыл адамы ғана емес, бүкіл бір

халықтың маңдайына біткен жарық жұлдызы болып қазақ мәдениетінің көгіне жарқырап шыға келді. [6 б.12-14]

«Ыбырайдың мәдениет пен әдебиет саласындағы «Қырғыз хрестоматиясы» атты тамаша еңбегі қазақ даласына теңдесі жоқ құбылыс боп келіп, шөліркеген құнарлы жерге жауып өткен жаңбырдан кейінгі көк шөптей үлкен даму жолына бет бұрды» — деп Ыбырайдың әдеби еңбектері халықтың қолын өнер-білімге жеткізу мақсатымен байланысты туғандығын сөз етеді.

Ағартушы өсиеті, ұлағаты, шығармашылығы Егеменді еліміздің, тағдырдың талай талқысын өткізген халқымыздың бұдан былайғы өмірінде де көркейе түсетін, өркен жаятын, биіктей беретін мерейлі мұра.

Сонымен қорыта айтқанда, ол ең алдымен өз заманының алдыңғы қатарлы азаматы, озық ойлы адамы, өз халқын өнер-білімге үндеген ағартушы-демократ болды. Өзінің қоғамдық-саяси көзқарасы жөнінде Ыбырай өз тұсындағы патша өкіметінің отаршылдық саясатына наразы болған, жергілікті өкімет орындарының озбырлық істеріне қарсылық білдірген, халықты қанаушы үстем тап өкілдерімен араз болып, еңбекші бұқараны жақтаған. Қазақ халқының қамын жеп, мүддесін көздеп, оның келешектегі саяси-экономикалық, мәдени-әлеуметтік құрылысы жөнінде көп толғанып, бұл жөнінде көптеген бағалы пікірлер айтқан. [6 б.27]

Ыбырай, екіншіден, қазақ балаларына арнап мектеп ашқан, оларды оқытып, тәрбиелеп, көзін ашқан, көкірегін оятқан, өнер-білімге үйреткен дарынды да тамаша педагог болды. Сөйтіп қазақ даласында, қазақ балалары үшін ашылған алғашқы мектептердің бірінің негізін қалаушылардың бірі болды.

Үшіншіден, осы өзі ашқан мектептер мен онда оқитын балаларға арнап оқу құралдары мен методикалық нұсқаулар (кітаптар) жазған. Сөйтіп қазақ тарихында тұңғыш рет нағыз педагогикалық ой-пікірдің негізін салды. Оның қаламынан туған «Қазақ хрестоматиясы», «Қазақтарға орыс тілін үйретудің бастауыш құралы», «Мақтубат» атты кітаптары тұңғыш қазақ оқулығы ретінде тарихта қалды.

Төртіншіден, өзінің осы оқу кітаптарына арнап, өз жанынан ойлап, танымдық, тәрбиелік мәні зор, көркемдігі жоғары көптеген өлеңдер мен әңгімелер жазып, іргетасы жаңа ғана қаланып келе жатқан қазақтың жаңа жазба әдебиетінің алғашқы нұсқаларын жасады. Мәселен, ол қазақ әдебиетіне тұңғыш рет мысал жанрын, табиғат лирикасын енгізді. Сонымен бірге Ыбырайды қазақтың көркем қара сөзінің негізін салушы, әңгіме мен новелла жанрларын жасаушы деп еркін айтуға болады. Өйткені Ыбырайға дейін қазақтың жазба әдебиетінде проза жанры болған емес. [6 б.33-35]

Бесіншіден, Ыбырай өзіне дейін аздаған элементі болса да, әлі де шын мағынасында толық қалыптаса қоймаған нағыз қазақ балалар әдебиетінің негізін қалады. Сөйтіп ол қазақ балалар әдебиетінің атасы деген құрметті атаққа ие болды.

Алтыншыдан, Ы.Алтынсарин ұлы орыс әдебиетінің озық үлгілерінен өнеге ала отырып, олардың кейбіреулерін (атап айтқанда, И.А.Крыловтың мысалдарын, Л.Н.Толстой мен К.Д.Ушинскийдің әңгімелерін) қазақ тілінде аударып, алғашқы қазақ аудармашысы ретінде тарихта қалды. [6 б.15]

Ұлы Октябрь революциясынан кейін Ы.Алтынсариннің педагогтік қызметі мен ағартушылық еңбегі өзінің тиісті бағасын алды, ол қазақ халқының аса көрнекті ағартушы-демократ ғалымы, тамаша педагог-жазушысы ретінде танылды. Осыған байланысты ол жөнінде көптеген кітаптар жазылып, мақалалар жарияланды. Бұлардың ішінен М.Әуезов, С.Мұқанов, Қ.Жұмалиев, Т.Тәжібаев, Ә.Сыздықов, М.И.Фетисов, М.Эфиров, Ә.Дербісәлиннің еңбектерін ерекше атап кеткен жөн. Сөйтіп ұлы ағартушының еңбегі мен есімі ұрпақтан-ұрпаққа жетіп, өзінің туған халқымен бірге мәңгі жасап келеді.

Әдебиеттер

1. «Білім және еңбек» журналы 1961ж. №3 саны [1, б.45-48]
2. Әуезов М. Ыбырай Алтынсарин – қазақ мәдениетінің зор қайраткері. //Социалистік Қазақстан. 11 апрель, 1950. [2, б.50-4]
3. Әуезов М. Ыбырай Алтынсарин қазақ әдебиетінің зор қайраткері. Жиырма томдық шығ. жинағы. Алматы, 1985, 242 б. [3, б.12-15]
4. Дербісәлин Ә. Ыбырай Алтынсарин. Өмірі мен қызметі туралы. Алматы: «Қазақстан», 1965. [4, б.111-115]
5. Алтынсарин Ы. Өнер-білім бар жұрттар. Алматы, «Жалын» 1991.
6. Алтынсариннің таңдамалы педагогикалық мұралары. Алматы «Рауан» 1991. [4, б 249]
7. Қазақ хрестоматиясы {Мәтін} /Ыбырай (Ибраһим Алтынсарин — Алматы: Білім, 2003 — 112 б. Кел, балалар, оқылық {Мәтін}: өлең, әңгімелер, мақал, жұмбақтар /Ыбырай Алтынсарин. Алматы: Атамұра, 2006 – 168 б. [4, б 250]
8. Сүйіншәлиев Х. Ыбырай Алтынсарин. Қазақ әдебиетінің қысқаша тарихы. Алматы, Қазақ университеті, 2001. 457 б. [4, б 28]
9. Дербісәлин Ә. Ыбырай Алтынсариннің өмірі мен жазушылық қызметі. Алматы, 1956. -59 б. [4, б 263]
10. Алтынсарин Ы. Әдебиеттер көрсеткіші. Алматы, 1979. [5, б.65-67]
11. Жұмалиев Қ. ХҮІІІ-ХІХ ғасырлардағы қазақ әдебиеті. Алматы, 1967.
12. Алтынсарин Ы. Таза бұлақ. Алматы, «Жазушы» 1988.
13. Оспанов С. Алтынсариннің айналасындағы адамдар. Қостанай, «Шапақ», 2006. [6 б.12-14]
14. Досқалиев С. Қыпшақ Сейітқұл қазақтың тұңғыш кәсіпкері. Жас алаш, 22 тамыз, 1998. Б.3. [6 б.27]
15. Дүйсенбаев Ы. Ғасырлар сыры. Алматы, «Жазушы» 1970.
16. Шотанова С. Ыбырай Алтынсариннің прозасы. Автореферат. Алматы, 1996. 25-б [6 б.12-14]
17. Ибраева Б.Б. Қолжазба мұрадағы ХІХ ғасырдың ІІ жартысы мен ХХ ғасыр басындағы ақындардың шығармашылығы. Автореферат. Астана, 2008. 27-б.
18. Рысбекова Г.Е. ХІХ ғасырдың екінші жартысы мен ХХ ғасырдың алғашқы ширегіндегі Қазақстанда Ы. Алтынсариннің педагогикалық идеялары мен ағартушылық қызметінің дамуы: автореферат. Алматы, 2001.

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН ШЫҒАРМАЛАРЫ САРҚЫЛМАС КЕН.

Қабдрахман А.Ж.

*Мектепке дейінгі тәрбие және оқыту мамандығының 2 курс студенті
"Н. Құлжанова атындағы Торғай гуманитарлық колледжі"*

Аннотация: В статье рассматривается о сформирований системы образование в Казахстане. Казахские школы открыл Ибрай. Вклад Алтынсарина в педагогику.

Annotation: The article discusses the formation of the education system in Kazakhstan. Ibray opened Kazakh schools. Altynsarin's contribution to pedagogy.

Ключевые слова: школа, образование, И. Алтынсарин, педагогическая деятельность.

Keyword: School, education, I. Altynsarin, pedagogical activity.

Қазақтың аса көрнекті ағартушы педагогы, этнограф, жазушы, ақын - Ыбырай Алтынсарин. 1841 жылы қазіргі Қостанай облысының аумағында дүниеге келген. Алғаш мектеп ашуға себепкер Ыбырай болса, одан білім алып шыққан өзіміздің қазақтар. Қазақ халқын надандықтан құтқарып, рухы мен ұлттық намысын майданда қорғап, қоғамдық ой-сананың дамуына айтулы үлес қосты. Ы. Алтынсарин сауат ашу ісімен ғана айналысқан жоқ. Қоғам арасына "мәдениет" деген ұғымды қалыптастырды. Мәдениетке білім, тіл, дін, өнер, саясат және т.б. енетіні хақ. 19 ғасырдың екінші жартысында қарапайым қазақ балаларының білетіні тек қара жұмыс еді. Жалпылама алатын болсақ, бұл ғасырдағы қазақтар орыстану саясатын бұрмаланған, жартылай көшпелі, шаруашылықты саудаға ыңғайластырған, ақша қатынасының енді дамып келе жатқан кезеңі еді. Алайда білімге келген кезде, сауатсыздық байқалатын.

Өнер - жігіт көркі деп,
Ескермедік мақалды...
Біз болмасақ сіз барсыз,
Үміт еткен достарым,
Сіздерге бердім батамды.

Иә, бұл Ыбырай атамыздың келешек ұрпаққа берген батасы еді. Бұл өлең жолдары арқылы өнер, білімге шақырды. Ұлы ағартушы білім беру, сауат ашу ісімен айналысқан секілді көрінеді, алайда, ол қазақтың маңдайына біткен жаңалық жаршысы еді. Сөзіме тұздық ретінде бірнеше мысалдар атап өтейін. 1861 ж. Ыбырай Торғай мектебіне мұғалім қызметіне атанған тұңғыш қазақ еді. Ал 1864 жылы 8 қаңтарда алғаш болып мектеп ашты. Сондай-ақ Торғайда қолөнер училищесін, бір-екі сыныптық орыс-қазақ училищелерін,, Ырғызда қазақ қыздарына арналған интернаты бар арнайы мектеп ашты. Алтынсариннің басты еңбектерінің бірі - 1883 жылы Орск қаласында тұңғыш қазақ Мұғалімдер мектебінің ашылуы. Алтынсарин жан-жақты білім алған адам. Өзінің ізденіске толы іс-әрекеттерімен білім кеңістігінде гуманитарлық білімнің маңызын арттырып, дін мен тіл, дәстүрлі мәдениет пен жаңа мәдениеттің арасындағы кереғарлықты сезініп, олардың арасын жақындатуға тырысты. [1]

Ыбырай - қазақтың қара домалақтарын қазақ тілінде оқытуға зор еңбек сіңірген біртуар тұлға. Ақынның ағартушылығы педагогика мен психологияға ғана емес, әлеуметтану, мәдениеттану, тарих саласына, жалпы барлық гуманитарлық пәндерге ортақ зерттеу объектісі болып келеді. Ы.Алтынсарин заманында білім мәселелері оқушының сауатын ашып, оның білім, білік дағдыларын дамыту деңгейінде ғана емес, мектеп арқылы білімді құрал ете отырып, мәдени ортаны құрауды мақсат етті.

Биыл Ыбырай Алтынсариннің туғанына 180 жыл толып отыр. Марғұлан Оспанов: 2021 жылы - Ыбырай Алтынсариннің 180 жылдығына мемлекеттік деңгейде мән берілуі тиіс. Мемлекетіміз тарихта қалған тұлғалардың мерейтойларына арнап әртүрлі істер жасауда. Олардың еңбектерін ұмытпас үшін жасөспірімдер мен студенттер арасында аудандық, облыстық, республикалық деңгейде іс-шаралар өткізіліп, насихатталады. Биылда ұлы ағартушыны еске алатындай, көптеген қадамдардан үміттіміз. Алайда сауатсыздықтың бұлтын сейілтіп, қазақ даласына білімнің нұрын шашқан даңқты дала қоңырауын мемлекеттік деңгейде мақтанышпен дәріптей алмай келеміз. Ыбырай да ісі қазаққа қадірлі тұлға. Осы себептерді алға тарта отырып республикалық деңгеймен шектеліп қалмай, мемлекеттік дәрежеде атап өтуіміз керек.

Ыбырай Алтынсариннің педагогикаға қосқан үлесі. Халық ағартушысы жүргізген үгіт жұмыстары нәтижелі болды. Бұл ретте ол былай деп жазды: "Аш қасқырдың қойға ұмтылғаны сияқты, мен балаларды оқытуға қызу кірістім және мені өте қанағаттандыратыны - бұл балалар әлдеқандай үш айдың ішінде оқуды, тіпті жазуды үйреніп алды". Өзінің барлық педагогикалық теориясында жас жеткіншектердің ұлттық тәрбиесін қалыптастырып, жетілдіруде қазақ халқының ғасырлар бойы тәрбие саласында жиған бай тәжірибесін негізге алу қажет деген пікірді ұстанғандардың бірі - Ыбырай. Ол - тұңғыш рет балаларға арнап әңгіме жазған жазушы. Әңгімелерінің басты ерекшелігі - жақсы мен жамандықты салыстыра отырып, балалардың санасына ой салу, тәрбиелеу. Ы. Алтынсариннің мектептерінен қазақ қоғамының белгілі азаматтары білім алып шықты. Олар: Ғабдулғали Балғымбаев, Жамаледдин Бейсенов, Ахмет Байтұрсынұлы, Біләл Аспандияров, Нұрғали Құлжанов пен Нәзипа Құлжанова. [2]

Алтынсариннің жаңашылдығы - білім субъектілерін мәдени әлемнің иесі және мәдениеттің жалғастырушы - мұрагері, ал білім процесін тұлғаны қалыптастыратын мәдени орта, әлемдік мәдени процестердің бөлігі санауында, ұлы педагогтың көзқарасы бойынша, мұғалім рухани мәдениеттің жаршысы, педагогикалық шығармашылықтың, кәсіби мәдениеттің иесі. Ыбырай ұстаздарды ерекше құрмет тұтқан. Осы кезде бірнеше сұрақтар туындайды. Дейін және кейінгі ғасырлардағы білім алудағы айырмашылығы бар ма? Мұғалімдерді қаншалықты сыйлаймыз? Бүгінгі мұғалімдерді Ыбырайдың заманындағыдай бағалай алып жатырмыз ба? Ел Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев: "Сіздердің бүгінгі шәкірттеріңіз - Қазақстанның жарқын болашағы. Сапалы білім- жетістікке жетудің жолы әрі экономиканы дамытудың басты құралы. "Жеті түрлі ілім білетін" ұрпақ тәрбиелеу - бүгінгі күннің негізгі міндеті". Бұл көшбасшымыздың конференцияда айтқан сөзі. Қазіргі кезде мұғалімдерді бағалау сөз жүзінде емес, іс жүзінде де жүзеге асса екен деймін.

Бұлай айтуымныңда өз себебі бар. Мәселен, орташа есеппен қарайтын болсақ, жалақы мөлшері аз. Мұғалім мен оқушы келіспей қалған жағдайда, заң оқушының емес, мұғалім жақта болуы керек. Осы орайда неге? деген сұрақтың туындауы мүмкін. Мағжан Жұмабаев: "Алты Алаштың баласы бас қосса, төрдегі орын мұғалімдікі". Айтқым келгені ұрпақ болашағы, халқымыздың келешегі қазіргі ұстаздардың қолында. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев "Болашақта еңбек етіп, өмір сүретіндер - бүгінгі мектеп оқушылары, мұғалім оларды қалай тәрбиелесе, Қазақстан сол деңгейде болады. Сондықтан ұстазға жүктелетін міндет ауыр" - деген еді. Жалпы ұстаздарды сыйлау - өмірдегі бір борышымыз болып қалуы керек.

Егемендік кезеңде Ыбырайдың ағартушылық көзқарасын жаңаша тұжырымдаған тұлғалар жетерлік. Атап өтер болсам, Міржақып Дулатов "Марқұм инспектор Ибраһим Алтынсарин ыждағатымен 1883 жылы Торғайда өнер мектебі ашылған еді. 25 қазақ баласына арналған қазыналық орын бар". Сәкен Сейфуллин "Ыбырай қазақ әдебиетін Европа жолына, өнер жолына бұрып бастаған ең тұңғыш жаңашыл, суретші ақын". Мұхтар Әуезов "Ыбырай Алтынсарин сынды озық ой иелерін халық үшін қызмет еткен қайраткерлерді бізге толық тануымызға, жол ашқан, мүмкіндік берген - Совет үкімі, совет заманы". Сонау қиын-қыстау кезеңде қазақ жерінде білім беру саласына, оқыту әдістемесіне, балалар әдебиетіне, қазақ аудармасына жаңашылдық енгізген Ыбырай бабамыздың өмірі мен қызмет жолы өшпес өнеге болып қалмақ. [3]

Айта кету керек, 1989 жылы ұлы ағартушы Ыбырай Алтынсариннің 150 жылдық мерейтойы атап өтілді. Оның өмір жолы мен шығармашылығына арналған көптеген ғылыми, тарихи - педагогикалық шығармалар жарық көрді. Ал Арқалық қаласында Алтынсарин мұражайы ашылып, Тобылдың жағасында ағартушының күмбез тәрізді тас ескерткіші тұрғызылды.

Қорыта келе, Ыбырайдың қайсы бір идеяларын алсақ та, қазіргі кезеңмен астасып жатқандығын көреміз. Нәтижесінде Ыбырай Алтынсариннің есімі Қазақстан көлемінде жүзге тарта мектептерге, бір академияға, орта арнайы кәсіптік оқу орнына, Қостанай облысындағы ауданға берілген. Қазақ ұрпағы егемендік алған кезеңде жаңа қырынан танылды. Оған Ыбырайдың да үлесі бар. Жазушы өз халқын оқуға, өнерге үндеуі надандыққа, зұлымдыққа қарсы шығуы, сол кезде әлеумет өміріндегі теңсіздіктің өмір шындығын көрсетті. Сондықтан да Ыбырай Алтынсарин жазба әдебиетіміздің төрінен заңды түрде орын алып отыр.

Әдебиеттер

1. Ы.Алтынсарин. Құрастырып, алғы сөзін жазған Б.С.Сулейменов. Алматы, 1957ж. 414 б.
2. Ы. Алтынсарин мұрасы: библиографиялық көрсеткіш/ құрастырушылар: Т.Ә.Ахметов, С.О.Оспанов.- Қостанай: ҚМПИ, 2016-273 б.
3. Ы. Алтынсарин - педагог, ағартушы. Ғылыми - зерттеу мақалалар/бас.ред.- А.Нухұлы. - Павлодар: ПМПИ, 2017.- 2 том.- 378 б: 24 б. т.т.с.

ЖОҒАРҒЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КҮЙЗЕЛІС ЖАҒДАЙЛАРЫНДА ЖҮРГІЗІЛЕТІН ПСИХОКОРРЕКЦИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТАР

Комарова Д.Т.

аға оқытушы,

Қожаберген А.Б.

педагогика және психология 4-курс студенті

Баишев университеті, Ақтөбе қаласы

Аннотация: В данной статье рассматривается использование антистрессовой психокоррекционной работы в учебно-воспитательном процессе старшеклассников, а также профилактика стрессовых ситуаций.

Annotation: This article discusses the use of anti-stress psychocorrective work in the educational process of high school students, as well as the Prevention of stressful situations.

Ключевые слова: стресс, страх, психокоррекция.

Keywords: stress, fear, psychosis.

Халық денсаулығының жағдайы тек қоғамдық дамудың көрсеткіші емес, сонымен бірге қуатты экономикалық, еңбек, қорғаныс және мәдени-әлеуметтік болып табылады. Бүгінгі таңда балалар мен жастардың денсаулық жағдайы басты назар аударуды талап етіп отыр.

Осы заманғы әлеуметтік – экономикалық жағдай, тіршілік деңгейінің құлдырауы және экологиялық қолайсыздық Қазақстан Республикасының бүкіл халқының денсаулығына, әсіресе балалар мен жастарға теріс әсерін тигізуде.

Балалардың денсаулық күйінің нашарлауының негізгі себебі, оқушылардың имандылық – рухани құндылығының күрт төмендеуі, санитарлық мәдениеттің жеткіліксіздігі, қарапайым гигиеналық дағдылардың болмауынан және өз денсаулығына жауапсыз қарағандықтан болып отыр.

Ел президентінің «Қазақстан-2030» жолдамасының ұзақ мерзімді басымдықтың бірі – «Қазақстан азаматтарының денсаулығы, білімі мен әлауқаты» тармағында «...азаматтарымыздың өз өмірінің аяғына дейін сау болуы және олардың қоршаған табиғи ортаның таза болуы үшін» азаматтарымыздың салауатты өмір салтына әзірлеу қажеттігі көрсетілген. Сондықтан елімізде салауатты өмір салтының пайдасына пәрменді білім беретін және ақпаратты науқан үдетіле түсуі қажет.

Үлкен адамдар, мұғалімдер, ата-аналар – балаларды денелік және психикалық жағынан дені сау болғанын қалайды. «Дені сау тәнде – дені сау рух болады» деп түсінді ежелгі ойшылдар. Балаларда барлық ішкі күштер мен психикалық процестер тепе-тең сақталған дені сау психикасы болуы қажет. Ол адам әрекетінің және мінез-құлық пен қызметінің адекватты сыртқы жағдайларын қамтамасыз етеді.

Адамзаттың 80 % қорқыныш пен үрейде өмір сүруде. Осыдан келіп жүрек, ішек ауруларының көбеюі байқалуда. Ресей Федерациясының балалар және жасөспірімдер физиологиясы ғылыми – зерттеу институтының мәліметтеріне қарағанда жоғары сынып оқушыларының бойында 80–85%-дай

физиологиялық ауытқулар болады екен. Мектеп оқушыларының 67%-да озбырлық, озбырлық, жабығу, ішкі және сыртқы әсерлерге қайтаратын жауаптардың бұзылуы арқылы білінетін «мектептік абыржу» байқалады.

Бұндай аурулардың, ауытқушылықтардың пайда болуына және пайда болуына бірден – бір себепші болып табылатын бұл – күйзеліс. Бүкіл дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мағлұматтары бойынша, барлық аурулардың 45%-ы осы стресспен байланысты болмақ.

Олай болса, мектеп оқушыларының соның ішінде жоғарғы сынып оқушыларының мұндай жағдайға ұшыратпауын қадағалау алдыңғы қатарлы мәселелерге шығады.

Осы жасөспірімдік кездің (жоғарғы сынып оқушысы) өте ауыр дағдарыс, дүрбелең кезең ретінде суреттеу бірнеше ғалымдардың еңбектерінде кездеседі. Олардың алдыңғыларының бірі Жан Жак Руссо болды. Ол бұл кезді күйзеліс қорқыныш және қарама – қайшылық кезең ретінде көрсетеді.

Жоғарғы сынып оқушылар бойындағы күйзелістің пайда болуына мектептегі, жанұядағы драмалық өмір (У.Хадженс 1974) ; жеке тұлғаның өзіндік ерекшеліктерінің өзгермеуі мен сәтсіздіктері әсер етеді. (М.Селигман, Г.Элдер 1986) ; көптеген өмірдегі жағдайлар (Б.Т.Вонг) әсер етеді.

Күйзеліске жасы үлкендер ғана ұшырамайды. Жасөспірімдер де жиі ұшырайды. Ондай сәттерде жасөспірімге ата-ана мен жақын жандарының қолдауы ауадай қажет. Алайда олардың күйзеліске ұшырап жүргенін аңғара бермейміз. «Кіп-кішкентай болып, нені уайымдайды дейсің?» – деп балалардың көңілсіз жүргеніне көп көңіл бөле бермейміз. Ал оның соңы үлкен қиындықтар тудыруы мүмкін. Жасөспірімдер немесе жеткіншектер көп жағдайды терең түсіне алмай, күйзеліске ұшырайды. Олардың бойында ұялшақтық пен агрессиялы мінез-құлық, жастық максимализм, шектен тыс мазасыздану, шамасы келмесе де «өзім білеміндікке» ұмтылу сияқты әрекеттер тән болады.

Э.Шпрангер және Ш.Бюлердің пайымдауынша бұл кездегі дағдарыстың пайда болуының себебі – балалық тәуелділік қатынастарынан босануға ұмтылысына байланысты дейді.

Жасөспірімдік дағдарыс денсаулыққа және психикаға өте қауіпті екенін Розен, И.Вайнер т.б. ғалымдардың еңбектерінен көреміз.

Осы уақытқа дейін жарияланған ғылыми әдебиеттерде және жалпы орта білім беретін мектептердің оқу үрдісіне байланысты оқушылардың күйзеліске ұшырау мәселелерін қарастыра келіп, бүгінгі таңда оның алдын – алу, шығу және түзету жолдарының толық аяқталмағандығы арасында қарама – қайшылық туындайды.

Аталған қарама – қайшылықтарды шешу жолдарын іздестіру зерттеу проблемасын айқындайды.

Ол – жалпы орта білім беретін мектептердің оқу үрдісінде жоғарғы сынып оқушыларының күйзеліске ұшырауының себептерін айқындай отырып, бұл мәселенің алдын – алу жолдарын қарастыру.

Психологтардың айтуы бойынша, барлық аурулардың 70% эмоционалдық күйзеліспен байланысты. Адаммен негативті қабылданатын күйзеліс

организмге жағымсыз әсер етеді. Жағымды оқиға кезіндегі пайда болған күйзеліс: жаңа жұмысқа орналасу, ақша ұту, баланың тууы және басқа да оқиғалар адамның организміне негативтік немесе жағымды әсер етуі мүмкін. Мысалы, адамды тіршілік энергиясымен толтырып, күштің тасуын шақыру. Жалпы мұндай күйзеліс адамның алдында жаңа мүмкіндіктер ашатын ресурстық күй болып табылады [1].

Күйзелістің белгілері: Күйзеліске әлеуметтік жағдайға және қызмет түріне байланыссыз барлық адамдар ұшырайды. Бірақ бір жағдайларда адамдар қатер тобына көбірек жатқызылады, ал басқалар азырақ. Америкалық мамандардың зерттеулеріне сәйкес күйзеліске әлеуметтік орта қызметкерлері және зиян, әрі қауіпті өндірісте жұмыс істейтін адамдар ұшырайды. Бұл мұғалімдер, дәрігерлер, әскерлер, ақпарат орталығының операторлары, полиция және басқа да мамандар. Сондықтан жұмысқа алар алдында жұмысберушілер күйзеліске тұрақтылық тестін өткізеді. Бірақ олар шынында нәтижелі ме? Барлығына шектеу бар ғой! Бүгін бай, жетістікті және белсенді болу сән. Бірақ мұндай критерийлерге сәйкес болу үшін адам көп жұмыс істеу қажет. Осыдан бастап, адам түскі астағы үзілісті өткізеді, кешке бөгеледі, елді-мекендерді және сағаттық белдеулерді ауыстырып, жиі іссапарға ұшады. Сонымен бірге оның тоқтап және демалуға уақыты жоқ. Күйзеліс ақырындап өзі туралы білдіре бастайды, адамға үзіліске уақыт келегенін байқатады.

Оның бірінші белгілері:

- алаңғасарлық;
- жоғарғы қозғыштық;
- жиі шаршау;
- әзілшілдік сезімінің жоғалтуы;
- кенеттен тартылатын темекі санының өсуімен бірге, алкогольдік сусындарға құмарлықтың пайда болуы;
- ұйқының және тәбеттің жоғалуы;
- естің нашарлауы;
- кейде баста, арқада, асқазанда «психосоматикалық» деп аталатын аурулар болуы мүмкін;
- қуаныш негізінің толық жоғалуы [2].

Күйзеліс әрқашанда объективті себептерден: өмір және жұмыс жағдайы, басқа адамдар, саяси және экономикалық факторлар, төтенше жағдайлардан ғана пайда болмайды. Кейде күйзелістің пайда болуы, оның көріну деңгейіне субъективті де себептер әсер етеді және осы себептер адам өмірі үшін өте маңызды. Бүгінгі күнде шетелдік ғылымдардың назарын аудартып отырған күйзелістің пайда болуының субъективті себептері мен адамның оған төзімділігін көтеру жолдары болып отыр [3].

Уақытқа бағдарлана алмаудан пайда болатын күйзеліс. Көпшілігінде күйзелістің себебі психологиялық күйдің шамадан тыс уақыттық шектеуде болуы. Бұл егер адам өзінің болашағына немесе өткен шағына тым аса жоғары эмоционалды мән бергенде көрінеді. Мысалы психикалық шиеленістер мен

негативті эмоциялардың көзі өткен шақтағы қандай да бір психотравмалаушы эпизод жабысқақ ойларға айналғанда байқалады[4].

Сондай-ақ болашақта әлі болмаған оқиға үшін мазасыздану және бастан кешіруде күйзеліске себеп бола алады. Адам уақытты тиімді пайдалана алмаудан да күйзелісті сезінеді. Оны тудыратын себептер мыналар: үнемі асығыста жүру, жақсы көретін ісіне және отбасымен қарым-қатынас жасауға уақыттың жетіспеуі, үнемі кешігіп жүру, уақытқа бағдарланған нақты жоспардың болмауы, басқа адамдарға міндеттерді дұрыс бөле алмау, уақытын алып тұрған адамнан бас тарта алмау, уақытын босқа жібергенін үнемі сезіну. Адам өз уақытын үнемді және тиімді жұмсай алуды үйренсе, оның өнімділігі жоғарлайды және өз уақытын пайдасыз жоғалтумен байланысты күйзелісті төмендетеді[5].

Ересек адамдар, мұғалімдер, ата-аналар балалардың дене және психикалық жағынан қалыпты сау болғанын қалайды. «Дені сау тәнде – дені сау рух болады», - деп түсіндіреді ежелгі ойшылдар. Балалардың бойында барлық ішкі күштер мен психикалық процестердің тепе-теңдігі сақталған және қалыпты психикасы болуы қажет. Ол адам әрекетінің және мінез-құлық пен іс-әрекеттің адекватты сыртқы жағдайларын қамтамасыз етеді[6].

Шығыстың ойшылдары адамның психикасының денсаулығына жетістіктің 90%-ының, ал кейде 100%-ының тәуелді екенін айтады. Осыған орай, қазіргі қоғамдағы бақылау нәтижесінде анықталған деректерді келтіруге болады: зақымданған жүйке жүйесі барлық ағза мүшелерінің қызметінің бұзылуына алып келеді; мұның өзі жүрек ауруы, қан айналымы, ішкі секреция бездері және т.б аурулардың пайда болуына әкелуі мүмкін.

Ағзаның қызмет етуі эмоцияның ауыспалылығына тәуелді болады, тіпті дені сау адам жағымсыз хабар алғанда белгілі бір физикалық өзгерістерді басынан өткереді. Өмірлік күштердің шектен тыс қысымға түсуінен дене азып, ағзаның қарсы тұру күші төмендейді. Бұдан туберкулез, аллергия, неврастения, депрессия аурулары пайда болып, қорқыныш ішкі психикалық бұзылыстарды тудырады.

Адамзаттың 80%-ы қорқыныш пен үрейді басынан кешіреді. Соның салдарынан, жүрек, ішек ауруларының көбеюі байқалуда. Республикамыздың балалар және жасөспірімдер физиологиясы ғылыми-зерттеу институтының мәліметтеріне қарағанда, 1-сынып оқушыларының денсаулығында 30%-ға дейін, ал 10-11-сынып оқушыларында 80-85%-дай физиологиялық ауытқулар анықталған.

Мектеп оқушыларының 67%- ында озбырлық, жабығу, ішкі және сыртқы әсерлерге қайтаратын жауаптардың бұзылуы арқылы білінетін «мектептік абыржу» байқалады. Мұндай аурулардың, ауытқулардың пайда болуына және дамуына негізгі түрткі болып табылатын, бұл – күйзеліс күйі немесе қысым күйі. Бүкілдүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша, барлық аурулардың 45%-ы күйзеліс күйімен байланысты болады.

Олай болса, мектеп оқушыларының, соның ішінде жасөспірімдердің мұндай күйге ұшырауының алдын-алу өзекті мәселелердің бірі болып

табылады. Жасөспірімдік кезең өте ауыр дағдарыстық, дүрбелең кезең ретінде бірнеше ғалымдардың еңбектерінде кездеседі. Олардың алғашқыларының бірі Жан Жак Руссо болды. Ол бұл кезеңді күйзеліс - қорқыныш және қарама-қайшылық кезеңі ретінде көрсетеді [7].

Жасөспірім өзіне деген ішкі қарым-қатынасын қалыптастыруға (мен қандай болғым келеді?) басқа адамдарға деген қарым-қатынысқа, және де моральдық құндылықтарға талпынады. Нақ осы жасөспірім кезеңінде адам өзінің жақсылық пен жамандық категориялары арасында саналы түрде өз орнын табады. «Намыс», «адамгершілік», «құқық», «міндет» сияқты тұлғаның сипатын басқа да ұғымдар толғандырады. Жасөспірім кезеңінде адам жақсылық пен зұлымдылықтың диапазонының шектелген шекарасына дейін таниды. Сондай-ақ, ол өзінің ақылы мен жанының кереметтей шарықтаудың мейір-бандылықтан зұлымдыққа, адамгер-шіліктен жауыздыққа дейінгі диапазон аралығын басынан өткереді. Арбаулар мен шарықтауда, күресте және бастан өткеруде, жығылуда және қайта тұруда жасөспірім сезіп білуге ұмтылады. Ішкі позицияны таңдау өте күрделі рухани жұмыс.

Жалпы адам құндылықтарының икемділігімен, құнды бағыт-бағдарының құрылымымен талдамасын тануға ұмтылған адамға, өзінің іс-әрекетін балалық және ересек жаста анықтайтын, тарихи бекітілген нормативтермен құндылықтарды саналы түрде бұзуға, қабылдауға тура келеді. Ол өзінің бейімделген және бейімделмеген өмір позициясының жағдайы, сонымен қатар оның ойынша, бұл таңдаған позиция, ол үшін ең неізгі, ең қажетті, ең таңдаулы болуы тиіс.

Әдебиеттер

1. Асмолов А.Г. Личность как предмет психологического исследования. - М.: 1984.
2. Афанасьева Т.М. Семья. Жоғары сынып оқушыларына арналған кітап. Алматы: Мектеп, 1985
3. Бодров В.А. Психологический стресс: развитие и преодоление. –М.: ПЕР СЭ. -2006. –с.5282.
4. Щербатых Ю.В. Психология стресса. -М.: Изд-во Эксмо, 2006. -304 с.
5. Байярд Р.Т., Байярд Д. Ваш беспокойный подросток: практ. Руководство для отчаявшихся родителей. Пер. С англ. – М: Просвещение, 1991.
6. Бекмұратова Г.Т. Мінез-құлқында ауытқушылықтары бар балалардың ерекшеліктерін психологиялық тұрғыда зерттеу. Этнопсихология және этнопедагогика конференциясы материалдарының тезистері. - Алматы: 2005.
7. Лучшие психологические тесты /Под.ред. А.Ф. Кудряшова – СПб. 1992.

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ ФИЛОСОФИЯСЫ

Қонысбаев Қ. Б.,

Денешынықтыру және спорт кафедрасы. АрҚПИ доценті

Жандилдина Р. Е.

*«Мектепке дейінгі және бастауыш білім беру кафедрасы,
АрҚПИ доценті, педагогика ғылымдарының магистрі*

Аннотация: с точки зрения общего мировоззрения, Ибрай поддерживал общественный прогресс, правильно понимал перспективы казахского общества, правильно понимал потребности и потребности общественной жизни.

Abstract: from the point of view of the general worldview, Ibray supported social progress, correctly understood the prospects of the Kazakh society, correctly understood the needs and requirements of public life.

Ключевые слова: общее, мировоззрение, взгляды, Ыбырай, общественное, прогресс, Казах. общество, общественная жизнь, требование-желание.

Key words: General, worldview, attitudes, Ybarra, community, progress, Kazakh. society, social life, demand is the desire.

Жалпы дүниетанушылық көзқарастары жағынан алып қарайтын болсақ, Ыбырай қоғамдық прогресті қолдап, қазақ қоғамының келешегін дұрыс тани білді, қоғамдық өмірдің талап- тілегін, мұқтаждығын дұрыс түсіне білді. Ол «қазақтарға – осы дарынды, ақыл иесі мол халыққа – кешікпей тұрып рухани және қоғамдық даму жолына түсетін дұрыс бағыт беру – қалай дегенмен аса қажет болып отыр» [1, 309 б.] – деп жазды өз жазбаларында. Оның қазақ халқының қоғамдық дамуға қабілеттілігі туралы да лайықты қорытынды жасай алуы ұлттық ерекшелігімізді терең тани білуінің нәтижесі.

Ыбырайдың хаттарымен, мақалаларымен, көркем шығармаларымен тұтас танысқанда, оның сол тұстағы қазақ қоғамының экономикалық және рухани мәселелеріне байланысты көптеген жағдайларды дұрыс танып түсіне білгеніне көз жеткіземіз.

Ы. Алтынсарин – ғылыми-зерттеу жұмысымен шұғылданып, ғылыми еңбектер жазып, өрелі ой-пікірлер айтқан үлкен ізденіс адамы болды. Оның «Орынбор ведомствосы қазақтарының өлген адамдарды жерлеу және оған ас беру дәстүрлерінің очеркі», «Орынбор ведомствосы қазақтарының құда түсу, қыз ұзату және той жасау дәстүрлерінің очеркі», «Орынбор ведомствосы қазақтарының бала туу және шілдехана дәстүрлерінің очеркі» атты этнографиялық еңбектері нағыз ғылыми тұрғыда жазылған аса бағалы ұлттық рухани мұра болып саналады. Бұл еңбектер сол кездің өзінде-ақ орыс ғалымдары тарапынан жоғары баға алған және Ресейдің Императорлық Географиялық қоғамының Орынбор бөлімшесі жазбаларының бірнеше сандарында жарияланған болатын.

Ыбырай Алтынсарин қазақ еліндегі ескі әдетке, әсіресе, рушылдық, феодалдық әдет жолымен жүргізілетін зорлық- зомбылықтың бәріне де қарсы тұрып, халық мақсатын көздеді, мұны төмендегі хаты дәлелдейді: «Менің екі немере туысқаным болыстыққа таласып, он жылдан бері араздасып жүр еді,

бүкіл болысты екі партияға бөліп жіберген бұл талас өте қатты шиеленісіп, ұрысқа жетіп, әлеуметтік күйзеліске әкелген болатын. Мен келісімен жай бұқара халық мені туысқандарын татуластырар деп үміттеніп, менің бұл іске араласуымды сұрай бастады. Менің татуласыңдар дегеніме әлгі ақымақтар көнбеді, сондықтан халыққа: бұл таласып жүрген адамдарды болыс сайламаңдар, басқа бір адамды сайлаңдар деуіме тура келді» [2, 196 б.].

Ыбырайдың сол тұстағы қазақ қоғамында көптеп орын алған баққұмарлық, басараздық әдеттерден өз басын жоғары қойғандығына бұл үлкен дәлел. Кейіннен бұл туыстары, қазақ атқамінерлерімен бірігіп, Ыбырай Алтынсаринді жамандап: «Бұл үкіметке қарсы ойы бар социалист болар дейміз, өйткені бұл іске келіп қол сұғуына басқа себеп болуға тиіс емес еді» – деген сөздермен жалған айыптар қойып, губернаторға, тіпті Ішкі Істер Министрлігіне дейін арыздар жіберген.

Сол кездің өзінде-ақ Ыбырай халқымыз туралы бір-біріне қарама-қарсы екі түрлі көзқарастың бар екендігін жақсы түсінді. Ол кейбір менменсіген орыс миссионерлерінің қазақ халқын кем тұтып, оған тіл тигізіп «қазақ тентек, қазақ қанішер халық» деген пасық ниетті, оңбаған пиғылдарына бар ашу-ызасымен аяусыз соққы беріп, өз халқының ғасырлар бойы жинақталған мәдени мұрасын, тамаша психологиясын былайша паш етті. «Бізді өзгелер табиғатынан ақылды, іскер халық деп ойлайды. Осының шындығын іс жүзінде көрсетуіміз керек. Қазақ табиғатынан ақынжанды, дарынды халық. Осы халыққа тек бір ғана жағы жетіспей тұр. Ол әзірше олардың білімнен кенжелігі». Осылайша халқымыздың жарқын болашағын көрегендікпен болжай білген Ыбырай: «Қазақ халқы азбаған халық, оның ой-пікірі еркін, оның келешегі үшін оған тек сана-сезім жағынан жалпы білім мен пайдалы өнерді үйрену керек болып отыр»– деп көрсетті.

Ыбырайдың практикалық жұмыста, ағартушылық қызметте істес болған адамдарының бірі – Н.И. Ильминский. Қазақ мәдениеті мен қоғамдық – ойы тарихындағы отаршылдық саясатпен ұштасып жататын беймағлұм тұсымыз – профессор Н.И. Ильминский мен Ы. Алтынсариннің өзара қарым-қатынасы – сын шыншылдықпен сыни көзқарас тұрғысынан қараудың орнына тарихи хақиқатты бүркеп, бұрмалап жалған тұжырымның тұтқынында шырмалудамыз, яғни ащы да болса шындықты ашып айта алмай тайсақтаудамыз.

Сондықтан да Кешегі Кеңес заманында Ыбырай Алтынсарин мұрасын зерттеушілер бұл қолдан жасалған ақтаңдақ мәселенің шын мәніндегі әлеуметтік-саяси мағынасын ашудың орнына, одан саналы түрде айналып өтіп, ғылыми негізі жоқ жасанды ұраншыл ұғымдарды насихаттап келді.

Мысалы, қазіргі қазақ зиялыларының көпшілігі әлі күнге дейін Ыбырай тұңғыш рет орыс (*кирилл*) графикасы негізіндегі жаңа алфавит жасаушы деген жалған ұғымның тұтқынынан құтыла, алмай келеді. Осыдан келіп кейбір ғылыми – танымдық әдебиеттерде, мақалаларда Н.И. Ильминский мен Ыбырайдың ара қатыстары туралы әр алуан пікірлер бар. Н.И. Ильминский Патша өкіметінің оң көзі, монархиялық құрылысты жақтаушы. Ол кезде тек Орынбор өлкесі емес, бүкіл Еділ мен Орал бойындағы оқу-ағарту жұмысы түгелдей Н.И. Ильминскийдің қолында болды[3,б.48].

Сондықтан өзінің халқын ағарту жұмысына тарту үшін Ыбырайдың Ильминскиймен байланыс жасамауы мүмкін емес еді. Олай болса, біз ең алдымен Ильминскиймен «жолдас» болуға мәжбүр болған, сөйте отырып онымен аянбай рухани соғыс жүргізген Ыбырайдың ісіне тоқталуымыз қажет.

Ыбырайдың практикалық жұмыста, ағартушылық қызметте істес болған адамдарының бірі – Н.И. Ильминский. Қазақ мәдениеті мен қоғамдық – ойы тарихындағы отаршылдық саясатпен ұштасып жататын беймағлұм тұсымыз – профессор Н.И. Ильминский мен Ы. Алтынсариннің өзара қарым-қатынасының шыншылдықпен сыни көзқарас тұрғысынан қараудың орнына тарихи хақиқатты бүркеп, бұрмалап жалған тұжырымның тұтқынында шырмалудамыз, яғни ащы да болса шындықты ашып айта алмай тайсақтаудамыз. Сондықтан да Кешегі Кеңес заманында Ыбырай Алтынсарин мұрасын зерттеушілер бұл қолдан жасалған ақтандақ мәселенің шын мәніндегі әлеуметтік-саяси мағынасын ашудың орнына, одан саналы түрде айналып өтіп, ғылыми негізі жоқ жасанды ұраншыл ұғымдарды насихаттап келді. Мысалы, қазіргі қазақ зиялыларының көпшілігі әлі күнге дейін Ыбырай тұңғыш рет орыс (*кирилл*) графикасы негізіндегі жаңа алфавит жасаушы деген жалған ұғымның тұтқынынан құтыла, алмай келеді.

Осыдан келіп кейбір ғылыми – танымдық әдебиеттерде, мақалаларда Н.И. Ильминский мен Ыбырайдың ара қатыстары туралы әр алуан пікірлер бар. Н.И. Ильминский Патша өкіметінің оң көзі, монархиялық құрылысты жақтаушы. Ол кезде тек Орынбор өлкесі емес, бүкіл Еділ мен Орал бойындағы оқу-ағарту жұмысы түгелдей Н.И. Ильминскийдің қолында болды.

Сондықтан өзінің халқын ағарту жұмысына тарту үшін Ыбырайдың Ильминскиймен байланыс жасамауы мүмкін емес еді. Олай болса, біз ең алдымен Ильминскиймен «жолдас» болуға мәжбүр болған, сөйте отырып онымен аянбай рухани соғыс жүргізген Ыбырайдың ісіне тоқталуымыз қажет.

Ы. Алтынсариннің сан қырлы бай мұрасын тереңнен зерттеуге Қазақстан ғалымдары XX ғасырдан бастап мүмкіндік алды. Басты ұстаным Ы.Алтынсарин көзқарасындағы барлық дұрыс бағытты анықтау, ол өмір сүрген дәуірдегі қоғамдық тұрмыс пен сана арасындағы қайшылықтың бетін ашу, танымал ағартушының қалдырған мұраларын қазақ халқының сол кездегі талап-тілегі, мұң-мұқтажы тұрғысынан қарап, өткен заманның прогресшіл қозғалыстарының үлгі-өнегесіне, әсер-ықпалына тығыз байланысты түрде талдау болып табылады.

XIX ғасырдың екінші жартысында қазақ ағартушылары демократиялық идеялардың белсенді жаршысы болды. Қазақ халқының мұң-мұқтажын, талап-тілегін мейлінше қолдап, қуаттады, халық арасында жүргізілуге тиісті ағарту жұмыстарының түрлерін көрсетті, халық бұқарасының санасын оятуға ұмтылды. Қазақ ағартушылары мектеп құрылысы, берілетін білімнің бағыт-бағдары мен мазмұны, қазақтың төл тума жазуын жасау, кітап басып шығару жұмысын ұйымдастыру, мұғалімдер даярлау т. б. туралы Қазақстандағы әлеуметтік-ағартушылық міндеттерді шешудің жалпы ұстынын анықтауға талаптанып, алғашқы қадам жасады.

Ы. Алтынсарин оқу-білімнің тек ізденіс, еңбекпен табылатынына ерекше мән берген ағартушы. Ол оқу үшін инемен құдық қазғандай ыждағаттылық, талап пен сабырлылық қажет екенін ескертеді. Ал оқымаған надандарды ақын аз ғана сөзбен сынап, олардың ақ, қараны айырмайтын көрсоқыр екенін айтады. «Оқымаған жүреді, Қараңғыны қармалап;

Надандықтың белгісі – Еш ақылға жарымас». Оқу, білімнің пайдасы қандай, ол неге керек деген мәселеге келгенде, оның өмір үшін, болашақ үшін қажет екенін талдап көрсетеді. «Ата-енең қартайса, Тіреу болар бұл оқу; Қартайғанда мал тайса, Сүйеу болар бұл оқу». Жастарды өнер-білім, техниканы игеруге үндеу ақынның «Өнер-білім бар жұрттар» деген өлеңінде өз жалғасып тапқан. Ол өнер-білімі жетілген елдердің артықшылығы қандай, олар сол өнерімен нені игеріп отыр, ертеңгі өмірдің талап-тілектері секілді күрделі мәселелерді жастар алдына көлденең тарту арқылы оларға ой тастап, өнер-білімді батыл игеруге шақырады.

«Адамды құстай ұшырды, Мал істейтін жұмысты, От пен суға түсірді. Отынсыз тамақ пісірді, Сусыздан сусын ішірді».

Сол заманда айтыс, таластарда әсіресе білім берудің, тәрбиенің бағыты мен мазмұны жайлы мәселе қатты қойылған болатын. Сол кездің үкімет мекемелерінде мерейі үстем болған реакциялық рухқа оқу-білім, тәрбие берудің ең жаңа жүйесі қарсы қойылды[4,б.69]

Гуманист-демократтардың көзқарасында оқу-білім, тәрбие мәселесі өмірмен, сондай-ақ, ғылыммен, әдебиетпен тығыз байланысты түрде қаралды. Тәрбиені олар қоғам құрылысы, Отан, адамзат қауымы жайындағы наным, сенімдерді бойға сіңірудің, саяси күрестің құралы деп таныды.

Әдебиеттер

1. Ы.Алтынсарин тағылымы. Алматы 1991 ж
2. «Қазақ тілі мен әдебиет » журналы. 2008ж, № 4,5
3. Бес ғасыр жырлайды. Алматы, «Жазушы», 1989 I том
4. «Өзіндік таным» № 2 2007 № 5-6 2006ж

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА АРНАЛҒАН ЖОБАЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ

Комарова Д.Т.

педагогика және психология магистрі, аға оқытушы.,

Құттыбай Л.О.

педагогика және психология 4-курс студенті

С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті

Аннотация: В этой статье рассказывается о том, как учащиеся средней школы развивают свои познавательные способности посредством разработки технологий.

Annotation: This type of article is described as a medium-sized school develops its own skills in the field of technology development.

Ключевые слова: технология, проект, проектирование, метод проектирования.

Key words: technology, project, projection, method of projecting.

XXI ғасырда Қазақстан Республикасындағы қайта құрулар, экономиканы дамытудағы жаңа стратегиялық бағдарлар, қоғамның ашықтығы, оның жедел ақпараттануы мен қарқынды дамуы білім беруге қойылатын талаптарды түбегейлі өзгертті. Әлемнің жетекші елдерінің көпшілігі олардың білім беру жүйесін, білім берудің мақсатын, мазмұны мен технологияларын оның нәтижесіне қарап бағалайтын болды.

Білім берудің негізгі мақсаты – білім алып, білік пен дағды-машыққа қол жеткізу ғана емес, солардың негізінде дербес, әлеуметтік және кәсіби біліктілікке ақпаратты өзі іздеп табу, талдау және ұтымды пайдалану, жылдам қарқынмен өзгеріп жатқан бүгінгі қоғамда лайықты өмір сүру және жұмыс істей білу керек.

Қазақстан Республикасының Білім беруді дамытуға арналған стратегиялық жоспарларда «Білім беру жүйесінің басты міндеті – оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық коммуникациялық желілерге шығу, ұлттық және жалпы азаматтық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке тұлғаны қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау», – деп атап көрсетеді [1].

Қазіргі кезеңде әрбір мұғалімнің алдына қойып отырған басты міндеттерінің бірі – оқытудың әдіс-тәсілдерін үнемі жетілдіріп отыру және педагогикалық технологияны жетік меңгеру. Кәсіби білім берудің басты мақсаты – жас толқынның қабілеті мен қызығушылығына қарай кәсіби әрекетті игеруіне, белгілі бір мамандықтың иесі болуына жағдай жасау, мүмкіндік беру. Ал білім әр адамның өзін-өзі тануының, маман ретінде қалыптасуының, өзін-өзі көрсете білуінің, яғни ішкі мүмкіншілігі мен тұлғалық қабілеттерінің ашылуының құралы болып табылады.

Отандық тәжірибеге зер сала қарағанда, жоғары оқу орындарында болашақ мамандарға шынайы білім беру бағытындағы ең мәнді қадам деп олардың өздігінен ізденуіне, алған білімін нақты тәжірибеде қолдануына жол ашатын кредиттік оқу жүйесіне көшу барысында осы жаңа жүйенің мүмкіндіктеріне лайық жаңа технологиялардың да белсенді түрде енгізіле бастағанын айтуға болады.

Қазақстан Республикасының азаматы ретінде оқушылардың жеке тұлғалық мәдениеті мен танымдық-практикалық қабілеттерін қалыптастыруға мүмкіндік беретін осы бағыттағы ізденістерді кеңейтудің және технологияларды ғылыми тұрғыдан жан-жақты зерделеп зерттеудің көкейкестілігін дәлелдейді.

Кез келген технология білім берудің мақсатынан бастап, оның түпкі нәтижесіне дейінгі аралықтағы оқытудың әдістемелік жүйесіне енетін барлық компоненттің біртұтас ортақ мүддеге бірлесе қызмет етуінің тиянақталған жолы болып саналады.

«Технология» грек тілінен аударғанда шеберлік деген ұғымды білдіреді [2].

Бұл сөздің мағынасы педагогика саласында қолданғанда шеберлікпен өнім алу, нақты нәтижеге жету, белгілі бір жүйемен оқыту деген ұғымға саяды.

Педагогикада оқыту технологиясы мен білім сапасын бір-бірінен ажыратуға болмайтын, өзара тәуелді, өзара сабақтас егіз ұғым, себебі оқыту технологиясының тиімділігі сапалы нәтижелерге әкелетін факторларды үйлесімділікпен басқаруға тікелей байланысты болса, ал үйлесімді басқару жүйелілік арқылы сапаға қол жеткізудің басты шарты болып саналады. Сондықтан отандық, әлемдік ғылымда педагогикалық технологияларға арналған зерттеулер аясы кеңейе түсуде.

Жобалау технологиясына қатысты ғылыми ізденістер уақыт өткен сайын жаңарып, жаңғырып, толығып, дамып келеді. Зерттелген сайын оның жаңа өрістерінің де кеңейе түсуі бұл мәселенің өміршеңдігін танытады. Жобалай оқыту технологиясының алғашқы соқпағы XVII ғасырдағы Париждің Корольдік сәулет академиясының тәжірибесінен басталады.

X ғасырдың ортасынан бастап АҚШ-тың, Германияның білім беру саласында, ғасыр соңында ТМД елдерінің оқыту жүйесінде кең өріс алғаны белгілі. Жобалай оқыту технологиясының теориясын алғаш негіздеген ғалымдар Д.Дьюи мен В. Килпатрик болатын. Олар бұл технологияның әмбебаптық сипатын дәл анықтап, оның тұлғаны дамытудағы маңызын жоғары бағалады. Кейін бұл технологияның теориясын дамытқан Е.С. Полат, В.Д.Симоненко, М.Б. Павловтардың зерттеулері болды.

Ресей ғалымдарының осы саладағы еңбектерін саралап қарағанда, педагогикалық технологияның оқыту процесіне екі түрлі жолмен: біріншіден, В.П. Беспалько, В.В. Давыдов, В.К. Дьяченко, Л.В. Занков, П.Я. Гальперин, Н.В. Кузьмина, т.б. ғалымдардың теориялық зерттеулерінің нәтижесінде; екіншіден, Е.Н. Ильина, С.Н. Лысенкова, В.Ф. Шаталов сынды әдіскерлердің тәжірибелерінің негізінде енгізілгені анықталды. Дегенмен қазіргі таңда оқыту технологияларының жалпы заңдылықтары мен қағидалары нақтыланып, оларды қолданудың өзіндік жүйесі бір ізге түсірілген деп айтуға болмайды, себебі, «технология» шеберлікпен, өнермен тамырлас ұғым болғандықтан, оның мүмкіндіктері де шексіз. Бірақ олардың ара жігін ажыратып, әр технологияның өзіндік сипаттарын пәнді оқытудың ерекшелігіне сай айқындап берген еңбектер қатары молайып келеді.

Орыс педагогі К.Д. Ушинский айтқандай, қазіргі заман талабына сай, әр мұғалім, өз білімін жетілдіріп, ескі бір сарынды сабақтардан гөрі, жаңа талапқа сай инновациялық технологияларды өз сабақтарында күнделікті пайдаланса, сабақ тартымды, мәнді, қонымды және тиімді болары сөзсіз [3].

Елбасы Н.Ә. Назарбаев халыққа жолдауында: «Болашақта өркениетті дамыған елдердің қатарына ену үшін заман талабына сай білім қажет. Қазақстанды дамыған 50 елдің қатарына жеткізетін, терезесін тең ететін – білім». Сондықтан, қазіргі даму кезеңі білім беру жүйесінің алдында оқыту процесінің технологияландыру мәселесін қойып отыр. Оқытудың әртүрлі технологиялары сарапталып, жаңашыл педагогтардың іс-тәжірибесі зерттеліп, мектеп өміріне енуде [4].

Осыған байланысты біз дипломдық зерттеу жұмысымыздың тақырыбын «Жоғары сынып оқушыларына арналған жобалау технологиясының педагогикалық мүмкіндіктері» деп таңдадық.

Инновациялық педагогикалық технологияларды теориялық және ғылыми тұрғыдан зерттеуге арқау етіп, оларды оқу процесін жетілдіру бағытында қолдану мәселелерімен В.П.Беспалько, В.В. Егоров, М.В. Кларин, В.М.Монахов, Қ. Қабдықайырұлы, М.М. Жанпейісова, Ж.А. Қараев, Г.К.Селевко, Ш. Таубаева, Л.А. Шкутина және т.б. ғалымдар айналысты.

«Жоба» ұғымы педагогика саласында ғана емес экономика, басқару, зерттеу салаларында да кеңінен қолданылады, мысалы, құрылыс жобасы, зерттеу жобасы, оқыту жобасы және т.б.

Жобалау әдісі XX ғасырдың басынан басталды. Бұл әдістің ғылыми негізін қалаушылар Д. Дьюи, Килпатрик, Снедден, Ричардс. Сол кездің өзінде шетел ғалымдарының арасында жобалық жұмыстарды жұмыс техникасына немесе дидактикалық концепцияға жатқызу туралы мәселе пікірталас туғызған болатын.

Танымдық прагматизм философиясының өкілі Д. Дьюи жобалық жұмыстың ғылыми және саяси концепциясының іргетасын қаласа, оның әріптесі Килипатрик жобалау әдісін ауқымды мағынасына қарай тәрбиеге қатысты философия ретінде бағалады. Осыған байланысты Килипатрик жобаны «әлеуметтік ортада өткізілетін жүректен шыққан мақсатты әрекет» ретінде қарастырады [5].

Д. Дьюи мен У.Х. Килпатрик мектептен тыс кезде өмірмен ойлауды, әрекетпен білімді, мектеп пен тәжірбиені байланыстырушы ретінде жаңа дидактикалық концепция негізін салмақшы болады. Килпатрик «жоспарлы әрекет демократиялық қоғамның белгілі сипатты бөлігі» деп есептейді, сондықтан «оны да оқу процесінің сипатты бөлшегі ретінде» қарастыру керек екендігіне тоқталады [5, 18].

Бұл ұғым АҚШ-тың шығысында ғана қолдау тапты. Басқалар мәселені шешу процесінің ерекше белгісі деп білді. Кез келген өз бетінше шешуін табуға болатын мәселелерді жобалық жұмыс деп атайтын болды. Осының салдарынан жобалық жұмыс мәселені шешудің сызбалық процес деңгейіне түсіп кетті. Бұл процес барысында оқытушы мәселені ұсынушы болса, оқушы оны шешуші болды.

Кеңес үкіметі кезеңіндегі мектептерде жобалау технологиясын енгізуге асықпай жүргенде, ағылшын тілінде сөйлейтін мемлекеттерде, яғни, АҚШ, Канада, Англия, Австралия және жаңа Зеландияда кеңінен таралып шықты. Еуропаның бірқатар мемлекеттерінде тамырын тереңге жая бастады. Уақыт өте келе еркін тәрбилеу ойынан туындаған жобалау әдестемесі біртіндеп «тәртіпке бағынып», білім беру әдістемесі құрамына табыспен еніп отыр. Бірақ оның негізгі, түпкі мақсаты қай кезде болса да қала бермек оқушыны білім алуға және алған білімін мектеп қабырғасынан шыққанда нақты мәселелерді шеше білуде қолдануға үйрету еді.

Жобалау әдісі бастау алған Солтүстік Америкадан басқа жерлерде және еңбек мектептерінде бұл мәселе жөнінде педагог-реформаторлардың арасында пікірталастар болды. Жобалау идеялары Еуропада 60-70 жылдары «баламалы мектеп» немесе баламалы оқыту түрлерін енгізу туралы пікірталас кезінде қолдау табады. Жобалау идеясы, жобалау әдісі ең алдымен жалпы білім беретін мектептер мен жоғары оқу орындарындағы дәстүрлі оқытуға қарсы бағытталған бағдарлама ретінде қарастырылды. Бұл идея Пиаже, Эбли, Высоцкий, Леонтьев, Гальперин сынды көптеген ғалымдардың қолдауымен жобалау әдісінің негізін қалауға себеп болды.

Жобалау әдісі шет елдерде XX ғасырдың басында басталғанымен, Қазақстанда білім беру салалары кредиттік жүйеге енгелі соңғы жылдары ғана қолданыла бастады. Біздің жағдайымызда жобалау әдісі деп сабақтың өткізілу түрі айтылады. Жобалау әдісі оқушы мен мұғалім бірігіп, белгілі бір мәселені шешуге және қорытынды жасауға негізделген оқу немесе басқа да әрекеттерін айтуға болады. Мектеп мұғалімдерінің жобалау жұмыстарына байланысты жобалау сабақтары, жобалық апталықтар, жобалық жұмыстар т.б. тіркестер қолданылып жүр. Жобалық жұмыстар орындалу мерзіміне қарай ұзақ, орташа және қысқа мерзімді болып бөлінеді.

Жоба жұмысы оқушылардан шығармашылықты қажет етеді. Бұл жұмыс түрін сыныпта жеке оқушы, жұп немесе топ болып өткізуге болады. Мен сабақта көбіне топ жұмыстарын ұйымдастырамын, өйткені топпен жұмыс балаларды интеллектуалдық, шығармашылық, коммуникативтік істерге жетелейді.

Оқу тиімділігін арттыру үшін оқушының білім алу процесіндегі белсенді әрекет ететін субъектіге айналдыру керек деген идеялар да жоқ емес. Осындай идеялар туындаған технологиялардың бірі – жобалап оқыту технологиясы. 1977 жылы Германияның Бельц қаласының тұрғыны Карл Фрей өзінің «Жобалау әдісі» атты еңбегінде: «Оқушылардан болсын немесе оқытушы тарапынан болсын практикалық маңызы бар жоба ұсынылуы тиіс. Жобаға қатысушылар оқыту түрі, міндеттерді атқару туралы өзара келіседі. Оқушылар алған білімдерін танымдық және практикалық міндеттерді шешуге пайдаланады. Жеткіліксіз білімді әр түрлі ақпарат көздерінен өз бетінше оқып үйренеді. Оқушылар ұжымда жұмыс істеп үйренеді. Зерттеу біліктерін, яғни, мәселені анықтау, ақпарат жинау, бақылау, тәжірбие жүргізу, талдау, жорамал жасау, қорытындылауды меңгереді, оқушылардың жүйелі ойлауы дамиды», -деп түсіндіреді [7].

Жобаны зерттеуді кластан тыс сабақтарда өткізген тиімді. Жобаны орындау мынадай кезеңдерден тұрады:

I кезең. Жобалық тапсырманы, тақырыбын құрастыру. Жобаның тақырыбын жіктеп бөліп, оларды оқушылар арасында бөлу.

II кезең. Шығармашылық топтар құру, топтағы оқушылар өзара үйлесімді жұмыс істеу үшін олармен ұйымдастыру жұмыстарын жүргізу.

III кезең. Зерттеу жұмысына материалдар дайындау. Жауап берілуі тиіс сұрақтарды тұжырымдау, командаларға тапсырмалар, қажетті әдебиеттерді таңдау.

IV кезең. Оқушылардың жобаны орындауы. Мұғалім оқушылар жұмысын үйлестіреді, кеңес береді, олардың іс-әрекетін көтермелеп отырады. Оқушылар іздеу, тану жұмыстарын орындайды.

V кезең. Нәтижелерді шығару, нәтижелерге нақтылы жағдайға сәйкес ішінара түзетулер жасау.

VI кезең. Жұмыстар қорытындысымен жұртшылықты таныстыру (презентация). Мұғалім экспертизалық жұмысты ұйымдастырады. Мысалы эксперт ретінде жоғары сынып оқушыларын немесе ата-аналарды шақыруға болады.

VII кезең. Орындалған жұмысты талдау, бағалау (рефлексия). Мұғалім балалардың іс-әрекетін педагогикалық тұрғыда бағалайды, балалардың ынтасын ескереді [7, 1].

Қазақстан Республикасы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында білім берудің жаңа нәтижелері ретінде білім алушылардың құзіреттіліктерін қалыптастыру қажет деп белгіленіп отыр [8].

Сондай-ақ, құзыреттілікке бағытталған жалпы орта білім беру стандартында орта білім берудің мақсаты білім алушылардың түйінді және пәндік құзіреттіліктерін қалыптастыру арқылы олардың танымдық қабілеттіліктерін, алған білімдерін оқу және өмірлік жағдаяттарда шығармашылықпен пайдалана алуын, өзін-өзі дамыту мен өзіндік басқаруын қамтамасыз ету деп сипатталған. Онда әр білім саласы бойынша түйінді және пәндік құзіреттіліктерді кіріктіру арқылы күтілетін нәтижелерді анықтау қажеттігі және түйінді құзіреттер әр білім саласының алатын орнына сәйкес пәнаралық сипаттағы қабілеттер ретінде алдымен оқу пәндері арқылы қалыптасып, дамытыны аталып өтіліп, түйінді құзіреттерге: ақпарттық, коммуникативтік мәселелердің шешімін табу құзіреттері жатады делінген [8, 2].

Қазіргі кезде қоғамның әлеуметтік-экономикалық өміріндегі түбірлі өзгерістерге байланысты білім жүйесінде және оның мазмұны мен оқыту технологиясында да өзгерістер болып жатыр. Соның ішінде 12 жылдық оқытуға көшу Қазақстандық білім беру реформасының стратегиясының міндеттерін ойдағыдай шешуге мүмкіндік беруде.

Жобалай оқыту технологиясы антропологиялық парадигмаға сай «субъект-субъект» қатынастың жүзеге асырылуын қамтамасыз ете отырып, тұлға дамытушылық рөл атқаратындықтан, өздігінен әрекет ететін, шешім қабылдайтын, өз «Мен»-і бар дара тұлғаның дамуына кепіл болады. Жобалай

оқыту технологиясының негізінде білім нәтижесін құзіреттіліктер деңгейіне қалыптастыру жүзеге асады. Өйткені жобалай оқытудың технологиялық жүйесі оқыту процесінде оқушылардың пәнді меңгеруге деген қызығушылығын, жауапкершілігін, белсенділігін, мақсаттылығын, шығармашылығын ерекше даму сапасына көтеріп, құзіреттіліктерге ұластыратын болды. Жобалай оқыту технологиясы аясында оқушылардың танымдық және практикалық қабілеттерін дамытуда даралап, саралап оқытудың мүмкіндіктерін пайдалануға мүмкіндік мол. Сондықтан бұл жүйе қоғам талабы мен оқушы мүддесін ортақ мақсат бойынша үйлестірудің басты шарты болып саналады.

Қорыта айтқанда, инновациялық технологиялардың қай түрін алсақ та, олардың тиімділігі мұғалімнің шеберлігімен және осы шеберлікті шындай түскендігімен ғана шын күшіне ие бола алады. Сондықтан оқушылардың ынтасын арттыруға арналған әдістемелік құралдардың жүйесі мен амалдары әр мұғалімнен оларды терең игеруін, іске асыруын және оған сай болатын іскерлікті талап етеді. Егер мектеп алдында әр баланың қабілетін дамыту сияқты әлеуметтік міндет тұрса, пәндерде жаңа технологияны тиімді пайдалану арқылы білім алушының өз белсенділігін ояту, біліктілікті арттыру жағдайында рефлексивті кері байланыс орнату сияқты мәселелердің орындалуы тиіс дегіміз келеді.

Әдебиеттер

1. ҚР Білім беруді дамытуға арналған стратегиялық жоспары. - Астана, Ақорда, 2010 ж. 07.12., № 1118.
2. Словарь иностранных языков. 17-е изд., испр. – М.: Рус.яз., 1998. – с.401.
3. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения в 6 т., т. 5, 6, - М.: Педагогика, 1990.
4. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. - Астана, 2014
5. Килпатрик У.Х. Метод проектов. Применение целевой установки в педагогическом процессе. – Л.: Брокгауз-Ефрон, 1995. -43.
6. Сәтбекова А. Қазақ тілін жобалау әдісі арқылы оқыту және оның педагогикалық технологиялар жүйесіндегі орны // Қазақ тілі мен әдебиеті. 2006., № 5. 6.89-93.
7. Фрей К. Проектный метод. Германия, Бельц, 1997 г. С.256.
8. Қазақстан Республикасы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2011.

БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ БАЛАЛАРҒА АҒЫЛШЫН ТІЛІН ҮЙРЕТУДІҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕРІ

Мирзаева Д.

IV курс студенті

Анапин Е. Х.

Ғылыми жетекші

«Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ

Аннотация: В данной статье рассмотрены эффективные методы обучения детей английскому языку в начальной школе. Конкретизированы трудности, с которыми сталкиваются на начальном этапе обучения иностранному языку и названы пути их преодоления. Кроме того, уточнены особенности обучения детей иностранному языку в начальной школе.

Abstract: This article discusses effective methods of teaching children English in primary school. The difficulties encountered at the initial stage of learning a foreign language are specified and ways to overcome them are named. In addition, the features of teaching children a foreign language in primary school have been clarified.

Ключевые слова: Иностранный язык, коммуникативные навыки, игровая деятельность, проектная деятельность.

Key words: Foreign language, communication skills, game activities, project activities.

Бүгінде кәсіби тіл мұғалімі түрлі әдістемелермен және жаңа амалдармен жақсы таныс, оқыту әдістемелерінің тарихы мен эволюциясын біледі және түсінеді. Қазіргі заманғы мұғалім әдістеме бойынша тиімді деп санайтын әдістерді тандап, оларды оқыту мазмұны мен мақсаттарына сәйкес қолдана отырып, әр түрлі әдістер мен тәсілдерді қолданады. Олар сабақтарын оқытылатын жаңа тілді түсінуді жеңілдету үшін дайындайды.

Тіл қарым-қатынас құралы ретінде адамдар арасындағы әлеуметтік қарым-қатынаста өте маңызды рөл атқарады. Ағылшын тілі - біз балаларға оқудың алғашқы кезеңдерінде үйрететін алғашқы шет тілі. Мектепте оқытудың алғашқы жылдарындағы ағылшын тілін оқытудың негізгі мақсаты-жас оқушыларды білім берудің жоғары деңгейлерінде ағылшын тілін үйренуге дайын және сенімді болуға ынталандыру [1].

Бастапқы кезеңде оқытудың сәттілігі және оқушылардың кез-келген оқу пәніне қатынасы, ең алдымен, мұғалімнің бастауыш сыныптарда жұмыс жасау кезінде қалай және қандай әдістерді қолданатындығына байланысты. Көбінесе біз қолданатын және орта мектепте нәтиже беретін әдістер мен тәсілдер бастауыш мектепке тиімділігін көрсетпейді. Бастауыш сыныптарда ағылшын тілін оқыту әдістемесі ойындарға, белсенді сабақтарға, көрнекі әдістерге негізделуі керек және балаларға түсінікті болуы керек.

Сабақтарды нәтижелі өткізу үшін біз балалардың ағылшын тіліне деген қызығушылығын сақтауымыз керек. Ол үшін біз бастауыш сыныптарда ағылшын тілін оқытудың ұтқырлық, белсенділік, эмоционалдылық және назардың тұрақсыздығы сияқты негізгі ерекшеліктерін ескеретін ойын әдістемесін қолданамыз. Ойын түріндегі тапсырмалар кітаптар мен ережелерден алшақтап, уақытты тиімді өткізуге көмектеседі. Ойынды дұрыс

жоспарлау және пайдалану арқылы шет тілін үйрену қажет басқа күрделі ақпарат ретінде емес, балалардың нақты және қол жетімді қарым-қатынас құралы ретінде қабылдауға ықпал етеді [2].

Жоғарыда аталғандай, бастауыш сынып оқушыларын оқыту үлкендерді оқытуға қарағанда басқаша әдіснамалық тәсілді қажет етеді. Бұл жағдайда басты көмекші ойын болуы мүмкін. Д. Б. Эльконин ойын - әлеуметтік және тікелей қанықтылық және ересек әлемнің бейнесіне бағытталған. Ойынды «әлеуметтік қатынастардың арифметикасы» деп атай отырып, ойынды белгілі бір кезеңде пайда болатын әрекет ретінде, баланың психикалық қызметтері мен ересек адамның танымының жетекші формаларының бірі ретінде түсіндіреді. Ал М. Ф. Строниннің анықтамасы бойынша: «ойын — бұл әлеуметтік тәжірибені қалпына келтіруге және игеруге, тәуелсіз мінез-құлықты дамытуға және жетілдіруге бағытталған іс-әрекет түрі» [3].

Сабақтарда ойын технологиясын қолдану мұғалімнің белсенді көмекшісіне айналады, оның негізгі функциясы - оқу процесін ұйымдастыру және ынталандыру. Ойын барысында алынған дағдылар мен білім тәжірибеде және күнделікті өмірде: ана тілдерімен ауызша және жазбаша қарым-қатынасты түсіну процесінде әлеуметтік бейімделу, оңай қол жетімділік шегінде тұлғааралық және мәдениаралық байланыстарды орнату үшін пайдаланылуы мүмкін. Бастауыш мектепте ағылшын тілі сабағын қызықты әрі тиімді етіп өткізуден бөлек коммуникативтік дағдыларды да қалыптастырып, дамытатын әдіс - тәсілдерді оқушылардың жас ерекшеліктеріне сай етіп пайдаланған дұрыс. Онымен қоса келесідей оқытудың құрамдас бөліктерін де үдеріске қоса отырып, өткізу тиімдірек:

Біз қолданатын тағы бір әдіс - жоба. Оқушылар бірнеше сабақтың соңында тақырыппен, жаңа лексикамен, грамматикалық ережелермен танысады, қызықты ақпаратты біледі. Материалды бекіту үшін оларға жоба құруды ұсынған дұрыс, бұл жеке, жұптық немесе топтық жұмыс болуы мүмкін, оны әрі қарай таныстыру және талқылау қажет. Мұндай сабақтар барысында балалар тілдік дағдыларды дамиды және шығармашылық мүмкіндіктерді іске асырады. Жобалау әдістемесі оқу материалын берік игеруді ғана емес, сонымен қатар оқушылардың зияткерлік және адамгершілік дамуын, олардың дербестігін, мұғалімге және бір-біріне деген ізгі ниетін, қарым-қатынас дағдыларын, басқаларға көмектесуге деген ынтасын қамтамасыз етеді.

Бастауыш сынып оқушыларына ағылшын тілін оқытудың өз жасындағы психофизиологияға негізделген өзіндік ерекшеліктері бар. Психологтардың пікірінше, мектеп жасына дейінгі балаларды қабылдау, есте сақтау және назар аудару еріксіз [4]. Балалар өздерінің қабылдауын реттей алмайды және объектіні талдай алмайды. Оқушылардың назарын жарқын заттар аударады. Олардың шоғырлануы белсенділікке қызығушылық танытқанша созылады. Осылайша, бастауыш сыныпта оқытудың негізгі әдістері 3 қағидатқа негізделген:

Шет тілін үйрену - бұл баланың өміріндегі жағымды сәт. Ол жаңа білім деңгейіне көтеріледі. Балаларға ағылшын тілінің фонетикасының, грамматиканың негіздерін үйрету және сөздік қорын байыту мақсатында мұғалім баланың жеке ерекшеліктерін, реакция жылдамдығын, психикалық денсаулығын дамытады. Бастауыш мектепте кез-келген оқушы тілдік шеберлікті үйрену кезінде демонстрацияның қажеттілігін сезінеді. Оқушылардың көпшілігі оқу тапсырмасының нақты анықтамасын қалайды [5]. Жалпы қабылданған әдістер мен тәсілдер шет тілін үйренудің бірыңғай талаптарына жол ашты:

- бала тілді саналы түрде меңгеруі керек;
- оқыту еліктеу үдерісіне айналмауы керек;
- балалар тілді қарым-қатынас құралы ретінде меңгеруі керек.

Мектеп бағдарламасының пәні ретінде шет тілінің негізгі қызметтері қарым-қатынас құралы ретінде шет тілін қолдануға дайындықты қалыптастыру, басқа ұлттық мәдениетпен танысу болып табылады. Осы мақсатты іске асыру оқытушылардан оқытудың осы кезеңінде оқу үдерісін ұйымдастыру үшін бастауыш сынып оқушыларының психологиялық ерекшеліктерін білуді талап етеді. Бүгінгі таңда ерте тілдік дайындық тек берік және тәжірибелік білімге ғана емес, сонымен бірге үлкен зияткерлік және тәрбиелік әлеуетке ие екендігіне дәлелдер көп. Көп жылдық бақылаулар бойынша шет тілдерін ерте оқыту - балалардың тілдік және жалпы дамуын ынталандыратынын дәлелдеді [6]. Нәтижесінде жалпы білім берудің негізі ретінде мектепке дейінгі және бастауыш білім берудің жан-жақты құндылығын арттырды, балаларды басқа мәдениеттермен таныстырады, осылайша жалпыадамзаттық сананы қалыптастырады.

Қорытындылай келе, барлық білім беру жүйесінде және шет тілін оқытуда жаңа ақпараттық технологияларды қолдану қажеттілігі бүгінгі күннің өзекті талабы болып табылатыны түсінікті. Бұл жерде қазіргі заманғы техникалық құралдар мен оқытудың жаңа нысандары мен әдістерін ғана емес, сондай-ақ интерактивті, коммуникативтік-бағдарланған оқыту қағидатын іске асыруға көмектесетін, білім алушылардың ерекшеліктерін, олардың деңгейі мен бейімділігін ескере отырып, дараландыру мен саралауды қамтамасыз ететін оқыту үдерісіне жаңа көзқарас ұсынылады.

Әдебиеттер

1. Stephen K. Modern methods of Teaching Foreign Language. Pearson Longman, 2003.
2. Douglas B. Principles of Language Learning & Teaching. Pearson Longman, 2001.
3. Elkonin D. B. Psychology of the game, Moscow: Publ. Center for Humanities, 1999.
4. Harley T. The Psychology of Language. Psychology Press, 1997.
5. Koptug N. M. Mistakes: To Correct or Not. English, 2013.
6. Skehan P. A. Cognitive Approach to Language Learning. Oxford University Press, 1998.

ПАНДЕМИЯ УАҚЫТЫНДА АДАМДАРДЫҢ КҮЙЗЕЛІСКЕ ТҮСУІ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КӨМЕК КӨРСЕТУДІҢ МАҢЫЗЫ

Мусирова Г.Б.

*Педагогика және психология кафедрасы, аға оқытушы, магистр
«Б.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ*

Жасұлан Е.

Педагогика және психология мамандығының 4 курс студенті

Аннотация: В статье проанализировано влияние пандемии COVID-19 на психологию человека. Предусмотрена социальная психологическая помощь людям, оказавшимся в состоянии стресса во время пандемии. В работе использовались труды зарубежных и российских ученых, занимающиеся данной проблемой.

Annotation: The article analyzes the impact of the COVID-19 pandemic on human psychology. Social psychological assistance is provided to people who are under stress during the pandemic. The work used the works of foreign and Russian scientists dealing with this problem.

Ключевые слова: Пандемия, социально-психологическая помощь, стресс.

Key words: Pandemic, social and psychological assistance, stress.

COVID-19 пандемиясы біздің өміріміздің барлық аспектілеріне әсер етті және Қазақстандағы әрбір отбасының, әрбір азаматының әдеттегі күн тәртібін өзгертті. Пандемиямен бірге жүретін денсаулыққа қауіп, карантин режимі, экономикалық проблемалар және өзін-өзі оқшаулау халықтың психикалық

денсаулығына айтарлықтай әсер етеді. Мұндай тұрақсыз уақытта және үнемі өзгеріп тұратын өмір сүру жағдайында адамдар психологиялық проблемаларға тап болуы мүмкін. Коронавирус жұқтырудан қауіптенген халықтың көпшілігі медициналық мекемелердегі психологтарға барудан аулақ болады. Психологиясы сау адам ауруды болдырмауы, ауырған күнде қайтседе одан сауығудың тәсілдерін пайдаланып, одан қандайда болмасын құтылады. Адамның ақыл-ойы, оның істеген ісіне, жұмыс жасау қабілеттілігіне әсер ететіні, керісінше адамның бір жері сырқаттанған болса, жоқ сырқаттарды өзі ойлап тауып білгір бола кетсе, онда оның психикасының тепе-теңдігі бұзылғаны дей бер. Мұндай сырқаттар мен сырқаттанғандарды ядрогендік (өзін-өзі сендіруден болатын сырқат деп түсіндіреді. Кейбір жағдайларда ауыр күйзеліс жағдайды басынан еткізген немесе қатты ренжіген адамның сырқаттанатыны да кездеседі. Осы айтылғандардың бәрі дене (ағза) саулығын және әлеуметтік саулықты сақтау үшін психикалық саулықтың керек екенін аңғартады [1].

Сырқаттанған адамның көңіл-күйін көтеру, оның көңіліне (психикасына) жазылып кетемін деген психикалық ой-пікір тудыру, бұл дәрі-дермектерден артық баға жетпес дүние. Сонымен бірге сырқаттан жазылуына рухани сенім тудырып, көңіл-күйді көтере түседі. Ағзада ерекше қарсылық күші пайда болады. Яғни ерекше түрде дамыған жасырынып жатқан ағза күші ояна кетеді. Иммуитет дами түседі. Бүкіл дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының ғылыми деректеріне қарағанда, барлық сырқаттардың 45% күйзелістен туындайтыны байқалады. Сондықтан күйзелістің тетік-тегершігін анықтау, онын, мүмкіндіктерін және күйзеліс қақтығыстарының алдын алу, оның зиянды әрекеттерінен аулақ болу керек.

Коронавирус тек экономика, денсаулық сақтау және ғылым үшін ғана емес, апаттық сынаққа айналды. Дәл қазір-пандемия қарапайым адамдардың психикасы үшін маңызды сынақ. Зерттеулер мен сауалнамалар жаңалықтар ағымы, шектеулер режимі және белгісіздік, ең алдымен қаржылық, халық арасында психикалық бұзылулардың дамуына себеп болатындығын көрсетеді. Олардың теріс әсері шектеу шаралары алынып тасталғаннан және covid-19 ауруының өсуі төмендегеннен кейін де жалғасады. Су тасқыны, жер сілкінісі және дауылдан кейін зардап шеккен халықтың 10% - ы күрделі психологиялық проблемаларға тап болады. Олардың арасында аффективті және мазасыздықтың бұзылуы, сондай-ақ PTSD бар. "Коронавируспен ауыратын адамдардың кем дегенде 10% — ында психикалық бұзылулар болады деп болжауға болады", - деп жазады клиникалық психолог, Британдық Колумбия университетінің профессоры, пандемия психологиясының авторы Стивен Тейлор. PTSD (жарақаттан кейінгі стресстің бұзылуы) — ауыр және ұзаққа созылған психикалық жағдай. Төзбейтін, адам өміріне қауіпті немесе оның жақындарының өліміне әкелетін оқиғаларға реакция. PTSD көбінесе дәрменсіздік сезімімен және қауіпті жағдайда тиімді әрекет ете алмауымен байланысты

Бұл өте оптимистік болжам. Шын мәнінде, психологиялық проблемалары бар құрбандар көп болуы мүмкін. Мұны 2003 жылы SARS (SARS) жұқтырған адамдардың зерттеулері де растайды. 70 пациентті ұзақ мерзімді бақылау олардың 44% - ы психикалық бұзылуларға тап болғанын көрсетті. "Физикалық қалпына келтірілгеннен кейін де, бұл адамдардың 82% — ы жылдар өткен соң PTSD-мен ауырды", - деп жазады Тейлор. Симптомдар аурудан өлу қаупі жоғары, әлеуметтік қолдаудың жетіспеушілігін сезінетін және жақын туыстары SARS-тен зардап шеккен немесе қайтыс болған адамдарда белсенді болды. COVID-19 пандемиясының ықтимал психикалық салдары туралы қазір айтуға болады. Сонымен, Қытайда жүргізілген алғашқы зерттеулер коронавирустық індет және онымен байланысты карантиндік шаралар халықтың барлық топтарында мазасыздықтың, ұйқының бұзылуының және депрессиялық белгілердің көбеюіне әкелгенін көрсетті, деп хабарлайды HSE NIU әлеуметтік саясатты жан-жақты зерттеу орталығының меңгерушісі Оксана Синявская. АҚШ пен Канададан келген 7000 ересек адам қатысқан зерттеу барысында психолог Стивен Тейлор тіпті "COVID-стресс синдромы" (COVID stress syndrome) деген жаңа терминді енгізді. Бүгінгі таңда ол зерттелушілердің 25% - ында көрінді. "Бұл адамдар инфекцияны жұқтырудан қатты қорқады. Олар COVID-19-ның әлеуметтік және экономикалық салдары туралы алаңдайды. Олар осы тақырыптағы жаңалықтарды үнемі қадағалап отырады, бұл олардың алаңдаушылығын одан әрі күшейтеді", — дейді ғалым. Ол COVID стрессінің тағы бір симптомы бар екенін айтады: ксенофобиялық тенденциялар — шетелдіктер, бейтаныс адамдар вирустың тасымалдаушысы бола алады деп қорқады.

АҚШ коронавирус инфекциясы мен өлім саны бойынша көшбасшы. Ресей анықталған жағдайлардың саны бойынша екінші орында. Өлім деңгейі бойынша біздің елдегі жағдай әлі де сыни болмаса да, пандемияға байланысты көптеген отандастар мазасыз күйде. Сонымен, наурыз айының соңында, елде өзін-өзі оқшаулау режимі әлі жұмыс істей бастаған кезде, стопкоронавирус сайты жүргізген сауалнама Ресей Федерациясының ресми Telegram және Viber арналарында, сондай-ақ ВКонтакте әлеуметтік желісіндегі парақшасында ресейліктердің шамамен 20% - ы коронавирустық жағдайға және одан әрі перспективаларға байланысты қатты алаңдаушылық сезінетінін көрсетті, ал 2-6% - ы нақты дүрбелеңде. ВЦИОМ, Ресейдің саяси кеңесшілер қауымдастығы (РАКП) және федералды аймақтық Клуб желісі жүргізген жақында жүргізілген зерттеу ресейліктердің алаңдаушылығының қазіргі деңгейін 1993 жылдың қазанымен, Қазан төңкерісі ("Ақ үйді ату") және 1998 жылдың тамызымен (дефолт) салыстыруға болатындығын көрсетті. Сонымен қатар, әлеуметтанушылар атап өткендей, ресейліктердің қорқынышы инфекция қаупінен қаржылық салдарға ауысады. Бұл азаматтардың экономикалық жағдайының нашарлауына байланысты ұзақ мерзімді әсер етеді. Барлығы үйден шықпайды: Адамдардың жұқтыру мүмкіндігімен байланысты алаңдаушылығы карантиндер жойылғаннан кейін ұзақ уақыт сақталуы мүмкін. Қазір пандемия әлемді өзгертеді деген идея өте танымал. Өмір ешқашан "нормаға" оралмауы мүмкін, дейді Стивен Тейлор. Бұл сандық дәуірдегі алғашқы жаһандық

пандемия. Интернет коммуникацияларды және физикалық қатысусыз көптеген жұмыс түрлерін жасауға мүмкіндік берді. "Вирустың өршуіне дейін адамдар қашықтан жұмыс істеп, интернеттен сатып алып, мейрамханаларға барудың орнына үйге тапсырыс берді. Интернет байланысы бар тәуекелге төзімділігі төмен адамдар қауіпсіз үй кеңістігінде қалуды жөн көруі мүмкін", - дейді ғалым. Пандемия кезінде кейбір адамдар мисофобияға (микробтардан қорқу) ие болады және "жұқтырған" беттерге тиіп кетуден қорқады, сонымен қатар сәлемдесу белгісі ретінде қолдарын қысады. Мұндай фобияға бірінші кезекте оларға бейімділігі бар адамдар ұшырауы мүмкін. Ұлыбритания, Италия және Испания тұрғындарының 40%-дан астамы covid-19 эпидемиясы мен карантинге байланысты психологиялық проблемаларға тап болды, дейді бірқатар еуропалық институттар жүргізген зерттеулер.

Сауалнамаларға сәйкес, барлық үш елдегі халықтың шамамен 12% – ы қатарынан бес – жеті күн, үш-төрт күн-20%, бір-екі-29% психологиялық жағдайы нашар болған. Сонымен қатар, Испанияда көрсеткіштер Италия мен Ұлыбританияға қарағанда біршама нашар. Бұл елде 67% бір күннен артық психологиялық жағдайы нашар болды. Италияда-59%, Ұлыбританияда – 57%.

"Сауалнама көрсеткендей, карантин теріс әсер етті, оның ішінде психологиялық денсаулыққа. Барлық үш елдегі нәтижелер ұқсас. Үш елдің үкіметтері әр уақытта әртүрлі шешімдер қабылдағанына қарамастан", - деп түсіндірді РИА Новостиге зерттеу авторларының бірі Каталония ашық университетінің Open Evidence зерттеу орталығының негізін қалаушы Франсиско Лупианес.

Испандықтардың британдықтар мен итальяндықтарға қарағанда ұзақ уақытқа созылған жағдайына түсініктеме бере отырып, ол экономикалық жағдайға назар аударды. "Испанияда жағдай Италияға қарағанда нашар. Сондықтан психологиялық жағдайға әсері сәл үлкен. Сонымен қатар, Испанияда карантин басынан бастап өте қатал болды. Италияда өлім саны бойынша Солтүстік пен Оңтүстік арасында үлкен айырмашылық бар, Испанияда індет бүкіл аумаққа таралды", - деп түсіндірді ол. Сарапшы сонымен қатар Италияда да, Испанияда да әсер ететін факторлардың бірі-бұл қоғамдардың британдықтармен салыстырғанда үлкен әлеуметтенуі деп санайды. "Италия мен Испанияда Ұлыбританияға қарағанда үйден тыс жерлерде байланыс көп", - деді ғалым.

Адамның аз адамдармен қарым-қатынасы оған қарым-қатынас қажет емес дегенді білдірмейді. Сонымен қатар, мәжбүрлі шектеу шаралары үйде жалғыз отыруға деген ерікті ниет емес. Екіншісін кез — келген уақытта ұзу оңай, ал әсердің жетіспеушілігі — сүйікті жерге серуендеу немесе серуендеу арқылы өтеледі-және мұны істеу мүмкіндігі жағдайды айтарлықтай өзгертеді[2].

Адам жалғыз, отбасымен, серіктесімен немесе кішкентай балаларымен өмір сүретініне қарамастан, ол шектеулердің салдарын сезінеді. Дүние жүзіндегі көптеген адамдар өз үйлерінде құлыптаулы болған жағдай "бейбіт" уақытқа таныс басқа оқшаулау түрлеріне ұқсас емес. Бірақ бұл жерде параллельдерді жасамау қиын — ғарышкерлермен, полярлық станциялардың

жұмысшыларымен, бұрынғы тұтқындармен және ұзақ уақыт бойы қозғалыстар мен байланыстарды шектеуге мәжбүр болған басқа адамдармен.

Мысалы, кейбір бұрынғы тұтқындар бостандыққа шыққаннан кейін сыртқа шығу қиын екенін мойындайды — оларға басқа адамдардың көмегі қажет болуы мүмкін. Бір камерада жиырма екі жыл өткізген бұрынғы тұтқын Фрэнк де Пальма (оның жалпы мерзімі екі есе көп) түрмеде агорафобияны — ашық кеңістіктен қорқуды дамытқанын айтады. Мерзімнің соңғы бес жылында ол камерадан мүлдем шықпады, дегенмен бұрын, мысалы, түрме ауласында спортпен айналысқан. "Бірақ бір күні мен ол жерде тұрғанда, айналадағы ауа маған қысым жасағандай сезіндім", — дейді ол. - Мен дем ала алмадым. Мені ішке кіргізу үшін есікті қағып бастадым. Мен осы ашық кеңістіктен шығу керек екенін білдім. Мен қайтадан камераға жүгірдім, бірнеше минуттан кейін өзімді тыныш сезіндім". Де Пальманың айтуынша, біртіндеп оның психологиялық жағдайы нашарлады-ол тістері ауыра бастады, бірақ дәрігерге бармады; ол жақындары туралы ойлана бастады және оның орнына адамдармен қарым-қатынас жасауды қиялдады. Босатылғанға дейін оны қоғамға оралуға дайындауға тура келген мамандар онымен айналыса бастады-бұл кезде ол көп сөйлемеді. Ол біртіндеп камерадан шығуға және қамауда болған кезде басқа адамдарға үйренуге мәжбүр болды, Де Пальманың жағдайы жалғыз емес [4].

Оқшаулаудың тағы бір танымал мысалы-полярлық станция жұмысшылары. Зерттеушілер олардың көпшілігінде ұйқысыздық, депрессиялық күй, ашуланшақтық, танымдық қабілетінің төмендеуі байқалатынын, адам жабық болатындығын байқаған. Мұндай жағдайларда кәсіби көмек сирек қажет, бірақ зерттеушілер бұл жай-күйі жиі тексерілетін адамдар тобы туралы айтады. Рас, полярлық зерттеушілердің психологиялық жағдайын тек оқшауланумен байланыстырудың қажеті жоқ: сарапшылар оны маусымдық аффективті бұзылумен байланыстырады — полярлық зерттеушілер ұзақ уақыт бойы қатал жағдайда және жарықтың жетіспеушілігіне тап болады. Ойымды қорытындылай келе төмендегідей кеңес бергім келеді.

"Қауіпсіздік шараларын 10 есе күшейтіңіз"

Қорқынышты жеңуге арналған кеңестер. Ең алдымен күні бойы қайда болып, кімдермен байланыста болғаныңызды еске түсіріңіз және бойыңызды билеп алған үрейдің нақты себебінің негізі бар-жоғын анықтап алыңыз. Бойыңыздағы үрейден арылу үшін қауіпсіздік шараларын он есе күшейтіңіз. Егер жұмыста қауіпсіздік шаралары толық сақталмаған деп ойласаңыз – өзіңіз әрекет ете бастаңыз. Мысалы, интернетте аз уақытта көп маска тігуді үйрететін видеолар бар. Содан қарап, өзіңізге маска тігіп алыңыз да, қалтаңызға артығымен салып жүріңіз. Антисептикті де өзіңізбен бірге алып жүргеніңіз жөн. Мысалы, Италиядағы дәрігерлердің бірі жұмыстан кейін үйіне барудан бас тартып, "Мен ұлымды жақсы көретінім сондай, жұмыстан кейін үйге барып, оған ауру жұқтыру қаупін төндіре алмаймын. Оны көрмегеніме үш апта болды" деп жазды. Егер сіз жұмыс барысында ауру жұқтырған адамдармен тікелей байланыста болған болсаңыз және жұмысыңызда душқа түсіп алу, қону мүмкіндігі болса, кем дегенде екі апта үйіңізге бармауға тырысыңыз.

Әдебиеттер

1. Илешева Р.Г. Медициналық психология. Алматы, 1994.
2. Хрестоматия по медицинской психологии./ составитель Сапарова И.А. Алматы, 2004
3. Карвасарский В. Клиническая психология. М. 2006 г.
4. Интернет ресурстар: <https://www.coronavirus2020.kz/>
5. Абрамова Г.С., Юдич Ю.А. Психология в медицине. М.. 1998
6. Зейгарник Б.В. Патопсихология. МГУ. 1987.

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИДЕЯСЫ МЕН АҒАРТУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ

Мухамедиярова Г.Т.

*қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, педагог-зерттеуші
Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Арқалық қаласы білім бөлімінің
Родина жалпы білім беретін мектебі» коммуналдық мемлекеттік мекемесі*

Аннотация: Это произведение рассказывает о педагогических идеях и воспитательной деятельности педагога Ибрая Алтынсарина. Для казахского народа жизнеспособность творчества тянувшегося к культуре и образованию Ибрая, ценные идеи, которые он развил в области педагогики, рациональность методов обучения. Написано об ученом труде верного сына, который был путеводной звездой в духовный мир своего народа.

Annotation: This work tells about the pedagogical ideas and educational activities of the teacher Ibray Altynsarin. For the Kazakh people, the vitality of creativity, reaching out to the culture and education of Ibrai, the valuable ideas that he developed in the field of pedagogy, the rationality of teaching methods. It is written about the scholarly work of a faithful son, who was a guiding star in the spiritual world of his people.

Ключевые слова: Великая деятельность в области народного просвещения.

Keywords: Great activity in the field of public education.

Ы.Алтынсарин талантты педагог, ағартушы, дарынды жазушы, тамаша ақын, көрнекті қоғам қайраткері. Ыбырай Алтынсарин – қазақ қоғамына, халқымызға демократиялық мәдениет пен өнерінің бірсыпыра саласында жаңадан өсіп өркендеуіне айқын жол ашып берді. Ұлт ұстазымыздың есімі қашанда уақыт сынынан кедергісіз өтіп, халқымен бірге жасасып келеді. Оның өмірі өз Отанын, халқын, елін шексіз сүюдің айнымас символы, еліне жан-тәнімен қызмет етудің тамаша үлгісі. Ағартушының өнегелі өмірі, қызметі қазақ тарихы мен әдебиетінде айқын іздерін қалдырғаны анық. [1] Ұлы адамзатпен бірге жасайтын өшпес, ескіrmес идеялары бірнеше ұрпақтың өткеніне қарамастан мән – мағынасын жоймай, уақыт өткен сайын биіктей, қадір – қасиеті артып келеді. Ол өзінің шығармашылық өмірін ұлы мақсаттарға арнады.

Қараңғылықтың құрсауында, надандықтың шырмауында жүрген қазақ халқын өнері мен мәдениеті, білімі өркендеген елдердің қатарына қосу еді.

Ы.Алтынсарин орыс халқы мәдениетінің демократияшыл идеяларын, әсіресе, Ушинскийдің педагогикалық мектебінің жаңалықтарын шығармашылық жолмен қабылдай отырып, қазақ даласына білім таратушы, мектеп ашушы, жастарды әділдікке, білімділікке, еңбекқорлыққа тәрбиелеуші ұстаз болды.

Ыбырай - ең алдымен ағартушы педагог, оның ақындығы мен жазушылығы оның негізгі мақсатына - ағартушылық жолына, педагогикалық істеріне бағынған. [2] Балаларға арналған шығармалары балалар тәрбиесіне арналып, оқу құралдары үшін жазылған болатын. Ол орыстың Ушинскиймен, Толстойдың педагогикалық пікірлерін қорыта отырып, «Қазақ хрестоматиясы», «Қазақтарға орыс тілін үйретудің бастауыш құралы» атты екі кітабын дүниеге әкелді.[3] Европа оқымыстыларының педагогикалық көзқарастары мен оқыту, оқулықтар жасау әдістері мен қарулана отырып, солардың тәжірибесін қазақ жастарының талап- тілектеріне қарай бейімдеп құруға айрықша көңіл бөлген. Ұлы педагог өзінің шығармашылық идеяларын ұстаз бен шәкіртке қояр талаптарды, олардың өзара түсіністігін, жастардың адамгершілік қасиеттерін тәрбиелеп, жетілдіруге ұстаздың жеке басының үлгі – өнегесін заман талабына сай айқындап берген.[3]

Ы. Алтынсарин – қиын заманда білім алып, ат жалын тартып мінгесін- ақ, білім ұранын көтерді. Елді қорлықтан құтқаратын, игілікке бастайтын тек білім деп есептеді. Өзі ашқан мектептерде ана тілінің таза оқытылуына көңіл бөліп, халық ауыз әдебиетін пайдаланып, өзі де ұрпақ тәрбиесіне арналған әдеби шығармалар жазды. Сол әдеби шығармалар арқылы тіршіліктің өзекті мәселелерін көтере отырып, жазба әдебиеттің, әдеби тілдің негізін қалаушылардың бірі болды.[1] Әдебиетке тың тақырыптар әкеліп, озық ойлар негіздеді. Ыбырайдың ағартушылық мақсатта жазған әдеби еңбектерінің жинағы 1879 жылы белгілі екі өлеңмен ашылған. Жазушы бұл өлеңдерді «Сөз басы» деген атпен алған. Қазір бұл өлеңдер «Кел, балалар, оқылық!», Өнер – білім бар жұрттар» деген атаулармен мәлім. [2] Ол халық ағарту ісіне арнаған әдеби туындыларын да оқу – білімді насихаттаудың ұтымды әдісінің қажеттілігін көрсетті. Осы шығармалары арқылы жастарға оқу- білімнің әр жақты пайдасын мысалға келтірсе, әр шумағы жастарға үндеу іспеттес. Өмірдегі сарқылмайтын мол байлық - білім екенін , білімнің жолы жарқын жол екендігін оның дара жолы - еңбек екенін, талмай оқу, сол арқылы адам өз мақсаттарын жете алатындығын ақын өз шығармалары арқылы айқын дәлелдеген. Балалар әдебиетінің атасы өлеңдер мен қатар балалар үшін әңгімелерде жазған . Әңгімелерінің негізгі тақырыбы – еңбекті сүю, қадірлеу. Жазушы шағын әңгімелерінде үгіт, өсиет түрінде берсе, көлемді шығармаларын қазақ халқының санасын тәрбиелейтін реалистік суреттер арқылы бейнелейді. Шығармаларының тәрбиелік мәні бар « Бай баласы мен жарлы баласы» шығармасы арқылы бір жастағы екі баланың тағдыры, өмір тануы, тіршілікке икемділігі жайлы әлеуметтік мәселені қозғаса, « Бақша ағаштары» әңгімесінде тәрбиенің, ата- ана беретін тәрбиенің үлкен рөл атқаратындығын , «Талаптың пайдасы» деген әңгімесінде талап етіп талпынбаса, адам баласы алға баспас еді,

жастық шақта , жігер – қайраттың мол кезінде бойдағы жақсы қасиеттерді жарыққа шығарып талпыну керектігін, талпыну идеясын жастар ойына тастап, осы шығармасы арқылы сол идеяны көтереді.[3]

Ыбырай - қазақ әдебиетіне тың тақырыптармен, құнды идеялар әкелген. Жазушының шығарамаларында өнер, еңбек, кәсіп, адамгершілік тақырыптары мен идеялары сөз етілсе, отырықшылдыққа байланысты тың тұрмыс тақырыптарын көтерді.

Балаларды оқыту әдісінің ерекше, өзіндік жүйесін жасаған педагог. Ол-халқының тұңғыш прогресшіл педагогикасын, халықтық мектептерінің негізін қалаушы. 1860жылы қазақ балалары үшін мектеп ашқан Алтынсариннің ағартушылық - педагогикалық қызметі осы тұстан бастау алатын. Шалғай ауылда мектеп ашуға құлшынған, ағартушылық идеялармен қанаттанған - ұстаз, мектеп ашудың қиыншылықтарына қарамастан көздеген мақсатын орындауға кірісті. Халыққа кәсіптік білімнің маңызын, мақсатын түсіндірген Алтынсариннің талабы мен қадамын халық қолдап, 1864 жылы қаңтар айында мектеп ашылды.[4] Мектеппен қоса интернатта іске қосылды. Қазақтың тұңғыш мектептерінің негізін қалаушылығымен қатар жазушылық пен оқытушылықты шебер үйлестіруші. Халық мектептер үшін ең керекті оқытушы. Тамаша жақсы педагогика құралдары да, ең жақсы үкімет бұйрықтары да, инспекторлық бақылауда оқытушыға тең келе алмайды. Сондықтан да мен жақсы оқытушыны дүниедегі заттың бәрінен де қымбат көремін - деп ұстаздарды жоғары бағалады. Тұңғыш ұстазымыз - мектеп ашу, оқушыларға арнап оқулықтар жазумен бірге, мектептің материалдық базасын күшейтуге, қаржыны көбірек бөлуге баса назар аударды. Өйткені « Мектеп - білім берудің басты құралы» деп қарады. [4] Халқы үшін, халқының болашағы жастар үшін, олардың мәдениеті дамыған білімі жетілген ақыл- ой санасы озық елмен тең болу үшін аянбай қызмет еткен «даланың дауылпаз қоңырауы.» Алтынсариннің ғылыми және әдеби еңбектері бүгінгі жастарға, бүгінгі қоғамға берер ғибраты мол - асыл мұра.

Алтынсариннің ағартушылық қызметі мен педагогикалық қызметіндегі басты нәрсе - оның өз халқын шын сүюі. «Қазақ деген – жасанды мінезі жоқ, қарапайым халық, бірақ сол қарапайымдылығының өзінде оның, көп жақсылығы жатыр». [4] «Өз елімізге қолдан келгенше қызмет ету- біздің әрқайсымыздың борышымыз» дегендей, әр адам елі үшін, халқы үшін қызмет қылуға міндетті.

Ыбырай - халықтың сүйген ұлы. « Барлық қазақ жастары менің соңымда, олар мені жақсы көреді мен қайтып жалғыз болайын...» деген болатын. Барлық саналы ғұмырын ағарту ісіне арнаған ұстаздың ұрпаққа үлгі болар елжандылығы, шығармашылық мұралары ұрпақ үшін баға жетпес қазына болып қала бермек.[5]

Ыбырай салған сара жол, ол жаққан шамшырақ, ұлт болашағының сөнбес сәулесі.

Әдебиеттер:

1. Ы. Алтынсарин Таңдамалы педагогикалық мұралары . Алматы, Рауан 1991
2. Ы. Алтынсарин «Кел, балалар, оқылық! Атамұра 2006
3. Тәшметқызы А, А. Мейірманова « Ы. Алтынсарин халықтық педагогика үлгілерін насихаттау // қазақ тілі мен әдебиеті
4. Педагогикалық әдістемелік // Тәрбие құралы
5. Бәкір.Ә Ыбырай жаққан шамшырақ // Сыр бойы

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ КӨЗҚАРАСЫ ЖӘНЕ ҚЫЗМЕТІ

Мырзалиева Ж.Б

*Ы.Алтынсарин атындағы гимназияның математика пәні мұғалімі,
магистр*

Аннотация: Статья посвящена становлению системы образования в Казахстане, вкладу И. Алтынсарина в образование.

Annotation. The article deals with the formation of the education system in Kazakhstan.

Ключевые слова: Школа, образование, учебник, Ю. Алтынсарин, педагогическая деятельность, начальная школа.

Keywords: school, education, textbook, Y. Altynsarin, pedagogical service, primary methodology.

XIX – XX ғасырларда Қазақ елі Ресей империясының құрамына толық енгеннен кейін қазақ даласын басқаруға тәжірибелі қазақ шенеуніктері қажет болды. Сондықтан қазақтарға арнап орыс- қазақ бастауыш мектептері ашыла бастады. Осындай мектептердің бірінде Ыбырай Алтынсарин де білім алды. Ерте жетім қалған Ыбырай атасы Балғожаның тәрбиесінде болады. Балғожа Жаңбыршин ел басқару ісінің шебері, би, аса бай адам болған. Немересін жасынан адалдыққа, тура сөйлеуге, шешендікке баулиды. Ыбырай өзі де табиғатынан алғыр, зерек, еңбекқор болды.

Ыбырай оқыған мектепте жаратылыстану, гуманитарлық пәндер оқытылған: ана тілі, орыс тілі, татар тілі, география, арифметика, геометрия, ән-күй, гимнастика. Әрі әдеби кештер ұйымдастырылған.

Бұл мектепте баланы қорқытып, сескендіруге тыйым салынған, қорыққан баланың тілі кекеш болады деп білген, балаларды шындықты бағалай білуге, еңбекті қадірлей білуге кішіпейіл, ұқыпты болуға шақырған.

1857 жылы Орынбор қаласындағы қазақтарды билеу Бас басқармасына қарасты қазақ мектебін 15 оқушы бітіріп шықты, соның бірі-Ыбырай Алтынсарин.[1-1076]

Көреген, дана атаның тәрбиесі мен сол заманның озық үлгідегі мектебінен білім алған Ыбырай Алтынсарин өз бойындағы қасиеттер мен білімін өз ұлтының балаларына дарытуға бүкіл ғұмырын арнады.

Алтынсариннің демократиялық - ағартушылық бағыты, оның педагогикалық көзқарасының үш бірдей саласынан көрініс тапты.

Біріншіден, бүкіл өмір жолын мектеп ашуға, қазақ балаларын оқуға тартуға және соған оқу құралдарын жазып шығаруға арнады.

Екіншіден, ұстаз тәлімгерлер даярлауға, оларға күнделікті ғылыми - әдістемелік басшылық жасауға көңіл бөлді.

Үшіншіден, шығармаларында қазақ халқының XIX ғасырдағы қоғамдық өмірінде болған саяси әлеуметтік мәселелерді жан - жақты қамтып жазуға жұмсады.

Ол өз шығармаларында шәкірттерін адал, шыншыл, еңбек сүйгіш, өнерлі азамат болуға шақырды. Қазақ халқының келешегі тек өнер - білімде деп түсінген Ыбырай Алтынсарин өз ойын іске асыруда түрлі тосқауыл кедергілерге кездесті, бірақ оларды табандылықпен жеңе отырып, өз мақсатын іске асыра білді.

Бірінші саласы бойынша 1860 жылы облыстық басқарма Ыбырайға Орынбор бекінісінде, Торғай қаласында қазақ балаларын оқытатын бастауыш мектеп ашуды жүктейді, әрі өзі сол мектепте орыс тілі пәнінің мұғалімі болып тағайындалады. Ағарту ісіне жан – тәнімен құлшына кіріскен ол ауыл – ауылды аралап халыққа білім берудің маңызын түсіндіреді. Ондай мектептер ашу үшін қаржы – қаражат жинауды қолға алды. Осындай ақшаның алғашқы үлесін Ыбырайдың өзі қосты. Осыдан бастап оның ағартушылық және педагогикалық қызметі басталды. 1864 жылы 8 қаңтарда салтанатты түрде мектеп ашылып, алғашында оқуға үгіт жұмыстарының нәтижесінде 16 бала жазылады. Ыбырайдың жүргізген үгіт жұмыстарының нәтижесінде бұл мектепте оқушылардың саны арта бастайды [2, 345 б.].

Оқу мынадай бағытта жүргізілді:

-қазақ тілі: оқу және жазу;

-орыс тілі: оқу және жазу;

-татар тілі: оқу және жазу;

-көркем жазу;

-арифметика: қосу, алу, көбейту, бөлу;

-жер шары: Еуропа, Азияның басты-басты қалалары мен мемлекеттері оқытылды.

Жыл соңында арифметикадан емтихан, көркем жазу, қазақшадан орысшаға, орысшадан қазақшаға аудару емтихандарын тапсырды.

Ы.Алтынсариннің мектебінде оқушылар болашақта екіжүзді парақор болып шықпасын деп, адамгершілік тәрбиесіне баса көңіл бөлінді. Бұл мәселе бүгінгі күннің де мектептерінің алдында тұрған мақсат. “Мектеп - қазақтарға білім берудің басты құралы. Біздің барлық үмітіміз, қазақ халқының келешегі осында, тек осы мектепте ғана”, - деді Ы.Алтынсарин.

Бүгінгі күнгі жаңартылған білім берудің де алға қойған қағидасының бірі баланы мәжбүрлі емес, білім алуға қызықтыру арқылы білімге деген уәжін арттыру арқылы оқушыны құзыретті тұлғаға айналдыру.

Ыбырай балаларға сабақты өте қызықты түсінікті етіп беруге тырысты. Нәтижесінде молдадан сабақ алған балалар бір жылда әзер хат таныса, Ыбырай оқытқан балалар небәрі үш айда оқи алатын, орысша, татарша жаза білетін болды. [3-132б.]

Мектеп ашу ісінде, оның білім беру саласында ұстазы, әрі досы Н.И.Ильминскийдің де көп көмегі тиді. Н.И.Ильминский-орыстың белгілі педагогі, оның еңбегінің нәтижесінде Қазан университетінде Шығыстану факультеті ашылған, Бабырнаманы шағатай тілінен аударушы, түрік-татар тілін зерттеуші, кейіннен ислам дінін уағыздаушы деген айыппен академиядан шағарылып, Орынбор шекара комиссиясында аудармашы қызметін атқарып жүріп, Ы.Алтынсаринмен танысады. Кейіннен Қазан білім инспекторының “попечителі” болады. Ильминскиймен хат алысып, әдістемелік жағынан мектеп ашу ісіне қатысты шаруаларды шешуге жәрдемдеседі

Ы.Алтынсарин 1864-1879 жылдар аралығында мектепте мұғалімдік қызмет атқарған., 1879 жылдан,өмірінің ақырына дейін Торғай облыстық мектеп инспекторы қызметін атқарды.

Ы.Алтынсарин ауыл-ауылды аралап, халықтан қаржы жинап, Торғайда, Ырғызда, Қарабұтақта, Ақтөбеде, Қостанайда екі кластық орыс-қазақ училищелерін ашты.Қостанайда, Торғайда, Ақтөбеде қолөнер училищелерін ашып, қазақ балаларына тұңғыш кәсіби мамандақ беру ісін қолға алды. Мұнда оқушылар сабын қайнату, тон тігу,тері илеу кәсіптерін үйренді. 1887 жылы Ырғызда қыздар пансионатын ашып, қазақ қыздарына білім алуға мүмкіндік туды.[4-139б.]

Осылайша қазақ даласында көптеген мектептер ірге көтеріп жатты. Мектепте сабақ беретін мұғалімдерді даярлау үшін

1886 жылы Орскіде тұңғыш мұғалімдер училищесі де ашылды.

Ы.Алтынсарин халықшыл педагог, бұрынғы қазақ даласындағы білім беруден мүлдем басқа сара жол салғанын байқаймыз. Сол сара жолмен бүгінгі жас буын да білім алуды.

Мектеп ашумен бірге мұндағы оқушылар үшін оқулықтар жазу ісін де қолға алды.

Ы.Алтынсарин -қазақтың тұңғыш бұқарашыл педагогикасын, халықтық мектептерін негіздеуші. Өзінің дидактикалық көзқарасынан ол — ұлы ағартушылардың озық идеяларына сүйенген, бұқарашыл педагогикасын жаңа жағдайда іске асырған ізгі ниетті адам. Белинский, Добролюбов, Чернышевскийлердің озық идеялары, ағартушылық, педагогтік оқулары Ыбырай жүрегінен нық орын тепті. Ушинский, Толстой, Паульсон сияқты даңқты педагогтерді ұстаз тұтты. Ыбырай осындай ұлы адамдардан тәлім алып өсті.

К.Д.Ушинскийдің “Балалар әлемі”, Л.Н.Толстойдың “Әліппе және оқу кітабын”, Б.Ф. Бунаковтың “Әліппе мен оқу құралын”, Тихомировтың “Грамматиканың элементарлық курсы” оқу құралы ретінде ұсына отырып, кейін солардың үлгісімен өзі де “Қазақ хрестоматиясы”,“Қазақтарға орыс тілін үйретудің бастауыш құралы атты екі оқу құралын бастырып шығарды. [5-79б.]

Бұл кітаптар орыс графикасына негізделген, өйткені осыған дейін жазылған кітаптардың дені татар тілінде және араб, парсы тілдерінен енген сөздер көп болғандықтан мектеп жасындағы балаларға сай емес еді.

Ыбырай Алтынсарин жазған “Қазақ хрестоматиясы” 1879 жылы яғни 137 жыл бұрын жазылған бұл оқулық Орынбор қаласында жарияланған. Орыс әліпбиіне негіздеп жазған, бұған дейінгі қазақ кітаптары татар тілінде шығарылып, арап, парсы сөздерінің араласуымен жазылған әрі оқушыға түсініксіз болған. Ыбырай Алтынсариннің өз сөзімен алғанда: “... Азия халықтарының ешбірінде жоқ екенін еске алып, біз мұндай жетекші оқу құралдарын жақын жердегі орыс тілінен іздеуге мәжбүр болдық; сондықтан шығарғалы отырған кітабымыз көздеген мақсатына сәйкес болып, орыстың ғылыми және жалпы пайдалы кітаптарына тікелей жол салып беру үшін, осы кітабымызды орыс әрпімен бастырғанды жөн көрдік”- дейді. Шынында да осы кітап негізінде оқушыларға арналған оқулықтар шыға бастады. Бұл кітаптағы шығармалардың адамгершілік, еңбексүйгіштік, әдептілік пен инабаттылық, зейінділік пен зеректік, ата-ана, ел мен жұртқа деген сүйіспеншілік, құрмет идеялары ескірмейтін асыл мұра. Сан мәрте жаңалап басылған кітап әр кезеңнің оқырманына түсінікті жазумен басылуда. Кеңес дәуірінде орта мектептің әдебиеттік оқу құралдарында және жеке жинақтарда бірнеше рет басылды. Социализм кезіндегі идеологиялық саясатқа байланысты, автордың кейбір сөздері (Құдай, пайғамбар) сөздері алынып тасталды. Алғашқы атауы “Киргизская хрестоматия” болды. Кітаптың тұңғыш редакторлары орыс азаматтары болғандықтан қазақ сөздерін қалай естісе солай бұрмалап басқан. “Қалай болғанда да, бұл кітап қазақ кітап бастыру тарихында таза қазақ тілінде алғаш рет жарияланған кітап. Еліміздің рухани алтын қорындағы әдеби мұра болып саналады” делінген 2007 жылы “Білім” баспасынан шығарылған “Қазақ хрестоматиясы” кітабында. Мұнда әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің ғылыми қызметкерлері.

Кітаптың ішінде Ы.Алтынсариннің өнер білімге шақыратын, табиғат туралы өлеңдері бар, олар бастауыш сынып оқушыларына мазмұны жағынант үсінуге жеңіл, әрі жаттауға оңай. Аударма әңгімелер, Ыбырайдың өзінің де жазған әңгімелері бар, мақал-мәтелдер де жазылған. Тәрбиелік мағынасы балаларды әңбексүйгіштікке, адалдыққа, мейірімділікке бастайды. Бүгінгі білім бағдарламасы да оқу материалдарының оқушының жас ерекшелігіне сай болуын талап етеді. Бүгінгі күнмен сабақтастығы да осында.

“Орыс тілін қазақтарға үйрету туралы бастауыш құрал” — орыс графикасына негізделіп жасалған ең алғашқы оқулық. 1879 жылы Орынбор қаласында шыққан. Бұл орыс тілі грамматикасы қысқаша курсы қамтитын оқу құралы. Оқулықта жеті бөлім бар:

1) Нәрселердің аттары (зат есім). Имя существительное; 2) Зат-мақұлықтың қасиетінің аттары (сын есім); 3) Есеп аттары (сан есім). Имя числительное; 4) Местоимение деген сөздің бөлімі (есімдік); 5) Ақыры өзгерілмейтін сөздер (үстеу, демеу). Наречие и союз; 6) Предлог деген сөздің бөлімі (жалғау); 7) Глагол деген сөздің бөлігі (етістік). Қазақшадан орысшаға

көшіруге арналған сөздер. Оқулықтың алғы сөзінде оқу құралын қалай оқыту жөнінде әдістемелік нұсқау берілген (оқыту әдісі бөлімдерден кейін де көрсетіліп отырады). Әрбір бөлім сөздіктен тұрады. Әрқайсысынан кейін орыс грамматикасының негізгі, басты ережелері ұсынып отырады (мысалы, септік жалғаулары, көпше, жекеше түр, род, реңк мәнді жұрнақтар, зат есімнен жасалатын сын есімдер, шырай түрлері, етістіктің шақтары, райлары т. б.). Ережелер қабылдауға оңай нұсқауда келтірілген. Сөздердің тізбесін, грамматикалық ережелерді беруде арнайы әдістемелік мақсат көзделінген: оқушы әдебиеттік оқуды меңгермес бұрын, жекелеген сөздердің тобымен, бастапқы, негізгі ереже түрлерімен таныс болады, жүйелі дайындық курсынан өтеді. Оқулық бірде-бір орыс сөзін білмейтін қазақ баласына тіл үйрену неден қалай басталуы керек деген мәселені қояды. Бұл — сол кезеңдегі орыс грамматистері мен әдістемешілері де қолға ала қоймаған күрделі жұмыс. Тіл үйрену үстінде бала екі бірдей дағдыны қатар игереді.

Оқулықта орыс тілі мен қазақ тілі грамматикасын салыстыра оқыту қажеттігі басым айтылған. Бұл оқу құралы сол кезең үшін де және қазіргі талап тұрғысынан да терең негізгі лингвистикалық-әдістемелік еңбек болып табылады. Мұнда шет тілін жаңадан бастап үйренуге арналған оқу құралының сипаты қандай болуы керек деген мәселе шешімін тапқан. Сонымен бірге екі тілдің грамматикасы үйлестіре оқыту мәселесі де алғаш рет Алтынсарин заманында қолға алынған. Шет тілінде дұрыс жазуға үйрету, тіл ұстарту мәселелері көтеріледі. Алтынсариннің оқу құралы тіл үйренудің лингвистикалық негізгі тілдің лексикалық жүйесіне негізделуі керек деген қортындыға әкелді[6-86б.].

Алтынсариннің пікірінше, мектептерге арнап жазылатын оқу кітаптары өзінің идеялық мазмұны және нақты материалдары жағынан ана тілінің, халық даналығының бай қазынасына негізделуі тиіс болды.

1868 жылы Орынбор генерал-губернаторлығы екіге бөлінді: бірі-Торғай, екіншісі-Орал облысы, осы кезде Ы.Алтынсарин Торғай уездік сотының уақытша қызметкері болды. Осы қызметте істей жүріп қазақ даласында болып жатқан небір әділетсіздікке куә болды. Қорғансыз қарапайым халыққа көмек жасады. Айта кететін бір жай очерктер қатарына кіретін “Жұт туралы” шығармасында шұрайлы жерінен айырылған қазақтар отырықшылыққа мәжбүрленді, егін егуге, мал бағуға қолайсыз тастақ жерде тырбанып тіршілік етіп жатқан қазақтардың өмірі, құрғақшылықтан халықтың жұтқа ұшыраған аянышты халін суреттеп, ақ патшадан халыққа көмек сұраған халықшыл азаматтың бейнесін көреміз. Алтынсарин өз мақалаларында жерді пайдалану, қазақтардың отырықшылыққа көшуі, т.б. мәселелерді көтерді. Ресей империясының қазақ даласын отарлау, қазақ еңбекшілерінің шұрайлы жерлерін мемлекет қорына тартып алу жөніндегі заң жобасына 1880 жылы «Оренбургский листок» газетінде өз наразылығын білдірді. Этнографиялық очерктер де жазды. Мұнда қазақы салт-дәстүрлер адам өліміне қатысты ғұрыптарды, құда түсу дәстүрін егжей-тегжейлі баяндады[7-171б.].

Ағартушы жаңа дәуірдегі қазақ әдебиетінің қалыптасуына қомақты үлес қосты. Ол қазақ жастарын, ең алдымен, оқу, өнер, білім, техниканы игеруге шақырды. Автор оқу, білімнің тек ізденіс, еңбекпен табылатынына мән берді. Бұған инемен құдық қазғандай ыждаһаттылық, талап пен сабырлық қажет екенін ескертеді.

Ы.Алтынсарин жазба әдебиетке тән проза жанрының да негізін қалады. Ол - тұңғыш рет балаларға арнап әңгіме жазған жазушы. Ыбырай әңгімелерінің басты ерекшелігі-жақсы мен жаманды салыстыра отырып әңгімелеу арқылы балалардың санасына ой салу, тәрбиелеу. Еңбекті сүю және қадірлеу – Ыбырай әңгімелерінің негізгі тақырыбы. Оны жазушы шағын әңгімелерде үгіт, өсиет түрінде берсе, кей шығармаларында халықтың қоғамдық санасын тәрбиелейтін реалистік суреттер арқылы бейнелейді. "Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш" әңгімесінде Ыбырай ең кішкентай жәндіктердің өзі де тіршілік үшін тыным таппай еңбек етіп жүргендігін көрсете келіп, оларды балаларға үлгі етеді. Ы.Алтынсариннің «Екі жолдас», «Бір уыс мақта», «Қисық ағаш», «Таза бұлақ», «Шеше мен бала», «Ақымақ дос», «Тазша бала», «Қыпшақ Сейтқұл», «Киіз үй мен ағаш үй», «Талаптың пайдасы», «Бақша ағаштары», «Асыл шөп», «Байұлы», «Мейірімді бала», «Дүние қалай етсең табылады», «Жиренше шешен», «Бай мен жарлы баласы», «Әке мен бала», «Мақта қыз бен мысық» және т.б. әңгімелері бар.

Ы.Алтынсариннің мектептерінен қазақ қоғамының белгілі азаматтары білім алып шықты. Олар:

Ғабдулғали Балғымбаев оқу-ағарту ісіне ерекше еңбек сіңірді. Ұлы ағартушының шәкірті ғана емес, оның ісін ілгері жалғастырушылардың бірі, ыбырайдан кейінгі соңғы қазақ инспекторы болып бекітілді. Инспекторлық қызметі кезінде 22 мектеп ашқандығы белгілі.

Жамаледдин Бейсенов– Ыбырай Алтынсариннің шәкірті, ізбасары. Бұл кісі Ыбырай Алтынсариннің жолын қуып, мол білім нәрімен сусындады. 1891-1895 жылдары Орынбор қазақ мұғалімдер мектебінде оқыды. Оқушылар мектебін бітірген соң Қостанай екі кластық орыс-қазақ училищесінде мұғалімнің көмекшісі болып жұмыс істеді. 1905 жылы Жітіқара – Шұбар болыстық мектебінің меңгерушісі болды. 1912 жылдан Забеловский екі кластық орыс-қазақ училищесін басқарады.

Ахмет Байтұрсынов бүкіл қазаққа рухани мектеп болды. Жаңа мектептер ашудың жолдарын көрсетті. Ол – ағартушы, ірі ғалым-тілші, әдебиет зерттеуші, тюрколог, дарынды ақын-аудармашы. Ыбырай бастаған игі істі тағы да Ахмет жалғастырды. Қазақ халқының тарихында тұңғыш рет ол қазақ тілі және әдебиеті бойынша «Тіл құралы», «Сауат ашқыш» және «Әдебиет танытқыш» үш томдық көлемді де салмақты еңбек жазды.

Білал Аспандияров– көрнекті педагог, ғалым, Қаз.КСР-нің еңбек сіңірген мектеп мұғалімі. Қостанай облысы Қарабалық ауданында туған. Қостанайдағы Ыбырай Алтынсарин ұйымдастырған екі кластық және Орынбордағы мұғалімдер мектебін бітірген. Ауылдық мектеп мұғалімі, Қостанай педагогикалық техникумның ұйымдастырушысы, жоғары оқу

орындарының оқытушысы, Қаз.КСР ҒА тарих, археология, этнография институтының аға ғылыми қызметкері болды. Қазақ мектептеріне арналған орыс тілінің алғашқы оқулықтары мен әдістемелік құралдардың, тарих, педагогика, психология ғылымдары саласындағы «Русская книга для казахских школ», «Уроки русского языка для начальной школы», «Учебник русского языка для начальной школы», «Учебник русского языка для военно-обязанных казахов» деген еңбектерінің авторы. Аса көрнекті педагогтардың шығармаларын, «Логика» оқулығын қазақ тіліне тұңғыш рет аударды, алғашқы «Орысша –қазақша сөздік», «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі» авторларының бірі болды.

Нұрғали Құлжанов пен Нәзипа Құлжанова Ыбырай жолын қуып, халық ағарту саласының дамуына үлкен үлес қосты.

Әдебиеттер:

1. Ы.Алтынсарин тағылымы. Алматы 1991 ж
2. «Қазақ тілі мен әдебиет » журналы. 2008ж, № 4,5
3. Бес ғасыр жырлайды. Алматы, «Жазушы», 1989 I том
4. «Өзіндік таным» № 2 2007 № 5-6 2006ж
5. Ы. Алтынсарин «Өнер білім бар жұрттар» Алматы, 1989ж
6. Ы.Алтынсарин. Таңдамалы шығармалары.320 бет
7. Ы.Алтынсарин тағылымы. Құрастырған М.Жармұхамед

АҒЫЛШЫН ТІЛІНІҢ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРІ ТІЛ МЕН СӨЙЛЕУДІҢ ФУНКЦИОНАЛДЫ БІРЛІГІ РЕТІНДЕ

Мырхалық Насиха

IV курс студенті

Багитжанова Ш. С.

Ғылыми жетекші

«Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ

Аннотация: В данной статье фразеологизмы английского языка рассматриваются как функциональные единицы языка и речи. Приведены доказательства их значения и места в овладении языком и повышении культуры речи. Уточняется также, что правильное и уместное использование фразеологизмов — придает иноязычной речи оригинальность, особую выразительность, точность, образность.

Abstract: In this article, phraseological units of the English language are considered as functional units of language and speech. Proofs of their importance and place in language acquisition and improving the culture of speech are given. It is also clarified that the correct and appropriate use of phraseological units-gives foreign language speech originality, special expressiveness, accuracy, and imagery.

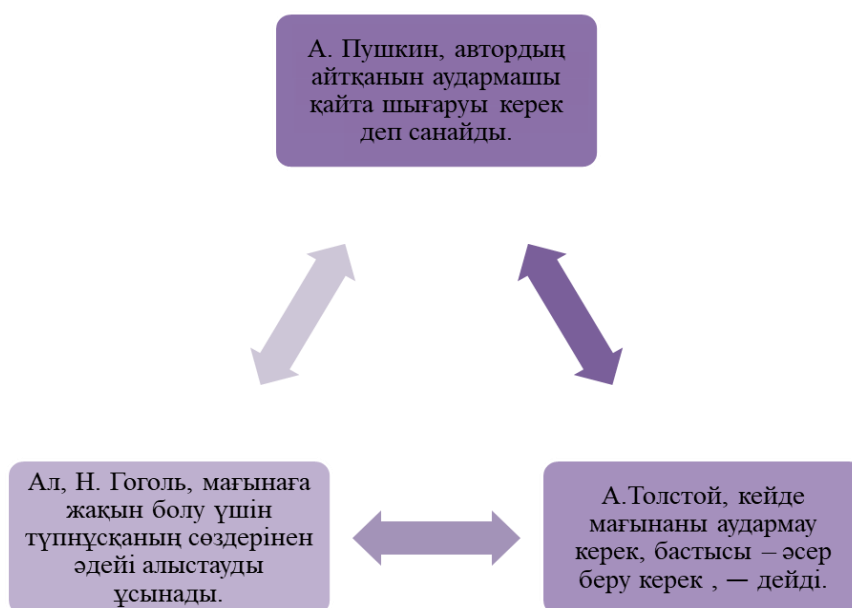
Ключевые слова: иностранный язык, английский язык, фразеология, фразеологизмы.

Key words: foreign language, English, phraseology, phraseological units.

«Фразеология - бұл тілдің қазынасы», — деп әйгілі орыс лингвисті А. В. Кунин дұрыс атап өтті [1]. Фразеологизм — құрамы мен құрылымы бойынша тұрақты, лексикалық бөлінбейтін және мағынасы жағынан тұтас сөз тіркесі немесе сөйлем, жеке лексема функциясын орындайды. Фразеология мен фразеологизмдер әлемнің барлық тілдеріне тән. Бұл қазақ және ағылшын тілдерінің үлкен қабаты. Фразеологизмдер сөйлеуді байытады, оны бейнелі, жанды және жан-жақты етеді [2]. Олар халықтың тарихы мен мәдениетін, оның ойлау және дүниетаным ерекшеліктерін, сондай-ақ тілдің ұлттық ерекшелігі мен өзіндік ерекшелігін көрсетеді. Фразеологияның көптеген зерттеушілері ұлттық ерекшелікке назар аударады [3]. Сондықтан фразеологизмдер грек тілінен аударғанда «тән», «ерекше», «өзіндік» дегенді білдіретін «идиома» терминімен де анықталады. Ағылшын тілінде фразеологизмдер «idioms» деп те аталады [4].

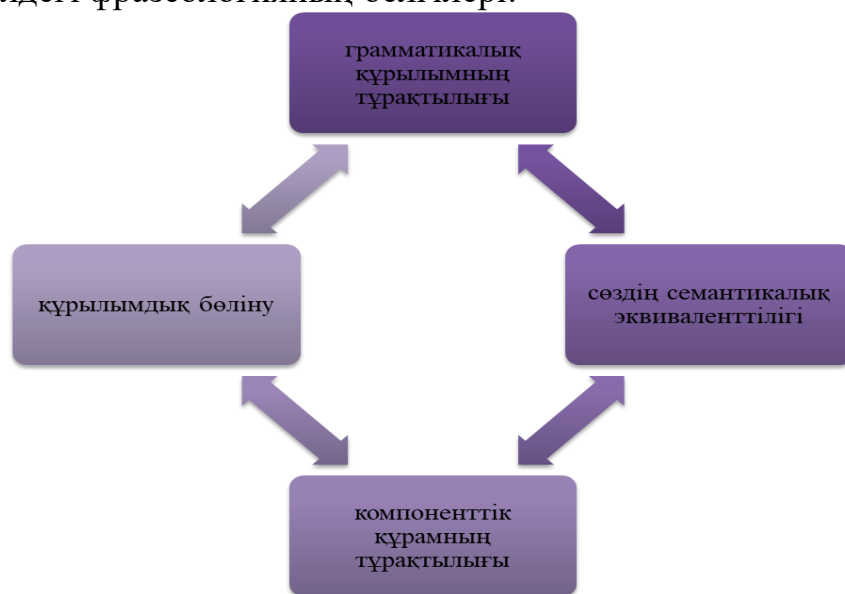
Қазіргі жастар көркем әдебиетті оқудан гөрі ақпараттық компьютерлік технологияларды көбірек ұнатады, сондықтан біздің сөйлеуіміз лексиканың кедейлігімен ерекшеленеді. Біздің сөйлеуімізді байытудың бір жолы сөзсіз фразеологиялық бірліктерді қолдану болып табылады, өйткені олар сөйлеуді жарқын, бейнелі, мәнерлі және есте қаларлық етеді. Шет тілімен танысқан адам бір уақытта жаңа ұлттық мәдениетке енеді. Тілді жақсы білу оның фразеологиялық бірліктерін білместен мүмкін емес. Сондықтан қазақ және ағылшын тілдерінің фразеологиялық бірліктерін салыстыру арқылы фразеологиялық бірліктерді тілаларлық зерттеу өзекті болып табылады.

Фразеология — кез-келген тілді ерекшелейтін құрамдас бөлік. Фразеологизмдерде халықтың тарихы, оның мәдениеті мен өмірінің өзіндік ерекшелігі көрініс табады. Фразеологизмдер — бұл тілдің жоғары ақпараттық бірліктері. Сондықтан фразеологиялық бірліктерді аудару мәселесі аударма ғылымында ерекше маңызды. Көркем шығармадағы фразеологизмдерді түпнұсқа тілінен қалай аудару керектігі туралы әртүрлі пікірлер бар, соларға тоқталар болсақ:

Әр түрлі тілдердің фразеологизмдерін зерттеушілер сөйлеу барысында жиі әртүрлі өзгерістерге ұшырайтынын атап өтті. Бұл өзгерістер әрқашан мақсатты және белгілі бір коммуникативті және стилистикалық тапсырмамен жүзеге асырылады. Бұл жайлы Ш. Балли былай деп жазды: «егер ғалым немесе инженер тілді «иесіздендіру» және оны қисынды, ақылға қонымды ету үшін өзгертсе, онда жазушы оны таза жеке ойды, яғни тиімді және эстетикалық мазмұнды білдіру үшін өзгертеді» [5].

Ағылшын тілін үйренушілер көбінесе ауызша және жазбаша сөйлеуде фразеологизмдерге тап болады. Бұл өрнектердің ерекшелігі - оларды «тілге» аудару мүмкін емес және тікелей мағынасы жоқ. Нәтижесінде, мұндай тіркестер жай ғана есте сақтау керек немесе арнайы көздерден аударманы іздеу керек. Алайда, оларды қолданумен байланысты барлық қиындықтарға қарамастан, фразеологиялық бірліктер тілге жарқын эмоционалды түс береді. Кез-келген тілдегі фразеологияның белгілері:

Осылайша, фразеологияны зерттеу — тілді меңгеруде, сөйлеу мәдениетін арттыруда қажетті буын болып табылады. Фразеологиялық бірліктерді дұрыс және орынды пайдалану сөйлеудің өзіндік ерекшелігін, ерекше экспрессивтілігін, дәлдігін, бейнесін береді. Тілдерді үйренудегі интеграция оқу іс-әрекетінің мотивациясын арттырып қана қоймай, оқушылардың лингвистикалық көкжиегін едәуір кеңейтуге мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, фразеологизмдер — бұл өте қиын, кейде сөзбе-сөз аударуға болмайтын тұрақты тіркестер деуге болады. Олар барлық тілдерде кездеседі, осылайша шетел тілін үйренуге қиындық тудырады. Бірақ, соған қарамастан, фразеологизмдер мәдениеттің маңызды бөлігі болып табылады, адам өмірінің барлық салаларын бейнелейтін «айна» болып табылады және тұрақты болып келеді. Фразеологизмдер контекстен бөлек өмір сүре алмайды және әрқашан сөйлеудің әр сәтінде олардың семантикалық жүктемесін алуға болатын негізді қажет етеді. Тұрақты бірліктер ағылшын тілінің фразеологиялық қорында маңызды орын алады. Фразеологиялық бірліктердің жүйесі кеңінен дамығандықтан, әр бірлік кең семантикаға ие және қоршаған шындықтың әртүрлі құбылыстарын сипаттауда көптеп қолданылады.

Әдебиеттер

1. Кунин А. В. Большой англо-русский фразеологический словарь. Русский язык, 2003.
2. Мелерович А. М., В. М. Мокиенко. Фразеологизмы в русской речи: словарь. Астрель, АСТ, 2005.
3. Амосова Н. Н. Основы английского фразеологии. «Либроком», 2010.
4. Маньковская З. Н. «Идиомы и фразовые глаголы в деловом общении» ИНФА- М, 2011.
5. Балли Ш. Французская стилистика. 1961.

МАТЕМАТИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ РЕБЕНКА В СИСТЕМЕ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Низамова У.Х.

*Студент 4 курса специальности «Дошкольное образование и воспитание»
Аркалыкский государственный педагогический институт им. И. Алтынсарина*

Жунусова Р.К.

*Старший преподаватель, магистр, кафедра «Дошкольного и начального образования»
Аркалыкский государственный педагогический институт им. И. Алтынсарина*

Аннотация: Қазіргі ақпараттық қоғамда математика ғылыми және практикалық білім мен дағдылардың барлық салаларын дамыту үшін қажет. Менеджердің, логистің, заңгердің, психологтың және басқалардың жұмысын қатаң математикалық логикасыз елестету қиын. Математикалық білім адамға күнделікті өмірде навигация жасауға мүмкіндік береді және жан-жақты дамыған жеке тұлғаны тәрбиелеуге үлес қосады.

Бұл мақалада математикалық ойлауды ерте және мектепке дейінгі жастан бастап мақсатты түрде дамыту қажеттілігі, мектеп жасына дейінгі балалардың математикалық ойлауының даму ерекшеліктері, мектеп жасына дейінгі балаларды математикалық тәрбиелеу мәселесіне заманауи көзқарастар туралы айтылады. Мектеп жасына дейінгі балалардың математикалық дамуына арналған оқу іс-әрекетіне қысқаша талдау жасалған.

Annotation In the modern information society, mathematics is necessary for the development of almost all areas of scientific and practical knowledge and skills. It is difficult to imagine the work of a manager, logistician, lawyer, psychologist, etc. without strict mathematical logic. Mathematical education allows a person to navigate in everyday life and contributes to the education of a comprehensively developed personality. This article talks about the need for the purposeful development of mathematical thinking from early and preschool age, about the characteristic features of the development of mathematical thinking of preschoolers, about modern approaches to the problem of mathematical education of preschool children. A brief analysis of educational activities for the mathematical development of preschoolers is given

Түйінді сөздер: Мектепке дейінгі жас, математикалық даму; математикалық қабілет; математикалық ойлау; қарапайым математикалық көріністер

Keywords: Preschool age, mathematical development; mathematical ability; mathematical thinking; elementary mathematical representations

Обучение детей дошкольного возраста имеет свою специфику, требует учета особенностей их физиологии, физического и умственного развития. Известно, что маленькие дети обладают конкретно-образным мышлением – они мыслят образами, красками, звуками. На эту особенность указывал ещё

К.Д.Ушинский, но из этого не следует, что ребёнка не нужно учить абстрактному мышлению. Как писал В.А.Сухомлинский, настоящее умственное воспитание начинается там, где есть теоретическое мышление, где живое созерцание не конечная цель, а лишь средство. Яркий образ окружающего мира в его различных формах, красках, звуках является для учителя источником множества вопросов, которые должны возникнуть у детей. Яркий образ мира должен побуждать их мыслить, причём мыслить абстрактно.

За два года до поступления в школу родители и воспитатели могут оказать заметное влияние на развитие математических способностей дошкольника. В первую очередь следует обращать внимание на логическое развитие ребёнка, что предполагает формирование умения понимать и прослеживать причинно-следственные связи простейших явлений. Затем следует формировать умения выстраивать простейшие умозаключения на основе выявленных причинно-следственных связей. Для этого используют систему примеров и заданий для упражнений в этих умениях. Практикуют и групповые подвижные игры с развитым сюжетом. Участвуя в таких играх, ребёнок тренируется выполнять умственные действия: наблюдать ситуацию, прогнозировать действие участников игры и свои действия, то есть проводить анализ, синтез, обобщение и другие мыслительные операции.

В раннем возрасте развитие мышления носит произвольный наглядно-действенный характер. Формирование приемов умственной деятельности (классификация, сравнение, анализ и синтез, обобщение, абстрагирование, индукция и дедукция) осуществляется в процессе непосредственной деятельности с предметами окружающего мира с опорой на сенсорное восприятие. Учитывая особенности раннего возраста детей, А.В. Белошистая в исследовании проблемы математического развития обосновывает свой подход для постепенного вхождения детей раннего возраста в область математических понятий. С ее точки зрения, вхождение в математику должно начинаться с геометрического содержания. На начальном этапе знакомства с геометрическим материалом (фигуры и тела, расположенные на плоскости и в пространстве) происходит с опорой на сенсорные способности ребенка. Подавляющее большинство геометрических объектов окружающей среды в виде адекватных моделей уже на этапе раннего детства можно дать ребенку в руки для непосредственного исследования и экспериментирования. Как отмечает автор исследования, пространственные характеристики, форма и размер реальных объектов (геометрическое содержание) «...проще поддаются вещественному и затем графическому моделированию» [1; 50]. Восприятие ребенка в таких условиях происходит непосредственно на чувственном уровне, что соответствует возрастным характеристикам. Количественные характеристики объектов (арифметическое содержание) удобнее моделировать знаками и символами. Позиции А.В. Белошистой и нейропсихологов не противоречат друг другу, а дополняют и обогащают решение проблемы математического развития детей. В раннем возрасте психическая деятельность ребенка, в том числе и мышление, как уже отмечалось, носит произвольный

характер. Произвольность психических процессов у ребенка появляется к 5 годам, он уже начинает управлять своим поведением, запоминанием и вниманием. Критерием хорошо развитого мышления, прежде всего, является его произвольность. Произвольность мышления обнаруживается в умении планировать и контролировать свою деятельность. Произвольность мышления ребенка – это умение действовать строго по правилу. Умение действовать по строгим правилам на ранних этапах развития ребенка формируется в игровой деятельности. Игра – основной, ведущий вид деятельности в дошкольном детстве. В игре ребенок учится управлять своими эмоциями, учится устанавливать взаимоотношения со сверстниками, придумывать и развивать сюжет игры, выстраивать последовательность игровых действий, подчиняться правилам игры и т.д. Для развития математического мышления особенно важны игры с правилами: подвижные, дидактические, настольные и др.

Мышление находится в тесной взаимосвязи с речью. На ранних этапах развития конкретно-действенное мышление ребенка опирается на внешние материальные средства [2; 58]. На следующем этапе мышление уже осуществляется в виде развернутой громкой речи. По мере развития внутренней речи мышление сворачивается и переходит на следующий уровень – сокращенного умственного действия. Поэтому важным фактором развития мышления является речевая активность ребенка и поддержка его в этом со стороны взрослого. Взрослый вместе с ребенком обсуждает ход всех математических действий, поощряет вопросы и рассуждения ребенка. В детском саду, к сожалению, сложилась ошибочная практика, когда на занятиях вопросы задает воспитатель, а дети лишь отвечают на поставленные вопросы. Причем ответы достаточно часто носят стандартный, шаблонный характер, что не свойственно детскому мышлению. В такой ситуации у детей отмечается снижение мыслительной активности. Свободные эмоциональные высказывания детей воспитатели расценивают как нарушение дисциплины. Это естественным образом негативно сказывается на мыслительной активности детей, на развитии их инициативности, потребности задавать вопросы и проявлять любознательность. Мыслительная деятельность начинается с постановки вопроса. Детей нужно стимулировать к постановке вопросов и учить формулировать вопросы. В практике дошкольного образования существуют различные подходы к определению понятия «математическое развитие» ребенка. Понятие «математическое развитие» ребенка дошкольного возраста ассоциируется с понятием «математические способности». Педагоги достаточно часто успешность ребенка в освоении математического содержания объясняют именно наличием природных математических способностей, и, как следствие – отрицание необходимости использования технологий математического развития в работе с ребенком со слабыми математическими способностями. По определению специалистов дошкольного образования, под математическим развитием детей дошкольного возраста «...следует понимать сдвиги и изменения в познавательной деятельности личности, которые

происходят в результате формирования элементарных математических представлений и связанных с ними логических операций» [3; 7]

Математическое развитие ребенка дошкольного детства происходит благодаря освоению математического содержания окружающей среды. Но преимущественное использование только образовательной среды и эпизодическое использование «образовательных ситуаций», а также самостоятельная и совместная деятельность в режимных моментах через развивающие игровые ситуации и экспериментирование, в сюжетнодидактических и театрализованных играх, в продуктивных видах детской деятельности (рисование, лепка, конструирование), наполненных элементарным математическим содержанием, недостаточно для развития основных свойств и качеств математического мышления ребенка. В контексте математического образования ребенка дошкольного возраста процесс освоения математического содержания окружающей среды должен быть целенаправленным и непрерывным. Обучение детей элементарным математическим представлениям осуществляется в условиях организованной образовательной деятельности (занятия). Вместе с тем, математическое образование дошкольников (предматематическая подготовка ребенка к школьному обучению) не предполагает прямого обучения математике, то есть занятия школьного типа[4; 87].

Итак, начальным этапом в развитии математического мышления является дошкольное детство; источником элементарных математических представлений является окружающая реальная действительность; дошкольное математическое образование должно носить целенаправленный характер; программы дошкольного образования должны обеспечивать развивающее обучение; общий методологический подход к проблеме математического развития детей позволит обеспечить непрерывный системный процесс математического развития ребенка дошкольного и младшего школьного возраста.

Литература:

1. Белошистая А.В. Математическое развитие ребенка в системе дошкольного и начального школьного образования– М., 2003.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. –Питер, 1999.
3. Соболева А.Е. Как подготовить ребенка к изучению математики. – С-Петербург, 2014.
4. Демина Е.С. Развитие элементарных математических представлений. – М: ТЦ «Сфера», 2009.

АКТУАЛЬНОСТЬ НАСЛЕДИЯ ИБРАЯ АЛТЫНСАРИНА В 21 ВЕКЕ. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ В ИДЕЯХ НРАВСТВЕННОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

Нургазина К.С.

Гимназия имени И.Алтынсарина

Аннотация: Мақала Алтынсариннің дүниетанымындағы халық психологиясының бастауын зерттеуге арналған. Ғылыми жаңалық мәселені пәнаралық қарастыруда жатыр. Зерттеу нәтижесінде Ыбырай Алтынсариннің өзекті афоризмдеріне мотиваторлар құру бойынша оқушылармен бірлескен жұмыс жүргізілді.

Annotation: The purpose of the research is to reveal the psychological and pedagogical ideas in the content of the heritage of Ibray Altynsarin. The article is devoted to the study of the origins of folk psychology in the worldview of Altynsarin. The scientific novelty lies in the interdisciplinary consideration of the issue. As a result of the research, a joint work was carried out with students to create motivators for the current aphorisms of Ibray Altynsarin. The purpose of the research is to reveal the psychological and pedagogical ideas in the content of the heritage of Ibray Altynsarin. The article is devoted to the study of the origins of folk psychology in the worldview of Altynsarin. The scientific novelty lies in the interdisciplinary consideration of the issue. As a result of the research, a joint work was carried out with students to create motivators for the current aphorisms of Ibray Altynsarin.

*«Человек, посвятивший всю свою жизнь просветительству
и воспитанию детей, для кого работа была основой его жизни,
он был учителем с большим сердцем, понимающий душу человека,
и был, несомненно, одаренным психологом»*
Кубагул Жарыкбаев, ученый-психолог

Ему было 22 года, когда он начал великое дело все своей жизни - открыл свою первую школу в торгайских степях. Впоследствии открытых им школ было несколько, как сейчас бы их назвали, сеть образовательных учреждений. Если говорить о новшествах, которые он ввел в своих школах – это бы сейчас назвали авторские школы, школы дополнительного образования, авторские программы и инновационные методики. Кем же был этот выдающийся Учитель, Личность, которая оставила свой яркий след в истории народа?

Л.Н.Гумилев в своем исследовании зарождения тюркоязычного мира, к которому принадлежит и казахский этнос, ввел определение «Пассионарность». Пассионарная теория этногенеза неразрывно связана с личностями – пассионариями, людьми-«факелами», разжигающими страсть и предназначение которых – изменить мир вокруг себя, создать дотоле неизведанное, выстроить систему ценностей и сформировать основу знаний для будущих поколений. Пассионарии бессмертны в памяти народа, став еще при жизни легендой и образцом Личности. Но предпосылки развития пассионария положены в детстве (фазе роста и формирования личности и его знаний), в квинтэссенции национального характера, вобравшей лучшие черты этноса и гармонии, органичности мировоззрения и традиций, привязанных к ландшафту этой местности, выражаемых в патриотизме.

Те ценности, которые пассионарии проповедовали и знания, которые они несли, никогда не утрачивают своей ценности, потому, что стали ядром новых сообществ, дали толчок для развития других ценностей. И, тем не менее, есть ценности, которые остаются неизменными для любой фазы развития этноса – национальный характер и менталитет.

В современном мире, когда происходит смена системы ценностей и взаимоотношений, меняются средства познания, быстро расширяется кругозор до масштабов всей планеты и значимыми становятся случайные личности, люди все так же ищут Учителя или авторитет. Все это приводит к переоценке ценностей и нравственному кризису, находящим отражение в:

- напряжённости социальной жизни, социальных перемен, происходящих в обществе
- усложнении межличностных отношений, потере связи между поколениями
- изменении ценностных ориентаций и системы и структуры современного семейного и школьного воспитания
- подражании чуждой культуре, стереотипности мышления, навязанной потребительским обществом
- стремлении к авантюрным поискам, непринятии некоторых особенностей, присущих родной культуре и традициям.

Глобализация и быстро меняющийся мир поставили нас перед фактом, что новые истоки развития следует искать в наследии великих умов человечества, в особенности в народных педагогике и психологии.

В идеях, которые закладывал Ибрай Алтынсарин в содержание образования в школах большое значение уделяется поиску человеком своего места в жизни. Как он пишет в письмах к другу и единомышленнику Николаю Ильминскому: "... Мое постоянное стремление клонилось к тому, чтобы непременно быть полезным человеком, а теперь мысль, что достигаю этого- утешение..." - его упорство в желании учить казахских детей грамоте было встречено поддержкой не только власть имущего сословия казахов, но и среди простого народа. Если он видел, несправедливость и изгнание из его школы сына бедняка, своим деятельным участием в судьбах детей простых казахов показывал личный пример открытости и достойного поведения Учителя и поддержку даровитых учеников, в которых он видел потенциал. Большое значение Учитель придавал обучению девочек-казашек, у казахов не было запрета на образование девочек, но массового специально организованного процесса не было.

Педагог-писатель Спандияр Кобеев в романе «Орындалған арман» описывает случай, что когда он впервые пошел в школу, богатые попечители вычеркнули его имя из списка, назвав сыном бедняка, и тогда помог И. Алтынсарин: «Ибрай погладил меня по голове, внимательно посмотрел на меня и спросил: – Сынок, будешь учиться? – Буду. – Учись, сынок. Учись хорошо! Потом он обратился к Досмагулу: – Если вычеркнули из списка, внеси заново. Учиться должны и дети бедных. Присмотри за ним. Возможно, его отец не угодил здешним влиятельным людям и был притеснен ими». Меня взяли на учебу. И так в 1887 году 10 декабря началась моя учеба».

В своей просветительско-педагогической деятельности Алтынсарин уделяет огромное внимание воспитанию нравственных основ личности. Из письма к другу и соратнику Н.Ильминскому: «"... Стараюсь всеми силами, чтобы подействовать еще на их (учеников) нравственность, чтобы они впоследствии не были взяточниками...». Хорошо понимая психологию молодежи, именно на образованную молодежь Алтынсарин возлагает большие надежды.

Вера Ибрая Алтынсарина в личность ребенка, выявление его склонностей и таланта, которых придерживались все его последователи-учителя в Костанайских школах, послужили формированию и становлению таких деятелей казахской культуры, науки и политики как: Елубай Умурзаков, Ильяс Омаров, Алиби Джангильдин, Спандияр Кобеев, Мухамеджан Сералин, Сералы Кожамкулов, Темир Дарханбаев, Жангельды Отарбаев, Аманжол Кузембайулы и многие другие. В школах Ибрая Алтынсарин был высок авторитет учителя, здесь он заронил семена обязательного уважения к ним, но и предъявлял высокие требования к нравственно-этическому облику своих учителей, по отцовски помогая своим последователям расти и развиваться.

«На своих учителей я вообще смотрю как на братьев, с которыми у нас все должно быть общее: и мысли, желания, и материальные силы» - этого принципа придерживался Алтынсарин, оставшись в памяти своих единомышленников, как человек простой, скромный и справедливый. «Разговаривая с учителями, он мог пробуждать в них страсть к обучению. По какому бы поводу ты ни обратился, он не жалел ни совета, ни помощи. Казахский народ его сильно уважал» - написал в своих воспоминаниях учитель его двухклассной школы в Костанае Федор Соколов, как и многие другие молодые учителя школ Алтынсарина..

Ибрай Алтынсарин был, несомненно, большим психологом, хотя такой науки в то время еще не существовало. В его творческом наследии, в содержании его методических и хрестоматийных трудов прослеживаются все те психолого-педагогические аспекты воспитания, основанные на общечеловеческих ценностях, национальном менталитете и поли-язычном и поли-культурном развитии молодежи, в русле которых развивается казахстанская педагогика и психология.

Изучая содержание его поучительных маленьких рассказов, которые он переводил для своих первых учеников, можно увидеть идеи народного воспитания, когда взрослые: учителя и родители всегда знали о том, что служат примером для подрастающих детей. Всегда особо подчеркивалась ведущая роль семейного воспитания, авторитет отца и матери, как первых наставников в жизни детей. Например, в рассказе «Бай баласы мен жарлы баласы» («Асан мен Үсен» - «Сын богача и сын бедняка») [1], Үсен во время критических испытаний все время припоминает: «Отец мне говорил...», выполняет жизненные навыки, которым научил его отец для выживания в суровой степи.

В рассказе «Әке мен бала» («Отец и сын») [2] немногословный отец приучает сына к трудолюбию, исполнительности, бережливости и мере. К сожалению, в наше время трудно представить себе ситуацию, чтобы отец не постарался дать ребенку все готовое.

В рассказе «Бақша ағаштары» («Деревья в саду») [3] отец говорит сыну о необходимости родительского воспитания и воздействия, чтобы сын вырос правильным хорошим человеком.

Отец учит ребенка познанию, расширению кругозора, высоте стремлений, Мать учит ребенка доброте и милосердию, скромности и рассудительности. В рассказе «Шеше мен бала» («Мать и дочь») [4] мать рассудив поступки дочерей, дала каждой совет: «Будь всегда милосердной и сделав добро кому-то, не спрашивай его имя» и «Делая добро, помни о том, кому и как можешь помочь, будь рассудительной». В рассказе «Алтын шеттеуік» («Золотой орешек») [5] мать, дав возможность дочери понять свою ошибку, дала наказ: «Не прельщайся на красивую оболочку, самое ценное-внутри».

Во всех поучительных рассказах нет места обостренным отношениям, конфликту, все ситуации разрешаются благодаря терпению родителей, личному их примеру и почтительному отношению детей к родителям и старшим.

Нравственно-философские рассказы и притчи из хрестоматий Ибрая Алтынсарина также акцентируют внимание читателя на таких личностных качествах, как: немногословность, личная скромность, справедливость, честность, преданность и жадное стремление к познанию и желание принести пользу народу.

Большое значение Ибрай Алтынсарин придавал духовно-религиозному обучению учеников своей школы, без фанатизма и догм научив их стремлению познать законы мироздания; по его взглядам религия должна согласовываться с наукой и техникой и содействовать нравственному воспитанию молодежи: «...Посмейтесь надо мною, я иногда являюсь детям в пустое от занятий время официально муллой и рассказываю, что знаю, из духовной истории, прибавляя к тому и другие полезные, удобопонятные рассказы...".»

Большое внимание Ибрай Алтынсарин, как учитель-практик, уделял физическому здоровью своих воспитанников: «Гимнастике обучать в тех только видах, чтобы доставить ряд упражнений, полезных для их здоровья, и чтобы сидячая жизнь слишком вредного влияния на молодых ...не оказывала...». В современной педагогике в условиях больших городов укреплению здоровья подрастающего поколения отводятся большие программы и материалы.

Будучи очень скромным, справедливым и правдивым человеком, Ибрай Алтынсарин проявлял смелость и твердую позицию в отстаивании прав простого народа, публикуя в газетах острые социальные очерки.

Ученик и преемник И. Алтынсарина Габдолгали Балгынбаев, рассказывая о том, что, исполняя обязанности делопроизводителя уездного управления, Ибрай Алтынсарин иногда выполнял работу в уездном суде, где у него были обязанности заместителя уездного руководителя: «Занимая такие высокие посты, он проявлял скромность, простоту, к нему люди приходили с разными пожеланиями и просьбами. Ибрай с ними тепло разговаривал и стремился по возможности удовлетворить их жалобы».

Да, он прожил недолгую, по нынешним меркам, жизнь, но какая содержательная и плодотворная это была жизнь. Будущим поколениям еще предстоит раскрывать бездонную глубину его вклада в просвещение народа основанный на народной педагогике и народной психологии.

Те пословицы, цитаты и афоризмы, которые составляли зерно его коротких поучительных дидактических рассказов, актуальны и у современной молодежи. Мотивация молодежи своими кумирами, людьми внесшими большой вклад в продолжается в работах подрастающих школьников и студентов.

Литература:

1. Бір уыс мақта. Ы.Алтынсарин, с.3-9
2. Бір уыс мақта. Ы.Алтынсарин, с.10-12
3. Бір уыс мақта. Ы.Алтынсарин, с.16
4. Бір уыс мақта. Ы.Алтынсарин, с.3-9
5. Таза бұлақ. Алтынсарин Ы. с.33

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДА ЭМОЦИОНАЛДЫҚ ИНТЕЛЛЕКТІНІ ДАМУ

Омонжулова К.Ю.

*5В010300 – педагогика және психология мамандығының 4-курс студенті
Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты*

Мухамеджанова Д.С.

*«Қызғалдақ» тобының тәрбиешісі
№7 «Еркетай» бөбекжай балабақшасы, Қазақстан Республикасы, Хромтау қаласы*

Лещинская А.В.

*А.Байтұрсынов атындағы бастауыш гимназиясы, психолог
Қазақстан Республикасы, Арқалық қаласы*

Аннотация. В статье авторы рассмотрели проблему и актуальность развития эмоционального интеллекта в условиях детского сада у детей дошкольного возраста. Также статье представлены различные точки зрения ученых, которые пришли к выводу что развивать эмоциональный интеллект необходимо именно в дошкольном возрасте. Авторы представили свои рекомендации по развитию эмоционального интеллекта и эмоциональной зрелости для воспитателей детских садов на основе собственного опыта.

Ключевые слова: эмоции, эмоциональный интеллект, эмоциональная зрелость, дети дошкольного возраста.

Summary. In the article, the authors considered the problem and relevance of the development of emotional intelligence in kindergarten in preschool children. The article also presents various points of view of scientists who came to the conclusion that it is necessary to develop emotional intelligence in preschool age. The authors presented their recommendations for developing emotional intelligence and emotional maturity for kindergarten teachers based on their own experience. In the article, the authors considered the problem and relevance of the development of emotional intelligence in kindergarten in preschool children. The article also presents various

points of view of scientists who came to the conclusion that it is necessary to develop emotional intelligence in preschool age. The authors presented their recommendations for developing emotional intelligence and emotional maturity for kindergarten teachers based on their own experience.

Key words: emotions, emotional intelligence, emotional maturity, preschool children.

Заманауи баланың өмірін компьютер, смартфон, планшет тәрізді зарттарсыз елестету мүмкін емес. Осының салдарынан ХХІ ғасырдағы балада пайда болатын негізгі мәселелер:

- ересектермен, құрдастармен қарым-қатынас жасай алмау;
- достарының, жолдастарының эмоцияларына, сезімдеріне жауап беру деңгейінің төмендеуі, ал эмоциялар мен сезімдерсіз қоршаған ортаны толыққанды қабылдау мүмкін емес.

Эмоция – адамның, әсіресе баланың психикалық өмірінде негізгі бөлімі болғандықтан, мектепке дейінгі білім беруге қойылатын талаптардың бірі – мектепке дейінгі жастағы балаларда әлеуметтік және эмоционалдық интеллектіні дамыту, эмоционаларды адекватты қабылдай алу, жауап беру. Осы тұрғыдан мектепке дейінгі жастағы балаларда эмоционалдық интеллектіні дамытудың маңыздылығы артуда. И.Н. Андрееваның пікірі бойынша, эмоционалды интеллект бұл – эмоцияларды түсіну, бағалау және олардың көрінуінің қабілеттері, тәжірибелік әрекетте адамның эмоционалдық аймағы жөнінде білімдерді қолдана алу, эмоцияларды реттей алу біліктілігі [1]. Нәтижесінде бала тұлғасының эмоционалдық және интеллектуалдық өсуі байқалады.

Мектеп жасына дейінгі кезеңде:

- тұлғааралық қарым-қатынаста танымдық процестер белсендіріледі;
 - жақын адамдармен қарым-қатынас, құрбыларымен өзара әрекеттесу негізінде бала адамдармен өзара қарым-қатынас құру дағдыларын меңгереді [2].
- Тұлғааралық қарым-қатынас эмоционалды аймақтың қалыптасу процесінде аса маңызды және баланың бойында танымдық қабілеттерді дамытуға әсер етеді.

Мектеп жасына дейінгі балаларда эмоциялардың кейбір түрлері дамыған, мәселен: көре алмаушылық, ашу-ыза, қорқыныш, қорқу, ұялу, қуаныш, махаббат, қысылу. Жоғарыда берілген теориялық талдаудың негізінде, бұл шақ эмоционалдық интеллектіні дамытудың оңтайлы кезеңі болғандықтан, баланың бойында эмоционалдық кейіпті алу және көрінумен байланысты дағдыларды, пайдалы эмоционалдық әдеттерді қалыптастыруға болады. Осы уақытта балаларды өздерінің эмоцияларын бақылай алу мен шиеленісті шешудің түрлі тәсілдерімен таныстыруға болады. Осы кезеңдегі қалыптасқан дағдылар, Д.Готтманның пайымдауынша адамның болашақтағы тіршілік әрекетінде шешуші ролді атқарады [3].

Балабақшадағы тәрбиеші баланың өмірінде маңызды ролді атқарғандықтан, оның эмоционалды интеллектінің дамуын басқаруына мүмкіндігі жоғары. Дегенмен, бала тек қана позитивті тәжірибені ғана емес, негативті тәжірибені де меңгеруге қабілетті. Сол себепті, балабақшадағы педагог мамандарға (тәрбиешуіәі, тәрбиешінің көмекшісі, педагогтар, педагог-психолог, логопед) балалармен қарым-қатынасының ерекшеліктерін әрдайым бақылап жүру қажет.

Арқалық қаласы әкімдігі білім бөлімінің санаторлық және жалпы дамулық типті «Золотой ключик» бөбекжай-балабақшасының тәрбиешілері эмоционалдық интеллектіні және тәрбиеленушілердің бойында эмоционалдық ересектікті дамыту мақсатында төмендегі ұсыныстарды басшылыққа алады:

- тәрбиеші өзінің мінез-құлығы, шыдамдылығы және балаға деген сыйластығы арқылы балаға авторитет бола алу, соның негізінде еліктеудің жарқын үлгісі болу;
- тәрбиеленушілердің жақсы сапаларын ескеріп, оларды жетілдіруге ұмтылу;
- тәрбиеленушінің жақсы қылықтары үшін мадақтап, баланы жақсы жақтарын дамытуға ынталандыру;
- баланың қажеттіліктеріне назар аударып, оның қадір-қасиеті мен кемшіліктерімен біртіндеп танысу;
- балаларға өзінің эмоцияларын тануға және ашық түрде көрсетуге үйрету;
- өзінің қажеттіліктері мен басқа адамдардың қажеттіліктерін тануға көмек беру;
- мәдени қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру;
- баламен өзара әрекеттесу үдерісі барысында оның қажеттіліктері мен үміттеріне сәйкес келетін оңтайлы тәсілдерді таңдау;
- баланың эмоционалдық интеллектіні дамыту жұмыстарына ата-аналарды қатыстыру.

Осының негізінде тәрбиешенің ролі ерекше екеніне көз жеткізуге болады және тәрбиеленушілердің эмоционалдық ересектіктің дамуы қандай бағытта болатыны тікелей баланың өміріндегі ересек адамдарына байланысты.

Дәстүрлі түрде баланың эмоционалды интеллектісін сәтті дамытудың негізгі қадамдарды психологиялық-педагогикалық әдебиеттерге, тәрбиешілер мен психологтың тәжірибесіне сүйене отырып анықтадық (сурет 1).

Сурет 1. Мектепке дейінгі жастағы балаларда эмоционалды интеллектісін дамыту қадамдары

Жоғарыда аталған қадамдарға тоқтала кеткен жөн:

- Баланың физикалық денесі, жеке әлемі, мінезінің ерекшеліктері мен рухани-адамгершілік сапалары – бұл толыққанды қабылдауды және шартты махаббатты қажет ететін болмыс. Сол себепті балаңызды шынайы қалпында қабылдау қажет.

- Баланың негізгі бес сезім мүшесін дамыту әдісі балаға әлемнің сан алуандық сипатын ашуға көмек береді.

- Физикалық жаттығулар сөйлеу дағдыларының, ойлау қабілеттерінің дамуына әсер етіп, баланың көңіл күйін көтереді.

- Балалар ерекше жағдаяттар мен шытырман оқиғаларға қызығушылық танытады. Себебі жағдаяттардың негізгі элементі позитивті сәттер болып табылады. Бұндай атмосферада әлеуметтендіру сәтті өтіп, белгілік ойлау дамып, сол арқылы бала басқа адамдардың ниеттері мен мотивацияларын түсіне бастайды.

- Баламен бірге классикалық музыканы тыңдаңыз. Бұл жанрдағы музыка адамның сезім мүшелеріне әсер етіп, соның негізінде қатынас жасайды. Музыка бала үшін эмоциялардың әлемімен танысудың ең қарапайым және ықпалды тәсілі.

- Оқу рухани сау адамды қалыптастыра алады. Мектеп жасына дейінгі балаларға рухтандыратын және эмоцияға бай ертегілер қажет. Кітаптың фанзиялық әлемі арқылы шығармашылық қиял дамиды, сөздік қоры едәуір байиды, өмір және адамгершілік жөнінде түсініктер дамиды. Ұлттық ертегілер өзінің және өзгенің эмоцияларын жақсы түсінуге, және белгілі бір жағдаяттарға байланысты пайда болатының түсінуге көмек береді.

- Мектеп жасына дейінгі бала ойын әрекеті негізінде дамиды. Сондықтан ересектерге балалардың ойынына қатысып, әртүрлі кейіпкерлердің үлгісінің негізінде барлық эмоцияларды көрсете алады.

- Кез келген адам үшін ұйқы күшті қайта толтыру мақсатында маңызды, ол өмірлік қажеттілік болып табылады. Ұйқы барысында баланың денесі босаңсып, олардың физикалық, ойлау мен естің дамуына әсерін тигізеді.

- Ересек адамдармен және құрбылармен өзара әрекеттесу үдерісі кезінде балалар қарым-қатынастың нормалары мен ережелерін меңгереді. Сол себепті ұжымдық сабақтар (отасында, балабақшада және т.б.) ерекше маңызды. Қарым-қатынас кезінде бала эмоционалды әліппені тани бастайды: қоршаған адамдардың көңіл-күйін анықтауға үйренеді; олардың балаларға деген қатынасын айқындай алады; әртүрлі жағдайларда байқалған эмоцияларды тану дағдыларына ие болады. Баланы балабақшаға бару керек, себебі осы кеңістікте ұжымдық оқыту барысында балалар өздерінің эмоционалды интеллектісін жақсырақ дамытады.

- Өзіңіздің балаңызбен ашық болыңыз. Оның теріс әрекеттеріне негативті сезімдеріңізді жасырмаңыз. Ең бастысы – балаға өзіңіздің махаббатыңыз жайлы және отбасында пайда болуының маңыздылығы жайлы оған жеткізіп, айтыңыз. Балаңызды құшақтап, айналыңыз және оның сіздің қасыңызда болғанына бақытты екеніңізді айтудан шаршамаңыз.

Қортындылай келе, эмоциялар әрбір адамның өміріне зор ықпалын тигізіп, оның күнделікті әрекетіне тікелей әсер етеді. Эмоциялардың дамуы тәрбиелеудің арнайы жағдайларын құрумен байланысты. Балабақшадағы тәрбиелеудің оңтайлы тәртібі баланың өзі жөніндегі позитивті бейнесін қалыптастыруға, эмпатияның дамуына, эмоционалды интеллектінің деңгейін сипаттайтын әлеуметтік дағдылардың қалыптасуына әсер етеді. Мектепке дейінгі шақта қоршаған ортадағы адамдармен эмоционалды қарым-қатынас аймағының маңыздылығын түсінуді қалыптастыратын кезең.

Әдебиеттер

1. Андреева И.Н. Азбука эмоционального интеллекта. – СПб., 2012. – 288 с.
2. Гиниятуллина Э.Д. Развитие эмоционального интеллекта дошкольника // Universum: Психология и образование: электрон. научн. журнал. – 2019. - №2 (56). URL: <http://7universum.com/ru/psy/archive/item/6919>
3. Готтман Д. Эмоциональный интеллект ребенка. Практическое руководство для родителей. – М., 2018. – 128 с.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ И.АЛТЫНСАРИНА В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ

С.М. Рахимова

Учитель истории

*КГУ «Гимназия имени И. Алтынсарина отдела образования города Аркалыка»
Управления образования акимата Костанайской области»*

Аннотация: Бұл мақалада Ы.Алтынсариннің педагогикалық идеялары қарастырылады. Оның идеялары қазіргі білім беру үшін қаншалықты маңызды екені көрсетілген. Сонымен қатар Ы. Алтынсариннің Заманауи мектептегі педагогикалық идеяларын қолдану мысалдары да келтірілген.

Annotation: This article focuses on the pedagogical ideas of I. Altynsarin. Shows how his ideas are important for modern education. And also examples of the use of the pedagogical ideas of I. Altynsarin in the modern school are given.

Түйін сөздер: І.Алтынсарин, педагогикалық идеялар, білім

Key words: I. Altynsarin, pedagogical ideas, education

Современный мир меняется очень быстро. В нашу жизнь прочно вошли технологии и с каждым годом технологии выходят на новый уровень. Вместе с миром меняются и люди. Вместе с людьми должно меняться и современное образование. Образование сейчас насыщено новыми подходами, цифровыми ресурсами, большим потоком знаний и это хорошо, Потому что образование должно идти в ногу со временем.

На современном этапе наше общество остро нуждается в учителях новой формации, однако учитель навсегда останется иемнно учителем и должен обладать теми же моральными, ценностными установками, что и много лет назад.

Нельзя также забывать о педагогическом наследии нашего народа, в том числе о наследии И.Алтынсарина – великого просветителя и педагога казахского народа.

Ибрай (Ибрагим) Алтынсарин (1841 — 1889) — выдающийся казахский просветитель, педагог-новатор и организатор новых школ, этнограф, фольклорист, поэт, прозаик, переводчик. [1].

И.Алтынсарин - отличник учёбы, целеустремлённый, всегда стремился к знаниям, любознательный, трудолюбивый. Смыслом жизни для него стала постоянная забота об учителе, создании для него условий труда, подготовка педагогических кадров. Это была его благородная миссия - служение педагогической деятельности.

Эпоха, в которой он жил, была непростой, сложной, но даже в такое время И.Алтынсарин преодолевал все трудности на своем пути, нашел себя, своё призвание, мобилизовал все свои возможности и достиг исключительно высоких успехов на поприще народного учителя и просветителя, а также заслужил международное признание в оценке современников.

Лёгкие пути не ведут к достижению цели. Всё добывается упорным трудом, в чём мы убеждаемся на опыте И. Алтынсарина.

И.Алтынсарин - уникальная личность. Это не просто педагог, а человек, наделённый талантом, разносторонними интересами и познаниями в самых разнообразных отраслях знаний, прекрасно разбирался в истории своего края, этнографии, фольклоре, литературе, знал четыре языка [2]. Это выделяло его из среды современников, возвышало в глазах окружающих, обогащало его как педагога. Не случайно, обладая громадными познаниями, он также успешно совмещал свою педагогическую деятельность с различными должностями. И в этом помогал ему опыт педагогической деятельности.

На современном этапе, в период модернизации школы, обновления системы образования имеется большая необходимость в учителях новой формации, наделённых лучшими качествами, какими обладал И. Алтынсарин.

Изучение опыта И. Алтынсарина представляет несомненную ценность, служит для нас, учителей, уроком педагогического мастерства и творческого отношения к своему труду, чем отличался новатор.

Для И.Алтынсарина знания – это ценный духовный капитал, обосновывает важную роль знаний, их пользу в жизни людей и общества, в развитии культуры, науки, изобретательстве [2], что и сегодня созвучно для современной школы. Очень важны нам, педагогам, поэтические строки просветителя, обращённые к молодёжи, как призыв к овладению знаниями «Дети, в школу идите!...»[3]. Именно образование поможет им в жизненном пути.

И.Алтынсарин заботился о создании библиотек при каждой школе, придавал этому большое значение [3].

Чтение – один из самых важных компонент образования, хотя, конечно, сейчас вытесняется просмотром видео и компьютерными играми. Поэтому сейчас очень важно развить потребность ребёнка в чтении – это задача семьи и школы. Не случайно в текущем учебном году в гимназии мы запустили проект «12 книг» (направлен на развитие читательской грамотности. Каждый месяц 5-7, 8-11 классы должны прочитать книгу, затем принять участие в ее продвижении и обсуждении). Также хочется отметить, что дом должен быть наполнен книгами. «Дом без книг- мёртвый дом»- такое изречение дошло к нам из древности. Полезно помнить восточную пословицу: «Три дня не будешь читать книг - твоя речь потеряет прелесть» [4]. А ведь речь - главный инструмент общения. Упор в чтении необходимо делать на размышления, личное восприятие, развитие отношения школьника к содержанию источников, а не только на информационную сторону.

Хочется отметить еще одну сторону И.Алтынсарина: отеческую заботу по отношению к детям: глубокое уважение, внимание к их нуждам, своевременная помощь. Такой стиль отношений в практике педагога Алтынсарина говорит о его гуманности, в основе которого - человечность, признание ребёнка высшей ценностью.

Школьник, переступая порог школы, не должен ощущать себя скованным, закрепощённым, а должен испытывать радость познания нового как источник его удовлетворения, как дар учителя, видеть его улыбку, приветливость, доброжелательность, которые проявлял И. Алтынсарин как

педагог. Нетрудно представить себе самочувствие детей, их удовлетворённость занятиями, когда они видят подобное алтынсаринское отношение к себе. Такие уроки - это уроки, прививающие глубокое уважение и расположение к учителю.

В народе говорят: воспитание дороже золота. Сам Алтынсарин являл собой пример для подражания благородства, отзывчивости, ответственности, честности, глубокого уважения к старшим - всё сочеталось с лучшей стороны.

Большое значение придавал он нравственному воспитанию. Нравственность была стержнем его личности. Нравственный кодекс И. Алтынсарина включал лучшие человеческие качества: трудолюбие, честность, доброту, благородство, что является поучительным для современной практики обучения и воспитания учащейся молодёжи.

Труд рассматривал Алтынсарин как основу производства и жизни. Трудовому обучению и воспитанию отводил он важнейшую роль и осуществлял через деятельность. Этому служило создание им профильных школ как для мальчиков, так и для девочек, дающим им специальность, востребованную в жизни [5]. Трудовая закалка должна стать естественной потребностью - такая мысль вытекает из его опыта.

И.Алтынсарин жил жизнью народа, хорошо знал обычаи и традиции казахского народа, воспевал их в поэтических творениях. Он выступал за укрепление культурных связей и дружбы между народами [6], что находит сейчас своё выражение в национальной идее сплочения казахстанцев в единый народ. Традиции как нетленные народные ценности - одно из важнейших средств воспитания.

В нашей гимназии также особое внимание уделяется традициям. Традиционными стали «Ассамблея Наук», конкурсы «Лучший гимназист», «Лучший педагог», «Буккроссинг», «100 книг». Данные мероприятия позволяют детям развить умственные способности, приобщиться к культуре, науке, приобрести исследовательские умения, создать здоровую конкуренцию как между учениками, так и между учителями.

Для И. Алтынсарина школа стала своеобразной педагогической лабораторией. Здесь И.Алтынсарин постоянно работал над созданием педагогических трудов, прежде всего учебников и методических руководств, что поучительно и для сегодняшних учителей. Его «Киргизская хрестоматия» стала «учебником жизни» для многих учителей того времени. «Начальное руководство по обучению киргизов русскому языку», воплотившее принцип двуязычия, дополнено в наше время в практике современной школы принципом полиязычия - государственным, этническим и международным (английским) языками, развитием полиязычной личности, ознакомлением с культурой, обычаями и традициями народов изучаемых языков.

Оригинальные по содержанию авторские пособия великого педагога служили методическим обеспечением учебного процесса в начальной школе. Они отличались яркими примерами из жизни, включали рассказы, новеллы, стихи, произведения устного народного творчества познавательного и воспитательного характера вызывали интерес у учащихся и легко

запоминались. Всё это способствовало нравственному воспитанию, трудолюбию, гуманному отношению к людям, особенно к престарелым, вызывало чувство любви к родному краю, природе, национальным традициям.

Обучение и воспитание у Алтынсарина было слито воедино и подчинено главной цели - формированию разносторонней гармоничной личности.

Многое из педагогического опыта И. Алтынсарина заслуживает самого пристального внимания и творческого использования учителями, в том числе в профессиональном становлении молодых специалистов.

В ходе изучения педагогического опыта И. Алтынсарина можно сделать вывод в виде таких положений.

Первое положение. Своим наследием И. Алтынсарин учит нас быть образованными и воспитанными, внедрять в учебный процесс культ знаний и культ труда, быть патриотом своей школы и своей страны.

Второе положение. Творческий подход педагога - новатора к образованию учит нас непрерывному педагогическому поиску инноваций, эффективных методических технологий в учебно-воспитательном процессе.

Третье положение. На опыте И. Алтынсарина мы убеждаемся в значимости использования воспитательных возможностей, заложенных в учебных предметах. Это воспитание, органично вплетённое в канву учебных предметов. Каждый предмет что-то даёт, развивает какие-то качества.

Четвертое положение. Народный педагог призывал уважительно относиться к национальным традициям. Считаем важным их использование в нравственном, духовном и трудовом воспитании учащихся.

Пятое положение. И. Алтынсарина отличает бережное и заботливое отношение к природе родного края, которую он воспевал в поэтических строках.

Шестое положение. Опыт успешной педагогической деятельности педагога - новатора позволяет видеть современного учителя вдохновенным, творчески настроенным и мобильным, проявляющим свою личностную индивидуальность и способность быть востребованным в современной школе.

И.Алтынсарин – это пример для всех педагогов, образец для подражания.

Литература

1. История Казахстана (с древнейших времен до наших дней). В 5 томах. Т. 3. Алматы «Атамұра» 2010 г.
 2. Казахстан. Национальная энциклопедия в 5 томах Т.1. Ы. Алтынсарин, Алматы, 2004 г.
 3. Казахстан. Национальная энциклопедия в 5 томах Т.1. Ы. Алтынсарин, Алматы, 2004 г.
 4. И. Алтынсарин. Собран. соч. в 3-х томах. Т.3. Алма-Ата: Наука, 1978 г.
 5. «Мудрость Востока: пословицы и поговорки народов Азии», «Кочевники».- Алматы, 2002 г.
- / Казахская советская энциклопедия Гл. ред. М.К. Козыбаев. Алма-Ата, 1981 г.

ТӘУЕЛСІЗДІК ҰҒЫМЫ МЕН МЕМЛЕКЕТТІК РӘМІЗДЕРДІ НАСИХАТТАУДЫҢ ЖАСТАР ҮШІН МАҢЫЗЫ

Сарипбекова А.Т.

*Замануи педагогика және психология кафедрасы, аға оқытушы, магистр
«М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті» КЕАҚ
Шымкент, Қазақстан*

Аннотация: Страницы отечественной истории формируют в подрастающем поколении патриотические качества. Таким образом, стремление к будущему человека, который стремится служить своему народу и внести хоть каплю в море, ведет к цивилизованному развитию и светлому будущему. Если мы говорим, что молодые люди - это будущее нашей страны, надежда на будущее, чтобы привить им чувство патриотизма, необходимо широко донести понятие независимости и самые яркие моменты анналов истории. В этом контексте очевидно, что важно уважать символы государства.

Abstract: Pages of domestic history form patriotic qualities in the younger generation. Thus, the desire for the future of a man who seeks to serve his people and bring at least a drop into the sea leads to civilized development and a bright future. If we say that young people are the future of our country, hope for the future, in order to instill in them a sense of patriotism, it is necessary to widely convey the concept of independence and the brightest moments of the annals of history. In this context, it is clear that it is important to respect the symbols of the State.

Ключевые слова: Страна Великой Степи, государственность, независимость, героизм, Отечественная история, государственные символы, патриотизм.

Key words: Great Steppe country, statehood, independence, heroism, patriotic history, state symbols, patriotism.

Қазақ елі ежелден батыр да дана халық. Ұлы Дала еліндегі қазақ жері қасиетті де киелі. Кең-байтақ жеріміз аумақ көлемінен Біріккен Ұлттар Ұйымына кіретін әлемдегі 200-ден аса елдердің ішінен алғашқы ондыққа кіреді, ал, жеке ұлтқа тиесілі жағынан болса бірінші орында тұр деп айтуға болады (алғашқы қатардағы сегіз ел тізіміндегі басқа мемлекеттер федеративті құрамда). Мемлекеттілігі 3000 жылдық тарихты қамтитын осындай елі мен жері бар қазақ атты халықтың ұрпағы болғанымыз бойымызға әрқашан мақтаныш сезімін ұялатады.

Адамзат ұғымындағы қастерлі сөз - ол ТӘУЕЛСІЗДІК. Сонау сақ, ғұн дәуірінен бастап төл тарихымызға қарайтын болсақ, кешегі отарлық саясат қыспағындағы бұғау күндеріміздің өзінде ұлтымыз әркез қаһармандық рухын жоғалтқан емес. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың «Egemen Qazaqstan» газетінде жарияланған «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты мақаласында «Бостандық бізге оңайлықпен келген жоқ. Ата-бабаларымыз азаттық жолында арпалысты. Талай зұлмат замандар мен нәубеттерді бастан өткерді. Осының бәрі халықтың есінде сақталып, ұрпақтан ұрпаққа берілуге тиіс» деп атап өткен болатын [1, 2-бет].

Патшалық империяның қазақ жерін күшпен қосып алуы мен отарлау саясатына қарсы күрескен ұлтымыздың қаһарман тұлғалары Сырым Датұлынан бастап, Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлы, Саржан Қасымұлы, Кенесары хан, Садық (Сыздық) Кенесарыұлы, Жоламан Тіленшіұлы, Жанқожа

Нұрмұхамедұлы, Есет батырлардың ерлік істері, дербес мемлекет болуын армандаған Алашорда үкіметі қайраткерлерінің қызметі, 1916 жылы болған Ұлт-азаттық, 1986-да болған Желтоқсан көтерілісі азаттық алуды мақсат тұтқан қиын жолдар еді. Осы жерде «Бабалардың ерлігі, бүгінгі буынның ерен істері және жас ұрпақтың жасампаздығы арасында сабақтастық болса ғана, біз «Мәңгілік Ел» боламыз» деген Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті, Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың сөзін атап өткіміз келіп отыр [2]. Сондықтан баршамыздың азаматтық борышымыз Тәуелсіздігімізді қадірлеу болса, елдігімізді кемелді келешекке жеткізіп жарқын болашаққа ұластыру міндетті парыз болып табылады. Жылдар өткен сайын Тәуелсіздігіміздің мәні жарқырай ашылып, маңызы арта түскенін бүгінгі өмірдің өзі көрсетіп отыр. Қазақстан егемендікке ие болған күннен бастап бүгінгі таңға дейін өзіндік даму жолынан өтіп келеді.

Отандық тарихтың сырлы парақтары ел келешегі жас буын өкілдерінің бойында патриоттық қасиеттерді дарытады. Осы арқылы өз халқына қызмет етіп, теңіздің тамшысындай болса да үлес қосуды мақсат тұтар әрбір жеке тұлғаның талапты ұмтылысы өркениеттік даму жолы мен жарқын болашаққа жетелейді. Тарихқа көз жібергенде халқымыз ұлт болып өркендеп, мемлекет ретінде өз дамуын алған кезден бастап жеткіншектердің жеке тұлға ретінде қалыптасып өсуіне бей-жай қарамаған. «Ел боламын десең бесігіңді түзе», «Бұлақ көрсең көзің аш», «Әкеге қарап ұл өсер, анаға қарап қыз өсер» және т.б. мақал-мәтелдер мен қанатты сөздердің жалғасын табуы осыны көрсетеді. Ия, жас буынның көкірек көзі ояу, зерек те алғыр болып өсуі өзіндік жаратылыспен қатар отбасындағы тәлімнің, қоршаған ортасы мен бағыт берер нұсқаушылардың ықпалына байланысты ғой. Жастар еліміздің ертеңі, үміт күтер келешегі дейтін болсақ, олардың бойында отансүйгіштік сезімді қалыптастыру үшін Тәуелсіздік ұғымы мен тарих жылнамасындағы жарқын сәттерді сана-сезімдеріне кең түрде жеткізе берген дұрыс. Ал бұл тұрғыда үлкенді-кішілі мемлекеттердің барлығындағы өзіндік бет-бейнесін айқындайтын нышан белгілері - рәміздерге құрметпен қарап, қадір тұтуды ұғындырудың маңызы зор екендігі айқын.

Мемлекеттің негізгі нышанының бірі – Елтаңба. 1992 жылы бекітілген Елтаңбамыз да өте сәтті. Ата-бабамыздың «Жұлдызың жоғары, шаңырағың биік болсын» деген баталы сөзіндей жоғарыда орналасқан бес бұрышты жұлдыз, қазақтың ұлттық киіз үйінің шаңырағы, шаңыраққа шаншылған уық сияқты жан-жаққа күн сәулелерінің шашылуы ерекше көрініс пен мәнді ұғымды бейнелеп тұр. Елтаңбаның екі шетіндегі екі қанатты пырақ қазақ елін жамандықтан қорғап тұрғандай. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті, Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2018 жылы 21-қараша күні жарияланған «Ұлы Даланың жеті қыры» атты бағдарламаға құрылған мақаласындағы ҰЛТ ТАРИХЫНДАҒЫ КЕҢІСТІК ПЕН УАҚЫТ атты бірінші тарауда еліміз үшін ғана емес, әлемдік маңызы зор құндылық болған «Алтын адам» туралы баяндалды [3, 2-бет]. Жалпы алтын - тек дәулеттіліктің ғана емес, сенім мен тұрақтылықтың белгісі болып табылады.

*«Алтын адам,
Алтын адам...
Адам жоқ!
Алтын қалған жарқыраған.*

.....

*Шежіремді ұрлапты,
Зулапты күн,
Ғасырлардан бір ызың тыңдап тұрмын.
Алтын адам шынымен қазақ болса,
Білген екен құнының қымбаттығын!!!»* деп ақын

Мұқағали Мақатаев жырлап өлеңге қосқан «Алтын адамның» тұтас бойынан біздің бабаларымыздың алтын өңдеу техникасын жақсы меңгергендігін байқай отырып, байлығының тасқандығы емес, бүгінгі таңға дейін өзінің әсемдігімен таң қалдыратын өнерінің асқандығын көреміз. Біздің дәуірімізге дейінгі кезеңде өмір сүрген ата-бабаларымыздың түгелдей дерлік алтынмен апталған киіміндегі дүниетаным мен биік өресін айғақтайтын кейбір элементтері мемлекетіміздің рәмізі - елтаңбада көрініс тапқанының өзі не тұрады..!

Қазақ елінің де рәміз белгілерінің ұзақ ғасырлық бай тарихы бар. Ежелгі кезеңде Ғұндардың, ерте орта ғасырда Қазақстан өлкесінде өмір сүрген Түрік, Түргеш, Қарлұқ қағанаттарының, Керей, Найман мемлекеттерінің, кейінгі орта ғасырдағы Ұлық ұлыс атанған Алтын Орда мен Ақ Орданың өз нышан белгілері болды. Батыс Түрік қағанатының туы «Қош жалау» деп аталса, негізінен қасқырдың басы бейнеленген көне түрік мемлекеттерінің VI-VII ғасырларда көп тараған тулары «Бөрілі байрақ» болды.

Ежелгі тулардың тарихындағы аса құнды дерек Жетісу жеріндегі «Таңбалы тас» ескерткіші. Бұл ескерткіш Алматы маңындағы Аңырақай тауынан табылған бұл ескерткіштегі ежелгі тас дәуірінен бастап орта ғасыр кезеңіне дейінгі уақытқа жататын 2000-ға жуық суреттер ішінде тулардың, таңбалардың суреттері көп кездеседі. Олардың арасындағы ең қызықты сурет ту, қару ұстаған 22 атты жауынгердің бейнесі. Аталған тарихи ескерткіш тулардың тарихы XIII ғасырда Даниядан басталады деген болжамды жоққа шығарады. Қазақ мемлекеті билеушілерінің әр түрлі тулары болған екен. Мысалы, қазақтың XVII ғасырдағы ұлы ханы Еңсегей бойлы ер Есім ханның туы қызыл болса XVIII ғасырда Абылай ханның жасыл туы болған деген дерек бар [4, 510-бет]. Қазіргі республикамыздың көк туындағы жарқыраған алтын күн мен ашық аспан астында еркіндіктің белгісіндей қалықтап ұшқан қыран құс кең мағынаны аңғартып тұр. Ал қошқармүйіз оюы қазақтың ұлттық тамаша қолөнер туындысы. Туымыздың көрінісі өте тамаша.

Құдіретті әндеріне бас игізген Шәмші Қалдаяқов есімін жүрегі қазақпын деп соққан барша ел қастер тұтады. Шымкент қаласындағы әйгілі тұлғаның есімімен аталатын мүсіні орналасқан көшедегі «Бұл үйде қазақ ән өнеріндегі ұлы тұлға, вальс падишасы Шәмші Қалдаяқов тұрған» деген мемориалдық ескерткіш тақтағы сөздерді оқыған сайын біздің көңілімізде осынау тарихи үйде көңілді серпілтетін, адам жанына керемет сезім сыйлап сәуле нұрын

құятын керемет әндерін шығарды-ау деген ой келеді. Құрылысы XX ғасырдың екінші жартысында салынған ғимаратта Шәмші ағамыз 1963-1969 жылдары тұрған екен. Бүгінде бүкіл қазақ даласын, халқымыздың бітім-болмысын бойына жинаған «Менің Қазақстаным» жас буын өкілдерінен бастап ел болып беріле шырқайтын республикамыздың мемлекеттік әнұранына айналған. 2006 жылы қабылданған қазіргі әнұран сөзінің авторлары Жұмекен Нәжімеденов пен Нұрсұлтан Назарбаев. «Менің Қазақстаным» әнінің рухы жаңа замандағы Жаңа Қазақстан халқының рухани талап-тілегіне толық сай келіп, асқақтай бермек!

Басты да қымбат құндылық - еліміздің тұғырлы Тәуелсіздігі. Жастар өз елім деп мақтаныш тұтатын тәуелсіз мемлекетте тұратынын елжандылық сезім арқылы санасында зерделеп өсуі тиіс. Мектеп оқушыларына, арнаулы және жоғарғы оқу орындарындағы студенттерге, жалпы жастарға мемлекеттік рәміздерді әруақытта да насихаттап отырсақ, олардың болмысында өз еліне деген сүйіспеншілік сезімі арта түсіп, Ұлы халық екеніне көз жеткізе берері сөзсіз.

Бәскелестікке аса қабілетті өркениетті мемлекеттер қатарына қосылып, мемлекетіміздің өркендеп дамуы үшін әрбір азамат барлық күш-жігерін тек өнегелі істерге, ынтымақ-бірлігімізді сақтауға жұмсап, қазақ атты халықтың жарқын болашағына қызмет ете береді деген сенім мол. Білім де, тәрбие беру мен ғылым да жүйелі түрде нәтижелі жұмыстармен жүзеге асқанда ғана өркениет биігі бағындырылады, өркендеу белестеріне жете беретініміз айқын. Бұл МӘҢГІЛІК ЕЛ жастарының болашақтағы жарқын істеріне жол сілтейтін шамшырақ.

Әдебиеттер

1. Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан Республикасының Президенті Тәуелсіздік бәрінен қымбат. // Егемен Qazaqstan № 2, 5 қаңтар, сейсенбі, 2021 жыл. Б.2
2. Интернет ресурс: <https://www.akorda.kz> «Қазақстан - 2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті - Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 14 желтоқсан, 2012 жыл.
3. Нұрсұлтан Назарбаев. Ұлы Даланың жеті қыры. // Егемен Қазақстан, № 223. 21 қараша, 2018 ж. Б.2
4. Артықбаев Ж.О., Пірманов Ә.Б. ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ (энциклопедиялық басылым). – Алматы: Атамұра, 2008. Б. 510.

Ы.АЛТЫНСАРИН МҰРАСЫ ЕРЕСЕК МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРҒА БЕРЕР СЫЙЫ

Сейдина Б.З

Аға оқытушы, магистр, педагогика және психология кафедрасы

Сарбаева А.С.

*Педагогика және психология мамандығының 4 курс студенттері
«Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты "КЕАҚ
Қазақстан, Арқалық*

Аннотация: В статье рассказывается о влиянии произведений Абая на детей дошкольного возраста. Также, формирование патриотизма в воспитании детей объясняет важность приобщения к школьному возрасту. В своих рассказах, стихах мы рассказывали детям о том, как воспитать их, дать им знания, науку, нравственность, уважение к старшим, к младшим.

Annotation: The article discusses the influence of Ibrai's works on preschool children. In addition, the formation of patriotism in the upbringing of children explains the importance of pre-school education. In their stories and poems, children were told about knowledge, science, morality, morality, respect for the older generation, respect for the younger generation.

Ключевые слова: дошкольное воспитание, патриотизм, ребенок, воспитание

Keywords: pre-school education, patriotism, child, education

Соңғы жылдары елімізде мектепке дейінгі білім беру жүйесінде Білім беру мен бала тәрбиесінің мазмұны жаңарып, белгілі бір оң өзгерістер алып келді. Жыл сайын балалардың адамгершілік-патриоттық тәрбиесі мәселесі қозғалған көптеген мектепке дейінгі мекемелерде сәтті қолданылатын кешенді бағдарламалар саны артып келеді. Отан сүйгіштік сезімі көп қырлы болғандықтан, бағдарламалардың мазмұны бойынша жүйелілік пен заңдылық біртіндеп ретке келтірілуде. Бұл туған жерге деген сүйіспеншілік, өз халқына деген мақтаныш, бүкіл әлеммен ажырамас сезім және өз отанының байлығын сақтауға, көбейтуге деген ұмтылыс. ҚР мектепке дейінгі тәрбие мен оқытуды дамыту тұжырымдамасының ережесіне сәйкес [1] балаларды жалпы адамзаттық құндылықтармен, сондай-ақ көрнекті қазақстандық философтардың адамның рухани-адамгершілік, эстетикалық және патриоттық дамуы үшін жеке мәдениеттің маңызы туралы идеяларымен таныстыру қажеттілігі туралы (Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев және т. б.) балалармен белгіленген бағытта жұмыс жүргізу қажет.

Ыбырай Алтынсаринді қазақ педагогикасының негізін салушы, прозаик және ақын, қазақ балалар әдебиетінің атасы. Ұлы педагог - қазақ балаларын, жалпы қазақ ұрпағын сауатты әрі білімді болуын қалаған ұстаз. Алтынсарин ұлттың бала тәрбиесінде өз халқының тұрмысы мен өмірінің тарихи ұлттық ерекшелігіне сәйкес келу идеясын ұсынған. Атамыздың педагогикалық мұрасына үндеу бүгінгі күні бұрынғыдан да өзекті. Қазіргі уақытта білімнің тарихи негізіне жүгіну қажет, өйткені тарихи педагогикалық мұраны түсінусіз жас ұрпақты адам мұраттарымен таныстыру мүмкін емес. Ыбырай

Алтынсариннің өмірі мен шығармашылық жолы, өмірбаянының жеке беттері, философиялық және педагогикалық көзқарастарының жеке аспектілері ерекше қызығушылық тудырады және қазіргі тұлғаның рухани - адамгершілік дамуына ықпал етеді. Ыбырай Алтынсариннің тағдыры келер ұрпаққа өнегелі үлгі. Бұл өз халқына қызмет етудің үлгісі десекте артық айтқанымыз болмас. Алып тұлғаның педагогикалық идеяларын мұғалімдер мен тәрбиешілер қолданып, өлеңдері мен прозасының астарлы құндылығын балаларымызға дәріптеліп келеді. Ы.Алтынсарин балаларды бастапқы тәрбиелеу тәрбиешілердің қолында екенін атап өтіп, олардың рөліне ерекше мән берген. Сондай-ақ ана қадірін түсіне білу керек дейтін жалпы халықтық қағиданы әрқашан баланың зердесіне салып отыру – әрбір тәрбиешінің борышты міндеті дегенді Ыбырай Алтынсарин көп ескерткен. Ал «Ананың сүюі» деген өлеңі бала жанын тербітентерліктей бұдан да күшті, бұдан да әсерлірек жазылған.

«Кім сендерді, балалар, сүйетұғын,
Қуанышқа қуанып, қайғыңа күйетұғын.
Түн ұйқысын төрт бөліп, кірпік қақпай,
Шешен байғұс дамылсыз жүретұғын!
Кім сендерді сағынар шетке кетсең,
Ғылым іздеп, тез қайтпай көпке кетсең,
Ұмытпа ең кемінде жұлдыз сайын,

Хат жазып тұр төбесі көкке жетсін!» - деп ана қадырын аяққа бастырмауды үндейді. [2, б.105-116]

Ыбырай Алтынсарин аса бай дереккөз ретінде қазақ фольклорына ерекше назар аударды. Халық шығармашылығынан ол жеке ертегілерді, эпостарды, мақал-мәтелдерді шебер қолданып қана қоймай оқу мақсаттарына сәйкес келетін нәрсені таңдайды. Ол халық тілінің экспрессивтілігін - ырғақтылықты, дәлдікті, эпитеттер мен салыстырулардың байлығын жоғары бағалады.

Ы.Алтынсарин мұрасы негізінде ересек мектеп жасына дейінгі балалардың адамгершілік-патриоттық сезімдерін қалыптастыру мектепалды даярлық сыныптарында оқу - тәрбие процесін ұйымдастырудың ажырамас бөлігі болып табылады. Осы бағыттағы жұмыс процесінде мынадай міндеттер шешіледі:

- мектеп жасына дейінгі балалардың адамгершілік-патриоттық сезімдерін қалыптастыруға педагог - ойшыл мұрасының әсерін зерделеу;
- балаларды педагог - философтың шығармашылығына баулуға бағытталған балалармен жұмыс жүйесін әзірлеу және сынақтан өткізу;
- мектеп жасына дейінгі балалардың бойында әділдік, адалдық, еңбексүйгіштік, отанның жетістіктері үшін жауапкершілік пен мақтаныш сезімін тәрбиелеу;
- оқу іс-әрекетінің дағдыларын қалыптастыруға ықпал ету.

Баланы адамгершілік-патриоттық тәрбиелеу - күрделі педагогикалық процесс екені белгілі. Оның негізінде сезімнің дамуы жатыр. Бұл балаларды адамзаттың және белгілі бір қоғамның моральдық құндылықтарымен таныстырудың мақсатты процесі. Ерекше топ моральдық сезімдерден тұрады. Ересек адамды сипаттайтын моральдық сезімдер балаға туғаннан бастап дайын

түрінде берілмейді. Олар балалық шақта пайда болады және дамиды. Әрине, өмір сүру мен тәрбиенің әлеуметтік жағдайларына байланысты. Өздеріңіз білетіндей, мектепке дейінгі жас әлеуметтік әсерлерге сезімталдықтың жоғарылауымен сипатталады. Бұл әлемге келген бала адамның бәрін сіңіреді: қарым-қатынас, мінез-құлық, өз бақылауларын, эмпирикалық тұжырымдар мен тұжырымдарды қолдана отырып, ересектерге еліктейді. Сынақтар мен қателіктер арқылы қозғала отырып, ол адамзат қоғамындағы өмір нормаларын игереді. Бұл мектепке дейінгі жасты адамгершілік тәрбие үшін ең қолайлы етеді. Туған өлкенің тарихын, дәстүрі мен мәдениетін білмей кешенді бағдарламаларды жүзеге асыру мүмкін емес. Мектеп жасына дейінгі балаларды патриоттық тәрбиелеу мәселелеріне арналған заманауи зерттеулер [3], әлеуметтік және педагогикалық жағдайларды интеграциялаудың негізгі факторы ретінде ұлттық-аймақтық компонент қарастырылады. Бұл ретте басты назар туған үйге, туған өлкеге, өз халқының ұлттық мәдениетіне, туған табиғатына деген сүйіспеншілікті тәрбиелеуге аударылады. Патриоттық тек өз отанын сүйетін, өз құқықтарын ғана емес, басқалардың құқықтарын да мойындайтын және құрметтейтін, отанды мақтан тұту үшін бәрін жасайтын патриот тәрбиелей алады. Осыған сәйкес осы жұмысты жүргізетін мұғалімнің рөлі мен жауапкершілігі артады.

Балаларды халықтық мәдениеттің қайнар көздерімен таныстыру тәжірибесінде ұсынылған жұмыстағы басымдықтар анықталды: - баланың жан дүниесін алғаш рет оятатын, ондағы сұлулық пен қызығушылық сезімін тәрбиелейтін айналадағы заттар ұлттық болуы керек. Бұл балаларға ерте жастан бастап олардың ұлы Қазақстан халқының бір бөлігі екенін түсінуге көмектеседі:

- фольклордың барлық түрлерін пайдалану: ертегілер, әндер, мақал - мәтелдер, жұмбақтар, дөңгелек билер және т.б.;

- эмоционалды әсердің зор күшіне ие және адамның рухани әлемін қалыптастыру үшін жақсы негіз болып табылатын сәндік-қолданбалы өнер негізінде мектеп жасына дейінгі балалардың көркемдік талғамын қалыптастыру.

Халық өнері бейнелі, түрлі-түсті, өзіндік дизайнында ерекше. Ол балалардың қабылдауына қол жетімді, қарапайым қысқа формаларда балаға қоршаған әлемнің сұлулығы мен сүйкімділігін ашатын түсінікті мазмұнға ие.

Барлық уақытта және барлық халықтар үшін тәрбиенің негізгі мақсаты- жақсы халықтық әдет-ғұрыптар мен дәстүрлерді сақтау, нығайту және дамыту, өскелең ұрпаққа күнделікті, өндірістік, рухани, оның ішінде педагогикалық, алдыңғы ұрпақтар жинаған тәжірибені беру туралы қамқорлық [4].

Бұл мәселені шешу үшін халықтық педагогикада әртүрлі құралдар қолданылды. Сонымен, адамға педагогикалық әсер етудің ең тиімді түрлерінің бірі-халық ертегісі. Ертегілер халықтың дүниетанымын, оның адамгершілік-этикалық және эстетикалық принциптерін, жас ұрпақты тәрбиелеудің ғасырлық тәжірибесін көрсетеді. Халықтық мақал-мәтелдерде моральдық тәрбие идеялары қысқаша және қысқаша айтылды. Көркем сөз эмоционалды өмірді байытады, қоршаған шындық туралы адамгершілік, адамгершілік көзқарастардың қалыптасуына ықпал етеді. Адам адам болып қалу үшін оның

тамырларын есте сақтау керек. Ежелгі уақытта әр бала өз туыстарын жетінші тізеге дейін білгені таңқаларлық емес. Сыйластық-туыстарына жасау, өз шежірелік нығайттық адамгершілік бағыттылығы дамушы тұлға.

Ы. Алтынсарин балаларға арналған үлкен хрестоматия жасады. Өзінің шығармашылық мұрасында еңбектің әлеуметтік маңызын ерекше атап көрсетеді. «Бір уыс мақта», «Аурудан аяған күштірек», «Мейірімді бала», «Полкан деген ит», «Таза бұлақ», «Әділдік», «Жан-жануарлар айтысы», «Бай баласы мен жарлы баласы», «Қыпшақ Сейіткұл», «Мұңсыз адам», «Лұқпан әкім», «Зеректік», «Силинші ханым», «Білгеннің пайдасы», «Талаптың пайдасы», «Атымтай жомарт» әңгімелерінде еңбектің мәні мен тәрбиелік мәні айқын көрінеді. Адам еңбегіне арналған басқа әңгімелерде Алтынсарин табиғат сыйы-байлық көзі оны қажырлы еңбекпен шығара алатын адамдарға ғана беріледі деген ойды дамытады.

Патриотизм сезімін қалыптастыру үшін балаларға Отан туралы бастапқы білім, біздің еліміз, халық, әдет-ғұрып, тарих, мәдениет туралы негізгі идеялар беру өте маңызды. Бірақ сонымен бірге, біздің ойымызша, білімнің өзі ақылдың тамағы екенін ұмытпау керек, ал патриотизм "ақылдан" болмайды, ол тек "жүректен" болады. Ақыл жанның рухани-адамгершілік жұмысын насихаттайды, ал өз кезегінде сүйіспеншілікке толы жүрек патриоттық дүниетанымды қалыптастырады.

Қазақ халқының дарынды перзенті әңгімелерінде түр мен мазмұнның өзара бірлігіне де ерекше мән бергенін аңғарамыз. Ол соған сәйкес оқиға мазмұнының орамдылығы мен нақтылығын, ойға қонымдылығы мен логикалық дәлдігін сақтай отырып, тілінің қарапайым да көркем, айшықты болуына зер салады. Бұған қоса сол әңгіменің негізгі түйінін бірден ашпай, ойландыратын, толғандыратындай етіп жұмбақтап айту тәсілін ұстанады. Бұл баланың ойлау қабілетін арттыратыны мәлім. Айталық, «Аурудан аяған күштірек», «Асыл шөп», «Малды пайдаға жарату» атты әңгімелерде автор шыдамдылық пен сабырлылық, қайырымдылық пен бауырмалдық секілді сезімдерді тәрбиелеу үшін, жоғарыда атап көрсеткендей ұтымдылық танытады. Осындай амал-тәсіл ағартушының өзге де әңгімелеріне тән. Ұлы жазушының төл туындылары мен аудармалары да жеңіл де қарапайым сипаттарымен дараланады. Бұған сондағы кезектесу сөздерінің (диалог) жиі қолданылуы да көп септігін тигізген. Бұған бастан-аяқ сұрақ-жауап түрінде берілген «Шеше мен бала» атты әңгіме айқын дәлел. Тентек баланың қолындағы құсты құтқару үшін қолындағы барлық ақшасын жұмсаған баланы шешесі ұрыспай, қайта қайырымдылығы үшін оған алғыс айтады. Жазушы осындай кішігірім оқиғаны тартымды етіп берумен қатар, оған лайықты үлкен міндет арта білген [5, б.129-136].

Ыбырай шығармашылығының тағы да көтеретін күрделі мәселесі – үздіксіз еңбек үрдісі. «Дүние қалай етсең табылады», «Бай баласы мен жарлы баласы», «Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш», «Таза бұлақ» деген әңгімелері еңбектесең ғана ойлаған мақсатына жетесің деген ойды жан-жақты дәлелдейді. «Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш» әңгімесінде атасы он жасар баласын жетектеп келе жатып, ұшқан құс, жүгірген аңдар тіршілігімен таныстырады, жұмыссыз

жүрген бір жан жоқ екенін айтады. Бәрі де тіршілік тірегі – өмір қамын жасауда. «Сәтемір хан» әңгімесінде жеті жасында жетім қалған Сәтемір деген бала ақсақ шегірткенің үйдің төбесіне шығу үшін қаншама әрекет жасағанын көріп, өзінің жұмыссыз босқа ойнап жүргенін ақылсыз деп табады. Артынша қалаға келіп, біреудің қолында жалшылық ете жүріп оқиды. Ақырында ірі оқымысты болып шыға келеді. Адамның барлық қабілетімен іскерлігі, таланты мен талабы тек еңбек арқылы ғана көрінетінін айтады. Ыбырай әңгімелерінің қайсысын алсаңыз да оқушысын нақты сендіретін, соған қызықтыратын шынайы көрнекілік бар. Еңбек процесі тақырыбына жазылған Ыбырай әңгімелері бірінен – бірі аса отырып, бірін-бірі қайталамайды, әр қайсысының өзіндік қызықты, тәрбиелік күшті жақтары бар. Мұны оқыған бала әрқашан пайдалы, өнегелі істерге үйренді, өнегесіз істерден жирене түседі. Әрқашан ата-анаға болысу борышты міндет деген қорытындыға келеді.

Қорытындылай келе, бала өзін тұлға ретінде сезіне бастамас бұрын, ол өзінің "Менін" қалыптастырып, түсініксіз нәрсені түсіндіруі маңызды. Осындай жауапты кезеңде ел сүйгіштік, еңбекқорлық қасиеттерін дамыту бұдан өткен жауапты іс деп білемін. Мектеп жасына дейінгі бүлдіршіндердің зейіні тұрақты болмағандықтан, бүлдіршіндерді қызықтырып, назарын аударту педагогтің ең басты міндеттерінің бірі екенін білген қазақ елінің дарынды перзенті әңгімелерінің бәрі де бүлдіршіндердің жас ерекшеліктеріне орай тілі жеңіл, мазмұнды, тартымды, олардың жан дүниесіне әсер етерліктей етіп берілгендігін атап көрсеткен. Осы әңгімелерді мұғалімдер мен ата-аналар балаларды ұқыптылық пен сабырлылыққа, шыдамдылыққа, төзімділікке тәрбиелеу мақсатында оқу үрдісінде, сынып сағаттарында, таңдаулы сабақтарда пайдалануға болады. Ұлы ағартушымыз артына қалдырған асыл мұрасы сан мыңдаған ғасырлар өтсе де, өз маңызын жойған емес.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі тәрбие мен оқытуды дамыту тұжырымдамасының жобасы.
2. Қазақ балалар әдебиетінің хрестоматиясы. 2-кітап. –Павлодар: Арман, 2004
3. "Жас ғылым 2011" жинағы ПГЛУ мақала 14 сәуір 2011 жыл. X1 Бөлігі
4. «Художественная литература»- хрестоматия . Алматыкітап баспасы 2012г. С 150-151.Ознакомление с детской литературой. Методическое пособие. Алматыкітап баспасы 2011 г.
5. Ыбырай Алтынсарин. Таңдамалы шығармалар .- Алматы "Ғылым", 1994.-289 б

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ КАЗАХСКОГО ПРОСВЕТИТЕЛЯ Ы.АЛТЫНСАРИНА

Ситнова И.А

Учитель русского языка и литературы, высшая категория

Коммунальное государственное учреждение

«Гимназия имени И.Алтынсарина отдела образования города Аркалыка»

Управления образования акимата Костанайской области»

Аннотация: Биыл біз ұлы данышпанның туғанына 180 жыл толуын атап өтеміз. Әлем өзгеруде - уақыт бір орында тұрмайды! Әлемде де, білім беруде де үлкен өзгерістер болды. Бүгін республикадағы білім беруді реформалау туралы айта отырып, оның педагогикалық мұрасын еске түсіруге болмайды. Ыбырай есімі әрбір қазақстандыққа бала кезінен таныс. Ол Қазақстан тарихына көрнекті ағартушы, педагог, қоғам қайраткері ретінде енді.

Ключевые слова: Тәрбиеші, мұғалім, педагогикалық мұра, мұғалімнің рөлі .

Annotation: This year we are celebrating the 180th anniversary of the birth of the great genius. The world is changing - time does not stand still! There have been great changes both in the world and in education. Speaking today about the reform of education in the Republic, one cannot but recall his pedagogical heritage. The name Ybray is familiar to every Kazakhstani since childhood. He went down in the history of Kazakhstan as an outstanding educator, teacher, public figure.

Key words: Enlightener, teacher, pedagogical heritage, teacher's role.

«Быть учителем- не служба, а Богом данное призвание!» Я полностью согласна с данным высказыванием Ы. Алтынсарина. Имя Ыбрая с детства знакомо каждому казахстанцу. Он вошел в историю Казахстана как выдающийся просветитель, педагог, общественный деятель. Свои первые шаги Ыбрай Алтынсарин сделал на нашей Костанайской земле, которая дала вдохновение многим известным казахским литераторам и акынам.

«Живущие всюду народы для радости сотворены.

Всех ласково греет солнце,

всем светят лучи луны.

Особо рождённых не было

и нет на этой земле.

Мы друг перед другом с детства

во всём быть должны равны!» – писал он в своём

стихотворении – наставлении.

Уж не этому ли и мы постоянно учим своих детей? Быть толерантными. Толерантность – это необходимое в современном мире условие общения. От терпимости каждого из нас зависит культурное и моральное развитие общества. Каждый человек – это личность, индивидуальность, неповторимость, к каждому человеку нужно найти свой подход и быть толерантным в каждой ситуации, которая бы не случилась в нашей жизни. Особое внимание Ыбрай уделял обычаям казахского народа, истории народа, и, замечательно, что сейчас нашими учителями возрождается всё, что было потеряно ранее. Так, в гимназии, которая с гордостью носит имя Ыбрая Алтынсарина силами учителей и родителей был открыт музей, где традиционно проводятся экскурсии,

классные часы, литературные встречи, творческие мероприятия, связанные с именем Алтынсарина и с его произведениями. В музее есть выставка фотографий о жизни и творчестве Ыбрая, монумент великого просветителя с лозунгом: «Давайте, дети, учиться!»

В этом году мы отмечаем 180-летие со Дня рождения великого гения. Меняется мир – время не стоит на месте! Произошли большие изменения и в мире, и в образовании. Говоря сегодня о реформе образования в Республике, нельзя не вспомнить о его педагогическом наследии.

Высшей ценностью нашего государства является человек, его жизнь, права и свободы. В современных условиях развития человек представляется не просто как объект изучения, а, прежде всего, как субъект творчества и познания, создающий величайшие образцы культуры и увлекающий своим стремлением к творчеству.

Его признание исключительной роли учителя – как созвучны эти и другие просветительские идеи Ыбрая Алтынсарина современным проблемам школы, дню нынешнему.

И сейчас Учитель – самый необходимый человек для ребёнка. У него необычная миссия в жизни: не только учить, направлять, руководить, но и воспитывать. Его предназначение – проследить за становлением личности ребёнка, входящего в современный мир, воспитывать человека, способного достойно занять своё место в жизни. И у него непростая миссия – не уронить авторитета, достоинства, гордости, почётного звания – Учитель. Ыбрай Алтынсарин учил: «прежде, чем воспитывать людей, воспитывай себя». Он был тем первым и щедрым истоком просветительства, несущим казахскому народу образование, передовые педагогические идеи и культуру. Идейная ценность и значимость его мыслей особенно актуальны сейчас, когда наше образование шагнуло на принципиально новую ступень своего развития.

Необходимо подчеркнуть, что Ыбрай Алтынсарин, разработав систему школьного образования, особое место отводил личности и моральному облику учителя. Высокую душу для этого следует иметь, способную отдать свой пламень другим людям, ничего не требуя взамен. «Учителем может работать далеко не каждый и душа должна быть щедрее у педагога, и ответственности больше и профессионализм – достаточно высокий». Он рассматривал полученные знания и умения не с точки зрения формального образования, а с учётом их реальной пользы. «Учить учиться», не передавать знания, а формировать жизненно важные качества личности, готовить ученика не к поступлению в университет, а к жизни, вести не к накоплению знаний, а к социальной мудрости. Современной школе необходимо ещё научить детей жизненным навыкам и применению полученных знаний в жизни. «Учитель имеет дело с детьми, если они не понимают чего-либо, то учитель должен пенять не на учеников, а на самого себя, что не может довести до их понимания. Он должен общаться с детьми кратко, нераздражительно, объяснять каждый предмет охотно и простым языком, без вычурных фраз и ненужных терминов» – пишет Алтынсарин.

Он призывает учителей не держаться теоретического обучения, а вести дело согласно успехам, способностям и пониманию учеников.

Ыбрай Алтынсарин предостерегает нас от верхоглядства – «ограниченных, поверхностных понятий в подходе к детям» На конкретных примерах разъясняет, что дурное преподавание и обращение с детьми сбивает с толку и запутывает; наоборот, чем бодрее дети, чем лучше с ними обходиться, чем больше нравственное влияние на учеников, тем успешнее пойдут занятия. Успех или неуспех в воспитании и обучении зависит большей частью от умения педагога правильно подойти к ребёнку».

Назидание – самый распространённый приём в народной педагогике, его очень часто в своём творчестве использовал Ыбрай. По-прежнему актуальны слова Ы. Алтынсарина, что «Учитель – главный человек для преподавания знаний... всё наше будущее, будущее народа в руках учителя.»

Ыбрай Алтынсарин считал обязательным использование учителями методической литературы и педагогических журналов. Сегодня самообразованию учителей уделяется особое внимание – повышение профессионального мастерства через конференции, коучинги, семинары, тренинги, обучение на курсах повышения квалификации, через системы дистанционного обучения, участие в творческих и интеллектуальных конкурсах, проектах – созданы все условия для совершенствования педагогического мастерства педагогов.

Залогом успеха в работе педагога Великий Учитель считал не только знания, но и верный тон в общении с учащимися, педагогический такт. Как и Ушинский, Алтынсарин часто повторял, что талант учителя – в умении найти путь к сердцу учащегося. Интуиция должна подсказать ему, когда следует проявить доброжелательность, чуткость, внимание, а когда и требовательность. В педагогической работе, по мнению Алтынсарина, всё дело в умении учителя найти наилучшие приёмы обучения и правильном обращении с детьми.

Таким образом, изучая педагогическое наследие казахского просветителя Ы.Алтынсарина, поражаешься, что педагогические идеи и сегодня являются глубоко актуальными и современными. Педагоги нашей гимназии плодотворно используют просветительские идеи Ыбрая Алтынсарина в области нравственного, патриотического, эстетического воспитания, о роли родителей, учителей в обучении и воспитании. Не стареет, а вновь возрождается гимн – призвание великого сына казахского народа:

Ученье даст вам счастье,
Оно озарит, как свет,
Каждое ваше желание,
Яркий оставит след.
Дети, в школу идите.
В памяти крепко, навек
Знание сохраните.

И пусть же гениальный дух, зажжённый когда-то неугасимый огонь знаний, света в сердце нашего народа, вечно сияющий дух Ыбрая Алтынсарина осеняет нас, одухотворяет, вселяет силу и надежду на пути преобразования школьной системы, приобретения полной настоящей свободы человека – созидателя истории! Как доказало время, труд Ыбрая Алтынсарина не был напрасным. И сегодня мы с большой уверенностью можем сказать, что свою трудовую жизнь Великий Учитель прожил не зря!

Указания Ыбрая Алтынсарина об обязанностях учителя – как учить, в отношении учащихся – как учиться – свидетельствуют о его глубокой всесторонней осведомлённости о положениях современной ему методике. Давая пояснения о разнообразных приёмах, словесных бесед, умственных и письменных упражнений, он писал, чтобы любой труд детей бесплодно не растрачивался на бессмысленных зазубриваниях, а имел смысл и систему. Он предлагал учителям использовать упражнения мыслительной деятельности разного уровня, обучал от простого к сложному, к использованию методов обучения, которые бы побуждали у детей интерес. Все его методические рекомендации могут быть принятыми безоговорочно и в наше время. Мы используем развивающее обучение, учимся проводить уроки с применением таксономии Блюма, широко используем личностно-ориентированные, информационные, коммуникативные, интерактивные педагогические технологии. Ведь мы понимаем, что школа – для ребёнка, общество – для человека. А учитель – это человек, который должен быть наделён душевной щедростью, вниманием, состраданием к человеку, к его боли, нужде. Гуманиста должен воспитывать гуманист. Эта мысль глубоко прослеживается в педагогических трудах Ыбрая Алтынсарина. Только Учитель может научить ребёнка восхищаться и любоваться родным краем, только он научит чувствовать боль и радость родной природы, и именно он научит любить родной край, Родину, Казахстан так, чтобы эта любовь осталась в сердце на всю жизнь.

Эти идеи Алтынсарина близки нам и сегодня! Ыбрай Алтынсарин считал, что учителя должны непременно любить своих учеников и быть любимы ими и их родителями. И тогда, по его мнению, можно будет достигнуть целей, стоящих перед воспитанием и образованием. И сейчас это одно из главных условий успешного преподавания. Профессия учителя характеризуется ответственностью за судьбу каждого ученика, подрастающего поколения, общества и государства. Какими будут результаты труда педагогов сегодня- таким будет общество завтра. И без ценнейших мыслей Ыбрая Алтынсарина нам не обойтись.

Литература

1. И. Алтынсарин. Собрание сочинений в трех томах. Издательство Алма-Ата. 1976 год
2. И. Алтынсарин. Избранные произведения . Алма-Ата. 1968 год.
3. И. Алтынсарин. Педагогические идеи и просветительская деятельность. Алма-Ата. 1968 год
4. К. Джумагулов. «И. Алтынсарин» Ташкент. 1975 год
5. Концепция развития образования Республики Казахстан.

ОҚУ-ТӘРБИЕ ҮДЕРІСІНДЕ ХАЛЫҚТЫҚ ПЕДАГОГИКА НЕГІЗІНДЕ ОҚУШЫ ТҮЛҒАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Султанбекова Ж.Х.

Педагогика ғылымының магистрі

А.Байтұрсынов атындағы қостанай өңірлік университеті

Аннотация: Қазақ халқы өзінің сан ғасырлық тарихының даму барысында жан-жақты дамыған адамгершілікті тұлға тәрбиелеуге ерте уақыттан бастап-ақ, мән берілген еді. "Халықтың өткендегі тарихын, тұрмыс-тіршілігін, әдет-ғұрпын, ұрпақ тәрбиелеу тәсілін жақсылап зерттейміз десек, ауыз әдебиетін білуге тиістіміз", - деген болатын. Балаларды жан-жақты жетілген, адамгершілік мәдениеті жоғары азамат етіп өсіруде қазақ халқының айтыс өнері, жұмбақ, мақал – мәтел т.б. орасан зор рөл атқарады.

Түйін сөздер: халықтық педагогика, оқу, тәрбие, адамгершілік, балалар

Annotation: In the course of the development of its centuries-old history, the Kazakh people from early times attached great importance to the education of a fully developed moral personality. "We must know the oral literature if we study the history of the people in the past, the way of life, customs, ways of educating generations." The art of aitys of the Kazakh people, riddles, proverbs, etc. plays a huge role in the formation of children as fully mature, highly moral citizens.

Key words: folk pedagogy, study, education, morality, children

Білім беруді дамытудағы негізгі мақсат – білім беру жүйесінің барлық деңгейінде қоғамның жаңа талаптарына сәйкес келетін білімді, кәсіби біліктілігі жоғары жастарды тәрбиелеуге қол жеткізетін сапалы, бәсекеге қабілетті білім мекемелерін қалыптастыру.

Жалпы айта келе, үздіксіз білім беру жүйесінің базалық буыны саналатын орта білім беру мекемелерінің жастарға сапалы білім беріп, ұлтжанды азамат етіп қалыптастыруда атқарар рөлі өте зор екеніне сөз жоқ.

Қоғамның дамып, өркендеуіне адам ойы қандай қажет болса, табиғат пен оның байлығы сондай қажет екенін айта кету керек.

Әрбір мұғалім Қазақстан Республикасының үшінші мыңжылдықтағы жаңа әлеуметтік мәдени жағдайына орай, адамгершілік тәрбиесінің мақсатына, мазмұнына, түрлеріне, әдіс-тәсілдерінің ауқымды өзгерістеріне байыптап қарап, бағамдау үшін оқушыларға тәрбие берудің тарихи-философиялық, педагогикалық проблемаларына аса зор мән беру қажет.

Қазақ халқы өзінің сан ғасырлық тарихының даму барысында жан-жақты дамыған адамгершілікті тұлға тәрбиелеуге ерте уақыттан бастап-ақ, мән берген болатын. Мысалы, бала дүниеге есігін ашқан кезден бастап айтылатын бесік жыры, тұсау кесер, атқа мінер, санамақ, мақал-мәтел, жұмбақ-жаңылтпаштар, ертегілер т.б.

Халықтық педагогикасы арқылы оқушыларды адамгершілікке тәрбиелеуге байланысты біршама теориялық-практикалық тәжірибе жинақтауды қажет етеді. Бастауыш сынып мұғалімдері тәрбиенің басты ұстанымдарын-жалпы адамзаттық құндылықтарды және тұлғаны қалыптастыру, өз халқының мәдениетін, әдебиетін, тілін, салт-дәстүрін, тарихын, өнерін сүю арқылы басқа халықтардың да тілі мен мәдениетіне салт-дәстүріне құрметпен қарайтын нағыз мәдениетті адам қалыптастырады.

Халқымыздың кемеңгер ойшылдары Қорқыт ата, Әл-Фараби, Ахмет Яссауи, Махмұд Қашғари, Ахмет Йүгенеки, Сайф Сараи т.б. шығармаларынан адамгершілік тәрбие, адамның адамгершілік бейнесі, тәрбиесі өте кең орын алған болатын. Оның «Анадан өнеге көрмеген қыз жаман, атадан тағылым алмаған ұл жаман», «Мен-мен, тәкаппар адамды тәңірі сүймейді», «Ақылсыз балаға ата дәулетінен қайран жоқ», «Қонағы жоқ қараша үйден құлазыған түз артық» деген нақыл сөздері үлкеннен ғибрат алуды мензейді, жастарды тәкаппарлықтан сақтандырып, ақылды көпшіл, адамдарды қонақжай болуға шақырады.

Қысқаша айта келе, Қорқыт атаның қай жырының болсын тәрбиелік мәні өте жоғары. Олардың мазмұны қазақ эпостарына сай баяндалады. Жырлардағы батырлардың ерлік істері, халыққа, туған елге, дәстүрге деген сүйіспеншілігі, өмірге құштарлығы, ақылдылығы, ғашықтық сезімдері жеткіншектерге үлгі болумен бірге, адамгершілік қасиеттерінің негізін қалыптастыруға көмектеседі.

Адамгершілік тәрбиесі - тәлім-тәрбиенің ықпалды әсерімен моральдық сананы қалыптастырудың, этикалық білімділікті, адамгершілік сезімді дамыту.

Л.Х.Салимованың айтуынша: «Адамгершілік тәрбие - оқушылардың адамгершілік нормалар мен ережелерді меңгеруге, оларда адамгершілік сезімдерді дамытуға, адамгершілік сана мен сенімдерді қалыптастыруға, адамгершілік мінез-құлық дағдылары мен әдеттерді, іскерліктерді шыңдауға бағытталған педагогикалық процесс. Бұл процестің негізгі мақсаты — жеке тұлғаның өзін-өзі тәрбиелеу мен өзін-өзі жетілдіру деңгейіне жетуі».

Адамгершілік тәрбие үрдісі балалар үшін маңызды және тартымды, оның нәтижелі болуы мұғалімнің мынандай шарттарды орындауына байланысты:

1. Оқушылардың жас ерекшеліктерін, қызығушылықтарын ескеру;
2. Іс-әрекеттің қоғамға пайдалы болуын ескеру, ұжымның бірлесіп әрекет етуіне мән беру;
3. Белгілі нәтижеге жету ұжымның эмоционалды көңіл-күйіне байланысты екенін ескеру;
4. Оқушылардың бір-бірін түсінісуіне қамқорлық жасау.

Жалпы алғанда адамгершілік тәрбие үш түрлі: функционалдық - әлеуметтік, теориялық және практикалық-салада қарастырылады. Адамгершілік тәрбиенің әлеуметтік қызметі жеткіншек ұрпаққа жинақталған тәжірибені жеткізуден көрінеді. Ал жалпы теориялық аспектісі білім саласын теориялық жағынан дамытуды қамтамасыз етіледі. Практикалық қызмет адамгершілік тәрбие бойынша жұмыс мазмұны мен әдістемесін жетілдіруді көздейді.

Адамгершіліктің негізгі өлшемі адамгершілік қасиеттер болғандықтан, біз жалпы балалардың бойында қалыптастыруға мүмкін қасиеттерді ескере отырып, қазақ халық ауызекі шығармашылығын үлкенді сыйлау, мейірімділік, кішіпейілділік, әділеттілік, шыншылдық, еңбексүйгіштік, туған жерге деген сүйіспеншілік, бауырмалдық, достық, ұқыптылық, ұжымдылық, батылдық сияқты қасиеттерді баланың бойында қалыптастырамыз.

Балаларды адамгершілікке тәрбиелеуде халық ауызекі шығармашылығы материалдарын оқу-тәрбие процесінде пайдалану өте маңызды. Себебі, ол баланың эмоцияналдық дүниесін дамыта, оның сезіміне ықпал ете отырып, баланы әсерге бөлейді, сол арқылы моральдық нормаларды, ережелерді, принциптерді меңгеруін жүзеге асырады.

Қазақ халқының экономикалық және қоғамдық құрылысы, сондай-ақ тұрмыс-тіршілігі мен адамгершілік-эстетикалық көзқарастары ауыз әдебиеті шығармаларында көрініс тапқан. Сол себепті халық ауызекі шығармашылығы адамгершілік тәрбие негізі болып табылады.

Ұжымдық көркем шығармашылық саналатын халық шығармашылығы халықтың еңбек және әлеуметтік тәжірибесінен жинақтаған білімі мен даналығының көрінісі болып табылады. Әрбір сөз мазмұнды, шынайы, таза болып келеді және жоғары адамгершілік нормаларды бейнелейді. Бұл халық шығармашылығының тәрбие үрдісінде нәтижелі құрал ретінде қолдану мүмкіндіктерін байқауға болады.

Халық шығармашылығының тәрбиелік мүмкіндіктері туралы көзқарастар мен ондағы адамгершілік идеяларын ашып көрсетпес бұрын, оның даму, зерттелу тарихына қысқаша тоқталғанды жөн көрдік. Кезінде М.Горький: "Халықтың өткендегі тарихын, тұрмыс-тіршілігін, әдет-ғұрпын, ұрпақ тәрбиелеу тәсілін жақсылап зерттейміз десек, ауыз әдебиетін білуге тиістіміз", - деген болатын.

Қазақ ауыз әдебиеті үлгілерін ел арасынан жинау және баспа жүзіне шығару ісі алғаш рет ХІХ ғасырда қолға алынды, одан әріде ауыз әдебиеті үлгілері жиналмай, хатқа түспей, ауызша сақталып келді.

Халық балалар мен жастардың адамгершілік тәрбиесін қалыптастыруда ауыз әдебиетінің елеулі туындысының бірі - жұмбаққа көп мән берген екен. Жұмбақ қара сөз түрінде де, өлең түрінде де, айтыс түрінде де кездеседі, бейнелі суретпен айтылады.

«...Кейде бүкіл бір ертек жұмбақтан тұрады. Өңгімелі әсем жыр, дастан атаулының талайының жұмбаққа соғып кететіні болады. Ертеде ердің даналығын, жүйріктігін жұмбақпен сынау машық болған », - деп М.Әуезов бекер айтпаған.

Қай топтағы жұмбақты алсақ та, олардың бәрі адамның логикалық ойын дамытып, ой-өрісін, білім қорын кеңейтіп, адамгершілік-эстетикалық талғамын қалыптастыруға көмектеседі. Сонымен бірге қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстарды таныту құралы қызметін атқарады.

Балаларды жан-жақты жетілген, адамгершілік мәдениеті жоғары азамат етіп өсіруде қазақ халқының айтыс өнері орасан зор рөл атқарады.

Айтыс - қазақ халқының кеңінен дамыған бір саласы. Ол ежелден айтысу, сөз жарысы, пікір таласы деген ұғымда қолданылып келген.

Сонымен бірге балалар тәрбиесіндегі халық шығармашылығының маңызына, оны пайдалану, тәрбиенің түрлі салаларына байланысты тандап алу, оларды пайдалана отырып, тәрбиелік шараларды ұйымдастыру мәселелеріне мән берілмейді.

Халықтық педагогикадағы ұсақ жанрлар деп аталатын жұмбақ, жаңылтпаш, мақал-мәтел, өтірік өлеңдердің балалар фольклорынан алатын орны да ерекше. Халықтық шығарамалар ішінде баланы тәрбиелеумен қатар дұрыс айқын сөйлеуге үйретіп, тілін дамытатын жанр – жаңылтпаш.

Жаңылтпаш – мектеп жасына дейінгі балаларжәне бастауыш мектеп оқушыларынаөте қолайлы шығарма. Балбалардың тілі шығып, сөздік қоры молая бастаған кезде кейбір дыбыстарды айта алмай немесе қинала айтады. Мүдірмей сөйлеу үшін қиналып айтатын дыбыстары бар сөздерді бала неғұрлым жиі-жиі дыбыстап айтып, жаңылмай жаттықса, сөйлегенде де мүдірмей, өз ойын толық жеткізеді.

Жаңылпаштарды жаттап, жаттыға айту арқылы баланың ана тілін ардақтау, сөз қадірін білу сезімі қалыптасып, ой-қиялы дамиды, тәлім алады.

Тәрбиешілер мен мектеп мұғалімдеріне көтеген міндеттер мен жауапкершілік жүктеледі. Алдындағы балаларды “ақ жұмыртқа сары уыз” балапанға хат танытып, сауатын ашумен бірге оның сөйлеу тілін дамыту үшін де аз тер төкпейді.

Жаңылпаштарды тіл дамыту құралы десек, мұғалімнің міндеті - оларды балалардың жас ерекшеліктеріне, сауат ашу, ана тілі, қазақ тілі т.б. сабақтардың мазмұнына сәйкес лайықты, орынды қолдана білу керек. Бұл міндетті жүзеге асыруда мұғалімнің өзі қазақ халқында, өзге халықтарда көркем сөзді қандай жаңылтпаштар бар екенін жақсы білуі, әрбір ақынның жыр қоржындарынан қарапайым да ойлы сипатымен бала жанын баурап алатын, тіл дамытудың қисынды қиюластырылған көркем де қуатты құралы – жаңылтпаштардың әр түрін сараптап, талдай білуі шарт.

Адамгершілік тәрбиесіндегі ең басты мәселе әрдайым баланың назарын өз өміріндегі елеулі өзгерістерге бұрып, оны саналы түсінуге баулу қажет. Балаларының жас ерекшеліктеріне қарай, олардың көңіл-күйлерін көтеріңкі ұстау үшін әуен, саз-күй, гүл өсімдіктер, тордағы құстар және түрлі суреттерді орынды қолданада білуі қажет.

Сонымен қатар балалардың ішкі жан дүниесіне әсер ететін жүрек тәрбиесін дамытудың жолдарын қарастыру керек.. Ол үшін баланың мінез-құлқын және отбасы мүшелерінің көңіл-күйін бейнелейтін суреттерді алдын ала дайындаған жөн.

Бастауыш мектептің бірінші сыныбында балаларды айналамен, табиғатпен қарым-қатынас орнатуға баули отырып, екінші және төртінші сыныптарда өзін-өзі құрметтей және бағалай білуге баулудың мәні зор. Өйткені олар өзгелерді және өзін құрметтеу арқылы жауапкершілікті сезінеді. Ал бұл қасиеттер дамымаса, балалар өсе келе түрлі қиыншылықтарға тап келіп, келеңсіз жағдайларға ұрынуы мүмкін.

Балалардың адамгершілікті игеруі, оның өзін-өзі танып, өзіне дұрыс қатынас құра білуі, өз қатарымен, отбасы мүшелерімен, қоғамдық ортамен қатынас құра білуі, яғни оны әлеуметтендірудің маңыздылығы ескеріледі. Демек, осыған орай оқу-тәрбие үрдісінде оқушысылардың жас ерекшелігіне

сәйкес өзін-өзі тануға, өзін дамытуға бағыттап, оны ата-аналардың көмегімен отбасында жалғасын табуы қажет.

Оқытушының шеберлігі – баланың талап тілегіне қолдау танытуға байланысты. Балалар өздерін үнемі сергек, еркін сезінуі тиіс. Олардың бір-бірімен түсіністік, достық, танымдық ізденісте болуы әр баланың дамуына ықпал етеді.

Әдебиеттер

1. Адамгершілікке тәрбиелеу әліппесі //Ред.басқарған И.А.Каиров, О.С.Богданова.- Алматы:Мектеп, 1988.- 345 б.
2. Ахметов Ш. Қазақ балалар әдебиеті.-Алматы:Мектеп, 1974.-176б.
3. Әуезов М. Жұмбақтар туралы (Жұмбақтар жинағы). - Алматы, 1940. - 300 б.
4. Дюсембінова Р.Қ. Қазақ этнопедагогикасын мектептің оқу-тәрбие процесіне ендірудің ғылыми педагогикалық негіздері.- Пед.ғыл.докт... дисс.автореф.- Алматы, 2001. -46 б.
5. Қаплиева А. Тәрбие өзегі - рухани адамгершілік құндылықтар негізінде// Бастауыш мектеп. - 2006. - №6.- 14-15 б.

ҰЛЫ ҰСТАЗ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ТАҒЫЛЫМДАР

Темирханова К.Ш.

«Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ

Темирханов К.Т.

Арқалық қаласы, №10 орта білім беретін мектебі

Аннотация: В данной статье рассматривается значимость творчества Ибрая Алтынсарина в воспитании детей, а также описываются взгляды великого просветителя. Характеризуются, что труды Алтынсарина охватывали все виды воспитания.

Ключевые слова: Воспитание. Обучение. Образование.

Annotation: This article considers the significance of the work of Ibrai Altynsarina in the upbringing of children, and also describes the views of the great enlightener. Characterized by the fact that Altynsarina's work covered all types of upbringing

Keywords: Education. Training. Knowledge.

Ы.Алтынсарин бар саналы ғұмырын туған халқын өнер-білімді, жаңа заманның өркениетті, мәдениетті елдерінің қатарына қосу жолына арнаған көрнекті тұлға. Қазақ балалар әдебиетінің атасына айналған алғашқы ұстазымыз өз туған халқын ерекше сүйді, оның болашағына зор сеніммен қарады.

Сондықтан халық ағарту ісін бар ынта-жігерімен жүргізді. 1883 жылы Торғай облысының әскери губернаторына жолдаған баяндамасында ол: "Қазақтарға-осы дарынды, ақыл-есі мол халыққа – кешікпей рухани және қоғамдық даму жолына түсетін дұрыс бағыт беру - қалай дегенмен де аса қажет болып отыр", – деп жазды.

Ыбырай балалар әдебиетіне арнап, балаларды тәрбиелеу жолында көп шығармалар жазды. Бұл шығармаларды жазуда алдына үлкен мақсаттар қойды. Ол өз сөзінде: «Мен қазақ балаларын ұқыптылыққа, тазалыққа, отырықшыл тұрмыстың артықшылығына үйретудің өзі қазақ даласына тәрбиелік мәні бар жұмыс деп білемін» - дейді[1,б. 225]. Оған мынандай шығармаларды дәлел бола алады. Мысалы: «Бұл кім?», «Әй, достарым!», «Әй, жігіттер!», «Ананың сүюі» өлеңдері, «Әке мен бала», «Асыл шөп», «Бақша ағаштары», «Алтын шекілдеуік», «Қарға мен құрт», «Сауысқан мен қарға», «Әдеп», «Тәкаппарлық», «Байұлы» әңгімелері ұлы жазушының барлық өлеңдері мен әңгімелерінің мазмұнында негізінен өзі айтқан осы идеялар баяндалады.

Ыбырайдың балаларға арналған хрестоматиясындағы өзі жазған әр алуан қысқа сюжетті әңгімелерінде өмірдің сан түрлі қырларын ашуды мақсат етеді. Автор қазақ балаларының табиғи ерекшеліктерін ескере отырып, олардың жан дүниесіне әсер ету арқылы еңбексүйгіш, адамгершілігі мол, зейінді де зерделі, адал да әдепті, білімді азамат болып жетілуін көздеді. Осы биік талаптарға сәйкес жас буынның қабылдау және жас ерекшеліктерін ескере келіп, әрі қысқа, әрі нұсқа көркем әңгімелер жазды. Атап айтатын болсақ: «Бір уыс мақта», «Аурудан аяған күштірек», «Мейірімді бала», «Полкан деген ит», «Таза бұлақ», «Әділдік», «Жан-жануарлар айтысы», «Бай баласы мен жарлы баласы», «Қыпшақ Сейітқұл», «Мұңсыз адам», «Лұқпан әкім», «Зеректік», «Силинші ханым», «Білгеннің пайдасы», «Талаптың пайдасы», «Атымтай жомарт».

Ұлы ұстаз әңгімелерінде тіл мен мазмұнның өзара бірлігіне де ерекше мән бергенін аңғарамыз. Ол соған сәйкес оқиға мазмұнының орамдылығы мен нақтылығын, ойға қонымдылығы мен логикалық дәлдігін сақтай отырып, тілінің қарапайым да көркем, айшықты болуына зер салады. Бұған қоса сол әңгіменің негізгі түйінін бірден ашпай, ойландыратын, толғандыратындай етіп жұмбақтап айту тәсілін ұстанады.

Бұл баланың ойлау қабілетін арттыратыны мәлім. Айталық, «Аурудан аяған күштірек», «Асыл шөп», «Малды пайдаға жарату» атты әңгімелерде автор шыдамдылық пен сабырлық, қайырымдылық пен бауырмалдық секілді сезімдерді тәрбиелеу үшін, жоғарыда атап көрсеткендей ұтымдылық танытады. Осындай амал-тәсіл ағартушының өзге де әңгімелеріне тән. Ұлы жазушының төл туындылары мен аудармалары да жеңіл де қарапайым сипаттарымен дараланады.

Бұған сондағы диалог сөздерінің жиі қолданылуы да көп септігін тигізген. «Шеше мен бала» атты әңгімесі айқын дәлел бола алады. Тентек баланың қолындағы құсты құтқару үшін қолындағы барлық ақшасын жұмсаған баланы шешесі ұрыспай, қайта қайырымдылығы үшін оған алғыс айтады. Жазушы осындай кішігірім оқиғаны тартымды етіп берумен қатар, оған лайықты үлкен міндет арта білген[2, б.129].

Ыбырай Алтынсарин өзінің ой-пікірлерін балаға тартымды етіп жеткізу үшін күрделі салыстыруларға бара бермейді. Қайта қарапайым да көркем баяндауларға зер салып, оның бала санасына қонымды болу жағына ерекше мән береді. Автор тиісті жерде қанатты тіркестер мен мақал-мәтелдерді де

ұтымдылықпен пайдаланып отырады. Кейде жазушы өз жанынан үлгі-насихаттық өнегелік жолдар қосып, айтылар ойды ұштап әрлеп отырады. Мәселен, «Әке мен бала» әңгімесінде: «Аз жұмысты қиынсынсаң, көптен де құр қаларсың» секілді ғибратты жолдарға үлкен жүк артса, кейде пікірдің қарапайым, түсініктілігіне де ден қояды («Ақырында сол Сәтемір асқан данышпан, айдай әлемге патша болды» - «Сәтемір хан»). Келешек ұрпақ жас жеткіншектерді тәрбиелеуде ұлы ағартушы ананың рөліне ерекше маңыз беріп, оның аналық махаббатын, бала өсірудегі үздік қызметін тамаша суреттеген. Баланың алғашқы тәрбиесі ананың қолында болатынын айтқан. Өйткені бала ананың бауыр еті, соғып тұрған жүрегі деп бағалаған:

«Бала, бала, бала деп,
Түнде шошып оянған.
Түн ұйқысын төрт бөліп,
Түнде бесік таянған.
Қаймақты сүттей қалқытқан,
Суық болса жөргегін
Қорғасын оқтай балқытқан,
Айналасына ас қойып,
Изенді көлдей шалқытқан.
Қолын қатты тигізбей,
Кірлі көйлек кигізбей,
Иісін жұпар анқытқан».

Бала тәрбиелеуде бұл ана еңбегін қадірлей білген үздік баға деуге болады. Балаға осындай өлеңдерді оқып берсе, ана қадірінің теңдесі жоқ қымбат та қадірлі екенін сонда ғана сезіне бастар еді.

Сондықтан ана қадірін түсіне білу керек дейтін жалпы халықтық қағиданы әрқашан баланың зердесіне салып отыру – әрбір тәрбиешінің борышты міндеті дегенді Ыбырай Алтынсарин көп ескерткен. Ал «Ананың сүюі» деген өлеңі бала жанын тебіренерліктей бұдан да күшті, бұдан да әсерлірек жазылған.

«Кім сендерді, балалар, сүйетұғын,
Қуанышқа қуанып, қайғына күйетұғын.
Түн ұйқысын төрт бөліп, кірпік қақпай,
Шешең байғұс дамылсыз жүретұғын!
Кім сендерді сағынар шетке кетсең,
Ғылым іздеп, тез қайтпай көпке кетсең,
Ұмытпа ең кемінде жұлдыз сайын,
Хат жазып тұр төбесі көкке жетсін!» - деп ана қадырын

аяққа бастырмауды үндейді.

Ыбырай Алтынсарин ана құдыретін, ана образын жасөспірімдерге әдебиет арқылы танытып отыр. Балалар әдебиеті алдымен тәрбие жұмысымен тығыз байланысты болғандықтан, ол бір жақты дамымаған. Оның әр алуан саласы, тармақтары болады. Бала тәрбиелеу – балаға өмір жолын, танытып, білім беру, сана-сезіміне қозғау салып, әр жақты тәрбиелеу болып табылады.

Сондықтан Ыбырай Алтынсариннің балаларға арналған шығармалары да тәрбие жұмысына бағытталған дейміз. Алтынсариннің «Жаз», «Өзен» деген өлеңдерінде өлкетану, айналадағы табиғат құбылысына құрметпен зер салуға бағытталған тәрбиелік орны бар, баланы әралуан іске баулитын шығарма болып табылады. Табиғаттың осындай мінсіз сұлулығын адам ғана түсіне алады. Шығармашылық шабыттың қайнар көзі де теңдесі жоқ бір сұлулықтан, оның ерекше эстетикалық әсерінен табылмақ. «Өзен» деген өлеңінде:

«Таулардан өзен ағар сарқыраған,
Айнадай сәуле беріп жарқыраған.
Жел соқса, ыстық соқса бір қалыпта

Аралап тау мен тасы арқыраған», - деп, Ыбырай өзенді оның көріністері үшін ғана тектен-тек суреттеп отырған жоқ. Әсемдік сезімі көкірегіне ұялаған, жақсылыққа жаны құмар, эстетикалық талғамы жетілген, әрбір адам табиғатты осылай қызықтайды. Бұл өлеңді оқыған балалар жаратылыстың осындай байлықтарының көзін тауып, өзінің қажетіне жұмсай білсін, пайдасына асырсын, жайдан-жай ағып жатқан пайдасыз өзен екен ғой деп қарамасын дегенді үйретеді.

Ыбырай шығармашылығының тағы да көтеретін күрделі мәселесі – үздіксіз еңбек үрдісі. «Дүние қалай етсең табылады», «Бай баласы мен жарлы баласы», «Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш», «Таза бұлақ» деген әңгімелері еңбектесең ғана ойлаған мақсатына жетесің деген ойды жан-жақты дәлелдейді[3, б.12].

«Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш» әңгімесінде атасы он жасар баласын жетектеп келе жатып, ұшқан құс, жүгірген аңдар тіршілігімен таныстырады, жұмыссыз жүрген бір жан жоқ екенін айтады. Бәрі де тіршілік тірегі – өмір қамын жасауда. «Сәтемір хан» әңгімесінде жеті жасында жетім қалған Сәтемір деген бала ақсақ шегірткенің үйдің төбесіне шығу үшін қаншама әрекет жасағанын көріп, өзінің жұмыссыз босқа ойнап жүргенін ақылсыз деп табады. Артынша қалаға келіп, біреудің қолында жалшылық ете жүріп оқиды. Ақырында ірі оқымысты болып шыға келеді. Адамның барлық қабілетімен іскерлігі, таланты мен талабы тек еңбек арқылы ғана көрінетінін айтады. Ыбырай әңгімелерінің қайсысын алсаңыз да оқушысын нақты сендіретін, соған қызықтыратын шынайы көрнекілік бар. Мұны оқыған бала әрқашан пайдалы, өнегелі істерге үйренеді, өнегесіз істерден жирене түседі.

«Бай мен жарлы баласы» әңгімесінде жастайынан шаруаға араласқан, еңбек еткен, жас болса да өмір тәжірибесін көп көрген кедей баласы Үсен көбіне тәжірибеге сүйеніп, ақыл-парасатқа салып, көшкен елдің жаңа қонысын тауып алады. Бұл әңгімеде де екі нәрсені бір-біріне қарама-қарсы қойып, салыстыра суреттеу тәсілі бар. Балалар мен жас өспірімдерді өнер-білімге шақыру, отырықшылық тұрмыстың, жер кәсібімен айналысудың пайдалы жақтарын түсіндіру, оларға еңбек етудің артықшылығын ұғындырумен қатар, Ыбырай шығармашылығының көтеретін тағы бір мәселесі – ұқыптылыққа, мейірімділікке, әдептілікке үйрету. Осы идеяның бәрі де баланы оқыту, үйрету, тәрбиелеу процесі арқылы іске асатынын ұлы педагог дұрыс пайымдаған.

Қорыта келе, ұлы жазушымыздың балаларға арналған шығармаларында қандай тақырыпта жазса да алдымен нені мақсат етіп көрсетуге болар еді деген мәселеге тоқтайды. Жазған әңгімесін өмірде кездесетін, баланың өзі назар аударатындай заттармен, іс-әрекеттермен байланыстырып отырады. Себебі, балалардың зейіні тұрақты болмағандықтан, бүлдіршіндерді қызықтырып, назарын аударту педагогтің ең басты міндеттерінің бірі екенін білген қазақ елінің ұлы ұстазы әңгімелерінің бәрі де бүлдіршіндердің жас ерекшеліктеріне орай тілі жеңіл, мазмұнды, тартымды, олардың жан дүниесіне әсер етерліктей етіп берілгендігін атап көрсеткен. Осы әңгімелерді педагогтар мен ата-аналар балаларды ұқыптылыққа, сабырлылыққа, шыдамдылыққа, төзімділікке тәрбиелеу мақсатында пайдалануға болады. Ұлы ағартушымыздың қалдырған асыл мұрасы сан мыңдаған ғасырлар өтсе де, өз маңызын жойған емес.

Әдебиеттер

1. Ы.Алтынсарин. Қазақ әдебиеті: Алматы: Ғылым, 1979
2. Ыбырай Алтынсарин. Таңдамалы шығармалар. Алматы "Ғылым", 1994.
3. Қазақ балалар әдебиетінің хрестоматиясы. 2-кітап. Павлодар: 2004

ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ДАРА ҰСТАЗЫ

З.Р. Хасенова

*Н.Құлжанова атындағы гуманитарлық колледжінің
«Мектепке дейінгі тәрбие және оқыту» мамандығының оқытушысы
Арқалық қаласы*

Аннотация: В этой статье определяется роль казахского просветителя и ученого Ибрая Алтынсарина в казахской литературе. Приводится анализ его произведений, определяется основная цель и рациональная мысль.

Ключевые слова: история, человек, просветитель.

Annotation: This article defines the role of the Kazakh enlightener and scholar Ibrai Altynsarin in Kazakh literature. The analysis of his work, determined the main objective and rational thought.

Keywords: history, people, educator.

Әр заман, тарихи әр кезең әлеуметтік құбылыстар өзінің дарынды өкілдерін жарыққа шығарып отыратыны мәлім. Олар елдің мұң-мұқтажын көре біліп, халқының сол мұқтажына перзенттік махаббаттын арнаған, туған халқының игілігі үшін бар күш жігерін жұмсаған ардақты азамат ретінде халық тарихынан орын алып отырған. Мұндай азаматтардың игілікті дәстүрлері ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып, елдің тарихи, мәдени өміріне елеулі ықпал етіп келген [1.236].

Қазақ халқының тарихында аса көрнекті орын алған сондай тұлғалардың бірі – Ыбырай Алтынсарин. Ол жаңашыл, дарынды ағартушы ғана емес, халқымыздың теңіздей толқып тасыған інжу-маржан жырларын жақсы біліп, еңбегіне арқау еткен. Сүйтіп, өзі өмір сүрген дәуірдің мұрат--мүдделерінің кәдесіне, ұрпақ тәрбиесіне жарата білген тұлға.

Ал оның заманы тарихтың бір аумалы-төкпелі кезеңі болған еді. Өйткені ақтабан шұбырынды, алқакөл сұламадан кейін-ақ енді қазақ жеріне Ресей патшалығының сұғы қадалып, жаулауы басталған-ды. Қазақ халқы небір зорлық-зомбылық, зобалаңды басынан өткізіп жатты.

Намысқа шапқан қазақ батырлары бастаған азаттық жолындағы күрестер біріне-бірі жалғасқан еді.

Исатай-Махамбет, Кенесары-Наурызбай, Сырым батыр, Едіге, Есет пен Бекет, Жанғожа, Сұраншы-Саурық тәрізді батырлардың есімі қазақ тарихында алтын әріппен жазулы...

Ауыр заманда білім алып, ат жалын тартып мінгесін-ақ Ыбырай Алтынсарин білім ұранын көтерді. Елді қорлықтан құтқаратын, игілікке бастайтын тек білім деп есептеді. Бұл ретте ол жалғыз болған жоқ. Байтақ Қазақстанның әр өңірінен ұлт басына төнген қауіпті терең сезініп, ұлттық құлдыраудан құтылудың жолдарын көрсеткендер болды.

Солардың ішінде ұлы Абайдың орны ерекше. Абай мен Ыбырайдың ақындық, ағартушылық еңбектері бірін-бірі толықтырып, үндесіп жатты. Олардың бұл үндестігін терең зерттеп дәлелдеген ғұлама жазушы Мұхтар Әуезов болды.

Ыбырай Алтынсарин өзі ашқан мектептерде ана тілінің таза оқытылуына көңіл бөліп, тілашар ретінде халықтың ауыз әдебиетін пайдаланып, өзі де ұрпақ тәрбиесіне арналған әдеби шығармалар жазды. Сол әдеби шығармалары арқылы тіршіліктің өзекті мәселерін көтеруге бет бұрды. Ол қазақтың жазба әдебиетінің, әдеби тілінің негізін қалаушылардың бірі болды. Әдебиетке тың тақырыптар әкеліп, озық ойлар негіздеді. Шиеленіскен тартыстар, соны бейнелер, бұрын болмаған жанрлар арқылы әдебиетті мазмұн жағынан ғана емес, түр жағынан да дамытты[2.406].

Оның мазмұнды да мағыналы әсем лирикалық өлеңдері, қысқа да әсерлі әңгімелері қазақ әдебиетінің тарихында өшпес орын алады. Ыбырайдың әдеби еңбектерінің жинағы "Қазақ христоматиясы" (1879) ағартушылық мақсатта жазған әйгілі екі өлеңмен ашылады. Ақын бұл өлеңдерді өз кезінде "Сөз басы" деген атпен алған. Қазір бұл өлеңдер "Кел, балалар, оқылық", "Өнер-білім бар жұрттар" деген атаулармен мәлім. Ол халық ағарту ісіне арнаған әдеби туындыларын да оқу-білімді насихаттаудың ұтымды әдісінің қажеттігін көрсетті. Оқу білімнен кенже тұрған халық үшін ғылым мен техниканың жетістіктерін насихаттай алатын қысқа көлемдегі поэтикалық шығармалардың айрықша ұтымды екенін, әсерін терең сезінді, сенді. Қазақ жастарын білім алуға, мәдениеттің жаңа дәстүрлерін игеруге, бойға сіңіруге шақырды.

"Кел, балалар, оқылық" өлеңінде ақын қазақ ауыз әдебиетінің дәстүрлерін шебер пайдаланып, білім мен надандықты, жақсылық пен жамандықты қатар алып, салыстырып отырды.

1) Істің болар қайыры
Бастасаңыз алдалап.
Оқымаған жүреді
Қараңғыны қармалап.

2) Надандықтың белгісі-
Еш ақылға жарымас...
Жөн білмеген адамға
Қыдыр ата дарымас...

"Бұл өлеңнің айрықша құндылық қасиеттерінің бірі – оның халық дәстүрі, халықтың ұғым өлшемі негізінде жазылғандығында", - деп атап көрсетеді ғалым Ә.Дербісалин "Ы.Алтынсариннің әдеби мұралары" деген еңбегінде. Мысалы мал байлығын салыстыру, білмсіз, еңбексіз байлықтың баянсыздығы т.б.

Ал "Өнер-білім бар жұрттар" өлеңінде сол тұстағы ғылым мен техниканың ең басты жаңалықтары толық қамтылып, өнер мен білімге қолы жеткен халықтың экономикалық жағынан озықтығын әр салада көрсетеді. ("Сарай салғызды", "Айшылық алыс жер", "Көзіңді ашып жұмғанша", "Құстай ұшу", "Балықтай жүзу", "Өнер- жігіт көркі", "Сіздерге бердім батамды" т.б.)

Ыбырайдың "Жаз", "Өзен" өлеңдері көркемдік келісім жағынан (халық өмірімен байланыс, өлкетану т.б.) оқушының жан дүниесінде жайдары сезім туғызып, көңілді әсер қалдырады. Табиғат көріністерін суреттеуі жағынан да Ыбырай мен Абайдың арасында үндестік бар. Олардың орыс әдебиетімен жақсы таныстығы көрінеді.

Ыбырайдың табиғат тақырыбындағы өлеңдерінен ақындық шеберлігі де көрініп тұр. Зерттеушілер бұл өлеңдердің халық арасына кеңінен таралғандығын атап көрсетеді. Сондай-ақ ағартушы ғалым бала тәрбиесіндегі ананың еңбегіне ерекше мән беріп, ана махаббатын терең сезіммен жырлап, сол арқылы баланың ата-ана алдындағы перзенттік парызын есіне салып, ғибратты сөздер, пайымды ойлар айтқан. Бұл өлеңдерді біз бастауыш сыныптардан-ақ жатқа айтып жүрміз. ("Бұл кім?", "Ананың сүюі", "Балғожаның хаты"...)

Ыбырай Алтынсариннің жемісті еңбек етіп, едәуір жақсы шығармалар қалдырған саласының бірі – проза жанры болды. Оның "Бай баласы мен жарлы баласы", "Қыпшақ Сейітқұл", "Киіз үй мен ағаш үй", "Надандық", "Лұқпан хакім", т.б. бірсыпыра шығармалары қоғамдық өмірдің әр алуан жақтарын суреттеуге арналған. Бұл еңбектерінде жазушы өз дәуірінің елеулі мәселелерін көтере отырып, еңбекші халықтың қоғамдық санасын оятуды, тәрбиелеуді мақсат етеді [3.856].

"Бай баласы мен жарлы баласы" – Ыбырай шығармаларының биік шыңы. Ол, біріншіден, озық ойларының жемісі әңгіме оқушысын еңбек етуге, өмірін сырын ұғына түсуге бағыттады. Үсеннің іс-әрекетін жазушы сүйсіне жазады. Асан мен Үсенді салыстыра отырып, олардың адамдық қасиеттерін еңбекке қатысына қарай бағалайды. Бұл әңгімеден сол дәуірден өмір көріністерін, көшпелі тұрмыстың беймаза тірлігін көреміз. Қазақ энциклопедиясы жазушының бұл әңгімесіне орыстың сол кездегі озық ойлы адамдарының көңіл аударғанын Н.Иванов деген журналистің орыс тіліне аударып, "Родник" журналының 1890 жылғы 6-санында жарияланғанын атап көрсетеді.

Ыбырай Алтынсаринның айтулы шығармасының бірі - "Қыпшақ Сейітқұл". Сейітқұлдың іс-әрекетінен оның өмірге жаңаша талаппен қарайтындығы байқалады. Жер шаруашылығымен айналысуы, бұл кәсіптің тиімді тәсілдерін қолдануы (шығыр салу, арық қазу, т.б.), сүйтіп, оның

айналасындағылардың орташа тіршілік етуге жетуінің өзі бірліктің, еңбектің нәтижесі екендігін сипаттайды. Әңгіменің тәрбиелік жағы – осындай жаңашылдық бағытында. Сол арқылы қоғамдық құбылыстармен жұртшылықты кеңінен таныстыру мақсаты көзделген. Әрі бұл әңгіме тарихи болған оқиғаның негізінде жазылса керек. Оны автордың өзі атап көрсетеді. Көркем әдебиеттің күрделі жанры – әңгіме екені белгілі. Өйткені үлкен жанрдағы шығармаларға қойылатын талаптар әңгіме, новелла тәрізді (1-2 эпизодтан тұратын көркем қысқа әңгіме) шағын шығармаларға да қойылады.

Бұл тұрғыдан алғанда Ыбырайдың әңгімелері түр мен мазмұн бірлігін сақтай отырып, негізгі мәселені жинақы, тартымды, әсерлі жеткізеді. Өзінің озық идеяларын жеткізуде жазушы халық тілінің байлығын шебер пайдалана білді. Оның шығармаларының бұндай қасиеттері олардың жастарға да, үлкендерге де ортақ екендігін көрсетеді.

Белгілі ғалым Қажым Жұмалиев: "Ыбырай Алтынсарин қазақ әдебиетінде көркем әңгіменің негізін салушы атасы болды. Көркем әңгімелердің композициялық құрлысының шебер етіп құруда да оның өзінше еңбегі бар,"-деп жазды.

Бұл аталған ерекшеліктер жазушының барлық әңгімелеріне ортақ. Мектеп оқулықтарына енгізілген. Әңгімелерін идеялық нысанасы жағынан жүйелер болсақ, еңбекті сүю, қадірлеу, жақсы мінез-құлыққа бағыттау, халқын сүю махаббат- мейірім (ана-бала) перзенттің парызы, т.б. өмірдің өзекті мәселелері қамтығанын көреміз[4.596].

Жазушының адамгершілік туралы идеялары эстетикалық тәрбиемен байланыста, бірімен-бірі ұштастырыла суреттеліп отырады. Оның шығармаларынан жазушының биік адамгершілік қасиетін, азаматтың тұлғасын көреміз, сүйсінеміз. Өзінің өнегелі өмірі, тынымсыз ізденісі, жан- жақты таланты арқылы танылған Ыбырай Алтынсарин шығармаларының қазақ әдебиеті тарихында алатын орны орасан зор.

Көрнекті әдебиетші ғалым Қ.Жұмалиев өзінің "XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ әдебиеті" деген ғылыми-зерттеу еңбегінде педагог- жазушыға: XIX ғасырда қазақ даласынан шығып, орыс, Еуропа мәдениетіне қолы жеткен оқымысты, халық ағартушылар дәрежесіне көтерілген әрі педагог, әрі ақын- жазушы Ыбырай Алтынсаринның өз халқының келешегі үшін істеген еңбегі зор,"- деп баға береді.

Халқымыздың рухани өмірі аспанында, халықтар достығының қайнар бастауында мәңгілік жарқырап тұрған үш жарық жұлдыз бар. Олар: Шоқан, Ыбырай, Абай! Ыбырай қазақ даласының сол дәуірдегі қараңғылықтағы, езілудегі халін, экономикалық саяси жағынан қатты күйзелудегі халін ұға білген және қалың бұқараның осындай ауыр жағдайдағы күн көрісін, тіршілігін өз шамасында жеңілдету үшін бойындағы қуатын, ойындағы ақылын аянбай жұмсаған адам. Ол өзінің ағартушылық, ақындық-жазушылық қызмет-еңбегін осы жолға жұмсаған қайраткер ғалым. Қазақтың ұлы демократтарының бірі.

Қорыта келгенде, Ыбырай Алтынсарин – реалист жазушы, ағартушы педагог, қазақ балалар әдебиетінің негізін салушы, тіл тазалығы үшін күрескер, тұңғыш кемеңгер.

Әдебиеттер

1. Ә Сыздықов Ы.Алтынсариннің педагогикалық идеялары мен ағартушылық қызметі. А, 1969 ж
2. М.Ақынжанов Қазақ ағартушыларының қоғамдық- саяси көзқарастарының қалыптасуы. А, 1955ж
3. Ә.Ламашев. Ы.Алтынсариннің ізімен 1987ж
4. С.Өскенбаев. Ы.Алтынсарин – балалар прозасының негізін салушы, 1966ж
5. С.Шайманов Ыбырай- жастар туралы, «Торғай таңы»1971ж

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ АЯСЫНДА ОҚУ НӘТИЖЕСІН БАҒАЛАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Шоңова Б.А.

*Педагогика, психология және әлеуметтік жұмыс кафедрасы, аға оқытушы,
магистр*

Кусаинова Г.Т.

*Педагогика, психология және әлеуметтік жұмыс кафедрасы, аға оқытушы,
магистр*

Калымова А.К.

*Педагогика, психология және әлеуметтік жұмыс кафедрасы, аға оқытушы,
PhD докторы*

«Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті» КЕАҚ

Аннотация: Оценивание – один или более процессов определения, сбора, накопления и анализа данных, используемых для оценки достижения результатов, целей учебной деятельности. Критериальный подход к оцениванию работ учащихся все более и более популярен в современной школе, скорее всего потому, что такой подход помогает осуществлять, прежде всего, обратную связь, позволяющую всем участникам процесса (и учителям, и ученикам и родителям) понимать уровень освоения изучаемого материала.

Ключевые слова: Оценивание, анализ данных, достижения результатов, критериальный подход

Annotation: Evaluation – one or more processes of determining, collecting, accumulating and analyzing data used to assess the achievement of results, goals of educational activities. The criteria-based approach to evaluating students' work is increasingly popular in modern schools, most likely because this approach helps to provide, first of all, feedback that allows all participants in the process (teachers, students, and parents) to understand the level of development of the material being studied.

Keywords: Evaluation, data analysis, achievement of results, criteria approach

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың биылғы «Қазақстандық жол – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдауында еліміз дамуының барлық Стратегиялық бағыттарын жүзеге асыратын міндеттер қойылды. Республика болашағына бағдар беретін бұл жолдауда «XXI ғасырдағы дамыған ел дегеніміз - белсенді, білімді және денсаулығы мықты азаматтар»- деген.

Ал, дамудың негізі білім мен ғылымға келіп тіреледі. Сондықтан да, әлемдегі дамыған елдер сияқты Тәуелсіз елімізде білім жүйесі сапасын жетілдіру ең негізгі өзекті мәселелердің бірі болып отырғаны белгілі. Осыған орай, білім беру жүйесінде жастарға сапалы білім беріп, олардың үйлесімді дамуы мен тұлға ретінде қалыптасуында ұстаздың кәсіби шеберлік көрсеткіштерінің бірі - жалпы педагогикалық, ғылыми- теориялық, әдістемелік жаңалықтар мен озық тәжірибені жетік меңгерудің маңызы зор.

Қазіргі ұстаздар алдындағы міндет: ғылым мен техниканың даму деңгейіне сәйкес оқушының білімі терең, іскер және ойлауға қабілетті, әлемдік стандарттар негізінде жұмыс істей алатын құзырлы тұлғаны қалыптастыру. Мұндай талапқа сай қызмет істеу үшін ұстаз үздіксіз ізденісте кәсіби білікті болуы тиіс.

Инновациялық оқыту нәтижелері оқушының өз бетінше әрекет етуі арқылы білімді меңгеруіне ықпал етуі тиіс. Оқушының ой-өрісін кеңейтіп, дүниетанымдық көзқарастары мен танымдық белсенділігін арттыруда, зерттеушілігі арқылы шығармашылық икемділігін дамытуда, біліктілікке ұмтылуда, яғни тұлғаны жан-жақты дамытуды жүзеге асыруда оқу үдерісіне инновациялық технологияларды енгізу шешуші рөл атқарады, оң нәтиже береді.

Осы тұрғыда бағалау жүйесі де оқыту мәселелері диагностикасының негізгі құралы мен кері байланысты жүзеге асыру, сонымен қатар толығымен білім үдерісінің негізіне салынған ең анық қағидаларды өзіне тарту болып табылады. Білім берудің жаңа стандарттарын әзірлеу оқушылардың оқу жетістігін бағалау жүйесімен байланысты ғылыми және әдіснамалық мәселелерді анықтады [1.6 80 - 93].

Білім алушылардың оқу жетістігін бағалаудың маңызды құралдарының бірі болып табылып, білім беру үдерісін одан әрі жетілдіру үшін объективті және тиімді болу керек. Бағалауға критериалды-бағдарланған тәсілдер негізінде білім алушылардың білім беру нәтижелерін бақылау жүйесі мен сапасын бағалау өзекті болып табылады. Алғаш рет «критериалды бағалау» терминін Роберт Юджин Глейзер (1963ж.) пайдаланған. Бұл термин білім алушылардың оқу жетістіктері қол жеткізілген және потенциалды деңгейлерінің арасындағы сәйкестікті және әдеттегі мінез-құлық үлгілерін анықтауға мүмкіндік беретін процесті сипаттайды. Білім алушының әрекеті алдын ала анықталған критерийлер жиынтығы бойынша бағаланады. Глейзердің айтуынша, критериалды бағалау басқа білім алушылардың жетістіктерімен салыстыруды немесе тәуелділікті болдырмайды, сондай-ақ әрбір білім алушының біліктілік деңгейі туралы ақпарат береді. Осылайша, критериалды бағалау - алдын ала белгілі критерияларға, оқу мақсаттарына сәйкес күтулі нәтижелерге жету үшін білім алушыны жеке оқыту процесіне түзетулер енгізу мүмкіншілігін беретін оқу жетістіктерін бағалау. Білім алушылардың оқу жетістіктерін критериалды бағалау жүйесі: - оқыту мен бағалаудың біртұтастығына негізделеді; білім алушылардың ілгерілеушілігі мен үлгерімін қамтамасыз етуде біртұтас тәсілді қалыптастыруға бағытталады; - оқу бағдарламаларына сәйкес дағдыларды дамыту және білім алуға дәлелдемелер жинақтау мен оқыту мақсаттарын жүзеге асыруды қамтамасыз етеді; - әрбір сынып үшін пән бойынша оқу

бағдарламасының мазмұны негізінде бағалау түрлері мен әдіс-тәсілдерінің алуан түрлерін қамтиды. Критериалды-бағдарланған тәсілдерді қолдану білім алушылардың оқу жетістігін бағалаудың объективтілігі мен қолжетімділігі деңгейін едәуір көтереді.

Заманауи мектепте білім алушылардың білім беру қызметін бағалауға критериалды тәсілдер қажет, осындай тәсілдер кері байланысты жүзеге асыруға көмектеседі, білім беру үдерісінің барлық қатысушыларына өлшенетін критерилер және оқыту нәтижесін көруге мүмкіндік береді. Бағалау жүйесінің маңызды сипаты, ол тек ғана бағалауды қою кезінде ғана қолданылмайды, толығымен мұғалімдер, білім алушылар және ата-аналар арасындағы білім беру үдерісінің жетістігі себептері бойынша бақылаудиагностикалық байланысты жүзеге асырады. Білім беру жетістігін бағалау кезінде бағалау жүйесі осындай балалардың оқу жетістігін объективті көрсетіп ғана қоймау керек және білім алушылардың білім беру үдерісін одан әрі қолдау үшін негіз болу керек. Бағалау жүйесі оқыту жетістігін өлшеу мен оқыту мәселелері диагностикасы болып табылады, оқытудың стратегиясы мен тактикасы бойынша түбегейлі шешім қабылдау, күтілетін нәтижелерді бағалау түрі мен білім мазмұнын жетілдіру ретінде білім беру үдерісі сапасын анықтауға мүмкіндік береді.

Білім беру жетістіктерін бағалау кезінде алынған нәтижелер арақатысы мен оқыту кезіндегі жоспарланған мақсаттарға жетудің маңызы зор. Бағалау жүйесін жетілдіру қажеттігі критериалды бағалау жүйесіне қатысты көпфункционалды жүйені құруға ықпал етеді. Бағалау жүйесінің бірнеше қызметін бөліп көрсетуге болады: Нормативтік қызмет бекітілген мемлекеттік стандартқа қатысты білім алушылардың жетістігін тіркейді және жекелеген оқушылардың үлгерімін, мектеп сыныптарының, олардың дайындық деңгейі мен мұғалім жұмысының сапасын қадағалайды.

Ақпараттық-диагностикалық қызмет білім алушылардың мазмұнды және эмоциялық рефлексиясын, соның ішінде ерекше қажеттіліктерін, барлық білім беру үдерісі қатысушыларының арасындағы мазмұнды байланысты қамтамасыз етеді. Бағалау жүйесі білім беру үдерісінде нақты сыныпта, нақты бала үшін барлығы дұрыс екендігін көруге мүмкіндік береді. Бағалау жүйесі сол немесе басқа да материалдың қаншалықты жетістікпен игерілетіндігін, білім алушыларда сол немесе басқа да практикалық дағдының қалыптасқандығын анықтауға мүмкіндік береді. Осындай мүмкіндік білім алушылардың жеткен деңгейін салыстыруда бақылау өлшемдері белгілі бір минимумымен, оқыту нәтижелеріне қойылатын талаптармен әрбір білім алушылар үшін маңызды [2,б 66 - 78].

Сонымен қатар міндетті минимумды есептеу нүктесі үшін алу лайықты, осындай балалар үшін нақты анықталған болу керек. Білім алушылардың оқу жетістігін бағалау жүйесі білім алушылардың жалпы дайындық деңгейінің өзгерістері ретінде тіркеу керек, сондай ақ танымдық қызметтің түрлі салаларындағы оның жетістіктері динамикасы (ақпаратты игеру, ақпаратты өңдеу, шығармашылық және жобалық қызмет, ойды жеткізе білу және т.б.) білім беру үдерісіндегі бар мәселелер мен оқу жетістігіне шынайы сипаттама алуға мүмкіндік береді. Бағалау жүйесі мұғалімдер, оқушылар, ата-аналар, сынып жетекшілері, сонымен қатар білім беру ұйымдарының әкімшілігі мен

педагогикалық ұжымдары арасындағы тұрақты байланысты қамтамасыз ету керек, ол білім беру үдерісін қалыптастыруда жүйелі тәсілді қамтамасыз ете алады, яғни оның тұтастығын қамтамасыз ету. Сонымен қатар білім алушылардың оқу жетістігін бағалау кезінде білім алушылардың психикасына байқап қарау, оған нұсқан келтіретін жағдаяттардан қашып, баланың психологиялық даму ерекшеліктерін ескеру керек.

Жоғарыда көрсетілген бағалау жүйесінің тәсілдері білім беру үдерісінің барлық қатысушылары бағалау жүйесіне құрал ретінде қарауды, жетістікпен білім алу үшін, кері байланысты жүзеге асыру үшін қажет екендігін түсінуді қамтамасыз ету керек. Аталған ережелер бағалау жүйесінің негіздерін қалыптастыру керек және оның қызмет ету жалпы аясына бағыт береді, бір уақытта жетістік критерийлеріне және әрбір нақты білім жүйесін толыққандылығына қызмет етеді. Критериалды бағалау жүйесінің әдіснамалық негіздері В.П. Беспальконың критериалды-бағдарланған технологиясы болып табылады. Оның критериалды бағалау теориясының негізгі ережелері оқыту шарттары параметрлері әр қашанда дәстүрлі білім беру үдерісіне тіркеліп негізделеді (барлық уақыт үшін бірдей, ақпаратты беру әдістері және т.б.), тіркелмегені оқыту нәтижесі болып қалады. Американдық психологтар Дж.Керолл мен Б.Блум әзірлеген ережелерді негізге алып, тұрақты, тіркелген параметрлер есебінде оқыту нәтижесін алып қарауға болады, В.П.Беспалько бағалау жүйесін әзірлеуге тәсілдерді өзгертуге тырысты. Бұл жағдайда американдық психологтар теориясына сәйкес, оқытудың басқа шарттарының параметрлері барлық білім алушылардың берілген критери-нәтижесіне жету үшін басқа оқу шарттарының параметрлері өзгеріп тұрады.

Осындай тәсіл негізінде критериалды бағдарланған оқытудың технологиясы әзірленді, сондай ақ толық игеру технологиясы деп атайды, білім алушылардың барлығы қажетті оқу материалын игеруге қабілетті оның шығу сәті бекіту болып табылады. Бұл үшін білім беру стандарттарына сәйкес, белгіленген игеру критерилерін әзірлеу қажет. Барлық мектеп пәндері бойынша ұсынылған стандарттар, нақты игеру критерилерін әзірлеу үшін негіз болып табылады.

Оқытудың критериалды-бағдарланған технологиясының тиімділігі білім алушыларға көмектесудің алуан түрі, бақылау түрі, тапсырмалардың түрленуі әрбір оқушыға оны игерусіз одан әрі тұлғаның толық оқуы мен дамуы мүмкін емес белгіленген міндетті критерилер деңгейіне жетуге мүмкіндік береді. Критериалды бағалау жүйесі келесідей элементтерді қосады:

1. Тақырыптарды игерудің критерилері толық анықталады (сабақтар), оқытудың нақты нәтижелері тізбесінде көрсетіледі (білім беру бағдарламалары аясында игерудің белгілі деңгейімен оқыту мақсаттары);

2. Тексеру жұмыстары әзірленуде – тест, негізгі мақсаты түзету оқу тәртібінің қажеттілігін анықтаудан тұрады;

3. Оқу материалдары жекелеген фрагменттерге бөлінеді (оқу бірліктері), нәтижелері анықталады (критерилер), сондай ақ оларды оқу барысында жету керек және ағымдағы тексеру жұмыстары құрастырылады, әрбір оқу бірлігі оқу мақсатына жетуге көз жеткізуге мүмкіндік береді;

4. Оқыту тапсырмалары құрастырылады, оқытудың сәйкес әдістері таңдалады;

5. Әрбір тест тапсырмаларынан балама түзету материалдары әзірленеді. Критериалды бағалау критерийлерге негізделген, яғни бағалауды құрайды (критерийлерден), олардың оқу-танымдық құзыреттілігін түрлі дамыту бағыттары бойынша жетістіктері көрініс табады. Критериалды бағалау- бұл тәсіл оның аясында бағалау мен өзіндік бағалаудың алуан әдістері мен түрлері қолданылады. Критериалды бағалау кезінде:

- оқушы өз оқуының нәтижесінде нағыз субъектіге айналады;
- оқушының мектептегі мазасыздығы төмендейді;
- мұғалім рөлінен «соңғы инстанциядағы сот» кеңес беруші, маман, тьютор рөліне көшеді. Осындай сипатта критериалды бағалау өзіне оқушылар мен мұғалімдердің денсаулығын сақтау әлеуетін алады. Критериалды бағалау мұғалімдер үшін бірқатар қағидалы нұсқауларды ұсынады:

1. Баға көмегімен оқушының тұлғасы емес жұмысы ғана бағаланады;
2. Оқушының жұмысы басқа оқушының жұмысымен емес үлгісімен тікелей салыстырылады (өте жақсы орындалған жұмыс бейнесімен);
3. Нақты тапсырмалардың әр түрлері қолданылады және дұрыс орындалған тапсырмалардың түрлері нақты және анық сипатталады;
4. Үлгі оқушыларға алдын -ала беріледі;
5. Баға қоюдың нақты алгоритмі әзірлену керек, ол бойынша оқушы өзі өзінің жеткен деңгейі мен өз бағасын анықтай алады. Өзіндік бағалау оқушы рефлексиясы оның жұмысын түспалдайды.
6. Бағалау үрдісіне оқушыларды енгізу, өзіндік бағалауға өтуге ұмтылу;
7. Нені оқығаныңды бағалауға болады, сондықтан да бағалау критерилері – нақты оқу мақсаттарына жету;
8. Пән бойынша жалпы оқу мақсаттары оқу пәні бойынша оқу жетістігін бағалау критерилері болып табылады және оқушылардың жекелеген жұмыстарын анықтау, нәтижелерін қортындылауға мүмкіндік береді. Критериалды бағалау оқушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін қалыптастыруға ықпал ететін, білім беру мазмұны мен мақсаттарына сәйкес оқу үдерісіне қатысушыларға танымал, ұжыммен жасалған нақты белгіленген оқушылардың оқу жетістігін салыстыруға негізделген үдеріс ретінде түсіндіріледі [3. Б 80 - 101].

Әдебиеттер

1. Система критериального оценивания учебных достижений учащихся. Методическое пособие. – Астана: Национальная академия образования им. Ы.Алтынсарина, 2013. – 80 б.
2. Кохаева Е.Н. Формативное (формирующее) оценивание: методическое пособие /Е.Н.Кохаева. – Астана: АОО «Назарбаевские Интеллектуальные школы» Центр педагогического мастерства, 2014. – 66 б.
3. Шакиров Р.Х., Буркитова А.А.,Дудкина О.И.Оценивание учебных достижений учащихся. Методическое руководство.–Б.:Білім, 2012. – 80 б.
4. Кусаинов Г.М., Сагинов К.М., Конурова-Идрисова З.К. Основы дидактики: Учеб. пособие. – Астана: Центр педагогического мастерства, 2014. – 348 б.

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ КӨЗҚАРАСЫ ЖӘНЕ ҚЫЗМЕТІ

Шөптібаева А.Ш

*Н.Құлжанова атындағы Торғай гуманитарлық колледжінің
мектепке дейінгі тәрбие факультетінің 2 курс студенті.*

Арқалық қаласы

Аннотация. В статье рассматривается о сформирований системы образования в Казахстане.

Ключевые слова: школа, образование, учебник, Ы.Алтынсарин, педагогическая служба, начальная методика. Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық көзқарастары

Annotation. The article deals with the formation of the education system in Kazakhstan.

Key words: school, education, textbook, Y. Altynsarin, pedagogical service, starting method. Pedagogical views of ibrai Altynsarin

Біз келешекте қуатты мемлекет, зиялы қоғам құрамыз десек, дәл бүгін бесікте жатқан бөбектерді, балабақшада жүрген балдырғандарды, мектеп шәкірттерін тектілікке, инабаттылыққа, имандылыққа тәрбиелеуді қазіргі уақыттың міндеті, талабы деп қарауымыз керек. Осы талап пен міндеттерді орындалудағы ең бір пәрменді құрал – оқу, тәлім – тәрбие жұмыстарында халықтық құндылықтардың алтын мұрасын пайдалану. Қазіргі таңда білімнің басты мақсаты – бәсекеге қабілетті, кәсіби құзыреттілігі жоғары, жаңаша ойлайтын шығармашылықты мамандар даярлау және жасампаз іс әрекетті қалыптастыру. Олай болса, тарих көшінде өзіндік орны бар айрықша зиялы қауым өкілдерінің ұрпақ тәрбиесі туралы мәселелер ауқымындағы ой пікірлерін зерделеу, сипаттау, таразылау, жинақтау, оларды қоғамдық іс – тәжірибе шеңберіне енгізу болып табылады.

Еліміздің Тәуелсіздігіне 30 жыл толу қарсаңында азаттық үшін ағартушылық ісімен тәуелсіздікке үлес қосқан қайраткерлердің бірі Ыбырай Алтынсарин туралы айтпай кету мүмкін емес.

XIX – XX ғасырларда Қазақ елі Ресей империясының құрамына толық енгеннен кейін қазақ даласын басқаруға тәжірибелі қазақ шенеуніктері қажет болды. Сондықтан қазақтарға арнап орыс- қазақ бастауыш мектептері ашыла бастады. Осындай мектептердің бірінде Ыбырай Алтынсарин де білім алды.

Ерте жетім қалған Ыбырай атасы Балғожаның тәрбиесінде болады. Балғожа Жаңбыршин ел басқару ісінің шебері, би, аса бай адам болған. Немересін жасынан адалдыққа, тура сөйлеуге, шешендікке баулиды. Ыбырай өзі де табиғатынан алғыр, зерек, еңбекқор болды.

Ыбырай оқыған мектепте жаратылыстану, гуманитарлық пәндер оқытылған: ана тілі, орыс тілі, татар тілі, география, арифметика, геометрия, ән-күй, гимнастика. Әрі әдеби кештер ұйымдастырылған.

Бұл мектепте баланы қорқытып, сескендіруге тыйым салынған, қорыққан баланың тілі кекеш болады деп білген, балаларды шындықты бағалай білуге, еңбекті қадірлей білуге кішіпейіл, ұқыпты болуға шақырған. [1-107 б.]

1857 жылы Орынбор қаласындағы қазақтарды билеу Бас басқармасына қарасты қазақ мектебін 15 оқушы бітіріп шықты, соның бірі-Ыбырай Алтынсарин.[1-1076]

Көреген, дана атаның тәрбиесі мен сол заманның озық үлгідегі мектебінен білім алған Ыбырай Алтынсарин өз бойындағы қасиеттер мен білімін өз ұлтының балаларына дарытуға бүкіл ғұмырын арнады.

Алтынсариннің демократиялық-ағартушылық бағыты, оның педагогикалық көзқарасының үш бірдей саласынан көрініс тапты.

Біріншіден, бүкіл өмір жолын мектеп ашуға, қазақ балаларын оқуға тартуға және соған оқу құралдарын жазып шығаруға арнады.

Екіншіден, ұстаз тәлімгерлер даярлауға, оларға күнделікті ғылыми - әдістемелік басшылық жасауға көңіл бөлді.

Үшіншіден, шығармаларында қазақ халқының XIX ғасырдағы қоғамдық өмірінде болған саяси әлеуметтік мәселелерді жан - жақты қамтып жазуға жұмсады [2].

Ол өз шығармаларында шәкірттерін адал, шыншыл, еңбек сүйгіш, өнерлі азамат болуға шақырды. Қазақ халқының келешегі тек өнер - білімде деп түсінген Ыбырай Алтынсарин өз ойын іске асыруда түрлі тосқауыл кедергілерге кездесті, бірақ оларды табандылықпен жеңе отырып, өз мақсатын іске асыра білді.

Бірінші саласы бойынша 1860 жылы облыстық басқарма Ыбырайға Орынбор бекінісінде, Торғай қаласында қазақ балаларын оқытатын бастауыш мектеп ашуды жүктейді, әрі өзі сол мектепте орыс тілі пәнінің мұғалімі болып тағайындалады. Ағарту ісіне жан – тәнімен құлшына кіріскен ол ауыл – ауылды аралап халыққа білім берудің маңызын түсіндіреді. Ондай мектептер ашу үшін қаржы – қаражат жинауды қолға алды. Осындай ақшаның алғашқы үлесін Ыбырайдың өзі қосты. Осыдан бастап оның ағартушылық және педагогикалық қызметі басталды. 1864 жылы 8 қаңтарда салтанатты түрде мектеп ашылып, алғашында оқуға үгіт жұмыстарының нәтижесінде 16 бала жазылады. Ыбырайдың жүргізген үгіт жұмыстарының нәтижесінде бұл мектепте оқушылардың саны арта бастайды [2, 345 б.].

Оқу мынадай бағытта жүргізілді:

-қазақ тілі: оқу және жазу;

-орыс тілі: оқу және жазу;

-татар тілі: оқу және жазу;

-көркем жазу;

-арифметика: қосу, алу, көбейту, бөлу;

-жер шары: Еуропа, Азияның басты-басты қалалары мен мемлекеттері оқытылды.

Жыл соңында арифметикадан емтихан, көркем жазу, қазақшадан орысшаға, орысшадан қазақшаға аудару емтихандарын тапсырды.

Ы.Алтынсариннің мектебінде оқушылар болашақта екіжүзді паракор болып шықпасын деп, адамгершілік тәрбиесіне баса көңіл бөлінді. Бұл мәселе бүгінгі күннің де мектептерінің алдында тұрған мақсат. “Мектеп - қазақтарға

білім берудің басты құралы. Біздің барлық үмітіміз, қазақ халқының келешегі осында, тек осы мектепте ғана”,-деді Ы.Алтынсарин.

Бүгінгі күнгі жаңартылған білім берудің де алға қойған қағидасының бірі баланы мәжбүрлі емес, білім алуға қызықтыру арқылы білімге деген уәжін арттыру арқылы оқушыны құзыретті тұлғаға айналдыру.

Ыбырай балаларға сабақты өте қызықты түсінікті етіп беруге тырысты.

Нәтижесінде молдадан сабақ алған балалар бір жылда әзер хат таныса,

Ыбырай оқытқан балалар небәрі үш айда оқи алатын, орысша, татарша жаза білетін болды. [4-138б.]

Мектеп ашу ісінде, оның білім беру саласында ұстазы, әрі досы Н.И.Ильминскийдің де көп көмегі тиді. Н.И.Ильминский-орыстың белгілі педагогі, оның еңбегінің нәтижесінде Қазан университетінде Шығыстану факультеті ашылған, Бабырнаманы шағатай тілінен аударушы, түрік-татар тілін зерттеуші, кейіннен ислам дінін уағыздаушы деген айыппен академиядан шағарылып, Орынбор шекара комиссиясында аудармашы қызметін атқарып жүріп, Ы.Алтынсаринмен танысады. Кейіннен Қазан білім инспекторының “попечителі” болады.[4] Ильминскиймен хат алысып, әдістемелік жағынан мектеп ашу ісіне қатысты шаруаларды шешуге жәрдемдеседі

Ы.Алтынсарин 1864-1879 жылдар аралығында мектепте мұғалімдік қызмет атқарған., 1879 жылдан,өмірінің ақырына дейін Торғай облыстық мектеп инспекторы қызметін атқарды.

Ы.Алтынсарин ауыл-ауылды аралап, халықтан қаржы жинап, Торғайда, Ырғызда, Қарабұтақта, Ақтөбеде, Қостанайда екі кластық орыс-қазақ училищелерін ашты.Қостанайда, Торғайда, Ақтөбеде қолөнер училищелерін ашып, қазақ балаларына тұңғыш кәсіби мамандақ беру ісін қолға алды. Мұнда оқушылар сабын қайнату, тон тігу,тері илеу кәсіптерін үйренді. 1887 жылы Ырғызда қыздар пансионатын ашып, қазақ қыздарына білім алуға мүмкіндік туды.[4-139б.]

Осылайша қазақ даласында көптеген мектептер ірге көтеріп жатты. Мектепте сабақ беретін мұғалімдерді даярлау үшін

1886 жылы Орскіде тұңғыш мұғалімдер училищесі де ашылды.

Ы.Алтынсарин халықшыл педагог, бұрынғы қазақ даласындағы білім беруден мүлдем басқа сара жол салғанын байқаймыз. Сол сара жолмен бүгінгі жас буын да білім алуды.

Мектеп ашумен бірге мұндағы оқушылар үшін оқулықтар жазу ісін де қолға алды.

Ы.Алтынсарин -қазақтың тұңғыш бұқарашыл педагогикасын, халықтық мектептерін негіздеуші. Өзінің дидактикалық көзқарасынан ол — ұлы ағартушылардың озық идеяларына сүйенген, бұқарашыл педагогикасын жаңа жағдайда іске асырған ізгі ниетті адам. Белинский, Добролюбов, Чернышевскийлердің озық идеялары, ағартушылық, педагогтік оқулары Ыбырай жүрегінен нық орын тепті. Ушинский, Толстой, Паульсон сияқты даңқты педагогтерді ұстаз тұтты. Ыбырай осындай ұлы адамдардан тәлім алып өсті.

К.Д.Ушинскийдің “Балалар әлемі”, Л.Н. Толстойдың “Әліппе және оқу кітабын”, Б.Ф. Бунаковтың “Әліппе мен оқу құралын”, Тихомировтың “Грамматиканың элементарлық курсы” оқу құралы ретінде ұсына отырып, кейін солардың үлгісімен өзі де “Қазақ хрестоматиясы”, “Қазақтарға орыс тілін үйретудің бастауыш құралы атты екі оқу құралын бастырып шығарды. [2]

Бұл кітаптар орыс графикасына негізделген, өйткені осыған дейін жазылған кітаптардың дені татар тілінде және араб, парсы тілдерінен енген сөздер көп болғандықтан мектеп жасындағы балаларға сай емес еді.

Ыбырай Алтынсарин жазған “Қазақ хрестоматиясы” 1879 жылы яғни 137 жыл бұрын жазылған бұл оқулық Орынбор қаласында жарияланған. Орыс әліпбиіне негіздеп жазған, бұған дейінгі қазақ кітаптары татар тілінде шығарылып, арап, парсы сөздерінің араласуымен жазылған әрі оқушыға түсініксіз болған. Ыбырай Алтынсариннің өз сөзімен алғанда: “... Азия халықтарының ешбірінде жоқ екенін еске алып, біз мұндай жетекші оқу құралдарын жақын жердегі орыс тілінен іздеуге мәжбүр болдық; сондықтан шығарғалы отырған кітабымыз көздеген мақсатына сәйкес болып, орыстың ғылыми және жалпы пайдалы кітаптарына тікелей жол салып беру үшін, осы кітабымызды орыс әрпімен бастырғанды жөн көрдік”- дейді. Шынында да осы кітап негізінде оқушыларға арналған оқулықтар шыға бастады. Бұл кітаптағы шығармалардың адамгершілік, еңбексүйгіштік, әдептілік пен инабаттылық, зейінділік пен зеректік, ата-ана, ел мен жұртқа деген сүйіспеншілік, құрмет идеялары ескірмейтін асыл мұра. Сан мәрте жаңалап басылған кітап әр кезеңнің оқырманына түсінікті жазумен басылуда. Кеңес дәуірінде орта мектептің әдебиеттік оқу құралдарында және жеке жинақтарда бірнеше рет басылды. Социализм кезіндегі идеологиялық саясатқа байланысты, автордың кейбір сөздері (Құдай, пайғамбар) сөздері алынып тасталды. Алғашқы атауы “Киргизская хрестоматия” болды. Кітаптың тұңғыш редакторлары орыс азаматтары болғандықтан қазақ сөздерін қалай естісе солай бұрмалап басқан. “Қалай болғанда да, бұл кітап қазақ кітап бастыру тарихында таза қазақ тілінде алғаш рет жарияланған кітап. Еліміздің рухани алтын қорындағы әдеби мұра болып саналады” делінген 2007 жылы “Білім” баспасынан шығарылған “Қазақ хрестоматиясы” кітабында. Мұнда әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің ғылыми қызметкерлері.

Кітаптың ішінде Ы.Алтынсариннің өнер білімге шақыратын, табиғат туралы өлеңдері бар, олар бастауыш сынып оқушыларына мазмұны жағынант үсінуге жеңіл, әрі жаттауға оңай. Аударма әңгімелер, Ыбырайдың өзінің де жазған әңгімелері бар, мақал-мәтелдер де жазылған. Тәрбиелік мағынасы балаларды еңбексүйгіштікке, адалдыққа, мейірімділікке бастайды. Бүгінгі білім бағдарламасы да оқу материалдарының оқушының жас ерекшелігіне сай болуын талап етеді. Бүгінгі күнмен сабақтастығы да осында.

Ыбырай Алтынсарин қазақ халқының тағдырына ерекше мән берген ұлы ағартушы – педагог. Ы.Алтынсарин педагогикасының мұраларының негізгі идеяларының бірі – адамның өзара қарым – қатынасы, жастарды еңбекке баулу. Өзінің барлық педагогикалық теориясында жас жеткіншектердің ұлттық

тәрбиесін қалыптастырып, жетілдіруде қазақ халқының ғасырлар бойы тәрбие саласында жиған бай тәжірибесін негізге алу қажет деген пікірді ұстанғандардың бірі Ыбырай. Оның дүниетанымдық көзқарасының қалыптасуына әсіресе, қазақтың мәдениетін, өнерін терең білетін, ақыл – парасаты жоғары, сөзге шешен, елге сыйлы атасы Балғожаның ықпалы ерекше болды. Ыбырай бала жастан халықтық педагогикадан алған тәлім – тәрбиесін, үлгі – өнегесін көңіліне түйгендерін оқу ағарту істері арқылы қазақ балаларының бойына сіңдіре білді. Ы. Алтынсариннің ұлттық эстетикалық тәрбие проблемаларын қозғайтын арнайы еңбектерін жазып қалдырмағаны белгілі, бірақ Ы. Алтынсариннің ұлттық – эстетикалық тәрбиеге қатысты оның педагогикалық қызметінен көрініс тапты. Ы. Алтынсарин шығармалары халқымыздың салт – дәстүрі, әдет – ғұрыптарын сипаттайтын этнографиялық мәнде келеді. Ы.Алтынсарин жастарды оқу – білім, өнерге үндегенде құрғақ насихатқа ұрынбайды, айтпақ пікірін оқушы зердесіне сіңіру үшін әр түрлі ұстаздық амал тәсілдерді қолданады.

Бір аллаға сыйынып Кел, балалар, оқылық, Оқығанды көңілге Ықыласпен тоқылық! – деген өлеңінде білім алуға үндесе, екінші жағынан, өмірдің бір қызығы тек байлықта деп ұғатын, оқу, өнер, ғылым – білімге мін бермейтін кертартпа көзқарасқа соққы береді. Өмірде сарқылмас мол байлық – білім екендігін айта келіп, оған қол жеткізу үшін ерінбей – жалықпай еңбектенудің керектігін түсіндіреді. Өнерді үйрен, үйрен де жирен деп санаған халқымыз ұл қыздарының оң қолынан өнер тамған шебер болуына да мән берген.

Ы.Алтынсарин өзінің төл туындыларында тәрбиелік, нақыл – насихаттық мәніне ерекше көңіл аударып отырды. Сол арқылы жас буынды адамгершілік пен ізгілікке, еңбек пен зейінділікке, өнер – білімге баулуды көздейді. Ол ел жұртқа қажет білім мен өнерді игерудің төте жолы тұрақты мектептер арқылы жүзеге асады деп санады. Ы. Алтынсарин қызметінде балаларды оқыту мен тәрбиелеу жұмысы ерекше орын алады. Мектептегі оқыту мен тәрбие процесін жүргізуші мұғалім деп таниды. Ы.Алтынсарин надандықтың зиянын, ғалымның қоғамдық маңызын түсіндіреді. Бұл әсіресе «Талаптың пайдасы» т.б. әңгімелерімен көрінеді.

Шығармаларында оның өнерге деген ықылас – ілтипаты анық байқалады. Өзінің өлеңдері мен әңгімелері арқылы жастарды табиғаттың әсемдігін, адам сезімін қабылдап, түсіне білуге тәрбиелейді, оның өлеңдері мен ғибрат әңгімелері жас ұрпақты тәрбиелеу мен оқытуда күні бүгінге дейін өз маңызын жойған жоқ. Ол аймақта мектептер мен кәсіптік училищелер ашу арқылы жалпы және кәсіптік білім беру ісінің негізін қалады.

Сиса көйлек үстінде, Тоқуменен табылған. Сауысқанның тамағы, Шоқуменен табылған,- деп педагогтік тәсіліменен балаға еңбек атаулыдан хабар аңғартады. Мектеп – қазақтарға білім берудің басты құралы. Біздің барлық үмітіміз, қазақ халқының келешегі осында, тек осы мектептерде ғана деп жазған болатын. Ы.Алтынсарин шығармаларында еңбекті сүю, біліміден үйрену, талпыну, адамды сыйлау үгіттеледі.

Ы.Алтынсарин – қазақтың салт-дәстүрін зерттеумен айналысқан ғалым этнограф. Еңбек тақырыбы – Ыбырай әңгімелерінің арқауы. Ол техниканы меңгерген адам зор игілікке ие болады, жаратылыстың тілін біледі, оны өзінің айтқанына көндіреді, халықтың жалпы мәдениетін көтерумен қатар негізінен олардың тұрмысын жақсартады дейді. XX ғасырдың басында бір кезде Шоқан, Ыбырай, Абай көтерген ағартушылық қозғалыстың туын А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов, М.Дулатовтар жалғастырды.

Ұлы ғалым – педагог Ы.Алтынсариннің «Қазақ хрестоматиясы» және «Таза бұлақ» деген оқу – әдістемелік еңбектері қазақ халқының рухани мәдениетінің даму тарихында аса зор оқиға болып бағаланады. Және болашақ ұрпақтың ақыл ойы мен жеке тұлғаны қалыптастыруда адамгершілік, эстетикалық еңбек дағдылары мен қасиетін тәрбиелеудің негізі болып есептеледі. Жеке тұлғаны оқу мен өнерге, мәдениетке, адамгершілікке тәрбиелеуде Ы.Алтынсарин аса бағалы, бай қор – қазақ фольклорына ерекше назар аударды. Бұдан ұлы ағартушының істеген ісінен, шығармаларынан бала тұрғысынан қалыптастыру мен тәрбиелеуде қазақ отбасының тәлім аларлық ең жақсы дәстүрлеріне жоғары баға бергендігін көреміз.

Кім сендерді, балалар тербететін,

Еркелетіп, ойнатып, сергітетін ?

Жалқау болсаң, балалар, жаман болсаң,

Қамқор анаң көз жасын көлдететін,- деген, ақын бұл өлең шумақтарынан отбасындағы ата-ана тәрбиесі мен баланы сүйіп, еркелететіндігін және ата-ана баланың алғашқы табиғи тәрбиешісі, балажандық қасиеті мен ерекше мейірімдігін көреміз. Ы.Алтынсарин еңбек процесінің бала тәрбиесіндегі ерекше маңызын көре біледі. Сондықтан оның көптеген әңгімелерінің идеясы Абай айтқандай «Еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей» деген қағиданың төңірегінде топтасқан. Мәселен. «Бай баласы мен жарлы баласы». Асан мен Үсен әңгімесі шындық реалистік әңгіме. Осы әңгімесінде Алтынсарин бүкіл ағартушылық еңбегінің негізгі сырын, әлеуметтік тенденциясын айқын ашып береді. Үсен арқылы еңбекші бұқараның жас ұрпағының еңбек сүйгіштігін , әр нәрсенің ретін таба білетіндігін көрсетеді. Ал Асан бейнесінде мұндай қасиет байқалмайды. Үсен бейнесінен тек еңбексүйгіштіктен басқа дәрменсіз Асанға көмегі оның адамгершілік жағынан бейнесін сомдай түседі. Мұнда қазақ өміріндегі Асанға лайық ұқсас мінездерін айқын көрсетіп береді. «Ол жастайынан сұрағанын әперетін, дегенін істейтін кісі болғандықтан жатып ішер болуға әрекеттенеді» ... «Ол еш нәрсе істеуге әдеттенген жоқ, демек, өзінің не істей алатынын, несі жоқ екенін жақсылап айыра алмайды». Осы жерде қортынды жасай кететін болсам: мұндай балалар қазірдің өзінде де кездесіп отырады. Олар әке – шешелерінен көмек күтіп таңнан кешке дейін отырудан тайынбайтындар кездессе, керісінше бос уақыттарында пайдалы іспен айналысып , ата – аналарынан көмектерін аямайтын балаларды да жиі кездестіруге болады. Осы әңгіме арқылы мектеп оқушыларына жақсы мен жаман, кедей мен бай, сараңдықпен жомарттық туралы сөздермен біраз

мағлұматтар беруге болады. Ы.Алтынсарин осы іспеттес әңгімелерінде еңбек процесінің адамның сана – сезімін, психологиясын қалыптастыруда ерекше орын алатынын жақсы түсінген. «Ұяда не көрсен, ұшқанда соны ілесін» дегендей жасөспірімдердің басында кездесетін түрлі жаман мінездерді отбасындағы тәрбиемен терең астастырады. Адамның жеке басының мінез – құлқын қалыптастыру, оның бойынан жойылып бара жатқан адамгершілік қасиеттерді сіңіру, иманжүзді етіп тәрбиелеу ата – ананың тікелей әсерімен отбасынан басталып, мектепте жүзеге асатынын ескерген жөн. Ыбырай келешегінен үміт күткен, өз халқын жан тәнімен сүйген, халқының мәдени көркейіп өсуі үшін бойындағы бар күш жігерін аянбай жұмсаған нағыз патриот азаматтар еді. Өз заманының ақыл ойшылдары ірі қоғам қайраткерлері, олардың дарқан бейнелері мен іс әрекетінен қазақ халқының мәдени экономикалық дамуын, қазақтың ұлт болып бірігуін, жаппай сауатты, мәдениетті, оқыған ел болуын көксеген біртуар асыл азаматы.

Алтынсариннің педагогикалық тәрбие қиялдары мен мектеп системасы ғылым мен жалпы білімді жоғары бағалауға, балаға сүйіспеншілікпен қарап, оны қадірлеуге және өз халқының мүддесі үшін қызмет істей алатын жас адамдарды дайындауға негізделіп жазылған және де бүгінмен үндесіп, Мәңгілік еліміздің болашақ азаматтарын тәрбиелеуде зор үлесін қосып отыр десек қателеспейміз.

Әдебиеттер

1. Қазақ хрестоматиясы , 2007ж., “Білім” баспасы
2. Әлемдік педагогикалық ой-сана, 10 том, “Таймас” баспа үйі, 2010ж.
3. Қазақ әдебиеті 9-сынып “Мектеп” баспасы 2013ж.
4. Ы.Алтынсарин тағылымы. Алматы 1991 ж
5. «Қазақ тілі мен әдебиет » журналы. 2008ж, № 4,5
6. Бес ғасыр жырлайды. Алматы, «Жазушы», 1989 I том
7. «Өзіндік таным» № 2 2007 № 5-6 2006ж
8. Ы. Алтынсарин «Өнер білім бар жұрттар» Алматы, 1989ж
9. Ы.Алтынсарин Таңдамалы шығармалары.320 бет
10. Ы.Алтынсарин тағылымы. Құрастырған М.Жармұхамедов

РОЛЬ ПЕДАГОГА-ПРОСВЕТИТЕЛЯ, ОСНОВАТЕЛЯ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И.АЛТЫНСАРИНА В РАЗВИТИИ И ВОСПИТАНИИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

Юлмухаметова А.С.

*Учитель русского языка и литературы
Гимназия имени И. Алтынсарина города Аркалыка*

Аннотация: Бұл мақалада ағартушы Ы.Алтынсариннің халық мұғалімін қалыптастырудағы рөлі қарастырылады. Онда, ең алдымен, Ы. Алтынсариннің бүгінгі күнге дейін өзекті болып отырған оқыту мен тәрбиедегі педагогикалық идеялары мен, қағидаларына назар аударылады. Оқырмандардың кең ауқымына арналған - оқытушылар мен студенттер, орта және жоғары сынып оқушылары.

Түйін сөздер: Ыбырай Алтынсарин, білім, даму, мұғалім, мектеп.

Annotation: This article examines the role of the educator I. Altynsarin in the formation of a folk pedagogy. It primarily focuses on the pedagogical ideas and principles of I. Altynsarin in teaching and upbringing, which are still relevant today. It is intended for a wide range of readers - teachers and students, middle-level and high school students.

Keywords: Ibray Altynsarin, education, development, teacher, school.

Плодотворный луч солнца
для молодой души.
Я.А.Коменский

Педагог-это лицо, ведущее практическую работу по воспитанию, образованию и обучению, имеющее специальную подготовку в этой области, ученый, разрабатывающий теоретические проблемы педагогики [1].

Главной личностной чертой, необходимой каждому педагогу, является любовь к детям. Без любви к ребенку невозможно организовать эффективную педагогическую деятельность. Кроме того, недопустимо, чтобы в педагогическую работу приходили люди, которые не любят и не понимают детей, не видят в них личность достойную уважения. С детьми необходимо работать только в том случае, если есть на это душевное призвание. Только педагог, любящий детей может оказать неоценимое влияние на развитие и воспитание ребенка, формирование его как личности.

Помимо личностных качеств, педагог должен обладать всеми необходимыми профессиональными знаниями и умениями, которыми он будет с душевной мудростью делиться с детьми. Ввиду того, что современный мир очень изменчив и динамичен, педагог должен постоянно развиваться и самообразовываться, для того, чтобы удовлетворять все потребности учащихся, в разных областях.

Таким образом, основной задачей каждого педагога является обучение, воспитание, нравственное и духовное развитие детей. Педагог должен «вести ребенка по жизни», оказывая ему необходимую поддержку в познании окружающего мира и адаптации в нем.

Роль личности педагога в воспитании ребенка очень высока, именно поэтому к ней предъявляются следующие требования:

- Помимо профессиональных знаний, наличия психолого-педагогической компетентности, обладание свободой от шаблонов, педагогических стереотипов и догм.
- Обладание высокой эрудицией, высоким уровнем психолого-педагогической подготовки. Наличие творческих способностей и задатков.
- Высокая личностная культура и гуманные установки по отношению к детям.
- Любовь к детям, понимание и принятие каждого ребенка, вне зависимости от его личностных качеств, внешности, социального положения семьи и т.д.
- Умение организовать интересный и привлекательный для детей воспитательный процесс, основанный на знаниях индивидуальных и возрастных особенностях каждого ребенка, их возможностях и потребностях [2].

Роль учителя в формировании личности ученика очень велика. От того, как и какими средствами пользуется педагог, воспитывая детей, зависит, какими людьми они вырастут. Основное назначение учителя - максимальное развитие каждого ребенка, сохранение его неповторимости и раскрытие его потенциальных способностей [2]. «Быть учителем - не служба, а Богом данное призвание. Высокую душу для этого следует иметь, способную отдать свой пламень другим людям, ничего не требуя взамен», - когда-то сказанные слова замечательного педагога-просветителя, основателя народного образования Ибрая Алтынсарина являются актуальными и в современное время. Воспитательные идеалы педагогики и школьная система Алтынсарина базируются на высокой оценке науки и общего образования, на любви к ребенку и уважении к его личности, на стремлении подготовить молодых людей, могущих служить на пользу своему народу.

И. Алтынсарин считал, что образование является одним из главных средств прогресса культуры казахского народа и прилагал все усилия для его развития. Именно знание позволяет просвещенным народам создавать жизненные блага, строить процветающее общество.

С гуманистических и демократических позиций Алтынсарин во имя идеи народности отстаивает право на просвещение неиспорченного даровитого казахского народа. Настаивает на организации народных школ в среде самого казахского населения, исходя из насущных жизненных потребностей и культурно-экономического развития казахского народа. Ставит проблему подготовки учителей из «природных казахов» и проблему обучения девушек, организуя «интернаты-пансионы» при школах [3].

Выдающаяся историческая заслуга Алтынсарина заключается в том, что по его инициативе при самом непосредственном его участии была создана в Казахстане сеть народных светских школ. При жизни ему удалось открыть четыре двухклассных центральных русско-киргизских училища, одно ремесленное училище, одно женское училище, пять волостных школ, два училища для детей русских поселенцев.

Алтынсарин не только открывал светские народные школы, но и разрабатывал для них дидактические принципы обучения и воспитания детей, создал учебные и методические пособия, регулярно осуществлял инспекторский надзор, ежегодно посещая каждую школу, заботился о создании библиотеки при каждой школе.

Прогрессивные педагогические идеи Ибрая Алтынсарина формировались под влиянием демократической русской общественной мысли второй половины 19 века. Особо следует подчеркнуть передовые идеи великого русского педагога К.Д.Ушинского, сыгравшие большую роль в формировании просветительских идей Ибрая Алтынсарина. По его собственному выражению, он, "как голодный волк", набрасывается на работу - впервые начинает обучать 14 человек "славных, осмысленных казахских детей". В далекой казахской степи, в Тургае, получив один экземпляр книги Ушинского "Детский мир", Алтынсарин переживает искреннее восхищение содержанием этой замечательной книги. У него рождается и крепнет мысль о том, что именно такого рода знания надо давать казахским детям на их родном языке.

Около трех лет потратил на разработку казахского алфавита на основе русской графики. Еще до назначения на должность инспектора школ Тургайской области Алтынсарин приступил к составлению учебных пособий для учащихся русско-казахских школ. В 1879 году вышли в свет два учебных пособия «Киргизская хрестоматия», «Начальное руководство к обучению киргизов русскому языку». Обе книги занимают особое место в истории культуры Казахстана как памятники письменной литературы, а также как учебные пособия, построенные по научному принципу [4].

Рекомендуя параллельное изучение в школе обоих языков – казахского и русского, сам Алтынсарин, обучая казахских детей русскому и родному языкам, в течение трех-четырех месяцев добился довольно хороших успехов. Если разговорная речь по-русски, а также письмо и чтение потребовали от него большего искусства преподавания, большей настойчивости, в чем он считал невозможным «отступить от ребенка», то по родному языку он находит возможным предоставить ученику большую самостоятельность.

Обучение учащихся русскому языку Алтынсарин, как и его современники – передовые деятели грузинских, армянских, татарских и чувашских школ, считал возможным лишь после того, как ученики овладеют родным языком. Такого же взгляда по этому вопросу держался Ушинский и все передовые русские деятели, относившиеся с глубоким уважением к родной, материнской речи ребенка.

Разрабатывая самостоятельное оригинальное руководство к обучению казахских детей русскому языку, Алтынсарин отвергает механическое «книжное» изучение – зазубривание по учебникам. Первоначальное обучение русскому языку, по его мнению, должно состоять из уроков живой разговорной речи, обеспечивающих правильное произношение, накопление активного запаса слов. Ученик должен овладевать известным минимумом разговорного материала и уметь различать элементарные особенности русской речи.

Лишь после такой предварительной подготовки можно перейти к букварю. Такая постановка облегчает учителю вторую стадию – открывает широкие возможности использовать методические приемы предметного обучения, объяснительного чтения, обеспечить наглядность и сознательность всего учебного процесса...

Много труда вложил И.Алтынсарин в дело подготовки учителей для начальных народных школ в крае, прежде всего из казахов. По его инициативе была открыта учительская школа в г. Троицке, немного позже переведена в г.

Оренбург. Алтынсарин не мыслил школу без учителя, квалифицированного и подготовленного, причем он добивался подготовки учителей из казахов[5].

Ибрай Алтынсарин писал: «Иметь в каждом центральном училище двух учителей, одного из киргизов, а одного непременно из природных русских...» [6, с.137]. «Одним из главных теперь препятствий к основательному положению начала народного образования в Киргизской степи был и есть недостаток способных учителей...». «От начала, положенного неумелыми людьми, невозможно ожидать и хороших последствий»[6,с.170]. Для совершенствования и саморазвития молодым учителям настаивал изучать необходимую литературу: «Все упомянутые книги непременно должны быть внимательно прочитаны с начала до конца учителями, чтобы ясно определить себе цель и содержание каждого руководства, а затем уже начинать применять их к делу». «Как полезное чтение и руководство для учителей, рекомендую «Педагогику» Бобровского, «Систематический обзор народно-учебной литературы», «Великую дидактику» Коменского, «Родной язык» Бунакова, «Наш друг» Корфа, «Время, суша и океан» Реклю, «Земледелие и скотоводство» и др. [6, с.170]

И.Алтынсарин требовал от учителей системности в обучении, придерживаться в преподавании определенных методов и приемов, чтобы не сбивать с толку детей. А для этого он говорил, что необходимо учителям до конца знакомиться с руководствами, рекомендованными педагогическим миром, находить подход к каждому ребенку, вникать в общий характер и умственный склад учащихся. Ибрай Алтынсарин считал, все в руках самого учителя, если ребенку непонятно, то в этом только его вина, а также о том, что учителям нужно объяснять ученикам простым, понятным языком, без ненужных терминов, обучать детей с желанием, проявлять терпение: «Учитель не должен забывать, что имеет дело с детьми, которые, если не понимают что-либо, то учитель должен пенять на самого себя, что не может довести их до понимания. Должен обращаться с детьми кротко, не раздражительно, терпеливо и объяснять каждому предмет охотно и простым языком, без вычурных фраз и ненужных терминов...». И.Алтынсарин утверждал о применении своих способностей на деле и о важности результата в обучении детей, говорил: «Учителей судят не по устным, существенно не относящимся к делу фразам, а по тем плодам, которые окажутся на почве посевов, т.е в учениках» [6, с.171-172].

Таким образом, И.Алтынсарин внес огромный вклад в становление и развитие образовательной системы во второй половине 19 века. Наряду с открытием различных типов учебных заведений, большое внимание он уделял подготовке педагогических кадров, методической оснащенности учебного процесса, им были разработаны основополагающие принципы преподавания русского языка в казахской школе, в учебно-воспитательном процессе активно использовались передовые методы и средства нравственного, трудового, эстетического воспитания подрастающего поколения.

«Плодотворным лучом солнца для молодой души» назвал учителя Я.А. Коменский. Он считал, что главное назначение учителя состоит в том, чтобы своей высокой нравственностью, любовью к людям, знаниями, трудолюбием, и

другими качествами стать образцом для подражания со стороны учащихся и личным примером воспитывать у них человечность [7]. Я думаю, что этими словами можно охарактеризовать великого педагога, просветителя И. Алтынсарина, Он, как высоконравственный, передовой человек своего времени, всем сердцем и душой преданный своему делу, патриот, борец за светлое будущее, действительно является примером для подражания.

Литература

1. Толковый словарь Ожегова. С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. 1949-1992.
2. Статья «Личность педагога, учителя и его роль в развитии и воспитании ребенка как историко-педагогическая система». Справочник «Автор 24».
https://spravochnick.ru/pedagogika/lichnost_pedagoga_uchitelya_i_ego_rol_v_razvitii_i_vospitanii_rebenka_kak_istoriko-pedagogicheskaya_sistema/
3. Научно-образовательный портал нравственно-духовного воспитания и обучения. Ситдыков А.С. Алтынсарин о роли учителя (отрывки).
<http://teacher.ozin-ozitani.kz/portfolio/show/id/135>
4. Игибаева А.К. История педагогической мысли и образовательной системы Казахстана: Учебное пособие / А.К.Игибаева; ВКГУ. - Усть-Каменогорск: Издательство ВКГУ им. С.Аманжолова, 2004. - с.
<https://schoolfiles.net/1425381>
5. Qazaqstan tarihy. «И.Алтынсарин – просветитель казахского народа.
<https://e-history.kz/ru/news/show/3950/>
6. И. Алтынсарин. Собрание сочинений в трех томах. Т.II. Издательство «Наука» Казахской ССР. Алма-Ата 1976.
7. Статья «Миссия учителя в трудах великих зарубежных и отечественных педагогов».<https://helpiks.org/7-34269.html>

СЕКЦИЯ-2
Ы.АЛТЫНСАРИННИҢ ЖАҒАНДЫҚ СЫН-ҚАТЕРЛЕР МЕН
ӨЗГЕРІСТЕР ДӘУІРІНДЕГІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
ИДЕЯЛАРЫНЫҢ САБАҚТАСТЫҒЫ (ЖАРАТЫЛЫСТАНУ-
МАТЕМАТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР)/
ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИДЕЙ И.
АЛТЫНСАРИНА В ЭПОХУ ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ И
ПЕРЕМЕН (ЕСТЕСТВЕННО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ И
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ)

**ТАҚ САН МЕН ЖҰП САНҒА БАЙЛАНЫСТЫ ЕСЕПТЕРДІ
ШЕШУ ТӘСІЛДЕРІ**

Абдрахманова М.Т.

Аға оқытушы, магистр, физика және математика кафедрасы

Аронова С.Қ., Сабырбаева Г.М.

Математика-Физика мамандығының 3 курс студенттері

*«Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ
Қазақстан, Арқалық*

Аннотация. Обучение постановке задачи представляет собой сложный и динамический набор действий учителя и ученика. Это действие определенным образом организуется, направляется, регламентируется и контролируется учителем, согласовывается с требованием к изданному отчету. Суть и целевые направления этих действий, а также методы, реализуемые в процессе составления отчета, должны не только создавать эффективные условия для получения его правильного решения, но и способствовать усилению его воспитательного и развивающего воздействия.

Ключевые слова. Основные способы мышления, анализ, синтез, сравнение, прогнозирование.

Annotation. Learning to set a problem is a complex and dynamic set of actions for teacher and student. This action is organized in a certain way, directed, regulated and monitored by the teacher, in accordance with the requirement for the published report. The essence and target directions of these actions, as well as the methods implemented in the process of drawing up a report, should not only create effective conditions for obtaining the correct solution, but also contribute to strengthening its educational and developmental impact.

Keywords. Basic ways of thinking, analysis, synthesis, comparison, forecasting.

Есеп шығаруды үйрету мұғалім мен оқушы әрекетінің күрделі және динамикалық жиынын білдіреді. Бұл әрекетті белгілі бір жолмен мұғалім ұйымдастырады, бағыттайды, реттейді және басқарады, шығарылған есепке қойылатын талаппен үйлестіріледі. Бұл әрекеттердің мәні және мақсатты бағыттары, сол сияқты есеп шығару барысында іске асырылатын әдістер оның дұрыс шешімін алу үшін тиімді жағдай жасап қана қоймай, оның тәрбиелік мәні

және дамытушылық әсерін күшейтуге де ықпал етуі тиіс. Есеп шығарылу – қарастырылып отырған есеп түрін шығарумен оқушыларды таныстыру оны шығара білу іскерліктерін қалыптастыру. Бұл жағдайлардың қайсысында болсын, есеп шығаруды үйрету, көбінесе оқушылардың ойын дамытуға әсер етеді, өйткені ол талдау және синтез, нақтылау және жалпылау, салыстыру және қорыту сияқты ойлау операцияларын орындауды талап етеді. Сонымен бірге оқушылардың ойларының математикалық белсенділігін тәрбиелеуге көңіл аударған жөн.

Әрбір мұғалім оқушылардың логикалық ойлауын дамытуға міндетті. Бірақ мұны қалай істеу керек екендігі жайлы мұғалім әрқашан біле бермейді. Кейде логикалық ойлаудың дамуы өз-өзінен жүреді деп түсіндіріледі, сондықтан көптеген оқушылар, тіпті жоғары сынып оқушылары да логикалық ойлаудың алғашқы тәсілдерін (анализ, синтез, салыстыру, болжау т.б.) меңгермейді. Логикалық ойлауды дамытуда математиканың ролі өте жоғары. Олай дейтініміз математика – бұл мектептегі барлық оқытылатын пәндердің теориялық ғылымының бірі. Ерте мектеп жасындағы баланың ойлауын дамытудың тиімді тәсілдерінің бірі – оқушылардың күрделі логикалық тапсырмаларды шығаруы.

Оқушылардың ойлау белсенділігін, логикалық ойлауын дамыта отырып есеп шығаруға қызығушылығын арттыру үшін қызықты-логикалық есептер құрастыру қазіргі заман сабағына қажеттілік болып табылады. Логикалық есептер білім алушылардың жас ерекшеліктеріне сай бөлініп, математиканы әр сабағында 2-3 минутқа жоспарлануы тиіс. Жеке тұлғаның дамуының үздіксіз сипатын ескере отырып және педагогикалық үрдіске бүтін сипат беру қажеттілігін ескере отырып, біз жеке тұлғаның логикалық ойлауын дамытуды оқыту үрдісінде де, тәрбиелеу үрдісінде де логикалық есептер арқылы қызықты етіп іске асыруды жөн деп есептейміз [1, б. 277-279].

1. 0-ден 9-ға дейінгі цифрлардың әр қайсысын тек бір рет пайдаланып, екі таңбалы 5 сан жасалды. Олардың қосындысы тақ сан болу талап етілсе, онда осы екі таңбалы 5 санның қосындысы ең үлкен болғанда қанша болады?

Шешуі. Олардың қосындысы ең үлкен болу үшін ондық орынға ең үлкен цифрларды тандау керек. Ал қосынды тақ сан болу үшін бірлік орынға тандалатын тақ сандар саны тақ болу керек. Сондықтан бірлік орынға ең кіші тақ цифрлар 1, 3, 5 және ең кіші жұп цифрлар 0, 2 сандарын ала аламыз. Ондық орынға 4, 6, 7, 8, 9 цифрларын тандаймыз. Онда осы бес санның ең үлкен қосындысы: 351.

2. Үсен тақтаға үш бүтін сан жазды. Онан соң біреуін өшіріп тастап, оның орнына қалған екі санның қосындысын жазды. Онан кейін тағы да кез келген біреуін өшіріп тастап, қалған екі санның қосындысын жазды. Осылайша жалғастыра беріп, ең соңында тақтада 2010, 2011, 2012 сандары қалды. Үсеннің ең алғашында жазған сандары 1, 3, 5 болуы мүмкін бе?

Шешуі. Мүмкін емес. Егер алғашында жазған сандары 1, 3, 5 болса үшеуі де тақ сан болғандықтан, кез келген біреуін өшіріп, қалған екеуінің қосындысын жазғанда жұп сан пайда болады. Демек, тақтада бір жұп, екі тақ сан қалды. Келесі жүрісте тақ сан өшірілсе бір жұп, бір тақ сан қалатындықтан қосындысы тақ сан болады да, тақтада бір жұп екі тақ сан болады. Ал жұп сан

өшірілсе екі тақ сан қалатындықтан, қосындысы жұп сан болады да, тақтада және де бір жұп сан, екі тақ сан қалады. сондықтан онан кейінгі жүрістерде қалай өшірсекте бір жұп сан, екі тақ сан қалып отырады. Ал 2010, 2011, 2012 сандарының екеуі жұп, біреуі тақ сан. Сондықтан мүмкін емес.

3. Аузы жоғары қаратылып қойылған 5 стаканды әр ретте тек екіден аудару арқылы ең соңында барлығының аузын төмен қаратып аударып шығуға бола ма? Егер болса кестемен сызып көрсетіндер, егер болмаса себебін түсіндіріңдер.

Шешуі. Мүмкін емес. 5 стаканның аузын жоғарыдан төменге қаратып аудару үшін тақ сан рет аудару керек. Әр ретте екі стаканнан аударғанда 5 стаканның аузын жоғарыдан төменге қарату үшін тақ сан рет=жұп сан рет болады. Тақ сан мен жұп сан тең бола алмайтындықтан орындалмайды.

4. Шахмат тақтасына ұқсайтын ақ-қара торкөзді (ең сол жақ үстіңгі торкөз қара) қағазда (2; 3) белгілеуі жоғарыдан төмен қарай екінші жол, солдан оңға қарай үшінші торкөз дегенді білдіреді. (19; 93) торкөзі қара түсті ме, әлі де ақ түсті ме?

Шешуі. (1; 1) торкөзі қара, бұл екі санның біреуіне бірді қоссақ не оңға бір торкөз, не төмен біртөр көз жылжитындықтан ақ торкөз болады. Осылайша (тақ сан; жұп сан), (жұп сан; тақ сан) болған торкөздер ақ; (тақ сан; тақ сан), (жұп сан; жұп сан) болған торкөздер қара болатынын білуге болады. Онда (19; 93) торкөзі қара түсті болады.

5. 17 қаланы әрбір қаладан дәл 5 жол шығатындай етіп, жол торабтары арқылы қосуға бола ма?

Шешуі. 17 қаладан әрбір қаладан дәл 5 жол шықса барлығы жол болады. Ал қаласынан шығып қаласына барған бір жолды мысалға алып айтсақ, ол қаласынан шыққан 5 жолдың бірі болып саналса және де қаласынан шыққан 5 жолдың да біреуі болып саналады. Сондықтан бұл жол екі саналып кетті. Сол сияқты барлық жолдар екі рет саналып кеткендіктен жол саны 2-ге бөліну керек. Бірақ 85 саны 2-ге бөлінбейді. Сондықтан жол торабтары арқылы қосу мүмкін емес.

6. дорбаға 1997 ақ доп пен 1000 қара доп салынған. В дорбаға 2000 қара доп салынған. Үсен әр рет А дорбадан қарамай екі допты сыртқа алып тастап отырды. Егер алынған екі доптың түсі бірдей болса, Үсен В дорбадан бір қара допты А дорбаға салады; егер алынған екі доп әр түсті болса, онда ол ақ допты қайта А дорбаға салады. Үсен осылайша 2995 рет алғаннан кейін А дорбада неше доп қалды? Олардың түстері қандай?

Шешуі. Әр реткі жүрісте А дорбадан екі доп алынып, мейлі қалай болсын бір доп қайта салынып отырады. Сондықтан бір жүрісте А дорбадан бір доп кеміп отырады. Сондықтан 2995 жүрісте 2995 доп азаятындықтан дорбада $1000 + 1997 - 2995 = 2$ доп қалады. Әр рет А дорбадан екі доп алғанда, егер екеуі де ақ доп болса бір қара доп салынатындықтан ақ доптар саны 2-ге кемиді, қара доптар саны 1-ге артады; егер екеуі де қара доп болса, бір қара доп салынатындықтан ақ доптар саны өзгермейді, қара доп саны 1-ге кемиді; егер бір ақ, бір қара доп шықса ақ доп қайта салынатындықтан ақ доп саны өзгермейді, қара доп саны 1-ге кемиді. Бұдан әр жүрісте ақ доп санының не өзгермейтінін не 2-ге кемитінін білеміз. Демек, А дорбадағы ақ доптар санының

тақ-жұптылығы өзгермейді, яғни, А дорбадағы ақ доптың саны тақ болғандықтан, қанша жүріс болсын мейлі оның саны тақ сан болады. Сондықтан 2995 жүрістен кейін қалған 2 доптың біреуі ақ болады.

7. Аралда 1234 адам өмір сүреді. Олар не ақылды (барлық уақыт шын сөйлейді), не өтірікші (барлық уақыт өтірік сөйлейтін). Бірде аралдың барлық тұрғындары жұп-жұптан бөлінді және өзінің көршісі жайлы былай деді: «Ол – ақылды» немесе «Ол– өтірікші». Осының нәтижесінде осындай екі сөйлемдер саны өзара тең болуы мүмкін бе?

Шешуі. 1234 адам жұп-жұптан топқа бөлінсе барлығы 617 топ болады. Әр топқа бөлінген екі адам не екеуі де ақылды, не екеуі де өтірікші, не біреуі ақылды, біреуі өтірікші барлығы үш жағдай болады. Егер екеуі де ақылды болса, бір бірі туралы «ол – ақылды», - дейді; егер екеуі де өтірікші болса жанынағы туралы олар да «ақылды» - дейді. Екі топ жөнінен алғанда да «ақылды» деген сөйлемдер саны жұп болады. Егер біреуі ақылды, біреуі өтірікші болса екеуі де бір-бірін «өтірікші» - дейді. Бұл топтағы «өтірікші» деген сөйлем саны да жұп болады. Сондықтан, «Ол –ақылды» немесе «Ол– өтірікші» деген сөйлемдер саны тең болу үшін бұл сөйлемдерді айтатын топтар саны тең болу керек. Бірақ, 617 топ саны тақ сан болғандықтан біз оны тең екіге бөле алмаймыз. Сондықтан мұндай сөйлемдер саны тең болу мүмкін емес.

8. 50 картаға 1-ден 50-ге дейінгі сандар жазылған. Картаның бір жағы қызыл, бір жағы көк, екі жағына жазылған сандар бірдей. Бір сыныпта дәл 50 оқушы болды да, мұғалімі 50 картаны көк түсті жағын жоғары қаратып партаға тізіп қойып, оқушыларға журналдағы оқушылар тізімінің рет номері бойынша келіп карталарды аударуды талап етті. Шарт: картадағы сан өзінің оқушылық рет номерінің еселігі болған барлық карталарды ғана аудару керек, көк түсті жағымен жатса қызыл түсті жағына, қызыл түсті жағымен жатса көк түсті жағына. Онда ең соңғы 50-інші оқушы мұғалімнің шарты бойынша аударып болғаннан кейін, қызыл түсті жағы жоғары қарап жатқан карта нешеу болады?

Шешуі. Бір картаны бірінші рет аударғанда қызыл түсті жағы, екінші рет аударғанда көк түсті жағы, үшінші рет аударғанда қайтадан қызыл түсті жағы ... жоғары қарайды. Демек әрбір карта жұп сан рет аударылғанда бұрынғыдай көк түсті жағы, тақ сан рет аударылғанда қызыл түсті жағы жоғары қарайды. Ал бір картаның номер санының бөлгіштер саны қанша болса, сол карта барлығы сонша рет аударылады. Мысал, 30 саны жазылған картаны 1, 2, 3, 5, 6, 10, 15, 30-ыншы оқушылар аударады. Яғни, бұл карта 8 рет аударылып түседі. Сондықтан бұл есеп 1-ден 50-ге дейінгі сандардың ішінде қайсы сандардың тақ сан бөлгіші бар деген мәселеге айналады. Бөлгіштер санын табу формуласынан немесе тексеру арқылы 1, 4, 9, 16, 25, 36, 49 толық квадрат сандарының бөлгіштер санының тақ екенін білуге болады. Сондықтан 1, 4, 9, 16, 25, 36, 49, осы 7 картаның қызыл түсті жағы жоғары қарайды [2, б. 54-61].

Сонымен қызықты-логикалық есептер мен соңғы техникалық және ақпарат құралдарын сәйкестендіре отырып, логикалық ойлауды дамыту арқылы математикалық түсініктерді негіздеу бойынша оқу әдістерін тиімді пайдалану – жақсы көрсеткіштерге қол жеткізуге болатынын көрсетеді. Математика

сабақтарында оқушыларды есеп шығаруға қызықтыру үшін қызықты-логикалық есептерді пайдалану тек бүгінгі күннің ғана емес, ертеңгі күннің көкейкесті мәселелерін шешуге бағытталған жетістікті әдістеме.

Әдебиеттер

1. Қ.И. Қаңлыбаев, О.С.Сатыбалдиев, С.А.Джанабердиева. Математиканы оқыту әдістемесі. Оқулық. – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2013. – 419 бет
2. М Ырысбек. Математика олимпиадасына дайындық бастамалары: оқу-әдістемелік құралы. – Астана: «Асыл кітап», 2017.- 132 б.

ЛОГИКАЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІ ДИРИХЛЕ ПРИНЦИПІ АРҚЫЛЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Абдрахманова М.Т.

Аға оқытушы, магистр, физика және математика кафедрасы

Төлеухан М.Р., Бекетова С.С.

Математика-Физика мамандығының 3 курс студенттері

*«БІ. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ
Қазақстан, Арқалық*

Аннотация. Одна из важнейших задач в обучении математике - научить учащихся доказывать. Простые задачи начинаются с доказательства. Поиск ответов на такие задачи ведет к поиску их истины. Задачи приводят к логическому шагу вперед в концепции, который должен быть подтвержден данными, предоставленными для их решения. Сложные задачи состоят из нескольких логических последовательностей. Решение задач - уточнить изучаемое понятие, понять его природу, рассмотреть различные его связи, использовать язык символизма, доказать это.

Ключевые слова. Логические задачи, сложные задачи, решение задач, логическая цепочка.

Annotation. One of the most important tasks in teaching mathematics is to teach students how to prove. Simple tasks start with proof. The search for answers to such problems leads to the search for their truth. Tasks lead to a logical step forward in the concept, which must be supported by the data provided to solve them. Complex tasks consist of several logical sequences. Problem solving is to clarify the concept under study, to understand its nature, to consider its various connections, to use the language of symbolism, to prove it.

Keywords. Logical tasks, complex tasks, problem solving, logical chain.

Мектепте математиканы үйретудің жалпы мақсаттарымен қатар тек математика пәніне тән арнайы, ерекше мақсаттары болады. Математика басқа ғылымдар ішінде ең дәл ғылым, оның әдістерін қолдану басқа ғылым салаларының ғылыми деңгейін жоғарылатады. Математика ғылыми танудың әдістерін кең және терең қолданады. Бұл пәнді оқыту оқушыларды ғылыми ойлау әдістерімен қаруландырады. Сондықтан да саналы түрде таным әдістерін үйрету мектеп математикасының айрықша мақсаттарының бірі болып саналады.

Математиканы оқытудағы арнайы мақсаттардың қатарына оқушылардың геометриялық интуициясын, кеңістік қиялын дамыту жатады. Бұл негізінен геометрия сабақтарында жүзеге асады. Мұнда ең алдымен көрнекі құралдар арқылы жазық және кеңістіктегі геометриялық фигуралардың геометриялық елесі, көрінісі қалыптастырылып, біртіндеп күрделі геометриялық фигураларды және олардың комбинациясын сызбалық дұрыс кескіндеуге машықтандырылады.

Мектепте логика айрықша пән ретінде өтілмейді, оның бірсыпыра функциясы математика пәнінің еншісіне тиеді (мысалы, теоремаларды дәлелдеу кезінде ойлау заңдарын мүлтіксіз қолдана білу).

Мектеп математика курсының мазмұны мен құрылымы осы курстың мақсатына сәйкес болуы керектігі айдан анық. Біз оқу пәні ретіндегі математиканың мақсаттары — оқушыларды дамыту мен тәрбиелеуге бағытталған. Сондықтан мектеп математика курсының мазмұны мен құрылымы бар мүмкіндігінше оқушы тұлғасын тәрбиелеу мен дамытуға, оларда адами сана мен мінез-құлық, шығармашылық белсенділік, әлеуметтік кәмілеттік сияқты іргелі қасиеттердің қалыптасуына ықпал жасалуы тиіс [1, б. 5-15].

Әрбір есеп белгілі бір немесе бірнеше дидактикалық мақсаттарға жету үшін берілетіндігі түсінікті. Есеп дидактикалық мақсаты мен мазмұнына байланысты математикалық ұғымдарды қалыптастыруға, символикаларды меңгеруге, дәлелдеуге үйретуге, білім және біліктілікті қалыптастыруға, ойлау қабілеттерін арттыруға т.б. арналуы мүмкін. Оқытушы есеп шығарудың әр түрлі әдістерін (анализ және синтез, байқау арқылы танысу, жинақтау, модель құру, т.б.) жүйелі түрде үйретуі керек. Мұғалім сұрақ-жауап арқылы ақыл-кеңес бере отырып, оқушыны есеп шығарудың әр қилы сырына үйрете алады. Әр түрлі есептерді оқушыға үйрету үшін сұрақтар мен ақыл-кеңестер жалпылама сипатқа ие болуы керек. Есеп шығара білу қыры мен сыры мол, үзіліссіз тәжірибе арқылы келетін үлкен өнер екенін есте ұстау қажет.

Дирихле принципі Германия математигі Дирихле ең алғаш математикалық теория ретінде ортаға қойған. Кейінгілер оның құрметіне осылай атаған. Дирихле принципі күнделікті тұрмыстағы жай білімнен абстракцияланып алынған қарапайым нәрсе көрінгенімен, оны пайдаланып кейбір дәлелдеуге қиын математикалық мәселелерді дәлелдеуге болады.

Дирихле принципі төмендегідей екі формада айтуға болады:

Бірінші принцип. $n+1$ қоянды n үйшікке қамағанда, кем дегенде екі қоян қамалған бір үйшік табылады. Мұндағы $n+1$ -дың орнында $n+k$ ($k > 0$) болуға да болады. Мысалы, 13 қоянды 12 үйшікке қамағанда бірден қамадық дегеннің өзінде екі қоян қамалған бір үйшік табылады.

Екінші принцип. $mn+1$ (немесе $mn+k$ ($k < n$)) қоянды n үйшікке қамағанда аз дегенде бір үйшікте кем дегенде $m+1$ қоян табылады.

Логикалық есептерді Дирихле принципі қолданып шешу тәсілдерін қарастырамыз.

1. Мектеп қоймасында жеткілікті мөлшерде футбол, баскетбол, волейболдар бар. 66 оқушы қоймадан доп алуға келді. Әр адам аз болғанда бір

доп, көп болғанда екі доп алуы керек. Кем дегенде қанша оқушының алған доптарының түрлері барлығы бірдей болады?

Шешуі. Оқушылардың доп алуының төмендегідей 9 түрлі мүмкіндігі бар: Ф; Б; В; ФФ; ББ; ВВ; ФБ; ФВ; БВ. Біз бұл 9 мүмкіндікті 9 үйшік деп алсақ, $66 = 9 \cdot 7 + 36$ болғандықтан, кем дегенде $7+1=8$ оқушы алған доптарының түрлері бірдей болады.

2. Дорбаға қызыл, сары, ақ, қара түстердегі қолғаптардың әр түрінен 10 талдан салынған. Көзді жұмып тұрып дорбадан кем дегенде неше тал қолғап алғанда ғана 5 пар сәйкестіруге кепілдік бере аламыз? (түстері бірдей екі тал қолғап бір пар болады.)

Шешуі. 5 пар сәйкестіруге кепілдік ету үшін ең жаман жағдай бойынша талдау жасайық. Біз қызыл, сары, ақ, қара қолғаптардың әр түрінен ең көп болғанда үштен ала аламыз. Сонда әр бір түстен бір ғана пар шығады. Ал клесі қолғапты алғанда, ол сол түстердің бірі болатындықтан, бесінші пар шығады. Төрт түрлі түсті төрт үйшік деп қарасақ, кем дегенде $4 \cdot 3 + 1 = 13$ қолғап алғанда ғана 5 пар сәйкестіруге кепілдік бере аламыз.

3. 15 тақ саннан кез-келген 9 сан алғанда, қосындысы 32 болатын екі сан міндетті түрде табылатынын түсіндіріңдер.

Шешуі. Бұл сандарды төмендегідей 8 топқа бөлеміз: 1; 3, 29; 5, 27; 7, 25; 9, 23; 11, 21; 13, 19; 15, 17. Осы 15 тақ саннан кез-келген 9 сан алғанда, бір топтан алынатын кем дегенде екі сан болатындықтан, қосындысы 32 болатын екі сан табылады.

4. Дорбада 70 шарик бар. Мұның 20-сы қызыл, 20-сы жасыл, 20-сы сары шариктер, қалғаны ақ және қара шариктер. Алынған шариктердің ішінде 10 бірдей түсті шарик болуы үшін, кем дегенде дорбадан неше шарик алу керек?

Шешуі. Ең жаман жағдайды қарастырайық, яғни, 10 бірдей түсті шарик шықпасын делік. Ақ және қара шариктер саны 10 болғандықтан, бұлардың барлығын алынуы, басқа қызыл, жасыл, сары шариктерден ең көп болғанда, $3 \cdot 9 = 27$ шарик ала аламыз. Демек, барлығы 37 шарик болды. Ал 38-інші шарикті алғанда, ол не жасыл, не қызыл, не сары болтындықтан, бірдей түсті 10 шарик болып кетеді. Сондықтан, кем дегенде 38 шарик алу керек.

5. 1-ден 20-ға дейінгі 20 санның ішінен кез-келген 12 сан таңдап алғанда айырмасы 11 болатын екі сан табылатынын дәлелдеңдер.

Шешуі. Осы 20 санды төмендегідей 11 топқа бөлеміз:

1, 12; 2, 13; 3, 14; 4, 15; 5, 16; 7, 18; 8, 19; 9, 20; 10; 11. Мұндағы алдыңғы 9 топтағы екі санның айырмасы 11. Кез келген 12 сан таңдап алғанда, бір топтан алынатын екі сан міндетті түрде табылып, олардың айырмасы 11 болады.

6. Олимпиадаға қатысқан 81 оқушы 13 мектептен келген. Бір мектептен келген кем дегенде 7 оқушы табылатынын дәлелдеңдер.

Шешуі. $81 = 13 \cdot 6 + 3$ болғандықтан, Дирихле принципі бойынша бір мектептен келген 7 оқушы табылады.

7. Бір метр ұзындықтағы кесіндінің бойынан кез-келген 7 нүкте белгілегенде, ара қашықтығы 17 сантиметрден кіші болатын кем дегенде екі нүкте табылатынын дәлелдендер.

Шешуі. $1\text{м}=100\text{см}$, бұл кесіндіні тең 6 бөлікке бөлсек, әр бір аралықтың ұзындығы болады. Дирихле принципі бойынша әрбір бөлік кесіндіні бір үйшік деп қарасақ, бөліктер саны 6, нүктелер саны 7 болғандықтан, кем дегенде екі нүкте бір бөлікке түседі. Демек, кем дегенде екі нүктенің ара қашықтығы 17 сантиметрден кіші болады.

8. Олимпиадаға келген 30 оқушының ішінде таныстарының саны бірдей екі оқушы табылатынын дәлелдендер.

Шешуі. Әрбір адамның таныстарының саны 0, 1, 2, 3, 4, ..., 29 болуы мүмкін. Егер бір оқушының 29 танысы болса, онда ол бәрін танытындықтан, 0 танысы бар оқушы (ешбірін танымайтын) болмайды; егер бір оқушының ешбір танысы болмаса, онда ол бәрін танымайтындықтан, 29 танысы бар оқушы болмайды. Таныстар санының мүмкіндігін үйшік, оқушылар санын қоян деп қарасақ 29 үйшік, 30 қоян болады. Онда Дирихле принципі бойынша таныстар саны бірдей екі оқушы табылады [2, б. 74-77].

Математиканы оқытудың маңызды міндеттерінің бірі оқушыларға дәлелдеуді үйрету. Жай есептердің өзі дәлелдеуден басталады. Мұндай есептердің жауабын іздеу олардың шындығын іздеуге әкеледі. Есептер өзінің шешімін табуда берілген мәліметтер арқылы дәлелдеуге тиісті ұғымға логикалық қадам жасап, ілгерілеуге жетелейді. Күрделі есептер бірнеше логикалық тізбектен тұрады. Есептерді шешу – зерттеліп отырған ұғымды нақтылау, соның табиғатын түсіну, оның әр түрлі байланыстарын қарастыру, символика тілін пайдалану, дәлелдеу.

Әдебиеттер

1. Қ.И. Қаңлыбаев, О.С. Сатыбалдиев, С.А. Джанабердиева. Математиканы оқыту әдістемесі. Оқулық. – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2013. – 419 бет
2. М Ырысбек. Математика олимпиадасына дайындық бастамалары: оқу-әдістемелік құралы. – Астана: «Асыл кітап», 2017.- 132 б.

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚҚА АРНАЛҒАН ҚЫЗЫҚТЫ ТАПСЫРМАЛАР

Абдрахманова М.Т.

Аға оқытушы, магистр, физика және математика кафедрасы

Нақыпова Ә.М, Ерболат Д.

Математика-Физика мамандығының 3 курс студенттері

*«БІ. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ
Қазақстан, Арқалық*

Аннотация. Теория задач для текстового творчества может служить методологической основой подготовки учащихся к работе по формированию умения решать задачи. В философском отношении к текстовому творчеству - теория познания, в психологическом - направленность человеческой деятельности, в педагогическом – средство формирования знаний и умений, в методическом – средство организации, формирования и развития деятельности.

Ключевые слова. Практическая активность, воля и настроение, умственная работоспособность.

Annotation. The theory of problems for textual creativity can serve as a methodological basis for preparing students for work on the formation of the ability to solve problems. In a philosophical relation to textual creativity, it is the theory of knowledge, in a psychological one - the direction of human activity, in a pedagogical relation - a means of forming knowledge and skills, in a methodological one - a means of organizing, shaping and developing activity.

Keywords. Practical activity, will and mood, mental performance.

Қазіргі кезеңдегі қоғамның тарихи дамуында болып жатқан әлеуметтік экономикалық өзгерістер жағдайында маман даярлау жүйесіне қойылатын талаптардың күшеюіне байланысты, ал өндірістің әртүрлі салалары үшін мамандарды даярлауды түбегейлі жақсарту мақсатында мектеп оқушыларының математикалық даярлық деңгейіне тәуелді болғандықтан оқушылардың мәтіндік есептерді шығару білігін қалыптастырудың зор маңызы бар.

Мәтіндік шығармашылыққа арналған есептер теориясы оқушылардың есеп шығару білігін қалыптастыру жұмысына даярлаудың әдіснамалық негізі бола алады. Мәтіндік шығармашылыққа есептері философиялық тұрғыда – таным теориясы, психологиялық тұрғыда – адам іс-әрекетінің бағыттылығы, педагогикалық тұрғыда – білім мен білікті қалыптастыру құралы, әдістемелік тұрғыда – іс-әрекетті ұйымдастыру, қалыптастыру және дамыту құралы.

Болашақ математика мұғалімін оқушылардың есеп шығару білігін қалыптастыру жұмысына даярлау үшін оларды ғылыми-әдістемелік білім мен білік жүйесін меңгеруге қол жеткізілу қажет. Ол сол ғылыми білім мен білік жүйесін меңгеруді қамтамасыз ететіндей оқу-әдістемелік жүйе құрып, оны оқу процесіне енгізуді талап етеді. Ол жүйе маманды математикалық, психологиялық-педагогикалық және әдістемелік даярлау үшін біртұтас құрал міндетін атқарады.

Оқу процесіндегі оқушылардың белсенділігі оқушының жұмыс жасаудағы ойы ғана емес, оның іс-тәжірибелік әрекеті, ерік-жігері мен көңіл-күйі, әсерленуі, ақыл-ойдың пәрменделігі – математиканы оқыту үдерісіндегі ұғым қалыптастыруда ерекше орын алады. Сондықтан, мұғалім оқушының ойлау белсенділігін тудырудың әдіс-тәсілдермен қарулануы керек.

Оқушының оқудағы белсенділігі мен бастама көтергіштігі – жоғары дәрежедегі дербестігі арқылы пайда болады.

Танымдық дербестік – білім алу процесінде оқушының белсенділігі мен саналылығының жоғары формасы. Оқытуда білім алудың саналылығы мен белсенділігін іске асыру үшін жеке тұлғаның маңызды сапасы ретіндегі – оқушының оқу процесіндегі маңызды сипаты болып табылатын – танымдық белсенділігі қалыптасады.

Оқыту теориясында оқушының танымдық белсенділігінің белгілері анықталған. Мұнда: оқушының өзінше ойлауға ұмтылуын, жаңа жағдайларға баға беру қабілетін, жаңа мәселерді шешуге өзіндік ыңғай танытуын, білімді меңгеруге ықылас танытуын түсініп қана қоймай, жаңа білімді алу тәсілін білуін де; өз көзқарасын қалыптастыра білуін де, өздік ойының тәуелсіздігін қалыптастыра білуін де маңызды деп есептеу керек [1, б. 55].

1. Франциядағы Гавр қаласынан АҚШ-тағы Нью-Йорк қаласына пошта таситын кеме жолға шығады және тура сол күні осы уақытта Нью-Йорктан Гаврға сол компанияның басқа кемесі жолға шығады. Осы кемелердің әрқайсысы жолда дәл 7 күн болады. Гаврдан Нью-Йорқа қатынайтын кеме жолында өз компаниясының неше кемесін кездестіретінін есептеңіз.

Шешуі. Айталық осы кеме айдың 8-і күні шықты делік. Сонда ол, Гавр портында Нью-Йорктан 1-і күні шығып, келіп жеткен кеме кездестіреді, ал жолда ол 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14-і күндері шыққан кемелермен кездеседі де, 15-і күні Нью-Йорктағы портта Гаврға қарай жолға шыққалы тұрған кеме кездестіреді. Гаврдан Нью-Йорқа қатынайтын кеме жолында өз компаниясының 15 кемесін кездестіреді. Жауабы: 15.

2. Елті және тез қимылдардың көмегімен көзді алдауға негізделген жасанды әдіс «...» деп аталады. Бірақ, ... алдауға емес, ақиқат түрлендірулерге негізделген.

Шешуі. Елті және тез қимылдардың көмегімен көзді алдауға негізделген жасанды әдіс «таң қаларлық іс (фокус)» деп аталады. Бірақ, «математикалық фокус» алдауға емес, ақиқат түрлендірулерге негізделген. Жауабы: математикалық фокус.

3. Қорытындының негізі сағым, логикалық және семантикалық (тілдік мазмұнынан, яғни мәнінен) талдаудың жеткіліксіздігінен пайда болатын, таза субъективті әсерден туатын, жорамал дәлелдеу «...» деп аталады

Шешуі. Қорытындының негізі сағым, логикалық және семантикалық (тілдік мазмұнынан, яғни мәнінен) талдаудың жеткіліксіздігінен пайда болатын, таза субъективті әсерден туатын, жорамал дәлелдеу «софизм» деп аталады. Жауабы: софизм.

4. XVIII-XIX ғасырларда Жапон храмдары безендірілген геометриялық орнамент бейнелеулерді «...» деп айтады.

Шешуі. XVIII-XIX ғасырларда Жапон храмдары безендірілген геометриялық өрнекті бейнелеулерді «сангаку» деп айтады. Жауабы: сангаку.

5. Қандай сандар болмайтынын көрсетіңіз: екінді, бесінді, азан, ақшам; нақты, комплекс, рационал, иррационал, бүтін, натурал, теріс, оң, бөлшек; аралас, дұрыс, бұрыс, ондық бөлшектер; периодты, периодсыз ондық бөлшектер; түйіндес, дос, идеал, тақ, жұп.

Шешуі. Екінді, бесінді, азан, ақшам – мезгілдер.

6. Қатты қағазды бірнеше рет орап түтікше жасаңыз. Осы түтікшені көлбеу кесіңіз. Осы түтікшелердің бірінің жазбасындағы кесу сызығына қараңыз. Осы сызықты дәптерге көшіріп сызыңыз. Осы сызық тамаша қисықтардың бірі болып табылады

Шешуі. Салынған сызық – тамаша қисықтардың бірі «синусоида» болып табылады. Жауабы: синусоида.

7. Қағазға АВ түзуін жүргізіңіз де, одан тысқары жатқан О нүктесін белгілеңіз (полюс). Содан кейін а кесіндісін таңдап алыңыз. Оның ұзындығы О-дан АВ түзуіне дейінгі қашықтықтан кіші болсын делік. Енді, О нүктесінен АВ түзуін қиып өтетін түзулер жүргізіңіз де, қиылысу нүктелерінен АВ түзуінің екі жағына қарай салынған түзулердің бойларына ұзындығы а-ға тең кесінділер өлшеп салыңыз. Салынған кесінділердің ұштары ... деп аталатын тамаша қисықтың екі тармақтарының нүктелерінің жиынын береді. ... АВ түзуінің екі жағында жататын екі тармақтан тұрады

Шешуі. Салынған кесінділердің ұштары «Никомед канхоидасы» деп аталатын тамаша қисықтың екі тармақтарының нүктелерінің жиынын береді. «Никомед канхоидасы» АВ түзуінің екі жағында жататын екі тармақтан тұрады. Жауабы: Никомед канхоидасы.

8. Өлшемдері бірдей екі дөңгелек (бірдей екі тиын алуға болады) алыңыз. Осы дөңгелекшелердің бірін қағаз бетіне бекітіп қойыңыз, да, екінші дөңгелекті оған тиістіре орналастырыңыз. Бірінші дөңгелектің центрінен ең алыс қашықтықта орналасқан екінші дөңгелектің А нүктесіне белгі қойып, біріншісінің бойымен сырғанамайтындай етіп дөңгелетіңіз. Сонда, А нүктесі сызып өтетін тамаша қисық – «...» деп аталады. Бұл «Паскаль ұлуларының» бірі болып табылады.

Шешуі. Сонда, А нүктесі сызып өтетін тамаша қисық – «кардиоида» деп аталады. Бұл Паскаль ұлуларының бірі болып табылады.

9. Шешімін табу үшін, тапқырлықты, алғырлықты талап ететін есептер; осындай түрдегі есептермен ойын – «...» деп аталады: бас қатыру; математикалық сөзжұмбақ (кроссворд); математикалық сөзтізбек (чайнворд); математикалық таң қаларлық іс (фокус); сиқырлы шаршылар.

Шешуі. Шешімін табу үшін, тапқырлықты, алғырлықты талап ететін есептер; осындай түрдегі есептермен ойын – «бас қатыру» деп аталады. Жауабы: бас қатыру.

10. Ойланып табылған сөздің әріптерін, алдыңғы сөздің соңғы әрпі, кейінгі сөздің алдыңғы әрпі болып табылатындай етіп, бірінің соңына бірі тізбектеле орналасқан торкөздерге сөздер толтыру – «...» деп аталады.

Шешуі. Ойланып табылған сөздің әріптерін, алдыңғы сөздің соңғы әрпі, кейінгі сөздің алдыңғы әрпі болып табылатындай етіп, бірінің соңына бірі тізбектеле орналасқан торкөздерге сөздер толтыру – «сөзтізбек (чайнворд)» деп аталады Жауабы: сөзтізбек [2, б. 355-360].

Барлық есептер оқыту міндетін орындайды. Басқаша айтқанда, кез келген есепті шығарғанда оқушы математикалық білім алады, шығару біліктілігі қалыптасады, дағдыға ие болады, яғни математикалық білім деңгейі жоғарылайды. Көбінесе әр есеп өзінің мазмұны арқылы тәрбиелік міндетін атқарады. Мысалы, қоғам дамуының әр түрлі кезеңдеріне байланысты есеп мазмұны да өзгеріп отырады. Бір кезеңдерде есептер жинағы көпестердің сауда-саттығын, арзанға сатып алу, керісінше қымбатқа сату, құмарлық ойындарда ұту т.с.с. мазмұнда болды.

Қазіргі оқулықтарда есеп мазмұны оқушылардың жоғары моральдық қасиеттерін қалыптастыруға, ғылыми көзқарастарын дамытуға, отаншылдық рухта тәрбиелеуге негізделген. Оқушыларды есеп мазмұны арқылы ғана тәрбиелеп қоймайды, оларды есеп шығаруға үйретуде болып саналады. Мәтіндік есептерді шығару оқушылардың сөйлеу мәдениетіне, мінез-құлқының қалыптасуына, табандылыққа, шыдамдылыққа, бастаған істі аяғына дейін жеткізу, қиындықты жеңе білу сияқты қасиеттерінің тәрбиеленуіне ықпалын тигізетіні аян.

Әдебиеттер

1. А.Е. Әбілқасымова. Математиканы оқытудың теориясы мен әдістемесі: дидактикалық әдістемелік негіздері. Алматы 2013.- 225б.
2. Қ.И. Қаңлыбаев, О.С.Сатыбалдиев, С.А.Джанабердиева. Математиканы оқыту әдістемесі. Оқулық. – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2013. – 419 бет

МУЗЫКАЛЫҚ ТЫҢДАУШЫЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТТІҢ МАҢЫЗЫ МЕН МАЗМҰНЫ

Абдрахманова Р.С.

Оқытушы, Музыка және бейнелеу өнері кафедрасы

Кауметова Д.Р.

Аға оқытушы, магистр Музыка және бейнелеу өнері кафедрасы,

БІ. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты КЕАҚ

Қазақстан, Арқалық

Аннотация. Формирование культуры студентов в процессе естественного восприятия музыки и слушания. Формирование культуры слушания, начавшейся в начальной школе в процессе естественного восприятия музыки и слушательной деятельности в соответствии с основными общеобразовательными стандартами. Средства выражения в музыкальных произведениях и способность выражать настроение, характер и выражать свое отношение к музыке, которую слушают, как устно, так и невербально.

Annotation. Formation of students ' culture in the process of natural perception of music and listening. Formation of a listening culture that began in primary school in the process of natural perception of music and listening activities in accordance with the basic general education standards. Means of expression in musical works and the ability to express mood, character and express one's attitude to the music being listened to, both verbally and non-verbally.

Музыкалық білім беру теориясына сәйкес тыңдаушылық іс – әрекеттің басты міндеті – халықтық, классикалық және қазіргі заманға ортақ және шетелдік музыканы көркемдік деңгейі жоғары үлгілері мен қатынас үрдісі барысында оқушылардың музыкалық мәдениетін қалыптастыру болып табылады. Оқушыларды өздері меңгерген білімдер негізінде музыканың бейнелік мағыналы терең мазмұнын түсінуге үйрету, тыңдаушылық іс-әрекеттікті қажетсінуге тәрбиелеу қажет.

Бастапқы жалпы білім аясындағы тыңдаушылық іс-әрекет мыналарға жәрдемдесуге бейімделеді.

а) Музыка және музыкалық білімдерге қызығушылықтың музыкалық есту қабілетінің музыкалық есте сақтау қабілетінің бейнелік қауымдастық тұрғы да ойнаудың елестетудің музыкалық қабылдау мен оқу шығармашылық мүмкіндердіктердің дамуына;

ә) Музыка туралы білімдер мен музыкалық туындыларды игеруге;

б) Игерілген музыкалық білімдерді іс жүзінде қолдану ептіліктерін меңгеруге;

б) Музыкалық талғамды; адамгершілік және әдептілік сөздерін; Отанға, өзінің халқына адамға деген сүйіспеншілікке; әлемнің түрлі мемлекеттерінің музыкалық мәдениеттерін, дәстүрлерін, тарихтарын құрметтеуге; өнерге сезімдік - құрметтік қатынасқа тәрбиелеуге.

Музыка тыңдаушылық үрдісі - оның дағдыларымен шебер үйрету арқылы жүргізіледі. Оқушы музыканы тыңдай отырып, сол музыка әсері арқылы түрлі көңіл күйге бөленеді. Әсер етушілік музыканың ырғағына, динамикасына

байланысты. Ол гармонияның құрылымы, тембрі, екпіні, динамикасы әрі метрорығағы. Осылар арқылы музыканың негізгі түйіні, күйі беріледі.

Музыка зерттеушілерінің айтуынша, музыка тыңдау ақыл-оймен ерекше шығармашылық сезім болып табылады.

Тыңдаушылық іс-әрекеттер үрдісінде келесі түсініктер қалыптасады:

а) Мінезінің, сезімінің, көңіл күйінің музыкада жүзеге асуы, оның табиғатқа, өмірге қарым – қатынасы; музыкалық өнердің бейнелік табиғаты туралы:

ә) Халықтық және кәсіби музыка туралы; композитор – орындаушы – тыңдаушы туралы; туған өлкенің халықтық музыкалық дәстүрлер, әлем халықтарының музыкалық фольклоры туралы;

б) Музыкалық мәнерліліктің негізгі құралдары (әуен, ырғақ, шапшаңдық, әуезділік, динамика, ұқсастық); шерулік, билеушілік, әндік; музыкадағы даму мен дауыс ырғақтары; музыкадағы ойлап тапқыштық пен айшықтылық туралы;

в) Музыкалық жанрлардың көпбейнелілігі (ән, би, шеру мен оның түрлері; балет, симфониялық музыканың, мюзикілдің үлгілері) мен түрлері. (Екі және үш бөлімді, өзгешіліктері, рондолары); музыканың әр қилы түрлері (әндік, аспаптық, хорлық, оркестірлік) туралы;

г) Музыкалық аспаптар; оркестірлер (халықтық аспаптар; үрмелі, симфониялық); хорлар (балалар, ерлер, аралас); әншілік дауыстар (балалар, ерлер, әйелдер) туралы;

д) Музыкалық өмірдік маңызды оқиғалары (байқаулар, фестивальдар және басқалар); туған өлкенің музыкалық дәстүрлері; мемлекеттік музыкалық символы – Ән – ұраны;

Төменгі сыныптағы оқушылардың музыканы тыңдау барысындағы музыкалық – шығармашылық іс - әрекеттері тәжірибесі оның жанрларының, формаларының, түрлерінің көп бейнелілігі, музыка табиғатындағы дауыс ырғақтары туралы музыкалық – есту қаблеті түсініктерін жинақтау; музыкалық мәнерлік құралдары мазмұндары, сипаттары бойынша, түрлі музыкамен жекелей – боялған сезімдік – бейнелік қатынастар негізінде қалыптасады.

Бастапқы музыкалық білім стандарттарына сәйкес, отандық және шетелдік музыканың атақты өкілдерінің музыкасын ұғынудың жекелей тәрбиесіне қол жеткізу негізінен бүгінгі заман композиторларының балаларға арналған туындыларын, М.И. Глинканың, П.И. Чайковскийдің, С.С. Прокофьевтің, Р.К. Щедриннің, В.А. Моцарттың, Л.В. Бетховеннің, Э. Григтің туындыларын тыңдау негізіндегі жүзеге асырылатыны белгілі.

Бастауыш сыныптарды бітірерде мұғалімнің алдында оқушыларды мыналарға дайындау міндеті тұрады:

а) Мемлекеттік Әнұранның әуені мен сөзін;

ә) Оқылған туындылар мен олардың авторларының аттарын ;

б) Елімізде барынша кеңінен тараған музыкалық аспаптарды, оркестірлер мен хорлардың түрлерін.

Оқу үрдісінің нәтижесінде:

а)Халықтық, классикалық және бүгінгі заман музыкаларының жекелі бояулық және сезімдік – бейнелік танымал туындыларын тану мен қабылдауды.

ә)Музыкалық туындылардағы (үзінділердегі) манерлілік құралдары (әуен, ырғақ, шапшаңдық, әуезділік, динамика) мен көңіл - күйді, сипатты айқындауды және тыңдалған музыкаға өзінің қатынасын ауызша және ауызша емес түрде көрсете білуде;

б)Тыңдалған музыкалық туындыдағы дамудың ерекшеліктері, оған ғана тән дауыс ырғақтары, музыканың бейнелеушілігі және мәнерлілігі тұрғысында сипаттауды, музыкалық, оның ішінде балаларға таныс емес туынды жазылған (ән, би мен шеру) есте сақтау қабілеті арқылы анықтауды, барынша кеңінен таралған музыкалық аспаптарды, сонымен бірге негізгі әншілік дауыстарды хорлар мен оркестрлердің түрлерін есте сақтау қаблетіне сүйене отырып ажырата білуді.

Негізгі жалпы білім ауқымындағы тыңдаушылық іс-әрекеттер мыналарға бағытталған:

а)Шығармашылық қиялдың, бейнелік және қауымдастық ойлаудың; бастан өткеру, музыкалық есте сақтау қаблетінің музыкалықтың одан әрі дамуы,

ә) Музыка мен музыка туралы білімді, оның дауыс ырғақтық - бейнелік табиғаттың, жанрлық және стильдік көпбейнелілігін музыкалық тілдің ерекшеліктері туралы отандық және шетелдік композиторлардың қазіргі заманауи шығармашылығы мен классикалық мұралар, музыкалық фольклор жайында; музыканың адамға беретін әсері; оның өмірмен және өнердің басқада түрлері мен өзара байланысы туралы ауқымды да көп қырлы мәселерді игеруде.

б)Музыкалық – тыңдаушылық іс - әрекеттегі аса күрделі тәжірибелік дағдылар мен ептіліктерді меңгеруге.

в)Музыкаға тұрақты сезімдік – құндылық қатынасқа: өз халқының және әлемнің басқа халықтарының музыкалық өнеріне, музыкаға қызығушылыққа: оқушылардың музыкалық талғамына музыкалық өзіндік білім мен көркемділігі жоғары музыкамен өз бетінше қатынасу қажеттілігіне тәрбиелеуге.

Негізгі жалпы білім стандарттарына сәйкес, музыканы табиғи қабылдау мен тыңдаушылық іс-әрекет үрдісі барысында оқушылардың бастапқы мектепте басталған тыңдаушылық мәдениетін қалыптастыру бойынша музыка тыңдаушылық жұмысы өзінің жалғасын табады[2,б.16-20].

Жалпы білім беретін мектепте ол басты екі бағытта жүзеге асырылады.

Бірінші бағыт оқушылардың қол жеткізулеріне байланысты:

-музыканың стильдік, жанрлық, дауыс ырғақтық - бейнелік қасиеттеріне ;

-музыкадағы дауыс ырғағын мағына иеленуші ретінде;

-«музыкалық драматургия» және «музыкалық бейне» түсініктерінің мәніне;

-музыкалық бейне мен оның дамуының түрлі музыкалық формаларда (екі бөлімдік және үш бөлімдік, түрлерінде рондода, сюиталарда, сонаталық - симфониялық жиынтықта) жүзеге асу мүмкіндіктерін;

-әндік, әндік-аспаптық, камералық-аспаптық симфониялық және театрлық музыкалардың сантүрлілігіне;

-бұрынғы және осы заманғы атақты композиторлардың жеке шығармашылықтарына, стильді бағыттарына, ұлттық мектептерге, түрлі тарихи дәуірлердегі орыс және батыс еуропалық музыкалық музыкаларға тән ерекшелікке;

-музыкалық өнердегі жаңашылдық пен дәстүрлерге;

-оркестрлердің, хорлардың, әншілік дауыстардың көпбейнелілігін.

Халықтық музыкалық шығармашылық негізгі мектептегі тыңдаушылық іс - әрекеттің мазмұнына кіріспе мыналарға бағытталған;

а)оқушылардың фольклорды халықтың жалпы мәдениетінің бөлігі ретінде ұғынуына;

ә)өз халқының және әлемнің басқа да халықтарының музыкалық фольклорларын қабылдаудағы ерекшеліктерді анықтауға;

б)халықтық музыкалық мәдениеті мен оның негізгі жанрларының (кеңінен тараған әдет – ғұрыптық әндердің түрлерін, еңбектік әндердің, батырлар жырының, лирикалық әндердің және екі немесе төрт жолдық, күлдіргі әндер) өзгешеліктерін ашуға;түрлі халықтардың музыкалық фольклорларындағы дауыс ырғақтарының өзіндік ерекшеліктерін игеруге;

в)оқушылардың дауыс ырғақтық есте сақтау қорына аспаптық халықтық музыкалар мен әндік үлгілерді енгізу.

Орта ғасырлық дәуірлерден 19 - 20 ғасырларға дейінгі халық музыкасын оқу кезінде оқушылар нышанды әндету үлгілерімен танысады, рухани музыканы бір тұтас жинақтай отырып қарастырады.

Тыңдаушылық іс-әрекеттер үрдісі барысында олар 17-18 ғасырдың екінші жартысында заманауи және рухани музыкалық мәдениет, сонымен бірге осы кезеңдерде кеңінен таралған кәсіби музыкалардың негізгі жанрлары кант; партестік концерт, хорлық концерт туралы түсінік алады.

19-20 ғасырлардағы музыканы игеру композиторлардың халықтық музыкаға жүгіну әдістерін үйренуге, қазақтың кәсіби музыкаларының халықтық - әндік бастауларын анықтауға, кәсіби классикалық мектеп туралы түсінікті қалыптастыруға бағытталған.

Оқушылардың классикалық музыкалық мектебінің стильдік ерекшеліктерін ұғыну шетел, орыс және қазақ композиторларының шығармаларын оқулары барысында жүзеге асады. [5,б .3-4]Бұл жағдайда оқушылардың музыкадағы романтизмнің көрініс беруі мен, драматизм, психологизм, көрнекілік, кейіпкерлік, халықтық - эпикалық бейнелілік сияқты классикалық мектебіне ғана тән ерекшеліктермен танысуына баса назар аударылады.

Ақсүйектік музыка саласында оқушылар камералық - аспаптық жанрлар (прелюдия, ноктюрн және басқалар) концерттер, симфониялар; опералар; балеттер туралы түсінік алады. Олар композиторлардың рухани музыкалар жанрлары арқылы хорлық концерт жанрларымен танысуды жалғастырады. Сонымен бірге оқушылардың жалпыға тән және халықтық ойын сауығы сияқты жанрлармен танысуына жол беріледі. Оқушылардың назар аударатын

музыкасы көбіне батыс еуропалық классицизм мен романтизм, вена классикалық мектебі және қазақ халқының атақты күйші, әнші композиторларының туындылары. Музыканы тыңдаушылық іс-ірекеті сабақтан тыс мезгілдеде жалғасын таба алады, яғни мұғалімнің ізденістері, ұйымдастырушылығының нәтижесінде көрінеді.

Әдебиеттер

1. Э.Б.Абдуллин, Е.В.Николаева Музыка мұғалімінің музыкалық-педагогикалық технологиялары.,М-2005ж.
2. О.А.Апраксина Методика музыкального воспитания в школе.,М-1983.
3. Кабалевский Д.Б. Основные принципы и методы программы по музыке для общеобразовательной школы. М,1985г.
4. Ражникова В.Г. Музыкалық педагогика туралы сұхбаттар. М, 2004 ж
5. Жәрдемалиева Р.Р. Жаңа программа жайында (Музыкальное образование в Казахстане) Алматы, 2004ж.

ОҚЫТУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ФОРМАЛАРЫ

Абилхаиров О.Е.

*Дене шынықтыру және спорт кафедрасы, аға оқытушысы
«Б.Алтынсарин атындағы Арқалық педогогикалық институты» КЕАҚ*

Аннотация. Форма организации обучения - вид взаимодействия учащихся с преподавателем в реализации целей учебного процесса. В организационной форме цель, содержание и методы обучения реализуются единообразно. Сформированы три различные формы организации учебной работы: индивидуальная, групповая и классно-урочная системы. Наряду с обучением учащихся на уроке предусматриваются цели развития их духовно – нравственных качеств и умственных способностей.

Ключевые слова. Форма организаций, система, урок, методы, семинар, конференция, зачет.

Annotation. The form of organization of training is the type of interaction between students and the teacher in the implementation of the goals of the educational process. In the organizational form, the purpose, content and methods of training are implemented uniformly. There are three different forms of educational work organization: individual, group, and class-based systems. Along with teaching students in the lesson, the goals of developing their spiritual and moral qualities and mental abilities are provided.

Keywords. Form of organizations, system, lesson, methods, seminar, conference, test.

Оқытуды ұйымдастыру формасы – оқыту процесінің міндеттерін іске асырудағы мұғаліммен оқушылардың іс-әрекеттерінің сыртқы көрінісі. Ұйымдастыру формасында оқытудың мақсаты, мазмұны мен әдістері бірыңғай жүзеге асады.

Оқыту жұмысын ұйымдастырудың үш түрлі формасы қалыптасқан: жеке –дара, топтық және сынып–сабақтық жүйе.

Жекелеп оқыту жүйесі. Мұғалім жеке оқушының орындаған жұмыстарын тексеріп, қалай орындаудың керектігін көрсететін, үй тапсырмаларын орындау амалдарын түсіндіретін, қажетті құралдармен

пайдалануды үйрететін, дене шынықтыру тәрбиесінен жарыс және бәсеке жұмыстарын ұйымдастыратын, жеке оқушымен әңгіме жүргізу формасы.

Топтық әдіс жүйесі. Бұл әдіс бойынша, оқу сыныптары 3–4 топқа бөлінеді. Әр топты басқаратын жетекші (жақсы оқитындары және ұйымдастыруға қабілетті балалар) белгіленді. Жетекші өз тобындағы оқушылардың орындаған тапсырмаларын жинақтап, мұғалімге топ атынан жауап берді. Жауабына қарай, топқа оқушылар білімінің бағасы қойылды. Мұндай жағдайда оқушының жеке басының ерекшелігімен санасушылық болмады. Мұғалім тек консультант есебінде ғана жұмыс атқарды [1,б.16-18].

Оқытудың кең таралған *сынып–сабақ* жүйесінің негізін қалаған Ян Амос Каменски болды. Ол өзінен бұрын өткен және ағымдағы педогогикалық тәжірибелерді зерттеп, оқу ісін жүйелі ұйымдастыруды ұсынды.

Сынып – сабақ формасы оқыту жұмысын ұйымдастырудың негізгі формасы ретінде күні бүгінге дейін өзінің маңызын жойған жоқ. Себебі, ол алдымен мұғалімге оқытатын пәннің мазмұнын жүйелі түрде баяндауына мүмкіндік береді. Сондай–ақ, сабақ баланың оқу әрекетінің сыныптан тыс және үйдегі түрлеріне де бағыт–бағдар беріп, жетекшілік рөлін атқарады.

Сабақ – оқыту жұмысын ұйымдастырудың басты формасы болғандықтан, ендігі жерде оның атқаратын қызметі мен оқыту процесінде алатын орны ерекше болды. Сабақта оқушыларға білім берумен қатар, олардың рухани – адамгершілік қасиеттері мен ақыл–ой қабілеттерін дамыту мақсаттары көзделеді.

- Сабақ – күрделі психологиялық және дидактикалық процесс, онда оқушылармен педагогикалық қарым–қатынас жасау және тәрбиелеу міндеттері іске асырылады.

- Сабақтың мақсаты айқын, мазмұны, жоспары және оның құрылымы алдын – ала белгілі болуы тиіс.

- Сабақ оқыту принциптерінің ережелері мен талаптарына сәйкес болуы қажет.

- Сабақта оқушылардың білімге ынтасы мен қызығуын арттыру үшін сабақтың құрылымы мен әдістерін түрлендіріп, көрнекі және техникалық құралдары, түрлі ойындарды тиімді қолдану керек.

-Сабақта оқушылардың белсенділігін арттыру үшін проблемалық міндеттер мен тапсырмаларды орындауға басшылық ету қажет.

-Сабақтың сапасын жақсарту үшін мұғалім оқушылармен қарым–қатынас жасау шеберлігін арттырып отыруы керек.

- Сабақта оқушыларға білім берумен қатар оларды өздігінен білім алудың әдіс–тәсілдеріне үйрету міндет.

-Сабақтың дидактикалық құрылымы немесе кезеңдері бірізділікте, бір–бірімен өзара байланыста, бірін–бірі толықтырып тұрылуы қажет.

Қорыта айтқанда, мұғалім бір мезгілде жас шамалары бірдей, құрамы әркезде тұрақты оқушылар тобымен жұмыс істейді.

Сынып–сабақ жүйесінің негізгі кемшілігі–оқушылардың дара ерекшеліктерін дамытуға жеткілікті мүмкіндіктердің болмауы – оқытуды ұйымдастырудың басқа жолдарын іздестіруге себеп болды. Сондықтан оқушылардың сыныптық–сабақтағы танымдық әрекетін дамыту, толықтыру

және оқушылардың өзіндік шығармашылық белсенділіктерін, қабілеттерін арттыру мақсатында оқыту жұмысын ұйымдастырудың қосымша түрлері қолданылады. Олардың қатарына семинар, экскурсия, факультативтік, қосымша, конференция сабақтары, өндірістік оқу, үйдегі оқу жұмысы, тәжірибелік зертханалық (практикум) және пәндік үйірме жұмыстары, олимпиада, сынақ және емтихан, өзіндік жұмыс түрлерін жатқызуға болады.

Оқыту жұмысын ұйымдастырудың сабақтан басқа түрлері

Оқыту жұмысын тек сабақ арқылы ұйымдастыру мүмкін емес.

Семинар сабақтары көбінесе оқылған лекция тақырыбына бйланысты негізгі өзекті мәселелерді талқылау, оқушылардың танымдық ойлау қабілеттерін дамыту, өзіндік шығармашылық белсенділіктерін шыңдау мақсатын көздейді. Тақырып сұрақтарына сай пікір алмасу, өз көзқарастарын дәлелдеу, мұғалімдерге оқушылардың оқу материалын қаншалықты меңгергенін, соған орай сенімдері мен түсініктерінің қалыптасқандығын бақылап, тексеріп, бағалап және бағыт-бағдар беріп отыруға мүмкіндік туғызады [2,б.48-50].

Семинар сабағына әзірлену кезінде оқушылар тезистер мен баяндамалар жазып, қосымша әдебиеттерді пайдаланады. Ұсынып отырған сұрақтарға қатысты, ондағы бар негізгі ойларды қамтып, конспект құрайды. Міне, осындай жұмыстардың нәтижесінде семинар жұмысы оқытуды ұйымдастыруда тиімді форма екенін тәжірибе көрсетуде.

Экскурсия жұмысының мақсаты – оқушылардың сабақта алған теориялық оқу материалдарын практикамен жалғастыру, бекіту. Сондықтан оқыту процесінде оның маңызы зор. Бұл оқушыларды оқу процесін бақылай білуге жаттықтырады және оқу материалын өмірмен байланыстыра алуға үйретеді.

Экскурсия сабағын өткізу орнына: мектептің оқу алаңына, табиғат аясына, ауыл шаруашылығына, өндіріске, көрмелерге, мұражайға бару т.б. нысаналар жатады.

Оқыту процесін бұлай ұйымдастыру мұғалімнен зор ұйымдастыру жұмысын талап етеді. Экскурсия түрінде жақсы өткізілген әрбір сабақ оқушыларға нақтылы фактілер мен құбылыстарды жақсы оқып үйренуге, өз түсініктерін кеңейтіп, білімдерін бекітуге мүмкіндік береді.

Экскурсия сабақтарында мұғалім оқушыларға оның тақырыбы мен мақсатын алдын ала түсіндіреді. Соның негізінде оқушылар нақтылы заттарды байқап, оларға бақылау жасайды.

Оқыту жұмысын ұйымдастырудың *факультатив* түрі оқушылардың сұранысы мен қызығушылығы негізінде әртүрлі пәндерге қатысты ұйымдастырылады. Оның қызметі көпжақты: оқушыларды ғылымға қатыстыра отырып, олардың дүние танымын тереңдетеді және кеңейтеді; белгілі бір пәнге қатысты танымдық қызығушылықтарын тұрақты қалыптастырады. Оқушылардың пәнге бейімділігін ескере отыра, факультатив оқуды олардың қалаған мамандықтарына сай психологиялық және практикалық дайындығын арттыру және кәсіби бағдарын қалыптастырудың нәтижелі формасы ретінде қолдануға болады; олар жоғары сынып оқушыларының еңбекке дайындығына елеулі үлес қосады.

Конференция ретінде өткізілетін сабақ түрі кейбір тақырыптарды тереңірек меңгерту, оның ғылыми дәрежесін көтеру мақсатын көздейді. Сол үшін де семинар сабақтарын қарағанда, конференция түрінде өткізілетін оқу жұмыс ұсынылған әдебиеттермен қосымша құралдардың көлемі кеңірек болады. Оны дайындау және өткізу тәртібі семинар сабағына ұқсас келеді. Бірақ, оқу конференциясында баяндамашылар мен сөйлеушілердің саны көбірек болуы қажет. Сондықтан, оған бірнеше қатар сыныптардың оқушыларын қатыстыруға болады [3,б. 21-24].

Оқу жұмысын ұйымдастыруда мұғалімнің тағы бір міндеті – оқушылардың сабақтан тыс кездерінде танымдық әрекетін тереңдету, үлгермеушілікті болдырмау. Сондықтан кейбір оқушылардың дарын– талаптарын, ғылымға бейімділігін немесе сұранысын сабақ барысында толық қамтамасыз етіп, жағдай жасауға әр кезде мүмкіндік бола бермейді. Ол үшін оларға үйірме мен ғылыми жұмыстарын ұйымдастырудың маңызы бар.

Пәндік үйірме жұмыстары сабаққа қарағанда бағыты, мазмұны, ұйымдастыру тәсілі мен уақыт өлшемі тұрғысынан өзіндік ерекшеліктері бар. Олар оқушылардың қызығушылығы мен пәндерге бейімділігін дамытуда және тапсырылған жұмыстарды нәтижелі орындауға қолайлы жағдайлар туғызып отырады. Сонымен қатар оқытудың өмір мен байланысын қамтамасыз ету, пән аралық байланысты нығайтуға ықпалын тигізеді.

Сынақ жұмыстарын жоғары сынып оқушыларына енгізудегі мақсат – бағдарламадағы теориялық білімдерді күшейту, бекіту және оқыту процесінде оқушылардың жоғары белсенділіктерін, жауапкершілігін, дербестігін орнықтыру.

Сынақ жұмыстары өзінің ұйымдастыру ерекшелігіне сай оқу жұмысынан тыс оқушылардың өздігінен білім алуын жалғастыруға ықпал етеді.

Сынақ жұмысы, ереже бойынша бағдарламаның негізгі бөлімін, тарауын оқып болғаннан кейін жүргізіледі. Мұғалім оның өткізу мерзімін, тақырыптарымен талқыланатын сұрақтарын оқушыларға алдын ала хабарлайды. Оларға жеке дара тапсырмалар беріп, қосымша әдебиеттерді оқу тапсырылады және қосымша сабақ өткізіледі.

Сынақты ұйымдастыру оқушылардың жеке жауаптары, бақылау және топтық практикалық жұмыстары, тақырып бойынша шығарма және баяндама жазу түрінде жүргізіледі.

Үйдегі оқу жұмысы

Оқушылардың үйде өз беттерінше орындайтын оқу жұмыстары сыныпта өткен сабақтардың жалғасы ретінде саналады. Сондықтан да оны кей жағдайда оқыту процесінің бір компоненті ретінде қарастырады.

Оқушының үйдегі оқу жұмысын сыныптағы оқу жұмысымен жалғастырып, толықтырып отырса, онда олардың алған білімдері терең және берік болады. Оның маңызы оқыту жұмысын ұйымдастырудың сабақтың басқа түрлеріне қарағанда ерекше. Бұл жұмыстың танымдық қызметімен бірге оның тәрбиелік мәні де зор. Себебі, үй жұмысын күнделікті орындау барысында оқушылардың дербестігі, ойлау қабілеті артып, өздігінен білім алуға жүйелі түрде дағдыланады. Олар өзінің оқу жұмысын жоспарлауға, қажетті оқу

материалын жинақтауға дағдыланады, сабақта алған білімдері мен біліктіліктерін өзіндік еңбекте қолдана білуге жаттығады, өзін-өзі бақылау және кітаппен жұмыс істей білу тәсілдерін меңгереді, оқудың әртүрлі амал-тәсілдерін қолдана отырып, өз бетінше баяндама жасауға дайындалады. Соның негізінде білім мен біліктілік өте берік меңгеріледі, оқушының ақыл-ой әрекетінің жеке дара дәстүрі қалыптасады [4,б. 24-26].

Сонымен қатар, оқушылардың сенбі және жексенбі күндері бос болуы үшін дүйсенбіге тапсырма берілмейді. Үй тапсырмалары мұғалімнің қатысынсыз орындалатын болғаннан кейін, олар ата-аналармен тығыз қарым-қатынаста болып, оларға оқушылардың үйде орындайтын жұмыстарына көмектесіп отырулары үшін үнемі әдістемелік тұрғыдан басшылық жасап отырғаны жөн.

Ол үшін әрбір оқушының үйлерінде тұрақты жұмыс кестесі болуы тиіс. Осы кесте бойынша оқушылар күнделікті үй тапсырмаларын орындап отыруға дағдылануы қажет. Оны ата-аналар ұйымдастырып, бақылап, жағдай жасап отыру тиіс.

Үй тапсырмасын орындар алдында оқушы бір мезгіл таза ауаға шығып демалып, дер кезінде тамақтанып, тынығып және уақытылы ұйықтап тұрса баланың оқу жұмысын жақсы ұйымдастыруға тигізер әсері мол.

Оқу жұмысын сәтті ұйымдастыруда оның өзіндік жұмыстарының маңызы ерекше.

Бүгінгі таңда оқушылардың үзіліссіз білім алу міндеттерін жетілдіруге сай мектеп мұғалімдерінен олардың ойлау қабілеттерін дамыту, сонымен қатар өзіндік жұмыстарына қатысты іскерліктері мен дағдысын тәрбиелеу талап етілуде. Ол үшін өзіндік жұмыс оқушылардың тек үй жұмысын орындау барысында ғана емес, оқыту процесінің өн бойында өз орнын табуы тиіс. Оқушылардың әртүрлі өзіндік жұмыстары негізінде сабақтың нәтижесін және таным қабілеттерінің белсенділігін арттыруға болады.

Оқушылардың таным белсенділігі –оқуға қажетті білім мен дағдыны меңгеру және оларды өмірде, практикада пайдалана білуге, үйренуге оқушының істейтін саналы әрекеті.

Өзіндік жұмысты ұйымдастырудың шарттары мыналар:

- мұғалімнің нақты тапсырмалар (нұсқаулар) беруі;
- жұмысты орындаудың және аяқтаудың уақытын белгілеуі;
- мұғалімнің басқаруымен оқушылардың дербестігінің мөлшері, олардың жұмысты өз еркімен және қалауымен істеуі;
- оған әсер ететін мотивтер т.б.

Оқушылардың өзіндік жұмысы міндетті түрде мұғалімнің басшылығын, сонымен қатар оқушылардың дербестігін, олардың қызығып өз ықыласымен жасайтын әрекетін де керек етеді.

Практикалық бақылау жұмыстарын өткізуі (репродукциялы жұмыстар), оқушылар өздерінің меңгерген білімдеріне сүйене отырып орындайды.

Шығармашылық (творчестволық) типтегі өзіндік жұмыстарын орындауда оқушылар өзінің болжау, топшылау, түрлі құбылыстардың арасындағы байланыстарды салыстыра білу қабілетіне сүйене отырып, ой қорытындысын жасап жаңа шешім табады, дәрежеде оқушылардың бейімділігін айқындап береді.

Әдебиеттер

1. А.Х. Әлімов «Оқытудағы интербелсенді әдіс-тәсілдер» Астана «НЗМ» ДББҰ, 2014
2. А.К.Исабекова «Деңгейлік курстарда қолданылатын психологиялық тренингтер жинағы» Көкшетау, 2014
3. Г.Т.Тұрсынова, А.А.Қасымбек «Қазақ тілі әдістемелік нұсқау» «Арман ПВ», 2012
4. С.Тұрсынғалиева, Р.Зайкенова «Қазақ әдебиеті мұғалім кітабы» «Арман ПВ», 2017

СИНТЕЗ НАНОКАМПОЗИТОВ FeCoNi/C НА ОСНОВЕ ПОЛИВИНИЛОВОГО СПИРТА И ИХ МАГНИТНЫЕ СВОЙСТВА

Айдарбек Г.М.

магистр технических наук ННТУ «МИСЦ»

Аннотация. Бұл жұмыс нанокөміпозиттер синтезіне температура мен металдардың прекурсорлардағы арақатынасының поливинил спиртіне (бұдан әрі ПВС) негізделген FeNiCo/C нанокөміпозиттерінің құрылымы мен құрамына, FeNiCo құрамы және мөлшеріне әсерін анықтауға арналған. Сондай-ақ, процесс температурасының Fe – Ni – Co / C нанокөміпозиттерінің магниттік қасиеттеріне әсері анықталды.

Түйінді сөздер. нанобөлшектер, FeNiCo / C нанокөміпозиттері, ПВС, ИҚ қыздыру, дифрактометр.

Annotation. This work is devoted to establishing the influence of the temperature of synthesis of nanocomposites and the ratio of metals in precursors on the structure and composition of FeNiCo/C nanocomposites based on polyvinyl alcohol (hereinafter PVA), on the composition and size of FeNiCo nanoparticles. The influence of the process temperature on the magnetic properties of Fe - Ni - Co / C nanocomposites was also revealed.

Key words: nanoparticles, FeNiCo / C nanocomposites, PVA, IR heating, diffractometer.

Реалии современного мира диктуют необходимость миниатюризации компонентов микро - и нанoeлектроники. В течение последнего десятилетия было разработано несколько методов синтеза наночастиц, и теперь становится легко получать керамические и чистые металлические наночастицы [4]. Однако исследований по наночастицам металлических сплавов очень мало. Одними из самых актуальных структур нанотехнологий представляются нанокөміпозитные и металлосодержащие углеродные материалы, к числу которых относятся металлоуглеродные нанокөміпозиты (МУНК) [1].

Композиционные материалы являются подвидом функциональных наноматериалов, где в качестве матрицы используются неорганические и органические материалы (включая полимеры и дендримеры), а в качестве второго составляющего компонента — разнообразные неорганические материалы в наноразмерном состоянии [2] (в данной работе - металлы).

Установление закономерностей синтеза подобных структур и исследовании, посвященные их функциональным свойствам, позволит в дальнейшем получать наночастицы с управляемыми характеристиками, что решит одну из главных задач нанотехнологии [3].

Так как комбинация свойств органики и неорганики открывает обширные перспективы для контролируемого создания заданных характеристик, в данной работе для синтеза нанокompозитов FeNiCo/C в качестве исходных реактивов были выбраны поливиниловый спирт и хлорид никеля, гексагидрат нитрата кобальта, наногидрат нитрата железа. В качестве растворителя использована дистиллированная вода, так как все компоненты прекурсора обладают высокой растворимостью в ней.

Ввиду того, что поливиниловый спирт теряет почти 100 % воды в результате нагревания, при относительно низких температурах, он хорошо подходит для того, чтобы быть исходным материалом для получения чистого углерода, необходимого для синтеза нанокompозитов. К тому же использовать поливиниловый спирт довольно дешево, так как сам полимер производится в промышленных масштабах и из-за того, что он хорошо растворяется в воде, следовательно, нет необходимости использовать другие растворители.

Методики синтеза и исследования свойств нанокompозитов

Процесс проводился ступенчато. Сначала был сделан раствор поливинилового спирта концентрацией относительно воды 5 масс. %. Данная концентрация обеспечивает полное растворение ПВС. Растворение проводилось при температуре 90 °C в течение 2 ч. Затем раствор охлаждали до комнатной температуры и добавляли в него соли металлов в необходимых пропорциях. Суммарная концентрация металлов относительно массы полимера составляла 20 масс. %. Растворение производилось путем периодического помешивания в течение 1 ч при $T = 50^{\circ}\text{C}$, после чего раствор охлаждался до комнатной температуры. Раствор ПВС и нитратов выдерживался в течение суток при комнатной температуре.

Затем раствор подвергался сушке до постоянного веса при температуре $T = 70^{\circ}\text{C}$. После сушки пленка полимера с равномерно распределенными солями металлов было измельчено до размеров $\sim 0,5 \text{ см}^2$ и подвергался термообработке путем ИК-нагрева (рисунок 1). ИК-нагрев производился в двух этапах: при $T = 120^{\circ}\text{C}$ в течение 15 мин, и далее при $T = 200^{\circ}\text{C}$ в течение 15 минут. Этап введен для достижения первичной дегидратации ПВС с образованием межмолекулярных сшивок с образованием π -связей и разложения солей металлов до оксидов. Скорость нагрева составляла $50^{\circ}\text{C}/\text{мин}$. Следующий этап термообработки проводился в инертной атмосфере (использовался N_2 , ОСЧ) при заданных температурах из интервала $T = 400\text{--}700^{\circ}\text{C}$ и выдержке 2 мин. Скорость нагрева также составляла $50^{\circ}\text{C}/\text{мин}$.

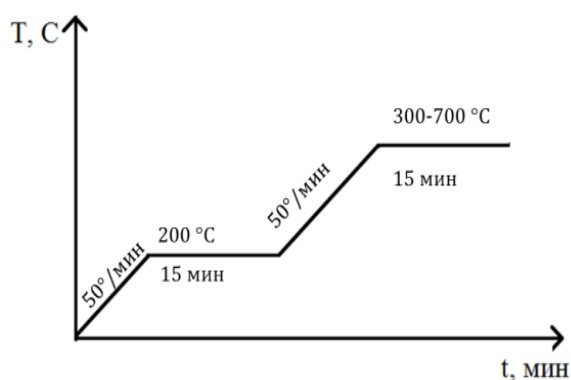

Рисунок 1 – режим ИК-нагрева образцов

Результаты и обсуждение

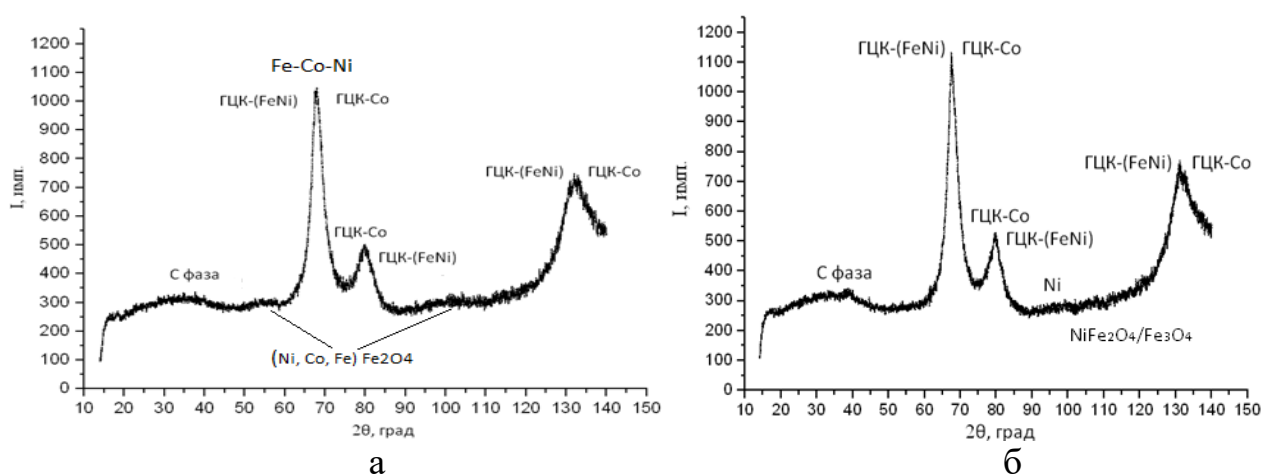

Рисунок 2 – Дифрактограмма нанокompозита FeCoNi/C ($T_{\text{синт.}} = 500\text{ }^{\circ}\text{C}$ (а), $600\text{ }^{\circ}\text{C}$ (б)
FeCoNi = 33,3:33,3:33,3)

Рисунок 2(а) показывает рефлексы, которые относятся к фазе твердого раствора FeCoNi на основе решетки ГЦК-(FeNi); присутствует аморфное гало (в области $45^{\circ} - 60^{\circ}$), которое относится к замещенному магнетиту $(\text{Fe,Ni,Co})\text{Fe}_2\text{O}_4$; в области $20^{\circ} - 45^{\circ}$ присутствует гало, характерное для сильно аморфной углеродной матрицы нанокompозита.

При повышении температуры синтеза до $600\text{ }^{\circ}\text{C}$:

- исчезает фаза замещенного магнетита $(\text{Fe, Ni, Co})\text{Fe}_2\text{O}_4$, т.е. оксиды полностью восстановились;
- происходит увеличение интенсивности рефлексов ГЦК-фазы твердого раствора FeCoNi, т.е. средний размер ОКР наночастиц возрастает;
- Появляется слабый максимум при $2\theta=39^{\circ}$, отвечающий плоскости (002) графита.

При дальнейшем росте температуры до $700\text{ }^{\circ}\text{C}$ значительно увеличивается интенсивность пика углеродной матрицы (С-фаза) и существенно возрастает интенсивность пиков сплава, т.е. еще больше увеличивается размер наночастиц FeCoNi (рисунок 3).

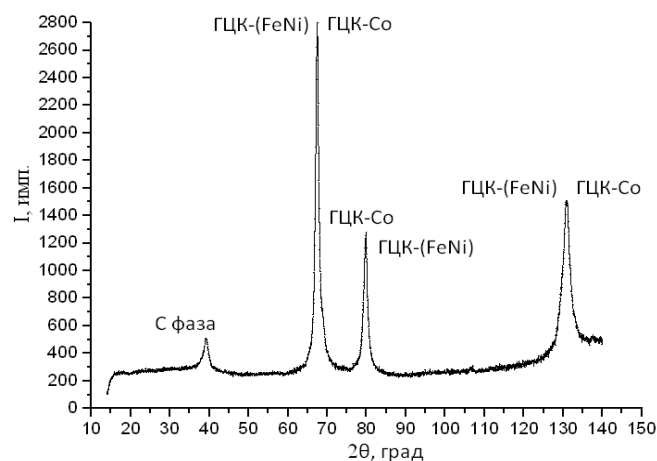

Рисунок 3 – Дифрактограмма нанокompозита FeCoNi/C ($T_{\text{синт.}} = 700^{\circ}\text{C}$, FeCoNi = 33,3:33,3:33,3)

Одной из задач данной работы являлось установление влияния условий синтеза на магнитные свойства нанокompозитов FeCoNi/C. Поскольку температура синтеза напрямую влияет на размер наночастиц, поэтому были изучены магнитные свойства нанокompозитов, синтезированных при различных температурах. Петли перемангничивания представлены на рисунке 4, а численные значения – в таблице 1. Соотношение металлов Fe:Co:Ni = 33:33:33.

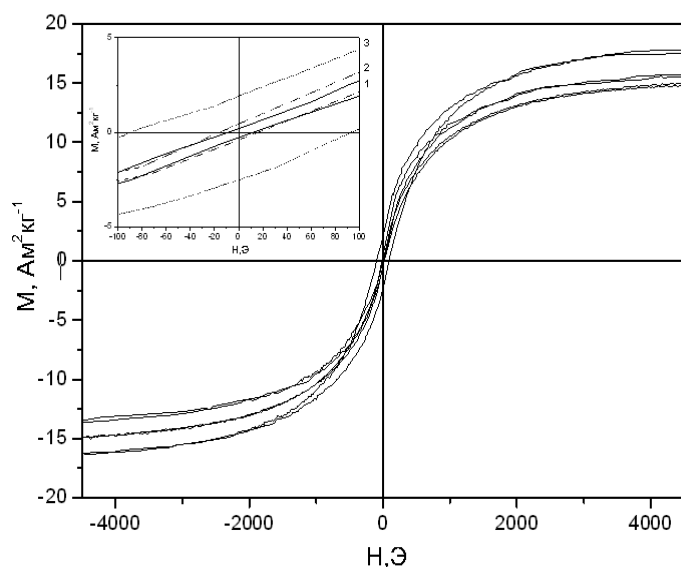

Рисунок 4 – Петли перемангничивания нанокompозитов FeCoNi/C, синтезированных при различных температурах

Таблица 1 - Результаты магнитных измерений нанокompозитов FeNiCo/C

$T_{\text{синтеза}}, ^{\circ}\text{C}$	$M_s, \text{A} \cdot \text{м}^2 / \text{кг}$	$M_r, \text{A} \cdot \text{м}^2 / \text{кг}$	$H_c, \text{Э}$	M_r / M_s	ОКР, нм
500	15,3	0,08	10	0,005	6
600	16,2	0,4	15	0,025	8
700	17,8	2,4	90	0,13	16

Анализ результатов показал следующее:

- наноккомпозиты относятся к магнитомягким материалам, поскольку коэрцитивная сила не превышает 90 Э;
- для наноккомпозитов характерен относительно невысокий уровень намагниченности насыщения;
- рост температуры синтеза наноккомпозитов приводит к росту намагниченности насыщения от 15,3 до 17,8 А·м²/кг, при этом существенно возрастает коэрцитивная сила (от 10 до 90 Э);

Сопоставляя данные магнитометрии и РФА, можно утверждать, что невысокие значения намагниченности насыщения, низкая коэрцитивная сила и остаточная намагниченность объясняются очень малым размером наночастиц. т.е. в наноккомпозитах помимо ферромагнитных, присутствует много суперпарамагнитных частиц.

1 Разработан способ и синтезированы металлоуглеродные наноккомпозиты FeCoNi/C с трехкомпонентными наночастицами FeCoNi на основе нитратов металлов и поливинилового спирта с использованием ИК-нагрева.

2 По результатам РФА установлено, что формирование фазы тройного сплава начинается при температуре синтеза 500 °С. Формирование наночастиц FeCoNi однородного состава происходит при температуре синтеза 700 °С.

3 Для наноккомпозитов с эквимолярным содержанием металлов в прекурсор (Fe:Co:Ni = 33:33:33) намагниченность насыщения при увеличении температуры синтеза возрастает от 15,3 до 17,8 А·м²/кг, коэрцитивная сила также возрастает от 10 до 90 Э, что определяется ростом размеров ОКР и снижением доли суперпарамагнитных частиц малого размера.

Литература

- 1 Муратов Д. Г. Разработка основ технологии получения углеродного нанокристаллического материала и металлоуглеродных наноккомпозитов на основе полиакрилонитрила и солей металлов (Cu, Fe, Co): Автореферат дис. канд. техн. наук. – М. – 2008.
- 2 Федоров А.В., Баранов А.В., Литвин А.П., и др. Специальные методы измерения физических величин: Учебное пособие. – СПб: НИУ ИТМО, 2014. – С. 127.
- 3 Матухно Г.Р. // Young Scientist. – 2017. – № 4. – С. 37.
- 4 Li X.G., Chiba A., Nakata Y., and etc. // Mater. Sci. Eng. A. – 1996. – № 219. – С. 95.

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ХАЛҚЫНЫҢ САНЫ ЖӘНЕ ТАРАЛУЫ

Айткулова Л.И

География, экология және туризм кафедрасы 2 курс магистранты

Курманбаева А.С

Биология ғылымдарының докторы

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау Университеті КЕАҚ

Көкшетау қаласы

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные демографические показатели Казахстана на современном этапе, вопросы численности, национального состава и распределения населения. Также относительно изучаются особенности роста национальностей Республики Казахстан по регионам.

Abstract. This article discusses the main demographic indicators of Kazakhstan at the present stage, issues of population size, national composition and distribution. The peculiarities of the growth of the nationalities of the Republic of Kazakhstan are also studied in comparison by region.

Қазақстан Республикасының жер көлемі 2724,9 мың шаршы шақырым. Жерінің ауданы жағынан дүние жүзіндегі ең ірі мемлекеттердің қатарына жатады. Бұл көрсеткіш бойынша Ресей, Канада, Қытай, АҚШ, Бразилия, Австралия, Үндістан және Аргентинадан кейін 9-шы орында тұр. Физикалық-географиялық жағдайы тұрғысынан, Қазақстан Тынық мұхит пен Атлант мұхитынан, сондай-ақ Үнді мұхиты мен Солтүстік Мұзды мұхитынан бірдей дерлік қашықтықта орналасқан. Оның мұхиттардан шалғай жатуы әрі аумағының үлкендігі климатының өзіндік ерекшелігін қалыптастырады. [1]

Әрине, әр түрлі қолайсыздықтарға қарамастан еліміз қаншама ғасырдан бері берік қамал секілді өзінің бірлігі мен күш-қуатын жоғалтқан емес. Қазақстан халқының ауызбіршілігі мен татулығын қоспасқа тағы болмайды. Зерттеуші ғалымдар да ақын жазушылар да халқымыздың кең пейіліне өз арнауларын арнап кеткен. Мысал ретінде Ыбырай Алтынсаринді алсақ та болады. Алтынсарин бүкіл өмірін туған халқына арнады және «Қазақ халқы өз-өзін білімге құштар екенін көрсетеді», - деп жазды. [2] Халықтың саны мен құрамына қандай уақиғалардың әсер еткеніне тарих куә. Сонау Қазақ хандығының тарихынан оның негізін қалаған Керей мен Жәнібек ханының тұсында 200 мың адам болса, Қасым ханның тұсында Қазақ хандығының саны 1 млн адамға жетті. 1830жылы, яғни 300 жылдай уақыт өткенде ол бар болғаны 1,5 есеге ғана өсті. Баяу өсудің негізгі себебі ұлы жұт жылдардағы орасан көп адам шығыны болды. Жоңғарлармен шайқаста миллионнан астам адам өлді. Осы шығынды қалыпқа келтіру үшін 75 жылдай уақыт өтті.

2020 жылғы 1 қараша айындағы мәліметтер бойынша қазіргі таңда еліміздегі тұрғындардың саны 18 833,1 мың адамды құрайды. Халық саны бойынша елдер тізімінде 63-ші орында. Орташа тығыздығы шаршы шақырымға 6,84 адамнан сәл аз. Ал Сингапурда 7437 адам. халық тығыздығы бойынша елдер тізімінде 184-ші орын. [3]

Халық санының динамикасы да сәйкесінше өзгеріп отырады. Әрине, бұл динамикаға да әсер ететін факторлар өте көп. Туу, өлім коэффициенттері мен апаттар халықтың табиғи өсуін өзгертіп отырады. (Кесте 1)

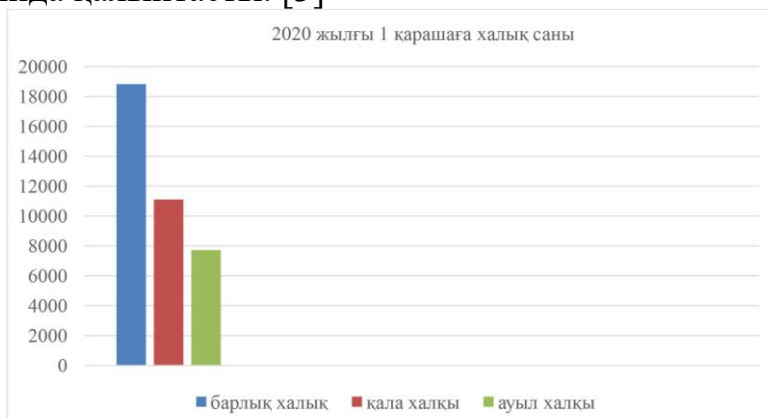
Кесте 1 2015-2019 жылдардағы халық санының динамикасы

Жылдар	2015	2016	2017	2018	2019
Халық саны млн адам	17 417 447	17 670 957	17 926 000	18 157 337	18 395 567

2020 жылғы санақ бойынша 2019 жылдан халық саны 437533 адамға артқан. Бұл 2018 жылмен салыстырғанда 2 есеге көп артқанын көрсетеді. Осы тұста халық санының артуына септігін тигізетін жағдайларды немесе себептерді қарастырып көрсек:

- 1) ҚР-дағы әлеуметтік-экономикалық жағдайдың жақсаруы;
- 2) демография саласында мемлекеттік саясаттың жүргізілуі, оралмандарды қайтару үшін жағдайлар жасау;
- 3) халықтың басқа мемлекеттерге көшіп кету қарқынының төмендеуі;
- 4) өңірдегі тұрақсыз саяси жағдайға байланысты Орталық Азия елдерінен Қазақстанға халықтың көшіп келуінің өсуі;
- 5) ұлттық геннің әсері, яғни қазақ халқының өз ата мекенін аңсап келуі

Халықтың саны мен құрамын және таралуын қарап бақылап отыру үшін халық санағы жүргізіліп отырылады. Бұл санақ әр 10 жылдық көрсеткішпен салыстырмалы түрде зерттеледі. Сол арқылы табиғи өсім көрсеткішін және ұлттық құрамды білуге болады. Қазақстандағы халық санағы 2009 жыл — егемендік алғаннан кейінгі екінші Қазақстан Республикасы халқының санағы. Санақтың алдын ала ресми нәтижелері 2010 жылғы 4 ақпанда Қазақстан мемстаткомының сайтында жарияланды. 2009 жылғы халық санағының қорытындысы бойынша Қазақстан Республикасы халқының саны 1999 жылғы санақпен салыстырғанда 1.022,9 мың адамға (6,8% - ға) ұлғайып, 16.004,8 мың адамды құрады. Халық санағының күтпеген нәтижелерінің бірі қала халқы үлесінің 56,3% - дан 54,0% - ға дейін күрт төмендеуі және ауыл халқы үлесінің тиісінше артуы болды. [4] 2020 жылғы 1 қарашаға еліміздегі қалалықтар – 11109,8 мың (59,0%), ауылдықтар – 7723,3 мың адамды (41,0%) құрады. Қарастырылып отырған кезеңде ең көп жалпы халық өсімі еліміздің 3 өңірінде: Алматы (64,8 мың адам), Нұр-Сұлтан (48,9 мың адам) және Шымкент (36,4 мың адам) қалаларында қалыптасты. [3]

Қазақстанның ұлттық құрамы — Қазақстан демографиясының этникалық аспектісі. Бүгінгі Қазақстан - халқының көп этностық құрамы бар мемлекет. 2009 жылғы халық санағының деректері бойынша қазақтар — 63,1%, орыстар-23,7 %, басқалар— 13,2 %; ресми бағалау бойынша 2020 жылдың басында- тиісінше 68,51 %; 18,85% және 12,63 %. [5] Әр түрлі ұлт пен ұлысты біріктіріп өз жерінен баспана беріп қорған болып отырған елімізде күн сайын ұлттардың құрамы да арта түсуде. Тарихтан да белгілі соғыс жылдарында да басқа ұлт өкілдерін жерімізге сыйдыра алған халықпыз. Еліміздегі орыс, украин, шешен тіпті неміс ұлттары да сол Ұлы Отан соғысы жылдарында жер аударылып қалып қойған. Дегенмен баршамыздың ауызбіршілігіміз жарасып отыр. Енді сол ұлттар мен ұлыстардың жалпы саны, таралуы жөнінде және қазақтардың облыстар мен аймақ бойынша таралуын салыстырып көрсек. (кесте 2)

Кесте 2 Санақ деректері және соңғы бағалау (1989-2020)

Ұлттар млн адам	1989	1999	2009	2020
қазақ	6534616	7985039	10096763	12764821
өзбек	332017	370663	456997	605137
орыс	6227549	4479620	3793764	3512925
украин	896240	547052	333031	263962
неміс	957518	353441	178409	176107
түріктер	49567	75900	97015	113421
татар	327982	248954	204229	200544

Қазіргі Қазақстан аумағында халықтың көп ұлтты құрамының қалыптасуы XV ғасырдың ортасында, Қазақ хандығы кезінде, түркі және ішінара моңғол тайпаларынан шыққан қазақтардың этногенезі аяқталған кезде басталды. Бұдан әрі, XX ғасырдың басына дейін қазақтар Қазақстан халқының құрамында басым болды. XX ғасырдың басында Столыпин қоныс аудару саясатының нәтижесінде Қазақстанда орыс-украин халқының айтарлықтай өсуі байқалды. 1911 жылға қарай қазақтардың үлесі халықтың 67,2% - ына дейін қысқарды. Тек 1990 жылдары қазақтардың үлес салмағы 50% - дан асты. Бұл ретте соғыстан кейінгі кезеңде қазақтарға (Орталық Азияның басқа байырғы халықтары сияқты) туудың салыстырмалы түрде жоғары болуы тән болды, бұл ретте Қазақстанның орыс және басқа да еуропалық халықтарының тууы (1930-1980 жылдары республика халқының 60%-дан астамын құраған) ұдайы төмендеп отырды. 1999 жылы Қазақстанда алғашқы ұлттық халық санағы жүргізілді, бұл республиканың бүкіл халқындағы қазақтардың үлесі 40,1% - дан 53,4% - ға дейін көтерілгенін көрсетті. [6] 2020 жылы 1 қаңтарда қазақтардың халық санындағы үлесінің артқанын байқауға болады. (кесте 3)

Кесте 3 3 ірі қала мен облыстардағы қазақтардың саны

	Қазақтар саны	Халық саны
Ақмола облысы	381885	736735
Ақтөбе облысы	734619	881651
Алматы облысы	1486739	2055724
Атырау облысы	598334	645280

Шығыс Қазақстан облысы	836506	1369597
Жамбыл облысы	822867	1130099
Қарағанды облысы	720875	1376882
Қостанай облысы	357638	868549
Қызылорда облысы	774054	803531
Маңғыстау облысы	637461	698796
Павлодар облысы	399150	752169
Солтүстік Қазақстан облысы	193670	548755
Түркістан облысы	1531716	2016037
Батыс Қазақстан облысы	504635	656844
Нұр-Сұлтан қаласы	906391	1136156
Алматы қаласы	1177815	1916822
Шымкент қаласы	700466	1038152
Қазақтардың жалпы саны	12764821	
Жалпы халық саны	18631779	

Қорытындылай келе, жалпы халық санының артуына еліміздің саяси жағдайы мен экономикалық – әлеуметтік жағдайдың жақсаруы елеулі әсерін тигізді. Әсіресе, осы жылы еліміздегі туу көрсеткіштері де жоғарылап отыр. Бұл әрине халықтың әл – ауқатының да жақсаруына әсерін тигізеді. Болашақта да халықтың санының артуы үшін пайдалы реформалар жүргізілсе нұр үстіне нұр болады.

Әдебиеттер

1. ҚР президентінің ресми сайтындағы Қазақстан туралы ақпарат
2. <https://api.kz/index.php/kz/zhalpy-a-parat/y-altynsarin-turaly>
3. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы
4. Итоги национальной переписи населения Республики Казахстан 2009 года. Агентство Республики Казахстан по статистике. — подробные опубликованные сборники итогов переписи
5. Численность населения Республики Казахстан по отдельным этносам на начало 2020 года. Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. Дата обращения: 27 апреля 2020.
6. Русскоязычные у внешних границ России: вызовы и ответы (на примере Казахстана) Дата обращения: 1 декабря 2009.

ЕҢБЕК ТӘРБИЕСІ ЕРТЕДЕН ҚАЛЫПТАСҚАН ТӘРБИЕ САЛАЛАРЫНЫҢ БІРІ

Акылбекова Э. А.

Аға оқытушы, магистр, педагогика және психология кафедрасы

Қабденова А.

Педагогика және психология мамандығының 4 курс студенттері

Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Арқалық, Қазақстан

Сомтемирова Л.Қ.

№66 мектеп – лицейдің бастауыш сынып мұғалімі

Нур- сұлтан қаласы,

Аннотация. В статье трудовое воспитание - залог жизни, ручка счастья. «Безработный человек теряет все свои человеческие качества и всю свою ценность. Человек не может продвинуться ни на шаг без собственной работы;

Ключевые слова: Воспитание, Трудовое. Человек. Общество. Социальное.

Annotation. In the article, labor education is a guarantee of life, a pen of happiness. “An unemployed person loses all his human qualities and all his value. A person cannot advance a single step without their own work.

Keywords: Education, labor. People. Family. Society. Social.

Мектепте еңбекке тәрбиелеу- тәрбиенің жалпы жүйесінің құрамды бөлігі. Еңбекке тәрбиелеу, баулу және кәсіптік бағдар, мектеп оқушыларының қоғамға пайдалы, өнімді еңбекке тікелей қатысуы оқуға деген саналы көзқарасты тәрбиелеудің, азамат болып өсудің, жеке адамның адамгершілікке және зиялылық жағынан қалыптастырудың негізгі көзі болып табылады. Осымен қатар мұны еңбек тәрбиесінің мақсаты деп түсінуіміз қажет. Қоғамда болып жатқан әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістер барысында еңбек тәрбиесі мәселесі ең негізгі көкейкесті проблемаға айналып отыр. Оған себеп-адам, қоғам, табиғат заңдылығымен санаспау салдарынан туған келіспеушілік.

«Еңбек тәрбиесі тәрбиенің басқа салаларымен тығыз байланыста, біртұтастықта құралуы тиіс». Еңбек адамның өзін қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Еңбек тәрбиесі туралы қазақ және орыс тілінде шыққан оқулықтардың бәрінде жазылған. Біз оларды жоққа шығара алмаймыз.

Осы мақаланы оқи отырып өз балалық шақтарыңызды еске алып немесе ата ана балсаңыздар бала тәрбиелеудегі өз тәжірибеленіңізді көз алдарыңызға келтіріп бала тәрбиесі туралы тұжырымдар жасасаңыздар болады. Көп балалы ана, жас ұстаз ретінде үнемі бала тәрбиесі туралы мағлұмат жинап ізденіс үстінде жүремін. Өзім алғаш ана атанғанымда тұла бойым тұнғышымның тәрбиесінде көп қателік жіберіп алғандаймын, енді сол қателігімнің орнын толтыру мақсатында жан жақты ізденісте жүремін. Және де ізденісім жемісін беріп келеді.

Мағжан Жұмабаев: «Бала тәрбиесі – бір өнер, өнер болғанда ауыр өнер, жеке бір ғылым иесі болуды тілейтін өнер. ... бала тар ойлы ақымақ болса, бала кінәлі емес, тәрбиеші кінәлі, бала сұлулықтан ләззат ала білмейтін мылқау

жынды болса, бала айыпты емес, тәрбиеші жазалы», - деп айтып кеткен ғой. Біздің данағөй халқымыз ежелден-ақ бала тәрбиесін болашақ тәрбиесі деп түсінген. Сол себепті, жаман мінез, қылықтан сақтандыруда «ұлға – отыз үйден, қызға - қырық үйден тыю» салған. Бұл және де біздің қазақ ұлтында бала тәрбиесінің бүкіл әулеттің, бүкіл ауылдың асыл парызы болғанын, оған отбасы, туған-туыс, көрші-көлем, ағайын болып ат салысқанын танытады. Өйткені, ол бай іс-тәжірибені, жоғары адамгершілік қасиеттер мен ақыл-парасатты, білімділік пен даналықты талап етеді.

Ең бастысы, жаңа туған нәрестенің өзіне ата-анасының, туған-туыстарының күле қарауынан, жылы-жылы сөйлеп, жақсы көруінен, иіскеп, аялауынан бақытты сезінетіні, олардың қарым-қатынасты түсіну қабілетінің артатыны есіңізде болсын. Жыламайтын, мазасызданбайтын, ауырмайтын сәби жоқ. Әсіресе, жас нәресте жылаған кезде қолыңызға алып, құшағыңызға қыспасаңыз да, жанында отырып уатуға тырысыңыз. Мұндайда сәби ата-ана ықыласынан, назарынан тыс қалмасын. Сонда оның бойында сенімділік сезімі қалыптаса бастайды, жалғыздық, керексіздіктен туындайтын үрей, қорқыныш, жалтақтық бойын билемейді. Өмір тәжірибесі көрсеткеніндей, бала көбінесе, тісі өскенде, жүре бастағанында, сөйлеуге талпынғанында ерекше жылауық болып келеді. Бұл денелік, рухани қажеттіліктің салдары. Одан қорықпаңыз.

Кішкентай кезінде балалар қолына не болса, соны алады, бәрін де ұстап көргісі келіп, қызығады. Ұстауға болмайтын заттарды (өткір, қатты, иісті, кір нәрселерді, асыл бұйымдарды, қасиетті кітаптарды және тағы да басқаларды) қолынан аларда ата-анасы ашуланбай, ұрыспай, жылы сөзбен оны беруге көндіріп, жылатпауға, ренжітпеуге тырысқаны жөн. Тек мұндай заттарды баланың алуға болмайтынын кесімді түрде ескерткен де дұрыс. Мысалы: «мұны балаларға ұстауға болмайды», - дегендей[1].

Психолог-дәрігер жас балаға ата-анасы бір нәрсе айтарда тізерлеп отырып, онымен бойы бірдей жағдай да сөйлескен жақсы әсер етеді дейді. Иә, әрбір жас бала ата-анасымен, туған-туыстарымен жақсы қарым-қатынаста болғанды, олардың алдында еркін жүріп, тұрғанды қалайды. Егерде ата-анасы жас сәбиімен үнемі жоғары отырып, түрегеліп тұрып «биіктен» сөйлесетін болса, бала «жоғары жаққа қарағыш» болып өседі, кемістік, әлсіздік сезімдеріне беріледі. Сәби де, ата-анасы да бір-біріне тура қарап сөйлессе, екеуі де әдемі қуатқа бөленеді.

Барлық ата-ана баласын еркелетіп өсіреді. Тек, осы еркелету шектен тыс болса, оның зияны өте зор. Керісінше, біздің көптеген ата-аналарымыз баласының қалаған барлық тағамын ішкізіп, қалаған барлық киімін үстіне жапсырып, қалаған барлық заттарын сатып алып береді. Мұны ұл-қызының мұқтажсыз өмір сүруіне жағдай жасау деп түсінеді. Содан бала ешнәрсенің нарқын да, парқын да білмей өседі. Ержете бастасымен-ақ ата-анасына өтініш көбейіп, «аспандағы айды алып бер», - деуден де тайынбайды. Тіпті, өсе келе баланың өтініш, тілегін бұлжытпай орындалуға тиісті талапқа, бұйрыққа да айналады.

Еркелетіп, әлпештеудің күшейетін бір кезі бала ауырып қалғанында. Көп ата-ана баласы сәл сырқаттанып қалса да оған айрықша көңіл бөліп, асты-үстіне түсіп өбектейді, айтқан тілегінің бәрін орындауға жанталасады. Ал,

психолог-дәрігер бала ауырғанда оған өте айрықша көңіл бөлмеуге кеңес береді. Себебі, кейбір балалар өздері ауырғанында ата-анасының ерекше назар аударатынын байқап, қалаған затын алдырту үшін өтірік ауыратын да болады. Және де баланы ойнатып отырып тамақтандырмаңыз. Бұлай жасасаңыз, балаңыз тамақ ішерде Сіздің өзіне ерекше ықыласыңыздың ауғанын, өзімен ойнағаныңызды күтетін, соған әдеттенетін болады. Егерде сондай жағдай қалыптасқанда балаңызға көңіл бөлмесеніз, ол жабырқап қалады, қыңыр, қырсықтыққа салынады, тамаққа тәбеті тартпайды.

Кейбір балалар «қорқып жатырмын», - деп анасын жанынан шығарғысы келмейді. Мұндайда оның «кулығын» біле тұра, оған қарсы шықпай, ұрыспай, құшаққа алып, неден қорқып жатқанын білуге тырысқан жөн. Қорыққаны қулық болса, оны өзіңнің сезетінін білдіріп, әке-шешесін бұлай алдауға болмайтынын жайлап түсіндірген де абзал-ақ.

Ата-анасының баласына шектен тыс көңіл бөлуі отбасындағы тыныштықты да бұзады, баланың дұрыс жетіліп өсуіне кесірін тигізеді. Баланы шектен тыс қорғаштау да қауіпті. Өйткені, мұндай балалар үшін бәрін де ата-анасы жасап, жаман үйреткені үшін олар өмірге жеткілікті мөлшерде дайын болмай, ата-анасынан жәрдем күтеді. Сөйтіп, әке-шешесіне өмірбақи масыл болады. Шектен тыс әлпештеуге үйреніп, оны өз пайдасына жаратып, әдеттенген бала ешкімнен жылы сөз естімейтін ортаға тап болса, депрессияға ұрынуы да әбден мүмкін. Ата-анасы өміріне көп араласқан бала ержетсе де бір нәрсені бүлдіріп алатындай, өз бетінше іс-әрекет жасай алмайды. Мінеки, мұның бәрі шектен тыс еркелетуден, әлпештеп өсіруден.

Баланы жалғызсыратпау

Қазіргі өмір қат-қабат шаруаға толы. Көп балалардың ата-әжесі жоқ, әке-шешелері таңертеңнен кешке дейін жұмыста. Сол себепті өте жастары күндіз балабақшада, мектеп жасындағылар сабақтан соң үйде жалғыз қалып, өмір сүруде. Жасыратыны жоқ, жұмысбасты ата-аналардың кешкі, түнгі демалысында да баласына тиісінше назар аударуларына уақыты, мұршасы жетпейді. Содан көп бала өз бөлмесінде өзімен өзі ойнайды, жалғыз отырады. Олардың ас дайындап, кір жуып, үй жинап жатқан анасынан сұраған сауалына да алып жатқан жауабы мардымсыз. Яғни, көп ата-ана жұмыстан кейін де жас баласымен отырып әңгімелеспейді, оларды ешнәрсеге үйретпейді, ойнатпайды, ертегі айтып бермейді. Жас баланың жүрегі таза айна тәрізді. Ол алдында тұрған, өзі көрген нәрсені, жағдайды тез қабылдайды, жақсы, жаманның не екенін өз бетінше айыра алмайды. Осындай уақытта ата-анасы оларды лас, жаман әдеттерден аулақ ұстауға, жаман балалардан

Бала тәрбиелеу тәжірибесінен

Әр елде бала тәрбиелеудің, оның тентектігі, жағымсыз қылықтары үшін жазалаудың әртүрлі тәсілдері, жолдары бар.

Жапонияда: сәбилерге 5-6 жасқа дейін барынша ерік беріледі. Олардың сындырғанына, бүлдіргеніне, артық та орынсыз айтқан сөздеріне ешқандай назар аударылмайды. Сол сағатында тәрбиелейміз, жөнге саламыз деп шаршап, шалдықпайда, жүйкесін жұқартпайды.

Тек әрбір бала 5-6 жастан асқан соң оларға басқаша талаптар қойылады. Себебі, ақыл-есі бар балалар ол талаптың керектігін, мән-маңызын түсіне алады.

Қытайда: біздің жыл санауымыздан бұрын қытайлық данагөйлерден қалған бір өсиет: «Бір жылдық ғұмырың қалса, дәнді дақыл себіңіз, он жылдық ғұмырың болса, жеміс ағаштарын отырғыз, ал егерде бір ғасырлық өмірің болса, онда оны бала мен жастарды тәрбиелеуге арна».

Римде: осындағы психология институттарының бірінде жасалған тәжірибе қорытындысы: «Баланың болашақтағы қызмет мансабы 2-3 жасынан-ақ қалыптасады». Яғни, дүние есігін ашқан сәттен бастап сәбиіне еркіндікті, мейірім мен махаббатты мейлінше көп берген отбасының балалары қызметтік өсу жолында кедергілерге аз кезігеді. Өзіне деген сенімділігі мықты бала кез-келген қиындықты мойымай көтеріп, алға қарай ұмтыла түседі. Керісінше, қатал тәрбие мен шектеулерді отбасында көп көрген баланың өмірлік жолы ауыр болады, тіпті, олар кейде ішімдікке салынып, қаңғыбасқа да айналып кетеді. Рим психологтары осы орайда әрбір баланың сенімділігін арттыру арқылы оның болашағына үлкен үлес қосуға болатынын айтады.

Қазақ даналығы: «Балаңды бес жасқа дейін патшандай сыйла, он бес жасқа дейін құлындай жұмса, он бес жастан кейін досыңдай сыйла».

А.С.Макаренконың пайымдауынша: ол халық алдында бала тәрбиесі туралы лекция оқып тұрғанында үш жасар баласы бар бір келіншек оған:

- Антон Семенович, айтыңызшы, баланы қай жастан бастан тәрбиелеу қажет?, – деп сұрақ қояды. Танымал педагог:

- Балаңыз неше жаста?, - дейді.

- Үш жаста.

Осы сөзді естігенінде А.С.Макаренко былай дейді:

- Балаңыз үш жаста болса, Сіз шындығында бұл баланы тәрбиелеуде үш жыл кейін қалып қойдыңыз...

Баланы жазалаған дұрыс па?

Бірқатар ата-аналар баласын жөнге салу үшін оларды әлі күнге дейін ұрады, оларға ұрсады, әртүрлі тиымдар салады. Этнограф Жағда Бабалықұлының айтуынша, дүниеде адамды ұрып-соғу тәрізді жазалардың жүз жиырма түрі бар. Ал баланы жазалау дегеніміз оны міндетті түрде таяққа жығу емес. Ата-ана тарапынан бір нәрсеге рұқсат бермеу, шектеу қою, өкпелеу, сөйлеспей қою да жаза түрлеріне жатады. Негізінде, жазалаудың тәрбиелік ықпалы болатын да жақтары баршылық. Мысалы, Сіз балаңыздың жеңіл-желпі бұзықтығына мән бермей, кешіре салсаңыз, ол өзінің осындай іс-әрекеттерінің елеусіз, жазалаусыз қалатынына сеніп, оны қайталай беретін болады. Сонан жеңіл-желпі бұзақылық үлкен тентектікке де ұласады. Алайда есте болатын бір жағдай, баланы үнемі қатал тәрбиелеп, оның әрбір әрекетіне жөнсіз ескерту жасай бермеңіз. Мұндай бала жасқаншақ болып өседі. Және де орынсыз айтылған сын-ескертулер баланың өзін-өзі бағалауын, өзіне деген сенімділігін де төмендетеді. Олар өскенде өз бетімен әрекет жасауға қорқады. Ата-анасы үнемі кемшілігін көріп, ұрсу ести берген баланың көп іске деген ынта-ықыласы мен құштарлығы да жойылады[2].

Шығыс ойшылдары балалардың қателік жасауларына рұхсат ету керек, - дейді. Себебі, қателескен сайын балалардың тәжірибесі арта түсетін көрінеді. Қателесу, оны түзету үстінде балалар өздерінің қолынан қандай істердің келетінін де түсініп, басқалардың көмегіне мұқтаж болмай өседі. Тек, баланың қате қылығын тыйған кезде оның орнына басқа бір дұрыс қылықты көрсету, үйрету қажет. Ойнағанда да, бір нәрсемен шұғылданғанда да осы қағида ата-анасының есінде болса, нұр үстіне нұр жауады. Балалық қызығушылық көп қателіктерге ұрындыратындықтан, ол үшін жазаламай, керісінше, оған талдау жасалып, дұрыс бағасы беріліп отырса, қажет кезінде қателігін қайталай бермеуі үшін баланы жазалап қойса да артық емес. Алайда кешірім өте жиі жазалау шектен тыс болмасын.

Елінің сүйікті перзенті етіп ұл-қызын өсіргісі келген ата-ана ең әуелі балаларын еңбекке баулуға, қалаған ісін үйретуге, түсінбеген мәселелерін ұқтыруға тиісті. Ол үлкен төзімділікті талап етеді. Еңбекке баулу балалардың жас шағынан басталатын болғандықтан, оларға берілетін тапсырмалар: қоқысты шығару, дүкеннен нан әкелу тәрізді бірсарынды болмасын. Жасөспірім үйдегі бір жұмыста көмектесуге ниет танытса, қолынан қақпаңыз, тиым салмаңыз. Жеткіншек атқаратын шаруа, жұмыс әртүрлі, қызықты болса, оның еңбекке баулуда пайдасы зор. Әсіресе, әрбір оқушының күн тәртібінің кестесі болуға тиіс. Бұл баланы жауапкершілік пен тәртіпке үйретеді, жақсы тынығуына жәрдемдеседі.

Бала – біздің бауыр етіміз, бақытты болашағымыз. Халқымыз: «Ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі», - демекші, бала тәрбиесіне отбасында өмірге келген күнінен бастап айрықша мән берейік[3].

Тегінде ұрпақ тәрбиесі, Жастар тәрбиесі өмірдің өзіндей кең де күрделі ұғым.

Еңбек тәрбиесі жайында: әуелі «адамды адам еткен – еңбек».

Баланы ерте бастан еңбек дағдысына үйрету тәлім-тәрбиенің бастауы.

Тәлімгер-ұстаз тәрбиенің барлық буындары сияқты еңбек тәрбиесі мен Әлбетте, патриотизм бір күнде пайда Адам баласы ғасырлар бойы өз денсаулығының мықты, өмір жасының Кім болса да өз мамандығын сүйе білгені жөн.

Адамның жақсы, жаман болуы әлеуметтік факторларға, тәрбиеге тікелей байланысты.

Баланың үйден көргені, етене жақындарынан естігені – ол үшін Баланы қанша жақсы көргенмен, оның елеулі қателіктерін аяқсыз қалдыруға Мәдениетті, әдепті әулеттерде ата-ана өз балалары үшін – тәртіптілік Отбасы қоғам байлығы болып табылады. Өйткені отбасы – баланың Қазақтың көне салты бойынша, тұңғыш бала атасы мен әжесінікі Еңбек – эстетикалық тәрбиенің негізі. Өйткені, тек еңбек сүйгіш, Осыған байланысты сәнге әуестік жайында пікірін былайша баяндайды: Экономикалық білімімізді кәдеге асыру үшін бізге экономикалық тәрбие ауадай Жастар тәрбиесіне қаншама еңбек пен күшінді жұмсасаң да Мұхтар Әуезовтің: «Қонақ күтіп, Қазақ көпшіл халық. Сондықтан ол өз туыстарын біліп, араласып. Жас кезде алған тәрбиенің күллі өмірге, болашақ отбасына, Жастарды жан-жақты тәрбиелеу – бүгінгі таңдағы аса күрделі де Тәрбие процесінің барлық кезеңінде белгілі бір сапалар

қалыптасады, бірақ Тәрбие әдістері тәрбие процесінің бөліктері ретінде көрінеді, олар педагогикалық мен оқушының қалыпты өмірлік іс-әрекетін жасауға көмектесетін құралдар Тәрбиеші өзі білетін, жеке меңгерген әдістерді таңдайды. Көптеген әдістер Уақыт аз болып, мақсат ауқымды болған жағдайда "ықпалды әсер Ол жалпы теориялық ой-пікірдің жетістіктерін жаңғыртып, жетілдіре түсті. Халық Фараби еңбектерінің, оның өз дәуірі үшін шығармашылық мұраларын зерттеген.

Әл-Фараби тәрбиенің, оның ішінде еңбек тәрбиесінің теориясы ғылымға негізделуі Еңбек тәрбиесінің теориясын жасауда Аристотль негізін салған теорияның анықтаасына.

Өз заманындағы білім-ғылым, өнерден, оқу-тәрбиеден әл-Фарабидің із қалдырмағаны жоқ Әл-Фараби жас ұрпаққа және жеке адамдарға тәлім-тәрбие беріп, еңбекке Еңбек пен еңбек тәрбиесінің ғылыми негізін қолдауда XII ғасырда Әл-Фараби жаратылыс тану ғылымының негізін салған тұңғыш ғұламалардың бірі.

Әл-Фарабидің еңбектерін, оның қоғамды дамытудағы ой-пікірлерін, тәрбие тағылымдарын Ибн-Сина, Мұхаммед Хайдар Дулати тәрбие және еңбек тәрбиесі Белгілі тарихшы, әдебиетші, Моғолстан мен Орта Азияға тарихы жөніндегі Мұхаммед Хайдар Дулатидың балалық шағы Темір әулеті мемлекеттерінің күйреуі, 1541-1546 жылдары Кашмирде "Тарихи Рашидиді" жазды.

Ол бұл еңбегінде Мұхаммед Хайдар "Тарихи Рашидиде" еңбек пен еңбек тәрбиесін Иоганн Генрих Песталоццидің педагогикалық теориясы (1746-1827).

Әдебиеттер

1. Джуринский А.Н. История педагогики: Учеб.пособие для ст.педвузов.- Гуманит.изд.центр ВЛАДОС, 1999ж.
2. Коркина В.И. Атлас по истории педагогики.-Караганда:Изд.-во КарГУ, 2003ж.
3. Иманбеков М.И. Педагогика тарихы. Қарағанды 1994ж.

ЕРТЕГІ ТЕРАПИЯСЫ ЖАЙЛЫ ЖАЛПЫ ТҮСІНІК

Акылбекова Э. А.

Аға оқытушы, магистр

*«Б.И. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ
Қазақстан, Арқалық*

Құлтанов Д.

Аға оқытушы, магистр

*«Б.И. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ
Қазақстан, Арқалық*

Сактапбергенова А.Ж

3 (жедел) курс студенті

*«Б.И. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ
Қазақстан, Арқалық*

Аннотация. В статье широко раскрыта роль сказки, которая играет как воспитательную, так и эстетическую роль. Вся жанровая особенность сказки заключается в том, что она исходит из этих двух функций

Ключевые слова: Воспитание, Сказка. Семья. Фольклорно. Жанр.

Summary. In the article, the role of fairy tales is widely revealed, which plays as a stimulating, aesthetic role. All kinds of features of the fairy tale are attributed to the fact that it follows from these two functions

Keywords: Education, Skazka. Family. Folklore. Genre.

Ертегі фольклордың негізгі жанрының бірі. Ертегі фольклорлық - проза. Оның мақсаты тыңдаушыға ғибрат ұсынумен бірге эстетикалық ләззат беру.

Сондықтан ертегілік прозаның басты міндеті суретті барынша көркемдеп баяндау.

Демек, ертегі шындыққа бағытталмайды, ал ертектің әңгімесін өмірде болған деп тырыспайды. Ертегі жанрының пайда болып, қалыптасу тарихы өте ұзақ.

Оның түп-төркіні алғашқы қауымда туған көне мифтер, аңшылық әңгімелер, хикаялар, әртүрлі аңыздар.

Өзінің қалыптасуы барысында ертегілер осы жанрдың белгілерін бойына сіңірген.

Бұл жанрдың кейбірі өз бітімін жоғалтып ертегіге айналған. Соның бірі миф.

Мифтер қоршаған ортаның, дүниенің жаратылу, аспан әлемі, рудың тотемдік бабасы, ілкі атасымен жасампаз қаһармандары туралы, олардың іс-әрекеттері жөнінде фантастикалық түрде баяндалған [1].

Алайда, ол заманда осының бәрі ақиқат деп қабылданған, мифке олар сенген. Бірақ, уақыт өтіп адам санасы жетілген сайын миф бірте-бірте қасиетті сипатынан айырылған, құпия болудан қалған.

Осының нәтижесінде мифке сенушілік те әлсіреген, ондағы оқиғалар мен кейіпкерлер басқа сипат қабылдаған, тіпті мифті айтушы бара-бара өзінен де қосатын болған.

Сондықтан, оның себеп-салдарлық белгісі жоғалған, бірте-бірте мифтың бұрынғы масштабы кішірейтіліп, адамның тағдырын баяндауға жетеді. Сөйтіп мифхикаяға, кейін ертегіге айналады..

Жалпы ертегілердің пайда болып, қалыптасуының алғашқы кезеңінде адам оны қиял деп ойламаған. Онда баяндалатын оқиғаға сенген. Ертегілерде қиял мақсатты түрде пайдаланылады.

Сондықтан ол әсіреленіп, ғажайыпқа айналады, және біршама өзінше дамиды.

Ертегілерде ғажайып қиял, адамның күнделікті көріп жүрген заттары мен құбылыстарын саналы түрде басқаша етіп көрсетеді, өйткені бұл жанрда ғажайыптың көркем – бейнелеуші құрал ретінде қолданылуы.

Өмірдегі шынайы нәрсенің өзін, әдейі өзгертіп көрсету ертегінің өзіндік қасиеті болғандықтан, ертегі айтушы да, оның мазмұнын барынша әсірелеуге, ғажайыпты етуге күш салады[2].

Сонымен бірге ертегілердегі ертегілердегі оқиғалар мен іс-әрекеттердің қаншалықты әсерлі болуы, ертекшіге ғана емес сондай-ақ тыңдаушыға да ертегінің айтылу жағдайына да байланысты.

Ертегідегі қиял мен ғажайып әрі идеялық мақсатқа қолданылады. Ертегі адамның рухани азығы болуымен қатар психологиялық та қызмет атқарады.

Ертегінің көркем баяндалуында сюжеттен гөрі, композициялық роль артығырақ. Ертегінің композициясы бас қаһарманды дәріптеуге бағындырылады, сөйтіп ол белгілі бір схема бойынша құрылады.

Мұның бәрі ертегіге идеялық, мазмұндық және көркемдік тұтастық береді.

Осы тұтастық бұл жанрға басқа да қасиеттер дарытады.

1. композиция мен мұралардың бірлігі, әрі тұрақтылығы.

2. уақыттың тұйық болуы.

3. көркем шарттылықтың міндеттілігі.

4. ауызекі сөйлеуге сәйкестігі (вербалды)

5. тұрақты тіркестердің қолданылуы.

Ертегілерде әдеттер мен нанымдар салт-дәстүрлер, тұрмыс кейпі көбірек көрініс тапқан.

Өзінің ұзақ тарихында ертегі жанры әр дәуір, әр қоғамның болмысының түсініктерінің, нанымдарының әртүрлі іздерін сақтап қойған.

Ертегілер жанрлық сюжеттік құрамынан әртүрлі болып бөлінеді.

1. Жануарлар.

2. Қиял-ғажайып.

3. Хикаялық.

4. Сатиралық.

5. Батырлық ертегілер.

Ертегі терапиясы-ертегі түрлері тұлғаны қалыптастыруға, шығармашылық қабілетті дамытуға, дүниетанымды кеңейтуге қолданатын әдіс. Ертегілерді танымал шетел және Ресейлік психологтар өз жұмыстарында пайдаланды. Олар Э.Фром, Э.Берн, Э.Гарднер, Е.Ликина, Е.Петрова, Р.Азовцева, Т. Зенкеевич-Евстигнеев.

Ертегінің атқаратын функциясы: ертегі мәтіні балалар мен үлкендерде қарқынды сезімдік резонанс тудырады.

Ертегі терапиясының концепциясы болып ақпарат тасымалдаушы құндылықтар табылады.

А) өмірлік маңызды құбылыс,

Б) өмірлік құндылықтар,

В) автордың рухани әлемі.

Ертегілерде ақпарат сақталған:

А) бұл әлемді қалай және кім құрған.

Б) адам өмірінің әр кезеңіндегі жағдайы.

В) өзіндік қалыптасу кезеңінде ер адамда, әйел адамда қандай жағдай болады.

Г) өмірде кездесетін қиындықтан қалай жол тауып шығу керек.

Д) достық пен махаббатты жаулап алу және оны құрметтеу.

Е) өмірлік құндылықтар.

Ж) күресу және кешіре білу.

Ертегілер рухани иммунитетті қалыптастырудың негізі болып табылады.

Ертегі баланың және ересек адамның әлемді тұтастай қабылдауының кепілі, армандауға, шығармашылық белсенділігін, әлем туралы білімді, әлемдік қатынасы береді.

Ертегінің психологиялық принцип сараптамасы болып

1. клиенттің ішкі жан дүниесін қаз-қалпында қабылдау принципі,

2. объективтілік принципі.

3. нәтижелік принципі

Жекеленген және топтық жұмыс үшін кез-келген ертегіні тандап алып, оны дауыстап оқу керек. Балалар ертегі, жағдаяттарды нақтылы ескеру керек.

Ертегі әлеміне саяхат жасау, ертегіні әңгімелеу:

А) жағдаят дұрыс, дайын жауаптан тұруы керек.

Б) ертегі мазмұны бала үшін актуалды мәселені көтеру керек.

В) сұрақтардың тізбегі логикалық жалғасатын, бір-бірімен байланысы болуы керек.

Ғалым Т.Д. Зинкеевич-Евстигнеев ертегі терапиясы мен психокоррекция деген ұғымды ғылымға тұңғыш енгізген және ертегіні төмендегідей салаларға бөлген:

Ертегіге сараптама жасау;

-Ертегіні айтып беру;

-Ертегіні қайта жазу;

-ертегіні қуыршақтардың көмегімен қою.

Ертегіге педагогикалық-психологиялық көзқарас:

Егер халық ертегілеріне педагогикалық-психологиялық тұрғыдан қарайтын болсақ, мұның балаларға танымдық әсері жоғары.

Халық ертегілерінің таңдаулы үлгілері ғасырлар бойы жасалған халық шығармашылығы болғандықтан оның ішінен көркем тіл де, терең ой да, тамаша үздік кейіпкерлер де табылады[3].

Оның осы сияқты аса жоғары идеялық көркем қасиетін балалардың санасына жеткізу үшін бұлардың да өзіне лайық оқып үйрену жолдары әдіс амалдары бар, мысалы ертегілерді алатын болсақ, ол ел аузында ғасырлар бойы сақталып айтылып әңгімеленіп келеді.

Ал осы ертегілер арқылы бала айналасындағы өмірді, адамдарды кеңірек танып ұстанымдылыққа еңбек сүйгіштікке ие болады.

Ертегі бала ойында сақталу үшін түрлі жолдар арқылы жүргізуге болады;

1.Ертегі оқу. Мұнда сол ертегі кейіпкерлерінің бейнесіне еніп соның көңіл-күйін образ арқылы бейнелеп беру.

2.Пантомимика ойыны. Ешқандай сөз айтпай сол кейіпкердің қимылдарын көрсету.

3.Суретпен жұмыс. Әр түрлі жәндіктер бейнеленген суреттер немесе бір ертегідегі барлық қимылдарды суреттер арқылы көрсету.

Баланың табиғат туралы білімдерін кеңейтіп табиғатқа деген сүйіспеншілік сезімдерін оятып, қамқорлыққа алуға тәрбиелеу.

Сабақта ұнтаспа, бейнетаспа суреттер көрнекілікті пайдалану әңгімелесу, түсіндіру.

Табиғаттың әсемдігін көріп сезіне білу балалардың өмір тәжірибесін байытып, олардың эстетикалық талғамын дамытады. Туған жерге деген ыстық сүйіспеншілігін күшейтеді. Халық ұғымында табиғат деген сөз,

Жер - ана.туған жер, атамекен сөздері түрінде көп айтылады.

Бастауыш мектеп жасында балдырғандар шын мағынасындағы оқырмандар емес, олар тек тындаушылар, көрушілер ғана. Оларға арналған шығармалар қысқа да ықшам жазылған суретті кітапшалар түрінде беріледі.

Бұл жастағы балаларға арналған әдебиет жанры жағынан көбіне жеңіл сюжетке құрылған шағын шығармалар, хайуанаттар жайында жазылған әңгімелер белгілі оқиға не ойын түрлеріне құрылған өлеңдер, ертегілер болып келеді.

Бұл жастағы балдырғандарға арналған шығармалардың тақырыбы көбінесе табиғат әлемінен, өзін қоршаған күнде көріп жүрген оқиғалардан алу керек. Тілі жеңіл, сөзі ойнақы болып келеді.

1) Балалардың психологиясына зерттеу жасағанда, олардың ойлау түсіну қаблетінің суреттеліп отырған оқиғаның көркем образдың нақтылығын, дәлдігін өз өмірінің айналасынан алуды қажет етеді.

2) Әңгімеленіп отырған оқиғаның барысында мерзімі болуы шарт. Баланың ішкі дүниесіне ой-санасына бірден әсер ететін күшті де мағыналы бейнелер алу керек. Балаларды өмірдің жақсы болашағына қанағатандырып, шарықтатып отыру қажет.

3) Балалар әдибетінде оқиғаны және адам характерін суреттеу, әдістерінің динамикасы ерекше болады.

4) Балалар жаратылысының көркем көріністерін, пейзажды шебер суреттеуді ұнатады, оған сүйсіне қарайды. соны айналасынан іздейді.

5) Балалар әдібеті шығармаларының мазмұны идеясы оларды еңбекке, ғылымға әр қилы мамандықтарды игеруіне үлес қосады.

Ертегілердің танымдық-тағлымдық рөлі К.Ушинский Д.Макаренко, В.Сухомлинский еңбектерінде ерекше көрініс тапқан.

Аса көрнекті педагог В.Сухомлинский өзінің педагогикалық қызметінің өн бойында мектеп оқушыларын тәрбиелеу және дамыту мәселелерімен шұғылданды. Ол ертегілерсіз творчествасыз, қиялсыз толық мәнінде тәрбие жүзге аспайды деп саналады.

Жалпы қазақ ертегілерінің ел арасынан жиналып баспаға шығуы ХІХ ғасырдың ІІ жартысынан басталады деуге болады. Бұл ретте Ш.Уәлиханов, Т.Потанин, В.Радлов, Э.Диваев, И.Березин, А.Алекторов және т.б аталуға болады.

Кейінгі кезеңде қазақ ертегілерін зерттеуге М.Әуезов, М.Ғабдуллин, С.Садырбаев, С.Қасқабаяв және басқалардың қосқан үлесі елеулі болды.

Белгілі қазақ жазушысы академик М.Әуезов қазақ фольклористерінің арасында алғашқылардың бірі болып ертегілерге былай деп анықтамасын берді: "Ертегі -деп баяғы замандағы елдің дүниеге көзқарасын білдіретін, я сол көзқарастың белгілі ізін көрсететін онан соң, елдің белгілі санатын білдіретін арнаулы үлгі айтатын жамандықты жерлеп жақсылықты айтқан, ойдан шығарған көтерме әңгімені айтады. Баланы еңбекке тәрбиелеуде отбасы мүшелері үлкендерінің еңбекке деген көзқарасы, еңбек істеу әрекеті әсер етеді.

Баланы еңбек сүйгіштікке тәрбиелеуде, өнерге баулуда ауыз әдебиеті күшті құрал болған. Айталық, мерген, мал тапқыш, еңбек сүйгіш өнерлі жандар жайында балаға ертегі, әңгіме, өлең-жыр айтып беру арқылы баланы еңбек ардагерлерін қадірлеуге ал оған қарама-қарсы еңбек сүймейтін арамтамақ жатып ішер жалқау деген жиркенішті сезімге тәрбиелеуге болады.

Өз ұрпақтарының тәрбиесі ерлі-зайыптыларға, ата-әжелерге ортақ іс, жауапты міндет болған. Көбіне ата-әжелер есте жоқ ерте замандағы, ауыздан-ауызға тарап келген ертегілер арқылы бала тәрбиесіне көңіл бөлген.

Балаға адамдық қасиеттің нәрі ертегі арқылы ана сүтімен қоса сіңіріледі. Өйткені, оның жаны күнәдан пәк, таза, көңілінде күдік жоқ. Бәріміз де жақсы жанға жайлы, одан рахат табатын ертегіні тындап, сол ертегілерден адам бойына керектінің бәрін сіңіріп өстік.

Бала жанын қоректендіретін рухани қор - айналадағы барлық табиғат болмысы, жанды мақлұқтың бәрімен табыстыратын, терең де таң ғажайып сырларға толы ертегілер.

Бала бойына тамаша қасиеттер мен адалдықты, мейрімділікті, имандылықты егетінде осы-ертегі.

Ертегі - ауыз әдебиетінің көлемді саласының бірі. Ертегілер -бірнеше ғасырлардың жемісі. Ертегінің негізгі бір саласы қиял-ғажайып ертегілері. Бұларда өмірде болмайтын нәрселер туралы әңгімелер қозғалады. "Ұшқыр кілем", "Адам жеңбек Айыртас батыр" т.б қиял-ғажайып ертегілердің де өзінше мәні үлкен. Ертегілердің ішіндегі көне түрінің бірі - хайуанаттар жайлы ертегілердің балаға берері көп. Адамды қоршаған табиғаттың әрбір бөлшегі соныңтыныс-тіршілігі қызықты әрі жұмбақ[4].

Мектепте сабақ үстінде кім хайуанаттар, еңбек және өнер жайында ертегілер біледі деген ойын арқылы балаларға тиянақты мағлұмат, тәлім-тәрбие беруге болады. Халық ертегілерінің бала дүнетанымын қалыптастырудағы маңызы аса зор. Қазақ фольклорындағы ертеден келе жатқан көне жанрлардың бірі - ертегілер. Ол ұрпақтан-ұрпаққа ауызша тараған мол мұра. Оның осы дәуірге дейін жетуі ертекшілермен тығыз байланысты. Халық арасында үлкен беделге ие болған ертекшілер ертегіні шебер орындаған. Жаңадан ертегілік сюжетті тудырып толықтырып отырған.

Ертегіден халқымыздың ертеңге деген сенімі мен арман-тілегін, қиялын, даналығын, ғасырлық өмір тәжірибесін көреміз. Ертегінің қай түрін алсақта ол баланың ой-қиял ұшқырлығын күшейтеді, мінез-құлқын, ерік - жігерін қалыптастырады. Сондықтанда ертегіні оқытуда оның жанрлық ерекшелігін ескеріп, тәрбиелік мақсатына айрықша көңіл бөлгеніміз жөн.

Дүниеге ғылыми көзқарастың қалыптасуы ұзақ және күрделі үрдіс. Балалық шақтан балаларды қоршаған болмысқа дұрыс түсінікті тәрбиелеу қажет. (1-кесте). 1-Кесте

Бейнелі компонент	Вербалді компонент
1. Заттың сипатын, қасиетін қабылдау қабілеттілігі.	1. Заттардың әртүрлі қасиеттерін айта білу және айыра білу қабілеттілігі.
2. Бейнелі негіздегі көру есі.	2. Сөйлеу негізіндегі есту есі.
3. Зат не құбылыс туралы ұғымдарды қорытындылау біліктілігі.	3. Бір текті ұғымдарды, заттарды жалпылау қабілеттілігі.
4. Ойлау тәсілдерінің (синтез, салыстыру т.б.) дамуы.	4. Ойлау тәсілдерінің дамуы.
5. Белсенділік, тапқырлық.	5. Қисынды ойлау

Әрине, бала қоршаған ортамен өзі-ақ танысады. Дегенмен отбасы, балабақша және мектептің жұмысы балада болмысқа деген белсенді танымдық қатынасты оятуға бағытталуы керек.

Болмысқа танымдық қатынасты ояту мен тәрбиелеудің бір жолы - өмірді тікелей бақылаудан басқа танымдық әдібеттерде жатыр[5].

Бүгінгі күні оқытуға қойылып отырға талаптардың бірі-өмір шындығын балаларға халық ауызекі шығармашылығы арқылы көрсету, оның негізінде балалардың ой-өрісін, қиялын, эстетикалық және адамгершілік сезімдерін дамыта отырып, олардың халық шығармашылығына сүйіспеншілігі еңбек сүйгіштікке деген көзқарастарын арттыру болып табылады.

Әдебиеттер

1. Киселева М.В. Арт-терапия в работе с детьми: руководство для детских психологов, педагогов, врачей и специалистов, работающих с детьми. СПб: Петербург 2006.
2. Дубровина И.В. Настольная книга школьного психолога. М., 1996.
3. Добрович А.Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения. М., 1987.
4. Жарықбаев Қ. Жалпы психология. Алматы, 2004.
5. Ғабдуллин М. Қазақ балалар әдебиетінің тарихы, 1995.

БАЛАЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Акылбекова Э. А.

Аға оқытушы, магистр

*«Б. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ
Қазақстан, Арқалық*

Сүйенбаева А.М

4 курс студенті

*«Б. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ
Қазақстан, Арқалық*

Бөкешова Г.Е

Биология- химия пәнінің мұғалімі

*«Ақмола облысы білім басқармасының Аршалы ауданы бойынша білім бөлімі
Аршалы кентінің Жұмабек Тәшенов атындағы жалпыорта білім беретін
мектебі» Коммуналдық мемлекеттік мекемесі*

Аннотация. В статье утверждается, что все социальные или психологические аспекты воспитания ребенка в любом возрасте зависят от его нынешнего и прошлого семейного положения. Выявлены вопросы, связанные с воспитанием детей, и представлены результаты исследования.

Ключевые слова: Воспитание, Сознание. Семья. Общество. Социальное.

Annotation. The article argues that all social or psychological aspects of raising a child at any age depend on his current and past marital status. The issues related to the upbringing of children are identified and the results of the study are presented

Keywords: Education, Consciousness. Family. Society. Social.

Тәрбиесіз баланың үйлесімді дамуы мүмкін емес, бұл тәрбие қоғамдық тәрбиемен бірлесіп нығая түсуі керек. Отбасы мен қоғам – бір жүйенің кіші және үлкен үлгілері. В. Сатир жазғандай: «Отбасы қоғамдағы біріктіретін күш болуы керек, оның алатын кеңістігі мен мүшелерінің санының шағындығы соншалықты, олар бір-бірі туралы бәрін білетін, тіпті бір бөлмеге-ақ сыйып кететін қоғамның санаулы одақтарының бірі». Отбасы туралы жаңа ұрпақтарды қоғамдық тәрбиелеудің бөлігі ретінде айта отырып, оның осы жүйедегі мәнділігін назардан тыс қалдырмау керек. Ата-ана балаларының әлеуметтік құндылықтар кешенін, дүниеге деген көзқарасын, бағдарын, қажеттіліктерін, қызығушылықтары мен әдеттерін қалыптастырады.

Отбасындағы алғашқы өмір сабақтары балаға әрекет жасаудың нұсқасы ретінде әлеуметтік ақпаратты таңдап қабылдауға, өңдеуге, меңгеруге немесе қабылдамауына негіз болады. Балаға отбасы тарапынан әсер ету үдемелігі мен нәтижелілігі бойынша теңдессіз. Себебі ол үздіксіз, бір мезгілде жүзеге асады, қалыптасып келе жатқан тұлғаға жан-жақты әсер етеді, көп жылдарға жалғасады, отбасындағы байланыстардың тұрақтылығына, балалардың да, ата-аналардың да өзара эмоционалдық қарымқатынасына негізделеді. Мұнда сүйіспеншілік пен сенім тәрізді табиғи сезімдер туралы ғана сөз болып отырған жоқ, сонымен қатар

балалардың өз қауіпсіздігін, қорғалғандығын, өзін мазасыздандырған ойлармен бөлісу мүмкіндігін, көмек алатындығын сезіну туралы айтылады. Отбасылық қарым-қатынас, тәрбие барысында балаға аға ұрпақтың өмірлік тәжірибесі, сезім мәдениеті мен мінез-құлқының деңгейі беріледі.

«Жекеше» қаралатын әлеуметтендіру факторларының ішіндегі ең бастысы ата-ананың отбасы болып табылады, себебі бала өзінің неғұрлым қабылдағыш кезеңінде отбасының әсерін бәрінен бұрын сезінеді. Отбасындағы жағдай, оның ішінде ата-ананың әлеуметтік жағдайы, қызметі, материалдық деңгейі, білім деңгейі баланың өмірлік жолын едәуір анықтауға мүмкіндік береді. Ата-ана баласына саналы түрде беретін тәрбиеден басқа балаға отбасындағы атмосфера да әсер етеді. Бұл әсердің ізі жеке тұлғаның құрылымында көрініс тауып, оның жасы есейген сайын көбейе түседі.

Баланың кез келген жастағы мінез-құлқындағы әлеуметтік немесе психологиялық аспектінің барлығы оның қазіргі күнгі және өткен уақыттағы отбасылық жағдайына байланысты болады. Әрине, бұл тәуелділіктің сипаты өзгереді. Мысалы, баланың үлгерімі және оның оқуының ұзақтығы отбасының материалдық деңгейіне байланысты болса, енді ата-анасының білім деңгейі әсер етеді (жоғары білімді ата-ананың балалары жақсы оқиды). Ата-анасының білім деңгейінен басқа балалардың тағдырына отбасының құрамы мен отбасы мүшелерінің өзара қарым-қатынастарының сипаты әсер етеді.

Салыстырмалы түрде жеке болатын балаларды тәрбиелеуде бірқатар психологиялық механизмдер бар, олардың көмегімен ата-ана өз баласының тәрбиесіне ықпал етеді.

Біріншіден, қолдау: ересектер баланың дұрыс деп санайтын әрекеттерін марапаттап, ал белгіленген ережелерді бұзғаны үшін жазалау арқылы баласының санасына ережелер жүйесін ендіреді, оларды сақтау біртіндеп бала үшін әдетке сай әрі ішкі қажеттілік болып қалыптасады. Екіншіден, идентификация: бала атаанасының үлгісін байқап, оларға еліктейді, сондай болуға тырысады. Үшіншіден, түсіну: баланың ішкі дүниесін біле тұра, оның мәселелеріне көңіл бөліп, ата-ана баласының санасы мен коммуникативтік қасиеттерін қалыптастырады [1].

Балаларды тәрбиелеудегі отбасылық әлеуметтендіру дегеніміз бала мен ата-ананың тікелей «жұптасып» өзара қарым-қатынас жасауын ғана білдірмейді. Идентификацияның әсері қарсы рөлдік өзара толықтыру арқылы бейтараптандырылады. Мысалы, ата-ананың екеуі де шаруашылықпен жақсы айналысса, балада мұндай қабілеттің дамымауы мүмкін, себебі баланың көз алдында жақсы үлгі болса да, отбасы баланың осы қабілеттерін қолдауын керек етпейді. Керісінше, шешесі шаруашылықпен айналыспайтын отбасында бұл рөлді қызы жақсы атқарады. Психологиялық қарсылық механизмінің де маңызы зор: еркіндігі шектелген жасөспірімнің дербестікке ұмтылу қабілеті жақсы қалыптасады, ал ештеңеден шектелмеген бала тәуелді болып өседі. Сондықтан баланың нақты қасиеттері, негізінде, ата-анасының қасиеттеріне байланысты болмайды (ұқсастығы жағынан да, айырмасы жағынан да), тәрбиелеудің жеке әдістерінен де шықпайды.

Отбасылық тәрбиенің ерекшелігін оның анықтамасынан көруге болады. Отбасылық тәрбие дегеніміз – ата-ананың баласының рухани және дене бітімінің қасиеттерін саналы түрде қалыптастыру үрдісі. Тәрбиелеу әдістерінің түрлі топтамасынан да, оның ерекшеліктерін байқаймыз. Отбасылық тәрбиеде біз келесі әдістерді қолданамыз:

сендіру;

тіршілікті ұйымдастыру;

Біріншісі қандай да бір қарым-қатынастың жоқтығымен сипатталады: отбасы мүшелерінің бір-бірінен алшақтығы, бөтенденуі, бір-бірінің істері мен сезімдеріне немқұрайлы болуы. Келесі екеуі – авторитарлық және демократиялық стильдер – өзіндік шкала құрайды, оның бір жағында қатаң авторитарлық сипат басым болады, яғни отбасы мүшелерінің шағымдануға жатпайтын, ешкіммен санаспайтын қарым-қатынасы, қатыгездігі, шабылдаушылығы орын алса, екінші бөлігінде – ынтымақтастық, өзара көмек, сезім мен эмоция дамыған мәдениет, сондай-ақ отбасылық одақтың барлық мүшелерінің шын мәніндегі толық тең құқықтылығы орын алатын алқалы демократия. Авторитарлық стиль – баланың отбасында мәнсіздігі мен керексіздігі салдарынан ол атаанасынан алшақтайды.

Жалпы білім беретін мектепте ұйымдастырылатын педагогикалық үрдіс отбасының педагогикалық үрдіс аясында жүреді. Мектеп оқушылары отбасының педагогикалық үрдісіне қатысатынын және осы үрдістің нәтижесі ата-ананың үрдісті қаншалықты саналы басқаратынына көбірек байланысты болатынын ескере отырып, осы екі педагогикалық үрдіс өзара байланысты деуге болады. Олардың нәтижелері қосылып, не оның тиімділігін арттыра түседі, не бір-біріне қарама-қайшылық тудырады, онда тәрбиелік әсер едәуір төмендейді[2].

Балалардың екі педагогикалық үрдіске қатысуы отбасындағы тәрбие жұмысының жағдайын білу, ата-ананың педагогикалық мәдениетін көтеру, отбасындағы педагогикалық үрдістің оң және теріс жақтарын ескере отырып, мектептегі педагогикалық үрдісті жасау қажеттігін туындатады.

Балаларды тәрбиелеудегі әлеуметтендіру дегеніміз – индивидке қоғамның тең құқықты мүшесі ретінде өмір сүруіне мүмкіндік беретін білім, қағидалар мен құндылықтардың жүйесін меңгеруге көмектесетін бүкіл әлеуметтік және психологиялық үрдістер жиынтығы. Оған саналы, қадағаланатын, мақсатты әсер ету (кең мағынада алғанда тәрбиелеу) ғана жатпайды, сонымен бірге жеке тұлғаның қалыптасуына әсер ететін тылсым, кездейсоқ үрдістер де жатады.

Ата-ананың отбасы – әлеуметтендірудің маңызды институты. Алайда қазіргі отбасы бұрынғы кезеңде алған басым рөлін жоғалтты. Бұған жалпы тәрбиенің мәні де, ерекшелігі де, отбасының өзінің өзгеруі де әсер еткен: тұрақтылықтың өзгеруі, баланың аздығы, әкенің дәстүрлі рөлінің әлсіреуі, әйелдердің еңбекпен шұғылдануы және т.б. Отбасындағы қарымқатынас стилі де өзгерді. Авторитарлық тәрбиенің күйреуі ата-ана мен баланың өзара қарымқатынасын жұмсартып, жақындатып, екі жаққа да жекеше әрі эмоционалдық тұрғыдан маңыздырақ ете түсті. Қазіргі күні тәрбиелеуде атаананың билігі емес, моральдық

беделі жөніндегі мәселе маңыздырақ. Күшке сүйенетін билікке қарағанда, ата-ананың моральдық беделін ұстап тұру қиынырақ. Тәрбиелеудегі қарым-қатынасты жекелендіру оның мәнін арттырады, сонымен бірге бұл қатынастарды, әсіресе ата-ананың қарым-қатынас ауқымы мен таңдауы кеңейген жасөспірімдік кезеңде нәзіктендіре түседі.

Соңғы онжылдықта ата-ана мен балалардың қарым-қатынастары терең және бір-біріне бауыр басқандықпен анықталады, себебі көптеген адамдар үшін балалар негізгі құндылықтардың бірі болып келеді. Бірақ, бұл қазіргі отбасының қарым-қатынасын қиындатады. Мұндағы себептер, ата-аналардың әдеттегі мінезқұлқы өзгеруде. Әке – экономикаға қатысты отбасының басшысы емес, бұл қызметтерді анасы жиі орындайды, жұмыс істемейді, бұрынғыдай ата-ана билігінің беделі емес. Оған ауысымға ата-ананың жеке беделі келеді. Қазіргі уақытта балалар ата-аналарынан гөрі жақсы білім алған, уақытының көп бөлігін отбасынан тыс өткізуіне мүмкіндігі бар, демек, өмір сүрудің басқа саласында. Барлығы аз бақыланатын және жүзеге асырылатын ата-аналарының қарсылығы болды. Кейде ата-аналар өздері де нені болатынын, неге тыйым салу керектігін білмей қалады. Бұл балаларға қатысты әкесі мен анасының тәрбиедегі әлеуетін жиірек драматикалық жасайды.

Бүгінгі отбасында дағдарыс құбылыстары дамуда. Бұл отбасының тұрақсыздығына да әсер етеді, оны іріткі салуынан көруге болады, онда күйеу мен әйел бір-бірін түсінбейді, ол баланы тәрбиелеуге ортақ жолды таба алмайды деген сөз. Іріткі салынған отбасыларда ережеге сәйкес, баланың қалыпты әлеуметтенуі мен дербестіктің дамуы үшін қажетті жағдайлар жоқ. Бұған социологтардың, психологтардың, педагогтардың, құқықтанушылардың, отбасымен жұмыс істейтін тәжірибешілердің ғылыми зерттеулерінің деректері куәлік етеді.

Отбасымен жұмыс істеу қазіргі кезеңде қиындады және нысандар мен әдістерді, жаңа көзқарастарды талап етеді. Отбасының балаларды тәрбиелеу қызметі күрделі бұзылған, ол күн көруге ақша іздеу, өмір сүру мәселесімен басылып қалған, отбасының маңыздылығы шайқалды. Балалар мен ата-ана қарым-қатынастары барынша аз шамаға дейін жиылып тасталған. Бұның себептерінің бірі қазір Қазақстан, басқа да көптеген кеңес кезіндегі мемлекеттер тәрізді, Батысқа теңеседі. Бұл дұрыс емес, себебі біздің дәстүрлеріміз, мәдениеттеріміз бір-біріне ұқсамайды, біздің тіліміз басқа. Бұл қазіргі уақыттағы өте өзекті мәселе, қазір ерекше орынды – адамды құрастыру мен тәрбиелеудің маңызды ортасы ретінде отбасын бекіту және дамыту міндеттері алып отыр.

Тәрбиенің жоқтығы да – тәрбиеге жатады. Қараусыз қалу, қараусыз қалғандағы жағымсыз әсерлер де тәрбиелейді. Өзіне деген назарды сезінбегенде, бала басқаларға немқұрайды немесе долданғыш, қарсы келгіш болады. Бағытталған тәрбиелеуші әсері жоқ, бірақ та жанама түрде бар. Бала отбасында тұрғандықтан және оған оның үлкен мүшелерінің өмір сүру салауаты әсер етеді. Егер олардың барлығын жасыратын болса және егер ата-анасының өмірі ашық болса, егер отбасында көп сөйлесе және көп сөйлемейтін

болса, сол жағдайда оларды тәрбиелей бастайды. Мұның барлығы баланың жеке тұлғасының қалыптасуына әсер етеді. Егер жұмыс және басқалар туралы айтып отырса және оларды қалай айтқаны; егер ұрысса немесе табысса; егер отбасы бірлікте немесе әркім өзөзімен болса; егер отбасында біреуді бүйірлесе және егер әкесі «пәтер жалдаушы» сияқты болса: кеш келеді, үндемей теледидар көрсе, оқыса, ұйықтаса және таңертен білдірмей жұмысқа кетіп қалатын болса, бұл әсерлер де балаларды тәрбиелейді. Мұның барлығы да тәрбие [3].

Балаларды тәрбиелеу барысында оларды тек экономикалық және психологиялық әсерлерден ғана қорғап қоймай, олардың сапалы денсаулығы мен физикалық дамуы үй-тұрмыстық, көліктік сұрақтарды шешуге, олар өмір сүретін ортаның, орталықтың урбанизациясына, индустриализациясына тәуелді.

Әдебиеттер

1. Баймұқанова М.Т. Отбасымен әлеуметтік-педагогикалық жұмыс. – Астана: Парсат әлемі баспасы, 2005. – 180 б.
2. Жаназарова З.Ж. Отбасы социологиясы. – Алматы: Қазақ университеті, 2010. – 239 б.
3. Жаназарова З.Ж. Современная семья в Казахстане и ее проблемы. – Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 257 с.

ҚҰҚЫҚТЫҚ САУАТТЫЛЫҚ-ТҮЛҒАНЫҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗІ

Алимбаев К.С.

Педагогика және психология кафедрасы, оқытушы, магистр

*Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты КЕАҚ
Қазақстан, Арқалық*

Аннотация: В статье изложены сущность и значение правовой грамотности в профилактике коррупции, формировании антикоррупционной культуры личности. Показаны особенности правового образования и воспитания, методы применяемые для формирования антикоррупционной культуры студентов.

Ключевые слова: коррупция, правовая грамотность, правовая культура, обучающиеся, гражданское общество.

Annotation: the article describes the importance and significance of legal literacy in the Prevention of corruption, the formation of an anti-corruption culture of the individual. The specifics of legal education and upbringing, the range of methods used to form an anti-corruption culture of students are shown.

Key words: corruption, legal literacy, legal culture, students, civil society.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлық мәселесі өте өткір тұр. Бұл ретте оның шешімін негізінен заңнаманы жетілдірумен байланыстырады, ал әлеуметтік-педагогикалық аспектіде ол жеткіліксіз деп қарастырылған. Алайда, оның төмен деңгейі тіркелген елдердегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің шетелдік тәжірибесі осы әлеуметтік-

экономикалық құбылысқа қарсы күресте білім беру және ағарту шараларын жүйелі қолданудың жоғары нәтижелігін көрсетеді.

Халықаралық қоғамдық ұйым «Transparency International» мәліметтеріне сәйкес Қазақстан Республикасы сыбайлас жемқорлықтың индексі бойынша дүниежүзінің 180 елінің ішінен 2019 жылдың қорытындысы бойынша 113 орында [1].

«Жыл сайын Қазақстанда орташа есеппен 2 мыңнан астам сыбайлас жемқорлыққа қатысты қылмыстық іс тіркеледі. Мыңнан аса адам жауапқа тартылады. Бұл – батпандап кіріп, мысқалдап шығатын кесел. Осы ауруды қазір шұғыл түрде емдемесек, ертең кеш болуы мүмкін», – деді Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері жөніндегі кеңесте [2].

Президентіміз қойған сыбайлас жемқорлық көріністерімен күрес векторы жастардың азаматтық-құқықтық санасын қалыптастырудағы білім беру орындарының маңызды рөлі мен орнын, оның рухани бағдарын айқындауды талап етеді, өйткені тек жазалаушы заң ғана емес, сонымен қатар адамгершілік таңдау билік пен қоғамды қылмыстан қорғайды.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес тек экономикалық, саяси, құқықтық шараларға ғана емес, сондай-ақ сыбайлас жемқорлықтың кез келген түрін барынша азайтуға, оның әсер ету деңгейін төмендетуге және зиянды салдарларды бейтараптандыруға бағытталған тәрбие құралдарына да назар аударуды көздейді. Дәл осы білім қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы жағдай жасауға, индивидтің сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұрақтылығын дамытуға ықпал ете алады және жәрдемдесуі тиіс. Сыбайлас жемқорлықты ақтайтын қоғамда заң оның алдын ала алмайды. Сондықтан бүгін білім беру орындары, отбасы, қоғам Қазақстанның болашағы үшін өскелең ұрпақты заңды құрметтеуге тәрбиелеу керек!

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет студенттің жеке басының қажетті сапасымен көрінеді, өйткені қазіргі қоғам белсенді өмірлік ұстанымы, азаматтылығы және өз қағидаларын қорғау қабілеті бар адамдарға мұқтаж. Осыған байланысты жоғары білім беру мекемелерінің өз түлектерінің құқықтық сауаттылығын қалыптастырудағы рөлі өте маңызды болып табылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет негіздері студенттерге болашақ кәсіби қызметі тұрғысынан да қажет.

Жеке тұлғаның құқықтық сауаттылығы мен құқықтық тәрбиесін қалыптастыру екі жақты процесс болып табылады: құқықтық білімді жинақтау және осы жинақталған ақпаратты жеке наным-сенімге айналдыру.

Құқықтық сауаттылық студенттердің құқықтық нанымдарына көшуін қамтамасыз етуі тиіс, бұл құқықтық нормаларды білу мен осы білімнің ақиқаттығына деген сенімділікті ғана емес, сонымен қатар оларды басшылыққа ала отырып, әрекет етуге тұрақты дайындығын да қамтиды.

Қазіргі замандағы өмірде біздің жастарымыз "ақша бәрін шешеді", "кім бай, сол өмір қожайыны" деген қағидаттарға ие болады. Осыны ескере отырып, заңның басымдығы өмірлік жағдайды шешуде бірінші орында тұруы үшін

студенттердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетін қалыптастыру жөніндегі жұмысты жүргізу, олардың құқықтық білімді өздерінің практикалық жұмысында қолдану біліктері мен дағдыларын дамыту қажет. Бұл ретте интербелсенді әдістер студенттердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетін қалыптастыруда аса тиімді екені сөзсіз.

Интерактивті әдістер рөлдік ойындар арқылы өмірлік жағдайларды моделдеуді, мәселелерді ұжымдық шешуді қарастырады. Бірлескен қызмет оның әрбір қатысушысы өз үлесін қосатынын, білім, идеялар алмасуға қатысатынын білдіреді. Олар танымдық үрдісті ынталандырады, студенттің жеке тұлғасын дамытады, оның шығармашылық қабілеттерін көрсетуге мүмкіндік береді, мұғалім мен студент арасында тығыз байланыс орнатуға, жағымды эмоционалдық фон құруға көмектеседі. Интерактивті әдістер студенттерді тез қарқынмен біріктіруге, олардың арасындағы достық қарым-қатынасты орнатуға, олардың ішінде көшбасшыларды анықтауға мүмкіндік береді [3, 37 б.].

Құқықтық тәрбие беруде студенттерге жақын өмірлік фактілерге сүйену маңызды, сол арқылы олардың өмірімен, жеке тәжірибесімен байланыс қағидаты жүзеге асырылады, ол студенттердің құқықтық білімін кеңейтуді, тереңдетуді және байытуды көздейді және сонымен бірге оларды қате құқықтық түсініктерден, стереотиптер мен ұстанымдардан арылтады. Студенттердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетін қалыптастыру үшін қазіргі қоғамдағы заңдардың маңыздылығы туралы түсінік беріп, азаматтардың құқықтары мен міндеттерін реттейтін негізгі құжаттар туралы білім беру қажет. Өз құқықтарын білу және оларды жүзеге асыру қабілеті адамға өмірде табысты болуға, жауапты мінез-құлықты қалыптастыруға көмектесетінін ұғынуға көмектесу.

Осындай тәсіл арқылы студенттер жасалған іс-әрекеттер үшін өз жауапкершілігін сезінеді, басқа адамдардың құқықтарын құрметтеуге үйренеді.

Бұл идеяны іске асыру үшін келесі талаптарға жауап беретін жұмыс әдістерін таңдауға болады:

1) өз құқықтары мен қиындықтарын іске асырудағы жағдайларды бастан өткеруге мүмкіндік береді.

2) балаларды өзара, сондай-ақ азаматтар мен мемлекет арасындағы өзара қарым-қатынастар мәселелері туралы ойлануға мәжбүр етеді.

3) өз пікірін қалыптастыруға және оны еркін білдіруге мүмкіндік береді.

4) бір-бірімен қарым-қатынас жасауға, қоғамдағы жекелеген адамдардың құқықтары мен мүдделерінің арасындағы қайшылықтар салдарынан туындайтын жанжалдарды шешуге үйрету.

Бұл талаптардың барлығы интербелсенді әдістер арқылы өте жақсы орындалады. Олардың мәні-барлық қатысушылар таным процесіне тартылған, олар түсіну және балалардың субъективті тәжірибесі сұранысқа ие және олардың жеке позициясы қалыптасатыны туралы баяндау.

Интербелсенді әдістер студенттердің арасында эмоционалдық қарым-қатынас орнатуға ықпал етеді, командада жұмыс істеуге үйретеді, балалардың жүйке жүктемесін жояды, қорғаныштық, өзара түсіністік және өзіндік табыстылық сезімін сезінуге көмектеседі.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет құқықтық мәдениеттің құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл қоғамның әл-ауқаты мен қауіпсіздігі үшін сыбайлас жемқорлықтың зияндылығы туралы білімді қамтитын жеке тұлғаның сапасы; бұл тек қана сыбайлас жемқорлық көріністеріне көз жеткізгісі келмейтін, осы құбылысты жоюға ұмтылатын жеке тұлғаның жағдайы [4, 119 б.].

Біздің ойымызша, жеке тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеті – бұл білім, құндылық бағдарлар, қасиеттер мен қабілеттер жүйесі.

Индивидтің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеті оның жеке басының даму дәрежесі мен сипатын көрсетеді, бұл оның қызметінің заңдылығы деңгейінде көрінеді. Бұл тезистің пайдасына, әдетте, ешкім сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттен айырылмайды, тек ол өте төмен немесе жоғары болады.

Сонымен, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті келесі алгоритмде қарастыруға болады: индивидтің құқықтық жүгі - оның заңға бағынушылық мінез - құлқына әдеті-сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқықтық белсенділігі, яғни сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-әрекетке құқықтық құралдарды қолдану қабілеті мен уәждемесі. Ал бұл адамның құқықтық нормаларға сәйкес өз мінез-құлқын құруға ұмтылысы ғана емес, сыбайлас жемқорлыққа байланысты кез келген құқық бұзушылықты тоқтатуға дайын екенін білдіреді. Сондықтан индивид жазалаудың қорқынышынан емес, ең алдымен, оның өзі мұндай әрекеттерді жеткіліксіз және өмірлік қағидаттарға қайшы келеді деп есептейтіндіктен сыбайлас жемқорлық әрекеттерін жасамайды.

Осылайша, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің деңгейін жеке тұлғаның өз құқықтарын меңгеру деңгейінде де, сондай-ақ оларды міндеттерді орындау тұрғысынан пайдалану тұрғысынан да білдіруге болады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдағы белсенділік жеке тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетінің жоғары деңгейі болып табылады. Ол тұлғаның құқықтық реттеу саласында да, құқықты іске асыру саласында да, сондай-ақ мінез-құлықтың заңдылығында да белсенді саналы іс-әрекеттерге дайын екені көрінеді.

Әдебиеттер

1. Халықаралық қоғамдық ұйым «Transparency International» ресми сайты [Электрондық ресурс]. Қолдану режимі: <https://www.transparency.org/cpi2019>
2. «Egemen Qazaqstan» республикалық газетінің ресми сайты [Электрондық ресурс]. Қолдану режимі: <https://egemen.kz/article/200447-qasym-zhomart-toqaevtynh-toraghalyghymen-sybaylas-dgemqorlyqqa-qarsy-is-qimyl-ma>
3. Барышников Е.Н., Григорян Н.В., Беловицкая Л.М., Бойкина М.В. Антикоррупционное воспитание: система воспитательной работы по формированию у учащихся антикоррупционного мировоззрения в образовательном учреждении: методические рекомендации / под науч. ред. С. В. Жолована. – СПб: СПБАППО, 2010. – (Петербургский опыт общего образования). – 56 с.
4. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет негіздері: оқу құралы / Жалпы редакциясын басқарған б.ғ.д., профессор Б. С. Абдрасилов. – Астана: Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, 2016. – 176 б.

ТҰҢҒЫШ ХАЛЫҚ АҒАРТУШЫСЫ – Ы. АЛТЫНСАРИН

Арыстанова С.А.,

Химия, биология және география кафедрасы аға оқытушы

Хамитова Қ.К.

Химия, биология және география кафедрасы оқытушы.

*«Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ
Қазақстан, Арқалық*

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные педагогические мысли творческой деятельности И. Алтынсарина, его просветительная, педагогическая деятельность. Статья раскрывает его педагогическую деятельность и огромный талант; всесторонние глубокие знания и энергию для обучения и воспитания подрастающего поколения страны, открытию школ нового типа на казахской земле.

Ключевые слова: великий педагог-просветитель, стремление к искусству, любовь к Родине, требовательность, энергичность, любознательность, наследия педагогики милосердие, человечность

Annotation The article deals with the current pedagogical ideas of I. Altynsarin's creative activity, his educational and pedagogical activities. The article reveals his pedagogical activity and great talent; comprehensive deep knowledge and energy for teaching and educating the younger generation of the country, the opening of a new type of schools on the Kazakh land.

Keywords: great teacher-educator, striving for art, love for the Motherland, demanding, energetic, inquisitive, heritage of pedagogy, mercy, humanity.

Қоғамның заңды тіршілік етуі тек қана халықтың ағартушылық деңгейі қоғамдық және дара санының дамуы арқылы мүмкін болатынын тарихи іс тәжірибе көрсетеді. Әлемдік деңгейдегі барлық құқықтық мемлекеттерде азаматтық қоғам ғасырлар бойы жинақталған құндылықтар негізінде қалыптасқаны белгілі.

Қазақ халқының ұлы перзенті, қазақ жерінде оқу-ағарту ісін жүзеге асырған қазақ зиялылығының көшбасшысы, тұңғыш халық ағартушысы қоғамда өзгерісті жасау жолында талмай күрескен, сөйтіп халық игілігі үшін жан аямай еңбек етудің үлгісін көрсеткен, XIX ғасырдың екінші жартысындағы аса көрнекті ағартушы-демократ - Ыбырай Алтынсарин Қазақстандағы қоғамдық ой-пікірдің өркендеу тарихында үлкен орын алды. Қазақ даласындағы аумалы төкпелі заманда ұрпақ болашағын ойлап, балалар мен жас жеткіншектердің тағдырына терең үңілген ағартушы – ұстаз.

Ыбырай Алтынсарин қазақ халқының тағдырына ерекше мән берген ұлы ағартушы – педагог. Қазақ педагогикасының дамып, өркендеуіне белсене ат салысып мынандай үлес қосты: қазақ балаларына алғаш мектеп ашты, Ырғыз қазақ қыздарына арналған мектеп – интернат ашты, «Қазақ хрестоматиясын», «Қазақтарға орыс тілін үйретудің бастауыш құралын» жазды. Ұлы ғалым – педагог Ы.Алтынсариннің «Қазақ хрестоматиясы» және «Таза бұлақ» деген оқу – әдістемелік еңбектері қазақ халқының рухани мәдениетінің даму тарихында аса зор оқиға болып бағаланады. Болашақ ұрпақтың ақыл ойы мен жеке тұлғаны қалыптастыруда адамгершілік, эстетикалық еңбек дағдылары мен қасиетін тәрбиелеудің негізі болып есептеледі.

Ы.Алтынсарин педагогикасының мұраларының негізгі идеяларының бірі – адамның өзара қарым – қатынасы, жастарды еңбекке баулу. Өзінің барлық педагогикалық теориясында жас жеткіншектердің ұлттық тәрбиесін қалыптастырып, жетілдіруде қазақ халқының ғасырлар бойы тәрбие саласында жинаған бай тәжірибесін негізге алу қажет деген пікірді ұстанғандардың бірі Ыбырай. Оның дүниетанымдық көзқарасының қалыптасуына әсіресе, қазақтың мәдениетін, өнерін терең білетін, ақыл – парасаты жоғары, сөзге шешен, елге сыйлы атасы Балғожаның ықпалы ерекше болды. Ыбырай бала жастан халықтық педагогикадан алған тәлім – тәрбиесін, үлгі – өнегесін көңіліне түйгендерін оқу ағарту істері арқылы қазақ балаларының бойына сіңдіре білді.[1, б.37]

Ы. Алтынсариннің ұлттық эстетикалық тәрбие проблемаларын қозғайтын арнайы еңбектерін жәй жазып қалдырмағаны белгілі, ол оның ұлттық – эстетикалық тәрбиеге қатысты педагогикалық қызметінен көрініс тапты. Ы.Алтынсарин жастарды оқу – білім, өнерге үндегенде құрғақ насихатқа ұрынбайды, айтпақ пікірін оқушы зердесіне сіңіру үшін әр түрлі ұстаздық амал тәсілдерді қолданады. Ұлы ұстаздың қандай да шығармасын алсаң да оқушысының санасын оятып, жасөспірімдерге үлгі- өнеге берерлік, болашағына жол сілтерлік, оларды іс- әрекетке үйретіп өмір танытарлық ой тастайды. Өнерге ұмтылу, Отанын, елін сүю, талаптылық, жігерлілік, ізденімпаздық, кішіпейілділік, махаббат қайырымдылық, адамгершілік, жинақылық тағы басқа осылар тәрізді жақсы мінез құлыққа тәрбиелеуге қажетті мәселелерді қамтиды. «Бір аллаға сыйынып Кел, балалар, оқылық, Оқығанды көңілге Ықыласпен тоқылық»! – деген өлеңінде білім алуға үндесе, екінші жағынан , өмірдің бір қызығы тек байлықта деп ұғатын, оқу, өнер, ғылым – білімге мән бермейтін кертартпа көзқарасқа соққы береді. Өмірде сарқылмас мол байлық – білім екендігін айта келіп, оған қол жеткізу үшін ерінбей – жалықпай еңбектенудің керектігін түсіндіреді. Өнерді үйрен, үйрен де жирен деп санаған халқымыз ұл қыздарының оң қолынан өнер тамған шебер болуына да мән берген. Ол аймақта мектептер мен кәсіптік училищелер ашу арқылы жалпы және кәсіптік білім беру ісінің негізін қалады.

Ы.Алтынсарин өзінің төл туындыларында жас буынды адамгершілік пен ізгілікке, еңбек пен зейінділікке, өнер – білімге баулуды көздейді. Ол ел жұртқа қажет білім мен өнерді игерудің төте жолы тұрақты мектептер арқылы жүзеге асады деп санады. Мектептегі оқыту мен тәрбие процесін жүргізуші мұғалім деп таниды. Ы.Алтынсарин надандықтың зиянын, ғалымның қоғамдық маңызын түсіндіреді. Бұл әсіресе «Талаптың пайдасы» т. б. әңгімелерімен көрінеді. Абай жастардың бойындағы кеселді кемістіктерді, арсыздық пен ұятсыздықты, дөрекі надандықты тәрбие және білім беру арқылы жою ға үндеді. Ақын ол үшін қазақ балаларын оқытатын мектептерді көптеп салуды жақтады. Мектеп – қазақтарға білім берудің басты құралы. Біздің барлық үмітіміз, қазақ халқының келешегі осында, тек осы мектептерде ғана деп жазған болатын. Атап айтқанда, ол былай деп айтты:«Балаларды мектепке беру керек, олардың біразын мамандықтың бір түрін, біразын басқа мамандықтарды игеруге бағыттау керек. Мектептерді көбейту қажет, оларда тіпті қыздар да оқитын болсын».[2, б.43]

Ұлы ақын өз шығармаларында халықты ғылыммен белсене айналысуға үндеді. Әркімді өзінің өткен әр күніне міндетті түрде есеп беріп отыруға, келер ұрпақты парасаттылыққа шақырды.

Абайдың пікірінше, адам болу үшін оның бойынан үш түрлі фактор табылуы тиіс. Біріншіден, баланың шыққан тегі жақсы болуы керек, екіншіден, оның әлеуметтік жағдайы немесе қоршаған ортасы жағымды болуы шарт, үшіншіден, балаға адамгершілік тұрғысында тәрбие берілуі қажет.

Адамның жеке басының мінез – құлқын қалыптастыру, оның бойынан жойылып бара жатқан адамгершілік қасиеттерді сіңіру, иманжүзді етіп тәрбиелеу ата – ананың тікелей әсерімен отбасынан басталып, мектепте жүзеге асатынын ескерген жөн деген.

Шығармаларында оның өнерге деген ықылас – ілтипаты анық байқалады. Өзінің өлеңдері мен әңгімелері арқылы жастарды табиғаттың әсемдігін, адам сезімін қабылдап, түсіне білуге тәрбиелейді, оның өлеңдері мен ғибрат әңгімелері жас ұрпақты тәрбиелеу мен оқытуда күні бүгінге дейін өз маңызын жойған жоқ.

«Сиса көйлек үстінде, Тоқуменен табылған. Сауысқанның тамағы, Шоқуменен табылған», – деп педагогтік тәсіліменен балаға еңбек атаулыдан хабар аңғартады. Мектеп – қазақтарға білім берудің басты құралы. Біздің барлық үмітіміз, қазақ халқының келешегі осында, тек осы мектептерде ғана деп жазған болатын. Ы. Алтынсарин шығармаларында еңбекті сүю, білімдіден үйрену, талпыну, адамды сыйлау үгіттеледі.

Сонымен Ыбырай өзінің бүкіл саналы өмірін қазақ халқының жаңа буынын тәрбиелеп, олардың озық мәдениетті елдерден үлгі ала отырып, білімді де саналы азамат болып жетілуіне айтарлықтай үлкен үлес қосты. Ыбырайдың бұл тарихи қызметі кезінде өзінің замандас достары Н.И. Ильминскийдің, А.А. Мазохиннің, Ф.Д. Соколовтың, А.В. Васильевтің, А.Е. Алекторовтың, Ғ. Балғымбаевтың естеліктерінде жылы ілтипатпен аталып жоғары бағаланды. Алайда ұлы ағартушының сан қырлы педагогикалық, ғылыми зерттеулері, сондай – ақ өлеңдері мен прозасы, аудармалары біздің заманымызда ғана терең зерттеліп, өзінің тиісті, әрі байсалды бағасын алды. Қоғамдық ой – сананың дамуына өзіндік үлес қосқан ұлы тұлғалардың қатарында Ыбырай Алтынсарин есімі де тұрады.

Ыбырай келешегінен үміт күткен, өз халқын жан тәнімен сүйген, халқының мәдени көркейіп өсуі үшін бойындағы бар күш жігерін аянбай жұмсаған нағыз патриот азаматтардың бірі еді. Өз заманының ақыл ойшылдары ірі қоғам қайраткерлері, олардың дарқан бейнелері мен іс әрекетінен қазақ халқының мәдени экономикалық дамуын, қазақтың ұлт болып бірігуін, жаппай сауатты, мәдениетті, оқыған ел болуын көксеген біртуар асыл азаматы. Мәңгілік еліміздің болашақ азаматтарын тәрбиелеуде зор үлесін қосып отыр десек қателеспейміз. [4, б.368]

Қазіргі ұлттық ояну, өзін-өзі тану, үйрену, халқымыздың мәдени-әдеби мұралары мен әдет-ғұрпы, игі дәстүр-салттарының қайта оралуы – бәрі де жан-жағымызға бағамдай қарауға, алдағы мақсат-міндеттерімізді айқындауға

мүмкіндік жасап отыр. Осы орайда елдің дербестігі мен оның өркендеп дамуының негізгі шарты – оқу-білім екені дау туғызбаса керек. Ілім-білім қай ғылымда да игілікті шаруа, қасиетті дүние болып есептелетіні белгілі.

Мұны ұлы ұстаз мықтап ұқты. Ыбырай атының әлемге мәшһүр болуына әсер еткен жағдай, сөз жоқ, сол заманның қиын-қыстау кезеңі, халықтың тарылған тағдыр-талайы. Ұлы ұстаз еліне қажетті бар байлық та, бақыт та, жақсылық та оқуменен, білімменен келетінін бір сәт жадынан шығармай насихаттады.

Оның тағлымы мол шығармашылығынан әлі талай ұрпақтың үлгі алары сөзсіз. Жазушы шығармаларының бойына қазақ халқының көптеген қасиеттерін сыйғызды, ұлттық ерекшеліктің небір қырлары мен сырларын өлеңдері, әңгімелері арқылы жеткізген.

Заман ауысып, жаңарып, сол жаңару кезінде, қилы тарихы қайта түлеп, іргелі, өркениетті ел болу сапарына аттанып отырған қазақ елінің зерделі қауымын әлемге таныстырған Ыбырай Алтынсаринның есімі мәңгілік. Ыбырай қалдырған асыл мұра ешқашан ұмытылмақ емес.

Оның туындыларының қай-қайсысы болмасын бүгінгі ұрпаққа берер үлесі мол асыл мұра. Олай болса, педагогикалық идеяларды ұстаздар арасында насихаттау, бүгінгі күн талабына сай оқу мен тәрбиенің бірлігін сақтай отырып, саралай білу, ілгері дамыту – бәріміздің ортақ іс, қасиетті борышымыз.

Әдебиеттер

1. Ы. Алтынсарин тағылымы. Алматы 1991 ж
2. «Қазақ тілі мен әдебиет» журналы. 2008 ж, № 4,5
3. Ы. Алтынсарин. Таңдамалы шығармалары. 320 бет
4. Н. И. Ильминский «Воспоминания об Ибрае Алтынсарине» Казань 1891, стр. 368-388.

ЛИЧНОСТНАЯ ОРИЕНТАЦИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА КАК УСЛОВИЕ УПРАВЛЕНИЯ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ШКОЛЬНИКОВ

Асанова А.К.

*Заведующий кафедрой иностранных языков, русского языка и литературы, магистр
Аркалыкский педагогический институт им. И. Алтынсарина,
Казахстан, г. Аркалык*

Аңдатпа. Мақалада мұғалімнің тұлғалық жүйесінің өзін-өзі дамыту мәселесі қарастырылған. Педагогтың оқу процесін жобалауды басқаруға дайындығы жеке көзқарастың мазмұнын тұжырымдамалық тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар білім берудің жетекші әдіснамалық қағидаты ретінде қабылдауды көздейді. Мектеп жасындағы психологиялық ерекшеліктерге сүйене отырып, жобалық іс-әрекеттер негізінде оқу процесін құру оқушыларға көрнекі ойлау түрлерінен сөздік-логикалық қорытуға көшуге көмектеседі.

Түйінді сөз: Жеке тұлға, оқу процесін жобалау, сыни тұрғысынан ойлау, шығармашылық ойлау.

Annotation. The article considers the self-development of the teacher's personal system. The teacher's readiness to manage the educational projecting presupposes the content of the personal approach not only conceptually, but also as the leading methodological principle of education. Building the educational process on the basis of project activities based on the psychological characteristics of school age helps schoolchildren move from visual forms of thinking to verbal and logical generalization.

Key words. Personality, educational process of projecting, critical thinking, creative thinking.

Движущей силой любого социально организованного процесса является разрешение объективных и субъективных противоречий, причем противоречия могут возникать как между разнообразными внешними воздействиями на процесс, так и между внутренними тенденциями развития этого процесса. Внешними, по отношению к учебному процессу работы над проектами, являются разнообразные культурные влияния и складывающиеся у личности отношения и ценностные ориентации. Внутренними - тенденции развития психических процессов и их влияние на становление личности. Понятие «личность» рассматривается с позиции культурно-исторической теории деятельности. В работах А.Н.Леонтьева показано, что «личность - это особое качество, которое приобретает индивидом в обществе, в совокупности отношений, общественных по природе, в которые индивид вовлекается» [1, с.354]. Формирование личностных качеств, в том числе и детерминирующих интеллектуальную деятельность, следует рассматривать с точки зрения социальных взаимосвязей, складывающихся между личностью и социумом. Особенно важна сторона управляющего воздействия на развивающуюся личность [2, с.14-28].

В современной педагогической парадигме утверждается значение управляющего воздействия на личность. Методологическую основу этого подхода в отношении влияния социального окружения на творческие способности человека разработана в трудах Г.П.Щедровицкого: «Есть некоторая культура-совокупность знаний, которые транслируются из поколения в поколение, а потом рождается - ортогонально ко всему этому - человек, и либо его соединят с этим самым духом, сделают дух доступным, либо не соединят» [3, с.24]. Необходимость формирования навыков самостоятельного решения познавательных задач должна быть заложена в культуре, отражаться в основных культурных ценностях. При этом культура понимается не просто как совокупность общественных норм и ценностей, подлежащих усвоению, а как источник человеческого творческого потенциала, который осваивается человеком рефлексивно как его личный жизненный опыт.

Современное общество представляет собой конфигуративный тип культуры, в которой людям надо учиться приспосабливаться к меняющимся обстоятельствам. И необходимость творчества является естественной реакцией на быстрые изменения в окружающей среде. Кроме того, творчество дает больше возможностей для самовыражения и выделения своего «Я» среди других людей. Ученики классов не могут еще быть полностью независимыми от общества. Их самостоятельность ограничивается рамками класса и коллективом сверстников, а зависимость от взрослых очень велика. И самовыражение имеет для ученика смысл только тогда, когда его замечает взрослый, чаще всего учитель.

Личностно-ориентированная позиция учителя - одно из условий обучения школьников проектированию, способствует сознательному выбору между различными социально личностными тенденциями.

Развитие личности в системе профессиональной педагогической деятельности состоит в поиске механизмов резонансного возбуждения системы обучения [4, с.435]. Модель резонанса основывается на согласовании характеристик направленности личности учителя характеру, содержанию профессиональной деятельности.

Реалистичность модели резонансного возбуждения личностной обучающей системы обусловлена ее внутренней активностью, направленной на саморазвитие.

Саморазвитие личностной системы учителя есть непрерывный процесс интеграции профессиональной подготовки и личностного становления.

Ибрай Алтынсарин первым разработал систему школьного образования для казахского народа, одновременно придавая большое значение роли просветительских учреждений для развития национальной культуры. [5, с.109]. Будучи инспектором школ Тургайской области (1879-1889 гг.), Ы.Алтынсарин придавал решающее значение личности учителя и требовал, чтобы учителя владели рациональными методами обучения, обладали педагогическим тактом, понимали душу ребенка. Ы.Алтынсари учил: прежде чем воспитывать людей, воспитай самого себя.

Управление учебным проектированием обеспечивает личностно-- профессиональный рост учителя, так как между внешней подготовкой и внутренним движением, которые составляют процесс профессионального саморазвития, существует определенное рассогласование по времени и по содержанию [6, с.65]. Профессиональное пространство - одна из сфер реализации личности учителя, а личное пространство - источник формирования, развития профессиональной деятельности. Построение проектных технологий обучения в связи с комплексной оценкой профиля личности ученика является следствием личностно-профессиональной зрелости учителя.

Профессиональная зрелость учителя зависит от развития психосоциальной, социо-когнитивной, личностной сферы педагога. В реальном педагогическом процессе происходит диалектическая коррекция, конкретизация абстрактного, формально-процедурного мышления. Психологи, изучающие этот вид деятельности, доказали, что мотивация к учению в классах, занимающихся проектированием, гораздо выше.

Эта работа помогает детям научиться общаться с людьми. А.А.Леонтьев определил, что общение - это многоэтажная конструкция, которая предполагает деятельность - взаимодействие - общение - контакт [1, с.248]. Практически речь идет об обучении в общении учащихся друг с другом и учащихся с учителем, в результате которого и возникает столь необходимый контакт.

Управление проектной деятельностью школьников основывается на понимании структурно-психологических характеристик личности школьника. Выявление психолого-педагогических ориентиров развития личности школьников в процессе выполнения проектных работ позволяет определить содержание готовности учителя к личностному обучению в плане осуществления диагностической, информационно-проектировочной, консультативной развивающей деятельности.

Построение процесса обучения в школе существенно зависит от исследовательских подходов и методов, лежащих в основе оценки эффективности развития личности школьника.

Проектная деятельность помогает школьникам перейти от наглядных форм мышления к словесно-логическому обобщению. Сопоставляя вещи, явления, их свойства вскрывает сходство и различие. Выявляя сходство одних и различия других, сравнение приводит к классификации. Индивидуальные различия в мыслительной деятельности детей проявляются в разнообразных качествах мышления: критичности, самостоятельности, широте, глубине, гибкости. Проектная деятельность предполагает развитие критического и творческого мышления как основных направлений интеллектуального развития человека.

Критическое мышление - это мышление аналитическое, включающее в себя процессы анализа информации, отбора необходимых фактов, сравнения, сопоставления фактов, явлений), установление ассоциаций с новыми качествами предмета или явления, логическую доказательность принимаемого решения, внутреннюю логику решаемой проблемы, логику последовательности действий, предпринимаемых для решения проблемы, умение рассматривать изучаемый объект, проблему в целостности их связей и характеристик.

Творческое мышление характеризуется следующими умениями: мысленное экспериментирование, пространственное воображение; самостоятельный перенос знаний для решения новой задачи, проблемы, поиска новых решений; комбинаторные способности (умение комбинировать ранее известные методы, способы решения задач, проблемы в новый комбинированный, комплексный способ); прогностические способности (способность предвидеть возможные последствия принимаемых решений, а также устанавливать причинно-следственные связи); эвристичность мышления, интуитивное озарение, инсайт.

Учитель определяет технологию управления проектной деятельностью, опираясь на психологические особенности школьного возраста. Психические процессы, с помощью которых человек познает мир, себя и других людей - это познавательные способности. Основная задача учителя - воспитать у детей познавательные потребности. Исследователи выделяют три уровня познавательной потребности:

1. Уровень потребности во впечатлениях. Это начальный уровень, своего рода фундамент познавательной потребности.

2. Любознательность. На данном уровне проявляется интерес не к отдельному стимулу, а к объекту в целом. Любознательность выражается в интересе к тем или иным занятиям, в склонности к изучению того или иного предмета. Это уже социализированная познавательная потребность, развитая воспитанием и связанная с созреванием и развитием организма. Однако и на этом уровне познавательная потребность носит, скорее, стихийный, нежели целенаправленный характер, здесь эмоции «забивают» цель деятельности.

3. Высший уровень познавательной потребности - уровень целенаправленной познавательной деятельности. Потребность в познании на этом уровне опосредуется социально значимыми целями. Удовольствие, радость остаются, но теперь они не стихийны, а связаны со стратегической

целью: получить профессию, провести научное исследование и т.д. Познавательная деятельность в этом случае объективно имеет социально полезный результат, но субъективно эта работа по-прежнему должна быть интересна учащимся.

Когнитивно-профессиональные способности учителя тесно связаны с предъявляемыми к ним требованиями. Учителя, работающие в творческих коллективах, деятельность которых отличается большой сложностью и разноплановостью, способны демонстрировать гибкие умственные способности. Уровень интеллектуальной гибкости также зависит от инициативности, самостоятельности в принятии решений. В нашей работе готовность учителя к управлению проектной деятельностью школьников выступает как проблема личностно-профессионального развития учителя и связана с внедрением гуманистических идей, выделением личностного фактора в системе педагогического руководства.

Наш подход направлен на поиск путей управления учебным проектированием школьника, связанного с развитием личности. Профессиональная готовность к личностному обучению, выполнению индивидуальной работы - установка учителя действовать особым образом. Готовность как установка отражает мотивационно-ценностное отношение учителя к проектируемым работам. Профессиональная готовность учителя в трудах В.А.Сластенина рассматривается «как способность и потребность учителя осознавать свои состояния, сопоставлять свои задачи, свои действия и достигаемые результаты в реальных педагогических ситуациях с целью контроля, оценки коррекции и совершенствования своей педагогической деятельности» [7, с.320].

В общем виде профессиональная готовность предполагает сформированность положительных установок и мотивов педагогической деятельности, профессиональных знаний, общепедагогических умений и навыков, профессионально значимых качеств. Условиями, необходимыми для успешного формирования готовности учителями к управлению и координированию проектной деятельности учащихся, являются: создание интеллектуальной творческой среды, позитивно влияющей не только на учеников, но и на учителя; личностно-ориентированный характер взаимодействия учителя; личностно-ориентированный характер взаимодействия в процессе работы; формирование гуманистической педагогической позиции педагога; развитие таких личностных качеств, как проницательность, эмпатия, вера в возможности школьника, интуиция, способность к импровизации, рефлексии, самооценке и саморазвитию.

Литература

1. Леонтьев А.А. Педагогическое общение. - М, 1996. 354с.
2. Слободчиков В.И. Психологические основы личностно-ориентированного образования//Мир образования - образование в мире. -2001.-№1.-С.14-28.
3. Щедровицкий Г.П. Избранные труды. - М., 1995. - с.24.
4. Козырева Е.А. Дидактические основы личностно-ориентированных технологий обучения младших школьников и их реализация. М.: Прометей 2002. - 435с.

5. Кабылбекова З.Б. Воспитание поликультурной личности студента как педагогическая реальность: дисс ... к.п.н. Тараз, 2000.
6. Бухвалов В.А. Технологии работы учителя-мастера. - Рига, 1995. - 65с.
7. Сластёнин В.А. Формирование социально-активной личности учителя: общая концепция исследования. - М.: МГПИ, 1987. - 320с.

ЫБЫРАЙДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ ТҰЛҒАНЫҢ ЖЕТІСТІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ӘСЕРІ

Бижанова Г.К.

*Педагогика және психология кафедрасы, аға оқытушы, п.ғ. магистрі
«Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ*

Бижанов А. К.

*Әлеуметтік педагог
Ақмола облысы, Жаңа Жайнақ ауылы №49 орта мектеп*

Есіркеп Жаңы. М.

*Педагогика және психология кафедрасы, 4 курс студенті
«Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ*

Аннотация. Изложено о значении произведения Алтынсарина. Даны сведения о важности проблемы личности. Проведен анализ произведения Ы.Алтынсарина. Сказано о влиянии произведения Ыбырая на воспитание качеств, присущие молодежи.

Ключевые слова: образование, личность, компетентность, воспитание, человечность, достижение, труд

Annotation. Set out about value of Altynsarin's works. Given information about importance of problem of personality. Held analysis of Y. Altynsarin's works. Said about impact of Ybyrai's works to education youth qualities.

Key words: education, personality, competence, education, humanity, achievement, labor

Қазіргі кезеңде білім философиясы, білім парадигмасы мен стандарты үлкен өзгеріс үстінде.

- Білім философиясындағы негізгі құндылық – адам.
- Білім стандарты жаппай міндетті білім, білік жағдының орнына күтілетін нәтиже ретінде тұлға құзырлығын қойып отыр.

Э.Н. Гусинский, Ю.И. Турчанинова еңбектеріне сүйенетін болсақ, «білім» өзінің анықтамасы бойынша «тұлға жетістігі» дегенді білдіреді. Генетикалық анықтамасына сай білім – тұлға қалыптасуының, дамуының, адамгершілік нормаларының қабылдануының тұтас үрдісі [1, 142б.].

Жеке тұлғаға бағытталған білім беру технологиясының да, білім парадигмасының да мәні – әр тұлғаның өзіндік тәжірибесінің оқу үрдісінен тысқары қалып қоймай, осы үрдіс барысында дамуында. Нәтижеге бағдарланған білім беру сапасының көрсеткіштік факторларының бірі –

құзырлылық. Әр түрлі әдебиеттерде құзырлылық—«жан – жақты хабардар», білгір, терең білім, тапсырманы талапқа сай дайындау қабілеті т.б деген мағыналарды береді.

Тұлғаның барлық жақтары басқа адамдармен іс-әрекеттерінен және қоғамдағы қарым—қатынастарынан сипаттамасы шығады, яғни тұлға дегеніміз—барлық көрінісімен қоршаған өмірмен байланысқан адамның әлеуметтік бейнесі”,-дейді [1,143б.].

Н.Ә. Назарбаев өз еңбегінде «тұлға-ол, мәдениетті, адамгершілікті, ұлттық, жалпы адамзаттық құндылықты меңгерген идеалы бар азамат»- деген қорытынды шығарады[2,25б.].

Адам баласының мінез-құлқына тәрбие мен тәлімі арқылы тек білім мен ақылды ұштастыра білгенде ғана танымдық тағылымның сіңетіні мәлім, ол құдіреті, қасиеті мол адамшылық атаулының көрінісі. Ақыл- шындықты танудың, оны жан-жақты зерттеп, мәнін ашу арқылы байыбына жете ұғынудың ең жоғары ғылыми-теориялық саласы. Ақыл адамның ойлау қабілетінің шығармашылық қуаты мен мүмкіндігін сипаттайды. Адамның ойлауына, пайымдауына, ғылым мен өнерді ұғынуға және жақсы қылық пен жаман қылықты айыруына көмектесетін күш(Әль-Фараби) [3]. Жақсы ойлау арқылы бала өз бойында мінезді қалыптастыратын болады. Өзін-өзі тану, ойлау арқылы жеке тұлғаның өзіндік танымы жетіледі.

Ойлауға үйренген баланың өзі туралы да, басқалар жөніндегі ойлары да жақсара түседі. Ойланған адамның ойына лайық адал, мейірімді іс-әрекеті соған сай болмақ.

Адамгершілік-рухани тағлымдарды өркениетті өмірмен байланыстыра отырып, білім беруде, оны негізге алғаны жөн. Сонда ғана, өзінің міндетін айқын сезінетін, мінез-құлқы жетілген саналы адам қалыптасады. Ол үшін, әуелі ұрпағымыздың бойында ұлттық тәрбиені, адамгершілік әдепті, имандылық қасиеттерді жетілдірсек, сонда ғана халқының салтын жақсы білетін, елі үшін еңбек ететін азамат болып қалыптасады. Сондықтан да, болашақ ұрпақты тәрбиелегенде олардың бойына осы қасиеттерді сіңіре білсек, Отанымыздың гүлденуіне өз үлесін қосатын азамат болып өсері сөзсіз.

Ы.Алтынсарин шығармаларында баланы адамгершілік құндылықтарға баулу мәселесіне ерекше көңіл бөлген. Адамның адамгершілік құндылықтарының дамып жетілуі өмір бойына созылатын үрдіс болғанымен, адам бойындағы адамгершілік қасиеттердің негізгі сипаттары балалық кезеңде жинақталады. Ол өзінің бар өмірін ағартушылық ісіне бағындырып, қазақ жастарын адал, шыншыл, еңбек сүйгіш, өнегелі азамат болуға шақырды.

Қазақтардың адами рухының мәңгіліне сенуі саналы тәртібі мен мінез-құлқының қалыптасуы мен адамгершіліктің негізі болып табылады. Қазақтардың өзін қоршаған әлеуметтік және табиғи ортаға мейірбандықпен, қайырымдылықпен және ізгілікпен қатынас жасауын айырықша айтуға болады. Олардың көшпенді өмір салты өздерін табиғаттың бөлігіміз деп қарауға үйретті. Сондықтан, қазақтардың санасында және қанында табиғат өмірін қорғау-халқының және адамның өмірін сақтау деген түсінік айқын

қалыптасады. Қазақ халқының мінез-құлқында орын алған өзара көмектесу, әсіресе басқа түскен қуаныш пен қайғыда бір-біріне риясыз көмектесу, баға жетпес моральдық сүйемелдеу кезінде байқалады. Адам баласының өмір тәжірибесінде қалыптасқан үлкендерге құрмет көрсету тәрбиемізде өшпес дәстүрге айналған.

Адамгершілікке баулу этикалық білімдер мен сенімдерге негізделген адамгершілік мәдениетінен туындайды. Адамгершілік сана деңгейі мен тұлғаның мінез-құлқы ішкі және сыртқы мәдениеттің қатынасында байқалады.

Ішкі мәдениет дегеніміз, адам мәдениетінің тұтастығы, субъектінің барлық мәдениет элементтері, оның қасиеттерінің бірлігі, ішкі процесстері, адамның білімдік деңгейі, оның адамгершілік сапаларымен түсіндіріледі. Сыртқы мәдениет, адамдардың мінез-құлық ережелерінің жиынтығы, оның қарым-қатынасы. Ішкі және сыртқы мәдениет өзара тығыз байланысты. Адамгершілік пен мәдениеттің бірігуінен ойы, сезімі, мінез-құлық, қылықтары үйлесімді бірлікте болатын нағыз мәдениетті адамның қалыптасуы мүмкін [4].

Ы. Алтынсарин өмірінің мәні жөнінде және өзінің халқы туралы тереңінен ойлап, қоғам үшін, өзі үшін пайда әкелетін мақсатты өмір сүруге ұмтылды. Ол өз өмірінің мәнін анықтауда "танымды" іздеді, "өзінің отандастарына жақсылық жасауға" мақсат қойды, барлық өмірін халықтың ағарту ісіне арнады, "адамгершіліктің дамуына" әсер етуге ұмтылды. Ол К.Д.Ушинскийдің принципін басшылыққа ала отырып, адамда "мақсат" және "міндет", "кез-келген адал адам" өзі үшін іс-әрекетті тандауы керек, ол өзіне ғана емес, барлық халықтарға пайдалы болуы қажет. Жер жыртушы, саудагер, қолөнерші, жауынгер, чиновник, жазушы, мұғалім өзінің жан ұясын өз еңбегімен асырайды. Бұл еңбектер адамдарға пайда әкеледі"- деген [5].

Адам өмірінде еңбектің ролін түсіндіруде адам жанын ұяттан, жалқаулықтан, мақтанудан емдейтін еңбек туралы ойлары Ы.Алтынсаринның әңгімелерінің негізгі қыры болды. Оның "Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш" деген әңгімесінде еңбексіз тіршіліктің дамуы, мәні жоқ екенін көрсетеді. Оның пікірінше адам міндетті түрде еңбек етіп өзінің ұрпағын жалғастыруы қажет. Ы.Алтынсарин еңбектің мәнін "Таза бұлақ" әңгімесінде де көрсетеді. Жолаушы адамның өмірдегі мақсаты еңбекте деп кеңес береді: "Адам, сен еш уақытта тоқтама, жалқаулыққа берілме, жұмыс істе, егер солай істесең, ақыр соңында мақсатқа жетіп ұлылардың ұлысы боласың деп"- адамның көңілінің таза болуын дәріптейді [6].

"Тапқырлық" деген әңгімесінде танымал ағылшын шебері Браунның өзен арқылы көпір құруы, "өрмекші жолына көлденең" орналасқан өрмекшінің осы міндетті шешуіне бағытталған шебердің әрекеті өрмекші әрекетінен мүлдем басқадай. Көпір құрудың алдында ойланып, ойына сәйкес жоспарлап барып, көпірді салуға кіріседі, ал өрмекші өздігінен еш ойсыз торын құрады.

Ы. Алтынсарин өзінің "Қалай баюға болады" және "Қыпшақ Сейтқұл" деген әңгімесінде әрекетсіздік адами жетістіктің түбіне жететінін көрсетеді [7].

Ы. Алтынсаринның еңбек және еңбекке тәрбелеуге қатысты шығармалары халықтық даналыққа негізделген.

“Байлық неде?” деген тағы бір әңгімесінде кедей кісінің сұрағына ғалым мынандай жауап береді. “Қанағат ете білсең, еңбек қылсаң- байлық сол. Малы көп болса да қанағаты жоқ кісі байлыққа жеттім деп айтпайды, ешуақытта тоймайды. Малы аз да болса, соған қанағат ете білсе, біреуді алдап, жемесе, біреудің еңбегінен пайдаланбаса да, мұндай адамның көңілі жай болады. Соның үшін байлық-қанағат пен адал еңбекте”-деп, еңбекші адамға өзімшілдік мінез жат екендігін көрсетеді.

“Қанағаттылық” туралы қазақтың халық шығармаларында да айтылады. Қанағаттылық қазақтарда мейірімділік үшін қолданылады. Абайдың ұсынған ұстанымы-“барлық өлшемнің жоғары деңгейі-жауыздық” қанағаттанарлық жағдай-адамның сапасы. “Ішіп-жеуде, күлуде, көңіл көтеруде, құшақтауда және сүйюде, байлыққа жетуде, жылдамдық пен мінез-құлықта, киімде-барлығында өлшем болу керек” деп жазды [8]. Қанағатшылдық туралы ой-пікірлерді Ы.Алтынсарин де қолдады. “Қанағат”, “Бақытты адам” әңгімесінде ол кімнің “жаны тыныш және сабырлы болса, күйзеліссіз, түңілу күйі жоқ болса, сол бақытты деп көрсетеді. Бұл пікірді ол өздерінің хаттарында да қайталайды. Философтардың бақыт пен байлық неден тұрады деген сауалына “қанағат”-деп жауап береді.

Аристотельдің пікірінше, “әділетті адам әділетті істер жасағанда ал қанағатты адам - қанағаттану жағдайына түскенде болады. Ал кез-келген бос әрекет жақсы адам болуға әкелмейді” [9,236.]. Ыбырай қанағатшылдықты адамгершілік бақыт ретінде қарайды. Оның пікірінше, бай адамда барлық қажетті құндылықтар бар, онда өзінің байлығына деген қанағат жоқ. Сондықтан, ол әлі де баюға тырысады-деп көрсетеді. Сондай-ақ, Ыбырай бақыт мәселесіне де еңбектерінде көп тоқталған және өзіне дейінгі ғұламалардың пікірлерімен санасып отырған. Б.э.д. I ғасырда рим жазушысы Марк Терений Варон 288 түрлі анықталған бақытты көрсетті. Ежелгі грек философы Демокрит “аз дүниені жанның жақсы жақтарына қолданған адам бақытты, ал көп дүниені жанға жапсыра алмаған адам бақытсыз”-дейді [9,516.].

Ыбырайдың адамға деген қарым-қатынасы, оның тағдырына деген қатынасы оның өлең жолдарынан да көруге болады. Онда тәлімдік кеңес берушілік түрде, адамзаттың өмірлік мәнін, мазмұнын тереңнен ашады. Ол жастарға өнегелі мәдениет тағлымдарын беру аса маңызды іс деп білетін. Ыбырай жастарды адамгершілікке, адал еңбекке, отан сүйюге тәрбиелеп, “барлық күш жігерімді олардың мінез-құлқына да ықпал етуге жұмсаймын, кейін паракор біреу болып шықпауы үшін”- деп жазады [10,986.].

Оның адамшылық туралы айтқандары өз халқына және балаларға деген шын сүйіспеншіліктен туған. Бұл жөнінде ол орыстың революцияшыл демократтары мен орыс ағартушы классиктерінің негізгі идеяларын терең меңгерген. В.Г.Белинский былай деп жазады: “Балаларды алғашқыда чиновник, ақын, қолөнерші болуға емес, адам болуға тәрбелеу керекті, содан кейін ғана басқаларға тәрбиелеу тиіспіз” [10,1586.]. Адамшылыққа, мәдениетке баулу идеясы, сол заманда ғылым мен білімнің ерекше рөлін тану- исламның орта ғасырлық артта қалған идеологиясына қарсы күресте, феодалдық-патриархалдық құрылысқа қарсы күресте орасан зор рөл атқарды.

Алтынсарин адамның жақсы іс-әрекеттері халыққа пайда әкеледі деп есептеді. Халыққа пайдалы болу үшін, адам өз білімін, ойын, танымын кеңейтіп, отанына қызмет етуге талпынуы қажет деді. Ы. Алтынсарин жомарттықты адамның адамгершілік құндылықтарының бір сапасы ретінде қарастырады. Ал Аристотель “жомарттық барлық жағдайдан биік тұрады”-деген. Оның ойынша жақсы мен жаман болу көбінесе, адамның өзіне, оның қадамдарының дұрыстығына байланысты. Адам өзін тым ақылды, тым бақытты санамауы керекті, себебі тәккаппарлық сәтсізкке әкеп соғады. Жақсы адам өркөкірек емес, “басын көкке көтермейді” әйтпегенде, “көптеген өркөкіректер, сол үшін өлімге де қиылады”, ол сыпайылық адамды көрікті етіп және оның білімділігі мен мәдениеттілігін көрсетеді деген[10,1616].

Ы.Алтынсарин қоршаған ортаның адам нанымдарына тікелей әсер етіп, оның мінезінің қалыптасуына ықпал етеді деген ой қорытады. “Табиғат және жағдайлар”-дейді ол-мені жан-жағыма күдікпен қарайтындай етіп жасады...жартылай мен өмір сүріп жатқан ортада менің ойым топастан бастады”. “Тәртіпсіз қалада жаман қылықты, адамдар тұрады. Сіздер одан сақтаңыздар. Аз болса да айналаңызда жақсы адамдар кездеседі, соларды сыйлап, олардан үлгі алуымыз керек”[10,1596.]. Оның ойынша, адамгершіліктің өзгеруі, қоғамдық өмірдің өзгеруіне байланысты. Адам санасының жаңғыруындағы ерекше рөлді Ы.Алтынсарин білім мен тәрбиеге береді.

Қазақтың атақты данасы А. Құнанбаевта осындай идеяны жақтаған. Адамгершілік жайлы оқытуды өзінің “Қара сөздерінде” кең айтып өткен. Абай айтуынша, «адам өз қылықтарына жауапкершілікпен қарау керекті, себебі, жақсы-жаман болу оның өзіне ғана байланысты. Адам өмірге ақылдан тумайды, ол адамдарды тыңдау арқылы істерін көріп, еңбек ету арқылы соған жетеді дейді»[10,1576.].Адам біртіндеп жақсы мен жаманды айыра бастайды, ал егер көп қиыншылыққа тап болса, соғұрлым көп білетін болады. Шаруасыздық пен құдай ерігі адамды ақылды етпейді. Оны жақсы адал істері соған жетелейді.

Ыбырай «адам мінезін түзеп болмайды, сүйекке біткен мінез, сүйекпен бірге кетеді» дейтін теріс көзқарасқа қарсы адамның жақсы, я жаман болуы тағлым-тәрбиеге, өскен ортасына, игі істеріне байланысты деген ұстанымды қуаттайды.Оның еңбектерінде қазақ халық ауызекі шығармашылығы да жинақталған, онда адамның жетістіктері мен адамгершілігі, жақсылық пен зұлымдылық, еңбексүйгіштік жөнінде ұғымдар берілген.

“Атымтай Жомарт” деген әңгімесінде, ол бай бола тұрып, еңбекті жоғары бағалайды, еңбек етуді сүйеді. Ол үстіне ескі киім киіп, шөп тасып, жұмыс жасайды. Бұл әңгімесінде адал еңбекпен мал табуды мақсат еткен Атымтай Жомартты суреттеу арқылы, мәдени-ағартушы біріншіден, адамгершілік қасиеттерді жастардың бойына қалыптастыруды ойластырып отырған болса, екіншіден. “Жақсыда жаттық жоқ”, “жақсы туса елдің ырысы”-деп, жастарға үлгі тұтар өнегелі адамдар әр жұртта да бар деген. Өзге жұрттың өнеге тұтар ұлы адамдарын бауыр ету адамгершілік қасиеттің бірі. Ондай қасиеттерді жастардың бойына дарыту біздің парызымыз, борышымыз екендігін айтқан.

Тұлға дамуындағы жетістікке жетуді қамтамасыз ету үшін, Ыбырай оның бойына қажетті: жомарттық, адалдық, кішіпейілдік, әділдік пен шыншылдық т.б. қасиеттерді дендеп енгізу керек деген ойды өз шығармаларында түйіндетеді.

Ыбырай әңгімелерінде *мейірімділік, кішіпейілділік, ізеттілік, инабаттылық, жүрек тазалығы, ақ ниеттілік* сияқты ізгі адамгершілік қасиеттер үнемі айтылып отырады. Бала тәрбиелеу-балаға өмір жолын танытып, білім беру, сана-сезіміне қозғау салып, әр жақты тәрбиелеу болып табылады.

Адамның адамгершілік қасиеттері өмірге көзқарасынан, дұрыс не нашар мінез-құлқынан көрініс беріп отырады, ал дұрыс мінез-құлықты, өмірге көзқарасты қалыптастыру адамның өскен ортасына, тәрбиеге тікелей байланысты. Адамгершілік-рухани тағлымдарды өркениетті өмірмен байланыстыра отырып, білім беруде, оны негізге алғаны жөн. Сонда ғана, өзінің міндетін айқын сезінетін, мінез-құлқы жетілген саналы адам қалыптасады. Ол үшін әуелі ұрпағымыздың бойында *ұлттық тағлымды, адамгершілік әдепті, имандылық қасиеттерді* жетілдірсек, сонда ғана, халқының салтын жақсы білетін, елі үшін еңбек ететін азамат болып қалыптасады. Сондықтан да, болашақ ұрпақты адамгершілікке баули отырып, олардың бойында осы қасиеттерді сіңіре білсек, отанымыздың гүлденуіне өз үлесін қосатын азамат болып өсері сөзсіз. Адамгершілік құндылықтар үлкенмен кіші арасындағы шынайы қарым - қатынас жастардың бойына дариды.

Бүгінгі біздің мақсатымыз-өзіндік адамгершілік-мәдени құндылықтарды тұлға бойында дарыта отырып, оның жүрек түкпіріндегі рухани қазынасын жарыққа шығару, әрбір адамды жеке тұлға ретінде жетілдіру үшін, оның бойына бар құндылықтарды дарыту болса, бұған атамыз Ыбырай еңбектерінің мәні мен маңызы және әсері мол екендігі даусыз. Қазақ еліндегі қараңғылықтың торын бұзып, ел көзін ашу, тағылық зардабын тартқан халықтың аянышты тағдырына аз да болса, «көмек ету азаматтық борышым» деп біліп, ағарту ісін өзінің адамгершілік мұраты санаған Ыбырай, сол жолға басын тігіп, қандай қиындыққа да көнді. Сөйтіп, ол ағарту ісінің үгітшісі ғана болып қойған жоқ, соның қажырлы күрескері де болып саналды. Бір адамның қолынан келмейтін осынша ауыр істі өз мойнына алып, ерлік еңбек етіп, қазақ баласының тұлғасын жетілдіру ісіне өз еңбегі арқылы үлкен үлесін қосты.

Әдебиеттер

1. Философиялық сөздік / Ред.кол: Р.Н. Нұрғалиев, Ғ.Ғ. Ақмамбетов, Ж.М. Әбділдин. - Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1996. - 142 - 143 бб.
2. Назарбаев Н. Тарих тоғысында. - Алматы: Атамұра, 1999. - 25 б.
3. Алтынсарин И. Этнография // Собр. соч.: В 3 т. - Алма-Ата, Наука. - 1975. - Т.2. - С. 21 - 146 .
4. Алтынсарин И. Рассказы, басни, сказки // Собр. соч: В 3 т. - Алматы, 1978. - Т. 1. - С. 127.
5. Алтынсарин Ы. Мұсылманшылықтың тұтқасы. Шариат-ул-ислам / Дайындаған А. Сейдімбеков. - Алматы: Қазақстан, 1991. - 50 б.

6. Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасы: Оқу құралы. - Алматы: Санат, 2001. - 320 б.
7. Бабалар сөзі(хикаялық дастандар) 100 т.,Астана:Фолиант.2005ж.
- 8.Қалиев С. Ы.Алтынсариннің таңдамалы педагогикалық мұралары Алматы «Рауан»1991,200 бет
- 9.Қалиев С., Жарықбаев Қ. Ы.Алтынсариннің тәлім-тәрбиелік мұралары Алматы,1990.
- 10.Алтынсарин Ы.Әңгімелер Қазақ прозасы. Хрестоматия.Үш томдық/құраст. Х.Сүйіншәлі.-Алматы,2001.-Т.2.-98-157 б.

БАЛАНЫҢ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА Ы.АЛТЫНСАРИН ӘҢГІМЕЛЕРІНІҢ ӘСЕРІ

Бижанова Г.К.

*Педагогика және психология кафедрасы,аға оқытушы,п.ғ.магистрі
«Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты»КЕАҚ*

Әуезхан А.Ж.

*Дене шынықтыру пәнінің мұғалімі
Арқалық қаласы, Ы.Алтынсарин атындағы гимназия*

Уәли Т.І.

*Педагогика және психология кафедрасы,4 курс студенті
«Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты»КЕАҚ*

Аннотация: В статье рассказывается о значении рассказов И. Алтынсарина. Приведены примеры влияния рассказов И. Алтынсарина на формирование мышления ребенка. В настоящее время речь идет о поучительном значении рассказов И. Алтынсарина.

Ключевые слова: воспитание, беседа, мышление, влияние

Annotation. The article describes the meaning of I. Altynsarin's stories. Examples of the influence of I. Altynsarin's stories on the formation of a child's thinking are given. At present, we are talking about the instructive value of the stories of I. Altynsarin.

Key words: education, conversation, thinking, influenc

Алтынсарин мектебінің білім беру мақсаты өмірдің талабынан, көпшілік халықтың мұқтажынан туған. Оның алға қойған мақсаты бойынша мектеп баланың жеке басының ақыл-ойын өсіру үшін, мінез-құлқын жетілдіру үшін нақтылы білім беруі керек.

Алтынсариннің түсінігі бойынша, мектептің алдына қойған мақсатының жан-жақтылығы сонша, кейде оның нұсқауымен мектептің оқу процесі мен кластан тыс жұмыстың дағдылы шегі мұғалімдердің есінен шығып кететін. Жұмыстың соңғы түрін ол оқушылармен әңгімелесу деп атайды. Оның бұл түсінігі бойынша, мектептің алдына қойған мақсатына оқу жоспарының «динамикалығы» мен мектепке арналған программа себепші болды. Балаларға «жан-жақты және кең көлемде білім беруге» — тырысушылығын айтып өткенбіз, мұның өзі бастауыш халық училищесінің программасының көлемінен асып жатқанын дәлелдейді[1].

Алтынсарин оқыту процесін ұйымдастыруды дұрыс түсінді:

- Мұғалімнің ең бірінші ролі («Халықтық мектептер үшін барлығы мұғалімнің өзінде, асқан игілікті жарлықтарды да, өте ұқыпты инспекторлық бақылауды да мұғаліммен салыстыруға болмайды»);

- Оқу материалдық базаның шешуші маңызы;

- Оқулықтарды қазақ мектептеріне пайдалану үшін жарамдылығы жағынан ұқыпты тексеріп отырудың қажеттілігі.

Ол мұғалімдерге методикалық әдебиеттер мен педагогикалық журналдарды міндетті түрде пайдалану қажет деп есептеді. Торғай облысы мектептерінің мұғалімдері үшін «Семья и школа», «Народная школа» деген журналдарды жаздырып алатын. Мектеп кітапханасына Бобровскийдің «Педагогика», Коменскийдің «Систематический обзор народной учебной литературы», «Великая дидактика», Бунаковтың «Родной язык», Корфтың «Наш друг», Реклюдің «Земля суша и океан», Советовтың «Земледелие и скотоводство» сияқты кітаптары алынатын[2].

Оқу жабдықтары мен мектеп кітапханасының әдеби кітаптары үшін әрбір мектепке 600 сомнан бөлуге мүмкіндік алды. Ол кезде мұндай ақша өте көп қаржы болып есептелінетін. Мектеп түгелге дерлік көрнекі құралдар комплектісімен жабдықталды.

Мектепте берілетін білім мен дағдыны Алтынсарин ағарту ісіндегі немқұрайлылық деп қараған жоқ, қайта халықтың өткінші дәуірінде оған пайда келтіретін, іс жүзіне асатын қару ретінде бағалады. Осы мақсатпен ол мектепке қажетті оқу жабдықтарын сұрыптап алды, бұл сұрыптауды қалай оқыту керек, не үшін оқыту керектігі жөнінде педагогикалық талдауға салды.

«Қазақтарға осы дарынды, ақыл-иесі мол халыққа қазір, кешікпей тұрып рухани және қоғамдық даму жолына түсетін дұрыс бағыт беру — қалай дегенмен аса қажет болып отыр»-деді Ы.Алтынсарин Торғай облысының соғыс губернаторы Ильинге 1883 ж. 20 октябрьде жазған баяндама хатында[3].

Сонымен қатар хатында «Қазақ халқының экономикалық жағынан өсуі үшін мектептерді орнықтыру ретінде әлі де көп тиянақтылық керек», Алтынсарин мектептің білім беру дәрежесін көтеру қажеттігін қуаттайды. «Жақсы білім беру керек, қалай болса солай оқытуға болмайды». «Оқытатын кітаптар ғылымға негізделуі тиіс» т.б. пікірлерін жеткізді.

Педагог— энтузиаст ретінде ол өзінің барлық бастамаларында, орыстың мектептерінің тәжірибелерін үйрене отырып, мектеп ісін өрге бастырудың келешегін саралады.

«Біздің ісіміздің материалдық жағы қайткен күнде де қамтамасыз етіледі, енді істің маңызды жағы — оқыту мәселесі қалып отыр. Ол да жаман жүріп жатпаған сияқты. Дегенмен жөнге салынбаған оны-мұнылар да бар. Бірақ тәжірибе барлық ғылымның негізі ғой. Міне сондықтан оқытамыз және оқимыз», — деп жазды. «Ал жалпылай айтқанда, — деп жазды ол, — біздің мұғалімдеріміз оқу жұмысын қалай болғанда да орыстың көпшілік халық мектептерінен гөрі тәуір жүргізеді деп ойлаймын» [4].

Алтынсариннің кейбір пікірлерінде «адамгершілікке» тәрбиелеу идеясы анық айтылған. Бұл пікірлер оның шығармаларында терең көрсетіледі.

Өзінің жазбалары мен хаттарында Алтынсарин Белинскийдің сөзін айқын қайталайды және оны іс жүзіне асырады:

— «Оқушылар кейін парақор болмас үшін, олардың өнегелі болып өсуіне жәрдемдесуге барлық күшіммен тырысамын — дейді Алтынсарин, — менің алға қойған тұрақты мақсатым — қайткен күнде халқыма пайдалы адам болып шығу, ал ендігі ойым, осыған жетемін ғой деп барлық жағынан өзімді жұбатамын»[5,736.]. Мектепте істеген алғашқы қызметінен-ақ педагогикалық жұмыстың өте сәттілігіне осылай қуанышын білдіреді.

Алтынсарин ғылыми-жаратылыс жайлы дүние тану мәселесі арқылы баланың ақыл-ойын тәрбиелеуге зор көңіл бөледі. Жаңа ғылыми идеяны айқын насихаттаушы, адамгершілік прогреске апаратын жағдайдың бәрін терең түсініп, Алтынсарин Россиядағы барлық халықтарға 60-жылдардағы демократиялық ағартушылардың уәкілдері қандай қызмет атқарса, артта қалған қазақ қоғамында ол да сондай қызмет атқарды.

Алтынсариннің ағарту саласындағы еңбегін бағалай отырып, біз әсіресе схоластика мен діншілдік мистикаға қарсы жүргізген ашық күресіне ерекше көңіл аударуымыз керек. Ескі схоластикалық мектепті аяусыз сынау, педагогикаға жат оқытуға қарсы бірқатар әшкерелеуші әңгімелерінде надан молдаларды өткір сарказммен түйреді. Алтынсарин олардың өтірікке толы, балалардың басын қатырып, ақылын топастандыратын кітаби оқуларын әшкерелеп наразылық білдіреді.

Алтынсарин хрестоматиясындағы кейбір әңгімелер баланың ойлау қабілетін тәрбиелеу мәселесіне өзіндік мазмұнымен іріктелген. Бұл жағынан алғанда «Бақша ағаштары» еңгімесі өте қызық жазылған[5,916.].

«Жаздың әдемі бір күнінде, таңертең бір төре өзінің баласымен бақшаға барып, екеуі де егілген ағаштары мен гүл жапырақтарын көріп жүрді.

— Мынау ағаш неліктен тіп-тік, ана біреуі неге қисық біткен? — деп сұрады баласы.

— Оның себебі, балам, анау ағашты бағу-қағумен өсірген, қисық бұтақтары болса кесіп отырған. Мынау ағаш бағусыз, өз шығу қалыбымен өскен, — деді атасы.

— Олай болса, бағу-қағуда көп мағына бар екен ғой! — деді баласы.

— Бағу-қағуда көп мағына барында шек жоқ, шырағым. Мұнан сен де өзіңе ғибырат алсаң болады. Сен жас ағашсың, саған да күтім керек, мен сенің қате істеріңді түзеп, пайдалы іске үйретсем, сен менің айтқанымды ұғып, орнына келтірсең, жақсы түзік кісі болып өсерсің, бағусыз бетіңмен кетсең, сен де мынау қисық біткен ағаштай қисық өсерсің», — деді[6].

Еңбекті сүюге шақыру идеялары арқылы баланың ойлау қабілетін дамыту жөнінде.

Алтынсариннің хрестоматиялық материалдарындағы ең негізгісі-еңбекке тәрбиелеу мәселесі болып табылады. Мұнымен еңбекті психологиялық және тәрбиелік маңызына үлкен көңіл аударылғанын көреміз.

Алтынсариннің еңбек және еңбекті сүю туралы әңгімелерінен, біздің көз алдымыздан барлық тереңдігімен және жүйелігімен Қ.Д.Ушинскийдің «Еңбек оның психикалық, әрі тәрбиелік маңызы» деген атақты мақаласындағы терең ойлары мен айтқан сөздері аңғарылады.

«Еңбек адамнан шығып табиғатқа дейін, - деп жазды Қ.Д.Ушинский, - қайтадан адамға жалғыз мұқтаждығын қанағаттандырып, ой - өрісін кеңейтіп қана қоймай, өзі жеткізетін материалдық бағалы нәрселерге қарамастан, бір өзіне тән, ішкі күшімен әсер етеді . *Еңбектің материалдық жемісі – адам игілігінен жасалды, бірақ еңбектің тек ішкі рухани күші – қуаты ғана адам қасиетінің, сонымен бірге адамгершілігі мен бақытына да қызмет етеді*

Тәрбие тек адамның сапасын өсіріп қана қоймайды, оған белгілі көлемде мағлұматта береді, еңбексіз қадір, бақытта болмайтыны сезініп, еңбекке елеулі құштарлықты туғызу керек»[7, 101 б.].

Хрестоматияға енген, балаларға арналған мақалалары мен әңгімелерінде Алтынсарин еңбектің ұлы маңызын көрсетеді және еңбекке деген құрметі мен сүйіспеншілігін білдіреді.

Алтынсарин қазақ балаларын дарынды, туысынан ойшыл, зерек етіп бейнелейді. Өмірдің қатал тағдыры еңбекші семьяда өскен қазақ балаларының ақыл – ойына әсер етті, тапқырлығы, білуге құмарлығы жетілді. Қазақ балалары қызық әңгімелерді, егер онда өте маңызды, не шиеленіскен қисынды немесе юмордың қунақылықты элементі болса, немесе күшті қарама – қарсылық болса, - міне осындай мазмұндағы әңгімелерді жақсы көрді. Қарапайымдылық, дәлдік, жинақтылық, геройдың басындағы күйініш – сүйініш мұндай әңгімелерінде талапты ақыл мен жігерлілікпен, алға қойған мақсатын жеңіп шығу жолында шиеленісіп жатады.

Оның әңгімелерінде бейнеленгендей қазақ халқының еңбекші бұқарасынан шыққан балалар өздерінің ақылы, ой-өрісі, қабілеттілігі, адамгершілік қылығы, мінезі жағынан әрқашан да байлар ортасынан шыққан балалардан асып түседі. Кедей балалары өмір үшін, еңбек үшін күресте жағымды ерекшелікке ие болады, ал жатып ішер байлардың балалары өздерінің өміріндегі жақсы тұрмысқа байланысты адамгершілігі жағынан көп артта қалған, еңбек етуге икемсіз, ой-өрісі жетілмеген, қиыншылыққа төзімсіз болып бейнеленеді.

«Бай баласы мен жарлы баласы» атты тамаша әңгімесінің мазмұны осындай, мұнан басқа да бірқатар әңгімелерінде Алтынсарин еңбекті сүюді, еңбекті игіліктің көзі ретінде бағалайды. Солардың кейбіреулерінен мысал келтірейік:

«Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш» әңгімесінде әрқайсысы өзінше тамақ табумен шұғылдануда, еңбек етуде, емір сүру үшін күресуде.

Еңбек адамды тәрбиелейтін құрал есебінде автордың көзқарасы аса айқын шыққан: еңбек адамның борыштылық сезімін нығайтады, еңбекші адамға өзімшілдік мінез жат.

Мазмұны жағынан осы әңгіменің жалғасы ретінде «Атымтай Жомарт» әңгімесін атауға болады.

Еңбектің мәні, еңбектің мақсаты дегенде Алтынсариннің түсінігі бойынша, еңбек тек адамның жеке басын ғана қамтамасыз етіп, сонымен қатар ішкі дүниесін тыныштандырып қанағаттандырып қоймайды. Жоғарыда біз көргендей, әсіресе еңбектің әлеуметтік маңызына көңіл аударады. Басқа біреудің еңбегін қанау, оған озбырлық жасау, оның еңбегін пайдалану — мұның өзі қоғамның кемшілігінен, сол кезде өмір сүріп отырған әлеуметтік тәртіптің теңсіздігінен.

Ы.Алтынсариннің ауыз әдебиеті шығармаларын бала ойлын дамытуға пайдалану мақсаттары жөнінде.

Өзінің кітабының мазмұнын балаларға саралай отырып, Алтынсарин қазақ халқының бай қазынасы ауыз әдебиетіне назар аударды. Қазақ халқының ауыз әдебиеті творчествосынан өзінің кітабына жеке ертегілерді, батырлар жырын, мақал-мәтелдерді сұрыптай отырып, тәрбие мақсатымен шебер қабыстырды. Халық тілі ерекшелігінің, — ырғақтылығын, тауып айтқыштығын, эпитет пен теңеуге байлығын өте жоғары бағалады.

«Жәнібек батыр» — мұнда батыр баланың жас кезінен-ақ тәлім тәрбие алу үшін жақсы адамдарды іздеу тәрізді қалыптасқан әдет-ғұрыптар бейнеленеді. Сөз болып отырған әңгімеде, әсіресе екінші диалог қызықты құрылған:

Батыр балаға жақтырмай жауап бергендіктен бала өпелеп кетіп бара жатқанда, би батыр баланы тоқтатып алып ақыл-өсиетін айтады.

«Қобыланды» — қазақ халқының батырлар жырының үлгісі. Қобыланды — халқы үшін ең қиыншылық кезеңде тамаша ерлік көрсеткен, елін жаудан қорғаған батыр. Бұл дастанда балаларға әсіресе батырдың аты Тайбурылдың шабысы қатты ұнайды.

«Қара батыр» әңгімесі де хрестоматияға ауыз әдебиеті үлгісі ретінде алынған, өзінің реалистік мазмұнымен қызықты құрылған ертегі. Онда балаларға құстардың өмірі мен әдетін көрсетеді, сонымен бірге өмірде кездесетін әдемі, айшықты сурет, бейнелі эпитеттер балалардың байқағыштығы мен қиялының өсуіне сай көрсетілген.

Алтынсарин балалар жазушысы ретінде К.Д.Ушинский мен Л.Н.Толстойдың ізімен халық поэзиясының сарқылмас байлығы ертегілер мен әңгімелердің, мақалдар мен мәтелдердің зор білімдік және тәрбиелік маңызын жоғары бағалаған.

Өз хрестоматиясын соны өлеңдерімен, әңгімелерімен толықтырды; бағалы, әрі тәрбиелік-мәні бар көптеген шығармаларды орысшадан қазақшаға аударды. Оның ананың балаға деген махаббаты, табиғаттың түрлі құбылыстары, балалар өмірі жайлы өлеңдері — терең шыншылдықпен, тамаша көркемдік формасымен тұлғаланып көрінеді.

Алтынсариннің қазақ тілінде шыққан оқу кітабының бірінші беті оның «Кел, балалар, оқылық» өлеңімен ашылады[7,250].

Алтынсарин хрестоматиясынан ендігі бір орын алған өлең Балғожаның оқып жүрген баласы Ыбырайға жазған хаты: Үміт еткен көзімнің нұры балам, - деп басталып, қазақ отбасының баласына деген сенімімен үміті екенін тамаша суреттейді.

Хрестоматияға өзінің мазмұны жағынан үйлесетін, сол кездегі орыс мектептеріне арналған жақсы оқу кітаптарының үлгілерінен біраз әңгімелер, өлеңдер енгізілген (К.Д.Ушинскийдің, Б.Бунаковтың, Л.Н.Толстойдың әдебиеттік оқу кітаптарынан).

Бұл әңгімелер мен өлеңдердің бірқатары аудармалар: «Масақтар», «Екі шыбын», «Шыбын мен өгіз», «Қарға мен түлкі» т. б. мысалдар. Мысал аудармасының мазмұнын дәл бере білген; сөйлем құрылысы қазақтың әсерлі тілімен іріктеліп алынған.

Баланы тұңғыш тәрбиелейтін әйел — аналар рөліне Алтынсарин ерекше зор маңыз берді. Анаға арналған екі тамаша өлеңінде, ананың рухани тазалығын, ананың нәзік сүйіспеншілігін жан-тәнімен суреттейді.

Алтынсарин қазақ семьясының жақсы дәстүрін жоғары бағалайды, ата-ананың балаға деген сүйіспеншілігін, мейірімін ата-анаға баланың борыштылығын терең сеніммен баяндайды.

Хрестоматияға енген материалдарға шолу, талдау жасауды аяқтай отырып, оған енген шығармалар таза ақыл беретін ұсақ шығармалар (балалар, ересек адамдар өмірі және жануарлар туралы кішігірім әңгімелер) екенін атап өткен жөн. Хрестоматиядағы әрбір шығарманың өзіне тән белгілі тәрбиелілік идеясы бар.

Осындай баланың ақыл-ойын үйрететін шығармаларға мыналар жатқызуға болады: «Әке мен бала» (жалқаулықты сынайды), «Асыл шөп» (сабырлықты, төзімділікті көрсетеді), «Шеше мен бала» (қайырымдылықты), «Кіші пейілділік», «Түлкі мен ешкі» (өтірікшілікті), «Жаман жолдас» (жолдасты бағаламау, қара басының ғана қамын ойлаушылықты), «Баланың айласы», «Алтын шеттеуік» (момындықты), «Қисық ағаш» (қыңырлықты), «Бір уыс мақта» (сарандық пен ұқыптылықты), «Таза бұлақ» (адалдықты уағыздайды).

Әдебиеттер

1. Бабалар сөзі(хикаялық дастандар) 100 т.,Астана:Фолиант.2005
2. Даданова Е. Алтынсариннің жастар тәрбисі жөніндегі еңбектері// Қазақстан мұғалімі.-1993.-12қараша
3. Даналар туралы әңгімелер/Құраст.:П.Жаманқұлова.-Алматы,2000-134 бет
4. Даумов Н Алтынсарин және қазіргі оқу мәселесі//Бастауыш мектеп.- 2001.И12.-10-12бет
5. Дербісалин Ә. О литературном наследии И.Алтынсарина А.1957.199 стр
6. Қалкеева Қ.Р., Ахметова П.Ә.Бижанова Ғ.Қазақстандағы білім және педагогика ғылымдарының тарихы .Арқалық,2010.-210 бет
7. Жармұхамедов М. Ы.Алтынсарин тағылымы Алматы Жазушы,1991-384 бет.

НЬЮТОН ЗАҢДАРЫ

Булекбаева Г.Б.

*Педагогика ғылымдарының магистрі, физика пәнінің мұғалімі
«Арқалық қаласы әкімдігі білім бөлімінің Кейкі батыр атындағы
№4 жалпы орта білім беретін мектебі» КММ*

Аннотация. Задача школ, в понимании Ибрая Алтынсарина, должна быть разнообразной и столь широкомасштабной, что знания и опыт, передаваемые в школе, оценивались не с точки зрения формального образования, а с точки зрения сопричастности к жизни, реальной пользы для населения. С этой целью он проводит педагогический анализ, отбирая в школах необходимые учебные предметы, задавая вопросы о том, как учить и зачем учить.

Ключевые слова. Ключевые слова. Задача школы, выбор актуальных для жизни предметов, как учить, зачем учить.

Annotation. The task of schools, in the understanding of Ybyrai Altynsarin, should be diverse and so wide-ranging that the knowledge and experience transmitted at school was evaluated not in terms of formal education, but in terms of involvement in life, real benefits for the population. To this end, he conducts pedagogical analysis, selecting the necessary subjects in schools, asking questions about how to teach and why to teach.

Keywords. The task of the school, the choice of subjects relevant to life, how to teach, why to teach.

Ыбырай Алтынсариннің ағартушылық идеялары негізінен қазақ халқының экономикалық және мәдениеттік мешеулігін жоюға бағытталған. Ол қазақ халқын цивилизациялы халықтардың қатарына жеткізуді арман етті. Ол білім алу құр мақсат емес, әлеуметтік ортаны өзгерту күресіне жастарды белсенділікпен қатыстырудың негізгі жолы деп білді. Алтынсарин мектептің білім беру жөніндегі міндетін өмір талаптарынан, бұқара халықтың талаптарынан шығарып белгілейді. Оның пікірінше, мектеп өмірге жанасымды нақтылы білім беріп, ақыл-ойдың өсуін, баланың саналылық жағынан жетілуін қамтамасыз етуге тиісті.

Алтынсариннің түсінігінше мектептердің міндеті сан-алуан және соншалық кең өрісті болуы керек, мектепте берілетін білім мен тәжірибені формальдық білім беру жағынан емес, өмірге жанасымды, халыққа нақтылы пайда келтіру жағынан бағалады. Осы мақсатпен ол мектептерге керекті оқу пәндерін іріктеп таңдап, қалай оқыту керек және не үшін оқыту керек деген сұрақ қойып, педагогикалық талдау жасайды [1].

«Қазақ халқын экономика жағынан дамыту үшін мектептерді тұрақты және қазіргіден әлдеқайда баянды ете отырып, олардың беретін білімінің дәрежесін көтеру керек», дейді Алтынсарин, «Қалай болса солай оқытуға болмайды, жақсы білім беру керек», «Оқу кітабы ғылымға негізделуі керек» деген ойларына тоқтала келсек, қазіргі таңда жаһандық өзгерістердің тез және жаңалыққа толы болуына байланысты мемлекетіміз үштілділік саясатын ұстанатыны белгілі. Әрине, ұлттық рухымызды, мәдениетімізді, дәстүрімізді сақтау үшін мемлекетіміздің әрбір азаматы қазақ тілін еркін меңгеруі керек, ал жаһандық жаңалықтар мен білім қатарында, озық технологияларды түсініп,

меңгеріп, жетілдіру үшін ағылшын тілі өте қажет. 2016-2020 оқу жылдары аралығында физика, биология, информатика және химия пәндерін ағылшын тілінде CLIL әдісін қолданып беру үшін мындаған мұғалімдер тілдік курстардан өтіп жатыр. Бұның барлығы Қазақстанның болашақ ұрпағын көзі ашық, көкірегі ояу, жаһандық бәсекеге қабілетті, өз ойын кез келген жерде жеткізе алатын жеке тұлға етіп тәрбиелеу. Осы орайда сіздердің назарларыңызға CLIL әдісін қолданып жасалған «Ньютон заңдары» тақырыбындағы сабақ жоспарын ұсынғым келеді [2].

Сабақтың тақырыбы:	Мектеп: Арқалық қаласы, Кейкі батыр атындағы №4 жалпы орта білім беретін мектебі		
Ньютон заңдары	Мұғалімнің аты-жөні: Булекбаева Г.Б.		
Сыныбы: 9-сынып	Қатысқан оқушылар саны:	Қатыспағандар:	
Оқыту мақсаты; Осы сабақтың сол мақсатқа қол жеткізуде тигізетін үлесі	Ньютон заңдарының тұжырымдамасын білу және түсіну.		
Оқыту міндеттері Жетістік критерийлері	- Оқушылар денелер тыныштықта болуын және денелердің бір қалыпты түзу сызықты қозғалуын шартын біледі; - Дененің қозғалысының жылдамдық өзгеруінің себебін біледі; - Денелердің өзара әсерлесуін (тікелей немесе арақашықтықтан) біледі; - Ньютон заңдарын қолданып, сандық, сапалық және эксперименттік есептер шығара алады; - Ньютон заңдарын қолданып, мысалдарды түсіндіреді; - Ньютон заңдарының әділдігін растайтын тәжірибелерді түсіндіре алады.		
Тілдік міндеттер	Тілдік қорына, ойларын дұрыс жеткізуіне,монологтық және диалогтық сөйлеу білігін дамытуға көңіл бөлу. Зерттеудің нәтижелерін ауызша және жазбаша түрде жазып, қорытынды жасай алады <u>Пән бойынша арнайы сөздер мен терминдер:</u> Күш, Ньютонның бірінші заңы, Ньютонның екінші заңы, Ньютонның үшінші заңы, теңәрекетті күш, үйкеліс күші, күш векторының бағыты, тіреудің реакция күші немесе нормаль қысым күші		
	Қазақша Үдеу Күш Ньютонның бірінші заңы Ньютонның екінші заңы Ньютонның үшінші заңы Тіреудің реакция күші немесе нормаль қысым күші	Орысша Ускорение Сила Первый закон Ньютона Второй закон Ньютона Третий закон Ньютона Реакция опоры или сила нормального давления	Ағылшынша Acceleration Force Newton's first law Newton's second law Newton's third law Ground reaction force and force of the normal pressure

	Тең әрекетті күш Үйкеліс күші Үйкеліс коэффициенті Күш векторының бағыты	Равнодействующая сила Сила трения Коэффициент трения Направление вектора силы	net force, the resultant force Friction force Friction coefficient The direction of the force vector
	<u>Ауызша және жазбаша сөзге арналған қажетті сөйлемдер</u> Өзара әрекеттесу кезіндегі денеге түсірілетін барлық күштердің тең әрекет күші үдеу тудырады [3].		
Алдыңғы білім	Ньютон заңдарының тұжырымдамасын, күштердің табиғатын білуі тиіс		
Жоспар			
Уақытты жоспарлау	Жоспар бойынша орындалуы тиіс тапсырмалар		Ресурстар
Басталуы	Сыныпты сабаққа ұйымдастыру. Оқушыларды формулалар бойынша топтарға бөлеміз: I-group: Newton II-group: Galileo Оқушыларды сабаққа белсендіру (топтық жұмыс): топтарға ортақ мәселе қойылады: <i>Галилей мен Ньютонның физикада ашқан жаңалықтарын жақсы білесіздер. Енді сол жаңалықтарын өздеріңіз білетін ағылшын сөздерімен келтірсеңіздер және тақтаға шығып айтсаңыздар (inertia, mass, force, motion, acceleration, law and dynamic, mechanic).</i> Әр топ оқушылары өз жауаптарын сипаттап, талдау жасап болғаннан кейін оқушыларға видео көрсетіледі. Видео: <i>Newton's 3 laws of motion</i> <i>Көрген видеомызды бір сөйлеммен қорытындылайық:</i> Оқушылар видеоға сәйкес білімдерін қорытындылайтын сөйлем жазады. Сөйлем Who, What, When, Why, How, Where деген сұрақтарды қамтиды [4].		https://www.youtube.com/watch?v=kKKM8Y-u7ds&t=129s
5 минут			
5 минут			
7 минут	Solving problems 1. What is the modulus of the resultant force, if under their action a body weighing 6 kg moves with an acceleration of 1.5 m / s ² ? 2. A force of 150 N acts on a body of mass 18 kg. What is the acceleration? 3. A parachutist is falling with a constant speed of 2ms ⁻¹ . Her weight is 90 kg. What is the total upward force acting on her? 4. A mass of 12 kg is made acceleration at 3ms ⁻² . What is the magnitude of the force acting on it? Samsung-A70		
5 минут	Топпен жұмыс (бекіту) Quizlet.com		

5 минут	Үй тапсырмасы: Сөздік бойынша жұмыс жасау. Рефлексия Серіктестіктеріңізбен сөйлесіңіз ▶ Үйренген 3 жаңа мәліметтермен бөлісіңіздер ▶ Сіздер үшін жеңіл болған мәліметтермен бөлісіңіздер ▶ Сіздерге қиындық туындатқан мәліметтермен бөлісіңіздер ▶ Келесі жолы міндетті түрде оқып келетін мәліметтермен бөлісіңіздер [5]	
Қосымша ақпарат		
Бөліп оқыту – Көбірек қолдау көрсету үшін сіз не істейсіз? Қабілеті жоғары оқушыларға қандай күрделі тапсырма бересіз?	Бағалау – оқушылардың білімін қалай тексересіз?	Пәнаралық байланыс Қауіпсіздік ережелері АКТ – сілтемелері ұндылықтар
Ой толғау Сабақ мақсаттары/оқыту мақсаттары шынайы болды ма? Бүгін оқушылар нені үйренді? Оқыту ортасы қандай болды? Менің бөліп оқытқаным өз мәнінде жүзеге асты ма? Мен өз уақытымды ұтымды пайдалана алдым ба? Мен жоспарыма қандай өзгерістер енгіздім және неліктен?	Төменде берілген бос орынды өз сабағыңызға рефлексия жүргізу үшін пайдаланыңыз. Сабағыңызға қатысты деген сол жақта келтірілген сұрақтарға жауап беріңіз.	
Қорытынды бағалау		

Әдебиеттер

1. Жармұхамедов М. «Ы.Алтынсарин тағылымы», Алматы «Жазушы» 1991 ж.
2. Закирова Н.А., Аширов А.А. Физика оқулығы, 9-сынып, Арман-ПВ, 2019 ж.
3. www.smk.edu.kz
4. www.google.com
5. www.youtube.com

I. ALTYSARIN'S PEDAGOGICAL HERITAGE IN THE ERA OF GLOBAL CHALLENGES AND CHANGES

Гилжанова З.К.

Ағылшын тілі пәні мұғалімі

«А.Құнанбаев атындағы мектеп-гимназиясы» КММ

Аңдатпа. Қазақстанның болашағы көбінесе мұғалімнің әлеуметтік-экономикалық және рухани-адамгершілік құндылықтар жүйесінде қандай орын алатындығына байланысты. Бұл мамандықтың беделін нығайту үшін сапалы кәсіптік білім беріп қана қоймай, оқытушылар құрамына әлеуметтік кепілдіктер беру қажет. Мұғалім рөлінің маңыздылығын И. Алтынсарин жоғары бағалады.

Ы.Алтынсариннің білім беру қызметінде де, Қазақстан Республикасының 12 жылдық орта білім беру тұжырымдамасында да басты мақсат - шетелдік мамандардың тәжірибесін қолдану арқылы мүмкін болатындығын көрсету екенін атап өткен жөн. Сондықтан қазақстандық білім беруді қажетті нәтижеге бағытталған етіп ұйымдастыру Ы. Алтынсарин ілімінен келе жатқан бағыт-бағдары бар мұра.

Аннотация. Будущее Казахстана во многом зависит от роли учителя в системе социально-экономических и духовных ценностей. Чтобы укрепить престиж этой профессии, необходимо не только дать качественное профессиональное образование, но и предоставить социальные гарантии педагогическим кадрам. Важность роли учителя Алтынсарин всегда хвалил в своей речи.

Следует отметить, что как в образовательной деятельности И. Алтынсарина, так и в концепции 12-летнего среднего образования Республики Казахстан главная цель - показать, что это возможно благодаря использованию опыта зарубежных специалистов. Поэтому организация казахстанского образования в направлении желаемого результата-наследие учения Алтынсарина.

Ibrai Altynsarin went down in the history of Kazakhstan as an outstanding educator, teacher, public figure. Speaking today about the reform of education in the Republic, one cannot but recall his pedagogical heritage.

Altynsarin's enlightening ideas are aimed at breaking the economic and cultural backwardness of the Kazakh people. He passionately wanted to see the Kazakh people among the civilized nations.

According to Altynsarin, in order to achieve this goal, first of all, it is necessary to radically restructure the entire structure of the patriarchal-clan system. He viewed education not as an end in itself, but as a means, as a weapon that young people need to master for an active struggle to transform the social environment. Altynsarin devoted his whole life to enlightening his native people. "The Kazakh people in themselves represent a fertile ground for education," he wrote. Enlightenment was thought by him as an integral part of progress, without which the development of the entire nation was impossible.

The knowledge and skills given at school, Altynsarin assessed not from the point of view of formal education, but taking into account their real benefits, benefits for the people in the transition period of his life.

He attached great importance to the moral and educational role of the school, the initial education should see in the child "not an official, not a poet, not a

craftsman, but a person." Altynsarin saw the main purpose of the school in the formation of high morality in students in the assimilation of elementary scientific knowledge, in the development of a natural-scientific worldview.

Speaking as the herald of advanced culture, Altynsarina paid special attention to the formation of interest in science, love for work in young people, encouraged her to serve the people, developed a sense of philanthropy in her and understood that these qualities should be instilled in a person from early childhood, therefore all his strength, knowledge, gave energy to the education of the younger generation. [1, p.12-14].

The issues of labor education in the textbook materials of Altynsarin occupy one of the central places; this emphasizes the fundamental importance of labor both in the psychological and educational terms.

Education should not only develop a person's mind and give him a certain amount of information, but should ignite in him a thirst for serious work, without which his life cannot be either worthy or happy. "According to Altynsarin, love for work strengthens his morality in a person. The meaning of labor, the meaning of labor in Altynsarin's understanding is not only that it provides a person with personal well-being or brings him satisfaction and inner peace. His main desire is to teach Kazakh children so that they can be useful to their people and join the achievements of agriculture and industry.

Ibrai Altynsarin devoted his entire life to training the first cadres of the democratic intelligentsia, which brought science and knowledge to the steppe. He opened four two-grade schools, seven volost schools, a teacher's school in Orsk, a vocational school in Turgay, and a girls' school in Irgiz. The Kazakh folk schools created by Altynsarin became the first strongholds for the dissemination of advanced democratic culture among the masses. [2, p.65].

The first Kazakh folk teachers brought up by him served as her guides, were the successors of the progressive work begun by Ibrai Altynsarin.

In pedagogical work, according to Altynsarin, it is all about the teacher's ability to find the best teaching methods and in the correct treatment of children. In setting and solving didactic problems in relation to the Kazakh school, I. Altynsarin made a big step forward, seeking to establish order and organization in the school, a solid regime in the educational process and discipline among students.

I. Altynsarin's instruction on the duties of a teacher - how to teach them, in relation to students - how to learn them - testifies to his deep and comprehensive awareness of the provisions of the modern methodology. Explaining a variety of verbal conversation techniques. mental and written exercises, he wrote so that any work of children would not be fruitlessly wasted on meaningless memorization, but had a meaning and a system.

He warned against oversight - limited superficial concepts in the approach to children "On specific examples he explained that bad teaching and treatment of children confuse and confuse them, and vice versa, the more cheerful the children are, the better it is to deal with them, the more moral influence on the students, the more successful the classes will go.

Altynsarin explained the teaching methods and techniques of teaching children to teachers in their broad educational meaning:

a) teaching methods is a path along which an interest (hunting, desire) awakens in children in school, classes, and then in science, self-education.

b) in the classroom, such exercises in the mental activity of children, such as conversation, are necessary. method of explanatory reading. This helps to attract visual objects and facts of life: describe an object and phenomena, compare their qualities, draw certain conclusions. Thus, the correct thinking abilities can be formed in children.

I. Altynsarin spent a lot of effort and energy on the opening of trade and agricultural schools, attaching exceptional importance to the training of the indigenous population of specialists necessary for the economic development of Kazakhstan.

The beginning of female education in Kazakhstan is also associated with the name of Altynsarin. He introduced in these schools teaching and crafts, dictated in accordance with the needs of the local population, already in a transitional state from a nomadic life to a settled way of life. "[3, p.3-8].

The educational ideals of pedagogy and the school system of Altynsarin are based on a high assessment of science and general education, on love for the child and respect for his personality. striving to prepare young people who can serve for the benefit of their people.

Altynsarin believed that the main task of the school was to communicate real knowledge to students, and ensured that this knowledge was acquired by students visually.

I. Altynsarin set the following goals and objectives as the basis of his activity in organizing Kazakh schools. The school, beyond any influence of religions, must prepare new citizens, fighters for a new life. It should become the alphabet for the assimilation of culture and science for the people. According to its structure, the school should serve as an example of a new cultural life in the broadest sense of the word - new habits, orders, discipline, the principles of hygiene, sanitation, crafts and arts among the Kazakh people.

The school must have an experienced vegetable garden and flower garden. The school should become a true center of culture among the surrounding population, have a good library so that the literate part of the Kazakh population can read popular science books. The teacher - educator at school - decides the success of the business, everything depends on him, on his preparation for teaching work, on his love for his work. The organization of the school is a matter of the people themselves; funds are not even required from the government, as long as it allows the opening of schools and does not interfere with their educational and educational work. [4, p.54-55].

Following the principle of historicism, I considered the reforming activities of Altynsarin from the standpoint of his time, if he were our contemporary, then he would certainly direct all his talent as a teacher-educator to the implementation of the modern concept of the development of education. Reading deeply into the concept of development of education in the Republic of Kazakhstan, you involuntarily draw a parallel with its activities and see a lot of points of contact, many common issues.

The modern geopolitical, economic and social state of Kazakhstani society, integration into the world educational space requires the modernization of the secondary education system of the Republic of Kazakhstan.

Education as a process provides for the introduction to universal and national-ethnic values in the process of socialization as a system of human interactions: with oneself, with other people (family, collective), with society, with nature, with religion, with culture (material and spiritual). (In the activities of I. Altynsarin, the solution to this problem is reflected)/

Education as a result should be reflected in a specific model of a graduate of the level of primary, basic secondary and general secondary education.

Values are reflected in the content of education, refracted and concretized through its goals:

- the formation of a value attitude towards nature as a common home for humanity;
- formation of ideas about a person as a subject of life and the highest value on Earth;
- the formation of a value attitude to the social structure of human life (Motherland, state, family, national history and the present);
- the formation of a value attitude towards norms
- cultural life in the field of hygiene, law, aesthetics, economics and ecology;
- the formation of a value attitude towards various types of labor activity, profession, social communication;
- formation of a life position, development of the ability for an individual choice of life path, self-realization and self-actualization.

A graduate of a Kazakh school as a subject of culture is characterized by:

- knowledge of the language, history, culture of their people;
- value attitude to art, culture, literature, scientific achievements, the results of freedom, labor, truth;
- the ability to handle modern technology and communication means;
- understanding the feelings and experiences of the people around him;
- creation of goodness and beauty;
- ability to communicate in the native, state and foreign languages. (I. Altynsarin tried to educate this in his students)

The goals of secondary education determine the basic competencies of a school graduate, presented in the form of life roles:

- friendly person;
- a caring family member;
- creative personality;
- responsible citizen;
- a healthy and improving personality. [5, p.26-28].

The future of Kazakhstan largely depends on what place the Teacher occupies in the system of socio-economic and spiritual-moral values. It is necessary not only to provide quality professional education, but also social guarantees for teaching staff in order to strengthen the prestige of this profession. (The importance of the role of the teacher was highly appreciated by I. Altynsarin)

In conclusion, it should be noted that both in the educational activities of I. Altynsarin and in the Concept of 12-year secondary education of the Republic of Kazakhstan, the main goal is to show that using the experience of foreign specialists, it is possible to organize Kazakhstani education so that it is focused on the required result.

Literature

1. K. Dzhumagulov. "AND. Altynsarin »Tashkent. 1975 year
2. Concept for the development of education in the Republic of Kazakhstan.
3. I. Altynsarin. Collected works in three volumes. Alma-Ata publishing house. 1976 year
4. I. Altynsarin. Selected works. Alma-Ata. 1968 year.
5. I. Altynsarin. Pedagogical ideas and educational activities. Alma-Ata. 1968 year

ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ДАРА ҰСТАЗЫ-ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН

Гильмуханова Ж.А.

*Мектепке дейінгі және бастауыш білім беру кафедрасы, 4 курс студенті,
А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті
Ғылыми жетекшісі: педагогика магистрі Султанбекова Ж.Х.
А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті*

Аннотация. В статье затрагиваются процессы, происходившие во время постепенного присоединения всех жузов (родоплеменных, этнических объединений) казахов к России. Процессы, происходившие в то время, были непростыми и подчас болезненными как для кочевого народа, так и для русских, которых политические реалии вынуждали обустраиваться на новых территориях. Активным участником этих процессов стал Ибрай Алтынсарин - писатель, поэт, этнограф, выдающийся педагог и создатель сети русско-казахских школ, организатор образования, переводчик, автор одного из вариантов казахского алфавита на основе кириллической графики.

Ключевые слова. алфавит, школа, религиозное воспитание, колонизация, гордость нации

Annotation. The article deals with the processes that took place during the gradual annexation of all zhuzes (tribal, ethnic associations) of Kazakhs to Russia. The processes taking place at that time were difficult and sometimes painful both for the nomadic people and for the Russians, who were forced by political realities to settle in new territories. Ibrai Altynsarin, a writer, poet, ethnographer, outstanding teacher and creator of a network of Russian-Kazakh schools, organizer of education, translator, author of one of the variants of the Kazakh alphabet based on Cyrillic graphics, became an active participant in these processes.

Keywords. alphabet, school, religious education, colonization, pride of the nation.

Қазақ халқының және қазіргі Қазақстанның тарихы мен мәдениетінде халықтың қазіргі рухани өмірінің негізін қалаған үш көрнекті қайраткер – көрнекті ғалым және саяхатшы Шоқан Уәлиханов, «ақын-ойшыл Абай Құнанбаев және педагог-ағартушы, жазушы Ыбырай Алтынсарин ерекше орын алады.

Ұлы дала кеңістігінде олардың әрқайсысы өз саласында еңбек етіп, өз халқының болашақ дамуының астығын қалады. Сонымен қатар олардың қызметі өзара үндес болды - қазақ этнографиясымен Алтынсарин мен Уәлиханов айналысты, ақындық өнер тек Абайда ғана емес, сондай-ақ Ыбырайдың да бойынан табылды.

18-19 ғғ. барлық жүздердің (ру-тайпалық, этникалық бірлестіктердің) қазақтардың Ресейге біртіндеп қосылу кезеңі болды [1, б.360].

Сол кезде болған процестер көшпелі халық үшін де, саяси шындықтар жаңа аумақтарды орналастыруға мәжбүр болған орыстар үшін де қиын және кейде ауыр болды.

Көпестермен, шаруалармен, казактармен бірге империяға қайта қосылған жерлерге шенеуніктер, ғалымдар, әскери қызметкерлер және орыс зиялыларының өкілдері келді. Ресейде бұл жерлерге және оларды мекендейтін халықтарға қызығушылық артты. Бұл екі мәдениеттің өзара әрекеттесуінің өте маңызды белгілері қойылған уақыт болды.

Бұл үдерістердің белсенді қатысушысы - жазушы, ақын, этнограф, орыс-қазақ мектептері желісінің құрушысы және көрнекті педагог, білім беруді ұйымдастырушы, аудармашы, кириллица негізіндегі қазақ әліпбиі нұсқаларының бірінің авторы Ыбырай Алтынсарин болды.

Дарынды ақын және педагог Ыбырай Алтынсарин қазақ өлкесінің аса қатал отарлауының ең қиын жылдарында Торғай облысы бойынша халық мектептерінің тұтас желісін ұйымдастыра алды. Оның білім алу қажеттілігіне деген терең сенімі XX ғасырдың басында өз жемісін берді.

Ы.Алтынсарин өте жақсы деген нәтижемен бітірген мектепте оқыған жылдары, әрине, кейінгі қызметіне өз ізін қалдырды. Орыс мәдениетімен танысу оның халқының даму бағыты туралы көзқарасын қалыптастырды. Қазақтар үшін дәстүрлі көшпелі тұрмыс осы кезеңде ыдырау сатысында болды және халықтың бір бөлігі біртіндеп отырықшы өмірге көшті. Ы.Алтынсарин бұл жайлы "Қыпшақ Сейіткүл" әңгімесінде сипаттап, оның жанашырлығы, әрине, жаңа өмір салтын меңгеруден қорықпайтындармен болды. Бұл үдерісте қазақ даласында пайда болған орыс қоныстары да көмектесе алар еді. Алтынсарин бұл туралы былай жазған:

"...Қазақ халқы жақын арада орыс мемлекетімен бірігеді, осы жақындасуда өз бақытын өзі көреді және малшы ғана емес, диқаншы да болады"[2, б.143].

"Қалалардың зиялы, сауда және қолөнер тұрғындарында қазақ даланы заманауи өркениеттің, өнердің және ғылыми білімнің барлық қызметтерімен қамтамасыз ететін тұтынушыны көреді. Қалалар мен қолайлы қатынас жолдарының әсері қазақ халқының және біздің даламыздың өмірі үшін пайдалы болады.< ... > Орыс қоныстанушыларына қазақ даласының мәдениеті мен қайта құрушылары бойынша мұғалімдер ретінде үміт артамыз" [3, б.160].

Алтынсарин орыс-қазақ мектептерін ұйымдастыруда және жалпы білім беруді дамытуда орыс мәдениетімен жақындасудың бір жолын көрді. Оның бұл бағыттағы қызметінің нәтижелері бір қарағанда қарапайым болып көрінуі

мүмкін (төрт екі сыныптық училищені, қолөнер және әйелдер училищесін, бес болыстық мектепті, орыс қоныстарының балаларына арналған екі училищені ашу, оқу үшін стипендия жүйесін құру), бірақ олардың артында инерцияны, надандықты және немқұрайлылықты жеңудің үлкен еңбегі тұрды.

Алтынсарин мектептер мен училищелерді ұйымдастыруға соншалықты мұқияттылықпен қарады (әрине, оқу жылдарында қаланған), ол салған кейбір мектеп ғимараттары біздің заманымызға дейін сақталды.

Қазақ әліпбиін кириллица графикасы негізінде әзірлеу де маңызды болды, себебі Алтынсариннің пікірінше, ол қазақ тілінің ерекшеліктерін сол кезде қабылданған араб графикасын қолданған татар әліпбиіне қарағанда әлдеқайда жақсы жеткізген. Бірақ ол барлық қазақ жазуын кириллицаға көшіру – алыс болашақтың ісі екенін түсінді.

Шынында да, араб графикасымен түпкілікті алшақтық тек 20 ғасырда, қазақ тілі алдымен латын әліпбиіне (1929 ж.), содан кейін кириллицаға (1940 ж.) аударылған кезде ғана орын алды. Ыбырай Алтынсарин халық үшін осы маңызды жұмысты бастаған алғашқы қазақ болды.

Орыс-қазақ мектептері желісін құрудағы қиындықтар осы кезеңде қазақтарда татар (көбінесе) тілінде оқытатын мұсылман мектептері (медреселер) жүйесінің болуымен күрделене түсті. Бұл мектептер діни болды, тек білімнің ғана емес, сонымен қатар мұғалімдердің моральдық деңгейінің төмендігі-молдалар ешкімге құпия болған жоқ. Бұл туралы өзінің публицистикасында, поэзиясында, әңгімелерінде жазған. Бірақ халықтың білімге деген құштарлығы және осы мекемелердің салыстырмалы түрде таралуы оларды елеулі күшке айналдырды.

Сондықтан Алтынсарин өз қызметінде оқушыларды діни тәрбиелеуге ерекше көңіл бөлді. Ол өзі ашқан мектептер үшін молдаларды мұқият таңдап, олардың қызметін бақылауға тырысты. 1884 жылы Қазанда араб графикасында жарияланған "Шараит - ул-ислам" ("Основы исламского вероучения") ислам бойынша оқу құралын құрастырған.

Ыбырай Алтынсарин өз қызметінде өз халқының өкілдерімен де, орыс шенеуніктерімен, көпестермен, шаруалармен де кездесті. Осы адамдардың кейбірі көрнекті қазақ ағартушысының рухани әлемінің қалыптасуына әсер етті. Көрнекті орыс шығыстанушысы Василий Васильевич Григорьев (1816-1881) Шығыс және Батыс Түркістанның әлемдік саясаттағы маңыздылығына алғашқылардың бірі болып назар аударды. Оның ғылыми, педагогикалық және әкімшілік мансабы Санкт-Петербургте басталды, содан кейін Одессада жалғасты. 1851 жылы Орынбор өлкесіне тағайындалып, көп ұзамай шекара комиссиясының бастығы қызметін атқарды. Бұл комиссия Орта Азия хандықтарымен байланыста болды, сондай-ақ қырғыздардың істерін жүргізді. Орынборда В. Григорьев дала бекіністерінде көшпенділерге арналған мектептер желісін құруға қатысты. 1857 жылы мектепті бітіргеннен кейін, Ы.Алтынсарин Григорьевтің аудармашысы болып тағайындалды. Бұл ұстаным жас жігітке орыс тілін білуге, жүйелі ғылыми қызметтің алғашқы дағдыларын

алуға ғана емес, сонымен қатар керемет ғалымның айтарлықтай моральдық әсерін сезінуге көмектесті. Алтынсариннің өзі бұл туралы былай жазған:

"Сіздердің қамқорлықтарыңыз бен өнегелі әсерлеріңізді пайдалана отырып, біз, бірнеше қырғыз офицерлері, қызмет бабын бастадық. Сіздің жақсы әсеріңіз бізге терең еніп, Сіз көрсеткен бағыт бойынша жүре отырып, біз кейінірек өзімізге жақын адамдар үшін пайдасыз адамдар болмадық" [6, б.46].

Орынборда жасаған ғылыми еңбектері үшін Григорьев 1854 жылы Санкт-Петербург Императорлық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі болып сайланды.

1862 жылдан кейін В.В. Григорьев Санкт-Петербургке оралып, университеттің профессоры болып, өзі құрған Шығыс тарихы кафедрасын басқарды.

Николай Иванович Ильминский-орыс шығыстанушысы, мұғалім-миссионер, библист, Ғылым Академиясының корреспондент-мүшесі, керемет лингвист-аудармашы және шығыс тілдерін біледі. Ол Орынбор шекаралық комиссиясында В.В. Григорьевпен бірге жұмыс істеді, онда Жас аудармашы Ы.Алтынсаринмен танысты.

Жас айырмашылығына қарамастан, ең бастысы, білім деңгейінде (Ильминский әйгілі шығыстанушы маман және миссионер болған) олардың арасында өте достық қарым-қатынас қалыптасты. 1961 жылы Ильминскийді қазанға ауыстырғаннан кейін олар хат алмасу мен ынтымақтастықты жалғастырды.

Григорьев В.В. (1816-1881)

Ильминский Н. И. (1822 – 1891)

Н.И.Ильминский Ресей империясының мұсылман халқын христиандандырудың сөзсіз жақтаушысы болды және осы бағытта көп жұмыс жасады. Өз кезегінде Алтынсарин қазақтар мен оларға жақын халықтар үшін исламды сақтаудың маңыздылығына сенімді болды, алайда оны фанатизм мен надан қабаттардан тазарту қажеттілігін мойындады. Бірақ көзқарастардағы бұл айырмашылық екі мәдениет қайраткерінің керемет ынтымақтастығына кедергі келтірмеді. Олардың хат жазысуы Ы.Алтынсарин өмірден кеткенге дейін жалғасты. Бұл Ильминский, қазірдің өзінде қатты ауырып, досының қызметі туралы естеліктер жинады, жазды және ұйымдастырды. [7, б.45].

Ы. Алтынсарин өзінің қысқа өмірінде таңқаларлық көп нәрсе жасай алды. Алтынсариннің еңбегінің қысқаша тізімінде: түрлі салаларда оқу орындарының ашылуы, төрт екі сыныпты Орталық орыс-қазақ училищелері, қолөнер училищесінің, әйелдер училищесі, бес болыстық мектеп, орыс ауылдарының балаларына арналған екі мектеп, сондай-ақ гимназияларда, университеттерде және т.б. білім алушылар үшін стипендиялар жүйесін құру, оқу құралдарын құру, мектепте білім беруді дамыту бағдарламасы көптеген құжаттарда (рапорттарда, циркулярларда, баяндамалық жазбаларда) баяндалған, оларды зерделеу Ы.Алтынсариннің оқытудың барлық егжей-тегжейіне қаншалықты терең енгенін көрсетеді. Олар сол уақытқа қатысты қағидаларды тұжырымдайды, ал кейбіреулері қазір де өзекті:

- оқытуды лайықты ғылыми және ең озық әдістемелік деңгейде жүргізу;
- қырғыз балаларын орыстармен бірге оқыту;
- халықтық білім беруді тиісті түрде қаржыландыру;
- білім алғандарға оны қоғамдық өмірде лайықты қолдануға мүмкіндік беру.

"Мектептер-бұл қырғыздардың білім алуының басты серіппелері, ал олар далаға лақтырылып, пайда әкеле алмайды; сонымен қатар оларға, әсіресе оларға және үмітке; оларда қырғыз халқының болашағы да бар" – деп Алтынсарин пікірлестер мен қызметкерлерге жазған хаттарында осылай жазған [4, б.352].

Ы.Алтынсарин педагогикасының негізгі қағидаларын қысқаша былайша тұжырымдауға болады:

- Оқу процесінде ұсақ-түйектер жоқ.
- Білім алу ғана емес, сонымен қатар білім алу да маңызды.
- Мұғалімнің тұлғасы, оның моральдық келбеті маңызды орын алады.
- Мектеп қоғамға моральдық әсер етудің үлгісі, мәдениеттің шынайы

мағынасында тірек болуы керек.

Бұл принциптер XIX – XX ғана емес, XXI ғасырдың көрнекті мұғалімдері өз қызметінде қалыптастырған шынайы гуманистік педагогиканың міндеттерімен сәйкес келеді.

Ыбырай Алтынсарин - өз халқының талантты ұлы, ұлт мақтанышы. Ол қазақ халқының мәдениетін дамытуға үлкен үлес қосты, оның еңбектері мен барлық шығармашылығы тарихымыздың алтын қорына еніп, кейінгі ұрпаққа сарқылмас бай мұра қалдырды. Ол қазақ халқының жадында осындай ұлы тұлға болып қалды. [5, б.7].

Ыбырай Алтынсарин — нағыз халықшыл жазушы, өмір шындығын озық идея тұрғысынан таныта білген кемеңгер суреткер, аса қажырлы қоғам қайраткері, заманының ең маңызды мәселесін көтеріп, жыр төккен азамат ақын, жаңашыл жазушы, сол жаңаның тынымсыз жаршысы. Өз бойындағы қуатын халық мақсаты үшін аямай жұмсаған адал жанды азамат.

Мен оның шығармалары, аудармалары әр оқырманға қолжетімді болғанын, сирек мұрағаттық материалдар жарияланғанын қалаймын, ал жас ұрпақ талантты ақын мен аудармашының жұмысын ризашылықпен зерттеді. Алтынсариннің Қазақстандағы халыққа білім беру тарихындағы маңызы өте зор. Алтынсариннің қызметі біз үшін қоғамдық ойдың дамуы және оның халыққа білім беру мен Қазақ әдебиеті тарихындағы орны тұрғысынан үлкен

қызығушылық тудырады. Біз Алтынсаринге оның алғашқы Халық мұғалімі, Қазақстандағы халық мектептерінің алғашқы ұйымдастырушысы және қазақ халқының ортасынан шыққан алғашқы теоретик-педагог ретіндегі қызметі үшін құрмет көрсетеміз.

Әдебиеттер

1. Алтынсарин Ы. Шығармалар жинағы. 3 томдық. Т. 1. Алматы: ҚазКСР" Ғылым", 1975. 360 б.
2. "Орынбор парағы", 1880, № 17. Мақ. бойынша: [2, б.143].
3. Жұмағұлов Қ.Т. Ыбырай Алтынсарин (Алғы Сөз. профессор Х.Х. Махмулова). Ташкент: әдебиет және Өнер баспасы. Гафура Гуляма, 1975. 160 Б.
4. Алтынсарин Ы.Шығармалар жинағы. 3 томдық.Т. 3. Алматы: ҚазКСР" Ғылым", 1978. 352 б.
5. "Ұлы ұстаз Ыбырай Алтынсариннің мұрасы бүгінгі күні де өзекті - // Аңыз адам: Жұлдыздар отбасы.- № 17 (77). -7 б.
6. Ильминский Н.И. «Ыбырай Алтынсарин туралы естеліктер».Қазан, 1891)

ОРГАНИКАЛЫҚ ҚОСЫЛЫСТАРДЫҢ ПРАКТИКАЛЫҚ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ НЕГІЗІНДЕ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Даулетқалиева Ж.Ш.

Химия-5В011200 мамандығының 4 курс студенті

Ғылыми жетекші: Досмағұлова К.К.

«Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ

Аннотация. В статье рассматривается экология добычи нефти и газа на основе органических соединений, а также особенности их интегрированного обучения. Описаны преимущества и ожидаемые результаты интегрированного обучения экологии добычи нефти и газа для студентов и преподавателей.

Ключевые слова: органические соединения, интегрированное обучение.

Annotation. The article discusses the ecology of oil and gas production based on organic compounds, as well as the features of their integrated training. The advantages and expected results of integrated training in the ecology of oil and gas production for students and teachers are described.

Key words: ecology of oil and gas, integrated learning.

Химияның бір бөлігі органикалық химияны оқыту кезінде заттар құрылысына үңілу, яғни молекуладағы атомдардың орналасуын, химиялық байланыстың электрондық табиғатын, микроәлемдегі өзгерістерді тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Осы айтылғандар органикалық химияның танымдық мәнін, оқушылардың ғылыми-материалистік көзқарасының қалыптасуын анықтайды. Табиғаттағы заттардың алуан түрлілігі, органика мен бейорганиканың бірлігі, заттардың табиғаттағы айналу процесінің өзіне тән заңдылықпен өтуі, оның материалдық процесс екендігі, атом молекулада өтетін өзгерістер т.б.

Органикалық химия курсының бастапқы бөлігінде теориялық сұрақтарды талдау оқытуда дедукцияның рөлі артуына себепкер болды. Дедукция тәсілінің индукциямен бірлесуі ойлау дағдысының өркендеуіне кепілдік береді. Оқытылған теорияларға сүйене отырып оқушылар өз бетімен болжам жасауға, алған білімдерін эксперимент нәтижесінде тексеруге мүмкіндік алады.

«ТНК-ВР Менеджмент» ААҚ-тың еңбекті қорғау, өнеркәсіптік қауіпсіздік және қоршаған ортаны қорғау жөніндегі вице-президенті Сэнди Сташ былай деген: «Мәселенің алдын алу әрқашан салдарын жоюға қарағанда арзанырақ болады» [4]. Бұл дегеніміз, қазіргі таңда университет қабырғаларында «экология» пәнінің бір тақырыбы ретінде ғана қарастырылып кететін, осы мұнай-газ өндірісінің экологиясы туралы мәселені жеке пән ретінде оқыту қарастырылса, қазіргі студент – келешек мұнайшы өзі айналысып жүрген жұмыстың себебінен туындайтын салдарларды біліп және оны болдырмаудың және онымен күресудің әдіс-тәсілдерін жете меңгерген, әрі өз ғаламшары үшін жанашыр мұнайшы болушы еді.

Мұнай және газ өндірісінің экологиясын пән ретінде кіріктіріп оқытудың [5] мектепте оқытылатын «Жалпы органикалық химия» курсынан (кесте 1) немесе университетте өтілетін «Экология» курсынан айтарлықтай ерекшеліктері бар болмақ, өйткені мұнда тек жалпылама түсінік беріп қана қоймай, табиғатқа зиянды әсерін тигізетін және өндірістің әр сатысында алынатын заттар туралы және атмосфераға жіберілетін зиянды газдар туралы мәлімет беріледі, өндіріс орнының маңында орналасқан халық пен су көзіне, флорасы мен фаунасына әсері нақты зерттеліп, келетін зиянды азайту немесе мүлдем болдырмау жолдары қарастырылады. Осы әдіснаманың негізінде білім беру қызметін жоспарлау кезінде оның «4C» деп аталатын міндетті компоненттерін: «content» (мазмұны), «communication» (қарым-қатынас), «cognition» (ойлау қабілеті), «culture», (мәдениет) деп зерттеу қажет. Бұл мұнай-химия өнеркәсібі қызметкерлерінің ғана емес, сонымен қатар жаратылыстану ғылымдарын оқитын және бұрыннан экология, химия және биохимия негіздерімен таныс студенттер, магистранттар мен аспиранттардың экологиялық көзқарастарын тереңдетуге ықпал етеді. Теориялық алған білімдерін іс жүзінде байқап, экологиялық керекті тәжірибелер өткізуге мүмкіндік береді.

Кесте 1 – Органикалық химия курсы мен экология негіздерінің теориялық байланысы [6]

№	Экологиялық материалдар	Органикалық химия курсына кіріктірілетін материалдар
1	Экологиялық жүйелер. Биосфера және ондағы биогеохимиялық айналымдар	Көмірсутектердің оттекті, азотты, органикалық заттардың ыдырауы. С, N, O көздері. Фотосинтез үдерісінің химиялық мәні
2	Табиғаттағы табиғи қорлар	Мұнай, газ, көмір, жанғыз сланецтер, сарқылатын қорлар
3	Қоршаған ортаның факторлары және олардың ағзаға әсері. Антропогендік-өндірістік факторлар	Өсімдіктер мен жануарлар дүниесін табиғи пайдаланудағы антропогендік факторлардың әсері және өзгерістің химиялық сипаты

4	Организмдер мен экологиялық факторлар арасындағы қарым-қатынастарындағы жалпы заңдылықтар	Адам ағзасындағы дәрументтердің маңызы, оның қажетті мөлшерінің табиғаттағы қоректік заттармен толтырылуы
5	Қоршаған орта сапасын бағалайтын нормативтер	Органикалық ластанушылардың шекті мөлшерлі концентрациясы (ПДК). Улы химикаттар туралы түсінік
6	Атмосфераға антропогендік әсердің ығпалы және оны ластанудан қорғау жолдары	Қышқыл жауындар, озон тесігі, жылы жай эффектсі, өндіріс және автокөлік қалдықтары. Киот хаттамасы
7	Гидросфераға антропогендік әсердің ығпалы және оны ластанудан қорғау жолдары	Судың органикалық ластанушылармен, фенол және т.б. мұнай өнімдерімен ластануы
8	Литосфераға антропогендік әсердің ығпалы және оны ластанудан қорғау жолдары	Гумус-органикалық заттарды ыдырататын микроорганизмдер әсерінен пада болатын өсімдік және жануар текті шірінділер
9	ҚР «Қоршаған ортаны қорғау туралы заңы». Өндірістік қалдықтар және оларды қайта өңдеу	Қазақстандағы келесі өндірістер: 1.Кальций карбиді; 2.Мұнай-газ; 3.Метанол 4.Резинотехникалық заттар; 5.Синтетикалық талшықтар және целлюлоза өндірісі және олардың экологиялық мәселелері
10	Экологиялық мониторинг. Қоршаған ортаға келетін әсерді бағалау	Химиялық мониторинг мәселелері. Қоршаған ортаның өте улы заттармен ластану деңгейін анықтау

Тиісті экологиялық білімді алу студенттерге өндірістік қызметте туындаған экологиялық проблемаларды бағалауға көмектеседі, қоршаған ортаны жоғары деңгейде ұстау үдерісін басқаруда белсенділік танытуға мүмкіндік береді. Жоғарыда атап өтілгендей, мұнай және газ өндірісінің экологиясын кіріктіре оқыту тек өндірістің нәтижесінде туындайтын экологиялық мәселелерді қарастыру ғана емес, сол өндіріс орындарында мүмкін болатын жарылыстарға жол бермеу, өндірісте қолданылатын құрылғы мен жабдықтарды ұтымды түрде қолдану, сонымен қоса өндірістік қалдықты қайта өңдеп, оларды тиімді пайдалану жолдарын көрсететін болады.

Сонымен қоса, кіріктіре оқытудың тәжірибелік тұжырымдамасын дамыту және ерекшеліктерін айқындай түсу мақсатында бұл технологияны тек теориялық түрде ғана оқытып қоймай, жоғары оқу орнының іс-тәжірибесінде, мамандардың біліктілігін арттыру курстарында және педогогикалық практика барысында кеңінен пайдалануға болады. Демек, мұнай және газ өндірісінің экологиясын кіріктіре оқыту біз үшін тиімді болып табылады және оны төмендегі келтірілген білім алушының меңгере алатын дағдыларынан-ақ көруге болады.

Кіріктіре оқытуды игеру нәтижесінде білім алушы:

- ✓ экологиялық био-қорғаныс құралдарын қолдана алады;
- ✓ қоршаған ортаны және жер қойнауын мұнай мен газ өндірісінің техногендік әсерінен қорғау әдістерін қолдана алады.
- ✓ органикалық химияның оқу пәнінің құрылымы мен мазмұнын іріктеуде қандай ғылыми критерийлер жатқанын қарастырады

Мұнай және газ өндірісінің экологиясын кіріктіре оқытуды игеру нәтижесінде студент келесілерді біле алады:

- мұнай және газ кен орындарындағы төтенше жағдайлардың алдын алу және салдарын жою тәсілдерін;
- қоршаған ортаны мұнай-газ объектілері қалдықтарымен ластаудың негізгі көздері мен деңгейін;
- мұнай-газ саласының барлық салаларының қоршаған ортаға әсерін;
- өндірістегі жер қойнауын пайдалану және экологиялық қауіпсіздік ережелері, ережелері мен нормаларын;
- ұтымды пайдалану, экологиялық мониторинг, экологиялық бақылау және табиғатты пайдалануды реттеу принциптері мен әдістерін.

Оқушылар мен студенттерге экологиялық білім мен тәрбие беру – ең күрделі педагогикалық үрдіс. Бұл өз кезегінде, жоғарыда көрсетілген білім мен дағдылар мұғалімдердің де білікті әрі тек теориялық білімді ғана меңгерген емес, өндірістен хабары бар, экологиялық сауатты, пәнаралық байланысты орната алатын кәсіби шебер болуын талап етеді.

Қорытындылай келе, органикалық қосылыстардың маңызды бөліктері мұнай және газ өндірісінің экологиясын кіріктіре оқытуды қолданудың барлық аталған қиындықтарына қарамастан, бұл әдістеме білім беру процесінің көптеген мәселелерін шешуге мүмкіндік береді және қазірде бір-бірімен тығыз байланысты пәндерді кіріктіре оқытудағы ерекше тәсіл болып табылады деп айтуға болады. Дәстүрлі оқыту технологиясында жеке экология және жеке мұнай-газ ісі (немесе органикалық химия) оқытылатын болса, ал кіріктіре оқытуды қолдану арқылы білім алушы осы екі пәнді қоса меңгеріп шығады. Бұл оқыту технологияларының айқын артықшылығы болып табылады. Барлық факторларды дұрыс ескере отырып, пәнаралық интеграция әдіснамасын қолдануға мүмкіндік береді. Пәнаралық байланыс орната отырып білім беру алғашында қиын болғанмен, уақыт өте келе оқытушы нақты кәсіби құзыреттілікке ие болады және бұл әдісті қолдану мұғалімнің өз кәсіби білімін шыңдап отыруына, өз пәнін өзге пәндермен байланыстыра отырып білім алушының жан-жақты дамыған, кәсіби, бәсекеге қабілетті маман болып шығуына өз септігін тигізеді.

Әдебиеттер

1. Берчатова А.А, Петрова Е.Ю. Экологические проблемы нефтяной промышленности. Тюменский государственный нефтегазовый университет. 15 мая 2003 г. [<https://neftegaz.ru/analysis/education/330188-ekologicheskie-problemy-neftyanoy-promyshlennosti/>]
2. Госсен Л.П., Величкина Л.М. Экология нефтегазового комплекса. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 2007. – 5 с.
3. Environmental Science 101: Environment and Humanity / Science Course. Chapter 15 / Lesson 4. Rebecca Gillasp. Oil and Natural Gas Reserves: Availability, Extraction and Use
4. Пандатimes. Бремя дальневидных. июнь 2005 С. – 7.

5. Лалетина Т.А. Интегрированный подход и использование предметно-языковой интеграции при обучении иностранному языку.[Электронный ресурс].Режим доступа: http://conf.sfukras.ru/uploads/3_Laletina%20T%5B1%5D.A.pdf
6. Химия курсын дәстүрлі оқыту технологиясы — <https://stud.kz/referat/show/12777>

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН ЖӘНЕ ДӘУІР

Дуйсебекеова А. Е.

*«Мектепке дейінгі және бастауыш білім беру кафедрасы,
Арқни профессоры, ф.ғ.к*

Жақсылықова Ш. М.

*Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу мамандығының 3 курс студенті
«БІ. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты " КЕАҚ*

Аннотация: имя талантливого человека Ибрая всегда выдерживает испытание временем и творит вместе со своим народом. Его жизнь является одним из прекрасных примеров безграничной любви к своей Родине и служения ей всей душой.

Ключевые слова: многогранность, талант, Авраам, имя, Родина, душа, служение, совершенный, пример.

Annotation. the name of a talented person Ibray always stands the test of time and creates together with his people. His life is one of the most beautiful examples of boundless love for his Homeland and service to it with all his soul.

Keywords: versatility, talent, Abraham, name, homeland, soul, service, perfect, example.

Ы.Алтынсарин аса талантты педагог, ағартушы, дарынды жазушы, тамаша ақын, көрнекті қоғам қайраткері Ыбырай Алтынсарин қазақ қоғамының мәдениет пен экономика жағынан мешеу кезінде өмір сүріп, халқымыздың демократиялық мәдениеті мен өнерінің бір сыпыра саласында жаңадан өсіп өркендеуіне айқын жол ашып, баянды негіз жасады.

Жан-жақты талант иесі Ыбырайдың есімі қашанда уақыт сынынан мүдірмей өтіп, өз халқымен бірге жасасып келеді. Оның өмірі өз Отанын шексіз сүйіп, оған бүкіл жан тәнімен қызмет етудің тамаша үлгілерінің бірі болып табылады.

Ағартушының өнегелі өмірі мен өрісі биік таланты бір кезде қандай жарқын да жанды қасиеттерімен көрініп, қазақ мәдениетінің тарихында айқын іздерін қалдырса, қазірде сол асыл да абзал ерекшеліктерін өз бойында толық анықтауда. Мұның өзі заңды да еді. Өйткені әрбір ұлы адамзатпен бірге жасайтын мәңгі өшпес, ескіrmес иделарды көтереді. Сондықтан олар арада бірнеше ұрпақтың өткеніне қарамастан, әрбір жаңа ұрпақ, жас қауымға алыстан қол созып, «жол болсын» айтып тұрғандай болады, уақыт өткен сайын биіктей, мән-маңызы қадір-қасиеті арта түседі[1,б.25].

Мәдениетіміздің тарихында Ы.Алтынсарин дәл осындай, үркердей саңлақтардың бірі болған еді. Ол өзінің бүкіл шығармашылық өмірін бір ұлы мақсатқа арнады. Ол мақсат қазақ халқын ғасырлар бойы езіп келген надандық пен қараңғылықтың шырмауынан босатып, өнер-білімді, мәдениетті елдердің қатарына қосу еді.

Заманымыздың заңғар жазушысы Мұқтар Омарханұлы Әуезов Ыбырай Алтынсарин туралы былай жазды: «Ыбырай орыстың мәдениет мектебін танымаса, Ушинский бастаған педагогикалық жаңалықтарды білмесе, орыстың адамгершіл, прогрессшіл классикалық әдебиетінің нәрінен қорек алмаса, Ыбырай болмас еді... Ыбырай да сол бір бағытта болумен қатар, өмірі, еңбек еткен ортасы, әлеуметтік-қоғамдық қайраты, әрекеті жөнінде Шоқанға да, Абайға да ұқсамайды. Ыбырай жаңағы екеуінің де ісін өз өмірінде еңбегіне түйістіріп, қоса білді. Сөйтіп, ол екеуі де істеген тың тарихтың ұзақ өрісі бар, зор келешегі бар істердің үлгісін өз қолымен орнатты. Әрі ол жаңа үлгідегі ақын, әрі сол кездегі Ресейде батыл жаңалық жасап, «бұратана» елдер үшін тың үлгідегі мектеп ашушы. Қазақтың ең алғашқы мәдениетті мектебін жасаумен қатар, жазушылық пен оқытушылықты ол аса шебер өнерлі түрде қабыстырушы».

Кезінде қазақ халқының болашақ дағдырын орыс мәдениетімен бірлікте алып қараған Шоқан, Абай және Ыбырай секілді ұлы ағартушы-демократтар тарихымызда өшпестей із қалдырды. Осы орайда Ыбырай Алтынсариннің қосқан үлесі мен еңбегі орасан зор. Қазақ халқының талантты ұлдарының бірі Ыбырай Алтынсарин – аса көрнекті ағартушы-педагог, этнограф ғалым, ақын әрі жазушы, жаңашыл педагог болған адам.

Ы.Алтынсариннің сан салалы қызметі мен өмірі жайлы сақталған деректер мен материалдар өте көп, олардың дені ағартушының өз қолынан шыққан.

Ыбырай Алтынсарин – бар саналы ғұмырын туған халқын өнер-білімді, жаңа заманның өркениетті, мәдениетті елдерінің қатарына қосу жолына арнаған көрнекті тұлға. Ол өзінің ағартушылық, педагогтік, ақын — жазушылық тарихи қызметі мен зор талантын, жан-жақты терең білімі мен қайрат-жігерін елдің «желкілдеп өскен көк шөптей» жас ұрпағын оқытып, тәрбиелеуге, қазақ жерінде жаңа үлгідегі мектептер ашып, оқушыларды өз кезінің озық ғылымымен қаруландыруға, кәсіп түрлеріне үйретуге арнаған.

Ыбырай бұл жолда сан алуан кедергілер мен қиындықтарды жеңе отырып, үлкен жетістіктерге қол жеткізді, сөйтіп, туған халқының мақтан тұтатын ардақтысына айналды[2,б.38].

Ағартушының қоғамдық-саяси қызметі 1868 жылы Ы.Алтынсарин Торғай уездік басқармасына іс жүргізуші ретінде қызметке орналасты. Содан соң уезд бастығының аға көмекшісі және уақытша уездік судья міндеттерін қатар атқарды. Қызмет бабымен қазақ ауылдарында жиі болып тұрды. Өз халқының аса қажетті мүдделері неде екенін жақсы білді. Болыс басқарушылары мен ауыл старшындарының сайлауына қатысып жүрді. Ол сайлау кезінде дауысты сатып алудың, паракорлық пен қиянат жасаушылықтың орын алуына жол бермеуге тырысты. Бұған риза болмаған байлар оның үстінен облыстық басқармаға, әскери

губернаторға және одан әрі Ішкі істер министрлігіне шағым жасады. Оны 868 жылғы «Уақытша ережеде» белгіленген сайлау тәртібін бұзды деп айыптады.

Ы.Алтынсарин қарапайым халықтың қамын ойлады. Ол өзінің парасатты мінез-құлқы және барынша адалдығы, халық алдындағы атағы мен беделінің аркасында ақталып шықты. Ол өзінің халық алдында сөйлеген сөздерінде патша үкіметінің отаршыл аграрлық саясатын ашық сынады. Патша үкіметі шенеуніктерінің озбырлық іс-әрекеттерін, олардың жергілікті қолшоқпарларын айыптады. Мәселен, ол 1864 жылғы хатында былай деп жазды: «Қызмет бабы бойынша мен байлармен жиі қақтығысып қаламын. Маған жамандық ойлайтындар лауазымды адамдар арасында да бар. Олар қорғансыз кедейлерді арсыздықпен талап-тонауда...»

Ы. Алтынсарин патша өкіметінің жергілікті халыққа қысым жасайтын жүгенсіз саясатын айыптап отырды. Оған 1880 жылы «Оренбургский листок» газетінде жарияланған мақалалары айқын дәлел. Ол өз ғұмырының соңғы кезінде былай деп жазды: «Мен түбегейлі терең сеніммен туған халқыма шамамның келгенінше пайдамды тигізсем деген ниетімнен ешқашан бас тартпаймын». Ы. Алтынсариннің ұшан- теңіз еңбегі қазақ халқының экономикалық дамуына, білім көкжиегінің кеңеюіне, рухани және мәдени гүлденуіне игі ықпал етті. Оның есімі халықтың есінде мәңгі сақталады. Бүгінде Алматы қаласындағы Қазақ мемлекеттік білім академиясы Ыбырай Алтынсариннің есімімен аталады.

Еліміздегі педагогтар қауымының ең таңдаулы өкілдері жыл сайын Ы.Алтынсарин атты төсбелгімен марапатталады. Ағартушы ғалымның құрметіне жыл сайын ғылыми конференциялар өткізіліп тұрады. Мұғалімдердің Ы.Алтынсарин туралы жазған хаттарынан : «Марқұмның мен қазақ даласында болған кезімдегі бүкіл өмірі өзінің сүйікті халқына білім беру жолындағы ағартушылық қызметіне арналды. Ол халық өмірінің қалай бет бұрып бара жатқанын мұқият бақылап отырды және оны терең түсіне білді... Мұғалімдерге қатаң талаптар қойды, әрбір іске барынша ұқыпты қарауды талап етті, ол өз міндетіне жүрдім- бардым қарап, жұмысты шала-шарпы орындайтындарды қатаң жазалап отырды[3,б.65].

Оқу ісін өзі қандай жанын сала жақсы көрсе, өз инспекциясына қарасты мұғалімдерден де тап соны талап етті. Ол өзінің шын жүректен шыққан тартымды әңгімелері арқылы мұғалімдерді оқу ісіне шын ниеттерімен құлшынып, адал еңбек етуге жұмылдыра білетін. Жұрттың көз алдында бізді соншалықты жоғары бағалайтын, өзгелерді мұғалімдерге ең адал ниетті азаматтар ретінде зор құрметпен әрі мақтанышпен қарауға мәжбүр етті. Ол әрдайым қасынан мұғалімдерді қалдырмай, өзімен бірге ертіп ала кететін, оларсыз сапарға сирек шығатын. Ол әсіресе жас қазақ мұғалімдеріне ерекше қамқорлықпен сүйсіне қарайтын... Оны мұғалімдер де жанындай жақсы көретін... Ол өзінің жеке өмірінде де өте сүйкімді, жомарт жүректі ақ көңіл адам болды. Онымен қашан болса да, қандай мәселемен болса да емін-еркін ашық сөйлесуге, ақыл-кеңес сұрауға мүмкін еді.

Қашан болса да ақ көңіл адал ниетімен ақылын айтуға, тіпті нақты ісімен көмектесуге әрқашан әзір тұратын. Қазақ халқы да оны қатты құрметтейтін. Олай ететін толық жөні де бар еді: оның есігі келем деушілердің қай-қайсысына болса да әрқашан ашық тұратын. Ол өзінің ақыл- кеңесін берумен ғана шектелмей, қиын-қыстау кезде қиналып келген адамға өз қалтасынан ақша да беріп жіберетін, кейін оны көбінесе қайтарып ала да бермейтін. Орыс тұрғындары да оған қайырымды да әділетті адам ретінде сый-құрметпен қарайтын. Қостанайдың зиялы қауымы оны сағына күтетін. Өйткені ол көпшілікпен ортақ тіл табысып сөйлесетін, отырыстың сәнін кіргізетін, көңілді де сүйкімді әңгімелер айтатын... (Мұғалім Ф.Д. Соколовтың естелігінен)

Сөйтіп, ақын, бір жағынан, жастарды оқуға, білім алуға үндесе, екінші жағынан, оқу, өнер, ғылым-білімге, оның жалпы халық үшін керектігіне еш мән бермейтін ескі көзқарасқа соққы береді. Өмірдегі сарқылмайтын мол байлық – білім екендігін айта келіп, білімге адамның қолы жету үшін, ерінбей оқу, қажымай еңбек ету керектігін түсіндіреді.

Ыбырай «Өнер-білім бар жұрттар» атты өлеңінде оқу, білім алудың мақсатын кеңінен сөз етеді. Өлеңнің негізгі идеясы – қазақ қауымына озық мәдениетті елдерді үлгі етіп көрсету.

Ыбырай жастардың оқыған адам болғандағы мақсаты өз халқының бір керегіне жарау, оны «тастан сарай салдырып, айшылық алыс жерлерден көзінді ашып-жұмғанша, жылдам хабар алғызатын» елдердің қатарына жеткізу деп білді. Келешекке сенімі мол Ыбырай өмір көркі, болашақтың иесі – жастар деп ұқты. Бұл өлеңдердегі: жақсы мен жаманды, білімділік пен надандықты салыстыра суреттеу әдісі де жас балаларға оларды айқынырақ таныту мақсатын көздейді. Сондықтан Ыбырай өз дәуірі оқырмандарының ұғымына жеңіл етіп, салыстырулар жасайды. Бұл өлеңдердің көп тіркестері бүгінде мақал-мәтелге айналып кетті. Ағартушының өнегелі өмірі мен өрісі биік таланты бір кезде қандай – жарқын да жанды қасиеттерімен көрініп, қазақ мәдениетінің тарихында айқын іздерін қалдырса, қазір де сол асыл да абзал ерекшеліктерін өз бойында сақтауда. Мұның өзі заңды да. Өйткені, әрбір ұлы адам адамзатпен бірге жасайтын мәңгі өшпес, ескіrmес идеяларды көтереді. Сондықтан, олар арада бірнеше ұрпақтың өткеніне қарамастан әрбір жаңа ұрпақ, жас қауымға алыстан қол созып, «Жол болсын!» айтып тұрғандай болады, уақыт өткен сайын биіктеп, мән мағынасы мен қадір – қасиеті арта түседі. Мәдениетіміздің тарихында Ыбырай Алтынсарин дәл осындай үркердей санаулы сандақтардың бірі[4,б.87].

Ыбырай Алтынсариннің сол қоғамдық өмірдегі беделін, оның қандай мақсаттағы мәдениет қайраткері ретінде замандастарына танылғанын аңғартып қоймайды, хрестоматиямен нақты танысқан бастапқы аз ғана адамдардың да оның жаңаша мазмұны мен мақсатын дұрыс бағалап, оған лайықты үміт артқанын білдіреді. Ыбырай Алтынсариннің еңбегі, әдеби шығармаларының бірден — бір жинағы, қазақ жазба әдебиетінің төл басы «Қазақ хрестоматиясы» екенін мақтанышпен айтамыз.

Ыбырай Алтынсариннің қазақ жұртшылығын қараңғы түнектен алып шығып, тұңғыш рет ана тілімізде сауаттылық жолына бастауда сан түрлі ұлттық мектептер ұйымдастырып, мектеп және мұғалімдер үшін оқулық пен әдістемелік еңбектер жоғалмақ емес. Сондықтан да бүгінгі педагог қауымы ағартушы шығармаларын өз жұмыстарында үнемі басшылыққа алып келеді. Ыбырайдың өлең, әңгімелері түгел дерлік оқушысына түсінікті, тілі жеңіл, тәрбиелік мәні зор, оқып отырған оқырманына үлкен ой салатындай тақырыбы әсерлі, көркем бейнеленген және ойын жеткізуде тілдік стиль ерекшелігі зор.

Әдебиеттер

1. «Алтынсарин Ы. тағлымы». Алматы, Жазушы, 1991ж.
2. Асқаров А. «Ұлы Тұранның ұлдары», Алматы, 1998 ж.
3. Алтынсарин Ы. «Таза бұлақ» жин. Алматы, Жазушы, 1988ж.
4. Алтынсарин Ы. «Екі томдық шығармалар жинағы». Алматы, 2003ж.

Ы.АЛТЫНСАРИН ЕҢБЕКТЕРІ –БАЛАЛАР ӘДЕБИЕТІНІҢ ӨЗЕГІ, ҰЛТТЫҚ ТҰҒЫР

Дүйсекова А. А.

*«Мектепке дейінгі және бастауыш білім беру кафедрасы,
педагогика ғылымдарының магистрі*

Алданазар Г. Н.

*Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу мамандығының 3 курс студенті
«Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты " КЕАҚ*

Аннотация: познакомить с произведениями И. Алтынсарина, привить в сознании образ героев, понять, что через труд можно достичь знаний, от человека можно действовать гуманно.

Ключевые слова: Ы. Алтынсарин, произведения, образы героев, сознание, труд, учебно-образование, нравственность, цель.

Annotation. to introduce the works of I. Altynsarin, to instill in the mind the image of heroes, to understand that through work you can achieve knowledge, from a person you can act humanely.

Keywords: Y. Altynsarin, works, images of heroes, consciousness, work, study-education, morality, purpose.

Ұлттың тұғырын биіктететін рухани негізін нәрлендіріп, абыройын асарытын арна – әдебиет. Кез келген халықтың өзіндік дүниетанымының өлшемі оның материалдық байлығымен, экономикалық жетістігімен емес, ұрпақтан ұрпаққа жетер әдебиеті мен өрелі өнері болып саналады.

Бұған тарихтан мысалдар көп екендігі де шындық. Бүкіл адамзат баласының өркениет бесігі саналатын ежелгі Грек, Рим мемлекеттерінің аса қымбат қазынасы сол тұста ғалымдар мен қаламгерлер қаламынан туған еңбектер мен өнер туындылары.

Көркем әдебиеттің негізгі зерттеу объектісі өмір шындығы болса, осы өмір шындығы, адам образы арқылы көрініс табады.

Өйткені: «Адам – әдебиеттің жүрегі, адам өмірін бейнелеу – әдебиеттің түбегейлі мақсаты. Дүниежүзі әдебиетінің бұрын-соңды жасалған оңды үлгілерінен реалистік көркем туындыға үнемі өзек болған адам өмірін, адам образын көреміз. Сондықтан әдебиеттің дүниетанытқыш және тәрбиелік құны адам өмірін қаншалықты толық, терең, нәзік суреттеуімен өлшенбек» Бұндай ұдайы ізденіс, жүйелі еңбек балалар әдебиетіне де қатысты[1.б.18.]..

Балалар әдебиеті – сөз өнерінің өзекті саласы. Балаларға арналған дәуір талабынан туындаған шығармалардың жасөспірімдердің ой-өрісін, сана-сезімін дамыта отырып, оларға заман талабына сай білім-білік дағдыларын қалыптастырып және тәлім-тәрбие беруге бағытталуы – осы пәннің өзіне ғана тән басты ерекшелігі.

Әдебиет пәнін оқыту, соның негізінде балаларға жан-жақты тәрбие беру болашақ мұғалімдердің алдына балаларға арналған фольклор түрлерін, жазба әдебиет үлгілерін терең меңгертіп, іс жүзінде пайдалана білу мақсатын қояды.

Әдебиет – өнеріміздің үлкен бір арнасы, сүбелі бір саласы. Оның өн бойынан халқымыздың кешегі тарихы, салт-дәстүрі, әдет-ғұрпымен бірге шешендік өнері, даналығы, жалпы ұлттық болмысы айқын танылады.

«Шеберліктің ауқымы кең, ол бір ғана көркемдік құралды жете меңгеріп, тиімді пайдаланумен шыңдалмайды. Көркемдік құрал, әдіс-тәсіл атаулының бәрін табиғи түрде тұтастыра білгенде ғана шығармадағы адам характері, жан дүниесі жан-жақты, барынша терең ашыла түспек» [2б,112.].

«Бала – баршаның байлығы мен бақыты. Бүгінгі бала ертеңгі ер азамат болғандықтан да балаға қарап біз болашағымызды болжап, бағалаймыз, бағдарлаймыз».

Тіршіліктің табалдырығынан енді аттаған сәбидің алдымен адам, жеке тұлға, саналы, парасатты азамат болып қалыптасуына берген тәрбиенің ықпалы зор. Мектеп қабырғасынан бастап бүлдіршін балаға Ы.Алтынсариннің шығармаларымен таныстырып, қаһармандар образын санасына сіңірсек, еңбек ету арқылы оқу-білімге қол жеткізе алатындығын, кез-келген адамнан адамгершілікке толы іс-әрекет ету қолынан келетіндігін ұғындырсақ мақсатымызға жетеріміз анық.

Ыбырай "Қазақ хрестоматиясына" кірген өлеңдерінде де халық-ағарту идеясын көтерді. Оның "Кел, балалар, оқылық!", "Өнер-білім бар жұрттар" өлеңдері осындай мақсатта туған. "Кел, балалар, оқылық!" өлеңі жастарды оқуға, білім алуға шақырады:

Оқысандар, балалар,
Шамнан шырақ жағылар.
Тілегенің алдыңнан
Іздемей-ақ табылар.
Кел, балалар, оқылық!
Оқығанды көңілге
Ықыласпен тоқылық!

Өлеңнің әр шумағында оқудың әр жақты пайдасын айта отырып, ақын соңғы жолдарды ылғи қайталап отырады.

Мал, дәулеттің байлығы –
Бір жұтасаң, жоқ болар.
Оқымыстың байлығы—
Күннен күнге көп болар,
Еш жұтамақ жоқ болар.

Сөйтіп, ақын, бір жағынан, жастарды оқуға, білім алуға үндесе, екінші жағынан, оқу, өнер, ғылым-білімге, оның жалпы халық үшін керектігіне еш мән бермейтін ескі көзқарасқа соққы береді. Өмірдегі сарқылмайтын мол байлық – білім екендігін айта келіп, білімге адамның қолы жету үшін, ерінбей оқу, қажымай еңбек ету керектігін түсіндіреді.

Ыбырай "Өнер-білім бар жұрттар" атты өлеңінде оқу, білім алудың мақсатын кеңінен сөз етеді. Өлеңнің негізгі идеясы – қазақ қауымына озық мәдениетті елдерді үлгі етіп көрсету.

Өнер-білім бар жұрттар
Тастан сарай салғызды.
Айшылық алыс жерлерден
Көзіңді ашып, жұмғанша,
Жылдам хабар алғызды.
...Отынсыз тамақ пісірді,
Сусыздан сусын ішірді.
Теңізде жүзді балықтай,
Дүниені кезді жалықпай.

Ыбырай жастардың оқыған адам болғандағы мақсаты өз халқының бір керегіне жарау, оны "тастан сарай салдырып, айшылық алыс жерлерден көзіңді ашып-жұмғанша, жылдам хабар алғызатын" елдердің қатарына жеткізу деп білді. Келешекке сенімі мол.

Ыбырай өмір көркі, болашақтың иесі – жастар деп ұқты.

Біз надан боп өсірдік
Иектегі сақалды.
"Өнер – жігіт көркі" деп,
Ескермедік мақалды.
Біз болмасақ, сіз барсыз,
Үміт еткен достарым,
Сіздерге бердім батамды! – деп, жеткіншек ұрпаққа

сенім артады.

Бұл өлеңдердегі: жақсы мен жаманды, білімділік пен надандықты салыстыра суреттеу әдісі де жас балаларға оларды айқынырақ таныту мақсатын көздейді. Сондықтан Ыбырай өз дәуірі оқырмандарының ұғымына жеңіл етіп, салыстырулар жасайды. Бұл өлеңдердің көп тіркестері бүгінде мақал-мәтелге айналып кетті.

Ыбырайдың "Өзен", "Жаз" деген өлеңдері табиғат көріністерін суреттеуге арналған. Мұндай тұтас лирикалық, пейзаждық өлеңдер Ыбырайға дейінгі қазақ поэзиясында кездеспейді. Оқырмандардың көңілін табиғаттың сұлу көріністеріне аудару арқылы ел сүю, жер сүю, Отан сүюге тәрбиелейтін патриоттық өлеңдер орыстың демократтық, гуманистік әдебиетінің үлгісі болатын[3.б.55.]..

Ыбырай өлеңдері – туған ел табиғатын жырлап, сол арқылы өзінің жас шәкірттерінің бойында табиғатты, Отанды сүю сезімдерін тәрбиелеуге жасаған елеулі қадамы.

Екі өлеңінде де Ыбырай табиғат көрінісін жалаң алмай, адамдардың тіршілігімен байланыстыра көрсетеді. Сол арқылы табиғат пен адамның байланысын, табиғаттың адам ісіне, еңбекке, ой-сезіміне тигізер жанды әсерін бейнелейді.

Таулардан өзен ағып сарқыраған,
Айнадай сәуле беріп жарқыраған.
Жел соқса, ыстық соқса, бір қалыпта,
Аралап тау мен тасты арқыраған.
Көңілің суын ішсең, ашылады,
Денеңде бар дертіңді қашырады.
Өксіген оттай жанып жануарлар ,
Өзеннен рақат тауып, басылады.

Ақын тау өзенін нақты әрі әсерлі суреттеген. Бүкіл тіршіліктің "өзеннен рақат тауып" жатқанын нақты сипаттау оқырман көңіліне жағымды сезім ұялатады. "Жаз" өлеңінде көктемгі табиғаттың келісті суреттері бар. "Ұшпақтың күн сәулесі жерге түсіп", "Аспаннан рақымменен күн төнгенде", "Ұйқыдан көзін ашқан жас балаша, жайқалып шыға келер жердің гүлі", "Кеш болса, күн қонады таудан асып, шапаққа қызыл алтын нұрын шашып", т.б. суреттер мен бейнелі сөздер Ыбырайдың табиғат көріністерін сезінуінің тереңдігін, суреткерлігін көрсетеді.

Ақын бар тіршілікті көктем күнінің мейірімді шағымен байланыста бейнелейді. Қырдағы жаз көріністеріне сүйсіну, мал баққан елдің қыстан қысылып шығып, жазда тынысының кеңуі, қуаныш-шаттығы көңілді әсерге бөлейді.

Бір малы шаруаның екеу болып,
Қыстаудан ауыл көшер алуан-алуан.
Күлісіп, құшақтасар, әзіл етер,
Әйелдер көш жөнелтіп кейін қалған.
Жүгіріп киік, құлан тау мен қырда,
Қуанып ықыласпен келген жылға...
Алыстан мұнарланған сағымдары

Шақырып, тұрар күліп: "Кел, – деп, – мұнда..."

Бұл өлеңдер арқылы Ыбырай қазақтың жазба әдебиетінде табиғат лирикасын бастады. Оны кейін Абай әлемдік поэзияның биік деңгейіне жеткізді: Еңбекті сүю және қадірлеу – Ыбырай әңгімелерінің негізгі тақырыбы. Оны жазушы шағын әңгімелерде үгіт, өсиет түрінде берсе, кей шығармаларында халықтың қоғамдық санасын тәрбиелейтін реалистік суреттер арқылы бейнелейді.

"Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш" әңгімесінде Ыбырай ең кішкентай жәндіктердің өзі де тіршілік үшін тыным таппай еңбек етіп жүргендігін көрсете келіп, оларды балаларға үлгі етеді. "Қарлығаш, өрмекші ғұрлы жоқпысың, сен де еңбек ет, босқа жатпа", – дейді. "Атымтай жомарт" әңгімесінде жазушы халық арасындағы Атымтай жомарт туралы аңыздарға жаңаша мазмұн беріп, өзінше қорытады. Атымтайды ол еңбек адамының үлгісі етіп көрсетеді[4.б.23.]..

Еш нәрсеге мұқтаждығы жоқ болса да, Атымтай ылғи жұмыс істейді. "Күн сайын өз бейнетіммен, тапқан пұлға нан сатып алып жесем, бойыма сол нәр болып тарайды. Еңбекпен табылған дәмнің тәттілігі өзгеше болады", – дейді ол.

Ыбырай "Бақша ағаштары" атты әңгімесінде осылай деп жазды. Яғни тәрбиенің үлкен рөл атқаратынын көрсеткен. Соның бірі – талап. Талап етіп талпынбаса, адам баласы алға баспаған болар еді. "Талапты ерге нұр жауар" деген халық мақалы да өмір тәжірибесінен туған. Жастық шақ – жігер-қайраттың мол кезі, бойдағы жақсы қасиеттерді жарыққа шығарып қалатын кез, ол үшін талап керек. Талаптан да, өмірден керегінді ал. "Талаптың пайдасы" деген әңгімесінде Ыбырай сол идеяны көтереді.

I Петр патша шіркеуге барып ғибадат етіп тұрғанда, арт жақта бір баланың сурет салып тұрғанын көріп, қасына келіп, не салып жатқанын сұрағанда бала: "Сіздің суретіңізді салып жатырмын!" – дейді. Петр суретті көрсе, мәз еш нәрсесі жоқ екен. Бірақ ақылды Петр патша ол баланың суретке талабы бар екенің аңғарып, сурет салатын оқуға бергізеді. Кейін сол бала үлкен суретші болады. азушының бұл арадағы көздегені - жас баланың талабын, сол талаптың арқасында неге қолы жеткенін көрсету, кім талап етсе, сол мақсатына жететіндігін дәлелдеу.

Мейірімділік баланың отбасына деген махаббатынан басталады. Әркім алдымен өз ата-анасын, туғандарын жақсы көреді, сыйлайды. Ыбырай ата-ана мен бала арасындағы осындай жылы қарым-қатынасқа ерекше мән береді. "Мейірімді бала" әңгімесінде 13 жасар қыздың әкесінің орнына, өз қолын кесуді сұрағанын жазады. Қыз: "Тақсыр, жұмыс істеп, бала-шағаларын асырайтын атамның қолын қалдырып, мына менің қолымды кесіңіз", – дейді.

Жазушы "Аурудан аяған күштірек" деген әңгімесінде аяғы сынған Сейіт деген бала, ауруы қанша батса да, анасын қиналтпау үшін қабақ шытпағандығы айтылады. "Ауырмақ түгіл, жаным көзіме көрініп тұр, бірақ менің жанымның қиналғанын көріп, әжем де қиналып, жыламасын деп жатырмын", – дейді ол. Алғашқы әңгімедегі қыз да, соңғы әңгімедегі Сейіт те шын мәніндегі мейірімді қылықтарымен ерекшеленеді, мұның негізінде жалпы адамды сүйетін жақсы сезімдер жатыр[5.б.87.]..

Педагогикалық өмір жолы, қазақ мәдениетін дамытуы, ақындық және жазушылық қызметі қазақ әдебиеті тарихында өзіндік бағаға ие Ы.Алтынсариннің «Кел, балалар, оқылық!», «Өнер білім бар жұрттар», «Әке мен бала», «Таза бұлақ», «Бай баласы мен жарлы баласы» сияқты еңбектерінің тақырыптық, тәрбиелік ерекшеліктері айтылады.

Ұлттың негізгі рухани қуатының деңгейі қай заманда болмасын, оның көркемдік дәстүрі, сабақтастығы, сондай-ақ мұра болып келген рухани-эстетикалық, адамгершілік құндылықтары мен сөз өнеріндегі жаңа жетістіктері арқылы өлшеніп отыратындығы белгілі екендігі анық.

Әдебиеттер

1. Ахметова Ә. «Қазақ балалар әдебиетінің кітапханасы». Алматы, 1992ж.
2. «Алтынсарин әңгімелері». Алматы, Мектеп 1980 ж.
3. Алтынсарин Ы. «Өнер – білім бар жұрттар». Алматы, Жалын 1991ж.
4. «Алтынсарин оқулары». Білім, 2005ж.
5. Әбжанов Х., Әлпейсов Ә. «Ы.Алтынсаринды жаңаша оқығанда».
6. «Қазақстан мектебі» Алматы 1992 ж.

PLICKERS ҚОСЫМШАСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Дүйсенбай Н.Ж

Физика және математика кафедрасы, МФ-21 студенті

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, магистр Узакова Б.З.

«Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ

Аннотация: В этой статье рассказывается о приложении образовательной программы Plickers и возможностях ее применения.

Ключевые слова: Приложение Plickers, телефон, планшет, карточки, аудитория, коды.

Annotation: This article describes the application of the Plickers educational program and the possibilities of its application.

Keywords: Plickers app, Phone, Tablet, Flashcards, Audience, Codes.

Қазіргі уақытта студенттерде (оқушыларда) әмбебап оқу іс-әрекеттерін қалыптастыру міндеті өзекті болып отыр. Алайда, оқу іс-әрекеттерін тиімді қалыптасуы оның нәтижелерін уақтылы диагностикалаусыз мүмкін емес. Әмбебап оқу іс-әрекеттерінің қалыптасу деңгейін бақылау үшін білім беру мониторингі қолданылады. Бұл жоба оқу процесінде әмбебап оқу іс-әрекеттерін қалыптастыруда мониторингтеу құралдарының бірі – Plickers қосымшасын сипаттауға арналған.

Plickers бағдарламасының негізін мобильді қосымша, сайт және QR – кодтары бар басып шығарылған карточкалар құрайды. Әрбір студентке бір шаршы карточкадан беріледі, оның әр жағына жауаптың өз нұсқасы (А, В, С, D) сәйкес келеді, ол карточканың өзінде көрсетілген. Мұғалім сұрақ қояды, тыңдаушы жауаптың дұрыс нұсқасын таңдайды және тиісті тараппен картаны көтереді. Мұғалім мобильді қосымшаның көмегімен студенттердің (оқушылардың) жауаптарын нақты уақыт режимінде сканерлейді (оқу үшін кеңейтілген шындық технологиясы қолданылады).

Нәтижелер деректер базасында сақталады және тікелей мобильді қосымшада да, сайтта да жедел немесе кейінгі қалдырылған талдау үшін қол жетімді. Ресми сайтында <http://plickers.com/бес> түрлі карта жиынтығы ұсынылған. Кез-келген жиынтықта әр карта ерекше және өзінің сериялық нөмірі бар. Бұл, мысалы, белгілі бір студентке (оқушыға) карта беруге және қажет болған жағдайда оның жетістіктерін бақылауға, сауалнаманы дербестендіруге мүмкіндік береді.

Plickers – статистикалық жұмыс жасау үрдісін жеңілдететін және сыныптың жауабын лезде бағалап беретін қосымша. Біз жарнамалардағы QR – кодтарды көргенде, ол кодтар нақты бір сайтқа қосымша ақпарат алу үшін сілтеме жасайтынын білеміз. Бірақ, бұл QR – кодтардың жалғыз қолданысы емес. Plickers мұғалімнің ұялы телефонын немесе планшетын студенттердің (оқушылардың) карточкаларындағы QR – кодтарды оқу үшін пайдаланады. Әр студентте (оқушыда) жеке карточка болады. Карточканың төрт қабырғасы жауаптың төрт нұсқасын білдіреді, оларды бұру арқылы студент (оқушы) дұрыс нұсқасын таңдайды. Алдын ала бағдарламаға аудиторияның (сыныптың) тізімін ендіріледі, сол арқылы әр студенттің (оқушының) сұраққа қалай жауап бергенін білуге болады.

Plickers - бұл студенттердің (оқушылардың) білімін тікелей сабақта бағалаудың ыңғайлы қосымшасы. Толық аудиторияны (сыныпты) сұрастыруды жарты минут ішінде жүргізуге болады. Сізге қажетті барлық нәрсе - бұл аудиторияда (сыныпта) әрбір студент (оқушы) үшін басып шығарылған парақшалар және өз телефоныңыз немесе планшет студенттерге (оқушыларға) қосымшаның жұмыс жасау қызметі қарапайым:

- телефоныңызға Plickers бағдарламасын жүктеп алу;
- студенттерге басып шығару (тек компьютер арқылы қолжетімді);
- студенттерге сұрақ қойып, парақтар арқылы жауап беруді сұрау (оларда a, b, c, d нұсқалары болады);
- аудиториядағы барлық студенттердің (оқушылардың) жауабын сканерлеу және жауаптарды қалауыңша тақтаға шығару.

Қосымшадағы «сынып немесе аудитория» үлгісі осылай көрінеді (1-суретте көрсетілгендей).

FIRST NAME	LAST NAME	CARD NO
Бақытова	Қ	1
Оралбаев	М	2
Рысқұлбекова	А	3
Каюмова	А	4
Уахитова	А	5
Уинарова	Н	6
Халық	И	7

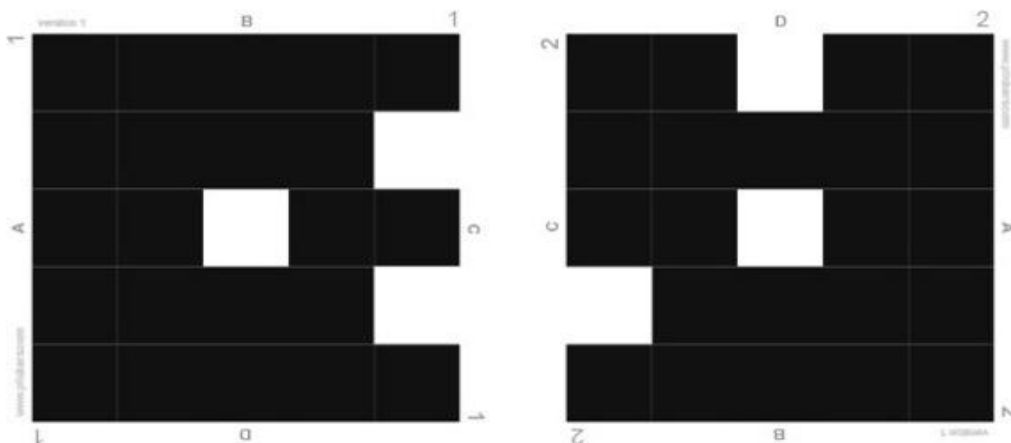
Сурет 1. Plickers бағдарламасына студенттердің тіркелуі

Plickers қосымшасы арқылы тақырып соңында тест өткізуге болады. Ол үшін алдын ала аудиторияның (сыныптың) тізімі мен тест сұрақтарды енгізіп қою қажет. Студенттер (оқушылар) карточкаларын дұрыс жауабына бұрып бір уақытта көтереді, ал сіз планшетке немесе ұялы телефонға түсіріп аласыз, бағдарлама жауаптарды сканерлеп, нәтижесін көрсетеді. Plickers-те жауаптарды диаграмма арқылы да көруге болады [1].

Plickers-ты студенттердің (оқушылардың) сабаққа кім қатысып отырғанын білу үшін де қолдануға болады. Бұл бүкіл аудиторияны (сынпты) тізім бойынша тексергеннен карточкаларды көтеріп тұрған студенттерді (оқушыларды) суретке түсіріріп алған тиімдірек деп ойлаймын. Көбінесе оқытушылар, әсіресе аға буындағы, білім беру жүйесіндегі жаңа технологияларға әзер дағдыланады.

Plickers-тің тиімділігі осында – ол оқу үрдісін өзгертпейді. Ол қосымшаны қолдану үшін компьютерлік сынып және басқа да техника қажет емес, тек қана мұғалімнің планшетыкерек. Сонымен қатар, оқушылардың өзіне де қызықты, себебі сабақта ойын элементі пайда болады.

Әсіресе аға буын мұғалімдері білім берудегі жаңа технологияларды қиын үйренеді. Оқу процесін өзгертпейтіндігін және онымен кез-келген адамның оңай жұмыс жасай алатындығы Plickers бағдарламасының артықшылығы болып табылады. Бағдарлама студенттермен (оқушылармен) кері байланысты ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Plickers Интернет және Wi-Fi бар компьютерді, камерасы бар телефонды және QR – коды бар карточкаларды пайдаланады. Әрбір студенттің (оқушылардың) өз карточкасының нөмірі бар, ол төмендегі Plickers карточкасында көрсетілген. Әр студенттің (оқушылардың) жеке карточкасы болады. Карточкалар осылай көрінеді (2-суретте көрсетілгендей).

Сурет 2. Plickers бағдарламасы бойынша студенттердің жеке карточкасы

Көріп отырғаныңыздай, әрбір карточкада сіз өз сыныбыңызға немесе аудиторияға жасаған тізімде студенттің (оқушының) нөміріне сәйкес келетін нөмір бар. Plickers студенттердің (оқушылардың) карточкаларынан QR кодтарын оқу үшін мұғалімнің планшетін немесе телефонын пайдаланады. Әр студент (оқушы) өз карточкасын, оны бұруға болады, бұл жауаптың төрт түрлі нұсқасын береді. Қосымшада аудитория (сынып) тізімі жасалады және оның көмегімен әрбір студент (оқушы) сұрақтарға қалай жауап бергенін білуге болады.

Студенттер (оқушылар) дұрыс деп санайтын жауаптың нұсқасы бар карточканы көтереді және мұғалімнің телефоны барлық студенттердің (оқушылардың) кодтары бірден оқиды. Тестілеу әрбір студенттің (оқушының) дұрыс және дұрыс емес жауаптарын бірден анықтайды және онлайн-режимде аудитория (сыныбы), тегі бойынша тест жауаптарының статистикасын көрсетеді. Сонымен қатар, барлық ақпаратты проектордың көмегімен экранға оңай және ыңғайлы шығаруға болады. Қосымшада сынып тізімі жасалады және оның көмегімен әрбір оқушы сұрақтарға қалай жауап бергенін білуге болады. Бұл аталған Plickers бағдарламасының сабақ беруде мүмкіндіктері төмендегідей:

Біріншіден, қолданбаны жылдам реакция алу үшін пайдалануға болады. Оқушылардан сұраңыз «сізге бәрі түсінікті ме?» және олар жауап ретінде «иә» немесе «жоқ» деп сөйлейтін карточкаларды көтереді, және, осыған орай, сіз біз одан әрі жылжып немесе түсініксіз тақырыпқа тоқтай аласыз.

Екіншіден, Plickers көмегімен тақырып соңында шағын шолу тесттерін жүргізуге болады. Ол үшін қосымша сынып тізімін және сұрақтар тізімін енгізу керек. Оқушылар өз карточкаларын бір уақытта көтереді, ал сіздің планшетіңіз сізге олардың әрқайсысының қалай жеңгені туралы ақпарат береді. Бұл шолу сауалнамасы ауызша жүргізілген кезде оның бірнеше өкілдерінің емес, бүкіл сыныптың прогресі туралы білуге мүмкіндік береді.

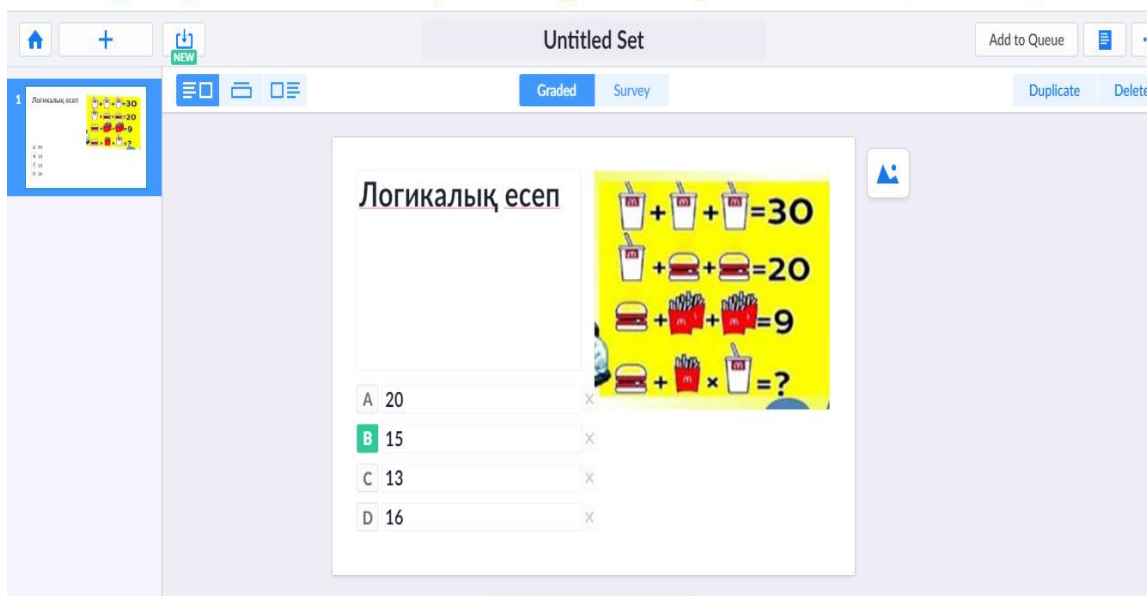
Үшіншідің, Plickers сабақта жалықпау үшін қолдануға болады, бірақ міндетті бүгінгі күні сабаққа кім келгенін білу. Бағдарлама сізге сабақ бірнеше минут үнемдейді.

1. Сабақта қосымшаны қалай пайдалануға болады?

- сыныптағы жағдайды бағалау;
- маңызды тапсырмаларды орындау кезінде студенттердің (оқушылардың) іс-әрекетіне баға беру;

2. Пікір талас тудыру.

Дауыс беру нәтижесі бойынша ең танымал жауап нұсқасын анықтап, оқушылардан өз көзқарасыңызды негіздеуді сұраңыз, яғни сабақта логикалық сұрақтар беру арқылы пікір талас тудыруға болады (3-суретте көрсетілгендей).

Сурет 3. Plickers бағдарламасы бойынша дайындалған тапсырмалар

3. Әңгіме құра білу.

Сұрақтар қолданбасында суреттерді тікелей қоюға болады. Бұл мүмкіндікті бастапқы деңгейдегі студенттермен вокабулярды (тамақ, жануар, түстер) тексеру үшін пайдаланыңыз.

4. Сөйлеу бөліктерін анықтау.

Сабақ «жұмбақтан» басталады: «бұл фигура - үш нүктені қосатын кесіндіден тұрады және екі қабырғасы тең». Тақтада жауаптың нұсқалары жазылған:

- a - теңбүйірлі үшбұрыш
- b - теңқабырғалы үшбұрыш
- c - тікбұрышты үшбұрыш
- d - әртүрлі үшбұрыш

Оқушылар таңдалған жауап нұсқасымен карточкаларды көтеріп, дауыс береді. Опция ретінде сіз ағылшын тілінде ұсыныс жаза аласыз және оқушыларға сөздің асты сызылған бөлігін анықтауды сұрай аласыз.

5. Үй тапсырмасын тексеру:

Құрылымы өте қарапайым - оқушылар жауап, сөзге, тақырыпқа, жіберілген мәтінге, хатқа және т.б сәйкес келетін карточкаларды көтереді. Бұл 3-5 минутты алатын жылдам тексеру болуы мүмкін, сондай-ақ мұғалім сабақтың мақсатына байланысты жарыс элементін қоса алады.

Көптеген мұғалімдер, әсіресе аға буын, білім берудегі жаңа технологияларға үйренуде. Бұл Plickers бағдарламасын оқу процесін өзгертпейді. Оны пайдалану үшін компьютерлік аудитория (сынып) немесе студенттерге (оқушыларға) арналған басқа да техника қажет емес - тек мұғалім планшеті. Сонымен қатар, оқушылардың өздері оқуға қызықты болады, себебі ойын элементі пайда болады.

Қазіргі заман мұғалімі тек өз пәнінің терең білгірі ғана емес, тарихи-танымдық, педагогикалық, саяси-экономикалық сауатты және ақпараттық-коммуникациялық технологияны жетік меңгерген болуы тиіс. Еліміздің мәртебесінің биік болуы әсіресе, жас ұрпақтың білімділігі мен белсенділігіне байланысты. Қазіргі заманғы білім беруге қойылатын басты талап сапалылық. Мұғалім заман талабына сай, білім беруде жаңалыққа жаны құмар, шығармашылықпен жұмыс істейтін, оқытудың жаңа инновациялық әдістерін шебер меңгерген жан болғанда ғана білігі мен білімі сапалы, көшбасшы тұлға қалыптасады.

Заманауи компьютерлермен және бағдарламалармен қамтамасыз ету, оқу-әдістемелік жұмыстардың қолайлы және оңтайлы ұйымдастырылуы біліктілік арттыру курстарының сапасын арттырады. Қазіргі кезде ақпараттық технологияларды қолдану саласында мұғалімдерге теориялық білім беру даму үстінде және қолданбалы бағдарламалық қамсыздандыруды пайдалана білу дағдылары жетілдіру үстінде. Демек, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолданушылар ортасы көбейіп келеді, ал бұл заманауи білім берудің талаптарына сай келеді [2].

Әдебиеттер

1. <http://www.plickers.com> сайты
2. <http://zkoipk.kz/ru/2016smart3/2525-conf.html> сайты

ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАНОЧАСТИЦ ОКСИДА ЦИРКОНИЯ В КАЧЕСТВЕ ИНГИБИТОРОВ КОРРОЗИИ

Егамкулов Мукағали Ергалиевич

МНС, ТОО «Институт химии угля и технологии», г. Нур-Султан, Казахстан

Шевченко Иван Николаевич

магистр 2-го курса ОМ ИШНПТ ТПУ, г. Томск, Россия

Аңдатпа: Бұл жұмыс болаты күшті қышқылдар мен сұйылтылған электролит ерітінділерінде өңдеу процесінде коррозия ингибиторлары ретінде металл оксидтерінің нанобөлшектерін (НБ) қолдану потенциалына, полиэтиленгликоль (ПЭГ) және тиомочевина құрамындағы цирконий оксидінің НБ негізіндегі ингибиторлардың қорғаныш қасиеттерін бағалауға арналған.

Түйінді сөздер: цирконий оксидінің нанобөлшектері, Nano Spray Drying, коррозия ингибиторлары, тиомочевина, полиэтиленгликоль.

Annotation. This work is devoted to the potential of using nanoparticles (NPs) of metal oxides as corrosion inhibitors, to the assessment of the protective properties of inhibitors based on NPs of zirconium oxide in the composition of polyethylene glycol (PEG) and thiourea during etching of steel in a solution of strong acids and dilute electrolyte solutions.

Key words: nanoparticles of zirconium oxide, Nano Spray Drying, corrosion inhibitors, thiourea, polyethylene glycol.

Считается, что наночастицы ZrO_2 нетоксичны, биосовместимы [1] и используются во многих областях науки и техники благодаря своим оптическим, термическим, механическим, трибологическим и высокоадгезионным свойствам, а с переходом на наноразмерный уровень эти свойства способны усиливаться. Кроме того, недавнее исследование [2] подтвердило, что стабилизированные коллоидные частицы оксида циркония, синтезированные гидротермальным методом проявили себя в качестве перспективной антикоррозионной добавки.

Форма, которую имеют НЧ диоксида циркония, зависит от исходных материалов [3], а от формы в свою очередь зависят их антикоррозионные свойства [4].

Есть два способа применения наночастиц против коррозии. Первый – это использование наночастиц в составе защитных покрытий, второй – добавка наночастиц к традиционным органическим ингибиторам. Основной механизм действия наночастиц во втором случае – заполнение пор, трещин и других дефектов на поверхности стали.

Цель данной работы – раскрыть перспективы использования наночастиц оксида циркония в составе традиционных органических ингибиторов (тиомочевина, ПЭГ) в качестве ингибиторов коррозии низколегированной инструментальной стали на примере У8А, которая в данном случае окажется весьма показательной, поскольку сталь данной марки серьезно подвержена коррозионным процессам.

Для достижения цели было необходимо получить растворы ингибиторов на основе тиомочевины и ПЭГ и такие же ингибиторы с добавлением НЧ ZrO_2 в органическую основу. В работе были использованы несколько типов наночастиц,

одни – это выделенные НЧ из суспензии методом фильтрации (МФ), другие – синтезированные из суспензии методом распылительной сушке (НРС) на установке Nano Spray Dryer B-90 по методике [5]. Так же в работе были использованы несколько составов перекурсоров (рис. 1): $ZrOCl_2$ и $ZrO(NO_3)_2$.

После приготовления ингибиторов было необходимо оценить их поведение в агрессивной среде – смеси азотной и соляной кислот, получить кривые изменения массы. Эту же процедуру необходимо было провести при дополнительной обработке ингибитора – втирке (нанесение ингибитора на поверхность стали посредством протирания образца тканью, смоченной в растворе ингибитора), термообработке и ультразвуковом (УЗ) воздействии для усиления его эффективности. Для оценки морфологии образцов до и после травления были получены РЭМ изображения поверхности стали У8А.

Разработанные ингибиторы представляют собой 10 % суспензии состоящих из водного раствора ПЭГ с добавкой НЧ ZrO_2 и 0,5 % суспензии раствора тиомочевины с добавлением 0,1 % НЧ ZrO_2 .

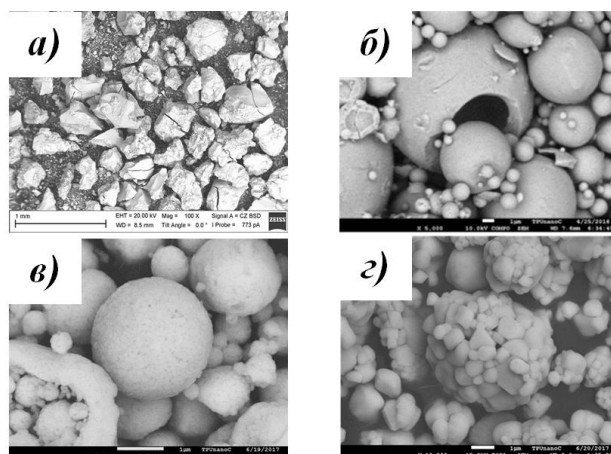

Рисунок 1 – РЭМ изображения НЧ ZrO_2 : а) – НЧ ZrO_2 полученные методом МФ (из раствора $ZrOCl_2 + C_2H_5OH$) и НЧ ZrO_2 полученные методом НРС из растворов: б) – $ZrOCl_2 + C_2H_5OH$; в) – $ZrO(NO_3)_2 - NaCit$; г) – $ZrO(NO_3)_2 - HCit$.

На первом этапе работы было необходимо подобрать оптимальные условия для нанесения ингибитора, для этого была оценена эффективность ПЭГ от его концентрации, влияние концентрации частиц на скорость потери массы в агрессивной среде (рис. 2).

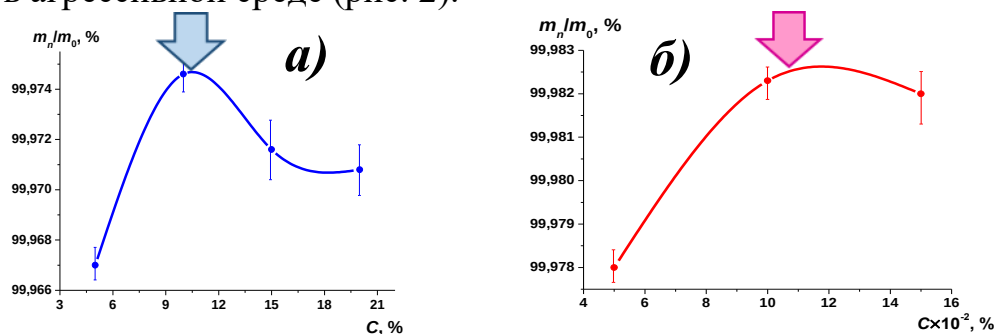

Рисунок 2 – Подбор условий для нанесения ингибитора.

Изменение массы образцов: а) – обработанных в растворе ПЭГ-200 различной концентрации после травления ($t=5$ минут); б) – обработанных в растворе ПЭГ-200 ($C = 10 \%$, масс), содержащем НЧ ZrO_2 различной концентрации.

В результате были выбраны те концентрации, где металл меньше всего был подвержен коррозии. Далее ингибиторы коррозии были оценены по скорости потери массы стали У8А: черные кривые – исходная сталь, красные кривые – сталь, обработанная традиционным ингибитором, синие кривые – ингибитор с добавлением НЧ ZrO_2 .

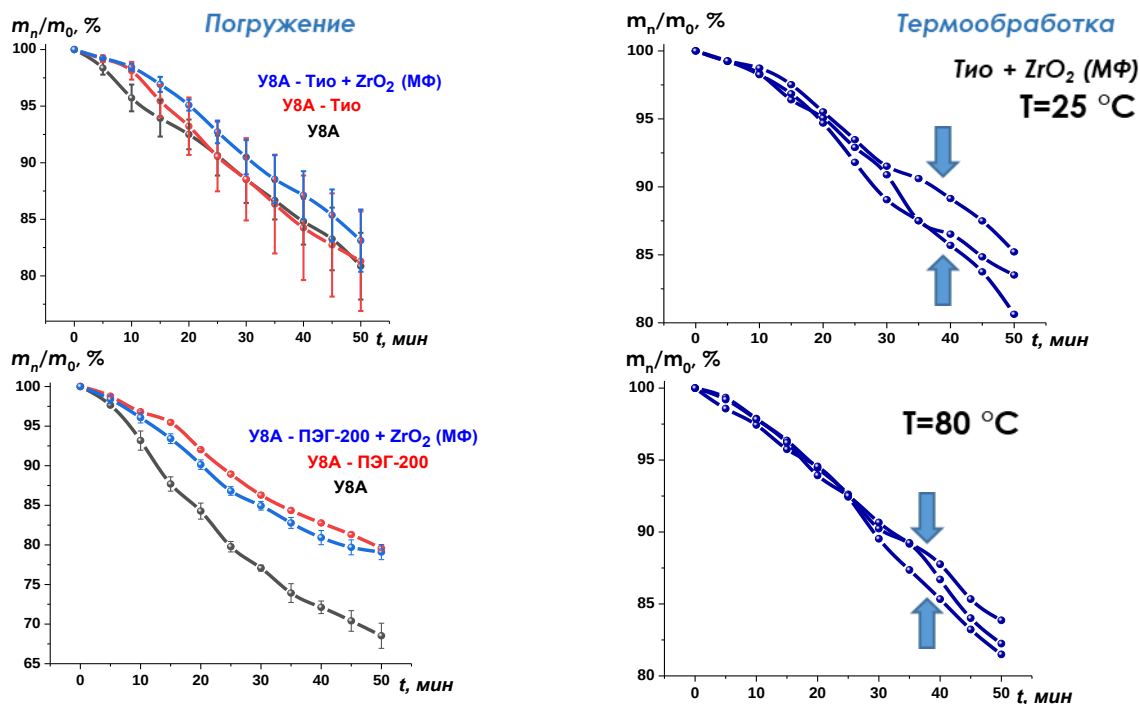

Рисунок 3 – Влияние природы ингибитора и термической обработки на скорость потери массы стали У8А

В случае ПЭГ – ингибитор срабатывает, однако добавление НЧ никакого эффекта не оказывает, а в случае тиомочевина, добавление НЧ начинает оказывать существенное влияние, однако видно, что коридор погрешности достаточно велик. Для устранения этого недостатка была проведена термообработка образцов после нанесения ингибитора. Видно, что термообработка позволяет значительно сузить коридор погрешности, за счет того что покрытие поверхности становится более равномерным.

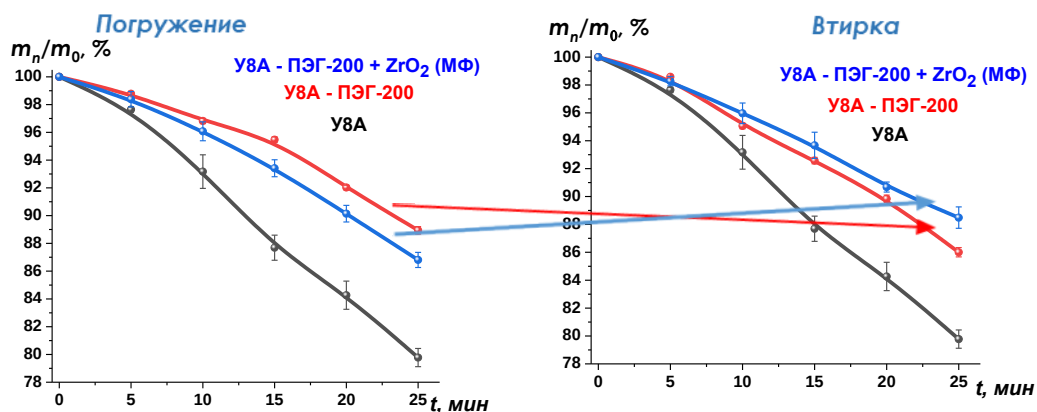

Рисунок 4 – Влияние способа нанесения на скорость коррозии

Как уже было сказано ранее для усиления эффективности работы ингибитора был применен другой способ нанесения, первый – это традиционный способ нанесения, когда образец погружается в раствор ингибитора и второй – механическое нанесение посредством втирки (рис. 4). Из графиков видно, что эффективность работы ингибитора, содержащего НЧ, увеличивается.

Второй метод усиления эффективности работы ингибитора – это обработка раствора ингибитора содержащего НЧ ультразвуком (рис. 5), на графиках это малиновые кривые.

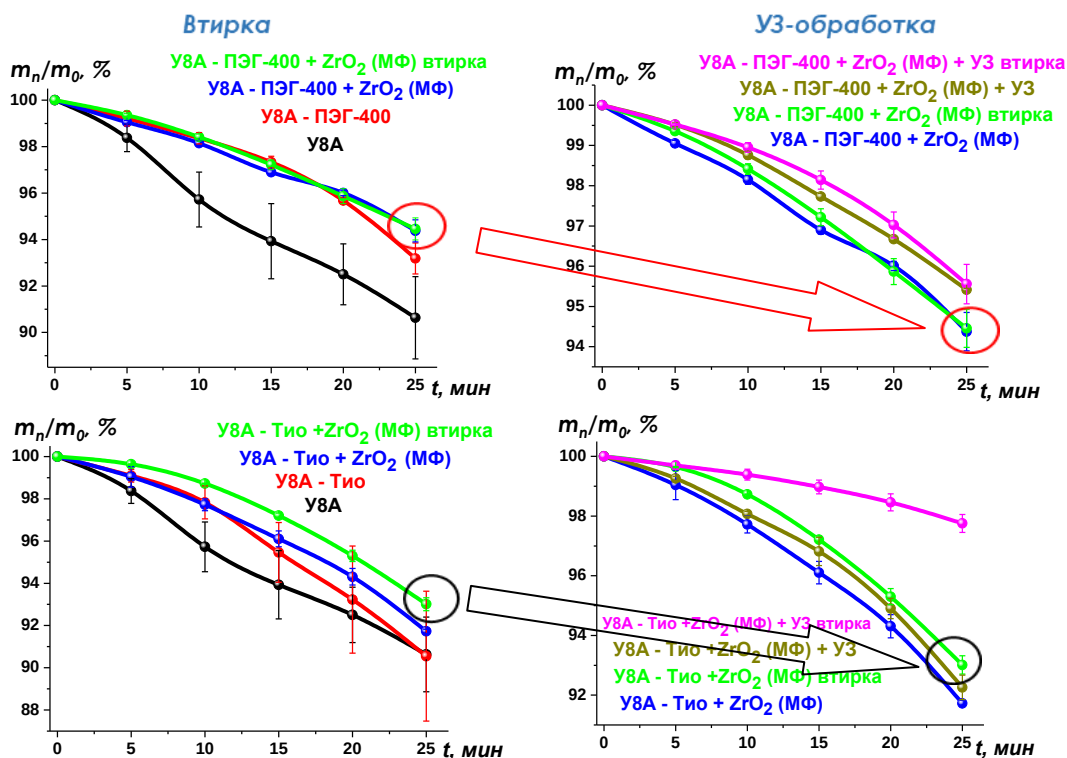

Рисунок 5 – УЗ обработка ингибиторов

Из рисунка 5 видно что для тиомочевины и для ПЭГ этот способ обработки хорошо себя проявляет, что отражается в меньшей потере массы.

После того как были оценены разные виды ингибиторов и влияние на них способов нанесения и способов обработки было необходимо оценить влияние типа частиц ZrO_2 на коррозионную защиту.

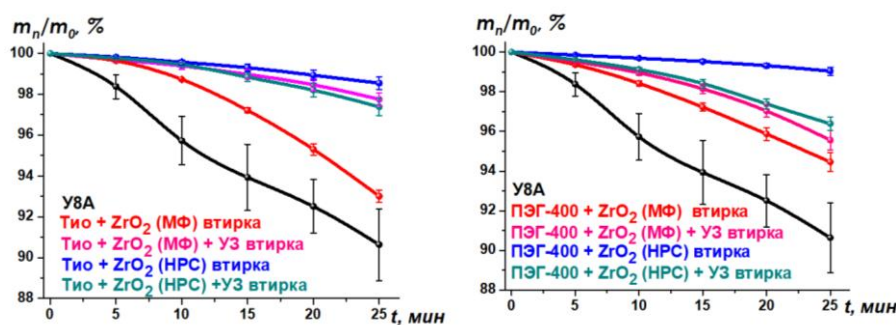

Рисунок 6 – Влияние методов получения наночастиц на скорость потерь массы стали У8А

Из рисунка 6 видно, что частицы, полученные по методу распылительной сушки (НРС), проявляют антикоррозионные свойства лучше, чем частицы, выделенные из суспензии методом фильтрации. Так же следует отметить, что способы обработки, которые были предложены ранее, усиливают этот эффект.

Для оценки морфологии образцов до и после травления были получены РЭМ изображения стали. Видно, что на чистой стали наблюдаются дефекты в виде углубление и кратеров. Нанесения частиц ZrO_2 методом погружения показывает, что частицы на поверхности стали оказываются слишком крупными и поэтому они легко смываются с поверхности металла. Обработка УЗ-ом позволяет деагломерировать наночастицы и тем самым уменьшить их размер. А использование УЗ вместе с втиркой делает поверхность практически гладкой.

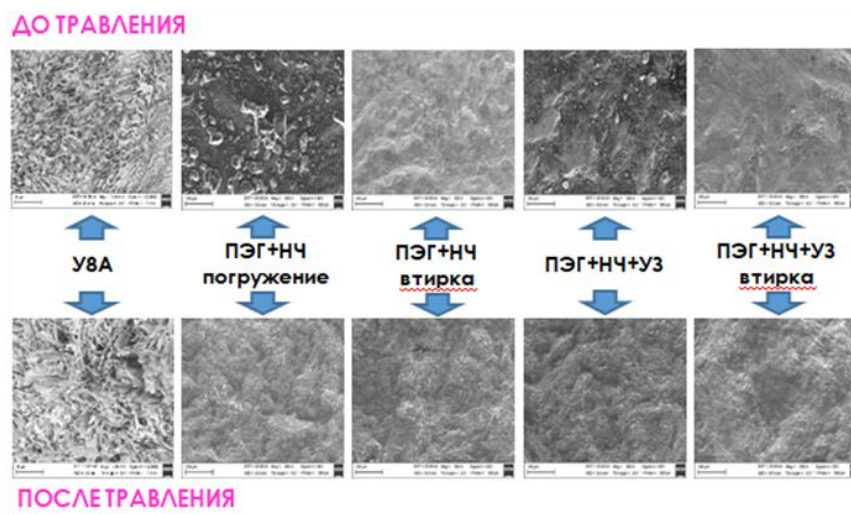

Рисунок 7 – РЭМ изображения стали U8A

Таблица 1 – Сравнение эффективности ингибиторов на основе ZrO_2 по остаточной массе образцов

Метод получения	Состав раствора для получения частиц ZrO_2	УЗ-обработка	η , %	
			ТИО	ПЭГ-400
МФ	$ZrOCl_2 + C_2H_5OH$	–	93,01	94,45
		+	97,75	95,55
НРС	$ZrO(NO_3)_2 + HCit$	–	98,54	99,03
		+	97,38	96,38
	$ZrO(NO_3)_2 + NaCit$	+	96,60	95,49
	$ZrOCl_2 + HCit$	+	96,43	95,84
	$ZrOCl_2 + NaCit$	+	96,02	95,49

В таблице 1 приведено сравнение эффективности ингибиторов, полученных двумяразными способами и синтезированных из несколько типов прекурсоров применяемых с УЗ-обработкой и без неё. Так же их эффективность оценена в двух различных средах органических ингибиторов (тиомочевина и ПЭГ). В данном случае 99 % защита обеспечивается с помощью НЧ, полученными из цитратных суспензии, что напрямую связано с их структурой.

Литература

1. A.D. Bonnaetal, "Zirconia as a Dental Biomaterial", Materials (Basel), MDPI, 8(8) pp. 4978–91, 2015.
2. Лямина Г. В., Илела А. Э., Качаев А. А., Далбанбай А. -, Колосов П. В., Чепкасова М. Ю. Получение нанопорошков оксида алюминия и циркония из растворов их солей методом распылительной сушки // Бутлеровские сообщения. – 2013 – Т. 33 – №. 2. – С. 120-125.
3. Sherif E., Mohamed G., Mahmoud Z., Ahmed M., Ibrahim N. The significant role of stabilized colloidal ZrO_2 nanoparticles for corrosion protection of AA2024 // Environmental Nanotechnology, Monitoring & Management. – 2019. – V. 12. – P. 220-242.
4. Егамкулов Мукагали Использование золь наночастиц оксидов металлов в качестве ингибиторов коррозии: магистерская диссертация / Мукагали Егамкулов; Национальный исследовательский Томский политехнический университет (ТПУ), Инженерная школа новых производственных технологий (ИШНПТ), Отделение материаловедения (ОМ) ; науч. рук. Г. В. Лямина. — Томск, 2020.<http://earchive.tpu.ru/handle/11683/61020>
5. Lyamina. G., Iela, A., Khasanov, O., Petyukevich, M., Vaitulevich, E. Synthesis of Al_2O_3 - ZrO_2 powders from differently concentrated suspensions with a spray drying technique AIP Conference Proceedings. — 2016. — Vol. 1772: Prospects of Fundamental Sciences Development (PFSD-2016). — [020011, 6 p.]. <http://dx.doi.org/10.1063/1.4964533> <http://earchive.tpu.ru/handle/11683/35022>

ЕРЕКШЕ БІЛІМ АЛУДЫ ҚАЖЕТ ЕТЕТІН БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН ЛОГОПЕДИЯЛЫҚ ЖҰМЫС ТҮРЛЕРІ

Есенғұлова М.Н.

п.ғ.к., психологиялық-педагогикалық және арнайы білім беру кафедрасының доценті

Артықова А.Қ.

Арнайы педагогика ББ, I-курс магистранты

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Асанова А.Қ.

Дефектология: логопедия бойынша мамандар даярлау, I-курс магистранты

Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

Аннотация. В статье рассмотрены виды логопедической работы с детьми, нуждающимися в особом образовании. Показаны виды логопедической работы с детьми с особыми образовательными потребностями, в том числе с нарушениями интеллекта и опорно-двигательного аппарата.

Annotation. The article discusses the types of speech therapy work with children in need of special education. The types of speech therapy work with children with special educational needs, including those with intellectual and musculoskeletal disorders, are shown.

Көптеген дамыған елдерде жалпы адами құндылықтары мен әлеуметтік талаптарға сай білім беру жүйесінде барлық балалар тең және тосқауылсыз білім алулары қажет деген шешімге келген. Қазақстан Республикасының Заңнамаларында балаларды қорғау аясындағы халықаралық құжаттарға сәйкес мынандай ұғым енгізілген: **ерекше білім беруге қажеттіліктері бар балалар (тұлғалар)** және барлық оқушылардың жекелік мүмкіндіктері ескеріле отырып сапалы білім алудағы тең құқығы.

Ерекше білім беруге қажеттілігі бар тұлғалар (балалар) (ЕБК) - даму ерекшеліктеріне, мінез-құлық және эмоциялық проблемаларына, орталық факторларына (әлеуметтік, психологиялық, экономикалық, лингвистикалық, мәдени) байланысты тиісті деңгейде білім алуда тұрақты немесе уақытша қиындықтары бар тұлғалар (балалар);

Ерекше білім беру қажеттілігі - оқу-дамыту барысындағы сапалы білім алуға тиісті көмекке және қызметке қажеттілік [1].

Ерекше білім алуды қажет ететін балаларға арналған логопедиялық жұмыстың барысы бірнеше міндеттерді шешуді көздейді.

Логопедиялық жұмыстың негізгі бағыты сөйлеу тілін дамыту, түзету және алдын алу болып табылады. Логопедиялық жұмыс үрдісінде сенсорлы функцияларын дамыту; моторикасын, әсіресе сөйлеу моторикасын дамыту; танымдық процестерін, алдымен ес, зейін, ойлау процестерін дамыту; бала тұлғасын, әлеуметтік қатынасын реттеу және түзетуімен қатар қалыптастыру; әлеуметтік ортаға ықпал ету ескеріледі (қамтылады).

Логопедиялық ықпал сөйлеу тілі бұзылыстарын шарттайтын ішкі және сыртқы орта факторларына бағытталған болуы тиіс. Ол сөйлеу тілі бұзылыстарын түзету және орнын басуына бағытталған күрделі педагогикалық үрдіс болып табылады [2].

Ерекше білім беруге қажеттілігі бар балалардың төмендегідей топтары көрсетіледі:

1-топ. Психикалық және дене дамуында түрлі бұзылымдары бар балалар: көру, есту, сөйлеу бұзылымдары, зияты, тірек-қозғалыс аппараты, психикалық дамуы тежелген және эмоционалды-ерік-жігер аясы зақымдалған балалар.

2-топ. Оқытудағы ерекше қиындықтары, мінез-құлық және эмоциялық проблемалары бар балалар. Зияты қалыпты балалардың ерекше қиындықтары жеке оқу дағдыларын меңгеруде байқалады: оқу, жазу және санау (дисграфия, дислексия, дискалькулия және т.б.).

3-топ. Әлеуметтік-психологиялық, экономикалық, тілдік, мәдени ерекшеліктерінен туындайтын ерекше білім беруге қажеттілігі туындайтын балалар. Бұл топқа микроәлеуметтік және педагогикалық қараусыз қалған нашар отбасынан шыққан немесе бала тәрибесіне көңіл аудармайтын отбасылардан, әлеуметтік қатерлі топтағы отбасы балалары (ішімдікке, нашақорлыққа жақын ата-аналар), сонымен бірге жергілікті әлеуметке бейімделуде қиындықтары бар (босқындар, мигранттар, оралмандар) немесе оқу тілін түсінбейтін және бұл тілде сөйлемейтін балалар кіргізіледі [1].

Ерекше білім беруге қажеттілігі бар балалардың жоғарыда көрсетілген топтарына сәйкес зияты зақымдалған және тірек- қимыл аппараты бұзылған балалармен жүргізілетін логопедиялық жұмыстарға тоқталсақ.

Зияты зақымдалған оқушылар сөйлеу тілі даму кемістіктерінің және механизмінің күрделі болғандығынан тұрақты логопедиялық көмекті қажет етеді. Оқу жылының басында мектеп логопеді оқушылардың сөйлеу тілін тексеруді ұйымдастырады. Жанадан келген барлық бала нақтылы тексеруден (келіп түскен сыныбына байланысты емес) өтеді. Бұрын логопедтің сабақтарына қатысып жүрген, бірақ оқытуды қажет ететін балаларда тексеріледі. Бұндай балаларды тексерудің мақсаты – оқу жылының басындағы сөйлеу тілі жағдайын айқындау.

Тексеру төмендегідей қағидаларды ескеріп жүргізілуі керек: кешенділік, жан-жақтылық, жүйелілік, динамикалық.

Жеке тексеруде алынған мағлұматтар сөйлеу картасына енгізіледі. Логопедиялық сабақтарға жазылған әр баланың сөйлеу картасына онымен жүргізілетін сабақтардың жоспары тіркеледі. Ол жоспар сөйлеу тілі қорытындысы негізінде құрылады. Тексеру қорытындылары бойынша логопедиялық сабақтар өткізілуі керек.

Логопедиялық сабақтарға балаларды тіркеу критерийі болып сөйлеу тілі бұзылысының сипаты, оның оқудағы үлгеріміне әсері табылады. Топтар сөйлеу тілі бұзылысының біркелкілік сипаты бойынша топтастырылады.

Логопедтің әрекетінің келесі кезеңі – логопедиялық сабақтарды ұйымдастыру және өткізу. Сөйлеу тілі бұзылыстарын түзету бойынша жұмыс мектеп бағдарламасы материалында, ақаулықтың құрылымын жас ерекшеліктерін ескеріп жүргізіледі. Логопедиялық сабақтардың түрлері: жеке және топтық сабақтар.

Оқушылардың әр тобына арнап логопед жұмыс кезектілігін, ұзақтылығын көрсететін перспективалық жоспар құрастырады. Логопедиялық сабақтар қажетті оқу-әдістемелік материалымен жабдықталған логопед кабинетінде жүргізіледі.

Ақыл-ойы кем мектепке дейінгі балалардың көпшілігінде күрделі ақаулықтары бар, сондықтан түзете оқытудың жалпы жүйесінде жүйелі логопедиялық жұмыс көзделеді. Ол тіл дамыту топтық сабақтарында іске асырылады, сабақ кестесі бойынша аптасына 2 рет әр топта (оқытудың 1-3 жылдығында топ шағын топтарға бөлінеді, 4 жылда топтық сабақтар барлық балалармен өткізіледі). Жеке логопедиялық сабақтар әр баламен аптасына 3 реттен кем емес ұйымдастырылады.

Түзете оқыту мазмұнына дыбыстарды қою, машықтандыру, сөйлеу тілі әуезділігі бойынша, тыныс алу, екпінділікті дамыту бойынша, сөз қорын молайту, грамматикалық құрылымдарды тәжірибе жүзінде қолдану, байланыстырып сөйлеу тілін қалыптастыру қосылады. Күнделікті тіл дамыту жұмысын арнайы мектепке дейінгі мекеменің барлық ұжымы жүргізеді [2].

Тірек-қимыл аппараты бұзылған балалар - орталық нерв жүйесінің қозғалыс бөлімдерінің зақымдануының салдарынан пайда болатын дамудың күрделі патологиясы.

Тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен логопедиялық жұмыста бала дамуына сөйлеу тілі, қимыл психикалық бұзылыстардың өзара әсер етуін ескеру аса маңызды. Логопедиялық жұмыс сөйлеу тілінің бұзылыстарын түзетумен қатар, оның барлық жағын (лексика, грамматика, фонетика), психикалық, сенсорлы функцияларын жетілдіруге бағытталған. Сөйлеу тілі терапиясы, қимыл функцияларын дамытуға арналған емдік шаралардың тығыз байланыстағы бірлігіне негізделген. Онтогенетикалық кезектілік және кезеңділікпен логопедиялық әсер ету сақталған функцияларға сүйенеді. Логопедиялық жұмыстағы бағыт – сөйлеу тілі дамуының өзекті деңгейі. Артикуляциялық моторика бұзылыстарын және қол саусақтарының функциональды мүмкіндіктерін дамыту және түзету бойынша жұмыс міндетті, қимыл-кинестетикалық анализатор қимылдарын белсендіру маңызды. Себебі, ол артикуляциялық праксисті басқаруға мүмкіндік береді.

Тірек-қимыл аппараты бұзылған балалармен түзету логопедиялық жұмысында, логопедиялық әсер етудің мынадай әдістерін қолдану тиімді:

1. Дифференциалды логопедиялық уқалау (массаж) (босаңсыту немесе ынталандыру)
2. Зондпен уқалау.
3. Нүктелік уқалау.
4. Енжар және белсенді артикуляциялық гимнастика.
5. Тыныс алу және дауыс жаттығулары.
6. Жасанды локальды контрастотермия (гипо және гипертермияның үйлестірілуі)

Тірек-қимыл аппараты бұзылған балаларды ерте жастан бастап артикуляциясын түзетудің көптеген әдістері бар. Шетелдік бағдарламалардың ішінде көп таралғаны Б.Бобатов (1975-1980) және В.Войт (1979) ұсынған осы балалардың психомоторикасын түзету әдістемесі. Б.Бобатовтың әдістемесін ғалымдар «постуральдік рефлексдерді тежеу» деп атаған, ол патологиялық рефлексдерді тежеуге бағытталған. В.Войттың әдістемесі «алға жылжу принципі» деп аталады. Ол әдістеме қимылға қажет позатоникалық реакцияларды, түзелу және айналу рефлексдерін дамытуға бағытталған.

Канадалық логопед Marie Crichmay (1997) өзінің әдістемесінде артикуляцияға, тілдің қимылына, олардың денесінің қалпына байланысты бас пен артикуляцияны жеңілдететін қалыпты табуына ерекше көңіл бөледі.

Е.Ф. Архипова (1989) өзінің әдістемесінде сөйлеуге дейінгі кезеңде баланың психомоторлық функциясын белсендіру мен дамытуға негіздейді. Балалардың дауыс функциясын және тактильдік-кинестетикалық функциясын белсендіруге әр түрлі ықпалдар қолданады [2].

Ерекше білім беруге қажеттілігі бар балалармен жүргізілетін логопедиялық жұмыстар барысында сөйлеу тіліндегі ақаулықтарды дұрыс түсініп және тиімді ықпал жасау үшін оны жоюдың ең ұтымды және үнемді жолын таңдауды қарастырады. Тек сөйлеу тілінің бұзылу түрі ғана анықталып қоймайды, сонымен қатар түзету логопедиялық жұмыстың мақсатты, нәтижелі ұйымдастыру жағдайларын анықтайды.

Әдебиеттер

1. Ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларға жалпы білім беру мектебінде психологиялық педагогикалық қолдау көрсету. Әдістемелік нұсқаулық. Алматы, 2019.
2. Өмірбекова Қ.Қ., Оразаева Г.С., Төлебиева Г.Н., Ибатова Г.Б. Логопедия. Оқулық. – Алматы, 2011.

ЕРТЕГІ КЕЙІПкерлері арқылы балаларға адамгершілік құндылықтарды дамыту негіздері

ЖАЗДЫҚБАЕВА М.Б., ҚАСЫМБЕКОВ Ж.А

П.ғ.к., профессор Қ.А. Ясауи атындағы ХҚТУ

Аннотация. Через персонажей народных сказок воспитать в детях гуманность. роль сказок в жизни детей очень велика. потому что через сказочных персонажей дети познают мир, окружающую их среду

Ключевые слова: сказка, персонаж, нравственность, творческие способности, думать, мечтать

Annotation. Through the personages of folk tales to bring up humanity in children. the role of fairy-tales in life of children is very great. because through fairy-tale personages children cognize the world, surrounding them environment.

Key words: fairy-tale, personage, morality, creative capabilities, to think, dream

Өзіміз көп үміт күтіп отырған жас ұрпақ ата-бабамыздан қалған мәдени мұра халық ауыз әдебиетінің өн бойындағы мәнділігі мен маңыздылығынан, ойшылдығы мен қиялшылдығынан, тапқырлығы мен шешендігінен, әсемдігі мен алғырлығынан тәлім-тәрбиесі мен үлгі — өнегесінен нәр алары анық. Сан ғасырлар бойы ауыз әдебиетіндегі ұрпақтан-ұрпаққа мұра болып келген халықтық тәрбиенің өнеге-үлгілері осы уақытқа дейін өзінің педагогикалық мүмкіндіктерінің мәні зор екендігін дәлелдеп келеді.

Халық ауыз әдебиетінің ішіндегі ең жақыны балаларға ол ертегі болмақ. Алғашқы қауымнан бастап, бала тәрбиесіне ерекше әсер ететін ертегілерді ойлап шығарған адамзат тарихында ертегілердің тәрбиелік мәні зор[1]

Халықтық ертегілер- халық өмірін бейнелейтін фантастикалық негізге құрылған оқиғалы көркем шығарма. Ертегінің бай фантастикасы балалардың ойына қозғау салып, өмірдің неше алуан сырларын танытады, сана — сезімі мен ақыл-ой қызметінің дамуына, ерте қалыптасуына көмектеседі. Ертегіні балар сүйсіне тыңдйды, себебі ғасырлар бойы ұрпақтан-ұрпаққа айтылып, әбден екшеліп, халықтың даналы, тапқырлық ой пікірлері жинақталып, көркем әрі жеңіл тілмен берілетіндігінде. Ертегі оқиғасы басталатын жерден-ақ қызықты, ұшқыр қиялды болып келеді де, баланың ойын бірден қызықтырып, еліктіріп әкетеді. Өскелең ұрпақты жан-жақты жетілген адамгершілігі мол азамат етіп тәрбиелеуде ертегінің алатын орны ерекше. Ертегі адамның қиялына қанат бітіреді. Білмегенді білгенге сүйрейді. Кімдерден, қай кейіпкерлерден аулақ болуды насихаттайды. Бұл өшпес зор туындылар бала болашағының мәнді мақсатты көзқарасын тудырады сөзсіз. [2]

Байтұрсынов “Ертегінің қадірі қанша деп сұрағанда, керектігіне қарай жауап беріледі. Ертегінің керек орындары:

1. Халықтың ұмытылған сөздері ертегіден табылмақ. Олай болса, ертегі тіл жағынан керек нәрсе.

2. Бала әдебиеті жоқ жерде баланың рухын, қиялын тәрбиелеуге зор кедергі бар нәрсе. Баланы қиялдауға, сөйлеуге үйретеді.

3. Бұрынғылардың сана – саңлау, қалып-салты жағынан дерек беруші үшін керегі бар нәрсе”- деп айтқан болатын. Қазақ халық ертегілері мейірімділікке, адалдыққа, әділеттікке, еңбек сүйгіштікке, тазалыққа, достыққа, әдептілікке үйретеді. Жамандықтан, қулықтан, өтіріктен, зұлымдықтан аулақ болуға тәрбиелеу жолын алға қояды. Әрдайым татулық, бірлік, ынтымақ жеңетінін көрсетеді.[2]

Адамгершілік тәрбиесі моральдық жағынан кіршіксіз таза, қоғам мүддесі үшін еңбек ететін, жан-жақты жетілген адам даярлау сияқты тәрбиенің жалпы мақсатына бағытталады. Адамгершілік қасиетінің негізгі имандылық пен ізеттілікте. Адам баласы қоғамда өзінің адамгершілік қасиеттерімен, қайырымдылығымен, адалдығымен, әділеттілігімен ардақталады. Моральдық қасиеттер адамдардың қимыл-әрекеттерінен, қарым-қатынасынан шығады. Жақсылық пен жамандық, зұлымдық пен махаббат, әділеттік пен әділетсіздік, борыш пен намыс, ар мен ождан адамның іс-әрекеті арқылы өлшенеді. Осыны ұстанған қазақ халқы жастарды отбасында кішіпейілділікке тәрбиелеуді бірінші міндет етіп қойған. Жастардың жадына “сіз” деген сыпайылық, “сен” деген анайылық, “Адамдықтың белгісі, иіліп сәлем бергені”, “Кішіпейілділіктен кішіреймейсіз”, “Құдай деген құр қалмайды” деген қағидаларды үнемі уағыздаған.

К.Д. Ушинский: “... шығармада келтірілген адамгершілік іс-әрекеті, адамгершілік сезімді, адамгершілік ойды сүюге баланы итермелейтін әдеби шығарма өнегелі шығарма” деп жазған.

Қиял-ғажайып ертегілеріндегі кейіпкерлердің ішіндегі адамға жағымсыз, сұм кейіпкерлер-мыстан кемпір, жезтырнақ, айдаһар, жалғыз көзді дию сияқты талай басқа да сиқырлы күштер бар. Солармен қатар адамдарға дос, қиын-қыстау кезде жол табар, ажалаузынан алып қалар, адамның қаскөй күштерді жеңуіне көмектесер жанды тіршіліктер, жансыз заттар да көп кездеседі

Халық ертегілерінің ішінде балалар арасына кең тарағаны- хайуанаттар жайындағы ертегілер. Ондай ертегі кейіпкерлерінің өмір сүру жолындағы, қарым-қатынастар жасаудағы айла тәсілдері балаларға ой салады. Бұл ертегілер баланың санасын оятып, мақсат-мұрасына жетуге үйретеді. Бұл жөнінде Мұхтар Әуезов: «*Ертегілер жас баланың ой –санасын оятып, қиялының шарықтап өсуіне әсер етеді.*», -деп көрсеткен. Хайуанаттар жайындағы ертегілердің бәрін алып қарасақ та, баланың ұғымына сай, түсінуіне жеңіл, күлкілі, қызықты болып айтылады. Ертегілерде балаларға ой салатын екі сипат бар. Олар: Ертегі бар кейіпкерлерінің мінез өзгешеліктерін, сырт көріністерін, күн көрінісін байқайды. Есту, тыңдау арқылы олар енді тікелей білуге, зерттеуге құштарланады. *Екіншіден* хайуанаттар жайындағы ертегілер арқылы оны мысал ете отырып, адамдар арасындағы қарым-қатынасты, олардың мінез-құлқын салыстыра отырып, байқайды. Ондай ертегілердің қатарына «Түлкі мен қоян», «Түлкі мен бөдене», «Күшік пен мысық» «түлкі мен тауық», т.б жатады.[3]

“Түлкі мен ешкі” ертегісінде айлакер түлкі ешкіні құрығына оп-оңай түсіре қояды. Апанға абайсызда түсіп, шыға алмай шарасызданған түлкі су іздеп шөліркеп жүрген ешкіні сол апанға алдап түсіреді. Қу түлкі “ешкі мүйізіне шығып” зытады, аңқау ешкіні алдап ұрады. Осы арқылы халық керемет ойын кемеңгерлік түйін жасаған: “Өтірікке алданба, басың бәлеге душар болар”, - деп аңқау жандарды сақтандырған. Ертегілерде түлкі қу, айлакер.[4]

Сонымен қазақ ертегілерінің ең мол тараған түрі – *шыншыл ертегілер*. Халық өзінің дүниетанудағы, қоғам тіршілігіндегі, үй тұрмысындағы іс-әрекетін, күрес-тартысын, талап-тілегін осы шыншыл ертегіге жиып түйген. Бұл ертегідегі кейіпкерлер күнделікті өмірдегі еңбек адамдары. Шыншыл ертегілерде жауыздық иелері де көбіне нақтылы адамдар: хан, бай, молда. Шыншыл ертегілерде таптық сипат айқын. “Айдалы тазша” әңгімесінде тазша бала айла-амалмен, тапқырлық, ақылдылығымен ханнан да, оның баласынан да кек алады. Тазша жайындағы ертегілерде жауыздық иелері күлкі-ақуа етіледі, олардың зұлымдықтары әшкереленіп отырады. Тапқыр да алғыр, ақылды да айлакер тазша халықтың сүйікті қаһарманы. Халықтың сүйікті қаһарманы арқылы жауыздыққа қарсы тұрады[1]

Халықтың аңыздан – аңызға тараған ертегі, аңыз әңгімелерінің барлығында ақылдылық пен ақымақтық, әділеттілік пен әділетсіздік қатар бейнеленеді. Арамдық пен жауыздық апатқа ұшырап, жеңіліп, жақсылықтың үнемі жеңіске жетуі халықтың бақытты бейбіт өмір аңсағанын көрсетеді. Ертегіні оқыту барысында қандай қиыншылық болса да, қарсы тұра білу, еңбек адамының қадірлеу биік адамгершілік қасиеттер дәріптеледі.[3]

Ертегі кейіпкерлері арқылы балалар қиын қыстау кезінде асып-саспауға, не нәрсені болса да, ақылға салып шешуге үйренеді. Ертегі баланы парасаттылық пен тапқырлыққа баулиды. Ертегі мазмұнында айлалаы ағзаның қолына түсіп, мерт болудан сақтандырудың жолдары көрсетіледі. Мұнда балаларға үлгі, өнеге боларлық терең ойлар айтылады. Ертегі оқылғасындағы әр алуан кейіпкерлердің іс-әрекеттері, ол кейіпкерлердің тапқырлық іскерлік, айлакерлік іс-әрекеттері: аңқаулық мінездер балалардың таң-тамаша қалдырып, сүйсіндіреді. Ертегілердің осындай ерекшеліктері балалардың талғамын күшейтіп, сөйлеу мәдениетін, байланыстырып сөйлеуін дамытып, өз ойын жүйелі жеткізе білуге үйретеді.[2]

Бабаларымыздың қиялды қияға жетелеп, жүректерімізге ізгілік дәнін себуге дәнекер болатын, ұлы мұраттарға жетелейтін аңыз-әңгімелері мен сиқырға толы ертегілер әлемі сарқылмас бай қазынамыз болып қала бермек. Ешқашан да өзінің құндылығын жоғалтпай, сан ұрпаққа қызмет ете береді. Қымбатты дос! Астанамыздың төріндегі өмір ағашы - Бәйтерек кешенінің пайда болуына негіз болған *Ер-Төстік* және *Асыл құс* жайлы ертегілерді ата-ана, құрбы- достарыңыздан талай естіген болуларыңыз керек. Ол туралы *Елбасы Н.Ә.Назарбаев “Қазақстан жолы”* атты кітабында былай дейді: «Көктөбенің басында, алып көк теңіздің жағалауында өмір ағашы - Бәйтерек өседі екен. Жыл сайын Бәйтеректің бұтағындағы ұясына келіп, киелі Самұрық құс күн бейнелі алтын жұмыртқа салады екен. Бірақ жыл сайын айдаһар-жылан сол

күнді жеп қояды. Бұл көрініс күн мен түннің, қыс пен жаздың ауысуын, қайырымдылық пен зұлымдықтың, жарық пен қара түнектің күресін астарлы түрде бейнелейді. Аңыз бойынша Ер Төстік жыланды өлтіріп, Самұрық құстың алтын жұмыртқасын аман алып қалады, ал осыған разы болған құс оның жер асты патшалығынан шығуына көмектеседі. Киелі ағаш туралы аңыз - бейбітшілік пен келісімде өмір сүруге ұмтылған жаңарған Қазақстан мақсатының көрінісі» [5].

Осылайша халық аңызының арқасында «Бәйтерек» кешені біздің қуанышымызға айналды. Ол сәулет өнері ескерткіші ғана емес, еліміздің өткені, бүгінгісі мен келешегінің көрінісі.

Ертегі кейіпкерлері секілді, әрине жағымды ер жүрек, батыл, жүректі, ой өрісі дамыған, адамгершілік қасиеті жоғары, білімді, білікті, мейірбан ел азаматтарын тәрбиеле біздің қолымызда, педагог жастар! Барлығымыз бірге ат салысайық.

Әдебиеттер

1. Алпысбаев Т. Қазақ халық әдебиеті. Т.3; Ертегілер. — Алматы: Жазушы» 1975ж. 135-184б.
2. Айдашаев А. Қазақ халық әдебиеті. Ертегілер. — Алматы: «Жазушы» 1979ж. 112-146б.
3. Егенова А. Ертегіні әңгімелеп беру немесе мәнерлеп оқу. — //Қазақстан мектебі. —2004. — №5. — б. 13-15
4. Хайуанаттар туралы қазақ ертегілері. — Алматы: «Ғылым», 1979ж. 12-37б
5. www.google.kz// Қазақ халық ертегілері

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ БІЛІКТЕРІ МЕН ДАҒДЫЛАРЫНЫҢ ДАМУЫНА МОНИТОРИНГ ЖҮРГІЗУДІҢ ШАРТТАРЫ

Жаздықбаева М.Б

Педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент

Маханбет Е.А

магистрант

*Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан қаласы*

Аннотация. Мониторинг развития умений и навыков ребенка на разных этапах определять динамику, планировать предстоящую деятельность педагога, позволяет проводить работу, необходимую для личностного развития дошкольника.

Ключевые слова. Мониторинг. Педагогический мониторинг. Тест / англ. испытание, проверка. Контроль.

Annotation. Monitoring the development of the child's skills and abilities at different stages to determine the dynamics, plan the upcoming activities of the teacher, allows you to carry out the work necessary for the personal development of a preschooler.

Keywords. Monitoring. Pedagogical monitoring. Test / English test, check. Control.

Мониторинг балабақшада - баланың даму деңгейінің көрсеткіші болып табылады.

Балалардың даму деңгейлерін қадағалау мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартына сәйкес баланың жетістіктерінің мониторингі негізінде 3 деңгейде жүзеге асырылады:

1-деңгей – бала белгілі бір қимыл мен біліктерді қайталай алуға қабілетті;

2-деңгей – бала не істеп жатқанын түсінуге, белгілі білім қорына ие болуға қабілетті;

3-деңгей – бала өзінің білетінін жасай алуға және білімін өз бетінше шығармашылықпен қолдана білуге қабілетті.

Осы мониторингтан күтілетін нәтиже мектепке дейінгі ұйымдарда балалардың біліктері мен дағдыларының дамуына бақылау жүргізу бойынша индикаторлар жүйесін дайындау болып табылады.

Балалардың дамуына мониторинг жүргізуде педагог:

- Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты талаптарын;

- Үлгілік оқу бағдарламасының мазмұнын;

- Бақылу парға мен Баланың жеке даму картасын толтыру тәртіптерін білуі;

- мектепке дейінгі педагогика мен психология негіздерін;

- баланың біліктері мен дағдыларының даму деңгейін өлшеу әдістері: бақылау, ойын жағдаяттарын құру, ойын, әңгімелесу, сұрақтар мен жауаптар, өнімді әрекет түрлерін;

- мектепке дейінгі жастағы баланың біліктері мен дағдыларының даму деңгейін есептеу әдістерін;

- ақпараттық-коммуникациялық технологияларды игеруі қажет.

Мониторингтің *субъектісі* мектеп жасына дейінгі 1 жастан 6 жасқа дейінгі балалар.

Мониторингтің *объектісі* балалардың жасы мен «Денсаулық», «Коммуникация», «Таным», «Шығармашылық», «Әлеумет» білім беру салалары бойынша күтілетін нәтижелерге сәйкес олардың физикалық, зияткерлік және жеке қасиеттері.

Мониторинг нәтижелерін алу әдістері:

- балаларды бақылау;

- әңгімелесу;

- бала әрекетінің өнімдерін талдау;

- диагностикалық жағдаяттар.

Жетекші әдіс – бақылау, ол балаға табиғи жағдаятта, күнделікті өмірде жүргізіледі.

Диагностиканы жүргізу кезеңдері: жылына 3 рет – оқу жылының басында, ортасында және соңында:

- бастапқы – қыркүйек;
- аралық – қаңтар;
- қорытынды – мамыр.

Мониторинг жүргізу ерте жас тобынан басталады. Басқа топтар (сыныптар) үшін Бастапқы бақылаудың индикаторлары алдыңғы жас топтарының күтілетін нәтижелері (II жарты жылдық) болып табылады. Педагог баланың біліктері мен дағдыларының даму деңгейі бойынша диагностика нәтижелерін Бақылау парағына енгізеді. Аралық бақылау I жарты жылдық қорытындысы бойынша жүргізіледі, ол әр баланың біліктері мен дағдыларының даму деңгейінің динамикасын анықтайды.

Қорытынды бақылау II жарты жылдық соңында өткізіледі, ол Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында анықталған балалардың біліктері мен дағдыларының даму деңгейіне сәйкестілігін айқындауға мүмкіндік береді.

Баланың жеке даму картасы баланың мектепке дейінгі ұйымда және мектепалды даярлық сыныбында болатын барлық уақытына жүргізіледі.

Баланың жеке даму картасының «Түзету іс-шаралары» бөлімін диагностиканың қорытындысы бойынша балалармен жұмыс істейтін педагогтер мен мамандар толтырады.

Баланың жеке даму картасының «Қорытынды» бөлімінде диагностиканың әр кезеңінен кейін баламен жеке түзету жұмысын жүргізу үшін педагогикалық процесстің міндеттері мен мазмұнын айқындайды.

Мониторинг нәтижелері келесі білім беру міндеттерін шешу үшін ғана қолданыла алады:

- баланы қолдау, оның білім траекториясын құру немесе оның даму терекшелігін кәсіби түзету үшін білім беруді даралау (жеке тұлғалық бағыт қағидасын іске асыру);

- балалар тобымен жұмысты белсендендіру.[1]

Мектеп жасына дейінгі балалардың біліктері мен дағдыларының даму деңгейін бақылау бойынша индикаторлар жүйесі баланың жасына сәйкес әр білім беру саласы бойынша күтілетін нәтижелерден тұрады. Индикаторлар көрсеткіштер ретінде дискрипторлар түрінде кодпен берілген. Мысалы, «3-4.Ш.3.» Алғашқы жолдағы "3-4" сандары баланың жасын білдіреді, яғни бала 3-4 жаста. Бас әріппен берілген «Ш» дегеніміз - «Шығармашылық» білім беру саласын білдіреді. Келесі "3" саны «Шығармашылық» білім саласының үшінші бағандағы күтілетін нәтижені білдіреді.

Стандартпен белгіленген деңгейлер Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасына сәйкес:

- III деңгей - "жоғары";
- II деңгей – "орташа";
- I деңгей - "төмен" деп баламаланған.

Бақылау парағына білім беру саласының дескрипторының тұсына біліктер мен дағдылардың деңгейі қойылады, олар қосылып, "Жалпы саны" бағанына енгізіледі. Алынған сома дескрипторлар санына бөлінеді де "Орташа деңгей" бағанына қойылады.

Біліктер мен дағдылардың даму деңгейінің көрсеткіштері алынған орта деңгей негізінде анықталады және «Біліктер мен дағдылардың даму деңгейі» бағанына енгізіледі.

Егер орташа деңгей толық санды көрсетсе, онда сол сан «Біліктер мен дағдылардың даму деңгейі» бағанына автоматты түрде көшіріледі. Егер баланың орташа деңгейі толық емес санды құраса, мысалы, 2,5 кем болса, онда бұл жағдайда II деңгей, егер 2,5 асатын болса – онда III деңгей қойылады. Егер тура 2,5 болса – онда педагог баланың қай деңгейге жеткенін өзі шешеді.

Бақылау парағындағы «Біліктер мен дағдылардың даму деңгейі» көрсеткіштері бағаны негізінде педагог әрбір баланың біліктері мен дағдыларының даму деңгейін анықтауға мүмкіндік беретін топтың (сыныптың) Жиынтық есебін жасайды.

Әрбір баланың біліктері мен дағдыларының даму деңгейі Жиынтық есепте барлық білім беру салаларының деңгейлері қосу арқылы анықталып, алынған сома білім беру салалары санына бөлінеді. Біліктер мен дағдылардың даму деңгейін есептеу Бақылау парағы сияқты жүргізіледі.

Диагностика нәтижелері бойынша педагог балалардың үлесін есептейді:

- I даму деңгейі (төмен деңгейге баламалы), %;
- II даму деңгейі (орташа деңгейге баламалы);
- III даму деңгейі (жоғары деңгейге баламалы).

Төмен, орташа және жоғары деңгейдегі балалардың үлесін есептеу үшін келесі белгілер қолданылады.

А – барлық бала саны;

Б – төмен деңгейдегі бала саны (I деңгей);

В – орташа деңгейдегі бала саны (II деңгей);

Г – жоғары деңгейдегі бала саны (III деңгей);

Балалардың % (пайыздық) үлесін анықтау үшін мысалы, төмен деңгейдегі балалар санын топтағы (сынып) барлық бала санына бөліп, 100 көбейту қажет немесе $B:A*100$.

Сондай-ақ орташа және жоғары деңгейдегі бала саны да осылайша есептеледі.

Осылайша, баланың қалыптасқан білік пен дағдыларының даму деңгейі мектепке дейінгі ұйым түлегінің моделін құрайды:

- 1) физикалық жағынан дамыған;
- 2) білімқұмарлық;
- 3) белсенді;
- 4) эмоционалды елгезек;

5) ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынас құралдары пен тәсілдерді меңгерген;

6) өзі, отбасы, қоғам (жақын әлеумет), мемлекет (ел), әлем және табиғат жайында алғашқы түсінігі бар;

7) мектепте оқу үшін қажетті біліктер мен дағдыларын меңгерген.

Мектепке дейінгі жастағы баланың даму мониторингі оның әртүрлі кезеңдегі даму динамикасын тіркеуге, жеке дамуына сауатты педагогикалық қолдау көрсетуге және онымен әрі қарай жұмысты түзетуге ықпал етеді.[2]

Балалардың білік пен дағдысының даму деңгейін қадағалауға негіздеме болып табылатын құқықтық нормативтік база: Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты, Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы.

Балалардың біліктері мен дағдыларының даму деңгейін қадағалау мониторингі Үлгілік оқу бағдарламасының мазмұнын іске асыруда педагог жұмысының сапасын жетілдіруге ықпал етеді.

Талаптарға сәйкес мониторинг:

- баланың жетістігін шынайы қадағалауға;
- мектеп жасына дейінгі баланы тәрбиелеу мен дамытуда жеке тәсілді қамтамасыз етуге;
- педагогтардың түзету шараларын шұғыл жоспарлау негізінде мектепке дейінгі ұйымдардың білім беру процесін жетілдіруге;
- баланың әрбір білім беру салалары және Үлгілік бағдарлама мазмұнын тұтас меңгергендігі жайлы ақпарат алуға мүмкіндік береді.[3]

Әдебиеттер

1. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы ҚР БҒМ министрінің м.а. 2016 жылғы 12 тамыздағы № 499 бұйрығы.
2. Мектеп жасына дейінгі балалардың біліктері мен дағдыларының дамуына мониторинг жүргізудің әдістемелік ұсынымдары. №1 хаттама.— Астана, 2018.— 116 бет.
3. Таубаева Г.З., Мовкебаева З.А., Рысбекова Ж.К., Никитин В.Я. Мектеп жасына дейінгі балалардың мектепалды даярлығы.

ЕРЕСЕК ТОПТАРДА КОММУНИКАТИВТІК-ТІЛДІК МОНИТОРИНГ НӘТИЖЕЛЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ ДИАГНОСТИКАСЫ

Жаздықбаева М.Б

Педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент

Маханбет Е.А

Магистрант

*Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан қаласы*

Аннотация. В условиях гуманизации и демократизации жизни общества все большее значение придается формированию, развитию, подготовке подрастающего поколения, т. е. коммуникативных компетенций дошкольников. Самовыражение и самовыражение личности в обществе напрямую зависит от уровня формирования ее коммуникативной культуры и важнейшей ее составляющей являются коммуникативные навыки.

Ключевые слова. Коммуникация. Мониторинг. Общение.

Annotation. In the context of humanization and democratization of society, more and more importance is attached to the formation, development, and training of the younger generation, i.e., the communicative competencies of preschool children. Self-expression and self-expression of an individual in society directly depends on the level of formation of its communicative culture and its most important component is communication skills.

Keywords. Communication. Monitoring. Communication.

Мектепке дейінгі балаларды өз ана тілінде сөйлесуге үйретуде, тәрбие мен білім беру жұмыстарын ұйымдастыруда олардың сөйлеу тілін дамытуға, сөйлем құрастырып сөйлеуіне, сөздік қорының молаюына аса көңіл бөлген жөн. Сөйлеу бала үшін қарым-қатынас құралы болып табылады, оның ойлау қабілетін және мінез-құлқын реттеуде маңызды рөл атқарады. Сөйлеу қатынасы баланың білімді меңгеруіне, қажетті білік пен дағдыларды қалыптастыруға мүмкіндік береді. Балалардың ақыл-ойы мен мінез-құлқының дамуына тіл маңызды рөл атқарады. Тілдің, сөйлеудің немесе сөздің әсерінен баланың қабылдау сипаттамасы өзгереді. Сөздердің ауызша көрсетілуі мен мән-мағынасын түсіне бастайды, демек, сөйлеу арқылы қабылдаудың сенсорлық типі мән-мағыналық, заттық типке ауысады.

Бала мектепке жақсы тілдік дайындықпен баруы тиіс. Бұл бағыттағы жұмыстарды жетілдіре түсу үшін тәрбиешілер тиісті әдіс-тәсілдерді қолдана отырып, балалардың тілдік даму деңгейлерін жүйелі түрде бақылап, тексеру жүргізіп отыруы қажет.

Тіл дамыту жұмыстарын тиімді ұйымдастыру үшін топтағы барлық балалардың тілінің даму деңгейін жақсы білу қажет. Кейбір балаларға ішінара бақылау, тексеру жүргізу арқылы бағдарламалық материалдардың қандай дәрежеде меңгеріліп жатқандығын, сабақ барысында қолданылып жүрген әдіс-тәсілдердің, дидактикалық ойын-жаттығулардың тиімді-тиімсіздігін анықтай алады.

Сөздің дыбыстық құрамын тексеруде: мектепке дейінгі балалардың дыбыс қолдануда жиі ұшырасатын кемшіліктер – сөз ішінде дыбысты дұрыс айтпау, сөз ішінде дыбыс қалдыру, не дыбыс алмастыру. Мұны анықтау үшін баланың өлең,

тақпағын, таныс ертегіні қайталап айтып беруін өтіне отырып, көпшілік балалардың айтуға қиналатын р, л, с, ш, ж, з, б, п, ф дыбыстардың айтылуына мән берген дұрыс. Сонымен бірге баланың сөйлеу қарқыны, екпіні, мәнері де тәрбиеші назарынан тыс қалмауға тиіс.

Грамматикалық формада дұрыс сөйлеуін тексеру күнделікті өмірде үлкендермен қарым-қатынас барысында жүзеге асады.[1]

Байланыстырып сөйлеу қабілетін тексеру – ақыл-ой және эмоционалдық даму деңгейін байқатады. Оны мына тәсілмен жүргізеді:

- әңгімелеу. (баланың өзі білетін ертегі немесе әңгіме мазмұнын айтып беруін сұрау);

- өз бетінше әңгімелеуі;
- жетекші сұрақтарсыз әңгімелей алады;
- ересек адамның көмегін қажет етуі;
- мәтін мазмұнын толық жеткізуі;

Мектепке дейінгі ұйымдардағы білім беру үнемі коммуникативтік-тілдік бағытқа негізделіп, оқу іс-әрекеттері қарым-қатынас және мақсатты тапсырмалармен ұйымдастырылуы керек. Осы бағытта түрлі мониторингтер жүргізуге болады. Балалардың коммуникативтік-тілдік құзыреттіліктерін жетілдіру жұмыстары мынадай бағыттарда жүргізілсе:

1. Тәрбиеші ұйымдастырылған оқу іс-әрекеттері барысында баламен қарым-қатынас жасағанда әсерлі сөйлеп, тыңдаушысын өзіне қаратып баурап алуы, яғни тіл мәдениетінің өте жоғары болуы шарт;

2. Бала тілін дамыту үшін ең тиімді әдісті пайдалануы;

3. Өтілетін мәтін, тапсырмалар, иллюстративтік материалдар бала ұғымына таныс және жеңіл болуы;

4. Тіл дамытуда көркем шығармалар, мақал-мәтелдер, санамақтар, жұмбақтар, өтірік өлеңдер, ертегілер, өлең, тақпақтар, қызықты әңгімелер, шешендік сөздер іріктеліп алынуы;

5. Сөздік жұмыстарын жүргізу, жаңа сөздерді үйрете отырып, оны іс жүзінде қолдану;

6. Жеңіл сөйлемдер құрату және ауызекі тілде қолдана білу;

7. Тілдік жаттығулар жүргізу;

8. Тіл дамытуда ойын технологиясын қолдану;

9. Ата-аналармен қарым-қатынас барысында тіл мәдениетін сақтау.[2]

Ересек жастағы балаларда қалыптасатын коммуникативтік дағдылары:

1. Сөйлеу мәдениеті.

- Қиын дыбыстарды анық айтуға қабілетті: қатаң, үнді, ұяң. Олар сөзді айтуда сөздерді саралап, бекітеді.

- Мектепке дейінгі ересек жастағы бала үшін күнделікті өмірде ғана емес, сонымен қатар арнайы сабақтар кезінде де анық сөйлеу қалыпты жағдай болады.

- Балаларда есту қабылдауы жетілдіріледі және дыбысталуы дамиды. Балалар белгілі бір дыбыстарды ажырата алады, берілген дыбыстарды топтан бөле алады.

- Балалар өз сөзінде интонация түрлерін еркін мәнерлеп оқиды: қызықты, көңілді, салтанатты

- Сонымен қатар, осы жастағы балалар нүкте, қос нүкте, үтір, леп белгісі, сұрау белгісін және олардың мағынасын оңай ажыратады.

- Мектепке дейінгі ересек жастағы балалар дауыстың дыбысын реттей алады, әр түрлі өмірлік жағдайларда: сабақта қатты жауап беру, қоғамдық орындарда, достық әңгімелерде және т.б. Тыныштық сақтап сөйлесуді біледі. Олар сөйлеу қарқынын қолдануды біледі: баяу, жылдам және қалыпты, тиісті мән-жайларда сөйлеу.

- Бұл жастағы балаларда сөйлеу, тыныс алуы жақсы дамыған: олар дауысты дыбыстарды ғана емес, кейбір үнсіз дыбыстарды да айта алады.

- Ересек жастағы балалар құрдастарының сөздерін ересектердің сөйлеуінен ажыратып, салыстыра алады, сәйкессіздіктерді анықтайды: дыбыстардың дұрыс айтылуы, сөздердің екпінін біледі.

2. Тілдің грамматикалық құрылысы.

- Ересек жастағы балалардың сөйлеудің барлық түрлеріне қаныққан болады. Осы жаста олар сөз өнерімен белсенді айналысады, көптеген неологизмдер жасай отырып, сөз өзгерте алады.

- Мектепке дейінгі ересек жастағы балалар грамматикалық құралдарды еркін пайдалануға және грамматикалық фактілерді талдауға алғашқы әрекет жасайды.

- Мектепке дейінгі ересек жастағы балалар синтаксистік сөйлеу жағын пайдала бастайды. Бұл қиын болғандықтан, ересек адам баланың деңгейінде сөйлеп, себеп-салдарлық және уақытша объектілерді қарау кезіндегі байланысты жасауға көмектеседі.

- Осы жастағы балалар өз бетінше қажетті жұрнақты таңдап, сөздерді жасай алады.

- Ересек жастағы балалар өз бетінше грамматикалық қателіктерге жол бермей, өз сөзін бақылай алады.

- Қарапайым кең таралған сөйлемдерден күрделі сөйлемдерге ауысады.

3. Сөйлеудің лексикалық жағы.

- Салыстыру мен әр түрлі заттарды (пішіні, түсі, көлемі бойынша) олардың белгілері бойынша жинақтауға және олардан елеулі түрде ерекшелеуге көмектеседі. Балалар жалпылама сөздерді еркін пайдаланады.

- Сөздің мағыналық жағы дамиды: жалпылама сөздер пайда болады, синонимдер, антонимдер, сөздер мәндерінің реңктері, дәл, сәйкес сөздер, түрлі мағынада сөздерді қолдану, сын есімдерді қолдану т.б.

4. Байланыстырып сөйлеу (баланың сөйлеу дамуының көрсеткіші болып табылады).

- Балалар оқығанды жақсы түсінеді, мазмұны және ертегіні, қысқа әңгімелерді жаза алады.

- Балалар суреттер сериясы бойынша әңгіме құрастыра алады. Сонымен қатар, олар оқиғаларды көрсете алады. Осыдан соң, балалар өз бетінше әңгіме құрастыруды үйренеді.

- Ересек жастағы балалар картинадан берілген суретті ғана емес ең басты, маңызды бөлшектерін, атап айтқанда, тонды беру, пейзаж, ауа райы және т. б. Көріп, түсіне бастайды.

- Балалар ойыншыққа сипаттама бере алады, бір немесе бірнеше ойыншық туралы әңгіме, әңгіме-сахналау ойыншық жиынтығы бойынша сюжетті құрастыра алады.

- Диалогтық сөйлеуде балалар контекстке байланысты пайдаланады, пікірдің қысқаша немесе толық нысанын.

- Бұл жастағы балалар сөйлеудің жарқын сипаттамасымен әр түрлі мәтіндерді белсенді меңгереді (сипаттама, баяндау, талқылау).

- Даму процесінде балалар байланыстырып сөйлеуді бастайды, белсенді сөйлемнің ішінде сөйлемнің құрылымын сақтай отырып әр түрлі байланыс түрлерін пайдаланады.

Тілдің жақсы дамуы

– мектепалды дайындықтың негізгі көрсеткіші болып табылады. Баланы мектепке жақсы дайындау, сауатын ашудың негізін қалау тілді ауызша дамыту үдерісінің сапасына байланысты.

Тілді дамытуға:

- сөйлеу үлгілерін беретін тілдік орта;
- тілдік белсенділік;
- балалардың өзінің тілдік тәжірибесі қажет.[3]

Мектепке дейінгі ересек жастағы бала меңгеруі тиіс мұндай қарым-қатынас дағдысы: ынтымақтасу, тыңдау және есту, ақпаратты қабылдау және түсіну, өзін-өзі сөйлеу. Қажетті коммуникативтік дағдылар болмаған жағдайда балада құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынаста қиындықтар пайда болады: мазасыздық артады, тұйықтық, ашылмаушылық, басқалармен қарым-қатынаста ұялушылық, өз көзқарасын білдіре алмаушылық пайда болады.

Осылайша, мектепке дейінгі жастағы балада басқа адамдармен қарым-қатынас қалыптасады және қарқынды дамып келеді. Мектепке дейінгі ересек жастағы балалардың коммуникативтік белсенділігі ересектерге де, құрдастарына да бағытталған. Іскерлік және ойындық өзара іс-қимыл жүйесінде бала үшін құрдастары басым орынға ие болса, ал танымдық жүйесінде – ересек басым болады. Коммуникативтік дағдыларды қалыптастыруға сөйлеу, ойлау, есте сақтау, зейінді дамыту, сондай-ақ мектепке дейінгі баланың эмоционалдық саласын дамыту үлкен әсер ететінін атап өткен жөн.

Әдебиеттер

1. Оразбаева, Ф. Ш. «Тілдік қатынас: теория және әдістемесі». - Алматы : РБК, 2000. - 208 б.
2. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы ҚР БҒМ министрінің м.а. 2016 жылғы 12 тамыздағы № 499 бұйрығы.
3. Таубаева Г. З., Мовкебаева З.А., Рысбекова Ж. К., Никитин В. Я. Мектеп жасына дейінгі балалардың мектепалды даярлығы.

БАЛАНЫҢ ДИАЛОГТЫ СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Жаздықбаева М.Б.

п.ғ.к., доцент,

*Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан қ., Қазақстан*

Хакимова И.

Магистрант

*Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан қ., Қазақстан*

Аннотация. В этой статье рассматриваются одни из способов общения непосредственно в статье является диалог. Разговорный диалог - это простейшее, наиболее естественное общение, которое ребенок начинает развиваться с появлением первых слов и практически должен формироваться с шести лет. Общение - необходимое условие формирования личности, сознания и самопознания: это ключевой фактор в сознании и речи ребенка. Проблема развития диалогической речи остается одной из самых актуальных проблем теории и практики речевого развития дошкольников, так как речь возникает и развивается в процессе общения. В ходе диалога дети учатся самоорганизации, инициативе, самоуправлению.

Ключевые слова: диалог, словарный запас, изучение предложений, дети, развитие языка, технологии.

Annotation. This article discusses one of the ways to communicate directly in the article is dialogue. Conversational dialogue is the simplest, most natural communication that a child begins to develop with the appearance of the first words and practically should be formed from the age of six. Communication is a necessary condition for the formation of personality, consciousness and self-knowledge: it is a key factor in the consciousness and speech of a child. The problem of the development of dialogical speech remains one of the most pressing problems of the theory and practice of speech development of preschoolers, since speech arises and develops in the process of communication. During the dialogue, children learn self-organization, initiative, and self-government.

Keywords: dialogue, vocabulary, learning sentences, children, language development, technology.

Ауызекі сөйлеу әдісінің бірі – диалог. Оны құрастыру үшін белгілі бір тақырыпта баланың сөздік қорын дамыту, сөйлем құрауға үйрету, ауызша ойларын жүйелі айтуға жаттықтыру қажет. Тәрбиеші әр сабақта балаға жағдай жасап технологияларды жүйелі қолданып, оларды шығармашылықпен пайдалана білсе, жақсы нәтижелерге қол жеткізуге болады. Сондықтан да осындай әртүрлі тіл дамыту жұмысын жүргізу кезінде балалардың ой-өрісін дамытуға, түсінуіне мүмкіндік туады, дамуы тұрғысынан талдаулар жасалады.

Күнделікті ситуациялық сөйлесуді ғана емес, сонымен қатар бай, мазмұнды қарым-қатынасты ұйымдастыруды білетін адам мектепте, кәсіби қызметте және жеке өмірде сәтті болатынына күмән жоқ. Сондықтан кішкентай балаға тән қарым-қатынас қажеттілігін жан-жақты қолдау, балалардың бір-бірімен диалог жүргізу қабілетін қалыптастыру қажет. Балабақшадағы сөйлеу мәселелерін шешудің ең басты шарты - балалар сөйлеуге, қоршаған ортаға атсалысуға, ауызша қарым-қатынасқа түсуге болатын жағдайды дұрыс ұйымдастыру[2-106].

Е.И.Тихеева балалар сөйлеуді дамытудың ортақ міндеттерінің бірі туралы жазды: «Ең алдымен, ең бастысы - сөздің қолдауы арқасында бай және тұрақты ішкі мазмұндағы балалардың ақыл-ойының қалыптасуына ықпал ету, дәл ойлауды, едәуір құнды ойлардың пайда болуын және шоғырландырылуын, оларды біріктіру үшін қабылдау мен шығармашылықты дамытуға ықпал етеді. Осының бәрі болмаса, тіл құндылығы мен құндылығын жоғалтады. Сөздің мәні оның мазмұны мен формасынан тұрады. Бір және екіншісінің үйлесімді бірлігі сөздің мәнін анықтайды». Ауызша дұрыс сөйлеуді қалыптастырудың жалпы проблемасын анықтап, оны құрайтын нақты міндеттерді анықтайтын болсақ, онда біз әрдайым семантикалық мазмұнның және балалардың дұрыс сөйлеу формасының бірлігін білдіреміз. Тілдің және сөйлеудің негізгі компоненттеріне сәйкес келетін жеті арнайы тапсырма бар.

Сөздікті дамыту. Мектепалды балалық кезеңде негізгі сөздік сөздері тілдік қорына, оларды таңдау айналасындағылардың сөздік қорына, баланың қоршаған ортамен бағытталуына және т.б. байланысты. Балабақшада баланың әдеттегі қарым-қатынасы үшін қажет болатын және өздігінен қиындықсыз, қателіктермен баяу жүретін қажетті сөздікті таңдау үшін тәрбиешіге бағытталған сөздік жұмыс бағдарламасы бар. Тәрбиеші балаларға қажетті сөздердің мағынасын ғана біліп қана қоймай, олардың сөзіне қызығушылық пен көңіл аудару үшін оларды белсенді түрде қолдануға кепілдік беру үшін арнайы әдістерді қолданады (Неліктен олар айтады? Мен қалай айта аламын?). Ауызша сөйлеу мәдениетін қалыптастыру үшін балаларды өрескел өрнектен немесе әңгіме сөздерінен әдебиетпен алмастыруға тура келеді. Сөздік балаларды басқа адамдармен танысуына байланысты жүргізіледі. Нысанды немесе құбылысты білдіретін сөздің мәтіні осы объектімен танысудың жалпы білім беру үдерісінде жүреді[2-326].

Дыбыс мәдениетінің мәдениетін тәрбиелеу. Ең алдымен, бала тілдің дыбыстық жүйесін, дұрыс дыбыс сапасын меңгеруі тиіс. Сөйлеудің дыбыстық жағы бойынша жұмыс фонетика деректеріне негізделген. Бала, тәрбиелеу және үйрену, мақсатты түрде (ересектердің әсерінен) сөздердегі кернеулер жүйесін, ана тілінің интонациялық жүйесі, сөздердің айтылуын меңгереді. Бала мен сөйлесу үдерісінде мінез-құлық мәдениетін үйрету өте маңызды, дұрыс сөйлеу стилін тұрақты әдетке айналдыру (достық үн, көңіл-күй мен көзқарас, әңгімелесушіне бағытталған, жаңа қоғамда өзін ұстай білу қабілеті және т.б.).

Дыбыс сөйлеудің ең маңызды сапасы оның айқындығы. Н.К. Крупская бұл сапаның балаларын тәрбиелеу, оның болашақтағы маңызы, ересек өмір, барлық адамдар аудиторияға сөйлеуі, шешендік болуы керек. Ол балаларды сөйлеудің табиғи көркемділігін дамытпау керек, алайда олар жиі кездесетін сөйлеушіге «сөйлеуге толы сөйлейтін, оның көздері жанып, оның ойлары мен сезімдерін бейнелейтін іс- әрекетте көрінеді» дейді ол[3-416].

Көркем әдебиетпен танысу. Мектепке дейінгі мекемелерде балалар балалар әдебиетінің ең жақсы шығармаларымен таныстырылады. Бала тәрбиешісі балаларға қарапайым дағдылар: өнер туындыларын тыңдау және түсіну, өз кейіпкерлері туралы пікірлер білдіру. Балалар кішкентай, қолжетімді

өлеңдерді қалай жаттап алу керектігін білуі керек. Барлық осы міндеттер балалардың моральдық бейнесі мен эстетикалық сезімін тәрбиелеуімен тығыз байланысты[4-566].

Балаларды сауаттылыққа дайындау. Бала балабақшасында баланың сөйлеуін дамытуға арналған барлық педагогикалық жұмыстар оны ауызша сөйлеуге, басқаларды тыңдай білуге, сөйлеу мазмұнын меңгеруге, қажет болған жағдайда жолдастардың жауабын толықтыруға немесе түзетуге үйретеді. Сөйлеу оларды қиындықтармен қамтамасыз ететін балаларды талдау тақырыбы болып табылады.

Мектепте ойдағыдай оқыту үшін ең маңыздысы тәрбиешінің айтқандарын есту қабілеті, ортақ сөйлемдердегі ойларды, кішігірім байланыстырылған әңгімелерді грамматикалық түрде дұрыс, дұрыс айту қабілетін білдіреді. Бұл дағдылар мақсатты түрде балаларға негізінен ескі және дайындық топтарында қалыптасады. Сонымен қатар, алты жастағы балалармен сауаттылыққа дайындық жұмыстары жүргізілуде. Балалар сөйлеуді дұрыс талдаумен айналысады, олар екі-төрт сөзден тұратын сөйлемдер жасайды және тағы басқалар.

Осылайша, біз балалар сөйлеуді дамытудың жеті негізгі мәселесін бөліп аламыз. Көптеген мәселелер балабақшаның барлық жас топтарында шешіледі, тек олардың мазмұны әртүрлі: бұл балалардың жас ерекшеліктеріне байланысты. Осы міндеттердің әрқайсысы білім беру және тәрбиелеу аспектісіне ие. Сөйлеуді дамыту барысында тұлғаның психикалық қасиеттері қалыптасады, адамгершілік, эстетикалық тәрбиенің маңызды міндеттері шешіледі. Әрбір тапсырманың шешімі оқшауланбайды. Осылайша, балаларға грамматикалық түрде дұрыс сөйлеуді үйрету (жаттығу «Кім болмады?»), Сөйлеудің дыбыстық жағына назар аудару, сөздердің дұрыс семантикалық қолданылуын қадағалау және т.б..

Бірақ жаттығудың негізгі, алдын-ала жоспарланған міндеті грамматикалық жағы сөйлеу. Ол үшін арнайы оқыту әдістері таңдап алынды, ал басқа тапсырмалар тапсырылды. Негізгі міндеттерді нақты айқындау, ішінара шартты, бірақ іс жүзінде қажет. Егер тәрбиеші балалардағы сөйлеудің қандай қасиеттерін білетін болса, ол олардың әрқайсысын жүйелі түрде дамытады. Сөйлеуді дамытудағы маңызды міндеттерді білу апта сайын жоспарлауды жеңілдетеді, өйткені олардың әрқайсысына алдын ала күн тәртібінде тұрақты орын беріледі[5-446].

Балабақшада сөйлеуді дамытудағы «жаңа материал» түсінігі кейде салыстырмалы түрде орын алады, себебі балалар өз сөзінде үнемі пайдаланатын тілдік құбылыстармен (дыбыстар, интонациялар, грамматикалық пішіндер, сөздер) кездеседі. Дегенмен, біз балаларға жаңа тұсаукесер туралы сеніммен айта аламыз. Бұл түсінік, танымал фактілерді түсіндіру, жаңа идеяларды жинақтау, жаңа дағдыларды қалыптастыру. А.П.Усова балалардың ой-пікіріне және мінез-құлқына әкелетін идеяларды балалардың көзқарастары бойынша толық таныс, бірақ шашыраңқы, кездейсоқ, түсіндірілген деп атап өтті. Бұл әңгімелерді үйретудегі балаларға арналған алғашқы сабақтар, онда жаңа әңгімелерді оқып үйрену, жаңа туындыларды оқып үйрену, есте сақтау өлеңдер.

Балабақшаларда сабақтарға бару, балалардың балабақшасының үйі туралы әңгімелесу, жүрекке жатқызу және т.б. туралы әңгімелесу сияқты тәрбиеленген білім мен дағдыларды нығайту және тәрбиелеу мақсатында балабақша сабақтарында кеңінен қолданылады.

Сабақтарда тәрбиеші, ол, әрине, жаңа, қосымша ақпарат береді, бірақ ол негізінен балалардың өздерінің білім қорын өз бетінше пайдалануға және сөйлеу дағдыларын нығайтуға бағытталған күш-жігерін бағыттайды. Бұл жекелеген фактілерді топтастыру, жалпылау және дағдылар болуы мүмкін. Тәрбиеші түзетуді сөзбе-сөз енгізе отырып, қайталауды (таныс мәтінді қайта жазу, есте сақталған өлеңдерді оқып үйрену), қайталанған жаттығуларды (дыбыс өткізбеуде, бірдей грамматикалық пішінді) және шығармашылықпен (танысу мәтінін). Оң нәтижелерге қол жеткізу үшін материалды қайталау үдерісінде жаңалықтың, шығармашылық қызметтің элементтерін енгізу маңызды[6-706].

Тиімді жүктеме қарқындылығы. Тәрбиеші дамыта оқыту принципін басшылыққа алады. Ол балаларға тапсырмаларды жеткілікті дәрежеде қиындықтармен қамтамасыз етеді, сондықтан олардың орындауында белсенді ақыл-ойды қажет етеді[2-396].

Кейде жүктеме жеткіліксіз болады: балалар өз бетінше жұмыс істемейді, аналитика-синтетикалық түрдегі тілдік тапсырмаларды шешу, нысандар арасында байланыс орнатуға, ұқсастықтарын оқшаулау. Егерде балада есте сақтау, ойлау қабілеті жоқ болса, ал тәрбиеші одан тек тыныш, тәртіпті болып отыруын және қайталап отыруын талап етсе, онда сабақ балалар үшін бір сұмдық көрініске айналуы мүмкін. Жүктеменің дұрыс өлшемін анықтау үшін топтың аралас құрылымы көмектеседі, одан да күрделі арнайы әдістер пайдалы: қорытындылар, салыстырулар,

Топтың тәрбиелік сипаты. Аудиторияда сөйлеуді дамыту үшін кеңестік педагогикада тәрбиелеу принципі іске асырылады. Тәрбиелеу әсері сөйлеу белсенділігінің мазмұны және оның лингвистикалық дизайнымен, сондай-ақ дұрыс ұйымдастырумен, сабақты жүргізу әдісімен көрсетіледі. Сабақтар оқшауланған ақпарат емес, белгілі бір білім беру жүйесі берілгендіктен, балалар біртіндеп тілге деген саналы қарым-қатынас элементтерін, оны ассимиляциялауды дамытады. Сөзді дамыту үдерісінде, бұрын айтылғандай, барлық психикалық үдерістер жетілдірілуде. Мектеп жасына дейінгі жастағы жалпы қызығушылықты мектеп жасына дейінгі балалардың дифференциалды және тұрақты мүдделеріне дейінгі балалардың когнитивті мүдделері сабақтарға қол жетімді талдау және олардың қызметін бағалауда қолжетімді болуы маңызды.

Сабақтың эмоционалдық сипаты. Сабақты бастаудың алдында балаларды үйренуге, қызықтыруға және жаңа нәрселерді үйренуге дайын болу керек. Сабақ балаға қанағаттану сезімін тудырады. Балалардың қызығушылығы тәрбиенің маңызды одақтасы болып табылады. Сөйлеу сабақтарында белгілі бір орын юмормен, әзіл-қалжыңнан тұрады. Мәселен, балалар гиСеріклық затты оны өз бетінше тазалау үшін пайдаланады. Олар түзетеді, олар щеткаларды ажыратуды үйренеді[6-846].

Сабақтың басталуы болашаққа деген қызығушылығын тудыруы, балалардың жақсы қабылдануына негіз болуға және олардың назарын аударуға тиіс. Сондықтан, ол қысқа, жанданған, қызығушылық интонациясы арқылы. Сабақтың негізгі бөлігі сонымен бірге айқын құрылыспен сипатталуы керек. Бірінші кезеңде (жаңа тапсырманы шешуде) оқытудың жетекші әдісі шоғырланған, ол балаларға кейінгі сөйлеу қызметінің сипатын және оның мақсатын түсінуге көмектеседі. Содан кейін балалардың өз бетінше атқаратын жұмысы (жауаптар, басқалардағы жаттығулар) жалғасады, тәрбиеші тарапынан белсенді педагогикалық нұсқауларды жоққа шығармайды.

Сабақтың соңғы бөлігі қысқаша және эмоционалды болуы керек, яғни материал өнер туындысын, жұмбақты, «Сол немесе жоқ» сияқты көңілді ойын барысында оқуға болады және т.б. болуы керек. Ұзақ және формальды тұжырымдардан аулақ болу керек, балалар қызметінің мінез-құлқы мен мінез-құлқының уақтылы бағаланбауы. Егер сабақ біріктірілсе, әдетте, негізгі бөлік деп аталатын бөліктердің бірінде жаңа материал бар. Біріншіден, ол жоғарыда келтірілген сызбаға сәйкес салынған. Басқа бөліктер таныс материалға арналған, бірақ олар белсенді оқыту әдістерін де пайдаланады. (Мысалы, баланы поэманы оқуға шақыру арқылы тәрбиеші бұл өлеңдерді - көңілді, қайғылы, нәзік және неліктен оқығанын айтуды ұсынады. Бағалау және басқа да әдістер қолданылады.)

Әдебиеттер

1. Ә.Меңжанова, Г.Исмағұлова, Е.Дайрабаев, Мектепке дейінгі педагогика. – Алматы, 1982
2. С.А. Мұсаева, Т.Б. Бегалиев. Жас ерекшелік педагогикасы. –Астана: Фолиант, 2006. 166
3. А.К. Меңжанова. Мектепке дейінгі педагогика.- Алматы: Рауан, 2001.
4. В.И. Ядэшко, Ф.А. Сохина. Мектепке дейінгі педагогика. - А.: Мектеп, 1981.
5. А.К. Меңжанова. Педагогикалық пәндерді оқыту әдістемесі. - Алматы: РБК, 2001.
6. С.А. Веретенникова. Мектеп жасына дейінгі балаларды табиғатпен таныстыру. - Алматы: Мектеп, 2000

ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ БЕЙНЕЛЕУ, ТАБИҒАТ КӨРІНІСІН БЕЙНЕЛІ ТҮРДЕ КӨРСЕТУ ЖӘНЕ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Жамитова А.А.

Аға оқытушы, магистр

Жарасканов Қ. С.

*Аға оқытушы, Музыка және бейнелеу өнері кафедрасы
Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты,
Қазақстан Республикасы, Арқалық қаласы*

Аннотация. Художник, изображая природу, своим видением передает окружающую среду, действительность-жизнь впечатляюще, реалистично. Первобытные художники-живописцы также сумели передать природу с удивительной красотой, правдивостью.

Annotation. And the artist, depicting nature, with his vision conveys the environment, reality-life impressively, realistically. Primitive artists-painters also managed to convey nature with amazing beauty, truthfulness.

Бейнелеу өнері сонымен қатар өсіп келе жатқан жастардың ұлттық рухының биік болуына, салт-дәстүрі мен Отанға, елге, жерге деген махаббатын оятуына үлкен үлесі бар. Бейнелеу өнері арқылы жеріміздің қандай көркем, қарасаң көз тоймастай сұлу, бай екендігін көреміз. Ұлтты ұлт етіп тұрған, ең алдымен, оның менталитеті. Сол менталитет жоғалса ұлт бейнесі, ұлт болудан қалады. Біздің жастар қазір тым еліктегіш болып барады. Қай салада болмасын ұлттық болуы қажет. [4,б 11-13], Әр суретші өзінің Отанын, салт-дәстүрін, жерінің сұлулығы мен әдет-ғұрыпын бейнелеуге тырысу керек деп ойлаймын. Өнердің адам тәрбиесіндегі рөлі басты мақсатта болуы керек.

Қоршаған ортаны бейнелеу, табиғат көрінісін бейнелі түрде көрсету. Суретші өзінің көзқарасымен қоршаған ортаны, шындық өмірді әсерлі, нақты береді. Алғашқы табиғатты бейнелеуші суретшілер де табиғатты ғажайып әсемдігін шындығымен бере білген. Табиғат керемет әрқилы және шексіз. Табиғат шіркін адамды әлдилеген ана ғой. Оның таң ала көлеңкедегі тамылжитатын бозторғайдың үні, салқын соққан самалының қоңыр лебі, желбіреген желбір желкені, жұпары аңқыған жуасы мен жусаны ойға ой қосады, сананы сәлелендіреді.

Суретшілер адамдарды күнделікті өздеріне үйреншікті тұрғыда бейнеленген. Осылайша мамандық шебері болу үшін бейнелеу өнерінің теориялық жағынан оқып, білуі керек. Суретші күнде сурет салып, жазып, өзімен бірге қалталы дәптер алып жүріп, әр түрлі нобайларды, керекті заттарды, небір қимылдарды салып алу қажет. Осындай күнделікті жаттығулар болмаса суретшіге қиын болады. Сол сияқты түс туралы да айтуға болады. Түстерді көріп, біліп, олардың әдемілігін көрсетудің өзі үлкен өнер деп есептеймін.

Ал суретші табиғатты бейнелеген кезде өзінің көзқарасымен қоршаған ортаны, шындық өмірді әсерлі, нақты береді. Алғашқы табиғат бейнелеуші суретшілер де табиғатты ғажайып әсемдігімен, шындығымен бере білген.

Сонымен, менің ойымша әр бастаушы немесе шебер суретші болсын біріншіден шеберлік керек, іс жүзінде мамандандырылған білімі өте мықты болу керек. Суреттен болса да, кескіндемеден болса да. Мектеп мұғалімі өз оқушыларын алдымен шығармашылыққа үйрету керек. Ол үшін бейнелеу өнерінің методикасы мен теориясы және кескіндеме шеберлігінің ережесін жақсы түсіндіре білу керек. Шеберліктің баспалдағына жаңа шығып, сол жерден өмірдің әдемілігін ашқан суретшіге ой сезім табылмайтын босаға. Көбіне пейзаж кескіндемелік, графикалық, скульптуралық жанрлардың көрінісі болады. Адамды қоршаған табиғат құбылыстары мен нысандарын бейнелей отырып, суретші өзінің табиғатқа қатысын, оның қоғаммен қабылдануын білдіреді. Осыған сәйкес пейзаж сезімталдық пен елеулі түрдегі мазмұнды алады.

Кескіндеме – бейнелеу өнерінің ең көп тараған түрі. Кескіндеме әр түрлі түсті бояулар арқылы қоршаған ортаның өмір шындығын әсем әрі жарқын етіп бейнелейді. Бұл өнер түріне қатты қағазды, ағашты, әйнекті, металды немесе қабырғаны да қолдануға болады. Кескіндеме бейнелеу өнерінің негізгі түріне жатады. Кескіндеме – көрерменнің ойы мен сезіміне жағымды әсер еткін, жазықтық бетінде бояу арқылы жасалатын көркем шығарма. Көптеген кескіндеме шығармалары тарихи құжаттық хабарларға негізделген. Кескіндеме өнерінің тарихи, тұрмыстық[1,б.87-89] , соғыс тақырыптары, жануарларды бейнелеу (анималистік), адам келбетін бейнелеу (портрет) және табиғатты бейнелеу (пейзаж) жанрлары бар. Қолданылатын орнына, орындалу түрлеріне қарай кескіндеме монументтік, сәндік, қондырғылық, декорация, миниатюра болып бөлінеді. Сонымен қатар диорамалық, панорамалық кескіндеме түрлері де бар. Кескіндеме өзінің орындалу техникасына қарай, әдіс-тәсілдеріне байланысты майлы бояу, фреска, құрғақ темпера, желім, балауыз және шыңылтыр (эмаль) кескіндемесі бірнеше топқа бөлінеді.

Кескіндемеші – суретшінің бояуымен бейнеленген көрінісі, бізді өмірдің өзіндей иландырып, өмірдің өзіндегідей толғандыра алады. Суретші бояу мен сызықты шебер қиыстыра отырып, кісінің бет пішінін, қимыл-қозғалысын, жарықтың сәулесімен көлеңкені дәл белгілейді. Жақсы картина жарқын, жадыраңқы бояулар арқылы біздің көңілімізді ашып, қуаныш шықарса, күңгірт, түнеріңкі бояулармен суретші бейнелеп отырған қайғылы хал бізді мұңға бөлійді. Кескіндемеші көзіне не түссе соны көшіре салмайды. Ол біздің көзалдымызда өмірдің таңғажайып сипаттарын, адамдардың асқақ та айбынды сымбатын, дауылды күнге теңіздің үрейлі суын, гүлдердің нәзік ажарын, адамдардың тереңге жайған тылсым сырларын ашуға ұмтылады. Сурет өнері – кескіндеменің негізгі «Фигураны түстік бояу емес, жақсы неқты салынған сурет әдемі етіп тұрады» деп суретші Каручи айтқан екен. Ол бір күнін бос жібермей ол сурет сала берген екен. Нақты суретсіз бояумен барлық заттар, бұйымдардың пішінін, көлемін көрсету қиын. Егер табиғат перспектива заңдылығын қолдана отырып салынбаса, түстің атқаратын ролі құриды. Кескіндеме негізі сұрағандарға сіретшілер, ол жүз пайыз сурет және жүз пайыз кескіндеменің өзара тығыз байланысы. Егер картинаны безендіруші қолөнер, монументтік, суретші-ұстаз мамандығын алған суретшілер шынайы суретті білмейтін болса, онда толық бағаланбайтын шығармашылық

өнерге айналады. Шынайы өмірден алынған картинаға ұқсамайтын болады. Бастаушы суретші кескіндемеге келу үшін, бірінші суреттен керек болатын келесі сұрақтарды білу керек:

1. Перспективаны бақылау (көкжиекті, заттың көкжиек сызығы мен жазықтығы).

2. Заттардың перспективалық құрылысы.

3. Геометриялық дененің жарығы мен көлеңкесі (пішіндері әр түрлі геометриялық денелердегі жарық пен көлеңкенің түсу, кеңістіктегі орны).

4. Суреттегі сызық, штрих, бұйымдардың пішіні, олардың түстері, өзіндік сапасы (фактурасы) кеңістіктегі орнын көрсетеді.

Осы жоғарыда айтылған барлық сұрақтарды тек қана теорияда ғана біліп қоймай іс жүзінде де қолдану керек. Оның ішінде форманы қағаз бетіне дұрыс бейнелеп үйрену, перспективалық өзгерісін байқау, жарық пен көлеңке арқылы пішінін келтіру. Осының бәрінің түске көшуге өте маңызы бар.[2,б.25-27] Кескіндемеде форманы тон мен түстің бірлестігі арқылы шығаруға болады. Шынайы өнерде көркемдік жағынан маңыздысы тондық сурет. Мұндай сурет, кескіндемеге көшетін негізгі фундамент. Тондық суретті жете меңгермеген суретші кескіндеме өнерінің алдында әлсіз болады.

Суретші шеберлігінің көзге ұнамдылығы қызғылт сары түсті, күңкірт көкшіл түске біріктіруіндегі көңілсіз тон кенеттен автордың мәнерлігімен, ерекше әсемділігімен, бояудың композициялық өткірлігімен жетеді. Сонымен жарық пен көлеңкенің ара қатынасының анықтығы, заттың суретін салғанда, түс жағынан фигураның көлемін оңай айыруға көмектеседі. Салған суретке ең әуелі сұйық бояу жағу керек (қою болса сұйылтыңыз). Түрлі-түсті сурет салғанда өте ұқыпты болу керек. Жұмысты бастаудан бұрын фон ақшылдау ма, әлде салып жатқан нұсқаның тұлғасы ақшылдау ма, осыны анықтап алып, модельдің ақ және қара жерлерін айыру қажет. Содан әрі фонның сәуле түскен және көлеңкелі жерлеріне мұқият зер салған жөн. Жекелеген детальдардың: беттің, киімнің, түстің және т.б. бір-бірінен ерекшеліктерін ажырата білген дұрыс.

Жарық пен көлеңкелердің өзара айырмашылықтарын айыруда көптеген жағдайларға назар аударып, зер салып отыру керек. Көлеңке жерлеріне келгенде бояуды сұйық, жарық жерлеріне келгенде бояуды қою етіп жағу керек. ерекше фактураларға (мысалға: шаш, мүк, қой жүні және т.б.) келгенде бояуды қалыңырақ жаққан дұрыс.

Кенептің бетіне жағылған бояуды қылқаламмен сүйкелей бермеңіз, ол түстің өңін кетіреді. Алдымен тақтайшаға (палитраға) бірнеше түсті бояуларды араластырып көріп, өзіңізге қажетті түсті тауып алыңыз. Бірақ қажетті түсті табу үшін 3-4 түсті бояудан артық араластыруға болмайды, тек шағындап, керегінше ғана жасаңыз.

Мәселен, қызғылт сары болу үшін тек қызғылт түсті бояу шарт емес, оны сары бояуды киноварьға араластыру арқылы да алуға болады. Көк түсті әр түрлі реңмен көрсету үшін ультрамаринмен араластырса болғаны. Ал күйдірілген сүйекті изумрудпен, сары кадмиймен және т.б. араластырып тамаша небір нәзік түстерді алуға болады.

Егер зер салып қарасақ, салып отырған заттардағы түрлі формаларға байланысты болып келетін жарықтың, көлеңкенің, күңгірттің және рефлекстің шекараларын мүмкіндігінше дәлірек айыруға болады. Салып отырған суретті заттың өзімен үнемі салыстыра отырып, түс арқылы заттардың түрлі формаларын кеңістікте дұрыс салуға дағдыланған дұрыс.

Табиғатта қызыл, сары, көк түстерді негізгі түстер деп, ал араластыру жолымен алынған басқа түстерді туынды түстер деп атайды. Қызыл мен сарыны араластырып – қызғылт сары; көк пен сарыны араластырып – жасыл көк; қызыл мен көкті араластырып – күлгін т.б. толып жатқан түстер алуға болады.

Егер бір дөңгелекті алып оны радиус жүргізу арқылы тең етіп сегіз бөлікке бөлсе, ондағы түстерді спекторды (күн сәулесінің кемпірқосаққа түскеніндей) еске түсіретіндей етіп: қан қызылдан қызылға ауысқаның, қызғылт сарыдан – сарыға; көктен – көкшілге; көктен – күлгін түске ауысып отыратынын байқауға болады. Қызып тұрған металдың немесе шоқтың түсін еске түсіретін алғашқы түсті «жылы» түстер деп, ал мұздың, аспанның көгілдір түстерін еске түстерін түстерді «суық» түстер деп атайды.

Суретші кескінді салғанда әр түрлі уақытта әр жерде болған оқиғалар тізбегін көрсете алмайды. Сондықтан ол бір ғана кезеңге қатысты сюжет жасайды. Мұндайда ол оқиғаларға қатынасқан адамдардың ой-пікірлерін, олардың қарым-қатынастарын және өмірге із қалдырған осы оқиғаның барлық мән-жайын неғұрлым толық әрі жинақтауға тырысады.

Қорытып айтқанда, сурет кескіндеме шығарманың қаңқасы болса, түс оның «қаны мен тәні» болып табылады. Сондықтан да суретшілер түсті заттардың нақты түрін көрсету және ойды поэзия түрінде бейнелеу мақсатында да пайдаланады.

Заттарға түсетін жарықтың мөлшері жарық пен көлеңкенің ара қатынасына байланысты болып келеді. Біз жарық көзінен түскен сәулелер сол натюрморттағы заттарға қанша мөлшерде шағылысса, сонша мөлшерде сол заттардың түсін қабылдай аламыз (мұнда *контраст* деп заттардың түс жағынан бір-біріне қарама-қарсылығын айтамыз). Далада жарық барлық жағынан бірдей түскендіктен заттағы сәулелердің қарама-қарсылығы бірден байқала қоймайды. Тәжірибесі аз, жаңадан үйреніп жүрген суретшіге бұл тәсілді бірден меңгеріп кету қиын, өйткені мұның өзі көптеген жаттығулардың арқасында ғана қалыптасады.[4,б.7-9]

Сурет салғанда жарық пен көлеңке үлкен роль атқарады. Жарық пен көлеңке арқылы біз бейнелеген затымыздың жалпы пішінін, көлемін (объем) береміз. Ал, дәлірек айтқанда жарық пен көлеңке дегеніміз – қандайда бір затқа бағытталған жарық оның бойына әртүрлі болып таралады. Да оның формасын, тұтас көлемін көрсетіп бейнелейді. Жарық пен көлеңке бірнеше түрге бөлінеді: жарық, жылт, жартылай жарық, көлеңке, жазықтыққа құлай түскен көлеңке, рефлекс. Жылт (блик). Жылт көбінесе жарық сәулесі затқа қатты, аса көп түскен кезде шағылысып пайда болады. Бұл көбінесе металл, шыныдан жасалған заттарда жиі кездеседі, оның аумағы онша үлкен болмайды. Ол көбінесе қисық жазықтықта, заттың қырларында пайда болады. Жартылай

жарық (полутон). Сәуле затқа тура емес, көлбей түсіп, содан пайда болған жарықты жартылай жарық дейміз. Жартылай жарық көлеңке мен жарықтың арасындағы байланысшы қызмет атқарады. Көлеңке деп заттың сәлі түспей тұрған ең қараңғы жерін айтамыз. Тағы бір көлеңке, ол дененің жазықтыққа түскен көлеңкесі (падающий тень). Бұл көлеңке әрқашанда денінің өзінің көлеңкесінен қоюлау болады. Дененің шет жағында (көлеңке жағында) басқа денеге түскен жарықтың әсер етуінен пайда болатын әлсіз жарықты рефлекс дейді. Жарық пен көлеңке көбінесе ашық ақшыл заттарда анық байқалады. Ал түр-түсі қоңыр, қарау заттарда онша белгі бермейді. [5,б.55-56]Сурет салғанда жарық пен көлеңкені дер кезінде айырып, шекараларын мөлшерлеп белгілеп, қоюлықтарына қарай штрихтасақ, салған заттарымыздың пішіні де, көлемі де анық шыға келеді. Жарық пен көлеңкені қағаз бетіне штрих арқылы, солардың қоюлықтары арқылы береміз. Оны - рең қоюлығы дейміз, яғни рең қоюлығы штрихтардың жиынтығы болып табылады. Онымен қоса бейнелеу өнерінің әдістемелерін меңгергендіктерін мемлекеттік тәжірибе кезінде әдістеме сабақтары мен ғылыми жинақталған тұжырымдарына сүйене отырып өз еңбектерінде көрсете алады.

Әдебиеттер

1. Мизамбаев Р. Живопись. А.,2005 г.2.
2. Сағымбаев.Ә. «Бейнелеу өнерін оқыту әдістемесі» «Фолиант» Баспасы Астана,2013 ж
3. Қамақ Ә. «Мектепте бейнелеу өнерін оқыту әдістемесі» «Орхон» Баспа үйі Алматы-2014 ж
4. Каменова Е. «Кемпірқосақтың түсі қандай?» Алматы.Өнер,1981 ж
5. Болатбаев Қ., Ибрагимов Ұ «Бейнелеу өнері» (5 сынып) Алматы «Атамұра» 2005

ЫБЫРАЙ – ЖАҢАШЫЛ ЖАЗУШЫ

Жандилдина Р.Е.

*Мектепке дейінгі және бастауыш білім беру кафедрасы,
АрҚПИ доценті, педагогика ғылымдарының магистрі*

Абилғазина А.А.

*Мектепке дейінгі мекемедегі тәрбиеші және педагог психолог мамандығының
I курс студенті*

Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты КЕАҚ

Аннотация: В работах Ибрая Алтынсарина особое значение отводится роли матери в воспитании подрастающего поколения, он блестяще описал материнскую любовь, лучшую деятельность в воспитании детей

Ключевые слова: Ыбырай Алтынсарин, будущее поколение, воспитание, великий просветитель, материнская любовь, ребенок, лучший служба

Annotation.: In the works of Ibray Altynsarin, special importance is given to the role of the mother in the upbringing of the younger generation, he brilliantly described the mother's love, the best activity in the upbringing of children

Key words: Ybyrai Altynsarin, the future generation, education, the great educator, maternal love, child, best service

Ыбырай Алтынсарин қазақ әдебиеті тарихынан мәдениетті прозашы ретінде де елеулі орын алады. Ыбырайға дейін шын мәніндегі көркем проза қазақ жазба әдебиетінде қалыптасқан жоқ-ты. Ыбырай қазақ прозасының европалық шағын түрін қалыптастырды. Бұл жанрдың сырын ашты. Көркем әңгіме, новелла жазудың жақсы үлгісін көрсетті. Сондықтан қазақтың жаңа үлгідегі көркем прозасы Ыбырай әңгімелерінен басталады деу орынды.

Ыбырай әңгімелерін үш топқа бөлуге болады: оның бірі-новелла, екінші тобы-ауыз әдебиетінде қалыптасқан ертегі-аңыз үлгісіндегі әңгіме, үшінші тобы-шағын көлемді мысал үлгісіндегі өнеге сөздер.

Мазмұны жағынан Ыбырай әңгімелері өз кезінің келелі мәселелерін қамтиды, әділдікке, ізгілікке, адамгершілікке, талаптылыққа, өнерпаздыққа, тапқырлыққа, еңбекке, тазалыққа, ақылды іске, білімділікке, жомарттыққа, қайырымдылыққа, зеректікке, отырықшылыққа, кәсіпқорлыққа, шынайы достыққа шақырады. Тәкаппар, еріншек, ұқыпсыз болмауға, жақсылыққа әуестеніп, жамандықтан аулақ болуға баулиды[1.б.27.]..

Ыбырай – жаңашыл жазушы. Ол – ең алдымен қазақ әдебиетіне жаңа идея мен тың тақырыптар әкелуімен жаңашыл. Қазақ ақындарынан оқу, тәлім-тәрбие, мәдениет мәселелерін Ыбырайдай арнайы жыр еткен ешкім болған жоқ-ты. Өнер, еңбек, кәсіп, адалдық, адамгершілік идея, отырықшылыққа байланысты тұрмыс жаңалықтары кең көтеріліп, европалық мәдениет үлгісі уағыздалды.

Ыбырайдың табиғат туралы өлеңдері осындай, бастан-аяқ адам тіршілігіне байланысты. Ақынның бұл өлеңдері реалистік суреттерімен ерекшеленетін, әдебиетімізге қосылған зор үлес.

Ақынның өлеңдерінің көпшілігі – тәлім–тәрбие мақсатын көздеген, дидактика сарыны басым шығармалар. Сондықтан олардың көпшілігіне публицистика стилі тән деуге болады.

Ыбырай өлеңдерінің тілі қарапайым, жатық та тартымды, мақал-мәтелдерге де толы. Ақын айтайын деген ойын оқушысының көңіліне құйып, қолыңа нық ұстатқандай әсер қалдырады.

Балаларға ақыл айтып, ой салмайтын оның бірде-бір әңгімесі жоқ. Жалпы алғанда оның әңгімелері – негізінен, дидактикалық прозаның жақсы үлгілері.

Еңбек тақырыбындағы “Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш”, “Бай мен жарлы баласы”, “Дүние қалай етсең табылады”, “Байлық”, “Әке мен бала”, “Асыл шөп”, “Қыпшақ Сейіткүл”, “Киіз үй мен ағаш үй”, т.б. әңгімелері – өзінің өнегелілігімен, образдылығымен ерекше мәнді тәлім берер күші мол көркем шығармалар.

Ыбырай творчествосында еңбекке тәрбиелейтін әңгімелерінің ішіндегі ең биік шыңы – “Бай мен жарлы баласы”.

Асан – бай баласы. Ол өмірдің қиыншылығын көрмеген. Екі қолын жылы суға малып, алдындағы асын алып ішуге ерінетін ерке.

Ал Үсен – кедей баласы. Ол өмір мектебінен өткен. Басына түскен қиыншылықтан құтылудың жолын да ойластыра біледі.

Ы.Алтынсарин әңгімелерінің көтеретін тағы бір өзекті мәселесі – адамгершілік. Ол әр кезде адам сабырлы, мейірімді, қайырымды, әдепті, ұқыпты болса, деген ізгі ниет білдіреді. “Шеше мен бала”, “Бір уыс мақта”, “Мейірімді бала”, “Аурудан аяған күштірек”, “Әдеп”, “Әділдік”, “Петр патшаның тергелгені”, “Тәкаппарлық”, “Таза бұлақ” әңгімелері мен аудармалары жазушының осы ниетінің жемісі еді.

Ыбырай шығармаларының ішіндегі ертегі-аңыз ретінде келетін “Қара қылыш”, “Тазша бала”, “Қара батыр”, “Алтын айдар”, “Жиренше шешен” сияқты халықтың аңыз-ертегі сюжетіне құрылған әңгімелері де бар.

Ыбырай Алтынсарин – нағыз халықшыл жазушы, ағартушы, ақын, өмір шындығын озық идея тұрғысынан таныта білген кемеңгер суреткер, аса қажырлы қоғам қайраткері, заманының ең маңызды мәселесін көтеріп, жыр төккен азамат ақын, жаңашыл жазушы, сол жаңаның тынымсыз жаршысы. Өз бойындағы қуатын халық мақсаты үшін аямай жұмсаған адал жанды азамат [2.б.58.].

Халық ағарту жұмысы саласындағы идеясын іске асыру үшін Ыбырай Алтынсарин өзіне тосқауыл келтірген діншіл фанатиктермен аяусыз , күрес жүргізуіне тура кепді. «Надан жатқан , бірақ әлі азғындық жолға түспеген , пайдалы нәрсенің бәріне жаны құмар халқымызға шамасы келгенше қызмет ету біздің әрқайсымыздың да борышымыз» деп, көзі ашық еп азаматтарына үндеу сапды. Осы пікіріне байланысты Ыбырай «Әй жігіттер» деген өлеңінде

Әй, жігіттер үлгі алмаңыз ,
Азған елдің ішінен .
Алыс-алыс қашыңыздар,
Зияндасты кісіден , - дейді.

Ұлы орыс халқының ХІХ ғасырда жасаған классикалық мол әдебиетімен танысқан Ыбырай Алтынсарин балаларды тәрбиелеуде, оқытуда, олардың ой-санасына қозғау салып жетілдіруде өзінің педагогикалық идеясын іске асыру үшін алдымен балалар әдебиетін жасауға бет бұрды. Балалар әдебиеті тақырыбына жазылған орыс классиктерінің шығармаларын қазақ тіліне аударды. Оларды жас ұрпақтарға үлгі етіп ұсынды.

Ыбырай балалар әдебиетіне тән көп шығармалар берді. Бұл шығармаларды жазуда алдына үлкен мақсаттар қойды.

«Мен қазақ балаларын ұқыптылыққа, тазалыққа, отырықшылық тұрмыстық артықшылығына үйретудің өзі қазақ даласына тәрбиелік мәні бар жұмыс деп білемін» деді. Алтынсариннің барлық өлеңдер мен әңгімелерінің мазмұнында негізінен өзі айтқан осы идея баяндалып отырады [3.б.64.].

Халықты және олардың жас өрендеріноқуға , өнер- білімге шақыруда Ыбырайдыңұран салып, ту етіп көтергені, әрқашан жаңарып , оқыған сайынсүйсіндіріп отыратын, ескірмейтін еңбегі « Кел балалар оқылық» , « өнер білім баржұрттар» , « Әй достарым», « Әй жігіттер» деген өлеңдері.

Оқысаңыз , балалар
Шамнан шырақ жағылар ,
Тілегенің алдыңнан,
Іздемей- ақ табылар ,
Кел , балалар , оқылық ,
Оқығанды көңілге ,
Ықыласпен тоқылық-деп ұран салады.

Бала тәрбиелеуде Ыбырай Алтынсаринананың ролінеерекше маңыз беріп , оныңаналық махаббатын, бала өсірудегі үздік қызметін тамаша суреттеген . Баланыңалғашқы тәрбиесіананың бауыр еті,соғып тұрған жүрегі деп бағалаған:

Бала, бала деп,
Түнде шошып оянған,
Түн ұйқысын төрт бөліп .
Түнде бесік таянған.
Қаймақты сүттей қалқытқан,
Суық болса жөргегін,
Қорғасын оқтай балқытқа.

Ал « Ананың сүюі» деген өлеңі бала жанын тебірендірілдіктей мұнан да күшті , мұнан да әсерлірек жазылған .

Кім сендерді, балалар, сүйетғын,
Қуаныш қуанып , қайғыңа күйетұғын.
Түн ұйқысын төрт бөліп , кірпік қақпай,
Шешең байғұс дамылсыз жүретұғын – . деп ана қадірін

биікке көтереді.

Жасөсірімдерді өнер-білімге шақырумен қатар , Ыбырай Алтынсарин балаларға отырықшылық тұрмыстық артықшылығын , белгілімекен болудың жақсы жақтарын түсіндіруді мақсат етті. Жер,қол өнер кәсіптерімен айналысудың пайдалыжақтарын айтты.

Ыбырайдың «киіз үй мен ағаш үй», «Қыпшақ Сейітқұл», деген ықшам жазылған қысқа әңгімелерінде де дәл осындай жағдайлар суреттеледі.

Ыбырай Алтынсарин – қазақтан шыққан бірінші ұстаз, халық ағартушысы болумен қатар, ірі жазушы да еді. Өзі құрастырған хрестоматияға енген өлеңдер мен әңгімелердің көпшілігі Ыбырайдың балаларға арнап жазған шығармалары болатын.

Ыбырай өзінің шығармаларында қазақ халқын ескі салт, әдет ғұрыптарын надандықтан құтылуға шақырды. Ыбырайдың «өнер-білім бар жұрттар» деген өлеңінде өнер-білімді қайдан үйренудің, кімнен үйренудің керек екендігі айтылды, сөйтіп нешеу өмірден құтылудың холы көрсетілді.

Ыбырайдың «кел балалар оқылық», деген өлеңі жас өспірімдерді оқуға үгіттеген жолында ұран болып қалды. Ыбырай шығармалары қазақ даласына жаыа ұғым, жаыа түсінік, жаңа сарын туғызды, ел еңсесін көтеріп, ойына қозғау салды [4.б.78.].

Ыбырай Алтынсарин ұсынысы бойынша 1889 жылы Ырғыз қаласында қыздар училищесі ашылды. Бұл бүкіл Шығыс елдері ішінде қыздар үшін ең бірінші ашылған оқу орны еді.

«Мектеп-қазақтарға білім берудің басты құралы» барлық үмітіміз, қазақ халқының келешегі осы, тек мектептерде. Сондықтан біз ауыз әдебиеті балалар әдебиетінің алтын бесігі десек, «әліппе» мен «Буквар» балалар кітабының, балалар жазба әдебиетінің негізі болды дер едік. ХІХ ғасырдан бастап – ақ қазақ балалар жазба әдебиеті өзінің тұрақты педагогикалық көз қарасы анықталған және түрлі жанрларды жазылған әдебиет болып қалыптасты.

Ыбырай Алтынсарин қазақ ауыз әдебиетінен балалар фольклорына жататын мұраларды да іріктеп алып көп жинаған. Оны бір жүйеге келтіріп жанр-жанрға бөліп, өз кезінде бастырып та шығарған.

Әдебиеттер

1. Ильминский Н. «Воспоминания об И.Алтынсарине». Казань, 1891ж.
2. Ламашев Ә. «Алтынсарин туралы естелік». Алматы, 1991ж.
3. Сүлейменов Б.С. «Жизнь и деятельность Ибрагима Алтынсарина». Алматы, 1962ж.
4. Сүлейменов Б.С. «Ы.Алтынсарин таңдамалы шығармалары». Алматы, 1955ж.

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ АНА ҚҰДІРЕТІ

Жандилдина Р.Е.

*«Мектепке дейінгі және бастауыш білім беру кафедрасы,
Арқпи доценті, педагогика ғылымдарының магистрі*

Оразова А.Б.

*Мектепке дейінгі мекемедегі тәрбиеші және педагог психолог мамандығының
I курс студенті*

Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты КЕАҚ

Аннотация: В работах Ибрая Алтынсарина особое значение отводится роли матери в воспитании подрастающего поколения, он блестяще описал материнскую любовь, лучшую деятельность в воспитании детей

Ключевые слова: Ыбырай Алтынсарин, будущее поколение, воспитание, великий просветитель, материнская любовь, ребенок.

Annotation. In the works of Ibray Altynsarin, special importance is given to the role of the mother in the upbringing of the younger generation, he brilliantly described the mother's love, the best activity in the upbringing of children.

Key words: Ybyrai Altynsarin, the future generation, education, the great educator, maternal love, child, best service.

Қазақ халқының дарынды перзенті әңгімелерінде түр мен мазмұнның өзара бірлігіне де ерекше мән бергенін аңғарамыз. Ол соған сәйкес оқиға мазмұнының орамдылығы мен нақтылығын, ойға қонымдылығы мен логикалық дәлдігін сақтай отырып, тілінің қарапайым да көркем, айшықты болуына зер салады. Бұған қоса сол әңгіменің негізгі түйінін бірден ашпай, ойландыратын, толғандыратындай етіп жұмбақтап айту тәсілін ұстанады.

Бұл баланың ойлау қабілетін арттыратыны мәлім.

Айталық, «Аурудан аяған күштірек», «Асыл шөп», «Малды пайдаға жарату» атты әңгімелерде автор шыдамдылық пен сабырлылық, қайырымдылық пен бауырмалдық секілді сезімдерді тәрбиелеу үшін, жоғарыда атап көрсеткендей ұтымдылық танытады. Осындай амал-тәсіл ағартушының өзге де әңгімелеріне тән. Ұлы жазушының төл туындылары мен аудармалары да жеңіл де қарапайым сипаттарымен дараланады.

Бұған сондағы кезектесу сөздерінің (диалог) жиі қолданылуы да көп септігін тигізген. Бұған бастан-аяқ сұрақ-жауап түрінде берілген «Шеше мен бала» атты әңгіме айқын дәлел.

Тентек баланың қолындағы құсты құтқару үшін қолындағы барлық ақшасын жұмсаған баланы шешесі ұрыспай, қайта қайырымдылығы үшін оған алғыс айтады. Жазушы осындай кішігірім оқиғаны тартымды етіп берумен қатар, оған лайықты үлкен міндет арта білген.[1, б 129-136]

Ыбырай Алтынсарин өзінің ой-пікірлерін балаға тартымды етіп жеткізу үшін күрделі салыстыруларға бара бермейді. Қайта қарапайым да көркем баяндауларға зер салып, оның бала санасына қонымды болу жағына ерекше мән береді. Автор тиісті жерде қанатты тіркестер мен мақал-мәтелдерді де ұтымдылықпен пайдаланып отырады.

Кейде жазушы өз жанынан үлгі-насихаттық өнегелік жолдар қосып, айтылар ойды ұштап әрлеп отырады. Мәселен, «Әке мен бала» әңгімесінде: «Аз жұмысты қиынсынсаң, көптен де құр қаларсың» секілді ғибратты жолдарға үлкен жүк артса, кейде пікірдің қарапайым, түсініктілігіне де ден қояды («Ақырында сол Сәтемір асқан данышпан, айдай әлемге патша болды» - «Сәтемір хан»).

Келешек ұрпақ жас жеткіншектерді тәрбиелеуде ұлы ағартушы ананың рөліне ерекше маңыз беріп, оның аналық махаббатын, бала өсірудегі үздік қызметін тамаша суреттеген. Баланың алғашқы тәрбиесі ананың қолында болатынын айтқан.

Өйткені бала ананың бауыр еті, соғып тұрған жүрегі деп бағалаған:

«Бала, бала, бала деп,
Түнде шошып оянған.
Түн ұйқысын төрт бөліп,
Түнде бесік таянған.
Қаймақты сүттей қалқытқан,
Суық болса жөргегін
Қорғасын оқтай балқытқан,
Айналасына ас қойып,
Изенді көлдей шалқытқан.
Қолын қатты тигізбей,
Кірлі көйлек кигізбей,
Иісін жұпар анқытқан».

Бала тәрбиелеуде бұл ана еңбегін қадірлей білген үздік баға деуге болады. Балаға осындай өлеңдерді оқып берсе, ана қадірінің теңдесі жоқ қымбат та қадірлі екенін сонда ғана сезіне бастар еді. «Ананың көңілі балада, баланың көңілі далада» деген сияқты ана еңбегін қадірмелеу, сыйламау, кейде тыңдамау болмас та еді[2, б.95]

Балаға бірінші берілетін тәрбие әрқашан ата-анасын, өзінің жақын достарын сыйлауға үйретудің басталуға тиісті. Ата-анасын сыйламайтын бала жолдасына да, қоғамға да ешқандай дұрыс қызмет істей алмайды. Өзін әлпештеп өсірген адамға немқұрайлы қараудан, анаға опасыздық етуден ауыр қылмыс жоқ.

Сондықтан ана қадірін түсіне білу керек дейтін жалпы халықтық қағиданы әрқашан баланың зердесіне салып отыру – әрбір тәрбиешінің борышты міндеті дегенді Ыбырай Алтынсарин көп ескерткен. Ал «Ананың сүюі» деген өлеңі бала жанын тербітентерліктей бұдан да күшті, бұдан да әсерлірек жазылған.

«Кім сендерді, балалар, сүйетұғын,
Қуанышқа қуанып, қайғыға күйетұғын.
Түн ұйқысын төрт бөліп, кірпік қақпай,
Шешен байғұс дамылсыз жүретұғын!
Кім сендерді сағынар шетке кетсең,
Ғылым іздеп, тез қайтпай көпке кетсең,
Ұмытпа ең кемінде жұлдыз сайын,
Хат жазып тұр төбесі көкке жетсін!» - деп ана қадырын

аяққа бастырмауды үндейді. [3, 105-116] Ана жүрегі, ананың аялы алақаны

қашан да құдіретті екенін естен қалғысыздай етіп жадында сақтауға міндеттейді. Әдебиет адам тану құралы дейміз ғой,

Ыбырай Алтынсарин ана құдыретін, ана образын жас өспірімдерге әдебиет арқылы танытып отыр. Балалар әдебиеті алдымен тәрбие жұмысымен тығыз байланысты болғандықтан, ол бір жақты дамымаған. Оның әр алуан саласы, тармақтары болады.

Бала тәрбиелеу – балаға өмір жолын, танытып, білім беру, сана-сезіміне қозғау салып, әр жақты тәрбиелеу болып табылады.

Сондықтан Ыбырай Алтынсариннің балаларға арналған шығармалары да тәрбие жұмысына бағытталған дейміз.

Ы.Алтынсариннің «Жаз», «Өзен» деген өлеңдерінде өлке тану, айналадағы табиғат құбылысына құрметпен зер салуға бағытталған тәрбиелік орны бар, баланы әралуан іске баулитын шығарма болып табылады.

Табиғаттың осындай мінсіз сұлулығын адам ғана түсіне алады. Шығармашылық шабыттың қайнар көзі де теңдесі жоқ бір сұлулықтан, оның ерекше эстетикалық әсетінен табылмақ. «Өзен» деген өлеңінде:

«Таулардан өзен ағар сарқыраған,
Айнадай сәуле беріп жарқыраған.
Жел соқса, ыстық соқса бір қалыпта
Аралап тау мен тасы арқыраған», -

деп, Ыбырай өзенді оның көріністері үшін ғана тектен-тек суреттеп отырған жоқ.

Әсемдік сезімі көкірегіне ұялаған, жақсылыққа жаны құмар, эстетикалық талғамы жетілген, әрбір адам табиғатты осылай қызықтайды. Адамның тіршілік тірегіне, шаруашылық экономикасына байланысты ондағы әржақты пайдалы белгілерін көрсетіп отыр.

Бұл өлеңді оқыған азамат, әсіресе, жас өспірімдер жаратылыстың осындай байлықтарының көзін тауып, өзінің қажетіне жұмсай білсін, пайдасына асырсын, жайдан-жай ағып жатқан пайдасыз өзен екен ғой деп қарамасын дегенді үйретеді. Сонымен қатар адамның қандай қажеттерін өтейтінін де саусақпен санағандай етіп, даралап көрсете білген.

Жасөспірімдерді өнер-білімге, оқуға, ұлы орыс халқының озық мәдениетімен үлгі-өнеге шақыруымен қатар, Ыбырай Алтынсарин отырықшылық тұрмыстың артықшылығын, белгілі бір мекен болудың жақсы жақтарын түсіндіруді мақсат етті. Жер, қолөнер кәсіптерімен айналысудың пайдалы жақтарын айтты.

Ыбырай Алтынсариннің балаларға арналған қай шығармасын алсақ та, одан да жас өспірімдерге үлгі-өнеге берерлік, болашығына жол сілтерлік, оларға өмір таныталық және іс-әрекетке үйретелік мол дүниенің есігі ашылғандай болды.

Қазіргі өркениетті қазақ халқы не бәрі 48 жасында өмірден өткен Ыбырай атамyzды ұлы ұстаз, педагог, ғалым, ірі қоғам қайраткері деп бағалап құрмет тұтады. Оның қай әдеби шығармасы болса да, баланың тіл мәдениетін көркейтуге, дамытуға әсері мол. Оны балалар сүйіп, ынтыға оқиды.

Өзі өшсе де сөзі өшпейді дегендей, өзі жоқ болса да біз үшін оның еңбектері мәңгі өшпейтін мұра болып қалған туралы түсінік беруге тырыстым.

Біз қазақ әдебиеті сабағында Ы.Алтынсариннің шығармаларын қызыға оқимыз. Ы.Алтынсариннің қай шығармасын алсақ та ол бізді тек әдептілікке, инабаттылыққа, мейірімділікке тәрбиелейді[4,б.67]

Мұндағы мақсатым Ыбырай атамyzдың шығармаларындағы рухани – адамгершілік құндылықтар туралы танысып біле отырып, басқалар үшін де, аз да болса көпке татыр мәліметтерді тауып топтастырып ұсынуға жұмыс жасадым..

Жас буынға айтарым халқымыздың жақсы қасиеттерін, өнегелерін өзімізге үлгі тұтайық себебі ананың ақ сүтін, еңбегін өтеу, ата дәстүрлерімізді құрметтеу –ұрпақтық борышымыз.

Әдебиеттер

1. Ы.Алтынсарин. Қазақ әдебиеті: Алматы: Ғылым, 1979.
2. Ыбырай Алтынсарин. Таңдамалы шығармалар .Алматы "Ғылым", 1994.
3. Қазақ балалар әдебиетінің хрестоматиясы. 2-кітап. –Павлодар: Арман, 2004
4. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы – Алматы, «Ана тілі», 1992ж,

ТАНЫМ МЕН ТӘРБИЕ ДАЛА ҰСТАЗЫНЫҢ ДҮНИЕТАНЫМЫНЫҢ ӨЗЕГІ

Жандилдина Р.Е.

*«Мектепке дейінгі және бастауыш білім беру кафедрасы,
АрҚПИ доценті,педагогика ғылымдарының магистрі
«Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты " КЕАҚ*

Оспанова А.С.

*Кейкі батыр атындағы №4 жалпы білім беретін орта
мектептің даярлық топ тәрбиешісі*

Аннотация. Ибрай всегда с большим доверием относился к завтрашнему поколению общества – молодежи, верил в их прекрасное будущее, верил в то, что только эти молодые люди смогут передать новшества науки и техники в казахскую степь.

Ключевые слова: :Ибрай, общество, завтрашнее поколение, Вера, Наука, техника,Новости, казахская степь.

Annotation. Ibray always had great confidence in the future generation of society-young people, believed in their bright future, believed that only these young people will be able to pass the innovations of science and technology to the Kazakh steppe.

Key words: Ebireri, society, future generation, Faith, Science, technology,news, the Kazakh steppe.

XV–XX ғасырдың бас кезіне дейінгі қазақ ақын-жырауларының шығармалары туралы құрастырылған «Бес ғасыр жырлайды» еңбегінде Ыбырай туралы: «Қазақ арасында мектептер ашып, ағарту жұмысын белсенді жүргізудегі Ыбырай Алтынсариннің еңбегі ұшан-теңіз. Сонымен қатар, көрнекті ағартушы қазақ жазба әдебиетінің негізін қалау ісіне де орасан зор үлес қосты. XIX ғасырда жаңа жазба әдебиетінің үлгісінде сюжетті өлеңді тұңғыш жаза бастаған ақындардың бірі – Ыбырай Алтынсарин.

Сондықтан да қазақ жазба әдебиеті тууы сөз бола қалғанда Ыбырай Алтынсарин-нің қадірлі есімі кемеңгер Абаймен қатар аталады. Жалғыз поэзия жанрында ғана емес, көркем прозаның қалыптасуына да Ы. Алтынсарин ат салысты» [10] – деп атап көрсетілген. Ыбырай жазған шығармаларының барлығы да балалардың жас ерекшелігін ескере отырылып жазылған шығармалар. Ағартушының «Қазақ хрестоматиясы», «Қазақтарға орыс тілін үйретудің бастауыш құралы» еңбектеріндегі әрбір шығарманың композициялық түзілімі, сюжеті басқа қаламгерлерден ерекше. Шығармаларының тілі жеңіл, балалардың ұғымына ауыр тимейді, түсінікті, айқын жазылған және тәрбиелік мәні зор еңбектер[1.б.24]..

Сондықтан да, әлі күнге дейін көтерген тақырыбы жағынан мазмұнын жоймаған шығармалар ретінде бүгінгі күнгі оқулықтарымыздың бетінен түскен жоқ. Мұның өзі ағартушының алысты болжай білетін ғалым-ұстаз екенін аңғартады.

Ағартушы өнер мен білімге қолы жеткен халықтың экономикалық озықтығын әр шығармасында көрсетеді және оларды өз оқушысының ұғымындағы түсініктер арқылы береді. Ыбырай қоғамның ертеңгі ұрпағы – жастарға әр уақытта да зор сеніммен қарады, олардың тамаша келешегіне сеніп, ғылым мен техниканың жаңалықтарын қазақ даласына осы жастар ғана жая алады деп сенді.

Ұлт ұстазы жастарға ұрлық, әділетсіздік жасап күн көрген- нен гөрі, шындықпен өлгеннің өзі артық, «қорек тап бейнеттен де», яғни, «еңбек ет те тамақ тап, еңбексіз еш адамға телмірме» – дейді. Оның тәрбиелік мәнде ұсынып отырған бұл сияқты ой- пікірлерінен ағартушының жалпы адамгершілік идеяларының қаншалықты жоғары және шынайы дәрежеде болғанын байқау қиын емес.

Ы. Алтынсариннің мазмұнды да мағыналы әсем лирикалық өлеңдері, қысқа да әсерлі әңгімелері қазақ әдебиетінің тарихында өшпес орын алады. Ыбырайдың әдеби еңбектерінің жинағы «Қазақ хрестоматиясы» (1879) ағартушылық мақсатта жазған әй- гілі екі өлеңмен ашылады. Ақын бұл өлеңдерді өз кезінде «Сөз басы» деген атпен алған. Оқушылармен жүргізілетін тәрбиелік жұмыстар барысында, сабақ барысында «Кел, балалар, оқылық», «Өнер – білім бар жұрттар» өлеңдерінің маңызы жоғары. Ол халық ағарту ісіне арнаған әдеби туындыларында оқу – білімді насихаттаудың ұтымды әдісінің қажеттігін көрсетті.

Оқу білімнен кенже тұрған халық үшін ғылым мен техниканың жетістіктерін насихаттай алатын қысқа көлемдегі поэтикалық шығармалардың айрықша ұтымды екенін, әсерін терең сезінді, сенді. Қазақ жас- тарын білім алуға мәдениеттің жаңа дәстүрлерін игеруге, бойға сіңіруге шақырды Ыбырай шығармаларының әлеуметтік мазмұны мен идеялық бағытына көңіл бөлсек,

даусыз бір мәселені байқаймыз. Ол – ағартушының әдебиетті қоғамдық құбылыс ретінде бағалай білуі.

Ыбырайдың әңгімелері мен өлеңдері аз да болса, тікелей өмір мәселелерін суреттеуге арналған. Сол кездегі көптеген ақындардың шығармаларына тән діни уағыздаулар, қоғамнан, халық тілегінен тыс мәселелерге бос қиял мен үмітсіздікке, дәрменсіздікке бой ұру, дараланушылыққа салыну, өмірден торығу т. б. Ыбырай шығармалары үшін мүлде жат құбылыстар. Әдебиетімізде бұған дейін оқу-білім, өнерге бірыңғай шақыратын жырлардың жоқтығын ескерсек, «Кел, балалар, оқылық» өлеңінің мән-маңызы ашылып айқындала түседі[2.б.18.]..

Ыбырайдың «Өнер-білім бар жұрттар» атты өлеңі де бастан-аяқ тың мазмұнды, жаңа сипатты шығарма. Ыбырай мұнда қазақ балалары түгіл, ересектердің ұғымында жоқ техника тетіктері мен құрал-жабдықтарының іс-әрекет, қозғалысы мен адамға көрсетер қызметін суреттейді. Шынында, құлақ естіп, көз көрмеген паровоз, пароход, радио, телеграф, телефон, газ, электр, самолет, т. б. секілді техника құрал-жабдықтарының қызмет-көмегі жас балалар үшін тек қиялдағы дүние секілді болатын-ды. Сондықтан бұларды қазақ балаларына айтып түсіндіру талабында ол ел өмірінде бұрыннан бар жұмбақтау тәсілін ұстанады.

Алтынсарин оқушылардың білімді адам болғандағы мақсат, міндеттері өз халқының бір керегіне асу, оның прогрестік жолмен ілгерілеуіне жетекшілік жасау, мәдениет жағынан салыстырғанда, басқалардан бірнеше ғасырлық кейін қалған өз елін, «тастан сарай салдырып, айшылық алыс жолдардан, көзіңді ашып-жұмғанша жылдам хабар алдыратын» елдердің қатарына жеткізу деп білді.

Автор сол таныс емес техника заттарының іс-әрекеттерін алдымен өз өмірімізде бар нәрселермен теңеу арқылы ұғындырмақ болады. Айталық, ол паровозды «аты жоқ құр арба» деп бейнелесе, ал суда жүзген кемені кәдімгі «нән балыққа» балайды. Бұл, біріншіден, жұмбақ шешіп үйренген қазақ балаларының ойлау қабілеті мен соған деген ықлас-ынтасын арттырса, екіншіден, жаңа заттың болмысы мен қызметінен хабардар етіп, нақты түсінік береді. Осындай танымдық сипаты жағынан теңдесі жоқ бұл жырлардың бір үзіндісі төмендегіше болып келеді: *«Өнер-білім бар жұрттар*

*Тастан сарай салғызды,
Айшылық алыс жерлерден
Көзіңді ашып-жұмғанша
Жылдам хабар алғызды,
Аты жоқ құр арбаны
Мың шақырым жерлерге
Күн жарымда барғызды,
Адамды құстай ұшырды,
Мал істейтін жұмысты
От пен суға түсірді,
Отынсыз тамақ пісірді,
Сусыздан сусын ішірді!..» [3,б 10 .].*

Рас, еңбек пен өнерді игеруге шақыру халық ауыз әдебиеті үлгілерінде бұрыннан бар, алайда олардың мазмұны, негізгі мақсаты көшпелі өмірдің

талап-тілектері төңірегінен аса қой- майтын. Бұл жырлардың бәрінде дерлік әрісі жаудан мал қайы- ратын ел қорғаны болатын азаматтың, берісі қартайғанда ата- анасына медет-тірек болатын жігіттің асқақ тұлғасы жасалатыны мәлім. «Өнерді үйрен, үйрен де жирен» деп санаған халқымыз ұл- қыздарының он қолынан өнері тамған шебер, таңдайынан бал тамған шешен болуына да мән берген. Ыбырай ол дәуір келмеске кеткенін, енді жана заманның талап-тілегіне сай өзге мәдениетті елдердегі секілді өнер-білімді игермесек, ата-ана асыраудың өзі қиын екенін ескертеді. Сондықтан да ол кезінде оқу үйреніп, білім ала алмаған өз халқының атынан сөйлеп, талапты жастарға үлкен үміт артады, жатпай-тұрмай сол олқылықтың орнын толтыруға шақырады «Қатарың кетті-ау алысқа-ай, ұмтылыңыз қалыспай.... Біз болмасақ сіз барсыз, Үміт еткен достарым, Сіздерге бердім батамды!».

Қысқа әңгімелерінде ол жас шәкірттерді адамгершілікке, із- гілік пен бауырмалдыққа, адал еңбек пен әділдікке, әдептілік пен сабырлыққа, зейінділік пен білімді еркін игеруге шақырады. Ыбырай прозаларының дүниетанымдық тұрғыдан алғандағы бас- ты ерекшеліктері неде дегенде, мынаны айтуға тиіспіз: ол қазақ халқының мәдени-әлеуметтік өмірін арқау ете отырып, жаңа буын жастардың өсіп жетілуіне қажетті үлес қосу. Сол тұста бізде балаларға жүйелі білім беретін оқулықтар жоқтың қасы еді.

Ыбырай халықтың, ғасырлар бойғы кәсіп-тіршілігіне қалыптасқан еңбек пен ойын туралы ұғым-түсініктеріне де енді жаңаша қараудың қажеттігін айтады. Мәселен, «Доп ойнаған тозар, асық ойнаған азар, бәрінен де қой бағып көтен- мойын жеген озар» деген мәтел бізде мал бағу шаруашылығына сәйкес ертеден сіңіскен. Дегенмен, Ыбырай бұл түсінікті өнер-білім өрлеген заманда бүгінгі талапқа сай ұғыну қажет екенін, егер олай түсінбесек оның заман талабына толық жауап бермейтінін білдіріп, бүкіл болашақтың өнер-ғылымда қалғанын, оны еркін игермей ата-ананы асыраудың да мүмкін еместігін жария етеді.

Ағартушының дидактикалық жырларынан дараланып оқ- шау тұратыны «Әй, жігіттер» деп аталады. Мұнда ол ел бірлігі мен татулық, үй ішіндегі сыйластық пен жар таңдау мәселесін сөз ете отырып, халқымыздың өнер-білімнен артта қалуына басты себеп болып келген надандықты сын садағына алады.

Қазіргі жоғары мектептердің білім беру саласында оқуды еңбекпен, тәжірибемен ұштастыруға ерекше назар аударылуда. Алайда біз ағартушы Ы. Алтынсарин үлгісіне назар аударсақ, ол баланы жас шағынан еңбекке баулудың қажеттігі туралы көп жазған. Сондай әңгімелерінің бірінің мазмұны мынадай. Бір жас бала жер бетіндегі тіршілік иелерінің іс-әрекеттеріне таңданып, «бұлар не істеп жүр?» деп сұрайды. Сонда үлкен кісі, шырағым, бұл кішкентай жәндіктердің ісі, еңбегі саған ғибрат: *өрмекші* маса, шыбынға тұзақ құрып жүр – ұстап алған соң оны өзіне азық етеді; *құмырсқа* бала-шағаларына тамақ тасып, тапқанын өзі жемей, аузына тістеп қуанғаннан ініне жүгіріп қайтып барады, *қарлығаш* балапандарына ұя салуға шөп жинап жүр. Міне, көрдің бе, жұмыссыз жүрген бір жан жоқ. Бәрі де жұмыс істеп жүр. Сен де ертеден кешке дейін босқа жүріп уақытыңды босқа жіберме. Еңбек етуге әдеттен. «Еңбек етсең – емерсің»!

«Байлық неде?» деген тағы бір әңгімесінде кедей кісінің сұрағына ғалым мынадай жауап береді. Қанағат ете білсең, еңбек қылсаң – байлық сол. Малы көп болса да қанағаты жоқ кісі байлыққа жеттім деп айтпайды, ешуақытта тоймайды. Малы аз да болса, соған қанағат ете білсе, біреуді алдап жемесе, біреудің еңбегінен пайдаланбаса, мұндай адамның көңілі жай болады. Соның үшін байлық – қанағат пен адал еңбекте[4.б.61.]..

Қазіргі уақытта қазақ қоғамы үшін адал еңбек ету, әсіресе жас ұрпақтың жалқаулық, ұрлық, сыбайлас жемқорлық сияқты келеңсіздіктерден аулақ болғаны мемлекетіміздің жарқын болашағы үшін қажеттілік. Сонда ғана мемлекетіміз еңбекпен өскен, көркейген, өз байлығын өзі игерген әлемдік деңгейдегі елдер қатарына қосылды. Ал бұл жастарымыз бойында оқумен, біліммен, тәрбиемен, жалпы руханиятымызбен ұштасқан дүниетанымызбен қалыптасатын дүниеліктер. Бұл істің жүзеге асуында Ы. Алтынсарин сияқты ағартушы-ұстаздың таным- тағылымдық, тәрбиелік мәндегі әңгімелерінің де өзіндік орны бар екені ақиқат.

Әдебиеттер

1. Шәукенова З.К. Нұрмұратов С.Е. Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін). Қазақтың ағартушылық философиясы– Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2015.жыл
2. Алтынсарин Ы. «Қазақ хрестоматиясы». Алматы, 2003 ж.
3. Ахметова Ә. «Қазақ балалар әдебиетінің кітапханасы». Алматы, 1992ж. «Алтынсарин әңгімелері». Алматы, Мектеп 1980 ж.
4. Сүлейменов Б.С. «Ы.Алтынсарин таңдамалы шығармалары». Алматы, 1955ж.

ЫБЫРАЙ МЕКТЕБІНІҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Жандилдина Р.Е.

*«Мектепке дейінгі және бастауыш білім беру кафедрасы,
Арқпи доценті, педагогика ғылымдарының магистрі*

Токаева Ж.Н.

*Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу мамандығының 2 курс студенті
«Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты " КЕАҚ*

Аннотация. Ибрай был настоящим патриотом, который надеялся на будущее, любил свой народ всей душой, прилагал все усилия для культурного процветания своего народа.

Ключевые слова: Авраам, будущее, Надежда, культура, сила, энергия, настоящий, патриот.

Annotation. Ibray was a true patriot who hoped for the future, loved his people with all his heart, and made every effort for the cultural prosperity of his people.

Keywords: Abraham, future, Hope, culture, strength, energy, present, patriot.

Қоғамның заңды тіршілік етуі тек қана халықтың ағартушылық деңгейі қоғамдық және дара санының дамуы арқылы мүмкін болатынын тарихи іс тәжірибе көрсетіп отыр. Әлемдік деңгейдегі балық құқықтық мемлекеттерде азаматтық қоғам ғасырлар бойы жинақталған құндылықтар негізінде қалыптасқаны белгілі.

Сондықтан да, Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлының «Тарихты танып зерделеу керек, тарихты таразылау керек, сонда тағдырыңды, бүгінгі тұрпатыңды танысың, келешегіңді бағдарлайсың, алдағы жүрер жолыңның сілемін табасың» деген сөздерінде тарихтың шексіз тағылымы да ақиқаттың күдіретті мейлінше айқындала түседі.

Адамның жеке басының мінез – құлқын қалыптастыру, оның бойынан жойылып бара жатқан адамгершілік қасиеттерді сіңіру, иманжүзді етіп тәрбиелеу ата – ананың тікелей әсерімен отбасынан басталып, мектепте жүзеге асатынын ескерген жөн. Ыбырай келешегінен үміт күткен, өз халқын жан тәнімен сүйген, халқының мәдени көркейіп өсуі үшін бойындағы бар күш жігерін аянбай жұмсаған нағыз патриот азаматтар еді. Өз заманының ақыл ойшылдары ірі қоғам қайраткерлері, олардың дарқан бейнелері мен іс әрекетінен қазақ халқының мәдени экономикалық дамуын, қазақтың ұлт болып бірігуін, жаппай сауатты, мәдениетті, оқыған ел болуын көксеген біртуар асыл азаматы[1.б.27.].

Қазақ педагогикасының дамып, өркендеуіне белсене ат салысып мынандай үлес қосты: қазақ балаларына алғаш мектеп ашты, Ырғыз қазақ қыздарына арналған мектеп – интернат ашты, «Қазақ хрестоматиясын», «Қазақтарға орыс тілін үйретудің бастауыш құралын» жазды.

XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың бас кезіндегі демократиялық бағыттағы қазақ зиялыларының ең ірі, ең беделді көшбасшысы қазақ ғылымы мен мәдениеті, оқу тәрбие ісі тарихына сіңірген орасан зор еңбектерінің тарихтан өшпес орын алатынын бүгінгі демократия мен әділеттілік салтанат құрған дәуірде өмір шындығы дәлелдеп отыр.

XXI ғасырда білім сапасы жалпыға ортақ, рухани – этикалық басымдылық негізінің мән құраушылық және шығармашыл, жаңашыл сипатына ие, сонымен қатар ғылыми негізде шынайы құрылған, сан қырлы, адамзат пен мемлекеттің мәдени ескерткіштеріне сай негізделген, этномәдени, әлеуметтік – кәсіптік және конфессионалды топтардың жан – жақты қажеттіліктерін, сондай – ақ жеке тұлғалардың рухани сұраныстарын қанағаттандыруға бағытталған болуы қажет. Осы бағытта Ыбырайдың игілікті ісін ықыласпен қолдап, оны егемен елдің білім беру жүйесінде оқыту мен тәрбиенің озық нобайы ретінде жандандырып, инновациялық сипатта әр бере отырып, тиімді қолдану оқыту міндеттерінің талабы болған абзал.

XIX ғасырдың екінші жартысында қазақ ағартушылары демократиялық идеялардың белсенді жаршысы болды. Қазақ халқының мұң-мұқтажын, талап-тілегін мейлінше қолдап, қуаттады, халық арасында жүргізілуге тиісті ағарту жұмыстарының түрлерін көрсетті, халық бұқарасының санасын оятуға ұмтылды. Қазақ ағартушылары мектеп құрылысы, берілетін білімнің бағыт-

бағдары мен мазмұны, қазақтың төл тума жазуын жасау, кітап басып шығару жұмысын ұйымдастыру, мұғалімдер даярлау т.б. туралы Қазақстандағы әлеуметтік-ағартушылық міндеттерді шешудің жалпы ұстынын анықтауға талаптанып, алғашқы қадам жасады. Сол заманда айтыс, таластарда әсіресе білім берудің, тәрбиенің бағыты мен мазмұны жайлы мәселе қатты қойылған болатын. Сол кездің үкімет мекемелерінде мерейі үстем болған реакциялық рухқа оқу-білім, тәрбие берудің ең жаңа жүйесі қарсы қойылды. Гуманист-демократтардың көзқарасында оқу-білім, тәрбие мәселесі өмірмен, сондай-ақ, ғылыммен, әдебиетпен тығыз байланысты түрде қаралды. Тәрбиені олар қоғам құрылысы, Отан, адамзат қауымы жайындағы наным, сенімдерді бойға сіңірудің, саяси күрестің құралы деп таныды [2.б.58.].

Ы. Алтынсариннің ағартушылық-педагогикалық көзқарастары демократияшыл ағартушылық және гуманистік ой-пікірлер негізінде қалыптасты. Ағартушылық қызметінің алғашқы жылдарында өкімет адамдары оның мектеп ашу идеясын қолдап, оған біраз жәрдем көрсеткенде негізгі бір мақсатты көздеген болатын. Ол мақсат – Ыбырай ашқан мектептер арқылы қазақ даласында патша өкіметінің отарлаушылық саясатын қалтқысыз жүргізетін орысша сауатты адамдарды тәрбиелеп шығару мақсаты еді. Ал кейін Ыбырайдың ағартушылық қызметінің халық арасында айрықша беделге ие болып, оның өзінің қоғам қайраткері ретінде белгілі адам дәрежесіне көтерілуі – патша өкіметінің жергілікті адамдарын қатты сезіктендіріп, үрейлендіре түсті. Сондықтан да олар бұл кезде Ыбырайдың айналасында әр түрлі топтар құрып, оның өресін тарылта түсу мәселесімен айрықша шұғылданды. Мұның өзі ол дәуір үшін табиғи да сыйымды жағдай еді. Ол кезде мектеп, оқу, оқыту мәселесіне әркім әр түрлі қарады.

Ы. Алтынсарин жан-жақты білімді адам болды. Білімді адам ретінде ол прогреске, білімге ұмтылудың қазақ халқы үшін қаншалықты зор маңызы бар екенін айқын көре білді. Алтынсарин өткен ғасырдағы көрнекті орыс педагогтары (*Ушинский, Бунаков және т. б.*) негіздеген білім беру теориясын меңгере отырып, оны Далалық аймақтың ерекшеліктеріне бейімдеп орыс-қазақ мектептерінде балаларды оқытудың айрықша үлгісін жасады. Сондай-ақ ол мектептерде көшпенді өмірден енді-енді отырықшылыққа бейімделе бастаған жергілікті халықтың қажетсінуіне орай кәсіпке үйретуді енгізеді. Ы. Алтынсариннің педагогикалық қызметінде балаларды оқыту және тәрбиелеу жұмысы ерекше орын алады. Мектептердегі оқыту мен тәрбие процесінің басты қозғаушысы ретінде мұғалімдердің рөлін ол аса жоғары бағалайды. «Халық мектептері үшін мұғалім – бәрі де болып табылады деп жазды ол; олармен ешбір керемет педагогикалық басшылық та, мұқият инспекторлық бақылау да теңесе алмайды» [3, б. 76.].

Мұғалімдер өз шәкірттерін сүйе білуі және олардың, ата-аналарына сүйікті бола білулері керек деп есептейді ол. Тек сонда ғана тәрбие мен білім беру ісінде алға қойған мақсаттарға жетуге болады.

Ы. Алтынсарин мұғалімдерге кіммен істес болғанын ұмытпау керегін ескертіп отырды. Сен балалармен жұмыс істеп отырсың, олармен ашуланбай, кейімей жылы сөйлеу керек, әрбір пәнді шын көңілден жаттанды тіркестер мен қажетсіз терминдерсіз қарапайым тілмен шыдамдылықпен түсіндір, өйткені оқудың көрнекілігі оқытудың қарапайым әдісі мен мұғалімнің түсіндіре білуіне байланысты. Алтынсарин «балаларға өнегелі тәрбие беру аса маңызды іс» деп білді. Ол шәкірттерді адамгершілікке, адал еңбекке, Отанды сүюге тәрбиеледі. «Барлық күш-жігерімді олардың мінез-құлқына да ықпал етуге жұмсаймын, кейін парақор біреу болып шықпауы үшін»– деп жазады ол. Ы. Алтынсариннің ағарту мен білім беру саласындағы өз заманы үшін орынды ұсыныстарын Н.И. Ильминский де, сол кездегі Оқу Министрі Толстов та, қасиетті синодтың статс-хатшысы Победоносцев те қабылдамаған. Егер қазақтар орыс алфавитін өз еркімен қабылдаса, патша өкіметі оны қазақтар арасына күшпен, зорлап енгізбек болған. Білім беру мәселесіне дүниетанымдық тұрғыдан келген Ыбырай оқушының білімді өздігінен алуы үшін оқушы алдымен сол білімнің қажеттілігін мектепке келген шағынан сезіне білуі тиіс – деп есептеді.

Ы. Алтынсариннің тәлім-тәрбиелік идеялары XIX ғасырда қазақ халқының тәлім-тәрбиелік құндылықтарын жаңа деңгейге көтерді. Дегенмен, сол кезеңдерде қазақ зиялыларының ағартушылық ой- пікірлерінің дамуы, өзіндік идеяларын жариялау мүмкіндіктері өз деңгейінде болмады. Соған қарамастан ағартушылар, педагог-ұстаздар өз еңбектерін оқу-тәрбие жұмыстарына енгізіп, педагогикалық тың мәселелерді көтере білді. Қазақ мектептерін және ондағы оқытудың дидактикалық негіздерін педагогика ғылымының алдыңғы қатарлы деңгейінде құра білуі, білім мен тәрбие беру, оқыту ұстындарының негізгі компонентерін өміршең мәнде дәлелдеуі Ы. Алтынсариннің сол кездегі үлкен жетістіктері болды. Қазіргі кіріктіре оқыту (*интеграция*) әдісін Ы. Алтынсарин өз тәжірибесінде сол кездің өзінде қолдана білгенін атап өткеніміз жөн. Ағартушы-ғалым, әрі өз халқының патриоты қазақ халқының, жарқын болашағын тек оқу-ағарту ісімен, білім-ғылыммен, сол білім-ғылымды ел ішіне көптеп тарата алатын мектеппен байланыстырды.

Ағартушы-ұстаз мектеп ашу және оны жақсы мұғалімдер- мен қамтамасыз ету ісіне баса мән берумен бірге, сол мектептер мен мұғалімдердің хал-жағдайларына, тұрмысына, шаруашылық істеріне де ерекше көңіл бөліп отырған. Бұл жөнінде ол: «Мектеп- тің шаруашылық жағдайлары жаман болса, оның ісі еш уақытта да оңға баспайды, пайдалы еш нәрсе бермейді, оның оқушылары да, оқытушылары да істен күдер үзіп кетеді» [4, 181 б.] – деп жазды.

Қазақ мектептерінің келешегі, көбінесе істің қазіргі басталуына байланысты, сондықтан да мен қазір жақсы оқытушыны дүниедегі заттың бәрінен қымбат көремін»– дейді.

Ыбырай мектептің жаңаруына ықпал ететін бес нақтылы міндеттерді көрсетеді: - мектеп – қазақ халқы арасында жаңаша мәдениетте өмір сүрудің, жаңа әдеп-ғұрып, тәртіп, тазалық, қолөнер мен өнердің үлгісі болуы қажет; - мектеп зат және құбылыс жөнінде, айналадағы өмір мен табиғат туралы дәл де анық ұғым беруі тиіс; ол үшін оқулықпен ғана шектелмей, әр тақырып

ерекшелігіне қарай түрлі көрнекі құралдар пайдалану керек; - мектепте тәжірибе учаскесі, бақ, гүл алаңы болуы керек. - халықты мектептен аулақтататын, оған деген ықыласын жоятын жағымсыз іс-әрекеттен сақтана отырып, ең жақсы дәстүрді таңдап ала білу қажет; мектеп дала өлкесінің шамшырағы, мәдениеттің жарық жұлдызы болуына атсалысу керек; - мектеп жұмысының жемісі де, нәтижелі болуы ең алдымен мұғалімге, оның біліміне, қабілетіне, мәдениетіне, өз ісіне сүйіспеншілігіне байланысты болады.

«Халық мектептерінің қазіргі күні және болашағы үшін жақсы мұғалімдер өте керек, олар бәрін шешеді» – деп, Ыбырай мұғалімдерді даярлау мәселесіне орасан зор көңіл бөлген. Тұңғыш мұғалімдер мектебі Орскіде ашылды. Мектептегі оқу жұмысын дұрыс ұйымдастыру үшін басшылыққа алатын мынадай дидактикалық ұстындарды ол жоғары бағалаған: оқытудың жүйелілігі, ғылымға негізделуі, оқушылардың білім алудағы саналылығы, көрнекілік ұстыны, оқудың өмірмен байланыстылығы, білімнің түсінікті және берік болу ұстыны т. б. Оқытудың осындай негізгі қағидаттарын іске асыру мұғалімнің міндеті екенін Ыбырай баса айтады. Ыбырай да, басқа ағартушылар сияқты әдебиеттің қоғамдық өмірдегі тәрбиелік маңызына айрықша мән берді. Оның пікірін-ше, әдебиет халықты сауаттандыра отырып, оны білім мен мәдениетке қарай жақындатуы керек, өмірге көзқарасын тәрбиелеп, қоғамдық санасын жетілдіре түсуге міндетті. Ыбырайдың оқушының санасымен ақыл-ойын кеңейте түсетін кітаптарды, шығармаларды талап етуі оның осы негізгі мақсатынан туған. Ыбырай қазақ жастарын оқуға үндеумен қатар, адамгершілікке, достыққа, еңбекке, жігерлілікке, парасаттылыққа, халқын сүйушілікке, қысқасын айтқанда, Адам деген ардақты есімді ақтай алатын кісі болып шығуға үндеді және жастарға бала кезінен бастап дұрыс тәрбие бергенде ғана бұл міндеттерді іске асыруға болатындығын жақсы ұғынды. Сондықтан Ыбырай ағартушылық саласындағы өзінің барлық жұмыстары мен шығармашылығын осы мақсатқа бағындырды.

Әдебиеттер

1. Ы.Алтынсарин тағылымы. Алматы 1991 ж
2. «Қазақ тілі мен әдебиет » журналы. 2008ж, № 4,5
3. Бес ғасыр жырлайды. Алматы, «Жазушы», 1989 I том
4. «Өзіндік таным» № 2 2007 № 5-6 2006ж

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН ӘДЕБИЕТІ- БІЛІМ БАСТАУЫ

Жандилдина Р.Е.

Дүйсекова А.А.

«Мектепке дейінгі және бастауыш білім беру кафедрасы,

АрҚПИ доценті, педагогика ғылымдарының магистрі

педагогика ғылымдарының магистрі

Аннотация. Общественный и гражданский долг и деятельность Ибрая заключались в раскрытии грамотности широких масс казахского народа, приобщении общественности к чтению.

Ключевые слова: казахский народ, народные массы, грамота, большинство, образование, Ыбырай, общественный, гражданский долг, служба.

Annotation. The public and civil duty and activity of Ibray consisted in revealing the literacy of the broad masses of the Kazakh people, introducing the public to reading.

Keywords: Kazakh people, popular masses, literacy, majority, education, Ybyrray, public, civil duty, service.

Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 20 жылдығында қазақ қоғамының және ғылыми ойларының жарқын өкілі, шығармашылығымен іргетасын қалаған Ы.Алтынсариннің этнопублицистикасының маңызы ерекше. Қазіргі уақытта жастар арасында тәрбие мен мәдениеттегі келеңсіздіктер көп орын алуда. Келешектің орнын толтыру үшін біздің ойымызша, кейбір жауаптарды Алтынсарин публицистикасынан алуға болады. Тарихи сұрақтардың жаңаны бұзуы теорема секілді дәлелдеуге келмейді. Күнделікті өмірдің даму заңдылықтары мен тарихи үрдіс адамдардың саналы қызметімен тығыз байланысты. Ол өз уақытының тәртібімен өмір сүреді, оларға ерекше қолтаңба қалдыртады. Сондықтан қоғамдық тәртіп табиғат заңдылығы мен жаратылыстану ғылымдары сияқты бәріне бірдей әсер ете алмайды[1.б.14.].

Сондықтан Ыбырай Алтынсариннің жеке шығармашылығының, публицистикалық және хат түріндегі туындыларының жаңа ХХІ ғасырда баламасы жоқ. Әлемдік қоғамның ауызша, жазбаша түрдегі журналистика ұдайы өзгеріске қарамай, халыққа тиесілі рухани құндылықтың сақтаушысы болып қала береді. Хат түріндегі Ыбырай шығармалары осы этапта өзіндік орын алады. Жазылмаған сөз тарих жадынан мәңгі жоғалар еді. Халық ауыз әдебиеті бізге ата-бабамыздың Ұлы оқиғаларын жеткізді. Қазіргі қазақ журналистикасының зерттеуіне Ы.Алтынсариннің хат түріндегі мұралары бірінші кезекте ықыласпен ұсынылады.

Ыбырай Алтынсарин - нағыз халықшыл жазушы, өмір шындығын озық идея тұрғысынан таныта білген кемеңгер суреткер, аса қажырлы қоғам қайраткері, заманының ең маңызды мәселесін көтеріп, жыр төккен азамат ақын, жаңашыл жазушы, сол жаңаның тынымсыз жаршысы. Ыбырай Алтынсарин қазақтың ағартушылық тарихында және ұлттық мектебінің қалыптасуында терең із қалдырды. Өз бойындағы қуатын халық мақсаты үшін аямай жұмсаған адал жанды азамат.

Қазақ даласында тұңғыш рет орыс үлгісіндегі пәндік білім беретін мектептер ашып, оған орыс алфавиті негізінде оқулықтар жазды, өзі сабақ беріп, жаңа талапқа сай келетін мұғалімдер дайындауға күш салды. Ыбырай жасаған оқулық ең алдымен, орыстың қала берді Еуропа оқымыстыларының педагогикалық көзқарастары мен оқыту, тәрбиелеу әдіс - тәсілдеріне негізделіп жасалды, бірақ ұстаз оларды талғам - талдаусыз, сол күйінше ала салған жоқ керісінше, оған енетін материалдарды қазақ балаларының түсінік - танымына сәйкес етіп алды, өзі де осы талапқа орай әңгіме, өлеңдер жазып қарастырған хрестоматиясына қосты. Сөйтіп, ұлы ағартушы - ұстаз халқымызды білім бұлағынан сусындатып, өзге мәдениетті елдердің қатарына қосуға бойындағы бар күш - қуатын, білімін сарқа жұмсады. Бұл бағытта тыңнан жол салып, соған бүкіл саналы өмірін арнады. Ыбырай ауыл шаруашылық, қолөнер мектептерін ұйымдастырады. Ол қазақ жерінде алғаш қыздар мектебін ашқан.

Ыбырай – жаңа дәуірдегі қазақ әдебиетінің қалыптасуына қомақты үлес қосқан. Ол қазақ жастарын ең алдымен оқу, өнер-білім, тех-ны игеруге шақырады («Оқысаңыз, балалар, Шамнан шырақ жағылар. Тілегенің алдыңнан, Издемей-ақ табылар»). Автор оқу-білімнің тек ізденіс, еңбекпен табылатынына мән берді. Бұған инемен құдық қазғандай ыждаһаттылық, талап пен сабырлылық қажет екенін ескертеді. Ал оқымаған надандарды ақын аз ғана сөзбен сынап, олардың ақ, қараны айырмайтын көрсоқыр екенін айтады («Оқымаған жүреді, Қараңғыны қармалап. Надандықтың белгісі – Еш ақылға жарымас»). Оқу, білімнің пайдасы қандай, ол неге керек деген мәселеге келгенде, оның өмір үшін, болашақ үшін қажет екенін талдап көрсетеді («Ата-енең қартайса, Тіреу болар бұл оқу. Қартайғанда мал тайса, Сүйеу болар бұл оқу»). Жастарды өнер-білім, тех-ны игеруге үндеу ақынның «Өнер-білім бар жұрттар» деген өлеңінде өз жалғасын тапқан. Ол өнер-білімі жетілген елдердің артықшылығы қандай, олар сол өнерімен нені игеріп отыр, ертеңгі өмірдің талап-тілектері не секілді күрделі мәселелерді жастар алдына көлденең тарту арқылы оларға ой тастап, өнер-білімді батыл игеруге шақырады («Адамды құстай ұшырды, Мал істейтін жұмысты, От пен суға түсірді. Отынсыз тамақ пісірді, Сусыздан сусын ішірді»).

Ыбырай оқу-ағарту жұмыстарына өз заманының ең озық әдістемелерін қолдана отырып, білімнің балаларға ана тілінде берілуіне айрықша мән береді. «Қазақ хрестоматиясы» атты оқулық, «қазақтарға орыс тілін үйретудің бастауыш құралы» атты дидактикалық оқу құралын жазды. Бұл кітаптарындағы оқушыны отан сүйгіштікке, еңбекке, кісілікке — тәрбиелейтін ғибратты шығармалары ешқашан да өзінің мән-мағынасын жоймақ емес.

Тек қана оқу-ағарту жұмыстары емес, Ыбырай сонымен бірге сол кездегі қоғамдық — саяси өмірге сергек араласып, ғылым-білімге, еңбек пен өнерге, дінге, этнографияға қатысты мақалалар жазды. Оның, әсіресе, көркем еңбектері қазақ әдебиетінің қалыптасуына айрықша ықпал етті[2.6.27.].

Алтынсарин публицистикасы терең қарапайымдылығымен, жүйелі тілімен ерекшеленеді. Оның туындыларын қазақтың педагогикалық-адамгершілік публицистикасының бастауына қосуға болады. Шығармаларының көпшілігі орыс тілінде жазылғанымен, ол қазақ жазба әдеби тілінің негізін қалаушы. Ыбырай кез-

келген тілдің бірегейі оның қайталанбастығында, өзіндік жүйесінің қалыптасуында екендігін түсінді. Баспасөздің күш-қуатына баға бере келіп, Торғай облыстық мектептерінің инспекторы қазақ газеттерінің ашылуына қолдау көрсетті. Хат түріндегі мұралары журналистикада, әдебиет және публицистикада шығармашылық ерекшелікке ие болып, жазба жұмыстарына айналды. Алтынсариннің «Оренбургский листок» газетінің беттеріндегі кіріспе сөзі педагогтің, ағартушының, зерттеушінің, публицистің шығармашылық тұлғасының көп қырлылығын дәлелдейді. Ы.Алтынсариннің публицистикалық талантының көркеюіне мына жағдайлар: елдегі сауатсыздық, баспаханалар мен басылымдардың болмауы, патшалық идеологияның үстемдігі кедергі болды. Сол себепті Ыбырай Алтынсарин жазған «Қырғыз хрестоматиясы» газет, журнал беттерін ауыстырып, қазақтарды сауаттандыруда қызмет етті.

Жалпы алғанда оны қазақ публицистикасының бастауы деуге болады. Себебі осы кітапта өткен ғасырдың соңындағы көшпенділік, отырықшылық, ағартушылыққа насихаттау, адамгершілік сынды өзекті мәселелер сөз болған. Осы жерде біз қазақ қоғамының даму жолын, қайта өрлеуін анық байқаймыз. Оның хат түріндегі публицистикасы – отандық публицистиканың жүздеген жылдар бойы дамуына үлгі. Қазіргі кезеңде және болашақта Ыбырай Алтынсариннің білімі мен шынайы талдауға қадам жасауы, публицистиканың мамандырылуы мен кешенділігі оның шығармашылық әлеуеттілігін қайтадан және жаңа масштабта бағалауға мүмкіндік береді. Қазақ халқының қалың бұқарасының сауатын ашып, көпшілікті оқу-білімге тарту – Ыбырайдың қоғамдық және азаматтық борышы мен қызметі болды. Ол өз тұсында болып отырған діни оқуды емес, азаматтық оқу-білімді қоштады және білімді қалың жұртшылыққа таныс халық тілінде (ұлттық тілде) беруді шарт етіп қойды [3.б.54.].

Ыбырай Алтынсариннің қазақ тілін дамытудағы рөлі оның ағартушылық қызметімен тікелей байланысты. Ыбырайдың әдеби шығармалары, әсіресе прозалық туындылары оқу кітабы ретінде арнайы жазылған. Бұл тұста Ыбырайға екі түрлі жүкті тұңғыш рет арқалауға тура келді: бірі – қазақ әдебиетінде бұрын жоқ проза жанрын бастау, яғни қазақ әдеби тілінде бұрын болмаған шағын әңгімелер (новеллалар) стилін жасады, екіншісі – өз өлеңдері мен қазақтың ауызша тараған мол көркем әдеби үлгілерін оқушы жастарға ұсыну.

Ыбырай – қазақ әдебиетіндегі көркем прозаның негізін салушы, демек көркем проза стилін бастаушы. Оның ішінде мектеп оқушыларына арнаған әңгімелер жанры болғандықтан, олардың көлемі шағын, тілі мейлінше түсінікті болуды көздеген. Ол үшін сөйлемдері қысқа болып, ауыр әшекейлі фразалары өте аз келеді. Керісінше, Алтынсарин ұсынған бұл стильде халықтың сөйлеу тіліне мейлінше жақындату принципі күшті.

Сондықтан да Ыбырай тіліндегі фразеологизмдердің баршасы дерлік халықтың сөйлеу тіліне тән: *жұрттан асқан бай болыпты, сөзге семірді, жаны көзіне көрінді, көңіліне жел кірді* т.б. Теңеу, эпитет, метафоралардың да дені халықтық сөйлеу тілі мен байырғы әдебиеттен алынған. *Адамды құстай ұшырды, қорғасын оқтай балқытты, жібектей жапырылған көкорай шалғын* дегендердегі теңеулер – Ыбырай туындылары емес, бұрыннан

қалыптасқандар. Оның әңгіме, өлеңдерінде кездесетін *жұмсақ шырай, жарқыраған алтын* тәрізді эпитеттер де – әбден кәнігі. Ауызекі сөйлеуде белгілі бір экспрессивтік бояу үшін сөзді қайталап қолдану тәсілі бар, Ыбырай тілінен осы әдісті де табуға болады: «одырайып қарап *тұрып-тұрып*», мұнан *келе-келе* жатып»...Ыбырай да, Абай сияқты, қазақтың ұлттық жазба әдеби тілінің негізі етіп жалпыхалықтық сөйлеу тілі мен қазақтың қолтума байырғы әдеби тілін қалады. Оның шығармалары – прозасы да, өлеңдері де – осы негізде жазылған.

Ыбырай да, Абай сияқты, бірсыпыра түркі халықтарына қызмет етіп келген ортаазиялық түркі әдеби тілі («түркі» немесе «шағатай» тілі аталған) мен сол тұстағы қазақша «кітаби тілден» бас тартты. Сол «кітаби тілде» жазылған, не көркемдік, не нормалық сипаты шамалы кейбір үлгілерді қатты сынады.Әсіресе діни кітаптардың тіліне қарсылық білдірді. Өзінің «Хрестоматиясының» алғы сөзінде: «Татардың[2] кітап тілі...араб-парсы сөздеріне лық толған, сондықтан ол сауатсыз қазақтарға түсініксіз. Бұл тілде басылып шыққан кітаптардың бәрі де – тек дін туралы жазылған кітаптар, сондықтан олар дүнияуи мақсаттарды көздейтін орыс-қазақ мектептерінде пайдалану үшін... қолайсыз», [3] – деп жазды. Н.И.Ильминскийге жазған бір хатында осы ойын және қайталап: «Қазақ оқу-шыларының діни оқуға пайдаланатын құралдары, көбінесе... татар кітаптары, бірақ бұл кітаптарда ешқандай жүйе де, тіпті көбінде ешбір мағына да жоқ», [4] – деп білдіреді.

Ыбырай шығармалары тілінің лексика-фразеологиялық құрамы қазақ әдеби тілінің байлығынан алынған. Тіпті ол сол кезде қазақтың жазба әдеби тілі ішінара пайдаланған кітаби орфографиялық дәстүрді де қабылдамай, қазақ тілінің фонетикалық заңдылықтарын ескеріп, қазақша жазу принципін ұстады. Оған Ыбырайдың қазақ жазуы үшін орыс графикасын ұсынуы себепкер болды.Сөйтіп, Ыбырай өзінің жазушылық әрі ғылыми қызметімен (ол этнография саласынан мақалалар жазған және қазақ тілінің грамматикасы туралы шағын жұмыс жариялаған) қазақтың жаңа жазба тілінің даму бағытын нұсқады, стильдік тарамдалуына жол салды, көркем проза стилінің негізін салды.Ыбырай алдына қазақ поэзиясын жаңғырту, жаңа сатыға көтеру, көркемдеу тәсілдерін жетілдіру, түрлендіру сияқты міндеттерді қоймаған: ол өз поэзиясын ақындығынан емес, ағартушылығынан ұсынған, яғни ол өлеңдерін жалпы жан сүйсіндірерлік эстетикалық дүние деп емес, мектепте оқуға арналған материал ретінде ұсынған. Мұндағы мәні бар факт – Ыбырай ұсынған өлеңдердің тілінің «жалпақ жұртқа», «қарапайым оқушыға» түсінікті қазақтың халықтық тілінде жазылуы. Бұл өлеңдердің бұрынғы қазақ поэзиясы үлгілерінен алшақ кетпеуі – Ыбырай Алтынсариннің қазақ жазба әдеби тілінің негізін таңдаудағы принципін көрсететін белгі.

Әдебиеттер

1. «Алтынсарин Ы. тағлымы». Алматы, Жазушы, 1991ж.
2. Ахметова Ә.«Қазақ балалар әдебиетінің кітапханасы». Алматы, 1992ж.
3. Алтынсарин Ы. «Екі томдық шығармалар жинағы».Алматы,2003ж.
4. Алтынсарин Ы. «Қазақ хрестоматиясы». Алматы, 2003 ж.

ФИЗИКАДАН ҮЙ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЭКСПЕРИМЕНТТІК ЖҰМЫСТАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Жеңісханқызы М.

Физика және математика кафедрасы, 4 курс студенті
«Б.І. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты»КЕАҚ

Аубакирова А.А.

Физика және математика кафедрасы, аға оқытушы, магистр
«Б.І. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты»КЕАҚ

Аннотация.Без эксперимента рациональное обучение физике невозможно, словесное обучение физике неизбежно приводит к формализму и механическому запоминанию. Первые мысли учителя должны быть направлены на то, чтобы ученик увидел опыт и сделал его сам, увидел устройство в руках учителя и держал его в своих руках. Поэтому в статье речь идет о создании в физике эксперимента в домашних условиях.

Ключевые слова: Демонстрация, эксперимент, явление, деятельность, измерение.

Annotation. Without experiment, rational teaching of physics is impossible, and verbal teaching of physics inevitably leads to formalism and mechanical memorization. The first thoughts of the teacher should be directed to the fact that the student saw the experience and made it himself, saw the device in the hands of the teacher and held it in his hands. Therefore, the article is about creating an experiment in physics at home.

Keywords: Demonstration, Experiment, Phenomenon, Activity, Measurement

Демонстрациялық эксперимент оқу физикалық экспериментінің құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады және арнайы құрылғылардың көмегімен демонстрациялық үстелде мұғалімнің физикалық құбылыстарының көрсетуі болып табылады. Ол иллюстрациялық эмпирикалық оқыту әдістеріне жатады. Оқытудағы демонстрациялық эксперименттің рөлі эксперимент физика-ғылымда білімнің қайнар көзі және олардың ақиқатының өлшемі ретінде атқаратын рөлімен және оның оқушылардың оқу-танымдық іс-әрекетін ұйымдастырудағы мүмкіндіктерімен анықталады.

Физика бойынша үй эксперименттері мен бақылауларын алғаш рет 1934/35 оқу жылында С.Ф. Покровский Мәскеу қаласының Краснопреснен ауданының № 85 мектебінде жүргізе бастады. Әрине, бұл күн шартты, тіпті ежелгі уақытта мұғалімдер (философтар) студенттеріне табиғи құбылыстарды байқауға, үйде практикада қандай да бір заңды немесе гипотезаны тексеруге кеңес бере алады[1,б.22-34]. Покровский әр түрлі жаттығуларды орындау кезінде студенттердің өзіндік жұмыстары студенттердің білімді игеруінің, олардың ойлауын, шығармашылық қабілеттерін, дағдылары мен қабілеттерін қалыптастыру мен дамытудың қажетті кезеңі екенін жазады. Үйде тәжірибелер мен бақылаулар жүргізу сыныптық практикалық жұмыстардың барлық түрлеріне керемет қосымша болып табылады. Покровский мұғалімдер әр тақырыптың, әр түйінді мәселенің өтуі теориялық және практикалық жұмыстардың үйлесімімен қамтамасыз етілуі үшін өз жұмыстарын жоспарлауы керек деп жазады. Ешқандай тақырып теориялық тұрғыдан аяқталмауы керек, өйткені ешқандай жұмыс оның

ғылыми теориясын ескерусіз жасалмауы керек. Теорияның практикамен және практиканың теориямен шебер үйлесуі қажетті тәрбиелік және тәрбиелік нәтиже береді және педагогика бізге қоятын талаптардың орындалуын қамтамасыз етеді. Мектептегі физиканы оқытудың негізгі құралы (оның практикалық бөлігі) - демонстрациялық және зертханалық эксперимент, оқушы мұғалімнің түсіндірмелерінде, зертханалық жұмыстарда, физикалық шеберханада, физикалық үйірмеде және үйде сыныпта жұмыс істеуі керек.

Экспериментсіз физиканы ұтымды оқыту жоқ және мүмкін емес; физиканы бір ауызша оқыту сөзсіз формализм мен механикалық есте сақтауға әкеледі. Мұғалімнің алғашқы ойлары оқушының тәжірибені көріп, оны өзі жасауына, құрылғыны мұғалімнің қолында көріп, оны өз қолында ұстауына бағытталуы керек. Алайда, егер студенттер әртүрлі тәжірибелер жасап, мұғалім жасаған эксперименттердің көрсетілімін бақыласа, бірақ мұғалімнің ойластырылған жарқын әңгімелерін естімесе, мәселелерді шешпесе, оқулық оқымаса және әдебиетпен таныспаса, онда мұғалімнің мұндай жұмысын әлі қанағаттанарлық деп атауға болмайды.

Мұғалімнің физикалық заңдар мен құбылыстар туралы әңгімесі - бұл оқушының білім алуына негіз болатын сөзсіз, оның барлық теориялық және практикалық оқуына кіріспе. Әрине, мұғалімнің әңгімесі түсінікті, қарапайым, дәл және мәнерлі, жарқын және түрлі-түсті болуы керек.

Егер мұғалімнің әңгімесі физиканы теориялық және практикалық оқытуға кіріспе болса, онда Практикалық оқытудың негізі: мұғалімнің тәжірибелерін көрсету және алдыңғы зертханалық жұмыстар. Оқытудың практикалық формаларының арасында үйдегі тәжірибелер мен тәжірибелер қандай орын алатынын түсіну үшін жоғарыда аталған оқыту формаларын қысқаша қарастырамыз [2, б.14-34].

- оқушылар физикадағы эксперименттік таным әдісімен, физикалық зерттеулердегі эксперименттің рөлімен танысады (нәтижесінде олардың ғылыми дүниетанымы қалыптасады);

- оқушылар кейбір тәжірибелік дағдыларды қалыптастырады: құбылыстарды бақылау, гипотеза жасау, экспериментті жоспарлау, нәтижелерді талдау, шамалар арасындағы байланысты орнату, қорытынды жасау және т. б.

Демонстрациялық эксперимент көрнекілік құралы бола отырып, оқушылардың оқу материалын қабылдауын ұйымдастыруға, оны түсінуге және есте сақтауға ықпал етеді; оқушыларды политехникалық оқытуды жүзеге асыруға мүмкіндік береді; физиканы зерттеуге қызығушылықты арттыруға және оқуға деген ынтаны қалыптастыруға ықпал етеді. Бірақ мұғалім демо-эксперимент жүргізген кезде студенттер тек мұғалімнің тәжірибесін пассивті түрде бақылайды, ал өздері ештеңе жасамайды. Сондықтан физика пәні бойынша студенттердің тәуелсіз эксперименті болуы керек [3, б.56-58].

Физикадағы студенттердің тәуелсіз экспериментінің мәні мен түрлерін қарастырайық. Орта мектепте физиканы оқыту кезінде эксперименттік дағдылар тәуелсіз зертханалық жұмыстарды орындау кезінде қалыптасады. Физиканы оқытуды теориялық сабақтар түрінде ғана ұсынуға болмайды, тіпті

егер оқушылар сабақта демонстрациялық физикалық тәжірибелерді көрсетсе де, сенсорлық қабылдаудың барлық түрлеріне сабаққа "қолмен жұмыс" қосу керек. Бұған студенттер зертханалық физикалық эксперимент жүргізген кезде, олар қондырғыларды өздері жинап, физикалық шамаларды өлшеп, тәжірибелер жасаған кезде қол жеткізіледі. Зертханалық сабақтар студенттерге үлкен қызығушылық тудырады, бұл табиғи нәрсе, өйткені оқушының өз тәжірибесі мен өзіндік сезімдері негізінде қоршаған әлем туралы білімі бар.

Физикадағы зертханалық сабақтардың маңыздылығы студенттердің танымдағы эксперименттің рөлі мен орны туралы түсініктері қалыптасатындығында. Эксперименттерді орындау кезінде оқушылар зияткерлік дағдыларды да, практикалық дағдыларды да қамтитын тәжірибелік дағдыларды қалыптастырады. Бірінші топқа мыналар кіреді: эксперименттің мақсатын анықтау, гипотеза жасау, құрылғыларды таңдау, экспериментті жоспарлау, қателіктерді есептеу, нәтижелерді талдау, орындалған жұмыс туралы есеп беру. Екінші топқа дағдылар кіреді: тәжірибелік қондырғыны жинау, Бақылау, өлшеу, эксперимент [4, б.19-25].

Қорыта келе, зертханалық эксперименттің мәні мынада: оны орындау кезінде студенттер аспаптармен жұмыс жасауда дәлдік сияқты маңызды жеке қасиеттерді дамытады; жұмыс орнындағы тазалық пен тәртіпті сақтау, эксперимент кезінде жасалған жазбаларда, ұйымдастырушылық, нәтиже алуға табандылық. Олар ақыл-ой мен физикалық еңбектің белгілі бір мәдениетін қалыптастырады.

Әдебиеттер

1. Мектепте физиканы оқытудың теориясы мен әдістемесі. Жалпы сұрақтар. Под ред. С. Е. Каменецкого, Н.С.Пурышевой. М.: "Академия" баспа орталығы, 2000.
2. Физика бойынша үй тапсырмаларындағы тәжірибелер мен бақылаулар. С. Ф. Покровский. Мәскеу, 1963.
3. Аспаптарсыз тәжірибелер. Ф. В. Рабиза. М." Балалар әдебиеті", 1988.
4. Орта мектептің 6-7 сыныптарында физика пәні бойынша қызықты тәжірибелер. Л. А. Горев. М." Ағарту", 1985.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ҰСАҚ МОТОРИКАСЫ АРҚЫЛЫ ТІЛІН ДАМУЫ

Казбекова К.Т.

*Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу мамандығы
Мектепке дейінгі және бастауыш білім беру кафедрасы
А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті
Ғылыми жетекшісі: педагогика магистрі **Султанбекова Ж.Х.**
Мектепке дейінгі және бастауыш білім беру кафедрасы
«А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті»*

Аннотация. Актуальность работы по развитию мелкой моторики у детей дошкольного возраста с дефектами речи зависит от психологических и физиологических особенностей детей раннего возраста: в дошкольном возрасте структура и функции мозга ребенка быстро развиваются, что расширяет его возможности познания Мир. Комплексное представление об объективном мире вокруг человека не может развиваться без сенсомоторного восприятия, поскольку оно является основой сенсорного познания. Первые впечатления от формы, размера предметов, их расположения в пространстве формируются восприятием тактильного двигателя. Для развития речи ребенка необходимо не только тренировать его артикуляционный аппарат, но и развивать мелкую моторику руки.

Ключевые слова. Дошкольное образование, мелкая моторика, детский сад, развития речи, развивать.

Annotation. The relevance of work on the development of fine motor skills in preschool children with speech impairments depends on the psychological and physiological characteristics of young children: in preschool age, the structure and functions of the child's brain develop rapidly, which expands his ability to learn the world. A complex understanding of the objective world around a person cannot develop without sensorimotor perception, since it is the basis of sensory cognition. The first impressions of the shape, size of objects, their location in space are formed by the perception of the tactile engine. For the development of a child's speech, it is necessary not only to train his articulatory apparatus, but also to develop fine motor skills of the hand.

Keywords. Preschool education, fine motor skills, kindergarten, speech development, develop.

Моторика (латын сөзінен motor – қозғалысқа келтіру) – организмнің, оның жекелеген мүшелерінің немесе бөліктерінің қозғалыс белсенділігі.

Моторика-адамға тән қозғалыс реакцияларының, дағдылардың, және күрделі қозғалыс әрекеттерінің жүйесі болып табылады. Ұсақ моторика-саусақтардың ұсақ бұлшық еттерінің дамуы, олармен нәзік үйлестірілген манипуляцияларды орындау қабілеті.

Т.А.Власова, М.С.Певзнер моториканы мотор реакцияларының, дағдылардың, және адамға тән күрделі қозғалтқыш әрекеттерінің жиынтығы ретінде анықтайды. Білім алушылардың моторикасы белгілі бір ретпен дамиды.

Бастапқыда бұл қозғалу және заттармен өзара әрекеттесу кезінде біртіндеп күрделі дағдыларға айналатын қарапайым мотор реакциялары сияқты көрінеді. Орталық жүйке жүйесі бөлімдерінің зақымдануына байланысты моторикадағы бұзылулар әртүрлі сипатта болады.

Моторды үйлестірудің шамалы бұзылуының өзі баланың кейбір жоғары психикалық функцияларының жалпы дамымауы сияқты жағымсыз салдарлар туындатуы мүмкін және нәтижесінде баланың үлгерімінің нашарлауы ықтимал.

Қазіргі әлемде уақытында тағайындалған түзету жұмыстарының арқасында мұндай салдарларды болдырмауға болады [1].

«Ұсақ моторика» термині ретінде негізінен шағын амплитуда мен күштің жоғары саралануымен пайда болатын дәл қозғалыстарды түсінеміз. Сондай-ақ, бұл саусақтардың және артикуляциялық аппараттың кейбір элементтерінің дәл қозғалысы.

Қозғалтқыш қабілеттерінің құрамдас бөліктерінің бірі-жұқа моторика болып табылады.

Қозғалыс-организмнің қозғалыс аппараты іске асыратын психофизиологиялық функциялар (процестер) кешенін құрайды.

Қозғалыс арқылы тіршілікті қамтамасыз ету үшін ішкі органдар жұмыс істейді, дене немесе оның жекелеген бөліктері кеңістікте қозғалады, дене тұрқы мен бет-әлпеті өзгереді, ағзаның функционалдық жағдайы реттеледі, адамның еңбек қызметі жасалады.

Еріксіз және ерікті қозғалыстар-адам бір-бірімен ерекшеленетін қозғалыстар, олар кейбіреулері бейсаналық немесе автоматты түрде орындалады, ал басқалары саналы түрде және жеке адам жоспарлаған мақсатта жүреді.

Ерікті қозғалыстар баланың моторикасын жинақтау немесе арнайы оқыту сондай-ақ моториканың дағдыларын қалыптастыру нәтижесінде еріксіз қозғалыстар негізінде қалыптасады. Балалар тілді игерген сайын қимылдарды ауызша реттеу бастайды.

Л. С. Выготский көрсеткендей, ерте генетикалық кезеңдерде бұл реттеу жеке сипатта болады: ересек адам ауызша нұсқаулар береді, ал бала оны орындайды.

Осы негізде болашақта баланың сөйлеуі арқылы қозғалыстың өзін-өзі реттеуі пайда болады, алдымен сыртқы, содан кейін ішкі, бұл әлеуметтік мақсатқа сәйкес орындалатын ерікті қозғалыстардың дамуының жоғары, ерекше адами деңгейіне көшуді білдіреді [2].

Қолдың ұсақ моторикасын дамыту баланың ерте балалық шағынан басталады, ата-аналар баланың энергиясы мен миының белсенділігін арттыруға бағыттайды. Бала өмірінің алғашқы жылдары ғана маңызды ғана болып қоймай, ертерек берілетін тәжірибе мен әсерлер баланың жеке дамуының негізін қалайды.

Ата-аналар кішкентай балаға септігін тигізетін кез-келген күнделікті іс-әрекеттер мен қиын міндеттер оның табиғи қызығушылығын сақтап қалуға, зияткерлік қабілеттерін жетілдіруге, жаңа жағдайларда өзін сенімді сезінуге тікелей әсер етеді. Бала өмірінің алғашқы бірнеше жылы-бұл оған болашақта қалыптасатын тұлға болуына көмектесу мүмкіндігі. Психологтар баланың миы оған кез-келген көңілді қабылдап ары қарай дамытады деп есептейді. Назар аудару баланың миының ақпаратты өңдеуіне, яғни дамуына әкеледі.

Мария Монтессори қолдың нәзік қозғалыстарының дамуы мен балалардың сөйлеуі арасындағы байланысты байқайды, егер сөйлеу жақсы болмаса, бұл ұсақ моторикаға дұрыс жұмыс істеуінен деп есептейді. Биологтар адамның миында саусақтармен сөйлеу қозғалысына жауап беретін орталықтар өте жақын орналасқанын анықтады.

В.М.Бехтерев қарапайым қол қимылдары психикалық шаршауды жеңілдетуге, көптеген дыбыстардың айтылуын жақсартуға, баланың сөйлеуін дамытуға көмектесетінін дәлелдеді.

В.А.Сухомлинский "баланың ақыл-ойы саусақтардың ұшында" деп мәлімдеді. Мұның барлығы ішкі органдарға әсер ететін, сергіткіш және ынталандыру әсерлерін қамтамасыз етеді.

Қазіргі уақытта саусақтардың нақты қозғалысы мен баланың сөйлеуін қалыптастыру арасындағы байланыс туралы көп айтылады. Саусақтардың үйлесімді және шебер жұмысы сөйлеу мен ақыл-ойдың дамуына көмектеседі, бүкіл денеге жағымды әсер етеді.

Сонымен, сөйлеуді орталық жүйке жүйесі басқарады. Мидағы арнайы сөйлеу орталықтары сөйлеуді басқа дыбыстардан ажыратады, фонемаларды ажыратады, сөйлеу органдарын дыбыстарды шығаруға ынталандырады, сөздердің, сөз тіркестерінің және сөйлемдердің қалыптасу заңдылықтарын, грамматикалық формаларды қолдануды және тағы басқаларды игереді және қолданады. Ми зертханаларында сөйлеуді дамыту бойынша таңғажайып жұмыс жүріп жатады. Қолдар-мидың сөйлеу орталықтарының өкілдері, олардың шеберлігі мен ептілігі жоғарылаған кезде сөйлеу функциялары тікелей белсендіріледі.

Адамның миында саусақтардың сөйлеуі мен қозғалысына жауап беретін орталықтар өте жақын орналасқан. Нәзік моториканы ынталандырып, мидың тиісті бөліктерін белсендіре отырып, біз сөйлеуге жауапты көрші аймақтарды да белсендіреміз [3].

Ұсақ моториканы дамыту-бұл біртіндеп жүретін процесс, ол әр нәресте үшін жеке және әр бала үшін әр түрлі болады. Өмір жолының басында балалардың қозғалысы үйлесімді емес, тәжірибесіз және ыңғайсыз болып келеді, бірақ уақыт өте келе баланың ұсақ моторикасы дамиды және ол әртүрлі пайдалы дағдылар мен қабілеттерге ие болады. Егер ата-аналар баланың ұсақ моторикасының тезірек және сәтті дамуын қаласа, онымен бірге баланың ұсақ моторикасын жетілдіруге көмектесетін дамытушы ойындармен айналысу керек.

Қолдың қозғалысын дамыту бойынша жұмыс үнемі жүргізілуі керек, тек содан кейін қолдың ұсақ моторикасын дамытуға арналған жаттығулардан үлкен нәтижеге қол жеткізіледі. Тапсырмалар балаға қуаныш әкелуі керек, зеріктіретін немесе артық жұмыс жасамаған жөн.

Осы ойындарға отбасының барлық мүшелері қатысқан жағдайда, олар отбасылық қатынастарды жақсартып алады, отбасын біріктіре алады, сондай-ақ ойын түрінде баланың есте сақтау, зейін, ойлау, сөйлеу, шығармашылық қабілеттерін дамытуға және балалардың саусақ қимылдарын үйлестіруге ықпал етеді.

Балалардың ертегілер мен халық әндерін оқуы көңілді, қызықты ойын түрінде жүзеге асырылуы қажет.

Мектеп жасына дейінгі балаларға педагогикалық тәжірибеде ұсақ моториканы дамыту үшін келесілер ұсынылады:

- мазайкалар (кішкентай және үлкен), пирамидалар, қораптар жиынтығы және оларға ұсақ тастарды жинау және т. б.;

- қолдың бұлшық еттерін жаттықтыруға арналған кеуекті губкалар жиынтығы;

- орауға арналған түрлі-түсті жіптер;

- әр түрлі мөлшердегі түймелерді, батырмаларды бекіту бойынша нұсқаулық;

- «баулар» атты нұсқаулық.

Егер саусақтардың дамуы артта қалса, сөйлеудің дамуы артта қалады.

Қолдың ұсақ моторикасы зейін, ойлау, оптикалық-кеңістіктік қабылдау (үйлестіру), қиял, байқау, визуалды және мотор жады, сөйлеу сияқты сананың жоғары қасиеттерімен өзара әрекеттеседі. Ұсақ моториканың дағдыларын дамыту өте маңызды, өйткені баланың болашақ өмірі киіну, сурет салу және жазу, сонымен қатар көптеген тұрмыстық және тәрбиелік әрекеттерді орындау үшін қажет қолдар мен саусақтардың нақты, үйлестірілген қимылдарын қолдануды қажет етеді.

Сондықтан, ерте жастан бастап ересектер баланы қолдарымен және саусақтарымен дәл қимыл жасауға үйретуге тырысады (үлкен және кішкентай заттарды алып, оларды функциясына сәйкес қолдануға (қасық, шанышқы, күрек және т.б.), қораптар мен ыдыстарды ашуға және жабуға, түтіктер мен жаңғақтарды бұрап алуға, байлап, шешуге және т.б., қозғалыстарға үйретеді [4].

Саусақтармен ойнау жағымды эмоционалды фон жасайды, ересек адамдарға еліктеу қабілетін дамытады, сөйлеудің мағынасын тыңдауға және түсінуге үйретеді, баланың сөйлеу белсенділігін арттырады.

Мектеп жасына дейінгі баланың дамуын диагностикалау нәтижелерін бағалау кезінде осы жастағы жеке дамудың ерекшеліктерін ескеру қажет. Мотивацияның, тапсырмаларға қызығушылықтың болмауы тәжірибешінің барлық күш-жігерін жоққа шығаруы мүмкін, өйткені бала оларды қабылдамайды. Мысалы, А.В. Запорожец мектеп жасына дейінгі балалардың бұл ерекшелігін атап өтті, ол былай деп жазады: ...тіпті бала танымдық тапсырманы қабылдап, оны шешуге тырысса да, оны белгілі бір жолмен әрекет етуге итермелейтін, тапсырманы өзгертетін және баланың ойлау бағытына өзіндік сипат беретін практикалық немесе ойын сәттері маңызды рөл атқарады. Бұл мәселені балалардың ақыл-ойының мүмкіндіктерін дұрыс бағалау үшін ескеру қажет. Және одан әрі: ...ересек мектеп жасына дейінгі балалардың ұқсас зияткерлік мәселелерін шешудегі айырмашылықтар зияткерлік операциялардың даму деңгейімен ғана емес, сонымен бірге олардың мотивацияларының өзіндік ерекшелігімен де анықталады. Егер кішкентай балалар тәжірибелік мәселені немесе сұрақтарды сурет, ойыншық және т.б. алу ниетімен шешуге тырысса, ал ересектеу балалар үшін жарыстың мотивтері, тәжірибешіге өзінің тапқырлығын көрсету өте маңызды болып табылады. Бұл ерекшеліктерді тестілеу кезінде де, алынған нәтижелерді түсіндіру кезінде де ескеру қажет.

Тестілеу күнін қажет ететін уақытты да ескеру қажет. Мектеп жасына дейінгі балалар үшін баламен байланыс орнатуды ескере отырып, бір сағат ішінде тестілеуге уақыт бөлу ұсынылады.

Қолдың ұсақ моторикасын келесілер дамытады:

- 1) Белгілі бір рет пен саусақтармен нақты қимылдарды орындау үшін әртүрлі ойындар;
- 2) Қолға алуға ыңғайсыз кішкентай заттар мен ойындар;
- 3) Қарындаштармен (фломастерлермен, қылқаламмен) сурет салу;
- 4) Сыдырмаларды, түймелерді түймелеу және ағыту, кию және шешіну және т.б.

Мектеп жасына дейінгі балаларға арналған барлық диагностикалық әдістер жеке немесе балабақшаға баратын және ұжымдық жұмыс тәжірибесі бар балалардың шағын топтарына ұсынылуы керек. Әдетте, мектеп жасына дейінгі балаларға арналған тесттер ауызша немесе тәжірибелік әрекеттерге арналған тесттер түрінде ұсынылады. Кейде тапсырмаларды орындау үшін қарындаш пен қағазды қолдануға болады.

Іс жүзінде мектеп жасына дейінгі балаларға арналған тест әдістері балаларға, үлкендерге және ересектерге қарағанда әлдеқайда аз дамыған.

Көптеген ғалымдар мидың сол жарты шардағы сөйлеу орталығының белсенділігі қолдың еңбек қызметіндегі жетекші рөліне байланысты деп санайды. Ф.Энгельстің айтуы бойынша "тек еңбектің, жаңа операцияларға бейімделудің арқасында адам қолы жоғарғы деңгейге жетті. Басқаша айтқанда Ф. Энгельс еңбек пен артикуляциялық сөйлеуді негізгі ынталандырушылар ретінде қарастырды, оның әсерінен адам миы дамыды, еңбек процесінде оң қол және еңбек процестерімен тығыз байланысты сөйлеу механизмі жақсарды[4].

Бала моториканы және дағдыларды игерген кезде қимылдарды үйлестіру дами түседі. Қозғалыстардың қалыптасуы сөйлеудің қатысуымен жүреді. Аяқтарға, қолдарға, бастарға арналған жаттығуларды дәл, динамикалық орындау артикуляциялық органдардың: еріннің, тілдің, төменгі жақтың және т.б. қозғалысын жақсартады.

Анатомиялық қатынастарға назар аудара отырып, зерттеушілер мотор проекциясының бүкіл аймағының үштен бірін сөйлеу мотор аймағына өте жақын орналасқан қолдың проекциясына назар аударды. Бұл саусақтардың нәзік қимылдарын жаттықтыру баланың белсенді сөйлеуінің дамуына үлкен әсер етеді деген ойға әкелді.

Бұл мәселені зерттеу үшін Л. В. Фомина үлкен жұмыс атқарған болатын. Ол 10 айлық нәрестеден бастап 1 жас 3 айлық балалармен жұмыс істеді. Балалар 3 кіші топқа бөлінеді. Олардың әрқайсысымен сабақтар арнайы жоспар бойынша өткізілді. Нәтижесінде, саусақтардың нәзік қозғалыстарын жаттықтыру кезінде балаларда дыбысты айту тезірек пайда болмады (1-ші топқа қарағанда 7 есе жылдам), бірақ ол жай жүрсе де нәтижелі болып табылады [5].

Әрі қарай, Л.В. Фомина әртүрлі балалар мекемелеріндегі 500-ден астам баланы зерттеп, саусақтардың жұқа қозғалысының даму деңгейі жалпы моториканың даму деңгейімен сәйкес келмейтінін анықтады.

Невропатология мен дефектологияда қол мен сөйлеу функциясының тығыз байланысы туралы ұзақ уақыт бойы бақылаулар жүргізілді. Сол жақ жарты шарда сөйлеу мотор аймағында жарақат немесе қан кету кезінде адам сөйлеуді ғана емес, сонымен қатар оң қолдың саусақтарының нәзік қимылдарын жоғалтады, дегенмен саусақтардың мотор проекциясы аймағының өзі әсер етпейді.

Сөйлеудің қалыптасу деңгейі мен қолдың ұсақ моторикасының дамуы арасындағы тікелей байланыс әр баланың жеке дамуы кезінде айқын байқалады (бұл арнайы ғылыми зерттеулермен де, дефектологтардың көпжылдық тәжірибесімен де дәлелденген). Сондықтан саусақтардың дамыған, жетілдірілген қозғалысы балада сөйлеудің тез және толық қалыптасуына ықпал етеді, ал қолдың дамымаған моторикасы керісінше, мұндай дамуды тежейді.

Мектеп жасына дейінгі бала алдын-ала жазу үшін маңызды бірқатар моториканы игере алады, бұл оған мектеп өміріне біртіндеп енуге және жазуды сәтті меңгеруге мүмкіндік береді. Сонымен, сурет, трафареттер мен контурлық кескіндерді салу процесінде бала өзінің күш-жігерін мөлшерлеуді, қозғалыстарды шектеуді үйренеді, қарындашты қағазға жеңіл тигізу және оны сырғыту дағдыларын, толқынды үздіксіз сызықтарды орындау кезінде қолдың тегіс "қозғалу" шеберлігін және т.б. игереді.

Баланың сөйлеуін дамыту мәселелерінде ұсақ-түйек деген нәрсе болмайды. Мектепке дейінгі кезеңде маңызды емес болып көрінетін нәрсе болашақта ең үлкен мәселеге айналуы мүмкін. Көбінесе ата-аналар моториканы дамытуға мән бермейді, ұсақ моториканың дамуы сөйлеудің дамуына тікелей әсер ететінін түсінбейді [5].

Мектепке дейінгі жастағы баланы мектепке дайындау кезеңінде дамытудың маңызды аспектілерінің бірі-ұсақ моториканы дамыту және саусақтардың қимылын үйлестіру. 3-4 жастағы балалардың саусақ қимылдарын үйлестіру және оның ұсақ моторикасын дамыту бойынша кешенді медициналық психологиялық-педагогикалық жұмыстың тиімділігін арттыру мәселесі өзектілігін жоғалтпай келе жатыр.

Осылайша, ұсақ моторика-бұл кішкентай бұлшықеттер қатысатын қозғалыстардың бір түрі. Бұл қозғалыстар серуендеу, жүгіру, секіру сияқты шартсыз рефлексдер болып табылмайды және ол ерекше дамытуды қажет етеді.

Қолдың ұсақ моторикасы зейін, ойлау, оптикалық-кеңістіктік қабылдау (үйлестіру), қиял, байқау, визуалды және мотор жады, сөйлеу сияқты сананың жоғары қасиеттерімен өзара әрекеттеседі. Ғалымдар, психологтар мен тәрбиешілер ұсақ моториканы баланың физикалық және нейропсихикалық дамуының көрсеткіштерінің бірі ретінде қарастырады. Ал мектепке дейінгі жаста моториканың дамуы ақыл-ой дамуының негізін құрайды, өйткені ақыл-ой қабілеттері ерте қалыптаса бастайды.

Әдебиеттер

1. Бачина, О. В. Пальчиковая гимнастика с предметами [Текст] / О. В. Бачина. – М. : АРКТИ, 2009. – 88 с.
2. Большакова, С. Е. Формирование мелкой моторики рук [Текст] / С. Е. Большакова. – М. : Сфера, 2009. – 64 с.
3. Плаксина, Л. И. Развитие зрительного восприятия у детей с нарушением зрения в процессе предметного рисования [Текст] / Л. И. Плаксина. – М. : ВЛАДОС, 1991. – 118 с.
4. Выготский, Л.С. Развитие высших психических функций. – М.: Просвещение, 1988 г.
5. Методы обследования речи детей / Под. общ. Ред. Г.В. Чиркиной. – М.: 2004 г.

ЛОБАЧЕВСКИЙ ЖАЗЫҚТЫҒЫНЫҢ АКСИОМАЛАР ЖҮЙЕСІНІҢ КАЙШЫЛЫКСЫЗДЫҒЫ

Калиев М. Ш.

Физика және математика кафедрасы, МФ-21 студенті

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, магистр Узакова Б.З.

«БІ. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ

Аннотация. В этой статье речь идет о несостоятельности системы аксиом плоскости Лобачевского

Ключевые слова: Лобачевский, Евклид, постулат, аксиомы, окружность, прямая, плоскость, кривые

Annotation. In this article we are talking about the failure of the system of axioms of the Lobachevsky plane

Keywords: Lobachevsky, Euclid, postulate, axioms, circle, straight line, plane, curves

Бесінші постулат проблемасы. Геометрияның дамуында Евклидтің «Бастамалар» атты еңбегінде 5-ші постулат деп аталатын аксиома үлкен роль атқарады. Бесінші постулатты келтірелік: «Егер түзу екі түзумен қиылысса және олармен қосындысы екі тік бұрыштан аз ішкі тұтас бұрыштар құрса, онда шексіз созғанда бұл түзулер бұрыштардың екі тік бұрыштан аз жазығынан барып қиылысады».

Байқағанымыздай, Евклидтің бесінші постулатының тұжырымы біршама күрделі. Сондықтан оны өзіне парапар мектеп курсынан мәлім параллель түзулер аксиомасымен алмастырады. Көп ғасыр бойы көптеген ғалымдардың ой-зердесі 5-ші постулатты дәлелдеуге арналды. Ғалымдар 5-ші постулатты басқа аксиомаларға сүйене отырып теорема ретінде дәлелдеуге болады деп ойлады. XVIII-ші ғасырдың аяғында кейбір геометрлерде 5-ші постулатты дәлелдеу мүмкін емес деген ой қылаң береді. Осы мәселенің шешімін ұлы орыс математигі Николай Иванович Лобачевский тапты.

«Кері жору» әдісінің негізінде Лобачевский тамаша қорытынды жасады: 5-ші постулат тәуелсіз және Евклид геометриясынан бөлек басқа геометрия жасауға болады. Ондай геометрия жасалды да. Оны қазір Лобачевский геометриясы дейді. Жаңа геометрияның ашылуы туралы хабарды Лобачевский 1826 жылы жасады. Жаңа геометрияның ашылуы ғылымның әрі дамуына зор ықпал етті. Лобачевский геометриясы жаратылыс тануды кеңінен қолданылуда.

Лобачевский аксиомасы. Евклид геометриясы тәрізді Лобачевский геометриясы да аксиоматикалық жолмен құрылады. Ол үшін Евклид аксиомалар жүйесіндегі «параллельдік аксиомасы» Лобачевский аксиомасымен, яғни жазықтықта түзуден тысқары жатқан нүкте арқылы осы түзуді қимайтын кемінде екі түзу жүргізуге болады сөйлемімен алмастырылуы керек.

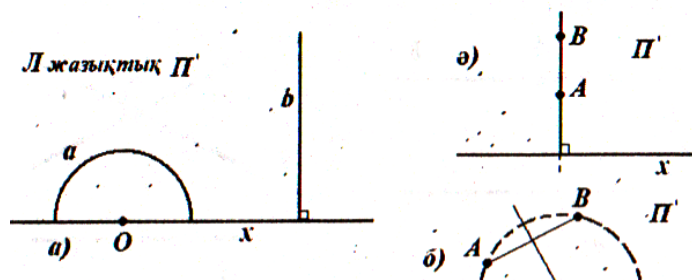
Лобачевский геометриясына өз замандастары бірден мойындамай, күмәнмен қарады. Оның еңбегін тек XIX-шы ғасырдың екінші жартысында итальян математигі Э.Бельтрамидің (1835-1900), ағылшын математигі А.Кэлидің (1821-1895), неміс математигі Ф.Клейннің (1849-1925), француз математигі А.Пуанкаренің (1854-1912) еңбектері жарық көргеннен кейін ғана мойындады.

Жалпы Лобачевский геометриясының дамуындағы жаңа кезең оның алғашқы модельдері пайда болған кезеңнен басталады. Сонымен модель дегеніміз не? Айталық, екі T және T^I теориялары қарастырылсын. T теориясының дұрыстығында күмәніміз жоқ, ал T^I - жаңа қайшылықсыздығы әлі күмәнді теория делік. Егер де T теориясының «материалдарын» пайдаланып, T^I теориясының барлық аксиомалары орындалатындай модель (интерпретация) құра алсақ, онда осымен T^I теориясының қайшылықсыздығы оратылған деп есептеледі.

Жоғарыда аталған математиктердің әрқайсысы Евклид геометриясының материалдарына сүйеніп, Лобачевский геометриясының модельдерін құрды. Сөйтіп, Евклид геометриясы секілді Лобачевский геометриясының да қайшылықсыздығы онатылады. Бұл модельдерді сипаттауға арналған көптеген әдебиеттер бар. Біз өзімізге қажетті объектілерді Лобачевский жазықтығының (қысқаша: Л-жазықтық) Пуанкаре моделінде бейнелеп келтіретін боламыз.

Лобачевский жазықтығының Пуанкаре моделі. Евклид жазықтығында горизонталь x түзуін жүргізіп, жоғары Π^I жарты жазықтықты Лобачевский жазықтығы деп қабылдаймыз. Оған x түзуінің нүктелері кірмейді. x түзуінің нүктелерін Лобачевский жазықтығының шексіз алыс нүктелері деп білеміз.

Центрі x түзуінде жататын жоғары жарты шеңберлер мен x -ке перпендикуляр жоғары жарты түзулерді Лобачевский түзулері деп қабылдаймыз (1, а-суретте a, b түзулері).

Сурет 1. Центрі x түзуінде жататын жоғары жарты шеңберлер мен x -ке перпендикуляр жоғары жарты түзулер

«Жатады», «арасында жатады» қатынастары евклид геометриясындағыдай алынады. Осылайша алынған модельде Лобачевский жазықтығының аксиомалары орындалады. Біз тек төмендегідей екі аксиомаға тоқталып, аталған модельде орындалатынын көрсетелік.

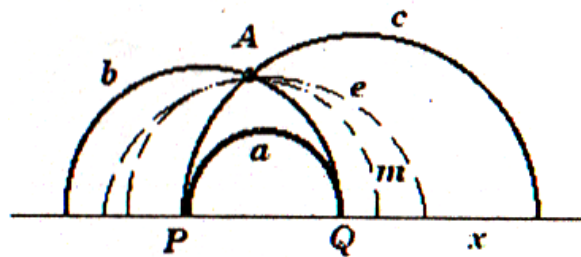
I. Әр түрлі екі нүкте арқылы тек бір түзу жүргізуге болады. Шындығында, екі жағдай болуы мүмкін:

1) берілген A, B нүктелері x түзуіне перпендикуляр түзу бойында жатады, немесе 2) A, B нүктелері x түзуіне көлбеу бойында жатады.

Бірінші жағдайда Лобачевский түзуі деп жоғарғы AB жарты түзуін аламыз (2, ә-сурет).

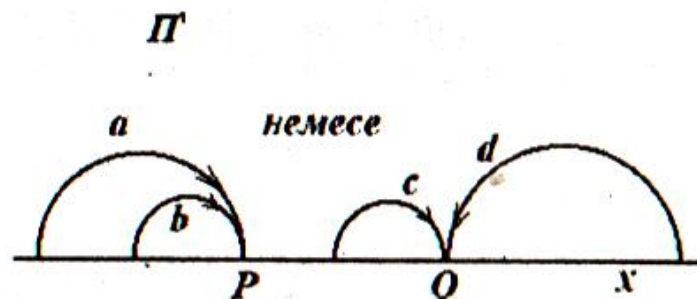
Екінші жағдайда, центрі x түзуінде жататын және A, B нүктелерінен өтетін жарты шеңбер салуымыз керек. Ол үшін AB кесіндісіне орта перпендикуляр жүргіземіз. Оның x түзуімен қиылысу нүктесін центр етіп алып, A және B нүктелерінен өтетін жарты шеңбер саламыз. Бұл жарты шеңбер A, B нүктелерінен өтіп тұрған Лобачевский түзуінің бейнеленуі болады (2, б-сурет).

II. Енді модельдік Лобачевский аксиомасының орындалатынын көрсетелік.

Сурет 2. a - жарты шеңбері және одан тысқары A нүктесі

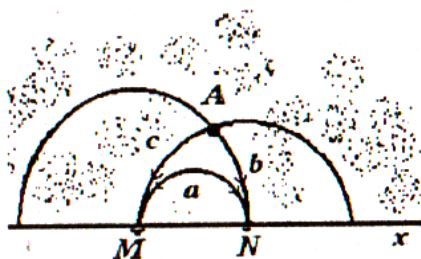
a - жарты шеңбері және одан тысқары A нүктесі берілсін (2-суретте көрсетілгендей). Жарты шеңбердің x түзуімен қиылысуын P, Q деп алып A, Q жұбы арқылы b жарты шеңберін, ал A, P жұбы арқылы c жарты шеңберін жүргізелік. Сонда P және Q нүктелері шексіз алыстағы нүктелер болғандықтан, жоғарғы жарты жазықтықта a мен c және a мен қиылыспайтын Лобачевский түзулерін бейнелеп тұрады. Сондай-ақ, A - шоғында a мен қиылыспайтын c, m, t басқа да түзулер көп.

Сурет 3. Жарты шеңбердегі параллель түзулер

Ортақ, «шексіз алыс» нүктелері бар жарты шеңберлер параллель түзулерді бейнелейді. Мысалы, 3-суреттегі a мен b түзулері Q нүктесі бағытында параллель.

Сондықтан Лобачевский аксиомасына сәйкес бейнелеу 4-суреттегідей болады. « a мен b түзулері N , ал a мен c түзулері M бағытында параллель» делінеді.

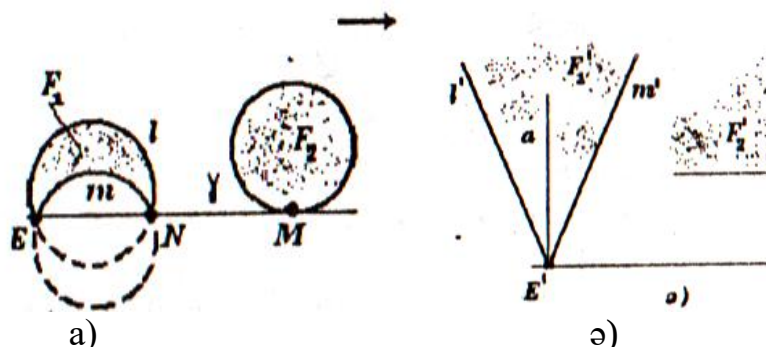
Сурет 4. Эквидистанталық және орициклдік жүйелердің бейнелері

Эквидистанталық және орициклдік жүйелердің бейнелері. L жазықтықта параллель де емес, қиылыспайтын да түзулер бар. Оларды ажырасқан түзулер дейді. Мысалы, 5-суретте a мен d түзулері осындай ажырысқан түзулер. L түзуі оларға ортақ жалғыз перпендикуляр. Центрі x түзуінде жатпаған жағдайда, шеңбердің жоғарғы жарты жазықтықтағы бөлігі Лобачевский қисықтарын бейнелейді.

Сурет 5. Шеңбердің жоғарғы жарты жазықтықтағы бөлігі

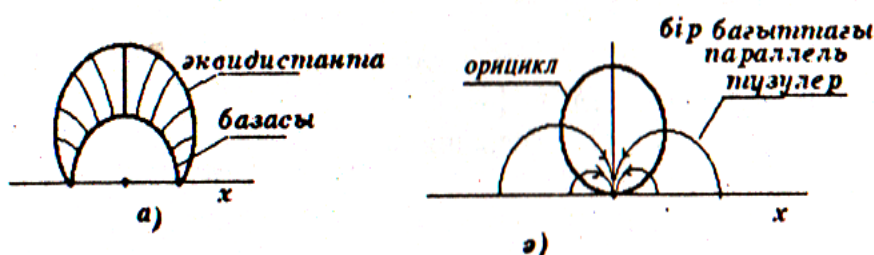
Мысалы, (6-суретте көрсетілгендей) m , L доғалары Лобачевский жазықтығындағы эквидистанталық қисықтарды, ал жазықтықтың олармен шектелген бөлігі эквидистанталық жолақты (шексіз жолақ) бейнелейді. x түзуін жанайтын шеңбер орициклді, ал жазықтықтың орициклмен шектелген бөлігі орикруг деп аталатын облысты бейнелейді.

Сурет 6. m , L доғалары Лобачевский жазықтығындағы эквидистанталық қисықтары

6, а-суретте орицикл γ -деп, ал орикруг F_2 деп белгіленген. E , N , M нүктелері шексіз алыыстағы нүктелер, сондықтан эквидистанталық жолақ та, орикруг те L жазықтықтың шексіз облыстары болады. Түрлендіру арқылы бұл бейнелеулерден 6, б-суреттегі бейнелеу жағдайына да көшуге болады.

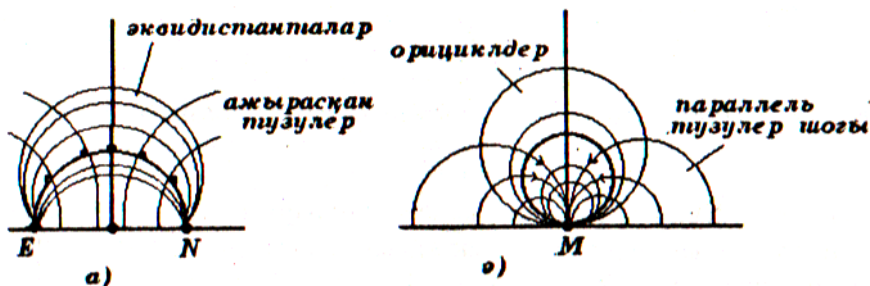
Эквидистантаның ерекшелігі, ол L жазықтықта берілген түзуден бірдей қашықтықта орналасқан нүктелердің жиыны болатындығында (7, ә-суретте көрсетілгендей). Берілген түзу эквидистантаның базасы деп аталады. Ал орицикл бір бағыттағы, яғни оның шексіз нүктесі бағытындағы параллель түзулер шоғына ортогональ сызық (7, ә-суретте көрсетілгендей). Эквидистантаның да, орициклдің де қисықтығы тұрақты. Сондықтан оларды өздерінің боймен өздерін сырғытуға (ығыстыруға) болады.

Сурет 7. Параллель түзулер шоғына ортогональ сызық

L жазықтықта өзінің боймен өзі сырғыйтын қисықтар саны төртеу. Олар: түзу, шеңбер, эквидистанта, орицикл.

Эквидистанталар мен орициклдерге байланысты біз Лобачевский жазықтығында екі координаталық жүйені бөліп қарастырамыз. Олар: Эквидистанталық және орициклдік координаталар жүйесі. Эквидистанталық (орициклдік) жүйенің координаталық сызықтарының бір үйірі Лобачевский түзулерінен, ал екінші үйірі оларға ортогональ эквидистанталардан (орициклдерден) тұрады.

Сурет 8. Эквидистанталық және орициклдік координаталар жүйесі

Олар жартылай геодезиялық жүйелерді құрайды. Бұл жүйелер модельде сәйкесінше 8-суреттегі а) және ә) жағдайлармен бейнеленген.

Әдебиеттер

1. Кутузов Б.В. Геометрия Лобачевского и элементы оснований геометрии. М.: Учпедгиз, 2010.
2. Лаптев Б.Л. Н.И.Лобачевский и его геометрия. М.: «Просвещение», 2007.
3. Кадомцев С.Б. Геометрия Лобачевского и физика. М.: Знание, 2012. (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Математика, Кибернетика». №8).

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН ФИЛОСОФИЯСЫ

Капакова А.Ш.

А.Құнанбаев атындағы мектеп-гимназиясы КММ

Ағылшын тілі пәні мұғалімі

Аннотация. В своей просветительской философии Ы.Алтынсарин возлагал надежды народа на духовное возрождение подрастающего поколения и развивал в этом отношении педагогические, психологические воззрения. Призывая молодежь к образованию и искусству, Ы.Алтынсарин не прибегает к сухой пропаганде, кстати, он использует различные педагогические приемы, чтобы внедрить свои идеи в умы студентов. В произведениях Ы.Алтынсарина пропагандируются любовь к работе, учение на знаниях, стремление, уважение к человеку.

Annotation. In his educational philosophy Y. Altynsarin pinned the hopes of the people on the spiritual revival of the younger generation and developed pedagogical and psychological views in this regard. While urging young people to education and art, Y. Altynsarin does not resort to dry propaganda, by the way, he uses various pedagogical techniques to introduce his ideas into the minds of students. In the works of Y. Altynsarin, love for work, learning from knowledge, aspiration, respect for a person are promoted.

Ыбырай Алтынсарин (1814-1889) - қазақ халқының тарихына аса көрнекті ағартушы, жаңашыл, педагог, жазушы, қоғам қайраткері ретінде кірді. Торғай жерінде дүниеге келген. Орынбор шекара Комиссиясының қазақ балалары үшін ашылған мектебінде 1850-1857 жылдары оқып, оны үздік бітіріп шықты. Жастайынан туған әкесінен жетім қалып, Ыбырай үлкен әкесі Балғожа бидің қолында тәрбиеленді. Бірақ, Ыбырайдың бұл мақсат-әрекеті патшалық Ресейдің жергілікті халық өкілдерінен тек тілмаштар дайындамақ болған саясатына қайшы келді, қолдау таппады. Ыбырай қазақ халқына көшпелілік тұрмыстың тұсау болып отырғанын да атап көрсетті.

Ыбырай Алтынсарин қазақ халқының тағдырына ерекше мән берген ұлы ағартушы – педагог. Ы.Алтынсарин педагогикасының мұраларының негізгі идеяларының бірі – адамның өзара қарым – қатынасы, жастарды еңбекке баулу. Өзінің барлық педагогикалық теориясында жас жеткіншектердің ұлттық тәрбиесін қалыптастырып, жетілдіруде қазақ халқының ғасырлар бойы тәрбие саласында жиған бай тәжірибесін негізге алу қажет деген пікірді ұстанғандардың бірі Ыбырай. Оның дүниетанымдық көзқарасының қалыптасуына әсіресе, қазақтың мәдениетін, өнерін терең білетін, ақыл – парасаты жоғары, сөзге шешен, елге сыйлы атасы Балғожаның ықпалы ерекше болды. Ыбырай бала жастан халықтық педагогикадан алған тәлім – тәрбиесін, үлгі-өнегесін көңіліне түйгендерін оқу ағарту істері арқылы қазақ балаларының бойына сіңдіре білді.

Ы.Алтынсарин – қазақтың салт – дәстүрін зерттеумен айналысқан ғалым этнограф. Еңбек тақырыбы – Ыбырай әңгімелерінің арқауы. Ол техниканы меңгерген адам зор игілікке ие болады, жаратылыстың тілін біледі, оны өзінің айтқанына көндіреді, халықтың жалпы мәдениетін көтерумен қатар негізінен олардың тұрмысын жақсартады дейді. XX ғасырдың басында бір кезде

Шоқан, Ыбырай, Абай көтерген ағартушылық қозғалыстың туын А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов, М.Дулатовтар жалғастырды.

Сонымен Ыбырай өзінің бүкіл саналы өмірін қазақ халқының жаңа буынын тәрбиелеп, олардың озық мәдениетті елдерден үлгі ала отырып, білімді де саналы азамат болып жетілуіне айтарлықтай үлкен үлес қосты. Ыбырайдың бұл тарихи қызметі кезінде өзінің замандас достары Н.И.Ильминскийдің, А.А. Мазохиннің, Ф.Д.Соколовтың, А.В.Васильевтің, А.Е.Алекторовтың, Ғ.Балғымбаевтың естеліктерінде жылы ілтипатпен аталып жоғары бағаланды. Алайда ұлы ағартушының сан қырлы педагогикалық, ғылыми зерттеулері, сондай – ақ өлеңдері мен прозасы, аудармалары біздің заманымызда ғана терең зерттеліп, өзінің тиісті, әрі байсалды бағасын алды. Қоғамдық ой – сананың дамуына өзіндік үлес қосқан ұлы тұлғалардың қатарында Ыбырай Алтынсарин есімі де тұрады. Ұлы ғалым – педагог Ы.Алтынсариннің «Қазақ хрестоматиясы» және «Таза бұлақ» деген оқу – әдістемелік еңбектері қазақ халқының рухани мәдениетінің даму тарихында аса зор оқиға болып бағаланады. Және болашақ ұрпақтың ақыл ойы мен жеке тұлғаны қалыптастыруда адамгершілік, эстетикалық еңбек дағдылары мен қасиетін тәрбиелеудің негізі болып есептеледі. Жеке тұлғаны оқу мен өнерге, мәдениетке, адамгершілікке тәрбиелеуде Ы.Алтынсарин аса бағалы, бай қор – қазақ фольклорына ерекше назар аударды. Бұдан ұлы ағартушының істеген ісінен, шығармаларынан бала тұрғысынан қалыптастыру мен тәрбиелеуде қазақ отбасының тәлім аларлық ең жақсы дәстүрлеріне жоғары баға бергендігін көреміз.

Кім сендерді, балалар тербететін,

Еркелетіп, ойнатып, сергітетін?

Жалқау болсаң, балалар, жаман болсаң,

Қамқор анаң көз жасын көлдететін, - деген, ақын бұл өлең шумақтарынан отбасындағы ата – ана тәрбиесі мен баланы сүйіп, еркелететіндігін және ата – ана баланың алғашқы табиғи тәрбиешісі, балажандық қасиеті мен ерекше мейірімдігін көреміз. Ы. Алтынсарин еңбек процесінің бала тәрбиесіндегі ерекше маңызын көре біледі. Сондықтан оның көптеген әңгімелерінің идеясы Абай айтқандай «Еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей» деген қағиданың төңірегінде топтасқан. Мәселен. «Бай баласы мен жарлы баласы». Асан мен Үсен әңгімесі шындық реалистік әңгіме. Осы әңгімесінде Алтынсарин бүкіл ағартушылық еңбегінің негізгі сырын, әлеуметтік тенденциясын айқын ашып береді. Үсен арқылы еңбекші бұқараның жас ұрпағының еңбек сүйгіштігін, әр нәрсенің ретін таба білетіндігін көрсетеді. Ал Асан бейнесінде мұндай қасиет байқалмайды. Үсен бейнесінен тек еңбексүйгіштіктен басқа дәрменсіз Асанға көмегі оның адамгершілік жағынан бейнесін сомдай түседі. Мұнда қазақ өміріндегі Асанға лайық ұқсас мінездерін айқын көрсетіп береді. «Ол жастайынан сұрағанын әперетін, дегенін істейтін кісі болғандықтан жатып ішер болуға әрекеттенеді»

Ы. Алтынсарин халық қамын жеу қазақ зиялыларының адамгершілік парызы деп білді. «Біздің үлесімізге бәрін әлі құру, енгізу қажеттігі бар ең ауыр да жауапты ауыртпалық тиіп отыр ...қараңғы ортаға жаңалық енгізу, шамамыз жеткенше, қолымыздан келгенше жарық сәуле түсіру», – деп жазды ол. Қазақ ағартушыларының түсінігі бойынша, қоғам игілігін, өз Отаныңның байлығын өсіру мен оның күшқуатын арттырудың қамын жеу, оның экономикалық және Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) 34 мәдени дамуына ықпал ету – осының бәрі әрбір ұлтжанды азаматтың өмірінің мәні, негізгі міндеті. Ы. Алтынсариннің өзінің ағартушылық философиясында жас ұрпақтың тағдырына халықтың рухани қайта өрлеу үмітін артып, осыған байланысты педагогикалық (ұстаздық), психологиялық көзқарастарын дамытты. Өз көрінісін ақындар айтысынан, қисса, хикая, жаңа эпикалық поэмалардан тапқан эстетика жаңа даму кезеңіне шығып, жарқырай дамыды. Музыка (әуез) өнерінің өркендеуі Құрманғазы, Дәулеткерей, Тәттімбет, Ықылас, Біржан сал, Мұхит, Ақан сері, Жаяу-Мұса, Зілғара, Құлтума, Сара, Сералы, тағы басқа ақын-әншілердің есімдерімен байланысты болды. Әрине, ХІХ ғасырдың аяғы мен ХХ ғасырдың басындағы қазақ ағартушылық философиясының биігі Абай шығармашылығынан көрініс тапты. Біз философиялық ой-пікірлері туралы айтайық деп отырған қазақ ағартушылары қанағат пен ынсап мәселелері туралы көп ой толғады. Олар мөлшерді сезінуді сақтамай бақытты болу мүмкін емес деп ойлайды, онымен қоймай, ойшылдар бақыт пен байлық – ынсаптылықта деп санады. Қанағат – адамда қызғаншақтық, сараңдық, нәпсіқұмарлық, ысырапшылдық тәрізді жағымсыз әдеттердің дамуына қарсы тұру қажеттілігінен туған моральдық құбылыс екенін айта кету жөн. Ы. Алтынсарин өзі философ әрі педагог ретінде бағалаған Я.А. Коменскийдің еңбектерін мұғалімдер үшін өте пайдалы материал деп есептеді. ХVІІ ғасырдың көрнекті чех педагогфилософының «Ұлы дидактикасымен» қазақ ойшылы таныс болды. Я.А. Коменскийдің идеяларымен Ы. Алтынсариннің оқушыларға «заттарға дұрыс көзқараспен қарау», «табиғаттан» үйрену, «кітаптағыдай түсінумен» шектелмеу, «ғылым мен өнер» үлгілері мен тәжірибеге сүйену сияқты талаптары сәйкес келіп жататынын баса айтқан жөн. Көне грек ойшылдарының философиялық ойларынан бастау алатын, тек қана ізгілікті туралы біліммен шектелмейтін, сонымен қатар қоғам үшін практика жүзіндегі ізгілікті адам болу – Я.А. Коменский ілімінің талаптары. «Ұлы дидактикасында» Я.А. Коменский өзі философия саласының үлкен беделі деп санайтын, Аристотельге көп сүйенеді. Аристотельдің тәрбие жөніндегі негізгі ұстанымдары мен әдістеріне чех ойшылы бас иді.

Ы.Алтынсарин жастарды оқу – білім, өнерге үндегенде құрғақ насихатқа ұрынбайды, айтпақ пікірін оқушы зердесіне сіңіру үшін әр түрлі ұстаздық амал тәсілдерді қолданады.

Бір аллаға сыйынып Кел, балалар, оқылық,

Оқығанды көңілге Ықыласпен тоқылық! – деген өлеңінде білім алуға үндесе, екінші жағынан, өмірдің бір қызығы тек байлықта деп ұғатын, оқу, өнер, ғылым – білімге мін бермейтін кертартпа көзқарасқа соққы береді.

Өмірде сарқылмас мол байлық – білім екендігін айта келіп, оған қол жеткізу үшін ерінбей-жалықпай еңбектенудің керектігін түсіндіреді. Өнерді үйрен, үйрен де жирен деп санаған халқымыз ұл қыздарының оң қолынан өнер тамған шебер болуына да мән берген.

Ы.Алтынсарин өзінің төл туындыларында тәрбиелік, нақыл – насихаттық мәніне ерекше көңіл аударып отырды. Сол арқылы жас буынды адамгершілік пен ізгілікке, еңбек пен зейінділікке, өнер – білімге баулуды көздейді. Ол ел жұртқа қажет білім мен өнерді игерудің төте жолы тұрақты мектептер арқылы жүзеге асады деп санады. Ы. Алтынсарин қызметінде балаларды оқыту мен тәрбиелеу жұмысы ерекше орын алады. Мектептегі оқыту мен тәрбие процесін жүргізуші мұғалім деп таниды. Ы.Алтынсарин надандықтың зиянын, ғалымның қоғамдық маңызын түсіндіреді. Бұл әсіресе «Талаптың пайдасы» т. б. әңгімелерімен көрінеді.

Шығармаларында оның өнерге деген ықылас – ілтипаты анық байқалады. Өзінің өлеңдері мен әңгімелері арқылы жастарды табиғаттың әсемдігін, адам сезімін қабылдап, түсіне білуге тәрбиелейді, оның өлеңдері мен ғибрат әңгімелері жас ұрпақты тәрбиелеу мен оқытуда күні бүгінге дейін өз маңызын жойған жоқ. Ол аймақта мектептер мен кәсіптік училищелер ашу арқылы жалпы және кәсіптік білім беру ісінің негізін қалады.

Сиса көйлек үстінде,

Тоқуменен табылған.

Сауысқанның тамағы,

Шоқуменен табылған, - деп педагогтік тәсіліменен балаға еңбек атаулыдан хабар аңғартады. Мектеп – қазақтарға білім берудің басты құралы. Біздің барлық үмітіміз, қазақ халқының келешегі осында, тек осы мектептерде ғана деп жазған болатын. Ы.Алтынсарин шығармаларында еңбекті сүю, білімдіден үйрену, талпыну, адамды сыйлау үгіттеледі.

Қазіргі уақытта қазақ қоғамы үшін адал еңбек ету, әсіресе жас ұрпақтың жалқаулық, ұрлық, сыбайлас жемқорлық сияқты келеңсіздіктерден аулақ болғаны мемлекетіміздің жарқын болашағы үшін қажеттілік. Сонда ғана мемлекетіміз еңбекпен өскен, көркейген, өз байлығын өзі игерген әлемдік деңгейдегі елдер қатарына қосылды. Ал бұл жастарымыз бойында оқумен, біліммен, тәрбиемен, жалпы руханиятымызбен ұштасқан дүниетанымызбен қалыптасатын дүниеліктер. Бұл істің жүзеге асуында Ы. Алтынсарин сияқты ағартушы-ұстаздың таным-тағылымдық, тәрбиелік мәндегі әңгімелерінің де өзіндік орны бар екені ақиқат.

Әдебиеттер

1. Алтынсарин Ы. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, Бас редакциясы, 2007. – 276 б.
2. Алтынсарин Ы. Өнер-білім бар жұрттар (Өлеңдер, әңгімелер, очерктер, хаттар және естеліктер). – Алматы, «Жалын», 1991. – 184 б.
3. Қазан архиві, Ф. 968., Оп1, іс 16. 1–2 беттер.

4. Ауэзов М.О. Неопубликованные материалы по Абаяведению. – Алматы: Наука, 1988. – 136 с.
5. Эфиров А.Ф. Ыбырай Алтынсариннің өмірі мен қызметі // Ыбырай Алтынсарин тағылымы. – Алматы: Жазушы, 1991. – 233 б.
6. Письмо к Н.И. Ильминскому от 29 июля 1882 г. // И. Алтынсарин. Собрание сочинений в трех томах. Том 3. – Алматы: Наука, 1978.
7. Тажибаев Т. Педагогическая мысль в Казахстане во второй половине XIX века. – Алматы: Казахстан, 1965; Сулейменов Б.С. Жизнь и деятельность Ибрагима Алтынсарина // И. Алтынсарин. Собрание сочинений в трех томах. Том 1. – Алматы: Наука, 1975.
8. Ыбырай Алтынсарин тағылымы. – Алматы: «Жазушы», 1991. – 230 б.
10. Бес ғасыр жырлайды. – Алматы, 1991. – 531 б.
11. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы, 1991. – 234 с.

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННІҢ ШЫҒАРМАЛАРЫН ФИЗИКА ПӘНІНДЕ ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ

Кенжегалиева С.К.

Ш.Уәлиханов атындағы №1 жалпы орта білім беретін мектебінің физика пәнінің мұғалімі. ҚР оқу ісінің үздігі, әдіскер, Д.А.Қонаев орденінің иегері

Аханаева У.А.

*Ш.Уәлиханов атындағы №1 жалпы орта білім беретін мектебінің физика пәнінің мұғалімі
Арқалық қаласы*

Аннотация. В статье рассказывается о педагогических идеях Ибрая Алтынсарина и о связи различных методов современного образования с физикой. Он уделял особое внимание образованию и воспитанию подрастающего поколения, и мы продолжаем этим заниматься. Хотя открыть новую школу в казахских степях очень сложно, есть глубокие мысли об ученом, задумавшем о будущем поколения. Отмечая, что в сфере современного образования происходят большие изменения, описывается эффективность его использования на уроках для повышения интереса студентов к физике.

Ключевые слова: просветитель, методы, инновации, современное образование, эффективность

Annotation. This article tells about Ibrai Altynsarin's pedagogical ideas and the connection of various methods of modern education with physics. He paid special attention to the education and

upbringing of the younger generation, and we continue to do so. Although it is very difficult to open a new school in the Kazakh steppes, there are deep thoughts about the scientist who thought about the future of the generation. Noting that great changes are being made in the field of modern education, it is described the effectiveness of its use in the lessons to increase students' interest in physics.

Keywords: enlightener, methods, innovation, modern education, efficiency

Қазақтың аса көрнекті ағартушы педагогі, жазушы, этнограф, фольклоршы, қоғам қайраткері Ыбырай Алтынсариннің балалық шағы, XIX ғасырдың 40-жылдары Қазақстанның Ресейге қосылу процесі едәуір етек алып, нығая түскен кезге келді. 1844 жылы Орынборда қазақ балаларына арналған жетіжылдық мектеп ашу туралы патша ережесі бекітіледі. Оқу-өнердің маңызын жақсы түсінген, заман ағымын аңғарғыш Балғожа 5 жасар Ыбырайды Орынборда ашылған болашақ орыс-қазақ мектебіне жаздыртып қояды. 1850 жылы 23 тамызда орыс-қазақ мектебі ашылып, сол мектепке түскен 30 қазақ баласының бірі- Ыбырай болатын. Әнуар Дербісалиннің "Ыбырай Алтынсарин" атты кітабында бала Ыбырайды: "Мектеп алғаш ашылған күні оның табалдырғын бірінші аттаған отыз баланың бірі- аққұба, дөңгелек жүзді, өткір көзді, бойы өзі қатар балалардан сәл шағындау, бірақ оның есесіне аздап болса да толық, дембелше, мінезі өте жұмсақ, ұялшақ, бірақ жасық емес, сәби кезінен адал, алған бағытынан қайтпайтын, өзі біліп, таныған шындықты кімге болса да айта алатын батыл, аса сүйкімді бала Ыбырай Алтынсарин еді"- деп суреттеген. Оқып, білім алып, өз тізгінін өз қолына алған күннен бастап-ақ Ыбырайдың сүйгені де, сүйенері де халық болды. Сол халықтың келешегі үшін басын бәйгеге тігіп, белсеніп іске кірісті. Алтынсарин екі түрлі мәселені алдына мақсат етіп қойды. [1,615] Біріншісі- мектеп ашу, бала оқыту, жалпы халықтың сауатын ашу. Екіншісі- халықтың ой-санасын жаңалыққа қарай бейімдеу жолындағы тәрбиелік істері. Ол балаларға ана тілін таза және ұқыптылықпен үйретіп, шағын көркем шығармалар арқылы оларды жақсы мінез-құлыққа баулуды көздеді. Өзі армандап ашқан мектептерде ана тілінің таза оқытылуына көңіл бөліп, тілашар ретінде халықтың ауыз әдебиетін пайдаланып,өзі де ұрпақ тәрбиесіне арналған әдеби шығармалар жазды. Осылайша 1964-1889 жылға шейін Алтынсарин өзінің барлық күш-жігерін халық ағарту ісіне жұмсады. [2,619]

Жастарды өнер- білім, техниканы игеруге үндеу ақынның "Өнер білім бар жұрттар" деген өлеңінде жалғасын тапқан. Сол бір өлең шумақтарын физика пәнінде "Жылдамдық","Ғарыш және Жер","Отынның энергиясы", "Электр тогы","Реактивті қозғалыс","Динамика негіздері","Қазақстандағы және дүниежүзіндегі электр энергиясын өндіру, тасымалдау және қолдану", "Жарықтың поляризациясы"," Аналогты- сандық түрлендіргіш. Байланыс арналары", "Радиобайланыс. Детекторлы ралиоқабылдағыш", "Ғарышты игеру және адамзаттың ғарыштық мәдениеті" тақырыптарын өткен кезде кеңінен тоқталып, оқушылардың ой-пікірлерін білуге болады [3-1356. 7. 1006].

Өнер білім бар жұрттар,
Тастан сарай салғызды.
Айшылық алыс жердерден,
Көзіңді ашып-жұмғанша
Жылдам хабар алғызды
Аяғы жоқ арбаны
Мың шақырым жерлерге
Күн жарымда барғызды,
Адамды құстай ұшырды,

Мал істейтін жұмысты
От пен суға түсірді;
Отынсыз тамақ пісірді,
Сусыздан сусын ішірді.
Теңізде жүзді балықтай,
Дүниені кезді жалықпай,
Білгендерге осылар
Бәрі-дағы анықтай
Білмегендерге танықтай.

Табиғаттың сұлулығы жырлау- қазақ поэзиясына енгізілген тағы бір жаңалығы болды. Әсіресе: "Физика- табиғат туралы ғылым", "Табиғатты зерттеудің ғылыми әдістері", "Табиғаттағы және техникадағы жылу берілу", "Тірі ағзалардың тіршілігінде жылу құбылыстарының атқаратын рөлі", "Жарықтың электрмагниттік табиғаты", "Жарықтың дисперсиясы, интерференциясы, "Жарықтың шағылу, сыну заңы", "Сәулеленудің түлері. Спектрлер" тақырыптарын өткенде табиғат - тек байлық кені, адам баласы ризығының сарқылмас қазынасы ғана емес, көркемдік, сұлулықтың да әлемі екендігін "Өзен", "Жаз" деген өлеңдерінен байқауға болады. [4,626]. Көркемдік келісім жағынан оқушының жан дүниесінде жайдарлы сезім туғызып, көңілді әсер қалдырады. Табиғат көріністерін суреттеу жағынан Ыбырай мен Абайдың арасында үндестік бар. [5,69] Бұл Ыбырайдың жас шәкірттерінің бойында табиғатты, отанды сүю сезімдерін тәрбиелеуге жасалған елеулі қадамы. Екі өлеңінде де табиғат көрінісін адамдардың тіршілігімен байланыстыра көрсеткен. Өзінің озық идеяларын жеткізуде жазушы халық тілінің байлығын шебер пайдалана білді. [6,623]

"Бақша ағаштар" атты әңгімесі оқушылар мен мұғалімдер үшін үлкен тәрбиелік мәні бар, үлгі бола алатын шығарма. "Ата-анаңның тілін алсаң, ана ағаштай сен түзу кісі болып өсерсің. Бағусыз кетсең, сен мына қисық ағаштай болып өсерсің" деген атасының сөзі арқылы, баланың өмірінде тәрбиенің үлкен рөл атқаратындығында көруге болады. Өзін қоршаған қараңғылық пен надандық шеней келіп:

"Біз надан боп өсірдік,
Иектегі сақалды.
"Өнер-жігіт көркі"- деп
Ескермедік мақалды...
Біз болмасақ сіз барсыз,
Үміт еткен достарым,
Сендерге бердім батамды"-деді.

"Дыбыс", "Дыбыстың сипаттамасы", "Акустикалық резонанс", "Жаңғырық" тақырыптарын өткен кезде Ыбырай өз үйінде, қазақ жомартына қонаққа барғанда аздап домбыра тартып, ән салуды теріс көрмегендігін де айтуға болады. Көбіне Ақан сері өлеңдерін, әсіресе "Маңмаңгерді" жақсы көріп айтатын болған. Оқыту, мектеп жұмыстарынан тысқары кезде халықтың көпшілігімен қоян-қолтық араласып, кішіпейілдікпен олардың мұң-

мұқтаждықтарына көңіл бөлумен қатар, халықтың жуан ортасынан шыққан талант иелері, ақын, әнші, әралуан өнерпаздардың өсу, ілгерілеуіне көмек көрсетіп, жетекшілік еткен. [7,6175.]. Ақындар мен әншілер Ыбырай үйінің айнымас қонақтары болғаны туралы айта келіп. оқушылардың арасында "Ашық микрофон" айдарын өткізуге болады.

Жаңаша оқыту бұл - мағынаны іздеу, өзінің көзқарасымен ғана шектелмей, басқалардың да пікірін ескеріп, қандай да объективті ойлау және қисыны бар өзіндік қате сенімінен бас тарта білу. Тұлға жаңа идеяларды ұсынуға және жаңа мүмкіндіктерді көруге қабілетті. Зерттеушілердің қайсысында "Ыбырай мұрасынан материалистік сарынды байқау қиын емес, оның идеалист туындылары да жеткілікті" деген пікірді жиі айтады. Осындай тамаша сөздің астарын ашуда физика сабағында "Әлемнің үдемелі кеңеюі", "Әлемнің эволюциясының негізгі кезеңдері", "Әлемдегі өмір және әлем туралы ойлар", "Материя", "Материя-қозғалыстың ажырамас бөлігі" тақырыптарында мәнін айта отырып, сөздерін жазғызып отырамыз. Ы.Алтынсариннің түсінігінде білім дегеніміз- айналадығы ақиқатты ашу. "Табиғи ақыл- ол бізді қоршаған айналадағыны ғана қамтуға қабілетті, ал оны дамыту біздің көрмегенімізді білуге мүмкіндік беретін дүниелік білім ғана"-деп жазды Ы.Алтынсарин. Осы сөздерді "Табиғи және поляризацияланған жарық" , "Адам және табиғат", "Жарық көздері", "Кеплер заңдары" тақырыптарында қолданып, түсінік беріп отыруға болады. [7,67]. Физика пәніне оқушылардың қызығушылығын арттыруда Алтынсариннің педагогикалық шығармаларын қолдану барысында: "Сын тұрғысынан ойлау" ," Дейін, кейін", "Ақиқат, жалған", "Жұптас, топтас", "Не білдім? Не білгім келеді? Не білемін?" тағы басқа әдістерді қолдану тиімді. Сыныптан тыс жүргізілетін іс-шараларда "Кім жылдам?", "Кім тапқыр?", Кім зерек?", Жүзден жүйрік" сияқты тапқырлықты білу мақсатында ұйымдастыруға болады. [8. 816.]

Ыбырай Алтынсарин- реалист жазушы, ағартушы, педагог, қазақ балалар әдебиетінің негізін салушы, тіл тазалығы үшін күрескен тұңғыш кемеңгер ретінде оның есімі халықтың есінде мәңгі сақталады. М.Әуезов, С.Мұқанов, Қ.Жұмалиев, Ә.Қоңыратбаев, С.Сүлейменов, Қ.Жармағанбетов Ыбырай Алтынсариннің өмірбаяны, оның ағартушылық жолындағы жұмыстары, жазушылығы, педагогикалық еңбектері, көзқарастары жайлы еңбектер жазған. Соншама көп білімге оның қолы тек тынымсыз еңбегінің арқасында жеткені ақиқат. Оның өмірі жас ұрпаққа үлгі, өнеге. Өмірдегі сарқылмайтын мол байлық – білім екендігін айта келіп, білімге адамның қолы жету үшін ерінбей оқу, қажымай еңбек ету керектігін түсіндірді. Есті бала мен ессіз баланы қарама-қарсы қойып, жастарға кімнен үлгі алып, кімнен безу керектігін көрсетті. [9,610]

Ыбырай Алтынсарин әсіресе, жастарды оқытып, тәрбиелеу мәселесіне көп көңіл бөлді. Оларды біздің нағыз келешегіміз, бар үмітіміз деп "Желкілдеп шыққан көк шөпке" теңестіріп, "Біз болмасақ, сіз барсыз, үміт еткен достарым, Сіздерге бердім батамды"-деп жасөспірім жастарымыздың келешегіне зор үміт артты. Физика ғылымының мағынасын байытуда тарихта бірінші ұстаз атанған

гректің ұлы ойшылы Аристотель болды. "Екінші ұстаз" ұлы бабамыз Әбу Насыр әл-Фарабидің еңбегі зор. Ал, Ресейдегі физика ғылымының бастауында тұрған ұлы ғалым М.В.Ломаносов "Үшінші ұстаз" болды. Біздің ойымызша, жаратылыстану ғылымдарының шынға көтерілуіне өз үлесін қосқан ғұлама ағартушы Ыбырай Алтынсарин "төртінші ұстаз" атағын алуға толық негіз бар деп ойлаймыз. Қазірде тек қазақ қауымы ғана емес, сондай-ақ бүкіл еліміз, республика жұртшылығы болып, "Қазақ Ушинскийі" атанған Ы. Алтынсаринді "Ұстаздардың ұстазы" деп әркез қастерлеп, қадір тұтамыз. Кезінде қазақ халқының болашақ дағдырын орыс мәдениетімен бірлікте алып қараған Шоқан, Абай және Ыбырай секілді ұлы ағартушы-демократтар тарихымызда өшпестей із қалдырды. [10,618-21].

Жалпы қорытындылай келе, ғұлама ағартушы, қазақ даласында ғылым-білімнің негізін салушы, өзіміз туып өскен Торғай жерінде ашылған Ы.Алтынсарин мектебінде білім алып, алған білімімізді одан әрі дамыту үшін Ы.Алтынсарин атындағы педагогикалық институтында жоғарғы білім алғанымызды мақтан тұтамыз. Ы.Алтынсариннің ғылыми және әдеби еңбектерінің бүгінгі жастарға берер ғибраты мол асыл мұра Ыбырай Алтынсариннің кейінгі ұрпаққа өшпестей етіп қалдырған шығармашылық мұраларын келешегіміз- жастардың санасына жеткізу мақсатында жаңартылған білім бағдарламасының түрлі әдіс-тәсілдерін қолдана отырып, физика пәнімен сабақтастырып оқытудың тиімділігі мол дегіміз келеді.

Әдебиеттер

1. Ы.Алтынсарин тағылымы. Алматы. Жазушы 1991 ж
2. "Қазақ тілі мен әдебиет »"журналы. 2008ж, №4,5
3. "Бес ғасыр жырлайды". Алматы, «Жазушы», 1989 I том
4. "Өзіндік "таным" №2 2007 №5-6 2006ж
5. Ы. Алтынсарин «Өнер білім бар жұрттар» Алматы, 1989ж, 2014ж
6. Ы. Алтынсарин . Таңдамалы шығармалары.
7. Р.Башарұлы Физика-7 "Атамұра" 2017ж
8. Н.Закирова. Р.Р.Аширов Физика-9-10-11"Арман ПВ" 2019ж
9. Ы.Алтынсариннің таңдамалы педагогикалық мұралары Алматы Рауан 1991ж
10. Ы.Алтынсарин «Екі томдық шығармалар жинағы». Алматы, 2003ж.

ЫБЫРАЙ БАБАМЫЗДЫҢ ҒАЖАП ШЫҒАРМАЛАРЫ БІЗДІҢ ЖҮРЕГІМІЗДЕ

Көшербаева М.Б.

*Ш.Уәлиханов атындағы №1 жалпы орта білім беретін мектебінің
математика пәнінің мұғалімі*

Арқалық қаласы

Аннотация. В статье подчеркивается, что наследие, творчество нашего предка, проложившего путь к знаниям, неразрывно связано с жизнью человека в целом. Обращение своего народа к чтению, к искусству является самым ценным трудом в жизни против невежества, зла, раскрывая социальное неравенство, отражая реальность жизни, воспитывая молодежь к добру, к нравственности. Поэтому произведения Ыбырая Алтынсарина будут иметь законное место в нашей казахской литературе и способствовать тому, чтобы казахская молодежь была всесторонним, образованным. «Если нас не будет-вы есть, мои друзья, которые надеются!» он доверял будущим поколениям своего народа. Уверовавший в будущее, считал, что те дела, которые он не смог выполнить, будут исполнены молодыми людьми. Именно это поколение в этот день видит воплощение мечты Ыбырая Алтынсарина.

Ключевые слова: наследие, образование, вера, мечта, народ.

Annotation. The article emphasizes that the heritage and creativity of our ancestor, who paved the way to knowledge, is inextricably linked with human life as a whole. Turning your people to reading, to art is the most valuable work in life against ignorance, evil, revealing social inequality, reflecting the reality of life, educating young people to good, to morality. Therefore, the works of Ybyrai Altynsarin will have a legitimate place in our Kazakh literature and contribute to the fact that the Kazakh youth is a comprehensive, educated citizen. "If we are not there-you are there, my friends who hope!" he trusted the future generations of his people. He who believed in the future believed that the things that he could not do would be done by young people. It is this generation that sees the realization of Ybyrai Altynsarin's dream on this day.

Keywords: heritage, education, faith, dream, people.

*«Қашанда бір істі істегіңіз келсе, ол іске әуелі ақылыңызды,
одан соң қолыңызды жұмылдырыңыз,
егер де ақылыңыз дұрыстаса,
көзіңіз көріп, жөнін тауып мақұл көрсе,
тіліңіз бен қолыңызға ерік беріңіз».*

Ыбырай Алтынсарин

Біз келешекте қуатты мемлекет, зиялы қоғам құрамыз десек, дәл бүгін бесікте жатқан бөбектерді, балабақшада жүрген балдырғандарды, мектеп шәкірттерін тектілікке, инабаттылыққа, имандылыққа тәрбиелеуді қазіргі уақыттың міндеті, талабы деп қарауымыз керек. Осы талап пен міндеттерді орындалудағы ең бір пәрменді құрал – оқу, тәлім – тәрбие жұмыстарында халықтық құндылықтардың алтын мұрасын пайдалану. Қазіргі таңда білімнің басты мақсаты – бәсекеге қабілетті, кәсіби құзыреттілігі жоғары, жаңаша ойлайтын шығармашылықты мамандар даярлау және жасампаз іс әрекетті қалыптастыру. Олай болса, тарих көшінде өзіндік орны бар айрықша зиялы қауым өкілдерінің ұрпақ тәрбиесі туралы мәселелер ауқымындағы ой пікірлерін зерделеу, сипаттау, таразылау, жинақтау, оларды қоғамдық іс –

тәжірибе шеңберіне енгізу. Халқы үшін жар құлағы жастыққа тимей, оқу-ағарту жолында аянбай еңбек еткен Ы.Алтынсариннің ғылыми және әдеби еңбектерінің бүгінгі жастарға берер ғибраты мол асыл мұра.

«Білімдінің күні жарық, білімсіздің күні қаріп» деген дана халқымыз. «Егер балалар бірдемені түсінбейтін болса, онда оқытушы оларды кінәлауға тиісті емес, оларға түсіндіре алмай отырған өзін кінәлауға тиіс», «Мен үшін жақсы мұғалім бәрінен де артық, өйткені мұғалім – мектептің жүрегі» осы сынды Ыбырай шығармаларындағы түйінді ойлар, бұл күндері оқу, білім, еңбек салаларында еркін қолдануға арналған қанатты сөздерге айналған. Білім беру ісі жаңа жанданып келе жатқан қазақ даласы үшін оның пікірінше, мұғалімнің маңызы ерекше жоғары, сондықтан да ол «жақсы мұғалімді дүниедегінің барлығынан жоғары бағалаймын» деген еді.

Ендеше ұлы педагог туралы өз ой толғауымды жазайын. М.Әуезов «Қазақ халқының тарихында үш бірдей биік мұнара бар. Олар Шоқан, Ыбырай және Абай делінген. [3, б.№ 4,5] Тұңғыш ағартушы, ұлы ұстаз, Тұңғыш білім ордасын ашқан ұстаз. Тұңғыш қолына күміс қоңырау алып, қазақ балаларын білімге шақырған ұстаз. Қазақ халқының ұлы перзенті, қазақ зиялыларының көшбасшысы, халық игілігі үшін аянбай еңбек еткен ағартушы Ыбырай атамыз бен оның баға жетпес асыл мұралары өшпес тарихта мәңгі сақталары анық. Ы.Алтынсариннің педагогикалық мұрасын зерттеу бойынша, оның идеяларын жаһандық сын – қатерлер мен өзгерістер дәуірінде заманауи білім беру жүйесінде педагогикалық идеяларының сабақтастығын математика ғылымында қарастырсақ.

Осы орайда айтқым келеді, «Математика – бар ғылымның бастауы». Ы.Алтынсарин өзі сыпайы айтқан аз ғана білімімен, теңдесі жоқ қызмет атқарып, қазақ даласына кеңінен таңылды. Ең бастысы Ыбырай Алтынсарин – педагог, халық ағарту ісінің ұйымдастырушысы. Егемен еліміздің өркениеттілікке жету жолында Ыбырай Алтынсариннің де үлесі бар екенін біліп, айта жүретін жаңа буын жастар бар деп сенім артамыз. Әсіресе білім саласындағы еңбегі ерен. Білім саласына тыңнан жол салған бабамыздың мұрасында, мынадай пәндер өтілді: орыс тілі, арифметика, география, шығыс тілдері т.б.

Ыбырай шығармалары сол кездегі математиканы оқыту арифметика және шот қағып есептеу әдістерімен үйретілген. Арифметика — математиканың, қарапайым сандар түрлерін (натурал сандар, бүтін сандар, рационал сандар) және оларға қолданатын қарапайым арифметикалық операцияларды (қосу, алу, көбейту, бөлу) зерттейтін саласы. **Ыбырай** шығармалары қысқа мазмұнды, балалардың түсінуіне жеңіл. Аз сөзге көп мағына сыйғызған, мақал-мәтел мен афоризмдерді орынды қолданып, әр әңгіменің тағылымдық мәніне ерекше көңіл аударып, оқушыларды сергіту, ойлау қабілеттерін дамытуда Ы.Алтынсариннің өлең жолдарын алып, талдау жасатамын. Соның мысалы:

Бір жұтасаң, жоқ болар.

Оқымыстың байлығы

Күннен-күнге көп болар

Еш жұтамақ жоқ болар.

Ғұлама ақын адамға ең бірінші керегі білім емес тәрбие екенін алға тартқан.

Нұсқауда сонымен бірге оқу материалдары кластарға және оқу жылдарына бөлінді.

Бірінші кластың 2-ші жылынан бастап арифметиканың бас жағын (нумерация) үйрету;

Екінші класта: арифметиканың алғашқы төрт амалы; есептеп шығару тәсілдері, шот қағып есептеу жолдары ;

Үшінші класта: 1-ші жылы арифметиканы аяқтау, есеп шығару тәсілдері, 2-ші жылында арифметиканы қайталау;

Төртінші класта: бұл кластың тәрбиеленушілері бір – ақ жыл оқиды, арифметика: қосу, азайту, көбейту, бөлу. [1, 6.876-879]

Бастауыш буында математиканы оқытудың ең негізгі мақсаттарының бірі – оқушыларды натурал сандарға амалдар қолдана білуге және сол амалдарды қарапайым шамаларға қолдануға үйрету болып табылады. Қазіргі уақытта өзімнің сабақтарымда сол кездегі әдіс – тәсілдерді қолданамын. 5 сыныпта «Арифметикалық амалдар және олардың қасиеттері», Арифметикалық амалдардың қасиеттері» (ауыстырымдылық, терімділік, үлестірілімділік, көбейту, бөлу), 6 сыныпта «Рационал сандарға арифметикалық амалдар қолдануға есептер шығару» , 7 – 8 сыныптарда «Бірмүшелерге амалдар қолдану» жоғары сыныптарда есептер шығаруда қосу, азайту, көбейту, бөлу күрделене береді. Оқушылар арифметиканың төрт амалымен күнделікті тұрмыста жиі жолығып жатады.

Алтынсарин жасаған оқу жоспарлары мен мектеп программалары әдеттегі бастауыш мектептердің оқу жоспарынан анағұрлым терең еді. Бұл пікірімізді дәлелдеу үшін, орыстың екі кластық мектебі мен қалалық училищесінің оқу жоспарын келтірейік: Екі кластық қатынап оқитын мектепте арифметикадан бастапқы мәліметтер, қалалық училищесінің оқу жоспарында арифметика, практикалық геометрия оқытылды. Оқуды түрлендіру үшін кейде арифметикадан сабақ беріледі, ол есепшотпен кубиктер арқылы есеп үйретуден басталады. Арифметиканы үйреткенде, балаларға таныс, өздерінің күнделікті араласып, көріп жүрген тұрмысынан мысалдар келтіріп, алғаш қарапайым, оңай, кейінірек қиындау сұрақтар беріп, оқушылардың ойлау қабілетін дамытқан. Арифметикадан сабақ бергенде Грубе немесе Евтушевский бойынша теориялық жағын тым тереңдетпей, сабақты оқушылардың үлгіріміне, қабілетіне, түсінігіне қарай жүргізген. Қазіргі таңда білімнің алға жылжуының нақты бір дәлелі, баланың миын шынықтыру үшін қосымша білім беру бағдарламасы ментальді арифметика – бұл ауызша есептеу жүйесіне негізделген 4 жастан бастап, 16 жасқа дейінгі балалардың ақыл-ой қабілетін дамытудың бірегей әдістемесі. Осы әдістемемен оқи отырып, бала калькулятордың көмегіне жүгінбестен, жылдамырақ ойда бірнеше секунд ішінде кез келген (қосу, азайту, көбейту, бөлу, санның квадрат түбірін есептеу) арифметикалық тапсырмаларды шеше алады. Сонымен қатар баланың зейіні мен фотографиялық есте сақтау қабілеті артып, шығармашылық ойлау, байқампаздық, өз – өзіне сенімділік, нақтылық, жылдамдық пайда болады.

Тұңғыш мектеп қазақ даласында 1864 жылы Торғай қаласында ашылады. Орталықта 50 баладан 100 балаға дейін оқытатын бір – бірден орысша – қазақша мектептерді ашады. 28 жыл бойы халық ағарту саласында еңбек етіп, 15 оқу орнын ашып, бұлар жайында жазған еңбектері, оқу құралдары, мақалалары т.б. ұрпаққа үлкен таусылмас мұра болып отыр. Қазіргі кітапханалардың ашылу, даму тарихы қазақ даласында алғашқы кітапханаларды ашқан мәдениет қайраткері Ыбырайдан бастау алған десе артық болмайды. Демократ, ағартушы, ұстаз Ыбырайдың халқының көзін ашып, білімге, ғылымға қолын жеткізу үлгісі бүгінде қанатын кеңінен жаюда. Біздің елімізде жас ұрпақтарға білім беру қарқыны күшейіп келеді. Үкіметіміздің жүргізіп жатқан «Жүз мектеп, жүз аурухана» осы үлкен жұмыстың жалғасы. Ыбырай «Орынбор листогі» газетінде «Халық мектептері үшін ең керектісі – оқытушы. Тамаша жақсы педагогика құралдары да, әбден мұқият түрде жүргізген инспектор бақылауы да оқытушыға тең келе алмайды» – дей келіп, қазір жақсы оқытушыны дүниедегі заттың бәрінен де қымбат көремін», – деген. [4, б. 355] Қазіргі уақытта білім мен ғылымның, техниканың дамуы, 50 елмен бәсекелестік білімді ұрпақтар даярлауда үкіметіміздің «100 мектеп, 100 аурухана» бағдарламасы – мектептерді көбейту, оқу құралдарымен жабдықтау (компьютер, интерактивті тақтамен жұмыс т.б.) мұғалімдердің жалақысын өсіру т.б. толып жатқан жұмыс жүріп жатыр[5, б. 529].

1879 жылы Ы. Алтынсарин тарихта тұңғыш рет училищелердің бірінші дәрежелі инспекторы болып тағайындалғаны белгілі.

Бір Аллаға сыйынып,
Кел, балалар, оқылық!
Оқығанды көңілге

Ықыласпен тоқылық!– дейді қазақтың ұлы ағартушы, педагог, үлкен-кішімізге, қай – қайсымыз болмасын білім алуға, ғылым үйренуге, талаптанып оқуға шақырған ұстаз Ыбырай Алтынсарин. [6, б.№ 4,5] Ұстаздықты сөз етсек, Ыбырай есіміне тоқталмай кету, тәрбие мен оқуды сөз етсек, «Қазақ хрестоматиясы» жайында бірер сөз айтпау мүмкін емес. Қазақ даласындағы аумалы – төкпелі заманда ұрпақ болашағын ойлап, балалар мен жас тағдырына терең үңілген Ыбырай Алтынсарин атамыз «Тәрбиесіз білім – адамзаттың қас жауы» екенін ескерген. Ол өз халқын жан тәнімен сүйіп, халқының мәдени көркейіп өсуі үшін бойындағы бар күш жігерін аянбай жұмсауы нағыз патриоттықтың белгісі.

«Пайдалы нәрсенің бәріне жаны құмар халқымызға шамамыз келгенінше қызмет ету – біздің әрқайсымыздың азаматтық борышымыз» деп Ыбырай Алтынсарин өзі айтқандай бүкіл өмірін халқына пайдалы іске жұмсады. Үлгі еткен тәрбие, халықтық өнеге, жақсылық, адамгершілік бүгінгі өмірде де қымбат. «Мұғалім – мектептегі басты тұлға» дейді, ендеше адам ағзасында жүрек қандай қызмет атқарса, мұғалім де мектепте сондай қызмет атқаруы керек.

Өмір жолындағы негізгі қызметі ағартушылық болған Ыбырай Алтынсарин қазақ балаларын тұңғыш рет зайырлылық бағыттағы мектепте дүнияуи пәндерді оқытатын мұғалім ретінде алғашқы дәрісін өлеңмен бастағанда, бүкіл жан дүниесімен тебіреніп тұрып алдымен Алла сөзін айтады.

Бір Аллаға сыйынып, Кел, балалар, оқылық дәлелі, және бұл тарихи істің жемісті болуы үшін Алланың жар болуын тілейді, жас өспірімдерге сол ойды ұғындырады. Бұдан әрі ұстаз жас шәкірттердің жаңа есейіп келе жатқан ақыл – санасы жетер деңгейден толғап, адам өміріндегі пайдасын түсіндіреді және оларды саналы тәрбие мен сапалы білім алуға шақырады.

Оқысаңыз балалар,
Шамнан шырақ жағылар.
Тілегенің алдыңнан
Іздемей-ақ табылар.

Ал адамның өмір тіршілігіндегі оқудың арқасында іздемей табылатын игіліктері қандай еді, оқымай қалғанның көрер қорлығы не түрде болмақ? Білім таусылмас байлық, таптырмас азық екендігін педагог өз жырлары арқылы қарапайым халықтың санасына әсер ете білді. [7, б. 214] Мақсаты ауыл баласы оқысын көзі ашық, көкірегі ояу азамат болсын деген ниеттен туған.

Ыбырай бабамыз жүрек қалауымен ұстаздық жолын таңдап, хаттарының бірінде...Назым Хикметтің

Мен жанбасам лапылдап,
Сен жанбасаң лапылдап.
Біз жанбасақ лапылдап,

Аспан қалай ашылсын, –деген жолдарымен және Ыбырай мектебінің түлегі, қазақ халқының рухани көсемі Ахмет Байтұрсыновтың мына бір өлең жолдарымен:

Мен бұқтым, жаттым
Сен бұқтың, жаттың,

Кім істемек қызмет? – сауалымен үндестігі кездейсоқтық емес шығар. [2, б.18-20] Бұл жалынды жыр жолдарымен өз елін шексіз сүйетін патриотизмнің иесін көреміз. Қазіргі патриоттық тәрбиеге нақты үлгі, өнеге боларлық мысал емес пе?!

Әлеуметтік желідегі достарымның жеке парақшаларына қарасам, олардың қабырғаларында өзге ұлы данышпандардың айтқан сөздері, ойлары сақталып тұрады. Ал оның орнына Ыбырай секілді данышпандарымыздың айтқан нақыл сөздерін немесе кішкентай ғана әңгімелерінде айтылған терең ойларының мазмұнын алып кетсек болар еді. Бір жағынан өзіміздің қазақ тілінде жазылған, екінші жағынан өзіміздің Отандық тұлғамыздың айтқан ойлары. Ал үшіншіден, елі үшін ерең еңбек еткен, келесі ұрпақтың күні қараң болып қалмасын деп, білім көзін ашып берген данышпанымызды ұмытпай, оны кеңінен насихаттау.

Қорыта келе, келешек ұрпаққа жеткізу болашақ жастар, біздің еншімізде. Және уақытын бос, пайдасы жоқ тірлікке емес, уақытын тиімді падалануға, Ыбырай секілді бабаларымыздың қайталанбас ғажап туындыларымен танысып содан үлгі алуымыз керек. Қазақ даласында надандық пен қараңғылықты алғаш рет дүр сілкіп, қатты тойтарыс берген, Ыбырай өз еңбегінің нақты жемісін онша көре де алмай, творчестволық күш-жігері әбден толысқан, кемелденген кезінде, алдағы күніне зор үміт артумен, өзі бастаған ұлы істің өлмейтіндігін айқын сезінумен өмір жолын аяқтады. Бірақ ұлы ағартушының жаққан білім шамшырығы қазақ халқының жүрегінде мәңгілік жарқырап тұра бермек.

Әдебиеттер

1. «Мәдени мұра» Ұлттық Стратегиялық бағдарламасы – Қазақстандағы білім беруді жетілдірудің негізі, ғылыми журналы №3 2009ж
2. «Ы.Алтынсариннің педагогикалық идеялары мен ағартушылық қызметі» Алматы – 1969ж Ә.Сыдықов
3. «Қазақ тілі мен әдебиет» журналы 2008ж
4. «Білім» журналы №1 Алматы 2009ж.
5. Қазақ әдебиеті 9– сынып “Мектеп” баспасы 2013ж.
6. «Қазақ тілі мен әдебиет» журналы. 2008ж,
7. М.Әуезов «Уақыт және Әдебиет», Алматы, 1950ж

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРҒА АҚЫЛ-ОЙ ТӘРБИЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Куликова С. К.

*Б. Майлин атындағы № 3 жалпы орта білім беретін мектеп,
Қостанай облысы, Арқалық қаласы*

Аннотация. В данной статье рассматривается важность формирования умственного воспитания детей дошкольного возраста. Воспитание в дошкольный период-первая ступень становления человека. На этом этапе ребенок характеризуется впечатлительностью, подражательностью, овладением мышлением, речью, впервые приспосабливается к чужой среде.

Ключевые слова. Дошкольный период, умственное воспитание, мыслительная деятельность, значимость.

Annotation. This article discusses the importance of forming the mental education of preschool children. Education in the preschool period is the first stage of human development. At this stage, the child is characterized by impressionability, imitateness, mastery of thinking, speech, and for the first time adapts to an alien environment.

Keywords. Pre-school, intellectual education, intellectual activity, the importance.

Біздің елімізде мектеп жасына дейінгі балаларға білім берудің жаңа үлгісі балаларды тәрбиелеу үрдісінде еркіндік, жауапкершілік, теңдік, сенім, махаббат, сыйлау сияқты құндылықтарға қол жеткізді. Мектепке дейінгі ұйымда білім беру үрдісі тұлғаны қалыптастырудың әлеуметтік-мәдени ортасы

ретінде қарастырылады. Даралықтың негізі субъектіні құраушылар ретінде, ғалымдардың ойынша, мағыналы қатынастардың жүйесі, құндылықты бағыт, әлемтану болып табылады[1].

Мектепке дейінгі кезеңдегі тәрбие - адам қалыптасуының алғашқы баспалдағы. Бұл баланың әсерленгіш, еліктегіш, ойлауды, сөйлеуді меңгеруімен алғаш рет бөтен ортаға бейімделуімен сипатталатын кезең болып табылады. Мектеп жасына дейінгі тәрбиенің негізі бес жасқа дейін қаланады. «Бес жасқа дейін жүргізілген барлық тәрбие ісіңіз - бүкіл процесінің тоқсан проценті», - деп Жүсіп Баласағұни балалық кезеңдегі тәрбиенің маңызын анық көрсеткен. Баланың ақыл - ойын жүйелеу, ойлау қабілетін жетілдіру, дәлдікке үйрету шындыққа тәрбиелеу мақсатында, сауаттылыққа баулу - бүгінгі күн талабы. Қазіргі Қазақстан балабақшаларында білім бері беру және тәрбиелеу теориясы жөнінде бағыт нұсқаушы материалдармен қатар өткен мұраларға барынша мұқият қарап, бүгінгі күн талабына сай талдап, оның ішінен пайдалы ілімдерін ала білу ұлттық педагогика үшін аса қажет шарттардың бірі. Бүгінгі таңда республикамыздың білім беру жүйесі ақыл-ой тәрбиесі мәселесіне жете көңіл бөліп, педагогикалық-психологиялық зерттеулер арқылы жас ерекшелігіне байланысты ақыл-ойдың қалыптасуы мен дамуына жол салуда. Ақыл-ой тәрбиесі әр заманда жастарға білім берудің негізгі құралы болып келді. Білім алуға және ғылымға ұмтылыс халық санасының тереңінен әрдайым орын алды. Халық табиғат пен қоғам дамуының заңдылықтары бейнеленген ғылымның деректерін, түсініктерін және заңдарын мақсатты игерудің нәтижесі деп білді. Тек ақылды адам ғана терең білімдерді меңгере алатынын түсінді. Білімнің мәнін «Ақылдан қымбат байлық жоқ», «Ақылды сатып ала алмайсың», «Ақыл - тозбас киім, білімсарқылмас бұлақ» деген халқтың даналық сөздерінен-ақ байқауға болады. Ақыл-ой тәрбиесі әр заманда балаларға білім берудің негізгі құралы болып саналады. Білім алуға және ғылымға ұмтылыс халық санасының тереңінен әрдайым орын алады. Халық табиғат пен қоғам дамуының заңдылықтары бейнеленген ғылымның деректерін, түсініктерін және заңдарын мақсатты игерудің нәтижесі деп біледі. Тек, ақылды адам ғана терең білімдерді меңгере алатынын түсінеді. Білімнің мәнін «Ақылдан қымбат байлық жоқ», «Адам көркі - ақыл», «Білім-ырыс қазығы», «Ақыл-тозбайтын тон, Білім-таусылмайтын кен», «Білімдіден ақыл шығар, Ақылды қарттан нақыл шығар» деген халқымыздың даналық сөздерінен-ақ, байқауға болады. Ақыл-ойдың дамуы – бұл, баланың жасына, тәжірбиесінің молаюуы мен тәрбиелік ықпалдардың әсеріне байланысты ойлау әрекетінде пайда болатын сан және сапалық өзгерістердің жиынтығы. Мектеп жасына дейінгі баланың білімінің дамуы жылдам қарқынмен жүргізіледі, тіпті қалыптасады. Таным процесстері жетіледі, бала ақыл-ой әрекеттің қарапайым әдістерін меңгереді. Мектеп жасына дейінгі баланың ақыл-ойының дамуын қамтамасыз етуін оның барлық кейінгі қызметі үшін зор маңызы бар. Баланың ақыл-ойын дамыту әлеуметтік ортаның ықпалымен жүзеге асырылады. Ол айналадағылармен араласу процессінде тілді сонымен бірге қалыптасқан ұғымдар жүйесін игереді. Соның нәтижесінде мектеп жасына дейінгі бала тілді меңгеріп алатындығы сондай,

оны қарым-қатынас құралы ретінде еркін пайдаланады. Мектеп жасына дейінгі баланың ақыл-ойының дамуы алғашында қарым-қатынаста, заттық әрекеттерде, ойындарда ал сонан соң оқу, еңбек, өнімді жұмыс (сурет салу, мүсін жасау, аппликация, құрастыру) процесінде жүзеге асырылады. Ақыл-ой тәрбиесі – балалардың белсенді ойлау қызметінің дамуына ересектердің мақсатты ықпалы. Ол қоршаған дүние туралы түсінікке жеңіл білімдерді хабарлауды, оларды жүйелеп отыруды, танымдық мүдделерді интеллектуалдық дағдылар мен іскерлікті қалыптастырады, танымдық қабілеттерді дамытуды қамтиды. Балаларды мектепке дейінгі оқытуда ақыл-ой тәрбиесінің рөлі өте ерекше. Білім қорын игеріп, ақыл-ой белсенділігі мен дербестігін дамыту, интеллектуалдық іскерлік пен дағдыларға ие болу – бұл мектепке табысты оқыту үшін және алда тұрған еңбек қызметіне даярлау үшін маңызды алғы шарттар.

Мектепке дейінгі балалардың ақыл-ойын дамытуды дұрыс ұйымдастыру үшін балалардың ақыл-ой дамуының заңдылықтары мен мүмкіндіктерін білу керек.

Осыларды ескере отырып, ақыл-ой тәрбиесінің міндеттері, мазмұны, ұйымдастырылуы мен әдістері белгіленеді. Ақыл-ой тәрбиесі міндеттерін шешу жолдары: бір жағынан баланың мүмкіндігін барынша пайдалану және екінші жағынан баланы шаршататын немесе қажытатын, шамадан тыс міндеттер жүктеуді болдырмау болып табылады. Ақыл-ой тәрбиесі балалардың белсенді ойлау қызметінің дамуына ересектердің мақсатты ықпалы. Ол: -ақыл-ой тәрбиесінің шарттары мен принциптерін және құралдарын жете түсінуі; -ақыл-ой тәрбиесінің әдіс-тәсілдеріне таратпа материалдар арқылы талдау жасалып, педагогикалық жағдаяттарды (есептерді) шешу арқылы меңгерту, тәжірибелік жаттығулар жасату. Балалардың ақыл-ойын, санасын дамыта отырып өздігінен жұмыс істей білуіне ерекше көңіл бөлеміз. Баланың тілін шындай түсіп, асықпай, жатық еркін сөйлеуіне көмектеседі. Жаңылтпаштар балаға затты аңғаруға, ой-өрісін дамытуға игі әсерін тигізеді. Балаға жаңылтпаш үйретіп, оны айтқызу сөзді дұрыс сөйлеуге әдеттендіреді, кейбір тілі келмейтін дыбыстарды анық айтуға жаттығады. Балаларды тез ойлауға, шапшаң жауап беруге, алғырлыққа, тапқырлыққа үйретеді. Ақыл-ойдың дамуы-бұл бала жасына, тәжірибесінің молаюы мен тәрбиелік ықпалдарының әсеріне байланысты ойлау әрекетінде пайда болатын сан және сапалық өзгерістердің жиынтығы. Мектепке дейінгі шақта білімнің қорлануы шапшаң қарқынмен жүреді. Таным процестері жетіледі, бала ақыл-ой әрекетінің қарапайым әдістерін меңгереді. Сонымен, мектепке дейінгі балалардың ақыл-ойының дамуына оның әлеуметтік ортасы, отбасындағы қарым-қатынас, ойын, білім, заттық іс-әрекеттер арқылы ықпал ету, онымен санасу, оны қызықтыратын барлық нәрселерге үлкен мән беріп, ықпал ету жатады. Бала дамуын балабақшада тәрбиешілер, үйінде ата-анасы үлкен назарға алуы тиіс.

Мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеу мен оқыту үшін қолайлы және қауіпсіз білім беру жағдайларын жасау, балалардың жас және жеке мүмкіндіктеріне сәйкес білім, білік және дағдыларды, рухани-адамгершілік құндылықтарды қалыптастыру, "Рухани жаңғыру" бағдарламасын іске асыру аясында ұлттық салт-дәстүрлерге және жалпы адамзаттық құндылықтарға негізделген патриотизм мен толеранттылыққа тәрбиелеу, сондай-ақ

балалардың мектепте оқуға әлеуметтік-психологиялық, тұлғалық, ерік, физикалық және зияткерлік дайындығын қалыптастыру.

Баланың өмірін қорғауды және денсаулығын нығайтуды және олардың әлеуметтенуін қамтамасыз ететін заттық-кеңістіктік дамытушы орта құру, мектепке дейінгі білім берудің сабақтастығы мен үздіксіздігі ұстанымдарын қамтамасыз ету, балалардың зияткерлік, әлеуметтік және тұлғалық дамуына бағытталған білім беру салаларын кіріктіру, инновациялық әдістер мен технологияларды қолдану, тәрбиелеу, дамыту және оқыту міндеттерінің бірлігін қамтамасыз ету, мектепке дейінгі ұйым, мектеп пен отбасының бірлескен ынтымақтастығы, мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеуде ата-аналар қауымдастығының қажеттілігін қанағаттандыру.

Мектепке дейінгі жаста көрнекілік әдіс кеңінен қолданылады. Бұл әдіс арқылы баланың ұғымын кеңейтіп, оқуын түсінікті, қызықты, нақтылы етеді. Ойы мен бақылампаздығын дамытады. Сондайақ бұл әдістерде дидактикалық, техникалық құралдарды кеңінен пайдалану, бейнефильмдерді, слайд, заттардың өзін, үлгіні, қимыл-қозғалыс арқылы көрсету ұсынылады. Сабақ барлық балалар үшін міндетті, мұнда білім, біліктілік, дағдыны игерумен қатар, балалар тобын құруға, онда өмір сүріп іс-әрекетпен шұғылдануға, бір-бірімен дұрыс қарым-қатынас жасап, адамгершілік қасиеттерін мінез-құлқын қалыптастыруға үйретеді. Сабақты өткізуге ең қолайлы кезең күннің бірінші жартысы, себебі балаларға іс-әрекетпен шұғылдану таңетреңгі тамақтан, шаршамай ойынға кіріспей тұрғанда ыңғайлы екені көптеген ғалымдардың зерттеу еңбектерінде дәлелденген.

Ақыл-ой дегенің өзі жақсы ұйымдастырылған білім жүйесі екенін ескерсек, баланың өз тәжірбиесі қаншалықты бай, сан алуан дегенмен, ақыл-ой дамуының қайнар көзі бола алмайды. (К.Д.Ушинский)

Сондықтан ересек адам тарапынан ұйымдастырып, түсіндірілмеген, өзінің тікелей өмір тәжірбиесі арқылы меңгерген мәліметтері мен дағдылары өмір құбылыстарының нақты себептерін анықтауға кедергі жасап, жасалған түсініктердің тууына негіз болады.

Мектеп жасына дейінгі баланы дамытатын, өсіретін әрі тәрбиелейтін де негізгі іс-әрекет-ойын. Ойын арқылы бала өзін қоршаған ортамен, табиғатпен, қоғамдық құбылыстармен, адамдармен, олардың еңбегімен, қарым-қатынастарымен танысады. Белгілі педагог А.С.Макаренко баланың өмірдегі ойынның атқаратын қызметі туралы, «Үлкендер үшін жұмыстың, қызметтің маңызы қандай болса, балалар үшін ойынның маңызы сондай болады-деген.» Біз балалардың ойнай жүріп, анасының, әкесінің барлық мамандық иелерінің қызметтерін атқарып жүретінін байқаймыз. Мектепке дейінгі кезең біз түсінетіндей өмірдің тек алаңсыз кезеңі ғана емес, ересектерге олар тек киім бүтін, қарны тоқ болса ойнап-күлуді білетін сияқты көрінеді. Барлап қарасақ балалар өмірде де ересектер өміріндегідей күрделі, күрмеуі қиын, кейде тіпті шешілмейтін проблемалар көп және олар балаларды ренжуге, қапалануға мәжбүр етеді. Қиыншылықтармен күресуге, жеңе білуге, қуануға үйретеді[2].

Сонымен мектепке дейінгі кезең-баланың жеке тұлға болып өзін-өзі сезінуінің алғашқы сатысы демек адамгершілік ақыл-ой және басқа да

қасиеттерінің ең маңызды кезеңі. Баланың мәдениеті сөйлей білуі үй ішінде, балабақшада, отбасында алған білім тәрбиесіне байланысты. Біздің басты міндетіміз баланы жан-жақты дамыта отырып тілін дамыту. Сөздік қорларын байытумен қатар есте сақтау қабілеттерін арттыру.

Баланың ана тілінде таза еркін сөйлеуін мектепке дейінгі кезеңде меңгертуге тиіспіз. Ұлы К.Д. Ушинский «Кімде кім баланың тіл қабілетін дамытқысы келсе, ең алдымен оның ой-өрісін қабілетін дамытуы тиіс»-деген. Әрбір ұйымдастырылған оқу іс-әрекеттерін өткізуде тәрбиешінің шығармашылығы, әдіс-тәсілдерді тиімді пайдалануы, оқу іс-әрекетін түрлендіріп ұйымдастыруда ойындарды мақал-мәтелдерді, жұмбақтарды қолдануы балалардың қиялдарын шарықтатады. Білімді меңгерту үстінде баланың ойлау қабілеті ұштасады.

Ақыл-ой тәрбиенің міндеттерін шешу мұғалімнің біліміне, жалпы және әдістемелік мәдениетіне, өзінің танымдық күшінің дамуына байланысты екендігі сөзсіз. Баланы белсенді танымдық іс әрекетке тарту, түрлі тапсырмаларды пайдалану, оқытуды дұрыс ұйымдастыру, олардың жалпы дамуын және рухани қажеттерінің өсуін қамтамасыз етеді. Балалардың іс-әрекетін ұйымдастыруда ақыл-ой еңбегінің мәдениетін қалыптастыру айырықша орын алады. Оқу еңбегінің мәдениеті оқушылардың ақыл-ой іс-әрекетінің сапасын сипаттайды. Еңбектену мәдениеті-бұл оқу еңбегін дұрыс жоспарлау және тиімді ұйымдастыру, оқу ережесін сақтау, жұмыс орнын және қажетті материалдарды реттеу, оқу құралдарын пайдалана білу.

Мектеп жасына дейінгі бала көзбен көріп таныған заттарды дұрыс қабылдар, елестете алады. Сондықтан баламен сөйлескенде, әдеби шығармаларды оқығанда, оларға суреттер көрсетіп, әңгімелесу әсерлі болмақ. Шығарма мазмұнына немесе балалардың іс-әрекетіне, өмір табиғат құбылысына арналған көркем суреттер баланың сана-сезіміне, жүйелі сөйлеуге әсер етеді. Өмір құбылысын нақты көріп тануға жол ашады. Бала оқыған әңгіме, ертегі мазмұнын сурет арқылы тез қабылдап түсінеді. Сондықтан ертегі, әңгімелердің суреті айқын, шығарма мазмұнына сай болуын ескерген жөн. Баланың тілін, сана-сезімін жетілдіру, эстетикалық талғамын байытуда теледидар арқылы берілетін мультипликациялық фильмдерді көрсетіп әңгімелесу, оқылған шығармаға байланысты диафильмдер, компьютер қолдану пайдалы.

Сондықтан бала тәрбиесінде баланы өзіміздей болғанын емес, өзінің қалағанын, тілегенін жасауға жағдай жасасақ, оны тәрбиелеуге кедергі жасамаймыз, тек тәрбиенің бала бойында қалыптасуына жағдай жасаймыз. Бала өзінің жеке тұлғалық қасиетін, «мен» тұжырымдамасын көрсете алады. Демек бұлар береке-бірлікпен жұмыс істеп, бұзылмайтын, айнымайтын темір тәртіпке бас игенде ғана іс оң нәтиже таппақ. Сондықтан да баланы мектеп жасына дейін дұрыс тәлім-тәрбие беріп, ақыл-ойын дұрыс қалыптастырып, бала дамуына назар аударсақ өкінбейтініміз анық.

Әдебиеттер

1. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы, 2016 ж.
2. Жарықбаев Психология. — Алматы: Мектеп, 1982. Психология. — Алматы: Мектеп, 1982.

ВКЛАД ИБРАЯ АЛТЫНСАРИНА В РАЗВИТИЕ ПРОСВЕЩЕНИЯ КАЗАХСКОГО НАРОДА

Қайсарбек Г.Қ.

Учитель русского языка и литературы

КГУ «Родинская общеобразовательная школа отдела образования г.Аркалыка»

Управления образования акимата Костанайской области

г. Аркалык. Казахстан.

Андатпа: Әр халықтың болашаққа бет алған тарихи даму жолында жарық жұлдыздай болып бағыт – бағдар сілтеген, сөйтіп, сол ұлттың, халықтың тарихында есімдері ерекше аталатын зор тұлғалар болатыны айқын. Сондай тұлғалардың бірі – тұңғыш ағартушы, педагог – жазушы Ыбырай Алтынсарин. Бұл мақалада Ыбырай Алтынсаринның бар ғұмырын халқын өнер-білімге баулу жолына арнаған тұлға екені айтылады. Ыбырай Алтынсарин қазақ педагогикасының негізін салушы, қазақтың ағартушылық тарихында және ұлттық мектебіміздің қалыптасуына терең із қалдырған ұлы тұлға.

Түйін сөз: ағартушылық қызметтер, ұлы ұстаз, білім, мәдениет, халыққа қосқан үлесі.

Annotation: It is obvious that in the history of each nation there will be great people whose names are unique in the history of the nation. One of them is the first educator, teacher and writer Ibrai Altynsarin. He is said to be a person who dedicated his life to the education of the people. Ibrai Altynsarin is the founder of Kazakh pedagogy, a great figure in the history of Kazakh education and the formation of our national school.

Keyword: educational services, great teacher, education, culture, contribution to the people.

У каждого народа есть свои великие люди, ведущие его пути исторического прогресса, имена которых с благоговением повторяет каждое поколение. Одним из таких представителей казахского народа был Ибрай Алтынсарин, имя которого неразрывно связано с борьбой казахского народа за светлое будущее, за свое культурное и экономическое возрождение. Вся его творческая деятельность была направлена на осуществление одной цели – просветительных идей [1, с.3].

Ибрай (Ибрагим) Алтынсарин - выдающийся просветитель, общественный деятель, педагог-новатор, ученый-этнограф казахского народа. Ибрай Алтынсарин жил во второй половине XIX века. Он является основателем первой русско-казахской школы в Казахской степи. Основоположник казахской письменной литературы и литературного языка, создатель казахского алфавита на основе русской графики. Ибрай Алтынсарин родился 20 октября 1841 года в Затобольском районе Кустанайской области. Его отец Алтынсары погиб при нападении на его аул отряда Кенесары Касымова в 1844г. Ибрай воспитывался у своего деда - известного бия Балгожи Джанбурчина. Он родился в сложный период и трудный исторический период, когда в политическом строе, социально-экономической жизни казахского народа происходили существенные перемены: шел процесс завершения присоединения территории Младшего и Среднего казахских жузов к России и превращение их в колониальные владения царской империи. В 1844 г было принято решение царского правительства об открытии в Оренбурге при Пограничной комиссии специальной школы для обучения казахских детей, целью которой была

подготовка писарей и переводчиков. В 1846г. Балгожа Джанбурчин обратился с просьбой к председателю Оренбургской Пограничной комиссии генерал-майору М.В. Ладыженскому о зачислении внука в открываемую школу. 5 марта того же года говорится о зачислении Ибрая кандидатом в открываемую школу. В 1850г. Балгожа отправить своего любимого внука Ибрая в далекий путь- в Оренбург [2, с.7-10].

Благодаря заботе деда Ибрай Алтынсарин в 1857г. с отличием закончил школу в Оренбурге. Молодой, энергичный Ибрай рвался в родные места, в аул, чтобы помочь своим соотечественникам устроить жизнь по-новому, открыть в степи светские школы. Но его мечта стать учителем и способствовать образованию детей осуществилась не скоро. Царизм России препятствовал открытию школ. Из-за задержки с открытием школы ему пришлось на первых порах заняться административной деятельностью. Сначала он работал писарем у своего дяди, затем в 1859г. переводчиком в Оренбургском областном управлении. Этот период жизни И.Алтынсарина был весьма плодотворным в отношении его самообразования и духовного роста. Добившись разрешения на открытие начальных школ для казахских детей, он перешел на учительскую работу, позднее он был инспектором народных училищ. Будучи инспектором школ Тургайской области, Алтынсарин много труда вкладывал в организацию учебно-воспитательной работы. Особенно он стремился к тому, чтобы школы давали детям прочные знания по русскому языку, и искренне радовался первым успехам в этом деле. «Как голодный волк за барана,— писал он,— взялся я горячо за учение детей, и, к крайнему моему удовольствию, мальчики эти в течение каких-нибудь трех месяцев выучились читать и даже писать по-русски».

Алтынсарин впервые в Казахстане открыл Иргизское женское училище (на 20 мест). Девочки изучали общеобразовательные предметы и занимались рукоделием. Позднее женские училища были открыты в Кустанае, Карабутаке и Актюбинске. Таким образом, при жизни ему удалось открыть четыре двухклассных центральных русско-киргизских училища, одно ремесленное училище, одно женское училище, пять волостных школ, два училища для детей русских поселян. Алтынсарин не только открывал светские народные школы, но и разрабатывал для них дидактические принципы обучения и воспитания детей, создавал учебно-методические пособия, регулярно осуществлял инспекторский надзор, ежегодно посещая каждую школу. Алтынсарин побывал в Петербурге и Казани, где встречался с передовыми учеными и педагогами. Лучшее будущее казахского народа Алтынсарин связывал с Россией, с великим русским народом. «Молодое поколение киргизов (казахов.— Е. Б.),— писал он,— будет смотреть на язык и грамоту русских, как на единственный язык культуры и знания, пристрастится к ним и будет развиваться»[3,с.11-13; 4,гл. 10; 2,с.33-34] .

Взгляды И. Алтынсарина убеждает нас в том, что он с просветительских позиции оценивал влияние образованных людей на нравы трудящихся. Он считал науку и просвещение «настоятельной потребностью» казахского народа, ведущей его к экономическому и нравственному развитию [3,с.27]. Ибрай

Алтынсарин считал, что просвещение и науку настоящей потребностью своего народа. Он «сильно нуждался в научных руководствах на своем родном языке». Педагог своим первым изданием, первым учебником внес большой вклад в духовную жизнь казахского народа. Составленная Алтынсариним «Киргизская хрестоматия» 1879г. для того времени была популярным сборником научных знаний. В ней проводилась мысль о необходимости перехода казахов к земледелию и оседлому образу жизни, о пользе научно-технических знаний. В стихотворении «Давайте, дети, учиться» рассказывалось о значении науки для народа, о паровозе, пароходе и электричестве [3,с.27-29].

Надежды И. Алтынсарина на школы, на их выпускников были большие. Сначала он практически представлял педагогику как поприще деятельности для народа. По его мнению, образование является важнейшим фактором обогащения мысли и основой разумного деяния человека. Человек, вооруженный знанием, приобретает привычки к опрятности и здравому взгляду на вещи. Но для этого надо его учить, распространять среди народа научные знания и просвещения. Отсюда и вытекает основная цель просветительской деятельности И. Алтынсарина. В надеждах на просвещение у И.Алтынсарина можно выделить три момента: во-первых, на просвещение возлагалась самая трудная в условиях царского режима задача-культурное развитие казахского народа; во-вторых, просвещение должно было способствовать осознанию трудящимися своего бесправного положения; в-третьих, разрешить моральную сторону вопроса, в котором знание рассматривалось как фактор нравственного самосовершенствования человека [3,с.29].

Просветительская и педагогическая деятельность Алтынсарина протекала под влиянием передовой русской культуры. Он был лично знаком с востоковедом В.В. Григорьевым, лингвистом и этнографом В.В. Радловым, фольклористом А.Е. Алекторовым, внимательно изучал труды русского педагога К.Д. Ушинского и чешского педагога Я.А. Коменского. До конца своей жизни Алтынсарин отстаивал интересы трудового народа. В своих произведениях он призывал казахский народ к просвещению, к науке, осуждал темноту и невежество. Девизом

Алтынсарина были слова: «Долг каждого из нас — принести посильную лепту на пользу своей Родины». Ибрай Алтынсарин был патриотом своей Отчизны. Его любовь казахскому народу была беспредельной.

Короткая, но плодотворная жизнь казахского мыслителя была посвящена служению своей многострадальной родине. Боль народа он чувствовал всей душой и радовался, когда сознавал полезность своей деятельности. И.Алтынсарин знал, что ему предстоит трудная борьба с невежеством и с теми, кто препятствует благосостоянию народа. Все же он не боялся, не отступал от намеченной цели. Судьба народа- особая забота Алтынсарина- патриота. Он гордился своим народом. Он делал все, что мог, для его процветания. Одним из первых выпускников русской школы и человеком, с наибольшей силой ощутившим потребность в просвещении своего народа, был Алтынсарин. Просветительская деятельность И.Алтынсарина была разносторонней и весьма полезной. Он не только выдвигал идеи, но и стоял за претворение их в жизнь, добивался открытия школ, выпускники, которых боролись за новую жизнь, за новые идеалы [4,с.207;3,103-105].

Он скончался 17 июля 1889года был похоронен недалеко от своего дома на берегу Тобола рядом с могилой отца. Ибрай Алтынсарин был пламенным борцом за прогрессивное развитие казахского народа. Он является основателем педагогического образования в Казахстане. Казахский народ всегда ценит деятельность и творчество своего выдающегося сына. В лице Алтынсарина мы видим своего предшественника в борьбе за культурный и экономический расцвет казахского народа. Алтынсарин видел источник прогресса своего родного народа в тесной связи его с русским народом. Он является глашатаем передовых идей передовой русской культуры в казахской степи. Казахскую литературу XIX века он поднял на ступень профессиональной культуры. Ибрай Алтынсарин – выдающийся казахский просветитель[2,с.47-48; 5,38-39].

Мы, казахский народ навсегда с любовью и уважением сохраним в своей памяти его светлое имя. Оставивший после себя будущему поколению бессмертное наследие, Ибрай Алтынсарин навсегда занимает почетное место в истории своего народа. Его творческое наследие –наше достояние. И. Алтынсарин внес огромный вклад в просвещение казахского народа и в становление и развитие системы образования Казахстана во второй половине 19 века. [1,с.41-42].

Литература

1. К.Т.Джумагулов. «Ибрай Алтынсарин». Алма-Ата,1982г.
2. И.Алтынсарин. Собр. сочинений в трех томах:Т.1.Алма-Ата,1975.-360с.
3. А.Уразбеков. «Этические произведения Ибрая Алтынсарина».Алма-Ата,1974г.
4. Е.Бекмаханов. История Казахской ССР. «Культура Казахстана во второй половине XIX века». Глава десятая.
5. И.Алтынсарин. «Избранные произведения». Алма-Ата,1957год. 465с.

ШАҒЫН ЖИНАҚТАЛҒАН МЕКТЕПТЕРГЕ МАМАНДАР ДАЯРЛАУ

Қожахмет М.С.

*Физика және математика кафедрасы, аға оқытушы, АрқПИИ-ның доценті
«Б.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ*

Аймағамбетұлы Р.

*Қазақстан тарихы, құқық және экономика негіздері кафедрасы, аға оқытушы,
АрқПИИ-ның доценті
«Б.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ*

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема обучения учащихся в малокомплектных школах. Отдаленно расположенные небольшие школы с небольшим количеством учеников-это случаи неэффективного использования методов обучения. Развитие малых школ-лучший способ решения этой проблемы.

Ключевые слова: Учитель, ученик, знание, малые школы, смешанные классы, интегрированное обучение, единый предмет, единая тема.

Annotation. This article is dealt with the problem of teaching pupils at small schools. Distant located small schools with little amount of pupils are the cases of not efficiently using of teaching methods. Developing small schools is the best way of solving the problem.

Keywords: Teacher, pupil, knowledge, small schools, mixed classes, integrate teaching, single subject, single theme.

Қазақстан Республикасында шағын жинақты мектептерді дамытудың 2010-2020 жылдарға арналған тұжырымдамасы шағын жинақты мектептерді дамыту саласындағы мемлекеттік саясаттың жалпы стратегиясын, мақсаты мен міндеттерін, білім беру процесінің мазмұны мен технологияларын, оларды іске асыруды дамыту мен шарттарының негізгі бағыттарын айқындайтын құжат болып табылады [1].

Шағын кешенді мектеп дегеніміз – біріккен сынып құрамында шағын оқушылары бар жалпы білім беру мектебі. Шағын кешенді мектептердің өзіндік ерекшелігі мұғалім бір мезгілде екі, үш, кейде төрт сыныптың оқушыларымен қатар жұмыс істейді. Бұл ерекшелік оқу-тәрбие жұмыстарының өзгешелігін айқындайды.

Шағын кешенді мектептерде жаңа жүйе бойынша оқыту жұмысын ұйымдастыру шарттары:

1) Сабақтың оқу бағдарламасына сәйкес жоспарлануы; 2) бірнеше сыныптың оқу материалының бір тақырыптық жүйеге ыңғайластырылуы; 3) көрнекі дидактикалық құралдардың алдын ала дайындалуы; 4) сабақ тақырыбының өзара байланысы; 5) сыныптарды дұрыс біріктіру; 6) сабақ кестесін дұрыс жасау; 7) мұғалімнің 4-5 жұмыс түрін ауыстыруы [2].

Шағын кешенді мектептерде оқытуды тиімді ұйымдастыруда сабақтың мынадай түрлері бар: атап айтсақ, біріккендік және біртақырыптық оқытуға негізделген сабақтар. Шағын кешенді мектепте оқу үдерісінің тиімділігін арттыруда біртақырыптық сабақтар ұйымдастырудың маңызы зор. Біріктірілген сыныптарда біртақырыптық оқытудың мақсат-міндеттері төмендегідей:

– бірнеше сыныптағы мазмұны ұқсас тақырыптарды кіріктіру арқылы жүйелі білім беру;

– сабақты тиімді әдіс-тәсілдер негізінде ұйымдастыру арқылы мұғалім қызметін оңтайландыру және уақытын үнемдеу;

– әртүрлі жастағы оқушылардың мазмұны ұқсас материалды біріге отырып меңгеруіне жағдай туғызу.

Біртақырыптық сабақтардың тиімділігі мынада: оқушылар әртүрлі сыныпта оқығанымен, олардың назарын бір тақырыптың мазмұнына аударуға мүмкіндік жасалады; жоғары сынып оқушыларының өткен сыныптағы білімдерін жаңғыртуға және жетілдіруге, ал төменгі сынып оқушыларын осы тақырып төңірегінде оза оқытуға мүмкіндік туады; мұғалім бір мезгілде әртүрлі жастағы балалармен бір бағыттағы сабақты ұйымдастыру арқылы оқушылардың бір-біріне көмектесіп, ұжымдық қарым-қатынасқа түсуіне жағдай жасайды, оларды ынтымақтастыққа, ұйымшылдыққа баулиды; оқушылардың бірін-бірі тексеруі және бағалауы жүзеге асады, үлкен сынып оқушысы төменгі сыныптың жұмысын тексеріп бағалау арқылы өз білімінің сапасын анықтай алады [3].

Шағын жинақталған мектептерде біріктірілген сыныптарда оқытудың қолайсыздығы, бір мұғалімнің бірнеше пән бойынша сабақ беруі, бейіндік оқуды ұйымдастыру мүмкіндіктерінің шектелуі ұстаздың шығармашылықпен жұмыс істеуіне қиындық келтіреді. Алайда, одан шағын жинақты мектептердің барлығында балалардың білім алуына жағдай жасалмаған деген пікір қалыптаспауы керек.

Шағын жинақталған мектеп параллель сыныптардың болмауы, сыныптар санының аз болуы және бір сыныптағы оқушылардың жас шамалары әртүрлі болуына байланысты өз қызметін ұйымдастыру формалары мен әдістерін таңдауына кұқылы.

Шағын жинақты мектептің қызметін ұйымдастыруда мынадай қағидалар ескеріледі:

1) біріктірілген сыныптарда біріпәндік, біртақырыптық ұстанымдарға негізделген кіріктіре оқытуды ұйымдастыру; 2) кіші және жоғары сынып оқушыларымен өздігінен жұмыстарды өткізуге мүмкіндік беретіндей сабақ жоспарларын ұйымдастыру; 3) оқу үдерісін әрбір оқушы тұлғасына психодиагностикалық сараптау, оның даму динамикасына байқау жасау, соның негізінде тиісті түзетулер енгізу арқылы ұйымдастыру; 4) әрбір білім алушы үшін оқытудың өзіндік траекториясын белгілеп, даралап және саралап оқытуға жағдай жасау; 5) шағын жинақталған мектептің мәдени орталықтардан шалғай орналасқандығын ескере отырып, мектептегі тәрбиелеу және дамыту жұмыстарын басты назарға алу; 6) шағын жинақталған мектеп жағдайында оқытудың ерекшеліктеріне сәйкес тиімді педагогикалық және ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану.

Шағын кешенді мектепте бір мұғалім бір мезгілде екі сыныппен қатар жұмыс істейді. Сабақтың өзіндік ерекшелігі: оқу үрдісінің бір мезгілде екі сыныпта бірдей ұйымдастырылуы. Сыныптарды біріктіру тәжірибесі екі нұсқада қарастырылады: аралас және әр жастағы оқушыларды біріктіру. Әр түрлі жастағы оқушылары бар сыныптарды ұйымдастыру педагогикалық тұрғыдан неғұрлым тиімді, өйткені ол балалардың ауыспалы жұптарда жұмыс істеуіне, жоғарғы сынып оқушыларының өзіндік жұмыстарын ұйымдастыруға,

сөйтіп көбірек көңіл бөлуді керек ететін төменгі сынып оқушыларына сабақ түсіндіру үшін уақыт бөліп алуға мүмкіндік береді.

Мұндай біріктіруде бірпәндік ұстанымға негізделген пән ішіндегі мазмұны ұқсас тақырыптарды кіріктіре оқытуға болады. Мысалы: қазақ тілі, әдебиет, биология, тарих, география пәндері бойынша пәнішілік кіріктіре оқыту ұсынылады. Біріктірілген сыныптарда пәнішілік кіріктіре оқыту мұғалімдер мен оқушылар үшін төмендегідей тиімділіктерді көрсетеді:

- оқушылар әртүрлі сыныпта оқығанымен, олардың назарын бір пәннің мазмұнындағы ұқсас тақырыптарға аударуға мүмкіндік жасалады;
- әр оқушы білім деңгейіне қарай өзіндік жұмыс түрлерін орындайды;
- өзіндік жұмыстарды оқушылардың жас ерекшелігіне қарай деңгейлеп беруге жағдай жасалады;

Шағын жинақты мектепте оқу үдерісін ұйымдастыруда тиімді педагогикалық технологиялар қолданылады. Деңгейлеп оқыту оқушылардың жас және білім деңгейі ерекшеліктерін ескере отырып, деңгейлік тапсырмалар беру арқылы олардың танымдық белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді. Ұжымдық оқыту әдісі динамикалық жұптар құра отырып, оқушылар арасында танымдық қарым-қатынасын, оқушылардың бірін-бірі оқытуын ұйымдастыру болып табылады. Ұжымдық оқыту әдісі балалардың қарым-қатынасы тапшылығын азайтуға, ауылдық жерлерде оқушылардың аздығы жағдайында оқушылардың монологтік және диалогтік сөйлеу қабілеттерін дамытуға жағдай жасап, мұғалімнің жалпы сыныппен жұмысын азайтып, жекелей оқыту уақытын көбейтуге мүмкіндік береді. Дамыта оқыту технологиясының әдіс-тәсілдерін кең қолдану - әр оқушының жан-жақты дамуына жағдай жасау арқылы белсенді тұлға тәрбиелеу.

Қазіргі таңда шағын жинақты мектеп біріктірілген сынып-комплектілерімен және толық емес сыныппен жұмыс жасайды. Дегенмен оқушы саны аз сыныптарда сабақ берудің жақсы жақтары да баршылық: оқушы саны аз сыныптағы әрбір оқушы, оның сабақтағы іс-әрекеті мұғалім назарында болады; әр оқушының дара ерекшеліктері, танымдық қызығушылығы есепке алынады, жеке тапсырма беруге, тексеруге уақыт жеткілікті; даму деңгейін бақылап отыруға мүмкіндіктер молаяды, жаңа педагогикалық технологияларды ебін тауып қолдануға болады; әр оқушымен, қабілетті, үлгерімі төмен оқушымен жеке жұмыстар жүргізу мүмкіндігі.

Бала саны көп қалалық, үлкен мектеп оқушылары үшін ата-аналар жеке репетиторлардың көмегіне жүгініп жатады, ал шағын мектептің балаларына репетитордың қажеттілігі шамалы болып қалады, өйткені мұғалімнің әр оқушыға жеке көңіл бөлуіне мүмкіндік бар. Шағын мектеп мұғалімінің сабақ дайындалу кезіндегі жеңілдіктері сол, мұғалім әр оқушының жеке ерекшеліктерін ескере отырып, тапсырма дайындайды, дәптерлерін тексеруге уақыт аз кетеді. Сонымен қатар оқушылардың сабақтағы белсенділігі артады, ал сабақта белсенділік танытатындардың есте сақтау қабілеті артады, білімді орнықты меңгереді, танымы кеңейеді, шығармашылығы артады [4].

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасында шағын жинақты мектептерді дамытудың 2010-2020 жылдарға арналған тұжырымдамасы. Астана. 2010 ж.
2. www.ipksko.kz www.google.kz/45minut.kz

3. Шағын жинақты мектептің біріктірілген сыныптарындағы біртақырыптық оқыту принциптері. Әдістемелік құрал. Астана:
4. Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2013
5. <http://kitaphana.kz/en/articles/abstracts-in-kazakh/236-pedagogika/3244-jospar-.html>

МҰНАЙ ЖӘНЕ ГАЗ ӨНДІРІСІНІҢ ЭКОЛОГИЯСЫН КІРІКТІРЕ ОҚЫТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Құдайбергенқызы Ж.

Жаратылыстану және ақпараттандыру факультеті

Химия, биология және география кафедрасы

Химия мамандығының IV курс студенті

Ғылыми жетекші: Досмагулова К.К.

«Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ

Аннотация. В статье рассматривается экология добычи нефти и газа на основе органических соединений, а также особенности их интегрированного обучения. Описаны преимущества и ожидаемые результаты интегрированного обучения экологии добычи нефти и газа для студентов и преподавателей.

Ключевые слова: экология нефти и газа, интегрированное обучение.

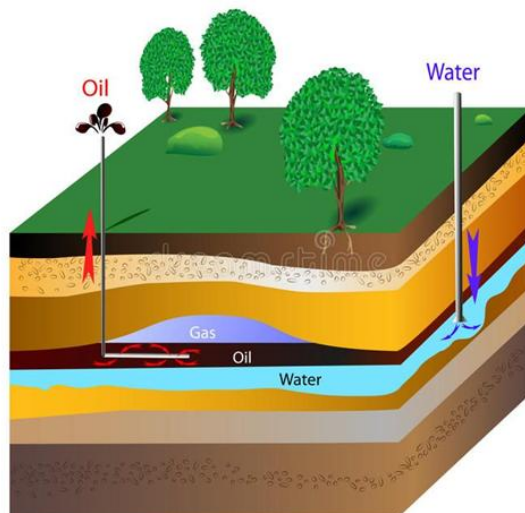
Abstract. The article discusses the ecology of oil and gas production based on organic compounds, as well as the features of their integrated training. The advantages and expected results of integrated training in the ecology of oil and gas production for students and teachers are described.

Key words: ecology of oil and gas, integrated learning.

Мұнай және газ адамзат тіршілігіндегі өте маңызды пайдалы қазба болып табылады. Табиғи газ әдетте мұнай кеніштерінде серіктес газ ретінде алынады және ол жеке түрде немесе мұнайда не суда еріген күйінде де кездеседі. Ал мұнай газтүріндегі көмірсутектерден химиялық реакциялар мен сыртқы ортаның әртүрлі әсерінен түзіледі (Сурет 1). Химиялық келіп шығуы мен табиғаты жағынан жақын болғандықтан, мұнай бар жерге газдың немесе керісінше болуы заңдылық.

Мұнай және газ кен орындарын пайдалануға кірісе отырып, адамзат баласы осы табиғи ресурстарды қарқынды өндірудің салдары туралы ойлаған жоқ. Мұнайды және газды отын ретінде пайдаланудың үлкен қаупі бар және ол баршамызға да белгілі. Мысал үшін, бір литр мұнай оттегіні 40 мың литр теңіз суынан айырса, ал оның бір тоннасы мұхит бетінің 12 шаршы метрін ластайды екен. Мұнай 0,1-0,001 мл/л мөлшерінде теңіз суында шоғырланған кезде балық уылдырықтары бірнеше күнде өлтірсе, теңіз бетінде қалыптасқан мұнай қабаты гектарына 100 миллионнан астам балық дернәсілдерінің жойылуына себеп болуы мүмкін[1]. Сонымен қоса, академик Н. Н. Моисеев қазіргі таңда туындап отырған экологиялық жағдайды мына бірауыз сөзімен мәлімдеді: «Бізде тіпті жүздеген жылдар жоқ, санау онжылдықтарда кетіп жатыр»[2]. Дегенмен,

қазіргі таңда экологиялық таза отын толықтай игеріліп, адамзатқа қолжетімді болмайынша экономиканың басым бөлігі осы – мұнай және газ өндірісіне тиесілі болып қала бермек.

Сурет 1 – Мұнай және газдың жер қабатында орналасуы[3]

«ТНК-ВР Менеджмент» ААҚ-тың еңбекті қорғау, өнеркәсіптік қауіпсіздік және қоршаған ортаны қорғау жөніндегі вице-президенті Сэнди Сташ былай деген: «Мәселенің алдын алу әрқашан салдарын жоюға қарағанда арзанырақ болады» [4]. Бұл дегеніміз, қазіргі таңда университет қабырғаларында «экология» пәнінің бір тақырыбы ретінде ғана қарастырылып кететін, осы мұнай-газ өндірісінің экологиясы туралы мәселені жеке пән ретінде оқыту қарастырылса, қазіргі студент – келешек мұнайшы өзі айналысып жүрген жұмыстың себебінен туындайтын салдарларды біліп және оны болдырмаудың және онымен күресудің әдіс-тәсілдерін жете меңгерген, әрі өз ғаламшары үшін жанашыр мұнайшы болушы еді.

Мұнай және газ өндірісінің экологиясын пән ретінде кіріктіріп оқытудың[5] мектепте оқытылатын «Жалпы органикалық химия» курсынан (кесте 1) немесе университетте өтілетін «Экология» курсынан айтарлықтай ерекшеліктері бар болмақ, өйткені мұнда тек жалпылама түсінік беріп қана қоймай, табиғатқа зиянды әсерін тигізетін және өндірістің әр сатысында алынатын заттар туралы және атмосфераға жіберілетін зиянды газдар туралы мәлімет беріледі, өндіріс орнының маңында орналасқан халық пен су көзіне, флорасы мен фаунасына әсері нақты зерттеліп, келетін зиянды азайту немесе мүлдем болдырмау жолдары қарастырылады. Осы әдіснаманың негізінде білім беру қызметін жоспарлау кезінде оның «4С» деп аталатын міндетті компоненттерін: «content» (мазмұны), «communication» (қарым-қатынас), «cognition» (ойлау қабілеті), «culture», (мәдениет) деп зерттеу қажет. Бұл мұнай-химия өнеркәсібі қызметкерлерінің ғана емес, сонымен қатар жаратылыстану ғылымдарын оқытын және бұрыннан экология, химия және биохимия негіздерімен таныс студенттер, магистранттар мен аспиранттардың экологиялық көзқарастарын тереңдетуге ықпал етеді. Теориялық алған білімдерін іс жүзінде байқап, экологиялық керекті тәжірибелер өткізуге мүмкіндік береді.

Кесте 1 – Органикалық химия курсы мен экология негіздерінің теориялық байланысы [6]

№	Экологиялық материалдар	Органикалық химия курсына кіріктіретін материалдар
1	Экологиялық жүйелер. Биосфера және ондағы биогеохимиялық айналымдар	Көмірсутектердің оттекті, азотты, органикалық заттардың ыдырауы. С, N, O көздері. Фотосинтез үдерісінің химиялық мәні
2	Табиғаттағы табиғи қорлар	Мұнай, газ, көмір, жанғыз сланецтер, сарқылатын қорлар
3	Қоршаған ортаның факторлары және олардың ағзаға әсері. Антропогендік-өндірістік факторлар	Өсімдіктер мен жануарлар дүниесін табиғи пайдаланудағы антропогендік факторлардың әсері және өзгерістің химиялық сипаты
4	Организмдер мен экологиялық факторлар арасындағы қарым-қатынастарындағы жалпы заңдылықтар	Адам ағзасындағы дәрументердің маңызы, оның қажетті мөлшерінің табиғаттағы қоректік заттармен толтырылуы
5	Қоршаған орта сапасын бағалайтын нормативтер	Органикалық ластаушылардың шекті мөлшерлі концентрациясы (ПДК). Улы химикаттар туралы түсінік
6	Атмосфераға антропогендік әсердің ығпалы және оны ластанудан қорғау жолдары	Қышқыл жауындар, озон тесігі, жылы жай эффектсі, өндіріс және автокөлік қалдықтары. Киот хаттамасы
7	Гидросфераға антропогендік әсердің ығпалы және оны ластанудан қорғау жолдары	Судың органикалық ластаушылармен, фенол және т.б. мұнай өнімдерімен ластануы
8	Литосфераға антропогендік әсердің ығпалы және оны ластанудан қорғау жолдары	Гумус-органикалық заттарды ыдырататын микроорганизмдер әсерінен пада болатын өсімдік және жануар текті шірінділер
9	ҚР «Қоршаған ортаны қорғау туралы заңы». Өндірістік қалдықтар және оларды қайта өңдеу	Қазақстандағы келесі өндірістер: 6. Кальций карбиді; 7. Мұнай-газ; 8. Метанол 9. Резинотехникалық заттар; 10. Синтетикалық талшықтар және целлюлоза өндірісі және олардың экологиялық мәселелері
10	Экологиялық мониторинг. Қоршаған ортаға келетін әсерді бағалау	Химиялық мониторинг мәселелері. Қоршаған ортаның өте улы заттармен ластану деңгейін анықтау

Тиісті экологиялық білімді алу студенттерге өндірістік қызметте туындаған экологиялық проблемаларды бағалауға көмектеседі, қоршаған ортаны жоғары деңгейде ұстау үдерісін басқаруда белсенділік танытуға мүмкіндік береді. Жоғарыда атап өтілгендей, мұнай және газ өндірісінің экологиясын кіріктіре оқыту тек өндірістің нәтижесінде туындайтын экологиялық мәселелерді қарастыру ғана емес, сол өндіріс орындарында мүмкін болатын жарылыстарға жол бермеу, өндірісте қолданылатын құрылғы мен жабдықтарды ұтымды түрде қолдану, сонымен қоса өндірістік қалдықты қайта өңдеп, оларды тиімді пайдалану жолдарын көрсететін болады.

Сонымен қоса, кіріктіре оқытудың тәжірибелік тұжырымдамасын дамыту және ерекшеліктерін айқындай түсу мақсатында бұл технологияны тек теориялық түрде ғана оқытып қоймай, жоғары оқу орнының іс-тәжірибесінде, мамандардың біліктілігін арттыру курстарында және педогогикалық практика барысында кеңінен пайдалануға болады. Демек, мұнай және газ өндірісінің экологиясын кіріктіре оқыту біз үшін тиімді болып табылады және оны төмендегі келтірілген білім алушының меңгере алатын дағдыларынан-ақ көруге болады.

Кіріктіре оқытуды игеру нәтижесінде білім алушы:

- ✓ мұнай-газ саласы кәсіпорындарындағы өндірістік қызметтің экологиялық салдарын талдау және болжай алады;
- ✓ экологиялық био-қорғаныс құралдарын қолдана алады;
- ✓ қоршаған ортаны және жер қойнауын мұнай мен газ өндірісінің техногендік әсерінен қорғау әдістерін қолдана алады.

Мұнай және газ өндірісінің экологиясын кіріктіре оқытуды игеру нәтижесінде студент келесілерді біле алады:

- мұнай және газ кен орындарындағы төтенше жағдайлардың алдын алу және салдарын жою тәсілдерін;
- қоршаған ортаны мұнай-газ объектілері қалдықтарымен ластаудың негізгі көздері мен деңгейін;
- мұнай-газ саласының барлық салаларының қоршаған ортаға әсерін;
- өндірістегі жер қойнауын пайдалану және экологиялық қауіпсіздік ережелері, ережелері мен нормаларын;
- ұтымды пайдалану, экологиялық мониторинг, экологиялық бақылау және табиғатты пайдалануды реттеу принциптері мен әдістерін.

Оқушылар мен студенттерге экологиялық білім мен тәрбие беру – ең күрделі педагогикалық үрдіс. Бұл өз кезегінде, жоғарыда көрсетілген білім мен дағдылар мұғалімдердің де білікті әрі тек теориялық білімді ғана меңгерген емес, өндірістен хабары бар, экологиялық сауатты, пәнаралық байланысты орната алатын кәсіби шебер болуын талап етеді.

Қорытындылай келе, органикалық қосылыстардың маңызды бөліктері мұнай және газ өндірісінің экологиясын кіріктіре оқытуды қолданудың барлық аталған қиындықтарына қарамастан, бұл әдістеме білім беру процесінің көптеген мәселелерін шешуге мүмкіндік береді және қазірде бір-бірімен тығыз байланысты пәндерді кіріктіре оқытудағы ерекше тәсіл болып табылады деп айтуға болады. Дәстүрлі оқыту технологиясында жеке экология және жеке мұнай-газ ісі (немесе органикалық химия) оқытылатын болса, ал кіріктіре оқытуды қолдану арқылы білім алушы осы екі пәнді қоса меңгеріп шығады. Бұл оқыту технологияларының айқын артықшылығы болып табылады. Барлық факторларды дұрыс ескере отырып, пәнаралық интеграция әдіснамасын қолдануға мүмкіндік береді. Пәнаралық байланыс орната отырып білім беру алғашында қиын болғанмен, уақыт өте келе оқытушы нақты кәсіби құзыреттілікке ие болады және бұл әдісті қолдану мұғалімнің өз кәсіби білімін шыңдап отыруына, өз пәнін өзге пәндермен байланыстыра отырып білім алушының жан-жақты дамыған, кәсіби, бәсекеге қабілетті маман болып шығуына өз септігін тигізеді.

Әдебиеттер

1. Берчатова А.А., Петрова Е.Ю. Экологические проблемы нефтяной промышленности. Тюменский государственный нефтегазовый университет. 15 мая 2003 г. [<https://neftegaz.ru/analysis/education/330188-ekologicheskie-problemy-neftyanoy-promyshlennosti/>]
2. Госсен Л.П., Величина Л.М. Экология нефтегазового комплекса. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 2007. – 5 с.
3. Environmental Science 101: Environment and Humanity / Science Course. Chapter 15 / Lesson 4. Rebecca Gillaspay. Oil and Natural Gas Reserves: Availability, Extraction and Use
4. Пандатимес. Бремя дальневидных. июнь 2005 С. – 7.
5. Лалетина Т.А. Интегрированный подход и использование предметно-языковой интеграции при обучении иностранному языку.[Электронный ресурс].Режим доступа: http://conf.sfukras.ru/uploads/3_Laletina%20T%5B1%5D.A.pdf
6. Химия курсын дәстүрлі оқыту технологиясы – <https://stud.kz/referat/show/12777>

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ – АҒАРТУ МҰРАЛАРЫН ЖАҒАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДА ҚОЛДАНУ

Мақажанов Т.Т.

«Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Арқалық қаласы білім бөлімінің Ы. Алтынсарин атындағы гимназиясы» коммуналдық мемлекеттік мекемесінің информатика пәні мұғалімі

Аннотация. Образовательные и педагогические идеи Ы. Алтынсарина имеют свои ценности, актуальность и жизнеспособность в процессе современного образования и обучения, а также способы эффективного использования методов преподавания и обучения.

Ключевые слова: методика, технологии, дистанционное образование.

Annotation. Educational and pedagogical ideas Y. Altynsarin have their own values, relevance and vitality in the process of modern education and training, as well as ways to effectively use teaching and learning methods.

Key words: methodology, technology, distance education.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына арналған Жолдауында алдағы он жылдықта Қазақстанды жедел әрі жан-жақты жаңартудың негізін қалау мақсатында басты он міндетті айқындап берді.

Соның ішінде **алтыншы міндет**-осы заманғы білім беру мен кәсіптік даярлау, «парасатты экономиканың» негіздерін қалыптастыру, жаңа технологияларды, идеялар мен көзқарастарды пайдалану, инновациялық экономиканы дамыту-бүгінгі таңда білім беру құрылымының маңызды элементтерінің біріне айналуға, дүние жүзінде білім сапасының көлеміне, ойлау деңгейіне байланысты болады.

Тәуелсіз ел тірегі-білімді, еңбекқор ұрпақ екені даусыз. Білімсіз елдің ертеңі жоқ екені айдан анық. Елбасы білім беру мәселесін назардан тыс қалдырмайды.

Қазіргі кәсіптік және жоғарғы оқу орындарын бітірушіге қояр заман талабы жоғары. Бұл күндері жұмыс берушіге өз ісі маманының білгірі керек.

Болашақ маман:

1. Өз бетінше жұмыс істеуге дағдыланған, әр түрлі проблемаларды өздігінен шеше алатын, алған білімін пайдалана білетін;

2. Шығармашылық пен жаңа жағдайда әрекет ете білетін, жаңа технологияны игеруге қабілетті;

3. Адамдардың әр түрлі топтарымен тиімді қарым-қатынас орната білетін, ұжымда жұмыс істеуге дағдыланған болуы керек.

Осы ретте қазіргі замандағы технологиялық жетістіктерге негізделген қашықтықтан білім беру жетекші рөл атқарып отыр. Білім беру жүйесін ақпараттандыру бағыты жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы дамыта оқыту, қашықтықтан оқыту, дара тұлғаға бағыттап оқыту мақсаттарын жүзеге асыра отырып, оқу-тәрбие үрдісінің барлық деңгейлерінің тиімділігі мен сапасын жоғарылатуды көздейді.

Білім алушыларға білім беруде, тәрбиелеуде Ыбрай ұстаз өмірінің, педагогикалық идеяларының өнегелі тәрбие беретін жақтары жеткілікті. Себебі, Ыбрай ұстаздың бүкіл өмірі, еңбектері, негізінен үлгілі-өнегелі адам тәрбиелеу ережесі десе болады. Ыбрай ұстаз мұрасын мәңгілік өнеге мектебі дейміз.

Ыбырай Алтынсарин ұстазымыз қоғамның санасын педагогикалық жүйемен баяндап, эстетикалық таныммен, пәлесапалық қағидаларымен тұжырымдап отырды. Қазіргі таңда «ұстаздың сабағында жаңа технология әдіс-тәсілдері оқушыларды ортамен қарым-қатынас жасай білуге, басқаны тыңдай білуге, топта бір тұжырымға келуге, топ алдында өз ойын еркін айтып қорғай білуге, әдептілікке, жауапкершілікке, өнерге, еңбектенуге үйретеді.» [2. б. 78-81]

Білім берудегі демократиялық, ізгілендіру, ынтымақтастық идеясы, мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынасты өзгертті. Мұнда мұғалімнің кәсіби-әдістемелік шеберлігінің маңызы зор. Қазіргі жаңалық деп жүрген ынтымастық, ізгілендіру идеясын сол кездің өзінде-ақ Ыбырай Алтынсарин қалыптастырған болатын.

Дүние жүзі бойынша қашықтан білім беру жүйесін өркендетуді басты мақсат етіп дамытуда. Қашықтықтан оқыту ұғымын кең мағынада алсақ, бұл-білім алушылар мен білім берушілердің бір-бірінен кеңістікте алыстатылған оқу формасы. Ал, тар мағынадағы қашықтықтан оқу ұғымы, білім алушылар мен білім берушілердің арасындағы, сонымен қатар білім алушылардың өзара белсенді ақпаратпен алмасуын қарастыратын және жоғарғы дәрежедегі қазіргі жаңа ақпараттық технологияларды (аудио-визуальды құралдар, дербес компьютерлер, телекоммуникация құралдары, т.б.) пайдаланатын белгілі бір тақырыптар, оқу пәндері бойынша ұйымдастырылатын оқу процесі.

Ыбырай ұстазымыздың да ұсынған әдістемесінің негізі де осы емес пе.

Ыбырай Алтынсариннің ізгі ойлары, талғамы, педагогикалық идеялары көптеп саналады.

«Еңбек-байлық атаулының негізі. Ол бүкіл адамзат өмірінің бірінші алғы шарты. Адамның өзін адам еткен - еңбек»-деп Ыбырай Алтынсарин ғылыми түрде тұжырымдап көрсеткен.

Ыбырай Алтынсарин мектептегі тәртіпке зор көңіл бөлген «Тәртіптің шындыққа айналауы тәртіптілік сезімін тудырады»-деген ұлы ұстаз. Тәртіп деген педагогикалық ұғымға Ыбырай Алтынсарин терең талдаулар жасайды. Ол бірде тәртіп-тәрбие құралы десе, бірде тәртіп-тәрбиенің нәтижесі» деген анықтама береді.[2. б.45-48] Ал бұл халық педагогикасындағы «тәрбие-тәртіптің құлы» деген түсінікке жақын. Сондай-ақ тәртіп оқушының мектеп ережесіне бағына білу мен шын еркіндіктің табиғи бірлігі дегенді де ұлы ұстаз Ыбырай Алтынсарин жазған.

Білім мен тәрбие берудегі Ыбырай ұстаздың алға қойған мақсаттарына тоқталсақ:

- оқушыларға жан-жақты және кең көлемде білім беру;
- мұғалімнің ролін жоғары көтеру, оқулықтардың сапасына көңіл аудару;
- оқу бағдарламаларын үнемі жетілдіріп, толықтырып отыру;
- оқушылар білімін қосымша материалдармен толықтыру; [1. б. 57-60]

Міне, кезінде аса көргендікпен көпшілікке ұсынған осы ұғым тұжырымдары қазір де мұғалімдердің қажетіне жарап жүр.

Білім беру сапасын жақсартудың бірден-бір жолы - жаңа педагогикалық технологияларды қолдану. Мұғалім оқушының табиғи дарын, қабілетін ашу арқылы жас ерекшелігін ескере отырып, технология элементтерін тиімді пайдалану керек, сонда ғана бір сабақтың барысында бірнеше технологияны кезекпен, тиімді қолданып, оқушыны жалықтырмай оқуға үйретуге болады. Сабақ - ұстаздың көп ізденуінен, көп еңбектенуінен туатын педагогикалық шығарма. Кезінде Ыбырай ұстаз да мұғалімдерге дәл осындай талап қойған болатын. Бұл Ыбырай ұстаздың педагогикалық идеяларының өміршендігін-байқатады.

Қазіргі заман талабына сай білім беру жүйесінің тиімділігінің басты көрсеткіші-білім сапасы мұғалімнің негізі міндеті-оқушыны білімге, өз бетінше ізденіске және шығармашылық жұмысқа баулу болып табылатыны бәрімізге белгілі. Қазіргі оқыту әдістемесінде қолданып жүрген көптеген технологиялар да бар. **Сын тұрғысынан ойлау, деңгейлеп - саралап оқыту, проблемалық оқу, интерактивті, белсенді оқыту, Кейс – технология, Желілік – технология** - қайсысын алсақ та негізінде Ыбырай ұстаздың педагогикалық идеялары жатыр деп айта аламын.

Соңғы 10 жылдан астам уақыт ішінде Қазақстандағы білім беру жүйелерінің құрылымдарында және білім берудің педагогикалық әдіс-тәсілдерінде де елеулі өзгерістер болып жатыр.

Елбасының жолдауында: **«Біз бүкіл елімізде әлемдік стандарттар деңгейінде сапалы білім беру қызметіне қол жеткізуге тиіспіз»** делінген.

Мен өзім дәріс беретін Информатика пәні сабақтарында Кейс – технология, Желілік – технологияларын қолданып отырамын.

Кейс – технология – білім беруші дәстүрлі және қашықтықтан консультацияларды ұйымдастыру кезінде мәтіндік, аудио-визуальды және мультимедиялық оқу-әдістемелік материалдарды жинау және оларды білім алушылардың өз бетінше меңгеруі үшін жіберуге негізделген.

Кейс технологиясы (ағылшынның **case**—портфель) оқытуда жасалынған әдістемелік материалдармен іске асырылады.

Кейс – технологияға арналған материалдар түрлері мыналар:

1. Әдістемелік нұсқаулықтар. Оқу құралдары мен глоссарий. Білім алушыларға оқу жоспарындағы пәндер бойынша, электрондық тасымалдауыш (CD-ROM) және оқу-әдістемелік материалдардың кешені (кейс) беріледі. Кешенді даярлауда ұжымдық әдістер, жобалау әдістері пайдаланылады. Мұндай әдістер білім алушылардың белсенділігін арттыруға, шығармашылық қабілеттерін белсендіруге бағытталады.

2. Жұмыс дәптері.

3. Анықтама.

4. Оқу, аудио, бейне материалдары.

5. Бақылау және емтихан материалдары.

Желілік – технология - білім алушы, білім беруші, әкімшілік арасындағы интерактивті өзара әсері мен оның оқу-әдістемелік құралдармен жабдықталуын қамтамасыз етуде телекоммуникациялық желіні қолдануға негізделген.

Оқытудың желілік – технологиясына мыналар жатады:

- Интернет желісін пайдалану;
- Электрондық поштаны пайдалану;
- Телекоммуникациялық құрылғыларды пайдалану;
- Мультимедиамен жабдықталған, Интернетке шығу мүмкіндігі бар

желелік компьютерлік кабинет.

Қашықтықтан оқыту технологиясы бойынша білім берушінің негізгі міндеті білім алушының келесі түрдегі орындалатын жұмысын өз бетінше басқару болып табылады:

- туындайтын мәселелерді қарастыру;
- мақсат пен міндеттерді қою;
- білім, тәжірибелерді беру;
- ұйымдастыру қызметі;
- білім алушылардың арасында өзара байланысты ұйымдастыру;
- оқу процесін бақылау. Білім алушылар қашықтықтан оқу кезінде білім

беру процесінің негізін қолайлы уақытта, ыңғайлы орында, тиімді темптегі өз бетінше жұмыс құрайды.

Сондықтан білім алушылар өз бетінше жұмыстың техникасы мен әдістемесін, жоғарғы деңгейде білімді өз бетімен толықтыру негіздерін меңгеруіне мүмкіндік алады. Сонымен бірге нәтижелі түрде оқу үшін жаңа ақпараттық технологияның құралдарымен жұмыс істей білуі тиіс.

Сонымен, жаңа технологиямен оқыту, оқуға үйрету — адамның білім алуға және ақпарат алуға деген құқықтарын іске асыратын, үздіксіз білім беру жүйесі нысандарының бірі ретінде білім алушылар мен қатар, мамандардың да, негізгі қызметін атқара жүріп, білімін, біліктілігін арттыруларына мүмкіндік береді.

Осы жерде **«Қазіргі жаңалықты әдістер – ұмытыла бастаған ескілер»** - деген тұжырыммен келіспеуге болмайды.

Қазіргі жас буын жан-жақты, терең білімді, саяси- экономикалық сауатты, яғни интеллектуалдық деңгейі жоғары болса, тәуелсіз мемлекетіміздің мықты тірегі болатынына сенімім мол.

Ыбырай ұстаздың да алға қойған мақсаты-қайткен күнде де қалың елі қазағын терезесі тең көсегелі, көргенді мәдениетті, өнері өркендеген ел қатарына қосу болатын. Осы жолда сан кедергілерге кездесіп, **«мыңмен жалғыз алысып»**, аңсаған арманға жету жолында бойдағы бар күш- қайратын, ақыл-парасатын сарп еткен Ыбырай ұстазымыз да қалың бұқараның шынайы қамқоршысы, жанашыры, Ұстазы. Ұлы ұстаз - Ыбырай Алтынсарин идеяларын дамытып, қоғамда пайдаланатын болсақ, ол үлкен бір жетістік болып табылады.

Әдебиеттер

1. Сыздықов Ә. Ы. Алтынсариннің педагогикалық идеялары мен ағартушылық қызметі. А, 1969.
2. Ламашев Ә. Ыбырай Алтынсарин. А, Ана тілі. 1991.

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИДЕЯСЫ МЕН АҒАРТУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ

Мухамедиярова Г.Т.

*Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, педагог-зерттеуші
Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Арқалық қаласы білім бөлімінің Родина жалпы білім беретін мектебі» коммуналдық мемлекеттік мекемесі*

Аннотация. Это произведение рассказывает о педагогических идеях и воспитательной деятельности педагога Ибрая Алтынсарина. Для казахского народа жизнеспособность творчества тянувшегося к культуре и образованию Ибрая, ценные идеи, которые он развил в области педагогики, рациональность методов обучения. Написано об ученом труде верного сына, который был путеводной звездой в духовный мир своего народа.

Ключевые слова: Великая деятельность в области народного просвещения.

Annotation. This work tells about the pedagogical ideas and educational activities of the teacher Ibray Altynsarin. For the Kazakh people, the vitality of creativity, reaching out to the culture and education of Ibrai, the valuable ideas that he developed in the field of pedagogy, the rationality of teaching methods. It is written about the scholarly work of a faithful son, who was a guiding star in the spiritual world of his people.

Keywords: Great activity in the field of public education.

Ы. Алтынсарин талантты педагог, ағартушы, дарынды жазушы, тамаша ақын, көрнекті қоғам қайраткері. Ыбырай Алтынсарин – қазақ қоғамына, халқымызға демократиялық мәдениет пен өнерінің бірсыпыра саласында жанадан өсіп өркендеуіне айқын жол ашып берді. Ұлт ұстазымыздың есімі қашанда уақыт сынынан кедергісіз өтіп, халқымен бірге жасасып келеді. Оның өмірі өз Отанын, халқын, елін шексіз сүюдің айнымас символы, еліне жан-

тәнімен қызмет етудің тамаша үлгісі. Ағартушының өнегелі өмірі, қызметі қазақ тарихы мен әдебиетінде айқын іздерін қалдырғаны анық. [1] Ұлы адамзатпен бірге жасайтын өшпес, ескірмес идеялары бірнеше ұрпақтың өткеніне қарамастан мән – мағынасын жоймай, уақыт өткен сайын биіктей, қадір-қасиеті артып келеді. Ол өзінің шығармашылық өмірін ұлы мақсаттарға арнады.

Қараңғылықтың құрсауында , надандықтың шырмауында жүрген қазақ халқын өнері мен мәдениеті, білімі өркендеген елдердің қатарына қосу еді.

Ы.Алтынсарин орыс халқы мәдениетінің демократияшыл идеяларын, әсіресе, Ушинскийдің педагогикалық мектебінің жаңалықтарын шығармашылық жолмен қабылдай отырып, қазақ даласына білім таратушы, мектеп ашушы, жастарды әділдікке, білімділікке, еңбекқорлыққа тәрбиелеуші ұстаз болды.

Ыбырай - ең алдымен ағартушы педагог, оның ақындығы мен жазушылығы оның негізгі мақсатына - ағартушылық жолына, педагогикалық істеріне бағынған. [2] Балаларға арналған шығармалары балалар тәрбиесіне арналып, оқу құралдары үшін жазылған болатын. Ол орыстың Ушинскиймен, Толстойдың педагогикалық пікірлерін қорыта отырып, «Қазақ хрестоматиясы», «Қазақтарға орыс тілін үйретудің бастауыш құралы» атты екі кітабын дүниеге әкелді.[3] Европа оқымыстыларының педагогикалық көзқарастары мен оқыту, оқулықтар жасау әдістері мен қарулана отырып, солардың тәжірибесін қазақ жастарының талап- тілектеріне қарай бейімдеп құруға айрықша көңіл бөлген. Ұлы педагог өзінің шығармашылық идеяларын ұстаз бен шәкіртке қояр талаптарды, олардың өзара түсіністігін, жастардың адамгершілік қасиеттерін тәрбиелеп, жетілдіруге ұстаздың жеке басының үлгі – өнегесін заман талабына сай айқындап берген.[3]

Ы. Алтынсарин – қиын заманда білім алып, ат жалын тартып мінгесін- ақ, білім ұранын көтерді. Елді қорлықтан құтқаратын, игілікке бастайтын тек білім деп есептеді. Өзі ашқан мектептерде ана тілінің таза оқытылуына көңіл бөліп, халық ауыз әдебиетін пайдаланып, өзі де ұрпақ тәрбиесіне арналған әдеби шығармалар жазды. Сол әдеби шығармалар арқылы тіршіліктің өзекті мәселелерін көтере отырып, жазба әдебиеттің, әдеби тілдің негізін қалаушылардың бірі болды.[1] Әдебиетке тың тақырыптар әкеліп, озық ойлар негіздеді. Ыбырайдың ағартушылық мақсатта жазған әдеби еңбектерінің жинағы 1879 жылы белгілі екі өлеңмен ашылған. Жазушы бұл өлеңдерді «Сөз басы» деген атпен алған. Қазір бұл өлеңдер «Кел, балалар, оқылық!», Өнер – білім бар жұрттар» деген атаулармен мәлім. [2] Ол халық ағарту ісіне арнаған әдеби туындыларын да оқу – білімді насихаттаудың ұтымды әдісінің қажеттілігін көрсетті. Осы шығармалары арқылы жастарға оқу- білімнің әр жақты пайдасын мысалға келтірсе, әр шумағы жастарға үндеу іспеттес. Өмірдегі сарқылмайтын мол байлық - білім екенін , білімнің жолы жарқын жол екендігін оның дара жолы - еңбек екенін, талмай оқу, сол арқылы адам өз мақсаттарын жете алатындығын ақын өз шығармалары арқылы айқын дәлелдеген. Балалар әдебиетінің атасы өлеңдер мен қатар балалар үшін әңгімелерде жазған . Әңгімелерінің негізгі тақырыбы – еңбекті сүю, қадірлеу. Жазушы шағын әңгімелерінде үгіт, өсиет түрінде берсе, көлемді шығармаларын

қазақ халқының санасын тәрбиелейтін реалистік суреттер арқылы бейнелейді. Шығармаларының тәрбиелік мәні бар « Бай баласы мен жарлы баласы» шығармасы арқылы бір жастағы екі баланың тағдыры, өмір тануы, тіршілікке икемділігі жайлы әлеуметтік мәселені қозғаса, « Бақша ағаштары» әңгімесінде тәрбиенің, ата- ана беретін тәрбиенің үлкен рөл атқаратындығын , «Талаптың пайдасы» деген әңгімесінде талап етіп талпынбаса, адам баласы алға баспас еді, жастық шақта , жігер – қайраттың мол кезінде бойдағы жақсы қасиеттерді жарыққа шығарып талпыну керектігін, талпыну идеясын жастар ойына тастап, осы шығармасы арқылы сол идеяны көтереді.[3]

Ыбырай - қазақ әдебиетіне тың тақырыптармен, құнды идеялар әкелген. Жазушының шығарамаларында өнер, еңбек, кәсіп, адамгершілік тақырыптары мен идеялары сөз етілсе, отырықшылдыққа байланысты тың тұрмыс тақырыптарын көтерді.

Балаларды оқыту әдісінің ерекше, өзіндік жүйесін жасаған педагог. Ол- халқының тұңғыш прогресшіл педагогикасын, халықтық мектептерінің негізін қалаушы. 1860жылы қазақ балалары үшін мектеп ашқан Алтынсариннің ағартушылық - педагогикалық қызметі осы тұстан бастау алатын. Шалғай ауылда мектеп ашуға құлшынған, ағартушылық идеялармен қанаттанған - ұстаз, мектеп ашудың қиыншылықтарына қарамастан көздеген мақсатын орындауға кірісті. Халыққа кәсіптік білімнің маңызын, мақсатын түсіндірген Алтынсариннің талабы мен қадамын халық қолдап, 1864 жылы қаңтар айында мектеп ашылды.[4] Мектеппен қоса интернатта іске қосылды. Қазақтың тұңғыш мектептерінің негізін қалаушылығымен қатар жазушылық пен оқытушылықты шебер үйлестіруші. Халық мектептер үшін ең керекті оқытушы. Тамаша жақсы педагогика құралдары да, ең жақсы үкімет бұйрықтары да , инспекторлық бақылауда оқытушыға тең келе алмайды. Сондықтан да мен жақсы оқытушыны дүниедегі заттың бәрінен де қымбат көремін - деп ұстаздарды жоғары бағалады. Тұңғыш ұстазымыз - мектеп ашу, оқушыларға арнап оқулықтар жазумен бірге, мектептің материалдық базасын күшейтуге, қаржыны көбірек бөлуге баса назар аударды. Өйткені « Мектеп - білім берудің басты құралы» деп қарады. [4] Халқы үшін, халқының болашағы жастар үшін, олардың мәдениеті дамыған білімі жетілген ақыл- ой санасы озық елмен тең болу үшін аянбай қызмет еткен «даланың дауылпаз қоңырауы.» Алтынсариннің ғылыми және әдеби еңбектері бүгінгі жастарға, бүгінгі қоғамға берер ғибраты мол - асыл мұра.

Алтынсариннің ағартушылық қызметі мен педагогикалық қызметіндегі басты нәрсе - оның өз халқын шын сүюі. «Қазақ деген – жасанды мінезі жоқ, қарапайым халық, бірақ сол қарапайымдылығының өзінде оның, көп жақсылығы жатыр». [4] «Өз елімізге қолдан келгенше қызмет ету- біздің әрқайсымыздың борышымыз» дегендей, әр адам елі үшін, халқы үшін қызмет қылуға міндетті.

Ыбырай - халықтың сүйген ұлы. « Барлық қазақ жастары менің соңымда, олар мені жақсы көреді мен қайтып жалғыз болайын...» деген болатын. Барлық саналы ғұмырын ағарту ісіне арнаған ұстаздың ұрпаққа үлгі болар

елжандылығы, шығармашылық мұралары ұрпақ үшін баға жетпес қазына болып қала бермек.[5]

Ыбырай салған сара жол, ол жаққан шамшырақ, ұлт болашағының сөнбес сәулесі.

Әдебиеттер

1. Ы.Алтынсарин Таңдамалы педагогикалық мұралары . Алматы, Рауан 1991
2. Ы. Алтынсарин «Кел, балалар, оқылық! Атамұра 2006
3. Тәшметқызы А, А. Мейірманова « Ы. Алтынсарин халықтық педагогика үлгілерін насихаттау // қазақ тілі мен әдебиеті
4. Педагогикалық әдістемелік // Тәрбие құралы
5. Бәкір.Ә Ыбырай жаққан шамшырақ // Сыр бойы

ОҚУШЫЛАРДЫҢ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН МОБИЛЬДІ ОҚЫТУДА ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МӘНІ

Нышанбай Г.

IV курс студенті

«Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ

Ғылыми жетекші: **Асанова А.К.**

«Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ

Аннотация. В данной статье рассматривается использование компьютерных программ в обновленном содержании образования - как основного эффективного инструмента, способствующего процессу обучения. Уточнены их функции в процессе обучения. Также были даны сведения о программах и цифровых образовательных ресурсах, которые будут эффективны при обучении иностранному языку.

Ключевые слова: иностранный язык, компьютерные программы, информационно-коммуникационные технологии; обучающие компьютерные программы.

Annotation. This article discusses the use of computer programs in the updated content of education as the main effective tool that contributes to the learning process. Their functions in the learning process are clarified. They also provided information about programs and digital educational resources that will be effective in teaching a foreign language.

Key words: foreign language, computer programs, information and communication technologies, training computer programs.

Бүгінгі таңда білім беру үдерісі мобильді телефондардың және тағы басқа қосымшалардың белсенді дамып, енгізілуіне байланысты түбегейлі өзгерістерге ұшырауда. Оқу бағдарламаларында мобильді құрылғыларды қолдану – бұл Еуропаның көптеген елдерінде, Австралияда, АҚШ-та және Канадада кеңінен тарауда және «батыста мобильді қосымшалар кез-келген адамның ажырамас бөлігі болып табылады» [1].

Қазіргі заманда компьютерлер мен интернет желісі адамзат үшін ажырамас құралға айналғаны белгілі. Мұндай технологияларға білім алушы оңай бейімделеді, тиімдірек және сапалы болады. Заманауи техниканың жоғары жылдамдықта дамуы, әлемдік өндірушілердің қатаң бәсекелестігі, осының бәрі 90-шы жылдардың ортасындағы компьютерлерге қарағанда әлдеқайда күшті және өнімді заманауи коммуникаторлар мен мобильді құрылғыларды алуға мүмкіндік берді. Мобильдік құрылғылардың осы орасан әлеуетін қолдану, атап айтқанда білім беруді ақпараттандыруын жетілдіру үшін негізгі бағыттардың бірі болып табылады.

Бүгінгі таңда қарқынды өзгеріп жатқан техникалық сферада адамның жаңа ақпараттық ортасы тез дамып келеді. Қазіргі мектептегі білім беру процесіне қойылатын маңызды талап — «XXI ғасыр талабына сай оқыту және оқу». Қазіргі кезеңде, компьютерлік коммуникациялар ақпараттық мәдениеттің жаңа өрісін қалыптастырады. Желілер адамзат қоғамдастықтарының жаңа әлеуметтік ұйымын құрайды және «желілік» логиканың таралуы адамдардың күнделікті өміріне көбірек әсер етеді. Сандық құрылғылар мен желілік қызметтер адамдарды өзара әрекеттесудің желілік моделін құра отырып, бірлескен қызметтің жаңа ортасына көбірек тартады.

Бүгінгі таңда мобильді оқытуды басқа оқыту түрлерімен қатар, оқушылар үшін тиімді оқу жағдайларын жасау мақсатында қамтамасыз ете отырып, біріктіру оңай. М-learning ұялы телефондар, смартфондар, коммуникаторлар, түрлі портативті мобильді құрылғылар, электрондық ойын құрылғылары, портативті компьютерлер, планшетті компьютер және т. б. сияқты ұялы байланыс құралдарын пайдалана отырып жүзеге асыруға болады. Дамудың заманауи құралдары қызығушылық тудыратын тақырыптар бойынша кез-келген электронды оқулықтарға қол жеткізуге мүмкіндік береді. Мысалы, мобильді құрылғыларға әртүрлі пәндер бойынша сандық білім беру ресурстарын орнатуға болады. Аудио, видео материалдарды, анимациялық роликтерді, сызбаларды орналастыру, формулаларды қосу мүмкіндігі ұялы телефондарға арналған электронды оқыту бағдарламаларын жасауды әмбебап және кез-келген салаға бейімдейді. Осының арқасында ұялы телефондарға арналған электрондық оқыту бағдарламаларын құру және дамыту білім беруді ақпараттандырудың басым бағыты болып табылады [2].

Мұның барлығы білім алушыларға өз бетінше ойлауға, қажетті ақпаратты іздеуге, оны өңдеуге, проблеманы белгілеуге, алынған тәжірибе мен білімді талдауға, білім алушының мотивациясын арттыруға және үздіксіз білім алуға деген дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді, бұл да білім беру процесінің заманауи тұжырымдамасына сәйкес келеді.

Сонымен мобильді оқытудың беретін мүмкіндіктеріне тоқталар болсақ:

- оқытуда жаңа технологияларды қолдану мүмкіндігі;
- оқуда жеңіл, ықшам, портативті құрылғыларды пайдалану мүмкіндігі;
- мобильді оқыту оқу іс-әрекетінің әр түрлі түрлеріне, сондай-ақ аралас оқыту аясында қолдануға жақсы сәйкес келеді;
- мобильді технологиялардың көмегімен кез-келген форматта оқу үшін сапалы көмек алуға болады;
- мобильді оқыту ерекше қажеттіліктері бар адамдарды оқытуда жақсы қолдау құралы бола алады;
- мобильді оқыту жасөспірімдер үшін қызығырақ әрі жақсы;
- шығындарды айтарлықтай азайтуға мүмкіндік береді;
- оқу мазмұнын дамытудың жаңа тәсілдерін қолдануға мүмкіндік береді;
- үздіксіз, мақсатты оқытуды қолдауды қамтамасыз етеді;
- қызықты және ыңғайлы оқу тәжірибесін жасауға мүмкіндік береді[3].

Осылайша, мобильді оқыту форматында көп нәрсе жасауға болады. Мобильді оқыту шынымен сәтті болуы үшін оқу мазмұны осы формат үшін арнайы жасалуы керек немесе оқытушының бағдарымен мұқият бейімделуі керек. Егер дұрыс жасалса, мобильді оқыту оқу мазмұнын жеткізудің, бірлесіп жұмыс істеудің, корпоративті байланыстарды жетілдірудің, сауалнамалар, тесттер мен тиімділікті бағалаудың, өнімділікті қолдау құралдарын ұсынудың, білім алмасудың, аралас оқытудың және тағы басқалардың тамаша құралы бола алады деп толық сеніммен айтуға болады.

Мобильді оқытудың қатарына кіріктіруге келетін мобильді қосымшалар арқылы оқыту үдерісін өнімді әрі тиімді етуге болады. Жоғарыда айтылғандай қолжетімділігі мен қолайлылығы қатар бұл оқыту технологиясының берері мол. Сол мобильді қосымшаларды арқылы ағылшын тілін оқыту К. В. Капранчикованың зерттеуі бойынша, «оқыту үдерісін ұйымдастыру нысаны ретінде мобильді қосымшаларды пайдаланып бақылау және оқыту жұмыстарын жүргізсек, білім алушы кез-келген жерде және кез-келген уақытта тілдік дағдыларын, әлеуметтік мәдени және мәдениетаралық құзыреттіліктерін қалыптастырып, әрі қарай дамыта алады» [4].

Мобильді оқытудың қарқынды нысандары мен әдістерін іске асыруды, виртуалды кеңістікте дербес оқу қызметін ұйымдастыруды қамтамасыз етеді, оқушылардың шет тіліндегі коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруда айтарлықтай мүмкіндіктерге ие. Аталған оқыту халықаралық ақпарат алмасудың технологиялық негізі болып табылады, олар жеке тұлғаны дамыту үшін, мәдениетаралық коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру үшін дидактикалық жағдайлар жасайды. Бұл оқыту процесін «мәдениеттер диалогын» құруға, оқытудың белсенді негізін қалыптастыруға мүмкіндік

береді, олар әлеуметтік-мәдени контекст пен болашақ кәсіби қызметтің контекстін белгілейді. Мәдениетаралық коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру үшін АКТ-ны пайдалану, егер ғаламдық Интернет желісінде оқыту мазмұны мен мәдениетаралық қызмет процесін құру кезінде мәдениеттанулық және аксиологиялық тәсілдерді іске асыратын болса, тиімді болады. Мобильді оқытуды қолдану негізінде оқыту барысында оқушылар жана мәдениетке бейім және ашық бола бастайды, олар өздерінің стереотиптері мен наным-сенімдерін түсініп, оларды өзгерте алады, мәдени айырмашылықтарды қабылдамауға, оларға деген оң көзқарасқа өзгертеді, әртүрлі ұлттардың студенттері арасындағы қарым-қатынас сипаты жақсарады, басқа мәдениеттер мен халықтарға эмпатикалық және толерантты қарым-қатынас артады, олардың мәдени сәйкестігін түсіну қабілеті артады. Бұл мәдениетаралық коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру талаптарына жауап береді. Инновациялық технологиялар арқылы оқу үдерісін жандандырудың нәтижесі студенттердің мәдениетаралық коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру міндеттерін тиімді шешу болып табылады.

Қорытындылай келе, қазіргі уақытта мәдениетаралық коммуникативті құзыреттіліктің қалыптасуы қазіргі заманғы әдістемелік ғылымның сәнді мәселесі ғана емес екенін атап өткен жөн. Бұл жалпы қоғам үшін және белгілі бір тұлға үшін, атап айтқанда оның дамуы үшін қажет және өзекті.

Әдебиеттер

1. Монахова Г. А. Мультимодальные технологии в учебном процессе высшей школы. Теория и практика общественного развития. – 2013. – № 11. – С. 158–160.
2. Вульфович Е. В. Роль мобильного обучения в оптимизации преподавания иностранных языков. Известия Волгоградского гос. пед. ун-та. – 2014. – № 6 (91). – С. 161–164.
3. Ливская Е. В. Мобильное обучение иностранному языку: теория, методология и практика применения в вузах. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2013. – № 1. – С. 187–195.
4. Капранчикова К. В. Мобильные технологии в обучении иностранному языку студентов нелингвистических направлений подготовки. Язык и культура. – 2014. – № 1 (25). – С. 84–94.

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН ҒАСЫР АДАМЫ

Омарова Д.Қ.

*«Мектепке дейінгі және бастауыш білім беру кафедрасы,
педагогика ғылымдарының магистрі*

Қапан А.М.

*Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу мамандығының 2 курс студенті
«БІ. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ*

Аннотация: Алтынсарин неустанно трудится на благо своего народа, доказывает свою одаренность, способность к культуре. Он показал молодежи путь к неустанной борьбе за светлое будущее, к восприятию и осмыслению культуры. Он поддерживал веру в будущее.

Ключевые слова: Алтынсарин, свой народ, благо, труд, одаренность, культура, способности. молодежь, светлое будущее.

Annotation.: Altynsarin works tirelessly for the benefit of his people, proves his talent, ability to culture. He showed young people the way to a relentless struggle for a bright future, to the perception and understanding of culture. He maintained faith in the future.

Keywords: Altynsarin, his people, good, work, giftedness, culture, abilities. young people, a bright future.

Қазақстан Республикасы педагог қызметкерлерінің біліктілігін арттыруға арналған «Тиімді оқыту мен оқу» бағдарламасының мазмұнынан кешегі Ыбырай салған жолмен ілгері жылжуды бақылауға болады. Ыбырай Алтынсарин оқыту мен тәрбиелеуде негізгі тұлға мұғалім екенін ұғынып, сапалы білім беретін мұғалімдерді дайындау жолында жұмыс жасаған болса, бұл игі бастама әлі де күшін жойған емес, бүгінгі бағдарламада: «Мектеп әкімшілігі мен білім беру жүйесін басқару органдарының мұғалімдерді тиісті ресурстармен қамтамасыз ету қызметінен гөрі, оқушыларды тәрбиелеу, дамытуға бағытталған мұғалімнің сыныптағы күнделікті жұмысы оқыту үдерісі мен оқушылардың оқу нәтижелеріне көбірек ықпал етеді (Barber and Mourshad, 2007). Мектеп жұмысы мен оқушы жетістіктерін өрістетудегі негізгі тұлға – мұғалім (Strong, Ward & Grant, 2011) [1, б.4].

Бүгінгі заман талабына сай білім беруде мұғалімнің алдына қойған басты мақсаты, өз мүддесі мен қоғамдық мүдделерді ұштастыра білетін, зиялы, адамгершілігі мол, денсаулығы мықты жеткіншек тәрбиелеу. Оқушылардың санасына туған халқына деген патриоттық сезім ұялатып, ұлттық рухты сіңіру. Сондай – ақ тілі мен әдебиетін, тарихы мен өнерін қастерлеп, салт дәстүрін меңгерту. Әр оқушыны дара тұлға деп танып, олардың бойына үнемі оқып үйренсем деген ізденімпаздық қасиет дарыту, оларға өздігінен білімдерін толықтырып тереңдету тәсілдерін жаңа технологиялармен, әдіс тәсілдермен байланыстыра отырып дамыту Ыбырай еңбегімен үндесіп жалғасын тауып отырған іс деп қарауымызға болады.

Оқу методтары мен балаларды оқыту тәсілдерін БІ. Алтынсарин мұғалімдерге олардың кең тәрбиелік мағынасында түсіндіретін. а) оқыту методтары- балалардың жүре келе мектепке, сабаққа кейіннен ғылымға, өз бетімен білім алуға құмарландыратын (ынталандыратын, ықыластандыратын)

жол ә) сабақта балалардың ойлау қабілетін арттыратын жаттығулар қажет, мысалы, әңгіме, түсіндіру арқылы оқыту методы. Бұл көрнекілік заттарды және өмір фактілерін пайдалануға көмегін тигізеді: заттарды және құбылыстарды суреттеу, олардың қасиеттерін салыстыру, әр түрлі қортындылар жасау. Сондықтан да балаларда дұрыс ойлау қабілеті қалыптаса бастайды.

«Тиімді оқыту мен оқу» бағдарламасында балаларды оқыту тәсілдері тиімді оқыту, табысты оқыту, сындарлы оқыту тәсілдерімен жалғасын тауып отыр. Оқытудың бұл тәсілдерін қолдануда мұғалім оқушылардың оқуына мүмкіндік тудырады, оқу материалы және өзге де қажетті құралдармен қамтамасыз етеді, ал оқушылар өз кезегінде пән бойынша өз түсініктерін арттыруға ынталы болады-бұл жерде де ұлы ағартушының ұстанымының жаңа заман талабымен үндестігін көруімізге болады.

Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық көзқарасынан бүкіләлемдік тәлім тәрбиенің алтын діндегі гуманистік көзқарас, яғни шәкіртке жылы жүректі болу, мұғалім мен оқушы арасындағы ынтымақтастық принциптерінің көрініс тапқанын байқаймыз.

Ыбырай Алтынсарин мейлінше қиын жағдайда жұмыс істеді, талай бөгеттерге кездесті. Өтірік арыз, «Жаптым жала, жақтым күйенің» неше түріне жолықты. Бірақ ол күрестен қажыған жоқ. Әсіресе, оның келешекке сенімі зор болды. Аңсаған армандарын өзі орындай алмаса да, болашақта жастар орындайды деп білді. «Елді қараңғыдан жарыққа шығаратын – жастар, тек қана жастар» деген қорытындыға келді.

Ыбырай қазақ жастарын оқуға үндеумен қатар, адамгершілікке, махаббат-достыққа, еңбекке, жігершілікке, халқын сүюге, қысқасын айтқанда, «адам» деген ардақты есімді ақтай алатын кісі болып шығуға үндеді және жастарға бала кезінен бастап дұрыс тәрбие бергенде ғана бұл міндеттерді іске асыруға болатындығын жақсы ұғынды. Сондықтан Ыбырай өзінің оқытушылық, ақындық, жазушылық, аудармашылық жұмыстарын осы мақсатқа бағындырды.

Оның 1879 жылы басылған «Қазақ хрестоматиясының» жастарға дұрыс тәрбие беру және олардың дүниетанымдық көзқарасын кеңейту үшін қазірдің өзінде де мәні зор. Сондықтан да ол талай жылдар бойы талай рет басылып, мектеп оқушыларына ұсынылып келеді) [2,б.56].

Қазақ халқының ұлы перзенті Ыбырай Алтынсарин қазақ жерінде оқу-ағарту ісін жүзеге асырып, тұңғыш халық ағартушысы атанып қоғамда өзгерісті жасау жолында талмай күресіп, халық игілігі үшін жан аямай еңбек етудің үлгісін көрсетті, бүгінгі күнде білім беру мазмұны Ыбырай Алтынсаринның жасаған игі істерімен жалғасын тауып жатыр десек қателеспейміз.

Ы.Алтынсарин Қазақстандағы әлеуметтік-педагогикалық мәселелерді шешудің басты жолдары мен негізгі ұстанымдарын ұсынды. Іргесі қаланбақшы алғашқы мектеп құрылысын, тұңғыш берілетін білімнің бағыт-бағдарын айқындады, қалың бұқараға оның мазмұны мен маңызын түсіндірді, бастауыш мектепке қажетті оқу-құралдарын дайындады. Мұғалімнің бүгінгі таңдағы ұстанымы қалай жалғасуда? Мектептегі оқушыларға сапалы білім беру нәтижесі мұғалімнің ұстанымына байланысты. Ұстаным дегеніміз не? (Психологтар «ұстаным» ұғымын адамның іс-әрекетке бейімділігімен байланыстырады. Социологтар оны жеке тұлғаның негізгі құндылығы есебінде

атап көрсетеді.)Оқыту үдерісінде қалыптасқан көзқарастар мұғалімнің сыныптағы барлық іс-әрекеттеріне әсер етеді.Мұғалімнің ұстанымы-оның көзқарасы, қабылдаған шешімі мен іс-әрекетінің негізі.Педагогикалық ұстаным – бұл педагогтың өзінің тәжірибелік іс-әрекетінде және мінез – құлқында басшылыққа алатын негізгі, бастапқы жағдайлары. Оқыту ұстанымдары – оқытудың мазмұнына, ұйымдастырылуына және әдістемесіне қойылатын талаптар жүйесін анықтайтын негізгі жағдайлар. [3,б.79].

Алтынсариннің пікірінше, педагогикалық жұмыстағы ең шешуші нәрсе: мұғалімнің ең жақсы оқыту әдістерін таба білуінде, балалармен дұрыс сөйлесе білуінде. Үлгілі жолға қойылған, дұрыс тәртібі бар жаңа типті мектеп оқушыларды қызықтырып, оларды мәдениетке, жұмысқа және ой еңбегіне үйретуге тиіс, білімге деген ынтасын мейлінше арттыруға тиіс.

Ы.Алтынсариннің демократиялық-ағартушылық бағыты оның педагогикалық көзқарасының үш бірдей саласынан көрініс тапты. Біріншіден, бүкіл өмір жолын мектеп ашуға, қазақ балаларын оқуға тартуға, дүние ғылымдарын үйретуге және соған оқу құралдарын жазып шығаруға арнаса, екіншіден, өнегелі ұстаз тәлімгер даярлауға, оларға күнделікті ғылыми-әдістемелік басшылық жасауға көңіл бөлді.Үшіншіден шығармаларында қазақ халқының XIX ғасырдағы қоғамдық өмірінде,болған саяси әлеуметтік мәселелерді жан- жақты қамтып жазуға жұмсады. Ол кез келген шығармаларында шәкірттерді адал, шыншыл, еңбек сүйгіш, өнегелі, өнерлі азамат болуға, зиянды іс-әрекеттен, ұрлық зорлық жатып ішер жалқаулық сияқты жаман әдет жат мінезден бойын аулақ ұстауға шақырады.

Ұлы ұстаздың қандай да шығармасын алсаң да оқушысының санасын оятып, жасөспірімдерге үлгі- өнеге берерлік, болашақана жол сілтерлік, оларды іс- әрекетке үйретіп өмір танытарлық ой тастайды. Өнерге ұмтылу, Отанын, елін сүю, талаптылық, жігерлілік, ізденімпаздық, кішіпейілділік, махаббат қайырымдылық, адамгершілік, жинақылық тағы басқа осылар тәрізді жақсы мінез құлыққа тәрбиелеуге қажетті мәселелерді қамтиды.

Алтынсарин өз халқының игілігі үшін қажымай еңбек етіп, дарындылығын, мәдениетке қабілеттілігін дәлелдейді. Ол жастарды жарқын болашақ үшін қажымай күресуге, мәдениеттілікті қабылдап, ұғынуға жол көрсетті. Ол болашаққа деген сенімді қолдады.Алтынсариннің педагогикалық тәрбие қиялдары мен мектеп системасы ғылым мен жалпы білімді жоғары бағалауға, балаға сүйіспеншілікпен қарап, оны қадірлеуге және өз халқының мүддесі үшін қызмет істей алатын жас адамдарды дайындауға негізделіп жазылған және де бүгінмен үндесіп, Мәңгілік еліміздің болашақ азаматтарын тәрбиелеуде зор үлесін қосып отыр десек қателеспейміз.

Әдебиеттер

1. «Тиімді оқыту мен оқу» бағдарламасы [1,б.4].
2. Мұқанов М.М. Жас және педагогикалық психология.-Алматы,1981.
3. Қоянбаев Б.Ж. Педагогика.-Оқу құралы.-А лматы, «Рауан»,1992.
4. «Тиімді оқыту мен оқу» бағдарламасы. «Назарбаев зияткерлік мектептері» ДББҰ.Педагогикалық шеберлік орталығы,2016.

ЖАСӨСПІРІМДЕРДЕГІ КОПИНГ- СТРАТЕГИЯСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Тауекелова А.Е.

Педагогика және психология кафедрасы, аға оқытушы, магистр

Тасқара А.Д.

Педагогика және психология мамандығының 4- курс студенті

«Б.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ

Аннотация. В данной статье рассмотрены особенности копинг - стратегии подросткового периода. Копинг-стратегия-это методы управления стрессовым фактором, возникающим как ответ человека на воспринимаемую угрозу. копинг - это деятельность личности по поддержанию или поддержанию баланса между ресурсами и требованиями окружающей среды, которые удовлетворяют поведенческим требованиям.

Ключевые слова. Подросток, копинг-стратегия, стресс, фактор, специфика

Annotation. This article discusses the features of the coping strategy of the adolescent period. Coping strategies are methods of managing a stressful factor that occurs as a person's response to a perceived threat. coping is the activity of an individual to maintain or maintain a balance between resources and environmental requirements that meet behavioral requirements.

Keywords. Teenager, coping strategy, stress, factor, specifics

Бізді қоршап тұрған қазіргі әлем қарқынды дамып, күрделене түсуде: ақпараттар ағыны молайып, психикаға жүктеме артып, адамдардың өзі айтарлықтай өзгерістерге ұшырауда. Барған сайын жауапты міндеттерді шешу, жаңа тұлғааралық және әлеуметтік қатынастарға қосылу, өнімді және табысты қызметке ықпал ететін көптеген факторларды ескеру қажеттілігіне тап болады. Әлеуметтік ортаның тез өзгеруі адамның өмірлік тәжірибесін, танымдық қабілеттерін, белсенділігін, шығармашылығы мен бастамасын қолдана отырып, жаңа жағдайға тез бейімделуге мүмкіндік беретін жаңа алгоритмдер мен мінез-құлық формаларын іздеуге мәжбүр етеді. Бұл қазіргі жасөспірімдердегі өзгеретін әлеуметтік жағдайларға бейімделу тетігі ретінде қиын өмірлік жағдайларды басқаруды зерттеуді өзекті етеді.

Копинг- стратегиясы-бұл адамның қабылданған қауіпке жауабы ретінде туындайтын стресс факторын басқару әдістері. Копинг ресурстары- адамдар мен стресстің салыстырмалы түрде тұрақты сипаттамалары, оны жеңу тәсілдерінің дамуына ықпал етеді.

Копинг-стратегия (ағылшын тілінен аударғанда to cope with-қандай да бір жағдайды басқара білу, жеңе алу, шығу жолын таба білу қабілеті) –адамның өмірлік қиын жағдайлардан шығудың қажетті тәсілін қолдану болып табылады. «Копинг» түсінігі (ағылшын тілінде coping) бала дамуының дағдарыстарын зерттеуде алғаш рет психологиялық әдебиеттерде 1962 жылы пайда болды. 4 жыл өткеннен кейін 1966 жылы Р. Лазарус өзінің «Психологиялық стресс және оны игеру үрдісі» атты еңбегінде «копинг» түсінігін әртүрлі жағдайлар негізінде қалыптасқан стресстерді жеңу үшін саналы түрде қолданылатын тәсіл деп сипаттама берген. Ол копингті «адамның шамадан тыс ресурсы ретінде бағаланатын ішкі немесе сыртқы спецификалық талаптармен күресудегі

когнитивті және мінез-құлықтық аумақта жүретін үзіліссіз өзгермелі кадам» ретінде қарастырды [1].

Копинг– бәрінен бұрын адамның стресс кезеңіндегі психоәлеуметтік бейімделуіне индивидуумның қолдау көрсетуінің тәсілі. Ол өзіне стрессті күшейтетін жағдайды әлсірету немесе азайту үшін құрастырылатын когнитивті, эмоционалды, мінез-құлықты өзіне қосып алады. Р. Лазарус бойынша копинг-индивидтің мәселені шешуге ұмтылысы, егер қоршаған орта талабы, оның өзін-өзі жақсы сезінуі үшін маңызды болса (мәселен, қауіппен байланысты, сонымен қатар үлкен сәттілікке бағытталған жағдайлар), осы талаптар индивидтің бейімделуге мүмкіндігін белсендендіреді. Осы негізде, копинг мінез-құлық талаптарды қанағаттандыратын ресурстар мен қоршаған орта талаптары арасындағы балансты сақтау немесе қолдау бойынша тұлғаның іс-әрекеті. Бұл тәсіл индивидуумның стресске аландаушылығы немесе стресске жауап қайтаруы болып табылады [2].

Копинг түсінігінің мазмұны қоршаған орта мен адамның өзара әрекеттесуі жағдайындағы талаппен сәйкестену үшін, индивидпен қабылданатын когнитивті және мінез-құлықтық күш болып қалды. Индивид стресстік жағдайға ырықты және ырықсыз түрде әсер ете алады. Ырықсыз реакциялар – саналы бақылауды талап етпейтін, бірнеше рет қайталанған және нәтижелі, оңтайлы меңгеру арқылы үйренген, сондай-ақ темпераменттегі жеке дара айырмашылықпен шартталған.

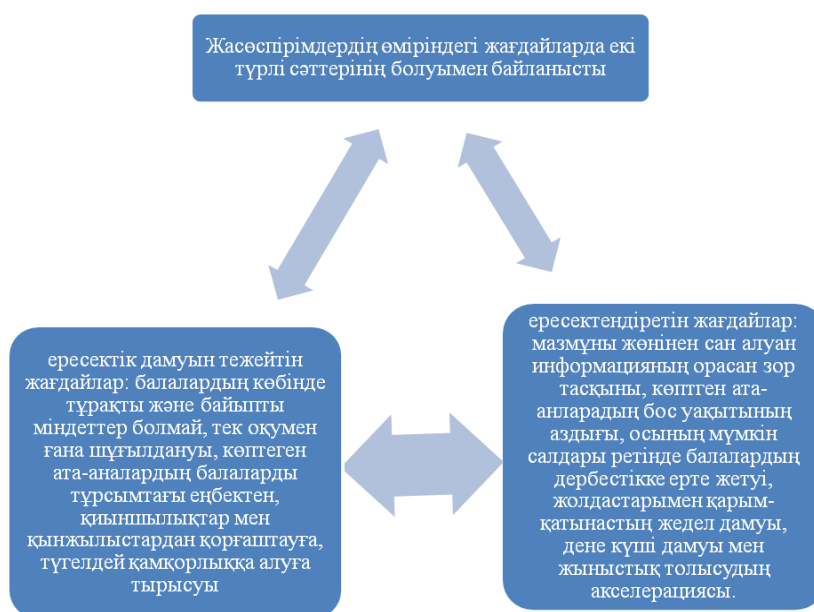
Стресс – организмнің күшті әсерлерге реакциясы, ол өз табиғаты бойынша стресстік жауап – зақымдаушы факторлар әсер еткенде организмнің тұрақтылыққы (резистенттікке) жету әдісі. Сонымен қалыпты дені сау организмде қолайсыз факторлармен күресуге бағытталған механизм бар. Сол қолайсыз фактор әсерінен организм өліп кетуі де мүмкін. Бұл механизм – стресс-реакция немесе жалпы бейімдеу синдромы деп аталады [3].

Бұл сөздің ағылшын тілінен аудармасы «кернеу, қысым» дегенді аңғартады.

Алғаш рет стресті ғылыми тұрғыдан сипаттаған канадалық ғалым Ганс Селье болатын (1936). Стресс – кез-келген сыртқы әсерге тәннің жауап қайтаруы болып есептеледі. Яғни, стресс тосын жағдайда қанға қажетті гармондарды жедел іске қосу, басқа да көптеген физиологиялық процестерді қайта құру арқылы тэнге сыртқы әсерге тойтарыс беруі үшін өзінің ішкі мүмкіндіктерін пайдалану. Стресстің пайда болуына жасөспірімнің өзіндік ерекшеліктерінің өзгермеуі мен сәтсіздіктері әсер етеді. Лангитюдтік мәліметтерге сәйкес (М.Селигман және Г.Элдер, 1986) бұл қажеттілік жанұялық ортада (балалар оны әке-шешелерінен қабылдайды) сонымен бірге мұғалімдер жағынан сынаулармен байланысты ерте уайымдаулар пайда болады.

Жасөспірімнің стресске ұшырауы оның тек оқу әрекетіне ғана байланысты емес, сонымен қатар әр түрлі өмір жағдайларына, қарама-қатынасқа, қоршаған ортасына да бойланысты болады. Сондықтан стресстің пайда болу себептерін анықтағанда, стрестің пайда болуының көзі болуы мүмкін әр түрлі жағдайларының ықпал ету ерекшеліктерін ескере отырып қарастыру керек. Жасөспірімтің жеке басының дамуының аса маңызды

факторы – оның өзінің ауқымды әлеуметтік белсенділігі; ол белгілі-бір үлгілер мен игіліктерді игеруге, үлкендермен және жолдастарымен, ақырында өзіне қанағаттанарлық қарым-қатынас орнатуға (өзінің жеке басы мен өзінің болашағын, ниетін, мақсаты мен міндетін жүзеге асыру әрекеттерінің жолбалануы) бағытталады. Алайда, жаңаның қалыптасу процесі біраз уақытқа созылады, бұл көптеген жағдайларға байланысты болады және осы себепті бүкіл майданда әркелкі болуы мүмкін. Мұның өзі бір жағынан жасөспірімке «балалық пен ересектіктің» қатар болуымен, ал екінші жағынан, сол бір ғана паспорттық жастағы жасөспірімтерде ересектіктің түрлі жақтырының даму дәрежесіндегі елеулі айырмашылықтары болуымен анықталады.

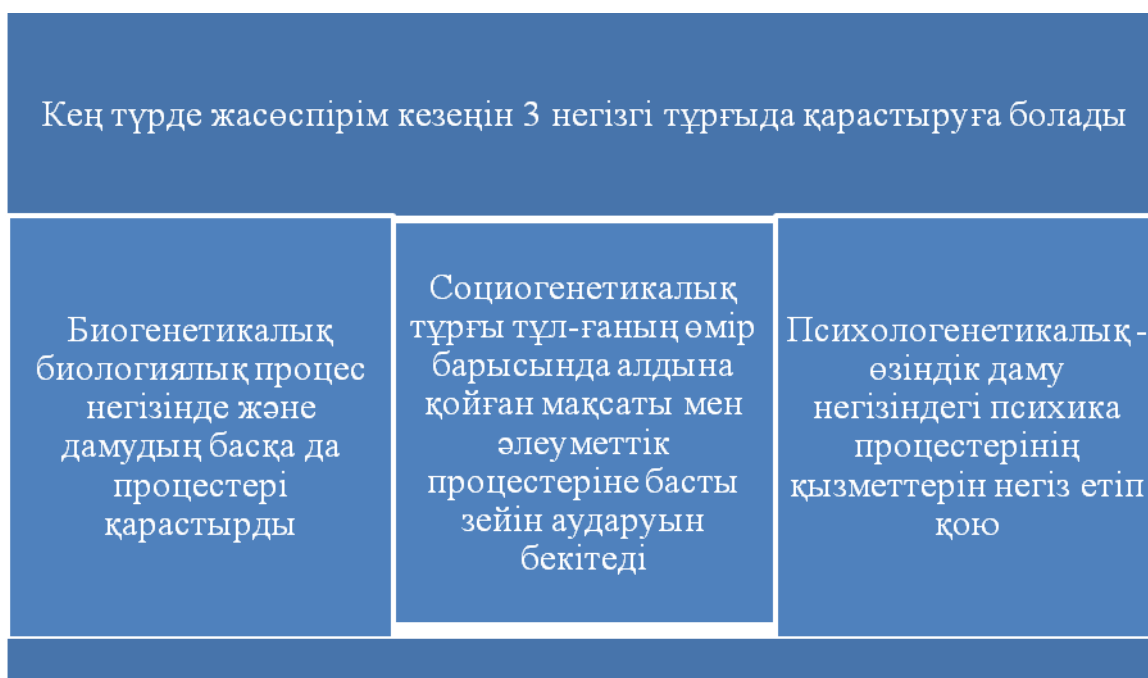

Сурет 1. Жасөспірімдердің өміріндегі түрлі сәттер

Осыдан келіп оның белгілі бір жақтары дамуының алуан түрлі көріністері мен елеулі айырмашылықтары келіп шығады. Мәселен, VII сыныпта бет пішіні мен мүдделері әлі балаға ұқсас ер балалар да бар, сонымен қатар ересектер өмірінің қайсыбір жағына ортақтасқан өте ересек балалар да бар, өздігінен білім алып жүрген интеллектуалдар да бар, бірақ сонымен қатар оқу материалының өзін өздігінен игере білетін жасөспірімтер де бар, болашаққа деген жоспары айқын емес, мектеп оқушылары бар, ал болашақ мамандығына саналы түрде дайындала бастағандар да бар, кейбір қыз балалардың бар ойлағаны сән қуу мен ер балалар ғана, басқалары бұған онша мән бермейді, кейбір балалар үйінде нағыз қолғанат – жәрдемші болса, енді біреулері әбден ерке болып кеткен, тіпті тұрмыстағы қарапайым жұмыстарға ебі жоқ.

Жасөспірім тұлғасының индиви-дуалды дамуы мен қалыптасуы бірінше кезекте белсенді өзара әрекет, яғни қоршаған ортамен әрекеттесу нәтижесінің арқасында болады. Жас есейе келе адам психологиялық дамуында әлеуметтік фактордың әсері күшейе түседі.

Жасөспірім кезеңіне қатысты психологияда біршама жалпы теория қарастырылған. Бұл теориялар қазіргі заманда мәнді болып келеді.

Сурет 2. Жасөспірім кезеңін 3 негізгі тұрғыда қарастырылуы

Жасөспірімнің мінез-құлқы ең алдымен жағдайды моральдылық қарастырумен, баланың әлемінің ересекке ауысуында. Жасөспірім толығымен алдың-ғысына да соңғысына да жатпайды. Бұл ең негізгі қоғам жағдайы мен психикасынан көрінеді. Ашушаң, ұялшақ, ішкі қарама-қайшылықтар. Бұл қысым мен қақтығыс көп болған сайын балалық пен ересектік шекарасының әртүрлі айырма-шылықтарына байланысты ойыстай бастайды.

1) Эмоция мен мінез-құлық, жүріс-тұрыс жайлы ол психодинамикалық концепция деп атады.

2) Интеллектуалдық және таным қабілеттеріне байланысты-“когнетивті” яғни танымдық немесе “когнетивті-генетикалық” болып бөлінеді.

3) Тұлғаның біртұтастай дамуына “персонологиялық”- яғни персоналды деп соңында бөлінеді.

Қазіргі заманда жасөспірім психодинамикалық теорияның басталуы өкілі танымал американ психологы Э. Эриксон философия-методологиялық ұстамын Фрейдтік психоанализ дамуының жалғасын жасаған. З. Фрейд ойынша дамудың ең негізгі қозғалыс күші тұлғаның биологиялық жыныстың қызығушылығы дәлірек айтқанда психосексуалды қақтығыстың тууы. Біріқта Эриксон белгілі мөлшерде биология мен поксексуалдықтан ауытқыды. Эриксон барлық өмір циклін сегіз фазаға бөліп көрсетті. Оның әрқайсысы болашақта дамудың қолайлы, қолайсыз жағын шешетін ерекшелік.

Сонымен жасөспірім шақта адам өзінің өмір сүруіндегі мәнділікті іздейді, өзінің біртұтастылығын игеруге талпынады, басқалар арасында өз орнын табуға тырысады.

Бейәлеуметтік мінез-құлық – қоғамға жат, тұлғаның өзіне және қоғамға жат, девианттық мінез құлық болып табылады.

Психоэмоциядағы тұрақсыздықты психология, философия, әлеуметтану, педагогика, этика, биология, филология ғылымдары қарастырады.

Жасөспірімдік стресстің пайда болу себептері әркелкі болуы мүмкін. Стресс ересек пен бала өміріне де тән ықпал әсерінен туындайды. Балалар мен жасөспірімдер арасындағы стресстердің туындауына көбіне мектеп кезіндегі және әлеуметтік проблемалар әсер етеді екен. Мысалы, жақын достармен айырылысу, отбасының тұрғылықты мекен-жайын өзгертуі, құрбы-құрдастарының қысымы, күнделікті өмірдегі күрт өзгерістер, оқу жылының басталуы мен аяқталуы, емтиханға дайындалу және тапсыру, компьютерлік ойындарға деген тым жоғарғы әуестік, әсіресе, агрессивті ойындарға деген қызығушылық. Көңілдегі реніш, күрделі жағдайлар, жасөспірімге көрсетілген кез келген зорлық-зомбылық – осының барлығы да жасөспірім кезеңде стресске алып келуі мүмкін[4].

Жасөспірімдердегі стресстің себептері адамның өзін-өзі төмен бағалауымен, өз-өзіне сенімсіздікпен, алдағы сәтсіздіктерден қорқумен, өзінің болашағына сенбеумен байланысты болады. И.Сарвир «Стрессті жою» деген кітабінде стресстік факторлардың әсерін төмендету және болдырмау үшін адамға өзінің келесі мүмкіндіктерін қолдануды ұсынады: антистресстік демалу, қоршаған ортаны өзгерту, көңілін басқаға аудару, музыка, қарым-қатынас, сондай-ақ, бала өзінің алаңдаушылығы жайлы еркін айтып беруі үшін онымен барынша сенімді қарым-қатынас түзу және оған стресспен күресу жолдарын үйрету қажет. Сонымен, балалар стрессінің алдын-алудың ең жақсы жолы оларға махаббат беру, көңіл бөлу, түсіністік пен қамқорлық көрсету екендігін атап өтуге болады. Өз жақындарының кез келген жағдайда қолдайтынына сенімді болған жасөспірім «отбасы» және «сүйіспеншілік» деп аталатын сенімді қалқанмен стресстен жақсы қорғалады[5].

Қорытындылай келе ең тиімді копинг стратегиясы – ол адамның жалпы жағдайын жақсартады. Копинг стратегиялары маңызды, өйткені ол жасөспірімдерге стресстен шығудың тиімді әдістерін табуға үйретеді сол арқылы жетістікке негіз қалады, болашақта кездесетін қиындықтарды жеңуге жол табады.

Әдебиеттер

1. Майерс Д. Психология / Д.Майерс, пер. с англ. И.А. Карпиков, В.А.Старовойтова. -2-е изд. –Мн.: «Попурри», 2006. –с. 848
2. Бодров В.А. Психологический стресс: развитие и преодоление. –М.: ПЕР СЭ. - 2006. –с.528
3. Щербатых Ю.В. Психология стресса и методы коррекции. – СПб.:Питер, 2006. – с. 256
4. Под ред.М.К.Акимовой, К.М. Гуревича. – СПб.:Питер, 2007. – с. 652
Бодров В.А. Психологический стресс. М., 1995.
5. Сарвир И. "Долой стресс!: Лучшие приемы релаксации и аутотренинга" ЭКСМО 2006

БАЛАНЫҢ ТҰЛҒА РЕТІНДЕ ДАМУЫНЫҢ ҚОЗҒАУШЫ КҮШІ ЭТНОПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАРДЫҢ ҚЫРЛАРЫ

Таукелова А.Е.

*Педагогика және психология кафедрасы, аға оқытушы, магистр
«БІ. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ*

Санатбай П.А.

*Педагогика кафедрасы, оқытушы, магистр
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент қ.*

Аннотация. В данной статье рассматриваются этнопсихологические факторы, влияющие на развитие ребенка как личность.

В процессе этносоциализации как личность ребенок усваивает ценности, традиции своего народа, стереотипы поведения, эмоциональные и мотивационные особенности.

Поведение, внешность, жизненные ориентиры ребенка формируются на основе национальных ценностей.

Ключевые слова. Личность, этносоциальность, этнос, движущая сила, фактор

Annotation. This article examines the ethnopsychological factors that affect the development of a child as a person. The child in the process of ethnosociality of the individual absorbs the characteristic traits of his people, behavioral stereotypes, emotional and motivational features, tastes. The child's behavior, appearance, and life orientations are formed on the basis of national values.

Keywords. Personality, ethnosocialization, Ethnos, driving force, factor

Бүгінгі таңда өскелең ұрпақтың жеке тұлғалық қасиеттерін санасына қалыптастыру оқу тәрбие ісіндегі өзгерістердің қырымен сырын терең білу міндеттерін айқындау.

Тұлға өзінің этноәлеуметтену барысында өз халқына тән мінез бітістерін, мінез-құлық таптауырындарын, эмоционалдық-мотивациялық ерекшеліктерін, талғамын, басқа да тұлғалық қасиеттерін өз бойына сіңіреді. Осыған орай ұлттық тұлғаның этностық әлеуметтену үдерісі қоғамдағы тарихи-әлеуметтік, саяси-экономикалық жағдайларға байланысты, этномәдени құндылықтардың, қарым-қатынастың, сонымен қатар танымдық іс-әрекеттердің тұлға санасына әсер етуі негізінде жүзеге асады.

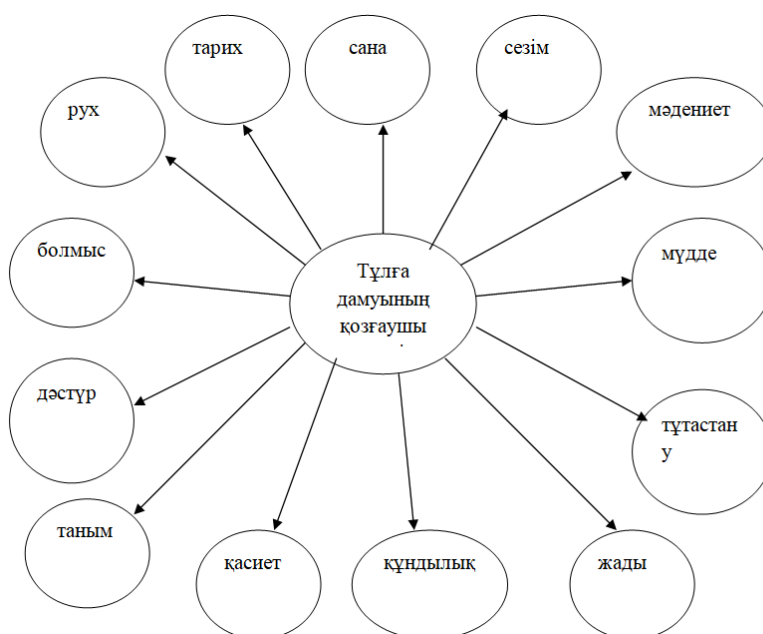
Қазіргі кезде ұлттық тұлғаны қалыптастыру оның әлеуметтену және мәдениеттену жүйелерімен сабақтастырыла қаралуда. Себебі, оның мінез-құлығы, келбеті, өмірлік бағыт-бағдары ұлттық құндылықтар негізінде қалыптасады.

Тұлға әлеуметтенудің қандай да болмасын мәселелерін қарастырғанда олардың барлығы баланың өз халқының мәдениетіне кіруімен — **инкультурациямен байланысты**. М. Херсковичтың әлеуметтену және инкультурация ұғымдарын ерекшелегенде инкультурацияны индивидтің адамзат қоғамына интеграция, әлеуметтік рольдерді атқаруға қажет тәжірибені жинау деп түсіндіріледі[1].

Сурет 1. М.Херсковиц бойынша инкультурацияның топтық деңгейі

Қазіргі кезде этнопсихологияда «мәдени трансмиссияға кіруі аяқталмайды. Бірақ осы деңгейде инкультурация мәдениеттің жеке фрагменттері жаңалықтар, жаңа идеялармен байланысты. Бұл деңгейдің негізгі ерекшелігі - индивидтің мәдениет арқылы берілетінін қабылдау және қабылдамау, пікір талас пен шығармашылықтың мүмкіндігі» термині қолданылады, ол дегеніміз инкультурация және әлеуметтену процестерінен тұратын механизм, оның көмегімен этностық топ, өзінің жаңа мүшелеріне, ұрпақтарына мұра ретінде береді.

Сурет 2. Тұлға дамуына әсер ететін факторлар

Сонымен тұлғаның қалыптасуына мәдени - психологиялық әсері рухани бейненің этностық құндылықтарының белсенді меңгеруімен байланысты. Бұрынғы замандардан бастап соғыстар мен стихиялық қайшылықтар, бағытты іздеу және қызығушылық адамдарды жер бетінде көшіп, қонуға ықпал етеді

Зерттеушілер әр түрлі мәдениеттер мен этностар мүшелерін жағымды өзара қатынас жасаудың көптеген факторларын қарастырды:

- территория, ол бір немесе бір ғана топтың өзінікі болуы мүмкін;
- өзара әрекеттің ұзақтылығы (көп уақыт, аз уақыт, күнделікті);
- мақсат (өзара іс-әрекет ету, оқу, бос уақытты өткізу);
- қоғамның өміріне кіру типі (бақылаудан белсенді қатынасқа дейін);
- контактылардың жиілігі мен тереңдігі;
- статустар мен құқықтардың біркелкілігі;
- сандық қатынасы /көп және аз/;
- ерекшелік көрсеткіштері /тіл, дін, нәсіл/.

Тұлғаның мазмұнын осылайша түсіну оның қалыптасуына қоғамдағы әлеуметтік қатынастардың барлық жүйелері әсер етеді. Оның ішінде ұлттық-этностық қатынастар, айтылып кеткендей, бұл құрылымда қоғамдық өндірістің барлық түрі іске асады[2].

Тұлғаның қалыптасуына мәдени-психологиялық әсер ету оның рухани бейнесінің этникалық құндылықтарын белсенді меңгеруге байланысты. Г. Шпеттің пікірі бойынша, жекелеген адамның тарихи ұлттық құндылықтарға, тарихи еске қатыстылығы биологиялық тұқымқуалаушылықпен емес, бұл тарихтың мазмұнын құрайтын дәрежесімен өлшенеді.

Әртүрлі мәдениеттерде жетістікке жету мотивациясы, алаңдаушылық және т.б. сияқты тұрақты қарастырылатын жеке адамдық мінездемелер салыстырылады.

Адам өмірінде этностық бірлікке немесе басқа да әлеуметтік топтарға жату мәселесі ең басты мәселе болып табылады десек, артық айқан болар едік. Көп адамдар үшін күнделікті өмір мәселелері (жұмыс, төлемақы, бала тәрбиесі, бос уақытты өткізу) анағұрлым маңызды болып шықты. Бірақ топтық мүшелікке қатысты психологиялық шет қалдыруға болмайды. Адам өмірінде, сондай-ақ тұтас бір қауымда «Мен кімін?» («Біз кіміз?») деген сұраққа жауап табу үлкен мәселеге айналатын жағдайлар болуы мүмкін. Бұндай мәселелер көбіне балалық шақта, *этностық біртектіліктің* қалыптасу процесінде жиі кездеседі.

Тұлғаның этностық біртектілігі, көптеген этнопсихологтардың айтулары бойынша, бұл- адамның өзін белгілі бір этностың өкілі ретінде сезінуі, бір этностық қауыммен бірдей екенін және басқалардан бөлінуін сезінуі.

Тұлғаның этностық біртектілігін кең ауқымда түсіндіруге болады. Шартты түрде оларды екі салаға бөлуге болады: тұлғалық біртектілік және этностық топтық біртектілік.

Ұлттық мінез- қандайда бір ұлт өкілдерінде тұрақты психологиялық сипаттарының тарихи қалыптасқан жиынтығы., бұл олардың жүріс-тұрыстағы әдеттегі мәнерін, әрекет бейнесін және әлеуметтік тұрмыстық ортаға, қоршаған әлемге, еңбекке, этникалық қауымдарға қатынасының көрінуін анықтайды.

Ұлттық сезімдер мен көңіл-күй- бұл адамдардың өзінің этникалық қауымына, оның қызығушылықтарына, басқа елдер мен олардың құндылықтарына эмоционалды-реңкті қатынасты. Сезімдер- әр ұлттың элементі, ол ұлттық мақтанышын анықтауда ерекше орын алады. Белгілі бір халықтың ұлттық сезімдері әлууметтік психологиялық ерекшеліктерді көрсете отырып, экономикалық материалдық қажеттіліктерде дамиды.

Ұлттық сезімдердің позитивті және негативті реңкі болуы мүмкін. Жағымдылары ұлттық мақтаныш сезімдерінде, патриотизмде, өз еліне деген махаббатында, басқаларға қатысты достық пен бауырластық сезімдерінде көрінеді. Жағымсыздары ұлтшылдық пен шовинизмде, ұлттық және нәсілдік наным-сенімдерінде, басқа елдерге қатысты жатсынушылық қалпынан байқалады. Өз еңбектерінде ғалымдардың айтуы бойынша, ұлтаралық қатынас факторларының бірі ұлттық мақтаныштарды сыйлау мен ескеру болып табылады.

Ұлттық тіл- ұлттың санатында болудың негізгі белгісі болып табылады. Ұлттық тілмен әр ел өзінің сезімдерін, ойларын, жүріс-тұрысы мен көңіл-күйін білдіреді. Әр елде салыстырмалы сөйлеу, метафора, афоризмдер мен мақал-мәтелдер бар [3].

Ұлттық қызығушылықтар мен бағдарлар- бұл қандай да бір этникалық қауым өкілдерінің мотивациялық приоритеттерін бейнелейтін қоғамдық психологиялық құбылыс, ол бірлік пен тұтастықтың сақталуына қызмет етеді. Ұлттық қызығушылықтар мен бағдарлар адам жүріс-тұрысы іс-әрекеттерінің маңызды күші болып табылады. Ұлттық қызығушылықтарға қысым жасау әрекеті әрқашан да адамның өмірлік бастамаларына қастандық жасау әрекеті ретінде, мемлекетке қауіп төндіру ретінде қарастырылады. Сондықтан да, баланың тұлға ретінде дамуына мінез, жүріс-тұрыс, өзара әрекеттесу сияқты механизмдер, ұлттық бағыт-бағдар ұлттық психологияның құрылымдық қалыптасу фактісіне ғана емес, оның жұмыс істеу процесіне де яғни, іс-әрекет жағдайында психиканы реттеуге де қатысты екені анық. Олай болса, ұлттық сана-сезімі дамыған әлеуметтік этникалық қауымдар әдетте өзінің ұлттық мүдделерін қорғайды.

Әдебиеттер

1. Грушевицкая Т.Г. Основы межкультурной коммуникации - М.: Юнити-Дана, 2002.
2. Педагогика және психология. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі. Алматы, 2002.
3. Психология. Учебник./ под ред. А.А Крылова – М.: 1999-584 с.с. 190.

ЕМДІК ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУДЫҢ ТҮРЛЕРІ МЕН МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Толегенов Т.

*аға оқытуш , магистр, дене шынықтыру және спорт кафедрасы
Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық Мемлекеттік педагогикалық институты*

Бейсенбаев С. К.

*аға оқытуш , магистр, дене шынықтыру және спорт кафедрасы
Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық Мемлекеттік педагогикалық институты*

Аннотация. В Древней Греции Гиппократ считал упражнения как средство ускорения физиологических процессов, подчеркивая их оздоровительное и восстановительное значение. Римский врач рекомендовал заниматься определенными видами спорта и гимнастикой при ожирении, общей слабости, нарушении движения суставов. Ибн Сина подчеркнула важность осознания физическими упражнениями для сохранения здоровья в "правилах врачебной науки".

Ключевые слова: врач, гимнастика, физические упражнения.

Annotation. In Ancient Greece, Hippocrates believed exercise as a means of accelerating physiological processes, emphasizing their health and recovery value. The Roman doctor recommended to be engaged in certain sports and gymnastics at obesity, the General weakness, violation of movement of joints. Ibn Sina stressed the importance of awareness of physical exercises to maintain health in the "rules of medical science".

Keyword: Doctor, gymnastic, physical exercise.

Емдеу және қалыпқа келтіру мақсатындағы сақтандыру дене шынықтыруының құралдар кешенін пайдалану жолымен емдеу әдісі ретінде ауруханалар, емханалар, шипажайлар, жүйесінде кеңінен қолданылады. Емдеу дене шынықтыруы (бұдан әрі ЕДШ) оташылдық, дәрі-дәрмекпен емдеу секілді негізгі әдістердің қосымша емдеу шаралары есебінде қарастыру керек, ол медициналық қалыпқа келтіру әдістерінің бірі болып табылады. ЕДШ-ның негізгі құралдары - практикалық медицинада бұрыннан белгілі дене жаттығулары. Яғни, б.д.д. ертедегі Қытай медицинасында тыныс алу жаттығуларына басты назар аударылған медициналық гимнастикасы қолданылған және жазба деректері бізге жетіп отыр.

Ежелгі Грекияда Гиппократ жаттығуларды олардың сауықтыру және қалыпқа келтіру маңызын атап көрсете отырып физиологиялық процестерді жеделдетудің құралы деп есептеді. Римдік дәрігер Гален семіргенде, жалпы әлсіздікте, буындардың қозғалысы бұзылғанда спорттың белгілі бір түрлерімен шұғылдануды және гимнастиканы ұсынды. "Дәрігерлік ғылымның қағидаларында" Ибн Сина денсаулықты сақтау үшін дене жаттығуларымен шұғылданудың маңыздылығын атап көрсетті. Меркурали өзінің "Гимнастикалық өнер" ғамалиясында (1959) емдеу гимнастикасы саласындағы ежелгі және орта ғасырлық авторлардың зерттеулерін талдап, жинақтады. ТИССО "Медициналық және хирургиялық гимнастика" деген кітабында (1780) дене жаттығуларына үлкен маңыз беріп, "Қозғалыс әр-түрлі дәрмектің орнын жиі алмастыра алады, бірақ бірде-бір дәрі қозғалысты алмастыра алмайды"

деген қағиданы ұсынды. Түрліше аурулар мен жарақаттарда ЕДШ-ның әдістерін қолданудың тиімділігі, ол адамның физиологиясы үшін табиғи және ең қолайлы болатындығымен түсіндіріледі. ЕДШ әдістерінің маңызды ерекшелігі - науқастың өзінің емдеу-қалыпқа келтіру процесіне белсенді түрде қатысуы сондықтанда ЕДШ құралдарын белгілегенде дәрігер оның дене белсенділігінің дәрежесін дәл анықтауы тиіс.

ЕДШ-да ағзаның негізгі биологиялық қызметі қимыл-қозғалыс кең қолданылады, дене жаттығулары қимылдың ұйымдастырылған түрі есебінде пайдаланылады. Науқастарды емдеуді ұйымдастыруда қимыл-қозғалыспен тыныштық жағдайда болу бір-біріне қарама-қайшы келмей, бір-бірін толықтырып отырады. ЕДШ-на тән әдіс - науқасты дене жаттығуларының көмегімен жаттықтыру, ол жалпы және арнайы жаттығу деп бөлінеді. ЕДШ-ның негізгі құралдары - дене жаттығулары, олар гимнастикалық, спорттық-қолданбалы (жүру, жүгіру, жузу, есу, шаңғымен жүру және т.б.), қозғалыс және спорттық ойындарға бөлінеді. Сондай-ақ ЕДШ-да еңбек ету сипатындағы жаттығуларда пайдаланылады. Дене жаттығуларымен шұғылданғанда күн, ауа, су секілді табиғи факторларды пайдалану олардың тиімділігін арттырады және шынығуға жәрдемдеседі. ЕДШ-ды қолданудың түрлері емдік гимнастика, таңертеңгілік гимнастика, мөлшерленген жүріс пен серуендеу, терренкур, катал мөл-шерленген түрдегі спорт жаттығуларымен шұғылдану, ойындар. ЕДШ-дың әрқайсысында жоғарыда көрсетілген қағидалар - жалпы және арнайы жаттығуды үйлестіру керек. Емдік гимнастика ЕДШ-ның негізгі түрі. Емдеу гимнастикасының жаттығулары сүйек бұлшық еттер және тыныс алу жүйесі үшін деп екі топқа бөлінеді. ЕДШ-да кинозогифтерапия деп аталатын судағы дене жаттығулары ерекше орын алады. Мөлшерленген серуендер, таза ауада жүру науқастың жүйке психикалық аясына ерекше жағымды әсер етеді. Қимыл-қозғалыс кемшілігінің денеге әсер етпейтін жері жоқ. Аз қозғалыстың салдарынан жоғарғы реттеуші орталық, ішкі ағзарлар, шеткері орналасқан қан тамырлары, сүйек буындары т.б. көптеген өзгеріске ұшырайды. Адамның жұмысқа деген қабілеті төмендеп, өзін қоршаған ортаға бейімделу қасиеті кеміп, "тіршілік жүйесі" әлеуметтік және биологиялық құбылыстарға төтеп бере алмай қалады [1].

Гиподинамия (қимылдың кемдігі) ең алдымен ми қыртысын зақымдайды. Оның себебі, әрбір қимыл-қозғалыстан бастап, өте күрделі гимнастикалық жаттығуларға дейін, барлығы тек жоғары реттеуші орталықтың бақылаумен ғана орындалады. Сондықтан ми және бұлшық еттер, буындардың қимыл-қозғалысы бір-бірімен тығыз байланыста. Орталық нерв системасынан (ми қыртысынан) түскен «бұйрық» арқылы қатты, екпінді қозғауға не ақырын қимылдауға болады. Ал қозғалысқа түскен ет керісінше миға қарай нерв талшықтары арқылы орындалған жұмыстың "қорытындысын" жібергендей хабар береді. Сонымен жоғары нерв жүйесі бір жағынан бұлшық ет, буындардың, ішкі ағзарлардың қызметін қадағаласа (қан айналымы, өкпе, жүрек, бауыр, ішкі секреция бездерінің жұмыстарын) екінші жағынан, өзі осы мүшелердің толық ықпалында болады.

Денсаулықтың кепілі, адамның еңбекке деген қабілеті, қандай жаста болса да, дамылсыз соғып тұрған жүрекке байланысты. Барлық қимыл-қозғалыс денеде өтіп жатқан мындаған құбылыста тек сау жүректің арқасы. Жүрек бұлшық еті ретпен жиырылып-жазылып, қанды қолқа тамырға итеріп шығарады, ол ары қарай тарамдалып, кішкене тамыршалар арқылы бүкіл денені "жуып" шығады. Сол арқылы денедегі әрбір клетка, ең шеткері орналасқан жүйелер, оттегі, су, тұз т.б. қажетті заттармен қамтамасыз етіледі. Содан соң бұлшық ет босаңсыған шақта, керісінше көк тамыр арқылы көмірқышқылына және тағы басқа заттарға толы қан қайтадан жүрекке келеді. Қимылдың тапшылығы жүректің осылай өз ретімен жұмыс істеуіне кедергі келтіреді. Жүрек бұлшық еттерінің жиырылу күші кеміп, денеге тарайтын қанның мөлшері төмендеп, қажетті қоректік заттарға тапшы болып қалады. Қимыл-қозғалысты аз мөлшерде қысқартқанның өзі денеге айтарлықтай өзгеріс тудырады. Мәселен, бұлшық еттің солуы, жүрек жиырылу күшінің кемуі, ішкі ағзалар қызметінің нашарлауы т.б. сияқты құбылыстар байқалады. "Сақтауға қажет бір асыл болса - алдымен жүрегінді сақта, өйткені өмір бастауы - сол жүрек" - деген ғалым У. Гарвей [2].

Қимылдың тапшылығынан басқа да толып жатқан сырқаттарды аңғаруға болады. Олар қазіргі кезде жиі кездесіп жүрген ғасыр ауруы деп аталатын остеохондроз. Ол омыртқа аралық шеміршектің мүжіліп тозуы, жұқаруы. Омыртқа аралық шеміршектің тозуына не себеп? Әлеуметтік тұрғыдан қарағанда, қазіргі адамдардың тұрмыс-тіршілігінде айтарлықтай ерекшелік байқалды. Оларды шаршататын ерте ғасырлардағы сияқты қимыл-қозғалысты арттырып, күшпен атқарылатын дене еңбегі емес, ой еңбегі. Соның нәтижесінде денедегі ең көп ауырлық арқа және желке бұлшық еттеріне түседі. Үнемі қозғалмай бірқалыпты сіресіп отырғаннан аталған бұлшық еттер әлсеріп, зорланады. Бірте-бірте олар өзінің серпінділігінен айырылады. Сөйтіп, қысып ұстап тұрған омыртқалар негізгі күштен айырылып, бар салмақты өзіне алады. Одан әрі адам еш әрекет жасамай, сол отырған қалпын өзгертпесе, ауырлық омыртқа аралық шеміршекке түседі. Сөйтіп, олар біртіндеп ыдырай бастайды да жыртылады. Сол кезде омыртқалар бір-біріне тиіп қажалап, соның салдарынан омыртқаның қалыпты қимылы өзгеріске түседі. Кейде сол омыртқа аралық шеміршек сыртқа теуіп шығып кетеді (мұны медицина тілінде жарық (грыжа) дейді). Мұның өзі жұлыннан шыққан нерв талшықтарын мыжып, қан тамырларын зақымдап, адам зардап шегеді. Ал омыртқалардың өз орнынан ауысып кетуі жұлынғы тікелей әсер етеді. Жұлыннан шыққан нерв талшықтарының түбі жаншылған соң, айналасы бірден ісініп-қабанып кетеді. Қан айналымы тоқтап, жүйке-тамырлар жарақаттана бастайды. Ал осы "бүлінген" жерде омыртқалар өзінің серпінділік немесе амортизациялық қасиетін сақтау үшін, олардың тіреу міндетіне күш түседі. Соның салдарынан омыртқалардың жан-жағынан үшкір сүйектер өсіп шығады. Оның өзі омыртқалардың қиындыққа көңігуінен туған жағымды компенсаторлық (орын толтыру) қасиет деп түсінуге болады. Дегенмен ол үшкір сүйек (остеофиттер) омыртқалардың тұрақтылығын біршама қалыптастырғанмен, сыртқа тепкен

шеміршек сияқты нерв талшықтары мен қан тамырларын ығыстырып тастайды. Содан барып аурудың әр түрлі белгілері байқалады. Омыртқа жотасының ішінде ең үлкен салмақ мойын және бел омыртқаларға түседі.

Қимыл-қозғалыстың тапшылығы тек ересек адамдар арасында кездеспей, жасөспірім, балалар арасында да байқалады. Өскелең организмге сыртқы күштің әр түрлі жағымсыз әсерінен омыртқа жотасы, аяқ, табан құрылысы, пішіні өзгеріп кетеді. Олар іштен туа және жүре пайда болған деп екіге бөлінеді. Аурудың жүре пайда болуы улануға, жаралануға, зат алмасудың бұзылуына, денеге инфекция енуіне, сол сияқты тұлға, қаңқа сүйектің қисаюы гиподинамияға тікелей байланысты. Дегенмен, бала денесінің өзгеруіне бірден-бір себеп әр түрлі әсерлердің бірден күш көрсетуі.

Ең жиі кездесетін кемтарлық - омыртқа жотасының қисаюы. Әдетте ол табиғи төрт физиологиялық иіндерден тұрады. Оның екеуі - мойын мен бел тұстарының алға қарай ойысуы (лордоз), қалған екеуі - кеуде мен құйымшақ жотасының сыртқа тебуі (кифоз) [3]. Омыртқа жотасы 7 мойын, 12 арқа, 5 бел, 5 сегізкөз, 5 құйымшақ омыртқаларынан тұрады. Осылардың ішінде қозғалмай бір-бірімен тығыз байланысып қалған сегізкөз бен құйымшақ, ал басқалары үнемі қозғалыс үстінде. Жоғарыда айтылған ойыс пен дөңестің және омыртқа аралық шеміршектің нәтижесінде, омыртқа жотасының тепе-теңдік және серпімділік қасиеті сақталады.

Омыртқа жотасы адамның тірегі, ол қорғаныс, қимыл-қозғалыс үшін жаратылған. Анығырақ айтқанда, адамның иіліп, бүгілуіне қажетті негізгі өзегі. Дененің жоғарғы бөлігі бас, иық, қол, кеуде мен іш құрылысының салмағын төменгі бөлікке өткізіп тұрады. Сондықтан ол дененің әр бөлігінде әр түрлі қалыпта болады. Ал оның қорғаныс қызметі - өзегінің ішіндегі жұлынды сыртқы ортадан сақтауында. Өзінің майысқақ-икемділік қасиеті арқылы омыртқа, өмір үшін маңызы өте зор орталық нерв жүйесін (жұлынды) соқтығу мен қақтығудан сақтайды. Омыртқа жотасының ретті қызмет етуіне оны қоршаған бұлшық ет үлкен әсер етеді. Оқыста қимыл бірыңғай болып, бір жағына көп күш түссе, онда сол жақтағы бұлшық еттер қажып босаңсиды. Соның әсерінен жоғарыда көрсетілген кифоз және лордоз иірімдері өзгеріп кетеді. Омыртқа жотасын екі жаққа тартып тұрған бұлшық еттердің күші бірдей болмаған соң, бір жағына қисайып кетеді. Міне, баланың кемтар болуы осыдан. Ата-ана оның алғашқы өзгерісін тіпті аңғармайды. Сөйтіп, баланың тұлғасындағы кінәратты есейе келе бір-ақ байқайды. Табан бұлшық етінің жетілмеуінен балаларда қазтабан ауруы да жиі кездеседі. Оның да адамға тигізер зияны айтарлықтай. Емдік гимнастика адам денесіне әсер еткенде күрделі құбылысқа сүйенеді. Ол - жоғары нерв жүйесі мен гуморальды (денедегі сұйық зат) реттеуші күштер және моторлы-висцералдық рефлексдер [4].

Негізінде емдік гимнастиканың, төрт механизмі бар: денені (сергіту), коректендіру, орнын толтыру, бірыңғайлы немесе бұрыңғы қалпына келтіру. Бұлардың бәрі бір-бірімен тығыз байланысты. Әлдендіру механизмі арнайы тағайындалған жаттығулар нерв жүйесінде тежеу немесе қоздыру процестерін өзгерте отырып орталық күштің жұмысын реттейді. Мұның өзі оның басшылық

қызметін арттырып, ішкі бездердің жұмысын жақсартады, зат алмасуын үдетеді. Бұл бұлшық еттер мен ішкі ағзалар арасындағы рефлексінің байланысынан туады. Үлкен бұлшық еттер неғұрлым көбірек қозғалса, әлдендіру әсері соғұрлым көбірек болады. Жаттығу мен айналысқан адамның көңіл-күйі көтеріліп науқастан құлан-таза жазылатынына сенім пайда болады. Ал сенім неге болса да тиімді әсер етеді. Сондықтан әрбір жаттығуды сеніммен, шын көңілмен жасаса, әркімнің де толық жазылуға мүмкіндігі мол. Қоректендіру механизмі буындардан жоғары нерв жүйесіне баратын сезімдер (проприоцептік импульс) вегетативтік нерв жүйесінің, ішкі құрылыстың қызметін өзгертеді. Ал буын қимылдарынан денедегі зат алмасуы, қышқылдану-тотығу, қайта түлеп қалпына келу процестері жүзеге асады. Жұмыс істеген бұлшық етте ұсақ қан тамырлары кеңейіп, оттегі көбейіп, керексіз заттар көк тамырмен керісінше ағындап кетіп жатады. Қан айналымы үдеп, лимфа (ткань аралығындағы түссіз сұйық зат) айналымы жаңарады. Осының салдарынан дене қоректік затпен қамтамасыз етіліп, ауруға шалдыққан жер тез жазыла бастайды. Мәселен, сынған мүше жетіліп, қабынған организм басылып, тыртық болған тері бастапқы қалпына келе бастайды. Сөйтіп, қоректендіру механизмі денені семіп қалудан сақтайды.

Орнын толтыру механизмі дене тәрбиесі, әр түрлі жаттығулар аурудың салдарынан солып қалған мүшені, бұлшық еттерді қалпына келтіреді. Орнын толтыру механизмі рефлекторы механизмге байланысты. Жаттығулар екі (пар) мүшенің біреуі зақымданып қалған кезде екіншісін шыңдай отырып, барлық жүктелеген қызметін толық атқаруға мүмкіндік жасайды. Мәселен, екі бүйректің біреуі істен шықса, екінші бүйректің күшін жаттығулар арқылы арттырып, организмге ауырылық түспеуін бақылайды. Сол сияқты өкпе ауруларында, әсіресе туберкулездің (құрт ауруы) асқынған түрінде немесе рак болғанда бір өкпенің бөлігін, әйтпесе бір өкпені толығымен операция арқылы алып тастауға тура келеді. Сонда организмге қажетті оттегі қалған өкпе арқылы келеді. Бірақ оны толық меңгере алмауы мүмкін. Осы кезде дене шынықтыру жаттығулары көмекке келеді. Арнайы жаттығулар арқылы қалған өкпенің көлемін үлкейтіп, денеге қажетті оттегі мөлшерін толық жеткізуге мүмкіндік жасайды.

Орнын толтыру механизмі уақытша және тұрақты болып екіге бөлінеді. Біріншісі (уақытша) ауру басталған кезде болады да жазылған шақта жоқ болып кетеді. Ал екіншісі науқас адам бір мүшесінен айырылған кезде қолданылады. Мәселен, қолдың нерв жарақаттанғанда ол қимылдаудан, бір нәрсені ұстаудан қалады. Сол кезде нерв жүйесіне "жандандыру" өте қиын болғандықтан, қолдағы барлық бұлшық еттерді шынықтырады. Мұның өзі қолдың иілуіне, әр түрлі қимылдар жасауына көмектеседі. Міне, орнын толтыру механизмі деген осы. Қалайда науқастың организмін қалпына келтіру оған өз мүмкіндігін сезіндіру.

Бірыңғайлау немесе қалпына келтіру механизмі қандай науқастан болмасын құлан таза айығып кету әркімнің арманы. Бірақ анатомиялық құрылысы қалпына келгенмен, кейбір мүшелердің қызметі бірыңғай болмайды. Міне, осы функционалдық қасиетін деңгейіне келтіру үшін барлық аурудан кейін дене жаттығуларымен айналысу қажет. Тек сонда ғана, жоғарғы нерв

жүйесінің басқару қызметінің басқа органдармен, буындармен ішкі ағзалармен байланысы түзеледі. Бірінсіз бірінің күні жоқ. Тек осындай байланыс қалпына келсе ғана, адам толық жазылады, ауруынан айығады деуге болады.

Жоғарыда айтылған емдік гимнастикасының механизмдері бір-бірімен тығыз байланыста. Солардың әсерінен емдік гимнастиканың бірнеше қыры мен сырын ашуға болады. Олар: біріншіден, бүкіл денеге әсер ететін өзгеше терапиялық қасиеті; екіншіден, аурудың асқыну процестеріне жол бермейтін патогендік қасиеті; үшіншіден, денедегі әр мүшенің қызметін, іс-әрекетін қатарға қосып, қалпына келтіретін функционалды қасиеті; төртіншіден, кемтар болған мүшеге сүйемелдеу, соған бейімделу, науқастың көңілін көтеру қасиеті; бесіншіден, емдік-педагогикалық қасиеті - ол ауру адамның алдына бір мақсат қойып, барлық ынта-жігерімен, сана-сезіммен жаттығуларды орындауында.

Осындай дене гимнастикасының жан-жақты әсерінен сырқат адам толығымен қатарға қосылады. Оның ой-өрісі, еңбекке қабілеті артып, өз мамандығын меңгеретін, әлеуметтік, экономикалық қажетке жарайтын бағалы қызметкер болуына мүмкіндік туады.

Әдебиеттер

1. Ашмирин Б.А. Лечебная гимнастика. // Физическая культура, №4 2010 г.
2. Матвеев Л.П. Основы спортивных тренировок. – Москва: Пресс-бук, 1987 г.
3. Алдер Гарри. НЛП. Современные психотехнологии. - Санкт-Петербург: Питер, 2001г. - стр.18-34
4. Бирюков А.А., Кафаров К.А. Средства восстановления работоспособности спортсмена. – Москва: ФиС, 1979г. - стр.43-54

Ы.АЛТЫНСАРИННИҢ ТӘЛІМ-ТӘРБИЕЛІК МҰРАЛАРЫ

Толеуханова А.Д.

Қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі

М.Әуезов атындағы №5 жалпы орта білім беретін мектеп

Аннотация. В данной статье автором показана актуальность педагогических идей педагога - новатора И.Алтынсарина. Подчёркивается, что его труды являются ориентиром для учителей школы. Автор приводит примеры творческого использования педагогического наследия

И. Алтынсарина в современных условиях деятельности учителя.

Ключевые слова: педагогика, учитель, воспитание

Annotation. In given article the author shows the actuality of the pedagogical ideas of the innovator I. Altynsarin for the teacher's of the modern school. His writing represents a guide for them. The author gives examples of creative using. Altynsarin heritage in the conditions of teacher's activity.

Keywords: pedagogy, teacher, education

Біз келешекте қуатты мемлекет, зиялы қоғам құрамыз десек, дәл бүгін бесікте жатқан бөбектерді, балабақшада жүрген балдырғандарды, мектеп шәкірттерін тектілікке, инабаттылыққа, имандылыққа тәрбиелеуді қазіргі уақыттың

міндеті, талабы деп қарауымыз керек . Осы талап пен міндеттерді орындалудағы ең бір пәрменді құрал – оқу, тәлім – тәрбие жұмыстарында халықтық құндылықтардың алтын мұрасын пайдалану. Қазіргі таңда білімнің басты мақсаты – бәсекеге қабілетті, кәсіби құзыреттілігі жоғары, жаңаша ойлайтын шығармашылықты мамандар даярлау және жасампаз іс әрекетті қалыптастыру. Олай болса, тарих көшінде өзіндік орны бар айрықша зиялы қауым өкілдерінің ұрпақ тәрбиесі туралы мәселелер ауқымындағы ой пікірлерін зерделеу, сипаттау, таразылау, жинақтау, оларды қоғамдық іс – тәжірибе шеңберіне енгізу. Ыбырай Алтынсарин қазақ халқының тағдырына ерекше мән берген ұлы ағартушы – педагог. Ы.Алтынсарин педагогикасының мұраларының негізгі идеяларының бірі – адамның өзара қарым – қатынасы, жастарды еңбекке баулу. Өзінің барлық педагогикалық теориясында жас жеткіншектердің ұлттық тәрбиесін қалыптастырып, жетілдіруде қазақ халқының ғасырлар бойы тәрбие саласында жиған бай тәжірибесін негізге алу қажет деген пікірді ұстанғандардың бірі Ыбырай. Оның дүниетанымдық көзқарасының қалыптасуына әсіресе , қазақтың мәдениетін , өнерін терең білетін, ақыл – парасаты жоғары, сөзге шешен , елге сыйлы атасы Балғожаның ықпалы ерекше болды.

Ыбырай бала жастан халықтық педагогикадан алған тәлім – тәрбиесін , үлгі – өнегесін көңіліне түйгендерін оқу ағарту істері арқылы қазақ балаларының бойына сіңдіре білді. Ы. Алтынсариннің ұлттық эстетикалық тәрбие проблемаларын қозғайтын арнайы еңбектерін жазып қалдырмағаны белгілі, бірақ Ы. Алтынсариннің ұлттық – эстетикалық тәрбиеге қатысты оның педагогикалық қызметінен көрініс тапты. Ы. Алтынсарин шығармалары халқымыздың салт – дәстүрі, әдет – ғұрыптарын сипаттайтын этнографиялық мәнде келеді. Ы.Алтынсарин жастарды оқу – білім, өнерге үндегенде құрғақ насихатқа ұрынбайды, айтпақ пікірін оқушы зердесіне сіңіру үшін әр түрлі ұстаздық амал тәсілдерді қолданады.

Бір аллаға сыйынып Кел, балалар, оқылық, Оқығанды көңілге Ықыласпен тоқылық! – деген өлеңінде білім алуға үндесе, екінші жағынан , өмірдің бір қызығы тек байлықта деп ұғатын, оқу, өнер, ғылым – білімге мін бермейтін кертартпа көзқарасқа соққы береді. Өмірде сарқылмас мол байлық – білім екендігін айта келіп, оған қол жеткізу үшін ерінбей – жалықпай еңбектенудің керектігін түсіндіреді. Өнерді үйрен, үйрен де жирен деп санаған халқымыз ұл қыздарының оң қолынан өнер тамған шебер болуына да мән берген.

Ы.Алтынсарин өзінің төл туындыларында тәрбиелік , нақыл – насихаттық мәніне ерекше көңіл аударып отырды. Сол арқылы жас буынды адамгершілік пен ізгілікке, еңбек пен зейінділікке, өнер – білімге баулуды көздейді. Ол ел жұртқа қажет білім мен өнерді игерудің төте жолы тұрақты мектептер арқылы жүзеге асады деп санады. Ы. Алтынсарин қызметінде балаларды оқыту мен тәрбиелеу жұмысы ерекше орын алады. Мектептегі оқыту мен тәрбие процесін жүргізуші мұғалім деп таниды. Ы.Алтынсарин надандықтың зиянын, ғалымның қоғамдық маңызын түсіндіреді. Бұл әсіресе «Талаптың пайдасы» т. б. әңгімелерімен көрінеді.

Шығармаларында оның өнерге деген ықылас – ілтипаты анық байқалады. Өзінің өлеңдері мен әңгімелері арқылы жастарды табиғаттың әсемдігін, адам сезімін қабылдап, түсіне білуге тәрбиелейді, оның өлеңдері мен ғибрат әңгімелері жас ұрпақты тәрбиелеу мен оқытуда күні бүгінге дейін өз маңызын жойған жоқ. Ол аймақта мектептер мен кәсіптік училищелер ашу арқылы жалпы және кәсіптік білім беру ісінің негізін қалады.

Сиса көйлек үстінде, Тоқуменен табылған. Сауысқанның тамағы, Шоқуменен табылған, – деп педагогтік тәсіліменен балаға еңбек атаулыдан хабар аңғартады. Мектеп – қазақтарға білім берудің басты құралы. Біздің барлық үмітіміз, қазақ халқының келешегі осында, тек осы мектептерде ғана деп жазған болатын. Ы. Алтынсарин шығармаларында еңбекті сүйю, білімдіден үйрену, талпыну, адамды сыйлау үгіттеледі.

Сонымен Ыбырай өзінің бүкіл саналы өмірін қазақ халқының жаңа буынын тәрбиелеп, олардың озық мәдениетті елдерден үлгі ала отырып, білімді де саналы азамат болып жетілуіне айтарлықтай үлкен үлес қосты. Алайда ұлы ағартушының сан қырлы педагогикалық, ғылыми зерттеулері, сондай – ақ өлеңдері мен прозасы, аудармалары біздің заманымызда ғана терең зерттеліп, өзінің тиісті, әрі байсалды бағасын алды. Қоғамдық ой – сананың дамуына өзіндік үлес қосқан ұлы тұлғалардың қатарында Ыбырай Алтынсарин есімі де тұрады. Ұлы ғалым – педагог Ы. Алтынсариннің «Қазақ хрестоматиясы» және «Таза бұлақ» деген оқу – әдістемелік еңбектері қазақ халқының рухани мәдениетінің даму тарихында аса зор оқиға болып бағаланады. Және болашақ ұрпақтың ақыл ойы мен жеке тұлғаны қалыптастыруда адамгершілік, эстетикалық еңбек дағдылары мен қасиетін тәрбиелеудің негізі болып есептеледі. Жеке тұлғаны оқу мен өнерге, мәдениетке, адамгершілікке тәрбиелеуде Ы. Алтынсарин аса бағалы, бай қор – қазақ фольклорына ерекше назар аударды. Бұдан ұлы ағартушының істеген ісінен, шығармаларынан бала тұрғысынан қалыптастыру мен тәрбиелеуде қазақ отбасының тәлім аларлық ең жақсы дәстүрлеріне жоғары баға бергендігін көреміз.

Ыбырай Алтынсариннің өмірі жемісті, туған халқы үшін игілікті өмір болды. Ол өзінің өмірі мен қызметін ағарту жолына арнап, қазақ халқын орыс халқымен достыққа шақырады, алдыңғы қатардағы орыс педагогтарын өзіне ұстаз етті. Алтынсарин сол кездегі алдыңғы қатарлы орыстың педагогы Ушинскийдің педагогтік оқыту әдісін шеберлікпен меңгерді және оны тәжірибе жүзінде қолдана білді. Оның қазақ балаларына арнап кітап жазуы қазақ қоғамының сол кездегі даму сатысында ерекше маңызды еңбек екенін орыс ғалымдары мақұлдап жазды. Алтынсариннің де оқыту әдісінің негізі, Ушинский әдісі сияқты, халықтық болды, ол да мектеп оқушыларын бұқараны, Отанды сүйуге, еңбек пен өнерге, қоғамдық тұрмысқа, дүниеге сын көзбен қарауға, қиындық пен бөгетті күреспен жеңуді баулыды. Ол да мектепті өз шамасы келгенінше діндік, күштеу, қорқыту әдісін теріске шығарып, иландыру, түсіндіру әдісін қолданады.

Қазақ халқының мәдениетінің тарихынан көрнекті орын алатын қайраткерлердің бірі, халқымыздың мақтанышы, демократиялық бағыттағы ағартушысы, тұңғыш педагогі, ақын – жазушысы Ыбырай Алтынсарин орыс халқының кең арналы білім бұлағынан сусындады, өзінің алған білімін туған халқына тарту етіп, қазақ елі үшін оқу – ағарту саласында игі еңбек сіңірді. Ол ағартушылық алғашқы қадамында – ақ қазақ халқының келешегі ұлы халқының өмірімен, оның мәдениетімен тығыз байланысты екенін ашып айтты.

Ыбырай Алтынсарин орыс халық мәдениетінің демократияшыл идеяларын, әсіресе, Ушинскийдің педагогикалық мектебінің жаңалықтарын творчестволық жолмен қабылдай отырып, қазақ даласына білім таратушы, мектеп ашушы, жастарды тәрбиелеуші мұғалім болды. Ол өз ісінде әрқашан адамгершілік туын көтеріп, көптеген бағалы мұралар қалдырды. Солардың ішінде оның тамаша өлеңдері мен әңгімелері де бар. Бірақ ол – ең алдымен ағартушы педагог. Ал ақындығы мен жазушылығы оның негізгі мақсатына – сол ағартушы балалар тәрбиесіне арнап, оқу құралдары мен оқулықтар үшін жазған.

Ыбырай өзінің жанындай сүйген елі Ресейде туып келе жатқан революцияшыл күшті, патшалық құрылысты тас – талқан ете алатын, оның орнына жаңа қоғам орната алатын күшті, яғни Ресейдің жұмысшы табын көре алмай, мезгілсіз қайтыс болған кейін бұл арманының орындалатынын үміт еткен.

«Біз болмасақ – Сіз барсыз, үміт еткен достарым!» деп ол өз халқының келешек ұрпақтарына сеніп кеткен еді. Міне сол ұрпақ Ыбырай алтынсарин арманының жүзеге асқанын бұл күнде айқын көріп отыр.

Әдебиеттер

1. Ы.Алтынсарин тағылымы. Алматы 1991 ж
2. «Қазақ тілі мен әдебиет » журналы. 2008ж, № 4,5
3. Бес ғасыр жырлайды. Алматы, «Жазушы», 1989 I том
4. «Өзіндік таным» № 2 2007 № 5-6 2006ж
5. Ы. Алтынсарин «Өнер білім бар жұрттар» Алматы, 1989ж
6. Ы.Алтынсарин . Таңдамалы шығармалары.320 бет
1. 7. Ы.Алтынсарин тағылымы. Құрастырған М.Жармұхамедов

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИДЕЯЛАРЫНЫҢ ЖАҢАША КӨЗҚАРАСПЕН ҮЙЛЕСІМІ

Тотыбекова А.Қ.

Химия пәні мұғалімі

Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Арқалық қаласы білім бөлімінің Родина жалпы білім беретін мектебі» коммуналдық мемлекеттік мекемесі

Ануарбекова А.А.

Ағылшын тілі пәні мұғалімі

Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Арқалық қаласы білім бөлімінің Родина жалпы білім беретін мектебі» коммуналдық мемлекеттік мекемесі

Аннотация. В статье представлен современный взгляд на педагогические идеи Ибрая Алтынсарина через призму глобализации образования. Рассматриваются основные принципы деятельности великого педагога, проводится параллель с современной действительностью.

Ключевые слова: Универсальность, принцип, толерантность, невежество, интеграция, евразийство, принцип, толерантность, глобализм, билингвизм, полиязычие, поликультурность, кросс-культурность, конкурентоспособность, самообразование, самоопределение, самореализаций.

Annotation. In article, the modern sight at pedagogical ideas of Ibrai Altynsarin through a prism of education globalization is presented. Main principles of the great teacher's activity are considered, the parallel with the modern validity is drawn.

Keywords: Versality, principle, tolerance, ignorance, integration, eurasianism, principle, tolerance, globalism, bilingualism, multilingualism, multiculturalism, cross-culturalism, competitiveness, self-education, self-redefinition, self-realization.

Екінші мыңжылдықтың соңы мен үшінші мыңжылдықтың басы жаһандық трансформациямен сәйкес келді қоғамның қалыптасуы, барлығын қайта құру әлемдік тәртіп.

Көбінесе жаһандану бүкіл әлем деп түсініледі экономикалық, саяси және мәдени қызығушылық рақым мен унификация, яғни. интерпенетрация ретінде жүйелер және оларды белгілі бірыңғай орташаланған деңгейге жеткізу барлығы.

Алайда, жаһандану оны тудырмайды экономика мен саясаттағы бейнелі құрылымдар әр түрлі әлем елдері, сонымен қатар «глокализацияға» әкеледі - қазіргі батыс мәдениетінің элементтерін бейімдеу жергілікті жағдайларға және жергілікті дәстүрлерге [1,б. 359].

Осы негізде сақтау ғана емес, мүмкін мәдениет пен руханиятты жаңғырту және дамыту адамдар, жергілікті мәдени дәстүрлерді дамыту, жергілікті өркениеттер. Қазақстан үшін ұлттық мәдениетті түрлендіру жолдарының бірі оның түркі-ислам әлеміне енуі болуы мүмкін, онымен тілдің, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың ұлттық тамырларының ғасырлар бойғы жалпылығы байланысты. Бірақ ХХІ ғасырдағы қазақ қоғамының дамуының неғұрлым қызықты және сонымен бірге перспективалы жолы біздің Президент «Еуразиялық кеңістік» деп айқындаған болуы мүмкін [2, б. 423].

Қоғам өмірінің (демек, білім берудің) жаһандану идеясы жаңа емес. Екі ғасыр бұрын Космос күштерінің ғаламдық өзара әрекеттестігі, ақыл-ойы және қоғамдық дамуы туралы теориялар қалыптаса бастады. Олар өркениетті елдердегі білім мазмұнына әсер ете алмады. Бұл дүниетанымдық көзқарас ғаламдық білім беру (бұл термин негізінен АҚШ-та қолданылады) немесе «планетарлық ойлау» (көбінесе Ресейде және ТМД елдерінде қолданылады) деп аталады [8, б. 148]. Жаһандық әлемдік тәртіптің жаңа жағдайындағы ғаламдық білім берудің мақсаттары:

- Қоғамдағы антагонизмді оның кез-келген көрінісінде жеңу.
- тұлғаның максималды әлеуметтік бейімделуіне және өзін-өзі жүзеге асыруына ықпал ету.
- Тұлғаның жан-жақты үйлесімді дамуы.
- Адамның экологиялық өзін-өзі тануының «кіруі».

Бұл мақсаттар нақты мәселелерді шешу арқылы жүзеге асырылады [3, б. 263]:

- оқушылардың дүние бірлігін мойындайтын және бағалайтын, ондағы өз орнын жүзеге асыратын оқушылардың дүниетанымын қалыптастыру;
- мәдениаралық сауаттылықты дамыту (басқа халықтардың мәдениетін білу);
- эксцентрикалық экологиялық сананы қалыптастыру (табиғат құндылық ретінде танылған кезде; онымен қатынастар теңдік және этикалық нормалар мен ережелерді табиғат әлеміне тарату қағидаттары негізінде құрылады);
- дүниеге бейтарап көзқарасты қалыптастыру (эмпатия, төзімділік және т.б.).

Осы бағыттардағы педагогикалық қызметте «жаһандық ойлау - жергілікті жерде әрекет ету» принципі өзекті болып табылады. Дәл солай және алғашқы қазақ мұғалімі және ағартушысы Ыбырай Алтынсариннің барлық іс-әрекеттерін сипаттауға болады. Оның мәдениет, қоғамның дамуы және білім туралы ойлары, халықтардың ортақ тарихи тағдырлары туралы, өркениеттердің органикалық арақатынасы, мәдениеттердің енуі туралы идеялары қаншалықты өзекті екендігі таңқаларлық. Ы.Алтынсариннің педагогикалық идеяларының тереңдігі мен әмбебаптығы таңқаларлық. Келіңіздер, ұлы мұғалім қызметінің негізгі қағидаларына тоқталып, қазіргі шындықпен параллель жүргізуге тырысайық (1-кесте):

Кесте-1. Ы.Алтынсариннің қазіргі педагогикалық идеяларының салыстырмасы

Ы.Алтынсариннің педагогикалық идеялары	Призма арқылы Ы.Алтынсарин идеялары білім берудің жаһандануы
Теңдік: ұлттық, әлеуметтік және гендерлік	Толеранттылық
Ыбырай - аймақтағы әйелдер білімінің негізін қалаушы екені белгілі. Бастапқыда ол ұйымдастырған мектептерде қазақ та, орыс та кедей отбасыларының балалары оқыды.	
Оқушылардың жоғары адамгершілік қасиеттерін дамыту	Патриоттыққа, белсенділікке тәрбиелеу азаматтық позиция
Ы.Алтынсариннің шығармашылығына тақырыптық шолу жасау оның барлық туындылары сипаттамалық емес, тәрбиелік сипатта айқын көрсетілген деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Ыбырай білімнің күш екенін өте жақсы түсінді және ол сауатсыз, қорғансызға қарсы зұлымдыққа айналмас үшін лайықты, өнегелі адамның қолында болады деп қатты қорықты.	
Білім берудің жүйелік, ғылыми табиғаты	Ең жақсы әлем деңгейіндегі білім үлгілер

Ы.Алтынсарин мемлекеттік мектептердің инспекторы болып жұмыс істей отырып, оқу процесінің табысты болуы оқыту әдістемесін ұстануға байланысты екенін түсінді. Ол белгілі бір тақырып бойынша білімнің барлық көлемін кездейсоқ емес, кездейсоқ адамдар емес, жүйелі түрде беру керек деп талап етті.

Ы.Алтынсарин мұғалімдердің рухани өсуіне күнделікті қамқорлық көрсетіп, олардың мәдени деңгейін көтеруге және әдістемелік даярлығын жақсартуға барлық жағынан көмектесті. Ол мұғалімдерге әдістемелік әдебиеттер мен педагогикалық журналдарды қолдануды міндетті деп санады. Осы мақсатта ол олар үшін көрнекті ғалымдар мен көрнекті мұғалімдердің еңбектерін сатып алды, оларды мұқият зерттеп, өзінің шолуларымен қамтамасыз етті.

«Балалар әлемі» Ушинский Д.

Толстой Л. Н. «Әліппе және оқуға арналған кітап»

Белярминов «Жалпы тарих»

Герд «Минералогияның қысқаша курсы»

Сент-Иллер «Зоология»

Оливер «Ботаника»

Зотов «Табиғат туралы әңгімелер»

Фигье «Ең маңызды ашылулар мен өнертабыстар» және т.б.

Ол құрастырған оқулықтардың тізімі [4, б. 111] өздігінен айтады (оған әлемдік білім беру ортасында танылған авторлар кіреді):

Экстремизмнің қайнар көзі ретіндегі схоластикалық догмалардан шығу, бейресми біліммен, төзімділік пен фанатизммен күрес діни көзқарастар алдыңғы қатарда тұрған және мемлекеттіліктің негіздерінің бірі ретінде қызмет еткен қоғамда мұндай ұстанымның құны қандай болғанын елестету қиын!

Білім мен тәрбиенің интеграциямен, еуразияшылдықпен, ел өміріндегі глобализммен өзара байланысы: жаһандық ойлау қабілеті, «әлем адамы» болу 2-кесте [5].

Ресейлік империя шеңберіндегі қазақ қоғамының дамуы жергілікті ортадан еуропалық тәртіпте білім алған адамдардың шығуын талап етті. Ағартушының «қырғыз хрестоматиясы» араб жазуын ауыстыруға және хатты кириллица негізіне аударуға ықпал етті.

Кесте-2. Ы.Алтынсариннің білім мен тәрбиенің интеграциясын салыстыру

Екі тілділік, басқа халықтың мәдениетін оның тілін зерттеу арқылы қабылдау	Билингвизм, көптілділік, мәдениет, мәдениетаралық
Бастапқыда ол құрған барлық мектептер мен колледждер орыс-қазақ болды. Ы.Алтынсариннің өзі - қазақ әдеби тілінің негізін қалаушылардың бірі [9, б. 91].	
Ол сонымен бірге көптеген орыс ағартушы жазушыларының орыс-қазақ мектептері үшін оқулық ретінде пайдаланған шығармаларын аударды. Мектеп кітапханаларының қорында И.А.Крыловтың әңгімелері, Л.Н.Толстойдың әңгімелері, И.Паулсеннің, В.И.Даль және басқалар қазақ тілінде де, орыс тілінде де. Ұлы ұстаз бір кездері әлемдік классиктердің шығармаларын жерлестері түпнұсқасында оқиды деген үмітін білдірді.	
Алған білімді өмірде қолдана білу - Бәсекеге қабілеттілік, өз талантын аша білу және	

өркениет үдерістерін оң қабылдау қабілеті. Жас И.Алтынсарин өз дамуында мектеп бағдарламасынан шығып, әлем әдебиетінің ұлы классиктері - Шекспир, Гете, Байрон, Пушкин, Гоголь, Лермонтов, Фердоуси, Низами, Навои және т.б шығармаларын өз бетінше зерттеді. [4, б. 64].	
Оқу үдерісі шеңберінде кәсіби дағдылар мен дағдыларды алу	Білім берудің, көпсалалы мектептер мен сыныптардың кәсіби бағыты
Отырықшы өмір салтын ұстанушы бола отырып, Ы.Алтынсарин қазақ балаларына арналған кәсіптік-техникалық училищелер мен ауылшаруашылық мектептерін құру қажеттілігін сезінді. Бұл оқу орындары жастардың өмір сүрудің жаңа жағдайларына сәтті бейімделуіне мүмкіндік берді.	
Ұлттықтың ерекшеліктерін ескере отырып жаттықтыру мәдениет.	Аймақтық және республикалық компоненттерді қолдана отырып оқыту
Ы.Алтынсарин кітапты мектеп оқушыларына да, ересек оқырмандарға да лайықты етіп жасауды ғана емес, сонымен бірге кітап үшін үлкен қалалардың өмірімен таныс емес, қазақ оқырманына түсінікті әрі қол жетімді материалдарды тандау қажеттілігін ескерді, орыс және батыс еуропалық мәдениеттің бірқатар ерекшеліктерімен.	
Әр мұғалімнің бойындағы шығармашылық	Біздің өзіндік әдістемелік және оқу базасы
Ы.Алтынсарин екі оқулық жазды: «қырғыз оқырманы» және «қырғыз орыс тілін оқытудың негізгі нұсқауы».	
Білім мен тәрбиенің бөлінбейтіндігі	Білім берудегі сабақтастық
Ы.Алтынсарин өзінің ұлттық педагогикалық кадрларын тәрбиелемесе, қазақ даласындағы білім беру жүйесінің даму болашағы болмайтынын түсінді. Отандастарды тәрбиелеу оның бүкіл өмірінің мәселесіне айналғанына қарамастан, И.Алтынсарин мектептерін кәсіби кадрлармен қамтамасыз етпей, олардың санын көбейту ертерек деген ойды бірнеше рет айтқан [9, б.93]. Өз уақытының жетекші оқу орнына айналған мұғалімдер мектебінің негізін қалаушы (Троицкіде ашылды, содан кейін Орынборға ауыстырылды).	
Кітапханалардың пайда болуы мен дамуына қамқорлық жасау	Өзін-өзі тәрбиелеу
Тәрбиенің басты мақсаты - баланың жеке басының өзін-өзі анықтауға дайындығы және өзін-өзі жүзеге асыру. Осыған байланысты И.Алтынсариннің тұжырымы қызықты: «Мен ... кітапханаларды байыту жолдарын іздеуді тоқтатпаймын ... және ерте ме, кеш пе, оларды оқумен айналысатын қырғыз халқының сауатты бөлігінің қажеттіліктерін азды-көпті қанағаттандыра алатындай етіп, жақсы деңгейге қоямын деп сенемін. өзіндік жұмыс »[9, 112 б.].	

Осылайша, өз уақытының жағдайында Алтынсарин толығымен нөлден жалқаулыққа ықпал еткен озық орыстардың үлгісімен қазақ мектептерінің жүйесін құрды - бұл біржақты сыртқы әсерлер мен ақпараттар береді, бірақ ерік пен өмір сезімдері үшін импульстар мүлдем аз.

Мұғалімге барған сайын «бақылаушы», «бақылаушы» рөлі жүктеледі, ал «адам жанын жасаушы» емес, Ыбырай Алтынсарин үнемі назар аударып келеді.

Қазақстандағы ғаламдық даму білім беру мазмұнын таңдаудың жалпы әдісін көрсетеді: өз еліңіздің мәдениеті призмасы арқылы әлем туралы түсінік беру және өз мәдениетінің бірегейлігін жаһандық процестер жағдайында қабылдау.

Басқа көзқарастарға, әдет-ғұрыптарға, діндерге төзімділік, өз мәдениетінің ерекшеліктерін басқа халықтардың мәдениеттері мен жалпы әлемдік мәдениеттің контекстінде көре білу, әлемді күрделі өзара байланыстар жиынтығы ретінде

қабылдау, олардың біреуінің бұзылуы жаһандық апатқа соқтыруы мүмкін болса - бұл жаһандық сипаттамалардың толық тізімі білім беру.

Жаһандық «планетарлық ойлау» жағдайында полимәдени білім ерекше орын алады. Дәстүр бойынша, бұл сұрақ көптеген ірі этностар тұратын аймақтарда туындайды. Алайда көпмәдениетті білім беруді орта білім берудің кез-келген кезеңінде қалыптастыру мүмкін емес, көпмәдениетті адамды мектепке дейінгі тәрбиеден бастап, көзқарастар сабақтастығын сақтай отырып, үздіксіз көпмәдениетті білім беру жүйесінде тәрбиелеп, тәрбиелеуге болатындығын есте ұстап, орта мектепте және университетте шет тілдерін оқытқан жөн.

Қазақстандағы білім берудің жаһандануы 12 жылдық мектеп моделінде өз көрінісін тапты және Болон процесі аясында одан әрі дамуын болжайды [6].

Елбасы өзінің халыққа Жолдауында ұлттың болашақтағы дамуының басымдығын нақты айқындап берді: «Адам - елдің басты байлығы» [7]. Сондықтан, мұғалімдер қауымдастығы үшін ең жоғары халықаралық стандарттарға сай білім беру сапасына қол жеткізу өте маңызды.

Қазақстанда құрылған бірегей білім беру мекемелері сәтті жұмыс істейді: «Жаңа Халықаралық Университет», «Арнайы қор» және «Зияткерлік мектептер».

Өз кезегінде, Қазақстандағы білім беру жүйесінің негізін қалаушы ұлы жерлесіміз Ы.Алтынсариннің педагогикалық идеяларының сабақтастық принциптеріне сүйене отырып, 12 жылдық мектепке кадрлар даярлау тұрғысынан Назарбаев зияткерлік мектептері жемісті жұмыс істеп келеді.

Әдебиеттер

1. Ы.Алтынсарин, 3 томдық жинақтар: 1-том. [Мәтін] / Ы.Алтынсарин. - Алма-Ата, 1975. - 359 б.
2. Ы.Алтынсарин, 3 томдық жинақтар: V. 2. [Мәтін] / Ы. Алтынсарин. - Алма-Ата, 1975 .- 423 б.
3. Жаһандану: ХХІ ғасыр контуры: реф. Сәт: 1 бөлім - М., 2004 .– 263 б.
4. Қ.Т.Джумагулов, Ыбырай Алтынсарин және қазақ халқының мәдениетінің дамуы [Мәтін] / Қ.Т. Джумагулов. - Алматы, 1984. - 204б.
5. Т.Левкина, Глобализация и интеграция: Вопросы теории и практики: [Электронный документ]. - <http://law.edu.ru/doc/document.Asp?docID=1220803>
6. Е.Музина, 2010 жылға қарай Қазақстан Болон процесінің толыққанды қатысушысы болуды жоспарлап отыр: [Электрондық құжат] . <http://www.liter.kz/site.phpplan=russian>
7. Н.Ә.Назарбаев, Аймақтық интеграция және еуразияшылдық: Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың сөзі, Еуразия университеті. Л.Н. Гумилев, Астана, 2004 ж., 2 сәуір: [Электрондық құжат]. - <http://www.nomad.su/A=3-200404050029>
8. А.С.Ситдыков, Ы.Алтынсариннің педагогикалық идеялары мен ағартушылық қызметі [Мәтін] / А.С. Ситдыков. - Алма-Ата: Мектеп, 1968 .- 148б.
9. П.В.Сысоев, Тілдік мәдениетті білім беру [Мәтін] / П.В. Сысоев // Мектептегі шет тілдері. - 2006 - № 4.- Б. 2-113.

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ ОРТА САТЫСЫНДА СӨЗДІК ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУҒА ҮШІН ӨЛЕНДЕР МЕН ӘНДЕРДІ ҚОЛДАНУ

Төлеу Р.С.

IV курс студенті

Ғылыми жетекші: Ахметова Г.Х.

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

В данной статье рассмотрена одна из необычных и эффективных технологий в обучении иностранного языка. Выявлены польза и роль использования песен и стихотворений при обучении английскому языку. Кроме этого, в статье раскрыты критерии по выбору песен и стихотворений, а также этапы работы по алгоритму.

Ключевые слова:

Иностранный язык, обучение, языковые навыки, лексические навыки, фонетические законы.

Abstract

This article discusses one of the most unusual and effective technologies in teaching a foreign language. The use and role of using songs and poems in teaching English are revealed. In addition, the article reveals the criteria for choosing songs and poems, as well as the stages of work on the algorithm.

Key words:

Foreign language, learning, language skills, lexical skills, phonetic laws.

Шет тілін білу, оның ішінде ағылшын тілін білу қазіргі таңда мәртебесі биік және де білімді, ақылды адамның маңызды артықшылығының бірі болып саналады. Бірақ ағылшын тілдік дағдыларды, күрделі грамматикалық ережелерді меңгеру және фонетикалық заңдарға сәйкес үйрену, лексикалық дағдыларды қалыптастыру - бұл білім алушыларды жиі тығырыққа тірейтін мәселе. Бәрімізге белгілі мұның бәрін жасау қажет және қажырлы еңбекті талап етеді. Осы орайда сұрақ туындайды: білім алушыны қалай ынталандыру керек?

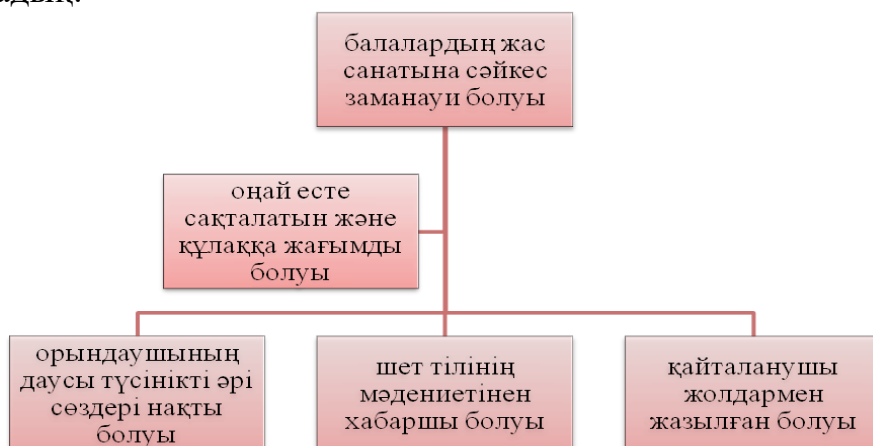
Сонымен, тіл үйрету әдістемесінде өте көп технологиялар және оны жүзеге асыруға мүмкіндік беретін техникалық құралдар жетерлік. Бірақ оның ең тиімді әрі ұтымды болатын түрін таңдап, оқыту үдерісінің ыңғайына және білім алушыға сай етіп түрлендіру өте маңызды. Оның ішіндегі ағылшын тілін жеңіл жеткізетіндей етіп үйрету оңай емес. Осы орайда К. Э. Циолковскийдің «фармацияда дәріні тәттілендірудің көптеген жолдары бар, сол секілді тіл үйретуде материалды қарапайым әрі ұғынықты түрде жеткізу жағы да қамтамасыз етілген. Ол оқыту үдерісіне әндер мен өлеңдерді қосу» деген сөздері жадымызға келеді.

Шетелдік авторлардың зерттеулерін талдау барысында оқушылардың әр түрлі жас топтарындағы ағылшын тілін оқытуда әндер мен өлеңдерді қолдану бойынша соңғы жылдары үлкен қызығушылық бар екенін көрсетті. Онымен қоса бастауыш мектепте ағылшын тілін оқыту тәжірибесінде Л.Б. Биржакованың «Музыка арқылы ағылшын фонетикасы» атты оқу құралы бар. Бұл оқу құралында айтылымды үйретуге арналған әндер, әуендік формула, қысқа әндер және интонациялық типтегі өлеңдер бар [1].

В.Левидің пікірінше, «музыка оқушылардың сезімдері мен эмоцияларына әсер ету жолдарының ішіндегі ең тиімділердің бірі. Ал Ян Амос Коменский «ең күшті психологиялық ынталандыру – музыка» деп санады. Оқытуда әндерді және өлеңдерді қолдану үдерісті жандандыратынын және оқушылардың қызығушылығын арттыратынын көптеген зерттеулер нақтылаған. Онымен қоса талдау арқылы олардың лексикалық мазмұнын түсініп, фонетикалық жағынан да өзімізді дамыта аламыз. Бірақ айтпай кетуге болмайтын мәселе бар, ол әртүрлі типтегі әндер мен өлеңдердің болуы. Олар әртүрлі мақсатта жұмыс жасап, әртүрлі дағдыларды қалыптастырады [2].

Өлеңдер мен әндермен жұмыс жасау кезінде лексикалық және сөздік дағдыларды қалыптастыру ықтималдылығы өте жоғары. Шет тілі сабағында кез-келген жаңа тақырыпты үйренудің басында пайдалы поэтикалық материалды қолдануымыз керек, өйткені әндер мен өлеңдер оқушыларға түсінуге мүмкіндік беретін, жаңа материалмен танысудың бастапқы кезеңінде дұрыс бағдар бере алатын шығарма.

Сонымен, біз енді осы әндер мен өлеңдерді оқыту үдерісіне қосу барысында мына критерийлерге сай жұмыс жасауымыз керектігін айтып өткен жөн деп санадық:

Осы критерийлерді сақтай отырып жұмыс жасау оның кәсібилік әрі әдістемелік жағынан дұрыс болып табылады. Мұнымен қоса жұмыс жасау алгоритмін сақтау да бұл үдерістің құнын жоғарылатады дей аламыз. Әндер мен өлеңдерді оқыту үдерісінде пайдаланғанда осы реттілікпен жұмыс жасау ұсынылады:

Тарқатып айтатын болсақ, бірінші кезең, оқушылардың мотивация дәрежесі осы кезеңдегі мұғалімнің жұмысына байланысты болып келеді. Әнді немесе өлеңді тыңдау немесе оқу жағын осы кезеңде мұғалім қамтамасыз етеді. Мұғалім оқушының алдынан кездесетін қиындықтарды алдын-ала түсіндіріп қоюы ұсынылады. Шығарманы оқу барысында қателік жасауы оқушының бірден ынтасының сөнуіне алып келуі мүмкін. Екінші кезеңде мұғалім шығарманың тек тыңдалып қана қоймай, санаға бекітілуі үшін міндетті түрде тапсырма беруі абзалырақ. Ол шығарманың неше рет тыңдалатынына және қандай типтегі тапсырма болатындығын мұғалім қалыптастырғысы келетін дағдысына қарай таңдайды. Үшінші кезеңде міндетті түрде коммуникацияның болуы қажет деп саналады. Себебі коммуникативті сипаттағы талқылау ғана дағдыларды дамытушы құрал болып табылады. Осы үш кезеңдік алгоритмді сақтай отырып оқыту үдерісін жүргізу оны стандарттылықтан әрі классикадан бөлек, ерекше етеді деуге болады [3].

Мысалы, мына өлеңді алып, талқылап көрсек, сонымен:

Leaves are floating softly down;
Some are red and some are brown.
The wind goes «swish» through the air;
When you look back,
There are no leaves there.

Ең алдымен өлеңдегі күрделі сөздер транскрипциясы және аудармасымен бірге тақтаға жазылады. Бұл жаңа лексика болғандықтан оны жаттатқызу ұсынылады. Лексикалық қиындықтарды жойғаннан кейін өлеңнің грамматикалық жағын талдау қажет. Содан кейін аудармаға көшіп, хормен дауыстап қайталау, жұптасып немесе тізбектеп оқу керек. Ал тілдік қиындықтарды жою әрдайым жүргізілуі керек, өлеңдерді немесе әндерді одан әрі қолдану мұғалім таңдаған мақсатқа байланысты болады.

Көптеген зерттеушілердің еңбектерін талдағаннан кейін біз біржақты мынадай қорытындыға келе аламыз. Мұндай әндер және өлеңдер арқылы жұмыс жасау шынында да білім алушының мотивациясын арттырып, сөздік және фонетикалық дағдыларын дамытады. Бірақ білім алушы мұндай сабақтарды күтуі керек. Үнемі қолдану да сабақты бірсарынды әрі қызықсыз етуі ықтимал. Сабаққа әртүрлілік әкелетін мұндай әдістерді педагогиканың басты байлығы деп санауға әбден лайықты.

Әдебиеттер

1. Биржакова, Л. Б. Английская фонетика через музыку: учебное пособие для детей 6–7 лет / Л. Б. Биржакова. – СПб. : КАРО, 2005. –
2. Волкова Т. Стихи и рифмовки как средство мотивации при изучении английского языка // Иностранные языки. Foreign languages, 2015
3. Митюгина Т. Г. Соловьева Ж. В. Методические приемы использования песен и музыкальных презентаций на уроках английского языка, 2014

ҰЛЫ АҒАРТУШЫ ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИДЕЯЛАРЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАННЫҢ АДАМГЕРШІЛІК НОРМАЛАРЫМЕН ҮНДЕСТІГІ

Түлебергенова Б.Х.

Педагогика және психология мамандығының 4 курс студенті

Ғылыми жетекші: **Калимжанова Р.Л.**

педагогика ғылымының докторы (PhD)

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты

Арқалық, Қазақстан

Аннотация: В этой статье мы рассмотрели вклад Ибрая Алтынсарина в развитие детской литературы, которая в настоящее время играет особую роль в духовно-нравственном воспитании детей. В основе его стихотворений, рассказов-призыв детей к знаниям, духовному богатству, науке, человечеству, быть образцовыми и уважать других людей.

Annotation: In this article, we considered the inclusion of Ibraya Altynsarina in the development of children's literature, which currently plays a special role in the spiritual and national education of children. On the basis of its spontaneity, stories-bringing children to knowledge, spiritual wealth, science, humanity, be educated and respect other people.

Әр заман, тарихи әр кезең әлеуметтік құбылыстар өзінің дарынды өкілдерін жарыққа шығарып отыратыны мәлім. Олар елдің мұң – мұқтажын көре біліп, халқының сол мұқтажына перзенттік махаббаттын арнаған, туған халқының игілігі үшін бар күш-жігерін жұмсаған ардақты азамат ретінде халық тарихынан орын алып отырған. Мұндай азаматтардың игілікті дәстүрлері ұрпақтан – ұрпаққа жалғасып, елдің тарихи, мәдени өміріне елеулі ықпал етіп келген. Қазақ халқының тарихында аса көрнекті орын алған сондай тұлғалардың бірі – Ыбырай Алтынсарин. Ол жаңашыл, дарынды ағартушы ғана емес, халқымыздың теңіздей толқып тасыған інжу – маржан жырларын жақсы біліп, еңбегіне арқау еткен. Ауыр заманда білім алып, ат жалын тартып мінгесін-ақ Ыбырай Алтынсарин білім ұранын көтерді. Елді қорлықтан құтқаратын, игілікке бастайтын тек білім деп есептеді. Сондықтан да, «Тұңғыш дала қоңырауы атанған» Ы.Алтынсарин шығармалары оқушы бойына адамгершілік қасиеттерді қалыптастыруда маңызы зор туынды екені сөзсіз.

Біз келешекте қуатты мемлекет, зиялы қоғам құрамыз десек, дәл бүгін бесікте жатқан бөбектерді, балабақшада жүрген балдырғандарды, мектеп шәкірттерін тектілікке, инабаттылыққа, имандылыққа тәрбиелеуді қазіргі уақыттың міндеті, талабы деп қарауымыз керек. Осы талап пен міндеттерді орындалудағы ең бір пәрменді құрал – оқу, тәлім – тәрбие жұмыстарында халықтық құндылықтардың алтын мұрасын пайдалану. Қазіргі таңда білімнің басты мақсаты – бәсекеге қабілетті, кәсіби құзыреттілігі жоғары, жаңаша ойлайтын шығармашылықты мамандар даярлау және жасампаз іс әрекетті қалыптастыру. Олай болса, тарих көшінде өзіндік орны бар айрықша зиялы қауым өкілдерінің ұрпақ тәрбиесі туралы мәселелер ауқымындағы ой пікірлерін зерделеу, сипаттау, таразылау, жинақтау, оларды қоғамдық іс – тәжірибе шеңберіне енгізу.

Рухани - адамгершілік тәрбиесі өзіндік сананы дамытуға жағдай жасауды, жеке тұлғаның әдеп ұстанымын, оның қоғам өмірінің нормалары мен дәстүрлерімен келістірілетін моральдік қасиеттерін және бағдарларын қалыптастыруды болжайды. Рухани - адамгершілік құндылықтармен білім жүйесін дамытып қалыптастыру жаңа қоғамның дамуындағы мәні зор, маңызды бағыт. Оқушыларды рухани - адамгершілікке тәрбиелеу, болашағына жол сілтеу – бүгінгі қажетті, кезек күттірмес мәселе. Рухани - адамгершілікке тәрбиелеу білім берумен ғана шектелмейді. Баланың сезіміне әсер ету арқылы ішкі жан дүниесін ояту нәтижесінде оның рухани - адамгершілік қасиеттері қалыптасады.

Жаңа кезеңдегі білім берудің өзекті мәселесі жас ұрпаққа - адамгершілік - рухани тәрбие беру. Құнды қасиеттерге ие болу, рухани бай адамды қалыптастыру оның туған кезінен басталуы керек. Халықта «Ағаш түзу өсу үшін оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсың» деп бекер айтылмаған. Сондықтан баланың бойына жастайынан ізгілік, мейірімділік, қайырымдылық, яғни адамгершілік құнды қасиеттерді сіңіріп, өз - өзіне сенімділікті тәрбиелеуде отбасы мен педагогтар шешуші роль атқарады. Рухани - адамгершілік тәрбие - екі жақты процесс. Бір жағынан ол үлкендердің, ата - аналардың, педагогтардың балаларға белсенді ықпалын, екінші жағынан - тәрбиеленушілердің белсенділігін қамтитын қылықтарынан, сезімдері мен қарым - қатынастарынан көрінеді.

Адамгершілік тақырыбы - мәңгілік. Жас ұрпақтың бойына адамгершілік қасиеттерді сіңіру - ата - ана мен ұстаздардың басты міндеті. Адамгершілік әр адамға тән асыл қасиеттер. Адамгершіліктің қайнар бұлағы - халқында, отбасында, олардың өнерлерінде, әдет - ғұрпында. Әр адам адамгершілікті күнделікті тұрмыс — тіршілігінен, өзін қоршаған табиғаттан бойына сіңіреді. Көрнекті педагог В. Сухомлинский «Егер балаға қуаныш пен бақыт бере білсек, ол бала солай бола алады», — дейді. Демек, шәкіртке жан - жақты терең білім беріп, оның жүрегіне адамгершіліктің асыл қасиеттерін үздіксіз ұялата білсек, ертеңгі азамат жеке тұлғаның өзіндік көзқарасының қалыптасуына, айналасымен санасуына ықпал етері сөзсіз. [1]

Еңбекті сүю және қадірлеу әрдайым алдыңғы қатарға қою – Ыбырай әңгімелерінің негізгі тақырыбы. Оны жазушы шағын әңгімелерде үгіт, өсиет түрінде берсе, кей шығармаларында халықтың қоғамдық санасын тәрбиелейтін реалистік суреттер арқылы бейнелейді. "Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш" әңгімесінде Ыбырай ең кішкентай жәндіктердің өзі де тіршілік үшін тыным таппай еңбек етіп жүргендігін көрсете келіп, оларды балаларға үлгі етеді. "Қарлығаш, өрмекші ғұрлы жоқпысың, сен де еңбек ет, босқа жатпа", – дейді. "Атымтай жомарт" әңгімесінде жазушы халық арасындағы Атымтай жомарт туралы аңыздарға жаңаша мазмұн беріп, өзінше қорытады. Атымтайды ол еңбек адамының үлгісі етіп көрсетеді. Еш нәрсеге мұқтаждығы жоқ болса да, Атымтай ылғи жұмыс істейді. "Күн сайын өз бейнетіммен, тапқан пұлға нан сатып алып жесем, бойыма сол нәр болып тарайды. Еңбекпен табылған дәмнің тәттілігі өзгеше болады", – дейді ол.

"Әке мен бала" әңгімесінде айтқысы келгені: кейде сәл нәрсені қомсынып, оған көңіл бөлмеушілік, аз жұмысты қиынсынып, бойкүйездікке салынушылық өмірде аз кездеспейді. Бұл – жақсы әдет емес. Сондықтан балалардың бойкүйез, жалқау болмауына, еңбекқор болуына Ыбырай ерекше мән берген. "Бай баласы мен жарлы баласы" атты әңгімесінде Ыбырай еңбекке деген қоғамдық, таптық көзқарасты бейнелейді. Көшкен елдің жұртында қалған екі баланың бір тәулік ішінде басынан кешкендерін суреттеу арқылы сол балалардың өмір тануы, тіршілікке икемділігі жайлы мәселеге әлеуметтік мән береді. [2]

Алтынсаринның әңгімелерінің көтеретін тағы бір өзекті мәселесі – адамгершілік. Ол әр кезде адам сабырлы, мейірімді, қайырымды, әдепті, ұқыпты, болса деген ізгі ниет білдіреді. «Шеше мен бала», «Бір уыс мақта», «Мейірімді бала», «Аурудан аяған күштірек», «Әдеп» әңгімелері мен аудармалары жазушының осы ниетінің жемісі еді.

Ыбырайдың мейірімділік пен жоғары адамгершілікке баулитын әңгімелерінің бірі – «Аурудан аяған күштірек». Әңгімеде баласының анасына деген сүйіспеншілігі, аянышы, мейірімділігі сөз болады. Жазушы өзгеге мысал болар бір өмір көрінісін алып, шағын әңгімемен терең ой түйініні жасайды. Аяулы анасына деген мейірімді баланың төзімділігін ардақтайды.

Жазушының кейбір әңгімелері озбырлыққа, өсек-өтірікке, көпірме бос сөзге, қулық-сұмдыққа, дандайсушылыққа, қанағатсыздыққа қарсы жазылған. Кейбіреулері тапқырлыққа, шешендікке, әділдікке, шындыққа, баулиды. Жазушы сараңдыққа, салақтыққа қарсы «Сараңдық пен жинақтылық», «Өтіріктің залалы», «Сақып», «Тәкаппарлық» т.б. әңгімелерін жазды. Ыбырай әңгімелерінің кереметтілігі сонда ондағы келтірілген кейіпкерлердің әйтсе де бүгінгі қоғамда кездесуі. Мысалы, оған дәлел «Бай баласы мен жарлы баласы» әңгімесі өзге шығармаларынан тәлім-тәрбиелік сипаты жағынан жеке дара тұр деп айта аламыз. Жазушының осы бір әңгімесі талай ұрпақтың зердесінде жатталып қалды. Мұнда жазушы бай баласы Асан мен кедей баласы Үсенді басты кейіпкер етіп ала отырып, әлеуметтік мәні зор ірі мәселеге назар аударады. Баланың қалыптасуына орта мен отбасының әсер ықпалын ашып көрсету арқылы мән-мағынасы үлкен қорытынды жасайды. Жоқшылық көрмей өскен бай баласының қиын сәтте икемсіздігін, ал кедей баласының еңбексүйгіш, қиын сәтте икемділігін нанымды етіп сипаттайды. Сол арқылы өмірдің қиын екендігін аңғартады.

Жазушының жоғарыда аталған «Бай баласы мен жарлы баласы», «Қыпшақ Сейтқұл», «Надандық» деген әңгімелері – көркемдігі жағынан шоқтығы биік тұрған ерекше мәнді шығармалар. Бұл шығармалары, әңгімелері қазіргі техника дамыған заманда балаларға бейнефильмдер, мультфильмдер арқылы көрсетіледі. Балалар мультфильмдер арқылы көп нәрсе үйрене алады және оларды осындай мультипликациялар арқылы үгіттеу оңайырақ. Сондықтан Ыбырай атамизды осы керемет шығармалары арқылы өзінің мультипликацияда да жоғары орын алғанын атап өтуге болады.

Ыбырай – жалаң үгіттің ақыны емес. Ол өз кезінің ең әсерлі, ықпалды, жаңашыл жазушысы. Оқушы жастардан бастап, бүкіл халыққа пайдалы ең жақсы әдет-салттарды, өмірге тиімді кәсіп түрлерін, озық оқу-білім, адамгершілік қасиеттерді дәуір ұсынған ең келелі де керекті жаңатілектерді айта білді.

«Жақсы әдетті балалардың бойына сіңіруде жанды мысалдан артық әсерлі күш жоқ» деген К.Д.Ушинскийдің пікірін жан-тәнімен қолдады.

Ыбырай Алтынсарин – нағыз халықшыл жазушы, ағартушы, ақын, өмір шындығын озық идея тұрғысынан таныта білген кемеңгер суреткер, аса қажырлы қоғам қайраткері, заманының ең маңызды мәселесін көтеріп, жыр төккен азамат ақын, жаңашыл жазушы, сол жаңаның тынымсыз жыршысы. Өз бойындағы қуатын халық мақсаты үшін аямай жұмсаған адал жанды азамат.[3]

Жаһандану заманында интернетпен қоректеніп өсіп келе жатқан бала ертеңгі ел тірегі, рухани толық тұлға бола ала ма? Жоқ... өкінішке орай, техника ғасыры бізге жеті түрлі өнер үйретсе де, ұлттық құндылық пен рухани байлықты, сайып келгенде адами қасиеттерді дарыта алмасы хақ. Мағынасы тереңде, ойға ой қосатын шығармаларды оқыту және көрсету арқылы саналы ұрпақ тәрбиелеуге болады. Ал, әдебиетте адами қасиеттерге тұнып тұрған Ыбырай әңгімелері десек, қателеспейміз. Адамгершілік іспетті ізгі қасиеттерді дамытуда Ыбырай әңгімелерінің құндылығы басым. Шығармаларының қайнары оның халық тұрмысынан яки шындықтан алшақтамаған. Адам әрекеттерін болмысына сәйкес бейнелеп суреттеуде негіз етіп сол адами бағытты ұстанған. Түпкі өзек етіп «адам» болуды алған. Демек, Дала қоңырауының адами қағидалары бала тәрбиеулеуде біздің басты міндетімізге айналуы тиіс. Бүгінгі ұстаз Ыбырай Алтынсарин әңгімелерін оқыту және оны мультипликациялар, бейнефильм арқылы ғана саналы, ел ертеңін ойлайтын, бауырмал, жанаһыр ұрпақ тәрбиелей алады. Қазіргі ұлттық ояну, өзін-өзі тану, үйрену, халқымыздың мәдени-әдеби мұралары мен әдет-ғұрпы, игі дәстүр-салттарының қайта оралуы – бәрі де жан-жағымызға бағамдай қарауға, алдағы мақсат-міндеттерімізді айқындауға мүмкіндік жасап отыр. Осы орайда елдің дербестігі мен оның өркендеп дамуының негізгі шарты – оқу-білім екені дау туғызбаса керек. Ілім-білім қай ғылымда да игілікті шаруа, қасиетті дүние болып есептелетіні белгілі.

Мұны ұлы ұстаз мықтап ұқты. Ыбырай атының әлемге мәшһүр болуына әсер еткен жағдай, сөз жоқ, сол заманның қиын-қыстау кезеңі, халықтың тарылған тағдыр-талайы. Ұлы ұстаз еліне қажетті бар байлық та, бақыт та, жақсылық та оқуменен, білімменен келетінін бір сәт жадынан шығармай насихаттады.

Оның тағлымы мол шығармашылығынан әлі талай ұрпақтың үлгі алары сөзсіз. Жазушы шығармаларының бойына қазақ халқының көптеген қасиеттерін сыйғызды, ұлттық ерекшеліктің небір қырлары мен сырларын өлеңдері, әңгімелері арқылы жеткізген.[4]

Міне, бұл – күні бүгінге дейін тұтас бір ғасырдай уақыт өмір сүріп келе жатқан Ыбырай өсиеті, Ыбырай арманы, ұлы Ұстаздың ұлағаты.

Заман ауысып, жаңарып, сол жаңарумен өлгеніміз тіріліп, ұмыт болғанымыз қайта еске түсіріліп жатқан бүгінгі кезеңде, қилы тарихы қайта түлеп, іргелі, өркениетті ел болу сапарына аттанып отырған қазақ елінің зерделі қауымын әлемге таныстырған Ыбырай Алтынсаринның есімі мәңгілік. Ыбырай қалдырған асыл мұра ешқашан ұмытылмақ емес.

Әдебиеттер

1. Ыбырай Алтынсарин тағлымы. Құраст.: Жармұхамедов М. Алматы, 1991 ж.
2. Алтынсарин Ы. Өнер - білім бар жұрттар. Алматы, 1989 ж.
3. Тауықбаева Б Білім беруді ізгілендіруде Ыбырай мұрасының маңызы /Қазақ тілі мен әдебиеті №4, 2002 жыл,
4. Ана тілі газеті, №15, 2011 жыл

САЛУ ЕСЕПТЕРІН ШЕШУДІҢ БЕЛГІЛІБІР ҚАСИЕТІ БАР НҮКТЕЛЕРДІҢ ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ОРНЫ ЖӘНЕ ӘДІСТЕРІ

Узакова Б.З.

*Физика және математика кафедрасы, аға оқытушы, магистр
«Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ*

Аннотация: В данной статье рассказывается о геометрическом положении и методах решения задач на построение точек с заданным свойством

Ключевые слова: преобразование, метрические ряды, точка, геометрические места, параллельное перемещение, представление, плоскость

Annotation: This article describes the geometric position and methods for solving problems for constructing points with a given property

Keywords: transformation, metric series, point, geometric places, parallel movement, representation, plane

Есепті шешу үшін пайдаланатын геометриялық идеяларға (геометриялық орындар идеясы, геометриялық түрлендіру идеясы, метрикалық қатыстар идеясы) байланысты анализдегі талқылаудың мазмұны өзгереді, шешу жоспарын іздеп табу әдістерінің өзі және шешудің барлық жолы өзгереді. Осының бәрі «салу есептерін шешу әдістері» деп аталатын шешудің түрлі тәсілдерінің, әдістерінің пайда болуына себепші болады.

Салу есептерін шешудің көп таралған әдістері мына геометриялық ұғымдарды пайдалануға негізделген:

I. Белгілібір қасиеті бар нүктелердің геометриялық орны.

II. Геометриялық түрлендірулер:

1) түзуден бейнелеу;

2) екі түзуден бейнелеу (параллель жылжыту, нүктеден бейнелеу, бұру);

3) гомотетия, фигуралардың ұқсастығы және ұқсас түрлендіру.

III. Геометриялық фигуралардағы метрикалық қатыстар (алгебралық анализдің негізі ретінде).

Біз осы ұғымдарды және салу есептерін шешудің сәйкес әдістерін қарастырамыз. Осы аталған әдістердің жәрдемімен шешу жолы қашан анықталғанға шейін фигураны қалайша зерттеу керек екенін көрсетеміз. Сонымен, бідіздің мақсатымыз «әдістердің» ролін анализ жасау құралы есебінде анықтау болып табылады.

Геометриялық маңызды ұғымдардың бірі геометриялық орын ұғымы болып табылады. Нүктелердің геометриялық орнының анықтамасы, мысалы, былай тұжырымдалып айтылуы мүмкін.

Салу есептерін шешу әдістерінің бірі геометриялық орындар әдісі болып табылады. Нүктелердің геометриялық орны деп белгілі бір қасиетке ие болатын барлық нүктелерінен тұратын фигураны айтады.

Белгілі бір қасиеті бар нүктелердің геометриялық орны деп осы қасиеті бар барлық нүктелердің жиынын айтамыз.

Мысалы, шеңберді берілген нүктеден бірдей қашықтықта жатқан нүктелердің геометриялық орны ретінде анықтауға болады. Нүктелердің маңызды геометриялық орнын келесі теорема береді [1].

Теорема 1. Берілген екі нүктеден бірдей қашықтықтағы нүктелердің геометриялық орны осы нүктелерді қосатын кесіндіге перпендикуляр және оның ортасы арқылы өтетін түзу болады.

Дәлелдеу. Айталық A мен B – берілген нүктелер, ал a – AB кесіндісінің ортасы – O арқылы өтетін және оған перпендикуляр түзу болсын. Мынаны дәлелдеуіміз керек:

- 1) a түзуінің әрбір нүктесі A мен B нүктелерінен бірдей қашықтықта жатады;
- 2) жазықтықтың A мен B нүктелерінен бірдей қашықтықта жатқан әрбір нүктесі a түзуінде жатады.

a түзуінің әрбір C нүктесі A мен B нүктелерінен бірдей қашықтықта жататындығы AOC және BOC үшбұрыштарының теңдігінен шығады. Бұл үшбұрыштардың O төбесіндегі бұрыштары тік, OC қабырғасы ортақ, ал $AO=OB$, өйткені O – AB кесіндісінің ортасы.

Енді жазықтықтың A мен B нүктелерінен бірдей қашықтықта жатқан әрбір D нүктесі a түзуінде жататынын көрсетейік. ADB үшбұрышын қарастырайық. $AD=BD$ болғандықтан, ол тең бүйірлі. Оның медианасы – DO . Тең бүйірлі үшбұрыштың қасиеті бойынша табанына жүргізілген медиана биіктік те болып табылады. Демек, D нүктесі a түзуінде жатады. Теорема дәлелденді.

Жазықтық жөнінде бұл анықтаманың мағынасы мынадай болады: біріншіден, нүктелердің қасиеттерінің берілуі жазықтық нүктелерінің кейбір жиынын бөліп алатындығымызды (айыратынымызды, белгілейтінімізді) көрсетеді, (бұл жиын бос, шекті және шексіз болуы мүмкін, ал және бұл жиын қандай да болса бір геометриялық түзулерді құрастыруы не құрастырмауы мүмкін), ал екіншіден, керісінше, жазықтық нүктелерінің қасиеттерін зерттей отырып, біз олардың кейбір жиындарын, жалпы қасиеттері бойынша, бөліп алатындығымызды көрсетеді (бұл жағдайда жиында бір элемент болса да болғаны).

Енді нүктелердің геометриялық орындарының негізгілерінің тізімін келтіреміз. Мұны толық тізімі деуге болмайды.

1. Берілген O нүктесінен берілген r қашықтықтағы нүктелердің геометриялық орны, центрі O нүктесінде болып келетін, радиусы r шеңбер болады: $O(r)$.

1-салдар. Берілген A нүктесінен өтетін, берілген радиусы r шеңберлер центрлерінің геометриялық орны $A(r)$ шеңбері болады.

2-салдар. $O(R)$ шеңберіне жанама, $R > r$, радиусы r шеңберлердің центрлерінің геометриялық орны берілген шеңбермен концентрлі екі шеңбердің жинағы болады; $O(R+r)$ және $O(R-r)$.

Ескерту. Бұл теореманы $r \geq R$ болғанда қарастыруға болады.

3-салдар. Берілген $O(r)$ шеңбері жанамасының бойында және жанасу нүктелерінен a қашықтықта жататын нүктелердің геометриялық орны $O(\sqrt{r^2 + a^2})$ шеңбері болады.

Ескерту. Жалпы алғанда, әңгіме бірігіп кеткен екі шеңбер туралы болып отыр.

4-салдар. Берілген $O(R)$ шеңберіне жүргізілген екі жанама α бұрышын жасайтын нүктелердің геометриялық орны $O\left(R \csc \frac{\alpha}{2}\right)$ шеңбері болады.

5-салдар. Берілген $O(R)$ шеңберінің ұзындығы α -ға тең хордасына $a < R$, ішкі жағынан берілген $m:n$ қатынасындай етіп бөлетін нүктелердің геометриялық орны $O(x)$ шеңбері болады, мұнда x -бөлуші нүктенің O центрге дейінгі қашықтығы [2].

2. Берілген екі нүктеден A және B (AB кесіндісінің ұштарынан) қашықтықтары бірдей нүктелердің геометриялық орны AB кесіндісінің ортасы арқылы өтетін және оған перпендикуляр түзу (яғни AB кесіндісіне түсірілген орталық перпендикуляр, немесе A және B нүктелерінің симметриялы) болады: $\perp\left(\frac{AB}{2}\right)$.

3. Берілген MN түзуінен h қашықтықта жатқан нүктелердің геометриялық орны MN түзуінен параллель және онан қашықтығы h -қа тең болатын, әртүрлі екі түзудің жинағы болады (ені $2h$ -қа тең жолақ пен MN симметриялының шекарасы); $= (MN, h)$.

4. Табанындағы бұрышы $ABC = \beta$ мен ортақ табаны BC болатын үшбұрыштардың A төбелерінің GO , табанымен β бұрышын жасайтын және B нүктесінен шығатын, екі сәуленің жинағы болады; $BA(\beta, BC)$ және $BA'(\beta, BC)$.

5. O нүктесінде қиылысатын, берілген екі түзуден қашықтықтарының қатынасы берілген m және n кесінділерінің қатынасындай болатын нүктелердің геометриялық орны белгілібір түрде салынған және O нүктесінен өтетін, екі түзудің жинағы болады.

6-салдар. $m = n$ болғанда, вертикаль бұрыштардың биссектрисалар жинағы болады.

6. Берілген $BC = a$ кесіндісі берілген α бұрышымен көрінетін нүктелердің геометриялық орны, BC кесіндісіне салынған және α бұрышын сыйғызып тұрған, екі сегмент доғаларының жинағы болады (доғалардың радиусы $R = \frac{a}{2} \csc \alpha$, B және C нүктелері есепке алынбайды), (a, α) .

7-салдар. $BC = a$ кесіндісі тік бұрышпен көрінетін нүктелердің геометриялық орны, BC -ні диаметр ретінде алып салынған, шеңбер болады (B және C нүктелерін есептемегенде).

8-салдар. Берілгені BC кесіндісі, α -дан кіші болмайтын бұрышпен көрінетін нүктелердің геометриялық орны α бұрышын сыйғызып тұрған және BC кесіндісіне салынған екі сегменттің барлық нүктелері болады (B және C нүктелерін есепке алмағанда).

9-салдар. Берілгені BC кесіндісі, α -дан кіші болмайтын бұрышпен көрінетін нүктелердің геометриялық орны, алынғы (8-салдар) геометриялық орынның нүктелерін есептемегенде, жазықтықтың барлық нүктелері болады.

7. Берілген B және C ($BC = a$) екі нүктеге дейінгі қашықтықтарының қатынастары $m:n$ қатынасындай болатын нүктелердің геометриялық орны диаметрі $PQ = \frac{2man}{m^2 - n^2}$ болып келген Аполлний шеңбері болады, мұнда да P және Q нүктелері BC $m:n$ қатынасында ішкі жағынан да және сырт жағынан да сәйкес бөлетін нүктелер болады.

Ескерту. $m = n$ болғанда Аполлний шеңбері BC -нің орталық перпендикулярна айналады.

8. Берілген B және C ($BC = a$) екі нүктеге дейінгі қашықтықтары квадраттарының қосындысы берілген l кесіндісінің квадраттарына тең нүктелердің геометриялық орны $O\left(r = \frac{1}{2}\sqrt{2l^2 - a^2}\right)$ шеңбері болады, мұнда O нүктесі BC кесіндісінің ортасы (дербес жағдайда бұл шеңбер нүктеге айналады немесе болмайды).

9. Берілген A және B екі нүктеге дейінгі қашықтықтары квадраттарының айырмасы тұрақты және берілген l кесіндісінің квадраттарына тең нүктелердің геометриялық орны AB түзуіне перпендикуляр екі түзудің жинағы болып, бұл перпендикулярдың AB түзуімен қиылысу нүктелерінің AB кесіндісінің ұштарынан қашықтығы p мынаған тең болады:

$$P = \frac{AB^2 - l^2}{2AB}, \text{ егер } l < AB, P = \frac{l^2 - AB^2}{2AB}, \text{ егер } l > AB, P = AB, \text{ егер } l = AB.$$

Геометриялық орындар әдістерінің мәнін анықтайық. Салу есептерін шешкенде негізгі мәселе фигураның анықтаушы элементтерінің ішінде белгісіз элементтерін, яғни ізделінетін элементтерін, салу болады. Мұндай элементтер болып көбінесе фигураның кейбір нүктелері есептеледі.

Біз тек циркуль және сызғышпен шешілетін есептерді қарастырамыз, сондықтан ізделінетін нүктені не екі түзудің, не екі шеңбердің, не түзу мен шеңбердің қиылысу нүктесі деп қарастыруымызға болады.

Ізделінетін нүктенің екі геометриялық қасиеті болады, бұлардың әрқайсысы осы нүктені геометриялық орындардың біреуіне жатқызады. Бұл қасиеттерді есептің шартына сүйене отырып анықтай білу қажет.

Егер геометриялық орын геометриялық пішін ретінде әлі анықталмаған болса, онда алдынала «геометриялық орынды іздеп табу туралы» көмекші есепті шешу керек.

Геометриялық орындардың екеуіне бірден тән болатын әрбір нүкте, яғни екі орынға ортақ нүкте, есептің шешуі болуы (болмауы да) мүмкін. Егер екі геометриялық орынның ортақ нүктелері болмаса, онда есептің шешуі болмайды. Осыған байланысты геометриялық орындардың жәрдемімен анализ жасау идеясы қысқаша былай айтылуы мүмкін. Ізделінетін элементтерді (нүктелерді) белгілеп, олардың әрқайсысының геометриялық қасиеттерін анықтаймыз және осы қасиеттері бойынша бұл элементтерді белгілібір геометриялық орынға жатқызамыз. Геометриялық орындардың ортақ элементтерінің бар болуы есепті шешу үшін тек қажетті, бірақ әлі жеткіліксіз болады, яғни ақтық жауап зерттеу кезінде беріледі [3].

Әдебиеттер

1. Александров И.Н., Сборник геометрических задач на построение, М.: 2011.
2. Адлер А., Теория геометрических построений, Л.: 2010.
3. Гика Д.К., Геометрические задачи на построение и методы их решения, М.: 2012.

МАТЕМАТИКА КУРСЫНДАҒЫ СИММЕТРИЯЛЫ КӨПМҮШЕЛЕРДІ ЖӘНЕ ЕСЕЛІК КӨБЕЙТКІШТЕРДІ БӨЛЕКТЕУ АРҚЫЛЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Узакова Б.З.

*Физика және математика кафедрасы, аға оқытушы, магистр
«БІ. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КЕАҚ*

Қоқай Ж.

Қостанай облысы, Әуликөл ауданы, Тимофеевка орта мектебі

Аннотация: В этой статье рассказывается о способах решения в курсе математики путем выделения симметричных многочленов и кратных множителей

Ключевые слова: симметрический многочлен, кратность, коэффициенты, степень, выражения, однородный симметричный многочлен

Annotation: This article describes the ways to solve in a mathematics course by highlighting symmetric polynomials and multiples of multipliers

Keywords: zimmerdecke polynomial, and the multiplicity ratios, the degree of expression of a homogeneous symmetric polynomial

№1 есеп. $f = (x_1^2 + x_2^2)(x_1^2 + x_3^2)(x_2^2 + x_3^2)$ симметриялы көпмүшесін элементар симметриялы көпмүшешлер $\sigma_1, \sigma_2, \sigma_3$ арқылы өрнектеу керек.

Шешуі: f -тің жоғарғы мүшесі $x_1^2 \cdot x_1^2 \cdot x_2^2 = x_1^4 \cdot x_2^2$ болады. Бұл мүшеге 420 дәрежесі сәйкес келеді. Егер көпмүше жоғарғы мүшесі $a_0 x_1^{k_1} \cdot x_1^{k_2} \dots x_{n-1}^{k_{n-1}} \cdot x_n^{k_n}$ болса, онда $a_0 \sigma_1^{k_1-k_2} \cdot \sigma_2^{k_2-k_3} \dots \sigma_{n-1}^{k_{n-1}-k_n} \cdot \sigma_n^{k_n}$ көпмүшесінің жоғарғы мүшесі $a_0 x_1^{k_1} \cdot x_2^{k_2} \dots x_n^{k_n}$ болатыны белгілі.

Ал $a_0 \sigma_1^{k_1-k_2} \cdot \sigma_2^{k_2-k_3} \dots \sigma_{n-1}^{k_{n-1}-k_n} \cdot \sigma_n^{k_n}$ түріндегі көпмүшені берілген көпмүшенің дәрежесі бойынша құруға болады.

Ендеше шешу үшін оның жоғарғы мүшелерінің дәрежесін үнемі мүмкін болғанша төмендете отырып және $k_1 \geq k_2 \geq \dots \geq k_n$ қатынасын ескере отырып f көпмүшесін $a_0 \sigma_1^{k_1-k_2} \cdot \sigma_2^{k_2-k_3} \dots \sigma_n^{k_n}$ түріндегі симметриялы көпмүшелер қосындысы арқылы өрнектейміз, қосындыдағы коэффициенттерді белгісіз коэффициенттерді табу тәсілмен (1-кесте бойынша) анықтаймыз.

1-кесте

Көпмүшелердің коэффициенттерін белгісіз коэффициенттерді табу

Жоғарғы мүше дәрежелері	Жоғарғы мүшеге сәйкес $a_0 \sigma_1^{k_1-k_2} \cdot \sigma_2^{k_2-k_3} \dots \sigma_{n-1}^{k_{n-1}-k_n} \cdot \sigma_n^{k_n}$ түрдегі элементар көпмүшелер
420	$\sigma_1^{4-2} \cdot \sigma_2^{2-0} \cdot \sigma_3^0 = \sigma_1^2 \cdot \sigma_2^2$
411	$A \sigma_1^{4-1} \cdot \sigma_2^{1-1} \cdot \sigma_3 = A \sigma_1^3 \cdot \sigma_3$
330	$B \sigma_1^{3-3} \cdot \sigma_2^{3-0} \cdot \sigma_3^0 = B \sigma_2^3$
321	$C \sigma_1^{3-2} \cdot \sigma_2^{2-1} \cdot \sigma_3 = C \sigma_1 \cdot \sigma_2 \cdot \sigma_3$
222	$D \sigma_1^{2-2} \cdot \sigma_2^{2-2} \cdot \sigma_3^2 = D \sigma_3^2$

Мұндағы 420 сандары берілген f симметриялы көпмүшесінің жоғарғы мүшесі $x_1^4 \cdot x_2^2$ –тегі айнымалылардың дәреже көрсеткіші. Осы дәрежелерді $k_1 \geq k_2 \geq \dots \geq k_n$ және $k_1 + k_2 + \dots + k_n = m$ (көпмүше дәрежесі) тұрақты болатындай етіп төмендетіп отырдық, берілгені біртектес симметриялы көпмүше болды.

Егер көпмүше біртектес болмаса, онда оны біртектес симметриялы көпмүшелер қосындысына ажыратып алып, олардың әрқайсысын жеке-жеке элементар симметриялы көпмүшелер арқылы өрнектейміз. А, В, С, D - белгісіз коэффициенттер.

$$f = \sigma_1^2 \sigma_2^2 + A \sigma_1^3 \sigma_3 + B \sigma_2^3 + C \sigma_1 \sigma_2 \sigma_3 + D \sigma_3^2 \quad (*)$$

$$\left. \begin{aligned} \sigma_1 &= x_1 + x_2 + x_3 \\ \sigma_2 &= x_1 x_2 + x_1 x_3 + x_2 x_3 \\ \sigma_3 &= x_1 x_2 x_3 \end{aligned} \right\} \quad (**)$$

Енді белгісіздерге мәндер бере отырып f -тің $\sigma_1 \sigma_2 \sigma_3$ мәндерін тауып, оларды (*) өрнегіне қойып қажетті теңдеулер жүйесін аламыз:

1) $x_1 = x_2 = x_3 = 1$ деп алайық, онда $f = 8, \sigma_1 = 3, \sigma_2 = 3, \sigma_3 = 1$. f -тің мәнін берілген $f = (x_1^2 + x_2^2)(x_1^2 + x_3^2)(x_2^2 + x_3^2)$ өрнегі бойынша теңдеуді жазамыз: $8 = 81 + 27A + 27B + 9C + D$.

2) $x_1 = x_2 = 1, x_3 = 0$ деп алсақ: $f = 2, \sigma_1 = 2; \sigma_2 = 1; \sigma_3 = 0$. Онда (*) бойынша $2 = 4 + B$ тендеуін аламыз. Бұдан $B = -2$.

3) $x_1 = x_2 = 1, x_3 = -2$ деп алсақ, $f = 50, \sigma_1 = 0; \sigma_2 = -3; \sigma_3 = -2$ болады да $50 = -27B + 4D, B = -2$ екенін ескерсек, $50 = 54 + 4D, D = -1$. В мен D-ның мәндерін 1) және 3) жолғы алынған тендеулерге қойып мынаған келеміз:

$$\left. \begin{array}{l} 27A - 54 + 9C - 1 + 81 = 8 \\ -A + 2 + C - 1 + 1 = 8 \end{array} \right\} \rightarrow \left. \begin{array}{l} 27A + 9C = -18 \\ -A + C = 6 \end{array} \right\} \rightarrow \left. \begin{array}{l} 3A + C = -2 \\ -A + C = 6 \end{array} \right\} \rightarrow A = -2; C = 4.$$

Белгісіз коэффициенттердің табылған мәндерін (*) өрнегіне қойып есептің жауабын жазамыз.

$$\text{Жауабы: } f = \sigma_1^2 \sigma_2^2 - 2\sigma_1^3 \sigma_3 - 2\sigma_2^3 + 4\sigma_1 \sigma_2 \sigma_3 - \sigma_3^2;$$

Айнымалылар x_1, x_2, x_3 – ке қандай мән береміз ол өз еркімізде, оған шек қойылмайды [1].

№2 есеп. $f = (x_1 + x_2 - x_3 - x_4)(x_1 - x_2 + x_3 - x_4)(x_1 - x_2 - x_3 + x_4)$ көпмүшесін элементар симметриялы көпмүшелер арқылы өрнектеу керек.

Шешуі: Алдымен f көпмүшесінің жоғарғы мүшесін табамыз. Ол көбейткіш көпмүшелердің жоғарғы мүшелерінің көбейтіндісіне тең, демек $x_1 \cdot x_2 \cdot x_3 = x_1^3$ болады. Ары қарай есепті алдыңғы 1-есептің жолымен шешеміз. Коэффициенттерді белгісіз коэффициенттерді табу тәсілмен анықтаймыз. Мынадай (2-кесте бойынша) коэффициенттерді белгісіз коэффициенттерді табу кестесін жасалық:

2-кесте

Симметриялы көпмүшелерді құру кестесі

Жоғарғы мүше дәрежелері	Жоғарғы мүшеге сәйкес $a_0 \sigma_1^{k_1-k_2} \cdot \sigma_2^{k_2-k_3} \dots \sigma_{n-1}^{k_{n-1}-k_n} \cdot \sigma_n^{k_n}$ түрдегі элементар көпмүшелер
3000	$\sigma_1^{3-0} \sigma_2^{0-0} \sigma_3^{0-0} \sigma_4^0 = \sigma_1^3$
2100	$A \sigma_1^{2-1} \sigma_2^{1-0} \sigma_3^{0-0} \sigma_4^0 = A \sigma_1 \sigma_2$
1110	$B \sigma_1^{1-1} \sigma_2^{1-1} \sigma_3^{1-0} \sigma_4^0 = B \sigma_3$

$$(*) f = \sigma_1^3 + A \sigma_1 \sigma_2 + B \sigma_3$$

$$\sigma = x_1 + x_2 + x_3 + x_4$$

$$\sigma = x_1 x_2 + x_1 x_3 + x_1 x_4 + x_2 x_3 + x_2 x_4$$

$$\sigma = x_1 x_2 x_3 + x_1 x_2 x_4 + x_2 x_3 x_4 + x_1 x_3 x_4$$

$$\sigma = x_1 x_2 x_3 x_4$$

Енді белгісіз коэффициенттерді А,В-ларды табамыз. Егер $x_1 = x_2 = x_3 = x_4 = 1$ болса $\sigma_1 = 4, \sigma_2 = 6, \sigma_3 = 4, \sigma_4 = 1, f = 0$ болады. Бұл мәндерді (*) қатынасына қойып $0 = 64 + 24A + 4B$ тендеуін аламыз. Егер $x_1 = x_2 = x_3 = 1, x_4 = 0$ деп алсақ $\sigma_1 = 3, \sigma_2 = 3, \sigma_3 = 1, \sigma_4 = 0, f = -1$ болады да $27 + 9A + B = -1$ тендеуі шығады. Сөйтіп мынадай жүйе шығады:

$$\begin{cases} 24A + 4B = -64 \\ 9A + B = -28 \end{cases} \text{ бұдан } \begin{cases} 6A + B = -16 \\ 9A + B = -28 \end{cases} \rightarrow -3A = 12. \quad A = -4$$

$$B = -16 - 6 \cdot (-4) = 24 - 16 = 8. \quad A = -4; B = 8.$$

$$\text{Жауабы: } f = \sigma_1^3 - 4\sigma_1\sigma_2 + 8\sigma_3 [2].$$

№3 есеп. Мына $x_1^2 x_2 x_3 + \dots$; моногенді көпмүшені элементар симметриялы көпмүшелер арқылы өрнектеу керек.

Шешуі: Көпмүше ұғымын осылай оның барлық мүшелерін жазбай-ақ қысқартып жазуға болады. Егер жоғарғы мүшенің дәрежесін төмендетсек олар мынадай болады: 21100..., 11110..., Бұдан айнымалылар x_1, x_2, x_3, x_4 болатынын байқаймыз, және f – ті былай жазамыз:

$$f = x_1^2 x_2 x_3 + x_1^2 x_2 x_4 + x_1^2 x_3 x_4 + x_2^2 x_1 x_3 + x_2^2 x_1 x_4 + x_2^2 x_3 x_4 + x_3^2 x_1 x_2 + x_3^2 x_1 x_4 + x_3^2 x_2 x_4 + x_4^2 x_1 x_2 + x_4^2 x_1 x_3 + x_4^2 x_2 x_3$$

Ары қарай есепті жоғарыдағыдай шығарамыз және белгісіздер саны алдыңғы есептегідей болғандықтан $\sigma_1, \sigma_2, \sigma_3, \sigma_4$ өрнектері де алдыңғы есептегідей болады. Ол үшін төмендегі 3-кестені құрамыз.

3-кесте

$\sigma_1, \sigma_2, \sigma_3, \sigma_4$ өрнектерін есептеу

Жоғарғы мүшелер дәрежелері	Жоғарғы мүшелерге сәйкес $a_0 \sigma_1^{K_1 - K_2} \cdot \sigma_2^{K_2 - K_3} \dots \sigma_{n-1}^{K_{n-1} - K_n} \cdot \sigma_n^{K_n}$ түрдегі элементар көпмүшелер
21100	$\sigma_1^{2-1} \sigma_2^{1-1} \sigma_3^{1-0} \sigma_4^0 = \sigma_1 \sigma_3$
1111	$A \sigma_1^{1-1} \sigma_2^{1-1} \sigma_3^{1-1} \sigma_4 = A \sigma_4$

$$f = \sigma_1 \sigma_3 + A \sigma_4; \text{ Егер } x_1 = x_2 = x_3 = x_4 = 1 (x_5 = \dots = 0),$$

$f = 12$; $\sigma_1 = 4$; $\sigma_3 = 4$; $\sigma_4 = 1$. Бұл мәндерді $f = \sigma_1 \sigma_3 + A \sigma_4$ өрнегіне қойсақ $12 = 16 + A$ шығады. Бұдан $A = -4$.

$$\text{Жауабы: } f = \sigma_1 \sigma_3 - 4 \sigma_4 [3].$$

№4 есеп. $3x^4 - 2x^3 + 2x^2 - 6x + 10 = 0$ теңдеуінің түбірлері x_1, x_2, x_3, x_4 болса $S(x_1^4 \cdot x_2 x_3)$ өрнегінің мәнін есептеу керек.

Шешуі: Бұл жоғарғы мүшесі $(x_1^4 \cdot x_2 x_3)$ болатын симметриялы көпмүшенің мәнін есепте дегенді көрсетеді. Ол үшін алдымен жоғапғы мүшесі $(x_1^4 \cdot x_2 x_3)$ болатын симметриялы көпмүшені толық жазып аламыз және $\sigma_1, \sigma_2, \sigma_3, \sigma_4$ элементар симметриялы көпмүшелер арқылы өрнектейміз. Ал соңында $\sigma_1, \sigma_2, \sigma_3, \sigma_4$ мәндерін берілген теңдеумен Виетта теоремасы бойынша тауып берілген есептің жауабын табамыз:

$$f = x_1^4 x_2 x_3 + x_1^4 x_2 x_4 + x_1^4 x_3 x_4 + x_2^4 x_1 x_3 + x_2^4 x_1 x_4 + x_3^4 x_3 x_4 + x_3^4 x_1 x_2 + x_3^4 x_1 x_4 + x_3^4 x_2 x_4 + x_4^4 x_1 x_2 + x_4^4 x_1 x_3 + x_4^4 x_2 x_3$$

Виетта теоремасы бойынша табылған теңдеуді симметриялы көпмүшені төмендегі 5-кестемен өрнектейміз:

5-кесте

Симметриялы көпмүшені өрнектеу

Жоғарғы мүше дәрежелері	Жоғарғы мүшелерге сәйкес $a_0 \sigma_1^{K_1-K_2} \cdot \sigma_2^{K_2-K_3} \dots \sigma_{n-1}^{K_{n-1}-K_n} \cdot \sigma_n^K$ түрдегі элементар көпмүшелер
4110	$\sigma_1^{4-1} \sigma_2^{1-1} \sigma_3^{1-0} \sigma_4^0 = \sigma_1^3 \sigma_3$
3300	$A \sigma_1^{3-3} \sigma_2^{3-0} \sigma_3^{0-0} \sigma_4^0 = A \sigma_2^3$
3210	$B \sigma_1^{3-2} \sigma_2^{2-1} \sigma_3^{1-0} \sigma_4^0 = B \sigma_1 \sigma_2 \sigma_3$
3111	$C \sigma_1^{3-1} \sigma_2^{1-1} \sigma_3^{1-1} \sigma_4^0 = C \sigma_1^2 \sigma_4$
2220	$D \sigma_1^{2-2} \sigma_2^{2-2} \sigma_3^{2-0} \sigma_4^0 = D \sigma_3^2$
2211	$E \sigma_1^{2-2} \sigma_2^{2-1} \sigma_3^{1-1} \sigma_4^0 = E \sigma_2 \sigma_4$

$(*)f = \sigma_1^3 \sigma_3 + A \sigma_2^3 + B \sigma_1 \sigma_2 \sigma_3 + C \sigma_1^2 \sigma_4 + D \sigma_3^2 + E \sigma_2 \sigma_4$. Мұнда да x_1, x_2, x_3, x_4 белгісіздері болады да, $\sigma_1, \sigma_2, \sigma_3, \sigma_4$ өрнектері алдыңғы есептегідей болады.

Яғни

$$\sigma_1 = x_1 + x_2 + x_3 + x_4;$$

$$\sigma_2 = x_1 x_2 + x_1 x_3 + x_1 x_4 + x_2 x_3 + x_2 x_4;$$

$$\sigma_3 = x_1 x_2 x_3 + x_1 x_2 x_4 + x_2 x_3 x_4 + x_1 x_3 x_4; \quad \sigma_4 = x_1 x_2 x_3 x_4;$$

1) Егер $x_1 = x_2 = x_3 = x_4 = 1$ деп алайық, онда $f = 12$, $\sigma_1 = 4$, $\sigma_2 = 6$, $\sigma_3 = 4$, $\sigma_4 = 1$ болады және бұл мәндерді $(*)$ өрнегіне қойсақ төмендегі теңдеу шығады:
 $12 = 256 + 6^3 A + 4 \cdot 4 \cdot 6 \cdot B + 16C + 16D + 6E$;

2) Егер $x_1 = x_2 = x_3 = 1$, $x_4 = 1$ болса, онда $f = 3$, $\sigma_1 = 3$, $\sigma_2 = 3$, $\sigma_3 = 1$, $\sigma_4 = 0$ болады және бұл мәндерді $(*)$ өрнегіне қойсақ төмендегі теңдеу шығады:
 $3 = 27 + 27A + 9B + D$

3) Егер $x_1 = x_2 = 1$, $x_3 = x_4 = 0$ болса, онда $f = 0$, $\sigma_1 = 2$, $\sigma_2 = 1$, $\sigma_3 = 0$, $\sigma_4 = 0$ болады және $0 = 8A$, бұдан $A = 0$ болады. Келесі теңдеулерді $A = 0$ мәнін ескеріп, есептеулерді оңайлатамыз.

4) Егер $x_1 = x_2 = x_3 = 1$, $x_4 = -1$ болса, онда $f = 0$, $\sigma_1 = 2$, $\sigma_2 = 0$, $\sigma_3 = -2$, $\sigma_4 = -1$ сәйкес болады және $0 = -16 - 4C + 4D$ шығады.

5) $x_1 = x_2 = 1$; $x_3 = x_4 = -1$ болса, $f = -4$; $\sigma_1 = 0$; $\sigma_2 = -2$; $\sigma_3 = 0$; $\sigma_4 = 1$ және $-4 = -2E$ теңдеуі шығады. Бұдан $E = 2$. Сөйтіп мынадай теңдеулер жүйесін аламыз да оны шешеміз:

$$\begin{cases} A = 0 \\ E = 2 \\ 96B + 16C + 16D = -256 \\ -4C + 4D = 16 \\ 9B + D = -24 \end{cases} \rightarrow \begin{cases} 6B + C + D = -16 \\ -C + D = 4 \\ 9B + D = -24 \end{cases} \rightarrow \begin{cases} 6B + 2D = -12 \\ 9B + D = -24 \end{cases} \rightarrow \begin{cases} 3B + D = -6 \\ 9B + D = -24 \end{cases} \rightarrow$$

$$B = -3; D = 3 \text{ және } -C + D = 4 \rightarrow C = -1.$$

Бұдан $f = \sigma_1^3 \sigma_3 - 3\sigma_1 \sigma_2 \sigma_3 - \sigma_1^2 \sigma_4 + 3\sigma_3^2 + 2\sigma_2 \sigma_4$ немесе $S(x_1^4 x_2 x_3) = \sigma_1^3 \sigma_3 - 3\sigma_1 \sigma_2 \sigma_3 - \sigma_1^2 \sigma_4 + 3\sigma_3^2 + 2\sigma_2 \sigma_4$.

Егер берілген $3x^4 - 2x^3 + 2x^2 - 6x + 10 = 0$ теңдеуінің түбірлері x_1, x_2, x_3, x_4 болса, онда Виет теоремасы бойынша: $x_1 + x_2 + x_3 + x_4 = \frac{2}{3}$.

$$x_1 x_2 + x_1 x_3 + x_1 x_4 + x_2 x_3 + x_2 x_4 = \frac{2}{3}; \quad x_1 x_2 x_3 + x_1 x_2 x_4 + x_1 x_3 x_4 + x_2 x_3 x_4 = 2; \quad x_1 x_2 x_3 x_4 = \frac{10}{3}.$$

$$\text{Демек } \sigma_1 = \frac{2}{3}; \sigma_2 = \frac{2}{3}; \sigma_3 = 2; \sigma_4 = \frac{10}{3}.$$

Осы мәндерді $S(x_1^4 x_2 x_3)$ өрнегіндегі (кейінгі) орындарына қойып өрнектің мәнін есептейміз:

$$S(x_1^4 x_2 x_3) = \frac{8}{27} \cdot 2 - 3 \cdot \frac{2}{3} \cdot \frac{2}{3} \cdot 2 - \frac{4}{9} \cdot \frac{10}{3} + 3 \cdot 4 + 2 \cdot \frac{2}{3} \cdot \frac{10}{3} = \frac{16}{27} - \frac{8}{3} - \frac{40}{27} + 12 + \frac{40}{9} = \frac{16 - 72 - 40 + 324 + 120}{27} = \frac{348}{27} = \frac{116}{9}$$

Жауабы: $S(x_1^4 x_2 x_3)$ мәні $\frac{116}{9}$ болады [4].

Әдебиеттер

- 1 Нұрымбетов Ә.Ү. Алгебра және сандар теориясы мен есептер жинағы.- А.: Отан, 2014.
- 2 Рахметжанов С. Алгебра және сандар теориясы.- С.: Білім, 2011.
- 3 Куликов Л.Я. Алгебра и теория чисел.- М.: Высшая школа, 2010.
- 4 Курош А.Г. Курс высшей алгебры.- М.: Наука, 2011.

ҰЛЫ ҰСТАЗ ИДЕЯЛАРЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНМЕН ҮНДЕСТІГІ

Халыкова Г.А.

*Математика және информатика пәнінің оқытушысы
«Н.Құлжанова атындағы Торғай гуманитарлық колледжі» КМКК*

Аннотация. В этой статье рассказывается о педагогических идеях великого просветителя-учителя казахского народа Ибрая Алтынсарина. В статье также отражается созвучие, преемственность его идей с современностью. В этой статье говорится также о великом наследии Ибрая Алтынсарина, который является неиссякаемым сокровищем будущего поколения.

Ключевые слова: просветитель, педагог, этнограф, идея, фольклорист.

Annotation. This article tells about the pedagogical ideas of the great educator of the Kazakh people Ibrai Altynsarin. The article also reflects the continuity and continuity of his ideas. This article says that the great legacy of Ibrai Altynsarin is an inexhaustible treasure of future generations.

Keywords: educator, teacher, ethnographer, idea, folklorist.

Қазіргі заманғы білім берудің, қоғам мен мемлекеттің маңызды мақсаты Қазақстанның адамгершілігі жоғары, жауапты, шығармашылық, бастамашыл, құзыретті азаматын тәрбиелеу, оның қалыптасуы мен дамуына әлеуметтік-педагогикалық қолдау көрсету болып табылады.

Адамды, оның жағдайын және ішкі өмір сапасын айналып өтіп, заманауи инновациялық экономика құру мүмкін емес. Қоғамның даму қарқыны мен сипаты адамның азаматтық ұстанымына, өмірлік басымдықтарына, адамгершілік нанымдарына, моральдық нормалар мен рухани құндылықтарға тікелей байланысты.

Қазақстан Республикасының Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан-2050 Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында» дамыған бәсекеге қабілетті мемлекет болу үшін біз жоғары білімді ұлт болуымыз керек "деп атап өтті. [1, 56 б.].

Ыбырай Алтынсарин-педагог-ағартушы, жазушы, фольклоршы, этнограф. Алтынсариннің бастамасымен ана тілінде оқытатын мектептер ашылды. Қазақ балаларына арналған Ана тілі және орыс тілі оқулықтарының авторы.

Орыс тілінің түсіндірме сөздігінде «ағартушы-прогрессивті қоғам қайраткері, озық идеялар мен білімді таратушы».

Ы.Алтынсариннің көпқырлы шығармашылығында адамгершілікке тәрбиелеу мәселелері жетекші орын алады.

«Адам күш-жігерінің ішіндегі ең маңыздысы-адамгершілікке ұмтылу. Біздің ішкі тұрақтылығымыз және өміріміздің өзі оған байланысты. Тек біздің әрекеттеріміздегі мораль біздің өміріміздің сұлулығы мен қадір-қасиетін береді. Оны жанды күшке айналдыру және оның маңыздылығын нақты түсінуге көмектесу-білім берудің басты міндеті", - деп атап өтті әлемге әйгілі ғалым, Нобель сыйлығының лауреаты А.Эйнштейн.

Гуманистік және ағартушылық идеялар Ы.Алтынсариннің өлеңдері мен әңгімелерінде көрініс тапқан. Өлеңдерінде ол адам туралы және адам үшін ең маңызды моральдық шындықтарды жеткізеді:

Жаман адам мүмкін емес
Қабылдауға жақсы кеңес
Жаман адам тек мүмкін
Жаман және ақымақ сөйлесу.
Бұл жаман әрекетті
Ол мойындауға қабілетсіз...

Қазақстанның көптеген көрнекті қайраткерлері ұлы ұстаздың өмір жолын баяндады. Ыбырай Алтынсарин туралы көптеген зерттеулер жазылды, оның әдеби, социологиялық, педагогикалық, этикалық және этнографиялық көзқарастарына арналған бірқатар монографиялық еңбектері, ғылыми мақалалары жарық көрді. Олар: Т.Тәжібаев, М.Әуезов, А.Ситдықов, Б.Сүлейменов, А.Дербісалин, К.Бейсембиев, А.Эфиоров, А.Оразбеков және тағы басқалар.

Ұлы Октябрь социалистік революциясына дейін көпшілік қауым ұлы ұстаздың әдеби мұрасымен таныс емес еді. Бұл КСРО жылдарында ғана халықтың меншігіне айналды. Оның өлеңдері, әңгімелері мен таңдаулы шығармалары,

шығармалар жинақтары жарық көре бастады. Ы.Алтынсарин - XIX ғасырдағы қазақтардың мәдени өміріндегі жарқын құбылыс, ол туралы бүгін, өкінішке орай, аз еске алады. Ақындық дарынға, кемел ақылға және риясыз жанға ие бола отырып, ол Қазақстанның педагогикалық ой тарихында мәңгі қалады.

Бұл адамның өмірі, оның аскетикалық іс-әрекеті өзінің жоғары ойларымен бірнеше ұрпақты жарықтандырады. Ол өзін мұғалім, этнограф ғалым, ақын, жазушы, қоғам қайраткері және ағартушы ретінде көрсеткен жан-жақты тұлға болды.

Ы. Алтынсариннің педагогикалық мұрасына үндеу бүгінгі күні бұрынғыдан да өзекті. Қазіргі уақытта білімнің тарихи негізіне жүгіну қажет, өйткені тарихи педагогикалық мұраны түсінусіз жас ұрпақты адам мұраттарымен таныстыру мүмкін емес. Ыбырай Алтынсариннің өмірі мен шығармашылық жолы, өмірбаянының жеке беттері, философиялық және педагогикалық көзқарастарының жеке аспектілері ерекше қызығушылық тудырады және қазіргі заманғы тұлғаның рухани-адамгершілік дамуына ықпал етеді. Ыбырай Алтынсариннің тағдыры-одан кейін өмір сүріп, өмір сүргендердің барлығына өнегелі үлгі. Бұл өз халқына қызмет етудің үлгісі. Оның педагогикалық идеяларын облыстың үздік мұғалімдері қолданады, өлеңдері мен прозасын халық жақсы көреді.

Ы. Алтынсарин жан-жақты білімді адам болған. Ыбырай Алтынсарин этнограф-ғалым, ақын ретінде де кеңінен танымал болған. Ол Орынбордағы орыс географиялық қоғамының толық мүшесі болды. Осы қоғамның тапсырмасы бойынша ол қазақ этнографиясы бойынша баяндамалар мен мақалалар дайындап, жариялады. Ол қазақ халқының прогресс пен білімге деген ұмтылысының қаншалықты маңызды екенін түсінді [3,5-40 беттер].

60-жылдары Алтынсариннің педагогикалық көзқарастары түпкілікті қалыптасты. Сол хатта ол өзінің әдіскері, аға жолдасы және досы Н.Ильминскийден ішінара алған оқыту әдістері туралы өз көзқарастарын баяндайды. Ильминский: «... Мен сізден оқыту әдісін алдым; мен оларға алдымен зат атауларын, тек зат есімге қатысты сөздерді беремін; содан кейін заттардың сапа атаулары - сын есім; содан кейін заттар атауларын олардың қасиеттерімен байланыстыру, содан кейін - етістіктер, содан кейін жалғау және сөздердің, септікпен байланыстырамын ... ».

1879 жылы Алтынсарин Торғай облысы мектептерінің инспекторы болып тағайындалды. Ағарту саласында неғұрлым кең құқықтар мен мүмкіндіктерге ие бола отырып, ол ауылдарға барады, қазақтарға зайырлы білімнің маңызы мен мақсаттарын, пайдасын түсіндіреді. Іле, Ырғыз, Торғай, Николаев (Қостанай) уездерінде, сондай-ақ Орынбор өлкесінің елді мекендерінде оқу орындарының жұмысын ұйымдастыру оңай болған жоқ. Сонымен қатар, білім беру мекемелері желісінің дамуына губернатордың еркіне тәуелділік кедергі келтірді. Алтынсариннің табанды мінез-құлқы мен туған өлкеге деген өшпес махаббаты көптеген кедергілерді еңсеруге көмектесті. Ильминскийге жазған хатында ол былай деп жазды: "... Менің үнемі ұмтылысым пайдалы адам болуға ұмтылды, енді мен оған қол жеткіземін деген ой жұбаныш болды..."[4, 141 б.].

Ы. Алтынсарин тек аскетик-педагог қана емес, талантты ұйымдастырушы болған. Ол оқу орындарын құру, оқытушылар құрамын таңдау, балалар мен мұғалімдердің тұрмыстық ұсақ-түйектеріне қамқорлық жасау, қаржылық есептілік, оқу орындарының материалдық базасын жинақтау бойынша титаникалық жұмыс жасайды. Орынбор қырғыздарының облыстық басқармасына жасаған баяндамасында ол былай деп жазады: «... Қырғыз мектебін ұстауға арналған шығындарды жабу үшін,...900 руб.күміс, ол қырғыз мектебінің мазмұны бойынша Шнур кітабына кіруге жазылған. Осыған қоса берілген ведомость бойынша Мен дайындаған заттар мектеп қараушысына тапсырылды...». Шенеунік есебінің құрғақ жолдарының артында қанша ауыр жұмыс жасырылды!

Алтынсарин өзінің ағартушылық-педагогикалық қызметінде тұлғаның адамгершілік негіздерін тәрбиелеуге көп көңіл бөледі. Ол исламнан бас тартпайды, исламды оқытуға қарсы емес, бірақ дін ғылым мен техникамен келісіліп, жастардың адамгершілік тәрбиесіне ықпал етуі керек. «... Мен олардың (студенттердің) моральына әсер ету үшін барлық күш-жігерімді саламын, сондықтан олар кейінірек парақор болмауы керек. Маған күлу керек, Мен кейде сабақтан бос уақытта ресми түрде молдамын және рухани тарихтан білетінімді, оған басқа да пайдалы, түсінікті әңгімелер қосатынымды айтамын...».

Ы.Алтынсариннің аскеталық қызметін ұстанған замандастары оның көзі тірісінде-ақ қазақтың білім беру ісіне қосқан үлесін бағалай білді. Педагогикалық іс-әрекеттерден басқа, олар оның жан-жақты әдеби шығармашылығын атап өтті: ана тілінде хрестоматия құрастыру, халық поэзиясының алғашқы жинақтарын және алғашқы оқуға арналған алғашқы кітап туындыларын құрастыру.

Қамқорлық пен көптеген сапарларда өмір ұшты. 1889 жылы Алтынсарин әлі елу жаста, бірақ денсаулығы нашарлады. Жүйке кернеуі мен лагерь өмірінің қиындықтары әсер етті. Оның есімі өлмес болып, дала төсінде қастерлене шырқалатын болады. Бірақ мұғалімнің ойы болашаққа бағытталған. Мұнымен тоқтап қалу оның тағдыры емес. Бастаулар, идеялар, жоспарлар тыныштық бермейді...[5, б. 26].

Ы. Алтынсариннің идеялары бүгінде жақсы таныс. Олардың кейбіреулері мектеп егемен Қазақстанның жаңа шындығы жағдайында дамып келе жатқан біздің күндерімізде ерекше өзекті. Осыдан бір жарым ғасыр бұрын ол мектептегі білім беру жүйесінде жаратылыстану ғылымына, орыс және қазақ тілін оқытуға басты орын берген болатын. Дәл осы мәселе біздің елімізде өмір сүру нормасы ретінде екі тілділікті бекіту туралы сөйлескен кезде өзекті болып табылады.

Данышпан Алтынсарин - "үш киттің" бірі (Шоқан мен Абаймен бірге), оның иығында қазақтардың дала ортақтығы сақталып, сақталатын болады. Мұсылман қараңғылығы, феодалдық надандық және отарлық езгі әлемінде ол ортағасырлық қараңғылықтан жарыққа шыға алатын өз халқының ақыл-ойы мен энергиясын көре алды! Ол бүкіл саналы өмірін, сарқылмас күш - қуатын, өткір ақыл-ойы мен өз халқына деген әкелік сүйіспеншілігін-халық ағарту ісіне арнады!

Ыбырай Алтынсарин атындағы өлместіктің бастауы осында емес пе? Қазақ балалары үшін ана тілінде аса бай әңгімелер мен өлеңдер жазып, Алтынсарин қазақ әдебиеті тарихында жазушы-суретші ретінде Абаймен бірге лайықты орын алды. Оның шын жүректен, шынайы жазылған шығармалары, балалар жүрегі мен балалар мүдделеріне жақын және әлі күнге дейін ескірген емес. Алтынсариннің тарихтағы, этнографиядағы және өлкетанудағы маңызы зор.

Алтынсарин талантты педагог, жазушы және қоғам қайраткері, Халық мектебі үшін, халықты ағарту үшін күрескер ретінде өзінің қажымас, қайратты қызметін көрсетті.

2014 жылы жарық көрген «Ұлы ұстаз ұлағаты» атты шығармасында қазақ халқының қоғамдық және мәдени өміріндегі Алтынсариннің рөлі туралы жазған. Ол әлі зерттелмеген, зерттелмеген, Ұлы мұғалім туралы жазылмағанын атап өтті.

Ыбырай Алтынсарин - өз халқының талантты ұлы, ұлт мақтанышы. Ол қазақ халқының мәдениетін дамытуға үлкен үлес қосты, оның еңбектері мен барлық шығармашылығы тарихымыздың алтын қорына еніп, кейінгі ұрпаққа сарқылмас бай мұра қалдырды. Ол қазақ халқының жадында осындай ұлы тұлға болып қалды. Мен оның шығармалары, аудармалары әр оқырманға қолжетімді болғанын, сирек мұрағаттық материалдар жарияланғанын қалаймын, ал жас ұрпақ талантты ақын мен аудармашының жұмысын ризашылықпен зерттеді. Алтынсариннің Қазақстандағы халыққа білім беру тарихындағы маңызы өте зор. Алтынсариннің қызметі біз үшін қоғамдық ойдың дамуы және оның халыққа білім беру мен Қазақ әдебиеті тарихындағы орны тұрғысынан үлкен қызығушылық тудырады. Біз Алтынсаринге оның алғашқы Халық мұғалімі, Қазақстандағы халық мектептерінің алғашқы ұйымдастырушысы және қазақ халқының ортасынан шыққан алғашқы теоретик-педагог ретіндегі қызметі үшін құрмет көрсетеміз.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Президенті-Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. Астана қ., 2012 жылғы 14 желтоқсан.
2. Н.Ә. Назарбаев, Тарих толқынында. Алматы: Атамұра, 1999.
3. Б.С. Сүлейменов, Ибрагим Алтынсариннің өмірі мен шығармашылығы (1841 -1889).- Ғ.: Ы. Алтынсарин, Таңдамалы шығармалар. Алматы, 1957, 5-406.
4. Ы. Алтынсарин. үш томдық шығарма, Алматы, 1978, Т.2, 141б.
5. М. Әуезов, «жиырма томдық шығармалар жинағы». «Жазушы», 1985, т.20 - б. 26.

ҚЫСҚАША КӨБЕЙТУ ФОРМУЛАЛАРЫ

Абилгазина Т.М.

*Математика пәні мұғалімі, Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының
«Арқалық қаласы білім бөлімінің М.Әуезов атындағы №5 жалпы білім беретін
орта мектебі»*

Аннотация. Дифференцированное обучение предполагает организацию учебного процесса с учетом индивидуальных и личностных особенностей учащихся, их знаний и опыта, способностей и познавательных возможностей. При этом можно рассматривать проведение скрытой и явной дифференциации. В процессе дифференцированного обучения каждый ученик при выборе уровня сложности учебного материала принимает решение в зависимости от своих индивидуальных особенностей и потребностей.

Ключевые слова. Дифференцированное обучение, познавательные возможности, уровень сложности учебного материала.

Annotation. Differentiated learning involves the organization of the learning process, taking into account the individual and personal characteristics of students, their knowledge and experience, abilities and cognitive abilities. In this case, you can consider a covert and explicit analysis. In the process of differentiated learning, each student makes a decision based on their individual characteristics and needs when choosing the level of complexity of the learning material.

Key words. Differentiated learning, cognitive capabilities, the level of complexity of the educational material.

Оқыту мен оқу өзара тығыз байланысты үдеріс. Мұғалімдер білім алушының қалай оқытынын неғұрлым жақсы түсініп, өздерінің оқыту тәжірибесін жақсартқан сайын, олардың тиімді оқуға жетелеу қабілеті соғұрлым арта түспек. Оқушылардың үлгерімін жақсартатын тәсіл ретінде оқытудың ұйымдастырылған формалары арқылы жүзеге асырылатын әдіс-тәсілдер: белсенді оқу; кері байланыс; сенімін нығайту; оқыту сапасы. Оқу үдерісінде әр түрлі болып қолданылатын қарым-қатынас құрылымы заманауи дидактикада оқытудың ұйымдастырушылық формасы ретінде түсініледі.

Оқу жұмысын ұйымдастырудың топтық формасы және оның ерекшеліктері: қарым-қатынастың топтық құрылымы; жұмыстың негізгі (алғашқы) шарты: бір адамды тыңдауға мүмкіндік болатындай тыныштық, үнсіздік, өйткені, кез келген сәтте тек бір адам ғана сөйлей алады; басты артықшылығы: оқу тобының барлық мүшелері біліп, істей алуы тиіс нәрселер барлық уақытта барлығына бірдей түсіндіріледі; топтық сабақ кезінде әрбір оқушы, негізінен, мұғалімнің ұсынғанын үнсіз «тұтынады», барынша меңгеруге тырысады.

Әрбір оқушыны жалпысыныптық сабақ кезінде тек өзі мен өзінің жетістігі ғана алаңдатуы тиіс, себебі, ол тек өзі үшін, өз білімі, қабілеті және тәрбиесі үшін ғана жауап береді. Сыныпта, сабақта, бір адам ғана барлығын оқытады, барлығын тексереді және әрқайсысына жеке-жеке жауапты, ол – кәсіби мұғалім.

Саралау оқушылардың танымдық қажеттіліктерін қанағаттандыру әдістерінің бірі болып табылатындығын және дарынды балаларды қолдауға көмектесетінін атап өту керек. Саралап оқыту оқушылардың жеке және тұлғалық ерекшеліктері, олардың білімі мен тәжірибесі, қабілеттері мен танымдық мүмкіндіктері ескерілетін оқу үдерісін ұйымдастыруды көздейді.

Осы ретте жасырын және айқын саралау жүргізуді қарастыруға болады. Саралап оқыту тәжірибесі көрсеткендей, бастапқы кезеңде мұғалімдер диагностика жүргізеді, одан кейін айқын саралау жүреді, оның барысында оқушылар өзінің жеке бағдарын жасап, оқу үдерісіне саналы әрі белсенді түрде қатысады. Мұғалімдер оқушыларды жоғары деңгейлі тапсырмаларды таңдауға ынталандыруы керек.

Саралап оқыту үдерісінде әр оқушы оқу материалының күрделілік деңгейін таңдау кезінде өзінің жеке ерекшеліктері мен қажеттіліктеріне байланысты шешім қабылдайды. Алайда бұл барлығына міндетті деңгейден төмен болмауы тиіс.

Мұғалімдер барынша тиімді оқуды жоспарлау үшін бірқатар мәселелерді ескергені жөн:

- сабақта көптеген жаттығу түрлерін жоспарлауға тырысу қажет. Бір сабақта мұғалім төрт, бес немесе одан да көп жаттығу түрлерін қамти алады. Аз уақыт алатын, айталық, 10 минуттық жаттығу дайындауға болады. Әдетте баланың назары бір нәрсенің төңірегінде ұзақ шоғырланып тұра алмайтынын естен шығармау керек.

- мұғалім сабақ барысында бір жұмыс түрінен екіншісіне біртіндеп ауысып, сабақтың мақсатын оқушылардың есіне салып отыруды ұмытпауы керек. Жаттығуды әртүрлі тәсілмен түсіндіруге дайын болу керек. Мысалы, оқушылар бастапқыда жаттығуды бүкіл сынып болып орындап, кейіннен жұптасып оның орындалуын шындай алады. Бұл оқушыларға жаңа жаттығуға біртіндеп көше отырып, тапсырманы түсінуге көмектеседі, өткен сабақта алған білімдерін нығайтып, оқушыларға іс жүзінде бірнеше дағдыны қатарынан дамытуға мүмкіндік береді.

- сыныппен өзара әрекеттестік стилін өзгертіп отыру қажет. Мұғалім сабақ барысында өзінің қанша сөйлейтіні туралы ойлануы керек. Егер мұғалім тым көп сөйлесе, оқушыларда пікір таластырып, бір-бірінен үйренуге уақыт аз қалады. Оқушыларға сұрақ қойып, жауаптары бойынша сыныптың нені түсінгенін/түсінбегенін бағдарлаған дұрыс. Сабақта жеке, жұптық, топтық немесе бүкіл сыныпты қамтитын жұмыс түрлерін араластырып қолдану тиімді болады [1, б.12-14].

Сабақ жоспарында мұғалім: - оқу мақсаттарын анық, түсінікті түрде тұжырымдауы; - сабақ жоспарының әртүрлі компоненттерінің тиісті бөліктерін қамтуы. Сабақты жоспарлау барысында мұғалімнің ескеруі тиіс бірқатар мәселелер: Сабағымның мақсаты қандай? Сабақтың әрбір бөлімі оқушыны мақсатқа жетуге жетелей ме? Осы орайда 7-сыныпта өтілген сабақ жоспарымды ұсынып отырмын.

Сабақтың тақырыбы:	Қысқаша көбейту формулалары
Осы сабақта қол жеткізілетін оқу мақсаттары	7.1.2.14 тиімді есептеу үшін қысқаша көбейту формулаларын қолдану; 7.1.2.15 қысқаша көбейту формулалары арқылы алгебралық өрнектерді тепе-тең түрлендіруді орындау.

Сабақ мақсаттары	Оқушылар: -қысқаша көбейту формулаларын біледі; -тиімді тәсілмен есептеу үшін қысқаша көбейту формулаларын қолданады; -қысқаша көбейту формулалары арқылы алгебралық өрнектерді тепе-тең түрлендіруді орындайды.	
Бағалау критерийлері	Оқушылар: -қысқаша көбейту формулаларын қолданады; -тиімді тәсілмен есептеу үшін қысқаша көбейту формулаларын қолдана алады; - қысқаша көбейту формулалары арқылы алгебралық өрнектерді тепе-тең түрлендіруді орындай алады.	
Тілдік мақсаттар	Оқушылар: - қысқаша көбейту формулаларын ауызша тұжырымдай біледі; - ауызша тұжырымдалған қысқаша көбейту формулаларын жаза біледі; Бөлім бойынша лексика және терминология: - қысқаша көбейту формулары; - екі өрнектің квадраттарының айырмасы; - екі өрнектің қосындысының квадраты;- екі өрнектің айырмасының квадраты; - екі еселенген көбейтінді; - үш еселенген көбейтінді; - екі өрнектің қосындысының кубы; - екі өрнектің айырмасының кубы; - екі өрнектің кубтарының қосындысы; - екі өрнектің кубтарының айырмасы; Пәндік мақсат: - екі өрнектің квадраттарының айырмасы тең; - екі өрнектің қосындысының (айырмасының) квадраты тең; - екі өрнектің қосындысының (айырмасының) кубы ... тең; - екі өрнектің кубтарының қосындысы (айырмасы) ; - ортақ көбейткішті жақша сыртына шығару үшін...; - коэффициенттердің ең үлкен ортақ бөлгіші; - берілген өрнекті түрінде жазуға болады;	
Құндылықтарды дарыту	Белсенді қарым- қатынас, өзіндік шешім қабылдауды үйрену және оны дамыту, бір-бірінің пікірлері мен ерекшеліктерін құрметтеу, қабылдау	
Пәнаралық байланыстар	Геометрия	
АКТ қолдану дағдылары	Презентация	
Бастапқы білім	Қысқаша көбейту формулалары	
Сабақ барысы		
Сабақтың жоспарланған кезеңдері	Сабақтағы жоспарланған іс-әрекет	Ресурстар

Сабақтың басы 5 мин	<i>І. Ұйымдастыру кезеңі:</i> <i>Оқушылармен сәлемдесу. Ынтымақтастық атмосферасын қалыптастыру.</i> <i>Оқушылар түрлі түсті қағазға жазылған әріптерден бүгінгі сабақтың тақырыбын шығарады және сынып 4 түспен 4 топқа топқа бөлінеді. Жасырын сөз: «Қысқаша көбейту формулалары»</i> Мұғалім: Олай болса, біз қысқаша көбейту формуласын қолдануға есептер шығарамыз. Мұғалім: Алдымен бүгінгі сабақтың мақсатын мынадай тапсырмалар арқылы шығарайық. Тапсырма: Есептер: №1 $(4-5a)(4+5a)=4^2-(5a)^2=16-25a^2$ №2. $16-25a^2=(4-5a)(4+5a)$ Оқушыларға осындай тапсырмалар бере отырып бүгінгі сабақтың мақсатын ашу.	
Сабақтың ортасы 5 мин	«Ой қозғау». Ауызша тапсырмалар №1. Тұжырымды жалғастыр. Екі өрнектің квадраттарының айырымы Екі өрнектің қосындысының квадраты Екі өрнектің айырымының квадраты Екі өрнектің қосындысының кубы Екі өрнектің айырымының кубы №2. Қысқаша көбейту формуласын пайдалана отырып, көбейткіштерге жікте: $9a^2b-4b^3=b(9a^2-4b^2)=b(3a-2b)(3a+2b)$ $x^2y-4xy^2+4y^3=y(x^2-4xy+4y^2)=y(x-2y)^2$ $(a+4c)(a-4c)=a^2-16c^2$ $(a+5)^2=a^2+10a+25$ $(d-4)^2=d^2-8d+16$ №3. «Қатесін түзе!» $16-4x^2=(16+4x)(16-4x)$ $(1-a)^2=(1-a)(1-a)$ $(2a-3b)(2a+3b)=2a^2-3b^2$ $9a^2-25b^2=(3a+25b)(3a+25b)$ $(6a+4c)^2=36a^2+24ac+16c$ Бағалау: Жауап берген оқушыларды әр түрлі смайликтер мен фишкамен мадақтау.	
7 мин	Топтық жұмыс «Кім жүйрік» Оқушылар тақтада дескриптор бойынша орындайды. Сонда оқушылардың барлығы жұмыс жасайды. 1 топ – 3 топ	

	Тапсырма: Өрнек түрінде жаз және мәнін есепте. a мен 2 сандарының қосындысының квадратын жаз. $a = 2$ болғандағы өрнектің мәнін табыңдар. Дескриптор: 1. Өрнекті жазады. 2. Қысқаша көбейту формуласы бойынша көбейткіштерге жіктейді. 3. Сандық мәнін орнына қояды. 4. Өрнектің мәнін есептейді. 5. Жауабын жазады. 2 топ - 4 топ Тапсырма: Өрнек түрінде жаз және мәнін есепте. b мен 3 сандарының айырмасының квадратын жаз. $b = 2$ болғандағы өрнектің мәнін табыңдар. Дескриптор: 1. Өрнекті жазады. 2. Қысқаша көбейту формуласы бойынша көбейткіштерге жіктейді. 3. Сандық мәнін орнына қояды. 4. Өрнектің мәнін есептейді. 5. Жауабын жазады. Бағалау: Тапсырмалары бірдей топтар бір-бірін тексереді және «бас бармақ» әдісі бойынша бағалайды.	
10 мин	Жұптық жұмыс Жұпқа бірігу. Сыныпта оқушылардың қағазда жазулы тұрған аттарын суыру арқылы жұпқа бөліну. А деңгейі: Тиімді тәсілмен есепте: а) 69^2; б) $99 \cdot 101$. В деңгейі: Өрнекті ықшамда: а) $\frac{a^2 + 2ab + b^2}{a^2 - b^2}$ б) $\frac{x^2 - 2x + 1}{x^2 - 1}$ С деңгейі: Натурал n – нің кез келген мәнінде $(4n + 5)^2 - 9$ өрнегінің мәні 8 – ге бөлінетінін дәлелдендер. Бағалау: «Карусель» әдісі арқылы қатар отырған жұптар бір-бірінің дәптерлерін алып тексереді.	
2 мин	Сергіту сәті. Ойлаған санды табу.	
8 мин	Жеке жұмыс	Қосымша 3

	Тапсырма: Берілген бірімшелерден формула бойынша өрнек құрастырыңыз. $3x$; $5y$; $3x$; $5y$; $9x^2$; $25y^2$; $30xy$; $27x^3$; $125x^2$; $15xy$; $25y^2$; $125y^3$. Жауабы: $(3x + 5y)^2 = 9x^2 + 30xy + 25y^2$ $(3x - 5y)^2 = 9x^2 - 30xy + 25y^2$ $(3x)^2 - (5y)^2 = 9x^2 - 25y^2$ $(3x + 5y)(9x^2 - 15xy + 25y^2) = 27x^3 + 125y^3$. $(3x - 5y)(9x^2 + 15xy + 25y^2) = 27x^3 - 125y^3$. Бағалау: Дайын жауап бойынша өзін-өзі бағалайды.	
Сабақтың соңы 3 минут	Үйге тапсырма: Қысқаша көбейту формулалары. Сабақты қорытындылау. Рефлексия «МЕН ҮШІН БҮГІН САБАҚТА» Оқушыларға жеке парақша беріледі, олар үш бағыт бойынша өз жұмысы бойынша қажет сөздің астын сызу керек [2, б 180-182].	
Саралау – оқушыларға қалай көбірек қолдау көрсетуді жоспарлайсыз? Қабілеті жоғары оқушыларға қандай міндет қоюды жоспарлап отырсыз?	Бағалау – оқушылардың материалды меңгеру деңгейін қалай тексеруді жоспарлайсыз?	Денсаулық және қауіпсіздік техникасының сақталуы
<i>Жұптық жұмыс арқылы оқушылардың бір –біріне түсіндіруі, топтық жұмыс арқылы оқушылардың қабілеттерін анықтау</i>	<i>Шапалақтау, басбармақ, сабақ барысында қолдау, мадақтау</i>	<i>Интерактивті тақтаны сабақ барысында қолдану уақытын 10 мин асырмау;</i>

Әдебиеттер

- Негізгі және жалпы орта мектеп мұғалімдеріне арналған критериалды бағалау бойынша нұсқаулық: Оқу-әдістемелік құрал /«Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ /О.И.Можаева, А.С.Шилибекова, Д.Б.Зиеденованың редакциясымен. - Астана, 2016. - 55 б.
- А.Е.Әбілқасымова, Т.П.Кучер, В.Е.Корчевский, З.Ә.Жұмағұлова. 7-сынып «Алгебра» оқулығы

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН – ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ ЗОР ҚАЙРАТКЕРІ

Кабдыракова К.К.

Директордық оқу-ісі жөніндегі орынбасары

*Қостанай облысы әкімдігінің білім басқармасының «Қамысты ауданы білім бөлімінің №2 Қамысты жалпы білім беретін мектебі» КММ
Қамысты, Қазақстан.*

Аннотация. В процессе исследования творчества Ибрая Алтынсарина любая его работа является ценным наследием, которое можно передать сегодняшнему поколению. Поэтому продвижение педагогических идей среди учителей, умение дифференцироваться и развиваться при сохранении единства образования и воспитания в соответствии с требованиями сегодняшнего дня - общая задача, священный долг всех нас.

Ключевые слова. Пропаганда педагогических идей среди учителей, сохранение единства обучения и воспитания, умение дифференцировать.

Annotation. In the process of researching the work of Ybyrai Altynsarin, any of his works is a valuable heritage that can be passed on to today's generation. Therefore, the promotion of pedagogical ideas among teachers, the ability to differentiate and develop while maintaining the unity of education and upbringing in accordance with the requirements of today is a common task, a sacred duty of all of us.

Keywords. Propaganda of pedagogical ideas among teachers, preservation of the unity of teaching and upbringing, the ability to differentiate.

Қазақ тарихының өткен ғасырын еске алсақ, көзге толық, көңілге медеу үш адамды алдымен айтамыз. Олар — кең Қазақстанның шалғай жатқан өлкелерінен шықса да, үш бір туғандай сезілетін асыл жандар. Олар үшеуі үш мұнарадай болған: Шоқан, Ыбырай, Абай. Бұл үшеуінің өмір, еңбек майдандары үш алуан болуымен қатар, үшеуін бір туғандай ететін ұқсастық та аса айқын. Ол ұқсастық — олардың нәр алған тамырынан, аналық топырағынан туған. Бұлардың бәрі де қазақтың киіз үйінде туып, өз елінің өкілі болып шығуымен қатар, тек қазақ халқының ғана тіл, өнер, тарихи мәдениет ерекшеліктерінің көлемінде қалған жоқ, туысы қазақ болса да, бұлардың өрісі, өсуі басқаша. Олар өздерінен бұрынғы қазақ баласы бармаған ырыс өлкесіне жетті. Сол барысында шыны шұрайлы, анық аналық қазына тапты. Ол ұлы орыс халқының бүкіл дүние мәдениетіне үлгі шашқан нұр қазынасы еді. Егер осы жолда ойдағысын таппай, дегеніне жетпей қалған болса, осы үш адамның үшеуі де ерекше зор қайраткер дәрежесіне жетпеген болар еді.

Шоқан орыстың алдыңғы қатарлы демократиялық озғын мәдениетін меңгермесе, Шоқан болмас еді. Ыбырай орыстың мәдениет мектебін танымаса, Ушинский бастаған педагогикалық жаңалықтарды білмесе, орыстың адамгершіл, прогресшіл классикалық әдебиетінің нәрінен қорек алмаса, Ыбырай болмас еді. Солар сияқты Абай да Крылов, Пушкин, Лермонтов, Салтыков-Щедрин қалдырған әдебиеттік мұраны ұғып, меңгермесе, Абай болмас еді. Бұл үшеуі заманында надандық түнегі басқан қараңғы сахарадан шыққан алғашқы елшілер, ізденушілер еді. Сол беймезгіл дәуреннің тұманды түнегінің ішінен оларды нұр шұғыладай өзіне тартқан орыстың халықтық құнарлы мәдени қазыналары болды. Олар қызықтырып тартқан тарих лебіндей әсер етті, орыс мәдениетінің ұлы адамгершілік қасиеті, халықтарға достықты

үгіттеген бауырмалдығы бұларды нұр сәулесіндей өзіне тартты. Сөйтіп, жалғыз аяқ жолмен алғашқы шыққан елші-ізденушілерге: «жол мұнда, ел мұнда, ел мұнда! Елің шығар бел мұнда!» деп, алдарынан жан ашыр досындай шақырып, тосып тұрған халықтар достығының ұлы өкілдері болды.

Өздерінің тарихтық, халықтық арманы мен аңсағанын айтсақ, бұл үшеуі анық бір туған бауырластай танылады. Олар біріне-бірі тізе қосып, иық сүйесіп, «е» десіп шыққандай көрінеді.

Сонымен қатар бұл үшеуінің еңбегінде, қалдырған мұраларында, жеке бас тағдырларында әрқайсысының өзіне бөлек айырма да бар. Шоқан болса, айқынырақ түрде анықталып келе жатқан ғалым еді. Ол саяхатшы, этнограф, мәдениетті тарихшы болып қалыптанып өсті. Ол өз заманындағы алдыңғы қатарлы Россия интеллигенциясының өкілі болды. Туысы қазақ болғанмен, өзі сол дәуірдегі бүкіл Россияның озық ойлы, кең салалы жолы бар қайраткерлерінің бірі болған дәрежеге жетті. Соған орай Шоқанның еңбегі де қазақ ішінде ғана өткен жоқ. Өз заманындағы өз халқының буындарына Шоқан танылмай, білінбей де кетті. Өйткені оның еңбектері орыс тілінде жазылды, мұнысы заңды да еді. Егер еңбектерін қазақ тілінде ғана жазып кеткен болса, біз Шоқанды бүгінгі дәрежеде, көпке мәлім болған, кең майдан тапқан, өзінің соңында қадірлі жол, дәстүр қалдырған ғалым ретінде білмеген болар едік. Өз уақытында кейінгі қазақ жастарына орыс мәдениетін үлгі, үгіт етіп тартумен қатар, өз еңбектерін орыс тілінде жазып жариялауы да ол үшін ең қажет, ең дұрыс жол еді. Абай орыс ақындарының, орыс әдебиетінің сахарада отырған ұлы маңызды, құлашы кең досы болды. Бұл бар еңбегін қазақ тілінде жарияланды. Бірақ тек аудармасы ғана емес, өзінің барлық ақындығымен, бар өмірлік шабытты еңбегімен әр пернені басып, ұлы орыс мәдениетіне дос болуды үгіттеді. Ол өз сахарасынан басқа жаққа шыққан жоқ, жазудан басқа әлеуметтік-ұйымдастырушылық іс істеген де жоқ. Тек сонда да оның әр өлеңі қоғамдық тартыстың құралы, ескілікке қарсы айыптау актісі еді [1].

Сөйтіп, Шоқанға Абай ұқсамайды. Сыртқы еңбегі, тартыс жағдайлары, майдандары жағынан олардың екеуі тарихтық-әлеуметтік жаңа қозғалыстың екі қанатын алып жүргендей болады. Біреуі қазақ сияқты халықтың атынан орыс қауымының ортасына өз елінің өмірде барлығын, мұң-мүддесін, арманын жеткізуші азамат болды. Екіншісі қазақ халқына орыс мәдениетінің асылдығын, қадір-қасиетін жеткізуші үгітші, үлгі етуші болып еңбек етті. Солайша ынта, бағыты бір болғанымен, еңбек қайраты, жұмыс түрлері, орталары екі басқа болғандығы олардың өмірі мен тартыстарын сырт жағынан ұқсатпай тұрады. Сол сияқты, енді Ыбырайды алсақ, бұл да сол бір бағытта болумен қатар, өмірі, еңбек еткен ортасы, әлеуметтік-қоғамдық қайраты, әрекеті жөнінде Шоқанға да, Абайға да ұқсамайды. Ыбырай жаңағы екеуінің де ісін өз өмірінде, еңбегіне түйістіріп қоса білді. Сөйтіп, ол екеуі де істемеген тың тарихтық ұзақ өрісі бар, зор келешегі бар істердің үлгісін өз қолымен орнатты. Әрі ол - жаңа үлгідегі ақын. Әрі ол сол кездегі Россияда батыл жаңалық жасап, «бұратана» елдер үшін тың үлгілі мектеп ашушы. Ол — мектептің өзінің бөлек ерекшелігі бар программаларын, оқу құралдарын жазушы. Қазақтың ең алғашқы мәдениетті мектебін жасаумен қатар, жазушылық пен оқытушылықты ол аса шебер, өнерлі түрде қабыстырушы. Бұл жөнінде ол — қазақтың халық қазынасы ауыз

әдебиетін, орыстың ұлы классикалық әдебиетін өзінше ең алғашқы үлгілерде үйлестіріп, туыстырушы болды. Сонымен қатар ол орыстың білімпаз қайраткерлерінің алдында, орыстың оқымысты жұртшылығының ілтипатына жеткізіп, қазақ халқының толып жатқан мұндарын, шаруашылық, ағартушылық, саяси-қоғамдық халдарын ірі мәселе етіп, жазып танытқан публицист те болды. Осының бәрінің тұсында ол патшалықтың отарлаушы бюрократтық-чиновниктік аппараттарымен үнемі арбасып, қажымай күресуші және бір өзі, екі бүйірінен дұшпан көзбен қарап қадалған діншілдер қастандығына қарсы да алысушы болды. Осы соңғы жайдың өзін ғана алғанда, Ыбырай көрген қос қысымның ол заманда қаншалық ауыр, зіл салмақты дерт болғандығын анық аңғаруымызға болады.

Шынында, Шоқан айтатын: Бұхарадан, Қазаннан шығып, қазақ ортасына діншілдіктің, исламшылдықтың барлық реакциялық, фанатиктік надан тонын әкеп жаппақ болып жүрген ишан, пір, молдалар қаншалықты мол еді, әсерлі еді! Ел ішіндегі әмірі күшті жуан шонжарлар, шеңгел би, надан ақсақалдар сол мұсылманшылықтың, соқыр діншілдіктің өкілдері еді. Еңбекші көпшіліктің санасын тұсап, тұмшалап отырған кертартпа мешеулік ойлар сансыз еді. Сондай заманда қазақ балаларына арнап орыс мектебін ашу, ол мектептің оқу құралын орыс әрпімен жазып шығару, сол мектепте орыс өнерпаздарының аттарын әулие, әнбиелердің орнына ең қадірлі ат ету жаңағы дүмше молда, көр кеуде надан қауым кезінде барып тұрған күпірлік, бұзарлық түрінде көрінетін еді. Патшалық Россияның «бұратана» елдерге әкім етіп орнатқан отаршыл аппаратының үгітші-өсиетшісі — православие шіркеуінің дінбасылары болды. Бұлар қазақ сияқты елге мемлекет тарапынан қаражат шығарып, оқу-білім таратса, ең алдымен сол қаржы қазақты шоқындыру үшін жұмсалып керек дейтін. Сөйтіп, Ыбырайдың оқытуына баласын берген ел бір ауыр дерттің астында жатса, ол балаларды алып келіп, оқытатын мектептің төрінде діншіл үгітші және үлкен құдірет иесі, қияс-кесір әмір, саясат иесі — миссионер отырды. Осындай екі жақты сенімсіз алақөздікті ең алғашқы қадамнан-ақ көре бастаса да, Ыбырай қымсынған жоқ. Ірі ағартушы, зор саналы, әлеумет қайраткері, өнерлі ақынның артында қалдырған ізіне, қадірлі жолына қарап отырсаң, заманына бақсаң, көңілге үлкен алғысқа толы ойлар келеді. Сонда, өз өмірінің, еңбегінің барлық қисынсыз қиын шалғайлықтарының бәрін елеместен, жасымастан батыл басып, ұдай ұзап бара жатқан шын зор қайратты танысың. Мұндай іс пен тұрақты айнымас мінез тек қана халықшыл, азаматтық санасы айқын жаннан шығады. Ыбырайда сол күш терең еді, мол еді. Ол сананың үлкен оты мұның ізгі жүрегінде мол уақыт берік орнаған. Ыбырайды осы дәрежеде қажырлы қайраткер еткен сана, бірінші жағынан, оның өзінің еңбекші елмен, қалың бұқарамен нық байланысты болғандығынан, соның тарихи келешегін айқын көргендіктен, сол келешекке бұлжымастан, айнымастан нық сенгендіктен.

Екіншіден, Ыбырайдың осы жолда берік сенімді көңілмен еңбек етуіне жетектеп, қанаттандырып отырған өз заманындағы орыс халқының алдыңғы қатарлы мәдениетінің қуаты. Сонымен қатар ол бұқарашыл және революционер орыс ұлдарының, ұлы қайраткерлерінің сол замандағы бүкіл Россияның бар халықтарына, бар буындарына таратып жатқан игілік, әділдік, азатшылдық ойларының тәрбиесі.

Ыбырайды өз заманындағы бар ауыртпалықтармен сенімді түрде алысуға батыл балғын еткен ең күшті тарихи жағдай осы еді. Шоқандай емес, Ыбырай халқына да, өз тұсында-ақ, қадірлі, даңқты болды. Қазір, сол Ыбырайдың еңбегі, өмірі жайында Қазақ ССР Ғылым академиясының арнаулы сессиясы өтіп жатқан кезде, біз бала күнімізде Ыбырай шығармасымен ең алғаш танысқан шақтарымызды еске ала кетуге болады.

Ең алғаш Абайдың қолжазбасымен шала хат танитын бала күйде танысқанымызда, Мүрсейіт молда жазған қолжазба кітапты түгелімен Абай кітабы деп білуші едік. Шетінен бастап, жаттауға кірісіп едік. Сонда «Сәуірде көтерілер рахмет туы» деген өлең мен «Араз бол, кедей болсаң, ұрлықпенен» деген өлең Абай кітабының ішінде бірге жазылған екен. Сол шақта Абай, Ыбырай бір адам шығар деп ойлаушы едік. Екеуінің қазақ аулындағы көктем жайында жазғандарын оқып отырсаңыз, шынында бір ақындық мектептің, біртүрлі ақындық дәстүрдің үлгісін көресіз және екеуі де бұрын қазақ жазбаған өлеңді жазған. Кейін аңғарсақ, осы өлеңдер табиғат суретінің реалистік үлкен мастері болған ұлы Пушкин үлгісінен туған өлеңдер екен. Абай Ыбырайды жақсы білген. Кейін Абайдың өзі қадірлегендіктен, Абайдың қолжазбаларының ішінде Пушкин, Лермонтов, Крылов шығармаларынан жасалған аудармалар қоса кіруімен бірге, Ыбырай өлеңдері үнемі бірге көшіріліп, жазылып жүруші еді. Абайдың өзінің тапсыру бойынша солай болса керек. Бұл тегін емес. Бұқар, Дулат, Шортанбай Абайлардың қолжазбаларына жалғыз ауыз өлеңмен тұмсық сұғып кірмегенде, Ыбырайдың әрқашан Абай атымен бірге жазылып, жатталып, таралып жүруі бұл екеуінің үні бір, үміті бір, арман-бағыты және болашақ тағдыры бір ақын екендіктерін танытушы еді. Ыбырай – қазақ әдебиетіндегі көркем прозаның негізін салушы, демек көркем проза стилін бастаушы. Оның ішінде мектеп оқушыларына арнаған әңгімелер жанры болғандықтан, олардың көлемі шағын, тілі мейлінше түсінікті болуды көздеген. Ол үшін сөйлемдері қысқа болып, ауыр әшекейлі фразалары өте аз келеді. Керісінше, Алтынсарин ұсынған бұл стильде халықтың сөйлеу тіліне мейлінше жақындату принципі күшті. Сондықтан да Ыбырай тіліндегі фразеологизмдердің баршасы дерлік халықтың сөйлеу тіліне тән: *жұрттан асқан бай болыпты, сөзге семірді, жаны көзіне көрінді, көңіліне жел кірді* т.б. Теңеу, эпитет, метафоралардың да дені халықтық сөйлеу тілі мен байырғы әдебиеттен алынған. *Адамды құстай ұшырды, қорғасын оқтай балқытты, жібектей жапырылған көкорай шалғын* дегендердегі теңеулер – Ыбырай туындылары емес, бұрыннан қалыптасқандар. Оның әңгіме, өлеңдерінде кездесетін *жұмсақ шырай, жарқыраған алтын* тәрізді эпитеттер де – әбден кәнігі. Ауызекі сөйлеуде белгілі бір экспрессивтік бояу үшін сөзді қайталап қолдану тәсілі бар, Ыбырай тілінен осы әдісті де табуға болады: «одырайып қарап *тұрып-тұрып*», *мұнан келе-келе* жатып».. Ыбырай да, Абай сияқты, қазақтың ұлттық жазба әдеби тілінің негізі етіп жалпыхалықтық сөйлеу тілі мен қазақтың қолтума байырғы әдеби тілін қалады. Оның шығармалары – прозасы да, өлеңдері де – осы негізде жазылған.

Ыбырай да, Абай сияқты, бірсыпыра түркі халықтарына қызмет етіп келген ортаазиялық түркі әдеби тілі («түркі» немесе «шағатай» тілі аталған) мен сол тұстағы қазақша «кітаби тілден» бас тартты. Сол «кітаби тілде» жазылған, не көркемдік, не нормалық сипаты шамалы кейбір үлгілерді қатты

сынады. Әсіресе діни кітаптардың тіліне қарсылық білдірді. Өзінің «Хрестоматиясының» алғы сөзінде: «Татардың кітап тілі... араб-парсы сөздеріне лық толған, сондықтан ол сауатсыз қазақтарға түсініксіз. Бұл тілде басылып шыққан кітаптардың бәрі де – тек дін туралы жазылған кітаптар, сондықтан олар дүнияуи мақсаттарды көздейтін орыс-қазақ мектептерінде пайдалану үшін... қолайсыз», – деп жазды. Н.И.Ильминскийге жазған бір хатында осы ойын және қайталап: «Қазақ оқу-шыларының діни оқуға пайдаланатын құралдары, көбінесе... татар кітаптары, бірақ бұл кітаптарда ешқандай жүйе де, тіпті көбінде ешбір мағына да жоқ», – деп білдіреді.

Ыбырай шығармалары тілінің лексика-фразеологиялық құрамы қазақ әдеби тілінің байлығынан алынған. Грамма-тикалық құрылысында да Ыбырай кітаби тілге тән тұлға-тәсілдерді қолданбайды. Тіпті ол сол кезде қазақтың жазба әдеби тілі ішінара пайдаланған кітаби орфографиялық дәстүрді де қабылдамай, қазақ тілінің фонетикалық заңдылықтарын ескеріп, қазақша жазу принципін ұстады. Оған Ыбырайдың қазақ жазуы үшін орыс графикасын ұсынуы себепкер болды.

Қазіргі ұлттық ояну, өзін-өзі тану, үйрену, халқымыздың мәдени-әдеби мұралары мен әдет-ғұрпы, игі дәстүр-салттарының қайта оралуы – бәрі де жан-жағымызға бағамдай қарауға, алдағы мақсат-міндеттерімізді айқындауға мүмкіндік жасап отыр. Осы орайда елдің дербестігі мен оның өркендеп дамуының негізгі шарты – оқу-білім екені дау туғызбаса керек. Ілім-білім қай ғылымда да игілікті шаруа, қасиетті дүние болып есептелетіні белгілі.

Мұны ұлы ұстаз мықтап ұқты. Ыбырай атының әлемге мәшһүр болуына әсер еткен жағдай, сөз жоқ, сол заманның қиын-қыстау кезеңі, халықтың тарылған тағдыр-талайы. Ұлы ұстаз еліне қажетті бар байлық та, бақыт та, жақсылық та оқуменен, білімменен келетінін бір сәт жадынан шығармай насихаттады.

Оның тағлымы мол шығармашылығынан әлі талай ұрпақтың үлгі алары сөзсіз. Жазушы шығармаларының бойына қазақ халқының көптеген қасиеттерін сыйғызды, ұлттық ерекшеліктің небір қырлары мен сырларын өлеңдері, әңгімелері арқылы жеткізген [2].

Міне, бұл – күні бүгінге дейін тұтас бір ғасырдай уақыт өмір сүріп келе жатқан Ыбырай өсиеті, Ыбырай арманы, ұлы Ұстаздың ұлағаты.

Заман ауысып, жаңарып, сол жаңарумен өлгеніміз тіріліп, ұмыт болғанымыз қайта еске түсіріліп жатқан бүгінгі кезеңде, қилы тарихы қайта түлеп, іргелі, өркениетті ел болу сапарына аттанып отырған қазақ елінің зерделі қауымын әлемге таныстырған Ыбырай Алтынсаринның есімі мәңгілік. Ыбырай қалдырған асыл мұра ешқашан ұмытылмақ емес.

Ыбырай Алтынсаринның шығармашылығына, еңбектеріне зерттеу жасау барысында оның туындыларының қай-қайсысы болмасын бүгінгі ұрпаққа берер үлесі мол асыл мұра. Олай болса, педагогикалық идеяларды ұстаздар арасында насихаттау, бүгінгі күн талабына сай оқу мен тәрбиенің бірлігін сақтай отырып, саралай білу, ілгері дамыту – бәріміздің ортақ іс, қасиетті борышымыз.

Әдебиеттер

1. А.М.Сарбаева. Қазақ әдебиетінің ұлы қайраткерлері IX-XIX ғасырлар. Ғұламалар тағылымы. Көкшетау, «Келешек», 2011 ж.
2. К.Джумалиев., С.Кирабаев. Қазақ әдебиеті. Оқулық. 9-сынып. 2012 ж

ЫБЫРАЙДЫҢ ТІЛ ТАЗАЛЫҒЫ ҮШІН КҮРЕСІ ЖӘНЕ ТІЛ ЖӨНІНДЕГІ МАТЕРИАЛДАРЫ

Кожабекова А.К.

Қазақ тілі мен әдебиеті пәндері мұғалімі

*Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Арқалық қаласы білім
бөлімінің Кейкі батыр атындағы №4 жалпы білім беретін мектебі»*

Аннотация. Как известно, Ибрай Алтынсарин как педагог посвятил себя школьникам, в основном молодому поколению, будь то стихи и рассказы, переводы. Поэтому он всегда считал, что его произведения дидактически безупречны. Учитывая, что до Ибрай Алтынсарина вся наша литература была поэзией, следует еще раз помнить, что жанр прозы в казахской письменной литературе начался с Ибрай Алтынсарина. Он отметил компактность, понятность его произведений, его способность читать без затруднений. Поэтому его рассказы и стихи имеют небольшой объем, мало выражают много смысла.

Ключевые слова. Компактность, понятность стихов, рассказов, переводов, произведений Ибрай Алтынсарина.

Annotation. As you know, Ybyrai Altynsarin, as a teacher, devoted himself to schoolchildren, mainly to the younger generation, be it poetry and stories, translations. Therefore, he always believed that his works were didactically flawless. Considering that before Ybyrai Altynsarin all our literature was poetry, it should be remembered once again that the genre of prose in Kazakh written literature began with Ybyrai Altynsarin. He noted the compactness, intelligibility of his works, his ability to read without difficulty. Therefore, his stories and poems have a small volume, do not express much meaning.

Keywords. Compactness, comprehensibility of poems, stories, translations, works of Ybyrai Altynsarin

Ыбырайдың Алтынсарин қазақ жазба әдебиетінің алғашқы нұсқасын салып берді деген ұғымды түсіну керек. Ыбырайға дейін көркем жазба әдебиет болды ма деген тұрғыдан келгенде, біз оның шығармаларын қазақтың жазба көркем әдебиетінің алғашқы қарлығашы деп түсінеміз.

Ыбырай мен Абайға дейін де әр түрлі жазба нұсқаларының болғанын айту қажет. Бірақ олар қандай нұсқалар еді, әңгіме сонда. Бұл жөнінде академик І.К.Кеңесбаев «Қазақ әдеби тілінің нышаны Абайға дейін де байқалды, ол:

- а) кейбір діни және дүниелік шығарма түрінде,
- б) лингвистикалық еңбектерде,
- в) жарияланған бай ауыз әдебиетіміздің нұсқалары, әсіресе қазақ халқының поэтикалық творчествосында,
- г) сол тұстағы дүниеге келген жазба әдебиетіміздің жекелеген өкілдерінің еңбектері, атап айтсақ Махамбет Өтемісов, Ыбырай Алтынсарин шығармалары арқылы көрініс берді» - деп жазды.

Демек, Ыбырайдың хрестоматиясы шыққанға дейін тілдік жағынан жазба көркем әдебиеттің үлгісі боларлық дүниелер (ауыз әдебиетінен басқа) болды деп айта алмаймыз. Ал оның өзінен бұрыңғы қазақ ақын жазушыларынан айырмашылығы - шығармаларын жазып шығарды, орыстың классикалық әдебиетіне тән гуманизмды үйрене отырып, шын мәнінде демократияшыл бағыт ұстаған көркем әдебиет үлгісін жасады. Біз шығармаларына анализ,

тілдік талдау жасаудан бұрын, Ыбырайдың күні бүгінге дейін сөз болмаған ана тілі тазалығы үшін жүргізген күресі жөнінде әңгімелемекпіз.

Ыбырай творчестволық, педагогтық жұмысын ең алдымен ана тіліміздің тазалығын сақтау үшін күрестен бастады. Мұның өзі себепсіз де емес еді. Ыбырайға дейінгі қазақ (жазба) тілінің «қоспалы» болғандығын, атап айтқанда, татар, араб, парсы сөздерімен шұбарланғандығын, бүгінгі ғалымдарымызды былай қойғанда, онымен тұтас, қаламдас қайраткерлердің өздерінің-ақ айтып кеткені белгілі.

Сол кезде баспа жүзінде шыққан қазақша материалдардың тілі туралы орыс ғалымдары да жазған болатын, Мысалы Н.И.Ильминский «...қазақ жазбаларынан таза қазақша жазылған бір парақ қағаз, не бір хат таба алмайсың, өйткені араб-татар алфавиті қазақтың дыбыс жүйелерін, әсіресе дауысты дыбыстарын дәл бере алмайды. Тіпті таза қазақ тілінде жазылды деген материалдардың өзінен татардың иісі аңқып тұрғанын өзім талай рет көрдім» - десе, П.М.Мелиоранский мұның сырын ашып, «қазақтар оның үстіне сендердің тілің бұзылған, таза емес» деп кемсіткен татарлардан сауат ашты. Олардың ойынша, норма бола алатын – татар тілі де емес, көбіне осман түріктері мен шағатай тілдері еді. Олар қазақтардың «жарлы» тілін араб-парсы тілінен ауысқан діни сөздермен «әшекейлеп» жазуға, сөйлеуге үйретті. Соның нәтижесінде қазақ «молдалары», шынында да, олардың сөзімен айтқанда, «бұзылған, таза емес» қазақ тілімен жаза бастады. Кейде ол тіпті оқымаған «қарапайымдарға» түсініксіз болды. Сондықтан біз қазақтың жазба тілі мен сөйлеу тілінің арасында көп айырмашылық бар екенін байқаймыз» деген болатын. Академик В.Радлов та өзінің қазақ әдебиеті туралы зерттеулерінің бірінде «Қазақтың таза жазба тілі жоқ, өйткені қазақтарды оқытқандардың көбі татарлар еді, олар бұл тілді шала біледі де, «қойыртпақтап» сөйлейді, сондықтан сауатты қазақтар татарша жазатын еді» деп көрсетті 1869 жылы [1].

Ыбырайға дейінгі де, кейінгі де шығып тұрған мұралардан таза қазақ тілінде басыла бермегенің «Айқап» журналының бетіндегі мына бір сөзден де байқаймыз, «Соңғы замандарда «Қыз Жібек», «Айман–Шолпан» секілді қазақтың хикаялары да басыла бастады, Ләкин бұл кітаптарды бастырушылар нұғай болғандықтан, сөздері де бытысып, іші де өте нашар болып шыққан» («Айқап» журналы, 1911, № 1, 13 бет). Байқап отырсақ, шыққан кітаптарға сын тағып отырған қазақша шығып тұрды деген журналымыздың да тілі мінсіз емес. Осы журналдың тағы бір нөмірінде «Нағыз шынын айтқан уақытта қазақ тілінде деп бастырылған кітаптардың көбінде қазақтың иісі де жоқ. Неге десең тілдері бытпырық, бытпырық болмағандарының ағыны теріс»- дейді («Айқап» журналы, 1913, № 22, 451 бет)

Жоғарыда айтылған келіссіз жайттарды жоюды Ыбырай шұғыл қолға алды. Туған халқының келешегіне нық сенген ол қазақ сөздерін фонетикалық жағынан дұрыс бере алмайтын араб алфавитінен бас тартты, қазақша кітаптардың, сабақтың татаршамен шұбарлануына қарсы күресті. Ыбырай қазақ сөздерін дұрыс бере алмайтын араб алфавитіне, қазақ тілінің тазалығын, бірлігін бұзатын, басқа түсініксіз сөздермен былғайтын татарша сауаттандыруға ашық түрде қарсы шықты. Алтынсарин Н.И.Ильминскийге 1871 жылғы 31 августа жазған хатында орыс алфавитін сол үшін қолданғанын айтады. Ыбырай жоғарыдағы айтылған

«қоспа» тілге әдебиетіміздің басы болып саналатын «Қазақ хрестоматиясын» жарыққа шығару арқылы қатты соққы берді. Бұл кітап – тіл тазалығын сақтаудағы ол салып берген сара жол, практикалық өнеге.

Автор өзінің «хрестоматиясының» алғы сөзінде «...нысанаға дәл тиюі үшін орыс әріпімен бастыруды дұрыс деп таптық» - дейді. Ыбырайдың мұндағы мақсаты – қазақ балаларына түсініксіз кітаби тілден біржола қол үздіру немесе татарша араласып жазылған кітаптардан құтылу, солар арқылы қазақ арасына тарап бара жатқан, алдына діни мақсат қойған араб-парсы тіліне жол бермеу, қазақ тілінің дұрыс жазылуын, оның тазалығын сақтап қалу екені белгілі.

Ыбырай өмір бойы қазақ тілінің тазалығы үшін күрестен таймаған. Мысалы, оның шәкірті Ғабдолғали Балғымбаев өзінің « Ыбырай Алтынсарин туралы мәліметтер» деген естелігінде: «Оның өз ана тілі-қазақ тілін, шеттен енген кірме сөздер көп болса да, орыс тіліндей бай тіл болмаса да әрдайым ойды мәнерлі әрі дәлдеп, тұжырымды бере алатынын талай рет ескерткен және бұл тілді таза сақтау керектігін мойындатқызды да. Ол қазақ тіліне татар тілін, татардың кітаби тілін араластырып сөйлеушілерге қарсы тұрғанын айтады.

Ыбырай шығармаларының қай-қайсысынан да кітаби элементтердің қисансыз кездеспейтіндігі де осыдан. Қазақ тілін кітаби тілмен шұбарлағандарға қарсы болған Ыбырай, әрине, өзі де ондайдан аулақ болған.

Ыбырайдың қазақ тілінің тазалығы үшін күрескенін, өзі де жазу ісінде осы принципті ұстағанын орыс ғалымы Н.И.Ильминский де «Ыбырай Алтынсарин туралы естеліктерінде» (қазан, 1891) атап айтады. Ыбырай алғаш тілмаш болып істеп жүргеннің өзінде іс қағаздарын таза қазақшаға жазуға тырысқан. «Бірде кеңесші оған Ордаға жазылған кішкене ғана жарлықты аударуды тапсырады. Алтынсарин оны таза қырғыз (қазақ) тіліне аударып жазады. Ол кіші тілмаш болғандықтан, оның аудармасында аға аудармашы қол коюы керек екен. Ол мынандай аудармаға ыза болып, түгелдей сызып тастайды да, оның орнына татарша жазады. Бұл жөнінде Алтынсарин маған аса қынжылып айтып еді, - дейді Н.И.Ильминский.

Қазақтың ауыз әдебиетімен жақсы таныс: Ыбырай ел ауызынан фольклор материалдарын жиып бастырды. Мысалы «Қара батыр», «Жәнібек батыр» Жиренше шешен атымен байланысты аңыз әңгімелердің, ауыз әдебиетінің бір байлығы болып саналатын мақал-мәтелдердің Ыбырай хрестоматиясынан орын алуға тегін емес. Ыбырайдың алғашқы кезде шәкірті, кейін жұмыстас жолдасы болған Ғ. Балғымбаев өзінің «Естелігінде» (80бет): «Алтынсаринның мұғалімдерге байлығы жағынан да, стильдің құрылысы жағынан да татар тілінен кем түспейтін, аса бай тіліміздің әлі де болса дамыта түсу керек, қазақтың мақал-мәтел, жұмбақ, фольклорындағы қанатты нақышты сөздерінің бар нәзіктеріне дейін меңгеру керек, содан үйрену керек» - деп үйреткенін айтады. Ыбырай бұл сөздерді айтып, насихаттап қана қойған жоқ, оларды өзінің төл шығармаларында шебер қолдана білді.

Ыбырайдың творчестволық қызметі әр қилы: көркем әңгіме жазып, өлең шығарып немесе сол кездегі қазақтың халі, тұрмыс – жайы туралы мақала жазып қана қоймаған, тіл туралы да еңбек қалдырған. Бұл жерде XIX

ғасырдағы қазақ тілінің лексикасын сипайтайтын әрі екі тілді, атап айтқанда, орыс және қазақ тілдерінің грамматикасын салыстырып беретін «Начальное руководство к обучения киргизов русскому языку» деген еңбегін айтып отырмыз. Ыбырай шығармаларының лексикалық, грамматикалық, стильдік ерекшелігін сөз етпес бұрын, оның тіл туралы мұрасына тоқталу керек. Қазақ грамматикасының алғашқы бастамаларының бірі ретінде де, әрі бұрын зерттелмегендіктен де бұл мәселеге тоқталу әбден орынды. Мысалы, қазақша сөздерді, грамматикалық формаларды келтіре отырып, оларды татар, шағатай тілдерімен салыстырып, айырмашылығын көрсетіп отырғанын айтуға болады. Мұнда қазақ тілінің өткенінен көптеген мәлімет беретін біршама материал бар. Н.И. Ильминскийдің еңбегі қазақша – орысша сөздік жасаудың алғашқы үлгісі болып саналады. Сонымен қатар, қазақ тілінің тарихын зерттеуде, тіліміздің даму процесінен хабар беретін құнды мұра.

Ыбырайдың бұл кітабы – кейінгілерге қалған асыл мұра. Бұл – өткен ғасырдағы, тұңғыш жазба әдебиетіміздің қалыптаса бастаған кезіндегі, халықтық тілдің қандай дәрежеде болғанын, кейін тіліміздің дами келе қандай сатыға көтерілгендігін көрсететін баспалдақ болып саналады. Әсіресе, тіл тарихын зерттеушілерге бұл сөздік көптеген материалдар беріп, зерттеу жолында түрлі ойлар туғызады. Еңбек сол кезде қазақ авторының қолынан шыққанымен де бағалы.

Еңбектің тағы бір құнды жері - қазақ тілінің терминдерін сол кездің өзінде қазақша берген, сонымен қатар қазақ тілінің орыс тіліне сәйкес келмейтін, оның грамматикалық заңдылықтарына бағына бермейтін басты – басты ерекшеліктерін баса көрсетіп, оқушыларына ескертіп отырғандығы. Сондықтан Ыбырай халықтық тілдің негізінде қазақ жазба әдебиетінің негізін салушы ғана емес, қазіргі нормативті грамматикамыздың негізін қалауға да жол сілтеп, оның алғашқы бет ашар үлгісін салған деп тануымыз керек.

Ыбырай еңбектерінің бағалылығын байқататын талай материалдар жарық көрген еді. Соның бірі - Асылқожа Құрманбаевтың « Қазақ арасында таралып жүрген «Зарқұм», «Сал-сал» деген қиссалардың сөздері қазақ тіліне мүлдем жанаспайды, мұнда тек Мұхаммет заманындағы болмаған батырлардың болмаған әрекеттері қиялдан шығарылып жазылған, ал бұл қиссалар Алтынсарин шығармаларымен салыстырғанда, түкке тұрмайды,-деген сөздері өте дұрыс айтылған, себебі бұл пікір тек оның идеялық мазмұнына ғана емес, тіліне де қатысты болып отыр.

Сөйтіп, Ыбырай да Абай сияқты жазба әдебиетіміздің атасы. Ыбырай Алтынсарин – өз дәуірінің «жаңғырығы», оның творчествосы алуан түрлі тақырыпты қамтиды. Олар оқу-өнерге шақыру, жаңа мәдениетті тәлім-тәрбие алуға үндеу, жастарды еңбекке баулу, ескі нанымды жоққа шығару, оны өлтіре шенеу, қожа-молда, ишандардың іс –әрекетін халық алдында әшкерлеу. Оқырман қауым қазақ әдбеиеті тарихында төменгі таптан шыққан еңбеккер жанның көркем бейнесін де, қазақ даласының әсем табиғат көрінісін де алғаш рет осы Ыбырай шығармаларынан тапты. Ыбырайдың мектеп оқушыларына арналған кітабын көпшілік көркем әдебиет ретінде қабылдады. Ол қозғаған

түрлі тақырыптар күн бүгінге дейін өз маңызын жойған жоқ. Ыбырай шығармалары «кітаби» тілмен емес, қазақтың таза ана тілінде жазылғандығымен құнды екенін, әрі оның шығармалары шын мәнінде көркем әдебиет болып табылатынын баса айтқан жөн. Оның туындыларының бойынан көркем шығармаға тән қасиеттердің бәрі табылады. Ыбырай шығармалары - адам образы арқылы оқушыларының эстетикалық сезіміне әсер ететін, әдемілікті тани білуге, мінез-құлықтарын жақсартуға көмектесетін, таптардың арасындағы қайшылықтарды көрсетіп, шындықтың бетін айқындайтын құрал. Көркем әдебиеттің басты құралы тіл, осының ішінде көркем тіл. Әрбір жазушының ұлттық тілдің сөздік қорын өз ортасындағы тілдік қиындықты жеңе отырып, халықтық тілдің бар байлығын шебер пайдаланған келісті де нанымды образдар, суреттеулер жасаған. Әрбір жазушының ұлттық тілдің сөздік қорын өз ой –өрісіне қарай қолданатыны сияқты, Ыбырай өз ортасындағы тілдік қиындықты жеңе отырып, халықтық тілдің бар байлығын шебеор пайдаланған келісті де нанымды образдар, суреттеулер жасаған.

Ыбырай өлеңдері мен әңгімелері болсын, аудармалары болсын педагог ретінде мектеп оқушыларына, негізінен жас буынға арнағаны белгілі. Сондықтан да ол шығармаларының дидактикалық жағынан мінсіз болуын үнемі ескеріп отырған. Ыбырайға дейінгі әдебиетіміз түгел дерлік поэзия болғандығын ескеретін болсақ, қазақ жазба әдебиетіндегі проза жанры Ыбырайдан басталғандығын тағы есте ұстағанымыз жөн [2].

Ыбырай шығармаларының ықшам, түсінікті болуын, оқушыларының қиналмай оқу жағын қатты ескерген. Сондықтан да оның әңгімелері мен өлеңдері көлемі шағын, аз сөзбен көп мағына беретін болып келеді.

Әдебиеттер

1. А.М.Сарбаева. Қазақ әдебиетінің ұлы қайраткерлері ІХ-ХІХ ғасырлар. Ғұламалар тағылымы. Көкшетау, «Келешек», 2011 ж.
2. К.Джумалиев., С.Кирабаев. Қазақ әдебиеті. Оқулық. 9-сынып. 2012 ж

ЫБЫРАЙ ҚОЛДАНҒАН БЕЙНЕЛЕУ- МӘНЕРЛЕУ ТӘСІЛДЕРІ МЕН КӨРКЕМДІК ҚҰРАЛДАРЫ

Утебаева Ж.А.

Қазақ тілі мен әдебиеті пәндері мұғалімі

Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Арқалық қаласы білім бөлімінің Кейкі батыр атындағы №4 жалпы білім беретін мектебі»

Аннотация. Ибрай Алтынсарин намерен максимально ярко и выразительно представить свои идеи, поэтому часто использует в своих работах один из самых распространенных видов искусства - сравнения. Известно, что метафора является примером Ибрай Алтынсарина, произведения которого широко используются как в устной литературе, так и в произведениях поэтов и писателей до него. Таким образом, он уточняет направление, в котором он указывает, и объясняет своим ученикам, как он смотрит на конкретное явление.

Ключевые слова. Художественная литература, сравнения, устная литература, выразительное изложение.

Annotation. Ybyrai Altynsarin intends to present his ideas as brightly and expressively as possible, therefore, he often uses in his works one of the most common types of art - comparisons. It is known that the metaphor is an example of Ybyrai Altynsarin, whose works are widely used both in oral literature and in the works of poets and writers before him. Thus, he clarifies the direction in which he is pointing and explains to his students how he looks at a particular phenomenon.

Keywords. Fiction, comparisons, oral literature, expressive presentation.

Атқаратын қызметі жағынан алғанда, тіл – адамдарды бір-бірімен байланыстыратын қатынас құралы, адамзат қажетінің бірі. Көркем әдебиет те тіл арқылы ғана жүзеге асады, «тіл – әдебиеттің бірінші элементі» дейтініміз сондықтан. Шығарма тілінің көркемдігі суреткердің сөзді аз-көп қолданылуында емес, әр сөздің көркемдік «сырын» тауып жұмсай білуінде. Демек, жазушы сөздің қиюын тауып қиыстырып, тиісті жеріне тауып қолдана білуі керек, осы ретте ойдың түсініктілігін, айқындығын дәлелдей түсуі үшін сөз мағынасын сан саққа құбылтып жұмсайды. Шығармаларын жазу үстінде Ыбырай да сөздің аясын кеңітіп, әр түрлі эмоционалды экспрессивтік бояу, бейнелеу – мәнерлеу сияқты стильдік, шеберлік тәсілдерін ұтымд, көңілге қонымды пайдалануға тырысқан.

Ыбырай өз ойын барынша көрнекті, мейлінше мәнерлі түрде беруді көздейді, сол үшін де ол шығармаларында көркемдеудің ең бір кең тараған түрі – теңеу, салыстыру құралдарын көп қолданады. Теңеу – Ыбырай үлгі алған халық, туындылары – ауыз әдебиетінде де, Ыбырайға дейінгі ақын жазушылардың шығармаларында да кеңінен таралған әдіс болып саналатыны белгілі. Сондықтан оның шығармаларында теңеудің жиі кездесуі де заңды болса керек. Бірақ басын ашық айтуға тиісті нәрсе – Ыбырай теңеулері қазақтың айтыс ақындары қолданған теңеулерден, арнайы әр түрлі нәрсеге теңеп мақтап сөйлеуден мүлде басқаша боп келеді. Ыбырай бұл тәсілді өмір шыныдығына сәйкес келетіндей етіп дұрыс қолданудың үлгісін көрсетті. Басқалардан оның ерекшелігі де сонда. Мақтаншақтықты, баққұмарлықты мейлінше жек көрген, жастарды осылардан аулақ болуға тәрбиелеп отырған Ыбырайдың жоғарыдағыдай теңеуді қолданбауы кездейсоқ емес. Сол арқылы өзінің нұсқаған, нысанаға алған бағытын нақтылай түседі, сөз қылып отырған белгілі бір құбылысқа өзінің қалай қарайтынын

оқушыларының алдына жайып салады. Оның теңеулерінен бірде өзінің риза болған асқақ көңілі көрінсе, бірде сол құбылысқа көңілі толмай, айналасын қоршаған надандыққа күйінеді. Осы жоғарыда келтірілген мысалдардан көріп отырғанымыздай, Ыбырай ертеден келе жатқан әдіс – теңеу арқылы өзінің айтпақ ойын, заттың не құбылыстың бойындағы қасиеті арқылы екінші бір затты не құбылысты образды, әсерлі етіп бере білген. Салыстыруларынан автордың өзін қоршаған көңілсіз жайттарға деген көзқарасы айқын білінеді. Ыбырай сол сияқты табиғатты, атап айтқанда, көктемгі дала көрінісін, түнгі көріністі теңеу арқылы шебер суреттейді. Белгілі бір әрекет, қимылдық ұғымды бейнелі етіп беруде теңеулерді жиі қолданады. Осы соңғы мысалдағы қалпақтай ұшу – қазақ тіліндегі дәстүрлі теңеу, бұны Ыбырай орысшадан аударған әңгімесінде қолданып отыр. Осы сияқты қазақтардың құлағына сіңіп қалған аудармаларында орынды орынды қолданады, соның нәтижесінде оның аудармалары өзінің төл туындыларымен жымдасып, ара жігі білінбей жатады. Бұл Ыбырайдың аудармашылық тәжірибесінің шеберлігін көрсетеді [1].

Ыбырай тілінің бір ерекшелігі - теңеу жасайтын сияқты сөзінің орнына реуішті дегенді қолданады. Екеуінің мағынасы бір болғандықтан, айтылмақшы ойға нұқсан келіп тұрған жоқ. Мысалы. «... көңілінді, бойынды осы бұлақтай таза сақта, нешік бұлаңқа қарасаң, күн түссе күннің, шөп түссе шөптің сәулесін көреміз, көңілің сол реуішті сыртқа анық көрініп тұрсын...» Ыбырай шығармаларынан эпитеттің де небір түрлері кездеседі. Автор оларды суреттеу тәсілі ретінде шебер қолданады. Мысалы: Шапаққа қызыл алтын нұрын шашып... Сонда жұмсақ шыраймен патса сұрады: - Неғылып тұрсың? Міне, сондағы « қызыл алтын нұр, жұмсақ шыраймен» дегендер – эпитет. Көркем прозада алғаш қалам тарта тұрса да, Ыбырай жоғарыда айтылған, келтірген жай эпитеттермен қатар, күрделі, қабаттасып келіп отыратын құрамды эпитеттерді шебер қолданған. Ыбырай эпитеттерді тауып қолдану, орынды жұмсау арқылы жаздың көңілді көрінісін, «Бай мен жарлы баласындағы» түңгі кезді, «қарға мен түлкісіндегі», « Данышпан қазысындағы» өз иесін таныған аттың қимылын, түлкінің айлакер қулығын да өте бейнелі берген. Ол орыс тілінен аударған аудармаларының өзін қазақ тіліне жатық етіп, қазақ рухын сіңіре, төл туындай әсерлі етіп береді. Ондағы эпитеттерін де тек орыс тіліндегі текспен салыстыру арқылы, мазмұнына қарап ажыратуға болады.

Ыбырайдың аудармашылық шеберлігі де осында. Біздің топшылауымызша, Ыбырай қолданған кейбір эпитеттер жазушының өз қолынан туса керек. Мысалы: жаңа өспірім достар толық байлық, жыңылдаған мал, қатаң шақаттау жер т.б. Бір сөзбен айтқанда, Ыбырай заманындағы таптық қайшылықтардың бетін ашуға, кейіпкерлердің жағымды – жағымсыз жақтарын көрсетуде, табиғаттың тамаша көріністерін адамның ой – сезіміне әсер ететіндей етіп суреттеуде эпитетті, ойды бейнелі, мәнерлі жеткізудің құралы еткен. Ыбырай стилінен бір нәрсені (құбылысты) екінші бір нәрсеге қарама-қарсы қоя, яғни шендестіре(антитеза) баяндау тәсілі жиі байқалады. Автордың бұл арадағы негізгі мақсаты – мезгегеніне сапалыстыра суреттеу арқылы шәкірттің көзін жеткізу.

Қарама-қарсы ұғымдарды қатар қоя отырып баяндау тәсілі Ыбырайдың жеке-жеке шығармаларының мазмұнында бастан –аяқ көрініс береді. Мысалы, «Бай мен жарлы баласы» әңгімесінің тақырыбында ғана емес, бүкіл өн бойынан байқалады. Ыбырай халық творчествосына шендестіру тәсілін әрі қарай дамыта

түсті. Автор өзі баяндамақшы уақиғаның мәнін ашып анықтай түсуде антитезаны орынды қолданады. Ойды бейнелі, образды жеткізудің бір тәсілі – сөзді ауыс мағынада қолдану, яғни метафора. Ыбырай кейбір метафораны ойдың көрнектілігі үшін қолданған. Мысалы: « Сен жас ағашсың, саған да күтім керек. Шешесі тіл алмайтын қисық баланың дегенін істегеннен артығы жоқ екенін ойлап, байқап отырсақ, бағып қағуды қажет ететін жас ағашқа, айтқан тілді алмайтын баланы қисық балаға, оқуды шыныға, тіреуге, сүйеуге, кедейдің жүдеу көңілін сынық пиялаға балап отыр. Бұл жердегі « сынғақ бияла» деп отырған « сыңап қолқап» болуы да, не қостанайлықтар бойынша сынғыш шамның сынығы болуы да мүмкін. Қайсысы болғанда да кедейдің орта, жарымжан көңілін білдіріп отыр. Осы жоғарыда келтірілген мысалдардың әрқайсысы сөздің ауыс мағынада болуын қамтамасыз еткен. Ыбырай өзінің көзқарасын, қалай қарайтынын сездіру үшін тура кесіп айтып, соның өзі деу үшін метафорамен сөйлейді. Ыбырай оны ауыс мағынада қолдана отырып, өзінің қандай көзқараста екенін ұнатып отыр ма, жоқ па сонысын анық байқатады. Оқушыларына да сондай ой тастайды. Орыс әдебиетінен алып кейбір мысалдар аударған Ыбырай бұл қасиетті қазақ әдебиетіне де енгізді.

Ыбырай еңбектері сезімге әсер ете, бейнелі баяндау үшін қолданылған метафоралардан құр емес.

« Көл бұзылып, көк шығып қойнын ашса, Қаңқылдап қонар оған қаз бен тырна. Үміт еткен көзімнің нұры балам..»

Жоғарғы мысалдағы көлдің қойнын ашқызу, көздің нұры дегендер – жансызға жан бітіру. Бұл метафоралар ойды өте бейнелі етіп тұр. Ал астарлы қолданудың нәтижесінде сөздердің мағынасында жұмсалуды: жағасындағы жібектей жапырылған көкорай шалғанда қора- қора қой мен жылқы, жылқының бір парасы көл ішіне кіріп тұр. Осылардағы « көл ішіне кіріп пен құраққа кіріптің» мағынасы бірдей болып тұрған жоқ. Көл ішіне кіріп дегенде ауыс мағынасында жұмсалып тұр, ал құраққа кіріп болса – бұл күндері тура мағынаға айналып кеткен тіркес. Осындай халықтық сипат алып кеткен метафоралардан басқа Ыбырай шығармаларынан өз стиліне тән метафоралар да кездесіп қалады. Оған жоғарыда келтірілген мысалдардағы оқуды шыныға, тіреуге, сүйеуге балап суреттеуін айтар едік. Оның еңбектерінде сөздерді ауыс мағынада қолданудың метонимия, синекдоха деген түрлері де кездеседі. Ыбырай тілінде синекдоха мен метонимия аз кездеседі. Қазақта «Тура сөздің тоқпағы мықты» деген нақыл бар. Осы нақылды Ыбырай жақсы түсінген де, сөзді ауыс мағынада ғана емес, тура мәнінде де қиюын тауып орынды пайдалана білген. Осы ретте Ыбырайдың қаламында тән тура мағыналы сөздердің жұмсалуды ерекшелігін де айрықшы айту керек.

Ыбырай Алтынсариннің балаларға арнап жазған әңгіме, новеллаларының табиғаты ұзақ баяндау, кең суреттеуді көтермейді. Аз сөзбен сурет салу, бір ғана деталь арқылы жеке мен жалпының болмысын ашу сияқты шеберлікті Ыбырай Алтынсарин шығармаларынан аз кездестірмейміз. Ыбырай шығарманы қалай жазуды мақсатты түрде үйренген, алайда құр еліктеу жанды шығармаға жұрнақ та бола алмайтыны белгілі. Асылы, Ыбырай Алтынсаринде жаратылып дарытқан үлкен қаламгерлік қуат болған. Ол-адамды бейнелеудегі жан-жақтылық, әлеуметтік және психологиялық факторлар, тарихи таным. Енді бір ғалымдар

реализмді образдың шынайылығымен, суреткер мұратының шынайылығымен, тіршілік құбылыстарын арқау етумен байланысты қарастырады.

Ыбырай Алтынсарин әңгімелері өнеге, үйрету мақсатында жазыла тұра, құрғақ үгіт, қисындап баяндаудан қара үзіп, үздік көркемдік үлгілерге қол салуымен де айрықша құнды, мәнді, есептелетіні белгілі. Өмірді көркем суреттеудегі бұл әдістер біріне-бірі қарсы емес, бірі екіншісімен араласып, жалғаса жүретін көркемдік құбылыстар. Қай әдіс басым болса, шығарма сипаты соған таңылып, анықталады. Ыбырай Алтынсарин көбіне орыс әдебиеті, батыс үлгісін өнеге тұтты. Орыс әдебиетінің даму тарихында романтизмнің де өзгеше орны болғаны да белгілі. Ыбырай қазіргі жұмыс жасау деген ұғымда жұмыс жұмыстау тіркесін қолданған. Мысалы: Құмырсқа екеш құмырсқа да тыңбай жұмыс жұмыстап жүр, жұмыс жұмыстауға әдеттенуге керек. Сол сияқты орындау, істеу дегеннің орнына ол орнына келтіру деген тіркесті, қорқынқырап дегеннің орнына түйсініккіреп, көңілденіп дегеннің орнына көңілінен уайымы шығып деген сөздерді қолданады. Автор өз шығармаларында халық творчествосына тән қарапайым сөйлеу дәстүрін жалғастыра отырып, шындықты реалистік тұрғыдан боямасыз баяндаулы көздеген.

Қайталау әдісі ежелгі риториктердің, ғалымдардың өзіне де жақсы белгілі болған. «Повторение одного в того же слова сильно действует на слушателя и больше ранит противника, подобно копьёю вновь вонзающемуся все в одну и ту же часть тела». Осы бір сөздің ақиқат екендігіне мына бір – ақ мысал арқылы көзіміз жетер еді. Сонымен, қайталау Ыбырайдың тиімді пайдаланған тәсілі деп білеміз [2].

Алайда оны көркем ойды неше түрлі құбылтып беру үшін қолданған негізгі бір амалы – синоним. Мәндес сөздердің қатарын табуда Ыбырайдың көп іздегені бірден байқалады. Оқушыларына түсінікті болу жағын көздеген ол көркемдеудің қарапайым тәсілі осы синоним арқылы алуан түрлі әсерлеу, бейнелеу образдарын жасаған. Ыбырай синоним сөздерді, бір жағынан шығарманың көркемдігін сақтау үшін, әрбір сөздің бірнеше рет қайталанбау жағын көздесе, енді бірде белгілі бір ойды толықтыра түсу үшін де осы тәсілге жүгінеді. Сонымен қатар нақты, дәл айту арқылы затқа құбылысқа нәзік рең беруді де мақсат етеді. Сол сияқты Ыбырайдың синонимдік сөздерді қолданудағы стильдік тәсілін аша түсетін дәлелдер толып жатыр. Соның бірі – мәндес сөздерді плеонастикалық тіркесте қолдануы: Сүйтіп жан-жағына қарап тұрса, ілгері алдында бір биік қыр үстінде үлкен мола көрінді. Мұндағы ілгері, алдында дегендер – біріңғай бағытты білдіріп тұрған плеоназм синонимдер. Олар бір-бірімен қабаттасып айтылып, ойды анықтай түседі. Сол сияқты айдынды көлдей; дәулеттің байлығы; ұрып – соғу сөздерін де қатар қолданған.

Ыбырай шығармаларының халықтық тілде жазылғандығын осы мақал – мәтелдер де дәлелдей түседі. Халықтық бай қазынаны пайдалана отырып, Ыбырай тілімізге еніп бара жатқан шұбар алалықты тазартудың үлгісін көрсетті, сөйтіп, өз шығармаларын қазақтың жалпы халықтық тілінде жазды.

Әдебиеттер

1. А.М.Сарбаева. Қазақ әдебиетінің ұлы қайраткерлері IX-XIX ғасырлар. Ғұламалар тағылымы. Көкшетау, «Келешек», 2011 ж.
2. К.Джумалиев., С.Кирабаев. Қазақ әдебиеті. Оқулық. 9-сынып. 2012 ж

МАЗМҰНЫ/СОДЕРЖАНИЕ

1.	Қуанышбаев С.Б.	Алғы сөз.....	3
2.	Аян Экрем	Қазақстандық білім беру жүйесінің негізін қалаушы Алтынсарин және қазіргі білім беру тәсілі.....	5
3.	Приступа Е.Н.	Профессиональное образование специалистов социальной сферы.....	8
4.	Сакал М.	Uzaktan öğretimde öğrenci, öğretmen ve kurum bağlamında deneyimler.....	13
5.	Абитаева Р.Ш., Федченко Н.М.	Актуальность дидактических идей И.Алтынсарина в условиях обновленного содержания образования.....	18
6.	Қуанышбаев С. Б.; Аймағамбетұлы Р.	Алтынсарин еңбектерінің рухани құндылықтарды жаңғыртудағы рөлі.....	23
СЕКЦИЯ 1			
Ы.АЛТЫНСАРИННІҢ АҒАРТУШЫЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ ҚҰНДЫЛЫҚТЫ НЕГІЗДЕРІ (ҚОҒАМДЫҚ-ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАР)			
ЦЕННОСТНЫЕ ОСНОВЫ ПРОСВЕТИТЕЛЬСКО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И. АЛТЫНСАРИНА (ОБЩЕСТВЕННО-ГУМАНИТАРНЫЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ)			
7.	Асылханова А:М.	Бастауыш сынып оқушыларына эстетикалық тәрбие берудегі дүниетану пәнінің ерекшеліктері.....	27
8.	Абдрахманова А.К Гапбасова Г.А.	Pedagogical views and activities of Ybyrai (Ibrahim) Altynsarin	33
9.	Абдуллина А.Ә. Нуркенова М.М.	Ахмет Байтұрсыновтың мәңгілік өшпес мұрасы.....	36
10.	Абдуллина А.Ә. Абильдина А.Н.	«Қазақ хрестоматиясы» – ағартушы ұстаздың әдеби еңбектерінің жиынтығы.....	39
11.	Абдуллина А.Ә. Тасбулатова Г.С.	Балалар әдебиетінің негізін қалаушы – Ы.Алтынсарин.....	42
12.	Айманова К.И.	И.Алтынсарин – настоящий педагог.....	45
13.	Айтқұл Г.Н. Комарова Д.Т.,	Агрессивті балалармен жүргізілетін психокоррекциялық жұмыстардың ерекшелігі.....	49
14.	Алимгазина Қ.Ш.	Таным мен тәрбие – дала ұстазы дүниетанымының негізі.....	54
15.	Аманбаева Н. Ж.	Ценностные основы просветительско-педагогической деятельности И. Алтынсарина.....	58
16.	Арыстанбек Д.	Ұлы ұстаз идеяларының қазіргі уақытпен үндестігі.....	64
17.	Ахметова Е.Н. Комарова Д.Т.,	Дарынды балаларды психологиялық жұмыстар арқылы дамыту жолдары.....	67
18.	Байденова А.Б.; Комарова Д.Т.	Оқушылардың рухани-адамгершілік құндылықтарын ұлттық мұралар негізінде қалыптастыру.....	75
19.	Байсеңгіров М.Қ., Жарасқанов Қ.С.	Салауатты өмір салтын оқушы бойында қалыптастыруда жаңа технологиялардың пайдалы тұстары.....	84
20.	Байтұрған А. Қ.	Өзіндік жұмыстар арқылы бастауыш сынып оқушыларын жауапкершілікке баулудың ерекшеліктері.....	87
21.	Балдаева Ж.Б.	Ыбырай Алтынсарин шығармаларының мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеудегі алатын орны.....	93
22.	Бижанова Г.К.; Уәли Ә.І.; Дүйсенкулова М.У.	Жаңалықтың жаршысы болған – ұлы ұстаз.....	98
23.	Бисембаева Ж.К.	Ы.Алтынсариннің ағартушылық қызметінің құндылығы.....	103
24.	Демебаева Н.А.	Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілетін жазба жұмыстары арқылы қалыптастырудың маңызы.....	106

25. Досанова А.И.	Тұңғыш оқулық тығылымы	112
26. Есиргенова В.Ж.; Қуаныш Р.Ж.; Бекешева Н.С.	Жас ұрпақты ұлтжандылыққа тәрбиелеудің психологиялық педагогикалық қырлары.....	117
27. Әлденбай Ж.	Жаңартылған білім беру мазмұнында компьютерлік бағдарламаларды қолдану – оқыту үдерісін тиімді етуші негізгі құрал ретінде.....	122
28. Жарасқанов Қ.С., Байсеңгіров М.Қ.	Бейнелеу өнеріндегі натюрморт жанры және салу техникасы мен әдістемесінің ерекшелігі.....	125
29. Жетилгенова Д.Н.	Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамытуда Ыбырай Алтынсарин шығармаларының рөлі.....	130
30. Жунусова Р.К. Қара Ә.Б.	Бастауыш сынып оқушыларының ойлау ерекшеліктері.....	135
31. Ибраева Л. Д.	Даланың дара ұстазы – Ыбырай.....	139
32. Кابدолова.Т. Комарова Д.Т.	Бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудағы отбасының рөлі.....	143
33. Кажиков М. С.	Ыбырай Алтынсариннің ағартушылық педагогикалық еңбектері	147
34. Казиева А.Е. Баисбаев Е.А.	Рухани адамгершілік тәрбиенің білім берудегі маңыздылығы.....	152
35. Калкеева Г.Р.	Букет вежливых слов.....	156
36. Калкеева К.Р.; Калимжанова Р.Л.	Учебники Ибрая Алтынсарина: научно-педагогические предпосылки их создания.....	160
37. Какина Д.Ш. Серкешова З.Т.	Қашықтықтан оқыту кезіндегі ата-аналарға психологиялық кеңес берудің ерекшеліктері.....	167
38. Какина Д.Ш. Әліппек Ж.	Мұғалімнің кәсіби эмоцияналды күйіп кету синдромы және оның алдын-алу.....	170
39. Карабулатова И.С., Савчук И. П., Родь О. Я., Москвина Д. Я.	Предмет и объект как основополагающие принципы теории перевода.....	174
40. Каратаева Т.О. Нұрлан Д.	Жастағы дағдарыс: ересектер қателіктері.....	181
41. Каратаева Т.О. Абдукаримов З.Б.	Профессиональное самоопределение старшекласников в общеобразовательной школе.....	184
42. Каратаева Т.О. Айтмағамбет Ш.Қ. Какина Д.Ш.	Балалармен жұмыс істеудегі ойын терапиясы.....	191
43. Кауметова Д.Р. Абдрахманова Р.С.	Хорға арналған шығармалар арқылы жастарды патриоттық тәрбиелеудің педагогикалық шарттары.....	196
44. Коныршина Е.С.	Оқушының танымдық әлеміне жол ашқан – «қырғыз (қазақ) хрестоматиясы.....	201
45. Қабдрахман А.Ж.	Ыбырай Алтынсарин шығармалары сарқылмас кен.....	209
46. Қожаберген А.Б. Комарова Д.Т.	Жоғарғы сынып оқушыларының күйзеліс жағдайларында жүргізілетін психокоррекциялық жұмыстар.....	212
47. Қонысбаев Қ.Б.; Жандилдина Р.Е.	Ыбырай Алтынсариннің білім және тәрбие философиясы....	217
48. Құттыбай Л.О. Комарова Д.Т.,	Жоғарғы сынып оқушыларына арналған жобалау технологиясының педагогикалық мүмкіндіктері.....	221
49. Мирзаева Д.	Бастауыш мектепте балаларға ағылшын тілін үйретудің тиімді әдістері.....	227

50. Мусирова Г.Б. Жасұлан Е.	Пандемия уақытында адамдардың күйзеліске түсуі және әлеуметтік психологиялық көмек көрсетудің маңызы.....	230
51. Мухамедьярова Л.К.	Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық көзқарасы мен ағартушылық қызметі	235
52. Мырзалиева Ж.Б.	Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық көзқарасы және қызметі.....	238
53. Мырхалық Н.	Ағылшын тілінің фразеологизмдері тіл мен сөйлеудің функционалды бірлігі ретінде.....	244
54. Низамова У.Х. Жунусова Р.К.	Математическое развитие ребенка в системе дошкольного образования.....	247
55. Нургазина К.С.	Актуальность наследия Ибрая Алтынсарина в 21 веке. Психолого-педагогические аспекты в идеях нравственного просвещения подрастающего поколения.....	251
56. Омонжулова К.Ю. Мухамеджанова Д.С. Лещинская А.В.	Мектеп жасына дейінгі балаларда эмоционалды интеллектіні дамыту.....	255
57. Рахимова С.М.	Педагогические идеи И.Алтынсарина в современном образовании.....	259
58. Сарипбекова А.Т.	Тәуелсіздік ұғымы мен мемлекеттік рәміздерді насихаттаудың жастар үшін маңызы.....	263
59. Сейдина Б.З Сарбаева А.С.	Ы.Алтынсарин мұрасы ересек мектеп жасына дейінгі балаларға берер сыйы.....	267
60. Ситнова И.А	Педагогическое наследие казахского просветителя Ы.Алтынсарина.....	272
61. Султанбекова Ж.Х.	Оқу-тәрбие үдерісінде халықтық педагогика негізінде оқушы тұлғасын қалыптастыру.....	276
62. Темирханова К.Ш. Темирханов К.Т.	Ұлы ұстаз шығармаларындағы тағылымдар.....	280
63. Хасенова З.Р.	Ұлы даланың дара ұстазы.....	284
64. Шоңова Б.А. Кусаинова Г.Т. Калымова А.К.	Жаңартылған білім беру аясында оқу нәтижесін бағалаудың ерекшеліктері.....	288
65. Шөптібаева А.Ш.	Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық көзқарасы және қызметі	293
66. Юлмухаметова А.С.	Роль педагога-просветителя, основателя народного образования И.Алтынсарина в развитии и воспитании подрастающего поколения.....	300

СЕКЦИЯ-2

Ы.АЛТЫНСАРИННІҢ ЖАҒАНДЫҚ СЫН-ҚАТЕРЛЕР МЕН ӨЗГЕРІСТЕР ДӘУІРІНДЕГІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИДЕЯЛАРЫНЫҢ САБАҚТАСТЫҒЫ

(ЖАРАТЫЛЫСТАНУ-МАТЕМАТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР)

ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИДЕЙ И.АЛТЫНСАРИНА В ЭПОХУ ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ И ПЕРЕМЕН (ЕСТЕСТВЕННО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ И ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ)

67. Абдрахманова М.Т. Аронова С.Қ., Сабырбаева Г.М.	Тақ сан мен жұл санға байланысты есептерді шешу тәсілдері.....	305
68. Абдрахманова М.Т. Төлеухан М.Р., Бекетова С.С.	Логикалық есептерді дирихле принципі арқылы шешу жолдары.....	309
69. Абдрахманова М.Т. Нақыпова Ә.М, Ерболат Д.	Шығармашылыққа арналған қызықты тапсырмалар.....	313
70. Абдрахманова Р.С. Кауметова Д.Р.	Музыкалық тыңдаушылық іс-әрекеттің маңызы мен мазмұны.	317

71. Абилхаиров О.Е.	Оқытуды ұйымдастыру формалары.....	321
72. Айдарбек Г. М.	Синтез наноканпозитов fesonі/c на основе поливинилового спирта и их магнитные свойства.....	326
73. Айткулова Л.И Курманбаева А.С	Қазіргі кезеңдегі қазақстан республикасының халқының саны және таралуы	331
74. Акылбекова Э. А., Қабденова А. Сомтемирова Л.Қ.,	Еңбек тәрбиесі ертеден қалыптасқан тәрбие салаларының бірі.	335
75. Акылбекова Э.А., Құлтанов Д., Сактапбергенова. А.Ж.	Ертегі терапиясы жайлы жалпы түсінік.....	341
76. Акылбекова Э.А., Сүйенбаева А.М. Бөкешова Г.Е.	Балаларды тәрбиелеу ерекшеліктері.....	347
77. Алимбаев К.С.	Құқықтық сауаттылық-тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетін қалыптастырудың негізі.....	351
78. Арыстанова С.А., Хамитова Қ.К.	Тұңғыш халық ағартушысы – Ы.Алтынсарин.....	355
79. Асанова А.К.	Личностная ориентация образовательного процесса как условие управления учебной деятельностью школьников....	358
80. Бижанова Г.К. Бижанов А. К. Есіркеп Ж.М.	Ыбырайдың педагогикалық қызметінің тұлғаның жетістігін қалыптастыруға әсері.....	363
81. Бижанова Г.К. Әуезхан А.Ж. Уәли Т.І.	Баланың ойлау қабілетін қалыптастыруға Ы.Алтынсарин әңгімелерінің әсері.....	369
82. Булекбаева Г.Б.	Ньютон заңдары.....	375
83. Гилжанова З.К.	I.Altynsarin's pedagogical heritage in the era of global challenges and changes.....	379
84. Гильмуханова Ж.А.	Ұлы даланың дара ұстазы – Ыбырай Алтынсарин.....	383
85. Даулетқалиева Ж.Ш.	Органикалық қосылыстардың практикалық маңыздылығы негізінде білім берудің ерекшеліктері.....	388
86. Дүйсебекова А.Е.; Жақсылықова Ш.М.	Ыбырай Алтынсарин және дәуір.....	391
87. Дүйсекова А.А.; Алданазар Г.Н.	Ы.Алтынсарин еңбектері – балалар әдебиетінің өзегі, ұлттық тұғыр.....	396
88. Дүйсенбай Н.Ж.	Plickers қосымшасы және оның қолдану мүмкіндіктері.....	401
89. Егамкулов М.Е.; Шевченко И.Н.	Перспективы использования наночастиц оксида циркония в качестве ингибиторов коррозии.....	406
90. Есенғұлова М.Н. Артықова А.Қ.– Асанова А.Қ.	Ерекше білім алуды қажет ететін балаларға арналған логопедиялық жұмыс түрлері.....	411
91. Жаздықбаева М.Б., Қасымбеков Ж.А	Ертегі кейіпкерлері арқылы балаларға адамгершілік құндылықтарды дамыту негіздері.....	415
92. Жаздықбаева М.Б Маханбет Е.А	Мектеп жасына дейінгі балалардың біліктері мен дағдыларының дамуына мониторинг жүргізудің шарттары...	418
93. Жаздықбаева М.Б Маханбет Е.А.	Ересек топтарда коммуникативтік-тілдік мониторинг нәтижелерінің қалыптасу диагностикасы.....	423
94. Жаздықбаева М.Б., Хакимова И.	Баланың диалогты сөйлеу мәдениетін қалыптастыру.....	427

95. Жамитова А.А. Жарасканов Қ. С.	Қоршаған ортаны бейнелеу, табиғат көрінісін бейнелі түрде көрсету және эстетикалық тәрбиелік мәселелері.....	432
96. Жандилдина Р.Е.; Абилғазина А.А.	Ыбырай – жаңашыл жазушы.....	437
97. Жандилдина Р.Е.; Оразова А.Б.	Ыбырай Алтынсарин еңбектеріндегі ана құдіреті.....	441
98. Жандилдина Р.Е.; Оспанова А. С.	Таным мен тәрбие дала ұстазының дүниетанымының өзегі...	444
99. Жандилдина Р.Е.; Токаева Ж. Н.	Ыбырай мектебінің дидактикалық негіздері.....	448
100 Жандилдина Р.Е. Дүйсекова А.А.	Ыбырай Алтынсарин әдебиеті – білім бастауы.....	453
101 Жеңісханқызы М. Аубакирова А.А.	Физикадан үй жағдайындағы эксперименттік жұмыстарды ұйымдастыру.....	457
102 Казбекова К.Т. Султанбекова Ж.Х.	Мектеп жасына дейінгі балалардың ұсақ моторикасы арқылы тілін дамыту	460
103 Калиев М.Ш.	Лобачевский жазықтығының аксиомалар жүйесінің қайшылықсыздығы.....	466
104 Капакова А.Ш.	Ыбырай Алтынсарин философиясы.....	471
105 Кенжегалиева С.К. Аханаева У.А.	Ыбырай Алтынсариннің шығармаларын физика пәнінде қолдану тиімділігі	475
106 Көшербаева М.Б.	Ыбырай бабамыздың ғажап шығармалары біздің жүрегімізде.....	480
107 Куликова С.К.	Мектепке дейінгі балаларға ақыл-ой тәрбиесін қалыптастырудың маңыздылығы.....	485
108 Қайсарбек Г.Қ.	Вклад Ибрая Алтынсарина в развитие просвещения казахского народа.....	490
109 Қожахмет М.С.; Аймағамбетұлы Р.	Шағын жинақталған мектептерге мамандар даярлау.....	494
110 Құдайбергенқызы Ж.	Мұнай және газ өндірісінің экологиясын кіріктіре оқыту ерекшеліктері.....	497
111 Мақажанов Т.Т.	Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық-ағарту мұраларын жаңартылған білім беру саласында қолдану.....	502
112 Мухамедиярова Г.Т.	Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық идеясы мен ағартушылық қызметі.....	505
113 Нышанбай Г.	Оқушылардың мәдениетаралық коммуникативтік құзыреттілігін мобильді оқытуда қалыптастырудың мәні.....	508
114 Омарова Д.Қ.; Қапан А.М.	Ыбырай Алтынсарин ғасыр адамы.....	512
115 Таукелова А.Е. Тасқара А.Д.	Жасөспірімдердегі копинг-стратегиясының ерекшеліктері....	515
116 Таукелова А.Е. Санатбай П.А.	Баланың тұлға ретінде дамуының қозғаушы күші этнопсихологиялық факторлардың қырлары.....	520
117 Төлегенов Т.; Бейсенбаев С. К.	Емдік дене шынықтырудың түрлері мен маңыздылығы.....	524
118 Төлеуханова А.Д.	Ы.Алтынсариннің тәлім-тәрбиелік мұралары.....	529
119 Тотыбекова А.Қ; Ануарбекова А.А.	Ыбырай Алтынсаринның педагогикалық идеяларының жаңаша көзқараспен үйлесімі.....	533
120 Төлеу Р.С.	Ағылшын тілін оқытудың орта сатысында сөздік дағдыларын дамыту үшін өлеңдер мен әндерді қолдану.....	538

121	Тулебергенова Б.Х.	Ұлы ағартушы Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық идеяларының қазіргі заманның адамгершілік нормаларымен үндестігі.....	541
122	Узакова Б.З.	Салу есептерін шешудің белгілібір қасиеті бар нүктелердің геометриялық орны және әдістері.....	545
123	Узакова Б.З., Қоқай Ж.	Математика курсындағы симметриялы көпмүшелерді және еселік көбейткіштерді бөлектеу арқылы шешу жолдары.....	549
124	Халыкова Г.А.	Ұлы ұстаз идеяларының қазіргі заманмен үндестігі.....	554
125	Абилгазина Т.М.	Қысқаша көбейту формулалары.....	559
126	Кабдыракова К.К.	Ыбырай Алтынсарин – қазақ мәдениетінің зор қайраткері.....	565
127	Кожобекова А.К.	Ыбырайдың тіл тазалығы үшін күресі және тіл жөніндегі материалдары.....	570
128	Утебаева Ж.А.	Ыбырайдың тіл тазалығы үшін күресі және тіл жөніндегі материалдары.....	575

**«ЖАҢАНДЫҚ ҚАЙШЫЛЫҚТАР МЕН ӨЗГЕРІСТЕР ДӘУІРІНДЕГІ
Ы.АЛТЫНСАРИННИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҰРАСЫ»
«Алтынсарин оқулары - 2021» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ
5 ақпан 2021 жыл**

**МАТЕРИАЛЫ
международной научно-практической конференции «Алтынсаринские чтения - 2021»
«ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ И.АЛТЫНСАРИНА В ЭПОХУ ГЛОБАЛЬНЫХ
ВЫЗОВОВ И ПЕРЕМЕН»
5 февраля 2021 года**

**«I.ALTYNSARIN'S PEDAGOGICAL HERITAGE IN THE ERA
OF GLOBAL CHALLENGES AND CHANGES»
MATERIALS
of the international scientific-practical conference “Altynsarın Readings - 2021”
February 5, 2021**

Компьютерлік беттеу: Г.Қ. Төлебаева
Басуға 5.02.2021 қол қойылды. Гарнитура Times New Roman
Пішіні 29,7х21½. Көлемі 37,84 ш.б.т
Таралымы 100 дана. Тапсырыс №01206

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институтының
Редакция және дизайн бөлімі

110300, Арқалық қаласы
Әуелбеков көшесі, 17
e-mail: arkgpi@mail.ru